
3 1761 08122134 3

HORVÁT

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

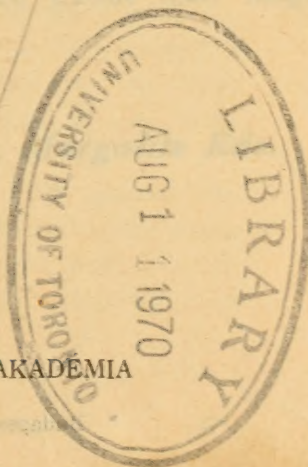
IRJA

DR. MARGALITS EDE

EGYET. NY. R. TANÁR

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1902

Budapest. Az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

A »Horvát történelmi repertorium«, mely a magyar tudományos akadémia történelmi bizottságának megbizásából készült, ezen második kötettel befejezést nyert és hosszabb-rövidebb kivonatokban magában foglalja a horvátoknak 1850-től 1899-ig folyóiratokban megjelent összes történelmi munkásságát, azaz 213 nagy kötetnek, illetőleg évfolyamnak és a bennök megjelent 1120 tanulmánynak, értekezésnek történelmi, földrajzi, régészeti, cimertani, jogtörténeti stb. anyagát, a források megnevezésével, tüzetes kivonatokban — az irodalomtörténetieket, nyelvészetieket, nyelvtörténetieket, néprajziakat stb. pedig csak röviden érinti, hogy ezekről is legalább tudomásunk legyen. A mult hézagait igy betöltvén, a jövőben már e tekintetben nem lesz fennakadás, mert 1900. január havától fogva a »Századok« a »Szláv szemle« cimü rovatban a megjelenő horvát, szerb és egyéb szláv önálló történelmi munkákat és folyóiratokat tüzetesen ismerteti. A »Horvát történelmi repertorium« és a »Szláv szemle« hézagpótló fontosságát külön kiemelni fölösleges.

E repertorium kivonatai az eredetiek tudományos anyagát és tartalmát mindenben hiven adják vissza és igy ezek szellemére és irányára nézve az érdem vagy felelősség nem a magyar tudományos akadémiát vagy e repertorium iróját, hanem magukat a horvát tudósokat és irókat illeti meg.

Budapesten, 1902. március hóban.

Dr. Margalits Ede.

TARTALOM.

Lap.

III. Starine (Régiségek).

IV. Književnik.

V. Vienac (Koszoru).

———

A délszláv tudományos és művészeti akadémia munkássága. *(Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* Zágráb, 1867—1900.)

Folytatás.

190. *Rácski Ferenc: A horvát történetirás vázlata 1835—1885-ig.* (Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine. Rad. LXXX. 1885. 246—313. l.)

A délszláv akadémia a horvát nemzeti élet fellendülését Gáj Lajos fellépésétől, 1835-től számítja és ennek ötven éves évfordulója alkalmából 1885-ben folyóiratában, a »Rad«-ban, az egyes tudományágak fejlődésének történetét adja — a történetirásét Rácski irta meg és pedig kizárólag a horvát történetirásét Horvát-, Dalmát- és Szlavonországokban. A történetirás terén ezen ötven év alatt kifejtett munkásságot három korszakra osztja: az illir, vagyis Gáj-féle korszakra (1835—1850.); a délszláv történelmi társaság, vagyis Kukuljevics tevékenységének korszakára (1850—1867.) és a délszláv akadémia történelmi munkásságának korára (1867—1885.), melyek mindegyikében a horvát történetirásnak másmás jellege és iránya ismerhető fel.

I. Az illir korszak. Ennek irányító szelleme a politikában, irodalomban, történetirásban Gáj Lajos volt. Ez történelmi tanulmányait mint jogász Grácban kezdte meg, mint Muchar A. stájer történész tanítványa és buzgón gyüjtötte a Johanneumban a horvát történelemre vonatkozó adatokat, e munkát folytatta a budapesti egyetemi és múzeumi könyvtárakban. Ebbeli gyüjtésének eredményei következő kézirataiban vannak meg a nevéről elnevezett könyvtárban Zágrábban: »Historische Daten zur Urgeschichte des Königreiches Croatien, gezogen aus Muchars altceltischen Norikum steyermärk. Zeitschrift«; »Izvadci i bilješke iz histor. knjiga i rukopisa god. 1828—1836.« (Kivonatok és jegyzetek történelmi könyvekből és kéziratokból 1828—1836.); Horvátország történelmére vonatkozó kivonatok Gáj megjegyzéseivel Fessler, Lechotzki, Wagner, Farlati műveiből 1828., végre »Na dogadyajniczu horvatzku spadajuća fragmenta historica« (A horvát történelemre vonatkozó történelmi töredékek);

mindezekből látszik, hogy a horvát történelemre vonatkozó adatgyüjtéssel már 1828 óta foglalkozott; az összes gyüjtött anyagról egy német nyelven irott és kéziratban meglevő átnézetes leltárt készített, melynek cime: »Alphabetisch-kritisch-bibliographische Übersicht derjenigen Schrifsteller, welche über die Statistik oder Geschichte, oder einzelne statistische und historische Gegenstände Dalmatiens, Croatiens und Slavoniens geschrieben haben, der handschriftlichen sowohl als gedruckten.« Azonban Gáj a történelemmel nem mint tudománynyal, hanem mint politikai eszközzel foglalkozott az illir mozgalom megindításában és fentartásában, mi az általa megindított politikai és szépirodalmi lapok (Novine horvatzke és Danicza) 1834. október 20-án megjelent előfizetési felhivásában is kifejezésre talál.

Noha Gáj maga inkább az illir mozgalom politikai részét vezette mintsem annak irodalmát, mégis a történetirás terén nemcsak anyaggyüjtő volt, hanem önálló munkákat is irt: »Dogodovština Ilirije velike u dva svezka« (Nagy-Illiria története, 2 köt. 1846.); »Kratki vriemenoredni pregled dogodovštine velike Ilirije« (Rövid áttekintés Nagy-Illiria történetéről 1846.); »Imagines ad historiam illyricam pertinentes« — ezek kéziratban maradtak és a tudomány nem vesztett ezzel semmit. Lapjaiban politikai célzattal több történelmi tárgyu cikk jelent meg, ilyenek: »Naš narod« (A mi nemzetünk. Danica, 1835. 34. sz.); »Kratki uvod u dogodovštinu Illirije velike« (Rövid bevezetés Nagy-Illiria történetéhez. Danica, 1836. 18. sz.); »Tko su bili stari Iliri« (Kik voltak a régi illirek. Danica, 1839. 10—13. és 15. sz.) Ebben történelmi és tudományos alapon akarja igazolni azt, miért adta a horvát mozgalomnak az »illir« nevet); »Sukob na krvavom mostu u XIV. stoljeću« (Ütközet a véres hidon a XIV-ik században. Danica, 1845. 51. sz.) Hogy a régi Illiria lakói szlávok voltak, azt Gájon kivül Zeuss és Safarik Pál is vitatták.

Lapjaiban nem jelentek meg terjedelmes történelmi művek vagy monográfiák, hanem annál több politikai célzatu rövid cikk az illir öntudat felkeltésére és ápolására — és ez jellemzi ezen korszak egész történeti tevékenységét. Ilyen cikkek: Harc a törökkel Modrusnál 1493-ban (Danica, 1837. 47—48. sz.); A tatárok a grobniki mezőn (Maretics: Danica, 1838. 8—10. sz.); A gvozdáni vár védelme 1579-ben (Danica, 1838. 1—2. sz.); Vezsics V. irt a dalmát vitézségről (Crtica junačtva dalmatinskoga. Koledar Zágráb, 1847—1848. 1—5., 6—11.); Kukuljevics a dalmát hősnőről az atalai várfalakon (Danica, 1843. 15. sz.); a horvátok királyhűségét dicsőíti

az 1796-iki arcolei csata leirása (Danica, 1840. 11—12. sz.), továbbá a franciák elleni harcoké Malborgettánál és Pedilnél (Sulek: Danica, 1844. 13—17. sz.); Medakovics M. leirja a franciák látogatását Likában 1709-ben (Danica, 1845. 31. sz.)

Az illir korszak történetirása különösen szerette az életrajzi formát, mert ez legalkalmasabb volt politikája terjesztésére. Goricsánec dicsőíti Erdődy Tamás bánt az 1599-iki sziszeki hőst (önálló kötet: Zágráb, 1837.); egy másik iró, Jurisics Miklós kőszegi hőst (önálló mű, Zágráb); Ilics Lukács önálló kötetben ir br. Trenk Ferencről és a szlavoniai pandurokról (Zágráb, 1845.); Mojzes István leirta szigeti Zrinyi Miklós életét (Zágráb, 1836.); Kukuljevics az Orsich nemzetség történetét, melyet kapcsolatba hoz a horvát királyi családdal (Iskra, almanach 1846.) Életirókat találtak: Schiavone Gergely, András és porecsi Bernardo művészek (Danica, 1838. 27. sz.); Gundulics Iván költő (Demeter: Danica, 1838. 50. sz.); Appendini történetiró (F. J.: Danica, 1837. 48—50. sz.); Katancsics Péter (Danica, 1838. 18. sz.); Janus Pannonius (Danica, 1844. 38—40. sz.); az első magyarországi horvát szanszkrit tudós, Vezdin F. Iván, ki 1748—1806 közt élt (Danica, 1845. 46. sz.); Palmotics Junius raguzai költő (Danica, 1846. 16—17. sz.); Kukuljevics Iván megirta Clovius hires festő (Danica, 1847. 3. sz.) és Zuzorics Flóra költőnő életrajzát (Danica, 1846. 18—20. sz.); Mandics A. 1815-ben meghalt boszniai-szerémi püspök is megtalálta életiróját (Danica, 1840. 31—32. sz.) Lefordították horvátra Carrara művét Spalató hires férfiairól (Danica, 1846. 5—7. sz.) és Deszinics Veronika tragikus esetét is bőségesen tárgyalták (Danica, 1838. 30—34. sz.)

A horvát irodalomtörténet terén e korszak megkezdette a régi horvát irók és költők, főkép a raguzaiak, műveinek kiadását, mit utóbb a »Matica ilirska« nevü e korban alapított irodalmi társaság folytatott; irtak Verancsicsról, Bandulovicsról, Kacsicsról is (Danica, 1841. 12—13. sz.), megkezdődött a többi szláv irodalmak ismertetése is a nemzeti összetartozás érzetének terjesztésére. Gyüjteni kezdették a horvát népdalokat és egyéb néprajzi adatokat. (Narodni slavonski običaji. Szlavon népszokások. Zágráb, 1846. — Narodne zabave u Slavoniji. Népmulatságok Szlavoniában. Kolo, II. 71.) Az útleirások is több művelőre találtak, mind illir szellemben irtak. Megjelent Dalmácia leirása (Danica, 1839. 23—26. sz.), a Zengbe vezető úté (Kukuljevics: Danica, 1843. 46—47. sz.), a velebiti tangervidéké (Danica, 1845. 49—50. sz.; 1846. 1., 2., 22., 48., 50. sz.), a Szlavoniában

levő tóé (Ilics: Danica, 1844. 45. sz.) Irtak a szlavoniai Klementincekről, egy albán nemzetség ivadékairól (Marjanovics St.: Danica, 1839. 8—9. sz.); továbbá az albánokról általában (Danica, 1839. 52. sz.); az Alsó-Ausztriában élő horvátokról (Danica, 1845. 32—34. sz.), a fehér krajnaiakról (Danica, 1841. 48. sz.) A horvát topográfia terén Galac Dragutin részletesen leirta Krapinát, Gáj szülőhelyét (Danica, 1848. 1—5. sz.) és ismertetett egy pár oklevelet, melyek eredetije az ottani községi levéltárban volt.

Irtak történelmi vázlatokat is, ilyenek: Pillantás a mi katonai határőrvidékünkre (Pogled na našu vojnu krajinu. Danica, 1843. 14—16. sz.), Vázlatok Horvátország történelméből (Zserjavics F.: Crtice iz dogodovštine hrvatske. Koledar Zágráb, 1846.), Dalmácia (Vezsics: Koledar Zágráb, 1849.), Az első horvát ezred története 1809—1844-ig (Sztipics A.: Zágráb, 1838.) E korszak önálló művei: Szelján Dragutin földrajzi munkái (Početak literature ilirske s kratkim geogr. statističkim opisom država. Zágráb, 1840. Az illir irodalom kezdete az illir országok rövid földrajzi-statisztikai leirásával. — Zemljopis pokrajina ilirskih. Zágráb, 1843. Az illir tartományok földrajza); Illirium tükre (Svear Ivan: Ogledalo Illiriuma); Firholcer: »Vázlatok a horvát történelemből« (Varasd, 1849.), alig érdemel említést. Szelján mint földrajzi iró biztosabb alapon áll, mert jó előmunkálatokra támaszkodik, Svearról, mint történetiróról ezt kevésbbé mondhatni, történelmi műve négy kötetben 1839—1842-ben jelent meg, tárgyalja a horvátok történelmét a legrégibb kortól 1790-ig, de kritika tekintetében sokkal alantabban áll Luciusnál, Kercselicsnél, Farlatinál és Mikóczynál. Előadását heves illir érzelem hatja át, az ó- és újkorban mindenütt szlávokat lát és hevesen agitál először a délszlávok, azután az összes szlávok egysége mellett, erre neki minden alkalom jó. Adatait a fentemlitettekből meríti, de mint egyszerü plébános a Pozsega melletti Szeszvete nevü faluban, nem birt tudomással a történetirás haladásáról. A XVII. és XVIII-ik század történetét honi krónikák, horvát országgyülési és báni iratok alapján irja meg — műve csak a horvátok politikai vagy helyesebben harci életére vonatkozik.

E korszakban már a horvát történelem okleveles anyagának gyüjtésére is kezdtek gondolni, ezt a horvát karok és rendek kezdték meg Horvátország területi integritásának és országos jellegének megvédésére. 1832-ben elhatározták a Horvát-Szlavon-Dalmátországokra vonatkozó oklevelek lemásoltatását és ezzel Babukics Vjekoszláv báni táblai jegyzőt bizták meg (Danica, 1840. 30. sz.); az 1836-iki horvát országos-

gyülés e munkával egy országos bizottságot bizott meg, hogy kiderittessék: municipalis consistentia regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Ez felbuzdította Jelacsics Lajost, hogy belefogjon Horvátország történetének megirásába a mohácsi vésztől, illetőleg a Habsburgok korától fogva, Gaj Lajost pedig az ezelőtti idő történetének, illetőleg Horvátország és Dalmácia kapcsolatának megirásába — azonban az oklevélgyüjtés, illetőleg másolás céljából kiküldött bizottság mit sem végzett, mig Kukuljevics Iván nem került a bizottságba. Kirinics Bálint kidolgozta a bizottság munkaprogrammját, szétosztotta közöttök a lemásolandó okleveleket — azonban még sem történt semmi. Kirinics 1830-ban e tárgyban egy munkácskát is kiadott »De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, utóbb pedig egy értekezést Fiume közjogi helyzetéről: »De iure Croatiae ad urbem portumque Fluminensem« — ezek horvát részről Magyarország ellen több munka megjelenését idézték elő. Szlavoniának, mint Horvátország kiegészítő részének megvédésére még az illir korszak előtt megjelent egy kis művecske: »Fundamenta, quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus ad iurisdictionem bani et regni pertinere« Zágráb, 1832. Sermage P. gróf 1836-ban kiadta a következő művet: »Die ursprüngliche Vereinigung der Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmatien mit Ungarn«, hol e kapcsolat eredeti jellegéről szól. Horvát István magyar történetiró Lipcsében 1845-ben megjelent művében azt vitatta, hogy Horvátország Magyarország által fegyverrel meghóditott tartomány, Fejér György nagy tudományos apparatussal ugyane nyomon halad 1839-ben megjelent művében: »Croatiae et Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes«, melyeket követett Gyurikovics György hasonló irányu műve: »De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae« — ezekkel szemben sikra szállt Ozsegovics Imre zeng-modrusi püspök két kötetes műve: »Responsa .. per unum e Croatis. Zágráb, 1847.« és »Succinctae etc. Posonii, 1848.«; őt a cáfolásban követte unokaöccse, Ozsegovics Metell: »Refutatio de iure voti nobilibus in Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae congregationibus competentis« Pozsony, 1844. E polemikus iratok is jellemzik az illir korszak történetirói irányát.

E kosszak egyre várta a kiküldött országos bizottság oklevélgyüjteményének megjelenését, de hiába, s igy szegényes az e téren felmutatott eredmény; egy pár glagol, ciril és latin betüvel irott oklevél mégis megjelent (Danica, 1840. 9., 26., 30., 48. sz.; 1841. 5. sz.; 1843. 5. sz.; 1848. 5. sz. Kolo I. 95. l. V. 69—71. l.), legfontosabb azonban az 1288-iki

hires »Zakon vinodolski« (Vinodoli törvény, vagyis statutum közlése, mely a délszlávok legfontosabb jogtörténeti emléke. (Közlé Mazsuranics Antal: Kolo III. 50. és köv. l. 1843.) Ezen oklevélközlések nemcsak történelmi, hanem főkép horvát nyelvtörténelmi szempontból voltak fontosak és hatásosak.

Dalmáciában a történetirás ezen korban (1835—1850.) egészen más jellemü, oda nem igen terjedt ki az illirizmus; történelmi művei túlnyomó részben, majdnem kizárólagosan olasz nyelvüek és szellemben folytatásai az előbbi századok dalmát történetirásának, tehát legkevésbbé sem illir irányuak, hanem a dalmáciai helyi patriotizmus nyilatkozik meg bennök. Egész Dalmáciára vonatkoznak e korból a következő munkák: Petter Ferenc raguzai, utóbb spalatói tanár művei »Geographische Darstellung von Dalmatien. Geogr. Taschenbuch. Prag, 1833—1834., olaszul is megjelent Zárában 1834-ben. — Das Königreich Dalmatien. Wien, 1841.« Ez utóbbi művében négy külön kötetben ismerteti Zárát, Spalatót, Raguzát és Kattarót környékükkel földrajzi, statisztikai, természetrajzi, tortenelmi és néprajzi tekintetben; továbbá Carrara Ferenc nagy műve »La Dalmazia descritta«, mely 48 kötetre volt tervezve, de csak 24 jelent meg belőle, ezek Dalmácia természettani és politikai földrajzát, néprajzát stb. tartalmazzák. Ide sorolhatók a következő értekezések: »Divisione della Dalmazia.« Franceschi G.-től (Dalmazia folyóirat 1845. 20. sz.); »Alcune citta importantissime della Dalmazia« (u. o. 19., 21.); »Il mare adriatico« (Menis G. Zára, 1848.) Kizárólag Dalmácia történetére szorítkozik Katalinics G. műve: »Storia della Dalmazia«, mely Zárában 3 kötetben épen az illir korszak elején (1834—1835.) jelent meg, de evvel semmi összefüggésben sincs. Ez a traui születésü nyugalmazott százados itt elmondja Dalmácia multját a legrégibb időktől egészen Velence bukásáig, 1797-ig, műve merő kompiláció és csak ott kevés szavu, hol előmunkálatra nem talált. Utóbb még egy kötettel toldotta meg, melyben Dalmácia történetét Velence bukásától 1840-ig irta meg, a mű cime: »Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia doppo la caduta della republica veneta.« Spalato, 1841.

Dalmácia történetére vonatkozólag e korban a következő értekezések és cikkek jelentek meg: Az »Osservatore dalmato«-ban (1850. 84., 87. sz.; 1851. 1—2. sz.) egy értekezés ismerteti a dalmát tengerparti városok ókori és középkori történetét, különös tekintettel kormányzási formájukra és módjukra nézve; ezek középkori fejlődéséről szól egy másik cikk a »Dalmazia« folyóiratban (1845. 28. sz.); a Régi-Dalmáciáról szól a »Zora dalmatinska« (1844. 17. sz.); Ková-

csevics közli Dalmáciára vonatkozó kutatásait (Gazetta di Zara, 1843.); Fenzi értekezik Dalmácia történetének főbb és jelentékenyebb korszakairól (Gazetta di Zára 1844. 5. sz.); Carrara Ferenc önálló értekezésben szól Spalato történetéről; Kuzmanics A. értekezik Zára feldulásáról a keresztesek által 1202-ben és az 1645—1648-iki velencei-török háboruról (Zora dalm. 1844. 82. sz., 1846., 1847.); továbbá Fenzi Sebenico 1646-iki ostromoltatásáról (Dalmazia, 1846. 43—45. sz.); Franceschi Spalato 1657-iki ostromáról (Dalmazia, 1845. 7., 9. sz.); Csudina a törökökről Dvár alatt (Osservatore dalm. 1850. 116. sz.); Ivicsevics Trau történetéről (Zora dalm. 1844.); Friseani és Ljubics Lessina (Hvar) történetéről szól (Dalmazia, foly. 1845.; Zora, 1844.) Ilyen vázlatok vannak még e korból Pago, Vis, Pastrovics és a Bocca di Cattaroról (Gazetta di Zara, 1843., Osservatore dalm. 1841.; Srpsko-dalm. magazin 1845—1850.)

Dalmáciában mindig divatos volt a történetirás életrajzi formája, ezen korszakban is igen sok látott napvilágot, melyek sorából a következőket emeljük ki: Fabiánics D. Patrioti illustri zaratini. Venezia, 1846.; Carrara F.: Uomini illustri di Spalato, 1846.; Galleria dalmata (Dalmazia, folyóirat 1847.); Verancsics Antal (Glasnik dalm. 1850.); Tamás spalatói fődiakonus (La Favilla. Trieste); M. A. de Dominis (Gazetta di Zara, 1847.); Kacsics életrajza Ivicsevicstől (Zora, 1846. 12—13.); Lucius Iván traui történetiróé Kuzmanics A.-tól (Zora, 1847.); Katalinics Iván történetiróé Carraratól (Zára, 1846.); Draskovics György kardinálisé Ljubicstól (Dalmazia, 1846.)

Az irodalomtörténetre nézve az irók életrajzain kivül még a következő munkák jelentek meg ezen korban Dalmáciában: Petranovics Bozsidár irt a dalmát irodalomról (Zora, 1845., Slavische Jahrbücher 1846., Oesterreichische Blätter für Litteratur und Kunst 1846.); Fabianics D. franciskanus a dalmát irókról, tudósokról és irodalomról (önálló mű: Alcuni cenni sulle scienze e lettere dei secoli passati in Dalmazia. Venezie, 1843.); Ferrari-Cupilli a dalmáciai irodalmi akadémiákról (Dalmazia, 1846. 30., 32.); Franceschi az illir irodalomról (u. o. 1846. 40—42. sz.); Ljubics kiadta Hektorovics Péter hires költeményét a halászatról (Ribanje i ribarsko prigovaranje) a költő életrajzával együtt (Zára, 1846.) A dalmáciai népszokások és egyéb néprajzi adatok is buzgó gyüjtőkre és irókra találtak.

A jogtörténet terén a következők jelentek meg: a régi városi statutumok közlése és ismertetése (Dalmazia, 1845. 25. sz.); a zárai statutum keletkezésének története és alkal-

mazási módjának ismertetése (Čudina: Osservatore dalmato 1850. 138., 148., 165., 171., 172. sz.); a városi törvényhozásról Sebenicóban a középkorban (u. o. 1851. 95., 97., 102., 106. sz.); a rogoznicai 1235-iki törvényekről (Dalmazia, 1845. 22. sz.); a kurzolai (Osservatore dalm. 1851.) és kattarói (u. o.) középkori statutumok ismertetése; a poljicai hires statutum (Danilov Iván: Pravdonoša, 1851—1852.) és a Bocca di Cattaróban levő Grbalj statutuma (Vrcsevics Vuk.: Pravdonoša, 1851. V. Zakoni i ustanove dalmatinskih gradova: A dalmát városok törvényei és statutumai. Pravdonoša, 1851., 1852.).

Az egyháztörténet terén e korban a következő munkálatok jelentek meg: Nisiteo P. irt a régi szlávok és illirek vallásáról (Dalmazia, 1846. 8—10. sz.); Božics Konstantin Dalmácia egyháztörténetét vázolta (Zora, 1844.); a szláv liturgia használatáról Dalmáciában (Zora, 1844—1845.); Carrara megirta a spalatói érsekség történetét (Chiese di Spalato. Trieste, 1844.); Zafron irt a curzolai székesegyházról (Gazetta di Zara, 1843. 93. sz.); Petránovics a tininiről (Zora, 1844.); Fabianics D. önálló munkát irt a dalmáciai szerzetes rendekről (Memorie storico-letterarie di alcuni conventi della Dalmazia. Velence, 1843.); Raffaeli U. a kattarói zárdák történetéről irt (Dalmazia, 1845—1846. Gazetta di Zara, 1844., 1845.); a sebenicói székesegyház leirása (Dalmazia, 1847.); a traui festményekről értekezik Ivcsevics M. (Dalmazia, 1843. 30. sz.); Torre Lukács értekezik a gör. kel. vallás terjedésének történetéről Dalmáciában (Clero cattolico folyóir. 1851. 23—24. sz.), ugyane tárgyban mások is irtak (Szerb-dalm. magazin 1839—1849.)

A történelmi emlékek kiadása tekintetében ezen korban Dalmáciában is csak igen kevés történt. Fontos Carrara műve: Archivio capitolare di Spalato 1844., melyben ennek okleveleit részben regestákban, részben egész terjedelmökben közli. Solitri V.: Documenti storici sull Istria e Dalmazia (Velence, 1844.). Giustiniani A. jelentéseivel 1575-től és a rectorok irataival és jelentéseivel a XVI-ik századból, melyekben szó van Klisvár elfoglalásáról, a novigrádi és vránai győzelemről, Nadin, Zemunik és Szkradin elfoglalásáról és a spalatói kereskedésről a XVI-ik században. Giustiniani János jelentései 1553-ból is megjelentek (Dalmazia, 1845., 1846., 1847. Ljubics közölte.)

Raguza történetirása ezen korban szintén távol áll az illirizmustól és Razzi, Luccari, Gebhard, Engel és Appendini nyomdokain haladt, az irodalomtörténetben és életrajzokban azonban jelentékeny munkásságot fejtett ki. Fontos a »Gal-

leria di Ragusei illustri« (1841.) cimü gyüjteményes mű, de ezenkivül egész sorozat külön életrajz is megjelent. A néprajzi adatgyüjtés is buzgón folyt (raguzai népdalok, házassági illetőleg lakodalmi szokások stb.) A történelmi emlékek közül kiadták a következőket: Tvartkovics Karano 1840-ben Belgrádban kiadta a raguzai levéltár cirilbetüs okleveleit; Carrara értekezik két kiadatlan raguzai oklevélről (Favilla di Trieste, 1847. 17. sz.), Tafel und Thomas kiadtak Bécsben több Raguzára vonatkozó görög oklevelet (Bési tud. akad. értesítő 1851. májusi füzet: Sitzungsberichte etc.).

Általában azt lehet mondani, hogy az illir korszak az ő szenvedélyes politikai mozgalmaival nem kedvezett a tudományos munkásságnak általában s így a történetirásnak sem, melyet jobbára politikai célokra használtak fel.

II. Átmeneti korszak. A délszláv történelmi és régészeti társaság. (1850—1867.)

Az előbbi korszak nem volt képes egy tudományos társaságot létrehozni, mert a Matica ilirska csak szépirodalommal foglalkozott, de a tudomány s így a történetirás ápolását nem eszközölte. Ezen korszak létesített egyet, a délszláv történelmi és régészeti társulatot (Društvo za jugoslavensku poviest i starine), mely a talajt a szakszerü horvát történetirás számára előkészítette.

Az 1848-iki horvát-szerb mozgalom kinos kiábrándulással végződött: a horvátok és szerbek az abszolutizmust a germánizációval jutalmul, a magyarok büntetésül kapták. A horvátok vigasztalást kerestek az irodalom és tudomány, főkép a történetirás alaposabb művelésében és így keletkezett a délszláv történelmi és régészeti társulat, melynek fő célja volt az anyaggyüjtés Horvátország kritikai alapon megirandó történelméhez. A volt báni tanács közművelődési szakosztálya 1850. ápril 21-én e tárgyban tanácskozásra összehivott több zágrábi irót és tudóst és megalapították a mondott társulatot, melynek támogatására a báni tanács évi 500 frt segélyt adott. A társulat védnöke Jelacsics bán lett. Elhatározták, hogy a társulat egy történelmi anyaggyüjtő folyóiratot fog megindítani e cimen: »Arkiv za poviestnicu jugoslavensku.« A társulat első közgyülését 1850. okt. 1-én Zágrábban tartotta meg, ekkor 258 fizető tagja volt évi 2 frt tagdijjal. A társulat elnöke Kukuljevics Ivan, titkárja Brlics A. T. lettek. A társulatnak alapszabályai szerint feladata: a történelmi emlékek felkutatása, kiadása és a történetirás; tevékenységét e tekintetben nem korlátozta kizárólag Horvát-Szlavon-Dalmátországokra, hanem kiterjesztette az összes délszlávokra s így e tekintetben az illirizmus álláspontján maradt.

A társulat egyes tagjait, Kukuljevicset, Szablyárt stb. a bel- és külföldi levéltárak tanulmányozására kiküldötte, kik utjaikról az Arkivben beszámoltak. A bibliografiára is gondot fordítottak. Valentinello »Bibliografia della Dalmazia et del Montenegro« (1855., 1862.) 2785 művet, Kukuljevics »Bibliografija hrvatska« cimü műve 2963 művet sorolt fel s noha nem teljes, mégis a horvát kéziratok, ősnyomtatványok és nyomtatványok megismerésére nézve értékes; megjelent Zágrábban 1860., 1863-ban. Az Arkiv tizenkét kötetében 1851—1867-ig megjelent számos horvát krónika, oklevél, egyháztörténelmi oklevelek, középkori városi statutumok, régészeti dolgozatok, politikai, történeti és egyháztörténeti tanulmányok, értekezések, monografiák, irodalomtörténeti életrajzok, helyrajzi dolgozatok, néprajzi közlemények — ezeket tüzetes kivonatokban ismerteti a »Horvát történelmi repertorium« I-ső kötete (1—147. l.); a munkálatok jó részben igen értékes tudományos fejtegetések, becses történelmi adatgyüjtések, de vannak közöttök olyanok is, melyek a tudományos kritika szempontjából csak a műkedvelői szinvonalon állanak.

A társulat sikeres munkásságában az érdem oroszlánrésze magát az elnököt, Kukuljevics Ivánt illeti meg, ki 1850—1866-ig a horvát történészet kimagasló vezéralakja volt. 1861-ig az egész horvát irodalmi tevékenység e társulatra szorítkozott. E korszakban a horvát hirlapirodalom és folyóiratos irodalom, az abszolutizmus nyomása folytán, igen gyenge volt. A Gáj-féle »Ilirske Novine« megszünt, a »Slavenski jug« csak két évfolyamot élt (1848—1850.), a »Jugoslavenske Novine« alig egyet (1850.); a hivatalos lap »Narodne Novine« a tárcában csak néha hozott tanulságos közleményeket. A szépirodalmi folyóiratok sorában első helyen állt a »Neven« (1854—1858.), azután a Matica közlönye, a »Kolo«, mely a 10-ik könyvvel 1853-ban megszünt, továbbá a »Leptir«, mely két évfolyamot ért meg (1859—1860.). Az iskolai értesítőkben is egy pár történelmi tanulmány jelent meg, melyeknek iskolázott irói több hivatást mutattak az önálló kutatásra, mint e kor azon munkásai, kiket nem annyira előképzettségök, mint hazafias buzgalmuk tett történetirókká.

1861-ben vége szakadt az áldatlan germanizációnak, a horvát nyelv ismét jogaiba lépett s igy megélénkült az irodalmi tevékenység is. A magyar-horvát kiegyezés számos államjogi kérdést vetett a felszinre és a horvátok történelmi jogaik bebizonyítására és megvédésére buzgón hozzáláttak a történelmi kutatásokhoz, melyek az ujonnan keletkezett

folyóiratokban, hirlapokban és önálló művekben jelentek meg. A Pozor, Narodne Novine, Domobran, Sviet, Karlovački viestnik (1861.), Glasonoša (1861—1865.), Naše gore list, Slavonac (1863—1865.), Dragoljub stb. gyakran hoztak történelmi cikkeket, fejtegetéseket, — de valamennyinél fontosabb és nagyobb tudományos értékü volt a Rácski-Jagics-Torbar által 1864-ben meginditott »Književnik«, mely három évfolyamában (1864—1866.) igazán jelentékeny történelmi és tudományos munkásságot fejtett ki — ez készítette elő a talajt a délszláv akadémia megalapításának és mihelyt ez megalakult, megszünt a »Književnik« és helyet engedett a »Rad«-nak, az akadémia folyóiratának. A délszláv történelmi társulat is beleolvadt az akadémiába, az Arkiv is megszünt, a társulat utolsó ténye az volt, hogy külön kiadta elnökének, Kukuljevics Ivánnak »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavonia« cimü oklevéltárát, mely első kötetében az 503—1102-ig (Zágráb, 1874.) és a másodikban az 1102—1200-ig (Zágráb, 1875.) terjedő horvát és délszláv okleveleket tartalmazza, mely munka hiányai mellett is igen értékes. Fontos még Kukuljevics »Listine hrvatske« (Horvát nyelvü oklevelek, 1863.) cimü 352, glagol, ciril és latin betüs horvát nyelven irott okleveleinek gyüjteménye, mely 1309—1599-ig terjed és nemcsak történelmi, de főkép horvát nyelvtörténeti szempontból értékes.

A történelmi társulat folyóiratának, az Arkivnak közleményein kivül 1850—1867-ig a következő történelmi munkák jelentek meg: Kukuljevics kétkötetes oklevéltára »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (Zágráb, 1861—1862.); az első kötet tartalmazza Tripimir korától fogva 1796-ig azon okleveleket, melyek Horvátország jogainak történetére vonatkoznak, a második pedig a horvát és magyar országgyülések azon törvényeit, határozatait és végzéseit, hol egész terjedelmökben, hol kivonatosan, melyek Horvátország országos jogait megerősítik, illetőleg megállapítják — e munka megjelenését előidézték azon politikai viszonyok, melyek az októberi diploma után keletkeztek és e mű jelentékenyen hozzájárult a helyzet tisztázásához. Sulek Bogoszláv e munkát felhasználva adta ki 1868-ban kétkötetes művét »Naše pravice« (A mi jogaink); az első kötetben közli a fontosabb okleveleket fordításukkal és felvilágosító jegyzetekkel, a másodikban folytatja az oklevelek közlését 1868-ig.

A »Kolo« VIII-ik kötetében (81. l.) Brlics A. T. tiz, horvát nyelven irt oklevelet közöl a XVI. és XVII-ik századból; Safarik Jánko a belgrádi »Glasnik srbske slovesnosti« folyóiratban (X—XII., 1858—1860.) sok a velencei levéltár-

ból másolt oklevelet közöl. Brlics 1854-ben kiadta e hadtörténeti művét: »Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten oesterreichisch-türkischen Kriegen.« A Književnikben Rácski következő történelmi dolgozatai jelentek meg: »A horvát és szerb középkori történelem forrásának méltatása.« (L. Horv. repert. II. köt. Književnik 1. sz.)

Ezen korszakban is kisérletek történtek Horvátország egész történetének vagy egyes korszakainak rendszeres megirására. Tkalcsics a néptanítók számára megirta »Horvátország történelmét« (Hrvatska poviestnica. Zágráb, 1861.) Lucius, Kercselich stb. nyomán a horvátok bejövetelétől 1861-ig — e művet megbirálta Rácski (Književnik I., 133.) Ljubics Simon megirta a »Horvát történelem áttekintése« (Pregled hrvatske poviesti. Fiume, 1864.) cimü művét, mint kiegészítést »a délszláv irodalomtörténet tükre« (Ogledalo književne poviesti jugoslavenske) cimü nagyobb munkájához — Ljubics a történelmi részben a régibb forrásokon kivül saját oklevélmásolatait a velencei levéltárakból is felhasználta, miért is az ma is hasznos és használható. Szladovics M. Farlati és a zengi püspöki levéltár adatai alapján megirta a »Zeng-modrusi, vagyis korbáviai püspökség történetét« (Poviest biskupija senjske i modruške ili krbavske. Trst, 1856.); az oklevelek közlése ad e műnek némi értéket, a VIII—IX. fejezetben a Frangepánokról és Zrinyiekről szól — a munkát Rácski birálta meg a »Narodne Novine« 1856-iki évfolyamában. Bach Fr. az ottocsáni (1851—1853.), Rusan P. az ogulini ezred történetét (Bécs, 1852.) irta meg.

Bőségesebb a történelmi monografiák, értekezések, cikkek sorozata. A politikai történetre a következők vonatkoznak: Ljubics »Az illir Diomedesről ó-görög hagyományok alapján« (Književnik III., 496. l.); Schaller I. »A régi Mursáról, Eszékről« (Az eszéki gimnázium 1859-iki értesítőjében); Křižek V. »A szláv törzsek őshazájáról, szétköltözéséről és a szláv nemzetségek első fejlődéséről, belefoglalva a horvátokat is« (A varasdi gimn. 1857-iki értesítőjében); Brlics A. T. »Kresimir Péter király életrajza« (Kolo VIII., 108. l. 1851.); Ljubics »Zára ostroma a keresztes hadak által 1202—1204-ben« (Az eszéki gimn. 1862-iki értesítőjében); Kukuljevics szép monografiája »A horvátok küzdelme a mongolokkal és tatárokkal« (Borba Hrvata s Mongoli i Tatari. Zágráb, 1863.), oklevelek alapján, melyekből 16-ot a függelékben közöl is; Bradaska Fr. »III. Endre, az utolsó Árpádházi király, tekintettel Horvátországra« (A zágrábi gimn. 1858-iki értesítőjében); Meszics M. »A horvátok a XV. század végén és a XVI-dik elején« (Književnik I. 401., II. 61., 195.) források

alapján sok uj adattal; Rácski »A szerb deszpoták és bevándorolt szerbek viszonya a magyar koronához Horvát- és Magyarországban« (Književnik II., 476. l.); Ljubics »Velencei uralom Fiumében 1508—1509-ben« velencei források alapján (Fiumei gimn. 1865-iki értesitőjében); Rácski »A horvát-szlavon határvédelemről« (Knjižnik III., 510. l.); B. A. »Zrinyi György bánsága« (Neven, 1854. 42. sz.); Lopásics R. »Kőszeg vár védelme 1532-ben« (Glasonoša, 1864.); Ilics »A gradiskaiak a hét éves porosz háboruban« (Slavonac, 1863. I., 410.; 1864. II., 61. l.); Sztojánovics M. »Keresztes hadjárat a török ellen« (Glasonoša 1861. 15—18. sz.)

Az egyházi történelemre vonatkoznak: Meszics M. »Sz. Cirill és Method élete« (Zágrábi gimn. értesitő 1854.); Rácski »Cirill és Method kora és működése« (Önálló mű. Zágráb, 1859.), mely a szlávok történetét is tárgyalja a IX. századig; Tkalcsics »Cirill és Method működésének millenáris évfordulójának emlékére« (1863.); Sulek B. »A zágrábi érsekség rövid története« és »A dalmát-horvát metropoliták«; Dimitriev Milán »A körösi püspökség« (Neven, 1853. II., 18. sz. Katol. list. 1857. 1—3. sz.); Horvát N. »I. Dömötör zágrábi püspökről« (Külön lenyomat a Kat. listből. Zágráb, 1856.) és Kukuljevics önálló értekezése a »Topuszkói apátság«-ról. (Književnik I., 78. l.)

Az irodalom- és művészettörténelem köréből igen sok tanulmány és önálló munka látott napvilágot (Rad LXXX., 277—280. lap) — ezek közül mint tudósainkat közelebbről érdeklőket kiemeljük a következőket: Rácski »Slovjensko Pismo 1861.« cimü műve a glagol és ciril irás eredetéről; Rácski »Cirill és Methold irodalmi munkássága« (Tisućnica. Zágráb, 1863. 3. l.); Meszics »Cirill és Methold glagol-horvát istentiszteletéről« (u. o.); Babukics »A glagol betük eredetéről« (Zágrábi gimn. értes. 1859.); Mazsuranics Antal »A régi horvát irodalom vázlata« (Zágrábi gimn. értes. 1855.); Jagics »Zrinyi Péter az adriai tenger syrennája« cimü eposza (Književnik III., 310., 336.); Ljubics kétkötetes horvát irodalomtörténete (Ogledalo stb. Fiume, 1864—1865.); Kukuljevics »A délszláv művészek névsora« (Slovnik umjetnika jugoslavenskih. Zágráb, 1858—1860.) öt kötetben életrajzokkal; Kukuljevics »A zágrábi székesegyház« (Prvostolna crkva Zagrebačka, 1856.), ennek leirása és története.

A jogtörténelem terén a következők jelentek meg: Kvaternik röpiratai »Politikai fejtegetések« (Politička razmatranja 1861., 1862.); Kukuljevics »Horvátország, Dalmácia és Szlavónia törvényes viszonyai Ausztriával és Magyarországgal« (Zakoniti odnošaji Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prema Austriji i Ugarskoj. Zágráb, 1865.); Sulek »Horvát-magyar

alkotmány« (Hrv.-ugarski ustav. Zágráb, 1861.); Rácski »Fiume viszonya Horvátországhoz« (Rieka prama Hrvatskoj. Zágráb, 1867.); Bogisics V. »A szláv nemzetek jogszokásai gyüjtésének fontossága« (Književnik III., 1., 161., 408. l.) — ezenkivül rengeteg sok politikai cikk az 1860—1867-iki horvát hirlapokban.

Az életrajzirodalom gazdag irodalomtörténeti és történelmi életrajzokban, az utóbbiak sorából kiemeljük a következőket: Meszics M. »Zrinyi Miklós, a szigeti hős élete« (Život Nikole Zrinskoga, sigetskoga junaka. Zágráb, 1866.), mely a szigetvári veszedelem 300-ados évfordulója alkalmából jelent meg egészen uj és addig ismeretlen adatok alapján, maradandó becsü mű, melynek értékét emeli a tört. források közlése; e munkát Rácski ismertette (Književnik III., 590.), ki ismertetésében egy uj adatot közöl a hős haláláról; Perok Szlavomil »Eletrajzi vázlatok gr. Subics-Zrinyi Miklós szigetvári hősről« (Zágráb, 1861.); Brlics A. T. »Bakács Tamás volt zágrábi püspök életrajza«, mely eléggé teljes (Neven, 1855. 8—13. sz.); Lopasics Radoszláv »Gr. Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc életrajza, tekintettel felkelésökre« (Leptir, 1861. 113.); Lopasics »Bakács Tamás életrajza« (Glasonoša, 1862.); Lopasics »Miklousics Tamás« (Glasonoša, 1865. 12. sz.); Szmicsiklás Táde »Stanics Konstantin püspök« (Glasonoša, 1865. 24. sz.); »Vráz Sztánko« (Naše gore list, 1862. 92.), Preradovics, Carrara, Mazsuranics Iván, Vukotinovics Lajos, Kukuljevics Iván, Bogovics Mirkó, Sulek Bogoszlav, Rácski stb. életrajzai átszőve politikai, irodalomtörténeti adatokkal (Neven, 1859. Naše gore list, 1862. Glasonoša, 1861—1862.).

A történelmi helyrajz tekintetében fontosabb munkák: Száblyár M. »Helyrajzi szótár« (Mjestopisni rječnik. Zágráb, 1866.), Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Isztria teljes helyrajza, kéziratos nagy munkájának kivonata, melyekben az egyes helyek régibb történelmi elnevezése is megvan, de ebben nem mindig elég biztos; a nagy kézirat egy része »Buccari és Turopolje« megjelent a Književnikben (III. 495.), melyből a kézirat iránya és értéke megítélhető; Ilics-Oriovcsánin L. megirta történelmi szempontból Ó-Gradiska, Biela-Stiena, Ráity, Szuboczki vár, Pozsega, Zimony, Viskovce, Pozsega melletti Crkovnik, Crkviste várakat és helységeket (Neven, 1854. 27., 30., 32—34.; 1855. 3—7., 13., 31., 33. sz.), azután Eszék melletti Kologyvárt, Nasicát, Marothvárt (Morovics), Rácsát (Glasonoša, 1864. 6., 7.; 1865. 19., sz.), végre Sztrazsemánt, Poljánszkát, Oriovácot, Crnát, Mikanovcet (Slavonac II. 189., 190., 285., 557.), Kukuljevics megirta Varasd (1857.), Cetina, Szlunj, Ozalj, Szamobor, Szomszéd-

vár (Susedgrád), Drezsnik, Zeng, Trakostyán, Banija, Krapina, Kalnik-Kemlek várak történetét (Leptir, 1860.); Lopasics megirta Dubovác vár (Leptir, 1862. 162.) és Cetin vár (Knjvževnik III. 477.) történetét; Ljubics Kattaroét (Neven, 1851. 30. sz.), Becics V. Drenovácvárét (Glasonoša, 1865. 15. sz.), Rácski Modrusét, Tkalcsics Zágrábét (Nar. Nov. 1859.) irta meg. Néprajzi adatokat közöltek: Valjavac a születési nemtőkről (Rodjenice ili sudjenice, Knjiž. II. 52.), a délszláv népmondákról (nješto za pričoslovje jugoslavensko. Glasonoša, 1861. 18., 19. sz.); Sztojánovics M. »Valami a mi köznépünk babonáiról és előítéleteiről« (Neven, 1854. 29. sz.) és »Képek a mi szlavon népünk házi étetéről.« (Zimony, 1857.)

Dalmáciában és Raguzában a történetirás ezen korszakban termékenységben az előbbihez képest hanyatlott; a munkásság még mindig olasz és horvát nyelven foly, de ez utóbbi fokonként túlysulyra tesz szert. A munkálatok többnyire folyóiratokban, évkönyvekben és alkalmi kiadványokban látnak napvilágot. Az oklevél kiadások sorában említést érdemelnek a traui káptalani levéltár okleveleinek regesztái (Voce dalmatica 1861.); némely hirneves dalmaták levelezései (Ivicsevics: Zárai gimn. értesítő 1857.). Thomas és Taffel (Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Wien, 1856.) és Safarik Pál (Monumnnta Serbica Veneta. Belgrád, 1856—1860.) kiadványai nem tartoznak ezen keretbe. Egészleges történelmi művel Dalmácia e korból nem dicsekszik; Szvilovics Lukács »Dalmácia rövid története« (Kratka poviestnica Dalmacije. Zágráb, 1861.) és a »Prospetto chronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermini.« (Zára, 1863.), mely utóbbit Rácski birálta (Književnik, I. 135.), merő kompilációk nagyobb művekből. Kuzmanics A. Le-Beau alapján megirta a szlávok történetét 485—1453-ig (Zára, 1853.) és Rossignoli Dalmácia sorsát az olasz uralom alatt (Annuario dalmatico, II. 148—164.).

A monografiák és egyes cikkek irodalma bőségesebb. Az egyháztörténelmiek sorából felemlítendők: Fabianics Donát műve a dalmáciai franciskánusok történetéről számos oklevéllel (Zára, 1863. 1864.), továbbá Dalmácia egyháztörténetének vázlata; Pavlovics-Lucsics irt Orsini János traui püspökről az erre vonatkozó oklevelek regesztáival (Zára, 1864.); a jobb művekhez sorolható Ferrari-Cupilli I. »La instituzione dell' arcivescovato di Zara« (1856.), mellékli a velencei levéltárban levő bullát Anasztázius pápától 1154-ből; megirta a dalmáciai templariusok és hospitalesek történetét (Voce dalm. 25—28. sz.) és a zárai sz. Demeter templomának történetét a legrégibb időktől (Voce dalm. 1860. 10—12., 15—16. sz.);

Verotti irt a sz. István temetőről Spalatóban (Annuario dalm. I. 178—185.) és Petránovics Geraszim irt a dalmáciai Dragovics zárda történetéről. A művelődéstörténet és művészetek történetének köréből felemlitendők: Ferrari-Cupilli gondosan megirt tanulmánya a zárai tanintézetek és tanítókról (Zárai gimn. értesítő, 1859.), a dalmáciai tanintézetekről és hirneves tanítókról.

Az életrajzirodalom Dalmáciában ezen korban is gazdag. Legjelentékenyebb mű Ljubics »Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia« (Bécs, 1856.); termékeny életrajziró Ferrari-Cupilli, sok műve közül minket leginkább érdekel Beriszló Péter bán életrajza (Zára, 1857.); Bajamonti A. megirta Carrara Ferenc történetiró életrajzát, Ivicsevics pedig Kacsicsét (Spalato, 1854.). Több értekezés tárgyalja Dalmácia régi topografiáját és jogtörténelmét.

Raguza a történetirás terén ezen korszakban az előbbinek nyomdokán haladt: leginkább horvátul irnak és saját városuk multjával foglalkoznak. Miklosics (Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii. Bécs, 1858.) és Pucsics Medo gróf (Spomenici srpski od 1395—1423. Belgrád, 1858.) oklevél [publicátiói a raguzai történetiróknak bőséges anyagot szolgáltattak Raguza a szomszédos szláv országokhoz való viszonyának felderítésére, Thomas-Taffeléi pedig a Velencéhez való viszonynak kellő megértéséhez — azonban ezen kérdésekkel ezen korban egyetlen raguzai történetiró sem foglalkozott. Pučić Medo Resti művét Raguza történetéről horvát nyelven és népies alakban e cimen »Poviestnica Dubrovnika, Zara, 1856.« kezdte kiadni, de csak 1358-ig ért el vele; Messi M. »La citta di Raguza fino al 1815. (Spalatói gmn. értesítő, 1857.) cimü értekezésében leirta Raguza történetét a Habsburgokig; a város politikai és jogviszonyait Ban M. ismertette »Raguza történetének tükre« (Zrcalo etc. Dubrovnik évkönyv, 1850—1851.); Gjorgjics L. piarista a város művelődési és közoktatási történetét irta meg (Bécs, 1859.); Pucsics kiadta Meleta (Mljet) sziget 1345-iki statutumát; Frananszovics P. leirta a raguzai népszokásokat (Dubrovnik, 1850.; Gjorgjics L. Lakroma (Lokrum) szigetét (Bécs, 1861.) és Kaznacsics A. Omblát (Rieka. Annuari dalm. I. 198.).

Ezen történelmi munkásság egészítette ki a délszláv történelmi és régészeti társulat tevékenységét.

III. Korunk. A délszláv tudományos és művészeti akadémia. (1867—1885.)

A délszláv akadémia 1867-ben keletkezett és azóta a tudomány minden ágában, de főkép a történetirás terén

buzgó és eredményes munkásságot fejtett ki. A történelmi források kiadásában igen sokat tett, három nagy vállalatot indított meg: »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium«, »Monumenta historico juridica« és »Stari pisci hrvatski« (Régi horvát irók), melyek mindegyikében eddig már sok kötet jelent meg. A »Starine« (Régiségek) és a délszláv akadémia folyóirata, a »Rad« sok kötetben, a mai napig az előbbi 30, az utóbbi 140 kötetben tanuskodnak ezen akadémia buzgó és eredményes munkásságáról a történetirás terén — ezen két gyüjteménynek tartalmát a »Horvát történelmi repertorium« I. kötete (147—663. l.) és ezen másodiknak első része bőséges kivonatokban ismerteti. Ezeken kivül egyes terjedelmesebb munkálatokat külön kötetekben is kiadott.

1885-ig a »Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium« és a szó tágabb értelmében vett történelmi emlékek 18 könyvben; a »Monumenta historico-juridica« 3 kötetben; a »Stari pisci hrvatski« 14 kötetben; a »Starinák« 17 kötetben, a »Rad« pedig 77 kötetben jelentek meg.

A »Monumenta historica Slavorum meridionalium« 1885-ig megjelent köteteinek tartalma a következő: A VII-ik kötetben ezen külön cim alatt »Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia« vannak a Horvátország legrégibb történetére vonatkozó, a VI—XII-ik századig terjedő oklevelek és egyéb történelmi emlékek (acta, rescripta, synodalia, excerpta e scriptoribus), az »acta«-k 852-ik évvel, a scriptores 548-al kezdődnek. — Az I—V., IX. és XII-ik kötetben Ljubics a velencei levéltárakból azon oklevelek szövegét közli, melyek a délszlávoknak, főkép Horvátországnak és Dalmáciának, Velencéhez való viszonyait tárgyalják; fontosak ezen oklevelek Boszniára és Szerbiára nézve is, ezek egyrészét Safarik Pál Belgrádban külön is kiadta. Az oklevélközlések a 960-ik évvel kezdődnek, bőségesebbek a XII-ik századtól fogva és a közlés 1490-nel végződik. — A VI., VIII., XI-ik könyv tartalmazza a »Commissiones et relationes venetae« cimü gyüjteményt; az első jelentés Vinciguerre Antalé Vegliáról 1481-ből; hasonló jelentés van 93 egész 1571-ig; különösen érdekesek a várak és szigetek leirásai; Ljubics a jelentésttevők éjetrajzát is közli. — A XV., XVI-ik könyvben Lopasics külön cim alatt »Spomenici hrvatske krajine« a horvát határőrvidék történetére vonatkozó okleveleket és adatokat közli 1479—1692-ig, itt igen érdekesek a török elől menekülő szerbek letelepedésére vonatkozók. — A X. és XIII-ik könyv a Raguza történetére vonatkozókat foglalja magában 1303—1360-ig, az 1359-iki érdekes jelen-

tésekkel a »Lettere e commissioni di Levante« gyüjteményéből. — A XIV-ik könyv egy uj közlést kezd meg e cimen: »Scriptores rerum croaticarum«, itt Nodilo közöl kisebb és névtelen raguzai krónikákat 457—1686 ig, azután Ranjina N. krónikáját 1552-ig — e krónikák hitelesek a XIV-ik századtól fogva. Végre Rácski két kötetben 648 oklevelet közöl a bécsi, velencei, római, zágrábi stb. levéltárakból e cimen: »Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia.« Zágráb, 1873. — és ugynacsak Rácski külön kötetben közli a Theiner által a vatikáni levéltárból másolt és 1524 utáni időre vonatkozó okleveleket e cimen »Vetera monumenta Slavorum meridionalium. Zágráb, 1875.

A »Monumenta historico juridica« cimü könyvsorozathoz bevezetésül szolgál Bogisics V. értekezése »Irott törvények a szláv délvidéken«. (Pisani zakoni na slavenskom jugu. Zágráb, 1874.) Az 1885-ig megjelent három kötet tartalma: Curzola statutumai 1224—1558-ig, Spalato statutuma 1312-ből, Scardona (Skradin) statutuma a XIII-ik századból, Lessina (Hvar) statutuma 1331-ből. Ide tartozik Bogisics V. nagy összehasonlító műve »A délszlávok mai szokásjogainak gyüjteménye«. (Sbornik sadanjih pravnih običaja u južnih Slavena. Zágráb, 1874.)

»A régi horvát irók« műveiből a délszláv akadémia 1885-ig 14 kötetet adott ki, melyek irodalomtörténeti, irodalmi és nyelvészeti szempontból fontosak; az irók jegyzéke olvasható a Rad LXXX. 289—290-ik lapján; a »Starine« 1885-ig megjelent 17 kötetének tartalmát kivonatokban ismerteti a »Horvát történelmi repertorium« ezen kötete; a »Rad«-ból 1885-ig megjelent 77 kötetnek tartalmát e Repertorium I-ső kötete; a »Starine« és »Rad« összes eddig megjelent köteteit pedig e Repertorium ezen II-ik kötete, azért ezekről itt külön szólni fölösleges.

Ezen akadémiai kiadványokon kivül 1867—1885-ig a következő történelmi munkálatok jelentek meg Horvát-Dalmátországban: Tkalcsics J.: »Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis« két kötetben, az első 1873-ban jelent meg és tartalmazza a zágrábi káptalani és érseki levéltár okleveleit, a második kötet 1874-ben jelent meg és tartalmazza Joannes de Guerche fődiakonnak a XIV-ik századból való »Statuta capituli Zagrabiensis«-ét; az oklevelek száma 252 és 1134—1299-ből valók. E gyüjtemény nagyon fontos, mert közlései hivek és számos oklevele itt először látott napvilágot, anyaguk vonatkozik a Száva melletti Horvátországra és különösen ennek XIII-ik századbeli történetére; — igen becses Kosztrencsics J. műve: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der pro-

testantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565. Wien, 1874. — ez 143 eddig ismeretlen oklevelet közöl a tübingeni egyetem könyvtárából, azonkivül közli a protestantizmus és a horvát protestáns irodalom terjesztőinek (báró Ungnad Kristóf, Trubar Primus, Consul István, Dalmát Sándor, Vlahovics, Zvecsics stb.) életrajzait; — Ljubics közli De Tollentis Lukács sebenicoi és Cherezat Lionelle traui püspökök, burgundiai és flandriai pápai követek 1472—1487-ig terjedő jelentéseit (Zágráb, 1876.) mint kiegészítő részt az illetők életrajzához; — Csrncsics J. kiadta a Diokleai pap krónikáját és ennek horvát fordítását a vatikáni kézirat szerint. (Kraljevica, 1874.)

Dalmáciában Gelcsich G. a »Biblioteca storica della Dalmazia« 1882—1883-iki évfolyamában sok történelmi forrást közöl a dalmát, horvát és raguzai történelemre nézve. Igy »Documenti« cim alatt közli László király 1403-iki oklevelét, melyben Kattarónak kereskedelmi szabadalmakat ad; a kattarói proveditor jelentését 1539-ből Chairádin-Barbarossa beütéséről a Bocca di Cattaróba; Gucsetics M. N. és Bunics N. jelentését az ő 1678-iki küldetésökről Boszniába és Bulgáriába; Cornaro J. 1689-iki és Duodi P. 1691-iki jelentését a novigrádiak betöréseiről Hercegovinába; egy névtelennek jelentését 1782-ből Viszről (Lissa), a viszi tengeri ütközetről 1811-ben; a franciák és oroszok 1806-iki expeditiójáról Curzola és a kattarói öböl ellen; kimutatás azon isztriaiakról, kik 1648—1704-ig Velencének szolgáltak a dalmáciai háborúkban; a poljicai nemesek összeirása; Zmajevics András jelentése a budvai és antivári püspökségről 1671-ből. Ezeken kivül az említett műben megvan Spalato és Pirano békekötése 1192-ben és 1270-ben; Curzolára vonatkozó kivonatok a XIV-ik századból; — Alacsevics G. kiadott nyolc eddig kiadatlan oklevelet a XIV-ik századból, melyek Nelepics tinini gróf özvegyére, Veliszlavára vonatkoznak; — Brunelli kiadta: Forma matricolae marinariorum et piscatorum Jadrae 1475.; okleveleket a XV. és XVI-ik századbeli dalmát sóművekre; a curzolai comesek névjegyzékét 998—1716-ig; II. Cesena J. levelét 1631-ből a perastiákhoz a Berberiában levő dalmát rabokról és azok kiszabadítási föltételeiről.

Raguza történetére vonatkoznak: a raguzaiak szerencsekivánó levelei az 1683-iki bécsi győzelem alkalmából Lipót királyhoz, Szobieszky lengyel királyhoz, a Lotharingiai herceghez és a spanyol királyhoz; a Jeszerun Izsák raguzai zsidó elleni vérvád periratai 1622-ből (közli Kaznacsics A.); a raguzai patricius családok összeirása (Resetar Nat. kézirata alapján).

A »Bulletino di archeologia e storia dalmata« Spalatóban, noha főcélja a régészet művelése, mégis történelmi dolgokat is közöl: közli Lucius János jegyzeteit és kivonatait régi oklevelekből (IV., V., VI.); jegyzeteket és kivonatokat sebenicói oklevelekből (VIII.); a zárai városi tanács iratait 1442—1480-ig (Brunelli); Almissa (Omis) vár szabadalmait 1628-ból; Spalato statutumát olasz nyelven; Rados A. M. Vitturio gróf elbeszélését a Dalmáciában Velence bukása után egész a Habsburgoknak való meghódolásig történtekről (1883.). Brunelli kiadta De Diversis Fülöp művét Raguzáról (Zárai gimn. értes. 1880—1882.) és De Barbazanis Madio történetét (Zárai gimn. értes. 1878.), valamint a sebenicói püspökség okleveleit (Folium dioeces. curiae episc. Sibinicensis). A történetirók kritikájával kevesebbet foglalkoztak, komoly munkálatok e téren Klaics értekezése »Joannes de Guerche fődiakonus művéről« (Zágr. gimn. értes. 1874.), »A horvátok beköltözése és Konstantinus Porphyr. erre vonatkozó elbeszélése« (Zágr. gimn. értes. 1870.), végre Nikolics kimutatása a zárai ostrom krónikájának hitelességéről.

Külföldön is ezen korban a délszláv történelemre fontos oklevél-kiadások láttak napvilágot. Makusev V. varsói egyetemi tanár kiadta 1874-ben Varsóban a »Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis« első kötetét, mely anconai, bolognai és flórenci okmányokat közöl; a második kötet 1882-ben Belgrádban jelent meg és a genuai, mantuai, palermoi és turini levéltárak délszláv vonatkozású okleveleit tartalmazza. Ezeknek a horvátok nagy hasznát vették.

Horvátország egészleges történetének megirására is ezen korban több kisérlet történt. Balenovics Simon (Poviestnica Hrvatske 1870.), Tkalcsics Iván (Poviest Hrvata 1870.) és Tomics J. (Slike iz hrvatske i slavonske poviesti. Zágráb, 1879.) művecskéi csak vagy iskolakönyvek vagy a népnek szánt olvasmányok. A horvát intelligenciának, a műveltebb közönségnek szánt olvasmány Smicsiklasz Tádénak a horvát matica által kiadott »Horvát történelem« (Poviest Hrvatska I., 1882.; II., 1889.); ez teljes, rendszeres, lelkes hangon, szép irályban irott munka, melyet a műveltebb horvát közönség nagy örömmel fogadott — sajnos, hogy forrásokat általában nem idéz, még jegyzetben sem. Az első kötet a mohácsi vészig terjed, a második 1848-al ér véget — Horvátország történelmét négy korszakra osztja: a horvát önállás korszaka 1102-ig; a második 1102—1437-ig, Dalmácia elvesztéséig; a harmadik 1437—1699-ig, a karlováci békéig; a negyedik 1700—1848-ig.

A monográfiák sorából fölemlítendők: Filipovics Iván és Pechan A. rövid irodalomtörténetei, Radetics J. A tradicionális irodalom vázlata (Pregled); Vanicsek Ferenc 4 kötetes műve »A horv. határőrvidék története« (Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalen und Quellenwerken. Wien, 1874. 4 k.). E maradandó becsü mű a határőrvidék történetét három korszakra osztja: a három szlovén (windisch) határőr kapitányság szervezésétől, azaz 1538-tól, a határőrvidéknek Hilburghausen által való szervezéseig 1737-ben; a második 1737-től a tizenhárom határőrezrednek kantonszerű rendezéséig, 1787-ig; a harmadik 1850-ig terjed; hiteles források alapján készült, maradandó értékü mű. E mű kiegészítéseül tekinthető Schwicker S. H. munkája: Geschichte der oesterr. Militärgrenze. Wien, 1883., mely a magyar országos levéltár és a volt magyar udvari kancellária kéziratos adatait is fölhasználja. — Lopasics szép műve »Karlovac, poviest i mjestopis grada i okolice« Zágráb, 1879. (Károlyváros, a vár és vidékének története és helyrajza), ezen mű is oklevelek alapján készült, melyek közül 18 itt először közöltetik. — Magdics Mile megirta »Topografija i poviest grada Senja« 1876. (Zeng vár helyrajza és története), mely szintén levéltári kutatások alapján készült.

Zára, Kattaro, Raguza és Lessina (Hvar) is ily történetirókra akadt. Bianchi C. T. »Zara cristiana« (Zára, 1877., 1880., 2 köt.) cimü művének első kötetében szól Zára város egyházi történetéről a püspökség, illetőleg érsekség alapításától fogva, a második magának az egyházmegyének történetéről, közöl régi okleveleket is és számos régi és érdekes helyrajzi és történelmi adatot is tartalmaz. — Jelcsics J. »Memorie storiche delle Boche di Cattaro« Zára, 1880.; e mű a kattarói öbölvidék történetét 1492-ig tárgyalja; a »Dello sviluppo civile di Ragusa 1884.« cimü művében leirja Raguza történelmi emlékeit és azokat rajzban is bemutatja. — Boglics Jakab: »Studi storici sull Isola di Lesina. Zára, 1873.« oklevelek alapján, melyek közül néhányat közöl is, ismerteti ennek történetét 1420-ig. — Skurle István »Ragusa, cenni storici. Zágráb, 1876.« merő kompiláció. — Fontos Bulics műve a zárai sz. Donát templom történetéről (S. Donato in Zara. Wien, 1882.) és még fontosabb Tkalcsics J. történelmi kutfők és oklevelek alapján készült műve, mely a zágrábi székesegyház történetét tárgyalja. (Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada. Zágráb, 1885. A zágrábi székesegyház valaha és ma.)

Az értekezések sorából fölemlítendők: Brasnics M. »Zsupániák, vármegyék a mai horvát határőrvidéken 1102-től 1301-ig«. (A rakováci reálisk. értesítőjében.) Kláics: Szvinimir

Dömötör király és kora. Zágráb, 1876.« és »Byzanc uralom Horvátországban Komnen Elek korában.« (Zágr. gimn. értes. 1883.) — »Zvonimir viszonya a karantánokhoz I. Szteklas invesztiturájakor.« (Rakováci gimn. értes. 1884.) — Pesty Frigyes művére cáfolatul megirta Klaics a Vienac II-ik évfolyamában (8., 13., 33.) István szlavon hercegről, továbbá Szvinimirről, Kresimir Péterről és Szvacsics Péter horvát királyokról (Vienac, IV. 5. szám; V. 2. sz.; XIV. 35—42. sz.) szóló értekezéseit. — Gruber Dane műve: »A horvátok harca a törökkel Szigetvár elestétől a zsitvatoroki békéig« és »Zára ostroma a velenceiek által 1311—1313-ig« (Vienac, XVI. 35—42. sz.).

Dalmáciára és Raguza történetére vonatkozó értekezések: Brasnics M. »A zárai komeszekről a velencei kormány alatt 1202—1358-ig« (Vinkovcei gimn. értes. 1877.); Alacsevics J.: »Klis vár és Cinderi (Cndrics) Miklós gróf és emlékezés az Alacsevics családra«; Vuletics V.: »Curzola nevezetesebb fiai (Testi Lázár, Osztoics Vid korbáviai püspök 1453., Nero Barnaba Péter régész. Bulletino, 1882.); Rosane »Curzola 1571-iki ostromáról és a pestisről« (Bulletino di archeologia e storia dalmata, V., VII.). Érdekes az Erzsébet és Mária magyar királynők novigrádi fogságáról szóló értekezés (Bulletino, II. 100., 115., 133., 154. l.) és Vucsetics értekezése Raguza viszonyáról a boszniai főurakhoz Konaválj megszerzésekor (Raguzai gimn. értesítő 1874—75.).

Az irodalom- és művelődéstörténeti értekezések sorából kiemelendők: Kosztrencsics J.: »Frangepán Ferenc Kr. horvát költeményei »Vrtić«. Zágráb, 1871.«; Pávics A.: »Miként veszett el Gundulics Ozmánjának XIV—XV-ik éneke«; Milcsetics Iván: »A horvátok Gájtól egész 1850-ig«, mely az egész illir mozgalom leirását tartalmazza, (Zágráb, 1878. Különlenyomat a Hrvatski dom III-ik évfolyamából) — e kérdéssel foglalkozik Petránovics M. is (Belovári gimn. értes. 1885.). Fontosabbak Bojnicsics J. értekezései: »A tudományok Horvátországban a XIV-ik századig« és »A horvátok a bécsi egyetemen a XIV. és XV-ik században« (Vienac, XI. 23., 31. sz.), valamint Rácskié is »Márton zágrábi kanonok, Korvin Mátyás udvari astrologusáról« (Vienac, XI. 24. sz.). A gazdag életrajzi irodalomból minket közelebbről érdekelnek: Kláics: »Subics Pál és fia Mladen« (Vienac, IV. 23. sz.); Kukuljevics: »Skalics Pál«, »Frangepán Beatrix« (Vienac, VI. 44—45. sz., XVII.); Kláics: »Gubec Mátyás, a horvát parasztlázadás vezére és Karlovics Iván bán« (Vienac, XVI. 656. l. és V. 7.); Lopasics: »Jurisics Miklós«; Rácski: M. A. de Dominis, Katancsics Péter, A horvát és olasz Frangepánok (Vienac, VI.

48—52., XIII. 15—17., III. 37.); Szmicsiklász Tádé: »Babukics Vjekoszláv«, mely egyúttal az illir mozgalom rajza (Zágráb, 1876.); Zahar J. és Ban M.: »Gáj Lajosról« (Vienac, IV. 17., 21.).

A földrajzi és helyrajzi irodalom köréből: Kláics: »Azon országok leirása, a melyekben horvátok laknak« (Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati. 3 köt. Zágráb, 1880—1883.), hol az egyes városok, várak leirása kapcsolatos azok történetével — leirja pedig Horvátországot és Szlavóniát (1. köt.), Dalmáciát (2-ik k.), Isztriát, Boszniát és Hercegovinát (3-ik köt.); Urlics G.: »A tengermelléki Belgrád sorsa« (Sudbina primorskoga Biograda — Albamaris. Bulletino, III.); Tkalcsics: »Zágráb története a XIV-ik századig« oklevelek alapján (Vienac, XIII.); Lopasics Radoszláv: »Boszilyevo és Szeverin« (Vienac, VI. 20., 21.); »Ogulin, Barilovics és Klokocs« (Vienac, IX. 23—25., 30—31., 42—43.); »Lipa, Kamenszko és Cazinski kraj« (Vienac, X. 1—2., 15—18., 42—43.); »Bihács« (Vienac, XI. 18—24.); »Sichelberg« (u. o. XII. 39—46.); »Jasztrebarsko« (u. o. XIII. 23.); »Krizsanics-torony és Novigrád a Dobra mellett« (u. o. XIV. 37—43.); »Szluin« (u. o. XV.); »Draganics« (Narodn. Nov. 1883. Különlenyomat). — Nagyértékü Kukuljevics terjedelmes műve: »Zerinvár és urai« (Zrin-grad i njegovi gospodari. Zágráb, 1883.), melyben oklevelek alapján a Babonicsokról és Subics-Zrinyiekről szól. — Rácski megirta Fiume, Lessina és Szolin történetét (Vienac, VI. 34., 35. sz.; VIII. 2., 11—13. sz.); Klaics Eszékét és Brazzáét (Brač. Vienac, VIII. 46., XI. 42. sz.); Kuhács Valpóét (VIII. 12—15. sz.); Dobrinszki Kosztajnicáét (Vienac, VI. 45. sz.).

191. *Markovics Ferenc: Gundulics Iván »Dubravka« cimü drámájáról. Gundulics háromszáz évi jubileuma alkalmából.* Rad, 1888., LXXXIX. köt. 1—24. l. (O Dubravci, drami Ivana Gundulića stb.).

192. *Nodilo N.: A szerbek és horvátok vallása, főképen népdalaik, népmondáik és népies szólásaik alapján. A mennydörgő Perun és Tűzisten.* Rad, 1888., LXXXIX. 129—209. l. (Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. Gromovnik Perun i Oganj.)

193. *Smičiklas Tádé: Strossmayer püspök tervei és munkái.* Rad, 1888., LXXXIX. 210—224. l. (Misli i djela biskupa Strossmayera.) Akadémiai dicsbeszéd.

194. *Maretics T.: Ismertetés Broz I. művéről: Vázlatok a horvát irodalomból.* (Broz Iván: Crtice iz hrvatske književnosti.) Rad, 1888., LXXXIX. 225—240. l. Broz műve,

cimével ellentétben, nem annyira irodalmi, mint inkább nyelvészeti kérdéseket tárgyal.

195. *Maretics T.: A kötőszók a szláv nyelvekben.* Rad, 1888., XCI. 1—80. l. (Veznici u slovenskijem jezicima.) Nyelvészeti értekezés.

196. *Maixner Fr.: Ovid »Paris Helenának« cimü heroidjának XV-ik századbeli horvát fordítása Lucić Hannibáltól.* Rad, 1888., XCI. 81—124. l. (O hrvatskom prievodu XV. Ovidieve heroide »Paris Helenae« od Hanibala Lucića.) Irodalomtörténeti és nyelvészeti értekezés.

Lucius Hannibal horvát humanista, Lessina szigeti patricius, élt 1535 körül, sokat fordított horvátra Ovidiusból — az értekezés ezen fordításokról szól és ismerteti az összes horvát és olasz humanisták Ovid-fordításait. Lucius H. főműve »Robinja« (Rabnő) cimü drámája, mely nyomtatásban 1638-ban Velencében jelent meg, egyéb horvát költeményei pedig ugyanott 1656-ban. Összes műveit a zágrábi délszláv akadémia 1874-ben adta ki.

197. *Rácski Ferenc: Horvátország belső állapota a XII. század előtt: A legfőbb állami hatalom. Az egyház és állam közötti viszony.* Rad, 1888., XCI. 125—180. l. (Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Vrhovna državna vlast. Odnošaj medju crkvom i državom.)

Az ország megnevezésére a »regnum« szót használják a horvát oklevelek már 852-ben, mikor még nem volt királyság, ezenkivül használatos volt a »terra, provincia, fines Chroatorum« kifejezés. Az uralkodó a X. századig »dux Chroatorum«, azontúl »rex Chroatorum«, majd »rex Chroatorum et Dalmatinorum«. A »dux« szót valószinüleg »knez« néven fejezték ki, de nem »nagy zsupán«, még kevésbbé »nagy bán«, a mint Smicsiklasz alap nélkül véli. A »rex«-nek megfelelt a »kralj« szó, melyet már Szvinimir használt. A horvát államszervezet alapját a család (rod) és nemzetség (pleme) képezte. A család »bratsvo« (testvériség, atyafiság) egy dédapától származott és házközösségekben élt, mely egy vagy több falura terjedt; egy őstől származó több bratsvo egy nemzetséget képezett és már egy egész területre, megyére (zsupa, zsupania) terjedt. A zsupania feje a zsupán volt, kik kezdetben mind egyenlők és egymástól függetlenek voltak, — azért a görög irók (Procopius, Mauricius, Leo) és utóbb Konst. Porphyr. azt irták róluk, hogy nincs uralkodójuk (archon), hanem csak zsupán sztarjesináik (σουπανους γεροντας). Ezen egyenlő zsupánok nevét a VII. sz. második felében és az egész VIII. századon át az irók nem említik. Az ország

szervezete tehát ezen első időszakban teljesen demokratikus volt.

A második korszakban már van közös fejedelmök (dux, knez) és ez Borna (818—821.) »dux Dalmatiae« és Ljutovit »dux Pannoniae inferioris«. E korban régi hagyomány szerint volt 12 pleme (tribus) és minden pleme több »rod«-ból (generatio) állott. Minden tribusban egy család volt a legelőkelőbb, mely a legszámosabb tagból állott és ebből választották a zsupánokat. Több közös dédapától származott rod, mint bratsvo, egy knezt vagy starjesinát választott magának, az egész államszervezet a házközösségen alapult. A házközösségben élő család feje a legidősebb (sztarjesina), az idősebbek mellette mint családi tanács szerepeltek; a családfő utódját az idősebbek közül vagy maga jelölte ki, vagy pedig a család választotta. Az uralkodó családban az örökösödési rend nem volt szorosan megállapítva, néha az uralkodót fia, néha öcscse követte a trónon — ha az uralkodónak nem volt fia vagy öcscse, akkor királyt választottak, azonban a rendes örökösödés esetében is a nemzet elismerése szükséges volt, mit a koronázás és a trónon való felemelés (exaltatio) által fejeztek ki. Az uralkodó tulajdonképen az egész ország családfeje, sztarjesinája volt. Hatalmát gyakorolta az államtanács és kivételes esetekben a nemzetgyülés közreműködésével. Az államtanács tagjai voltak a zsupánok, udvari méltóságok és püspökök. A bán, mint az uralkodó helyettese, három zsupániát kormányzott (Gadzko, Lika, Korbávia), a bánt a hat legelőkelőbb nemzetségből választották, hatalma nagy volt, így Pribina bán letaszította Miroszláv knezt a trónról; az oklevelek a bán nevét a királyé után említik az oklevelek élén, vagy első helyen a tanuk közt az oklevél végén, ő volt az államtanács legelső embere. A zsupánokat a királyság idejében »comes« néven nevezték. A püspökök, a kancellárt kivéve, csak olyan országos ügyekben működtek közre, melyek az egyházra vonatkoznak, mert nevök csak ilyen okleveleken fordul elő. — A nemzetgyülés (synodus) királyválasztáskor és más főfontosságú ügyek (communis regni utilitas) esetében hivatott össze. A diokleai pap krónikája leir egy ilyet, melyet »shod« (conventus, congregatio) néven nevez: Budimir (Svetoplk) összegyüjti országa öregeit és bölcseit (starce i mudarce), azaz zsupánait és a törzsfőket, hogy rendbehozza királysága ügyeit (államtanács), azutan összehivta országa összes népét a dalmáciai sikságra (hlivani sikság) nemzetgyülésre, hol tizenkét napig tanácskoztak — megerősítették őt a királyságban, törvényeket hoztak, püspököket választottak, bánt és zsupánokat, megállapították a király s a többi főhivatalnokok

jövedelmét stb. A határozatokat egyhangúlag hozták; az államszervezet a horvát nemzeti dinasztia alatt mindvégig demokratikus maradt. Államtanács gyakran volt és pedig a királyi palotában Ninben (Nona, Nena), a király ebédlőjében — nemzetgyülés ritkán volt.

A király személye sérthetetlen volt és a felségsértőt (perversor regiae dignitatis) szigorúan büntették; ő volt a legfőbb biró és kormányzó, határozatai (definitio, sanctio, statutum), melyeket az államtanács hozzájárulásával (consilium, consultum, annutus, laudatio, confirmatio, supplicatio) hozott, törvény erejével birtak.

Az egyház a királytól független volt, feje a spalatói (előbb szalonai) érsek, kit a papság és nép választott és a pápa megerősített; a püspököket is így választották. A papság zsinatain alkotta meg statutumait, egyházi ügyekben biráskodott, sőt világiakat is megbüntethetett egyházi törvények elleni vétségekért, csak ő alapíthatott egyházi javadalmazásokat s nevezhette ki élvezőit, ha király vagy más akart ilyen helyet alapítani, arra a hierarchia hozzájárulása volt szükséges; ingatlant szabadon szerezhettek s arról saját törvényeik szerint intézkedtek — jövedelmüket (oblatio, primitiae, decimae) a királyok elismerték és behajtásában támogatták, legfőbb jövedelmüket az adományozott és szerzett földbirtok képezte.

198. *Nodilo Nadko: A tündérek.* Rad, 91. k. 180—221. l. és 101. köt. 1890. 68—126. l. (Vile. Religija Srba i Hrvata stb.)

199. *Vrbanić Fr.: A horvát törvényhozás munkássága a közigazgatás terén 1861-től a legújabb időkig.* Rad, 94. k. 47—114. l., 101. köt. 1890. 1—67. l. (Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od god. 1861. do najnovijega vremena.)

200. *Nodilo Nadko: A temető a vallásban.* Rad, 94. k. 115—198. (Religija groba. Religija Srba i Hrvata.)

201. *Zore Lukács: Allegoriák Gundulics Ozmaniáda cimű époszában.* Rad, 94. köt. 199—236. l. (Alegorije u Gundulićevoj Osmanidi.)

202. *Vojnović Koszta: Általános birtokjogi törvénykönyv Montenegro számára, tekintettel ennek egyéb törvényeire.* Rad, 96. köt. 1—109. l. (Obšti imovinski zakonik za Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonarstvo.)

203. *Maixner Ferenc: Kunić Rajmund élete és munkái.* Rad, 96. k. 1889. 110—166 l. és Rad, 98. köt. 1889. 85—153. l. (Život i rad Rajmunda Kunića.) Kunić raguzai

költő élt 1719—1794., jeles latin költő, lefordította egyebek mellett Homér költeményeit is latin nyelvre.

204. *Marković Ferenc: A horvát közmondások ethikai tartalma.* Rad, 96. köt. 1889. 167—227. l. (Etički sadržaj naših narodnih poslovica.)

205. *Rački Ferenc: A rigómezei ütközet 1389-ben, okai és következményei, annak 500 éves évfordulója alkalmából.* Rad, 97. köt. 1889. 1—68. l. (Boj na Kosovu. Uzroci i posljedice.)

A zágrábi délszláv akadémia a rigómezei szerb csatavesztés ötszázéves évfordulója alkalmából 1889. junius 15-én ülést tartott, melyen Rácski »A koszovói harcról, ennek okairól és következményeiről«, Maretics T. pedig »A koszovói hősök és eseményekről a nemzeti hősdalokban« értekezett. Minket közelebbről Rácski értekezése érdekel.

Dusán István a »hatalmas« szerb király, 1331. szeptember 8-án ült a szerb trónra. Rácski Szerbia akkori határait pontosan megállapítja az orosz Florinski alapján (A délszlávok és Byzanc a XIV. sz. második negyedében. Pétervár, 1882., II. c. 18. l.). Politikája az volt, hogy megdönti a meggyengült görög császárságot és helyébe a Balkánon egy hatalmas Szerbiát teremt, melynek nagyrészét már el is foglalta és 1346. ápril 16-án magát Szkopljében Szerbia és Görögország autokratorává koronáztatta. E törekvése oly szembetünő volt, hogy Gregoras Nikefor történetiró (megh. 1359.) azt nyiltan ki is fejezi. Hogy a görög császárságot végleg megbuktassa és Konstantinápolyt elfoglalhassa, Velence szövetségét kereste, mert neki hajóhada nem volt. Velence már 1204-ben, midőn a keresztesek elfoglalták Konstantinápolyt, kész tervvel állott elő a görög császárság felosztására, azonban terve nem sikerült, és kénytelen volt Negroponte, Kreta, Rhodos szigetekkel beérni.

A szerb király számított Velence kapzsiságára, és már 1340-ben szövetségét kereste (Mon. Slav. merid. II. 75—77.); 1346-ban már külön követ által felszólította Konstantinápoly elfoglalására és Görögország felosztására (u. o. 326. l.); 1350-ben a kattarói Bucsi Mihályt küldi Velencébe, és a kért segélyért jutalmul felajánlotta neki Epirust, kifejtve, hogy a görög császárság kilenctizedrésze már úgy is szerb kézben van — azonban Velence nem akart a hódító szerb királyhoz csatlakozni, mert a gyenge Paleologoknál sokkal veszedelmesebbnek tartotta saját érdekeire nézve. A szerb király ekkor Urhán török szultánhoz fordult segélyért tervei kivitelére (1351.). Urhán erre kész volt és e tárgyban követséget küldött Szerbiába, de hajójuk Kantakuzen János császár

vejének, Nicefor epirusi kormányzónak kezébe került, ki a követség egy részét megölte, a többit fogságba hurczolta és a török-szerb szövetségből semmi sem lett, mert Urhán időközben kibékült ipjával, Kantakuzen Jánossal. (Gregoras Nikiforus, XXVI. c. 34., p. 52—54., ed. Bon.) Igy a szerb király terveiben szövetséges nélkül maradt, nagyravágyó terveiről nem mondott le, hanem hódítási terveivel a Balkán éjszaknyugati részei felé fordult s így összeütközött a magyar érdekekkel. A birtokviszonyok ekkor itt a következők voltak: a branicsevói kerület Szerbiáé volt, a szomszédos Macsva (Száva-Drina köze) Magyarországé, melyet mint külön területet a macsói bánok kormányoztak (Dusán István uralkodása idejében macsói bánok: János 1328., 1334., Miklós 1335., 1338., Dominik 1342., 1352., 1353., András 1351., 1353., 1354., 1356., Gara Miklós 1355., 1364., 1373., 1374.); Bosznia és Hum magyar fenhatóság alatt állottak, noha ezek egykorú bánjai, Kotromanovics István (1322—1353.) és még inkább unokaöcscse, Tvardko István (1353—1391.) teljes függetlenségre törekedtek, melyet időközönkint rövid időre el is értek. Midőn a szerb király erre felé terjeszkedni törekedett, elkerülhetlen lett az összeütközés Magyarországgal.

Dusán Istvánnak a Száván túl már uralkodása első éveiben véres összetüzése volt a magyarokkal (Danicsics: A szerb királyok és pátriarkák élete, 229—231. lap). 1346. után háborúba keveredett Kotromanovics István bánnal, kit Nagy Lajos segített, Velence volt 1350-ben a hadakozó felek közt a közbenjáró, de utóbb, midőn Nagy Lajossal Dalmácia miatt háborúba keveredett, a szerb királylyal szövetségre lépett a közös ellenség — Magyarország — ellen, mit VI. Ince helytelenített Gradonigo János dozséhez 1355. jul. 17-én irt levelében (Glasnik, XII. 14.). Hum és Trebinje szerb kézben volt s így Szerbia veszélyes ellenfele volt Dalmácziában Nagy Lajosnak, mit Klissa és Skardona (Szkradin) elfoglalásával is beigazolt. (L. Rad, II. 78—83. l.) Ezekből látszik, hogy Dusán István 1353. után el volt foglalva a Balkán éjszak-nyugati részével és felhagyott Konstantinápoly elleni terveivel — ezzel nehezen egyeztethető össze a szerb és raguzai krónikák (Orbini: Regno dei Slavi, pag. 268.; Luccari: Annali di Ragusa, pag. 60—61.) és a hagyományon alapuló szerb hősdalok (Petránovics, Narodne pjesme III. 102.) azon állítása, hogy 1354. és 1355-ben nagy hadjáratot vezetett Konstantinápoly ellen és utközben hideglelésben meghalt — mert ekkor (1355.) harcban volt Dalmáciában a magyarokkal és Velencével alkudozott Skardona és Klissa átengedése iránt és ezt az alkudozást be sem fejezve, 1355. nov.

20-án meghalt. (Mon. Slav. merid. III. 280., 288., 296., 299.) Haláláról nov. 28-án még nem értesültek Velencében, sőt még 1356. január 10-én sem tudták egészen határozottan, hogy meghalt (Mon. Slav. mer. III. 299., 304., 305.).

Dusán István váratlan halála végzetes volt a nagy Szerbiára, mert a meghódított területek még nem forrtak egybe az anyaországgal, a bolgárok, görögök, albánok, románok csak laza kapcsolatban voltak vele. Dusán István leginkább a görög elemnek kedvezett, a nekik szóló okleveleket görögül adta ki (Florinski: Atonske Akte. Sz.-Pétervár, 1880.), udvarába sok görög szokást hozott be, min a görögök gunyolódtak (Gregoras Nikeforus, XV. 1.); a dalmát partokon a latin műveltséget kimélte — de törvénykönyve minden alattvalóját egyenlővé tette (Zakonik 40., 199. §.). Hiba volt, hogy az egyes meghódított országokat külön kormányzókra bizta, mi által előkészítette azt, hogy halála után gyönge utóda alatt ismét elszakadjanak Szerbiától.

Fia, Uros, 1355. karácsonykor foglalta el a trónt 18 éves korában; a régi szerb krónika azt mondja róla, hogy gyönyörü szép és szelid volt (Safarik P.: Letopisi, 54. l.), alatta a nagy szerb birodalom szétmállott. Nagybátyja, Simon (Szinisa), Epirus kormányzója, nem ismerte el cárnak Urost és magát kiáltatta ki szerb cárnak és kitört a polgárháboru. Uros anyja, Ilona, a hatalmat kezébe ragadta s így három párt is dulakodott érte (Cantakuz. Histor. IV. 43.). Uros megtartotta a trónt, de Simon függetlenül uralkodott Tesszaliában és Epirusban (Glasnik, XIV. 239—240.) — a többi meghódított területen is Uros fenhatósága csak névleges lett és alig maradt egyebe, mint a régi Szerbia. Nagy Lajos 1359-ben hadat vezetett ellene, Uros seregével a hegyi várakba vonult s Nagy Lajos attól tartván, hogy kelepcébe csalják, visszavonult a Dunán át (Muratori Script. rer. ital. XIV. 554., 562.). Ez az egy kissé férfias ténye a tehetetlen Urosnak, alatta majordomusa, Vukasin volt az igazi ur. Raguza is inkább ezzel mint Urossal tárgyalt (Jirecsek: Die Beziehungen der Raguzaner zu Serbien unter car Uros und König Vlkasin. 16-ik l.), sőt 1366-ban fel is vette a szerb király cimét és a raguzai oklevelek is így cimezik (u. o. 20-ik l.). Uros czimzetes császár maradt, de Vukasin nem ölte meg, a mint hiszik (e kérdéssel foglalkozik Ruvarac, Kovacsevics Ljubomir, Sretykovics,, Katyanovszki — de Jirecsek raguzai oklevelek alapján kétségtelenül bebizonyítja, hogy Uros túlélte Vukasint) — az uralkodás tényleg átment a Nemanja-dinasztiáról, mely a VII-ik század óta uralkodott, Vukasinéra, kit két fivére, Ugljesa és Gojko támogatott.

Vukasin alatt a viszonyok nem változtak, ő sem volt képes a Dusan-féle hódításokat szorosabbra fűzni Szerbiához. A török közeledése nem birta rá Magyarországot, hogy ellene a Balkán népeivel szövetkezzék, sőt ellenkezőleg Nagy Lajos felhasználta Szerbia zilált helyzetét, 1365-ben Szracimir János ellen indult, elfoglalta Viddint és Szracimirt feleségével együtt Gumnikben a Csazma mellett (mai Boszilyevo Horvátországban) elzárta, hol négy évet töltött. Dénes erdélyi vajda lett »Viddin vár, a viddini kerület és bolgár királyságunk kapitánya«. Magyarország azonban csak négy évig birta e területet, mert 1369-ben innét kiüzték. A török veszedelem már nagyon közelről fenyegette Szerbiát és Vukasin Ugljesa tanácsára ezt úgy akarta megelőzni, hogy 1371. szept. havában 60.000 emberrel betört Tráciába. Murat Ázsiában volt; Lalasahin és Hadzsi Ilbekia csak 10.000 emberrel rendelkezett, de éjjel a Marica folyó melletti Csirmen mellett meglepte a szerb sereget és szeptember hó 26-án tönkretette azt, — Vukasin, Ugljesa, Gojko is elesett. (A jegyzet a 20-ik lapon felsorolja az összes forrásokat, melyek erről szólanak; a török források a csata évszámában tévednek.)

Uros, a névleges szerb cár, 1371. nov. 4-én meghalt, vele kihalt férfi ágon a Nemanja dinasztia (Jirecsek u. o. 25., 26. lap). Nyomban két trónkövetelő lépett fel: Lázár, Hrebeljánovics Pribica fia (neje Nemanja családból való, Milica), a másik Vukasin fia, Márk (a népdalok Kraljevics Márkója). Lázárt Dusán István hozta udvarába, utóbb Uros tanácsadója volt; Uros 1355-iki oklevelében mint »knez« (comes) fordul elő, és Raguza is egy ügyben 1362-ben támogatását kéri (Jirecsek u. o. 18. l.). Midőn trónralépett »knez« cimet vett fel, mellőzve a »cár« és »király« cimeket. Márk felvette a király cimet (Miklosich, Mon. Serb. 182. l.) és pénzt is veretett (Ljubić, Opis jugosl. novaca, 146—147.). Az önállóvá lett szerbiai provinciák egyiköket sem ismerték el királynak, így a Balsicsok és Altománovics Miklós sem. Balsics György 1372. nyarán elfoglalta Prizrend szerb várat (Jirecsek u. o. 27. l.). Ez a szerb trónt üresnek mondja még 1378. nov. 30-án is (Miklosich u. o. 183. l.). Igy két királyság volt Szerbiában, Márk és András, Vukasin fiai, kik Macedonia nyugati részét birták és Prilipben székeltek és Lázár, ki a régi Szerbiát birta — a Drina, Lim, Ibar és Morava vidékét a Vardarig.

Lázár ellenfelei — Balsics György, Trebinje és Konavalj ura és Altomanovics Miklós, a felső Morava és Lim vidékének ura — szövetkeztek Lázár ellen, ki az utóbbit 1374-ben legyőzte és megvakíttatta (Szerb krónika, Glasnik LIII. 71.)

és birtokait részben elfoglalta; egy részt Tvardko boszniai bán foglalt el, ki azután Balsics Györgytől is 1375—1376-ban elfoglalta Trebinjét, Konaváljt és Dracsevicát. Hogy e foglalásokat Lázárral egyetértve tette-e vagy sem, nem tudni; valószinü, hogy ellenére, mert Tvardko 1376-ban »Bosznia és Szerbia királya« cimét vette föl, mert női ágon ő is a Nemanja családból származott és Lázárt nem ismerte el törvényes uralkodónak és a szerb trónt és királyi cimet jogszerüen a magáénak tekintette (Miklosich, Mon. Serb. 186—190. és 201. l.) és magát Milesevón, a Nemanják és sz. Száva sirján, »Szerbia, Bosznia, a Tengerpart és a nyugati részek« királyává koronáztatta (Rad, II. 88—90. l.). Igy hát 1376. után két szerb király volt, ki a Nemanja rokonság révén magát királynak tartotta — de még a Balsicsok is ezen a cimen foglaltak el szerb területeket, mert ők is a Nemanjákkal rokonságban voltak. (Miklosich, Mon. Serb. 203.)

Tvardko de jure, Lázár de facto volt szerb király és közöttük még sem került összeütközésre, mert két közös és hatalmas ellenségök volt: a török és Zsigmond magyar király, sőt Lázár segítette is Tvardkót, midőn ez teljes függetlenségre törekedvén, Zsigmonddal összetüzött. (Rad, II. 156., 157.; III. 71., 87., 88.) A Balsicsok ellen is egyidőben viseltek háborút és pedig Tvardko a dalmát partokon, Lázár pedig az Aldunánál és Morava vidékén. Branicsevoban, a Duna és Morava közében, egy új uralkodó lépett föl Radics Brankovics (Rasztiszlávics Branko fia), ez ellen 1379-ben Lázár hadat viselt és őt le is győzte (Glasnik, LIII. 71.), ez időtől Lázár »az Alduna knéze« cimét is viselte (Miklosich, Mon. Serb. 195., 200.) és e vidéken templomot is épitett (Zsdrelo) és azt donatiókkal elhalmozta (1380. aug. 1. Milicsevics, Knježevina Srbija, 1632. lap). 1379-ben meghalt Balsics György és így 1380-ban már megszabadult versenytársaitól, Altomanovics Miklóstól és Radics Brankovicstól is és a kis körre szorult Szerbiában meglehetős rend volt, azonban Lázárnak még sem volt más támasza mint veje, Brankovics Vuk, kinek leányát, Márát, adta feleségül (Miklosich, Mon. Serb. 212. l.; Glasnik XLIV. 305. l.; Ruvarac »O knezu Lazaru» 216. l.).

Brankovics Vuk fia Mladenovics Branko sevastokratornak (szép értekezést írt róla Kovacsevics Ljubo, Godisnjica X., Belgrád, 1888.), tartománya a Drenica vidéke a koszovói sikon, Borács várral; ipja volt Zsigmond (Sisman) bolgár cárnak és Gara Miklósnak, kormánya kiterjedt Pristina, Vucsitern, Trepcsa, Borács, Zvecsán, Petrics, Prizren várakra és területökre, Kopaoniktól a Sara hegységig s így zöme a Rigómezőre esik. Mindig hive volt ipjának, Lázár kneznek,

kinek főhatóságát okleveleiben mindig elismeri (Miklosich, Mon. Serb. 207—209.).

Balsa halála után ennek országát örökölte Sztracimir fia György, Lázár veje, ki, noha magát »Az egész Zeta és a tengermellék független ura« cimén nevezte (Miklosich, Mon. Serb. 202., Mon. Slav. merid. IV. 219., 203.), mégis a töröktől való félelmében ez a Sztracimirovics György örömmel fogadta feleségül Lázár leányát, hogy egy kis támaszt nyerjen.

A maricai szerb csatavesztés (1371.) fájdalmasan érintette Európát (IX. Gergely levele Nagy Lajoshoz 1372. máj. 14.; Theiner, Monum. Hung. II. 115.), azonban mégis úgy Nagy Lajos mint Velence és Genua, a helyett, hogy a szerbeken segitettek volna, inkább azon voltak, hogy súlyos helyzetökből hasznot huzzanak. Vukasin fia, Márk király is elhagyatottságában 1380—1385. közt meghódolt a töröknek, ki segítette őt a Balsicsok és más keresztény fejedelmek ellen. A szerb csapatok Dubravnicánál, Crep és Vitomir vezérlete alatt, 1380. dec. 25-én megverték a törököt (Letopisi, Glasnik, 53., 71. l.), mire a török hadmívelet arra törekedett, hogy hatalmába kerítse a Szófiából a Moravához és Dunához vezető országutat; Lázár a Morava vonalának megvédésére szembeállt a töröknek, kiket maga Murát szultán vezetett; 1386. és 1387-ben véres harcok folytak a Morava két mellékfolyója a Nisava és Toplica mellett, főkép Nis vára mellett, melynél a balkáni főutak kereszteződnek. Nis 25 napi ostrom után török kézbe került (1386. Letopisi, Glasnik 53., 72. Török források ezt 1375-re teszik, de Ruvarac megcáfolja fenti művében 205. l.). Nis eleste után Lázár a toplicai vonal védelmére szorítkozott, mert erre vezetett az út országa szivébe, itt 1387-ben Plocsnik mellett a Toplicánál megverte a török sereget, mely menekülni volt kénytelen (Letopisi u. o. Ma is van egy Plocsnik nevü falu a Toplica balpartján. Milosevics: »Kraljevina Srbija.« 369. l.). E csatavesztés birta rá Murátot, hogy nagyobb sereggel megtámadja Szerbiát, ez az új és döntő harc a Rigómezőn (Koszovón) folyt le 1389. junius 15-én.

E harcra nézve egykorú forrásaink is vannak. Velence 1389. jul. 23-iki utasítása követeinek az új szultán üdvözlésére — ebben ez áll: »Mondjátok meg Bajazetnek, hogy hajóitok elindulása előtt hallottuk Velencében, de nem egészen világosan, hogy harc volt a nagyhatalmu Murat ur és Lázár knez között, a mely harcról sok mindenfélét beszéltek, a mi azonban nem hihető, de hallottuk, hogy Murat meghalt, a min nagyon sajnálkozunk.« Tehát az ütközet után egy

hónap mulva csak azt tudták biztosan, hogy Murat meghalt. Érdekes Tvardko István boszniai király levele is aug. 1-éről 1389-ben Trau városhoz (Lucius: »De regno Dalm. V. 3. edit. Amstel. pag. 257.), ebben mondja: »jun. 15-én Isten segítségével kevés veszteségemmel véres harcban úgy legyőztem a hitetlen Amuratot, hogy kevesen menekültek meg«. Ugyanezt jelentette okt. 20-án Flórencnek — de e város másfelől is részletesen értesült a csatáról (Makusev: Monum. hist. Slavor. merid. I. 528.; Rad, III. 93., 94.), mert a boszniai királyhoz irt válaszában így szól ez esetről: »Szerencsés boszniai királyság, melynek osztályrészévé lett ily dicső harcot, ily fényes győzelmet aratni. Áldott az a nap is, szent Vid napja, melyen ez ütközet volt. Boldog a tizenkét főurnak csapata is, kik mérgezett karddal utat törtek maguknak Amurat sátoráig és ezek közt is az a legboldogabb, ki a hatalmas szultánt megölte, kardját torkába és keblébe szurva, de legboldogabb valamennyi fölött királyi felséged, ki ily dicső és felejthetlen győzelmet aratott!« Érdekes, hogy Tvardko ez ütközetre vonatkozó két levelében Lázárt nem is említi, mert önmagát tekintette 1376-iki koronázása óta Szerbia törvényes királyának »Rex Rassiae, Bosniae maritimarumque partium«. A keresztények nem keseregtek annyira a keresztény szerb sereg elvesztén, mint a mennyire örültek Murat halálán.

Velencében jól tudták, hogy Rigómezején Lázár állt szemben Muráttal. Az első iró, a ki említi azon szerb férfiu nevét, ki Muratot megölte, Ignác orosz diakonus, ki Pimin moszkvai metropolitát és Mihály szmolenszki püspököt Konstantinápolyba kisérte. Az utasok 1389. junius 24-én érkeztek Konstantinápolyba, tehát kilenc nappal az ütközet után. Ignác erről így ir: »Mielőtt mi ide (Konstantinápolyba) értünk, elment Amurat szultán hadsereggel Lázár szerb cár ellen és hire jár, hogy mind a kettőt ezen ütközetben megölték. Előbb Milos, Lázár cár hű szolgája fortélylyal megölte Amuratot, mire a törökök azonnal szultánná tették fiát, Bajazetet. Ezután a törökök kerekedtek fölül a harcban és elfogták Lázár szerb cárt, főurait, vajdáit és egész seregét, némelyeket megöltek, másokat rabokká tettek. A török császár parancsára Lázár cárt karddal megölték. Ez az ütközet a Koszovo nevü sikságon volt 1389-ben. Pimin metropolita megijedt a zürzavartól és elhagyta Mihály püspököt, ez meg engemet.« (Hoždenije Pimina. Ruski vremenik. Moszkva, 1790. 241—260. l. és Ruvarac: »O knezu Lazaru.« 223., 224. l.)

A koszovói ütközetet megvilágítja Bajazet fermánja, melyet 1389-ben a brusszai kadinak irt, midőn neki eltemetés végett elküldötte apja holttestét. Ebben így szól: »Midőn ezen

magas fermánom hozzád ér, tudd meg, hogy azon *ütközet után*, mely isten rendeléséből a koszovói síkon folyt le, az én atyám, Murat szultán, kinek élete boldog, halála pedig vértanui volt, a ki mindig arra kérte a teremtőt, hogy vértanui halállal halhasson meg, *az ütközet után, midőn sértetlenül visszatért sátorába* és nagy örömmel nézte, a mint a bánok levágott feje a lovak patái között gurul, akkor egy szerb, névszerint Kopilics Milos, odajött és ravaszul és álnokul azt mondotta, hogy az izlam vallásra tért és kérte a szultánt, hogy győzelmes hadseregébe fölvegye. És midőn kérelmére megengedték, hogy a dicső szultán lábait megcsókolja, akkor, a helyett, hogy ezt megtegye, előrántotta az ujjasának karjában elrejtett megmérgezett handzsárt és azt merészen a szultánra emelte és halálosan megsebesítette. Miután a nevezett Milos ezt megtette, futásnak eredt, de a katonák utolérték és darabokra vágták. A midőn meghallottam, mi történt, oda léptem atyám ágyához, de ő már meg volt halva. Ugyanekkor történt, hogy fivérem, Jakub bég is az örökkévalóságba költözött. Atyám dicső holttestét meghitt emberekkel Bruszszába küldöttem, hogy ott eltemettessék. Erről az esetről másnak ne szóljatok, csak győzelmünket emlegessétek, nehogy ellenségeink felbátorodjanak.« (Az eredeti irat Konstantinápolyban van, Nikolajevics K. másolata alapján közölte a Glasnik X. 250—251. l.) Ez iratból, egyebeken kivül, először tudjuk meg a hős Milos családi nevét (Kobilics), mely »Obilics« alakban a mult század irataiban kezd előfordulni (Godisnjica, X. 291—292. l.; Ruvarac, u. o. 306—311. l.). Ki volt ez a Kobilics Milos, mily állást töltött be Lázár mellett, arról a történelmi emlékek nem szólnak, de annál többet tud róla a néphagyomány. Bajazet nem mondja, mi okozta Jakub bég halálát, de a későbbi török irók elmondják, hogy fivére, Bajazet, ölette meg nyomban apja halála után. Velencei hirek is megerősítik, hogy Jakub bég is a Rigómezőn halt meg. Szembetünő, hogy Bajazet török szokás szerint nem dicsekszik a győzelemmel, mi mutatja, hogy ő sem tartotta azt török győzelemnek, mert a török seregből is sokan elestek és maga a szultán is megöletett.

Zsigmond magyar király jul. 7-én, tehát 22 nappal az ütközet után, ir Brankovics Vuknak, Lázár vejének, Gara Miklós macsói bán ipjának és beszél arról, mi volna mindkét ország hasznára, emliti Lázárt, Szerbia knézét, de nem szól a rigómezei ütközetről és Lázár haláláról, noha erről okvetlen tudomása volt, mit az is bizonyít, hogy fontos ügyben nem Lázárhoz, hanem vejéhez fordul (Diplomatar. reipubl. Ragus. cum regno Hung. Pest, 1887. pag. 113.), a ki nyomban ipja

halála után fölvette a »Szerbia és az Alduna goszpodárja« cimet (Miklos., Mon. Serb. 224. p.).

Ezen egykorú forrásokon kivül a következő (XV.) századból is több emlék szól a rigómezei ütközetről, évkönyvek, genealogiák, életrajzok, emlékbeszédek, de ezek minél régiebbek, annál rövidebbek. Ezekben tárgyunkra nézve nincs egyéb, mint hogy az ütközet 1389. jun. 15-én, Vid napján, kedden volt, hogy a szultánt Milos ölte meg, Lázárt pedig a törökök s elősorolják azon hős urak nevét, kik a csatában elestek. (Glasnik, LIII. 17—20., 72—73.) Lázár fiának, István despotának életrajzában, melyet Konstantin filozóf 1431—1432-ben, tehát az ütközet után 42 évvel irt, az van, hogy az ütközetben 300.000 török és 100.000 szerb állott szemben egymással, továbbá, hogy az apja halálán elkeseredett Bajazet sajátkezüleg karddal ölte meg Lázárt és hogy az ütközetet a keresztények nyerték meg és csak a végén kerekedett felül a felbőszült Bajazet. (Glasnik, LII. 258—261., XI. 110—112., XXI. 162—163.; Letopis matice srpske, 112—113. könyv.) Egy másik följegyzés is ugyane korból megerősíti, hogy kezdetben a szerbek győztek és megölték a szultánt, de midőn némely szerb csapatok eltávoztak a csatatérről, akkor a törökök kerültek fölül és megölték Lázárt. (Glasnik, X. 341—342.)

Konstantinovics Mihály osztrovicai szerb iró a XV. század végéről néhány új adattal szolgál a koszovói ütközetről: »Lázár a koszovói síkon a Laba vize mellett táborozott, hogy vezérei hősileg küzdöttek, de voltak olyanok is, kik nem igen erőltették meg magukat, a harc keddtől péntek délig tartott és végre is a szerbek lettek vesztesek hűtlenség, irigység és egyenetlenség miatt; Milos Kobilics megölte Murat szultánt s ugyane napon esett el fia is, Jakub bég. Lázár cár a Boldogasszony temploma mellett került török fogságba, vele Krajimir vajda és több főúr, Lázárt Bajazet, apja és fivére holtteste előtt, levágatta, a jelenvolt szerbek elkérték Bajazettől Lázár holttestét és azt a ravanicai zárdában temették el.« (Glasnik, XVIII. 77—79.)

A XV. század végével irt raguzai évkönyv ezt mondja: »1389. jun. 15-én, Vid napján, kedden volt az ütközet a törökök és szerbek közt. A szerbek részéről ott volt Lázár szerb király, Brankovics Vuk és Vukovics Vladko vajdák. Sokan elestek a törökök és szerbek közül és kevesen tértek vissza élve, Murat szultánt és a szerb királyt is megölték. Nem győztek sem a törökök, sem a szerbek, mert nagy volt veszteségök. Az ütközet a Koszovo mezőn volt.« (Monum. Slav. merid. XV. 48.) Lázár cár most a szerémi vrdniki zárdában nyugszik, takaróját Ugljesa özvegye, Eufemia apáca szőtte,

a rajta levő felirat új adatot nem tartalmaz. (Miklos. Mon. Serb. 203—204.)

A külföldi források közül fölemlítjük Clavio Ruy Gonzales spanyol követnek 1403-ból való följegyzését, melyet Tamerlantól való visszatértében irt. Ez azt mondja: »Muratot az ütközetben lándzsájával Lázár cár átdöfte, de Bajazet megboszulta apját és az ütközetben sajátkezüleg megölte Lázárt«. Szembetünőleg alaptalan hiresztelés. A bizanci XV. századbeli irók közül három említi a rigómezei ütközetet: Frances Georgius, a császári család tagja, ki Konstantinápoly elfoglalásakor török rabságba került; Laonikos Halkondyles, ki kétszer is török fogságba került és tanuja volt Konstantinápoly elestének és Dukas János görög emigráns. Ezek a következőkkel egészítik ki az eddig közölt adatokat: Lázár segélyt remélt Magyarországtól és vejétől, Sisman bolgár fejedelemtől. Támogatta veje, Brankovics Vuk, ki Pristinától a Száváig úr volt. Az ütközet heves és kezdetben eldöntetlen volt, mindkét részről sokan elestek, Murat halála fordulatot idézett elő. (G. Frantzes Chronicon. ed. Bon. I. 26.) Halkondylas ezt mondja: »Ezen ütközetet eltérően irják le a törökök és görögök. Az előbbiek azt mondják, hogy Murat megverte a szerb sereget és midőn ez futott és ő üldözte, egy szerb gyalogos, kire fegyverét emelte, nyillal sziven találta és Murat meghalt. A görögök azt mondják, hogy egy Milos nevü vitéz férfiu, szándékát előbb közölve Lázárral, elment Murathoz a harctérre és nála mint szökevény jelentkezett és midőn elfogadta, karddal átszurta, de azután a törökök őt is levágták. A törökök a félholt Muratot sátorába vitték, az esetet titkolták és közben szultánná kikiáltották Bajazetet, ez meg megöletvén fivérét, Jakubot, ki a jobb szárnyat vezette, hevesebben folytatta a harcot a szerbek ellen. A szerbek nem tudtak Milos hőstettéről és a szultán haláláról s elcsüggedtek. A törököknek jobb lovasságuk volt és Muratot megboszulni akarták, de Bajazet is buzdította őket és szétverték a szerb sereget és azt megfutamították. Lázár és sok főúr fogságba került, bevezették a sátorba, hol Murat holtan feküdt és ott megölték. Sok török is elesett, azért Bajazet elállott Szerbia elfoglalásától és békét kötött Istvánnal, Lázár fiával, kit azonnal királylyá kiáltatott ki; István évi adót és hadisegélyt igért és nővérét, Márát, feleségül adta Bajazetnek.« (Chalhondyl.: De rebus turcicis. I. 53.)

Dukas János a XV. század végén és a XVI. elején irt művét (Dukas, Hist. c. III. pag. 15. ed. Bon) valamely raguzai vagy dalmáciai iró olaszra fordította, de a fordításban a rigómezei ütközetről szóló fejezetet a néphagyomány alapján sok-

kal bővebben adja — ez mutatja, hogy a fordító csak délszláv lehetett, kit ez eset közelebbről érdekelt. (Ez az említett bonni kiadás 352-ik lapján van.) E szerint »Lázár a boszniai királytól 20.000 harcost kapott segélyül, kiket a király unokafivére, Vlatko Vladjenics vezetett. A szerb sereg tábort ütött a Rigómezőn, a Szitnicán túl, közel Novobrdohoz. Itt Kobilics Milos közölte Lázárral Murat levelét, melyben nagy ígéretekkel elpártolásra biztatja. Lázár meghagyta Milosnak, hogy szinleg kedvező választ adjon. Az ütközet előtti vacsorán a király szemére lobbantja hűtlenségét, Milos a poharat elfogadja azzal, hogy másnap ki fog derülni, hű-e vagy áruló. Milost a törökök mint barátot fogadták s ő megölte Muratot. Lázár nem tudott Murat haláláról és megparancsolta Vladkonak, hogy a bosnyákokkal támadjon, ez a törököt szétverte, de midőn másodszor támadni akart, hallja, hogy Pribisics Dragoszláv vajda áruló módon a törökhöz pártolt és a szerbek ellen fordult, ekkor Vladko embereivel eltávozott a csatatérről, a szerb sereg zavarba jött, a török, ki az árulás hirét terjesztette, hogy zavart idézzen elő, heves támadást intézett, Lázárt és főurait elfogták s a királyt Murat sátorában megölték; Lázár utolsó szava hálaadás volt, hogy a kereszténység ellenségét szerb hős ölte meg.« Ez az irat tesz először említést árulásról. Pribiscio Dragoszláv neve az egykoru iratokban nem fordul elő. Az epirusi görög krónika a XV. századból (Glasnik, XIV. 269.) csak röviden azt jegyzi meg: »ez év junius havában megöletett Amurat és Lázár«.

Tubero Lajos (Crievič) raguzai iró, élt a XV. század végén és a XVI. század elején, krónikájában a néphagyományból az esetet következőleg adja elő: »Lázár az ütközet előtt vacsorára meghivta vezéreit, hogy Milosnak szemrehányást tegyen, kit egy vetélytársa bevádolt, hogy árulást tervez. Lázár ezüst serleggel kezében felköszönti Milos (Milon) főurat és szemrehányást tesz neki, Milos mosolyogva feleli, hogy holnap ki fog derülni, áruló-e ő. Másnap hajnalban senkinek sem szólva elmegy Murathoz és kardjával átszurja, de őt is megölik. A törökök eltitkolják szultánjuk halálát és megtámadják a szerbeket, de ezek visszaverik A második támadáskor Lázár is az ütközetbe rohan, de leszállt fáradt lováról és másikra ül, a szerbek szeme elől eltünt Lázár rövid időre, mig uj lóra nem ült, ezek azt hiszik, hogy elesett, megzavarodnak és a török szétveri őket. Lázár, látván a zavart, vissza akarja őket terelni, de már késő volt, a menekülők magukkal ragadják, az utról leszorulva, egy bozóttal takart árokba bukik lovastól, hol üldözői megölik.« (Commentariorum de temporibus suis. Lib. VI. §. IX. ed. Schwandtner.)

Ez az előadás azért nevezetes, mert átvette Orbini (Storia sul' regno dei Slavi, pag. 313—319., 381.), Luccari (Annali di Rausa p. 68.), Kuripešić (Rad, LVI. 177—179.) — és így átment a világtörténelem előadásába.

A török irók közül az első, ki az ütközetről szól, Nesri (1512—1520.), de szembetünő, hogy régibb följegyzések és török hagyományok alapján. Részletesen szól a törökök fölvonulásáról; a szerb sereget, hogy a török győzelem nagyobbnak tünjék föl, 500.000 emberre teszi. Az ütközetet megelőző éjjelen vihar volt, a szultán imádkozott, a szerbek ittak. Lázár 3000 válogatott lovassal a középen állott, a bal szárnyat veje, Brankovics Vuk és Lázár unokája, a jobb szárnyat Vojna (Voind, Jund oghlu) és a boszniai király vezették, a segédcsapatok (németek, oláhok, arnauták, magyarok, csehek, bolgárok) a két szárnyon voltak. A szerb sereg mámoros volt. A szerbek a török balszárnyat hátraszorították, ekkor Bajazet a jobb szárnynyal előre nyomult és a szerbeket zavarba hozta és napnyugta előtt a keresztény sereg le volt győzve. A sebesültek közt volt Kobilics Milos. Midőn Murat a csatatéren hozzá közeledett, kirántotta a menteujjában elrejtett kardot s ezzel leszurta Muratot, kihez úgy közeledett, mintha kengyelét meg akarná csókolni. A szultán meghalt, Kobilicsot megölték. Bajazetet szultánná kiáltották ki és fivérét, Jakubot, megfojtották. Az elővezetett Lázárt, fiával együtt, Bajazet megölette. (Nesri művét németre fordította Behrnauer W., szerbre Brlić T. Quellen für serbische Geschichte aus türkischen Urkunden, I. Wien, 1857. 41—89. l.) Abban téved, hogy Lázár seregében külföldi segédcsapatok voltak — ezt Nesri mint természetes dolgot föltételezte.

Még az sem bizonyos, hogy veje, Szracimirovics György (Balsics) az ő szerb népével Lázárt segítette volna. Ruvarac tagadja. (O caru Lazaru, 356. l.) A néphagyomány szerint Sztrahinics bán is volt a táborban népével, ez valószinüleg ez a Szracimirovics. Ezt megerősíti Sadedin (1526—1599.) török iró, ki azt mondja, hogy Lázár táborában volt György vajda is. (Művét olaszra fordította Bratuttia V. raguzai iró. Chronica della casa ottomana, I. 149.) Kovacsevics Ljubomir is erősíti Sztrahinics bánról irt értekezésében (Otadžbina XXI. 81—82. l. Belgrád, 1889.). Lázár másik veje, a bolgár Zsigmond cár és a viddini Szracimir nem voltak Lázár táborában (Jirecsek V., Dejiny narodu bulhar. 299—300. l.). Moldva és Oláhországra nézve akkor még veszedelmesebb volt Magyarország a töröknél és Péter moldvai vajda és Mircsa oláh vajda épen a koszovói ütközet évében szövetséget kötöttek Jagello Ulászlóval Magyarország ellen és még

nem gondoltak a törökkel és nincs adat rá, hogy a szerbekkel bensőbb érintkezésbe jutottak volna.

Magyarország sem segítette a szerbeket, sőt 1389-ben harcra készült ellene, mert a horvát lázadókat és Boszniát támogatta, ez kiderül Zsigmond magyar király 1389. febr. 24-én kelt leveléből (Fejér, Cod. dipl. X. pag. 517.; Rad, III. 88.), de harcra nem került a dolog, mert kibékítette az ellenséges feleket Lázár rokona, Gara Miklós.

Bosznia azonban segítette a szerbeket, ez kiderül Tvardko leveléből Flórenchez (1389. auguszt. 3.) és ennek válaszából (1389. okt. 20.); a bosnyák sereget vezette Vlkovics Vlatko, a hires Szandálj herceg nagybátyja és egyike Bosznia első főurainak. A boszniai seregben volt valószinüleg Horváti János macsói bán is, ezt bizonyítja a foroliviai évkönyv is. (Muratori: Scriptores rer. ital. XXII. 196.: »1389. mense Junio. Comite Lazaro et domino Joanne bano cum crucesignatis, interemptus est ipse Amorattus, utroque exercitu in campo remanente, maxima tamen cum caede«.) Ez valószinű is, mert a horvát lázadókat támogatta Tvardko és Lázár és 1389-ben a lázadók főfészke a boszniai királyi udvar volt, mert Horváti 1388-ban híveivel odamenekült és onnét nyugtalanította Szlavóniát, így Zsigmond 1389. év elején is arról értesült, hogy ily betörést terveznek (Rad, III. 87.; Fejér, Cod. dipl. X. 4. pag. 665.). 1389-ben Horváti keresztes haddal ment a török ellen Vlkovics Vlatko seregében, 1389-ben különben is sehol sem szerepel Magyarország ellen Horváti és csak a koszovói ütközet után lép fel ismét a szintéren beütésével a macsói bánság belinci kerületébe és innét Szlavóniába (Rad, III. 99., 100.). Ruvarac azt véli, hogy horvátok nem vettek részt a koszovói harcban (O knezu Lazaru, 331—333.), de érvelése nem bizonyító.

Tehát Lázárt támogatták a Rigómezőn a bosnyákok, Horváti és valószinüleg Szracimir György, ha ő a Sztrahinics bán, a zetaiakkal. A szerb népdal szerint a török sereg 300.000, a szerb 104.000 volt, melyből 10.000 bosnyák és 6000 zetai volt. Duka olasz fordítója szerint a bosnyákok száma 20.000 volt. Más szerb hagyományok szerint a szerb sereg 125.000 ember volt, melyből Brankovics Vuk 25.000 gyalogost és 12.000 lovast vezérelt. A leirásokból, különösen a török forrásokból, kiderül, hogy a csatateret Murat választotta ki Szerbia belsejében és Lázár kénytelen volt azt elfogadni, továbbá, hogy a törökök a koszovói síkság déli részén, a szerbek pedig az északin állottak. Árulásnak sem a törökök nem tulajdonítják győzelmüket, sem a szerbek bukásukat, csak jóval későbbi források tulajdonítják

ezt némely csapatok futásának (Glasnik, X. 341—342.) és az ebből keletkezett gyanunak, hogy a veszedelmet árulás idézte elő (Glasnik, LIII. 15.). Az osztrovicai krónikás ezt már nyiltan mondja is (Konstantinovics Mihály de Osztrovica krónikája. Ed. Safarik J. 53. l.). Még a XVI-ik századbeli adatok sem említik az árulást, de Dukas János olasz fordítója már meg is nevezi az árulót Pribisa Dragoszláv személyében, de ennek személyét egyetlenegy egykorú forrás sem említi. A későbbi néphagyomány Lázár vejét, Brankovics Vukot, mondja az árulónak, ezt a raguzai Orbini Maurus felemlíti művében (Regno dei Slavi, 313—319., 381.), ettől vette ezt át a világtörténelem, de ujabb kutatások ezt a gyanut alaptalannak tüntették fel.

Brankovics Vuk a koszovói csatavesztés után megtartotta országát, békét kötött a törökkel és ennek adófizetője lett (Miklosich, Monum. Serb. 222—223. Oklevél 1392. nov. 30-ról), később összeveszett Lázár fiával, István deszpotával és számüzték (1394.), meghalt 1398. okt. 6-án (Kovacsevics Ljubomir »Sztrahinics bán« 24—35. l.). Fia György is ellenséges viszonyban volt István deszpotával és az 1402. nov. 21-iki koszovói ütközetben a törökkel együtt harcolt István deszpota ellen — a két család ezen ellenségeskedése, mely az 1389-iki rigómezei ütközet után 13 évvel ily véres eredménynyel jelentkezett, lehet oka annak, hogy a néphagyomány ezt már az előbbi rigómezei csatán is szerepelteti. (Kovacsevics, u. o. 84—85. l.)

A rigómezei síkon, Pristinától északnyugotra egy óránvira levő török mauzoleum mutatja a helyet, hol szurta le Kobilics Milos Muratot, ehhez közel van három kő (Milos ugrásai), mely mutatja, mekkorát ugrott menekülés közben Milos. Lázár teste előbb a gracsaniki zárdában nyugodott, utóbb fia Ravanicára vitette, ma pedig a szerémi Vrdnik zárdában nyugszik, hova azóta a szerbek minden évben Vid napkor elzarándokolnak.

Bajazet Lázár fiával, István deszpotával, békét kötött, ez legifjabb nővérét, Oliverát (a népdal Milenát mond) a szultánnak feleségül adta és évi adót fizetett, ezenkivül, Konstantin Mihály krónikás szerint, köteles volt évenkint fivérével, Vukkal és főuraival egyszer a szultán udvarában megjelenni tisztelgésre (Glasnik, XLII. 263.). István deszpota sem vette föl a cár vagy király cimét, hanem felváltva »szerb knez« és »szerb deszpota« néven irja magát; kezdetben együtt uralkodott anyjával, Milicával, s midőn ez apácává lett (1395. körül), akkor fivérét, Vukot vette maga mellé társuralkodónak.

Lázár fiai (Lazarevići) mellett saját országában egy-idejüleg uralkodott Brankovis Vuk is, mint a »szerbek és az Alduna goszpodárja«, Prisztinában székelt és a Lazarevicseket nem ismerte el uránák. Nyomban a koszovói ütközet után a Lazarevicsek a mellett voltak, hogy a törökkel azonnal békét kell kötni. Brankovics Vuk, a nyugat segélyére számítva, a mellett volt, hogy a küzdelmet folytatni kell. 1389. jul. 7-iki leveléből kiderül, hogy Zsigmond magyar király segélyére számított (Diplomatrium relationum Ragusii cum Hungaria 113—114. l.), noha e remény csakhamar alaptalannak bizonyult, mert Zsigmond kevéssel a rigómezei ütközet után elfoglalta Borács és Csesztin szerb várakat (Rad, III. 99—100.), így Brankovics Vuk is észrevette, hogy két tüz közé került (magyar-török) és 1390-ben menhelyet kért Raguzától azon esetre, »ha a szerb földről távoznia kellene, melyre magyarok és törökök áhítoznak«. (Miklosich, Mon. Serb. 215. Oklevél 1390. május 9-ről.)

Brankovicsnak volt is oka a töröktől félni, ki egy sereggel 1390-ben betört Mácsvába és elfoglalta Galambos várát (Golubovác), másikkal pedig betört a Szerémségbe. Mircsa oláh vajda próbálkozott szembeszállani a törökkel, de kénytelen volt meghódolni. Most Budán szövetséget terveztek a török ellen, melybe Zsigmond (Sisman) bolgár cárt, István deszpotát, Brankovics Vukot és Tvardko bosnyák királyt akarták bevonni — de ez 1391. márc. 23-án meghalt, mielőtt uj királyságát megerősítette volna. 1392. nyarán Zsigmond a magyar sereggel Kovinnál átkelt a Dunán, de mást nem ért el, csakhogy végig vonult Szerbiában a Mlava és Zsdrela közötti völgyön s azután visszavonult (Rad, III. 126.) — s így Brankovics 1392. nov. 21-én meghódolt a töröknek s ennek adófizetőjévé lett. (Miklosich, Mon. Serb. 223.) István deszpotát bevádolták a szultánnál, hogy a magyarokkal tart s így kénytelen volt Drinápolyba menni, a szultánt kibékíteni. Brankovicsot az is kényszerítette a meghódolásra, hogy a török 1391. jan. 6-án elfoglalta Szkopljét és betörve országába, kirabolta a decsáni templomot és zárdát, melyet III. Uros alapított. (Miklosich, Mon. Serb. 265. és Glasnik, XII. II. r. 137—140. lap.)

A budai szövetség-tervezet hire rábirta Bajazetet Bulgária megsemmisítésére (1393. jul. 17.), elfoglalta Tirnovot s Sismán török fogságba került. Ezután Oláhországra került a sor. Mircsa cime 1390-ben ez volt: »Dobrusa és Dristra goszpodárja, az egész oláh-magyar föld nagyvajdája és ur az Aldunán egész a tengerig«; noha meghódolt volt már a töröknek, mégis mint vazallus megbizhatlan volt, azért Ba-

jazet 1394-ben hadat vezetett ellene, Bajazettel jött Vukasin fia, Márk király (Králjevics Márkó), István szerb deszpota és Dejanovics Konstantin. Márk a hagyomány szerint a csata előtt kérte az Istent, hogy a török veszítse el a csatát és ő szivesen meghal, el is esett a rovinei csatában (1394. okt. 10.) és Bajazet elvesztette a csatát és békét kötött Mircsával. (Glasnik, XLII. 269—270.) Hol volt ekkor Brankovics?

Brankovics 1393-ban Velencével alkudozott a török rovására, Velence őt legbensőbb barátjának nevezi és 1394. ápril 9-én neki a »velencei polgár« cimét adományozza (Mon. Slav. merid. IV. 319., 326.). Ezután nincs nyoma, csak azt tudjuk, hogy a Lazarevicsek 1395—1397-ig a Drenicától kezdve az egész ipeki kerületen (tehát Brankovics országán is) uralkodtak (Pucics, Spomenici Srpski, I. primjetbe XXX. l. és Kovácsevics Lj. »Brankovics Vuk« 26—31. lap és Orbini »Regno dei Slavi« 319—320. lap), — mindebből világos, hogy Brankovicsot az oláh háboru miatt vagy annak folytán 1394-ben fosztották meg országától és azt a török szultán a hű István despotának adományozta; kétségtelen, hogy Brankovics megszegte a törökkel 1391-ben kötött meghódolási szerződést és nem segítette az oláh háboruban. Mint menekült halt meg. Kovácsevics fent idézett művében azt hiszi (32—33. l.), hogy Plovdinban internálva halt meg; egy népmese szerint a fogságból Balsához menekült, és ez megmérgezte, egy másik népmese szerint a török fogságból Boszniába menekült, hol Travnik mellett a föld nyelte el és e helyet a nép ma is »Vuk örvénye« néven nevezi. (Glasnik, V. 94.), egy másik verzió szerint a szultán Belgrádban megmérgeztette (Glasnik, LIII. 76.). Az bizonyos, hogy 1398. okt. 6-án már nem élt; azt mondják, hogy testét fivére, Geraszim (Radinja) szerzetes, Athos hegyén temette el. A hagyomány igazságtalan volt vele szemben és Kraljevics Márkkal szemben: Vukot megtette árulónak, pedig nem volt az, a rigómezei harcban és utóbb sem harcolt soha a török táborral a keresztények ellen; Márkból nemzeti hőst csinált, pedig nem is volt jelen a rigómezei döntő csatában és mint török vazallus ennek seregében hadakozott a keresztények ellen.

Brankovics Vuk halálával nem szünt meg a viszály Lázár fiai és az övéi között. A szultán haragudván Brankovicsra, kezdetben ellensége volt fiainak, Györgynek és Gergelynek (Pucić, Spomenici Srpski, I. primjetbe, pag. XXX.), később azonban kegyeibe fogadta őket. A belviszály miatt Szerbia nem fordíthatta hasznára a török keleti veszteségeit. Zsigmond 1396-ban ujból szövetséget hozott létre a török

ellen, franciák és Mircsa oláhjaival támogatta, azonban István deszpota Bajazet táborában hadakozott és vitézségével kitünt Nikápolynál (ma Nikjup falu; Rad, IV. 1—3., 12.). A győztes török benyomult a Szerémségbe, elfoglalta Mitrovicát és egészen Stájerországig hatolt. István deszpota 1397-ben Mahmut basa seregével Boszniába is bevonult, melyhez pedig annyi kötelék füzte. (Glasnik, LIII. 75., XLII. 270.) Az angorai csatában (1402. jul. 20.) Bajazet mellett van István deszpota fivérével, Vukkal, Brankovics György és Gergely — Tamerlan győzelme után kezdett csak István elfordulni a töröktől és az 1402. nov. 21-iki koszovói harc után kibékült a Brankovicsokkal s ezek 1403-ban ismét függetlenül uralkodnak apjuk országában és székhelyöket a Rigómezőre tették át. Első oklevelöket Vucsitern várában adták ki. (Miklosich, Mon. Szerb. 260., 277.)

István deszpota ezután Magyarországban keresett támaszt, ez azonban nagy ellenkezést támasztott Szerbiában; fivére, Vuk és Brankovics György, több főurral, nem helyeselte, hogy a törököt boszúra ingereljék, mikor a magyar segély bizonytalan és ennek önzetlensége is kétséges. István deszpota kibékítette öcscsét, Vukot azzal, hogy neki engedte át országa déli felét, mely közelebb volt Törökországhoz, magának pedig a Magyarországgal határos északi felét tartotta meg és főgondját Belgrád megerősítése képezte. A Bajazet fiai közötti háboruban is sok szerb vér folyt, István fivére, Vuk és Brankovics Lázár is 1410-ben a csatatéren maradt, ekkor István birtokba vette a Vuknak átengedett országrészt és kibékült az egyetlen még életbenlevő Brankovicscsal, Györgygyel (1413.). István 1426-ban Tatán Zsigmonddal szövetségi szerződést kötött (Književnik II. 470.; Engel 370.; Fejér, X. 1., 809—813.), mely Szerbia teljes meghódolása Magyarország előtt. István elismeri Magyarország ősi jogát Szerbiára és kijelenti, ha Brankovics György, kit utódjává fogadott, fiu nélkül hal meg, az ismét Magyarországé lesz és erre ő és főurai hűségesküt tesznek a magyar királynak, viszont Magyarország elismeri Brankovicsot és törvényes utódait Szerbia urainak. Azon esetben, ha a trón István halála után tényleg Brankovicsra szállna, Magyarország azonnal vissza kapja azon szerb területeket, melyek valaha Nagy Lajos és más magyar királyok birtokában voltak.

Magyarország azonban nem nyujtott Szerbiának elegendő oltalmat. István deszpota 1427. jul. 19-én halt meg, Brankovics György elfoglalta a szerb trónt, és azonnal elfoglalta a tatai egyezség értelmében Belgrádot és a szerb Poszavinát (Száva-melléket) is; némi eredményt ért el a szerbek

érdekéken is 1440-iki harcaiban, azonban nem volt képes megakadályozni, hogy Konstantinápoly bukása után Szerbia is 1459-ben török tartománynyá ne legyen. A szerb történet e részéről értékesen értekezik Mijátovics Csedomil »Brankovics György deszpota« cimü művében (Belgrád, 1880.). Rački is szól róla (Književnik II. 478., 479.).

206. *Maretić T.: A rigómezei hősök és események a népies hősköltészetben.* Rad, 97. köt. 1889. 69—181. l. (Kosovski junaci i dogadjaji u narodnoj epici.)

207. *Valjavac M.: Zsoltárforditások némely horvát-szerb és bolgár-szlovén kéziratokban.* Rad, 98. köt. 1889. 1—84. l. és Rad, 99. köt. 1890. 1—72. l. (O prijevodu psalama u njekijem rukopisima hrvatsko-srpsko i bugarsko-slovenskijem.)

208. *Rački Ferenc: Horvátország belső állapotai a XII. század előtt. Állami szervezet. Az uralkodó és joghatósága. Megye és város.* Rad, 99. köt. 1890. 73—128. l. (Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Državno uredjenje. Vladalac i njegova vlast. Župa i grad.)

A horvát fejedelem, utóbb király, a legfőbb biró volt, igazságszolgáltatás céljából bejárta az országot, kastélyai voltak, Klissza, Szalona, Tenger-Belgrád, Nin és Tininben (ezeket említik az oklevelek) és a jogorvoslatot keresők oda seregleттek. Itélkezéseiben korlátozták: leges, statuta, consuetudines; törvényeket az országos gyüléseken alkottak, ezekből csak kettőt említenek az oklevelek, melyeket a X. században a spalatói gyülésen hoztak a lázadókról és gyilkosokról. Hogy a délszlávoknak törvényeik voltak, kiderül Konst. Porphyr. előadásából (De adm. imp. VIII. 38.), ki még a törvény szláv nevét (Ζακονον, Ζακονα) is fölemlíti. Az itélet kimondását a király magának tartotta fenn, noha a vizsgálatot sokszor másra bizta (legatus, missus) és a szakértőket (causidicus, advocatus, iurisconsultus) is meghallgatta; egyes esetekben az itélkezést másra is bizta (vicarius regis). Az eljárás igen egyszerü volt, felperes és alperes egyaránt megjelent a biróság előtt és a tanuk vallomása döntött.

Az oklevelek ismételten említik az államkincstárt (aerarium regium, fiscus regalis). Ennek jövedelmét képezték a királyi birtokok jövedelmei (terrae regales, territorium regale), milyeneket többet említenek az oklevelek (l. 85. l.); a földadó (terraticum, terragium, tributum, census), ezt a jobbágyok (kmet) fizették és pedig vagy természetben a terményekből (negyedrész) vagy pénzben; a fiscale tributum, melyet a birtokosok fizettek, de a zárdákat ettől fölmentették, ettől mentes volt a tizenkét előkelő nemzetség is (ezt kikötötték Kálmán

királytól is), de e mentesség fejében kötelesek voltak katonákat állítani és saját költségükön eltartani; a tributum pacis, ezt a városok fizették és pedig részben aranyban, részben terményekben; a marturinarium (menyétbőr) is régi adónemet képezett, így került a menyét Szlavónia cimerébe is. A teljesen adómentesek kötelesek voltak voluntariam honorificentiam (tiszteletajándékot) adni, mire több adat van az oklevelekben. Ezenkivül a különböző birságok is jelentékeny királyi jövedelmet képeztek, valamint a különböző kereskedelmi vámok is (pedagium, személy-vám hidon, uton; vectigal, árú-vám).

A pénz (libra auri, argenti, aureus, argenteus, soldus, denarius) vagy byzantii vagy romanati (IV. Román császár képével) volt; annak nincs nyoma, hogy a horvát nemzeti dinasztia maga veretett volna pénzt. (A Horvátországban használt pénzeket részletesen ismerteti 92—98. l.)

Az oklevelek szerint Szvinimir a pápának évenkint 200 bizanci soldit (aranyt) fizetett (1200 frt), egyéb külországnak az ország nem fizetett adót.

A véderő élén a király állott, háboruban ő volt a tényleges fővezér is; a hadsereg a X. század közepén 100.000 gyalogos, 60.000 lovas, 80 nagyobb hajó 40—40 tengerészszel és 100 kisebb 20 hajóssal volt (Konst. Porph. De adm. imp. c. 31.); a fegyverzetet is leirja Rácski (100. l.); a hadkötelezettség a házközösségekre arányosan nehezedett.

Egy vagy több nemzetség képezett egy zsupát (vármegye), melynek magvát a megye vára képezte, a vár mellett népes előváros volt, de a lakosság nagy többsége család csoportokban (bratstvo) falvakban lakott. A zsupa nevét rendszerint azon folyótól, hegytől, erdőtől kapta, mely mellett vára állott. A régi zsupák a Magyarországhoz való csatlakozás után legelőbb a Szávamelléken tüntek el. A zsupa magva a megerősített vár (castrum, castellum) volt; a vár és az előváros között rendszerint térség volt, melyen vásárokat, gyűléseket stb. tartottak; a király is itt tartotta itélkező üléseit (apud castrum). A váraktól különböztek a főurak udvarházai és váracsai (curtes), ilyeneket az oklevelek többet sorolnak föl (Rad, 99. k. 101. l.). A falu (selo, ves, villa, vicus) lakói külön knezt válsztottak maguknak és házközösségen alapultak, kötelességük volt a várat épiteni, falait javítani, azt őrizni és védeni. A várnak külön várkapitánya volt (castellanus, gradščik), ki a zsupánnak alá volt rendelve.

A zsupán a zsupánia starješinája, főnöke, hadvezére és birája volt, tisztségére választás utján jött: hat előkelő nemzetségből választották a zsupánokat és hatból a bánt. A zsupán segéde volt az alzsupán (postjuppus, podjupanus,

podsuppus), a szetnik (sednicus, centurio) és a pristav (pristaldus). Ugylátszik, hogy a zsupa kisebb kerületekre volt osztva, melynek élén a postjupani állottak. A setnikus segédkezett a zsupánnak a biráskodásban és a pristaldus végezte az elővizsgálatot és hajtotta végre az itéletet. Mint tanuk és szakértők a boni homines (dobri muži, dobri ljudi) szerepeltek, ezek valószinűleg a zadrugák (házközösségek) starešinái (főnökei) voltak.

A nagyobb városok, civitates, Zara, Spalato, Trau, Absari, Veglia, Arbe, Nin, Tenger-Belgrád, ki voltak véve a zsupániák hatásköréből és önkormányzattal birtak. Lakosaik két osztályra sorakoztak: cives maiores (nobiles) és cives minores (polgárok). Az oklevelek megkülönböztetik a városi közgyüléseket (consilium majus, generale) és a városi tanácsüléseket (curia minor, consilium minus). A városi közgyülés, nagy tanács, tagja minden nagykoru városi nemes volt, ezt ritkán és csak főbenjáró ügyek elintézése végett hivták egybe; a kis tanács tagjai voltak a városi elöljáróság, mely a közigazgatás, biráskodás stb. ügyeit intézte és előkészitette a nagy tanács munkarendét. A kis tanács elnöke a városi prior (polgármester) volt; ennek neve a magyar időben lassankint helyet engedett a »comes« elnevezésnek. A prior volt a nagytanács elnöke is, ő képviselte a várost, ő volt a városi önkormányzat feje, a végrehajtó és biráskodó hatalom képviselője. A kis tanács tagjai voltak: a tribunok, iudices, notarius, comerciarius. A tribunok az egyes városrészek elöljárói voltak és segítették minden dolgában a piort. A iudices, iudicatores birósági teendőket végeztek, a notarius (scriptor) többnyire pap volt és a jegyzői teendőket látta el, a commerciarius (tributorum exactor) az adóügyet kezelte.

Az önkormányzatot városi statutumok alapján végezték, azonban ilyen statutum a XII. század előtti időkből nem maradt fenn. Hogy Tenger-Belgrádnak is volt városi önkormányzata, kiderül onnét, hogy az oklevelek ennek is említik négy priorát; e város és Nin a korona beleegyezésével birtak önkormányzattal, a többi város történelmi alapon, mint a bizanci uralom hagyományát. Tinin és Sebenico és a többi városok az illető zsupániák részei voltak, a melyek területén feküdtek. A zsupániákban nyilvánult az igazi horvát életmód, az ő nemzetségi sajátosságaival, a városok önkormányzata ezektől sokban különbözött és hasonló volt az itáliai városok szervezetéhez A zsupániák és városok ecsetelt viszonyaiból látszik, hogy Horvátországban az államhatalom csak lazán központosult az uralkodó kezében, mi a horvát állam gyengeségének volt forrása.

209. *Nodilo Nadko: A hold, esthajnali csillag és Milos-legenda a horvát népdalokban, mondákban és népies kifejezésekben.* Rad, 99. köt. 1890. 129—184. l. (Mjesec i Danica, pa i Miloševa legenda stb.)

210. *Srepel M.: Drzsics Marino »Skup« cimü müve és Plautus Aululariája.* Rad, 99. köt. 1890. 185—237. l. (»Skup« Marina Držića prema Plautovoj Aululariji.) Irodalomtörténeti tanulmány.

Drzsics Marino raguzai horvát költő élt 1520—1580. közt, utánozta az olasz költőket, irt szép pásztorkölteményeket és drámákat, műveit a zágrábi délszláv akadémia 1875-ben adta ki.

211. *Matković Péter: Utazások a Balkán félszigeten a XVI. században: Pigafetti Márk Antal vagyis Verancsics Antal második utazása Konstantinápolyba 1567-ben.* Rad, 100. köt. 1890. 65—168. l. (Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vijeka: Putopis Marka Antuna Pigafette, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567 godine.)

Verancsics Antal ezen második utazásáról két napló maradt reánk, az egyik vonatkozik a Konstantinápolyban való időzésére, a második magára a Konstantinápolyba való utazásra. Ezen második rész csak megjelöli az egyes helyeket Bécstől Belgrádig és innét Konstantinápolyba, a helyek egymástól való távolságának megjelölésével — ez tehát nem tulajdonképeni utleirás. Utjáról van két levelünk is tőle II. Miksához, de ezekben sincs utrajzi adat. Verancsics ezen második konstantinápolyi utjáról nem irt utleirást, ezt fölöslegesnek tartotta, mert 1553-ban első utját leirta, de a követség dolgairól és eredményéről számos jelentése és levele bőséges fölvilágosítást ad. (Mon. Hung. hist. Scriptores VI.) 1567. jul. 1-én indult el a követség 86 tagból álló fényes kiserettel Pozsonyból és negyven nap mulva, aug. 22-én ért Konstantinápolyba; Verancsics egri érsek már öreg és beteges volt s nehezen határozta el magát a nyári hőségben való utazásra, de hazafiságból mégis vállalkozott reá, mert csak benne biztak, ki az 1553-iki követséget is fényes diplomaciai eredménynyel végezte.

Ezen utját leirta Pigafetti Márk Antal: Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta, gentilhouomo vincentino. London, 1585. A munka rendkivül ritka, a londoni példány unicumszámba megy, azért a délszláv akadémia Matkovics másolatát a Starine XXII-ik könyvében közrebocsátotta. Pigafetti személyéről csak annyit tudunk, a mennyit művében önmagáról mond s ez, hogy Vicencából (Toskana) való nemes és részt vett Verancsics szolgálatában ennek második konstantinápolyi

követségében. Művét Hammer a török birodalomról irt művében fölhasználja, igen dicséri és azt hiszi, hogy Pigafetti Verancsics titkára volt, de valószinübb, hogy a katonai kísérethez tartozott, mert a várak és hadi dolgok leirásában katonai szakismeretet árul el; valószinü, hogy azon olasz zsoldosokkal jött Magyarországba, kiket Miksa császár hozott be. Nem tudjuk, mikor távozott Magyarországból, mi vezette Londonba, hol művét kiadta, sem születési, sem halálozási évét nem tudni.

Pigafetti műve előszavában mondja, hogy az nem volt a nyilvánosságnak szánva, de kiadta Hakluyt oxfordi egyetemi tanár hires geografus kérésére. Az utazás után 16 évre adta ki e művét. Műve 23 fejezetből áll: az első fejezetben elmondja az 1567-iki konstantinápolyi követség kiküldetésének okait és részletesen szól az 1566-ik évi magyar-török hadjáratról, sok érdekes adattal a szigetvári veszedelemre vonatkozólag; a 2—4-ik fejezetben leirja az utat Bécstől Konstantinápolyig; az 5-ikben leirja fogadtatásukat a szultánnál, ennek udvarát és a fogadtatási ceremóniákat; a 6-ikban leirja Konstantinápolyt és Perát; a 7-ikben a Boszporust; a 8-ikban a törökök eredetéről, elhatalmasodásukról és ennek okairól; a 9-ikben leirja a török viseletet és némely szokásaikat; a 10-ikben értekezik a török katonaságról, főkép a szultán udvarában levőről; a 11-ikben ismerteti azon személyeket, kik noha az udvarhoz tartoznak, mégis azon kivül laknak; a 12-ikben a janicsárokról, a 13-ikban a basák és vezérekről, a 14-ikben a szultán egyéniségéről, a 15. és 16-ikban szól a katonaság számáról és szervezetéről; a 17—23-ikban részletesen leirja az utat Konstantinápolytól Drinápolyig és innét vissza Bécsbe. A részletek hozzáférhetők az eredeti olasz szövegben a Starinék XXII-ik kötetében. Fontos különösen művének 2-ik fejezete, hol a Bécs-Buda-Belgrádig tett utat irja le. Leirja Pozsonyt (Possonia), Komáromot (Comara), Nagy-Magyart (Nagie Magiar), Megyert (Megier), Esztergomot, Visegrádot, Budát (igen részletesen), Pestet, Erdődöt, Ilokot (Vyllach), Péterváradot. Mellőzve a Konstinápolyba és vissza való utat Belgrádig, visszatértében leirja Karlócát, Mitrovicát (Mitroz), melynél megjegyzi, hogy a magyarok azt Száva-Szent-Demeternek nevezik, Zotint (Zata), melynek várfokáról végig tekintett a bácskai sikságon, Eszéket (Ossech), Laskafalut (Lasco), erről elmondja, hogy házai gyönyörüek, de igen kicsiny az ajtó rajta, nehogy a török azon lóháton bemehessen és lovával ott megtelepedjék, lakói lutheránusok, igen műveltek, két tanitójuk és igen jó iskoláik vannak, a törökkel igen jól megvannak és nem bánják, hogy Szi-

getvár elesett, mert annak katonái sokat sanyargatták őket. Innét Mohácsra értek, melyben kis török vár van és sok magyar ház, dicséri nagy és látogatott vásárát, mert midőn ide értek, épen vásár volt. Baranyavárról mondja, hogy az most török váracska, de látni egy várnak és egy kéttornyu templomnak romját, mindkettőt sz. István király építtette, ki szeretett itt időzni, azt mondja róla, hogy sok kéttornyu templomot épített, azért van Magyarország czimerében egy nagy és kéttornyu templom. Baranyavár közelében mocsarak vannak, ezek egyikében egy harang van elrejtve, melyről és a szent királyról a nép sok csodát regél; e mocsarakon fahid vezetett át. A mohácsi vészről is megemlékezik és elmondja, hogy a király, midőn látta seregének vereségét, a szokott uton Buda felé menekült és belefuladt egy mocsárba, melyben nyolc ló fuladt már bele. Ez a mocsár a harctértől egy olasz mérföldre volt egy domb aljában, mely nincs messze a Dunától. Ezen domb és a Duna között, mely csak egy nyillövésnyire van, még több mocsár is van, melyeken át egy keskeny fahid vezetett. A király e hidon akart áthaladni, de az telve volt menekülő kocsikkal és emberekkel, a király eléjök akart kerülni és átugratott a hid melletti mocsáron, de lovastól együtt belebukott. A törökök azt beszélik, hogy holttestét két nap mulva megtalálták és Szolimán egy közeli templomban temettette el. Baranyavárból Ethi (Ettinum) faluba értek, azután Szekcső (Zechiu) mellett elhaladva a szép és gazdag Báta és Báttaszék (Batazi) apátsághoz értek, innét egy hegyoldalon haladtak, melytől a Dunáig gyönyörü sikság terül el, ez e vidék neki legjobban tetszett mindazok között, melyeket látott; innét Tolna nevü nagy városba értek, melyben szép magyar házak voltak, lakói ágostai hitvallásuak s műveltségök és iskoláik olyanok mint Laskáé. Tolnáról a valaha gazdag szegszárdi (Sexner) apátsághoz értek, mely most török katonasággal megrakott vár, ezen egyetlen, török fenhatóság alatt álló, helyen hallott harangozni; innét Földvárra (Fuldvar), majd Paksra (Paxivilla) értek, melynek fallal körülvett szép templomában török katonák tanyáztak, azután Adonyba (Adom), Tertuuba, (Érd, talán inkább Tétény?), majd Budára értek, melyet Ptolomaeus művében Curta néven nevez, elmondja, hogy ezt Buda, Attila fivére építtette és itt ujból és részletesen leirja a várat, királyi palotát és az egész várost pontos helyrajzi adatokkal. Művének Szerbiára, Bulgáriára és Törökországra vonatkozó részei és Verancsicsra vonatkozó adatai is igen érdekesek. Sok érdekes etnografikus adat is van benne a magyarokról, nyelvökről, szokásaikról, ruhájokról stb.

212. *Murko M.: Bolgár és szerb fordítása a hét bölcsről szóló görög könyvnek.* Rad 100. köt. 1890. 169—209. l. (Bugarski i srpski prijevod knjige o stedam mudraca.) A görög eredetivel párhuzamosan közli a fordításokat.

213. *Rački Ferenc: Bosznia régi cimere.* Rad. 101. köt. 1890. 127—169. lap. (Stari grb bosanski.) Heraldikai értekezés.

Bosznia és Hercegovina elfoglalása után a közös kormány felszólította a boszniai kormányt, hogy közölje vele, milyen az elfoglalt tartományok cimere, ez felhivta Milisics Bonaventura fojniki zárdafőnököt, hogy tegyen erről jelentést s ez véleményét 1879. jun. 19-én be is küldte. Hasonló felhivást kapott jul. 28-án a zágrábi országos kormány is, mely véleményadásra Račkit kérte fel.

Milisics munkálata alapszik a fojniki zárda egy genealogiai (rodoslovje) kéziratán, melynek cimertani megbizhatósága azonban kérdéses. Rácski véleményét Bécsbe és Budapestre küldötték véleményadásra. Fiedler elfogadta Rácski véleményét, hogy a boszniai cimer koronázott paizs, a paizs mezeje kék s az arany korona alatt bíborpiros hermelin palásttal. A magyar akadémia Nyáry Albert bárót kérte fel véleményadásra, ki nem fogadta el Rácski véleményét, hanem ötféle boszniai cimert állapit meg, szerinte a koronás paizs használata nagyon ingatag volt s helyette cimerül a paizsot kardos kézzel ajánlja, melyet a boszniai királyság bukása előtti 25 évben használtak. Az országos levéltár részéről Thallóczy megállapitotta a Kotromanicsok családi cimerét, melyet a boszniai uralkodók és a magyar királyok, mint Bosznia védnökei, 1463-ig használtak, azután kifejti, hogy a magyar királyok Bosznia bukása után mint ennek cimerét használták az arany mezőben veres ujjasu karban tartott kardot és ezt ajánlja továbbra is Bosznia cimeréül.

Az említetteken kivül e cimerkérdéssel még foglalkozott Asbóth János és Novákovics Sztoján; az előbbi »Bosznien und Hercegovina« cimü művében Rácskihoz csatlakozik, ez utóbbi pedig (Heraldički običaji u Srba. Godíšnjica Cupića VI., 105.) azt állítja, hogy a boszniai cimer nagyon ingadozó volt Bosznia bukásáig, noha Tvardko István felvevén 1376-ban a királyi cimet, megállapította cimerét is. (L. Rad, 101. k. 166. lap.) Rácski a Nyáry-Thallóczy-féle cimert nem Bosznia, hanem Ráma cimerének tartja.

Rácski a boszniai cimer megállapítására nézve tanulmányozta a külföldi és belföldi cimerkönyveket (Wappenbücher), a boszniai pénzeket és kőemlékeket — a külföldi cimerkönyvek sorában a grünebergit 1485-ből, a münchenit

a XV-dik század második feléből, az oxfordi-bodleani-félét a XV. század első feléből, a kievit 1500-ból, Schrott Mártonét 1551-ből, a bécsi udvari könyvtárét 1585-ből. A budapesti Eszterházy képtárban is van egy boszniai cimer, melyet Dürer Albert 1515-ben rajzolt. Az oxfordi még Bosznia fennállásának idejében készült; itt a kérdéses cimer: két piros mezőben arany korona és két kék mezőben ezüst sziv (paizs?); a grünebergiben piros mezőben ezüst korona és ezüst mezőben piros lovas arany koronával; a kieviben: Bosznia cimere arany korona, Rámáé kardos kéz; a müncheniben, Schrottében és Dürer rajzán Ráma cimere kardos kéz; a bécsiben kék mezőben arany korona Bosznia cimere. Ezekből kiderül, hogy Ráma, azaz Ráma folyamvidéke a Neretva (Narenta) jobb oldalán, Bosznia-Herczegovina közt, Boszinától cimereikben is különvált, főkép midőn a magyar királyok hatalma alá került Ráma, így III. Béla 1138-ban »Hungariae, Dalmaciae, Chroatiae Ramaeqae rex« (Kukuljevics Cod. dipl. II. 31) és e cimet a magyar királyok akkor is megtartották, midőn tényleg nem birták Rámát. András horvát herceg (utóbb II. András király) 1198-ban így irja magát: »Dalmatiae, Chroatiae, Ramae Chulmaeque dux« (u. o. pag. 199.). Ráma eszerint Boszniától külön tartomány, de idővel Ráma és Bosznia Magyarországban ugyanegyet jelentő földrajzi fogalommá vált »Rama seu Bozna«, »Bosnense regnum quod et Ramam vocamus« (Klaics: Poviest Bosne 47., 48. l.) — noha Ráma soha önálló tartomány nem volt Bosznia önállósága korában. A magyar felfogásból megérthetjük, hogyan lett Ráma cimeréből Bosznia cimere, melyet lassanként egészen kiszorított. I. Ferdinánd és Zápolya János még a régi és igazi boszniai cimert használják, de utódaik már Ráma cimerét használják boszniai gyanánt és e cimer szerepelt az 1867-iki koronázás alkalmával is a zászlón, mint »Ramae seu Bosnae« cimere. Ez a cimer látható Maximilián császár és király insbrucki siremlékén is.

Szláv cimerkönyvek: 1. A fojnicai cimerkönyvnek cime: »Genealogia a boszniai vagyis illir és szerb birodalomról, egybeállította Rubcsics Sztaniszláv pap Nemanics Istvánnak, a szerbek és bosnyákok cárjának tiszteletére. 1340.« (Rodoslovje bosanskoga aliti ilirskoga i srpskoga vladanja stb.) A kézirat ciril betüs, több másolat is van róla és először ismertette Jukics F. a »Danica ilirska« 1842-ik évfolyamának 24-ik számában. A kézirat mindenik lapján van egy-egy cimer; az elsőn a tizenegy délszláv ország kombinált cimere, a középen a Nemanicsok sasával, ezt követik Macedonia, Illiria, Bosznia, Dalmatia, Horvátország, Szlavonia,

Bolgária, Szerbia, Ráska és a Tengermellék (Primorje) cimere, azután következnek a Kotromanics (Kotronánovics), Nemanics, Mrnjavcsics, Tvardkovics, Grebljánovics, Brankovics, Kasztrioták, Cernojevics, Baosics, Koszacsics uralkodó családok cimerei, a 23—138-ik lapon egyes nemesi családok cimerei, a 140-ik lapon ismét egy kombinált cimer. (Godišnjica, VI. 77—83. l.)

2. Corienich-Neorich (1595.), raguzai iró cimerkönyve ciril és latin betükkel (Rodoslovie etc.); a hosszu cim végén megjegyzi, hogy e munkát másolta egy 1340-ből való régi könyvből, melyet Athos hegyén a sz. Vazul zárdában talált. E műnek latin forditása (Libellus sanctorum patronorum etc.) megvan a bécsi császári könyvtárban (7683. sz.), a bosnyák Szkorojevics Márktól, ki azt Ferdinánd Ferenc főhercegnek (meghalt 1654.), III. Ferdinánd fiának ajánlotta. Korienics műve 168 lapra terjed és 157 cimert és arcképet tartalmaz. Legelől vannak a délszláv védszentek képei: sz. Jeromos, sz. Vazul, Szüz Mária és Sixtus pápa (V. Sixtus, pater terrae boznensis), ezt követi István szerb cár, Macedónia, Illiria, Bosznia, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bolgária, Szerbia, Rása, Pomoránia, Kumánia, Imre herceg sz. István fia, a Kotrománicsok, Nemanicsok, Marnjavcsicsok, Tvardkovicsok stb. cimerei. E kéziratot számosan ismertették. (L. Rad 101. kötet, 136. lap, 2-ik jegyzet.)

3. A belgrádi cimerkönyv (belgrádi nemzeti könyvtár 683. sz.). E kéziratban van 138 nemesi cimer, István cár, István Uros király cimerei és tiz országos cimer: Macedónia, Illiria, Bosznia, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bolgária, Szerbia, Rasa, Tengermellék (Primorje). E három délszláv heraldikai mű sokban megegyezik egymással, de vannak közöttük eltérések is, a belgrádi és a raguzaiban vannak olyan családok is, melyek a fojnicaiban nincsenek és viszont.

4. Ide sorolható az a heraldikai rajz is, mely azon a XV. sz. közepéről való képnek hátlapján van, mely ábrázolja azt a mondai jelenetet, hogyan jelent meg Krisztus Tamás István boszniai királynak. E rajz a szutiszkói ferencrendi zárdáé volt, most Stroszmayer utján a zágrábi akadémiai képtárban van (17. sz. a.). Maga a kép a XV. sz. közepéről való, a heraldikai rész ciril betükkel pergamentre irva, később lett ráragasztva. Ezen 1482-ik évszám van és az összeállítónak Ohmutyevics Péter bosnyáknak családi cimere, azonkivül Bosznia, a Szlavon királyság, a Koszácsics nemzetség, Dalmácia, a Nemánics nemzetség, Szerbia, Horvátország, a dalmát tengermellék (Primorje), az illir földek kombinált cimere korona alatt és az illirek, régi »bosnyákok« cimere.

Mind a négy délszláv heraldikai műben Bosznia cimere egyforma: két keresztben álló fekete kulcs fekete fejekkel, fekete koronával arany mezőben, a kulcsok felett középen van egy kis paizs, melyben vörös mezőben ezüst félhold és csillag van. Azonban a délszláv heraldikai művek hitelessége kétes, mind Rubcsicsből merít, kit a felirat: ban cimerija (rex insigniorum) néven nevez Dusán István udvarában — azonban ennek a Rubcsicsnak sehol semmi nyoma nincs, épen úgy, mint a »bán cimerija« udvari méltóságoknak sem a szerb királyi udvarban; azután a fojnicai kézirat nyelvezete és irása is sokkal későbbi korból való, Illiria, mint ország, a középkorban egyáltalán nem létezett s így ennek cimere is hamisítvány, a többi sem hiteles. — Rácski az általa Bosznia számára ajánlott cimer bizonyítására a boszniai pénzekre, a Jajcában volt királyi udvar kapujának cimerére Tomasevics István király idejéből, Katalin boszniai királyné sirkövének cimerére Rómában (1478.) és Ujlaki Miklós cimzetes boszniai király iloki sirkövének cimerére hivatkozik, végezetül pedig közli a különféle boszniai cimerek rajzait. (Rad 101. kötet 163—168. l.)

214. *Šrepel M.: A latin és horvát nyelv analogiája a grammatikai esetek syntaxisában.* Rad 102. kötet 1890. 1—29. l. (Analogija u sintaksi gramatičnih padeža latinskoga i hrvatskoga jezika). Nyelvészeti értekezés.

215. *Maretić T.: A szláv nominalis hangsúly, tekintettel a litván, görög és ó-ind hangsúlyra.* Rad 102. kötet 1890. 92—171. l. (Slavenski nominalni akcenat s obzirom na litavski, grčki i staroindijski). Nyelvészeti értekezés.

216. *Valjavac M.: Adverbiumok a kajkavi tájszólásban.* Rad 101. köt. 1890. 170—220. l. (Adverbi u Kajkavaca). Nyelvészeti értekezés.

217. *Valjavac M.: Adalék az uj-szlovén nyelv hangsúlyozásához.* Rad 102. kötet 1890. 92—171. l. (Prinos k naglasu u novoslovenskom jeziku). Nyelvészeti értekezés.

218. *Šrepel M.: Kašić horvát nyelvtanának latin forrása és méltatása.* Rad 102. kötet 1890. 172—201. l. (Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike). Kašić jezsuita 1604-ben megjelent nyelvtana a legrégibb horvát nyelvtan; értekező ezt ismerteti, kimutatva latin mintáját, melynek alapján az iródott. A »Knjizevnik« folyóirat ezen régi grammatikát tüzetesen ismerteti.

219. *Vrbanić F.: Népösszeirási táblázatok Horvátországban.* Rad 103. köt. 1891. 1—23. l. (Demografski izvidi u Hrvatskoj).

220. *Vojnović K.: A raguzai köztársaság állami szervezetéről.* Rad, 103. köt. 1891. 24—67. l. (O državnom ustrojstvu republike Dubroxačke).

Raguza virágzásának tetőpontján 450 □ mrf. területen uralkodott; a város lakossága 30—40 ezer között váltakozott. Értekező a kérdést a következő fejezetekben tárgyalja: A velencei köztársaság befolyása a raguzai köztársaság állami és közigazgatási szervezetére (25—35. lap); A knéz (rector, comes 35—40. l.); A kis tanács (40—46. l.); A nagy tanács (46—53. l.); A consilium rogatorum (53—59. l.); Az igazságszolgáltatás őrei (59—62. l.); Az államtitkárok (62—67. l.) A fejtegetés érdekes és értékes.

Raguza állami szervezete Velence szervezetének mintájára készült. Ezt elismeri Cerva Serafin dominikánus kéziratos művében »Prolegomina in Sacram Metropolim Ragusinam ad illustrandam Ragusinae provinciae Pontificum Historiam«. A kézirat 1744-ből való és a zágrábi délszláv akadémia birtokában van — az orosz Markusev is felhasználta. Cerva Serafin ebben leirja Raguza egyházi és politikai történetét és megjegyzi, hogy berendezésében utánozta a velencei kormányformát (Venetorum regendi formam imitati sunt Ragusini). Művében idézi Gradigo István raguzai hires latin költő versét is, melyet a nagy földrengés után irt, melyben azt mondja, hogy »Raguza büntetőtörvénykönyvét, összes polgári törvényeit és rendi szervezetét Velencének köszöni«. Ugyanígy nyilatkozik Ludovicus Cervarius Tubero »Commentaria suorum temporum« cimü művében, ott, hol a Damjan Judával megbukott kényuralom utáni időről szól. Luccari Péter »Copioso ristretto degli annali di Rausa 1605.« cimü művéről szólván, Makusev is azon következtetésre jut, hogy: »Raguza állami szervezetét Velencétől kölcsönözte és statutumaiba is sokat vett át annak kereskedelmi rendelkezéseiből«, azonban még eddig nincs pontosan megállapítva, mi a velencei eredetü az 1271-iki raguzai statutumban. A »Liber croceus« 1462—1805-ig még a legönállóbb törvényes intézkedéseiben; hogy mennyire tudta Raguza megóvni politikai és gazdászati szabadságát még azon időben is, midőn a comes velencei volt, az kiderül a »Reformationes« (Ed. Zagrabiae 1882. II., 128., 325., 326., 327. l.) sok helyéből. Velence első protektorátusa Raguza felett (1204—1242.) nincs teljesen beigazolva, csak lehetséges (l. Nodilo: »Prvi ljetopisci i davna historiografia Dubrovačka.« Rad 66. k. 92. lap), a második (1252—1349.) egészen bizonyos, de Raguza ez alatt is eléggé önálló maradt, valamint a magyar protektorátus alatt is (1357—1527.), midőn virágzásának tetőpontját érte el.

I. A velencei köztársaság befolyása a raguzai állami és közigazgatási szervezetre. Velence és Raguza szervezete kezdetben demokratikus volt és lassankint alakult át arisztokratikussá; ott a Gran consilio volt az ur a XI-ik század végéig, de a nép a XII. századtól fogva mindinkább kiszorult a hatalomból, úgy, hogy 1423-ban a népgyülések (Arringa) teljesen megszüntek. Raguzára nézve ennek legrégibb névtelen krónikása (Annali della republica di Ragusa) azt mondja, hogy e város lakossága 744-ig egyenrangu nép volt (come uno povulagio in una villa), de ekkor sok gazdag bosnyák, belzavarok miatt, ide menekült és a lakosság ekkor három osztályra szakadt: urak, nép és szolgák és a kormányt az urak vették át. E közlést átvette a többi raguzai krónikás, Ranjina Miklós (Annali di Ragusa), Razzi, Luccari, Resti — pedig az teljesen alaptalan, mert boszniai urak inváziójának abban az időben semmi oka és nyoma nincs, ellenben azt, hogy Raguzában is a demokratikus szervezet csak lassan alakult át arisztokratikussá, sok történelmi adat bizonyítja. Dalmáciában öt római kolonia volt: Epidaurus, Narona, Salonae, Aequum, Jader. Ezek szervezete olyan volt, mint más római koloniáké (Marquart, Römische Staatsverwaltung. Lipcse, 1873. 34—38. és 146-ik lap). Midőn Epidaurus és Salona lakói a VII-ik században az avarok elől menekülve Lausit (Rausa, Raugia, Ragusium, Ragusa) alapították, az kétségkivül megtartotta előbbi szervezetét, mely demokratikus volt, az maradt még 1272-ben is, midőn az első városi statutumot alkották, melynek cime: »Liber statutorum civitatis Rhacusii, confirmatus per *populum* Rhacusinum *more solito congregatum*«; az volt még 1323-ban is, midőn törvényt hoztak a férjes nők hitelképességéről: »cum voluntate minoris, majoris et *generalis consilii et cum laudo populi, sono campanarum more solito congregato in platea communis.*« A demokrácia átalakulása arisztokratikus szervezetté a második velencei protektorátus idejére esik (1252—1349.), mikor sokat átvettek a velencei szervezetből.

A velencei dogének megfelelt a raguzai comes; ott a doge mellett volt a tizek tanácsa, ezt Raguza nem vette át, hanem pótolta a kis tanácscsal. A tizek tanácsa rendes szervezetet nyert a XIV. században és jobb volt hirénél, mert nem önkényesen, hanem törvényes formák mellett működött (Romanin III., 52—69. l.). A velencei »negyvenek tanácsát« (Cons. dei Quaranta) polgári és büntetői hatóságát sem vette át, hanem ezt a nagy tanácsra bizták. A velencei »Procurator di Santo Marco«-t pótolta a »Proc. di S. Maria Maggiore«, ki rangban a comes után következett, mint pénz-

ügyminiszter és főgyám, ebből keletkezett a »Tesorier di S. Maria Maggiore«, ki az állami jövedelmeket kezelte és felügyelt a székesegyházban elhelyezett állami és privát kincsekre, pénzekre. Ezek szedték a templomnak járó adót a hajóktól stb. A raguzai szervezet még a biráskodásban is egyszerübb volt a velenceinél. Mindkét helyen voltak »Giustizieri« élelem és iparfelügyelők, a vizfelügyelők (ufficiali alle acque, magistrati del piovegio publico), a rendőrök (signori della notte); a velencei »ufficiali al frumento«-kat pótolták Raguzában a »massari«-k, hogy mindig elég gabona legyen a városban; mindkét városban voltak sófelügyelők (salinari), egészségügyi felügyelők (magistrato alla sanita, cinque ufficiali della sanita). Ez utóbbi hivatal nagyon lelkiismeretesen ügyelt a közegészségre (Gelcich: Instituzioni Marittime e sanitarie della republica di Raguza. Triest, 1882.), különösen Velence volt hires a pestis elleni védekezéséről és erre vonatkozó szabályrendeletét 1721-ben elkérte Hollandia is. (Regolamenti contro la peste. Romanin IV., 477., 482., 483. l.)

II. *A comes* (knéz) Raguza államfeje, 1130-ig prior, 1358-ig comes, azontul pedig rektor nevet viselt. Raguza közigazgatási szervezetéről legrészletesebben szól Luccari (u. o. 154—174. l.), főkép az 1581—1598-iki időszakban, midőn maga is főtisztviselő volt, de a régibb időre nézve hézagos, mit felpanaszol Dolci, Giorgi és Cerva, ez utóbbi különben sokkal jobb történész, mint Luccari és Prolegomenáiban (62—74. l.) pótolja Luccari hézagait. Az államfőt szlávul »knez« névvel nevezték. (Miklosich: Mon. Serb. p. 7.)

A prior, comes, rector uralkodása kezdetben egy év, utóbb félév, majd csak 20 nap, végre egy hónap. A nagy tanács választotta és csak két év mulva volt ujra választható. Kezdetben legfőbb biró is volt, de utóbb a kis tanács öt tagja vele együtt végezte a birói teendőket, mint legfőbb forum; hatalmát azért nyirbálták meg, nehogy a kényuralomra alkalmat nyerjen, végre az összes birói teendőket elvonták tőle és azokat a Consoli delle cause civili (polgári perek konzulai) és a Gudiici del criminale (büntető birák) testületeire bizták — a comes csak a bér és adóügyekből keletkezett perekben maradt illetékes és vikáriusa, mint bagatell biró, a három aranyon aluli perekben itélkezett. A vikárius nem volt a comes tulajdonképeni helyettese, ez a legidősebb kistanácsbeli volt, hanem csak mintegy kamarása, kezelte a comes jövedelmeit (só, marhavágási dij, halászati dij, karácson előtt 15 nap az omblai összes halászat az övé volt, a városba szállitott fáról szedett regale stb.). 1356-ban regale

jövedelmeit pénzbeli fizetéssel váltották meg. A rektornak I. Ulászló 1441-ben és I. Mátyás 1462-ben az »Archirector« cimet, arany sarkantyut, arany láncot adományoztak, de sem a cimet, sem a jelvényeket soha sem volt szabad használnia. Hivataloskodása alatt nem távozhatott palotájából, kivéve tanácsülésre vagy ünnepélyre, ekkor egy fekete bársonycsikkal kivarrt piros palástot viselt, előtte zenekar ment, nyomában pedig az összes főtisztviselők és 24 udvari őr. Egész pompával temették, a város kapuit bezárták, a nagy tanács harangja egész nap szólt, jelvényeit ravatalára helyezték, az érsek és 4 püspök temette. Ekkor, mert halott volt, már nem féltették tőle szabadságukat.

III. *A kis tanács* (Concilio minore) Raguzában ősrégi intézmény, majdnem egykoru a várossal (Luccari 158. lap). Elnöke a comes; 11 tagból áll, 5 biróból és 6 tanácsnokból. A nagy tanács választja, hivataluk egy évig tart, a következő évben nem választhatók ujra, egy családból egynél több nem választható bele; egy ideig e tanács választotta az összes tisztviselőket, sőt volt eset, midőn a tanács választását a kis tanács erősítette meg (1314.). A XIV. században ez volt illetékes a belügy és külügy összes ágaiban, a XV-ik századig a legfelső forum minden biráskodásban. A kegyelmi kérvényeket a szavazatok háromnegyed részével döntötte el, ha a rektor vétett ez ellen 200, ha tanácsbeli 100 raguzai arany birsággal sujtották. (Egy raguzai arany 109 fillér; egy aranyban volt negyven grosetti, garas, egy garas 2 fillér és $^{70}/_{100}$ értékü volt. Egy perper 31 és fél fillér). E tanács a rektorral élén képviselte az államot bel- és külügyi dolgokban, fogadta a követeket, adott ki okleveleket (»Nos rector et consiliarii reipublicae Ragusinae«), a legifjabb a tanácsban volt annak jegyzője. E tanács gyakorolta a tisztviselők felett a fegyelmi jogot, továbbá az erkölcsök feletti cenzori hatalmat. Utóbb birói illetékességét nagyon megnyirbálták, de mint a város miniszteriuma, fennállott a kis tanács egészen Raguza bukásáig.

IV. *A nagy tanács.* Az állami szuverénitás személyesítője. Tagjai patriciusok és optimatesek (a város alapitók utódai), sok kattarói, boszniai, albániai és hercegovinai szláv is volt közöttük és pedig a X-ik század óta (Majkov, Pipin, Nodilo szerint), vagy 1150 után (Markusev szerint). Egyetlen egynek állítottak halála után 1678. aug. 16-án emléktáblát a nagy tanács palotájában (Bunić Miklós) és egynek (Pracati Mihály) ugyanott szobrot 1638-ban, mert óriási vagyonát a városra hagyta. Az összes patriciusok neve be volt irva az aranykönyvbe, a névsort évenkint egyszer olvasták fel

s akkor mindenkinek jelen kellett lennie. Számuk 800—1172 közt 300 volt, utóbb nagyon megfogyott. Midőn 1358. februárban a velencei rektort hazaküldték és a magyar védnökség elfogadását elhatározták, ezen az ülésen 130-an voltak jelen, rendszerint 60—100 volt jelen az üléseken. E testület választotta 1358 óta a rektort, szenátorokat, és pedig mindig a patriciusok sorából, a választó ülés évenkint decemberben volt, az uj hivatalnokok januárban foglalták el helyöket; rektorválasztás havonkint volt. A választást egyházi szertartással kezdték, érdekes az imádság, melyet ekkor mondtak: »Domine pater omnipotens, qui elegisti hanc republicam ad serviendum tibi et ad tua praecepta custodienda — elige quaesumus gubernatores nostros secundum voluntatem tuam et necessitatem nostram, ut te timeant et tua sancta praecepta custodiant et *nos vera charitate diligant et dirigant.*« (Regestro originale delle magistrature. Raguzai régi levéltár). A nyilvános ülésen a rektor emelvényen ül, körülötte a kis tanács tagjai, velök szemben a törvény őrei (magni reipublicae provizores, cinque proveditores), a többi helyet a nagy tanács tagjai foglalták el. Szavazattöbbséggel határoznak. Január első három napján körmenetet tartottak és Szűz Mária csodatevő képét a portai templomból körmenetben hordták körül s így vezették be hivatalukba az ujonnan megválasztottakat. A nagy tanács alkotott törvényeket, határozott béke és háboruról, adott kegyelmet a halálra itélteknek és számüzötteknek, állapította meg az adókat és vámokat. Az 1667. ápril 6-án d. e. 9 órakor bekövetkezett földrengés a tanácsra egybegyülteket eltemette, úgy, hogy csak 37 maradt életben, a város és környéke romban hevert. Raguza római követe, Gradigo István azt tanácsolta, hogy polgári családbelieket is vegyenek fel a nagy tanácsba, nyolc családot fel is vettek, de mert ezeket a rektorságból és kezdetben a szenátusból is kizárták, ez sok egyenetlenség forrása volt.

V. *Senatus rogatorum.* Ebben a nemesség virága foglalt helyet, kiket kor, tudomány és tapasztalat a patriciusok sorából kiemelt. 1306-ban keletkezett, a nagy tanács választotta előbb csak egy évre, de évről-évre ujra megerősíthetők voltak, úgy hogy az arra érdemesek életfogytiglan megmaradtak benne; számuk kezdetben 21, utóbb 60 volt, a földrengés után 45 és e szám mindvégig megmaradt, előbb csak 50 éves, utóbb 45 éves is lehetett szenátorrá. A szenátus tagjai voltak a rektor, a kis tanács tagjai és a birák, azonkivül a választott szenátorok. Határozatképességhez harmincnak jelenléte volt szükséges. A nagy tanács, kis tanács és a szenátus hatásköre nem volt pontosan elkülönítve s időn-

kint változott. A szenátus fogadta a külföldi követeket, megerősítette a nemzetközi szerződéseket, gondoskodott az állam biztonságáról, kivetette az adót és vámot a gabonára, gondoskodott a közbiztonságról; határozatait nem lehetett megfelebbezni, de egyéb hatóságok intézkedései ellen beadott felebbezésekben itélkezett, követeket, konzulokat nevezett ki és ezeknek utasításokat adott, gyakorolta a legfőbb erkölcscenzori hatalmat és mint legfőbb számvevőszék működött. Ha a nagy tanács nem választott vagy választhatott rektort, akkor a szenátus választott vicerektort, vicecomest. Mint büntetőbirósági legfelső forumnak sok volt a dolga, azért a polgári perekben való felebbvitelt 150 aranynál kisebb perekben egy 20 biróból álló tanácsra ruházta át. A XIV-ik századig csak ritkán tartott ülést, de utóbb a teendők szaporodtával hetenkint kétszer, háromszor, a határozatokat némely megállapitott esetekben a szavazatok három negyedével, némelyekben azok hétnyolcadrészével hozta, sőt a nemesi rangjuktól hazaárulás vagy erkölcstelenség miatt megfosztottaknak rehabilitációjához egyhangu határozat kellett.

VI. *Az igazság őrei.* A nagy tanács kezdetben két »Avvocati fiscali«-t választott, kik rangban a kis tanács tagjai után következtek, a szenátusban helyet foglaltak, de szavazati jog nélkül, ők referálták a szenátusban a polgári és büntetői felebbezéseket; 1477-ben ezek helyett öt provveditort választottak, törvényes koruk 50 év és hatáskörüket a perbeli eljáráson tul kiterjesztették mindarra »ut provideant, ne respublica detrimenti capiat«, a földrengés után hárman voltak és a szenátusban a rektor közelében ültek és választások alkalmával a két államtitkár a szavazatszedés alkalmával először a rektor és azután előttök hajtották meg magukat. Kötelességök volt a jog és a törvények feletti őrködés, minden határozat és végzés végrehajtását 24 órára megakasztották, ha véleményök szerint az a joggal és törvénynyel ellenkezett, de kötelesek voltak ebbeli véleményöket a szenátus elé terjeszteni, mely a kérdésben döntött. Felügyeltek a törvényhozásra és a törvények végrehajtására. Hivataloskodásuk egy évre terjedt és annak letelte után egy év mulva rektorokká voltak választhatók, mig más hivatalnokok csak két év mulva voltak választhatók. Széles ujju diszruhát viseltek és ünnepélyek alkalmával közvetlenül a rektor és a kis tanács tagjai után mentek.

VII. *Államtitkárok.* Régibb időben, midőn a raguzaiak műveltsége még gyengébb lábon állott, Itáliából hozták a tanácsjegyzőket (notari), ők irták az okleveleket, állami szerződéseket, leveleket külföldi államoknak, őrizték az állami

levéltárt. Az egyik a »Cancellarius sclavicus« volt. (Pucić Medo I., p. 28. 1395. nov. 27. és XXXI. 1409. nov. 11.) Később egy főállamtitkár és három altitkár volt, mindig a polgári rendből választották, igen nagy tekintélyben állottak, még a legtitkosabb üléseken is mint tollnokok jelen voltak és sokszor diplomáciai küldetésekre használták. Magánügyekben is eljártak, mint közjegyzők.

A velencei doge méltósága életfogytiglan tartott, a ragu-zai rektoré egy hónapig; az egyes testületek hatásköre nem volt pontosan elkülönítve, de a proveditorok őrködtek az illetékes hatáskörök felett és döntöttek benne vitás esetekben, úgy hogy egy ezer év alatt nem volt összeütközés miatt egyenetlenség. Senkinek sem volt szabad valamely állami szolgálatot visszautasitani, vagy arról lemondani, különben elvesztette nemességét. A polgárság soha sem lázongott az arisztokratikus kormányzás miatt, mert az önzetlen, hazafias és igazságos volt. Patricius nem nemes leányt nem vehetett el, különben nemességét vesztette, de a dalmát nemességgel összeházasodhatott; az elvesztett nemességet csak a nagy tanács egyhangu határozatával nyerhette vissza. (Liber Croceus I. 15.) Patriciusok és polgárok versenyeztek a kereskedésben, hajóik a sz. Balázs képével és »libertas« felirattal bejárták a világ tengereit, a város dúsgazdag volt, gyarmatai, konzulai mindenütt voltak. A jobbágyság helyzete is enyhébb volt, mint bárhol; a földesurnak semmi jurisdikciója nem volt jobbágyai felett, törvény előtt egyenlők voltak. A jobbágy házat és földet kapott használatra, minden házból csak egy férfi volt köteles 90 napi robotot végezni egy évben, de maga helyett állíthatott, vagy meg is válthatta magát pénzzel; sem az ur el nem üzhette a jobbágyot önkényesen, sem ez nem hagyhatta el urát ok nélkül, de mindenkor megválthatta magát, a termésben szabadon kötött szerződés szerint osztoztak. (Betera Dubrovnik, 1867. 207—209. lap).

221. *Milas Máté: A mai trpanji horvát tájszólás.* Rad, 103. köt. 1891. 68—82. lap. (Današnji trpansjki dijalekat.) Az értekező itt ismerteti a Stagno (Ston, Pelješac) vidéki szláv tájszólást; Stagni vidékén a dél stokavi, a Pelješacin pedig a nyugati čakavi horvát tájszólást beszélik.

222. *Tkalčić Iván: A boszorkányok elleni perek Horvátországban.* Rad, 103. köt. 1891. 83—116. l. (Parnice proti vješticam ut Hrvatskoj.)

A boszorkánypörök a XVIII. század második felében szüntek meg, legnagyobb mértékben Németországban voltak elterjedve, hol azután azok okairól, következményeiről és

mivoltukról egész irodalom keletkezett, melyről áttekintést nyujt Heinrich Wetzer és Benedikt Welte »Kirchen-Lexicon«, cimü müve (Freiburg, 1850.), hol róluk ezen cim alatt értekeznek: »Hexenprocesse-Zauberei« — e téren a legfontosabb mű Soldan: »Geschichte der Hexenprocesse« (Stuttgart, 1880.)

Horvátországban már a pogánykorban el volt terjedve a bűvölés, babonázás, hogy megrontsák vagy megszerezzék az egészséget, jó hirnevet vagy szerencsét — e pogány szokásoknak maradéka a boszorkányok létezésében való balhit, üldöztetésök és máglyán való elégettetésök. A boszorkányokra vonatkozó mépmeséket összegyüjtötte 1890-ben Valjavac Máté »Népmesék Varasdon és környékén« (Narodne pripoviesti u Varašdinu i okolo njega. Zágráb, 1890.) cimü művében.

A boszorkányperek legrégibb, oklevélileg igazolt adatai Zágráb város XIV. századbeli jegyzőkönyveiben vannak és pedig 1360., 1362. és 1379-ből van rólok szó, melyekben a boszorkányságról vádolt asszonyok felhivatnak, hogy 6, majd 12, utóbb 25 tanuval igazolják, hogy a terhökre rótt boszorkányozás meg nem történtét bizonyitsák, egyben megfenyegettettnek, ha még egyszer boszorkányozáson rajta éretnek, egyszerüen máglyán el fogják égettetni. A legutolsó esetben a vádlott felebbezett is ez itélet ellen, mert sokalta a megkivánt tanuk számát. Igy tehát ekkor még igazolással lehetett élni és kinpadon való vallatásnak még nincs nyoma. VIII. Ince 1484-ben kelt bullája (»Summis desiderantes affectibus«) a boszorkánypereket korlátozni törekedett, de a Kollinban 1489-ben megjelent »Malleus maleficarum« cimü mű lángra lobbantotta a boszorkánypöröket, felidézte a kinvallatást, melyet V. Károly törvénykönyve a birói üldözéssel és kinzásokkal kimondhatatlanul kegyetlenekké tett — ekkor származott át Horvátországba is a boszorkányok kinvallatása, mert itt is azzal vádolták a boszorkányokat, hogy az ördöggel cimborálnak és az nekik természetfeletti erőt ad. 1640—1752-ig 28 ilyen boszorkányper volt Horvátországban, lehetett sokkal több is, azonban ennyinek maradtak fen periratai, melyekből kiderül: miben állott a boszorkány üldözés, mit tartottak boszorkányozásnak, hogy folyt az ilyen perekben a vizsgálat és itélkezés, milyen kinzásokkal igyekeztek belőlök vallomást kicsikarni és hogyan égették el máglyán az elitélteket.

Ezen oklevelekben mint »crimen incantatorium sive impocionatorium«, ha valaki magát eladja az ördögnek s vele cimborál, ha jégverést, deret, betegséget, halált felidéz bűvöléssel és boszorkányozással, ha ujszülött és kereszteletlen gyermeket megöl, hogy testét boszorkányozásra felhasználja — azután részletesen elősorolják a megbabonázás és megboszor-

kányozás módjait. A káromkodást is a boszorkányság jelének vették és a zágrábi 1641. junius 21-iki törvény szerint ezek ellen is úgy kelle eljárni, mint a kit babonázáson rajta érték. A boszorkányokban való hit oly erős és általános volt, hogy egyaltalán nem volt szükséges, hogy valakit boszorkányságon rajta érjenek, elég volt a puszta gyanu is, hogy pörbe fogják mint boszorkányt — ha valaki azt mondotta beteg szomszédjára, hogy nincs orvosság számára, meg fog halni, vagy ha valaki szőlőtolvaját megátkozta és az esetleg megbetegedett — ez elég ok volt a boszorkányperre! Ha valamely asszony megsántult, ráfogták, hogy boszorkány és éjjeli repülés közben sértette meg lábát. Minden bajt boszorkányozásnak tudtak be! Valvazor br. (Ehre des Hercogthum. Krain, IV. 12. fejezet) 1687-ből azt irja, hogy egy zágrábi molnárt azért vádoltak boszorkánysággal, mert malmában felakasztotta az ördögöt és tyuktojásokon ült, hogy kikeltse! A kit boszorkányságról vádoltak, azt láncra verték, börtönbe vetették, kinpadra vonták és végre máglyán kivégezték.

Érdekes, miként viselkedett az egyház az ily pörökkel szemben. Németországban a boszorkányság vétségét »crimen mixti fori«-nak tekintették és előbb az egyházi hatóság vizsgálta meg az esetet, mert az ördöggel való cimborálás halálos bün volt és csak azután adták át a vádlottat a világi biróságnak; Horvátországban ennek nyoma sincs, csak az 1611-iki nagy-szombati zsinat, melyen a zágrábi egyház képviselői is jelen voltak, azt határozta, hogy a boszorkányság ellen prédikáljanak, és ha valahol ily eset előfordul, azt jelentsék be a püspöknek — ezen határozatot a horvát rendek is 1611. október hóban törvénybe iktatták. Az egyház a boszorkányságról vádoltat böjt, bünbánat és egyházi átokkal igyekezett megtériteni és a főesperesek visita canonikáikban mindig kötelesek voltak a püspöknek jelentést tenni »de superstitionibus populi.« A papok is hittek a boszorkányok létezésében, csak a jezsuiták keltek ki a boszorkányperek ellen és bizonyították, hogy ilyenek nem is léteznek. (1631.)

A boszorkányperekben eljártak a városi és megyei hatóságok és a jus gladii-val biró főurak. Az 1609-iki X-ik tc. Horvátországban meghagyja főuraknak, hogy a boszorkányok ellenében járjanak el, különben elvesztik a jus gladii-t.

Ha valakiről hire járt, hogy boszorkány, erről az illető hatóság jegyzőkönyvet vett fel és az illetőt pandurokkal a biróság elé vezették, kihallgatták, s bármint tagadott is, bilincsre verték, tömlöcbe vetették és nem volt többé számára mentség. A boszorkányok tömlöce szörnyü volt, így egy panaszkodott, hogy éjjel patkányok támadják meg, de a biró-

ság azt mondta, hogy a patkány alakban maga az ördög volt. A bebörtönzés után két hétre a biróság elé állították, hol a vádló és védő ügyvéd közt néha heves tusa volt, de mindig a vádló győzött és a vádlottat, ha nem vallott úgy, a hogy a biróság kivánta, azaz, ha nem vallotta be, hogy boszorkány, akkor a kinvallatás kezdődött, mely kora reggeltől tartott egész másnap reggelig, egy esetben teljes 22 órán át.

A kinvallatás a »territio«-val kezdődött. A vádlottat levetkőztették és keresték rajta az ördög pecsétjét, melylyel ez az illetőt magának eljegyezte. Ha valami anyajegyet találtak rajta — akkor a boszorkányság be volt igazolva, ha nem találtak, azt mondották, erre az ördög azért nem tett jegyet, mert biztos volt hűségében. A vallatás arra terjedt ki, nem kötött-e az illető az ördöggel irott szerződést, beismeri-e, hogy boszorkány és kik voltak segédei a boszorkányságban, ha valakit kinjában megnevezett, rögtön azt is pörbe fogták. A kinvallatás fokai: compressio pollicum, ocrea hispanica (ezt ritkábban használták), ligatura manum a tergo és a scamnum supra equulum, közben égő gyertyával perzselték testét és szentelt vizzel locsolták, hogy az ördögöt belőle kiüzzék. Kinjukban mindig vallottak és beismerték, hogy boszorkányok. A kinvallatás után a vádló ügyéd előterjesztette indítványát a kivégzés iránt, vagy ha nem vallott, ujabb kinvallatás iránt — a vádlott soha sem menekült meg!

A kivégzés előtt papot küldöttek hozzá és ez kisérte ki a vesztőhelyre, ha sajnálta a vádlottat, ő maga is gyanuba keveredett, hogy boszorkányokkal tart. A nép átkokkal kisérte ki a vádlottat, kit a vesztőhelyen letérdeltettek, a biró eltörte felette a pálcát, mire kezét hátrakötötték, haját levágták, a bakó fejét leütötte és ezt testével együtt máglyán égették el. Volt eset, hogy oszlophoz kötötték, körülötte fát raktak s azt kátránynyal leöntötték, meggyujtották és a vádlottat elevenen elégették.

Báró Valvassor krajnai történészt különösen érdekelte a boszorkánykérdés és feljegyezte, hogy az 1685-iki terméketlen év után Zágráb vidékén rengeteg sok boszorkányt égettek el, mert a támadt éhséget nekik tulajdonították, a felbőszült nép minden birói eljárás nélkül összefogdosta a vélt boszorkányokat és azokat nyomban kegyetlenül el is égette — egész büntetésök abban állott, hogy 1686. május havában a főtettesek kötelesek voltak bizonyos napokon a templomban több órán át térdelve bünbánatot tartani. 1742-ben Zagorjében csak a Béla plébánián 10 boszorkányt égettek el földesuri itélet alapján. (Liber memorabilium parochiae

Belensis.) Hogy a művelt osztály is erősen hitt a boszorkányok létezésében, bizonyítja Szaics János zágrábi alispán és főbiró a boszorkányok üldözését szorgalmazó 1751. december 10-én kelt irata. A király is érdeklődött e szörnyü perek iránt és Battyányi Károly gróf minister 1752-ben irt Rauch János zágrábi és kőrösi főispánnak, hogy biztos őrizet alatt küldjön Bécsbe a király elé egy pár boszorkányságról vádoltat — ez meg is történt, mire 1756. május 26-dikán kelt királyi rendeletre a horvát országgyülés a VI. tcikkben elrendelte, hogy minden esetben a kivégeztetés előtt a boszorkányper összes iratai a bán utján a királyhoz felterjesztendők; ennek folytán 1752-től fogva többé nem fordul elő ily cimen egyetlen egy kivégzés sem és 1758-ban királyi rendelettel a boszorkányüldözés és a boszorkányperek egyszer s mindenkorra szigoruan eltiltattak, de addig is sok ezeren e cimen ártatlanul kegyetlen halállal pusztultak el. Tkalcsics azon iratokat, melyekből ez adatokat meritette, a Starinákban közli. Battyányi minister említett levele és a betiltó királyi rendelet olvasható Rad, 103. kötet 114., 115. l.

223. *Lorković Bl.: A gazdászati tudomány mai állapotáról.* Rad, 103. kötet 1891. 117—183. l. (Sadanje stanje gospodarske nauke.)

224. *Vojnović K.: A raguzai köztársaság birósági szervezete.* Rad, 105. kötet 1891. 1—48. l. és Rad, 108. köt. 1892., 99—181. lap. (Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke.)

A raguzai birósági szervezetben két időszakot kell megkülönböztetnünk, az egyik 1272—1447-ig tart, a második 1447—1808-ig, azaz Raguza bukásáig. Az első irott statutum 1272-ből való és ez érvényben volt 1358-ig, midőn a velencei komestől megszabadultak, ezen időszak birósági szervezetét megismerjük magából a statutumból és a liber reformationumból; 1358—1459-ig e tekintetben irányadó a zöld könyv (liber viridis). 1272-tól 1447-ig a birói hatalom a végrehajtóval együtt a kistanács kezében volt, 1447-ben megalkották az ettől független polgári birói tanácsot (Consoli dell cause civili) és 1459-ben a büntető biróit (consoli delle cause criminali).

A második időszak 1447—1667-ig, a nagy földrengésig és ettől ismét 1808-ig tart, erre nézve forrásunk a sárga könyv (liber croceus), mely 1400-tól 1803-ig tart, ennek legteljesebb példánya a raguzai kerületi levéltárban van; ezt kiegésziti a »liber criminalium«, mely a szenatus büntetői rendelkezéseit tartalmazza 1776-ig, továbbá a nagy tanács által Stagni számára kiadott utasítások könyve, mely 1397—1406-ig terjed.

Perbeli illetékesség. A Curia majort az 1272-iki statutum alkotta meg, ezt a kistanács öt birája képezte, elnöke a comes (rector), és a birói és végrehajtói hatalmat képviselte. Az 1272-ik év előtti időben kétségkivül a szokásjog alapján itélkeztek, de erről nincsenek adataink. Kezdetben maga a comes nevezte ki a birákat és ezeket ujból megerősitvén állandósította, de hatalmát 1293-ban korlátozták, midőn kimondották, hogy két egymásutáni évben senki sem lehet a kistanács tagja vagy birája ; 1358 után ezeket a nagytanács választotta és így függetlenítette a végrehajtó hatalom fejétől. Egy hivatalban, egy családból csak egy tag lehetett. Reutz Sándor (Verfassung und Rechtszustand der Dalmatinischen Küstentädte und Inseln im Mittelalter) egy szót sem szól a raguzai curia majorról és csak a későbbi szervezetről emlékezik meg Appendini alapján. Kezdetben az összes biráskodás e testület kezében volt s mert elnöke az államfő volt, itéleteit nem lehetett megfelebbezni.

A polgári peres eljárásra nézve felvilágosítást találunk a comes és a curia major biráinak esküformájában (Stat. I. 1., 2., 4.), megesküdtek, hogy a jogszokások alapján lelkiismeretesen fognak itélni, uj esetekben uj jogszokás megállapításánál a comes, birák és a nép megkérdezésével fognak eljárni. Az alperes nem volt köteles e forumot elfogadni, ügyét 4 választott biróra (arbiter) is bizhatta, csak ha ezek választásában nem tudtak megegyezni, akkor voltak kötelesek a rendes birósághoz fordulni (Stat. III. 1.), választott biró bárki lehetett, polgár is, itéletöket 30 nap alatt irásba kellett foglalniok, különben az semmis. A választott biróság elfogadásával a felek előre is lemondtak a jogról, hogy rendes birósághoz fordulhassanak. Raguzai polgár más birósághoz mint raguzaihoz, nem fordulhatott, ha raguzai polgárt perelt. A felek személyesen vagy meghatalmazott által kötelesek voltak a biróság előtt megjelenni, ellenkezőleg elvesztették a pert. A tárgyalásra a feleket az elnök vagy a birósági hirnök (preco) által hivták meg; mindenféle polgári perekben itélkezett, még az elővételi jog kérdéseiben is. Fontos esetekben delegált biróságot küldöttek ki, így 1357-ben, midőn István Uros királytól és a boszniai bántól megvették Stagnit és a szomszédos birtokosok e területből sokat elfoglaltak, a nagytanács a comest, a kistanácsot és még hat szenatort küldte ki az ügy megvizsgálására, és a birtokjogok megállapítására. A pénzbeli követelésekben a comes és a curia major nemcsak itélkeztek, hanem a végrehajtást is foganatosították; e perekben az összeg egy százaléka a comesé volt, ezen illeték neve »aptagi«, a biráknak is járt

ez, nagy jövedelemforrás volt ez, de a comesre nézve megszüntették 1328-ban, midőn neki rendes fizetést adtak ezen regale helyett is. Aptagi nem járt az elnöknek és biróságnak, ha raguzainak követeléséről idegennel szemben volt szó, ha az adós kegyelmet kért a hitelezőtől és az itélet végrehajtása előtt önként szolgáltatta át neki vagyonát, végre ha az érsek vagy székesegyház nyert pert világi alperessel szemben, akkor a comes lemondott az aptagi-illetékről »ad honorem Dei et S. ecclesiae«. Ha magának a városnak volt valamely polgára ellen követelése, ennek joga volt kivánni, hogy pöre valamely a városon kivül levő, de annak birtokához tartozó területen, például a lokrumi biróság által tárgyaltassék (Stat. III. 48.). A curia major kereskedelmi és tengerészeti ügyekben is eljárt. A hajós legénység kétféle volt: marinari ad partes, feles hajósok, kik a hajótulajdonossal a nyereség felén osztoztak és marinari ad entegum, kik a nyereség egy harmadát kapták; ha egy utra vagy csak egy bizonyos időre zsoldra szegődtek, nem osztoztak a gyereségen (marinari ad marinaritiam). Minden hajón volt tiszt (scribanus), ki az államhatalmat képviselte azon, feljegyezte a hasznot a hajósok érdekeinek megvédésére és ellenőrizte a kapitány, kereskedők és hajósok minden eljárását és mindenről a hatóságnak jelentést tett. 1535-ben a hajózási ügyekből származó pereket egy külön biróságra bizták, de mert ennek eljárása lassu volt, azt 1540-ben megszüntették.

A curia major az öt ipperperen alóli ügyek elintézését egy három biróból álló, egy évre választott curia minorra ruházta át, elnöke a comes helyettese. (12 garas egy ipperper; 6 garas egy fél ipperper.) A curia minor naponkint tartott ülést, vasárnap csak a vidék, a szigetek és az idegenek pörös ügyeiben járt el. A curia minor elnöke mit sem fogadhatott el jutalmul a felektől, mig a birák a per tárgyát képező érték negyvenedik rèszét kapták. Az eljárás igen gyors volt; a feleknek a 2—5 ipperperi pörökben joguk volt az egyik biróval szemben a visszavetési joggal élni. Gyakran a kisbirák legidősebbike elnökölt. Fellebbezésnek itt sem volt helye egész 1440-ig, midőn a polgári perekre nézve a fellebbezés a szenátushoz lett utalva.

Ügyészök volt 2—6 az állami érdekek megvédésére, azután a felek érdekeinek megvédésére advocati majoris curiae és advocati minoris curiae, mindezeket évenkint választották (Stat. II. 7.), tiszteletdijuk a keresetek 40-ik része. A magánügyvédek osztálya is nagy tekintélyben állott, semmi ügy védelmét nem volt szabad visszautasítaniok; tiszteletdijuk pontosan meg volt állapitva, 50 ipperperig szóló követelésről

két garas, a bagatell-ügyeknél perenként egy garas vagy fél garas. A magisztratussal együtt választották a hivatalos ügyészeket, tehát ez munus publicum volt, a magánügyészek is felesküdtek, csak nemesek lehettek és ha valamely ügyet elutasitottak, 50 ipperper és ennél nagyobb birsággal sujtották — azonban a félnek joga volt ügyének védelmét bárkire bizni, ha nem is volt ügyvéd. (Stat. VIII. 44.)

Az egyháznak némi előjogai voltak a jogszolgálat terén. A raguzai érsek és papsága polgári perekben a curia majornak és rectornak voltak alávetve, de nem fizettek aptagi illetéket az itéletért. Az érsek saját jobbágyai felett követelések dolgában és kihágásokban maga itélkezett, de a sulyos testi sértés, emberölés, gyilkosság, rablás a rendes biróságokhoz tartoztak. A székesegyház évenkint három birót választott ügyei elintézésére, s ezek nemcsak itélkeztek, hanem az itéletet, például foglalást végre is hajtották; a lokrumi bencés zárdának is ugyanezen előjogai voltak. A curia spiritualis, papi biróság, volt a végrendeletek végrehajtója is, melyeket inkább vallásos mint magánjogi ügyleteknek tekintettek.

Raguza külső birtokain is voltak biróságok, ezek inkább policialis hatáskörrel birtak, a regaliák beszedésére ügyeltek, de a XVI-ik századig polgári perekben nem voltak illetékesek eljárni, hanem ezek tárgyában csak jelentéseket tettek a városi hatóságnak; a XVI. századtól fogva ezekben mint első folyamodásu biróságok jártak el, fellebbezési forum a curia major vagy minor volt. A legfontosabb külső birtok Stagni (Ston) és tartozékai voltak, ezek számára a nagytanács három birót választott (iudices questionum Stagni et Punte), de ezek nem laktak mindig ott, hanem időnkint Raguzából rándultak ki oda. E birtokok viszonyaira különleges törvények állottak fenn, úgy hogy ott az idegen és ellenséges elem el ne szaporodjék, földbirtokos csak raguzai polgár lehetett; a stagnii comes és magistrátus csak raguzai emberekből állhatott.

Perenkivüli illetékesség. A gyámügyet igazi keresztény szellem hatotta át. Ha az apa végrendelet nélkül halt meg, két biró és a közjegyző felvették a vagyonleltárt és azt a székesegyház kincstárnokánál helyezték el, a comes és a kistanács két gyámot rendeltek ki, a kik az özvegygyel kezelték a vagyont a gyermekek nagykoruságáig (14-ik év), de, ha a kistanács jónak látta, még ezek 18-dik éve után is, számadással tartoztak és a felmentvényt a comes, kistanács és a gyámoltak adták ki nekik; a gyámságot nem volt szabad visszautasítani pénzbirság terhe alatt (25 ipperper és ezen felül). A hagyatékból a hitelezőket kezdet-

ben egyáltalán nem volt szabad kielégíteni a gyámoltak nagykoruságáig, de ezt 1334-ben módosították és a gyámok saját vagyoni felelősségökre kielégíthették a hagyatékból a hitelezőket, azonban ehhez és minden vagyonbeli intézkedéshez a gyámhatóság engedélyét kellett kikérniök.

Az ingatlan önkéntes eladásánál az eladást meg kellett a városban hirdetni, a vevő a gyámhatóságnál három hónapra letétbe helyezte a vételárt és ha valakinek az eladóval szemben követelése volt, az törvényes uton kielégítést nyert a depositumból.

A végrendelet akkor volt érvényes, ha a végrendelkező raguzai polgár két tanujával a végrendelet keltétől számítva 30 nap alatt megjelent a két biró és a közjegyző előtt és tanuságot tettek a végrendelet hitelességéről; a város területén kivül kiállított végrendelet még nagyobb formaságokhoz volt kötve, a mennyiben azt még a comesnek és a curia majornak is be kellett jelenteni.

Büntető igazságszolgáltatás. A büntények, ha nem is volt panaszos, hivatalból voltak üldözendők, ez esetben a birság az államé volt, különben a panaszosé. A városban történt büntény 3, az azon kivül történt 8 nap alatt volt a panaszos által feljelentendő, különben elutasították panaszával, a comes és a biróság azonban bármikor megindíthatta az eljárást, ha panaszos nem volt. A traui statutum szerint a comes nem indíthatta meg az eljárást, ha nem volt panaszos; a szebenicói szerint a vizsgálatot a tett elkövetése után egy hónapra is meg lehetett indítani. Raguzában kezdetben a comes egymaga járt el a fenyitő ügyekben, ő szabta meg a büntetést is, még a halálosat is, ha szolga megölte az urát, de ha ez megverte szolgáját, egymaga nem sujthatta birsággal. — 1366 után a comes köteles volt elfogadni a biróság többségének véleményét, mi a comes hatalmát lényegesen korlátozta; a kihágási ügyekben azonban kizárólag ő volt illetékes, így szolgaszökés, jogtalan legeltetés, tiltott uthasználat stb. eseteiben. A comes itélete a curia majorhoz volt fellebbezhető, mely a halálra itéltnek kegyelmet adhatott s általában a büntetést megváltoztathatta, de ilyen esetben a szavazóbirák háromnegyedének szavazata volt szükséges. Ha a comes járt el szabályellenesen büntető ügyben, 200, ha biró, 100 arany birságot fizetett.

A város tulajdonát képező szigetek comesei közrendi és büntetői hatalmat gyakoroltak, de mindig a raguzai comes felügyelete alatt.

Büntető ügyekben sem volt pontosan körülirva az illetékesség kérdése. Főbenjáró ügyben, közveszély esetén, a curia

major vagy a szenátus korlátlan hatalommal ruházta fel a comest vagy a delegált birákat, így 1347-ben a boszniai hajdukkal szemben, kik pusztították a város birtokait, öldösték alattvalóit (Reform. I. 258—259. l.).

A curia major saját tagjaival szemben is fenyitő hatalmat gyakorolt, így 1357-ben Mence Mátét a rector megsértése miatt egy évre Lessinára (Far) számüzte és visszatérte után még két évre méltóságától megfosztottnak nyilvánította. A curia major és a szenátus mint biróság itélkezett a követek mulasztásai és vétségei tárgyában és büntetésül megvonta tiszteletdijukat és az államnak okozott kár megtérítésében marasztalta el.

A salvus conductus sz. Balázs városi védszent ünnepnapján (jul. 5.) volt érvényben és pedig 3 nappal az ünnep előttől három napig az ünnep utánig; ez a nap volt Balázs csodatevő kezének ünnepe, ezenkivül épen ily privilégium járt magával a sz. Balázs napjával is. Ez moratorium jellegével is birt, mert ezen időben a városba visszatért adóst hitelezője nem üldözhette. A salvus conductust minden elmenekült vagy számüzött bűnös igénybe vehette, kivévén a gyilkost és a ki raguzai templomot megrabolt.

Végrehajtási illetékesség. Ezt a riparius (rivarius, preco communis) képviselte, ő kézbesítette a feleknek a keresetet, meghivta a tárgyalásra, foglalt és árverezett. Az adós személye elleni végrehajtásra kizárólag a comes volt illetékes, ez az adóst kiszolgáltatta a hitelezőnek s ha ez szolgálatába nem akarta fogadni, akkor az adósok börtönébe (castellum) került, mig adósságát ki nem fizette, vagy hitelezőjével ki nem egyezett. A szolgájával szemben pernyertes ur közvetlenül maga szállíthatta el a kártérítést képező ingatlant.

Választott nemzetközi biróság. (Stanicum.) Raguzai polgár polgártársát csak raguzai biróság előtt perelhette, idegent ennek birósága előtt volt köteles perelni; ha idegen perelt raguzait, akkor ez addig nem távozhatott a városból, mig ügye itélettel el nem intéztetett; ha idegen raguzainak idegenben utiköltséget kölcsönzött, ennek előjoga volt az adóssal szemben minden ez ellen fenálló egyéb követelések felett, ezt a kereskedelmi érdekek kivánták, különben az idegenben megszorult raguzai nem kaphatott volna segélyt. A raguzai biróság az idegenek érdekeit nagyon gondosan óvta, hogy polgárai idegenben hasonló jogvédelemre találhassanak.

Ha Raguzának vagy raguzai polgárnak dalmát városokkal vagy délszláv országgal volt peresügye, azt választott nemzetközi biróságra bizta (stanicum), mely valamely megállapított határhelyen jött össze és melyben mind a két fél

részéről egyenlő számu delegált vett részt. Ennek helye volt Zára, Sebenico, Trau, Almissa (Omis), Spalato, Kattaro, Albánia, Hum, Bosznia, Zeta és Szerbiával szemben — ha az illetők a rendes biróságnak nem adtak előnyt a stanicum felett, midőn is az alperes lakóhelyének birósága volt az eljárásra illetékes. A stanicumot az illető hatóságok állapították meg, úgy a helyet mint az időt is, a mely fél nem jelent meg, az pervesztes volt, csak Humra nézve volt kivétel, ha humi ember nem jelent meg a tárgyalásra, akkor még nem volt pervesztes, hanem köteles volt magában Raguzában perujítást kezdeni.

Nagy stanicum (plenarium) két állam közötti állami ügyben volt, de ennek alkalmát magánpanaszosok is felhasználhatták; kis stanicum (parvum vel proprium), ha magánfelek pereltek és ezek kérelmezték a stanicum megtartását; ha két város vagyoni ügyéről folyt a per, akkor communale stanicum vel parlamentum volt az eljáró nemzetközi biróság neve. A stanicumot főkép a szlávokkal szemben állami és magánügyekben vették igénybe. A kezdeményezést az tette, kinek nagyobb érdekéről volt szó. (Reform. II. 235—238. l.). Igazán érdekes, mily lelkiismeretesen védte meg Raguza polgárainak érdekeit, mit ma némely nagyhatalom is elhanyagol! Érdekes stanicumokról szól 1325-ben a Ref. II. 317.; 1344-ben Ref. I. 161., 162.; 1332-ben Ref. II. 344—345. l. A kis stanicumot maguk a felek hivták össze. Stanicumnak nem volt szabott ideje, akkor tartották, mikor szükség volt rá; ezeken maguk az államfők, a comes, szerb király, boszniai bán stb. is vagy személyesen jelentek meg, vagy képviseltették magukat. Ezen ügyvédek is közreműködtek mint védők, de raguzai ügyvédnek nem volt szabad idegent képviselni, vagy védeni raguzaival szemben (Ref. I. 64., 245.; II. 165., 255., 344.). A tárgyalás előtt a birák az evangéliumra letették az esküt; a birák száma változott, elv volt, hogy mindkét fél egyenlő számu birót delegálhatott. Ha a felek ügyét nem tudták egy stanicumon eldönteni, ujat küldhettek ki, de a tárgyalásról elmaradt fél pervesztes lett.

225. *Matković Péter: A konstantinápolyi lengyel követség két utleirása, Otvinovszki E. 1557-iki és Taranovszki András 1569-iki utleirása.* Rad 105. kötet, 1891. 142—201. l. (Dva putopisa poljskih poslanstva u Carigrad: E. Otvinovskoga od god. 1557-i Andrije Taranovskoga, komornika, od god. 1569.) Utjokban Magyarországot nem érintették, utleirásaik érdekesek a lengyel-török viszonyok megismerése szempontjából is; mindkettőt lengyel nyelven irták, az utóbbinak német fordítása is megvan.

226. *Rački Ferenc: Horvátország belső állapota a XII. század előtt: Birtokviszonyok és gazdasági állapotok Horvátországban.* Rad 105. kötet 202—237. lap. (Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.)

A megyei lakosság részben a megye várában és elővárosaiban, részben a megyei kerületekben, viceispánságokban és kapitányságaiban (satnia) lakott és pedig kisebb-nagyobb csoportokban vérrokonságok szerint (nemzetségek, bratsztvok, családok). E vérrokonsági csoportok annál kevésbbé laktak másokkal vegyesen, minél régibb időre megyünk vissza. A horvát lakosság kisebb része a megyei joghatóság alul kivéve a dalmát tengerparti városokban lakott, melyeknek külön városi autonomiájuk volt közgyüléssel, városi tanácscsal és elöljárósággal. A megyék szervezete horvát, a városoké olaszos volt.

A megyei lakosság a tengermelléki vármegyékben elég sürü volt, a mint egy pár megőrzött adatból tudjuk. Igy Sidrág megyében, mely Tenger-Belgrádtól (Alba supra mare) a vránai tó körül és Tin hegységtől egész a brebiri megyéig terjedt, e kis területen a mint az a tenger-belgrádi sz. János zárda XI. századbeli összeirásából (Documenta pag. 161.) kiderül, igen sok falu volt, melyek közül némelyik még ma is megvan (Gorica, Jagodnja, Miranje, Szikovo, Tinj, Ceranje, Vuksityi stb.). Ez bebizonyul Poljica megyére nézve is a Szeloban volt Gumaj sz. Péter apátság birtokleirásában (Documenta p. 127. és Bulletino di archeologia e storia dalmata, 1890. 7—10. sz.), ez az apátság a mai Jeszenice és Poljica között volt; itt a birtokleirásból Spalato, Moszor és az Alsó-Cetina között akkoron sokkal több falu volt, mint a mennyi ma van. Ezekből kiderül, hogy a tengermelléki horvát vármegyék akkor igen népesek, népesebbek voltak, mint ma. A városi lakosság számra nézve elmaradt a megyeivel szemben, mert a falakkal bekerített városok nem voltak nagy kiterjedésüek; a horvát jellegü és saját közigazgatással biró városok közül csak Belgrád supra mare említtetik, a többi horvát város, mint Nin (Nona), Knin (Tinin) és Sebenico, megyei székhelyek voltak. A városokhoz tartozott mindenekelőtt maga a város falain belül lakó lakosság. Spalató város a X-ik század közepén négyszögletes terméskő fallal volt megerősítve, az egyes termésköveket vassal erősítették egymáshoz; akkor e várfalak még nem voltak tornyokkal ellátva (Documenta p. 402.). Zára várfalait is emlitik e század végével (Docum. p. 21—22.), egyik várkapujának neve »Bellata« volt (Docum. p. 66.); a városokhoz tartozott a falakon kivüli külváros is, mely azonban nem igen volt nagyterjedelmü.

Adataink leginkább csak a tengerparti városokról és az ezek megett elterülő részekről vannak; ezek szerint a lakosság főfoglalkozása a városokban kereskedés és tengeri szállítás, a belső területeken pedig földmivelés és állattenyésztés volt, — ez utóbbiakkal a horvátok már Kárpátokon tuli őshazájokban is foglalkoztak, mit bizonyítanak a gazdászat különböző ágaira vonatkozó, magukkal uj hazájukba hozott műszavaik sokasága, melyek azonosak a többi szlávokkal, tehát azokat csak őshazájukból hozhatták magukkal (Jágics: Historija Književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga 17—18. l.; Krek: Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte II. Aufl. S. 112.; Broz: Crtice iz hrv. Književnosti I., pag. 98.; Budilovics: Prvobitnie Slavjane. Kiev, 1878.). Szántottak, vetettek, gyümölcstenyésztéssel, rétműveléssel, állattenyésztéssel és méhészettel foglalkoztak már őshazájukban és ezt folytatták az uj hazában a szávamenti vidéken és a dalmát tengerpart mentében, hogy különösen az állattenyésztés mennyire el volt terjedve ez utóbbi vidéken, kiderül András zárai prior (polgármester), Péter diakonus fivére és Nikifor tribun veje 918-ban kelt végrendeletéből (Docum. pag. 17—19.), hol 800 ló, ökör, tehén, juh és kecskéről, sok buzáról és borról végrendelkezik.

Az iratok kétféle földről tesznek említést: »terrae cultae et incultae« (Docum. 21., 95.), ez utóbbiakhoz tartoztak az erdők, legelők és hegyek. Erdők említtetnek Docum. 21., 15., 92., 94., 95., 164., 172., 132., 167. A keresztesek, kik a XI. század végén Isztriából Horvát-Dalmátországon átmentek, a skutarii-durazzói utat sürü erdőkben és gazdag legelőkben bővelkedőnek mondják (Docum. 462—463.), de magán a partvidéken is voltak legelők, így Diklában Zára mellett (Docum. 69.). Ez mind könnyüvé tette az állattenyésztést.

A művelt föld az iratokban »terra, terra culta, ager, campus« név alatt fordul elő, mig a kaszáló mint »pratum« szerepel. Vetettek buzát (triticum), árpát (hordeum), zabot (avena); a kertészet is nagyon el volt terjedve (hortus. Doc. 17., 26., 29., 39., 43., 47., 125.), hol a vereshagyma termelést (cepa. Doc. 130.) és a gyümölcstenyésztést nagyban üzték, — a szőlőmivelést, olajfatenyésztést és mandulatermelést csak uj hazájukban tanulták annak régi román lakosságától. Olajfatenyésztés különösen Zára, Tenger-Belgrád és Pasman szigetén virágzott; az olajfát sorokban vagy külön, vagy egyéb vetemények közé ültették.

Tenyésztettek lovakat, szarvasmarhát, juhokat, kecskéket és disznókat; a hegyes vidéken ez volt a gazdászat főága és a földmivelés a mellékes. Rendszerint ökrökkel szán-

tottak, a földet a megmívelésre szükséges ekék szerint számították (»cum tribus aratris boum.« Doc. pag. 89.), főképen a juhtenyésztést üzték, mi azok számából kiderül, a tejből turót (Docum. 130., 131., 157., 160.), a gyapjuból fonalat készítettek (Docum. p. 130.). Hogy a méhtenyésztést mily nagyban üzték, kiderül a gyakran említett viaszgyertyákból (cerei Doc. 77., 124.).

A földbirtokot természetes határok (tenger, folyó, patak, tavak, mocsarak, völgyek, erdők, hegyek, élőfák) vagy mesterséges jelek határolták (megjelölt határkövek: ferro signati). Határmegjelölések az egykoru oklevelekben sürün fordulnak elő (Doc. 57., 69., 92.; p. 4., 20., 29., 70., 71., 75., 92., 176.). A határjárást (deambulatio) a hatóság eszközölte és a határsértéseket is ez torolta meg szigorú büntetéssel (Doc. 176.). A földbirtok vagy a koronáé, vagy az egyházé, községeké, magánosoké volt. A koronabirtokok el voltak szórva az egész országban; oklevelekből csak azokat ismerjük, melyek a Krka és Neretva között voltak, nevök: »regale territorium, vagy terra regalis«. Ilyenek voltak Zára mellett Dikla vidékén; Nin megyében Brda, Sidraga megyében Rogovo, Raszohatica, Jeszenica és Drácsáni; Sminj megyében Konjustina, Vrána, Raduna; Trau mellett Bosziljina; Spalató mellett Lázáni, Klis, Biács; a Salona körüli földek; Poljica megyében Tugari, Moszor alatt, és néhány közeli sziget (Maon, Zsir). (Rad XCIX. 85—86.) Külön emlegetik a királyné földeit (terrae reginae) Rogovo körül, de nem tudni, hogy ez az illetőnek öröklött birtoka volt-e, avagy mint királynét illette-e?

A másik jelentékeny birtokos Horvát-Dalmátországban volt az egyház; úgy a püspöki, káptalani, mint a rendházak birtokai nagy kiterjedésüek voltak. A spalatói érsekség birtokai Spalató, Salona és Moszor alatt voltak, sőt egész Cetin megyét birta; falvai közül némelyek névszerint is felemlíttetnek, így Sz.-György (ma Szutyurác) Putalban; Szrinjine, Gátá, Tugári, Oszik Poljica megyében; Kozicza, Osztrog, Lábin Sminj megyében; Sztolác Cetin megyében; Szudomirica Hleván megyében stb. (Docum. pag. 1—3., 15., 106., 117., 139.); Kukuljevics (Cod. dipl. II., 8.) közli Kálmán király 1103. junius 15-én kelt oklevelét, melyben a spalatói érsekséget a fentemlített és régi birtokát képező falvak birtokában megerősíti. Különösen gazdag volt knini (tinini) horvát püspökség; a zágrábi püspökség mindjárt alapításakor a nagyterjedelmü Dubrava birtokkal és a hozzátartozó földekkel és erdőkkel lett megajándékozva (Tkalcsics: Monumenta episc. Zágráb, I., 1.) és a káptalan is a zágrábi

hegyek alatt elterülő földekkel (Tkalcsics u. o. Statutum II., 25—26.).

A szerzetes rendek birtokai még sokkal terjedelmesebbak voltak a püspöki és káptalani birtokoknál. Az Isztártól a Neretváig miden fontosabb ponton bencés apátságok voltak, a X. és XI-ik században tizenöt hol férfi, hol apáca apátságot ismerünk e területen, így a kvarneroi szigeteken Susak Oszornál, Nempo, Veglia, Arbe, továbbá Zárában, Tenger-Belgrádban, Vránában, Trauban, Spalatóban, Salona környékén és Poljicán (Rad LXXIX. 162—168.). Mindezeknek nagy földbirtokuk volt, de leggazdagabbak voltak a zárai sz. Krizogon és Mária, a tengerbelgrádi sz. János és a Szelóban levő sz. Péter apátság. A zárai Krisogon apátság birtokai Zára vidékén Dikla és Obrovácban és a szomszédos szigeteken voltak (Docum. 18., 20., 26., 43., 46., 69., 80—85., 91.); még gazdagabb volt a Kresimir által alapított tengerbelgrádi sz. János apátság, birtokai a tenger, a vránai és nadini tó között terültek el, Rogovo volt az uradalom főhelye s utóbb az apátság e nevet vette fel (Docum. 51. 161—174.). Igen gazdag volt a Cserni Péter által alapított szelói sz. Péter apátság is (Docum. p. 127—136.).

Az egyes városoknak, mint erkölcsi testületeknek is kisebb-nagyobb birtokai voltak, ezekkel csak a polgárság beleegyezésével intézkedhetett a városi hatóság (Docum. p. 89., 76., 63., 43., 57.). A többi földbirtok egyes családok kezén volt. Ezen időben nagyobb birtokosok voltak: Obrovácnál a XI. sz. harmadik tizedében nagy birtoka volt Godemir bán nővérének Jelenicának (Docum. 38.), közel hozzá István bán, Szemivit és fiai, Péter szidragai zsupán és Szlávic birtokai voltak (Docum. 46. 91.); Trsteniknál a primorjei megyében Ruszin zsupán Szlavic király fivére (Doc. 98.), és Mosor alatt Szvinimir bán utóbb király (Docum. 132.), a poljicai megyében a gazdag Cserni Péter birtokai voltak. Nagybirtokosok voltak még: Vetyemir, Boleszláv, Radovan, Hrvatin, Ljutosztrah (Docum. 80—85.) Mojmir és fivére Drázsiló, Iván djed, Gusics Tesa, Kernics, Kozica, Krukonja, Vetyeneg (Doc. 60., 84., 95., 109., 161., 171.), Druzsnik (Docum. 95.), Adamics nini zsupán (Docum. 84. lap.).

Érdekes kérdés, hogy a kisebb-nagyobb birtokosok birtoka, az illetők egyéni tulajdona volt-e vagy nemzetségi, vagy családi birtokközösséget képezett-e? E kérdésre nézve felvilágosítást találunk azon egykoru oklevelekben, melyek a birtokvételre vagy eladásra vonatkoznak. Igen ritka az eset, hogy valaki egymagában mint birtokvevő vagy eladó szerepel, majdnem mindig az egész család, férj, feleség, gyerme-

kek, az özvegy anya és gyermekei, fivérek és nővérek, a tágabb értelemben vett család az összes oldalágu rokonsággal vagy a nagyszülők, szülők, összes gyermekeik és unokáik együttesen, névszerint felsorolva szerepelnek a kérdéses adás-vevésről szóló okleveleken. (Az oklevelek idézését l. Rad 105. k. 212. és 213. lap jegyzetein.) Igen érdekes eset, mely az összes fel és lemenő és oldalági rokonságot elősorolja mint birtoktársakat, Lampridius adománylevele, melyben tengerbelgrádi birtokának egy harmadát a sz. János apátságnak adományozza (Docum. 110. l.): »et hoc absque ulla contrarietate seu fratrum, sive parentum, aut consobrinorum, vel cognatorum, vel avorum, vel proavorum, vel uxoris, vel nurus, vel socrus, vel novercae, seu matertere, sive quorumlibet ex suo genere« — e kijelentéssel Lampridius elismeri az illetők birtokjogát a kérdéses területre, melyet csak az illetők beleegyezésének megnyerése után ruházott át az apátságra.

Ezekből kiderül, hogy a horvátoknál a földbirtoknak nem az egyes egyén, hanem a család, a vérrokonsággal egybekötött házközösség volt az igazi tulajdonosa, a mely házközösség a nemzetségi szervezeten alapult, azért a földek elidegenítésére vonatkozó iratokon a házközösség tagjai is felemlíttetnek, annak kiemelésével, hogy az elidegenítéshez hozzájárulnak. Igy Szlovinác János Goricában levő allodialis birtokát a tengerbelgrádi apátságnak adományozza »volente ac collaudante suo fratre Nosdra« (Docum. pag. 162.). Megtörtént, hogy az adományozó halála után gyermekei visszakövetelték az elajándékozott földet, mert az adományozó az adományozáskor nem kérte ki ehhez hozzájárulásukat (Doc. pag. 180.), azért kivánták az adományban részesülők, hogy az adománylevélen az összes tulajdonjoggal birók neve és hozzájárulása meg legyen, és ha ez nem volt meg, azon voltak, hogy ezen hozzájárulást az adományozó elhunyta után megszerezzék, így midőn Ruszin meghalt, ki birtokának egy részét a sz. Péter apátságnak adományozta, ezen adományozáshoz utólagosan hozzájárult, és pedig tanuk előtt, özvegye és Ruszin fivére Szlávic király (Docum. pag. 98.).

A házközösségben a birtokjog tekintetében mindkét nembeli tagok teljesen egyenjoguak voltak, ezért találjuk mi a földbirtokról és vagyonról általában rendelkező okiratokon a feleségnek, anyának, nővérnek, leánynak nevét is, mint a vagyonnal együttesen a férjjel, atyával, fivérrel, fiuval rendelkezőket (Doc. pag. 24., 28., 38. stb.), sőt midőn a feleség zárdába lép, külön okiratban hatalmazza fel férjét, hogy az ő vagyonával rendelkezhessék (Docum. pag. 36.). A feleségnek a férjjel egyenlő joga van a birtok kezelésében, beren-

dezésében (Docum. pag. 24.). Az örökség közös birtoka a családnak, a családfő vezeti a gazdálkodást, de a vagyonnal önállólag nem rendelkezhetik, ehhez az egész házközösségnek van szava; a család bármely tagja csak a vagyon azon részével rendelkezik szabadon, melyet ő maga szerzett; ha a család tagjai a vagyont maguk között felosztották, mire szintén több példa van, akkor minden fél szabadon rendelkezik az ő részével, így Rusin is erről így szól oklevelében: »pars quae mihi contigit« (Docum. pag. 98.), de az elidegenítést halála után mégis özvegyének és fivérének meg kell erősítenie.

Az egykoru iratokból kiderül, hogy a házközösségben élő családtagok egymásért kezesek, példa erre Petric és Ludin, Miroszláv fiának szerződése 1090-ből, melyben az utóbbi az előbbinek igéri, hogy neki nem fog több kárt okozni, ezen szerződést Ludin egész atyafisága esküvel megerősítette és kötelezte magát kártérítésre egyetemlegesen, ha Ludin mégis valaha ismét kárt okozna Petricnek. És midőn ezen eset tényleg bekövetkezett, Petric akkor a Ludin családtól tényleg követelt kárpótlást, ez a kötelezettséget elismerte és a kárpótlást megadta (Docum. pag. 152., 153.).

A vérrokonság kötelékével egybekapcsolt családokat az egykoru oklevelek »genus« (Docum. pag. 24., 101., 110.) és »tribus« (Docum. p. 24.) néven nevezik, mig tagjai »consanguinei, cognati«. Hány izre terjedt ez, az kiderül Lampridius fentebb idézett okleveléből — ez a soktagu vérrokonság képezte a »genus«-t; a »tribus« a fivéreket, nővéreket és ezek gyermekeit foglalta magában: a genustól és tribustól különbözött a »familia«, ennek feje a genus vagy tribus egy tagja, mint családfő és apa, tagjai pedig felesége és gyermekeik (Docum. pag. 31.); a szorosan vett »család« feje, a férj is, csak felesége és gyermekei hozzájárulásával rendelkezhetett vagyonával. Több familia egy genust vagy tribust, több genus és tribus együtt egy »generatio«-t (bratstvo) képezett, több bratstvo együtt egy »nemzetséget« alkotott, melynek falvai, városai egy külön megyét »zsupa«-t foglaltak el. Kérdés, hogy a vagyonközösségben élő családi birtokokon kivül, illetőleg ezek mellett voltak-e közös földbirtokai a generációknak, nemzetségeknek és az ezek által képezett falvaknak, községeknek, megyéknek is?

A délszlávok szokásaikban és intézményeikben igen konzervativek; ősi szokásaik még ma is változatlanok Montenegróban s így a fenti kérdésre, minthogy közvetlen okmánybeli adataink nincsenek, a montenegrói állapotok analógiájából következtethetünk. Itt sem községi, sem állami földbirtok

nincs, a földbirtok a nemzetségek és egyes házközösségek tulajdonát képezi, a családfő azzal családjával egyetértőleg rendelkezik, de ős időkből fennmaradt szokás, hogy mielőtt valaki földbirtokát idegennek eladná, megvételre előbb rokonainak és nemzetségbelieinek felajánlja, és csak akkor adhatja el idegen nemzetségbelinek, ha az övéből azt senki megvenni nem akarja, de ezen esetben is nemzetsége vagy irásbelileg vagy szavahihető tanuk előtt felhatalmazást ad az illető tulajdonosnak a földbirtok eladására. Ritka eset, hogy valaki idegen nemzetség területén földbirtokhoz jusson, mert minden nemzetség azon van, hogy ősi birtoka saját kezében maradjon. A nemzetségnek mint ilyennek egyetlen közös ingatlana a legelső és az erdő — ez nincs felosztva, hanem mindenkinek, ki a nemzetséghez tartozik, egyenlő joga van a közös legelők és erdők kihasználására (Ducsics: Crna Gora. pag. 59—63.; Bogisics: Zbornik. pag. 526., 527.). Ilyen volt az állapot kétségkivül a régi Horvátországban is, azonban azon különbséggel, hogy a közös legelők és erdők mellett még egyeseknek saját birtokuk területén külön és az ő kizárólagos tulajdonát képező erdeik és legelőik is voltak. Igy Tesimir és Dobracsa falusi embereknek Goricában, Szidraga megyében levő birtokához külön kaszálóik, erdeik és vizeik voltak. (Docum. pag. 165.) Az oklevelekből kiderül, hogy azon időben Horvátországban közös községi tulajdont csak a falu közvetlen közelében levő legelők képeztek (Pervolf J.: Slavjane, I. 113.), innét a »župa« szónak »tema aprica« egyik jelentése; a szlovéneknek e szó »župnica« ligetet, legelőt jelent.

Az egykoru oklevelek tanusága szerint a földbirtok Horvátországban a Velebit és Neretva (Narenta) között igen fel volt darabolva és ez a feldarabolás nagy arányokat öltött a XI-ik század folytán. Igy a poljicai sz. Péter apátságé, melyet a gazdag Cserni Péter alapitott, a rendház közelében negyven igen apró földecskéből állott, melyek közül oly aprók is voltak, melyet négy sajt és négy kenyérért, vagy hét galetta borért és egy ebédért, vagy egy malacért és 300 vöröshagymáért stb. elcserélték. Ilyen apró földecskéi voltak a belgrádi sz. János apátságnak is (Docum. pag. 127—136.; 161—174.; 51—52.). E nagy feldaraboltságnak oka a házközösségi szervezet, melynek minden tagja, ha osztozkodásra került a sor, férfiak és nők a maguk részecskéjét megkapták, melyekből a kor jámbor szelleme folytán sok a templomoknak jutott (Docum p. 36—37.; 16.; 38., 46., 60., 80., 85., 91., 95., 94., 98., 100., 101., 110., 121. stb.). Hogy a közös földbirtok elve mindinkább tünőben volt, ennek

egyik oka a dalmát városok eltérő jogviszonyaiban volt, hol a családfő egészen a római ius testamenti értelmében rendelkezett vagyonával és nyoma sincs annak, hogy a család tagjainak ebbe valami beleszólása lett volna, sőt joga volt a törvényes örököst kizárni az örökségből és örökösévé oldalágu rokont tenni (Docum. pag. 154.). Innét terjedt el a földbirtok tekintetében a nagy hullámzás, annak végtelen felaprózása és a tulajdonosok gyors váltakozása.

A legrégibb végrendelet András zárai prioré (polgármesteré) 918-ból (Docum. pag. 17.), melyből kiderül, hogy a végrendelet formaságai majdnem mindenben a maiaknak felelnek meg: a végrendelkező kiemeli, hogy bár testileg beteg, de szellemileg egészséges s így végrendelkezik, felemlíti az évet, az uralkodót, mikor intézkedik vagyonáról, a tanukat, kik előtt végrendelkezik, a vagyont, melyről intézkedik és az örökösöket, kikre vagyonát hagyományozza, végül megátkozza, ki végrendelete ellen cselekednék, végre következik a végrendelkező, a tanuk és a végrendelet irójának aláirása. Alakilag hasonló a zárai Agapének, Dabro tribun leányának 999. jul. 15-éről kelt gyanus végrendelete (Docum. p. 26.) és a zárai Dauseia nevü asszonynak hasonlókép gyanus végrendelete 1044. szept. 1-éről (Docum. pag. 47., 48.). Valamivel rövidebb a bevezetés alakiságai tekintetében Pál spalatói érsek 1030-ban kelt hiteles végrendelete (Docum. p. 39.) De valamennyinél érdekesebb András zárai prioré, ki két házasságból származó 6 gyermekére és életben levő második nejére hagyományozza vagyonát, az utóbbira azon kikötéssel, hogy örökségét csak addig élvezheti, mig ujból férjhez nem megy — egyuttal felszabadítja Marun nevü rabszolgáját és ennek családját, sőt egy szőlőjét is hagyományozza nekik. A fenmaradt végrendeletek dalmát városok polgáraitól származtak, — Horvátországból ezen korból nincs irott végrendeletünk, lehet, hogy ilyet nem is irtak még ezen korban, midőn a földbirtok a házközösségek kezében volt és az osztozás a birtokban közmegegyezéssel történt. Azonban annál több irott emlékünk van adás-vételekről. Ez Horvátországban mindig tanuk előtt történt (Docum. pag. 84., 100., 127., 166.), így a birtokcsere is (Docum. pag. 41.). Az eladó mindig kezességet vállalt, mely a vevőnek a birtok háboríttatlan birtokolását biztosította. Igy János diákon Obrovácon levő földjét Péter apátnak eladván, kijelenti, hogy azon esetben, ha a vevőt a megvett föld birtokában háborítanák, az eladó neki a vételár kétszeresét megtériti (Docum. pag. 100.)· A rokonság és szomszédság elővételi jogának nyomaira egész a XVI-ik századig akadunk

(Spevec: Pravo bliže rodbine. A közelebbi rokonok jogai. Zágráb, 1883. 64. l.)

Donációkat leginkább az egyházak kaptak, a XII-ik századig számos ilyen donácionális levelünk van, ezeket nagyobb jogerő miatt gyakran a hatóságok előtt állították ki (Docum. pag. 21.), vagy a templomban az oltárra helyezték (Docum. pag. 16., 25.). A birtok a törvény és a hatóságok oltalma alatt állott és jogvédelemért végső esetben a királyhoz fordultak (Docum. pag. 56—58.); a birtokperben az oklevelek mellett legfontosabb volt a tanuk bizonyságtétele (Docum. pag. 129., 83—86.; Rad, 109. kötet, 80—83. lap.). Erkölcsi testületek birtokaira vonatkozó összes okleveleiket egy könyvben (Libellus policorion, libellus tipicus) gyüjtötték össze, ilyen a rogovoi apátságé, mely megvan, és 1059-től a XIV-ik századig terjed — ez valóságos telekkönyv jellegü volt. (Kiadta Ljubić: Starine XXIII., 156—219. l.) A spalatói sz. Rajner apácaapátság birtokkönyve »Catastico« nevet viselt (megvan a zárai országos levéltárban; szövege: Starine XXIII., 220.); más ilyen gyüjteményeket »praktik« néven neveztek, így a szerb zárdákét is, mint a htetovi a XIV-ik századból, mely hasonló a rogovoihoz (Stojanović Ljubo: Stari srpski hrisovulji. Spomenik III. kralj. srps. akad. Beograd, 1890. pag. 36—40. Régi szerb aranybullák); ilyen a hilandari szerb zárdáé is a XV-ik századból (u. o. pag. 40—46.). Ezekben a »katastikon, praktikon«-okban sok becses adat van a régi birtokviszonyokra, a jobbágyoknak (kmet) jogaira és kötelességeire nézve. Nem tudni, volt-e a hatóságoknak azon időben Horvátországban országos birtokkönyve, noha erre következtetni lehet, a birtokokról fizetett és többször említett «fiscale tributum«-ról (Docum. pad. 51. Rad, 109. köt. pag. 86., 87.). Nemcsak maga a birtok, hanem minden a birtokra vonatkozó jog is a hatóság oltalma alatt állott. Igy Vetyenega nevü asszony zárdába lépett, férje Dobroszláv ujból megnősült és minden vagyonát második feleségétől való fiára hagyta; ez ellen Vetyenega pört indított és a zárai törvényszék a vagyon egy részét neki itélte oda és midőn az alperes ez ellen felebbezett, Lőrinc spalatói érsek a zárai biróság itéletét megerősítette. (Docum. pag. 154—156.).

A Velebiten tul ettől a Neretváig több volt a kisbirtok a nagybirtoknál, mely utóbbi a királyi család, nehány főur és az egyház birtokában volt. A nagybirtok neve az oklevelekben: territorium, posessio, praedium, alodium. Az előbbi három egyaránt nagybirtokot jelentett, a birtokos »dominus«, alattvalói »homines domini« és maga az egész birtok a rajta levő jobbágyokkal (kmet) »dominium«. Az

alodium oly nagyobb birtokot jelentett, mely minden adótól és tehertől mentes, és a mely a birtokoson kivül más urat nem ismert. (L. a Docum. indexét.) A földbirtok gyakran »curtis« és »villa« néven fordul elő, (l. a Docum. indexét »curtis«); curtis néven értik a birtokon levő curia épületet (casa, casata), melyben a földesur vagy gazdasági megbizottja lakott, továbbá az összes gazdasági épületeket, jobbágyházakat a birtokhoz tartozó összes földekkel. Szvinimir király oklevele 1076-ból Salona mellett említ »villa regalis«-t (Doc. pag. 113.), mely több »curtis« birtok összességét jelenti, melyeknek egy »dominus« volt a birtokosa. Itt lakott Szvinimir király családostól. A »curtis« birtok nagysága igen különböző volt; így István bán »Curtis Vitula« cimü birtokán hat jobbágy (kmet) és négy jobbágyasszony volt; a »Batina ves« birtokon nyolc jobbágycsalád, a »Nova sela« nevün 12 család volt, ez utóbbin volt 2 ló, 30 tehén, 32 disznó és 400 juh (Docum. pag. 46.). Egy-egy jobbágycsaládra átlag 30—60 hold földet számitottak. A latifundiumon jobbágyokon kivül sok rabszolga is dolgozott és a mit ezek meg nem győztek, azt a birtokos falusi parasztoknak adta haszonbérbe.

A földet a horvátok nem aszerint mérték, mennyit képes egy eke egy nap felszántani és így nem ez a mérték volt az adózás alapja, — hanem egy orsóra való (wreteni unius terrenum) fonállal mérték (funiculus terrae), magát a fonalat pedig könyökkel vagy lépéssel mérték. Ez a mérték még a későbbi századokban is divatban volt (Kukuljevics: Cod. dipl. II. 37., 180.; szerinte egy wreten 12 öles volt), e fonalat utóbb lánccal pótolták a mérésben. Van eset, midőn a föld nagyságát azon mag mennyisége szerint határozzák meg, mely bevetésére szükséges volt, így János diakonus obrováci földét 6 arany szoldin adta el »continentem sementis modia usque XXIV.« (Docum. pag. 100.).

A föld azonkorbeli értékét igen nehéz megállapitani. Kresimir király idejében egy falusi alodium, mely állott egy udvarházból (curtis), három más épületből (casae), két darab földből, 40 román aranyon (240 pengő forint) kelt el. Ilyen adatunk több van, de sehol a földterület nagysága nincs megjelölve. A földet nemcsak pénzért adták el, hanem egyebekért is elcserélték, így Szidragában egy darab földet egy lóért, másutt borért, buzáért stb. cseréltek el. Egy ló ára 6—40 arany szoldi (romanatus), egy rabszolgáé átlag 40 szoldi volt. Mértékegység volt a buzára nézve a modius (Docum. 129—131.), sztár (u. o. p. 130.), a borra nézve a galeta (u. o. p. 77., 129—133., 135., 153., 180.), de ezek igazi nagysága nehezen állapitható meg, mert vidékenkint változott. A gaz-

dálkodással kapcsolatban volt a malomipar; vizi malmai voltak Salonában a királynak, ilyeneket említenek az oklevelek Arbenál (Rad, Docum. pag. 29., 57., 79., 113., 132., 135., 145.) is. Oklevéli adatok szerint a halászatot nagyban üzték Zárában, Spalatóban és a szigeteken. Zára városának, mint erkölcsi testületnek, halászati joga volt Melata és Silago szigeteken, melyet haszonbérbe adott a fogott halak egy negyedrészéért; az osztozásnál perre is került (Docum. pag. 25.), voltak halászati társulatok is (u. o. pag. 49., 123.) Azon helyeken, melyekre nézve valaki megszerezte a halászati jogot, másnak, engedély nélkül, nem volt szabad halászni (u. o. pag. 57., 175.)

A dalmát partvidéken a kereskedelmi hajózás nagyban virágzott Isztriától egész a Neretváig. A IX. század közepétől a X. század végéig az Adrián való elsőségért Horvátország és Velence versenyeztek. A neretvánok (narentaiak) veszedelmes kalózok voltak. A horvátok tengeri haderejéről Rački a Rad 109-dik kötetében a 99-dik lapon értekezik; a X. század első felében a horvátoknak 120 kisebbb-nagyobb hadihajójuk volt és Velence évi adóval váltotta meg tőlük hajói számára a biztonságot az Adrián. A XI. század elején Velence kerekedett felül és Horvátország vèdelmi harcra szorult és főképen kereskedelmi hajózásra szorítkozott. A sagenán 40, a galleán 20 matróz volt. A hajó valami kikötőbe evezvén, ott már akkor bizonyos adót fizetett. (Rad, 109. k. 91-ik l.) A tengeri sótermelés is nagyon el volt terjedve, erre joga volt egyes városoknak és családoknak. (Docum. pag. 175.) Zára a lubrikati szigeten levő sótermelésből lakóinak bizonyos dijért vagy szolgálatokért adott sót és pedig minden háznak egy évre 9 mérőt.

227. *Matković Péter: Horvátország legrégibb földrajza.* Rad, 105. köt. 1891. 239—244. l. (Najstarija geografija Hrvatske.) Ez cáfolata Cvittinger »Specimen Hungariae litteratae« cimü müve azon állításának, hogy Frisch Márk egy horvát chronographiát adott ki 1555-ben Nürnbergben.

228. *Srepel Milivoj: Patricius Ferenc horvát és latin nyelven irt poetikájáról.* Rad, 108. köt. 1892. 1—67. lap. (O Patricijevoj poetici.)

Patricius a bölcsészetben Plato hive volt és erősen cáfolta Aristoteles rendszerét; született 1529-ben, meghalt 1597-ben Rómában.

229. *Maretić T.: Orosz és cseh szók a horvát irodalmi nyelvben.* Rad, 108. köt. 1892. 68—98. lap. (Ruske i česke riječi u književnom hrvatskom jeziku.)

230. *Maretić T.: Gondolatok a mesterséges világnyelvről.* Rad, 108. köt. 1892. 182—208. l. (Misli o umjetnom svjetskom jeziku.)

231. *Smičiklas Tádé: Kukuljevics János de Saccis élete és munkássága.* Rad, 110. köt. 1892. 110—204. lap. (Zivot i djela Ivana Kukuljevića sakcinskoga.)

Kukuljevics János de Sacci született 1816. máj. 29-én Varasdon. Ősei a »Bassani de Sacci« velencei patriciusok voltak és Zengben telepedtek le, nemességet II. Ulászlótól 1490-ben kaptak. E családba vagy házasság, vagy adoptio utján belépett Zengben a Kukuljevics család, mely oda Hercegovinából a XVI. században került, ezek régi nemességét de Sacci predikátummal elismeri Zeng városa egy 1690-ben kelt horvát oklevélben. Apja Kukuljevics Antal nagytekintélyü férfiu volt Horvátországban, mert őt küldték a horvát rendek az 1832-iki országgyülésre horvát delegátusnak a felső táblához, mig az alsó táblára Draskovics Jánko grófot és Buzsán Hermánt küldötték; 1836—1847-ig a horvát-szlavon iskolák főfelügyelője volt. Anyja nemes Lábas Antonia. Kukuljevics Iván egyermekkorát apja Jurketinec nevü birtokán töltötte, utóbb Varasdon, majd 1825—1833-ig Zágrábban tanult, de a nyolcadik osztályból kilépett és beállott katonának, Kremsben volt kadét, itt irta 1834-ben első német költeményét: »An Kroatien«. 1835-ben Bécsben magyar gárdista, kardjára e feliratot vésette: »A szabadságért és szlávságért«. Bécsben megismerkedett Karadzsicscsal, Topolovics Mátéval és Gájjal, kinek »Danica« nevü folyóiratában 1837-ben megjelent első horvát költeménye: »Bánkódás a kedves után« (Tuga za ljubom), 1841-ben kezdettek ott megjelenni horvát történelmi tárgyu elbeszélő költeményei (A hazafi, Szláv haza: Domorodac, Slavjanska Domovina), — de e költeményeket megelőzőleg már 1835-ben irta meg német beszélyét: »Jelena oder das Thal in Bednja«, melyet 1836-ban horvátra fordított, 1837-ben a Bugarin és Márta cimü beszélyeit és a Pók cimüt, melynek tárgya a szerb menekültek (uskok) történetéből van véve. Ezeket követték drámai művei, 1837-ben irta Juran és Zsófia (Juran i Sofia) drámáját, melynek alapjául az 1593-iki sziszeki harc a török ellen szolgál, ez volt az első horvát tárgyu és horvát nyelvü dráma, melyet 1839-ben Sziszeken, 1840-ben Zágrábban előadtak és rendkivüli tetszést aratott és felidézte a horvát nemzeti szinház alapításának eszméjét. Második drámája a »Kalóz« (Gusar) Byron »The Corsair« cimü műve után készült, de a neveket horvátosította és változtatott szövegén is; a harmadik »A mongolok legyőzetése« (Poraz Mongola, Beg Kralja Bele. 1838.);

azután »Subics István« Stjepko Subić) — drámáihoz buzgón tanulmányozta a horvát történetirókat (Lucius, Kercselich, Rattkay, Vitezovics stb.)

1840-ben a gárdától áthelyezték Milanóba, hol buzgón gyüjtötte a délszlávokra vonatkozó történelmi adatokat és a vele szolgáló és német költeményeket iró Preradovicsot megnyerte a horvát költészetnek. 1842-ben megvált a katonaságtól és Zágrábmegye tiszteletbeli jurasora lett, ezután sürün jelentek meg költeményei a Danicában, érdekes, hogy 1842-ig megjelent műveit mind előbb németül irta meg s azután fordította horvátra, miben Babukić és Demeter segitették, átjavítván fordításait, ily módon készült művei közt az utolsó: »Utazás a tengermellékre« (Put u Primorje) — azután már horvátul fogalmazott.

A megyei életben élénk részt vett a latin és magyar nyelv elleni és a horvát nyelv melletti küzdelemben, e tárgyban ő mondotta 1843. május 2-án a horvát országgyülésen az első horvát nyelvü beszédet, mert addig ott csak latinul szólottak. E tárgyban több heves hirlapi cikket is irt, melyeket azonban a cenzura elnyomott, de megvannak hátrahagyott iratai közt. Fontos 1845-iki országygyülési szereplése is, melynek következménye a X-ik törvénycikk megalkotása, mely az önálló horvát consilium szervezését mondja ki. A horvát nyelv érdekében 1847-ben a megyegyüléseken is heves szónoklatokat tartott, ezen szónoki szereplés őt a horvát ifjuság előtt igen népszerüvé tette. Beszédeiben történelmi alapra igyekezett helyezkedni. Irodalmi működése is 1840 után főképen horvát történelmi, mig azelőtt főképen szépirodalmi volt.

1840-ben kezdte gyüjteni az anyagot az illirek művészettörténetéhez a legrégibb időktől fogva, de e tanulmánya csak sokkal későbben látott napvilágot. 1842-ben jelent meg első történelmi műve: Valami Nagy-Illiria történetéből (Nješto o dogodovštine Velike Illirije), melynek tartalma szerint cimül helyesebben ez szolgálhatott volna: »Illir eredetü római császárok«. Ennek bevezetésében elmondja, hogy a délszlávoknak, különösen a horvátoknak, mindig voltak egyes nagy fiai, de maga a nemzet sohasem tudott magasabbra emelkedni a délszlávok közötti hagyományos egyenetlenkedés és gyülölködés miatt. Ezen gondolat végig vonul művein ötven évi egész irodalmi tevékenysége alatt; ez volt oka, hogy — noha több száz nagy és érdemes honfiának történetét megirta — még sem irta meg szerves egészben a horvát történelem egyetlenegy korszakát sem.

1843-ban, megirta: »A mi nyelvünk a mult századokban« (Naš jezik u prvašnjih stoletih) cimü művét, melyben

a legjobb források alapján megirja a délszláv nyelv szerepét a konstantinápolyi török udvarban és a török birodalomban. Az »Orsics grófok« történetében kritikátlan meséket is fölvesz és hamis okleveleknek is hitelt ad, mert nem volt rendszeres történettudományi képzettsége és nem ismerte föl ezeket. Fontosak utazásai Olaszországban, hol buzgón kutatott könyvtárakban és levéltárakban horvát történelmi és műtörténelmi adatok után; e célból beutazta Dalmáciát is, volt Bécsben, Budapesten, Grácban is; itt gyüjtötte az anyagot a »Jura regni Croatiae« cimü diplomatáriumához. A horvát országgyülés már 1838-ban kiküldött egy bizottságot a Horvátországra vonatkozó oklevelek gyüjtésére, ezen bizottságba 1847-ben őt is beválasztották, mint jeles történészt. Ekkor kezdte a délszláv népdalok és költemények gyüjtését is és kiadta Mincsetics »Szlovén trombitáját« (Tublja Slovinska) 1844-ben, e költemény Zrinyi Péter bánt dicsőiti, a gyüjtött népdalokat 1846-ban adta ki. A »Szláv nők«-ben (Slavjanke) 28 hires szláv nőt énekel meg, hogy a horvátokat hazafiságra buzdítsa, ezek némelyikét 1848-ban harci dalként (davorija) énekelték.

1847-ben mint politikai szónok szerepelt főkép Varasdmegyében, melynek 1845. óta főbirója volt. E beszédekben a horvát jogokat védi Magyarország ellen. A bécsi forradalom kiütése után, március 17-én, deputációt vezet a zágrábi tanács elé és sürgeti, hogy Bécsbe a királyhoz küldöttség menjen és kérje a horvát országgyülés mielőbbi összehivását, inditványát elfogadták és nyomban Zágráb város díszpolgárává választották — e jelenet volt az 1848-iki horvát mozgalom kezdete. A horvát ifjuság Kukuljevics Ivánt, Vranicányi Ambrust és Gaj Lajost triumvireknek nevezte. A március 25-iki gyülésen Jelacsics József bárót horvát bánnak kiáltották ki. Vranyicányi ezután azonnal Bécsbe utazott és Bécsből jelentéseket tett, melyekhez képest viselkedtek Zágrábban. Kukuljevics szláv szövetség létesítésén fáradozott és javaslatba hozta, hogy a monarchia összes szlávjai Prágába kongreszszusra gyüljenek össze, illetőleg oda képviselőiket elküldjék: Magyarországgal szemben azt hangoztatta, hogy Horvátország annak csak társországa, saját önkormányzattal; az uralkodócsaládhoz hű marad Horvátország, azt védi, de kivánja, hogy Horvátországhoz csatoltassék Dalmácia, Isztria és szigeteinek horvátul beszélő része, továbbá Krajna egy része, mig a többi Krajna, Karantánia és Stájerország, Szlovénia néven, Horvátországgal mint külön test szövetségbe lépjen. Kukuljevics e programmja lett Horvátország 1848-iki programmja. Thun gróf és Palacky Ferenc a szláv kongresz-

szust Prágába 1848. május 31-ikére tényleg össze is hivták, ennek lefolyásáról részletesen szól Helfert (Revolution und Reaction im Jahre 1848. Prag, 1870. pag. 39.).

Jelacsics Kukuljevicset 1848. május havában Karlócára küldötte Rajacsics patriarkához és Belgrádba Karagyorgyevics Sándorhoz és a szerbeket a horvátokkal szövetségbe vonta. Fölülkerekedett ekkor az az áramlat, hogy a magyarokkal kibéküljenek, a bánnal kiküldöttek közt volt Kukuljevics is, a nádor és a miniszterek minden engedményre készek voltak, de az egyezkedés a szerb követeléseknél megfeneklett (Kuk. levele Budáról nejéhez 1848. jul. 18-ról). A harcra nem volt pénzök, sem fegyverök; Kulmer miniszter azt tanácsolta a horvátoknak, hogy Radeckytől kérjenek, Jelacsics el is küldötte Milánóba és ő Radeckytől 200.000 forintot és 7000 puskát hozott. Jelacsics Kukuljevicset a honvédelmi bizottság tagjává, közoktatási főnökké és országos levéltárnokká nevezte ki, ez utóbbi minőségben azon buzgólkodott, hogy a II. József idejében a budai kamarális levé tárba elvitt horvát okleveleket visszaszerezze. E célból hosszabb időt töltött Budán, hol az ott időző Jelacsicsnak segített a hivatalos ügyek elintézésében, itt Bruck miniszterrel tárgyalt a délszlávoknak egy illir királyságban való egyesítéséről, mely eszmét Bruck is pártolta.

Az 1849. március 7-én kelt oktrojált rendszer lesujtólag hatott a horvátokra, a kérvényt ez ellen egy küldöttség élén Kukuljevics nyujtotta át Bécsben május 7-én a királynak, ki őket nagyon kegyesen fogadta, kérelmök teljesítését megigérte, horvát nyelven éltette Jelacsicsot és a hű horvátokat — de ez irányban mi sem történt és nyomást gyakoroltak a horvátokra, hogy meghirdessék a márciusi rendeletet, mely az abszolutizmust és germanizációt jelentette, a késedelmezést rossz néven vették Bécsben és kijelentették, hogy az ellenszegülő horvátok ép oly rebellisek mint a magyarok. Kukuljevics elkeseredetten a magánéletbe vonult vissza és a horvátok azt kapták jutalmul, a mit a magyarok büntetésül — az abszolutizmust!

Horvátországban az elkeseredés igen nagy volt, a német-cseh hivatalnokokat jobban gyülölték az ördögnél. Kukuljevics elment tisztelegni a püspökké kinevezett Strossmayerhez, ki azt mondotta neki örömteljes arccal, hogy a forradalomnak egyetlen vívmánya a horvátokra nézve az, hogy ő püspökké lett! Kukuljevics elkeseredetten tért vissza Zágrábba könyveihez és mint a közoktatási osztály főnöke, a báni tanácsban javaslatot terjesztett elő egy horvát nemzeti muzeum és könyvtár fölállítására és maga köré gyüjtvén néhány irót, 1850-ben megalakította a délszláv történelmi társulatot (Društvo za

povjestnicu jugoslavensku), melynek védnöke a bán, elnöke Kukuljevics lett, ki is szerkesztette e társulat folyóiratát, az Arkivot. Ő alkalmazta először a »délszláv« szót az »illir« helyett. Az egész társulatban ő maga volt az egyedüli történész, de ő is inkább műkedvelő volt e téren, mint rendes szaktudós. A horvát történelem és műtörténelem érdekében sokat utazott, mindenütt buzgón gyüjtve a történelmi adatokat és összeköttetéseket szerezve a kor legjelesebb történészeivel; ez utazásait Strossmayer pénzbeli segítése tette lehetővé. Lassankint fölnevelt maga körül egy egész gárdát történészekből (Ljubić, Rački, Mesić, Sladović, Fiamin, Lopašić, Deželić, Tkalčić). Kukuljevics a horvát Maticának is elnöke volt (1851—1858.) és azt felvirágoztatta, nagy könyvtárt és kézirat-gyüjteményt is szerzett magának, melyeket utóbb a délszláv akadémia vett meg tőle.

»Monumenta Serbica« cimü oklevél-gyüjteményét a belgrádi akadémiának küldte kiadás végett és sajtó alá rendezte a »Monumenta historica Slavorum meridionalium« cimü művét, melynek első kötete (Acta Croatica) Strossmayer költségén meg is jelent, a II. és III. rész (Scriptores, Leges et statuta) azonban nem. Az Acta Croaticákban igen fontosak a glagolbetüs horvát oklevelek, ezek kiadásában Meszics Máté segítette.

Az 1860. okt. 20-iki diploma megjelenése után Horvátország ősi jogainak védelmére sürgősen és rövid idő alatt kiadta a »Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae« cimü okleveltárának első kötetét (1861. márc. 10.), melyet csakhamar még két kötet követett. Az első kötet okleveleket közöl 837-től 1790-ig; a második a horvát országgyülések (1273—1848.) határozatait tartalmazza, a harmadik (Corpus juris) azon törvényeket tartalmazza 1222—1840-ig, melyek Horvátország jogainak, önállóságának (municipalis consistentia) beigazolására alkalmasak. Ezekben Horvátország követeléseinek jogi alapot kivánt adni.

Fontos művei: A horvát bibliographia; Régi horvát költők; A délszláv művészek névsora. Ez utóbbi műve adatainak gyűjtésével negyven éven át fáradozott, kutatása az összes horvát, szerb, szlovén és bolgár művészekre terjedett ki. Érdekes a zágrábi székesegyházról irt műve is, valamint az egyes várakról (Medvevár, Varasd, Kemlek, Zeng stb.) irt történelmi monográfiákat, kéziratban még sok régi vár, szerzet, zárda stb. története van meg tőle. Az Arkivumban gondot fordított a horvát néprajzi adatok gyűjtésére és közlésére is, ide tartozik a »Tündérek« (Vile) cimű érdekes tanulmánya.

Az 1860. okt. 20-iki diploma uj és némileg alkotmányos korszakot nyitván meg, Kukuljevics ismét a politikai térre lépett. A horvát országgyülés összehivását előkészítő báni conferentián gyujtó szónoklatokat tartott Dalmácia visszacsatolásáról és az ideiglenesen szervezendő horvát helytartótanácsról, mig a Magyarországhoz való viszony nem rendeztetik, ezt ő történelmi alapon a »confederatio« utján akarta elérni és tiltakozott az ellen, hogy Horvátország pars adnexa vagy subjugátának tekintessék. E tárgyban egy röpiratot is irt »Milyennek kell lenni Horvátország és Szlavónia kapcsolatának Magyarországgal«. Ebben azt hangsulyozza, hogy »a horvát szereti nemzetiségét és a szabadságot és igy a magyarnak nem ellensége, de nem is lehet ellensége, mert II. József idejében és az absolutizmus alatt bajtársakként harcoltak a germanizáció és centralizáció ellen, mindkét ország kell hogy önálló legyen a közigazgatásban és törvényhozásban és kettőjök között baráti szövetség kötendő. A horvát gravamenok tárgyalására egy külön bizottság legyen, melyben mindkét fél egyenlő számu taggal képviseltessék, ez döntsön is, nem a magyar országgyülés, mely a horvátokat leszavazhatná«. A megegyezés keresésére a horvátokat az abszolutizmustól való rémület késztette.

Kukuljevics 1861. jan. 3-án Zágrábmegye főispánja lett. Székfoglaló beszédében mondotta: jelszavunk alkotmányos és szabad federatio vagy a halál, de a magyarokkal való szövetség csak a horvátok történelmi jogainak alapján kötendő. Politikai szereplése alatt kevés munkája jelent meg, ezek: »A tatárok és mongolok verekedése a grobniki síkon«. E munkája kritikai szempontból a legjobb művei sorában, a tatárokat az orosz síkságtól az Adriai tengerig kiséri és minden adatát addig ismeretlen oklevelekre, orosz, lengyel és magyar krónikákra alapítja. Az Arkivba hivataloskodása alatt egyetlenegy sort sem írt, 1863-ban annak szerkesztését is Rácskira akarta bizni, azonban ez maga megindította a »Književnik« folyóiratot és Kukuljevics ebben megirta »A topuszkói apátság történetének vázlata« cimü művét.

1863-ban nyomást gyakoroltak Bécsből a horvátokra, hogy az »egy és oszthatatlan Ausztria« mellett nyilatkozzanak és lépjenek be a Reichsrathba. Kukuljevicset bizták meg, hogy alkosson meg egy pártot, mely e terv mellett legalább »feltételesen« nyilatkozzék. A párt neve »önálló nemzeti párt«, de a horvátok a tervet hidegen fogadták, mert benne egy uj abszolutizmus kezdetét látták. A párt lapjában (Domobran) a dualizmus ellen küzd, melyet előre látott és Ausztria fennállása mellett harcolva, a nemzetiségek egyenjoguságát, más

szóval a foederalizmust sürgette. Egy történelmi cikke is itt jelent meg: »A Muraköz történelmi alapon és a lakosság nemzetiségére való tekintetből a horvátoké«. A király őt 1865. jul. 2-án báni helytartóvá nevezte ki, ekkor is a dualizmus ellen küzdött és midőn ez 1867-ben létrejött, Kukuljevicset 800 frt kegydijjal jun. 26-án felmentették méltóságától. Népszerüsége elveszett a Reichsrath pártolása miatt, a szereplés anyagi romlását is okozta, el kelle adnia Tonimir ősi birtokát, dús könyvtárát és kéziratgyűjteményét.

1867-ben létesült a zágrábi délszláv akadémia, tagjává 1866. máj. 9-én őt is kinevezték, de ő nem lépett be az akadémiába, valószinűleg azért, mert nem ő lett annak elnöke, a mire ő volt a legméltóbb. Ő az akadémián kivül buzgón dolgozott a horvát történelmi társaságban és ennek Arkivumában — azonban mindenki az akadémia felé fordult és ő elhagyatottnak és élőhalottnak érezte magát. Kuhács a délszláv zenéről irt munkáját neki akarta ajánlani — Kukuljevics a siker érdekében erről lebeszéli. A »Codex diplomaticus Croatiae« két kötete 1874. és 1875-ben jelent meg — Rácski is 3 évvel utóbb egyet kiadott, mi polemiára adott alkalmat, Sickel bécsi egyetemi tanár is hevesen megtámadta Kukuljevicset, mert némely hamisított oklevelet is felvett gyűjteményébe — Kukuljevics azzal védekezett, hogy az nem az oklevélgyüjtő feladata, hogy az egyes okmányok hiteles voltát kiderítse, mert ezt csak utóbb, a gyüjtemény megjelenése után lehet czélszerüen végezni. Nem volt igaza.

Mily kiváló gyüjtő volt, igazolja elhunyta után megjelent műve is »Középkori és ujkori feliratok Horvátországban és Szlavóniában«, ezért Momsen levélben köszönetet mondott neki, kivel a kéziratot közölte. Az 1342 feliratból csak 150 van a XVI-ik század végéig, és igazán középkori csak 50. Fontos munkái még: Horvát irók a Velebit innenső felében a XVII. század első felében, melyben 14 történetiróról is szól; továbbá »A hires horvát férfiak életrajzai« (Životi glasovitih Hrvata), melyben egy horvát Plutarchot akart megindítani; Frangepán Katalin életrajza; Korvin Jánosné Frangepán Beatrix; Julius Clovius; A várak és zárdák története Horvát-Szlavónországban, Zerinvár és urai. Német röpirata: »Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn. Wien, 1873.« összes érveit tartalmazza e kérdésekre nézve.

Noha nem volt akadémikus, az akadémia évkönyveiben megjelent tőle: »A római Pannonia«; »A bolgárok, szerbek és horvátok első koronázott királyai és koronáik« cimü terjedelmes dolgozata. Érdekes, hogy Jelacsicscsal együtt

1849-ben kutatta a horvát koronát, de nem akadhattak nyomára. Tudta, hogy a török szultán Zápolya Jánosnak egy ciril feliratu koronát küldött, de ennek sem akadhattak nyomára. 1861-ben Mazsuranics Jánossal megvizsgálták a bécsi császári kincstárban levő koronákat, de a horvátnak ott sem leltek nyomára — Kukuljevics azt hiszi, hogy ezt ábrázolja a spalatói székesegyház baptisteriumán levő különös alaku korona, mely Eitelberger régész figyelmét is felkeltette. Tervezett egy horvát történelmet a legrégibb időktől Kálmán királyig, de ez csak terv maradt. Az »Auraniai perjelségről« irt terjedelmes tanulmánya is a »Rad«-ban jelent meg. Figyelmet érdemel még két monografiája »A horvátok a harmincéves háboruban« és »A horvátok az örökösödési háboru idejében«, melyek az Arkivban jelentek meg.

Élete végén ismét költeményeket irt, telve horvát történelmi reflexiókkal, ezek sorában legfontosabbak a »Horvát sirhalmok« cimü gyűjtemény. Sok dolgozata kéziratban maradt. Meghalt 1889. aug. 1-én Puhakovec nevü birtokán, tetemei Zágrábban nyugszanak. Ő volt korának legnevezetesebb horvát tudósa, legelső szónoka és politikusa; az eseményekben és mozgalmakban vezérszerepet vitt.

232. *Maretič S.: Miklosics Ferenc élete és irodalmi munkássága.* Rad, 112. köt. 1892. 41—162. l. (Život i književni rad Fr. Miklošića.)

233. *Matkovič Péter: Két konstantinápolyi császári követség utleirása; Ryma K. 1571. és Ungnád Dávid 1572-ik évi utazása.* Rad, 112. köt. 1892. 163—243. lap. (Opis dvaju carskih poslanstva u Carigrad, K. Ryma god. 1571 i D. Ungnada god. 1572.)

Konstantinápolyban állandó követet Franciaország 1535-től, a német császár és magyar király 1563-tól tartott, ennek első állandó követe a németalföldi De Vyss (Vuys) Albert volt, nem pedig Adurna Jeromos egri prépost (1544-ben) mint Salamon tévesen véli, mert ez kevéssel megbizatása után Drinápolyba való érkezésekor meghalt. Második állandó követe Rym Károly, azután Ungnád Dávid. E kettőnek követsége Bécsből Belgrádig a Dunán, innét pedig Konstantinápolyig a régi római uton haladt, melyet az utazók sokszor leirtak; csak a velencei és francia követségek jártak más utakon. Az egyes utazások leirása egymást kiegésziti, mert mindegyikben néhány új följegyzést találunk; ezen utleirások adataiból Mijatović Čedomil (Glasnik, XXXVI. 155—200. l.) Szerbia, Sismanov pedig Bulgária XVI. századbeli képét igyekezett megrajzolni (Régi utazások Bulgárián át. Sofija, 1891.), de mind a kettőnek munkája időelőtti, mert az utleirásoknak

eddig csak egy része ismeretes és sok még át nem tanulmányozott kéziratban van vagy lappang.

Rym Károly de Estebek hires németalföldi diplomata 1533-ban Gentben született, tanult Lövenben, Paduában; II. Miksa császár konstantinápolyi állandó követe volt 1571-től, főműve az 1574-iki török béke létrehozása, azután viszszatért Bécsbe, végre a németalföldi államtanács tagja lett Brüsszelben, meghalt 1583-ban Gentben. Kortársai mint jeles szónokot, latin költőt, bölcsészt, történészt és jogászt dicsérik; hat nyelvet beszélt. Kéziratai lappanganak, ezek közt utazási naplója is (Commentarii rerum in singulis diebus toto legationis tempore ab ipso factarum). Hammer az 1574-iki békéről szólván (Gesch. IV. 20.), azt mondja, hogy utleirása megvan a bécsi császári könyvtárban (7441. sz.), de ez tévedés, mert a kérdéses kézirat Rym Levin 1583. és 1584-iki konstantinápolyi utjáról szól. Rym Károly követségi jelentései megvannak a bécsi titkos levéltárban, igen szép latinsággal irvák és a kor történetére nézve fontosak. Érdekes, mit mond a tolmácsok neveléséről, mert a török és idegen alattvalók mint tolmácsok megbizhatlanok, azért ajánlja, hogy két-három eszes ifjut oszszanak be a követséghez beoktatás végett, »unum germanum, alterum croatam ex duabus quippe nationibus fidelioribus et sincerioribus genitos(!)«.

A bécsi császári könyvtárban van egy kézirat, melynek borítékán e könyvtárnoki felirat van: »Descriptio itineris Joannis Van den Branden et sociorum Bruxellis Constantinopolin cum descriptione aulae Turcicae«. (Sig. 8590.; hist. prof. 1036.) A kézirat németalföldi (holland) nyelven irott és nem Van den Branden irta, mert ezt a könyvtárnok csak azért jegyezte a borítékra, mivel ennek neve áll első helyen az utazók névsorában; ki irta? nem tudni, de a tartalomból kiderül, hogy ez utleirás Rym 1571. évi utjára vonatkozik. A napló 1570. nov. 7-ikétől 1576. okt. 17-ikéig terjed. Rym maga nem irta, mert róla a kézirat mindig harmadik személyben szól (myn heere Rym); kiséretének egy katona tagja irta, mit a várak iránti szakszerű érdeklődése és az is bizonyít, hogy magáról megjegyzi, hogy hazatérte után kapitánynak nevezték ki. Az első rész a Konstantinápolyba való utazásról, a második a hazatérésről szól — a konstantinápolyi udvarról nincs is szó a második részben. Minket főkép a Bécstől Belgrádig való rész érdekel.

Rym Bécsből ápril 18-án nyolc »magyar« kocsival indult utnak a követséggel, az ajándékokat hét más kocsi vitte. Óvárra 19-én értek, ez szép hely, erős várral, a németek Altenburgnak hivják (az iró a magyar nevet használja: Ówár),

innét gyönyörü síkságot látott, melynek termékenységét csodálja és ezt tartja a világ legtermékenyebb földjének, hol annyi gulyát látott mint még sehol. Óvárra való utjában látta Petronella romjait, melyet Mátyás király dult fel. Haimburgot Hunburgnak mondja, mert itt székeltek a hunok. Leirja Pozsonyt (Posonium), Rabot (Győr), hol megjegyzi, hogy ezt a magyarok Jaurumnak nevezik (Jaurinum), dicséri Salm gróf házát. A püspök, ki egyszersmind pannonhalmi főapát volt, meglátogatta a követet; a főapátságról mondja, hogy az Baton (?) hegyén épült és a magyarok e hegyet Gewiy (?) zent Mártonnak is nevezik. Komáromnál (Commara) is megállapodtak, ez Magyarország határán van, ott kezdődik a török föld, ide jött eléjök a török küldöttség, mely hajókra szállította őket. Esztergomnál (Strigonium) megállottak, Visegrád (Vicegradum) mellett elhaladtak, a hegy lábánál Mária királyné palotájának és két templomnak romjait látta. Budán a pasa fényesen fogadta, megnézték Mátyás király elhagyatott palotáját, melynek fénye csodálatra ragadta, Pestre 55 hajóból álló hidon mentek át és azt is bejárták. A Gyülbaba templomának keletkezését is elmondja: egy török fogadalmat tett ha Buda török kézre kerül, lovon lemegy a budai hegyről; bekötötte lova szemét, megindult lefelé a meredekről, de szörnyet halt és ennek helyét emlékkővel jelölték. Leirja Ráckeve (Rachzkowits) szigetét tiz falujával (Csepel), ez azelőtt Salm grófé volt, benvolt a rácok (rasciani) templomában és leirja szertartásaikat. Innét Kis-Paks (Kleyn paxi), Nagy-Paksra (Gross Paxi), majd Kalocsára (Calloxia) értek, lakói igen gazdag állattenyésztők, itt a törökök várat épitettek s itt kezdődik a Kunmező (Cumanorum campus). Tolnán gazdag borvidék kezdődik, e területet magyarul bor-anya (Baranya) néven nevezik. Leirja Batthát, Vukovárt (Valkowar), Teutoburgot (Momsen szerint Dálya), Attyavárat, Bánmonostort (Kleynne Mest), Keroskát (Czerwgh), Caront (Karlóca), Szlankament (Salonikemen), Titelt (Titul) és igen részletesen Belgrádot. Ezen utvonalat sokkal jobban leirta Verancsics és Pigafetti. Az ut további része minket kevésbbé érdekel.

A visszafelé való utat Belgrádtól Budáig nem vizen, hanem szárazon tették meg. Belgrádot »Belgrade« és »Ghrycs-Weissenburgh« néven nevezi. Érintették Zimonyt (Zemin), Mitrovicát (Metrowyts), Továrnikot (Towarnick), Vukovárt (Volkewar), Eszéket (Herseck), melyet igen részletesen ir le, különösen hires hidját. Mohácsnál (Mohats) leirja a török várat, Lajos elestét és hogy pecsétgyürüjéről ismerték föl holttestét. Adatai elég érdekesek, noha földrajzi és helyrajzi tekintetben igen szükszavu.

Ungnad Dávid utjának leirása 1572-ben. Ezt Hammer tévesen Jánosnak nevezi. Ungnad követségét a történészek nem emlitik, erről részletesen szól Rym Károly állandó követ jelentéseiben. Utját a kiséret egyik tagja németül leirta és Franciscus Omichius egyetemi tanár az Odera melletti Frankfurtban 1582-ben Güstrowban (Meklenburg) kiadta — e kiadás unikumát a göttingeni egyetemi könyvtárban Beckmann fedezte föl, róla először Matkovics ad itt ismertetést.

Irója nem nevezi meg magát, de a szövegből kiderül, hogy nem Ungnad, hanem a követségnek rangra nézve harmadik tagjának állott szolgálatában (Mein Herr Hoffmeister); az iró képzett, a latin nyelvben járatos és a régiségek és feliratok iránt élénken érdeklődő ember volt, a szláv nyelvben nem volt jártas. Műve inkább uti napló mint földrajzi és néprajzi érdekü.

A követség Bécsből hajókon indult utjára 1572. ápril 17-én, Pozsonyba (Pressburgk) 19-én értek, érintették Komáromot (Comorn), emliti Somorját (Sumerin), Leovárt (?), hol a rómaiak idejében kőhid volt a Dunán át, Bononiát, Esztergomot (Grahn), hol részletesen leirja a Bakács-kápolnát, Neszmélyt (Nesimul), Lábatlant (Labos), Ujfalut (Voitsalu), Paggait (Párkány), Nagy-Marost (Maroscha), Visegrádot (Blintenburg, Blendenburg, Arx alta), melyet környékével részletesen leir, Marótot (Mertmair), Zebegényt (Zering), Pilist (Pilsien), Dömöst (Dennisch), Sz.-Endrét (Sanct-Andrae), Garam-Kövesdet (Nurgest), Helembát, Szobbot (Sobie), Verőce-Vörösvárt (Weitarissa), Vácot (Watz), Bogdányt (Bogdán), Tótfalut (Totfalur), Kis-Oroszit (Oroszfalur), Budát — ezt és az ünnepélyes fogadtatást török részről részletesen leirja. Szokolovics Musztafa béggel magyarul beszéltek! A basa, hogy őket mulattassa, két szerbet és egy törököt a Dunaparton előttük halálra kinoztatott. Részletesen leirja a budai várat és a királyi palotát és az összes feliratokat, a melyekről ez utleirás és senki más nem tesz említést. A nagyterem ajtaja fölött e felirat volt: »Magnanimum principem sequitur victoria, 1479.«; a nagy kandallót a Corvin-cimer, Magyarország és Csehország cimerei ékesítik. Leirja Zápolya János nejének szobáit s különösen hálószobáját, melynek felirata: »Sic fata volunt, Isabella regina«, továbbá Mátyás király könyvtárát, melynek boltozatán a csillagos égbolt freskója volt e fölirattal: »Aspice Mathiae micuit quo tempore regis natalis, coeli qualis imago fuit«. Az ajtóval szemben egy két angyal által tartott nagy földgömb állott, alatta e felirattal: »Cum rex Mathias suscepit sceptra Bohemiae gentis, erat similis lucida forma poli«. A könyvtárban még néhány ezer szép könyv volt. A könyvtár

kijáratánál vörös márvány oszlopok közt van egy díszes ajtó ezzel a felirattal: »Vladislai regis hoc munificum opus 1502.« Mátyás király hálószobáját is leirja, azután három fürdőt s azok helyét is megjelöli (a Gellérthegyet Gerzeleznek mondja, mikor az alatta levő fürdőt leirja). A hajóhidon átmentek Pestre: a hid alatt 60 magas oszlop van, hossza 690, szélessége 7 lépés. Pest házai hitványak, semmi nevezetessége nincs, de sok raguzai, olasz, szerb, magyar és török kereskedő lakja.

Május 7-én Ráckevére (Ratzkhobin) értek, szerbek és magyarok lakják, sok szerb és török kereskedő van benne. Földvár (Feutvár) vára hitvány, 50 török lovas van benne, ettől öt mértföldre van egy szerb falu (Rätzen mark). Paks (Paxi) szőlőit dicséri. Tolnában 4000 ház van, 8000 tallér adót fizetnek a töröknek a köteles ajándékokon kivül, van fürdője és karavánszerálja. Az adószedő, Hussami Mihály, török ruhában jár, de jó keresztény ember s a nép szereti. Május 8-án Bajára (Baia) értek, melynek kis várában 50 lovas és sok vitéz (junacken) van, meleg fürdőjét dicséri. Szeremlét (Zeremblin) is érintették. Innét Mohácsnak és Joelnek (Czel, Mária-Gyüd?) szerettek volna menni, de arra a Duna sekély, azért Kolutra mentek. Azután látták Irerbárt (Vörösmart?), Zombort (Sambor), Vukovárt (Balkhovar), Erdődöt (Erdeut), Szotint, Attyavárt, Ilokot, ennek közelében van az Almushegy, melyet a szerbek Fruskagora (Frustthogart) néven neveznek, Bánostort (Bonmostra), Cserevicset (Chermi), Kamenicát (Khomantzo), Péterváradot, ezt meg is nézték, láttak itt 30 kis és több nagy ágyut, egyikén e felirattal: »Vladislaus rex Hungariae et Bohemiae 1496.«, a másikon »Joannes Orzag, episc. Sirm. fecit hoc fieri 1511.« A várhegyről ellátták Szegedig és Temesvárig (Tamisvár). Látták Káront, melyet a szerbek Karlozi (Karlóca) néven neveznek, van 600 háza, lakói rácok (Rätzen), továbbá Zolint, szerbül Zlankemen, mely szó németül »gesaltzer Stein« jelent, nevét onnét vette, mert itt nagy kősó-raktárak voltak, melyeket láttak is, végre Titelt.

Ennyi földrajzi nevet egy utleirás sem említ, érdekesek régészeti megjegyzései, különösen feliratai. Leovár vagy Magyar-Óvár, vagy a Komárom mellett létezett Várfölde. Legfontosabb Buda leirása. Belgrádot (Griechssweissenburgk) is részletesen leirja, valamint hasonló modorban az egész utat Konstantinápolyig és a követség itteni élményeit. Visszatérő utjokban Belgrádtól Pozsonyig más uton mentek, e rész igen rövid és többnyire csak a helyek nevét jegyzi föl: Zimony (Semling), Golubince (Columbinza), Mitrovica (Mittrowits), Továrnik (Tubornik), Vukovár (Volkavar), Eszék (Ossek, Esseg),

ennek hidjáról is szól, Simanovce (Simonowitz), Baranyavár (Barnavar), Mohács, Saxan (Szekcső), Paks (Paxi) stb. Budáról ismét részletesen szól, különösen Mátyás könyvtáráról és megjegyzéseivel előbbi leirását kiegészíti. A napló a dátumokra nézve pontosabb bármely másnál, ha valamely helyet összehasonlítás által meg akar világítani, rendszerint ausztriai helyekkel hasonlítja össze, miből következtethető, hogy az ismeretlen utleiró osztrák német volt.

234. *Srepel M.: Resti Junius latin költészetéről.* Rad, 114. köt. 99—158. l. (O latinskoj poeziji Junija Restija.)

A latin költészet Raguzában három századon át virágzott. Ifj. Resti Junius, a hasonló nevü jeles történetirónak unokaöcscse, egyike a legkiválóbb raguzai latin költőknek. Raguzában a XV. század végével és a XVI-ik században egyaránt virágzott a latin, horvát és olasz költészet. A latin költészetben Raguza mellett kitünt Spalato és Trau is. Raguzában a XVII-ik században is sok volt a latin verselő, de egyikök sem volt jelentékeny, azonban itt a latin költészet a XVIII-ik században szokatlan virágzásnak indult és Mussaffia (Küstenland u. Dalmatien. Wien, 1892. pag. 216.) azt mondja, hogy ekkor Raguza tényleg az ujlatin költők iskolája volt. A legtöbb jeles latin költő, mint Boskovics Rugier, Stay Benedek, Kunics Rajmund és Zamanja Bernard raguzai származásu jezsuiták voltak, mások meg, mint ifj. Resti Junius, jezsuita iskolák növendéke. A XVIII. század latin költői sorában első helyen ez áll, alakra nézve antik latin, tartalomra nézve egészen modern; irt mindenféle latin költeményt, de legerősebb volt a szatirában.

Ifj. Resti Junius életrajzát barátja Appendini irta meg, ki költeményeit is kiadta e cimen: Junii Antonii comitis de Restiis, patricii ragusini, carmina. Patavii, 1816. Appendini a bevezetésben adja Resti életrajzát, melyet Thornmaseo, Ljubics és mások felhasználtak. Resti 1755. január 11-én született Raguzában ősrégi patricius családból, tanult Raguzában a jezsuitáknál, utóbb Rómában, hol a hires latin költővel Stay Benedekkel barátkozott, ki Lucretius »De rerum natura« cimü költeményének modorában latin versekben dicsőítette Descartest és Newtont. Honába visszatérve mértannal és természettannal foglalkozott, majd megnősült és oly szerencsés volt, hogy neje az összes házi és vagyoni dolgait ellátta és ő szabadon foglalkozott a görög és latin irodalommal és a jogtudományokkal, főkép a római joggal; 25 éves korában Raguza legelső jogtudósának tartották, ekkor irta szónoki művét is »Discorso sul patriotismo«, melyet Appendini nagyon dicsér. 1792-ben raguzai senator, 1797-ben a város

feje, comese lett. Nagyon szeretett falusi birtokain időzni, hol csendben, kizárólag költői munkásságának élt.

Sokat fordított görög költőkből, buzgón foglalkozott az angol humoristákkal, minek nyoma szatirikus költeményének tartalmán látható. Mondják, hogy ifju korában nagybátyjának Resti Junius történetirónak Raguza történelméről 1451-ig terjedő és olasz nyelven irott művét latinra fordította és ezen évtől fogva egész az ő életidejéig folytatta és befejezte — ezt azonban Appendini tagadja, mert erről noha ifj. Resti benső barátja volt, ez ő előtte soha emlitést nem tett. Bölcsészettel is sokat foglalkozott, mire a francia encyclopaedisták munkássága buzdította, kikkel sok tekintetben ellentétes álláspontot foglalt el, de a legkedvesebb foglalatossága, melyben legnagyobb sikert ért el, a latin költészet volt.

Mint latin költő Catullus és Tibullus között foglalt helyet, de mindenkor önállóságra törekedett. Számos epistolát, odát, epigrammát és szatirát irt; szerelmi versei közül sokat megsemmisített, szatiráiban kezdetben Juvenalist, utóbb Horatius modorát követte. Klasszikus latinságu szatiráiban gúnyolja korának fonákságait, a tudákos nőket, az anglomániát, gallomániát, a nevetséges utazásokat, a francia tudósok felületességét stb. Raguza bukása után falusi birtokára vonult vissza, de midőn 1814-ben a franciákat elűzték Raguzából, ide visszatért, hol mint hirneves családjának utolsó férfisarja 69 éves korában 1815. március 31-én meghalt.

235. *Vojnovics K.: A raguzai köztársaság birói szervezete 1460—1667. és innét 1808-ig.* Rad, 114. köt. 1893. 159—220. és Rad, 115. köt. 1893. 1—36. l. (Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke.)

I. Raguza külső politikája. (1460—1667). Azon veszedelmek között, melyekbe a XVI-ik században Európát a reformátio harcai és a török terjeszkedés döntötték, Raguza ügyes diplomáciával megmenekült a pusztulástól, sőt ekkor érte el virágzásának és gazdagságának tetőpontját. A XV. század végével Velence nagy vámmal sujtotta a raguzai kereskedelmet, ekkor Raguza (1508.) a cambrayi ligához csatlakozott Velence és XII. Lajos francia király ellen és megigérte, hogy a ligát élelemmel és hadihajókkal fogja segíteni, mire visszanyerte régi kereskedelmi szabadságát. (Luccari: Copioso ristretto degli Annali de Ragusa, Venetia 1605. Engel: Gesch. des Freistaates Ragusa 193—198 l.).

Az 1520-iki első nagy földrengés és az 1526-iki pestis, mely 20.000 lakost ragadott el, nagyon megrendítette Raguzát. Buda eleste után elfordult Magyarországtól, melytől oltalmat már nem remélt és gyorsan II. Szolimán adó-

fizetője lett, kitől Magyarországban szabad kereskedést nyert. I. Ferdinánd hasztalan fenyegetődzött a raguzai adó megtagadása miatt és szövetkezett V. Károlylyal, megszakították vele a kereskedelmi összeköttetést és zár alá vetették Nápolyban és Sziciliában levő telepeiket és vagyonukat. — Raguza ekkor követséggel és ajándékokkal V. Károlyt titkos szövetségre birta, ki nekik oltalmat igért, ők meg hogy hajóikkal harcaiban a török ellen segíteni fogják, de nem a köztársaság, hanem az egyes hajótulajdonosok zászlói alatt; a szerződésben az I. Ferdinándnak fizetendő adóról szó sem volt. Raguza szorult helyzetében, noha Szolimántól a budai vámot bérbe vette, mégis kegyeletét tanusította a magyar királyok iránt, kik valaha oltalmazói voltak: a törökök 1545-ben elfoglalták Székesfehérvárt, Luccari szerint (u. o. pag. 144.,) a magyar királyok sirjait feltörték, az ékszereket elrabolták belőlök és csontjaikat egy gödörbe dobták — ekkor a raguzai kereskedők a török őrséget megvesztegették, a csontokat egy nagy koporsóban összegyüjtötték és tisztességes sirba tették.

A Spanyolországgal való szövetség kiterjesztette Raguza kereskedelmét Indiáig és Amerikáig, azonban háboruban 1588-ban 300 hajójából 178-at elvesztett, az indiai háborúban meg majd egész hajóhadát elvesztette, mi hanyatlásának kezdete volt. Raguza szükségből és önvédelemből kétszinü szerepet játszott a törökkel és a kereszténységgel szemben: adófizetője volt a szultánnak és titkos szövetségese Spanyolországnak és a pápának; egyaránt félt Velencétől és a portától, és a spanyol szövetségtől mindkettő ellen oltalmat remélt. 1538-ban III. Pál pápa megparancsolta Raguzának, hogy szakítson a törökkel és a keresztény hadakat öt gályával és 10.000 aranynyal segítse. — Raguza ekkor Ranjina Kelemen dominikánust küldte a pápához, ki kieszközölte, hogy Raguza a török elleni harcokban semleges maradhasson s így, mig a nyugat a kelettel véres harcokat vívott, a világkereskedés egész Persiáig Raguza kezeibe került. (Luccari u. o. pag. 142—143.; Engel u. o. pag. 206—214.) Velence mindig azon volt, hogy Raguzával mint török szövetségessel bánjanak, de Spanyolország ezt ellenezte; Raguza mindig jobban félt Velence szomszédságától, mint a töröktől. (Engel, ugyanott.)

1570-ben a török gyanakodni kezdett Raguzára és szigeteit pusztítani kezdte, de a város a veszélyt pénzzel elhárította, azonban Velence Raguza vesztére tört, mely a kettős veszedelem ellen II. Fülöp spanyol királynál talált oltalmat, ki a pápánál kieszközölte, hogy a keresztény szövetségesek

szerződésébe külön pontba fölvétetett, hogy: »a szövetségesek Raguza és birtokai ellen nem fognak ellenségesen föllépni, kivéve ha ezt a pápa el fogná rendelni«. Semlegességének e nyilt elismerése nagy hasznára vált, mert midőn a lepantói ütközet után (1571. okt. 7.) a boszniai basa Raguza birtokait pusztítani kezdte, ez a szultánt, semlegességére hivatkozva, pénzzel lecsendesítette és midőn a hadakozó felek 1573-ban békét kötöttek, a hadifoglyok kicserélése Raguzában, mint semleges területen, történt.

Raguzának ezen időben súlyos gondokat okoztak a szerb uszkokok. 1577-ben Ausztriától fölbiztatva, hogy az Adrián a török flottát háborgassák, megtámadták a raguzai hajókat is, mint a szultán szövetségesét, csak XIII. Gergely mentette meg őket — de a zengi uszkokok utóbb ismét (1612.) raguzai területet pusztítottak s azon át török és velencei birtokokra betörtek és most mind a török, mind Velence felelősségre vonták Raguzát, mért nem verte vissza saját területéről az uszkokokat; Raguza Spanyolországhoz fordult segélyért, mely 1617-ben hajóhadával meg is védelmezte Velence és az uszkokok ellen. Velence Raguzát ostrom alá vette, de a spanyolok megmentették (1618.), noha Velence később is boszut forralt ellene a spanyol szövetség miatt, még sem árthatott neki, mert ekkor Raguza a törökhöz fordult és ajándékaival kivitte, hogy a velence-török, úgynevezett kandiai, hadjárat (1647—1664.) alatt a hadakozó felek Raguzát semlegesnek tekintették. Ebben Raguzát X. Ince pápa is támogatta. A lagostai lázadásban (1602.) is Velence ármánykodott Raguza ellen, de a porta közbenjárására a velencei hajóhad visszavonult. Ügyességével nehéz viszonyok között fentartotta magát Raguza és 1640. után egészen nyugodtan élt, mignem a nagy földrengés majdnem egészen elpusztította.

II. Belső viszonyok. Ezekre nézve felvilágosítással szolgál a sárga könyv (liber croceus), mely a zöld könyvnek (liber viridis) folytatása és 1460. december 10-ével kezdődik. A sárga könyvnek több példánya van, legtovább terjed az, mely a raguzai kerületi biróság birtokában van és 1803. jan. 22-éig terjed, tehát öt évvel előbb végződik, mint a köztársaság elbukott.

A törvényhozás a szenátus dolga volt, mely a törvényjavaslatok elkészítésével az igazság őreit (provedditori della terra, della città) bizta meg, melyeket azután elfogadás végett a nagy-tanács elé terjesztett. A nagy-tanács tagjainak száma a határozat érvényességére nézve váltakozott 60—150 között, ez évenkint decemberben tartott ülést és választotta a szenátorokat, birákat, kincstartókat és a Maria Maggiore proku-

rátorait; a kis-tanács tagjainak száma is változatos volt, leginkább 100 volt — végre 1634-ben azt határozták, hogy a kis-tanács az aranykönyv alapján évenkint köteles volt kimutatást késziteni a szavazati jogosultsággal biró nemességről és ezek kétharmada jogos volt, mint nagy-tanács, a választások megejtésére; a kis-tanácsban a kétharmadnál tizzel kevesebben lehettek jelen jogerős határozatok hozatalára.

1662-ben törvényt hoztak, hogy a kihalt családok helyett, a szenátus és provedditorok javaslatára, polgári családok is fölvehetők az aranykönyvbe mint új nemesek (aggregatio); a fölvétel a kis-tanács, a 35 tagból álló szenátus és a nagy-tanács által történt. Az 1664-ik évben kimondották, hogy a fölveendő család feje 10.000 reált köteles a városnak ajándékba adni a fölvétel előtt. A fölvételért a város által kiirt pályázat után irásban kellett folyamodni; azt irták be az aranykönyvbe, ki mind a három forumon szavazattöbbséget nyert.

A város továbbra is az egyház védnöke maradt, melyet adományaival gyarapított, így a halászati jog bérletét 1461-ben a sz. Klára zárdának adományozta és a lakromai birtokok jövedelmét az ottani apátságnak. Hogy a város védszentjének ünnepét méltóan meg lehessen ülni, minden Raguzából kivitt árúról egy perper érték után egy garas vámot szedtek; minthogy ez idővel igen sokat jövedelmezett, a város nem ennek egész jövedelmét fordította a mondott célra, hanem csak egy részét, a többit pedig egyéb egyházi célokra fordította.

A patronátusi jog és a közjótékonyság. Az állam a patronátusi jogot a Maria Maggiore templom prokurátorai és kincstárnokai (procuratori e tesorieri di S. M. M.) által gyakorolta; az előbbiek az egyházi vagyont kezelték, az utóbbiak pedig a magánvagyont, melyet őrzés és hasznos befektetés céljából átvettek. E patronátusi testülethez még három felügyelő is (superintendens) tartozott, kik a kegyes célokra hagyományozott hagyatékokat behajtották, az ezekre vonatkozó iratokat őrizték és külön könyvet vezettek a kiházasítási, rabmegváltási és Krisztus szegényeinek segélyezésére hagyományozott alapokról. A kegyes alapítványok egy tizedrészét egy külön szekrénybe helyezték, melyet csak a szenátus kétharmad részének határozatára volt szabad megnyitni, hogy pestis vagy inség idején belőle a szegénységet segélyezhessék. 1567-ben ezen szuperintendensek jogot nyertek a kegyes alapítványok adósait, bérlőit perelni, sőt fogságba is zárni. Ezen kiváltsága megvolt a sz. Balázs székesegyház és a közkórház képviselőinek is. 1590-ben a kis-tanács egy tisztviselőt megbizott, hogy külön könyvet vezessen mindazon kegyes hagyatékok-

ról, melyek még be nem hajtattak. A fehér barátok (dominikánusok) a város keleti, a franciskánusok annak nyugati kapuit őrizték, ezért minden az élelmi szerekre kivetett vámok alul föl voltak mentve.

A város nem csak az egyházat védelmezte és a közjótékonyságot ápolta, hanem arra is gondja volt, hogy polgárai a vallási kötelességeknek is eleget tehessenek. A szent Lőrinc vár, melyet Velence elleni védekezésből emeltek, egy a nagy-tanács által két-két hónapra választott várkapitány és állandó őrség gondjára volt bizva, oda senkit sem volt szabad, szigorú büntetés terhe alatt, bebocsátani, kivéve betegség esetén az orvost, de sz. Lőrinc napra megnyiltak a vár kapui, hogy a lakosság a várbeli sz. Lőrinc kápolnában ájtatosságát végezhesse. A Stagni (Ston) felől a »Posvizd« vár kapitányának a szenátus engedélye nélkül nem volt szabad a várból kilépni, s hogy ő és katonái vallásos kötelességeiknek eleget tehessenek, a város itt egy fizetett állandó káplánt tartott; ha ez a káplán a városba akart menni, erre az engedélyt a várkapitánytól kellett kérnie, ki őrséggel kisértette.

Más felekezetüt, mint katholikust, a város nem türt. Midőn Stagno és a partvidék a város hatalmába került, az ott levő bogomil patarenokat határaiból kiköltöztette (Appendini: Notizie istorico-critiche I. Martecchini: Ragusa, 1802. pag. 298—299.). A Stagniben volt baziliánus gör. kel. szerzeteseket szép szerivel az Athoshegyen levő zárdába költöztette és szerzetesei 1479-től évenkint Raguzába jöttek 1000 perperért, melyet nekik Raguza 1808-ig mindig kifizetett — rendházukat Stagniben pedig átadta a franciskánusoknak, kik maig is birják. Midőn a papi fegyelem hanyatlása folytán a város területén a reformatio jelentkezett, a szenátus Flaccius Máté iratait elégette és a protestánsokat legyőzte, miben az 1534-ben a városba behivott jezsuiták is erősen támogatták. A Spanyolországból kiűzött zsidók főkép kereskedő városokba menekültek; Raguzában a külvárosokban szép házakban laktak, de a városba nem volt szabad bejönniök, azonban a város megvédelmezte őket a bántalmazások és farsangi csufolódások ellen. 1407-ben megengedték nekik, hogy a városban lakjanak, de száz év mulva kihajtották őket onnét; 1547-ben ismét megengedték nekik, hogy visszatérjenek és »prope horarium«, a mai ghettoban lakjanak. A XVI-ik században mint gazdatisztek és orvosok is működtek. Általában igen toleránsok voltak velök szemben, miért is V. Pius korholta a köztársaságot, miért engedi meg, hogy katholikus leányok zsidóknál mint cselédek és dajkák szolgáljanak. Nyilvános imaházat csak 1803-ban építhettek.

Közigazgatás. Nagy gondot fordítottak arra, hogy minden köztisztviselő becsületesen szolgálja a köztársaságot. 1467-ben törvényben elrendelték, hogy minden követ visszatérte után egy év alatt köteles bevallani, kapott-e ő vagy családja valami ajándékot, ha valaki ezt nem teszi, sohasem lehet többé követ és a kapott ajándék értékének kétszeresét kell birságul fizetnie, az ajándékba kapott tárgy pedig elkoboztatik és nyilvános árverésen eladatik, csak az ajándékba kapott ruhát veszik el tőle »honesto modo«, minden kapott ajándékot az államnak kell átadnia. Hogy a köztársaság pénzét a követ el ne pazarolja, egy nem nemes pénztárnok kiséri, ki a költségeket viseli, könyvet vezet róluk, melyet napról-napra a követnek alá kell irnia — ha a követnek pénzt ad, hat hónapi börtönt kap, és a követ hat évre hivatalvesztes.

Az igazság őrei (provedditori), mig a köztársaság csak fennállott, a legfontosabb feladatokat teljesítették, mint az igazság és jog őrei. A nagy-tanács öt családból minden évben egy-egy 50 éven felüli nemest választ provedditornak, kik a maguk köréből egy elnököt választanak, mely tisztben hetenkint kor szerint váltakoznak. Ha a kis-tanács valamely törvényellenes határozatot hoz, ezt fölhivják, hogy azt vonja vissza, ha nem teszi, felfüggesztik a végzés végrehajtását és megfelebbezik a szenátushoz. Ügyelnek, hogy minden tisztviselő a törvényeket megtartsa és veto-joggal birnak a kis-tanácscsal szemben. Kötelesek a követek eljárását ellenőrizni és vétség esetén ellenök panaszt emelni a kis-tanács előtt; jelen vannak a szenátusban, midőn a követeknek utasításokat adnak, ezeket ők fogalmazzák és a tanács elé jóváhagyás végett előterjesztik. Jelen vannak a kis- és nagy-tanács ülésein és felügyelnek, hogy a szavazás kifogástalan legyen, a cselszövő korteskedést, kapacitálást birsággal sújtják. Magát a comest is ellenőrzik és ha elmulasztotta a kamerlengóknak följelenteni a hanyag éjjeli őrséget, akkor megbirságolták. Ha a comes és a kis-tanács kötelességét elhanyagolta, joguk volt a nagy-tanácsot összehivni, hogy megválaszsza a székesegyház képviselőit, ha valamely hely elhalálozás folytán megüresedett. Kötelességök volt felügyelni, hogy a gyapjuszövés előmozdítására, melytől a szegényebb osztály jólléte függött, hozott törvények végrehajtassanak, a kihágásokat birsággal sújtották és azt beszedték; a gyapju kivitelét és behozatalát ellenőrizték és ellenőriztek minden dugárúskodást.

Szindikátus. Az erődítmények megvizsgálására és az összes tisztviselők ellenőrizésére 1429-ben három tagból álló szindikátust szerveztek, a nagy-tanács tagjai sorából válasz-

tották, 30—60 éves korúaknak kellett lenniök. Nemcsak a tényleges, hanem a mult évbeli tisztviselők működését is ellenőrizték, maguk a comesek is e felügyelet alatt állottak — hivataluk egy évre terjedt és ellenőrző eljárásukról a szenátusnak kellett jelentést tenniök. A közigazgatás tökéletesítése körül nagy érdemeik voltak; az 1544-iki törvény hatáskörüket Raguza összes birtokaira kiterjesztette; minden hiányt följelentettek és javaslatokat tettek a javításra nézve, így javaslatukra új comesi hivatalok szerveztettek az egyes szigeteken, a különböző hivatalok illetékességi köre szabályoztatott, Lagostára (Lastovo) már nem fiatal és tapasztalatlan comesek, hanem 35 éven felüliek küldettek, mert ez nagyon fontos hely volt a kalózoktól való védekezés tekintetéből. A külső comesek sorában legelőkelőbb volt a stagnii (Ston); ennek legalább negyven évesnek kellett lennie. A szindikusok felügyelete alatt állottak a Sz.-Lőrincz, Szokol, Posvizd erődök, a Szlana öböl, Stagni, Rat erődítései.

Állami kincstárnokok. (Tesorieri di S. Maria Maggiore.) Ezeket a XV-ik századig életfogytiglan választották, nehogy a gyakori változás és az ebből származó tapasztalatlanság a közügy kárára legyen, mig a többi hivatalokra nézve elvül az évenkénti vagy még gyakoriabb változás szolgált. Midőn e hivatal terhei nagyon megszaporodtak, előbb három, utóbb öt évre választották, közben két évi vakációval; mig e hivatalban voltak, más hivatalra nem voltak megválaszthatók csak comesül, a kis-tanács tagjává és biztossá az állam határain belül. Fizetésük emelkedett, a mint teendőik megszaporodtak, kapták azt az illetékekből és a közvetett adókból (a XVII-ik század közepéig közvetlen adók nem voltak); a városon kivüli összes tisztviselők fizetése is ezen alapból történt s ha az nem volt elégséges, a hiányt az állampénztár födözte. A városon kivül levő összes tisztviselők, beleértve a stagnii őrséget is, fizetése évi 8000 perpert tett ki, és midőn ez az illetékekből nem volt egészen fedezhető, a sóeladásból Narentából befolyó adó 30 százalékát is e célra fordították. A tisztviselők fizetésének biztosítására az állami kincstárnokok az összes illetékeket és adókat egy külön szekrénybe helyezték el és ennek tartalmát csak akkor volt szabad másra, mint a tisztviselők fizetésére fordítani, ha ezt a nagy-tanács hétnyolcad része határozta el. A XVII. század közepétől kezdve hanyatlani kezdett a város jólléte, jövedelmei is mindinkább kevesbedtek, azért a tisztviselők fizetését jelentékenyen leszállították és 1693-ban már a comes is egy arany helyett egy napra csak egy perpert kapott. Ezen időben már nagy volt a közöny a város ügyei iránt és nagyon nehéz volt a nagy-tanács tag-

jait határozatképes számban összehozni a tisztviselők választására, a legtehetségesebb nemesek már nem igen akartak hivatalt vállalni, a birságolások sem vezettek célhoz — a szabályszerü választás helyett a kis-tanács gyakran két-két hónapra terjedő ideiglenes helyettesítésekkel volt kénytelen a hivatalokat betölteni s a comes 300 arany birság terhe alatt köteles volt a nagy-tanácsot minden héten egyszer összehivni, hogy valahogyan a választáshoz szükséges határozatképes számot összehozza.

Pénzügyi közigazgatás. A köztársaság nagy gondot fordított arra, hogy arany és ezüst pénze igen jó legyen, lehetőleg jobb mint más államoké; 1461-ben pénzverdéjét jól berendezte és 1462-ben szigorú törvényt hozott a nemes ércpénz vegyítési arányára nézve és az ez ellen vétőket igen szigorúan büntette.

Raguza jövedelmének fő forrása a vám, fogyasztási adók és illetékek, ezeket bérbe adta. Nagy vám volt a Szerbiából és Boszniából behozott árúkon (dohana schiava), melynek jövedelmét a belföldi forgalom emelésére fordították, az árúkra vetett 12—20°/₀ behozatali vám az idegen kereskedőket távol tartotta a várostól, ezért 1462-ben a behozatali vámot felére szállitották le. Fogyasztási adó terhelte a konavalji és primorjei bort, ezenkivül legelő-illetéket is szedtek — mindezeket bérbeadták; a befolyt illetékekhez nem volt szabad nyulni, kivéve ha a kis- és nagy-tanács kétharmadrésze ezt megengedte. A XV-ik század végével, a török adó nagysága és az állami kiadások megszaporodása folytán, 1478-ban a vámot átlag felemelték, főkép a posztó-behozatalra és minden kiviteli árúra, a mely a szárazföldre szólt, kivévén a raguzai posztóét, a kátrányét és gabonáét. Továbbá a kimért borra fogyasztási adót vetettek egész területükön, sőt még a marhabehozatalt is megvámolták. A XVI-ik század elejétől fogva minden Raguzába behozott árút a nagy vámpalotába (Sponza) kellett szállitani, a mely a tengeren jött be a városba, ott azután megvámolták; nagy szükség esetét kivéve semmi tengeren hozott árút nem volt szabad a szigeteken kirakni, hanem minden raguzai hajónak előbb a városban kellett kikötni. Ekkor takarékosságból a hivatalnokok fizetését is leszállították. A raguzai árú sem kerülte el a vámot; a mit tengeren elszállítottak Velencébe, Nápolyba stb., arra az árú értékének megfelelő 1°/₀ vám volt vetve.

A számvevőség reformja. A jövedelmek emelkedésével azok kezelési módját is megreformálták, hogy azok minél gyorsabban és teljesebben a kincstárnokok kezébe kerüljenek, semmi másra ne fordíttassanak, mint a mire ren-

delve vannak, minden bevétel és kiadás nyilvántartassék és minden pénzt-kezelő hivatal ellenőrzés alatt legyen. A pontosság és takarékosság pénzbeli dolgokban a raguzai polgárság és a város elismert erénye volt. A bérletek, illetékek, vámok gyors behajtásáért a comes és a kis-tanács volt felelős, ezek irták ki a bérleti szerződéseket; a részleteket a meghatározott napokon a bérlők kötelesek voltak pontosan a kamerlengóknak átadni, kik a kincstartóknak adták át; a ki nem tartotta be a fizetési terminust, az birságul a bérösszeg egy negyedét volt kénytelen megfizetni és egyébként is igen szigorúan jártak el a késedelmes fizetőkkel és kezeseikkel szemben, a comes és kis-tanács felelőssége tudatában nem ismert irgalmat — de másrésztől támogatták a vám, illeték és fogyasztási adók bérlőit járandóságaiknak a felektől való behajtásában.

Minden kifizetési vagy befizetési utalványt láttamoznia kellett a comesnek, kis-tanácsnak és a főjegyzőnek, ki az utalványra sz. Balázs (Vlaho) pecsétjét ütötte rá, e nélkül a kamerlengók semmi kifizetést nem teljesíthettek, sem befizetést el nem fogadhattak — ezen utalványokról külön könyvet vezettek. Állami ajándékok, melyek nagy szerepet játszottak a város külpolitikájában, nem voltak a pénztárból kifizethetők, ha magára az utalványra nem volt rávezetve a szenátusnak vagy a nagy-tanácsnak erre vonatkozó végzése.

A számvitelt tökéletessé a XVI-ik század közepén eszközölt reformálás tette, mely kifogástalanná tette az ellenőrzést. 1555-ben a szenátus a maga kebeléből három főszámvevőnek egy-egy évre való választását rendelte el, kik könyvet vezettek minden közadós tartozásáról és felügyeltek az összes számvevőségi hivatalnokokra, pénztárnokokra stb. Segítségökre volt a főjegyző (cancellár); a hibát elkövetett számvevőségi hivatalnokot feljelentik a kis-tanácsnak és négy havonkint irásbeli jelentést tesznek a szenátusnak az állami számvevőség állapotáról, e mellett nyilvántartják a városban levő élelmiszerek mennyiségét, hogy szükség esetén ennek beszerzéséről gondoskodhassanak; vasárnaponkint a főszámvevők átnézik a számvevőknek, vámosoknak, a beviteli árúk becsüseinek (existimatores) könyveit, a hiányokról jegyzőkönyvet vesznek fel (liber punctaturarum) és ezekről a kis-tanácsnak jelentést tesznek. Időnkint vizsgálatot tartanak minden pénzkezelő hivatalban.

A gondos pénzkezelés folytán évről-évre szép többlet folyt be az állampénztárba az adókból, vámokból és illetékekből, ezt külön kezelték, hogy pestis vagy háború alkalmával szorultságba ne kerüljenek — ezen alaphoz csak a kis- és

nagy-tanács háromnegyedének beleegyezésével volt szabad nyulni.

Közgazdaság. Raguzában a helyi viszonyok miatt földmívelésről, állattenyésztésről nem lehet szó, azért az iparfejlesztésre fordítottak nagy gondot.

Legfontosabb volt a gyapjuipar vagyis a posztószövés, mely a polgárság jólétének és az állam gazdagságának fő forrását képezte. Ez 1482-ben hanyatlásnak indult s az állam sok törvényt hozott ujból való felvirágoztatására. Ez iparág fő vállalkozója maga az állam volt és iparkodott azt oly magaslatra emelni, mint a minőn az Flórencben volt. Több posztószövő kamara volt, a műhelyekben az állam helyezett el szakértő művezetőket, minden elkészült posztóvéget, ha kifogástalan volt, az állam 18 garassal jutalmazott; az a késműves, ki kitünt mesterségében, állami ajándékban részesűlt; a gyapjú-tolvajokat igen szigorúan büntették, még kínpaddal is, az ipar-adót nagyon leszállították; a finom mantuai, veronai és francia gyapjú behozatalát vámmentessé tették s ki ilyent vagy spanyol gyapjút dolgozott fel, azt állami jutalmakkal tüntették ki és segélyezték Maga az állam adott ki szabályzatot, hogy kell a gyapjút kikészíteni, rendeletileg szabályozta a gyapjúval dolgozó munkások hetibérét stb. Ha flórenci posztószövő akart a városban letelepedni, ennek hat évre 500 aranyt kölcsön adtak, a gyárosoknak is egész 2500 aranyig terjedő államkölcsönöket adtak, de megszabták hány vég posztót kell évenkint termelniök; a kinek nem volt kölcsönre szüksége, azt egy-egy vég finom posztóért egy-egy aranynyal jutalmazták. A külterületekre, szigetekre vándortanitókat küldtek ki, kik a népet a gyapjúfonás mesterfogásaira oktassák; a kis-tanács három felügyelővel időnkint az összes posztógyárakat megvizsgáltatta. A ki posztókereskedést nyitott, ehhez az államtól 6000 aranyig terjedő kölcsönt kapott.

Közraktárak. Nagy gondot fordítanak arra, hogy a város mindig kellő mennyiségű gabonával és hüvelyessel legyen ellátva; az állam közraktárakat (fontice) emel, az állam hivatalnokai árulják a gabonát a lakosságnak, a hajóskapitány és legénység vámmentesen hozhat be a maga és családja számára bizonyos mennyiségű élelmet, hasonlóképen minden polgár is. A kereskedők gabonájukat a közraktárakban helyezik el és követeléseik behajtásában a comes és a konzulok támogatják, kik szigoruan őrködnek a vevők és eladók érdekei felett; kereskedőtől ujra eladás végett nem szabad gabnát venni, ha hivatalnok üzérkedik vele, elveszti hivatalát és a büntetéstől még a sz. Balázs ünnepe sem ad

neki salvus conductust. A közraktárban elhelyezett gabona csak akkor kerül elvámolás alá, ha eladják és elszállitják, nyolc napon át a közraktárban elhelyezett gabona után nem fizetnek fekbért, csak ha tovább van ott; a raktár gondnoka a szolgákat még elzárással is büntetheti, az irnok könyvet vezet a beraktározott és elvitt gabonáról, a munkások felett az állam gyakorol fegyelmi jogot a gondnok utján, ő állít fel nyilvános mérőket, hogy a közönség meg ne rövidittessék, az árakat is ellenőrzi. A város hasonló intézkedésekkel őrködik a hússzükséglet fedezéséről is, melyek maig is mintaszerüek.

Sóárulás. A stagnii sóműveket az állam gondozza, a munkások bérét szabályozza, minden 1000 star termelt só után 7 perper jutalmat kapnak, melyet maguk közt felosztanak (1504.), a sótisztek minden eladott star-só után 2 kr. jutalmat kapnak. Hogy a külföldi só ki ne szorítsa a raguzait, annak behozatala tilos és raguzainak általában küiföldi sóval nem szabad kereskedni vagy azt szállitani Spalatótól Durazzóig.

Borászat. A bortermelést is az állam védelmezte. Saját borát (Astarea) megvédi a hódított terület túltermelésétől, hol megtiltja a nagy terjeszkedést a szőlő-ültetésben és megállapitja, hogy kiki földbirtoka arányában mennyi szőlőt ültethet és a ki többet ültetett, azt kitépték — ezzel azt is akarták elérni, hogy a szőlőművelés ne szorítsa ki a gabnatermelést, melyre igen nagy szükség volt. A ki hanyagul műveli szőlőjét, börtönbe jut, a hanyag kapás 8—15 napra elzáratik, mert a kapálás sok költségbe került a gazdának. Idegen bort nem szabad a határon behozni; ha itt nem terem elegendő, akkor a behozatalt a szenátus kivételesen megengedi. A marha-kivitel is szigorú birság alatt tilalmas, nehogy szükség álljon be, kivételes engedélyt erre a kistanács adhat. Az egyszer már behozott marhát sem szabad ujból elszállitani.

Ötvösség. Ez még a XV. század közepén is igen virult Raguzában, főképen a filigrán művészet. A székesegyházban ma is van egy ily művű remek serleg, melyet Progonovics Iván mester Maffei Timót érsek (1467—1470.) rendelésére készített Korvin Mátyásnak ajándékul — de az érsek előbb meghalt, mielőtt átadhatta volna. A kis-tanács ezen iparágat is törvényekkel szabályozta, hogy a velencei filigrán művészetet elérje s ha lehet felülmulja.

Gyárak. Raguza mindig hires volt a tisztaságáról; a XV. század közepén egyedárúsági jogot adott Jelics Pálnak és Flóriánnak szappangyárra, kikötve, hogy a szappan olyan

legyen mint az anconai, azonban ezek sem a minőségre, sem a kikötött árra nézve nem tartották meg a féltételeket s így 1495-ben megvonták tőlök a monopoliumot és megengedték, hogy minden polgár a maga szükségleteire szabadon készíthet szappant; azonban ebben hanyagok voltak és sok szappant kellett behozni — erre az állam 1516-ban maga állított szappangyárat és árulni csak ezt volt szabad, azonban a maga használatára kiki továbbra is főzhetett szappant. A ki mészégetőt akart állítani, az 200 arany kölcsönt kapott, de a felállított mészkemencét öt hónap alatt üzembe kellett hozni 50 arany birság terhe alatt. Meszet megszabott áron csak a termelő árúsithatott. A cipész-ipar is igen virágzott, egy egész utcát neveztek el róluk — céhet képeztek, de érdekes, hogy nem minden mester volt köteles a céhbe iratkozni, bőrt tizenkettőt bárki bárkitől vehetett, sőt maga a céh sem utasíthatott vissza senkit, ki tőle cipészkellékeket akart vásárolni, ha nem is volt céhbeli. A korcsmárosok sem voltak kötelesek, a sárgakönyv tanusága szerint, a korcsmáros-céhbe belépni.

Közegészségügy. A pestis gyakran felkereste e kereskedelmi várost, mert az árúkat nem helyezték vesztegzár alá. Az 1464—1466-iki pestis nagy pusztítást vitt véghez és az állam főkép azon volt, hogy a szegény népet ettől megmentse. A Dancsán a pestiskórházat megnagyobbították és a tengerparton a gyanúsak számára vesztegzárul apró házakat építettek, melyeket magas fal vett körül, hogy az illetők meg ne szökhessenek. E kórház és vesztegzár költségeit a bor és hús, valamint a stagnii halászatra kivetett fogyasztási adóból fedezték, azonkivül kimondották, hogy minden végrendelkező ezekre legalább öt perpert volt köteles hagyományozni és ha ezt nem tette, a hagyatékból mindenekelőtt legalább is hat garast kifogtak. Ha a pestis kiütött, a kórház és vesztegzár számára lelkészt, orvost és borbélyt rendeltek ki. A pestis-alaphoz, melyet az »irgalom erszényének, il sacco della pietà« neveztek, senkinek sem volt szabad hozzányulni. A szenátus három egészségügyi felügyelőt választott, kik az egészségügyi rendeleteket végrehajtották és adományokat gyűjtöttek a kórház számára.

Ezen rendelkezések nem voltak kielégítők, mert az árúkat nem vetették dezinficiálás alá. 1480-ban pamukkal hozták be a pestist; 1500., 1517. és 1518-ban nagy pusztítást vitt végbe a pestis Raguzában, ez utóbbi évben 1500 polgár és 140 nemes veszett el benne. A ragályozottak ruháját elégették, de ez nem volt elég. 1526-ban Anconából hurcolták be a pestist és oly sokan hullottak el benne, hogy

nem győzték eltemetni; ekkor a nép fellázadt és a veszedelmet a szenátus babonájának tulajdonította, mely S. Crocebe menekült, a városban valóságos anarchia dühöngött. 1533-ban és 1546-ban, ekkor Narentában is, ujból pusztított a pestis, ekkor végre elrendelték a behozott árúk dezinficiálását, melyet sokáig kerültek és Lakromában 1557-ben kórházat állítottak a keletről jövők számára, melyet 1571-ben, a pestis alkalmával, használtak is, de távolsága miatt célszerütlennek bizonyult, mire 1590-ben a Plocsán nagy épületet emeltek a keletről hozott árúk dezinficiálására, mig a Dancsánon levőt a nyugati árúknál alkalmazták. Az uj lazaretet 1641-ben megnagyobbították és ily alakban meg van ma is, erre 150 éven át 6%-os kölcsönt vettek fel, mire azért határozták el magukat, hogy a hercegovinai kereskedést el ne veszítsék, mely a vesztegzár miatt a hercegnovii piacot kezdte felkeresni.

A »Krisztusháza« nevű közkórház a város igaz keresztény érzületét dicséri, 1570. márc. 17-én kelt törvénynyel alapították, melynek indokolása igazán keresztényi. Csak szegény betegeket vettek fel benne; szervezete valóban mintaszerü volt. A »Domus Christi« jámbor elöljáróját »gastaldo«-nak nevezték, ki mint atya gondoskodott a betegekről; lelkész, orvosok és borbélyok is állottak a betegek rendelkezésére. A költségeket alapítványokból és gyűjtésekből fedezték.

A város és területének védelme. A város védelmére 31 barabant szolgált, magyarok (ungari), horvátok, csehek és lengyelek egy parancsnok alatt; 20-an éjjel a bástyákat őrizték, a többiek pedig az éjjeli kapitány rendelkezése alatt maradtak; nappal tizen a Plocsa-kaput, hatan a Pila-kaput őrizték, a többi pedig — a parancsnokkal együtt — a comes palotája előtt állott, ennek és a kriminális birák rendelkezésére. Igy volt ez 1467-ben, de 1477-ben a véderőt ujjászervezték. A szenátus minden öt évben összeirta az összes nemességet és a 35 éven felüliekből minden hónapban ötnek nevét kihuzták az urnából, kik a várost éjjel őrizni voltak kötelesek, mindegyik ezért havonkint öt perpert kapott, az éjjeli őrök (barabanti) számát tizenöttel felemelték. A 20—60 év közötti polgárok is felváltva kötelesek voltak éjjel a várost őrizni és a személy- és vagyonbiztonságra ügyelni. 1477-ben a város külön könyvbe foglalta össze a zöld- és sárgakönyv összes rendelkezéseit a város és polgárság biztonságára vonatkozólag, hogy ez utmutatásul szolgáljon az éjjeli kapitányoknak, comesnek és kis-tanácsnák.

Hajózás. A tengeri hajózás a XVI-ik században érte el tetőpontját, mignem a spanyol háborúkban majdnem teljesen elpusztult. Raguza nagy gondot fordított a hajózásra.

három nemes, mint biztos gyakorolta a felügyeletet jó karban van-e a hajó, nincs-e túlterhelve stb., a kihágásokat birsággal sujtották, de itéletök ellen felebbezhetni a kis-tanácshoz. (1486). A hajózási illeték (arboraccio) államjövedelmet képezett, de ha gyenge volt a hajózási állapot, az illetéket nem szedték; 1508-ban hajózási új szabályrendeletet (Ordo marinaritiae) adtak ki, mely főképen a hajón levők személyi viszonyait és fegyelmét szabályozta. A kapitány nemes, a hajóhadnagy kivételesen nem nemes is lehetett; bizonyos mennyiségü árút mindketten vámmentesen hozhattak és vihettek magukkal. Legfontosabb az 1535-iki »Ordo marinariciae«. A nagy-tanács minden évben öt nemest választ hajózási birósággá, mely a kapitány, matrózok és a hajótulajdonosok közt felmerült perekben itélkezett; három napon belül felebbezni lehetett a collegiumhoz vagy szenátushoz és ez további három nap alatt köteles volt itélkezni, nehogy a hajó soká vesztegeljen; a birák a peres érték $2^0/_0$-át kapták. Az ötös felügyelő bizottság illetékes minden hajózási rendészeti ügyben, a birság egy harmada őket illeti.

Törvény gondoskodott a hajóépitésről is; ki hajót épitett, 300 aranyig terjedő államkölcsönt kapott, ha a hajó 100 kocsi terhet vinni képes volt; senki sem épithetett hajót, ha nem volt raguzai lakós vagy legalább raguzai háztulajdonos — nehogy a hatalom és haszon idegenek kezébe kerüljön, kiket mi sem kötött a városhoz. Ha a hajótulajdonos nem tartja meg a kapitánynyal és matrózokkal kötött fizetési szerződést s ezek perlik, a biróság a hajót nyilvános árverésen eladhatja; ha a felperes kapitány az itélettel nincs megelégedve a szenátushoz felebbezhet. A hajózási ötös biróság, mert igen kevés illeték és sok munka jutott neki, nagyon késedelmesen járt el, azért 1540-ben azt feloszlatták és a hajózási ügyekben való biráskodás átment a polgári konzulokra.

Polgári törvények. Házassági törvények. Raguza házassági törvényei teljes összhangban voltak a kanoni joggal. Házasságot a vérrokonság harmadik izéig nem volt szabad kötni, a ki mégis kötött, bizva az utólagos pápai dispenzációban, az, ha nemes volt, elvesztette maga és utódai havatalképességét, ha polgár, 500 aranyig terjedő birsággal és egy évi börtönnel sujtották, ha plebejus 100 perper birsággal és egy évi börtönnel, az eskető papot örökre száműzték a városból és azok is, kik a házasság létrejöttében közreműködtek, szigoru büntetéssel sujtattak és az ilyen ügyben kegyelemnek vagy megkegyelmezésnek semmi helye nem volt. A vérrokonság negyedig fokától kezdve szabad

volt diszpenzációt kérni. Csak 1666-ban engedték meg a házasságot a harmadik fokbeli vérokonok között is. Egész 1458-ig a férfinek 20, a leánynak 14 évesnek kellett lennie, hogy házasságra léphessen — 1458-ban a férfi korát 14-re, a leányét 12-re szálitották le.

A mesalliance szigorúan tiltva volt. Ha nemes nem nemes leányt vett feleségül, ő és utódai örökre hivatal- és kiváltságvesztessé lőn, kivéve ha a nagy-tanács, szenátus és kis-tanács ettől egyhangúlag fel mentette, a mi szinte lehetetlen volt. Raguzai nemes dalmáciai nemes leányt feleségűl vehetett, hogy a város a vidékkel barátságos viszonyban lehessen, de csak akkor, ha a leánynak Raguzában vagy területén annyi ingatlana volt, hogy a hozomány biztositva legyen. Raguzai leánynak apja legfeljebb 1000 aranyat vagy annyi értékű ingatlant adhatott hozományul, nehogy a férfi ivadék elszegényedjék; a vőlegény eskü alatt volt köteles bevallani mennyit kapott hozományul; a ki nagyobb hozományt fogadott el az 1000 perper birságot fizetett és hat hónapig börtönbe került; itt megkegyelmezésnek nem volt helye és a város a pápától (1504) a nagyobb átkot eszközölte ki nemcsak a vőlegényre, a leány apjára, hanem mindazokra is, kik a dologról tudtak és azt három nap alatt a comesnek vagy a kis-tanácsnak fel nem jelentették. A vőlegényt a kéretéskor ipja 10 aranynyal és midőn feleségével első látogatásra jött, 20 aranynyal ajándékozhatta meg. Minthogy a vőlegények a hozomány bevallásakor gyakran hamisan esküdtek, az 1507-iki törvény az esküt megszüntette.

Az örökösödési törvény a reprezentátiót és az asszonyok örökségét illetőleg (1493-iki törv.) a római jog elveit követte.

Elővételi jog. A gyakori pestis-esetek miatt ily esetben kivételes végrendelkezések is érvényesek voltak; az ingatlanok fölött biráskodó konzulok megerősíthettek oly végrendeletet is, melyen csak egy tanu volt aláirva, vagy ha a tanuk meghallgatásuk előtt meg is haltak (1466. törv.). Elővételi joga az eladásra kerülő ingatlanokra nézve a rokonságnak és ezek után a szomszédoknak volt; a határos szomszéd felett előnye csak az eladó testvéreinek és ezek gyermekeinek van. Az elővételi jogigényt be kellett jelenteni — ha a birtokot eladták az elővételi joggal birók mellőzésével, az eladás érvénytelen volt. Ha bármely eladásnál a vevő egy hónappal a vétel után a vételárat le nem fizette, az ügylet semmissé lett.

Kölcsön és kamatai. Az egyházi törvények csak oly kamatos kölcsönt engedtek meg, melyben a hitelező valamely

földbirtokra vesz fel kölcsönt s ennek fejében a hitelező annak jövedelméből részesül — ilynemü egyezségi kölcsönök Raguzában maig is divnak, ezekről a sárgakönyv is intézkedik és 5—6%-ban állapítja meg az egyéb kölcsönök kamatait, melyeket büntetésből 10%-ra is felemel a hanyag fizetőkkel szemben — csak olyan kölcsön perelhető, melynek kötelezvényét a közjegyző irta vagy hitelesítette. Tengeren járó hajóra felvett kölcsön után a nagyobb kockázat miatt 10% fizetendő. A ki pénzt kölcsönöz, könyveit a konzuloknak bemutatni tartozik, per esetében a hitelezőnek, a kötelezvény felmutatása mellett, meg kell esküdnie arra, hogy kamatokban mennyi a jogos követelése. Ha a hitelező a hanyag adóssal szemben a kamatot 10%-ra kéri fölemeltetni, eskü alatt kell bemondania, mennyi kára volt abból, hogy pénzéhez késedelmesen jutott.

Csődeljárás. A kereskedelmi érdekek nagy oltalomban részesültek. A szenátus a fizetőképtelen adóst fölhivja, hogy három hónap alatt egyezkedjék ki hitelezőivel; ha a hitelezők kétharmad része esküvel megerősített követeléseire nézve elfogadja a kiegyezést, ennek föltételei a kis-tanácsnak bemutatandók; a szenátus csak közjegyzőileg kiállított iratokat ismer el jogérvényeseknek a követelésekre nézve (1463-iki törvény). 1544-ben megváltozik a csődtörvény. A szenátus három csődbiztost választ, ezek a törvényszéken meghirdetik a vagyonbukást és az adós birság vagy börtönbüntetés terhe alatt köteles nekik könyveit fölmutatni, a bizottság megállapítja ezek és a követelések alapján az adós cselekvő és szenvedő vagyoni állapotát, joguk van az adós összes követeléseit behajtani és ebből tartozásait kifizetni. A vagyonbukott a csőd meghirdetése előtt és után 15 napig semmi új kötelezettséget nem vállalhat, nehogy hitelezőit kijátszhassa. A csalást vagy kisérletét nem börtönnel, hanem 100 aranyig terjedő birsággal bünteti a fenyítő biróság. Ha az adós kiegyezett hitelezőivel és később jobb vagyoni állapotba jut, köteles utólagosan kárpótolni régi hitelezőit a tartozások fenmaradt összegéig, mert senkinek sem szabad más kárával meggazdagodni. Ugyane törvény biztosítja a hitelezőket a csődön kivül is, ha az adós ingatlanát el akarná adni — ha keresetök még nem is esedékes, biztosítást kérhetnek követelésökre nézve és az eladáskor követelésök összege birói letétbe helyezendő.

A hitelezők kielégítésének sorrendjét az 1568-iki törvény szabályozza; a köztársaság területén levő csődvagyonnal szemben érvényes a »prior in tempore, potior in jure« elv; a köztársaság területén kivüli csődvagyon a hitelezők közt, tekintet nélkül az elsőbbségre, felosztatik »pro rata«; ha

minden közokirattal igazolt követelés ki van egyenlítve, akkor a magánkötvények tulajdonosai kerülnek kielégítés alá — a város területén levő csődvagyon megosztásánál ezek nem jönnek tekintetbe, csak a közjegyzői okiraton alapuló követelések. A közadós birtokának megmentésére, a költségek fedezésére a hitelezők előleget adnak, s kik ezt tették, a kielégítéskor elsőbbséggel birnak azok felett, kik az előlegezéshez nem járultak hozzá és ennél fogva követelésök csak a többiek után kerül sorra.

Tengeri jog. Ennek legérdekesebb része a hajók és rakományok biztosítása; e törvényt a XVI. század közepén hozták, midőn a hajózás fénykorát érte el. Barcellona és Flórenc a tengeri biztosítást a XV. század végén hozta be. A szenátus minden három évben választ öt biztosítási felügyelőt, kik megállapítják a hajóbiztosítás díját; a biztosítási iratot vagy a közjegyző vagy a kancellár állítja ki és a biztosítási felügyelők rávezetik a biztosítási díjat. A biztosítási összeg nem lehet kisebb az érték 16%-ánál, a biztosítási idő nem lehet fél évnél rövidebb. A biztosító 300 aranynál nagyobb kockázatot nem vehet magára; kár esetén a biztosított fél a biróság közbenjöttével megkapja a kártérítést; ha a biztosító bebizonyítja, hogy a biztosított fél megcsalta, visszakapja a kifizetett összeget és még ennek 20%-át is, melyet a csalónak büntetésül kell fizetnie. A perelési határnapok a biztosítástól számítva pontosan voltak megállapítva.

A földesurak és parasztok közötti viszony. Noha Raguza arisztokratikus volt, mégis e viszony sehol a világon azon időben nem volt annyira a keresztény szeretet alapján rendezve mint itt. Szőlőt senki máskép nem művelhetett, mint hogy parasztnak felébe kiadta megművelés végett, sőt 1568 után mindenki, a ki addig napszámossal műveltette földjét, köteles volt azt felesnek átadni, különben elvesztette földjét. A gazda által a szőlőben tett javítások költségének háromnegyed részét a feles hat év alatt köteles volt a gazdának megtériteni, a becsüsöket erre nézve a comes és kis-tanács nevezte ki, nehogy bármely fél kárt valljon. A szántóföldről a gazda a termés $^1/_4$-ét, a földművelő $^3/_4$-ét kapta. A befektetést a gazda a parasztnak csak pénzben adhatja, ha természetben adja, megcsalhatja, azért a természetben adottakra nézve a paraszttal szemben nincsen visszatérítésre joga.

Büntetőtörvények. A rabszolgákkal való kereskedés azon kor legelső országaiban divott. Raguza 1466-ban kelt törvénynyel ezt szigorún büntette: a ki raguzai embert vagy bárkit ennek területéről eladott, köteles volt egy hó alatt azt kiszabadítani; ha kiszabadította, az eladónak szemeit kiásták, ha

nem, fölakasztották. Ha idegen a szárazföldi részekről követte el ezt a bűntényt, a büntető biróság vezette a vizsgálatot és a szenátus itélt, ha a tenger felőli részekről való volt, úgy bántak vele mint a belföldivel. Mig Raguza ily szigorral sújtotta a rabszolgakereskedést már 1466-ban — Erzsébet angol királynő 1563-ban Sir John Haskirisnak két hajót adott, hogy azokkal az afrikai partokról, Sierra Leonából San Domingóba rabszolgakereskedést üzzön!

Szigorú törvények voltak a gyilkosság és súlyos testi sértések ellen is. A ki fegyveresen ráles emberre és megtámadja, kezét levágják; ha bottal támadt rá, a szenátus tetszése szerint itéli el; a lappangó bűnös fölfedezője 300 perper jutalmat kap, mely a bűnös vagyonából megtéríttetik az államnak; ha több a bűntárs, a ki közülök a többit feladja, büntetlen marad és megkapja a felfedezői díjat; a ki önvédelemből embert öl vagy megsebesít, büntetlen. Ily ügyekben itélkezni csak a szenátus illetékes. A ki ellenséges szándékból puskával meglő valakit, ha nemes, feje vétetik, ha nem-nemes, akasztófára kerül, kegyelemnek csak akkor van helye, ha ezt a szenátus hétnyolcad része szavazza meg.

A lopást igen szigorúan büntetik; a gyapju-tolvaj büntetése a szemkiszúrásig, kézlevágásig és akasztófáig terjedhet; a lopott gyapju vevőjét vagy a gyapjuhamisítót szigorúan büntetik. A vallatás eszközei közt a kínpad is szerepel (1530. évi törv.). A ki bármit 100 perperen felüli értékben lop, vagy boltból, házból álkulcscsal vagy betöréssel csak 30 perperen felüli értéket lop, akasztófára kerül; az ezen értéken aluli lopásokat a szenátus belátása szerint birsággal bünteti, mely nem-fizetés esetében szemkiszúrással, a jobb kéz levágásával fölcseréltetik (1465. évi törv.). A pénzverést a törvény oltalmazza; ha valaki pénzt ver hamisitás nélkül is, az 100 arany birságot fizet és egyik kezét levágják; a ki hamis pénzt ver, 200 arany birságot fizet és mindkét kezét levágják (1509-iki törv.). A ki szőlőtőt vagy gyümölcstermő fát kivag, 50 perper birságot fizet és minden kivágott szőlőtő vagy gyümölcsfa után két havi börtönt kap (1510-iki törv.). A szodomiát fejvétellel és a bűnös testének elégetésével büntetik — a vizsgálat eszközei közt itt is a kínpad szerepel, kegyelemnek csak akkor van helye, ha a nagy-tanács, szenátus és kis-tanács azt egyhangúlag megadják (1474-iki törv.). A ki éjjel idegen házba betör erőszaktétel vagy pajkosságból, 100 arany birságot fizet és egy évi börtönre kerül, ha a birságot meg nem fizetheti, két évet vasban tölt a börtönben (1460. évi törv.). A nyelvelést hat perperig terjedő birsággal büntették vagy nem fizethetés esetén egy napi elzárással.

III. Birósági szervezet. Ezt sok törvény szabályozta, főkép az eljárás gyorsítására, különösen a felebbezéseket illetőleg és hogy a szenátus és kis-tanács biráskodási terhein könnyítsenek, hogy ezek inkább egyéb állami ügyekkel foglalkozhassanak. 1454-ben a konzuláris biráskodást két tanács végezte, egy az ingatlanokra és egy az ingóságokra vonatkozó polgári perekben — 1465-ben a két tanácsot ismét egyesítették és a tanács nem mindennap, hanem hetenkint csak három napon tartott ülést.

A felebbezést 1445-ben megreformálták. A birák titkosan szavaztak, igazságos volt-e az első itélet vagy sem, avagy hogy az ügy még eléggé nem tisztázott-e (non liquet) — ha az elsőfokú itéletet feloldották, a felek in statu quo ante helyeztettek; ha helybenhagyták, akkor az elsőfokú itélet jogerőssé lett. Ha a szavazásban egyik nézet sem ért el absolut többséget, akkor a szavazást kétszer is elhalasztották, a harmadik tárgyaláskor már a relativ többség is döntött: szavazatok egyenlősége esetén az elsőbirósági itélet jogerős maradt. Hogy a felebbezések nagyon el ne szaporodjanak, a 100 perperig terjedő perekben, ugyanily eljárás mellett, a kis-tanács 12 tagból álló birósága itélkezett. A biráskodók a szavazás előtt esküt tettek, hogy az ügyet a szavazás előtt éretten meg fogják fontolni, hogy minél ritkább legyen a »non liquet« — csak az idegenekkel való perek részesültek azon előnyben, hogy először is a tanács itélkezett bennök és pedig a beadás után következő első vagy második ülésben (1474. évi törv.).

Collegium, új felebbezési forum. Hogy a kis-tanácsra, a legmagasabb közigazgatási hatóságra ismét birói teendőket ruháztak, melyet a polgári perekre nézve 1422-ben már tőle elvettek volt — az határozott hanyatlás. Az új terhet el sem viselhette s így 1490-ben egy új felebbezési forumot alkottak, a collegiumot. Ennek kezdetben 21, majd 25 (1494-ben), majd 29 (1528-ban) tagja volt, kiket a nagy-tanács választott, ez másodfokban itélkezett a 300 perperig terjedő polgári és gyapju-, vám- stb. perekben. Itélkezésnél 15 tagnak kellett jelen lennie, hetenkint kétszer tartottak ülést. A collegium minden két hétben korelnököt választott, ez és a két legidősebb tag fegyelmi joggal birtak a collegium tagjai, az ügyvédek és felekkel szemben, kiket 50 perperig terjedő birsággal és egy hónapi fogsággal sújthattak és e hárman szabták meg, meddig beszélhet az ügyvéd a tárgyalás alkalmával. A 300 perperen felüli ügyekben a szenátus itélkezett, de hogy ennek terhein könnyítsenek és hogy többet foglalkozhasson a köztársaság kormányzásával, a collegium illetékességét 1539-ben az 500 perperig és 1611-ben az 50 aranyig terjedő perekre

terjesztették ki. A comes köteles volt őrködni, hogy az eljárás gyors legyen; a collegium minden ülés után 25 garas illetményt kapott, azonban ha eljárását akár csak egy ügyvéd is kifogásolta és ez alaposnak bizonyult, 25 perper és azon felüli bírságra itélték.

A kilencek felebbező tanácsa. A közbeszóló végzések elleni felebbezés ezen tanács elé tartozott, melynek tagjai: a provedditor, büntetőbirák, ipartisztviselők, egy szenátor és egy collegiumi tag. E vegyes biróság célja volt gyorsítani a felebbezési eljárást. A felebbezés beérkezte utáni harmadnapra az elnök összehivja a tanács tagjait, az ügyvédeket peres feleikkel. A kancellár felolvasta az összes iratokat és a polgári perek egyik konzula védelmezte az elsőfokú itéletet. Az elnök a peres felektől is felvilágosítást kérhet; itéletet még aznap vagy legfeljebb a következő napon kell hozni, a határozat szavazattöbbséggel történik. A birák napidíjat kapnak. Ha e biróság a megfelebbezett közbevető végzést feloldotta, ez a feleket nem helyezte vissza in statum quo ante, hanem az elsőfokú biró a felsőbiróság végzése értelmében folytatta a peres eljárást az érdemleges itéletig.

Nagyon fontos, hogy a félnek a birót nem volt szabad informálni, ez ajánlást sem fogadhatott el senkitől, sőt a perről sem volt szabad beszélgetnie — ha ilyen kisérleteket nem utasított vissza, esküszegőnek (perjuro) jelentették ki, vagyis mai szóval: hivatalos hatalmával visszaélt (1487. és 1560. évi törvény). A függőben levő perről sem volt szabad véleményt mondania.

A felebbezésben elsőbbséggel bírnak: a hajózási ügyek, az összes kereskedelmi perek, a hozományra vonatkozók, az elővételiek és az adós ingatlanai ellen a hitelezők javára vonatkozó foglalási perek. Érdekes az eljárás, melylyel a perek húzását jelentéktelen semmiségi panaszok által elhárították (1565. és 1588. évi törvény), valamint az, hogyan orvosolták az itélet helytelen fogalmazásából keletkezett hibákat és kerülték el az ezen alapon beadható semmiségi panaszokat — ezekben felülmulták a még ma is érvényben levő osztrák peres eljárást.

Esküdtszék. A XV. század közepén a polgári perekben falvakban esküdtbiróság itélkezett (1453. évi törv.), melyet az alperes községéből állítottak össze és pedig a kerületi comes vagy kapitány utján, s melynél 100 perperig való perben 6, 200-ig 8, azon felül pedig 12 esküdt itélkezett. 1466-ban a stagnii földbirtokperekben politikai okokból megszüntették az esküdtszéki eljárást s már 1505-ben elvonták azoktól a kereskedelmi pereket, melyekben kisebb összegig a vidéki comes

vagy kapitány, nagyobbakban a raguzai biróságok mondattak ki illetékeseknek.

Közigazgatási perekben is esküdtszék döntött. Ha a borfogyasztási illeték nagysága, illetőleg a kimért bor menynyisége volt peres és a különbség egy perpernél nem volt nagyobb — az ügyet eldöntötte a korcsmáros és egy becsületes szomszédjának egyező esküje (1474. évi törv.). Falusi esküdtbirák döntöttek, ha valaki a marhatartási illeték elengedését kérte azon cimen, hogy marhája elhullott, mielőtt az illetéket szedték (1512. évi törv.).

Iparbiróság. A gyapjuiparra vonatkozó perekben (1510. évi törv.) három iparfelügyelő itélkezett, a felebbezés ezekben a collegiumhoz tartozott. Ezek a felügyelők ipari ügyekben a büntető eljárásra is illetékesek voltak, érvényben volt itt a rendes büntető eljárás módja, a mely esetben nem volt valamire törvény, abban lelkiismeretök szerint jártak el.

Államügyészek és magánügyvédek. Az államügyészek a polgári és büntető törvények ellen vétőket üldözték, náluk bejelentendő a hozományra vonatkozó törvény elleni kihágás, továbbá a comes és birák ha mulasztást követtek el a polgári perek felebbezésénél, vagy ha büntető perekben az itéletet késedelmesen foganatosították, vagy az ily itéletet késedelmesen hozták volna meg; végre náluk jelentendők föl a bűnös vagy mulasztást elkövetett pénzverő-intézeti hivatalnokok, kiket 25 perperig terjedő birsággal is sújthatnak (1461. évi törvény).

A magánügyvédek számát 1465-ben hatról nyolcra emelték föl; ekkor a magánügyvédnek már szabad rokonának perét képviselni és ez már nem képezett semmiségi okot. Fontos az az utasítás, mely szerint a birák megtorolták az ügyvédektől szenvedett sérelmeket vagy ezek egyéb vétségeit. A ki tudva igazságtalan ügyet véd, az halálos bűnt követ el és kártérítéssel tartozik az ellenfélnek; saját felének is kártérítéssel tartozik, ha azt pereskedésre birta, noha tudta, hogy ügye nem igazságos. Ha nem tudta, hogy az ügy igazságtalan, akkor nem érti mesterségét és mind a két félnek szenvedett kárukért kártérítéssel tartozik. Ha a fél vezette félre az ügyvédet a tényállásra nézve, akkor az ügyvéd nem hibás, de azonnal lemond az ügy jogi képviseletéről. Az utasítás cime: »Ex summa Angelica in advocatos« — az elvek aquinói Tamás művén alapszanak.

Büntető biráskodás. A XV. század végefelé ez első és utolsó fokban a szenátushoz tartozik; itélkezik gyilkosságok, emberölés és súlyos testi sértések tárgyában; bünteti a bűnös sóhivatalnokokat is, pl. hamis könyvvezetés miatt (1486. évi

törvény). A törvény védelmezte a szenátust minden ellene biráskodása folytán elkövetett sérelem ellen két hónapig terjedő fogházbüntetés és három évig terjedő hivatal- és kiváltságvesztéssel. Ha valaki szenátort megsértett hivatalos működése közben, a büntetés kétszeres vagy még nagyobb a szenátus lelkiismerete szerint (1486. törv.).

Oly bűntényről, mely halálbüntetéssel vagy testcsonkítással járt, a büntető birák birság terhe alatt két hónap alatt kötelesek voltak a vizsgálatot befejezni és az itéletet megerősítés végett a comes elé terjeszteni, ki nyolc nap alatt 100 arany birság terhe alatt köteles volt az itélet tárgyában határozni. A XVII-ik századtól fogva a halálbüntetés vagy testcsonkításra szóló itélet kimondása a szenátust illette — a végrehajtás a comes és kis-tanács dolga volt, kik az itélet végrehajtásánál képviseltették magukat. E törvény minden megsértése 300 arany birsággal és egy évi börtönnel sújtatott (1614. évi törvény).

A külterületeken, falukon, szigeteken a comes és kapitány büntetőjogi illetékessége meg volt szorítva; ha gyilkosságról volt szó: a vizsgálatot vezették, a bűnöst elfogták és azután az ügyet átadták a kriminális biróságnak — a hol nincsen comes, ott e biróság közvetlenül jár el a külső területen is (1519-iki törv.).

A megkegyelmezés is megnehezíttetik. Ilyen javaslatot csak akkor szabad a szenátushoz felterjeszteni, ha azt a kis-tanács háromnegyed része megszavazta, és a szenátus csak akkor teheti át a nagy-tanácshoz, ha tagjainak kétharmad szavazata támogatja, a nagy-tanács pedig csak akkor adhatja meg a kegyelmet, ha azt a tagok háromnegyed része szavazta meg. A szóbeli sértések birságát azonban már maguk a büntető birák engedték el, mert e birság az alsóbb népréteget, hol e vétségek leggyakoriabbak voltak, nagyon sujtotta (1499-iki törv.).

A büntető birák fizetés gyanánt 1459-től fogva a birságok 10%-át kapták, utóbb e helyett egy évre 30 perper fizetést — ez az ingadozás és gyarló fizetés volt oka, hogy később kevesen vállalkoztak e tisztre.

Kancellária és közjegyzőség. Fontos e tekintetben az 1473-iki törvény, mely ezekről és taksáikról intézkedik.

A kancellár az itéleteket külön könyvbe irja, meghirdeti az ingatlanok eladását, kötelezvényeket állított ki, a tanukihallgatásokról jegyzőkönyvet vezetett, irta a kérvényeket a halasztások vagy az egyes birák kizárására vonatkozólag, közreműködik a foglalásoknál, árveréseknél, birói és biróságon kivüli egyezségeknél, a felek panaszait irásba fog-

lalta, sőt magánlevelezésöket is, ha kellett, vezette. Minden munkájáért meg volt állapítva a munkadíj — ha ezek tekintetében nézeteltérés forgott fenn, a birósági teendők taksái tekintetében a konzuláris biróság, egyebekben pedig a kistanács döntött.

A jegyző a rendes kötelezvényeket, meghatalmazásokat, egyezségeket, adományozási iratokat és végrendeleket irta; ő kereste ki az irattárból a felek számára az iratokat és szolgált nekik a szükséges adatokkal; a hitelesített végrendeleteket külön könyvbe irja. Vitás díjai tárgyában a kistanács itélkezik.

A kriminális kancellár a felek feljelentéseit irásba foglalja és az összes a bünvádi eljárásra vonatkozó iratokat, jegyzőkönyveket stb. irja. A kancellárok és jegyzők kötelessége a nagy-tanács által hozott törvényeket a törvénykönyvbe 15 nap alatt, a rendeleteket pedig harminc nap alatt beirni.

A szláv kancellár fogalmazza a szláv iratokat, a bagatell-birósági és közigazgatási iratokat irja, taksája pontosan meg van állapítva, nehogy a köznépet nyuzza.

A comest, ha palotájából távozik, még akár a templomba is, állandólag a kancellárok és jegyzők kisérik, e kiséret nélkül nem szabad kijárnia — ez részint ellenőrzés volt, részint tiszteletadás. A kancellárok és jegyzők munkadíjára vonatkozó táblázat hivatalos helyiségük előtt ki volt függesztve — ha ezt átlépték és csak egy tanu is bizonyította, akkor a kis-tanács 25 perpertől felfelé való birsággal sujtotta az illetőt, melyet fizetéséből levontak.

Rat és Trsztenik is kancellárt kapott, ez a trszteniki plébános volt, ki 50 perper évi fizetést kapott ezért, melyet, mint a többi tisztviselők, három részletben vett fel; hatásköre azonos volt a városbelivel, de ingatlanok tárgyában nem volt illetékes eljárni, mert ezt a külterületre nézve, politikai okokból, Raguza magának tartotta fenn. A 10 perper értékéig való iratokat maga jegyzi alá, az azon felülieket pedig a kerületi kapitány is — munkadíja ennek is pontosan meg volt állapítva; mint pap kriminális iratokat nem fogalmazhatott és ilyen tárgyalásokban részt nem vehetett (1461-ik évi törvény).

IV. Közművelődés. Raguza a XVI-ik században szellemi és anyagi téren virágzása tetőpontját érte el. Szláv költészete nyugati jelleget nyert és arany korát élte, latin költészete elsőrangu volt, az államtudományban, diplomáciában, politikában azon időben senki sem multa felül, mathematikusai, fizikusai, csillagászai világhirűek voltak, történetirói óvatos és lakonikus analisták.

Kereskedelmi telepei az egész világon el voltak terjedve, legvirágzóbbak voltak közép és déli Itáliában; Szirakuz mellett Uj-Raguza keletkezett. Háromszáz hajója versenyzett a nagyhatalmakéval. Luccari Miklós 1530-ban meghonosította Raguzában a selyemszövést, mely sok haszonnal járt; posztógyárai és ötvössége világhirű; sok üveggyára, viaszgyára, bőrgyára volt, koralhalászata fontos, papucsai keresettek voltak mindenfelé. 1573-ban a városban 21 ipartestület (céh) volt és a külső területen ugyanannyi, az Antonini ipartestület már a XIV. század közepén fennállott. Midőn a keleti kereskedés fellendült, keletkezett a »keleti kereskedők sz. Lázár társasága«. Az iparos és kereskedő osztály (Antonini et Lazari) igen tekintélyes és hatalmas volt.

A város a XVI-ik század közepén 10.000 házat és 30.000 lakost számlált. Épületei közt kivált a rektori palota, melyet az 1462-iki tűzvész után felujították, építője a dalmát Matijevics, ki a szebenikói gyönyörű templomot is építette. A »Sponza« vár, a román renaissance stilus virága, első emeletén irodalmi és táncestélyek voltak, második emeletén a pénzverő intézet. Az 1520-iki pestis alkalmából lombardi stilusban gyönyörű fogadalmi templomot építettek, »ad avertendam celestem iram«. A várost akkoron bevehetetlen várfalak övezték, tornyai közül a Mincsetta és Revelina, építette a genuai Ferramolino (1538.) a velenceiek ellen, és a sz. Margit-torony, építette a török ellen az V. Pius által küldött Saproroso Matteucci (1571.). Raguza az építésben a tisztaságra, egészségességre, tartósságra és illő díszre fektetett súlyt — a fényűzést kerülte és a város egyszerűségére hivatkozva, mindig meghagyta a törökhöz küldött követeinek, hogy emlegessék a város szegénységét.

A XVII-ik század első felében hires Getaldi Maro († 1627.), ki először alkalmazta az algebrát a geometriára s ez által az exakt tudományokban forradalmat keltett (ugyanezen időben 1550—1603. közt a francia Francois Viète is ezt tette, de egyik a másikról nem tudott. Duruy pag. 176.); Gundulics Iván horvát epikus († 1634.); Palmotics Junius († 1651.); Zamanja Rajmund († 1644.); Bunics Iván († 1644.) és a jeles történész Luccari Jakab. A városi szokások simák voltak, de a flórenciek túltettek ebben rajtuk. Flottája a spanyol szövetség folytán majdnem teljesen elpusztult. A Jóreménység fokának felfedezése után az indiai kereskedés Portugállia kezébe került, az Adrián Velence lett urrá s így Raguza főkép a balkáni kereskedésre szorult, ezzel az ipar is hanyatlani kezdett, kivéve a posztógyártást és az ötvösséget. Az 1580. és 1639-iki pestis a patriciusok számát egy

harmadra sülyesztette és sok-sok ezer polgár is elveszett — a patriciusok helyét a politikában a kevésbbé ügyes polgári elem, ezt meg a falusi beköltözködők pótolták, a polgári erények hanyatlottak és a dologtalanság és fényüzés elhatalmasodott, az utódok könnyelműen pazarolták az elődeiek által nehéz munkával szerzett vagyont. A kis-tanács, szenátus, nagy-tanács tekintélye hanyatlott, a patriciusok nem sokat gondoltak a közhivatalokkal, a diplomácia hanyatlott, ügyetlen kezekbe került, mely majdnem a pápáknak, Raguza legfőbb pártfogóinak, XIII. Gergely és V. Sixtusnak barátságát eljátszotta.

Iskoláik e korszak elején hiresek voltak, a város azon volt, hogy a leghiresebb tanárokat megnyerje, utóbb ezek is, a várossal együtt, hanyatlani kezdettek. 1654-ben iskoláikat átadták a jezsuitáknak, kiket az arisztokrácia nagyon pártolt, Gundulics Máró 1624-ben óriási vagyont ajándékozott nekik, melyből raguzai collegiumukat felépitettek. Az a törvény, mely az 1526-iki pestis után a patriciusok pótlására kimondotta, hogy a nemesség aranykönyvébe belekerülhet a polgár és a dalmát nemesség is, ha a városnak jelentékeny pénzajándékot ad, megpecsételte a hanyatlást, mivel a nemesség kezén levő souverain jog megvehetővé lett. Az arisztokratia idegenkedni kezdett a közszolgálattól és a közügyektől és a XVI. század végével már alig lehetett határozatképes tisztválasztó nagy-tanácsbeli üléseket összehozni! A patricius ifjuság egyrésze az irodalom művelésére adta magát, a többség kéjelgésnek élt, erről már az 1537-iki törvények tesznek bizonyságot, melylyel a bajt orvosolni akarták.

Harmadik időszak Raguza életében 1667—1808-ig.

I. Raguza külső politikája. 1667. április 6-án borzasztó földrengés romba döntötte Raguzát és az egész köztársaság a bukás szélére jutott, régi ellenségei, Velence és a török szárazon és vizen közeledtek, hogy megosztozzanak rajta, és kétségkivül végleg el is bukott volna, ha hamarosan ujból fel nem emelkedik és ha a keresztény világ részvétele segítségére és megmentésére nem siet. Raguza a kereszténység előőrse volt a keleten, segélyére elsőnek sietett IX. Kelemen pápa, ki egy század gyalogost Castel St. Angelo kapitánynyal és Cerutti Julio mérnököt, fegyvert, pénz, ruhát és élelmet küldött neki; 1667. aug. 6-án kelt brévéjében csodálkozását fejezi ki azon hősiesség felett, melylyel Raguza a végveszélyt elhárítani iparkodott magáról. Mindenki Raguza segítségére sietett, csak Franciaország nem, mely nem bocsátotta meg Raguzának a spanyol szövetséghez való csatla-

kozását; IV. Mohamed is kegyesen fogadta Raguza követeit és rövid időre az évi adót sem követelte.

1667. jun. 10-én két hónapra a földrengés után, a 12 szenátorból álló régensség, mely ápril 23-án vette át a kormányt, összehivta először a nagytanácsot, — csak 38 patricius jelent meg azon, a többi a földrengésben magával Getaldi Simon comessel együtt elveszett. Két kérdéssel foglalkoztak: ugyanazon helyen, vagy másutt építsék-e fel a várost és mikép pótolják a közhivatalok viselésére jogosult és majdnem teljesen elpusztult souverain patriciusi rendet. Cerutti és több előkelő patricius Lapadon, három kilométernyire délnyugotra Raguzától, akarta az uj várost felépíteni, de az életben maradt polgárok (5000-en pusztultak el) és a nagytanács többsége azt határozta, hogy a romban heverő várost a régi helyén ujból felépítik. Az összes tanácsok és köztisztviselők létszámát leszállították, de így sem volt elég patricius és a közszolgálat is rosszul ment — ekkor Gradigo István, Raguza római követe, azt a merész reformot terjesztette elő, hogy az egész polgári rendet vegyék fel a patriciusok sorába — de ettől idegenkedtek és csak nyolc polgári családot vettek fel, kik sok pénzáldozatot hoztak a város ujra való felépítéséhez, a szenátus utóbb uj és elég terhes feltételeket szabott az aggregációra. A patricius családok egyenjogusága megdőlt s helyet adott az olygarchiának; az uj nemeseket kizárták a comesi méltóságból s egy időre a szenátusból is és így a fuzió a régi és uj nemeség között lehetetlen volt, a két tábor (Salamankezi és Sorbonezi) egymás ellen előbb titkon, utóbb nyiltan ármánykodott.

Hatvan évbe került, mig a város ismét lassanként ujra felvirult. A szultánhoz való viszonyuk megjavult; 1675-ben Kaboga Mariust ajándékokkal küldték Drinápolyba IV. Mohamedhez, hogy őt fiának háziünnepélye alkalmából üdvözöljék: ekkor jelentékeny diplomáciai sikert ért el a két kis köztársaság követsége, a raguzai és genuai, a portánál, — ugyanis megakadályozták azt, hogy a porta átengedje a Szentföldet a görög patronátus alá, mert a francia patronátus hatálytalannak bizonyult. 1676. október 10-én meghalt Küprüli Achmet nagyvezér, a hires államférfiu, a ki az ottomán birodalom hanyatlását megakasztotta és kinek családja 50 év óta viselte a nagyvezéri méltóságot; utóda, Kara-Musztafa egy végtelen kapzsi, kegyetlen, szenvedélyes és tehetségtelen ember lett. A kereszténység helyzete nehéz volt. Velence elvesztette Kandiát és a husz éves harcban kimerült, Lengyelország bomlófélben, a török utban Bécs ellen és a keresztény hatalmak XIV. Lajos nagyravágyása folytán harcban álltak

egymással. Csak Musztafa tehetetlensége buktatta meg a törökség utolsó nagy kisérletét.

A kapzsi Kara-Musztafa egészen váratlanul szemrehányást tett Raguzának, hogyan merte a földrengés után Hercegovinából Raguza kirablására jött törököket megverni és miért szed illetéket a Raguzán át Törökországba menő árukról és ezért egy millió arany kártérítést követel, különben ostrom alá veszi. Raguza hiába mondta, hogy e vámszedésre az »Ahtnami« fermán hatalmazza fel. A párbaj, mely Raguza és a porta közt lefolyt, páratlan a történelemben. Raguza Konstantinápolyba követül küldi Kaboga Mariust és Bucsa Györgyöt, itt 1678-ban a Badzsafer börtönbe vetik a rablók közé, hol a pestis dühöngött, de hajthatatlanok maradnak. Erre a nagyvezér Achmet boszniai basát bizta meg a további tárgyalással, és ha neki ki nem fizetik az egy millió aranyat, haddal támadja meg Raguzát. Ez Gucsetics Marót és a hires Bunics Miklóst küldi követül Szerajevóba Achmethez, minthogy ez sem birt semmi igéretet kicsikarni a követektől, vasra verve magával vitte Szilisztriába, hol a szultán táborozott és itt börtönbe zárta, mig Hercegovina fegyverkezett Raguza elfoglalására. A pápa ennek hadi szereket küldött és a város rémülettel várta az ostromot, de a szenátus nem csüggedett. 1678. augusztus 12-én az orosz nagy csatában megverte a törököt Cehrinnál és augusztus 16-án a szilisztriai börtönben meghalt Bunics Miklós. Raguza a tanácsteremben emléktáblát állitott neki, az egyetlent mivel polgárát valaha kitüntette. Társa Gucsetics Maro, a pápai követ közbenjárására 1679-ben kimenekült a börtönből, Kaboga és Bucsa továbbra is börtönben maradt Konstantinápolyban.

Raguza, hogy némileg kiengesztelje a portát, Gucsetics Szekulát 25.000 arany adóval Konstantinápolyba küldte, Gradigo István római követet pedig a pápa ajánlólevelével XIV. Lajoshoz, mint a török szövetségéhez (1679. szept. 22.), hogy ez engesztelje ki a portát Raguzával szemben, — de XIV. Lajos kiutasította Párisból, mint janzenistát! Kaboga és Bucsa egész 1681. junius haváig török fogságban maradtak, végre erélyes tartásuk és a köztársaság ügyessége egyezkedést eredményezett; a foglyok kiszabadulva Raguzába tértek, Gucsetics Szekula és Maro pedig Szerajevóban 10,000 arany évi adót atjánlottak fel, mit a török el is fogadott, — de Raguza mégis állandó veszélyben forgott, mig Bécs felmentése után Kara-Musztafa fejét le nem vágták.

Raguza 1684. aug. 20-án ujból a magyar királyok védnöksége alá helyezkedett; 145 évig volt török uralom

alatt. A meghódolási szerződés Raguza diplomáciai ügyességének mesterműve. (L. Engel: »Raguza története« függelék 334—340. lap.) Itt kimondatott, hogy Raguza semleges a ligának a török elleni harcában, 500 arany évi adót igért a királynak, melyet akkor fog kezdeni fizetni, ha a török visszaszoríttatott Raguza közeléből; ha I. Lipót békét köt a törökkel, ebbe Raguza érdekei is megvédessenek (ez szembetünőleg nemcsak a török, hanem Velencével szemben is értendő), a király elismeri Raguza minden régi szabadalmát, kiváltságát és jogát, így kereskedelmi szabadságát is.

I. Lipót védelmezte 1687-ben Raguzát Velence kapzsisága ellen; a karlovici békében is (1699.) külön pontban ugyanezt megtette nekik — de Raguza látta, hogy Ausztria eláll Bosznia-Hercegovina visszafoglalásától s így a török szomszédság még mindig fenyegeti, azért Bucsát követül küldte Konstantinápolyba, hogy az elmaradt adót megfizesse. A pozserováci békében is (9-ik §.) megvédelmezte a magyar király Raguza érdekeit Velencével szemben. Ezután egy félszázados békét élvezett, de csak nagyon lassan emelkedett; kereskedelme sokáig csak az Adria partvidékére szorítkozott és csak hatvan évvel a nagy földrengés után indult el az első nagy hajója Szmirnába, addig csak apró hajói (trabukala) voltak. A hét éves háboruban az angolok a francia és spanyol flottát megsemmisítették s ekkor kezdett ismét gyorsan emelkedni a raguzai tengerészet.

A város ismét vagyonosodni kezdett, de a félszázados külső béke alatt veszedelmes belvillongás kapott lábra. A régi nemesség (salamankezi) mindenképen elnyomta az ujat (sorbonezi), az összeházasodás szigoruan meg volt tiltva. 1763-ban egy Kaboga elvett egy sorbonez leányt; a nagytanács a frigyet törvénytelennek jelentette ki és Kabogát kizárta a nagy tanácsból. Egyik viszály a másikat érte. A nagytanácsban hét Szorkocsevics család ült, mi befolyását döntővé tette. A város két táborrá oszlott. A szenátusnak ekkor 45 tagja volt. Szorkocsevics pártját Pucics Lukács, az ellenpártot Gradigo Máté vezette, ez azt javasolta, hogy a nagy tanácsban csak hárman szavazhassanak, s midőn javaslata megbukott, kivonult egész pártjával az ülésből, úgy, hogy a tisztviselők választását nem lehetett megejteni. A köztársaság két hónapig kormány nélkül maradt. A polgárok fegyelmezett rendszeretete és munkássága elhárította a városról az anarchia veszedelmeit. A töröktől való félelem a feleket megegyezésre birta: elhatározták, hogy rendes üléseken csak három Szorkocsevics szavaz, a többi csak tanácskozó joggal bir, a rendkivüliekben pedig csak kettő szavaz; továbbá, hogy ezentul a köz-

tisztviselőket többé nem szavazás, hanem sorshuzás utján fogják megválasztani, a mi elég rendetlenségnek volt oka, de legalább a belviszály szünetelt.

A nemes családok civódását 1768-ban az orosz-török háboru szüntette meg. Orlov az orosz flottával az adriai tengerben megjelent, mert Raguza a háboru alatt Alexandriából Konstantinápolyba gabonát szállított. Raguza a bécsi udvar pártfogását kérte, de ez nem sokat tehetett, mert Mária Terézia II. Katalinnal nem a legjobb viszonyban volt. Az orosz udvar meg Nagy. Péter óta neheztelt Raguzára, ki 1724-ben megkérte, hogy engedje meg, hogy Vladiszlávics Száva szerb főur, ki Raguzában lakott, kertjében gör.-keleti kápolnát építhessen, de a szenátus e kérelmet megtagadta, mert nem akarta feladni az elvet, hogy Raguzában egyetlenegy hitfelekezet, a katholikus legyen. Ugyanezen okból az 1667-iki nagy földrengés után elutasította 600 szerb családnak azon kérelmét, hogy a városban letelepedhessenek, pedig évi 3000 arany adót igértek. (Engel u. o. 241—248. lap. Coletti: Illyr. Sacr. VI. Ecclesia Ragusina pag. 277.)

A szenátus az orosz udvar megkérlelésére legügyesebb diplomatáját, Ranjina Ferencet küldte Sz.-Pétervárra — de hiába, hidegen fogadták. Távozásakor nem ajándékozták meg, mint szokásos volt, drága prémmel, hanem csak 500 rubelt kináltak neki ajándékul — ő csak egyetlenegyet fogadott el, hogy meg legyen neki, a mint mondá, a cárnő arcképe. Ranjina Berlinben is járt II. Frigyesnél, a kinek kérdésére, kit szeretne Raguza szomszédul, azt felelte: »a mely jobb indulattal viseltetnék irántunk«. A hires diplomata apró, sánta és púpos volt és midőn egy izben a boszniai vezérnél járt követségbe és az lenézőleg azzal fogadta: »hát Raguzában nincs különb ember náladnál, a kit hozzám követségbe küldhetnének?« Az önérzetes követ azt felelte neki: »A milyen az ur, olyan követet küldenek hozzá és te örülhetsz, hogy neked ilyen is jutott«.

Minthogy Raguza követe az orosz udvarnál mit sem végezhetett, XIV. Kelemenhez fordultak, ennek közbenjárására a toskániai nagyherceg a livornói kikötőben telelő Orlovot rábirta, hogy 1775-ben Pizában Raguzával szerződést kötött, mely elismerte Raguza semlegességét, de kötelezte, hogy a városba orosz konzult fogadjon be és ez házában orosz kápolnát emelhessen. (Skurla pag. 19. Engel: Raguza tört. 262—266. lap.) A háladatos város, mert Ausztria elősegítette a pizai egyességet, Máriá Teréziának ajándékozta Sz. István jobb kezét, mely kétszáz év óta Raguzában volt: a királynő máj. 29-étől jun. 5-éig Bécsben közszemlére tette

a szent ereklyét s azután a magyaroknak ajándékozta, kik azóta Budán a kir. kápolnában őrzik. (Gelcsics, u. o. 113. p.)

Raguza erős oltalmat talált a bécsi udvarban az 1782. évben is, midőn a nápolyi királysággal viszályba keveredett. Raguza 1173-ban, hogy Velencével szemben nagyobb biztonságban legyen, megengedte, hogy a városban egy parancsnok sziciliai őrséggel táborozzon — ezen egyesség századokon át a velencei és utóbb a magyar védnökség alatt elvesztette értelmét és réges-régóta Raguzában már nem volt sziciliai őrség — most 1782-ben a nápolyi udvar, nem tudni mi célból, követelte a régi jogon, hogy Raguza ismét sziciliai őrséget fogadjon be, s mert ez ezt megtagadta, elfogták a sziciliaiak a raguzai hajókat és a királyság területén lévő raguzai polgárok vagyonát elkobozták. Raguza bécsi követe, Ayal gróf, II. József miniszterénél, Kaunitznál keresett segítséget és ez megnyugtatta, hogy Ausztria meg fogja tartani a Raguzával 1684-ben kötött egyességet. És tényleg kieszközölte Raguzánál, hogy a városba egy sziciliai »governatore delle armi«-t befogadjon katonaság és minden hatáskör és befolyás nélkül, és e pictus masculus Raguzában maradt ennek bukásáig!

Az amerikai szabadságharc, mely teljesen igénybe vette az angol és francia hajóhadat, azt eredményezte, hogy Raguza tengeri hadereje és hajóhada még egyszer és utoljára felvirágzott: háromszáz hajója járta az Adriát és hajói egész Indiáig kereskedtek. Diplomáciai sikere is volt; 1778-ban a szultán egy fermánt adott ki, melyben a trebinjei püspökség katholikusainak, kik a raguzai érsekség alá tartoztak, szabad vallásgyakorlatot engedélyezett — ezért a római propaganda köszönetet mondott a köztársaságnak.

Ezután ismét hanyatlott az ipar és kereskedés, mert Velence a tengeri kereskedést Spalató felé irányította és a töröktől monopoliumot szerzett a boszniai és hercegovinai sókereskedésre. A stagnii sóművek hanyatlottak, mire Raguza azt az ügyetlen rendeletet adta ki, hogy alattvalói a stagnii állami sóművekből kötelesek szükségleteiket beszerezni, mire konavalji alattvalói lázongani kezdtek, kiket csak Ausztria erkölcsi támogatásával, mely a campoformiói békében a kattarói öblöt szerezte meg, volt képes megfékezni, mert Ausztria Raguzának fegyveres segélyt igért. (Engel u. o. 277—280.; Skurla u. o. 19—32.; Gelcsics u. o. 116—120. lap.) Az 1789-iki éhség és az 1795-iki pestis ujból érzékenyen sujtotta a várost, a nemesség belső viszálya és a konavalji alattvalók elégedetlensége utját egyengette a köztársaság bukásának, mely rövid idő után be is következett.

A campoformiói béke folytán Raguza régi irigye és ellensége, Velence Dalmáciával együtt Ausztria birtokába került (1796.) és Raguza is remegett függetlenségeért, de bécsi követének, Ayala grófnak ügyessége megmentette. — Ausztria a pozsonyi békében 1805-ben I. Napoleonnak engedte át Dalmáciát — de a kattarói öböl átadása késett, mire az orosz flotta és Montenegró megszállotta: Raguza két tüz közé került, egyfelől Franciaország, másfelől az orosz flotta és Montenegró szorongatták, — a szenátust régi bölcsessége elhagyta és fegyvertelen semlegességre határozta el magát, mely pár év előtt Velence bukását is okozta. Az orosz flotta megigérte Raguzának, hogy tiszteletben fogja tartani szabadságát, ha a várost megerősíti és a franciáknak nem engedi meg a területén való átvonulást, hogy a kattarói vidékre ne jöhessenek. A szenátus nem fogadta el az orosz javaslatot, és Molitor francia generálisnak megüzente, hogy kerülje meg a várost és így vonuljon Kattaró ellen, nehogy az egyesült orosz-montenegróiak megtámadják a várost. Ha az orosz tanácsot, melyet egy pár patricius is támogatott, elfogadták volna, I. Sándor orosz cár a bécsi kongresszuson megmentette volna Raguza függetlenségét, de nem tették!

Lauriston francia generális 800 emberrel Raguza felé közeledett, mintha Kattaró ellen vonulna, és engedelmet kért a szenátustól, hogy embereivel az éjjelt a városban tölthesse, — a mint bevonultak, tábort ütöttek és megigérték, hogy a köztársaságot tiszteletben fogják tartani. Erre 1805. jun. 17-én az orosz-montenegrói és francia hadak megütköztek, a franciák vereséget szenvedtek, az orosz flotta Raguzát a tenger felől bombázta, a montenegróiak a száraz felől ostromolták; tüzvész és rablás tönkrejuttatta Raguzát, a kár a franciák becslése szerint 20 millió frankra rugott. Molitor francia generális 1600 emberrel felszabadította Raguzát, nem bántotta szabadságát, mig a kattarói öblöt el nem foglalta. Az 1807-iki év nagy aggodalmak között telt el Raguzára nézve, mely sorsát előre sejtette. 1808. jan. 31-én Marmont francia fővezér egészen váratlanul katonáival körülzárta a comesi palotát, ágyuit a város felé szegezte, megparancsolta a szenátoroknak, hogy gyülésre jöjjenek össze és midőn együtt voltak, felolvastatta előttük I. Napoleon rendeletét, hogy a raguzai kormányt és szenátust feloszlatja! Raguza Dalmáciával együtt Franciaországé és utóbb Ausztriáé lett.

II. Az állami szervezet és a biróságok átalakitása. Az 1667-iki földrengés után Raguza egy kezével felépítette a várost, másik kezével pedig védekezett ellenségei ellen.

1667. jun. 3-án az életben maradt szenátorok először jöttek össze és jun. 10-ére összehivták a nagy tanácsot a Revelina várba, mert a tanácsház romokban hevert. A sárga könyv ez időtől fogva a köztársaság bukásáig kevés törvényt tartalmaz és ezek is csak organikus természetüek. A jun. 10-iki tanácskozáson csak 38 patricius volt jelen, a többi a földrengésben elveszett vagy sulyos sebekben feküdt, egy páran meg külföldön voltak. Itt a szenátorok számát 21-re szállították le, határozathozatalra már nem 36, hanem csak 15 szenátornak jelenléte kivántatott; a kistanács tagjainak számát 6—7-re szállították le, kik közől kor szerint más-más a vicerektor, mindaddig, mig a rektort (comest) meg nem választják; az igazságőrök száma 3, kik a 45 évet meghaladták; büntető biró van 3, kik szavazattöbbséggel döntenek, a halálos büntetés, örökös rabság és testcsonkítás büntetését egyhangulag kell kimondaniok, és ha egyhanguság nem érhető el, akkor vagy a comes vagy a helyettese csatlakozik hozzájuk; polgári biró van 3, de kettő is dönthet; kincstárnok van 3, Mária Maggiore képviselője 2; magánügyvéd 3, utóbb 4, kik az államügyész teendőit is ellátják; egészségügyi felügyelő van 3, — ennyire szállították le a köztisztviselők számát, mert nagyon kevés volt a patricius, kik egyedül voltak jogosultak közhivatalok viselésére.

A másik fontos teendő volt a patricius családok kiegészítése aggregatió által. A nép a földrengés által koldusbotra jutott és így nem lehetett az aggregatió tekintetében az 1664-iki törvény értelmében eljárni, mely a felveendő polgári családtól azt kivánta, hogy 10,000 tallért ajándékozzon az államnak — s így elhatározták, hogy 10 olyan polgári családot fognak a rangemelésben részesíteni, kik a földrengéskor és utána a város körül nagy érdemeket szereztek és pedig ötöt azonnal, ötöt pedig három hó mulva, a felvételt a nagytanács, szenátus és kistanács szavazattöbbséggel fogja eszközölni, az aranykönyvbe azonban csak olyan férfiu irható be, kinek Raguzában háza és legalább 3000 arany értékü egyéb ingatlana van a köztársaság területén. A közbeszóló végzésekre vonatkozó felebbezési biróság is csak 7 tagból állott, a felebbezési kollégiumot nem is lehetett megalkotni, azért az összes felebbezésekre nézve a szenátus lett illetékes. A gyapjuipar megsemmisült, így az erre vonatkozó hatóságot nem is alkották meg. A comes választást 1669 tavaszáig elhalasztották, mig palotája fel nem épül, addig a kistanács elnökei váltakozva helyettesítették.

Az aggregatió volt a legégetőbb kérdés, 1673-ban ujból öt családot vettek fel a patriciusok sorába, — de a féltékeny

régi nemesség az 1686-iki törvénynyel majdnem lehetetlenné tette az uj nemesek felvételét. 1673-ban két államügyészt választottak és 1676-ban megalkották ujból a kollégiumot is, mint felebbezési biróságot. Azután ujra szervezték a külső területi főhivatalokat. A földrengés ledöntötte a székesegyházat, melynek jövedelmei 250 skudira apadtak, az érsek nem volt képes a papnevelő intézetet fentartani, és az olasz papok sem voltak többé hajlandók a raguzai elszegényedett érseki székre pályázni, úgy, hogy 1680-ban törvényben mondották ki, hogy csak belföldi ember lehet raguzai érsek; az indokolás önző és nem őszinte, azt mondja, hogy honi érsek sokat használhat a raguzai családoknak és elhallgatja, hogy idegenek már nem keresték e méltóságot.

1704-ben a nagytanács végzésben ünnepélyesen hálát ad Istennek, hogy békét és áldást adott a városnak és megszaporította a szuverén családokat, minek folytán az egész vonalon megszaporították a tisztviselők számát és a hármas tanácsokét is. A nemesség megszaporodtával megfogyatkoztak a régi polgári erények; a nagytanácsot alig lehetett határozatképes számban összehozni, még a választások megejtésére sem, úgy, hogy 1705-ben kimondották, ha két izben nem jönnek össze határozatképes számban, a harmadik ülésen határozatképesek azok, a kik összejöttek, tekintet nélkül számukra! Ezt a szomoru törvényt azonban 1707-ben visszavonták. Senki sem törődött oly országos kötelességek teljesítésével, melyek nem jártak fizetéssel, — a fizetéses állásokért pedig valóságos harcot vivtak. 1726-ban a fizetéseket felemelték és hogy minden patriciusra jusson a sor, a ki valamely hivatalt viselt és mandátuma lejárt, öt évig nem volt ujra választható. Oly nagy volt a fizetéses állások utáni viaskodás, hogy az 1726-iki törvény elrendelte, hogy a nagytanács tagjai a választó ülés előtt esküt tettek, hogy nem fogja őket a szavazásban más vezetni a közérdeknél. 1747-ben a magasabb állásu hivatalnokra nézve azt határozták, hogy a választási ármányokat elkerüljék, hogy a három év letelte után azok lépnek hivatalba, kik az azelőtti három évben szolgáltak és továbbra is így váltakozzanak, és csak azok helyét töltik be, kiknek helye haláleset vagy lemondás folytán megüresedett. Legnagyobb viaskodás a szenátori állásokért volt, ezt 1749-ben azáltal iparkodtak elháritani, hogy egy uj kollégiumot, az »avanti-senato«-t 21 tagból szervezték, ezek voltak a szenátorok in spe, mert ha a nagy-szenátus egy tagja meghalt, az uj kollégium legidősebb tagja foglalta el helyét, — az uj kollégium előgyakorlat volt a szenátorságra, mert erre bizták az ingatlanokra vonatkozó pol-

gári perekben előforduló felebbezések elintézését 300 perperig, igy könnyitettek a nagy-szenátus munkáján is. Az uj kollégium legidősb tagja, mint elnök és a kor szerint utána következő két tag gyakorolta az uj kollégium tagjai és a felek felett a fegyelmi hatalmat.

Az ármányok és pártoskodás azért még sem szüntek meg, azért a végső eszközhöz fordultak és a hivatalok betöltését részben a sorshuzásra, részben a választásra bizták. A comes választásnál az állásra pályázók nevét urnába helyezték, háromnak nevét kihuzták és e jelöltek sorából a nagytanács választott. A comesnek 50 éven felülinek kellett lennie. A polgári konzulok választása úgy történt, hogy az összes nagytanácsbeliek nevét tették az urnába, hat nevet huztak ki, ezek mindegyike megnevezett egy kandidátust és a nagytanács ezekből választott, — így történt a kincstárnokok, a Maria Maggiore prokurátorainak és sz. Balázs templom és a kórház prokurátorainak választása is. A többi hivatalnokokat egyszerüen úgy választották, hogy a folyamodók neveit urnába tették és a kinek nevét kihuzták, az kapta meg a kérdéses hivatalt, — jobbnak tartották a közügyek sorsát a szerencsére bizni, mely alkalmasabbra eshetett, mint a minőket az ármányok, vesztegetés és rokoni pártfogás juttatott állásokba. A nagytanács minden ülése előtt a comes titkára jegyzéket terjesztett elő az üresedésben levő állásokról s ezeket a következő ülésen be kellett tölteni. Ez a különös választási törvény 1763-ban lépett életbe. Az uj kollégiumot 1774-ben megszüntették, mert nem volt képes a szenátori állásokért való éles viszálykodásokat megszüntetni és helyébe 43 tagból álló »Giunta del Collegio« nevü testületet választott szavazattöbbséggel a nagytanács; ennek ugyanaz volt a szervezete és célja mint a feloszlatott uj kollégiumnak, de ez sem vezetett célhoz s így nem volt hosszu életü.

Némely család számbeli túlsulyát a szenátusban azzal igyekeztek ellensulyozni, hogy egy családból három tagnál több nem szavazhat, birósági teendőkben pedig csak két tag, a többinek csak tanácskozási joga van. A belviszály nagyságát bizonyítja az a törvény, mely szerint az, a ki szenátort megakadályoz abban, hogy valamely ülésre elmenjen, tiz évre hivatal- és minden előjogvesztés, sőt elzárandó, ebben a vizsgálat és itélkezés a kistanácsot illeti. A törvénymagyarázat joga a kistanácsot és a provedditorokat együttesen illette, ezt is megváltoztatták és a szenátusra bizták, de valamely törvény megváltoztatásához a kistanács, nagytanács és szenátus szavazatainak hétnyolcadrésze volt szükséges. Az uj választási törvényt (1763.) próbaképen 15 évre hozták, —

1777-ben ujból megerősítették azzal, hogy a megválasztott tisztviselőt, ha bevált, a tanács megerősíti, így kisérletet tettek a hivatalnokok állandósításával is.

1776-ban törvényben kimondották, hogy sem az egyház, sem semminemü, akár világi, akár egyházi kegyes alapítvány ingatlant nem szerezhet, még végrendelet folytán sem. A kincstárnokok kötelesek azt belföldinek nyilvános árverésen eladni és a vételárat az egyháznak vagy az illető kegyes alapítványnak átadni belföldi vagy külföldi hasznos befektetés miatt, ehhez azonban az állam beleegyezése volt kikérendő, — a kegyes alapítvány tőkéinek csak kamataival rendelkezett szabadon. A város szépítésére az alapítványokból csak kivételesen volt szabad házat építeni, akkor, ha az állam ezt megengedte. Ugyanezen évben egy másik fontos törvényt is felelevenítettek, s ez, hogy külföldi a köztársaság területén ingatlant nem szerezhet és nem birhat, még végrendelet folytán sem; ezt a kincstárnokok egy éven belül nyilvános árverésen kötelesek eladni és a vételárt az illetőnek kézbesíteni. Külföldiek még hozomány utján sem juthattak Raguza területén ingatlanhoz, ezt is el kell adni, — ha raguzai polgárnő az állam határán kivül lakott, Raguza területén levő birtokainak igazgatását idegenre nem bizhatta.

Ha minden hanyatlásnak indult is Raguzában, de a keresztény irgalmasság cselekedetei soha. 1671-ben állami pénzen az első takarékpénztárt (Monte di pieta) állították fel a szegény nép javára. 1781-ben törvényt hoztak, hogy minden végrendelet vagy inter vivos való adományozás értékének egyharmadrésze a törvény értelmében a kórházé és szegényügyé, kivéve azon hagyományokat, melyeket misealapítványul tesznek, vagy a nőcselédképző-intézet javára, melyet 1785-ben alapítottak, hol oly jó nőcselédeket neveltek, hogy azok egész Dalmáciában keresettek voltak. A hagyatékokból és adományozásokból kifogott harmadrész a Domus Christi nevü kórháznak, az irgalmas kórháznak és a szegényháznak jutott.

Fontos törvény, hogy csak városi polgár vehet a köztársaság területén földbirtokot, a birtokcserét egy külön telekkönyvben jegyezték fel; ha valaki csalással idegen kézre akarta az ingatlant átjátszani, a vétel és eladás semmisnek nyilváníttatott, a vételkor a vevő esküt tett, hogy e törvényt nem játszsza ki, s ha ez mégis megtörtént, akkor az állam az ingatlant elkobozta, felét magának tartotta, fele pedig a csalárdság feljelentőjéé lett. A termelőtől nem volt szabad spekulációra bort venni, ilyen és hasonló törvények által a köztársaság a fogyasztó közönség érdekeit védte meg és lehetetlenné tette a kárára való üzérkedést élelmiszerekkel.

1783-ban visszatértek a régi tisztviselőválasztási rendszerhez egy kis módosítással. Mind a három kamara, a kistanács, szenátus és nagytanács egy-egy állásra egy jelöltet állított fel és ezekből szavazattöbbséggel a nagytanács választott egyet. Ez a rendszer hét évig tartott, de nem vált be és ujra a sorshuzás utján való választásra tértek vissza.

Hivatalos nyelv. Eldöntetlen kérdés, mikor kerekedett felül Raguzában a horvát nyelv, Makusev azt hiszi, a XV. század elején, midőn a szláv Konavlje területet bekebelezték Raguzába; Majkov, Pipin és Nodilo azt hiszik, hogy a szláv elem már a X-ik században lett uralkodóvá (Nodilo: Prvi ljetopisci i davna historiografija Dubrovačka. Rad, LXV. pag. 112., 113.). Luccari azt mondja, hogy a XI-ik században került Raguzában a latin nyelv rovására a szláv nyelv uralomra (Luccari u. o. pag. 15.). Ravennai János raguzai állami kancellár 1370—1380 között, azt mondja, hogy ekkor már kevesen értették és beszélték az olasz nyelvet; Razzi Serafin történetiró pedig azt mondja, hogy a XVI-ik sz. elején az ifju nemzedék már nem igen értette az olasz szót (La Storia di Raugia. Lucca II. 133.; III. 132.). A horvát beszéd a családi körben majdnem egészen kiszorította az olaszt és így az előbb virult latin irodalmat felváltotta Raguzában a horvát nyelv és irodalom, mely ekkor itt élte első aranykorát. Hogy mennyire volt a közéletben a horvát nyelv elterjedve, mutatja az a sok szláv terminus technicus a Statutumok olasz szövegében (Lib. V. c. 24., 29., 33.; VI. c. 51.; VII. c. 60.). A zöld könyvben is sok a szláv műszó, noha ennek szövege váltakozva olasz és latin, így e szók: Kaznačina, soebina, obor, lokva, sjenokos, porota, porotnici stb.

Kisérletet tettek a szláv nyelv használatával a tanácsüléseken is, de a latin nyelv akkor Európában oly általánosan volt mint hivatalos nyelv használatban és a szláv nyelv még igen fejletlen volt, úgy, hogy a szenátus 1472-ben végzést hozott, mely szerint a tanácskozás nyelve a latin, de a rektor engedélyével a régi raguzai tájszólásban (latin nyelvi keverék olaszszal) is szabad volt beszélni, ellenben szláv nyelven egy perper birság terhe alatt nem volt szabad. A törvénykezésben a csak szlávul tudó alsó néposztályra való tekintetből a bagatell ügyekben (10 perperig) az itéletet a szláv kancellárnak szláv nyelven külön könyvben kellett leirnia, mert az itélet csak ezáltal lett jogerőssé. A justicierok, élelmiszerek felügyelői, nem voltak eléggé jártasak a latin és olasz irásban, úgy hogy könyveiket, illetőleg az általuk vezetett számadásokat, birságolásokat 10 perperig, a szláv kancellárnak szláv nyelven kellett megfogalmaznia, s így a szláv

nyelv a közigazgatás némely ágaiban és a törvénykezésben is némileg hivatalos nyelvként szerepelt. Mielőtt a szláv kancellár állását szervezték volna, volt egy szláv irnok (scriba sclavicus), ki a szomszédos szláv országokból jött iratokat lefordította és az oda szóló iratokat szlávul fogalmazta, e hivatalos iratokat a szenátus rendeletére egy külön könyvbe jegyezte fel. A szláv kancellárt (cancellarius sclávicus) már a XIV-ik században találjuk (Ref. I. 30.; II. 34.), utóbb egy szláv jegyző is működött. A szláv országokkal való érintkezés nyelve a szláv volt. (Gelcsics u. o. 35., 36.)

A hivatalos iratokban a XIV-ik század végéig a latin, azután a XV-ikben váltakozva a latin és olasz, de az előbbi túlnyomóan, a XVI—XVIII-ik században vegyesen az olasz és latin, de az előbbi túlnyomóan volt használatos. A raguzai latin tájszólás még a XVII-ik században is előfordul végrendeletekben és tanukihallgatásokban. A szláv nyelvet hivatalos iratokban és tanuvallomásokban a XIV-ik század óta csak szükségből és igen szük korlátok között használták, de az annál inkább el volt terjedve a családi életben és a raguzai irodalomban.

Közművelődés. A nagy földrengés és Raguza hanyatlása nem kisebbítette irodalmi dicsőségét. Bunics Miklós hires költő, honának uj alapítója, polgári erényeit vértanui halállal koronázta. Gradics István (Gradigo) hires diplomata, egymásután három pápa barátja, vatikáni könyvtárnok, kitünt politikai irataival, költeményeivel és mathematikai műveivel († 1681.). Banduri Anzelm első adott ki tudományos művet a görög és latin numizmatikáról. Gyorgyics Ignác hires prózairó és költő († 1737.); Resti Junius (Rasztics) Raguza legjobb történelmét irta meg († 1735.); Cerva Szerafin megirta a raguzai egyház és rendének történetét († 1759.); Dolci Sabo pedig irodalomtörténetét († 1777.); Aletti János mint archaeologus tünt ki († 1743.); költői tehetségökkel kitüntek: Boskovics Anna, Bogasinovics Lukrécia, Facsenda Mária és Szorkocsevics Katalin. Stay Benedek szónoklattanár Rómában latin költeményekkel tünt ki († 1801.); Zamanja Bruja latinra fordította az Odysseát, Hesiodot és Theokritot († 1820.); Kunics Rajmund az Ilyast és a gör. anthologiát. Valamennyinél hiresebb Boskovics Rudiger, a hirneves költő, bölcsész, természettudós, ki európai hirnevet szerzett magának és hona műveltségének († 1787. febr. 13.).

A XVIII-ik században két nevezetes építészi műremeket alkottak: ujra felépítették a rombadőlt székesegyházat renaissance stilusban (1671—1713.) és hasonló stilusban a a jezsuiták templomát és kollégiumát (1725—1735.), az

utóbbit nagyszerü római izlésü oszlopsor diszíti. A jezsuita rend nagyon kedvelt volt Raguzában, ezek lettek a műveltség és tudományosság terjesztői Raguza iskoláiban 1624-től fogva, a tudományok mellett főkép a latin és horvát költészetet művelték; e rendet 1773-ban a raguzai iskolákban a piaristák váltották fel, kik azonban a horvát irodalmat elhanyagolták, e kor irói közül nevezetes Appendini Ferenc, a raguzai irodalomtörténet megirója. Midőn a raguzai kereskedés és ipar hanyatlott, a patricius családok a tudomány és irodalom ápolását kezdték üzni, mint otia litteraria-t. 1711-ben alakult meg az »Accademia degli oziosi« irodalmi társaság, melyben a latin és olasz nyelv mellett a horvát nyelv volt tulsúlyban. Raguza irodalmi dicsősége túlélte politikai bukását!

236. *Rácski Ferenc: Horvátország belső állapota a XII. sz. előtt: közoktatás és iratok.* Rad, 115. köt. 1893. 37—67. l. (Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća: Obuka i pismenost.)

I. Oktatás és irástudás. Horvátország műveltségi állapotáról a XII-ik sz. előtt igen kevés oklevéli adatunk van. Midőn mai honukat a horvátok elfoglalták, már rendszeres földmüvelők voltak (Rad, 105. kötet 203. l.), rendes családi életet éltek, sőt a család házközösségi szervezetével alapja volt a horvát állami életnek (Rad, 57. köt. 131—138.; 91. kötet 131. k.; 99. kötet 105.), szelid kedélyöknél fogva minden nagyobb nehézség nélkül már a VII. sz. vége előtt keresztényekké lettek, a szalona-spalatói érsekség utján, melyhez tartoztak, Rómával és a nyugati műveltséggel érintkezésbe jöttek, mi művelődésükre nézve előnyös volt. Horvátországban is az egyház és papság kezében volt a műveltség terjesztése, melynek nyelve itt is a latin volt. X. János pápa a spalatói zsinat alkalmából 927-ben levelet intézett Tomiszláv horvát királyhoz, Mihály humi fejedelemhez, a horvát zsupánokhoz, a papsághoz és a néphez, hogy gyermekeiket in studio litterarum neveljék fel. (Rački: Documenta pag. 190., 192.) És hogy a pápa intelmének volt is foganata, látjuk Cserni Péter spalatói ur iratából: »Vettünk a szülőktől egy kis fiut, neve Zloba, azt taníttattuk, felszabadítottuk és segítettük, hogy pappá lehessen.« (Docum. u. o. 134.) Ha a XI-ik században a rabszolga gyermekeket taníttatták, kétségtelen, hogy saját gyermekeiket is, főkép ha papoknak szánták.

Másutt a székesegyházak és zárdák mellett iskolák is voltak — kétségtelen, hogy ez Horvátországban is divatos volt, mert a kath. egyház szervezete mindenütt azonos. Nagy Károly birodalmában minden káptalanban volt egy canonicus

scholasticus — horvátországi oklevelek ilyet nem említenek, hanem a spalatói káptalanban szerepel a primicerius kanonok, ki Chrodegang és Amalari regulája szerint rangban az archidiaconus és archipresbyter után következett és ugyanaz volt a feladata mint a canonicus schlasticusé, vagyis a lythurgia, egyházi énektanítás és a káptalani iskola vezetése. Horvátországban már a XII. század előtt sok bencés apátság és rendház volt (Rad, 79. kötet 162—170. l.), e rendházak mellett mindenütt iskolák voltak és a szerzeteseknek a regulák megállapítják a napi órákat, melyeket olvasással kell tölteniök — erre nézve horvátországi oklevelekben említés nincs, de kétségtelen, hogy ezen intézmények és szokások itt is megvoltak.

A káptalanok és rendházak melletti iskolák első sorban a papneveléssel foglalkoztak (scholae interiores), de a világi növendékek számára is voltak itt iskolák (scholae exteriores), de ezeket csak kevesen látogatták, mert ezen korban az iskolai képzést papoknak valónak és világiaknak feleslegesnek tartották, ez utóbbiakat fegyverforgatásra tanították s azért az akkori uralkodók legnagyobb része nem volt irástudó és azok leveleket nem is irtak alá, hanem csak jellel (signum) jelelték meg. A legrégibb horvát okleveleken 852-től fogva is csak signum van, Trpimir fejedelem és a horvát zsupánok is csak így irták alá az okleveleket, mert kétségtelenül nem tudtak irni; az okleveleket irta és hitelesítette Márton pap, a király káplána. (Documenta 5.) Utódai is aligha tudtak irni, mert ezeknél is az udvari kancellárok, papok állították ki az okleveleket.

Horvátország ezen korban sokszoros összeköttetésben volt a byzanci udvarral, melynek védnökségét egyideig elfogadni voltak kénytelenek; a XI-ik században a horvát királyi udvarban egy byzanci követ is rendszerint tartózkodott (Doc. pag. 43., 69., 71., 74.); a horvát fejedelmek és családuk tagjai is többször megfordultak Byzancban részint hódolni, részint támogatás végett, mint Szedeszláv. A Karolingokkal is sokat érintkeztek, kiknek védnöksége alatt egy félszázadig állottak, így 805-ben Pál zárai prior és Donát püspök Nagy Károlynál Diedenhoffenben, egy horvát követség 815-ben Jámbor Lajosnál Paderbornban és egy 818-ban ugyanannál Heristalban tisztelgett Borna fejedelem és Ljutovit zsupán részéről (Einhard annal. ad 805. Docum. 310.; ad a. 815., 818. Docum. 316., 320.). Még gyakoribb volt Horvátország érintkezése Itáliával, főleg Velencével, Rómával és Apuliával. II. Urseolo doge leánya, Hicela, István horvát trónörökös neje (Docum. 430.), a horvát hadi és kereskedelmi hajók is sürűn

járták az Adriát. Horvát követségek gyakran jártak Rómában és a pápa követei is gyakran megfordultak náluk; sok horvát zarándok is felkereste az itáliai kegyhelyeket, így a IX. sz. második felében a cividalei evangeliumos kéziraton levő feljegyzés szerint mint zarándokok megfordultak Itáliában Trpimir horvát fejedelem és fia Péter, Branimir feleségével Marussal, Braszlav pannoniai fejedelem feleségével és több horvát főúr (Docum. pag. 382.). Vannak adataink, hogy a horvátok ezen időben a kordovai kalifával is érintkezésben voltak (V. Damanskiji o slavjanah v Maloj Asii, v Afriki i v Ispanii. St. Petersburg, 1859.). Mind ezen érintkezések kétségkivül nagy befolyással voltak Horvátország műveltségi állapotaira.

A dalmát városokban, melyekkel érintkezésbe jöttek bejövetelökkor és lasssanként el is foglaltak, a régi római műveltséget találták, mely kétségkivül szintén befolyt a horvát kulturára.

A középkori iskolának, mint mindenütt, úgy Horvátországban is a latin nyelv és irás volt a fő, ezek szerepelnek nemcsak az egyházi, hanem az állami és magán oklevelekben. A XII-ik századig terjedő időben fenmaradt horvátországi oklevelek betüi olyanok, mint az azon korbeli olaszországi oklevelekéi: majuscula, minuscula és az ékes littera beneventana. Az oklevelek latinsága gyakran az ugynevezett sermo rusticus. Az oklevelek irói kizárólág papok. A zárai iskolában az oklevelek egy magister grammatikust is említenek. Az oklevelek szerkezeti sajátságai teljesen megegyeznek az azonkori olaszországiakkal. A horvátországi oklevelek könyveket, sőt könyvgyüjteményeket is említenek, különösen a rendházakban (Docum. 181—182.), de világiaknak is voltak könyveik, így István horvát bán egyéb drágaságok mellett nehány könyvet is ajándékozott a zárai sz. Krisogon zárdának (Documenta pag. 46.). E könyvek mind egyháziak voltak.

Horvátországban azon korban a középkori történetirásnak egy nemét, a szentek életének irását is művelték; a nyugaton használatos szentek életét megtoldották a horvát szentekével és ezekben nehány történelmi adat is van. Spalatóban már igen régen vulgaris latinsággal meg volt irva sz. Dujmo (Domnius) és sz. Anasztázia élete, ezeket Lőrinc érsek a XI-ik sz. második felében a Párisból való Ádámmal tiszta latinságra átiratta, ennek kézirata megvan (Doc. 288.). »Historia translationis S. Anastasiae« előadja Donát püspök esetét Zárában 804-ben. Szent Krisztofor Arbe védnökének élete elmondja a Normanok beütését Horvátországba 1075-ben.

Tamás spalatói fődiakon művének XI—XVII-dik fejezetéből látszik, hogy adatait egykorú történelmi feljegyzésekből merítette, főkép a spalatói érsekek katalógusából, hol az egyes püspökök neve mellé életrajzi adatok is voltak feljegyezve.

A szláv irásnak is már a X-ik sz. elején akadunk nyomára és pedig a glagolica formájában. Az egyházban a latin nyelv mellett már a tizedik században nagyon el volt terjedve a szláv nyelv, melynek nehéz küzdelme volt a latin nyelvet pártoló főpapság és főurakkal szemben és pedig már a 924-ben tartott spalatói zsinat óta — de a szláv irás és egyházi nyelv minden üldözések dacára a mai napig fentartotta magát, igaz, hogy sok századon át csak az alsó papságban és a zárdákban talált pártfogásra.

237. *Bozsics V.: Kajkavi tájszólás Prigorjében.* Rad, 115. köt. 1893. 68—136. l. Rad, 116. köt. 1893. 114—174. lap. Rad, 118. köt. 1894. 55—115. l. (Kajkavki dialekat u Prigorju.)

238. *Matkovics Péter: Gerlach és Schweiger utleirásai, vagyis Ungnad Dávid 1573-iki és Sinzendorf Joáchim 1577-iki konstantinápolyi követsége utjának leirása.* Rad, 116 köt. 1893. 1—112. l. (Putopisi St. Gerlacha i Sal. Schweigera, ili opisi putovanja carskih poslanstva u Carigrad, naime Davida Ungnada od god. 1573. i Joachima Sinzendorfa od god. 1577.)

Verancsics Antal 1573. febr. 13-án egy hosszu emlékiratot irt a királynak, hogyan lehetne a törököt Európából kiüzni (Katona XXV. 447—459.), — de hiába. Soranzó Jakab 1576-ban jelenti Velencének Konstantinápolyból, hogy ott a magyar királyt (II. Rudolfot) nagyon kevésre becsülik, mert nem félnek tőle, alázatos követségeit az adóval és ajándékokkal gőgösen fogadják, a békekötés csak látszólagos, mert folyton pusztítják Magyarországot.

Rym Károly belefáradt a konstantinápolyi életbe és ajánlatára II. Miksa Ungnad Dávidot nevezte ki állandó követté 1573-ban. Ez protestáns lévén, a tübingeni egyetemet megkérte, hogy ajánljon neki egy művelt fiatal papot, ki őt mint lelkész utján elkisérje. Idősb Gerlach István (szül. 1546-ban) nehezen határozta el magát az utra, de a protestánsok nagyon biztatták azon reményben, hogy a görög-keletieket a protestánsokkal való unióra fogja birni. Gerlach gondos naplót vezetett, mely történelmi szempontból is igen fontos. Hammer is felhasználta, de nagy művének földrajzi anyagára még senki sem fordított figyelmet. Kéziratát családja őrizte, de nem merte kiadni, mert sok nagy úrról igen elitélően szólt benne; száz évvel később 1674-ben kiadta dédunokája,

ifj. Gerlach István. A napló utleiró részében hézag van 1573. julius. 20.-tól októberig, mert Gerlach ekkor betegen elmaradt a követségtől Szófiában, azután hiányzik a hazafelé való utleirásából a Szolintól Bécsig való rész. Műve történelmi szempontból igen fontos.

Gerlach kisérletet tett, hogy a görög-keleti egyházat a luteránizmusnak megnyerje, de Jeremiás patriarchával való tárgyalása nem vezetett eredményre. Naplójának utleiró részét felhasználta, Szerbiára nézve Mijátovics (Glasnik XXXVI. 203—215. l.) és Bolgáriára nézve Jireček K. (Régi utazások Bolgárián át a XV—XVIII-ik században.)

A követség 1573. junius 10-én indult el hajón Bécsből. Említi Tewent, Tebent (Dévény), Pozsonyt, hol leirja a primás palotáját, a királyi lakot és a magyar táncot, Bodakot, Győrt, Szent-Mártont, hol a bencésekről megjegyzi, hogy a török közeledtekor levetik csuhájukat és fegyvert ragadnak, Komáromot, hol a várat és a sajkások fegyverzetét részletesen leirja, itt egy rác lakodalmat is látott, melyen duda mellett az urak is táncoltak, Gesztest, Tatát (Dotis), Pannónia várromját (?), melyet Atilla pusztított el, itt látta a régi római Dunahid maradványait is; Esztergomot, itt valaha érsek székelt, a Duna mellett látta palotáját is, melynek szép arcképeit a törökök megrongálták, arcukat összeszurkálván, látta a királyi palotát is, hol a királyok arcképei hasonlóképen meg voltak rongálva, dicséri a nagyszerü Bakács kápolnát; Marost, melynek lelkésze magát luteránusnak mondta, pedig voltaképen ariánus, Visegrádot (Blindenburg), melyet részletesen leir, itt látta Mátyás király palotájának romjait, melyben 366 szoba volt. Budát részletesen leirja, látott itt 4 török mosét, volt egy keresztény templomban, mely mellett latin iskola volt, látta a szép márvány fürdőt, a gyönyörü királyi palotát, mely elhagyatottan áll és pusztulásnak indul, az egyik teremben farkukat szájukban tartó arany kigyókat látott, a királyok szobrainak arca mind meg van csonkítva, a legszebb régi épületek sárral vannak bekenve. Kesereg, hogy e gyönyörü várost a török úgy elpusztította, lakóiról mondja, hogy sok köztük a zsidó és török, kevés a keresztény. A Duna hajóhidján, mely 700 lépés hosszú, átment Pestre (Päst), hol két mosén kivül csak sok üres boltot látott, miből annak egykori kereskedelmi jelentőségére következtet.

Junius 30-dikán Ráckevére (Raitzenmarck) értek, hol a magyar urak kálvinisták, a lakosok nagy többsége szerb, vásárai nagyon hiresek, a bécsiek is látogatják és gyermekeiket ide küldik a magyar nyelv megtanulására; leirja a szerb

templomot is szertartásaival. Tolnát leirván, megjegyzi, hogy ennek és a Buda alatti vidéknek lakossága, noha török alattvaló, mégis hű a magyar királyhoz és ennek is fizet adót; lakói nagyobbrészt kálvinisták, de vannak ariánusok is, papjaik keveset tudnak latinul és a magyar nyelvvel segítenek magukon. Van itt és innét egész le Bolgáriáig rác lakosság is, mely tolvaj és árulkodó, a törökkel tart és a kereszténységet kiszolgáltatja. Leirja Paksot (Papis), Baját (Weysa), Veresmartot (Veresmord), Mohácsot (Wahits), hol egy öreg magyar, ki maga is részt vett a mohácsi csatában, kalauzolta a csatatéren. Mohácsnál, szerinte, végződik Magyarország és kezdődik felső Mizia, Bosznia és Szerbia. Felemlíti és leirja még: Erdődöt (Erdeydi), Vukovárt (Volkovár), Atyavárt (Otiavar, Otin, Sotin), Ilokot (erről mondja, hogy neve szerbül Oilak!), Cserevicset (Zerewik), Péterváradot (Peterwaradin), Karlócát (Karloitzi, Karon), Szlankamént (Schlamikanik, Slamikamen), Titelt (Tital), Zimonyt (Zim, Semlin), Belgrádot (Griechischweisenburg). Itt hét napig időztek, mert a követ megbetegedett; igen tüzetesen irja le a várost, melyben sok a raguzai kereskedő, kiknek külön temploma is van. Érdekes, hogy Budapestet egy városnak veszi s így irja: Ofen-Päst.

Schweiger Salamon utleirása Sinzendorf J. követ 1577-iki konstantinápolyi utjáról.

Sinzendorf Joachim felváltotta Undgád Dávidot a konstantinápolyi állandó követségi állásban. Az utját leiró Schweiger Salamon udvari papja volt. Német nyelven megjelent utleirása több példányban van meg, s így hozzáférhető, előadását sok illusztrációval kiséri. Budánál megjegyzi, hogy annak német neve Oven (Ofen), Aba (Owa) magyar királyról van. A munka földrajzi és helyrajzi tekintetben sovány; felhasználta Szerbiára nézve Mijatovics, Bolgáriára nézve Sismanov.

239. *Rácski Ferenc: Művészet és művészeti ipar Horvátországban a XII. század előtt.* Rad, 116. köt. 1893. (Umjetnost i umjetni obrt stb.).

Művészet és művészeti ipar. Itt legfontosabb az építészet, mely többféle művészettel kapcsolatos. Midőn a horvátok a VII-ik század első felében elfoglalták Dalmáciát és a Száva melléki Pannóniát, itt a régi román városokban sok diszes épületet részint épségben, részint romokban találtak, leginkább azonban romokban, mert a gótok, hunnok, avarok és szlávok e vidéken sok pusztító hadjáratot viseltek. Dalmácia fővárosát, Salonát (Szolin) 490-ben elfoglalták a gótok, 535-ben Munda görög vezér visszafoglalta, de 547-ben ismét a gótoké lett, egy századdal utóbb elpusztították

az avarok és szlávok. Déli Pannónia fővárosa Syrmium, császári székely nagy forummal, a dunai hajók kikötője sokat szenvedett a germánok és a keleti császárok közötti harcokban, mert az Alduna legfontosabb védelmi pontja volt; 569-ben elfoglalták az avarok és a román lakosságot kiszorították; a IX-ik századig az avaroké volt. E két főváros sorsában osztoztak Dalmácia és Pannónia többi városai: Zára (Jader), Burnum, Narona, Epidaurum, Risinium, Siscia, Metulum.

E városok lerombolt középületeit a középkorban jórészben templomok, várak, házak építésére használták fel; a melyek jobb karban maradtak, azokat átalakították és uj célokra használták fel, főképen keresztény templomokul. Erre három adatunk van. Pincius (Pancso), ki a X-ik század végén Bolgáriából Dalmáciába beköltözött fivéreivel Salona mellett sz. Mihály tiszteletére templomot akart épiteni és megkérte Drzsiszláv horvát királyt, hogy engedje meg neki, hogy az épitési anyagot a salonai római teatrum omladékaiból vegye, a mit a király meg is engedett neki. (Docum. pag. 28.) Salona romjait az egész középkoron át hasonló célból széthordták, ez történt még a XVII-ik században is, a mi kiderül Bernardo velencei providur 1656. nov. 16-iki jelentéséből, mely szerint »Spalató megerősítésére Salonából nagy mennyiségü nagy követ hordat.« Garzoni spalatói comes jelentése szerint (1619. május 26.) a törökök is e romokból hordták építőanyagukat (Viestnik arheol. društva I. pag. 90.); a törökök így jártak el mindenfelé, nemcsak Salona vidékén; Bolica M. 1614-ben azt irja, hogy a régi Diokleaból, Podgorica mellett is erősen hordták a római épületek maradványait uj épitkezéseikhez (Viestnik ar. dr. VI. 37.). Máskor meg az történt, hogy egyes uj épületekbe a régiekből egyes részeket, oszlopokat, stb. beépítettek, mint a zárai sz. Donát és sz. Péter, a traui sz. Márton stb. templomokba — Diokletián palotája Spalatóban úgy menekült meg a pusztulástól, hogy a lakosok abba beleköltöztek, salonai mauzoleuma és a mellette levő kis római templom, hogy az előbbit Mária tiszteletére templommá, az utóbbit pedig keresztelő kápolnává alakították át.

Magától értetődik, hogy a rómaiak által Dalmáciában emelt épületek a román stilusban épültek, ezt bizonyítják a salonai romok és Diokletián spalatói palotájának maradványai. A salonai vár falait 170-ben Marc Aurelius alatt négyszegletes tornyokkal megerősítették; 378., 379., 395-ben sokat szenvedtek a betörő hadaktól, azért a falak mellé háromszögletes tornyokat építettek, 43-nak megvannak a romjai és 45-nek nyoma maradt. A római építkezés legnagyobb

alkotása azonban mégis Diokletián palotája, melynek még omladékai is nagyszerüek, ebben lakott 305—313-ig. (Rački itt a 179-ik lap jegyzetében elősorolja mindazokat a nevezetesebb munkákat, melyek e palotát ismertetik). Diokletián mauzoleumát (némelyek Jupiter templomának tartják) már a VII-ik század közepén keresztény templommá és pedig Dalmácia és Horvátország székesegyházává alakították át. E két román stilusu épület volt mintaképe a horvát építkezésnek, így a sebenicói templom boltivezete és ornamentlkája a XV-ik század első feléből a diokletiáni boltivezet és ornamentika utánzata, ugyane befolyás érvényesül a spalatói és arbei (Rab) székesegyházaknak a XIII-ik századból való tornyain és egyéb középkori építkezéseken Dalmáciában. A diokletiáni mauzoleumnak keresztény templommá való átalakítása a VII-ik század második felében történt, midőn az első spalatói érsek, Ravennai János, sz. Domnius (Dujmo) és sz. Anasztázia ereklyéit a salonai romokból Spalatóba hozta és a mauzoleumba helyezte, melyet Szűz Mária tiszteletére katholikus templommá szentelt.

A dalmáciai monumentális épületek második faját a byzanci stilusban épült bazilikák képezték, melyek eredetileg birósági és kereskedelmi célokra építtettek, tehát birósági tanácspaloták és börzék voltak, utóbb pedig keresztény templomokká alakították át és számos uj templomot is emeltek ezen épületek mintájára. Hogy ezen korban Dalmáciában tényleg sok uj templomot ezen bazilika vagyis byzanc stilusban építettek, ezt a Salona vidékén az ujabb időben eszközölt ásatások is bizonyítják. A salonai bazilika romjait számos tudományos mű tüzetesen ismerteti (Rad, 116. kötet 184-ik lap. Jegyzet), ez 431 után épült és mintaképe a byzanci stilusban egyházi célokra épült bazilikának. Ilyen bazilika volt Curzola mellett a Sutvari szigetecskén (Viestnik archeol. družtva. XIV. pag. 50.), továbbá Syrmiumban Synerotes vértanúnak szentelve (Ljubić: O grobju sv. Sinerota u Mitrovici. Viestnik arch. dr. VIII. 97. lap). A régi Diokleában (Podgorica mellett Montenegróban) is találtak egy bazilika romjaira (Bulletino di archeologia e stroria e storia dalmata. XII. pag. 99.), de ez utóbbiról még nem tudni egyházi vagy világi célokra használták-e?

Tehát Horvátország állami önállóságának korszakában a VII—XII-ik században ennek területén a középületekben a román és a byzanci stilus voltak az uralkodók. Hogy ezek melyek voltak és milyen stilusban épültek, erre egy irásbeli feljegyzés és maguk a romok szolgálnak felvilágositásul. Konstantinus Porphyrog. (De adm. imper. c. 29.

Doc. pag. 404.) két zárai és egy kattarói templomról szól: »E városban (Zára) nyugszik sz. Anasztázia szűz teste . . . temploma δρομικός és hasonló a halpokrati templomhoz (a halpokrati sz. Mária templom Konstantinápolyban, a császári palota közelében volt és az V-ik században épült), zöld és fehér oszlopokkal és egészen telve van régi festményekkel, padozata pedig nagyszerü mozaik. Ezen templom mellett van még egy másik gömbölyü (εἰλημαπκός) templom a három királyok tiszteletére és felette egy másik templom, a katakumenek számára, szintén gömbölyü, a melybe lépcsőkön járnak fel.« A kattarói sz. Trifun templomról egészen röviden csak azt jegyzi meg, hogy gömbölyü, köralaku (εἰλημαπκός). Még megemliti sz. Domnius (Dujmo) templomát Spalatóban, sz. Lőrincét Trauban és sz. Istvánét Raguzában, de nem mondja meg, milyen alakúak. Bármily sovány is Konst. Porph. közlése e dalmáciai templomokról, mégis kiderül belőle, hogy a zárai sz. Anasztázia temploma igazi bazilika volt, román stilusban zöld és fehér márvány oszlopokkal, régi festményekkel és mozaik padozattal; a zárai Háromkirályok temploma és a kattarói sz. Trifun temploma pedig byzanci stilusban épült volt. A mai zárai sz. Anasztázia székesegyház nem azonos a X-ik századbelivel, mert 1247—1287 közt épült, noha ez is román izlésben épült. Igy tehát a XII. század előtti időben Dalmáciában és Horvátországban a templom építésben képviselve volt az a két irányzat, mely akkoron egyész Europában divatos volt.

Az oklevelekből kiderül, hogy ezen időszakban igen sok templom épült Dalmát- és Horvátországban. Igy a sz. Domnius (Dujmo) érseki székesegyházon kivül minden püspöki székhelyen is volt egy-egy székesegyház, Absari (Osor), Veglia (Krk), Arbe (Rab), Zára (Zadar), Knin (Tinin), Nin (Nona), Skardona (Skradin), Trau (Trogir), Stagni (Ston), Raguza (Dubrovnik), Kattaró (Kotor), egy-egy püspöki székesegyházzal birtak, de e püspöki székhelyeken a székesegyházon kivül más templomok is voltak, így Zárában sz. Péter, sz. Lőrinc, sz. Tamás, sz. Miklós és a Háromkirályok templomai; Spalatóban sz. Mihály, sz. Mátyás, sz. Felix, sz. Péter temploma; Trauban sz. Lőrinc és Domnius (Dujmo) temploma; Arbében sz. Cyprian és sz. István temploma stb. Sok benediktinus templom és rendház is volt Dalmáciában, az egész partvidék mentében le Neretváig (Narenta) és a szigeteken is, — e bencés templomok egész Európában egyforma izlésben épültek, a templom mellett mindenütt igen szép oszlopos nagy csarnok volt, a rendtagok gyülekezésére, azután a klauzurán belül a zárdaépület és a klauzurán kivül az

apát kis palotája. A püspöki székesegyházak mellett is mindenütt volt egy palota a püspök számára, ilyet Zárában említenek a XI-ik sz.-ban. (Docum. pag. 43., 101., 155., 175.)

Királyok és fejedelmek, városok és egyes gazdagok versenyeztek a templomok és zárdák építésében. Igy Trpimir horvát fejedelem a IX-ik század első felének végén saját költségén zárdát épít és midőn elfogyott a pénze, a belső berendezésre 11 libra ezüstöt vett kölcsön Péter spalatói érsektől (Docum. pag. 3—5.); Kresimir Péter horvát kir. a XI-ik század közepén Tengerbelgrád mellett Rogovóban építi a sz. János zárdát (Docum. pag. 51.); rokona, Csika, ugyanakkor Zárában a Mária templom mellett épít egy apáca zárdát (Docum. p. 65).; Cserne Péter a XI-ik század második felében 1080 előtt a spalatói sz. István templom mellé a Selonak nevezett helyén építi a sz. Péter zárdát (Docum. pag. 127.); Pál spalatói érsek a XI-ik század elején Spalató mellett Poljudában Mária templomot épít, melyet utóda, Cserne spalatói prior a Spalató mellett levő sz. István zárdának adományoz (Docum. p. 39., 61.); a záraiak, trauiak, spalatóiak városaikban a X-ik század végével zárdákat építenek, sz. Krisogon, sz. Domnius, sz. Benedek tiszteletére (Docum. pag. 21., 63., 75). Ezekről a templomokról és zárdákról tudjuk kik és mikor építették. Cserne Péter dicsekszik, hogy sz. Péter templomát »studio artificum« építette, tehát művészileg — minde templom az oklevelekben »ecclesia« néven fordul elő, csak a salonai sz. Péter templomát nevezik bazilikának (Docum. pag. 103.).

A mi e templomok és zárdák stilusát illeti, a spalatói sz. Domnius, később Mária templomáról már szólottunk. A többi templomok sorában első helyen említendő a Háromkirályok temploma Zárában, melyet már a X-ik század közepén említenek, ez régi alakjában meg van ma is és körülbelül a XII-ik század óta a sz. Donát nevét viseli. Köralaku kupolás épület, oszlopos csarnok övezi, márvány portáléja igen figyelemre méltó. A rotunda belsejének átmérője 22 méter. A kort, mikor épült, pontosan meg nem állapíthatjuk, csak az az egy bizonyos, hogy a 949-ik évnél idősebb, mert akkor említik. A hagyomány e templomot kapcsolatba hozza Donatus zárai püspökkel, Nagy Károly és Nicefor bizanci császár kortársával s így e templom a IX-ik század elejéről való, tehát Borna horvát fejedelem korából s így nemcsak a legrégibb horvátországi templom, hanem általában a legrégibb meglevő keresztény templomok sorába tartozik és a többi azon korbeli templomok felett az az előnye van, hogy majdnem egészen régi alakjában megmaradt. Ezzel

nem dicsekedhetnek Zárának többi körülbelől ugyanazon korból való templomai, sz. Vitályos, sz. Dominika és sz. Orsolya templomai. A sz. Vitályos temploma alaprajza görög kereszt alaku; a sz. Dominika templom kis bazilika byzanci stilusban, sz. Ursuláé kicsiny és kerek baptiszteriumhoz hasonló. Zárában régi a sz. Lőrinc temploma is, mely ma a katonai parancsnokság épületével kapcsolatos, ez egy három hajóra osztott kis négyszegü épület, bazilika alaku és nagyon hasonlít a Polában levő és a IX. század közepéről való templomhoz, nevezetes ez a karolingiak utáni korbeli portalejáról. A zárai sz. Lőrinc templomot említi a zárai prior 818-ból való végrendelete (Docum. pag. 17.; Jackson, I. 263.; Bianchi, I. 447.). Idősb sz. Péter templomát már 904-ben említik (Docum. pag. 308.), ez akkor székesegyház volt, melybe elhelyezték sz. Anasztázia ereklyéit és azóta ennek nevét viseli, de ezt, úgylátszik a XII-ik században ujjáépítették (Kukuljevics Cod. dipl. CSD. I. 215.; II. 118., 156.), ez bazilika román stilusban (Jackson, I. 261—263.; Bianchi I. 380.). A sz. Krisogon rendház őrségi templomából csak a belső árkádok oszlopai maradtak fenn római kapitelekkel és oly levéldiszszel, minő az ó-keresztény bazilikákban szokásos; az oszlopok márványból valók. A sz. Mária rendház régi templomából csak a torony van meg, mely a felirat szerint 1105-ben épült. A hat templom közül négy bizanci stilusban, kettő román stilusban épült, tehát az előbbi Zárában túlnyomó volt. A felsorolt templomok építészeti szempontból igen érdekesek.

A közeli Ninben (Nona) 18 templom volt a városon belül, 13 pedig a külvárosokban. (Bianchi: Zara cristiana II. 244. l.) Közülük kettő fontos: a sz. Kereszt és a sz. Miklós temploma. Az előbbi a kereszt feltalálásának emlékére épült és »sacellum Constantinianum« nevet viselt. Mindkét templom bizanci stilusban épült. A sz. Kereszt templomának alaprajza görög kereszt alaku és annyira hasonlít sz. Vitályos templomához mintha ugyanegy építész építette volna. Ezen templomban érdekes a portale felirata, mely szerint az Godiszláv nini zsupán idejében (a Karolingok korában) épült, mit a korai román ornamentika is igazol (Bulić: Kninski spomenici pag. 36.). Egyszerübb a sz. Miklós temploma, mely szintén görög kereszt alaku. A sz. Ambrus temploma és a sz. Mihály temploma, mely a római amphitheatrum romjain épült, egészen hasonlók. A bencés apácák Mária templomának romjai mutatják, hogy három hajóra oszlott, melyet márványoszlopok választottak el egymástól. E három templomról részletesen szól Eitelberger, Bianchi és Jackson. A sz. Kereszt templom 1697 óta a nónai comes temploma volt.

A Zárától és Nonától keletre fekvő Novigrádban kora-román és bizanci stilusban készült régiségek mutatják, hogy itt is hasonló stilusu templomok voltak, de eddig nem akadtak nyomukra (Jackson, I. 215., 327. l.).

Tenger-Belgrád a XI. században püspöki székhely volt, itt és környékén gazdag bencés apátságok voltak: a rogovoi sz. János, a sz. Bertalan, sz. Tamás, sz. Péter apátság, — de ezt 1126-ban az olaszok (velenceiek) oly alaposan elpusztították, hogy a templomoknak nyoma sincs.

Spalatóban, Dalmát-Horvátország egykori kath. metropolisában említést érdemel még sz. Eufemia temploma, mely ma katonai kórház; a templom három hajóból áll, oszlopai régibb épületektől származnak, a kapitelek rómaiak (Eitelberger, 294.). A városon kivül a Poljuda felé vezető út mellett vannak romjai a régi Háromkirályok templomának, melyet felemlít a Spalató körül létezett bencés apátságok XII-ik századbeli földbirtokösszeirása (Kukuljevics: Cod. dipl. CSD. I., 169. Kukuljevics ezen iratot 1070—1080-ból valónak tartja). E romokat részletesen ismerteti Jackson II., 72—74.; Viestnik hrv. archeol. društva XIII., 20—45. A meglevő maradványok figyelemre méltók.

A Salona és Trau közötti uton van a zsesztinai szent György és a Bihács melletti sz. Márta temploma. A szent György temploma portaléjának felirata szerint Ljubomir comes curiae (tepcsi) építette a sz. Péter, sz. Miklós és sz. György templomokat, tehát ezen utóbbit is, melyen a felirat van. (Lucius: Memor. di Trau p. 495. Docum. pag. 460. Maga a felirat kiegészített szövege olvasható Rad 116. köt. 198. l. jegyzet 1. Viestnik arch. društva XIII., 47—50.); a romokból itélve kora-román stilusban épült volt. A fenti sz. György templomot XXII. János 1325. május 12-én kelt átiratában így említi: »Sancti Georgii de campo sestino (Zestinje) traguriensis dioecesis«. A sz. Márta temploma Raguza közelében Bihácstól kissé nyugatra volt; a régi templom ma romokban van, helyén egy kisebb épült sz. János tiszteletére. A régi falban be van építve egy kő, melyen az irás a karolingok korából való. Mutimir fejedelem oklevelében 892-ben említi a sz. Márta in Biaci (Bihács) templomot. (Docum. pag. 15.) Egy meredek hegyet, melyet mező vesz körül észak felé a stafilei kastélyig, mai napig Nagy-Bihácsnak neveznek és a hegyalja, melyről oda út vezet fel, Kis-Bihácsnak. Nagy-Bihács tetején van sz. Onofrius 1475-ben épült temploma. A hegyoldalban Nagy-Bihács és Kis-Bihács között a középen lehetett a régi Bihács vár, valószinüleg a római Siculi helyén. (Viestnik arch. društva I. 12., 52.)

Trauban volt a bencés apácáknak egy rendháza 1064 óta (Viestnik arch. dr. I. 52., XIII. 50—53.), de sem e templomból, sem a sz. Domnius (Dujmo) és sz. Miklós templomból nem maradt egyéb, mint egy pár vastag oszlop faragott kapitelekkel. (Eitelberger 240., a kapitelek rajza a XIX. táblán.) Jobb karban maradt sz. Márton, ma sz. Barbara temploma, mely nevet a sz. Barbara oltárától kapta, melyet az 1537-iki török ostrom alkalmával ide áthoztak, — ma raktárul használják. Alakja hosszukás négyszög, mely három hajóra oszlik, előudvara is van. Ez a sz. Márton templom egy kis bazilika kora-román stilusban, latin feliratának betüi a VIII—IX-ik századra vallanak és azt mondják, hogy Maius traui prior emelte e templomot fivérével, Péterrel. (Eitelberger, 238—240. l.; Jackson, II. 145. l.; Viestnik, XIII. 78—83. l. A dalmát városok a polgármester »prior« nevét csak a XII-ik század közepén változtatták át »comes«-re. A sz. Márton templomát Farlati is emliti: Illir. sacr. IV. 308.) Trauban még nagyon figyelemre méltó a loggia (községi tanácsház) ősrégi palotája vastag márvány oszlopaival, gyönyörü bizanci kapitelekkel, minőket Ravennában is láthatni. Ezen márványoszlopok valószinüleg valamely más, még régibb épületről kerültek ide (Eitelberg, 237.; Jackson, II. 141.)

A dalmát-horvát szigeteken is több régiség maradt fenn e korból, így Absariban (Osor) a püspök márvány trónszéke, az arbei (Rab) székesegyház oszlopai és ciboriuma, Vegliában a székesegyház oszlopai, Brazzában (Brač) a IX-ik századbeli bolai dominikánus templom lépcsői és keresztelő medencéje, Kurzolában (Korčula) a keresztelő medence és bizanci stilusban készült sarcofágok — itt is a bizanci stilus volt a túlnyomó. Jelentékenyebbek Arbében a sz. János templom maradványai, az épület három hajóra oszló négyszögletes bazilika, a fehér, sárga és fekete kőmozaiknak a padlózaton még nyomai felismerhetők, ablakainak és portaléjának minősége is a XII. század előtti korban épült román bazilikára mutat.

Ujabb időben, 1886 óta a Tinin (Knin) környékén eszközölt ásatások is sok érdekes felfedezésre vezettek. A tinini (knini) zsupát (megyét) az oklevelek már a X-ik század közepén említik és Knin (Tinin) várát még sürübben a XI-ik századbeliek (Documenta ad v. Tenenum, Tnena, Chroatiae juppa Tenin). Ekkor itt székelt a horvát püspök, ki egyuttal királyi kancellár is volt, székesegyháza Szűz Máriáról volt elnevezve (Documenta pag. 112. Ad v. Chroatensis episcopus). A székesegyház és a püspöki palota a városon kivül a koszovo (rigó) mezőn volt, a melyet az ott elhelyezett

káptalani épületekről a nép »kapitul« néven ismert; e mezőnek egyik részén volt a püspöki birtok a palotával és melléképületeivel s innét e mező ezen részét a nép »biskupija« névvel nevezte. Ezen a tinini mezőségen a régészeti kutatások jelentékeny eredménynyel jártak. A »kapitul«-on 150 méter felületen felfedezték a templom és körfalainak romjait, a középen vannak a temploméi, melyek kelet felé fordulva 30 méter hosszúak és 16 méter szélességüek, a templomnak három hajója és a homlokzatnál előcsarnoka volt, — az egész román stilü bazilika volt; a templomot a XIII-ik században megujították és ekkor sz. Bartolomaeus apostol nevéről nevezték el, — a körülötte levő épületromok a püspöki palota és káptalani épületekéi. A Biszkupija nevü falu temetőjében is három hajóju templom romjait találták, mely egy régibb és tüzvész által elpusztult templomnak helyén épült fel; az ujabb templom a töredékekből és a rajta levő irásról itélve a IX—XI-ik században épült, a régibb talán a VIII-ik században. A feliratok szerint e templom Szűz Máriának és sz. Istvánnak volt szentelve, utóbb átkeresztelték sz. Lukácsra. Kelet felől e bazilika egy nagy épülettel volt összekapcsolva, melynek falai helylyel-közzel még láthatók, — ettől 100 méternyire északkelet felé egy más épületnek akadtak nyomaira, melynek padozata márványmozaik volt, erről a XVII-dik században azt vélték, hogy ez volt a régi püspöki palota. A Knin melletti Koszovó mező Klanactól Konj hegyéig és balról Krka folyóig terjed, a mező közepén átfoly a Koszovcsica vize, mely a kapitul romjainál a Krkába foly, — ezen Koszovó mezőről mondja a régi horvát krónika (Edidit Crncsics pag. 33.), hogy azon öt templom volt (pet crikva u Kosovi) és tényleg ott a legujabb időben több régi templom nyomaira akadtak. (Bulletino, XII. 1889.; a knini régészeti társulat jelentései III.; Viestnik hrvats. arheol. društva X. 8.; XII. 60., 141.; XIII. 91.; XIV. 96., 125.)

Összesen 30 régi templomot ismerünk ezen korból, részint romokban, részint többé-kevésbbé ép állapotban, többnyire kisebb épületek, melyekből kétharmadrész román, egyharmadrész bizanci stilusban épült; az előbbiek mintaképe a salonai ősrégi bazilika, az utóbbiaké a spalatói székesegyház vagy a volt diokleciáni mauzoleum. Zárában, Spalatóban és Nonában a romanizmus tulnyomó, majdnem kizárólagos a partvidéken, mig befelé a szárazon váltakozik a bizantinivel, ami a földrajzi fekvésnek és az ezzel kapcsolatos politikai befolyásnak az eredménye, — a partvidék inkább Itália, az emegett levő terület inkább a bizanc császárság befolyása alatt állott. E viszonyok érdekes kifejezésére találunk a zárai »Három

királyok«, utóbb »sz. Donát« templomának arhitekturájában. Donát zárai püspök, kiről e templom utóbb nevét vette, élénk érintkezésben volt a dalmát partokért versengő hatalmakkal. 776-ban Friaul frank uralom alá került, 788-ban Isztria is és kevéssel utóbb maga Horvátország is Nagy Károlynak meghódolt, — ekkor e között és Nicefor bizanci császár között nagy viszály támadt Dalmácia birtokáért, ennek eloszlatására 804-ben Beato velencei doge és Donato zárai püspök Konstantinápolyba ment. A püspök ez alkalommal kapta ott ajándékba sz. Anasztázia ereklyéit, a melyeket Zárába visszatérve, elhelyezett az akkori sz. Péter templomban. 805-ben karácsonykor Pál zárai herceggel Donato püspök, Obeliero és Beato velencei dogék Diedenhofenbe mentek, hol akkor a frank királyi udvar volt, hogy bejelentsék a dalmát partvidék, az úgynevezett Bizanci-Dalmáciának meghódolását. Nagy Károly meghódolásukat tudomásul vette és azonnal intézkedett az uj tartomány kormánya iránt, — azonban Dalmácia csak hét évig volt frank uralom alatt, mert a Nagy Károly és Mihály császár közötti 812-iki békekötéssel ismét bizanci fönhatóság alá került. Ezen ügyben érdekes Donato püspök érintkezése azon két vetélkedő állammal, melyek a képzőművészetekben ellenkező irányokban haladtak. A magas műveltségü Donato zárai püspök látta a keleti művészet középpontját, Konstantinápolyt és a nyugatiét, Franciaországot és Németországot és így mi természetesebb, mint hogy építő kedvét a látott minták szerint valósította meg, — a zárai Háromkirályok temploma nagyon hasonló az acheni sz. Vitályos templomához, melyet 804-ben fejeztek be és Donato 805-ben fordult meg ott, tehát az uj templomot egész pompájában láthatta.

A bizanci stilus befolyása Dalmácia építészetében akkor kezdődött, mikor Dalmácia Bizanc fönhatósága alá került és Horvátországéban 880 körül, midőn ez is odakerült, és minthogy e befolyás tartósabb volt, természetes, hogy ez az építési irány lett azon korban túlnyomó.

A mi az ornamentális művészetet illeti, itt első helyen áll a szobrászat és festészet. Az oszlopokon és a falékítményeken a dalmát régi templomokban a geometriai diszítés, voluták, maeander-szalag, az állat- és növényvilágból vett motivumok a túlnyomók, azonban mindezek festetlenek voltak és egyszerüen kőben vagy kövön kifaragottak. A kereszt alak mellett nagyon divott, mint ékítmény a hal (ιχθυς), mert ennek görög betüi kezdőbetüi e mondatnak: Ιησους χριστὸς θεοῦ υἱός, σωτήρ — az ilyen miszticizmus akkoron nagyon divatos volt. A diszítményekben egyéb használatos állati alakok:

a bárány, galamb, oroszlán, szarvas, mókus, kigyó, hattyu, páva, pelikán, sárkány, főnixmadár — mindet misztikus és jelképes értelemben használták; a növényvilágból a szőlőinda, olajág, pálma, alma, mandola, rózsa.

Az ornamentalistikában nagy szerepet játszanak a dombormüvek, noha még elég nyersek. Fontos a spalatói szent János templom keresztelő medencéjén levő dombormű (Kninski spomenici 39., tabula XV. 42.). Erről akarták megállapitani a régi horvát korona alakját. A dombormüvön három alak van; a főszemély trónuson ül, jobbjában keresztet tart, palást boritja, fején gyöngykorona van hármas kereszttel; jobbról egy másik személy áll tunikában és szijjas csizmában; a harmadik alak hasra borult a trónon ülő alak előtt, kezei összekulcsoltak, testét hosszú ruha fedi, — a főalaknak balkarja hiányzik és a földre borult alak is csonka, mert a dombormű sérült állapotban van. Némelyek (Kukuljevics is) a trónon ülő alakot horvát királynak nézték fején a régi horvát koronával, a mellette álló alakban valami horvát főurat és az előtte térdeplőben valami könyörgő alattvalót véltek (Kukuljevics: Rad, 58. köt. 472. lap. Eitelberger 285—286. l.). Valószinübb azonban, hogy a dombormű Krisztust ábrázolja a trónon, a mellette levő alak Péter apostol (a többi alak, illetőleg a Krisztust körülvevő többi apostolok a töredékes kövön hiányzanak, mert világos, hogy e dombormű egy nagyobbnak csak töredékes része), a Krisztus előtt földre borult alak valószinüleg a donatort, vagyis azt ábrázolja, ki e keresztelő medencét a templomnak ajándékozta, — ez Bulić véleménye (Kninski spomenici pag. 39.). — A zárai sarkofágon levő dombormüvek is érdekesek (Strzigovski pag. 66—67.), valamint a zarai sz. Lőrinc templomnak portaiéján lévők is (Eitelberger pag. 132 ábrával, XXV. Kninski spomenici pag. 37.). A dombormüvek művészeti kivitel tekintetében alacsony fokon állanak és kezdetlegesek, de teljesen megfelelnek azon kor szinvonalánalának, a melyből valók.

A dalmáciai templomok épitői között külföldiek is voltak, erre van egy okleveles adatunk is. Ljutovid szávamenti Horvátország fejedelmének Fortunatus gradói patriarcha küldött »artifices et murarios«, hogy a frankok elleni harcában várait (castella) megerősíthesse 818—823-ban. (Einhardi annales, Pertz SS. Germ. I. 207. Docum. pag. 325.) Grado patriarchiai székhely akkor művészetéről és Fortunatus érsek műpártolásáról volt hires. (Cattaneo pag. 239—242.) Honnét valók voltak a poljicai zárda és sz. Péter templomának épitői (Docum. pag. 127.), nem tudni. Horvátország és Grado, Aquileja között akkori időben élénk volt az érintkezés, mit bizo-

nyit a sok zarándoklat, mely Horvátországból arra vette utját (Docum. pag. 383—384.).

Az építészet Horvátország és Dalmáciában nemcsak templomok és zárdák emelésében érvényesült, hanem várakat, kastélyokat stb. is építettek. Ilyent már fentebb említettünk a 920 körüli időben, midőn a gradói építészek építették Ljutovid kastélyát, mely nemcsak vár, hanem a fejedelem lakhelye is volt. Egy ilyen várkastélya volt »in arduo monte«, hova 820-ban a frankok elől menekült, midőn azok három hadsereggel törtek országába (Docum. pag. 324.). Hogy Horvátországban több ily várkastély volt, bizonyítja a »castellani« (várkapitányi) állás, melyet az azonkorbeli iratok gyakran említenek (Docum. pag. 174.). Minden zsupának (vármegye) volt egy castelluma, várkastélya, ennek két része volt: a várfalak tornyokkal és a kastély a várur lakóhelye. A várba a torony alatt vagy két torony között levő kapun volt a bejárat a várudvarba (curtis), melyben a várőrök lakásai voltak, a várudvarból volt a bejárat a kastélyba (palatium).

Igy voltak építve a »regalis aula, curia regalis, villa regalis« nevü királyi várkastélyok is. (Docum. pag. 72—74., 113.) Ilyenek több helyütt voltak, így Nonában (Nin) és Tininben (Knin). A királyi kastély tekintélyes része volt a »cenaculum«, Nonában 1069-ben ebben gyüjtötte maga körül Kresimir Péter a horvát udvari és állami méltóságokat. Másik fontos része az udvari kápolna »capella« volt (Docum. pag. 512., aulae capella). A várfalakon belül a várudvarban voltak az udvari méltóságok (dvorski, iupanus palatinus; tepčija, comes curiae; kamarások, iupani camerarii; vratar, ajtóálló; vinotoč, pohárnok; štitnik, paizshordó; posteljnik, ágymester; ubrusar, törölgető; psar, ebmester; sokolar, sólyommester; volar stb.). Királyi várkastély romjai még nem kerültek felszinre. Spalató is már a X-ik század közepén falakkal volt megerősítve, melyek nagy terméskövekből épültek. (Const. Porph. de adm. imp. c. 29. Docum. pag. 402—403.)

A festészetet illetőleg van oklevéli adatunk a X-ik század közepéről, hogy a zárai sz. Anasztázia temploma telve volt régi festményekkel és padozata ékes mozaik volt; az előbbieknek nyoma sincs, az utóbbi azonban még látható. A templomokban a tempera festés volt általános, a fresco ritkább. A templomi festészetről nem szólhatunk, mert semmi sem maradt belőle. Festésekkel ékesített kéziratunk egy van a XII-ik század előtti időből, e kéziratot Rački részletesen ismertette a Starine VII-ik kötetében (pag. 47.), — a kézirat két részből áll, a passionale a X-ik századból való, a psal-

terium a XI-ik század elejéről, az előbbi közönséges latin betükkel, az utóbbi ékes lombardi irással irott. Az ornamentika geometriai vonalakból, voluták, maeander-szalagokból és levelekből áll. A kezdőbetük igen érdekesek, a szinek piros, kék, sárga és zöld. A rajzok részben igen szabályosak és izlésteljesek.

Az ötvösség jelentékeny fokon állott, az egyházi edények igen ékesek voltak. Aranyműveseket (aurifices) azonkori okleveleink sürűn emlegetnek, érdekes, hogy többnyire horvát nevüek, így Grubisa és Gruba (Docum. pag. 131.). Arra is van adatunk, hogy belföldi ifjakat külföldre küldötték, hogy az ötvösség művészetében magukat tökéletesítsék. Lőrinc spalatói érsekről egy oklevél ezt mondja: »Nagyon fáradozott azon, hogy az egyházi kincstárt (thesaurarium) megnagyobbítsa, ékesítse és gazdagítsa, úgy hogy egyik szolgáját Antiochiába küldötte, hogy az arany és ezüst kovácsolást megtanulja. És midőn ez jól kitanulva visszaérkezett, a tisztelt püspök vele nagy és kézi ezüst-gyertyatartókat készíttetett, továbbá egy nagy serleget és egy kisebbet, mosdótálat fogóval, kelyhet, ereklyetartót, püspökbotot és keresztet és sok egyebet, mit mind antiochiai művészet szerint készített« (Docum. pag. 446.), — tehát az ötvösségben a keleti-bizanc stilus volt a divatos. A templomok alapítói azokat drága edényekkel is ellátták. Igy Trpimir fejedelemről tudjuk, hogy az általa alapított zárdát ellátta, általa kidolgoztatott, felszereléssel (utensilia, vasa). Márton spalatói érsek a X-ik század közepén szinaranyból kelyhet készíttetett (Tamás spalatói fődiákon Hist. Sal. XIII.). A gazdag magánzóknak is volt nemes ércből való edényök, így András zárai prior 918-ban kelt végrendelete említ egy »coppa argentea«-t. (Docum. pag. 18.) István bán a zárai sz. Krisogon zárdának adományozott egyebeken kivül: »unam coppam, unum cocleare, unam fistulam de argento, tres cruces (unam de argento), phylacteria quatuor (unum de auro, tria de argento), unam capsam, unum thuribulum, duos calices de argento« (Docum. pag. 46.). Cserne Péter az általa alapított zárdát minden szükségessel felszerelte s egyebek közt egy ezüst kelyhet is adott neki (Docum. pag. 127.). Némely tárgyat külföldről is hoztak, így a Szelóban volt sz. Péter zárda felszerelése részben Franciaországban, Limogesben készült (Docum. pag. 181.).

Ezekből látszik, hogy az ötvösség Dalmáciában és Horvátországban a XII-ik század előtt is már igen virágzó állapotban volt, azonban ennek alkotásaiból alig valami jutott el hozzánk. Ilyen a zárai ezüst ereklyetartó (capsa) sz. Orontius fejével és a szentek alakjaival fél-görög fél-latin feliratok-

kal. Ezt »Sergius filius Mai, nepos Zallae« készítette és ajándékozta a templomnak. (Eitelberger p. 152., ábrával). Sergius 1067-ben zárai tribun volt. Ugyanezen korból való az arbei sz. Krisztofor ereklyetartója is. Mindkettő bizanci stilusban készült (Eitelberger pag. 68., ábrával).

A fafaragványokból csak egy relief feszület maradt fenn, a zárai franciskánus templomban, latin és görög felirattal, — a mű a IX-ik századból való. A knini ásatások alkalmával sokféle apróbb-nagyobb műtárgyak, pénzek kerültek felszinre (Vienac, 1893. 34. sz.). Érdekes egy pecsét e körirattal: Sigillum regis Cresimirri Dalma. Chrva. Ez egy 1070-iki oklevélen maradt fenn; a ceroplastica egyetlen emléke Kresimir Péter királynak e viaszpecséte. A mennyiben ép, látható rajta a király alakja trónon ülve reliefben, hosszú öltözetben (toga), jobb karjában jogart tart, baljában golyót. Van-e korona fején, vagy nincs, az nem vehető ki.

A szövőipar alkotásait is gyakran emlegetik azonkori okleveleink, főkép egyházi ruhákat, palástokat; volt ezek közt szines alakokkal ékes is, így a Szelóban levő Szent Péter zárda egyházi ruhái közt volt »pannum impinctum« is. (Doc. pag. 181.) Azonban egyetlenegy ily tárgy sem maradt reánk. Sz. László palástja, mely a zágrábi érseki kincstárban van, s melyet Róbert Károly ajándékozott Casotti Ágoston zágrábi püspöknek, aligha számítható a délszláv műalkotások közé.

240. *Kušar M.: Arbei horvát tájszólás.* Rad, 118. köt. 1894. 1—54. l. (Rapski dijalekat.)

241. *Srepel M.: Kattarói Bolica János latin költő 1550-ben.* Rad, 118. köt. 1894. 116—136. l. (Ivàn Bolica, Kotoranin, latinski pjesnik.)

Bolica János előkelő kattarói család ivadéka, mely nevét Bolizza, Boliris, Bona, Baliazza, Bualica alakban irta. Appendini Ferenc 1811-ben Raguzában kiadott munkájában: »Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro« ismerteti a kattarói hirnevesebb püspököket, jogi irókat és költőket, névszerint a következő latin költőket: Pima Bernardót, Pasquali Lajost, Bolica Jánost Kattaróból, továbbá Ivanovics Kristófot, Pávics Imrét Budvából, Zanovics Istvánt Pastrovicsból és Marinovics Jószefet Perastóból.

Bolica János Pasquali kortársa volt, ki két költeményét Bolica Jánoshoz (Giovanni Bona de Bolirishez) intézte. Erről a költőről csak azt tudjuk, hogy a XVI-ik században élt és ősrégi előkelő családból származott. Őse Bolica Péter a XII-ik században ismételten megmentette Kattarót. A költő művét, melyben valóban classicus latinságban megénekelte hazájának, Kattarónak természeti szépségét és mozgalmas multját Razzi

Serafin történelmi művének (La storia di Raugia) végén 1595-ben közölte e cimen »Descriptio Ascrivii urbis per Joannem Bonam de Boliris.« Az egész 331 hexameterből áll. Műve négy részből áll, az elsőben (1—11. vers) segélyül hivja az illir muzsákat, a másodikban (12—17. vers) ajánlja művét barátjának, Zagurio Illésnek, a harmadikban (18—317.) leirja a kattarói öblöt, de leginkább magát Kattarót (Ascrivium); a negyedik (318—331.) a befejezést képezi. Műve vergiliusi modorban van irva és egyik legjobb latin költeménye a középkornak és uj-kornak.

Orbini (Regno degli Slavi pag. 297.) azt mondja, hogy 889-ben a »Hunni vel Hungari« Boszniában elpusztították »Cateri« városát, lakói elmenekültek az Adria partjaira és ott Ascrivium lakosaival uj várost alapítottak, de az elnevezésén összevesztek és a püspök sorshuzással eldöntötte a kérdést, mire »Catera«, utóbb »Catharum« nevet kapott. A régi Ascriviumot a szaracenek 866-ban pusztították el és az egy kissé keletre feküdt az ujonnan alapított Kattarótól. Bolica e nevet a görög καθαρός = tiszta szóból származtatja, miben eltér Porphyrogenitustól. Coriolanus Caepio (Gesta Petri Mauroceni. 3-ik könyv) azt mondja, hogy Risoni lakói alapították Kattarót, Orbini ezt tagadja és azt mondja, hogy Risoni (Risano) városát Samuel bolgár császár elpusztította és lakóinak egy része a már akkor megalapított Kattaróba költözött. Guistiniani olasz történetiró leirja az 1562-iki szörnyü földrengést, mely a várost részben romba döntötte és 200 emberélet is esett áldozatul. — Bolica költeményében ezt nem említi, s így azt kétségkívül az említett földrengés előtt irta.

242. *Valjavac M.: A kajkavi tájszólás hangsulya.* Rad, 118. köt. 1894. 137—221. lap. Rad, 119. köt. 1894. 144—238. l. Rad, 121. köt. 1894. 132—185. lap. (Naglasak u hrvatskoj kajkavštini.)

243. *Rešetar M.: Helyreigazítások és pótlások a régibb raguzai irók szövegéhez.* Rad, 119. köt. 1—32. lap. (Ispravci i dodaci tekstu starijeh pisaca dubrovačkijeh.)

244. *Vojnović K.: Egyház és állam a raguzai köztársaságban.* Rad, 119. köt. 1894. 32—143. l. Rad, 121. köt. 1895. 1—91. l. (Crkva i država u dubrovačkoj republici.)

A raguzai egyház állapota a XVI—XVII. században. A raguzai püspökség, mint az epidaurinak jogutóda, a VII-ik század végével keletkezett, érsekséggé a X-ik században lett, a mint azt Cerva bebizonyítja, megcáfolva Lucius és Gyorgyics ellenkező véleményeit és kimutatva, hogy Zakariás pápa bullája, mely szerint Raguza már a VII-ik században érsekség lett volna, hamisítvány.

Lucius azt vitatja, hogy a raguzai püspök még a XI-ik században is a spalatói érsekség suffraganeusa volt — ezzel szemben Gyorgyics Ignác azt állítja, hogy Raguza már a VII-ik században érsekség volt és ebben Zakariás pápa 754-ben kelt bullájára hivatkozik. Cerva bebizonyítja, hogy e bulla hamisítvány és pedig, mert VII. Leo 928-ban kelt bullájában elősorolja a spalatói érsek suffraganeusait és ezek között a raguzai püspököt is — és mert Zakariás pápa már 751-ben meghalt és az az András püspök, a kinek ez a bulla állítólag szólt, Dolci (De Ragusini archiepiscopatu antiquitate. Anconae, 1761.) és Lucari szerint már 721-ben meghalt. Ez a hamisítvány a raguzai levéltárból a bécsi titkos levéltárba került, Carrari szerint XIV. vagy XV. századbeli hamisítvány, valamint VIII. Benedek 1073-ik évi bullája is, a melyeket azért készítettek, hogy a raguzai érsekség fölényét bizonyítsák a spalatói fölött. A raguzai püspököt, Vitalist, II. Sándor 1067-ben elismerte érseknek és megerősítette jogait suffraganeusaival szemben, ilyen megerősítések vannak 1076-ból (VII. Gergely), 1102-ből (II. Pascal) és 1142-ből (II. Callist) — tehát 1067-ben, vagy már valamivel előbb is, Raguza kétségtelenül már érsekség volt. Hatásköre kezdetben 12 püspökségre terjedt ki, délen egész Antiváriig (mely a XI. században maga is önálló érsekséggé lett), keleten Boszniáig és Szerbiáig, északnyugaton pedig Zahumljéig — a raguzai érsekség a XIII-ik századig, mikor a hitszakadás elvonta Rómától Boszniát és Szerbiát, a katholicizmus erőssége és központja volt az egész régi Illyricumban. A szerbiai, boszniai és zahumljei suffraganeusok már a XII-ik század elején kezdték magukat kihuzni a raguzai érsek fenhatósága alól, néha az uralkodók is biztatták erre, mig Nemanja nagyzsupán alatt végleg szakítottak vele és a katholicizmussal. Ez időtől a raguzai érsek fenhatósága csak a stagnii (vagyis zahumi), a tribuniai, curzolai és kattarói püspökségre szorítkozott. Mattei Mária János jezsuita (Memorie storiche su Raguza. MS. a raguzai franciskánusok könyvtárában) közli a raguzai érseknek 1718-ban a pápához intézett jelentését, melyet valószinüleg Gyorgyics Ignác, a velencei bencés congregatio tagja irt, ebben az áll, hogy Raguza 990 körül lett érsekséggé, midőn Diokleát a bolgárok elpusztították (quae Dioclea in Albania ad locum Scodrensem primaria olim urbs fuerat), ekkor ennek érseksége is megszünt és átszállott Raguzára, akkoron 17 suffraganeus püspök tartozott ez alá és joghatósága az Adria túlsó partjára is kiterjedt — utóbb csak négy püspökség tartozott alája és ezek közül is a curzolai és kattarói (Ascrivitana) Velence joghatósága alá kerülvén, inkább Velencéhez huzott és a raguzai metropoli-

tával nem törődött. (Ez a Mattei a raguzai egyháztörténelem legbuzgóbb és leghitelesebb adatgyüjtője 1714-ben született Raguzában s nagybecsü kéziratai a raguzai ferencrendi könyvtárban 75., 78., 86., 88., 97., 99., 124., 219. sz. a. vannak. Nagy dicsérettel szól róla Coletti »Ecclesiae Ragusinae historia Venetiis 1800« cimű művében; Dolci »Fasti Litterario-Ragusini 1766« cimű művében, valamint Basics György »Elogia jesuitarum Ragusinorum qui usque ad annum 1764 obiere« nevü kéziratában, mely a raguzai ferencrendiek könyvtárában 309. sz. a. van. Basics 1693—1765-ig élt.)

A raguzai püspököt a X-ik századig a papság és a nép választotta (Cerva, Prolegomena 165—167.); innét egész a XV-ik századig a káptalan (III. Ince 1203. junius 18-án kelt brevéjében is felszólítja ezt, hogy válaszsza meg érsekét »Summorum Pontificum diplomata et alia vetera monumenta ecclesiastica ex publico Ragusii tabulario deprompta. Descripta a. D. 1769.« A kézirat a raguzai ferencrendi könyvtárban van), a mely gyakran engedett a szenátus akaratának a személy megválasztásában (»Dicatur canonicis quem volumus pro Archiepiscopo« Senatus consultum 1460.; 1489-ben a tanács meg is nevezi az ágostonrendi Marianust, mint megválasztandót. Mattei u. o. pag. 254.) — mig végre a káptalan gyakori ellenkezése miatt a választást magára a pápára bizták. Raguzait vagy idegent szabadon választhattak a XI-ik századig, azután 1342-ig vagy raguzait vagy olaszt, legtöbbnyire olaszt, mig a VII. Benedek pápa által megválasztott Saraka Aelius halálos ágyán azt nem tanácsolta nekik, hogy csak idegent válaszszanak érsekké. Ez a hires férfiu, kitünő főpásztor, előkelő diplomata és iró szabadította föl ügyességével Raguzát a velencei járom alól, azt tanácsolván nekik 1338-ban, hogy a velencei comest szép szerével küldjék vissza, ő járt közbe, hogy Raguza a magyar védnökség alá került. Halálos ágyán magához hivatta a comest és az előkelőbb szenátorokat és elmondta nekik, hányszor ragadhatta volna magához a köztársaság kormányát, ha akarta volna és különböző államtitkokat elmondván nekik, óvva intette, nehogy utódai a hatalmat magukhoz ragadhassák (Cerva: Metropolis sacrae Ragusinae historia. Tom. I. pag. 315. Autográfja a raguzai dominikánusok könyvtárában).

A raguzaiak jól megjegyezték maguknak tanácsait és 49 évig nem állottak rá, hogy raguzait válaszszon a káptalan és midőn ekkor a káptalan Gyorgyics Mátét, előkelő raguzai családból valót, választott meg érsekké, a szenátus 1409-ben a nagytanács elé törvényjavaslatot terjesztett, melyet ez még azon évben el is fogadott, hogy e választás megsemmisíttes-

sék és törvényben kimondotta, hogy jövőben sem raguzai születésü, sem raguzai lakos (Ragusinus vel habitator Ragusii) érsekké nem választható a legszigorúbb büntetés terhe alatt. V. Sándor pápa, kit a törvénytelen pisai zsinat választott meg, meghallván, hogy a szenátus Gyorgyics Máté megválasztatását megsemmisítette, sietve kinevezte a ferencrendi Reate Ferencet raguzai érsekké, nehogy ebben őt a törvényes pápa, XII. Gergely, megelőzze. Az 1409-iki törvényt, a római szentszék beleegyezésével, 362 éven át kérlelhetlenül megtartották, dacára, hogy idegeneknek érsekké való választása sok hátránynyal járt, mig végre 1721-ben ismét egy raguzai, Jelics Rajmund, ki a Gallani nevet vette föl, került az érseki székbe, melynek dicsőségére vált.

Gallani Jelics Rajmund szerb (vlah) családból 1652. évi február 25-én született Raguzában, tudománya és erényei az egyszerű dominikánust konstantinápolyi apostoli vikáriussá emelték és midőn a terhes munkában elfáradt és XI. Kelement megkérte, hogy visszatérhessen a Santa Croce (Gruž) zárdába, ez ezt megengedte, de azon föltétellel, hogy előbb az aegei és peloponezusi tenger összes szigeteit bejárja és az ottani katholikus állapotokról jelentést tegyen. Ekközben lemondott a raguzai elszegényedett érseki székről az olasz Conventato János, mire a szenátus 1719-ben, megunván az idegen érsekekkel való sok kellemetlenséget, hatályon kivül helyezte az 1409-iki törvényt és a raguzai Gallani Jelics Jánost választotta meg érsekké »utpote reipublicae suffragio commendatum«, vagyis azt kérte a pápától, hogy ezt nevezze ki érsekké. (Cerva: Iconotheca illustrium fratrum congregationis Ragusinae sacri ordinis praedicatorum, Authore fratre Seraphino Maria Cerva ejusdem ordinis. MS. a dominikánus zárdában, pag. 304., 323.)

A raguzai szenátus Venier érsek halála után (1490.) de facto magához akarta ragadni az érsekválasztó-jogot, de VIII. Ince meg sem hallgatta és Sacchi János ankonai nemest nevezte ki érsekké (1490—1505.), a kit Raguza kénytelen volt elismerni. Igy XIII. Gergely 1578-ban Mateucci II. Jeromost küldötte Raguzába érseknek, a szenátus minden előzetes meghallgatása nélkül és V. Sixtus 1588-ban Alvari Pált. Medici Angelo János volt raguzaï érsek (1545.) ajánlatára III. Gyula pápa 1553-ban egy méltatlan embert, Portico Sebestyént, nevezett ki érsekké, kiről a szenátus megtudta, hogy Pesaroban felesége van, erről a helyszinén egy titkos követ kiküldése által megbizonyosodván, az illető kineveztetését visszautasította és Zamanja Szerafint Rómába küldték, hogy megakadályozzák Porticonak Raguzába való utazását. Medici

Angelo bibornok biztatására III. Gyula pápa nem akarta Portico kinevezését visszavonni és az ezt befogadni vonakodó szenátust kiátkozta, de hiába, közben III. Gyula meghalt és IV. Pál Porticót 1555-ben Folignoba áthelyezte, de ez 1556-ban boszuságában és bánatában, hogy nem lehetett raguzai érsekké, Rómában meghalt. (Cerva, M. R. I. pars 3. pag. 390., 395.; Coletti e botrányos esetet, illetőleg ennek okát, mint sok egyéb kényes dolgot, művében hallgatással mellőzi.) IV. Pál ekkor Beccatelli Lajost küldte Raguzába érsekül, ki a tridenti zsinaton (1555.) előkelő szerepet játszott s ez egyike lett a legkitünőbb raguzai érsekeknek. A szenátus befolyása csak közvetett ajánlásban a pápánál érvényesült az érseki szék betöltése körül; e tárgyban vagy külön követet küldött Rómába, vagy fölkérte erre a protektor bibornokot, mert Raguza mindig egy ilyet kért fel magának ügyeinek előmozdítására, egész fennállása alatt bukásáig. Utolsó protektora Zirani József bibornok volt, kit erre a szenátus 1803-iki ülésében kért fel.

A köztársaság azon volt, hogy érseke ne fiatal ember, hanem koros férfiu, lehetőleg szerzetes legyen, semmi esetre ne legyen velencei vagy raguzai, ez utóbbiakat a törvény 1409—1719-ig kizárta. Nem türte, hogy az érsek a közügyekbe avatkozzék, főkép Trivulzio Fülöp érsek (1526—1543.) esete óta, ki milánói rokonságának politikáját követve, a török-francia szövetségnek volt hive a keresztény ligával szemben. A köztársaság azóta nem jó szemmel nézte még azt sem, ha az érsek közelebbi érintkezésben állott a patricius családokkal, csak az érdemes Beccatellinek (1554—1564.) nézték el, hogy egyszer ebéden volt Gucsetics István grófnál.

Mikor Trivulzio érsek, székét elfoglalandó, Raguzába hajózott, a kalózok fogságába került; a köztársaság kiváltotta a káptalan kezessége mellett és ez mégis a köztársaságra veszélyes politikát követett a török-francia liga támogatásával. Biztatására Pucics patricius elfogta Konavljében a keresztény hatalmak futárját, ki parancsot vitt flottájuknak és Trivulzio az erre vonatkozó iratot a konstantinápolyi francia követnek adta át. E tette miatt Raguzában mindenki gyülölte. Mikor Szolimán 1543-ban Pécsnél győzedelmeskedett, Trivulzio neki ehhez gratulált, mire a szultán, — a tett szolgálatok fejében — neki évi 10.000 ezüst forint nyugdíjat adott. Trivulzio még ez évben váratlanul meghalt, Cerva szerint valószinüleg mérgezés folytán. (Met. Rag. I. pars 3., pag. 298., 299,, 360., 361. Coletti u. o. 219., 224.)

Raguza azzal, hogy saját fiait az érsekségből kizárta, utját állotta a hatalmas családok viszályának az érseki székért és az olygarchia keletkezésének, de az idegenből hozott

érsekek elég sok hátrányt okoztak. Igy többnyire távol voltak Raguzától és Rómában időztek, hol közülök számosan még a pápa körül is hivatalokat viseltek, ilyen volt Sacchi Iván (1490—1503.), Maffei Julius (1505—1510.), Graziani Rajnald (1510—1526.), Strassoldo Pamfilius (1544.), Medici János Ágost (1533—1545.), De Torres Péter (1664—1668.). Római időzésök politikai haszonnal járt a köztársaságra nézve, mert ennek a pápaság támogatását biztosította, de itthon a papság fegyelme és erkölcsei nagyon meglazultak, a raguzai nyelvet, szokásokat nem ismerték (kivételt csak Kalvin Krisostom érsek 1564—1575. képezett, ki jól beszélte a raguzai dialektust), e városhoz nem vonzódtak és jövedelmeiket idegenben költötték el, sok idegen papot hoztak magukkal, kiknek szabados életmódja nagy szálka volt a szigorú életmódot követő raguzai dominikánusok és franciskánusok szemében, mi a szerzetesek és világi papok között sok viszályt idézett elő. (Cerva u. o. pag. 126.)

Az idegen érsekekkel való sok bajt megunván, főkép mikor a nagy földrengés után az érseki jövedelmek nagyon megapadtak és az olasz főpapok már vonakodtak is e méltóságot elfogadni, a raguzai szenátus Gradigo (Gradics) István római követének ajánlotta fel e méltóságot és megigérték neki, hogy az ő kedvéért el fogják törölni azon törvényt, mely raguzait e méltóságból kizár, de ő 1671-ben visszautasította ezen ajánlatot és továbbra is Rómában maradt, hol egymásután három pápa barátságával tüntette ki (Mattei: Documenti della chiesa di Ragusa, pag. 411—413.). Raguza az ő tanácsára 1680-ban mégis megszüntette a fenti törvényt, azon reményben, hogy ekkor mégis csak el fogja fogadni az érseki méltóságot, de ő ekkor is elhárította magától. Csak az ő halála után, 1721-ben, Gallani Jelics Rajmund személyében választották meg 1409. óta az első raguzait érsekökké.

Az érsekség jövedelmét képezték a Zsupában és a szigeteken levő földbirtok; papi tized soha sem volt Raguzában, mert ez nem akarta megterhelni vele a népet és nem akarta, hogy az érsek és a papság az államtól teljesen független jövedelmi forrással birjon. A földbirtok a XVI-ik században 400 aranyat jövedelmezett, a tridenti zsinatra utazó pénztelen Strassoldo érsek ennyiért adta haszonbérbe; az ügyes Beccatelli (1555.) hétszáz aranyra tudta a jövedelmet felemelni, de az a nagy földrengés után 200-ra sülyedt, úgy, hogy alig tudtak az érsekek ebből megélni.

Minthogy az érsekek gyakran és hosszú ideig távol voltak székhelyöktől, maguk helyett vicariusokat állítottak; a

szenátus ezekre nézve is törvényt hozott 1485-ben, hogy »vicarius sit forensis, non Racuseus«; az érsek, vagy sede vacante a káptalan, az általa kinevezett vicariust bejelentette a szenátusnak, mely a választást néha nehezményezte, máskor meg erősen támogatta, így 1683-ban, midőn karhatalommal megvédik. XII. Leo 1828. junius 30-án megszüntette a raguzai érsekséget és az újból püspökséggé lett, melyhez a curzolai és stagnii püspökséget csatolta és az így szervezett új püspökséget a zárai érsekségnek rendelte alá, a mely állapotban az maig is van.

A káptalan 12 kanonokból állott, 1442-ben törvényt hoztak, hogy csak raguzai nemes lehet kanonokká és azt visszaható erővel ruházták fel, úgy hogy a nem nemes kanonokoknak örökös száműzetés terhe alatt le kellett mondaniok és kimondatott, hogy a mely kanonok nem nemesre szavaz, annak vagyonát elkobozzák és őt tiz évre számüzik. A kanonokok választása a káptalan joga volt, a nagy földrengés után számuk hatra apadt. A káptalan jövedelmein a kanonokok megosztoztak, mikor a jövedelem igen megszaporodott, a szenátus 1496-ban törvényt hozott, hogy a káptalani jövedelmet képező 2200 perperből 400 perper levonandó és 12 káplánnak adandó fizetésül, a többin pedig a kanonokok osztozzanak meg (egyre 183 perper jutott), ez nagy elégedetlenséget idézett fel a káptalanban. E törvény meghirdetése után két nappal (1496. nov. 28.) földrengés volt Raguzában és a kanonokok azt terjesztették a nép között, hogy ez isten büntetése, mert az állam a káptalan jogait megnyirbálja — ekkor a szenátus őket egyenkint maga elé idézte és megfenyegette, hogy ha az új törvénybe bele nem egyeznek, vagyonukat elkobozzák és 20 évre száműzik, de hiába, mert a 12 kanonok közül csak 5 jelentette ki hozzájárulását az új törvényhez. Csak hat év mulva nyugodtak bele az új törvénybe, miután 1497. febr. 1-én maga VI. Sándor pápa is megerősítette azt. A templomi szolgálatot teljesítő 12 káplání állás szervezése azért vált szükségessé, mert a kanonokok a templomi szolgálatot teljesen elhanyagolták, mindannyian arisztokraták voltak és családi ambicióból léptek az egyházi rendbe, nem hitbuzgóságból — sokat civódtak, főkép a XVII-ik század második felében, az érsekkel és azért egymásután három érsek (Lanterri Vince 1616—1628., Perotti Ferenc 1650—1664., De Torres Péter 1668.) azon volt, hogy a kanonokok ne csak a nemességből, hanem a polgári rendből is választhatók legyenek, hogy így jobb és hitbuzgóbb kanonokokra tegyenek szert, — de hiába, a szenátus erre rá nem állt.

Egész a XVI-ik századig Raguza és vidéke nem volt plébániákra osztva, az érsek volt az egyedüli valóságos lelkész, kinek lelkészi teendőit a városi papság lelkész-helyettesi minőségben végezte. A buzgó Beccatelli Lajos érsek a tridenti zsinatról hazatérve, mely a plébániák szervezését főfontosságúnak jelezte, 1556-ban nagy nehezen a szenátust rábirta, hogy beleegyezett, hogy a várost és környékét 12 plébániára oszszák fel. Coletti azt mondja, hogy e határozatot soha sem valósították meg s ő nem tudja miért. Cerva idejében, a XVIII-ik század első felében, Raguza és vidékén nyolc adminisztrátor mint helyettes plébános végezte a lelkészi teendőket, az érsek nevezte ki őket és tetszése szerint foszthatta meg ez állástól, az állam fizette, de igen szűken. Ez időben a raguzai érsekségben 20, a stagnii püspökségben 10 plébánia volt, ezeket is az állam és pedig igen szűken fizette, a plébánosnak a köztársaság alattvalójának kellett lennie és nekik sem volt szabad, mint a többi papságnak, valami fizetést közvetlenül a római szentszéktől elfogadniok.

Társulat és céh sok és jólszervezett volt Raguza területén. Az összes társulatok és céhek az egyház felügyelete és patronátusa alatt állottak. 1391-ben magában a székesegyházban egy egyházi társulat keletkezett, a »Confraternitás sacerdotum Ragusinorum sub invocatione s. Petri in cathedra«, melynek nagy vagyona és tekintélye volt, kiváltságait a pápák erősítették meg (1391., 1483., 1595.), tagjaik egyháziak és világiak, férfiak és nők voltak, célja a kölcsönös lelki és anyagi támogatás és a rabszolgaságba esettek kiváltása volt. Üléseit magában az érseki palota nagytermében tartotta, az érsek felügyeleti joga nagyon korlátolt volt és e hatalmas társulat szembeszállott magával az érsekkel is és kiváltságainak bármely megsértése esetében Rómában talált oltalmat. E társulat a papság valódi vára volt, melyből bátran szembeszállott érsekkel és comessel; felügyelete alatt állott a gyógyíthatlan betegek kórháza és a szegényház.

Magában Raguza városában 28 társulat és céh volt, a legfontosabbak a XIV—XVI-ik században keletkeztek. A confraternitas sacerdotum mellett leghatalmasabb volt az Antoninók, iparosok társulata, keletkezett 1348-ban, külön kórházzal és a Lazarinók, gazdag kereskedőké, keletkezett 1531-ben, továbbá az ácsok ősrégi céhe (1266.) sz. József védnöksége alatt, az aranyművesek sz. Márk céhe (1406.), a halálra itélteket lelki vigaszban részesítő és a vesztőhelyre kisérők sz. János és Rókus társulata (1490.), melynek alapszabályait VIII. Ince pápa erősítette meg. Minden mesterségnek megvolt a maga céhtársulata, mely maga kezelte jóté-

konycélu alapítványait. A raguzai céhek alapszabályai, melyekből azon kor vallásos, társadalmi, ipari és kereskedelmi állapotait megismerhetni, megvannak a raguzai úgynevezett régi levéltárban; ez alapszabályokat matriculáknak nevezték, a papi társulaté, mely ma csak papokat foglal magában, két példányban is megvan, egy a társulat birtokában, a másik a püspöki levéltárban. Minden társulat vagy céh állami engedély, illetőleg megerősítés után kezdhette csak meg tevékenységét.

A tribuni-mercani (tribunsko-mrkanska) püspökség a raguzai érsekség suffraganeusai között első helyen állott. A régi Tribunia keletnyugatra a humi zsupániától a risanói öbölig, északdélre Hercegovinától a raguzai területig terjedett — e határokon belül a tribuniai püspökség határos volt a makariai, boszniai, risanói, stagnoi és raguzai püspökséggel. Mikor keletkezett; nem tudni, valószinűleg ősrégi időben, a IX-ik századtól a XVI-ikig alig ismerjük négy püspökét, a következők sorozata azonban már ismeretes. A szerb uralkodók egymásközötti harcai a XIV-ik században és utóbb a török harcok elől a tribuniai püspökök előbb Cavtat mellett a Mercani kis szigetre, hol Tribuni Teofil családja 1294—1296-ban bencés zárdát és templomot emelt, utóbb Raguzába menekültek. Midőn a mercani zárdába letelepedtek, felvették a »mercani« püspökök cimét is, noha ily püspökség soha sem létezett. A két püspökséget a pápa 1464-ben egyesítette. 1456-ban, a szerbektől és törököktől egyaránt üldöztetve, Raguzába menekültek, Raguza a mercani zárdát kolera-kórházzá alakította át és kárpótlásul a tribuni-mercani püspöknek Raguzában házat és földbirtokot adományozott; 1423-ban kapták a kis Molunta szigetet a kattarói öböl torkolatában — ezen jótéteményeivel Raguza e püspökségre patronátusi jogot nyert és a kinevezési jogot, melyet a pápák is elismertek. 1661-ben a nápolyi Scipio de Martinis raguzai orvost, kinek még tonzurája sem volt, nevezték ki tribuni-mercani püspökké, és a pápa, VII. Sándor, ezt is megerősítette, miután Rómában pappá és püspökké szentelték.

Ezen püspökségre Raguza rendszerint raguzai patriciusi családból való szerzetest nevezett ki, ez volt egyuttal a raguzai érsek vikáriusa egész 1839-ig, mikor XVI-ik Gergely a raguzai püspökre bizta a tribuni-mercani püspökség kormányzását. XIII. Leo 1881-ben Trebinjében alapított új tribuni püspökséget, melynek kormányzását 1890-ben a mosztári püspökre ruházta át.

A Raguzában székelt régi tribuni püspököknek (1456—1839.) kevés jövedelmök volt, átlag évi 100 arany; megyé-

jöket Raguzából »in partibus infidelium« igazgatták s azt időnként bejárták. E megye állapotáról 1615-ben Antics Krizosztom bencés — mint püspök — olasz nyelven érdekes jelentést küldött a pápának. (Rad, 119. köt. 86—87. l.) Raguza 1620-ban e területre nézve a szultántól egy irádét eszközölt ki (Rad, 119. köt. 87—89. l.), mely a katholikusoknak teljesen szabad vallásgyakorlatot biztosított, olyat, minőt a Balkánon a török alattvaló katholikusok még ma sem élveznek, dacára a berlini kongresszus rendeletének. A Raguzában székelt tribuni-mercani püspökök egyházmegyéjök látogatásában elég hanyagok voltak, mit a római propaganda 1660-ban szigorú szavakkal el is itél.

A stagnii püspökség az előbbinél sokkal fontosabb. A diokleai pap krónikája szerint a kilencedik század második tizedében nagy egyházi gyülést tartottak »in planitie Delma«, ekkor kapta Zahumlje (Hum. Cholm) első püspökét; e püspökség a XII-ik század végéig a diokleai érseknek volt alárendelve, azután felváltva a raguzainak és spalatóinak, mig végre végleg a raguzainak. A püspökség neve kezdetben »Zachlumensis«, utóbb »Zachlumensis seu Stagnensis« (Coletti 320—345.), előbbi nevét területéről, az utóbbit székvárosáról vette. A bogomilek és szakadárság csakhamar elárasztotta e püspökséget, szakadár szerzetesek zárdát alapítottak Sagniben és a püspök 1300-ban Gyorgyics Maro curzolai comessel szerződést kötött, mily feltételekkel költözhetik át Curzolára, mely akkor a farii püspökséghez tartozott, és ezen alapon tényleg le is telepedett Curzolán, mit VIII. Bonifác azzal erősített meg, hogy ezentúl a stagni-curzolai püspök cimét viselje.

Raguza 1333-ban Decsáni István szerb királytól és Kotromanovics István boszniai bántól megvette a Stagni félszigetet, a mely oekonomiai és hadászati szempontból reá nézve nagyon fontos volt. Curzola 1420-ban egész Dalmáciával Velence hatalmába került és ez oda püspökül saját alattvalóit küldte; Raguza félt, hogy ezek egyházi érintkezés utján a reá oly fontos Stagni félszigetet is Velence kezére fogják átjátszani, azért azon volt, hogy a stagnii püspökséget a curzolaitól elválaszsza. A hitegységre Raguza saját területén igen nagy súlyt fektetett és a boszniai ferencrendiek segélyével véget vetett a stagnii területen a bogomil eretnekségnek, a szakadár gör. kel. szerzeteseket pedig szép szerivel kiköltöztette a stagnii zárdából, elköltöztette őket Athos hegyére és évi kegydíjat igért és adott is nekik egészen a raguzai köztársaság bukásáig, rendházukba pedig franciskánusokat telepített. A stagni-curzolai püspökség és

Raguza között 1342—1422-ig heves pör folyt a püspöki tized miatt, melyet a stagnii püspökök ősrégi időtől fogva szedtek és melynek szedésétől, politikai okokból, eltiltotta, állítólag azért, hogy a hivők meg ne terheltessenek és vissza ne térjenek az eretnekségre vagy hitszakadásra, tényleg, hogy a püspököt állami fizetéssel magától függővé tegye és az ne legyen a tized által tőle anyagilag független; a pert V. Márton pápa az 1422-ik évben Raguza javára döntötte el. A ferencrendieknek tevékenységéről a Stagni félszigeten szól egy 1494-ben irt krónika. (Mattei: Memorie storiche su Ragusa. III. pag. 35., 36.)

Raguza fáradhatatlan volt abbeli törekvésében, hogy a két püspökséget egymástól függetlenítse és elválaszsza; 1526-ban egy hosszú emlékiratot küldött e tárgyban Rómába, melyben fejtegeti, hogy az egyesítés Stagnit Velence kezére juttathatná, e nélkül pedig Raguza nem állhat fenn, mert a török adót sem fizethetné, mert legtöbb jövedelmet Stagni hoz neki — e célt végre 1541-ben érte el, midőn III. Pál a két püspökséget elválasztotta és stagnii püspökké Cerva Tamás dominikánust nevezte ki. Raguza a Stagniba visszaköltözött püspöknek évi 200 arany fizetést adott és 1549-ben a pápától e püspökségre a kinevezési joggal kapcsolatos patronátusi jogot nyerte. Rendszerint oly dominikánusokat, kanonokokat vagy ferencrendieket neveztek ki stagnii püspökökké, kik raguzai patricius családból származtak. Curzola külön püspököt kapott, ki a risanóival 1520-ig a raguzai érsekség alá tartozott, de állandólag Velencéhez huzott, hova a terület politikailag tartozott is.

Coletti szerint a stagnii püspökség visszaállításától (1532.) egész 1772-ig, Szorkocsevics Ferenc utolsó stagnii püspökig, 24 püspök volt. XII. Leo pápa 1828-ban újjászervezvén a dalmáciai hierarchiát, a stagnii és curzolai püspökségeket megszüntette és mindkettőnek területét a raguzaihoz csatolta.

A raguzai világi papság állapota átlag igen szomoru volt. Az idegen érsekek gyakori és hosszas távolléte alatt a fegyelem nagyon meglazult. Beccatelli Lajos érsek a tridenti zsinatról hazajövet ennek határozatait érvényre akarta emelni, javaslatát a plébániák alapítására nézve a szenátus 1556-ban megerősítette, de ennek nem volt eredménye, mert az állam nem segítette őt a megvalósításban és a papság is ellene volt. A patricius családból való kanonokok az istentiszteleten nem jelentek meg, úgyszintén a körmeneteken és temetéseken sem, úgy hogy a szenátus 1502-ben a hanyagok járandóságait zár alá vette és panaszt emelt Rómában,

az ágyasok tartása általánossá lett. Az alsó papság nagyon szegény volt, a patriciusok lenézték őket, borukat mérették ki, utcát söpörtettek velök stb. A papság züllöttsége tetőpontját Graziani Rajnald érsek alatt (1510—1526.) érte el. A szerzetes prédikátorok a szószéken keltek ki a papok botrányos viselkedése ellen. Beccatelli a bajok orvoslására a jezsuitákat hivta be Raguzába, de minden javulást lehetetlenné tette utódának, Calvino Krizosztomnak gyengesége és erélytelensége (1564—1575.).

Gundulics Ferenc, Raguza római követe, 1573-ban Amarroni hires egyházi szónokot küldötte Raguzába nagyböjti prédikátornak, de ez sem hatott, ekkor XIII. Gergely Sorman János Ferenc feletrii püspököt küldte Raguzába mint visitator generalist. Ez az alsó klérust és a káptalant erkölcstelennek, a hitéletet sülyedtnek, a hierarchiát az államtól leigázottnak találta, az egyházi biróság hatáskörét a szenátus jórészben a maga körébe vonta, a papi javadalmakat elragadta az egyháztól stb. Szigorú fellépése nagy visszatetszést keltett a sülyedt papságnál, a visitator élete is veszélyben forgott és csak Gundulics Ferenc közbejöttével menekült meg. Egy valóságos katilinai szövetkezet keletkezett a visitator működésének meghiusítására, tagjai a papság alja, vagyonbukott arisztokraták, fejök Kaboga Jeromos szenátor, utóbb raguzai comes, egy elvetemült, ravasz és vakmerő ember, a katholicizmus esküdt ellensége, ki mindenáron a kath. hierarchiát akarta megbuktatni, azért hevesen ellenzett minden reformot, mely azt megmenthette volna, sőt még maga is akart pappá lenni, hogy annál eredményesebben működhessék közre a hierarchia szétrobbantásában.

A visitator generalis egyházmegyei zsinatra hivta össze a papságot, de midőn a tridenti zsinat határozatai értelmében felszólította a jelenlevő papokat, hogy a pápának az engedelmességi fogadalmat tegyék le, oly lárma keletkezett, hogy az életveszélyben forgó visitator a zsinatot feloszlatni és Raguzából sietve távozni volt kénytelen. A visitator jelentést tett V. Piusnak a raguzai állapotokról, e jelentésről hallgat Resti, Colletti, Cerva, de egész terjedelmében közli Theiner (Vetera Monum. Slavor. meridion. II. 330—336.). A raguzai kormány e zűrzavartól ravaszul távol tartotta magát, kétszinűen a visitator költségeit fedezte, de semmiben nem támogatta. Gundulics Ferenc indítványára Kaboga Jeromos és a katilinaris csoport ellen vizsgálatot tartottak, mely a visitator generalis jelentését mindenben megerősíti. Kaboga három érseket (Portico Vince 1573—1578., Matteucci Jeromost 1578—1583. és Bonelli Rafaelt 1583—1588.)

annyira üldözött, hogy elhagyták Raguzát. A vizsgálati irat szövegét, mely élénken megvilágítja az akkori állapotokat Raguzában, értekező egész terjedelmében közli. (Rad, 119. k. 93—112. lap.)

Calvino érsek, ki alatt e küzdelem tetőpontját érte, 1574-ben elkeseredve meghalt; már készült volt arra, hogy visszavonul valami bencésrendbe és e célból 2500 aranyat gyüjtött, de egy udvari fráter ellopta ezt tőle. (Resti, Coletti 242—245.; Cerva, Met. Rag. I. pars 4. pag. 45.) Utódjául a pápa Portico Vincét (1575—1578.), egy ügyes diplomatát, nevezte ki, kit V. Pius Zsigmond lengyel királyhoz küldött és 1571-ben Vazul orosz cárhoz akart küldeni, hogy megnyerje a török elleni harcra, de ez abbanmaradt. Ez Raguzában túlságos szigorral lépett föl, Kaboga Marius fődiakont börtönbe vetette és Rómába küldte a maga igazolására, hol ártatlannak nyilvánították és méltóságába visszahelyezték. Cerva az ő »Bibliotheca Ragusina« cimü kéziratában (MS. III. 74—97. a dominikánusok könyvtárában) kora legjellemesebb férfiának mondja Kabogát, kit mint elsőrangu kánonistát dicsér. Az érsek vasszigora zavarokat idézett föl, ezek eloszlatására Rómából fivérét, Portico Sebestyént küldték Raguzába vizitátorul, ki megyei zsinatot tartott és sok bajt orvosolt, de az érsek túlzásaival megint mindent elrontott és minthogy mindenki gyülölte, Rómába menekült, hol az érsekségről lemondott 1579-ben.

XIII. Gergely Matteucci Jeromost, jeles egyházi férfiut, küldte Raguzába érsekül; ez a szenátus tiszteletét vívta ki magának, sok bajt orvosolt, de az egyházi immunitás kérdésében hajthatatlan volt, mi Raguza és a pápaság között éles ellentétet idézett föl, Gundulics Ferenc követ közbenjöttével a pápa felhívta az érseket, hogy mondjon le és Raguzába érsekül küldte Bonelli Rafaelt (1583—1588.), egy igen csendes és békeszerető férfiút, ez a szenátust rábirta, hogy a születési anyakönyvek vezetését a papságra bizza (1584.). Halála után sokáig érseki széküresedés volt, mely alatt az egyházmegyét mint vikárius Razzi Szerafin, Raguza hires történetirója, toszkánai bencésből lett nagyprépost kormányozta. A szenvedélyes Tempestiva Fábián érsek (1603—1616.) a dominikánusokat és franciskánusokat üldözte és VIII. Kelementől jezsuitákat kért, hogy az egyházi fegyelmet helyreállítsák, de ezek nem jöttek el. 1603-ban zsinatot tartott és ennek határozatait 1606-ban kinyomatta (Monita, Decreta et Constitutiones). Jóravaló törekvéseit meghiusította a »Confraternitas sacerdotum«, melyet meg akart fékezni és eltiltotta attól, hogy gyüléseit az érseki palotában tartsa

(161[illegible].) ezek az érseket szóval és tettleg bántalmazták és a szegény érsek sem Rómában, sem a raguzai szenátus részéről segélyt nem kapott, sőt a zabolátlan confraternitasnak adtak igazat. (Cerva, Metrop. Rag. 255. l.)

Severolo Antal érsek (1634—1637.) tanult és buzgó férfiu volt, zsinatot tartott, a szenátus igen szerette, de utóbb az egyházi immunitás kérdésében ismét éles ellentét származott, mire az érsek lemondott. Perotti Ferenc érsek (1650—1664.) a káptalan jogait igyekezett megnyirbálni és a dominikánusokat és franciskánusokat elnyomni, a Confraternitas sacerdotum féktelenségeit is meg akarta zabolázni, de ezek panaszukkal Rómához fordultak, mely kimondotta, hogy fölöttük nincs az érseknek jurisdictiója s így 1652-ben összehivott zsinata is eredménytelen maradt. A szerzetesek is erősen támadták és mert a pápa is korholta, Rómába sietett önigazolására, mi pénzzel és ügyességgel sikerült is neki, de midőn haza készült Raguzába, meghalt.

Torres Péter (1664—1668.) alatt a jezsuiták, kik a sok hivás után 1653-ban Raguzába jöttek, nagyban segítették az érseket a papi fegyelem helyreállításában, de élénk ellenzésre találtak a féktelen Confraternitas sacerdotum részéről. Az 1667-iki borzasztó földrengésben mindenki isten büntetését látta és a papság is magába tért, de ez nem volt tartós; Gyorgyics Brnje vikárius felhivta, hogy vegyenek részt a földrengés utáni időkben tartott jámbor körmenetekben, de erre oly kevés pap jött el, hogy a vikárius a renyhéket birsággal sujtotta. (Cerva, I. pars V. pag. 368—369.) A földrengés után elszegényedett Raguzából Torres eltávozott és áthelyeztette magát Itáliába.

Lucchesini Vince lukai patricius mint érsek (1689—1691.) mintaszerű egyházi férfiú volt, mindenki szerette, az isten-tisztelet, egyházi ének és papnevelés ügyét rendbe hozta, de ő is otthagyta Raguzát és assisi érsekké lett. Az egyháziak fegyelme még 1729-ben sem volt egészen rendben, mit a megyei zsinatok határozataiból láthatni, noha a helyzet határozottan javult. Dacára a papság sülyedt állapotának, mégis mindig néhány igen kiváló papja volt a raguzai egyháznak. Ilyenek: Benes Péter, VIII. Orbán pápa barátja, titkárja és követe († 1642); Bosdari Péter (1647—1681.) diplomata, kánonista, De Luca bibornok könyvtárnoka; Gucsetics Pál († 1660.) diplomata és hires nyelvész; Gucsetics János jezsuita, latin, horvát, olasz költő († 1667.); Gyorgyics Brnja († 1687.) a székesegyház történetének irója; Radulovics Miklós bibornok († 1499.) jeles jogász; Gradics István (Gradigo, 1613—1683.) világhirű tudós, a vatikáni könyvtár igazgatója,

IX., X. Kelemen és XI. Ince barátja, hires államférfiu és a raguzai köztársaság római követe. A XVIII-ik században kitüntek Stay Benedek, Zamanja Brnja, Kunics Rajmund és Ferics György.

Raguza területén 18 férfi zárda volt és pedig bencések, dominikánusok és ferencrendiek, utóbb jezsuiták is.

A bencések 1203-ban jöttek Lacroma szigetére (Lokrum), mely szigetet a köztársaság (Lampridius comes és a raguzai urak) nekik adományozta hálából, hogy Raguzát a nagy tűzvész egészen el nem hamvasztotta. Az adománylevelet közli Kukuljevics és Rácski, Mattei műve alapján. (Memorie storiche su Ragusa. pag. 215—216.) Lampridius nevét irta alá, a 18 raguzai patricius pedig keresztvonást tett reá. A raguzai rendházak történetét megirta 1804-ben Ivannovich Tamás (Pravovjerstvo starijeh mladiem Dubrovcjanom na izgled — a régiek igazhitűsége az ifjabb raguzaiaknak mintaképül). Még három bencés rendház keletkezett a XII. és XIII. században Raguza területén: egy a meletai tó mellett és egy sz. András tiszteletére Pelagóban (Lopud, S. Andrea di Pelago) és egy a város közelében Visnjicán sz. Fülöp és Jakab tiszteletére — ez időben nem volt még apátjuk és közvetlenül a raguzai érsek hatósága alatt állottak. A XV. század közepén a bencések nagyon megfogytak és a fegyelem nagyon meglazult, mire IV. Eugen pápa 1466-ban a három rendházat egy congregatióvá egyesitette és a páduai szent Jusztina rendháznak rendelte alá. A lacromai rendháznak ekkor 14.000 perper jövedelme volt, a mellette levő kórházat ekkor pápai engedélylyel megszüntették és az állam vette át a szegények gondozását. A szenátus éberen őrködött a rendházak fegyelme fölött, a lacromai apátot is ez választotta és a rendház vagyonát is ez kezelte, a prokurátorokkal egyetértve, még a XV-ik században is. E rendházak közül ma is megvan a visnjicai a város közelében, ettől egy kilométerre; hires könyvtárát 1805-ben a franciák, oroszok és montenegróiak elől Anconába vitték, hol ma is van.

E három bencés rendházban túlnyomó volt az olasz elem és 1494-ben szabályul felállították, hogy raguzai fel nem vehető, ez ellen a szenátus tiltakozott és megfenyegette, hogy a bencéseket kiüzi, mire ezek a sérelmes szabályt elejtették. A végzést a szenátus egyhangúlag hozta. (Mattei: Documenti della chiesa di Ragusa. MS. pag. 27.)

A három bencés rendház közül leghiresebb volt a meletai (Mljet), melyet közhiedelem szerint Desa Uros fia, a Nemanják apja, Zahumlje, Tribunia és Zenta ura, 1151-ben alapított, a bencéseknek adományozván az egész szigetet.

E zárda kezdetben Raguza védnöksége alatt állott, de a távolság miatt nem kormányozhatta és a XIII-ik században igazgatását (in commenda) átadta a velenceiek által Raguzába comesül küldött Zorzi Marsiliónak és utódainak, Velence szuverénitása alatt; a XIV. században, Nagy Lajos magyar király befolyására, ismét Raguza védnöksége alá került. E szigeten a bencések az összes polgári és büntetőjogi joghatóságot gyakorolták a XV. század végéig, midőn Raguza oda küldte első comesét, ki azt tőlök átvette — egyháziakban az apátok a quasi püspöki joghatóságot egészen 1649-ig gyakorolták, midőn Minucci raguzai érsek ott az első visitatio canonicát tartotta és Meletát egyházi hatósága alá rendelte. A meletai rendházban ős időktől egy csodatevő Mária-kép volt, melyhez Raguzából, Dalmáciából és Boszniából zarándokoltak. György boszniai király is ide zarándokolt s magát és országát itt fölajánlotta szűz Máriának. (Coletti u. o. pag. 59.) Katalinnak, az utolsó boszniai királynőnek, itt halt meg fia 1500-ban, itt is temettette el és sirirata »Hic jacet filius Tomasci regis Bosnae« ma is olvasható. A törökök elől menekülő királynő innét Rómába ment, hol III. Sixtusnál menedéket talált, kitől kieszközölte, hogy a római sz. Jeromos templom szláv papoknak adassék át és hogy e mellé egy kórházat emeljen a Rómába zarándokló délszlávok számára.

A sziget távolsága, elhagyatottsága és a szerzetesek csekély száma folytán a fegyelem nagyon meglazult és X. Leo azt 1515-ben a montecassinói alá rendelte és Naljeskovics Ágoston dominikánust bizta meg a rendház reformálásával, de eredménytelenül; a szerzetesek száma a pestis folytán még kisebb lett, mire a szenátus kérelmére a négy bencés zárdát (a negyedik a Sipán melletti Pakljenában felállított sz. Mária zárda), mint congregatio meletensist, 1528-ban a páduai sz. Jusztina rendház apátja alá helyezte, de a reformálás nem sikerült, csak akkor javult a helyzet, mikor III. Pál a tudós Calvino Krizosztomot, a későbbi raguzai érseket küldötte Meletába apátul (1547.). A javulás rövid ideig tartott s azért VIII. Kelemen a meletai rendházat minden kiváltságától megfosztotta és 1604-ben közvetlenül a raguzai érsek joghatósága alá helyezte — azonban Raguza nem akarta, hogy az érsek hatalma ily nagyon megnövekedjék és 1645-ben kieszközölte VIII. Orbántól, hogy a rendház szabadalmait és kiváltságait visszakapta és újból a montecassinói apát alá helyeztetett, azon föltétellel, hogy meletai apát lehetőleg raguzai legyen. De a rendház fegyelme sehogy sem javult, a szerzetesek nem is laktak benn a zárdában, mire maguk a raguzai érsekek sürgették a pápát, hogy e rendházakat oszlassa föl; a sze-

nátus ezt 1636-ban el is határozta, de midőn a pápa ezt megengedte, még sem tette meg. Gradics István, a hires római követ is erősen sürgette a föloszlatást, főkép midőn a lokrumi barátok eladták Rafael madonnáját. A nagy földrengés romba döntötte a lacromai templomot, a rendház megvan, melyet ma dominikánusok birnak — a szigeten gyönyörü park van, melyet Miksa császár (mexikói) létesített főherceg korában.

A meletai bencés congregatiónak a XVII-ik sz. végével három rendházban összesen csak nyolc tagja volt s ezek sem laktak a rendházakban. A lacromai rendházat Raguza a pápa engedélyével 1803-ban eladta, a meletai rendházat a franciák 1808-ban bezárták — ma csak a visnjicai rendház áll fenn Raguza mellett. A bencések javíthatlanok voltak és csak a XI—XIV-ik században végeztek itt jótékony tevékenységet. Voltak azonban időnkint a raguzai zárdákban érdemes bencések is, kik az irodalomban kitüntek, ilyenek: Cervarius Tubero Lajos raguzai történetiró (1455—1527.); Vetranics Mór horvát költő (1482—1576.); Banduri Anzelm (1671—1743.) a világhirű numizmata és régész; Gyorgyics Ignác (1675—1737.) hires horvát prózairó és költő.

A dominikánusok 1225-ben telepedtek meg Raguzában. Történetöket oklevelek alapján megirta Cerva Szerafin (Monum. Congregationis S. Dominici Ragusio. MS. a raguzai rendház könyvtárában), műve Raguza törtenetére is igen fontos. A Palmotics család földbirtokot ajándékozott nekik 1228-ban, ezen 1306-ban a szenátus templomot és zárdát épített nekik, mely megnagyobbítva ma is fennáll. A fehérbarátok száma gyorsan nyolcvanra emelkedett, mert a legislegelőkelőbb raguzai családok tagjai léptek be a rendbe (Palmotics, Gucsetics, Bunics, Gradics, Sorgocsevics, Kaboga, Pucics, Gjorgjevics, Naljeskovics, Aranics, Primovics), életrajzukat megirta Cerva Szerafin (Ikonotheca etc. 1728.). A rend gyorsan lett tekintélyessé, hatalmassá és gazdaggá. A raguzai rendházat a párisi rendgyülés 1230-ban a dominikánusok magyar rendtartományához csatolta, mely a kunok megtérítése által lett hiressé (Cerva, Monumenta I. pag. 9—14.); minthogy a rend igen gyorsan terjedt el Dalmáciában és Raguza területén és kormányzása Magyarországból nehéz volt, 1345-ben egy dalmáciai rendtartományt szerveztek, mely azonban a magyar rendtartomány alá volt helyezve, mire 1378-ban a dalmáciai rendtartomány egészen önállóvá lett, mert a magyar provinciális nagyon távol volt és a dalmáciai dömések fegyelme hanyatlani kezdett. A dalmáciai provinciához három lombardiai rendház is tartozott — ez nem tetszett Raguzának s nehogy Velence az ő embereit az olasz rendházakból a raguzaiakba

belophassa, azon volt, hogy a raguzai területen levő három dömés rendház (Grado, Santa Croce—Gruž, Pelago-Lopud) egy külön raguzai congregatiót képezzenek, mit 1486-ban értek el és ezen állapot 1835-ig fennállott, midőn ismét a dalmát provinciához csatolták.

A rend Zsupán, Brocimon, Orasecben alapított rendházat és a kattarói öbölben is kettőt; a gruži (Sta Croce) 1437-ben, a lopudi (Pelago) 1482-ben, a zsupai 1622-ben, a brocimi — Stagni mellett — 1628-ban, a vignjai 1671-ben, az oraseci 1690-ben épült. (Joannovics u. o.) A rend vagyona jámbor hagyományokból és adományokból hamar megnövekedett; mikor II. Pius keresztes hadat hirdetett a török ellen és elrendelte, hogy e célból az egyházi vagyontól is tized szedendő, ekkor (a XV. század közepén) vagyonuk évi jövedelmét 1400 perperre becsülték föl; Cerva szerint ezen időben egy arany perper egy uncia ezüst értékü volt. Raguza azon ürügy alatt, hogy sok patricius tagja van a rendnek, hogy ezek a rossz gazdálkodás folytán inségre ne jussanak, magához ragadta a rendek vagyonának kezelését és 3—3 prokurátort rendelt a dömés, franciskánus és apáca-rendházak vagyonkezelésére, ez ugyan nagyon megszorította az önrendelkezést, de az állam jól megőrizte vagyonukat és több oly törvényt hozott, mely a szerzetes-vagyon gyarapodására nagyon előnyös volt, így: a dömések javára tett hagyományokra nincs elévülés, hogy szabadon szerezhetnek ingatlanokat.

Raguza a keleti várkapu őrzését a dömésekre, a nyugatiét a franciskánusokra bizta. A dömések nagy tekintélyben állottak, fegyelmök mintaszerű volt, buzgó papok, egyházi szónokok és hittérítők voltak. Többnyire mind raguzai patricius családból valók és igen népszerűek voltak, mi az idegenből jött érsekeknek és a fegyelmetlen világi papoknak nem volt inyére, főkép mivel őket a dömések a szószékről is korholták. Ebből hosszú harc keletkezett az érsekek, világi papok és a dömések között (1588—1699.); a raguzai kormány, noha titkon a döméseket pártolta, külsőleg semlegesen viselkedett, de a pápák mindig a kifogástalan döméseknek adtak igazat, az érsek és papjaival szemben.

A délszlávok iskolaügye körül is vannak érdemeik: »S. Giovanni Rotondo del Monte-Gargano«-ban egy intézetet létesítettek délszláv egyházi és világi ifjak (Illyrici fratres) képzésére, de ezen intézetet utóbb a világi papság üldözései, tettleges bántalmai miatt kénytelenek voltak feloszlatni. E rendből a raguzai területen 16 szent, 5 raguzai érsek, 21 püspök, 30 hires egyházi szónok, 7 diplomata és követ és 48 iró

került ki. Stojkovics János († 1442-ben), hires theologus, IV. Eugen pápa megbizásából az ő nevében megnyitotta a bázeli zsinatot, mint pápai követ kétszer járt Konstantinápolyban és 1435—1439-ben élénk tevékenységet fejtett ki az egyházi unio tárgyában, ő eszközölte ki a bázeli zsinattól Raguzának az engedélyt Ázsia és Afrika hitetleneivel való kereskedésre és Raguza javára Paleolog Jánossal kereskedelmi szerződést kötött. Bunics Szerafin († 1488.) és Baszeljics Tamás († 1511.) Korvin Mátyásnak voltak tanácsosai és könyvtárának összeállitói, Gucsetics Arkangyal († 1610.) a legelső raguzai prózairók egyike; Zamanja Rajmund († 1644.) első irta meg a horvát helyesirás szabályait; Ranjina Kelemen († 1599.) hires egyházi szónok, theologus és diplomata; Cerva Szerafin († 1759.) kritikai alapon megirta a raguzai egyház és a dominikánus rend történetét; Remedellia Dénes hires graecista és végre Kálics Arkangyal elsőrangú egyházi szónok és iró.

A raguzai dömések már 1494-ben rendházuk mellett külön könyvtári épületet emeltek. Ebben Cerva korában 8000 kötet kézirat és 200 pergamen codex volt!

A ferencrendiek (minoriták) rendjét Raguzába magának e rendnek alapitója, Assisi sz. Ferenc hozta be 1212-ben, midőn Sziriába menet a vihar miatt ide kellett menekülnie. E rendnek történetét Raguza területén 1212—1746-ig megirta Dolci (Monumenta historica provinciae rhacusinae Ordinis minoris S. Francisci. Nápoly, 1746.) és 1747-től 1864-ig folytatta Kuzmics E. (Cenni Storici sui Minori Osservanti di Ragusa. Trieszt, 1864.). A rend tagjai előbb egy kis magánházban laktak, de a köztársaság saját költségén csakhamar, még a XIII. században, a város nyugoti kapujánál fölépitette a még ma is fennálló rendházukat és templomukat. Még ez előtt fölépitettek egy kis zárdát a Santa Croce öbölben, a Getaldi család által nekik ajándékozott Daksán. E két zárdát, a hat dalmáciai zárdával, 1453-ban V. Miklós pápa — a boszniai ferencrendi zárdákkal — boszniai provinciává alakitotta, de a köztük támadt egyenetlenségek folytán a dalmát zárdákat »Custodia S. Hieronymi« cim alatt a boszniaiaktól elkülönitette. A törökök 30 boszniai rendházat fölgyújtottak, mire ezek Dalmáciába menekültek és a két rendtartományból ismét egy lett, vikáriusa egy olasz volt. Ez által Velence befolyást nyert a raguzai területen levő zárdák fölött, mi Raguzának nem tetszett és a raguzai Resti Marino minorita által, ki II. Pius udvari káplánja volt, kieszközölték, hogy az ő zárdáik (Raguza, Daska, Stagni, Slani, (Ombla) Rijeka, Konavlje) egy külön raguzai provinciát képezzenek.

A franciskánusok nagygyülése II. Pál alatt azt határozta, hogy a raguzai és daszkai zárdák közvetlenül a rend generálisának rendeltessenek alá, a többiek pedig, melyek Raguza területén vannak, a boszniai provinciához csatoltassanak, a pápa ezt helyben is hagyta, de Raguza 1465-ben kieszközölte, hogy az előbbi szervezet újból életbe lépjen. A rend generálisa ezt igen rossz néven vette és az 1467-iki mantuai rendgyülésen kijelentették, hogy a raguzai minoritákat többé nem tekintik ferencrendieknek, de a raguzai szenátus 1468-ban e határozat visszavonását eszközölte ki. 1469-ben végleg kétfelé osztották a boszniai és dalmáciai rendtartományt és a raguzaiakat az utóbbiba kebelezték be, azonban Raguza folyton azon volt, hogy minoritáit a Velence befolyása alatt álló dalmáciai zárdák befolyása alól elvonja.

A minoriták Raguza területén a bogomileket és gör. kel. szakadárokat megtérítették és ezzel nagy szolgálatot tettek Raguzának, mely a kath. vallásegységben területe integritásának megóvására a legerősebb támaszt találta. A dalmáciai minoriták 1474-ben a raguzai Zamanja Szilvesztert választották provinciálissá, ez Velencének nem tetszett és fölszólította Zamanját, hogy mondjon le, de ez megtagadta, mire Velence az összes raguzai származású minoritákat elkergette, mit Raguza a dalmáciai és velencei minoritáknak saját területéről való kiüzésével viszonozott — ez 1470-ben a raguzai zárdáknak a dalmáciaiaktól való végleges elkülönítésére vezetett.

Ezen időben nagy viszály támadt a ferencrendiek kebelében. Bold. Kapisztrán János, sziennai sz. Bernát és bold. Della Marca Jakab a rendben a régi fegyelmet igyekeztek helyreállítani (Osservanti), a raguzaiak ezt elfogadták, de a dalmáciaiak a reformokat hevesen ellenezték (Conventuales), a szakadás oly mély volt, hogy a raguzai rendházban az observantesek az első emeletet, a conventualesek pedig a földszintet foglalták el, a helyzet türhetetlen volt és végre is a raguzai observantesek a daszkai rendházba távoztak. Raguza szigorúan őrködött a minoriták fegyelme fölött és a dalmáciai eredetü conventualeseket 1437-ben Raguza területéről elüzte, de az előbbiek nem akartak lemondani a raguzai apáca-zárdák kormányzásáról, a hol szintén nagyon laza volt a fegyelem. Raguza nem engedett és 1518-ban kieszközölte a pápától, hogy az apáca-zárdák felügyelete a szigorú observantesekre bizatott, azonban az apácák két évig ellenszegültek s Raguza kénytelen volt őket karhatalommal, vizen és kenyéren való éheztetéssel rákényszeríteni, hogy akarata előtt meghajoljanak.

Raguza általában nem türte, hogy a fegyelem a minoriták rendházában meglazuljon, de azt sem türte, hogy államellenes ügyekbe beleavatkozzanak, így 1601-ben Jegjupák Jeromos minoritát, kit azzal gyanusítottak, hogy része van a lagostai (Lastovo) lázadásban, elfogatta és nyomban kivégeztette. Ez súlyos megsértése vott az egyházi immunitásnak és a provinciális rögtön Rómába sietett panaszával; a pápa Raguzát egyházi átokkal sújtotta, mely alól csak akkor mentette föl, midőn a birák nyilvános bűnbánatot tartottak és a kivégzettnek holttestét ünnepélyesen eltemették.

Cekinics Lőrinc kéziratában (Istoria dell' osservante provincia di Ragusa), minden bizonyíték nélkül azt állítja, hogy Jegjupákot azért végezték ki, mert a minorita rendházból a vizvezetéki csőben átmászott a Klarissza-apácák kolostorába, de fölismerték és a comesi palota udvarán kivégezték, azonban a névtelen krónikás (Origine della citta di Ragusa esstrata da antichissime documenti) ezt alaptalannak mondja, mert azért végezték ki, mivel a lagostai lázadásban való részesültségről gyanusították, de a vizsgálat, melyet a pápa biztosa e tárgyban vezetett, ezen vádat is alaptalannak tüntette föl.

A raguzai minoriták arisztokratákból és a nép fiaiból kerültek ki, a mi a fegyelemre nézve határozottan előnyös volt; a XVI-ik században annyira elszaporodtak benne az arisztokraták, hogy a szenátus kimondotta, hogy házfőnökké (gvardián) csak patricius lehet. Az akkori provinciális, hiven a rend demokratikus hagyományaihoz, ezzel ellenkezett, mire számüzték, de a pármai rendgyülés 1529-ben tiltakozott e számüzetés ellen, de utóbb mégis elfogadták, nagyobb kellemetlenségek elkerülésére, a házfőnökségre vonatkozó arisztokratikus törvényt. Az 1527-iki pestis elpusztított 25 minoritát, 19 dominikánust és 60 apácát.

E rendből hiressé lett a XVI—XVIII. században Galjazovics Marino prózairó; Gundulics János történetitó; Dobretics György bölcsész († 1520.); Darkulics Bonifác de Stephanis, a Szentföld vikáriusa és annak jeles ismertetője (De cultu terrae sanctae ejusque peregrinatione), utóbb stagnii püspök és pápai követ II. Fülöpnél, meghalt 1581-ben; Gucsetics Ferenc zenész és miniatürfestő († 1658.); Banduri Hilarius, Anzelm fivére, hires theologiai tanár a nápolyi egyetemen, utóbb a rend generálisa († 1734.); Dolci Sabbas történetiró († 1777.); Franki Angelo, követ VI. Károlynál, utóbb raguzai érsek († 1777.); Stulli Joakim szótáriró. A raguzai provincia minoritáiból kikerült 12 püspök (2 raguzai érsek, 5 stagnii és 5 tribuni püspök) — a köztársaság gyakran az ő rendjökből választotta a köztársaság theologusát (theologus re-

publicae), kinek tanácsával egyházi ügyekben éltek. Ezen intézményt Velencétől vettek át.

A jezsuiták is jelentékeny szerepet játszottak Raguza történetében; érdemeik vannak a kultura terjesztésében és az egyházi fegyelem helyreállítása körül.

A zárai érsek 1559-ben kért a pápától jezsuitákat, a világi papok meglazult fegyelmének megjavítására; Bobadilla Miklós azonnal el is jött Zárába és Raguzába, melynek fontosságát a Balkánra nézve a jezsuiták belátván, még egyet küldtek oda, kik a szláv nyelvet hamarosan megtanulván, igen erélyesen működtek közre a papi fegyelem helyreállításában, de sok ellenségök támadt és 1585-ben Raguzából eltávoztak. Raguza újabb kérelmére a pápa 1607-ben ismét három jezsuitát küldött, kik ekkor a patricius családok különös kegyét élvezték, főkép Gradi Jánosét (1588—1622.) és Gundulics Marinóét (1597—1647.), ki egész vagyonát nekik ajándékozta egy Raguzában építendő collegiumra, csakhamar a legelőkelőbb családok ivadékai beléptek a rendbe.

Hogy az erkölcsi állapotokat alapjukban megjavíthassák, a népneveléshez és közoktatáshoz fogtak. 1628-ban ideiglenes rendházat alapítottak négy jezsuita számára Raguzában és Gundulics Marino hagyatékát kamatoztatták, hogy egy 12 tagra szolgáló rendes collegiumot építhessenek. A köztársaság nagyon sürgette ennek felépítését és a raguzai illetékességü Tudisi Ignácot kérték e collegium rektorának — ez azonban nem akarta Itáliát elhagyni és a rend generálisát hamisan informálta Raguzáról, úgy hogy ez nem igen buzgólkodott a raguzai rendház felépítésében és 1639-ben titkon vissza is hivta a Raguzában levő rendtagokat. A szenátus és a nép azonban nem nyugodott és sürgetésökre 1653-ban újból visszatértek a jezsuiták Raguzába. Az 1667-iki nagy földrengés alkalmával nagy önfeláldozásukkal Ranjina Orsato és Gundulics Ferenc jezsuiták nagy érdemeket szereztek, úgy hogy a nép az előbbit »pater patriae« névvel tisztelte meg.

A raguzai nagyszerű jezsuita collegium 1684-ben készült el, a sz. Ignác temploma pedig 1725-ben. A collegium jeles tanintézetté lett, mely sokat lendítetett a nép tudományos műveltségén; a rend feloszlatása után e hirneves tanintézetet átvették a piaristák. A jezsuiták rendje nagyon megszerette Raguzát és összeolvadt annak népével és intézményeivel. A raguzai jezsuiták sorából kiváltak és elhiresedtek: Lucari János (1621—1709.) latin költő és szónoklattanár a római collegiumban; Rogacci Benedek (1646—1719.) latin költő; Gradi Ignác (1655—1728.) horvát költő; Tudisi Rafael (1645—1732.) horvát iró; Zuzerri Brnja (1682—1762.)

hires egyházi szónok; Gyorgyics Ignác († 1737.) elsőrangú horvát költő és prózairó. A jezsuiták két jeles horvát szótárt is irtak, mely alapul szolgál a délszláv akadémia nagy szótárának; a szótárirók: Mikália Jakab a XVII-ik és Della Bella Ardelio a XVIII-ik század közepén. Kunics Rajmund (1719—1794.) latinra fordította az Iliászt; Mattei (1714—1813.) elsőrangú kritikus történetiró és Boskovics Roger lángelméjű természettudós.

Preradovics egyik költeményében megtámadja a »jezsuita magvetést« a horvát irodalomban, de igazságtalanul. Igaz, hogy főcéljuk a katholicizmus védelme és ennek csak eszközéül tekintették a világi tudományok tanítását, de így is nagy érdemeik vannak a horvát irodalom körül, noha ezt a latinnak alárendelték, mert ők a nyelvészetben 200 évvel megelőzték szótáraikkal Karadzsicsot és jeles horvát költőket és irókat neveltek, ilyenek: Ranjina Dinko (1536—1607.), Gundulics Iván (1588—1638.), Palmotics Gjono (1606—1657.) és Gyorgyics Ignác (1675—1737.). Basics az ő kéziratos művében (»Elogia Jesuitarum Ragusinorum qui usque ad annum 1764 obiere.« A franciskánusok könyvtárában MS.) 33 hires raguzai jezsuitának életrajzát adja; a franciskánus Dolci, ki Basicsot folytatja 1764—1773-ig, még tizenhetet sorol fel, kik hirnévre tettek szert. (Dolci: Fasti litterarii Ragusini.)

Apáca-zárdák Raguzában. Magában a városban az 1667-iki földrengés előtt nyolc apáca-zárda volt és pedig 5 bencés, egy dominikánus és két Klarissza-zárda, ez utóbbi háromba csak patricius családból valók léphettek be. Mind e zárdák igen népesek voltak, mert a patricius családból származó nők plebejusokhoz nem mehettek férjhez és az apák, hogy a hozománynyal ne kevesbítsék fiaik vagyonát, leányaikat inkább zárdába adták — a hivatás hiánya nagyon meglazította az apáca-zárdák fegyelmét és az állam is végletekig beavatkozott vagyonkezelésökbe és a zárdába való felvétel is az állam engedélyétől függött. Az 1667-iki földrengés alkalmával mind a nyolc zárda és hatvankét apáca is elpusztult, az életbenmaradtakat maga az érsek vitte el Anconába, az átkelés a viharos tengeren 23 napig tartott és az úton is 7 apáca elpusztult. Anconában 5 hónapig maradtak, de a szenátus attól félt, hogy végleg ott fognak maradni és vagyonukat ki kell adni, azért haza hozta őket és előbb Stagniben telepítette le, 1669-ben pedig visszahozta Raguzába s az összes bencés apácákat egyben, a Klarisszákat és dominikánus apácákat egy másikban helyezte el, végre 1706-ban a dömések számára egy harmadik zárdát emeltek —

így a földrengés után Raguzában összesen három apácazárda volt; a francia occupatio 1808-ban mind a hármat bezárta.

A templom nyelve. A raguzai egyházmegyében mindig a latin volt az egyházi nyelv, a mise alatt csak az epistolát és evangéliumot olvasták fel horvátul, Kassich jezsuita vagy Bandulovich minorita fordításában; a tribuniai püspökségben a szláv volt az egyházi nyelv a XVII-ik század közepéig. Az egyházi szónoklatban a horvát nyelv divott, csak az adventi és nagyböjti prédikációk a székesegyházban, melyeket Rómából hivott hires szónokok tartottak, voltak olaszok, mert ezt a patricius és középosztály jól beszélte — de a köznép a fehér és fekete barátok (dominikánusok, franciskánusok) templomaiba özönlött horvát prédikációra.

Az egyház és állam hivatalos nyelve mindenkor a latin és részben az olasz volt; a raguzai olasz tájszólás csak a perbeli tanuk vallomásainál volt használatos; ha a fél más nyelvet nem beszélt, akkor ily esetekben túlnyomó volt a horvát nyelv használata. Az érsekek e nyelvet nem értették, azért kanoni vizitációikban és egyéb érintkezéseikben a néppel rendesen egy horvátul tudó kanonok és egy szerzetes (dömés vagy franciskánus) kisérte, ki horvát tolmácsul szolgált. Érdekes, hogy a felfedező esküt, perekben is, rendesen az érsek előtt kellett letenni; a nagy földrengés alkalmával sokat loptak, e lopásokra nézve is mindenkinek, a ki róluk tudott, egy meghatározott napon egyházi átok terhe alatt az érsek előtt kellett a felfedezési esküvel megerősített vallomást megtenni. (Erre vonatkozik három kötet kézirat az érseki levéltárban, mely felette érdekes: Monitoria 1667—1673; 1673—1676; 1670—1698.)

245. *Milčetić J.: A kvarneröi szigetek csakavi tájszólása.* Rad, 121. köt. 1894. 92—131. l. (Čakavština Kvarnerskih otoka.)

246. *Surmin Gy.: A szerajevoi mai horvát beszéd sajátságai.* Rad, 121. köt. 1895. 186—209. (Osobine današnjega Sarajevskog govora.)

247. *Ljubics Simon: Jelentés a keresztény arheologusok első összejöveteléről Spalato-Szalonában.* Rad, 121. köt. 1895. 210—236. (Izviešće o prvom sastanku kršćanskih arkeologa u Spljetu-Solinu u Dalmaciji.)

248. *Matković Péter: Utazások a Balkán-félszigeten a XVI. században, Soranzo Jakab 1575. és 1581-iki és Contarino Pál 1580-iki konstantinápolyi követsége.* Rad, 124. köt. 1895. 1—102. l. (Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vijeka stb.)

Az előbbi tengeren utazott s csak a dalmát partvidéki városokat érintette, az utóbbi Sebenicoból Bosznián és Hercegovinán át s így csak ezekre nézve van bennök értékes földjegyzés.

249. *Strohal R.: A mai fiumei horvát tájszólás sajátosságai.* Rad, 124. köt. 1895. 103—188. l. (Osobine današnjega riječkoga narječja.)

250. *Srepel M.: Stay Benedek latinul iró horvát költőnek viszonya Lucretiushoz.* Rad, 124. köt. 1895. 189—228. l. (Stay prema Lucretiju.) Stay 1714-ben született Raguzában.

251. *Crnčić Iván: Még két hamisitott oklevél a római illir hospiciumról.* Rad, 125. köt. 1896. 1—32. l. (Još dvoje o slovjenskom gostinjcu u Rimu izopačeno.)

A római sz. Jeromos illir hospiciumban 1650. körül nagyon elszaporodtak a krajnai, karantán és stájer zarándokok, úgy hogy a horvátokat és dalmatákat majdnem egészen kiszorították. A sok zarándok-járás folytán az alapítványok elégtelenek voltak a költségek fedezésére s így az intézet védnöke, Sacchetti Gyula bibornok, Kopcsics Miklós és Krizogon János papokat 1650-ben adományok gyűjtésére küldötte Isztriába, Dalmáciába, Horvátországba, Carnioliába és Illyriába. Ezek küldetésökben el is jártak és mindenütt, a hol megfordultak, Zágrábban, Laibachban stb., a püspököktől és főpapoktól ajánló leveleket nyertek az illető vidékekre. Crncsics közli mindazon iratokat, — a bibornokéval és a gyűjtőivekkel egyetemben, — melyeket 1890-ben talált a hospicium levéltárában. Ezen leveleken két hamisítást fedezett fel, melyeknek szerzője Pastrics Jeromos, a hospicium pénztárnoka és sekrestyése, a mint az saját feljegyzéseiből kiderül.

Ez a Pastrics, mint horvát, nagy ellensége volt a krajnai, karantán és stájer zarándok-inváziónak a római hospiciumban és számadásokkal kimutatta, hogy ezek sokkal többe kerülnek a hospiciumnak, mint a kiszorult horvátok, mire 1652-ben megindult a mozgalom az előbbiek kizárására, mert Pastrics és párthivei azt vitatták, hogy ezek nem is szlávok, tehát a hospiciumban semmi helyök sincs. A könyöradomány-gyűjtők visszatértek Rómába és többet gyűjtöttek a szlovén vidékeken (291 frt) mint Horvátországban (198 frt) — ez bántotta Pastricsot, valamint az is, hogy a bibornok-protektor iratával ezekhez is küldötte, mi annak elismerése volt, hogy ezeknek is van joguk a hospiciumhoz. Nehogy ezt érvül használhassák a támadt perben, a gyűjtők által visszahozott és a káptalani irattárba elhelyezett bibornok-protektori ajánló levélen kivakarta az »Istria« szót és átirta

»Bosniá«-ra, a »Carniolia« szót is átirta »Slavoniá«-ra! Hogy a bibornok levelében ezek benn voltak, kiderül az egyes egyházfők ajánló leveleiből, melyekben ismétlik a bibornok levelének azon részét, mely a vidékeket elősorolja, hol gyűjtsenek és ezekben Bosznia és Szlavónia helyén Istria és Carniolia áll! Boszniában különben sem gyűjthettek, mert a töröké volt és a török-velencei harc folyt.

Pastrics, és a kik vele tartottak, minden nyomot igyekeztek eltüntetni, mely a szlovének javára szól és így meghamisította V. Miklós pápa oklevelét is, mely a hospiciumra vonatkozott (Rad, 79. köt.; Starine, 18-ik köt.). Sőt még a hospicium cimerét is meghamisította. A cimerben sz. Jeromos képe körül Dalmatia, Croatia, Bosznia és Szlavónia cimere van, ez utóbbit Pastrics a szlovén vidékek cimerének nézte és kivakartatta és helyébe egy mást vésetett, mit Szlavónia cimerének tartott. Ezt bevallja számadási könyvében, hol ez áll: »a szent lemezének átalakítására« (per ritoccar la lama de Santo 20 lire). Eredetileg e lemezen Szlavónia cimeréül három menyét szerepel. Pastrics e helyett a következő cimert vésette oda, melyet Szlavóniáénak tartott: egy vékony vonallal két részre osztott paizs, baloldalán kettős kereszt, olyan mint a magyar cimerben, a kereszt két hegy között áll; a másik mezőben két sávos vonal (Dráva, Száva) között egy menyét. Ez pedig nem Szlavónia cimere, sem a fenti, hanem a mai Szlavóniának az az igazi cimere, melyet neki II. Ulászló 1496. dec. 8-án kelt iratában rendelt és ez: a felső mezőben egy csillag, az alsóban két sávos vonal (Dráva, Száva) között egy menyét. Pastrics e lemezről lenyomatokat készített (l. Rad, 125. köt. 8. lap) és minden cimerhez az ő kezeirásával van az illető ország neve oda irva, és egy ilyen képet ragasztott rá a gyűjtőivek borítékára.

A horvátországi gyűjtőiven a többi közt a következő neveket találjuk: Pálffy Thomas parochus S. Giorgii Superioris Stubiczae; Laurentius Sellez (Szeles) administrator S. Viti in Berdovacz; Fabri Petrus paroch. in Zelnicza et Mura-Zerdehel (Szerdahely); Petrus Nagy canonikus Zagrabiensis; Somogy Andreas par. in Nedele; Petrus Margalich parochus S. Crucis in Crisovlian; Franciscus Rakocich, Vincentius Jellacich, Capitaneus Voicovich stb. Anno 1650.

252. *Medić M.: Adalék a bocskoros mesterség műszavaihoz.* Rad, 125. köt. 1896. 33—49. l. (Dodatak opančarskim nazivima.)

253. *Zoričić Milovan: A horvát-szlavon királyság lakossága hivatás és foglalkozás szerint.* Rad, 125. köt.

1896. 50—197. l. (Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju.)

254. *Vojnovics K.: A raguzai köztársaság állami kincstárnokai.* Rad, 127. köt. 1896. 1—101. (Državni rizničari republike Dubrovačke.)

A raguzai köztársaság állami kincstárnokai (Tesorieri di S. Maria Maggiore) kezdetben csak a közjótékonyság (Opera pia) ügyét szolgálták, utóbb az állampénztárt is kezelték, úgy hogy tulajdonképen csak egy központár volt két osztálylyal: a szegények pénztára és az állampénztár, egyik a másikat kisegítette, ha a szükség parancsolta. Ez az oka, hogy a raguzai állam a jótékony alapítványok kezeléséből a papokat gondosan kizárta és azt kizárólag magának tartotta fenn, Róma is hallgatagon elnézte azt, mert tudta, hogy ettől függ magának a köztársaságnak fennállása, mely a katholicizmus előőrse volt a Balkánon és Raguza megértette a pápával, hogy a jótékony alapítványok állami önálló kezelésétől függ a köztársaság fennállása, mert ha bajba jutott, például a nagy török adó miatt, akkor kölcsön vett a jótékony alapítványokból, de takarékossággal és a pénz ügyes kezelésével és gyümölcsöztetésével a szegények pénztára e miatt kárt nem vallott.

A sokféle kórház, szegényház és egyéb jótékony intézet nagy dicséretére válik Raguzának. Nagy alapítványai és ezek áldásos működése túlélte magát a köztársaságot. A Mária Maggiore kincstárnokait és prokurátorait (Tesorieri, procuratori) már 1272-iki statutumaiban megtaláljuk (I. cap. 3.), de kétségtelen, hogy ezen intézmény ennél régibb, ezek a közjótékonysági és állami pénztárnokok a kis-tanács által kiadott és a titkár által aláirt utalványokra teljesítették a fizetéseket. A kis-tanács szótöbbséggel választott és pedig kezdetben életfogytiglanra először két, utóbb három (1333.) kincstárnokot és egy helyettest, kik minden ügyet hármas tanácsban intézték el. A teher azonban szertelen nagy volt s így 1500-ban három évre, 1512-től fogva öt évre választották őket, de két évi pihenő után újra választhatók voltak. Ha valamelyikök bármely okból akadályozva volt, akkor helyetteséül sorshuzás utján egy kis-tanácsbelivel helyettesítették, de mindig háromnak kellett közreműködni a pénz átvételében vagy kiadásában.

A hivatal szerfölött terhes volt, azért sokan mindenféle ürügygyel igyekeztek azt maguktól elhárítani; 1414-ben törvényt hoztak, hogy a megválasztatást senki vissza nem utasíthatta, de nem is volt köteles ezen kivül más tisztséget elfogadni, de lehetett comes, kis-tanácsbeli, szenátor vagy követ. (1449. és 1512-iki törv.) Két rokon nem szolgálhatott együtt

mint kincstárnok vagy prokurátor. (1556. évi törv.) Mikor még csak a közjótékonysági pénztárt kezelték, csak minden szombaton tartottak ülést, de midőn az állampénztárt is átvették, akkor már gyakrabban. Más hivatalnok csak hivatala átvételekor tette le az esküt, a kincstárnokok mindannyiszor, a hányszor új comes került a város élére, mindenkor ennek kezeibe újból letették az esküt. (1413. évi törv.) Mikor működésök köre szélesebb lett s dolguk nagyon megszaporodott (rabok kiváltása, hadifoglyok kiszabadítása stb.), akkor 1560-ban melléjök három felügyelőt (superintendens, sopraintendenti) adtak, de ezeket 1567-ben mellőzték és helyettök még két kincstárnokot választottak, úgy hogy számuk ötre emelkedett. 1599-ben három külön hivatalnokot választottak, ki a hátralékos részletfizetéseket 20.000 perperig (3150 forint, 6300 korona) behajtották s így könnyítettek a kincstárnokokon.

A kincstárnokoknak nem volt rendes fizetésök, hanem a befolyt pénz 5%-a, utóbb — midőn a jövedelmek nagyon megszaporodtak — $2^1/_2$%-a képezte tiszteletdíjukat. Teendőiket minden segédszemélyzet nélkül maguk látták el, csak 1768-ban kaptak két segédet és két irnokot; ez a segédszemélyzet rendes évi fizetést kapott, az előbbiek 50, az utóbbiak 10 aranyat.

A kincstárnokok lassankint a szegénypénztár kezelőiből a köztársaság valóságos pénzügyminisztériumává lettek (ministri del publico tesoro). 1534-ben a pestis nagy pusztítást vitt végbe a városban, rendszeres végrendelkezésről szó sem lehetett, azért jogérvényesnek nyilvánítottak minden végrendeletet, a melyet a kincstárnokoknak átadtak, hogy a végrendeletek regisztromába bevezessék, ha egyébként a törvényes formalitásoknak nem is felelt meg — az 1354. évben ezt kiterjesztették minden végrendeletre, nem csak a pestis idejében kiállítottakra. Ha a végrendelkező nem nevezett meg végrendeleti végrehajtót, akkor ebben hivatalból a kincstárnokok jártak el. Ha a hagyatékot el kellett adni, hogy a legátumok kifizethetők legyenek, ezt a kincstárnokok kellően meghirdetett nyilvános árverésen eszközölték, a vevő köteles volt a vételárat a községi pénztárba befizetni és a vétel csak ezután lett jogérvényessé. A végrendelet meghirdetése után a kincstárnokok egyike, mint a hivatal titkára, köteles volt előjegyzésbe venni minden jótékony célra történt hagyományozást; a hátralékos ilyen alapítványokat az örökös egy év alatt, azok 5%-os kamatával, köteles volt befizetni, ha e terminus elmult, a következőig 10%-ot volt köteles fizetni s ha a legatumot ekkor sem fizette ki, akkor a kincstárnokok a hagyatékból annyit adtak el, hogy a kegyes alapítvány

összege kikerüljön belőle — a vevő a vételárat egy hó alatt köteles volt befizetni birság terhe alatt. A megterhelt ingatlanok eladásánál nem volt szabad a rajtok levő terhet más ingatlanra átirni.

A végrendeleti hagyományokat az örökösöknek nem volt szabad megváltoztatni, még a római szentszék engedélyével sem, ha ehhez előre már meg nem nyerték a szenátus engedélyét; ha a szenátus az engedélyt megadta, akkor szabad volt Rómába folyamodni a dispenzációért és ha ezt megnyerték, akkor ezt újból be kellett jelenteni a szenátusnak. A kegyes hagyatékok körül sok volt a hátralék és így a számvevőség reformja vált szükségessé.

A számvevő (ragionato) már a XV-ik század végével köteles volt könyvet vezetni a bevételekről és kiadásokról, úgy hogy mindenki tudomást szerezhetett a cselekvő és szenvedő vagyoni állapotról; minden külön kegyes alapítvány számadásait külön könyvben kellett vezetni. A hagyatékok között rendszerint a végrendeletben a »male ablati«, az esetleg igazságtalanul szerzett vagyon kárpótlására a hagyományozó valamelyes összeget hagyott az államra jótékony célra, hogy ezzel jóvátegye azt, a mit esetleg igazságtalan uton szerzett; ezen hagyatékot is külön kezelték.

Az 1667. évi nagy földrengés alkalmával sok, a jámbor alapítványokra vonatkozó, fontos irat elveszett és így nagy rendetlenség támadt, melyet alig tudtak orvosolni. 1768-ban újjászervezték az egész számvevőségi eljárást, a jövedelem minden külön forrását külön könyvben könyvelték el, a bevételeket, úgy mint a kiadásokat; ezekbe a tételeket csak a kincstárnokok határozatképes számban együtt és prokurátor jelenlétében vezethették be. Minden jövedelemforrásról előleges költségvetést készítettek, ennek egyik példányát egy szekrénybe elzárták, a másik példány a kincstári titkárnál volt, ha valami befizetés vagy kifizetés történt, ezt mind a két könyvben bejegyezték, az egyikbe a kincstárnok, a másikba a titkár, úgy hogy minden tévedés vagy visszaélés lehetetlen volt.

A szenátus 1793-ban elrendelte, hogy a kincstárnokok évenkint minden állami és külön minden jótékonysági alapról zárszámadást voltak kötelesek bemutatni. Mindenről külön heti naplókat kellett vezetni és ezt csak úgy tekintették rendben levőnek, ha minden bevételi és kiadási tételt egy kincstári tisztviselő aláirásával megerősített — a hét végével az illető kincstári osztály tisztviselőinek többsége köteles volt a heti naplót átvizsgálni és azt aláirásával ellátni, ha rendben találta.

1667 után, a római szentszék engedélyével, a város helyreállítására, a jótékony alapokból alapítványi házakat emel-

tek, melyeket olcsó bérért egyes családoknak öröklési joggal olcsó haszonbérbe adtak, de a bérlők kötelesek voltak az épületet jókarban tartani és minden javítást a maguk költségén eszközölni. Aháznélküli nemes családok előnyben részesültek az ilyen örök-bérleteknél. Ha az örökbérlő családja férfi és női ágon egyenes leszármazóiban kihalt, úgy a bérlet oldalági rokonaira, első sorban azok férfi ágára szállt — ha az egész család kihalt, a ház a kincstár kezére került, mely annak újabb örökbérletére pályázatot hirdetett. A bérlő birság terhe alatt december végéig köteles volt a bérösszeget lefizetni. Zsidó nem szerezhetett házat 1783-ig, hanem mint bérlő a ghettoban, az állam által emelt házakban lakott; 1783-ban megengedték nekik az ingatlanszerzést, de ezt 1799-ben korlátozták, kimondván, hogy zsidónak csak egy házat szabad birnia, ha több volt, azt a kincstárnokok eladták s a vételárat az illető volt tulajdonosnak kézbesítették.

Házépítésre az állam a jótékony alapokból kölcsönöket adott 3%-kal; a házra kölcsönt is adtak 4%-kal. Előnye volt ebben is a patricius családoknak. Az állam pénzét és a jótékony alapokét, valamint a legfontosabb okleveleket a székesegyház (Maria Maggiore) díszes ereklyetartójában helyezték el; e szekrényhez három kulcs volt a kincstárnokoknál és három a prokurátoroknál — nem lehetett belőle semmit kivenni vagy beletenni, ha két kincstárnok és két ellenőr nem volt jelen kulcsaival. Az előre nem látott költségekre egy külön szekrény volt a pénzverőintézetben; a biztosítékul ideiglenes letétbe helyezett összegeket a comes és kis-tanács kancelláriájában levő kéziszekrényben őrizték.

Jótékony alapítványokat tenni ősrégi szokás volt Raguzában, hogy ezeket kezeljék, 1333-ban a kincstárnokok számát kettőről háromra, 1567-ben pedig ötre emelték fel. A végrendelkezők gyakran úgy hagyták ingatlanaikat örököseikre, hogy azokból évenkint bizonyos összeget (livelli) kötelesek jótékony célra adni; ezen évi járulékok egy külön pénztárba folytak be (Borsa comune); a nagy földrengéskor sok alapító oklevél elveszett és a livelli-jövedelem nagyon alászállott. Boskovics Milli Márkó buzgó kincstárnok 1781-ben három könyvben (Libro delle antiche memorie) összegyűjtötte az összes még meglevő adatokat a raguzai jótékony alapítványokról (a kézirat a raguzai régi levéltárban 107. sz. a. van). Értekező itt e mű adatait használja fel.

Ősrégi törvény alapján minden végrendelkezőnek valamely kis összeggel meg kellett emlékeznie végrendeletében a raguzai székesegyházról, a sz. Balázs templomáról, szóval a raguzai templomokról. Mikor Raguza 1399-ben a dalmát

partvidéken birtokot szerzett és 1419. és 1427-ben Konavljét megszerezte, a birtokba vett területeknek egy tizedrészét, mint jámbor alapítványt, istennek ajánlta fel, ennek jövedelméből zárdákat emelt a törökök elől Boszniából e területekre menekült ferencrendiek számára és azokat ezekből tartotta fenn. A jövedelmet az állami kincstárnokok a »Krisztus szegényeinek pénztárába« (Borsa dei poveri di Christo) helyezték el. Magánosok is sok alapítványt, különösen mise-alapítványokat tettek, templomokat, kápolnákat stb. építettek és alapítványokkal látták el. (Rad, 127. köt. 62-ik l.) Külföldön csak két ilyen alapítványt tettek, egyet Anconában és egyet Bécsben az ott elhunyt raguzaiakért.

A világon szétszórt raguzai kolóniák egyházi céljaira is szokásban volt alapítványokat tenni. A Balkán-félszigeten, a Konstantinápolyba vezető úton, Szófiában és Novi-Pazárban volt a legjelentékenyebb raguzai kolónia; a raguzaiak Szófiában levő templomának fentartására a Paszarevics testvérek 1601-ben és a szófiai raguzai sirkert javára 1642-ben Milovac Troján tett alapítványt. (Rad, 127. k. 64. l.)

Az apácák javára van 14 alapítvány és pedig a szegények és betegek javára, azután külön alapítvány a nemes származású apácák javára.

A szerzetes-rendek közül legnépszerűbb volt a franciskánusok demokratikus rendje, ennek igen-igen sok alapítványa volt, melyeket külön privilégiumképen maguk kezeltek egész 1784-ig, mikor az államnak önként átadták a kezelést, mert így a jövedelmet biztosítottabbnak tekintették. A dominikánusok arisztokratikus rendjének kevés, a népszerütlen bencéseknek még kevesebb alapítvány jutott; a tanítással foglalkozó jezsuitáknak sem volt szokás ilyeneket hagyni, ezek azonban mégis jelentékeny tőkét gyüjtöttek, melyet olaszországi bankokban helyeztek el, ingatlanaikat a rend feloszlatása után, iskoláikkal együtt, átvették a piaristák.

A szegényekről, a szegény zarándokokról, utasokról és a pogányok elől menekülőkről a kincstárnokok ex officio kötelesek voltak gondoskodni. Ezekről 107 alapítvány gondoskodott, 9 az elszegényedett patriciusok, 4 az Antonin és Lazarin társaságok elszegényedett polgárai, 32 a szegény betegek, 15 a koldusok, 13 a szemérmes koldusok, 14 a kórházban levő szegény betegek javára. Voltak külön alapítványok a szegényeknek szürke ruhával való ellátására, a koldusok külön segélyezésére a nagyhét alatt stb. Ezen alapítványok jó része ma is megvannak.

Szegény leányok kiházasítására Raguzában már régesrégen voltak alapítványok; az 1456-iki törvény a segélyezés

mértékét, úgy mint a multban volt, a jövőben is a kincstárnokok lelkiismeretése bizza. Harminchárom ilyen alapítvány van, külön voltak a nemes, polgár és köznépből való leányok számára szolgáló kiházasítási alapítványok. A segélyezett leány csak raguzaihoz és pedig nemes csak nemeshez mehetett férjhez — ha a férj idővel meggazdagodott, köteles volt az alapítványnak megtériteni azt a hozományt, melyet felesége ez alapítványokból kapott volt. A régi szokások hanyatlására vall, hogy a szenátus 1797-ben Kaboga Paulinának, midőn egy francia nemeshez ment férjhez, 2000 raguzai aranyat adott kiházasító segélyképen.

Kórház három volt Raguzában. 1432-ben, talán legelsőül Európában, egy lelenc-kórházat alapítottak Raguzában a kitett gyermekek számára, ezt az irgalom kórházának (Ospitale della Misericordia) nevezték. Ezt részben az állam, részben kegyes alapítványokból tartották fenn. Törvény volt, hogy az állam minden hónap elején valami pénzbeli adománynyal támogassa ez intézetet. A férfi-kórház »Krisztus háza« (Domus Christi) 1540-ben keletkezett a legelőkelőbb családok alapítványaiból, ugyanígy keletkezett 1543-ban a nők kórháza. A szegényházak száma 4 volt. 1781-ben törvényben mondották ki, hogy az összes jótékonycélú hagyatékok egy harmada levonandó egyenlő részekben a lelencház, kórház és szegényházak javára. A női kórházat a XVIII-ik század közepén leánynevelő intézetté alakították át és a férfi és nőbetegeket a Domus Christi kórházban helyezték el.

1785-ben, a női kórház épületében, szegény leányok részére cselédnevelő intézetet állítottak fel, de az intézet nem volt szerencsés, mert a francia occupatio idejében, ezek kapzsisága folytán, Raguza nem volt képes azt fentartani. A megmentett alapítványokból 1829-ben az osztrák kormány újra megnyitotta azt és ma is irgalmas nővérek kezelése és vezetése alatt áll.

A pogány rabságba jutott raguzaiak kiszabadítása volt a kincstárnokok egyik legfontosabb feladata. A XVI-ik századtól fogva Algir, Tripolis, Tunis és részben Marokko is kalózaival valóságos réme volt a Földközi-tengernek, raboltak, pusztítottak és sokat elhurcoltak rabságra és az algir kalózok a XVI. század közepén egész Irlandig és Izlandig elhatoltak. Az algir gályákon láncokon ekkor 20.000 keresztény sinylődött; a dey a hollandokat akasztatta, a spanyolokat az arabok auto-da-fejának megtorlására máglyán végezte ki, a többieket gályára láncolta. XIV. Lajos 1683-ban bombázta Algirt, a dey kapitulált, száz évre békét kötött és a rabszolgákat kiszolgáltatta; ugyanígy járt Tunis és Tripolis is.

1622-ben Algir népességének háromnegyed része keresztény rabszolgákból állott, kiknek egy része kénytelen volt az izlamra térni, hogy sorsán könnyítsen. E francia siker dacára a kegyetlen kalózkodás egészen a bécsi kongresszusig tartott, mely Angliát bizta meg annak megszüntetésével — ez Algirt felgyujtotta, ezer rabszolgát kiszabadított, de még mindig negyvenkilencezer keresztény sinylődött barbárok rabláncán, végre X. Károly francia király elfoglalta Algirt s ezzel vége lett a borzasztó kalózkodásnak.

Raguza 1417-ben szigorú törvénynyel eltörölte a rabszolgakereskedést és a XVI-ik századtól fogva nagy gondot fordított a barbár fogságba került raguzaiaknak kiszabadítására. A török fogságba kerülteket a kincstárnokok, a köztársaság konstantinápolyi követeinek közbenjárására, pénzáldozatok nélkül szabadították ki, mert Raguzának szerződéses kiváltsága volt, hogy polgárait török területen nem volt szabad fogságba vetni; titkos ágensei bejárták a török területeket és ha valahol megtudták, hogy raguzai van török fogságban, ezt azonnal a kincstárnokoknak bejelentették, kik azután nem nyugodtak, mig ki nem szabadították. Legtöbb bajt okoztak Algir és Tunis, aránylag kevesebbet Tripolis és Marokkó kalózai. A köztársaság kereskedelmi ágensei Velencében, Livornóban, Genuában és Algirban, a hollandi konzulok és a raguzai ügyes zsidó ágensek buzgón felkutatták a raguzai rabszolgákat és jelentést tettek róluk a raguzai kincstárnokoknak, kik azután mindent elkövettek kiszabadításukra, a mi kiderül ezeknek az ágensekkel a XVII-ik századtól egész a XVIII-ik végéig folytatott sürü levelezéséből. Értekező ezek kivonatát közli.

A rabszolgák kiszabadítására Raguza felhasználta saját állami pénztárát, továbbá a papi confraternitasét, melynek egyik főcélja tagjainak a rabszolgaságból való kiszabadítása volt, továbbá erre szolgált 29 e célra tett alapítvány jövedelme, melyek közül olyan is volt, mely a rabszolgaságból hazatért és mindenükből kifosztottaknak felsegítésére szolgált. Ezen alapítványoknak egy része, dacára a francia uralom rablásainak, még megvan.

Prokurátorok kezelték ősrégi időtől a székesegyház vagyonát, a jótékony alapítványokat pedig a kincstárnokok. A prokurátorok vagyonkezelése teljesen azonos volt a kincstárnokokéval. A kisebb egyházi beneficiumok betöltésénél az állam a patronátusi jogokat 1498 óta a prokurátorok és kincstárnokok által gyakorolta, de el voltak tiltva attól, hogy ezeket idegen papoknak adományozzák. A városi plébániák (viceparochi) felett is ezek gyakorolták az állam nevében a

patronátusi jogokat; csak 1805-ben állították fel a 14 plébániát, addig az érsek nevében ez által kinevezett papok végezték elégtelenül a lelkészi teendőket.

Az állami kincstárnokok kezelték az állam összes jövedelmeit és felügyeletet gyakoroltak az összes pénztárak felett. Négy camerarius (Camerlenghi) vette át az állam jövedelmeit és helyezték el a pénztárba, az öt főszámvevő átvizsgálta az összes számadásokat, később a kincstárnokok magukhoz vonták egymásután az összes államjövedelmek kezelését, de a befolyt összegeket átdadták a camerariusoknak, kik azokat a kancellária pénzszekrényébe helyezték, ehhez egy kulcs a kincstárnok, egy a prokurátor és egy a camerarius kezében volt és a szekrényt csak együttesen nyithatták föl; a kincstánokok minden hó végével a camerariusoknak átadták az általuk a lefolyt hóban teljesített be- és kifizetések utalványait s így erős kontroll mellett mindig áttekinthető volt a bevétel és kiadás; az év végén ők is és a prokurátorok is az öttagú főszámvevőségnek beterjesztették évi zárszámadásukat. A kincstárnokok a sójövedelemből minden év julius havában 3000 perpert adtak át a comesnek és kistanácsnak, az előre nem látható költségek fedezésére.

A kincstárnokok külön kezelték a portának fizetendő adót és a borsa del tributo egészen külön kezeltetett. Ezen pénztárból nemcsak a török adót fizették, hanem ennek terhére számolták el a basáknak, vezéreknek stb. megpuhítására Velencében, Flórencben, Rómában vett sok selymet, bársonyt, brokátot, illatszert stb. A kincstárnokok gondja volt, hogy elég és olcsó buza, illetőleg kenyér jusson a népnek; e célra az állam nagy áldozatot hozott és külön hivatalnokok (grassieri) ügyeltek fel a fogyasztó közönség érdekeinek megóvására. Maguk a franciák is csodálkozva látták ezt a gyengéd állami gondoskodást a szegény néposztályról és elismerték, hogy a raguzai kormány valóban atyai kormány volt. A lakosság faszükségleteinek olcsó beszerzéséről is gondoskodtak stb. Ők gondoskodtak a kiképzés végett külföldre küldött iparosok költségeiről, a szinház segélyezéséről stb.

A vámhivatalnokok a XVII-ik század kezdetétől a vámjövedelmet is a kincstárnokoknak adják át; a vámot a XVIII-ik század közepétől fogva aranyban kell fizetni. A sójövedéket is, mely állami monopolium és bőséges jövedelmi forrás, ők kezelik; az összes nyereséget a sóhivatal évenkint junius 15-én adja át nekik, mely külön könyvben könyveltetik és külön pénztárban helyeztetik el, ebből fedezik a katonaság költségeit, ha e pénzt másra akarnák fordítani, ehhez a szenátus jelenlevő tagjai $^{7}/_{8}$-ad részének szavazatával hozott határozat

adja meg a felhatalmazást. Ezen pénztárba foly a husfogyasztási adó is.

A pénztárnokok kezelik 1753 óta a borfogyasztási adót is, továbbá a révilletéket és az állam által egyeseknek adott kölcsönöket is. 1793 óta ők ügyelnek fel minden hivatalra, mely állami pénzt kezel és jelentésöket ezen hivatalok ügykezeléséről a szenátusnak terjesztik be. Érdekes szerepök a francia occupatio idejében.

Napoleon egyiptomi expeditiója 1798-ban Korfuban gyülekezett, az átkelésre 30 hajóra volt szükségök — Raguza megfeledkezve semlegessége kötelességéről, ennek sérelmével megadta nekik a kivánt hajókat. Ausztria a campoformioi béke folytán 1797-ben elfoglalta Kattarót, osztrák parancsnoka, Brady generális, nagyon megneheztelt Raguzára, hogy a franciáknak hajókat adott — Raguza azzal csendesítette őt le, hogy 10.000 forintot adott kölcsön neki, s látva a szorult helyzetet, hogy az állampénztárban mindig pénz legyen, megkérte bécsi bankárját, Schullert, hogy neki 6—8%-ra 400.000 forint kölcsönt szerezzen. 1798-ban Calamotta szigetnél, mely a várostól egy órányira van, két francia hajó vetett horgonyt, Briche francia ágens ezekről beevezett Raguzába és a francia kormány nevében Raguzától 600.000 frank kölcsönt kért — a megrémült köztársaság nagy áldozatokkal 400.000 frankot azonnal átadott neki, 200 ezerről pedig három hó mulva esedékes váltókat adott át. Ezt az összeget utóbb a város kölcsön vette jótékony társulataitól 4%-ra és csak így volt képes a pénzt a franciáknak átszolgáltatni. Ezen összeget Raguza sohasem kapta vissza a franciáktól és azért kénytelen volt fölemelni az olaj és bor fogyasztási adóját és egyes ingatlanait is eladta.

Az új fogyasztási adók lázadást idéztek elő 1799-ben Konavljében, melyet csak Ausztria segélyével volt képes Raguza legyőzni, de ezt drágán kellett megfizetnie, mert Ausztria, hogy a franciákkal való háborúra pénzt szerezzen, a raguzaiaknak a bécsi bankban elhelyezett tőkéik 30%-át foglalta le magának. Raguza 1790-ben verette az első »libertina« aranyat, ezen francia mintára a »libertas« jelszót koszoru övezte, a másik oldalon egy a szabadságot jelképező női alak mellképe volt — az új pénz nem hozott neki szerencsét. Velence mint kereskedelmi város elbukott, ugyane sors érte Genuát és Livornót, azután Raguzára került a sor.

A Középtengeren francia, angol, spanyol, török és orosz hajók cirkáltak, az általános hadakozásból a semleges Raguzának volt haszna, melynek kereskedelme még egyszer fölvirult és majdnem a XVI-ik századbeli fénykorát érte el, még

egyszer rövid időre és utoljára. Az 1806-iki pozsonyi béke Ausztria kezéről Franciaországnak juttatta Dalmáciát, ennek hadserege egészen a Narentáig nyomult előre, de itt meglepte az, hogy Ausztria a Kattarói-öblöt ravaszul az oroszoknak adta át. A franciáknak, hogy a kattarói területet elérjék, raguzai területen kellett átmenniök — így került Raguza két tűz közé, egyfelől a francia sereg, másfelől a montenegróiakkal szövetkezett orosz sereg állott. A megszorult Raguza mind a két félnek hizelgett és egyiket felhasználta a másik kijátszására s hogy valami támasza legyen, a kattarói osztrák parancsnoknak jelentékeny összeget adott. Azonban a francia rokonszenv elfogta az ifjuságot és a szenátus felét és Lauriston francia generális 1806. évi május 27-én megszállotta Raguzát, kiáltványban meghirdette a francia protektorátust és biztosította függetlenségét!

Pisani szerint e francia protektorátus Raguzát, végleges bukása előtt már két évvel, rabságra juttatta. Lauriston megtudta, hogy Raguza titkon a portához, Oroszországhoz és Ausztriához fordult, hogy a nyomasztó francia protektorátustól szabaduljon — azért Raymond komisszárius által ráparacsolt a szenátusra, hogy minden határozatát, minden utalványát hozzá kell küldeni megerősítés végett s fentartotta magának a jogot, hogy minden szenátusi ülésen jelen lehessen. A franciák borzasztóan harácsolták Raguzát és annak minden társulati és jótékony pénztárát, sőt még az egyesekét is, úgy hogy 1806-ban egy fél év alatt, államkölcsön cimen, 252.704 aranyat csikart ki tőlök, melyet soha meg nem térített. A szenátus, hogy legalább némileg megmentse a jótékony alapitványokat, megparancsolta a kincstárnokoknak, hogy ezek minden pénzét, a mely még elhelyezve nincs, a székesegyház ereklyetartójába tegyék és ezeknek sikerült lopva megmenteni a bécsi bankban elhelyezett tőkék felét is, mielőtt a többit a franciák lefoglalták volna. Egy hónappal később Lauriston megparancsolta (1806. julius 18-án), hogy minden állami pénzt az állampénztárba helyezzenek a kis-tanács és a francia sereg rendelkezésére, miután Raguza julius 6-án megszabadult az orosz-montenegrói seregek 20 napig tartó pusztitásaitól és rablásaitól. A franciák bezárták az apáca-zárdákat is, és azok vagyonát is elkobozták.

A két évig tartó francia occupatio alatt Raguza földmívelése, ipara, kereskedelme a tönk szélére jutott, kincstárai ki voltak rabolva, a magánosok a francia requisitiók folytán elszegényedtek, a zárdákat kaszárnyákká alakitották, a zsidóság, mint a francia sereg szállítói, elárasztották, a szabadkőművesség klubbokat alakított — és az elvakult népség

mégis tárt karokkkal ölelte a franciákat. A köztársaságnak árnyéka sem maradt, az ifjuságot a francia flottába sorozták be, a raguzai lobogó eltünt, 1807. dec. 26-ától fogva helyét mindenütt az olasz trikolor foglalta el, melyet 1808. jan. 6-án a városban is kitűztek, nemcsak a hajókra. Lauriston, ki proklamációban biztosította 1806. május 27-én Raguza függetlenségét, szégyenkezve távozott Raguzából, nehogy neki kelljen kimondani annak megszüntét és helyette Clauzel generális 1808. jan. 31-én feloszlatta a raguzai szenátust és kimondotta, hogy Raguza Dalmáciával együtt az olasz királysághoz csatoltatik!

A raguzai állami és közjótékonysági kincstárnak, mely öt század alatt, dacára a sok kiadásnak, 2 millió forintot tartalmazott, a francia kapzsiság véget vetett — ennek pótlására a francia kormány a székesegyháznak és a város védszentjének, sz. Balázs templomának évi 1700 raguzai aranyat (egynek értéke 1 korona 8 fillér) és a kórházaknak 15.941-et adott évi dotációképen. A Nápolyban elhelyezett alapítványokat Lauriston generális rabolta el, a Bécsben elhelyezetteknek felét lopva megmentették a kincstárnokok és csak a Rómában elhelyezettek maradtak érintetlenül. A francia generálisok között a legnagyobb rabló Montrichard volt, ki magának rabolt, nem francia közcélokra.

Raguza területével 1808—1809-ig a franciák által alapított olasz királyságnak volt kiegészítő része, melyhez Dalmáciát már 1806-ban csatolták. 1809-ben Dalmácia, Isztria, Horvátország a Kulpáig, Trieszt, Krajna, Karantánia, Stájerország és Tirol, Lajbach fővárossal az illir királyságot képezte (1809—1814.) — ehhez tartozott 1811. ápril 15-étől fogva Raguza is. A francia uralom bukásával Kaboga Balázs 1817. január 17-én, az arisztokraták egy részétől támogatva, vissza akarta állítani a raguzai köztársaságot, de a kisérlet nem sikerült. Montrichard francia generális 1814. julius 28-án átadta Raguzát Milutinovics osztrák generálisnak és a bécsi congressus Raguzát, Dalmáciával együtt, Ausztriának juttatta. Dalmácia első osztrák kormányzója, Tomasics generális, már 1814. julius 7-én kijelentette, hogy Dalmácia, a szövetséges hatalmak megegyezése szerint, Ausztriába kebeleztetett be.

Az osztrák kormány Raguzában a jótékony alapítványok maradványait összegyűjtette és 1818-ban elrendelte, hogy mindegyik eredeti céljaira fordíttassék, csak a rabszolgák kiváltására rendelt alapítványokat, mint már céltalanokat, vitték el Bécsbe jogtalanul és ott egy rokoncélú alapítványhoz csatoltatott. Az alapítványok kezelése maig a dalmáciai kormány felügyelete alatt áll, mely a közjótékonysági alapok

kezelését az 1876-iki február 26-iki törvénynyel szebályozta, mely Raguzának atonomiát adott kegyes alapítványai kezelésére, állami felügyelet és ellenőrzés alatt. Ma is ez a törvény van érvényben.

255. *Srepel M.: Gundulić a »Tékozló fiu könyei« cimü művéről.* Rad, 127. köt. 1896. 102—140. l. (O Gundulićevim Suzama sina razmetnoga.)

256. *Musics A.: A feltételes mód a horvát nyelvben.* Rad, 127. köt. 1896. (Kondicional u hrvatskom jeziku.)

257. *Matkovics Péter: Pors 1579-iki Wolff és Rym Levin 1583-iki és Besolt 1584-iki konstantinápolyi utleirásai.* Rad, 129. kötet 1896. 1—89. l. (Putopisi Henr. Porša od god. 1579. A. Wolffa i Lev. Ryma od god. 1583. i Mel. Besolta od god. 1584.)

Eitzing Farkas követet 1579-ben Porsch Henrik bécsi tanár kisérte konstantinápolyi utjában, erről verses naplót irt, melyben sokat ir a magyarság közelmult történelmi eseményeiről, az egyes helyeket is megénekli, melyeket utjában látott: művének kevés tudományos értéke van. Latin műve 1583-ban Frankfurtban jelent meg.

Eitzing Pál báró követet 1583-ban Wolff András 22 éves nemes ifju mint apród és testőr kisérte konstantinápolyi utjában. Német nyelven irott utinaplóját »Wolff Andreas von Steinach Edelknabenfahrt nach Konstantinopel« 1881-ben kiadták Grácban és igy könnyen hozzáférhető. Földrajzi része igen sovány és ujat nem igen tartalmaz; Magyaroszágból csak egy pár helyet nevez meg. Ezen követségben részt vett Rym Levin is, kinek kiséretéből egy holland e nyelven szintén irt egy utinaplót, mely kevés változással a földrajzi részt szóról-szóra leirja a Rym Károly-féle holland nyelven irt utinaplóból.

Lichtenstein Henrik 1584-iki török követségének utját leirja német nyelven Besolt Menyhért. Műve többször jelent meg, ujat nem igen tartalmaz Magyarországra nézve. A Bolgáriára vonatkozó részt Sismanov orosz nyelven közölte; Szerbiára és Bolgáriára nézve bőségesebb adatok vannak benne.

258. *Vojnović K.: A raguzai köztársaság vámadórendszere.* Rad, 129. köt. 1896. 90—171. l. (Carinarski sustav dubrovačke republike.)

A kérdést két részben tárgyalja: Középkor és Ujkor. A középkori rész fejezetei: Kereskedelmi viszonyok (Trgovačke prilike, 90—92. l.); Középkori vámadózási rendszerek (Sredovječni carinarski sustavi, 92—94. l.): Vámadózási irott törvények (Carinarski pisani zakoni, 94—95. l.); Vámadó tör-

vénykönyvek (Carinarski zbornici, 95. l.); A fővámadóhivatal szervezete (Ustrojstvo velike carinare, 96—97. l.); A stagnii vám (Stonska carinara, 97—98. l.); A beviteli vám (Uvozna carina, 98—100. lap); Kiviteli vám (Izvozna carina 100—101. lap); Átviteli vám (Provozna carina, 101—102. lap); Fogyasztási adó (Potrošarina, 102. lap); Bor egyedáruság (Vinski monopol, 102—104. l.); Közmagtárak és gabnavám (Javne žitnice i carina na hranu, 104—105. l.); Vám a rabszolgakereskedésre (Carina na robove, 105—107. l.); Más illetékek (Druge pristojbe, 107. lap); Vám elleni kihágások (Carinarski prekršaji, 107. l.); Vámbeli viszonosság (Carinarski reciprocitet, 108—109. l.); Vámviszonyok Kattaróval (Carinarski odnošaji s Kotorom, 109—110. l.); Szláv vám (Slavenska carina 110. l.); Vámviszonyok Velencével (Carinarski odnošaji s Mletkama, 111—112. l.); Vámviszonyok Ankonával (Carinarski odnošaji s Jakintom, 113—117. l.).

Ujkor. Kereskedelmi viszonyok (Trgovački odnošaji, 118. l.); Kereskedelmi politika Törökországgal (Trgovačka politika s Turskom, 119—122. l.); Viszonyok a nyugattal (Adnošaj sa zapadom, 122. l.); Ezen kor vámrendszere (Carinarski sustav ove dobe, 123—124. l.); A fővámhivatal szervezetének fejlődése (Razvitak ustrojstva velike carinare, 125., 126. l.); A vámilletékesség kiterjesztése (Raširenje carinarske nadležnosti, 127—128. l.); Beviteli és kiviteli vám (Uvozna i izvozna carina, 128—131. l.); A dohányeladás rendezése (Uregjenje prodaje duhana, 131. l.); A vámemelés a köztársaság bukása előtt (Povišenje carine pred padom republike, 132. l.); Vámfizetés a külföldön (Plaćanje carine u tugjini, 133. l.); Átviteli vám (Provozna carina, 134. l.); Vámeljárás a gabonával szemben (Carinarsko postupanje s hranom, 134. l.); Vámeljárás az olajjal szemben (Carinarsko postupanje s uljem, 135—137. l.); Boregyedáruság (Vinski monopol, 137—138. l.); Vámmentességek (Oprosti od carine, 139. l.); Más illetékek (Druge pristojbe, 139. l.); Eljárás az idegenekkel szemben (Postupanje s tugjincima, 140. l.); Befejezés (Zaglavak, 141., 142. l.). Végezetül érdekes jegyzetekkel egészíti ki tanulmányát a 143—171. lapon.

I. Középkor. *Kereskedelmi viszonyok.* Raguzát földrajzi fekvése Itáliával és a Balkán félszigettel való kereskedésre utalta. Közvetítette az utóbbi nyerstermékeinek kereskedését Itáliával és saját ipari termékeit mindenfelé. A vámjövedelem, bár ebben nem tudott mindig helyes mértéket tartani, forrása volt Raguza gazdagságának. Azon volt, hogy a keleti áruk mind Raguzán át vegyék utjokat, nevezetes volt tranzennalis kereskedelme és saját terményeivel való

kiviteli kereskedelme. Kereskedelmi politikája mindig ugyanegy volt, csak eszközei változtak a körülményekhez képest. Fő-törekvése volt kereskedelmi szabadságot nyerni, e célból majd a szerb és bosnyák dinasztiákkal, majd Magyarországgal, utóbb a törökkel és az olasz városokkal köt kereskedelmi szerződéseket, Velencével pedig, versenytársával és alattomos ellenségével, a vámszerződések és vámháboruk egymást váltották fel.

A raguzai köztársaság kereskedelmi viszonyait források alapján ismerteti a horvát Matkovics Péter (Rad, 7-ik kötet: Prilozi k trgovačkoj historiji republike dubrovačke — »Adatok a raguzai köztársaság kereskedelmének történetéhez« és Rad, 15-ik köt.: Togovački odnošaji izmedju Dubrovnika i srednje Italije — »Kereskedelmi viszonyok Raguza és Közép-Itália között«) és a szerb Mijátovics Csedomil (Glasnik 33 és 37-ik kötet: »Tanulmányok a XIII. és XIV-ik századbeli szerb kereskedelem történetéhez« Studije za istoriju srpske trgovine XIII. i XIV. veka). E korszakba tartoznak Raguza kereskedelmi szerződései a dalmát és isztriai városokkal, Nápoly, Szicilia, Ancona, Fani, Sinigaglia, Fermo, Rimini, Ravenna, Recanati, Pesaro, Ferrara, Pisa és Florenccel, melyek megkötésében Raguza nagy támogatást élvezett Nagy Lajos részéről. Raguza azonkori vámrendszerét legjobban megismerhetjük 1397. május 7-én Anconával kötött kereskedelmi és vámszedéséből, melyet 1413-ban a raguzai nagy vámtörvénykönyvbe beiktattak. Ez a szerződés megvilágítja Raguza egész kereskedelmi politikáját.

Ezen korszakba tartoznak Raguzának a XII. és XIII-ik században Szerbiával, Boszniával és Bulgáriával kötött kereskedelmi szerződései és az 1358-ban Nagy Lajossal és ennek közvetítésével az általa legyőzött Velencével és az általa visszahódított dalmát városokkal kötött kereskedelmi-potitikai szerződései. Raguza ezek alapján magában Velencében is oly kereskedelmi szabadságot élvezett, mint maguk a velencei polgárok. Ide tartozik Raguzának kereskedelmi szerződése II. Orkánnal 1365-ben, mely alapul szolgált a törökkel utóbb kötött kereskedelmi szerződéseknek, midőn a Balkánt leigázta és Raguzának ott szabad kereskedelmet engedélyezett. Raguza a XIV-ik században Egyptommal kötött kereskedelmi szerződést, miáltal utat nyert Indiába. A magyar királyok Raguzának a pápáktól kieszközölték azt a fontos szabadalmat, hogy a hitetlenekkel kereskedést folytathat s így történt, hogy mig szövetségesei véres harcokban egymást öldökölték, a semleges Raguza velök kereskedve, nekik szállítva, fényes üzleteket csinált és egyre gazdagabbá lett.

A középkori vámrendszerek. A középkor nemzetgazdászatát megvilágítja Cibrario klaszikus műve (Della economia politica del medio Evo. Luigi Cibrario-Libri tre. Quinta edizione. 1861.), melyet Mijátovics is felhasznált; az első könyvben ismerteti a középkor erkölcsi és politikai állapotait, a másodikban a gazdasági viszonyokat. E műre támaszkodik Vojnovics is ezen tanulmányában.

Raguza vámrendszere olyan, a minőt azon korban más államokban és szabad városokban találunk, de ezeknél annyival jobb, hogy a földmivelő parasztságot nem kötötte a röghöz, továbbá, hogy a vámkezelést a köztársaság fővárosába, Raguzába pontositotta össze, s igy vámrendszere egységes és egyszerü, mig az másutt nagyon bonyolult. Velencétől tanulta megismerni a beviteli, kiviteli és átmeneti vámokat, a belföldi termékek védelmét, de ezt iparterméke jobb voltával igyekezett elérni, nem pedig prohibitiv vámokkal, melyekkel Velence selyem és gyapju kelméit, ötvösségét, tükör- és üvegiparát igyekezett megvédelmezni. — Raguza nem követett védvámos politikát, legalább nem ily mérvüt gyapju ingei, pokrócai, szövetei, posztója, selyem árui védelmére, hanem azon volt, hogy ezek jobb minősége szerezzen nekik kelendőséget.

Franciaország, az olasz köztársaságok, a piémonti fejedelemség vámrendszere nagyon bonyolult volt, Franciaországé az maradt 1789-ig — a raguzai területen egyetlenegy vámhivatal (dohana maggiore) volt magában Raguzában; a stagnii külön vámterület csak 1448—1519-ig állott fenn, akkor ezt is Raguzához csatolták. A raguzai vámnak alapja nem annyira az áru értéke, mint inkább sulya, tartalma, eredete honnét való (pl. velencei posztó, hollandi vászon stb.). Az egyes áruk vámja eléggé ingadozott, emelkedett, sülyedt, — a túlkapásoknak a vám emelésében a pápák szabtak határt, kik a középkori kereskedelemnek valóságos védnökei voltak, — Raguzát a vámok megállapításában nem annyira a kereskedelmi forgalom, mint inkább az állami érdek vezette, mert a vámjövedelemnek nagy terheket kellett fedezni, igy a rengeteg török adót is.

Raguzában a sómonopólium az állami jövedelem egyik főforrását képezte és Velencével változatos erdménnyel küzdött a sómonopólium jogáért a közeli szláv országok területetére nézve, majd az egyik, majd a másik kerekedett felül. Raguza valódi atyai gondot fordított arra, hogy alattvalói az élelmiszereket, kenyeret, hust, bort, olajat mérsékelt áron kapják, s az árak megszabását magának tartotta fenn, saját ipartermékeit is védelmezte. A bormérés tekintetében előbb

a város körüli, azután a távolabbi területen termelt bor volt fogyasztandó, ezzel a raguzai patriciusok érdekeit védelmezte meg, a primorjei és konavalji terület terményeivel szemben. Szükség esetében maga szerezte be az élelmi szereket és adta el mérsékelt áron, hogy a fogyasztó közönség érdekeit az üzérkedéssel szemben megvédje.

A kereskedelmi vámok tekintetében a külfölddel szemben a viszonosság elvét követte. Raguzában semmiféle adót nem lehetett behozni vagy felemelni a nagytanács s utóbb a szenátás helybenhagyása nélkül; itt állami önkénynek nem volt helye, minden tényező azon volt, hogy a földmivelés, ipar és kereskedés ügyét előmozdítsa.

Irott vámtörvények. Ilyeneknek első nyomát látjuk az 1272-ben megállapított raguzai statutumokban. Ez szabályozza a vámrövidítések kárpótlását, megállapítja a raguzai sajt vámjait, továbbá, hogy minden áruért, melyet Raguzában eladnak, úgy az eladó, mint a vevő, az érték 100 perpere után egy-egy garast köteles vámadó cimén fizetni. Raguzai, ha az állam területén kivül kereskedik, azért nem vámmentes. A statutum e pár rendelkezése gyaníttatja, hogy már e statutum előtt is volt szokásjogon alapuló vámadó.

Vámadó törvénykönyvek. Az első 1277-ben keletkezett: Liber statutorum dohanae; ez 87 pontban egybefoglalja a már előbb érvényben levő vámtörvényeket. 1413-ban keletkezett a terjedelmes Capitolare della dogana grande cimü vámtörvény, mely az előbbit kiegésziti és érvényben volt a középkor végéig. Ez szolgál Vojnovics további fejtegetéseinek is alapjául.

A fővámhivatal szervezete. Ez igen egyszerü volt. Előbb a kistanács, utóbb a nagytanács 4 vámost választott egy évre, ezek segédei, az irnokok vezették a könyveket a kivitelre nézve. Ha valamely raguzai ember szárazon vagy vizen el akart utazni, jelentkeznie kellett a vámhivatalban és eskü alatt bevallani, visze-e magával árut, és ha igen, nyomban le kellett érte fizetnie a vámot, — ki ezt nem tette, büntetést fizetett, mely egy perpertől egész az áru elkobzásáig terjedt. Jelentést kellett tenni ugyanigy minden utrakelő hajóról is, kivéve a halász csónakokat, a faszállító kis csónakokat és a közeli szőlőkbe induló ladikokat. A vámszedőknek birság terhe alatt azonnal a bejelentés után meg kellett venni az illetőkön a vámot; a mészárosnak sem volt szabad előbb a mészárszékből elvinni a marhabőrt, mig a vámadót nem fizette meg.

A vámjövedelemből az állami hivatalnokokat fizették. Vámhivatalul szolgált a XIV-ik sz. elejétől fogva a »Sponza«

nevü oszlopcsarnok, hol a karavánok szoktak volt megpihenni, itt 1556-ban gót-román stilusban egy gyönyörü vámpalotát épitettek, mely ma is fennáll. A Sponza mellett 1479-ben egy nagyszabásu áruraktárt épitettek, a tengeren hozott áruk elhelyezésére. Ez volt az állam egyetlen vámhivatala, szem előtt kellett lennie, mert a vám volt az állam legfőbb jövedelmi forrása és Raguza volt a természetes középpont, hol a szárazföldi karavánok és a tengeren járó kereskedelmi hajók találkoztak. Minden hajónak a raguzai kikötőben kellett kikötnie, a hol a rajta levő árut megvámolták.

A stagnii vámhivatal. Ezt 1448-ban állították fel, mert Stagni a narentai (neretváni) völgygyel és a szomszédos szláv államokkal igen élénk kereskedést folytatott. A vám itt azonos volt a raguzaival, de mert e szárazföldi vámhivatal mellett nagyon elszaporodott a dugáru s a stagnii vámjövedelem nem felelt meg a várakozásnak, azért e vámhivatalt Raguza 1519-ben megszüntette és minden árut hozó hajónak csak a raguzai kikötőben volt szabad kikötni. A kiviteli vám kisebb volt a bevitelinél, ezzel saját termékeit védelmezte, az átmeneti kereskedelem vámjövedelme bizonyítja, mily jelentékeny volt a középkorban Raguza kereskedelme. Vámpolitikája fiskális és védvámos jellegü volt.

A beviteli vám. Az 1325-iki vámtörvény megállapította a beviteli árura nézve a viszonosság (reciprocitas) elvét: az idegen a Raguzába bevitt áruért ugyanazon vámot fizeti, melyet a raguzai az övéért az illetőnek országában. Ez a törvény sok pörpatvart idézett elő az idegen kereskedők és a vámhivatalnokok között, azért 1385-ben azon általános törvényt hozták, hogy az idegen minden Raguzába bevitt áru után értékének 3%-át fizeti vámképen és ennél többet akkor, ha a raguzai az illetőnek országában magasabb beviteli vámot köteles fizetni. A Raguzába behozott, megvámolt, de el nem adott áru kiviteli vámjába betudatik a bevitelkor fizetett vám.

A gyapjuszövetek kiviteli vámját 1392-ben az érték 6%-ára emelték, hogy a belföldi készitményeket védjék; a vámosoknak az áru becslésért minden végtől 2 garas és az összes áru értékének minden száz raguzai aranya után még hat garas járt, — ez alul a velenceiek ki voltak véve, mert ezekkel viszonossági vámszerződésök volt. E vámot 1433-ban még emelték az idegenekre vézve, mert ha ez hozott Raguzába ilyen árut, a 6%-os vámot az eladó is, meg a vevő is fizette. Ha raguzai vett árut hozott a városba és innét eladásra idegenbe vitte, úgy a behozatalkor mint a kivitelkor vámot fizetett. A külföldön űzött kereskedés

e megvámolása nagy gazdagság forrása volt, melyet Velence Raguzától irigyelt.

Kiviteli vám terhelte a Raguzában készült vagy idegenben készült és innét kivitt vásznat, pamuk, flanel, posztó és selyem szöveteket, a vadász sólymokat (melyeket szerb és bosnyák uraknak szállitottak), az olajat, téglákat, meszet, sajtot, faggyut. A kiviteli vám 3—4% között váltakozott, csak a szláv volt 6%.

Átviteli vám. Ezt az idegenből hozott árukra nézve 1385-ben az érték 1%-ában állapították meg; ha idegenek Bolgáriába, Szlavoniába, Zárába, Boszniába, Magyarországba szállitottak Raguzán át árut, ez után 3% átviteli vámot fizettek, mert ott a raguzaiak áruit is megvámolták. Ha az átvitelre szánt áruból valamit eladnak Raguzában, erről a beviteli vámot kell fizetni.

Fogyasztási adó terhelte a fris és sózott hust (egy áruasztal után vasárnap egy garas, hétköznap kevesebb), a szarvas- és aprómarhát, seertést, olajat, bort. Otthon lakásán senkinek nem volt szabad disznót, marhát leölni. 1434-ben az állam az eladásra szánt olaj számára négy nagy raktárt épittetett.

Bormonopolium. Raguza a város melletti és patriciusok birtokát képező Astareahegy bortermését védte és nem engedte meg az idegen bornak még raguzai területről való behozatalát sem. Hogy raguzai területen a túltermelést megakadályozza, minden családnak csak bizonyos megállapitott területet volt szabad szőlővel beültetni, különben kitépték szőlőjét. Minden kerület a raguzai területen egy külön borterületet képezett, mindenki ezen belül a maga borát kimérhette, de más területre át nem vihette eladás végett. Külföldi bort behozni szigoruan tilos volt. A korcsmárosok bort csak nagyban mérhettek ki, kicsinyben nem, a fogyaasztási adó csak az eladott vagy kimért bort terhelte, mig a saját használatra szánt és mindenkire nézve mennyiségileg megállapitott saját termésü bor fogyasztása adómentes volt. Borvám és borfogyasztási adómentességet élvezett a dominiknusoknak és franciskánusoknak ajándékba hozott vagy adott, vagy az általuk saját szükségletökre vett bor. A ki idegenbort becsempészett raguzai területre a nagytanács engedélye nélkül, azt megbirságolták s azonkivül megkorbácsolták és bélyeget sütöttek rá, ki a birságot nem tudta lefizetni, börtönbe került. Mind eme szigoru rendelkezéseket Raguza fennállásáig kérlelhetetlenül érvényesitették és minden hanyagságért e téren maga a comes volt felelős.

Közraktárak és élelmi vám. A raguzai terület csak annyi gabnát termelt, mely a lakosságnak négy hónapra volt

elég, s így az állam gondoskodott valóban atyailag róla, azért tárt kaput nyitott a bevitelnek és a kivitelt, ha szükséges volt, el is tiltotta. A hiányt Apuliából, Sziciliából, Egyptomból és a Feketetenger partvidékeiről fedezték; a gabona szükséglet fedezése az állami hatóságoknak már az év elején legfőbb gondja volt. A gabonát maga az állam szerezte be; a ki gabonát akart vásárolni bevitelre, az az államtól erre kölcsönt kapott, és ez gondoskodott azután arról, hogy minden család a szükséges mennyiséget, a lehető legolcsóbb áron, kapja. A gabona beviteli vámja igen kicsiny volt. Raguzában senki gabonát nem vehetett üzérkedésre, hanem csak saját szükségletére; kivitelre egyáltalán nem volt szabad Raguzában gabonát venni; idegen itt egyáltalán sem gabonát, sem sót vagy bármily élelmicikket nem vásárolhatott, hogy innét elszállítsa.

Az állam 1431-ben közraktárakat emelt, melyben egyesek az eladásra szánt gabonát, hüvelyeseket, lisztet elhelyezték; az árakat az állam szabta meg és külön állami hivatalnokok őrködtek az adás-vevés, a behozott és elfogyasztott mennyiségek felett, melyekről gondosan könyvet vezettek. A kereskedők távollétében a szenátus által választott egyének adták el a gabonát csekély jutalék mellett. Ha az állam vett és eladott gabonát, ez vámmentes volt s így még olcsóbban adhatta a lakosoknak. Nagy gondot fordítottak arra, hogy a közraktárak mindig telve legyenek.

A rabszolgavám. Az 1277-iki és 1413-iki statutum megállapítja a rabszolgakereskedés beviteli és kiviteli vámját; egy rabszolga után 4 garas fizetendő az eladás napján. Rabszolgát patriciusok és polgárok földmivelésre és a házkörüli munkára vettek, a kiviteli és beviteli vám egy-egy perper, ezenkivül 4 garas a comes és 8 garas a vámhivatal javára, — tehát elég sulyos. A csempészést szigoru birsággal büntették akár raguzai, akár idegen követte el. A raguzaiak és kattaróiak a XIII-ik századtól fogva boszniai és szerbiai rabszolgákkal kereskedtek; a szerb uralkodók sürgetésére Raguza 1320., 1325., 1340-ben eltiltotta a szerb rabszolgáknak kivitelét Raguza területéről; az 1325-iki rendelet ezt az idegeneknek is megtiltja. Raguza és Bosznia közt a koszovói (rigómezei) ütközet után is (1389.) volt rabszolgakereskedés. 1397-ben Raguza és Ancona a rabszolgavámot illetőleg viszonossági szerződést kötött, — tehát még ekkor is kereskedtek rabszolgákkal.

Raguza 1416-ban, tehát az európai országok sorában az elsők között, eltiltotta a rabszolgakereskedést félévi börtön és sulyos pénzbirság terhe alatt, — ha raguzai idegenben

vett rabszolgát és azt Raguza területére hozta, az azonnal szabaddá lett. Florenc 1408-ban 4 lirában állapította meg a rabszolga vámját és a vámdijszabásban a rabszolga a sózott és vadhusok közt szerepel! Velence, Genua, Pisa stb. még tovább kereskedtek rabszolgákkal, mikor Raguza azt már régen eltiltotta.

Egyéb adók és illetékek. Raguzában a föld- és házadó nem létezett, de az eladott ingatlan után 2%-os illeték volt fizetendő, ezt kézi záloggal lehetett biztosítani, de az 1403-iki törvény elrendelte, hogy pénzben fizetendő és mig meg nem fizették, az adás-vétel nem volt jogerős.

Vámkihágások. Ezekben eljárni a vámhivatal volt illetékes és a büntetések nagy birság vagy testi fenyíték és börtön voltak. A birság egy harmadrésze a feljelentőé, kétharmadrésze a kincstáré volt; ha nem volt feljelentő, a harmadrész a vámhivatalé volt

Vámviszonosság. Ezt már az 1277-iki statutum állapítja meg. Velence magát erre Raguzával szemben 1358-ban kötelezte Nagy Lajos befolyására, de nem tartotta meg és a raguzai kereskedőket Velencében nagy vámokkal nyomta, mire Nagy Lajos nyomására 1376-ban visszaállította a köteles viszonosságot. A viszonosság szerint idegen kereskedő Raguzában olyan vámot fizetett, minőt raguzainak az illető országában kellett fizetnie. A vámviszonossági törvényt kiegészítik az 1392-iki törvénynyel. Raguzának külön vámszerződése volt Velencével, Dalmáciával, Anconával és a szomszédos szláv országokkal.

Vámviszonyok Kattaróval. Ezeket az 1279-iki kereskedelmi és vámszerződés állapította meg. Raguza 1358-ban Kattarót minden vámtól felmenti, mert ő is ott vámmentességet élvezett, később azonban e barátságos viszony megváltozott, s mindkét fél egymáson vámot szedett.

Szláv vám. A midőn nem volt vámszerződés Raguza és a szomszéd szláv országok közt, vagy ha ezek nem tartották meg a kötött szerződést, akkor a boszniai és szerb lakosok a Raguzából kivitt áruk után felemelt vámot fizettek, és ezt szláv vámnak nevezték, e vámot 1442-ben 6%-ban, 1449-ben 12%-ban állapították meg, de az árut igen magasra becsülték fel, s így az voltaképen 20%-ot tett. Ez sok csempészetnek volt oka és a boszniai és a szerb urak, hogy e sulyos vámokat elkerüljék, sürűn keresték a raguzai polgárjogot, — azért Raguza a felvételt igen megnehezítette. E nyomasztó vámok folytán a szláv vevők elkerülték Raguzát, miért is ez a szláv vámot felére leszállította 1460-ban és ez azontul így is maradt.

Vámviszonyok Velencével. Midőn velencei comes volt Raguza feje, az Velencének a legtöbb kedvezményü vámszerződést biztosította Raguza részéről, melynek ellenében Raguzának velencei területen és Velencében az 1232., 1236., 1252-iki szerződésekben szabad kereskedést biztosított. Nagy Lajos befolyására Raguza 1358-ban teljes egyenjoguságot nyert a velencei polgárokkal a Velencében való kereskedésben, — ezt az irigykedő Velence 1371-ben megvonta Raguzától, mire ez visszatorlással élt, mignem Velence 1376-ban ismét Lajos magyar király befolyására visszatért az 1358-iki vám- és kereskedelmi szerződés megállapításaihoz. Velence 1453-ban törvénytelenül 10%-os vámmal sujtotta Raguza kereskedelmét velencei területen, ettől ismét a magyar királyok befolyása mentette meg. Ha Raguzában velenceitől idegen vett árut, ez a vételért járó vámot nem fizette; velencei ép oly kiviteli vámot fizetett Raguzában, mint a minőt a raguzai polgár; ha kattarói idegentől vett árut, ezért vámot fizetett, de ha velenceitől vett, akkor nem; velencei nem fizette a 6%-os beviteli és kiviteli vámot a posztó és gyapju árukról, melyeket minden más idegennek fizetnie kellett; egyedül velencei adhatott el Raguzában kicsinyben vagy boltban posztót, mi más idegennek tilos volt.

Vámviszonyok Anconával. Raguzára nézve Ancona volt a legfontosabb kereskedelmi pont az Adria mellett. Olasz kereskedők mindenfelől, görögök, zsidók, törökök, örmények, németek, franciák, dalmaták telepedtek itt le kereskedelmi érdekből, a kereskedés itt en gros folyt. Raguza innét itáliai iparterméket hozott és ide vitte a délszláv országok nyersterményeit. A legrégibb kereskedelmi szerződés Raguza és Ancona között az 1199-iki, melyet kiegészít az 1256-iki, melyben Ancona felmenti Raguza kereskedelmét sok olyan vámok, adók és illetékek alul, melyeket más idegen kereskedőkön megvett. Fontos az 1292-iki is, melyben Ancona kizárólag magának tartja fenn a Toscánával, Romagnával, Lombardiával és Apuliával való kereskedemet, viszont a délszláv országokkal való kereskedést a maga részéről kizárólag Raguzának engedi át; e szerződésben védvámokkal védekezik Raguzával szemben a saját selyem, len, buza, bor, olaj, só és fa kereskedelmét illetőleg. Raguzának Anconával való kereskedelmi szerződései egen érdekesek.

Legfontosabb és Raguzára nézve legelőnyösebb az 1371-iki szerződés, mely Nagy Lajos közbenjárására jött létre, ebben a vámot illetőleg Ancona és Raguza között a teljes viszonosság elve győzött, ezt lényegében az 1397-iki is megerősíti.

Ezen korszakban Raguza kereskedelme legélénkebb volt, egyfelől a Balkán szláv államaival, főkép Boszniával és Szerbiával, másfelől Anconával és az adriántuli olasz városokkal, ezekből iparterméket hozott a Balkán számára, innét pedig oda sót, buzát, hüvelyeseket, bőröket és bőrárukat, szőrméket és szőrmeárukat, faggyut, viaszt, mézet kátrányt, és gyapjut szállított.

II. Ujkor. *Kereskedelmi viszonyok.* A XV. század második felében és a XVI-ik században érte el Raguza kereskedelme és a vele párhuzamosan haladó politikai jelentősége tetőpontját. Az utolsó Nemanják alatt Raguza elvesztette kereskedelmi szabadalmait Szerbiában és ezért egész erővel a tengeri kereskedelemre fektette a súlyt. Raguza már jókor előre látta a török vihart, de hiába igyekezett ez ellen a délszláv országokat szövetkezésre birni, azért, midőn Szerbia (1459.), Bosznia (1463.) és Hercegovina (1483.) a török hatalmába került, követségével felmutatta a szultánnak azt az athnamét, melyet száz évvel ezelőtt Brussában II. Orkántól kapott és ezáltal megnyerte kereskedelmi szabadságának megerősítését a török által elfoglalt összes vidékekre nézve.

Mielőtt a török a délszláv országokat elfoglalta volna, a raguzai kereskedelmi telepek Boszniában, Szerbiában és Bolgáriában az egész kereskedést kezökben tartották és bérben birták a gazdag arany- és ezüstbányákat, ekkor virult fel Raguzában a kézműipar és a gyáripar — és kereskedelmi telepei segélyével a Balkánon Raguza eredményesen konkurrált Velencével és Genuával.

Kereskedelmi politika Törökországgal. Raguza régi kereskedelmi koloniái a Balkánon a török hódítási harcok alatt elpusztultak, arany és ezüst bányabérleteiket is elvesztették (Novo-Brdo, Szrebernice, Zvornik), melyek pedig évi 200,000 arany jövedelmet hoztak nekik (Jireček Konst. Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag, 1879. pag. 44., 46., 55.). Raguza a balkáni piacot, mely közvetítő kereskedelmének főpontja volt, a törököktől évi adó, ajándékok, pénz és diplomáciával visszaszerezte, Velencét is innét kiszorította, mert a török jobban szerette a szlávjellegü Raguzát, mint a tiszta olasz Velencét. Raguza Trebinjétől a Duna torkolatokig ismét kezébe kapta a kereskedelmet és uj kereskedelmi koloniákat létesített Belgrádban, Szerajevóban, Travnikban, Mosztárban, Novi-Pázárban (ez volt a legfontosabb kolonia), Nisben, Prokopjében és Szófiában.

Raguza a töröktől oly kereskedelmi kiváltságokat kapott, minőket semmi más keresztény ország. II. Murat szultán

1450-ben, II. Orkán kereskedelmi szerződése alapján, úgy mint ez 500 arany évi adó fejében, Raguzának a Balkánon kereskedelmi szabadságot adott úgy, hogy sehol sem fizetett vámot, csak Drinápolyban, Plovdinben és Konstantinápolyban, és pedig az áru értékének 2%-át. E rendkivüli kedvezményt az 1506-iki, 1629-iki irádék is megerősítették. I. Szelim (1512—1520.) a sok hadiköltség miatt e vámot 5%-ra emelte, de ez nem tartott sokáig, csak Nagy Szulejmánig. Raguza, hogy e rendkivüli kedvezményeket kellően kihasználja, Raguzában megalakította a »Levantei kereskedelmi társaságot« sz. Lázár oltalma alatt és elkülönítette ezt az Antonin kereskedelmi társaságtól, — a levantei társaságnak 1673-ban megadta a kiváltságot, hogy kizárólag ez kereskedhessen a közelebbi kelettel (Balkán) és a török által leigázott Magyarországban egészen Budáig.

Raguza felvirulásának két oka volt: semlegessége és a sómonopolium. Ha a keresztény hatalmak egymással hadakóztak, a semleges Raguza volt szállítójuk és ezáltal rendkivül meggazdagodott. Semlegességének fő védője a pápaság volt. Fő kereskedelmi cikkök a só volt, óriási költséggel létesítették a stagnii sóműveket és Törökországtól megnyerte a sómonopoliumot az egész császárságra nézve. A török kisérletet tett Herceg-Noviben saját sóművek felállításával, de ezek nem sikerültek és Raguza 1480-ban ismét kizárólagos egyedárús lett. A són kivül a Balkánra exportált selymet, bocskort, üveget, lőport és onnét kivitt szarvasmarhát, juhot, lovat, gabonanemüeket, bőrt, nyers selymet, ólmot, viaszt.

A kereskedelmi szabadalomért Raguza az évi 500 arany adón kivül még II. Mohamed óta 2500 arany gjumruk-adót fizetett, melyet Nagy-Szolimán 100,000 jasprira felemelt. E terheket Raguza fedezte a Raguzába hozott török áruk vámjával, a kiviteli vámmal a török határon, az 1%-os karaván adóval és a tengeren jött árukon szedett beviteli vámmal. Velence nagyon megirigyelte Raguza sikereit és hogy a kereskedést a Balkánon tőle elvonja, török engedélylyel a XVI-ik század végével megnyitotta a spalatói révet, ezen törekvés ellen Raguza háromszáz éven át pénzzel és diplomáciával védekezett, a kereskedelmi harc Raguza és Velence között változó szerencsével folyt. A kandiai hosszú háboru halálos csapást mért a spalatói kikötőre, de a XVII-ik század végével ismét emelkedni kezdett, azonban a XVIII-ik század elején ismét Raguza emelkedett felül.

A törökországi forgalom főpiaca a Raguza előtti Tábor nevü bekerített tér volt, az ő óriási raktáraival (lazaret).

A Raguzába járó velencei kereskedők mindezt irigy szemmel nézték, de Raguza gondosan titkolta úgy Velence, mint a török előtt óriási vámjövedelmeit, és a raguzai követeknek Konstantinápolyban szorosan meg volt parancsolva, hogy folyton emlegessék Raguza szegénységét, — ezért nem is igen építettek fényes palotákat a városban, hogy mentől szegényebbeknek látszassanak.!

Raguza 1510-ben Egyptommal is kereskedelmi szerződést kötött, melylyel Indiával szabadon kereskedhetett, ezáltal az Indiával való kereskedés úgyszólván Raguza monopóliumává lett.

Viszonyok nyugattal. Raguza Spanyolországgal 1494-ben kötött kereskedelmi szerződést, mely Amerikát nyitotta fel neki. Mint Spanyolország szövetségese, 300 hajójával részt vett ennek harcaiban, melyekben 200 hajója ment tönkre. III. Pál pápa közbenjárására Raguza 1538-ban semlegesnek lett elismerve és mig a keresztény hatalmak, Velence is, hosszú harcokat vivtak a törökkel, a nyugati és keleti kereskedésnek egész Perzsiáig Raguza lett a középpontja! 1573-ban, a lepantói 1571-iki csata után, a hadakozó felek Raguzában cserélték ki a hadifoglyokat.

Az 1667-iki nagy földrengés után Raguza tengeri kereskedése alászállott és ezért kárpótlást keresett a szárazföldi kereskedésben a török birtokokon. Mikor az amerikai szabadságharc kiütött, Raguza tengeri kereskedése ismét rohamosan emelkedett, hajóinak száma 300 volt — de a mint elvesztette szabadságát, elszegényedett és kereskedése megsemmisült.

Azon kor vámrendszere. A védvámok az ujkor kereskedelme alatt jutottak érvényre. A céhek az ipar terén a legszigorubb monopóliumot gyakorolták, mindig a külföldi versenyt tartották szem előtt, és azon voltak, hogy ipartermékeik jóhirüek legyenek. A védvámos rendszert az egész vonalon először is Franciaország hozta be Colbert minisztersége alatt 1664. és 1667-ben és a többi hatalmak követték. Raguza ezt 1631-ben a hajóépítésben érvényesítette, külföldön csak javítani volt szabad a hajót. A prohibitiv és protektiv rendszert Anglia a holland kereskedéssel szemben 1651-ben a »Navigation Act«-ban szigoruan keresztülvitte, ezt 1652-ben a vámtarifával még szigorúbbá tette. E rendszer változatlanul fennállott 1782-ig és a többi államokat is e térre terelte.

A vámrendszer fejlődése. Raguza a vámeljárást 1477-ben egész a legkisebb aprólékosságra szorosan megszabta. Az árubecslők és a vámhivatal külön könyvet vezettek

a kivitelről és a bevitelről, és csodálatos, hogy az egész kezelést aránylag igen kevés számu hivatalnok képes volt ellátni. 1508-ban külön vámtarifát állapítottak meg a bevitelre, kivitelre nézve, és pedig külön-külön a levantei kereskedésre és a tengerentulira. A csempészetet félévi börtönnel és birsággal sujtották. 1670-ben az arzenálban uj áruraktárt emeltek és itt is ellenőrizték, elkönyvelték a bevitelt és kivitelt.

A vámhatóság illetékességének kiterjesztése. Ez 1564-ben történt, midőn a vámhivatal lett illetékessé a kereskedelmi károk feletti itélkezésben, ha az eljáró vámhivatalnokok az érdekelt felekkel rokonságban voltak vagy az ügyben érdekeltek voltak, akkor az eljárásban kistanácsbeliek helyettesítették őket. A révadót a kikötés utáni nyolc nap alatt kellett megfizetni, ezt meg lehetett felebbezni, de csak a kifizetés után, a Collegium nevü biróságnál. A vámhivatal a biróilag lefoglalt és eladott áruból 2%-os jutalmat kapott. A kistanács csempészet gyanuja folytán jogosult a levelezést lefoglalni (1676.). A vámhivatal vezeti az olasz takarékpénztárban elhelyezett tőkék számadását, feljelenti az adósokat a pénztárnokoknak, ők hajtják be az eladott hajók után fizetendő 2%-os illetéket és a raguzaiak külföldön levő házaik jövedelme után fizetendő 20%-os jövedelmi adót, a hajókra tonnatartalmuk szerint kivetett adót, — ezen célból kötelesek a raguzai hajókról kimutatást vezetni, felügyelnek a kikötő tisztaságára és ennek költségeit viselik, 1521-ben az állami pénzverő intézetnek is ők az igazgatói. Mindezen teendőkért külön jutalomdijban részesülnek.

A törökföldre menő áruk után a vámjövedelem egyrésze 1544 óta Törökországot illette, e vámjövedelem kezelése három szenátorra volt bizva, feladatuk igen kényes volt, nehogy a porta neheztelését idézzék fel; e testületnek birói hatásköre volt, mely a kriminális biróságéval azonos volt. Az Alexandriából és Sziriából Itáliába szánt raguzai áruk után 1555 óta 1%-os átmeneti vámot szedtek, — ez is három szenátorra volt bizva, kik az itt mutatkozó csempészet ellen is biróilag eljártak.

Beviteli és kiviteli vám. Ez az ujkorban sok ingadozásnak volt kitéve, fiskális és kereskedelmi érdekekből majd felemelték, majd meg leszállították. A dohányra 1648-ban vetettek ki először vámot és pedig igen jelentékenyet.

A dohányeladás rendezése. Ezt 1784-ben úgy rendezték, hogy bárki adhat el levelesdohányt vagy dohányport, de a mintát be kell mutatni a szenátoroknak, kik a dohány árát megszabják és a mintát megőrzik, hogy panasz esetében összehasonlíthassák az elárusított dohánynyal, utóbb

a dohányeladás jogát az egész területre nézve egynek adták 1000 aranyért haszonbérbe; az eladó egy oka dohány után fél garas adót fizetett. Dohányt saját használatára bárki bárhol vehet, de minden oka után a bérlőnek 4%-ot és fogyasztási adó fejében 1/2 garast köteles fizetni. Három nagytanácsbeli itélkezik dohánycsempészeti ügyekben, az 1791-iki tanácsvégzés a dohány árát is megszabja, minőség szerint, és pedig külön-külön az albániai, pozsonyi és szegedi dohányét.

Vámemelés a köztársaság bukása előtt. Az 1789-iki éhség, az 1795-iki pestis és a francia seregnek fizetett contributio, az ipar és kereskedés pangása, a boszniai és hercegovinai sómonopólium elvesztése nagyon megapasztotta az állam jövedelmeit, mig terhei egyre súlyosabbak lettek s így 1799-ben kénytelen volt az adókat és vámokat felemelni. Velencének sikerült a töröktől megnyerni a sómonopóliumot Boszniában és Hercegovinában, ekkor Raguza, hogy saját sóján túladhasson, azon ügyetlen rendelkezést tette, hogy alattvalóira fejenként 1/2 cupello kényszer sóvételt erőszakolt és ennek kiosztását és értékének átvételét egy külön hivatalra (egy szenátor és két nemes) bizta, kik a behajtott összeg 4%-át kapták jutalmul. Ez a népre nagy teher és az illető urakra nagy haszon volt, emiatt általános lett a zúgolódás és a szenátus egy hó mulva kénytelen volt visszavonni a pálinkafőző üstadóval együtt, csak a konavalji területen hagyta meg, mi itt nyilt lázadást idézett fel, melyet Raguza csak Ausztria erkölcsi támogatásával volt képes elnyomni.

Vámjövedelme szaporítására a raguzaiak által külföldön eladott árukat is vámadónak vetette alá, — az átviteli vámot is felemelte, a tranzennális kereskedés főkép zsidók kezébe jutott, különösen nyugatról Raguzán át a Levantébe, ezt Raguza a szőtt árukra nézve 1638-ban kétszeresre emelte fel.

Vámeljárás az élelmiszerekkel. A köztársaság bukásáig atyailag gondoskodott alattvalói érdekeiről az élelmiszerek tekintetében, hogy az éhséget elhárítsa róluk. 1768-ban az élelmiszerek behozatalát minden vámadótól felmentette és kivitelöket birság terhe alatt eltiltotta; ugyanezt tette 1773-ban is és azoknak, kik behozatalra vállalkoztak, államkölcsönt adott; a mit elárusítás végett behoztak és el nem adhattak, azt a kiviteli vám alul is felmentette; 1793-ban is vámmentesnek jelentette ki az élelmiszerek bevitelét és eltiltotta a kivitelt.

Vámeljárás az olajjal. A lakosság nagy része hallal élt és így az állam az olajtermelésre is nagy gondot fordított. Az olaj számára nagy áruraktárakat emelt, ha szükéges volt, maga szerezte be a lakosság olajszükségletét, és ha kellett,

eltiltotta annak kivitelét. 1773-ban a szenátus elrendelte, hogy a város szükségletére 500 hordó olaj szerzendő be és ez literenkint 8 garasért árusítandó, a kivitel pedig tilos. Az olajtermelők az élelmiszerek felügyelőinek kötelesek bejelenteni, mennyit termeltek. A raguzai olaj hires volt és ennek kiviteléből oly jelentékeny haszna volt, hogy erről a szenátus 1776-ban úgy nyilatkozott, hogy ez lett legfőbb árucikke, mert az ipar teljesen pangott. Az állam az élelmezési felügyelők utján megvette a termelőktől az olajat, melyre nézve elővételi joguk volt és azt elraktározták, hogy a szegény nép szükséglete mindig előre biztosítva legyen, csak nekik volt szabad az olajat elárusítani, azért minden olajbevitel nekik volt bejelentendő. 1785-ben az olajelárusítási jogot bérbe adta, csak a bérlőnek volt joga idegen olajat vámmentesen behozni és azt kicsinyben elárusítani, literenkint legfeljebb 9 garason; hogy a bérlő kellő mennyiségü olajat összevásárolhasson, az állam neki 4%-ra 20,000 aranyat adott kölcsön; az állam területén kivül is kereskedhetik vele, de minden kivitt hordó olaj után egy garas kiviteli vámot kellett fizetnie. 1792-ben az állam az olajmonopóliumot visszaadta az élelmezési felügyelőknek és felhagyott a bérbeadással, ezek a parasztoknak olajtermésökre előlegeket adtak és a földbirtokosok is termésök 12%-át az államnak voltak kötelesek eladni, e kötelezettség alul azonban a szenátus felmenthette őket.

A bormonopólium. Vaskövetkezetességgel ragaszkodott Raguza az ő különös bormonopóliumához, pedig ezzel csak az arisztokraták érdekeit szolgálta. A bortermelési és fogyasztási kerületek továbbra is fennállottak s minden kerület csak saját borának fogyasztására volt utalva; jobbágy nem kereskedhetett vele, csak egymásnak adhatták el, vagy a külföldre vihették ki. A földesurak sem kereskedhettek vele. Idegen bort behozni szigoruan tilos volt (1739.), a csempészet elkerülésére őröket állítottak fel és a csempészt két havi börtönre itélték. Idegen pálinka behozatala is szigoruau tiltott volt, — külföldi bornak kismennyiségben való behozatalára még az orvosoknak és gyógyszerészeknek is az engedélyt a kistanácstól kellett kérniök. Az 1796-diki törvény a külföldi bornak bevitelét azon esetben engedi meg, ha a belföldi borkészlet elfogyott, de ekkor is csak a borfogyasztási adó bérlője veheti meg és ez árusíthatja. 1802. évben a tanács elrendelte, hogy évenkint 14,000 akó honi bor viendő be a városba, a termelők saját szükségletöket fedezve, addig voltak kötelesek a bort a városba hozni és itt az államnak eladni, mig a városi fogyasztásra szánt 14,000 akó mennyi-

sége ki nem tellett. Még az 1804-iki törvény is testi büntetéssel sújtja az idegen bor vagy pálinka behozatalát. — Ily képtelen gondot fordított Raguza arra, hogy a nemesség bortermelésének értékesítését biztosítsa minden külső verseny ellen. A borfogyasztás a városban fogyasztási adó alá esett, melyet haszonbérbe adtak, a bor árát az állam szabta meg.

Vámmentesség. Raguza politikai tekintetekből külföldieknek, főkép törököknek többször vámmentességet adott de ez mégis csak kivételes eset volt.

Egyéb illetékek. Különös adó volt a sz. Balázs, a város védszentjének szabadsága és függetlensége őrének adója, melynek jövedelmét arra fordították, hogy annak névünnepét minden raguzai otthon és a kereskedelmi koloniákon, főkép Velencében, méltón megülhesse, — ezt az adót a tengeren elszállított áruk után szedték; érdekes, hogy a pénzügyigazgatás éber szemét nem kerülte el polgárainak egyetlen egy jövedelmi forrása, akár Raguza területén, akár azon kivül, mindegyiknek a közteher viselésből kijutott a maga része, úgy hogy a raguzai polgár elég drágán fizette meg szabadságát és függetlenségét.

Eljárás az idegenekkel szemben. A külföldiek kereskedése Raguzában minden lehető kedvezményben részesült, még a zsidóké is, kik a török különös pártfogását élvezték. A XVII-ik században jelentékenyen leszállították az idegen áruk beviteli és átviteli vámját, a vámadó fizetésben halasztásokat adtak, sőt már 1577-ben és 1582-ben oly idegen kereskedők, kik állandó kereskedést folytattak Raguzában, összes évi vámadójukat az év végével fizethették. A zsidóknak Raguzában külön konzulaik voltak, kik kereskedelmi érdekeiket védelmezték; 1582-ben azon kiváltságot élvezték öt éven át, hogy átviteli vám cimén csak 1500 skudi átalányt fizettek, ezt a kedvezményt utóbb más idegen kereskedőkre is kiterjesztették. E kedvezményt 1631-ben a zsidókra nézve megszüntették, mert ezek heves konkurenciát csináltak a raguzaiaknak az állatbőrrel való kereskedésben, miért is a raguzaiaknak megtiltották, hogy a zsidóknak semmiféle árut ne szállítsanak a Levantéből.

Az átmeneti vámot 1646-ban megszüntették, de 1673-ban az idegenek, különösen a zsidók oly veszedelmes versenyt csináltak a raguzaiaknak, hogy a szenátus az Itáliából behozott marhabőrre 3 és bivalybőrre darabonkint 10 garas beviteli vámot vetett, csak a velenceieknek adták meg (1674.) azon kedvezményt, hogy ők ezen áru báljáért (kötegéért) fizettek 10 garast. 1701-ben visszaállították a kandiai háboru előtt érvényben volt és az idegenektől szedett átviteli vámot.

1707-ben a Moldva-Oláhországból idegenek által behozott viasz beviteli vámját felére szállították le.

Befejezés. Raguza vámpolitikája a XIII-dik századtól 1808-ig azonos jellegü volt. Kerülte az azon korbeli vámeljárások hibáit; vámkezelése egységes és a fővárosba központosított volt és annak élén az állam legfőbb méltóságai állottak. Vámpolitikája fiskális jellegü volt és maradt és hullámzása lépést tartott az állam szükségleteivel. A raguzai polgár, bárhol kereskedett, köteles volt vámadójával hozzájárulni, nyeresége arányában, hazája szabadságának és függetlenségének fentartásához; védelmezte saját termékeit az idegenek versenye ellen, de sohasem követett prohibitiv irányt, mint azon korban Velence, Franciaország, Spanyolország és Anglia, — a szabad kereskedésnek volt híve és azt a külfölddel szemben a legteljesebb viszonosság alapján érvényesítette. Egész politikája arra irányult, hogy magának a világ piacait megnyissa, de ennek fejében ő is saját területén a világkereskedésnek tág kaput nyitott. Politikai semlegességét is főképen kereskedelmi érdekből igyekezett megóvni és elismertetni. Főcélja egész állami életének az volt, hogy polgárai jólétét és gazdagságát megállapítsa és fentartsa és ezzel saját szabadságát és függetlenségét biztosítsa. Raguza sok tekintetben túlszárnyalta korát!

259. *Vrbanics Fr.: A délszlávok demografiai viszonyai.* Rad, 129. köt. 1896. 172—254. l. (Demografske prilike u južnih slavena.)

260. *Klaić Vjekoslav: Horvát nemzetségek a XII-ik századtól a XVI-ik századig.* Rad, 130. köt. 1897. 1—85. l. (Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća.)

Tamás spalatói fődiákon Memorialejában felemlíti a tizenkét horvát nemzetséget (tribus, generatio, genus). Ezen Memorialéről sok vita foly, Rácski kimutatta hitelességét (Književnik, I. 375—383. l.), Klein Fessler »Geschichte der Ungarn« uj kiadásában azt hamisítványnak tartja: »Aber der Vertrag zwischen Koloman und den aufständischen Grossen, dessen Abschrift der Historia Salonitana des Thomas angehängt ist und von dessen Dasein sich weder in einer Urkunde, noch im Staatsleben eine Spur zeigt, verräth sich schon durch seine Übertreibungen und andere Kennzeichen als ein unterschobenes Werk späterer Zeiten« (I. p. 203. Nota 1.).

A horvát nemzetségek létezését védi Smičiklas (I. 276., 510., 529. l.); Rácski (Rad, 57. köt. 130. l., 91. köt. 131. l., 99. köt. 103—114. l.); Lopašić Radoslav (Bihács és a bihácsi

vidék 15—17. l., 142—143. l., 221., 252. l. stb.). Létezésöket még a következők bizonyítják:

Ljubić (Listine, IX. p. 169.) közli, hogy Nosdrogna Simon zárai polgár 1443-ban engedelmet kért a velencei dogétól, hogy I. Ulászló magyar király előtt megjelenhessen a brebiri Ugrin ellen viselt perében. Ez az Ugrin az a »nobilis Ugrinus, filius quondam Nikolai Ugrinich de Breberio, de genere Subich«, ki az 1432. és 1440-diki oklevelekben fordul elő. (Ljubić u. o. IX. p. 54. és 134.) A per örökösödési per lehetett, felesége örökségét kereshette, mert a zárai prior 1459-ben megkérte a dalmát vicebánt, Zsivkovics Mihályt, hogy közölje vele a horvát nemesség örökösödési jogának főbb pontjait. Erre a vicebán meg is felelt (Rad, 130. k. 3. l.) és e válaszában említi a 12 horvát nemzetséget, mint horvát nemességet: »qualiter descendunt hereditaria et patrimonialia nobilium Chrohatorum, quod omnes posessiones omnium nobilium duodecim generationum regni Crovatiae descendunt in prolem masculinam«. (Ljubić u. o. X. p. 146.) A vicebán és a tinini birák ezen közléséből továbbá az is kiderül, hogy valóságos horvát nemesnek akkoriban csak azt tekintették, a ki be tudta bizonyítani, hogy a 12 horvát nemzetség valamelyikéből származott és hogy ezeknek különleges jogaik és kiváltságaik voltak a horvát királyságban.

Midőn Nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné 1365-ben Zárában időzött, elébe panasszal járultak »Iwan et Lachkow filii Touordia et Tuerko filius Georgii Grubig, quod ipsi in districtu de Chetyne ab avo et prehavo semper nobiles et omni eo nobilitatis titulo, quo nobiles duodecim generationum regni Croatiae potirentur« és Nelepić János cetini gróf birtokukból elűzte és nemesi jogaikat nem ismerte el, erre a királyné 22 iuratus esküjére azt az itéletet hozta: »Quod idem Iwan, Lachko et Tuerko ac eorum predecessores, de nobilibus duodecim generationum regni Croatiae ortum et originem non habuissent, nec haberent, sed bene verum foret, ut ipsi et universitas nobilium regni Croatiae sepefatos Iwan, Lacko et Tuerko, in eo loco, quo residentiam fecissent personalem, semper numero et nomine nobilium conservasset et reputasset«. (Kukuljević: Jura regni Croatiae I. p. 43—44.) Ebből kiderül, hogy akkoron hagyományból igen jól tudták, ki származik a 12 horvát nemzetségből és hogy e származás külön »nobilitatis titulus« volt, de volt azonkivül recipiált nemesség is.

»Stephanus totius Sclavoniae et Croatiae« banus 1350-ben »in districtu Luke« Podbursana falunál gyülést tartott »universis Croatis in eadem Luka convenientibus« és ekkor

»de medio aliorum causidicorum consurgendo Novak filius Ztanizlai, Marinus et Stephanus filii Bankij, Michael et Jacobus filii comitis Stryse, Sarachinus filius Mladochevnigh ac Blagonya filius Stoyslavi« és kijelentették »quod ipsi et eorum progenitores semper nobiles fuissent« és kérték, hogy e tárgyban hallgassa meg »universos nobiles eidem nostrae congregationi adherentes« és mindannyian bizonyították »quod praefati nec non progenitores ipsorum ac tota parentela eorundem, Virovnygh, licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum fuissent et in numero nobilium exstitissent«. (Note cronologiche e documenti racolti da Giovanni Lucio Traguriense »Bulletino di archeologia e storia Dalmata. Anno 1882. pag. 38—39.«) E hely bizonyítja, hogy recipiált horvát nemesség is létezett.

Pesthy Frigyes (Az eltünt régi vármegyék, 1880. pag. 422.) is közöl egy 1370-ben a lukai districtus Podgradja nevü helységében kelt oklevelet, mely a 12 horvát nemzetséget (duodecim generationes) említi. Mindezen hiteles adatok kiváló fontosságuak.

Velence 1243-ban elvette a Frangepánoktól Vegliát és száműzte őket, mire a nemesi szabadalmak és kiváltságok tekintetében a szigeten zavarok keletkeztek »quum esset discordia de nobilibus viris de Vegla et de sua nobilitate«, akkor Contarenus Marcus Veglia velencei comese 1248-ban öt nemest felszólított, hogy tegyenek esküt és nyilatkozzanak, kik a nemesek a szigeten (dicere et inquirere omnes nobiles de Veglia). Ezek azután kijelentették, kik a nemesek »de progenie Doganich, Subinich, Tugomirich, Zudinich et quod iidem nobiles nunquam dederint aliquod tributum, nec dacia comitibus, qui fuerunt hic retro in Vegla«. A XIII-ik században tehát négy nemes és kiváltságos horvát nemzetség lakott a szigeten és a kiváltságok miatt pontosan tudták és ellenőrizték, kik a nemesek. (Kukuljević: Arkiv I., pag. 55—56. Starine XXVI., pag. 195.) Az említett oklevél még egy érdekes tényt derít ki: »Praeterea dicimus de magistro Luciano, quod nos scimus, quod nobiles viri comites Joannes, Guido et Emericus de Vegla (azaz a Frangepánok) receperunt dominum magistrum de Vegla per nobilem virum, et nunquam dedit aliquod tributum, vel dacia praedictis comitibus, qui fuerunt hic retro, sed de nobilitate domini magistri nihil scimus«. Ugyanezt mondják még négy vegliai lakosról. Ebből kiderül, hogy voltak született horvát nemesek, kik származásukat a 12 törzsből beigazolni tudták és recipiált nemesek, továbbá, hogy adómentesek voltak, de mik voltak ennek fejében kötelességeik, arról itt nincs szó.

Az értekező azután közli az 1102-ik évre vonatkozó Memoriale, azaz az »Acta pactorum« szövegét (Rad, 130. köt. 8—9. l.), továbbá egy kétes hitelü feljegyzést a XII-ik vagy XIII-dik századból, mely a 12 törzs szerepére vonatkozik a horvát dinasztia idejében. E feljegyzés szerint: »Tempore transacto erat consuetudo in regno Croatorum: erant septem bani, qui eligerant regem in Croatia, quando rex sine liberis moriebatur, scilicet banus Croatiae primus, banus Bosniensis secundus, banus Sclavoniae tertius, banus Posigae quartus, banus Podramae quintus, banus Albaniae sextus, banus (S)remi septimus. Et de sex generibus Croatorum erant bani in Croatia, quos eligebant duodecim tribus croatorum. Ex de sex aliis generationibus erant comites in comitatibus Croatiae. Kacigi, Cucari, Suaci(gi), Cudomirigi, Magorovigi, Subigi: isti sunt principales, quibus pertinet banatum . . .« (Rački: Documenta historiae croaticae pag. 483.) E feljegyzés első része gyanus, mert a hét bánnak sehol nyoma nincs (különösen nem tudunk semmit alsórámai, albániai, szerémi bánról), ezek királyválasztó jogának sincs nyoma, — valószinüleg a hét német választófejedelem esetét akarta az iró Horvátországra alkalmazni, de alaptalanul. A feljegyzés második részét illetőleg a 12 nemzetségre vonatkozó adat más oklevelek alapján beigazolt; a mi a hat főbb nemzetséget illeti, az hagyományon alapulhat, de oklevelek nem igazolják, különben érdekes, hogy a megnevezett hat főbb nemzetséget ugyanazon sorrendben közli, a mely sorban a spalatói fődiákonus memorialéjában szerepelnek.

Hogy néhány nemzetség már a horvátok bejövetelekor kiváló szerepet játszott a horvátok közt, az kiderül a Historia Salonitana VII-ik fejezetéből (Qualiter Salona capta est): »Venerunt, de partibus Poloniae, qui Ligones appellantur, cum Totila septem vel octo tribus nobilium. Hi videntes terram Croatiae . . .« itt letelepedtek, e föld urai lettek, mig annak régi lakói az ő alattvalóik. (Thomae ach. Hist. Salonit ed. Rački pag. 26.) Érdekes, hogy Tamás fődiákon előadása erről teljesen megegyező Const. Porphyr. de adm. imp. e tárgyról való feljegyzésével (Rácski: Documenta pag. 270—271.), hol a hét nemzetség feje ugyanezen nevet viseli és ugyanabban a sorrendben fordul elő. Smičiklas szerint e nevek egyike, a Hrobatos (horvát), a legfontosabb a horvátokra nézve, ez Rácski szerint egy törzset képezett, mely hét nemzetségre oszlott. Egyik nemzetség a másik mellett lakott, területök magvát a vár képezte, egy nevet viseltek, vagyon- és házközösségben éltek. Az elfoglalt területen ők voltak az urak és annak régi lakói alattvalóik.

II. Dalmáciában szlávok 548 után jelentkeztek (Rácski: Documenta 217—236., 251—256. l.), a horvátokat az avarok ellen behivta Heraclius (610—641.), kik elfoglalván Dalmáciát, azt Croaciának nevezték és Dalmácia név alatt egy pár tengerparti város szerepelt. Ez a Croacia a Gvozd hegységtől délre Livnóig és Neretváig terjedt, az őket ide vezetett hét törzsfő: Klukas, Lobelos, Kozentses, Muhlo, Hrobatos, Tuga és Buga nővérek. Oroszországban a Buzsáni (Buga) törzs neve a Bug folyó mellett még a IX-ik században említtetik, Horvátországban 1070-ben már említenek az oklevelek Buzsán várat és megyét. A Tugari, Tugarani, Tugarini helység és nemzetség 852-től fordul elő, ennek ivadéka lehet a Tugomirics nemzetség. Klukastól származhattak a Kukarok.

A hét horvát nemzetségből egy rész Const. Porph. tanusága szerint elszakadt és déli Pannóniában (Szlavónia) letelepedett, hol már szlovén lakosságra talált, mely többségben volt s így e terület neve Szlovénia, Szlavónia lett; a horvátok ezekkel összevegyültek »et facti sunt gens una, vita moribus consimiles, unius loquelae« (Tamás spal. fődiákon), de lényeges különbség maradt fenn közöttük társadalmi és jogi tekintetben, a mennyiben a hódító horvátok a kiváltságos nemes osztályt képezték (Chroatorum nobiles), mig a meghódított szlovének »kmet« (servi) jobbágyokká lőnek.

A horvát nemzetségek életéről Horvátországban (Dalmácia) a VII—XII-ik századig keveset tudunk; a nemzetségek száma a XIII. századig megszaporodott 12-re és laktak a Gvozd hegytől Cetináig, illetőleg Narentáig, ezek fejei (sapientiores duodecim generationum) kötötték meg a pactumot Kálmán királylyal 1102-ben. A »memoriale« névszerint elősorolja e 12 nemzetséget: Kacsicsok (Chacitti), Kukarok (Chuchari), Subicsok (Subbithi), Csudomericsok (Cuddomirithi), Szvacsicsok (Suacithi), Mogorovicsok (Murithi), Guszicsok (Gussithi), Karinjanok és Lapcsánok (Carinenses et Lapzani), Poletcsicsok (Polethi), Laznicsicsek (Laznizithi), Jamometek (Jamometich) és Tugomirek (Tugomiri). Mind e nevek pratronymikusok, kivéve a Karinjánokat és Lapcsánokat, melyek helynévtől vettek, ez eredetileg egy törzs volt, de két részre szakadt és nevét lakóhelyétől vette. Karin (Corinium) vár a római korból maradt és Lapca helynek is van nyoma; Kálmán királylyal való tanácskozásban a kettészakadt törzset egy »vir sapientior« képviselte, úgy látszik a törzs eredeti neve »Lapcsánok« volt. Ezt a következő adat bizonyítja:

1360-ban Erzsébet anyakirályné Zárában időzött, megjelent előtte több »nobiles de Lapuch« (Lapcsán) és panaszt emelt, hogy el akarják venni tőlük Karin birtokát, azon hazug

címen, hogy ősüknek »nobili Wnyka de genere Lapuch«, ki Zvonimir király leányát, Klaudiát birta feleségül, ivadéka kihalt, pedig ők ennek törvényes utódai. (Ezen oklevelet az eredetiből legteljesebben közli Lucius; Fejér: Cod. dipl. IX. vol. III. pag. 156., hiányosan.) A megejtett vizsgálat nekik adott igazat és Nagy Lajos megerősítette őket Karin birtokában, — tehát a Karinok Lapcsán ivadék. Ez kiderül Listine IX. p. 55—56. l. közölt oklevélből is, hol »Joannes filius condam Marini de Carino generationis Lapzanorum«. Igy természetes, hogy a Kálmánnal kötött pactumban a kétegy nemzetséget egy törzsfő képviselte.

III. A 12 nemzetség történetére a XII—XVI. századig már vannak adataink; laktak a Gvozdhegy és Neretva folyó között, vagy mint egy 1292-iki oklevél mondja: »a finibus comitatus de Chelun (Cleuna, Hlivno) usque ad Seniam, Gazecham et Modrussiam«.

1. *Kacsics nemzetség* (genus Chacittorum, Cacicli, Cazichi, Gazethi, Cacicii, Kazetti, Chacichi, nobiles de Cacich, τὸ Κατζικίων ἔθνος). A XII. század elején Zára körül és Spalatótól délre Almissa (Omis) várban és környékén laktak. Ez volt a leghatalmasabb horvát nemzetség, főfészkük Almissavár, hol annak comesei (knez, dux, banus) voltak, leghíresebb köztük Kacsics Domaldo gróf; sokan közöttük tengeri kalózok voltak. A rájuk vonatkozó oklevelek regesztái olvashatók a 28—34-ik lapon.

2. *Kukar nemzetség* (genus Chucharorum, Cucari, de genere Cucar, de genere Kukarow, Kukari). Ezt az oklevelek kevesebbet említik (35—36. l.), laktak »in comitatu de Lwka, Luka), mely a nonai, brebiri, sidragi régi horvát zsupániakra terjedt ki.

3. *Subics nemzetség* (Subbithi, Subigi, Subici, Subinich, Subichievich, Subich, Subych, Scubit, Swbich, Šubić). Ez is Luka megyében lakott, főképen ennek azon részében, mely a régi horvát Brebir zsupániát képezte, fővéraik Brebir és Osztrovica. A nemzetségnek négy ága volt: Banics (Banich, 1345.), Ugrinics (1376—1498.), Obradics (1428—1433.) és Markovics (1429—1492.). Zsigmond király pártján voltak a Palizsnay-féle fölkelésben, azért tőle sok donációt kaptak Zára, Sebenicó, Osztrovica és Luka környékén; egyik ága Perna városát kapta és ezek a Subics-Perna ágat alapították, mely a XVIII-ik század elején Károlyváros vidékén halt ki.

E család »Banić« nevü ágából kerültek ki a comesek, elsőkül kitünnek II. Endre alatt 1223-ban Banić-Subics Gergely és fivére, István, kiknek II. Endre a hűtlenségben elmarasztalt Kacsics Domald gróf birtokait Krka folyótól a ten-

gerig és ennek mentében egész Záráig adományozta; Gergely már 1226-ban »comes de Breberio« és 1227-ben spalatói prior, mig István 1229-ben traui comes, Gergely nevü nagybátyjuk pedig ugyanekkor tinini (Knin) püspök. A család hatalmát jelentékenyen megnövesztette István fia, Sztepko (1239—1274.), ki mint traui comes e várost megvédelmezte a tatárok ellen és fivéreivel és fiaival nagy érdemeket szerzett, a tatárok elől Dalmáciába menekült IV. Béla körül, ezekért ettől 1251. november 23-án egy fontos adománylevelet kaptak »Stipcho comes et Jacov, filii comitis Stephani, Gregorius et Daniel, filii Bribignae comitis et Obrad, nec non nepotes ejus filii comitis Budislavi, nobiles de Breberio«, melyben megerősíti őket a brebir grófság birtokában. Ezentul többnyire csak »Brebiri« név alatt szerepelnek.

Leghatalmasabb volt a családban Sztepko fia, I. Pál (1274—1312.), ki mint »banus maritimus« szerepel; ő és fivérei, I. Mladen és II. György birják Brebir megyét, Brebir, Osztrovica, Scardona, Klissa, Almissa és az összes tengermelléki várakat, I. Pál Spalató, fivérei pedig Trau és Sebenicó comesei voltak, sőt Zára is meghódolt I. Pál bánnak, ki a »banus Croatorum et dominus Bosnae« cimét is viselte. I. Pál barátságáért versenyzett III. Endre és az Anjouk különböző donációkkal; ő alapította a scardonai sz. János templomot és zárdát 1299-ben és külön cimere volt (Bulić, Bulletino XVII. pag. 85—90.). Fiai és utódai »Banić (Banichus)« Bán-fia cimet használtak. Elsőszülött fiát, II. Mladent, a hatalmát féltő Róbert Károly 1322-ben börtönbe vetette, hol meg is halt. Nagy Lajos a hatalmas családot, mely majdnem függetlenül uralkodott, megtörte, Gergelynek és unokaöccsének, IV. Györgynek (II. Pál fia) 1347-ben az erős Osztrovica helyett Zerin várát Horvátországban (akkoron Szlavónia) adta és Klissa, Scardona és Almissa várakat is elvette tőlük (1356—1357.), — a Banić-Subicsok ekkor felvették a Zrinyi nevet és működésök szintere Horvátország és Magyarország lett.

A Subicsok másik nevezetes grófi ága az Ugrinics-Subicsok, köztük a legrégibb Budiszláv Ugrinics de Birberio (1333—1345.), ezek cimere az előbbiekével teljesen azonos. A XV-ik században vagy elvesztették, vagy önként letették a grófi cimet, így egy 1432-ben mint »nobilis Ugrinus, filius condam Nicolai Ugrinich de Berberio, de genere Subich« és a másik 1498-ban »Stephanus Wgrynych generationis Swbich« szerepel. Ezen ág genealogiai táblája megvan Rad, 130. köt. 41. lap, valamint a Subicsokra vonatkozó és 1510-ig terjedő oklevelek regesztái is. (L. 41—43. l.)

Csudomirics nemzetség (genus Cuddomirithorum, Cudomirigi, Cudomirik). Laktak Zára és környékén, utóbb Lika megyében; okmányok említik 1102—1512-ig. (L. 43—44. l.)

Szvacsics nemzetség (genus Suacithorum, Suacigi, Suadcich). Ebből származott az utolsó király, Szvacsics Péter (1091—1102.), ki a Gvozd hegyén elesett; e nemzetségről keveset tudunk, egy 1344-iki oklevél mondja, hogy a Nelepics család e nemzetségből való volt. (L. 44. l.)

Mogorovics nemzetség (de genere Murithorum, Mogorouici, Mogorovich). Kresimir Péter horvát király 1069-diki oklevele említi a Tenger-Belgrád város környékén a »terra Mogorouici«-t; a XII. és XIII-ik században a család Zára környékén szerepel; IV. Béla Mogorovics Jánosnak 1240-ben két falut Zára környékén és Ljuba várát és területét adományozza. A tatárjárás után a nemzetség egy része átköltözött Lika megyébe, hol 1526-ig virult, midőn e terület török kézre került. Likában birtokaik határosak voltak a Subics és Poszedarskiakéval; e nemzetséghez tartozott a Beriszlavics és Draskovics család is. Összes birtokaikat és a rájuk vonatkozó regesztákat (1069—1548.) közli a 49—54. lapon.

Guszics nemzetség (Gusichi, Gussichius, gens Gussithorum, Gussiki, Gwzych de Thwran). Fészkök Tenger-Belgrád és a szidragi megye. Gusics Pribinát Kresimir Péter 1070-ből való oklevele említi. A nemzetség igen népes volt s a XII-ik században Korbáviában települt meg, belőle származtak a Kurjakovics grófok. Genealogiájuk és a rájuk vonatkozó regeszták (1070—1556-ig) meg vannak az 57—59. lapon. A Kurjákovics család utolsó sarja a hires Karlovics János horvát bán (megh. 1531.). Berlog alatt terül el a »Guszics mező« és ennek közelében vannak Guszics vár romjai. A Guszicsok a török elől 1575-ben Krajnába menekültek, hol még most is virágzik családjuk. Cimerök fehér lud (Guska = ludat jelent).

Lapcsán és *Karinján* nemzetség (Lapuch, Lapach, Lapech, Lapchán, Lapzani, Carini), eredetileg Zára környékén laktak, innét egy részök a felső Una mellékére került, hol ma is van »Felső-Lapac és Alsó-Lapac« helység. A népes nemzetségre vonatkozó regeszták 62—67-ik lapon olvashatók és 1102—1498-ig terjednek.

Poletcsics nemzetség, erről igen keveset tudunk, a régi Buzsán megyében Perusics vár körül laktak; regesztáik 1102—1492-ig a 67—68-ik lapon olvashatók.

Lisznicsics nemzetség (Lisnicik, Lisnicikig), ezt csak négy oklevél említi 1102., 1207., 1208., 1240-ben. (L. 68. l.)

Jamometi nemzetség (generatio Jamomethorum, gens Jamomet) Luka zsupániában, Nona várában és környékén, Korbáviában (1351.) és a XV-ik században az Una és Száva közötti területen élt. Vannak róla adataink 1102—1483-ig. (L. 68—69. lapon.)

Tugomerics nemzetség (Tugomirik, Tugomorich, Tugomirich). A Velebit lábánál a régi »jupa sub Alpibus« területén és a Pago szigettel szomszédos dalmát partvidéken éltek, Veglia szigetén (1248.) és Zára környékén is elterjedtek, a mai Karlopago (Scrisalea, Scrisia vár) volt főfészkök. Scrissát 1322-ben a Kurjakovics grófok ragadták el tőlök és ekkor beleolvadt e nemzetség a Mogorovics nemzetségbe. Az oklevelek 1102—1500-ig emlegetik. (L. 70—71. l.) Mindezen adatok teljes figyelmet ézdemelnek.

A nemzetségek többször nevöket változtatják és gyakran egy-egy hatalmas család nevét veszi fel az egész nemzetség, vagy az egy megye területén lakó nemzetségek összeolvadnak és a terület nevét veszik fel (Poljičani), majd meg a hatalmasabb nemzetség magába olvasztja a gyengébbet. Értekező ismerteti a később keletkezett nemzetségeket (72—82. l.) és a kétes nemzetségeket is (82—85. l.) a reájuk vonatkozó oklevelek regesztáival. Az előbbiek közül a fontosabbak: Sztupics, Krselac, Hum, Neblus, Lagodusics, Virevics, Csubranics, Bucsics, Unacsác, Kremencsán, Limics, Tesimir, Dzsivics, Szlavogostics — és minden nemzetségnél közli a reája vonatkozó oklevéli anyagot. Kétes nemzetségek: Crizcelzo, Doganich, Doljáni, Dravilcin, Kolunich, Szucunuy, Zmana, Zudinich, Ádrianaki, Budimiriz, Covaciz, Glamozani, Szcemescevich, Szremina, Tugarani.

261. *Matkovics Péter: Bongars Jakab 1585-iki és Mitrovicai Vratiszláv 1591-iki utazási naplói. Utazások a Balkánfélszigeten a XVI. században.* Rad, 130. kötet 86—181. l. (Putni dnevnici Jakova Bongarsa od g. 1585 i Vratislava s Mitrovica od g. 1591. Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka).

A hires Bongars Jakab utinaplóját kiadta németül Hagen Herman e cim alatt: Jacobus Bongarsius. Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Bern, 1874. (1—72. l.). Iratainak egy része eredetiben megvan a berni városi könyvtárban, másik része Párisban. Bongars J. Boudry és La Chesnaye birtokosa Orleans mellett 1554-ben született, tanult Strassburgban és Rómában, nyelvészeti, theologiai, de főkép jogi tanulmányokkal foglalkozott, fontosak tudományos levelezései, 1589-ben diplomáciai szolgálatba lépett navarrai IV. Henriknél.

1585-ben Magyarországon, Erdélyen és Oláhországon keresztül Konstantinápolyba utazott; ez utazás nem diplomáciai, hanem tudományos célu, saját költségén, saját kiséretével utazott; az egyes helyeken, hol őt érdeklő dolgokat talált, huzamosan időzött. Francia nyelven sajátkezüleg irt naplója megvan a berni városi könyvtárban 468. n. 2. Cod. alatt. Oly uton haladott Konstantinápolyba, melyen más nem járt és naplója már ezért is igen fontos. Utja Bécsből Konstantinápolyba három hónapig tartott, Magyarország és Erdély egyes helyein legtovább időzött, miből kiderül, hogy ezeket tüzetesen akarta tanulmányozni, — kár, hogy műve inkább csak napló, mint tulajdonképeni utleirás.

Több mint 20 évig volt navarrai IV. Henrik szolgálatában, mint követ különböző német urakodóknál és városoknál, főkép Frankfurtban, de Dániában és Angliában is, 1610-ben visszavonult, hogy kizárólag a tudományoknak élhessen, 1612-ben Párisban halt meg. Gazdag könyvtárát (3000 köt.) és kéziratgyüjteményét (500) fia Bern városának ajándékozta a nyert polgári jog fejében, — Hagen ezek alapján irta fenti művét. Bongars Jakab ifju korától fogva olvasmányairól collectaneákat készített, ilyen 100 kötet van tőle. Feliratgyüjteményét nagyban használta Mommsen.

»Rerum hungaricarum scriptores varii historici et geographici« cimü műve (Majnai-Frankfurt, 1610.) és a »Gesta dei per Francos« (1611.) nagyon fontosak nemcsak történelmi, hanem földrajzi tekintetben is; száz évvel utóbb megjelent diplomáciai műveit oly fontosaknak tekintették, hogy azok tanulmányozását a diplomáciai pályára lépőknek melegen ajánlották.

A Bernben levő francia utinaplónak nincsen cime, hanem a német fordításnak e cimet adta: »Bongars Tagebuch seiner Reise von Wien nach Konstantinopel 1585.« (Beilage I., pag. 62—72.). Bongars e művet nem a nyilvánosságnak, hanem magánhasználatra irta; a fontosabb helyekhez néprajzi és történelmi megjegyzéseket füzött; a napló vége felé nagyon általános és minden megjegyzés nélkül csak a helyeket nevezi meg, melyeken átutazott. Bécsből szokatlan uton indult célja felé: Felső-Magyarországon, Erdélyen, Oláhországon át és ez ád művének különös értéket. (Szamota 163—182. l.)

Bongars nem diplomáciai küldetésben járt, hanem saját okulására, ez magyarázza meg utjának szokatlan irányát és azt, hogy némely helyen 5—20 napig időzött. A magyar történetirókra vonatkozó fentemlitett latin műve is érdekes. A helyneveket igen elferdíti.

262. *Matkovics Péter: A Krekwitzet kiserő Vratiszláv Vencel gróf és Szeidel Frigyes utleirása 1591-ből, valamint Wenner 1616-ból való utleirása.* Rad, 130. köt. 1897. 113—181. l. (Putnički dnevnik V. Vratislava, ili putovanje poslanika Frd. Krekwitza g. 1591. uz putopis Wennera od god. 1616.)

Krekwitz Frigyes udvari tanácsos sziléziai családból származott, mely utóbb Csehországban, Ausztriában és Magyarországban honosodott meg, 1591-ben való konstantinápolyi követségéről nem irt sem utinaplót, sem utleirást; Lopasić állítja ugyan, de téved, mert a bécsi titkos levéltárban (119. csom. ad 1592.) csak követi jelentései vannak. Sinán pasa nagyvezér 1593-ban tömlöcbe vetette s úgy bánt vele, mint gonosztevővel, utóbb magával hurcolta Belgrádig, hol 1593. szept. 4-én gyászos halállal halt meg.

Krekwitz utjáról két kisérője irt utinaplót: Vratiszláv Vencel gr. és Szeidel Frigyes gyógyszerész. Vratiszláv Vencel előkelő cseh családból 1576-ban született és 15 éves korában mint nemes apród kisérte Krekwitzet. Utinaplóját cseh nyelven 1599-ben irta meg; az eredeti kézirat a család birtokában maradt, egy másolata megvan a prágai Vencel zárdában, a másik ugyanott a johannitákéban. Először kiadta Peltzel Ferenc 1777-ben Prágában, igen értékes bevezetéssel; német fordítása 1787-ben Lipcsében jelent meg (Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandschaftsreise von Wien nach Konstantinopel), ez szabad fordítás és a cseh eredetinek helyneveit nagyon eltorzítja. A cseh kiadások 1807., 1855., 1874. és 1882-ből kevésbbé értékesek Peltzelénál, csak Rozumé fontos a helynevek helyreigazítása miatt. Az angol fordítás 1862-ben Londonban jelent meg. Mijatovics Čedomil a Szerbiára vonatkozó részt szerbre fordította (Glasnik 36-ik köt. 216—218. l.), a Bolgáriára vonatkozó rész bolgár nyelven jelent meg (Sbornik, VI. köt. 172. l.).

Vratiszláv naplója négy részből áll: az első magát az utleirást tartalmazza, a másodikban szól a követség konstantinápolyi élményeiről, a harmadik fogságbavetésökről, a negyedik megszabadulásukról és hazafelé való utjokról szól.

Vratiszláv utinaplóját egyben-másban kiegészíti utitársának, Szeidelnek irata (első kiadása Görlitz, 1711.; második Lipcse, 1733-ban ily cim alatt: »Merkwürdige Reizebeschreibung aus Teutschland, Wien, Oesterreich, Ungarn, Türkey bis Constanlinopel an die Ottomanische Pforte«), azonban Szeidel munkája nem felel meg ciménék, mert nem irja le az utat, melyen jártak, nem nevezi meg a helyeket, hanem csak élményeiket mondja el és fogságukat irja le. Vratiszláv

művének német fordításában sok a sajtóhiba, főkép a helyrajzi nevekben és a fordítás nem hű, hanem inkább csak körülirás és értelem szerinti fordítás. Rozum az ő cseh kiadásában a helyneveket mai nevökkel jeleli, nem azokkal, melyek az eredeti kéziratban vannak.

Vratiszláv és Szeidel műveit kiegészíti Wennern Ádám utinaplója 1616—1618-ból. Ez titkára volt Cernin Herman (1573—1651.) követnek 1616—1618-iki konstantinápolyi utjában. Wenner naplója 1622-ben Nürnbergben jelent meg e cimen: »Wennern Adam von Craillssheim, Ein ganz new Reysebuch von Prag auss bis gen Constantinopel.« Művében magáról is szól. Műve négy részből áll: az elsőben leirja az utat Konstantinápolyig, a másodikban az itt való időzést, a harmadikban a hazafelé való utat, a negyedikben áttekintést ad tapasztalatairól.

Cernin 1644-ben ujból járt Konstantinápolyban, erről cseh nyelven sajátkezüleg irt egy utinaplót, de csak Nisig részletezi utját, ott megbetegedett és a folytatásban főleg betegségéről szól. Ezen utleirást német fordításban Jirecsek közli (Miklosics: Slavische Bibliothek II., 237—270. l.), német nyelven külön is megjelent e cimen: »Die zweite Gesandschaftsreise des Grafen Herman Cernin v. Chudenec im Jahre 1644. Neuhauss 1879.« Jirecsek Cernin emlékiratait is kiadta (Oesterr. Revue 1863. V. pag. 19—42.)

Vratiszláv e leirásban is Budától Belgrádig Busbequet követi, Belgrád leirását majdnem szószerint ennek művéből veszi, de forrását elhallgatja. (L. Szamota 183—230. l.) — Szeidel utleirásában semmi uj földrajzi vagy történelmi adatot nem találunk ezen utvonalra nézve.

A Cernin Herman de Hudenec gróf utját leiró Wennern utinaplója szerint 1616. február 20-án indult el e követség Prágából; Bécsben a »Vörös rák« vendéglőben március 5-én szállottak meg és Bécsben május 19-éig maradtak. A követség már nem volt adót vivő követség, mert ez a zsitvatoroki béke után megszünt, hanem független ország fényes küldöttsége, mely az I. Ahmet által kért békekötés miatt ment Konstantinápolyba, velök ment a két török követ is. Cernin követsége 400 személyből állott és 26 hajón ment. Dévényt (Deven) érintették, hol a Morava (Marck) ömlik a Dunába és elválasztja Ausztriát Magyarországtól. Pozsonynál (Pressburg) mondja, hogy ez szép város, melyet falak és árkok öveznek, a hegyen van a vár a királyi palotával, melyben a magyar koronát német és magyar őrség őrizi. Megállottak Budak (Nagy-Budak) falunál, Győrnél, Komáromnál. Komárom (Comorn) erős vára szüz a várak sorá-

ban, mert még nem foglalták el, fekvését tüzetesen leirván, mondja, hogy magyarok lakják a várost, de az őrség benne német. Itt a török küldöttség várta 25 sajkával, mindegyiken két ágyu és egy vajda (weyda) 30 sajkással, magyar részről a parton két csapat huszár kisérte. Estére Neszmélybe (Neussmühl) értek. Komáromnál felemlíti Szinán pasa 1594-iki ostromát, melyhez egy pár uj adattal szolgál.

Utjában említi Tatát (Dotes), Esztergomot (Gran), melyről mondja, hogy nevét a Gran, Gron (Garam) folyócskától veszi, a törökök (!) Osztrogonnak nevezik, ez az első török vár, melyhez értek, a vár is erős, helyzete is védi, itt valaha magyar érsekség volt, a székesegyházat és ennek vörös márvány kápolnáját török imaházzá alakították át; a Duna mellett van a fallal körülvett viziváros és ettől délre a nagyrészben romban heverő rácváros (Raitzen-Städtlein; ezt egy más iró sem említi az utazók közt); a vár alatt, a Tamásdombon (Tomasberg; ezt sem említi más utleiró) egy uj török váracska (csárdák) és a Duna tulsó partján egy palánkvár (Gockern). Esztergom 1605 óta van török kézben, lakói magyarok, törökök és zsidók. Gockern valószinüleg Georgenfeld elferdített neve. Visegrádot (Fischegrad, Blindenburg) érintették, vára rom; Váczknál (Waitzen) említi, hogy sok magyar lakja, kikre a törökök agyarkodnak. Ó-Budánál eléjök jött a budai pasa fényes küldöttsége 20 hajón és a parton ezer cifra lovas.

Budára érkezvén, leirja a fényes fogadtatást, ennek három melegfürdőjét. Buda leirásának egy külön fejezetet szentel (Beschreibung der Vestung Ofen). Elmondja, hogy nevét Attila bátyjától, Budától vette; ez volt Alsó-Magyarország fővárosa, valaha nagyon szép és ékes város volt, számos kőből épült palotával, melyek azonban most már roskadoznak. A város majdnem akkora mint Bécs, fekvése páratlanul szép. A vár alatt elterülő völgyben a Duna felé van a Viziváros, ezt nyugat felé erős falak védik, melyek egyrészről fel a várig, másfelül a Dunáig érnek. A vár végében kelet felé van a királyi palota és ez alatt sziklás dombon egy török erőd (csárdák). A Duna tulsó partján terjeszkedik Pest; ez a város meglehetősen nagy, de fele elpusztult, a száraz felől erős vár, a Dunára néző részen pedig erős palánksánc védi. A Dunán át egy 680 lépés hosszu és 60 hajóból álló hid vezet. A királyrévnél a Dunát azelőtt erős vaslánccal zárták el, egy részét a láncnak 1602-ben a császáriak elvitték, mikor elfoglalták, a másik része még itt látható a révnél. (E láncról a többi utleirások nem tesznek említést; ebből kiderül, hogy abban az időben nemcsak a ten-

geri kikötőket zárták el láncokkal, hanem a nagyobb folyókat is.) Budán magyarok, törökök, zsidók laknak és élénk kereskedést folytatnak.

További utjukban érintették Szent-Miklóst (St.-Nicola), Kovint (ez Rácz-Keve szláv neve, az utleirás Cubiennek nevezi, a többi utleirók nem említik Kovin néven), melyet szlávok laknak, Boksát (Bochsad, Paks, Bakscha), mely Kovin és Tolna között volt, Tolnát, Baját, mely akkor nyomorult falu volt, palánksánccal, Vörösmartot (Felixmart). A Drávát Tra-nak nevezi, dicséri ennek bortermő partvidékét. Említi Vukovárt (Wulckawar), várát és fahidját, a szép Ilokot (Ilock), az erős Péterváradot (Peter Waradin), Karlócát (Carlewitz), hol két szerb (raitzisch) zárda és templom van, melyeket meglátogatott és szép festményeit dicséri; említi Titelt (Tittel), a Tiszát (Theysa). Estére egy faluhoz értek, hol földalatti odukban szerbek laknak, melynek neve Pilloeck (valószinüleg Belegis, de részletesebb leirását nem adja, a mi kár). Bellegis helység megvan a pozsareváci békekötés térképén (1718.). Különben ilyen földalatti szláv falvakat a Szerémségben mások is említenek (Rad, 112. köt. 195. l.). Pilloeck közelében van Szlankamén (Zlonckomen); érintették Zimonyt (Sehmon) és elérkeztek Belgrádba (Griechisch-Weissenburg).

Belgrád a Száva (Saw) torkolatánál van, e folyó választja el Magyarországtól Szerbiát. A török helytartó nagy pompával fogadta, hajókon mentek eléjök, a várban díszlövések hangzottak; különben Budától idáig mindenütt a török palánkvárakból ágyulövésekkel üdvözölték őket, e palánkvárak falai három sor cölöpből állanak, melyeket rőzsével átfonnak, sárral megtapasztanak és földdel kitöltenek. Magyarország alsó része nagyon termékeny és minden élelmiszer oly olcsó, hogy elbámult rajta. Belgrádot a törökök (!) Bellegradnak nevezik, e vár Magyarország kulcsa, az egész várost kertek övezik, akkora, mint Nürnberg, a hegyen van a falakkal és tornyokkal körülövezett vár, nyilt oldalán sáncok védik, alatta fekszik a Viziváros, melyet szintén falak vesznek körül. Szép templomai és nagy árucsarnoka (bezestan) van, lakosai magyarok, szerbek, raguzaiak, törökök és zsidók, van itt sok cigány is, kik kovácsok. A vár ágyui közt sok német és magyar ágyut is látott.

Az utazások többi része ránk nézve kevésbbé érdekes, mert Szerbiára, Bulgáriára, stb. vonatkozik. Krekwitz és Cernin utazása között igen nagy különbség van; az adót vivő vazallusnak volt követe, kikkel a török urak gőgösen bántak, ez pedig már adómentes független uralkodóé, kit a törökök mindenütt nagy tisztelettel fogadtak. Krekwitzet és az

egész követséget Sinán pasa börtönbe is vetette, mert keveselte a neki hozott ajándékokat és nem hozta magával a neki igért 6000 tallért.

Wratiszláv utleirásában kevés a történelmi és földrajzi adat; Wennerné már sokkal különb, úgylátszik, hogy Gerlack utleirása alapján dolgozta ki művét, azonban az utleirások adatai jórészben már stereotipek a leirásokban, mert a legtöbb követség ugyanazon uton haladt.

Cernin Herman második utazásáról 1644-ben ő maga irt utinaplót. Ő is Bécsből Belgrádig a Dunán ment; naplóját cseh nyelven irta, nem irja le a helyeket, hol időzött, csak élményeit jegyzi fel. Felemlíti ugyan Pozsonyt, Komáromot (Wostrehom), Budát, de egyikről sem ad helyrajzi adatokat; a helyek neveit egészen úgy irja, mint Wennern; Belgrádot (Rác-Belehrad) sem irja le, itt csak azt említi, hogy a franciskánusoknál misét hallgatott és a raguzai kereskedők borral és édességekkel ajándékozták meg. Érdekes, hogy a Szendrő (Smedero) alatt levő Isarlakot »Iharlak«-nak nevezi. Wennern utleirása a jobbak közé tartozik; Vratiszlávé egy igen fiatal ember kompilációja, ki hiuságában forrását elhallgatta, művének főcélja nem maga az utleirás, hanem konstantinápolyi élményeinek előadása volt.

263. *Matkovics Péter: Volcsics (Volcius) Demeter Vince XVI-ik századbeli raguzai kartograf.* Rad, 130. k. 1897. 182—188. lap. (Vicko Dimitrija Volčić, Dubrovčanin, kartograf XVI. vieka.)

Velence és Genua világkereskedelme a XIV. és XV-ik században gazdag térképirodalmat teremtett; az 1881-ben Velencében tartott harmadik nemzetközi földrajzi kongresszus kiállításán Matkovics a rendezetlen térképek között felfedezett egy raguzai kartografust is, mert buzgón kutatott már régóta raguzai kartografusok után, minthogy feltünő volt, hogy dacára Raguza világkereskedelmének, eddig egy raguzai kartografust sem tudott felfedezni. Két térképet talált Volcsicstól, az egyik a középtenger partvidékét ábrázolta e felirattal: »Vincentius Demetrius Voltius, Raguseus, fecit in civitate Neapoli die 19. augusti 1593.«; a másik: »Vincentius Demetrei Vollius Rachuseus, fecit in terra Liburni die 24. majus 1601.« Azonkivül még egyet felfedezett a vatikáni könyvtárban e felirattal: »Vincentius Demetrius Volcius, Rahuseus fecit in civitate Neapoli 15. junii 1506.«, — hol az évszám világosan téves (e helyett 1596.), mert Volcius 1506-ban még életben sem volt. Volcsics (Volcio) nem a hasonnevü raguzai patricius családból származott, melynek irataiban nincs róla említés, hanem a hasonló nevü polgáriból. Értekező e térképe-

ket részletesen ismerteti; teljesen azonosak a velencei térképekkel.

264. *Kuhacs S. Fr.: Apollo hymnusa a Krisztus előtti 278-ik évből.* Rad, 130. köt. 1897. 189—238. l. (Apollonova himna od god. 278 prije Isusa.)

265. *Maretics T.: Ismertetés Halanski M. orosz írónak a Kraljevics Márk mondáról irott művéről.* Rad, 132. köt. 1897. 1—47. l.

266. *Murk M.: A szanszkrit és szláv nyelv első összehasonlítóiról.* Rad, 132. kötet 1897. 103—115. lap. (Prvi usporedjivači sanscrita sa slovenskim jezicima.)

267. *Valjavac M.: A szlovén irodalmi nyelv hangsúlyának főpontjai.* Rad, 132. kötet 1897. 116—213. lap. (Glavne točke o naglasu književne slovenštine.)

268. *Resetar Milán: Dalmát tengerparti lekcionariumok a XV-ik századból.* Rad, 134. köt. 1898. 80—160. l. (Primorski lectionari XV. vijeka.)

Dalmáciai (primorjei) horvát lekcionarium három van a XV-ik századból horvát nyelven irott, — ezek régiebbek valamivel Marulics és Mencsetics dalmát költők horvát költeményeinél. Legrégibb a zárai, mely a zárai franciskánus zárda tulajdona volt és most a bécsi udvari könyvtárban van (kiadta Resetár 1894-ben); a második a spalatói Bernardin páter által 1495-ben Velencében irott; a harmadik a Ranjina Niksa raguzai patricius által 1508-ban másolt lekcionarium, ennek eredetije is a XV-ik századból való, — ezeken kivül van még a XV-ik századból való töredék (curzolai), mely csak a vizkeresztnapi vizszentelés szertartásait tartalmazza. Mindezek a horvát nyelven irott lekcionariumok latin nyelvből fordítvák és episztolákat, evangéliumokat, szertartásokat és egyházi énekeket tartalmaznak. Horvát nyelvtörténeti és nyelvészeti szempontból igen értékesek és érdekesek.

269. *Scherzer Iván: Obradovics Dosziteljről.* Rad, 134. köt. 1898. 161—189. l. (O Dositiju Obradoviću.)

270. *Klaić Vjekoszláv: A Guszics nemzetségből való korbáviai grófok genealogiája.* Rad, 134. köt. 1898. 190—214. l. (Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić.)

E család két és fél századon át elsőrangu szerepet játszott Horvátországban és Dalmáciában. A család fészke Korbávia megye, mely a X. században Likával és Gudzekával együtt közvetlenül a horvát bán alá tartozott. Az oklevelek 1078-ban Desimir jupanus corbaviticust és 1100-ban Desila zsupán Krbavet említenek, ezek azonban aligha voltak a Gusics nemzetség ősei, mert ennek ekkor még nem Korbávia, hanem a Velebittől délre Tenger-Belgrád mellett a régi Si-

draga zsupánia volt a fészke és különben is a zsupáni méltóság nem volt örökölhető és ezeket nem a király nevezte ki, hanem az egyes zsupániák maguk választották.

Egy 1198-diki oklevél említi Slagovost Corbaviensis comest és 1207—1221-diki oklevelek Slovine filius Boricii Gusikiorum comes Corbaviensist — és így ez a Borics a Gusics grófok ismert őse (1187.) Korbáviába költözvén Sidrágából; az előbbire III. Bélától kaphattak donációt épen úgy, mint a Frangepánok (1193.) Modrusra. Gussich Boris és Jakab családfái a 191-ik lapon vannak.

Churiacus comes Corbaviae 1298-ban fordul elő és ettől fogva a Gussich család teljes genealogiáját birjuk egész a család kihaltáig (1531.). Kurják fiai 1334-ben Slovinát elődüknek mondják (praedecessore nostro comite Slovigna) és így ez tekinthető kétségkivül ősüknek. A Comites Corbaviae de genere Gussich család teljes családfája Churiacustól (1298.), a család utolsó férfi sarjáig, a dicső Karlovics Jánosig (1531.) a 193-ik lapon látható, az egyesekre vonatkozó összes adatokkal.

Az oklevelekből kiderül, hogy a korbáviai grófok a XV-ik század derekán hat régi horvát vármegyének voltak urai: Korbava, Hum, Nebljuje, Bužane, Lika, Odorje s ezenkivül a Velebit déli reszén egész záráig terjeszkedtek és 1387-ben a Zermanja torkolatánál birták a hires Obrovac várat és 1453-ban Velence ellen megerősítették Klicseváс várát.

Karlovics János (Károly fia, innét: Karlovics), a dicső horvát bán, a család utolsó férfiivadéka 1509-ben nővérének, Ilonának férjével, Zrinyi Miklóssal, örökösködési szerződést kötött, ebből megtudjuk, hogy ekkor Karlovicsnak a következő várai voltak: »castrum Komith, Wdbina, Podlapchez in Corbaviensi; castrum Pochytel, Belay, Lovynec, Barleth, Zlyvnyk, Novaky et Novigrad in Lykaensi comitatibus ac provinciis praenarratis; item castra Gradec, Lokavec, Zvonnygrad, Mothnyca, Zthermechky, Grahovec, in Hothwsa et Adria provinciis existentia . . . porcionesque omnes et singule possessionarie earundem in castris: Obrovec, Zelengrad, Klychevec, Waicha, Bagh, Oresie in comitatu Tininiensi« (Arkiv III. p. 111—112.), — tehát 22 vár három vármegyében (comitatus) és két zsupában (provincia).

E családról Ritter-Vitezovics Pál egy értekezést irt, melynek eredeti kézirata a bécsi császári levéltárban van, hiteles másolata a délszláv akadémia birtokában (II. d. 176.). Ez értekezés egyes fejezeteinek cimei olvashatók a 193. lapon. Vitezovics a Gussich családot Manlius Capitolinus római con-

sukról származtatja, ki Rómát a gallok ostromától a kapitoliumi ludak lármájára megmentette, így akarja megmagyarázni azt, hogy miért van a Gussich család cimerében lud (Guska = lud, Gussich = ludas család). — Klaić értekezésének további folyamában a család egyes tagjainak történetét adja oklevelek alapján; a 209-dik lapon Nelepics Ivanisa genealogiáját is adja, mert Karlovics János öregapja, Károly, ennek leányát, Margitot (1413—1462.) birta feleségül, másik leánya, Ilona, előbb Hervoja herceg, utóbb Osztoa István boszniai király neje és Osztoics Tamás István boszniai király (1444—1461.) anyja volt.

A Gussich család utolsó sarja, Karlovics István bán 1531-ben meghalt Medvevárban Zágráb mellett, eltemették a remetei plébánia templomban Zágráb mellett, sirkövet a Zrinyiek állítottak neki, sirirata olvasható a 214-ik lapon. Egy glagol betüs oklevél 1527-ből leirja az utolsó Gussich pecsétet: paizson álló lud, felette I. C. (Ioannes Caroli filius) betük. Róla több horvát történetiró önálló munkákat irt (L. 213. l.)

271. *Matkovics Péter: Rosaccio (1574—1606.), Quada Máté (1600.), Lorenzo Bernardo (1591.), Korobejnikov Trifun (1593.) és Douse György (1597.) konstantinápolyi utazásai.* Rad, 136. köt. 1898. 1—96. l. (Putovanja po Balkanskom polnotoku XVI. vieka.)

Rosaccio József friauli születésü (Pordenoból) geografus és utazó többször ment Velencéből Konstantinápolyba szárazon is Raguzától fogva, vizen is. Első utazásának leirását 1576-ban adta ki 72 rajzzal, műve számos kiadást ért, de minket közelebbről nem érdekel, mert Magyarországot nem érintette; a mit a dalmát parti városokról mond, az más utleirásokból ismeretes, de a városokról és várakról adott rajzai igen becsesek. Műve számos kiadást ért (1576., 1598., 1606. stb.) Legérdekesebb benne Raguza leirása.

Quada Mátyás németalföldi tudós (1557—1609.) főművében »Teutscher Nation Herrlichkeit« sok érdekes földrajzi adatot közöl utazásairól és ezeket maga készítette ügyes rézmetszetekkel és térképekkel kiséri. Mindenütt, a hol csak megfordult, részletesen szól az ott élő tudósokról és művészekről. A 9-ik lap jegyzete elősorolja munkái kiadását és az azokról irt értekezéseket: »Liber aliquot itinerum ex Augusta Vindelicorum egredientum« (1602—1603. Frankfurti kiadás) a többi között szól a Magyarországon át Konstantinápolyba való utvonalról is; ebbben Lazi művét követi, csak a helyeket nevezi meg és az egymástól való távolságokat, semmi uj földrajzi vagy történelmi adatot nem tartalmaz,

csak rézmetszetei és térképei érdekesek, de ezek is igen apró méretüek. A Belgrád-konstantinápolyi utvonalra nézve Bezoltov művét követi.

Bernardo Lorenzo velencei követ utazása Konstantinápolyba 1591-ben. Lippomano Girolamo velencei követet árulással és csalással vádolták, helyébe Bernardo Lorenzot küldötték azon megbizással, hogy Lippománót szoros őrizet alatt küldje Velencébe. Naplója politikai tartalmu és utjában különben sem érintette Magyarországot, a Balkánra nézve értékes adatokat tartalmaz.

Korobejnikov Trifun második utazása Kontantinápolyba 1593-ban. Az oroszok már a XII. század eleje óta elég sürün jártak Konstantinápolyba és a Szent-Földre, ezekre vonatkozó legrégibb utleirásuk Danilo iguman műve 1106—1107-ből, kiadta Saharov (Sz.-Pétervár, 1849.) és franciára fordította Khitrovo B. asszony (1889.). Azonban műveik általában s így Korobejnikové is, Magyarországról nem szólnak, mert ezt utjokban nem érintették s igy csak a Balkán félszigetre nézve fontosak.

Douse György konstantinápolyi utja 1597-ben. George van der Does németalföldi tudós 1597-ben a Konstantinápolyba menő lengyel követséghez csatlakozott Krakóban tudományos célból. A követség nem érintette utjában Magyarországot, Does műve azonban a lengyel, moldvaoláhországi és balkáni állapotokra nézve elég fontos.

Gjorgjics Pál emlékirata 1595-ből. Ezt a nevezett raguzai főur 1595-ben Báthori Zsigmond erdélyi vajdához intézte, kit arra biztatott, hogy szövetségeseit támogatva Bolgárián át nyomuljon előre Konstantinápolyig, mert így kiüzhetnék a törököt Európából. A szövetségesek ezen háborujáról irt munkálatok sorozata olvasható a 91. lap jegyzetében. Báthory Zsigmond 1594-ben a töröktől el akarta foglalni Bolgáriát és Jósika nevü kancellárja által felszólította a Gyula-Fehérvárott időző Gjorgjics Pált, ki Bolgáriát tüzetesen ismerte, hogy ennek viszonyairól irjon neki egy értekezést. Gjorgjics ezt öt nap alatt megirta és január 10-én átadta a kancellárnak, megjegyezvén, hogy ő e tárgyról már e felszólítás előtt is irt egyet. Olasz nyelven irott memorandumának terjedelmes cime olvasható a 91-ik lapon. E memorandumot Makusev V. orosz tudós felfedezte a milanói ambroziani könyvtárban (Cod. R. 94. Sup.) és közli a szerb Glasnikban (1882. XIV., 241—253. l.), Drinov orosz tudos is ismételve foglalkozik vele (L. 92. l. jegyz. 3., 4.), sőt a florenci levéltárban megtalálta a jelentéseket Báthory ezen hadjáratáról és Gjorgjicsnek erre vonatkozó levelezéseit, mindezek eddig még nem

jelentek meg, pedig igen fontosak. Gjorgjics memorandumának földrajzi részét felhasználta Jirecsek Bolgáriáról irott művében (Cesty po Bulharsku 1888. Prága.). Gjorgjics Pál Bolgáriában kétszer is időzött 4—4 évig kereskedelmi érdekből, mert Raguza ott is nagyban kereskedett, de nagyon lelkesedett azért is, hogy a törököt Európából kiüzzék, és maga is részt vett Báthory Zsigmond harcaiban a török ellen, így Tirnovóban lázadást is szervezett a török ellen. Műve nem utleirás, hanem politikai emlékirat, de sok becses anyagot tartalmaz főkép Bolgária akkori állapotaira nézve.

272. *Klaics Vjekoszláv: András hercegről (1197—1204.)* Rad, 136. köt. 1898. 200—222. l. (O hercegu Andriji.)

Imre magyar király és András herceg küzdelmeiről részletesen szól Mikócy József 1792-ben irt »Banorum series« cimű kéziratában, melyet 1872-ben Kukuljevics adott ki (Arkiv XI. 1—206. l.); e küzdelmekről irt Huber Alfonz bécsi egyetemi tanár is (Die Kämpfe des Königs Emerichs mit seinem Bruder Andreas, Studien zur Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Archiv für oesterr. Geschichte 65-ik köt. 1884.)

III. Béla április 23-án 1196-ban halt meg; feltünő, hogy Imre fiát még saját életében kétszer is királylyá koronázta (1185., 1194.) és a második koronázás után Dalmácia és Horvátország kormányzójává nevezte ki, — egy 1195-iki zárai oklevél így kezdődik: Regnante Domino nostro Bela rege et Enrico eius filio, bis coronato, Dalmatiam et Croatiam feliciter gubernante. Ennek oka az volt, hogy III. Béla megváltoztatta a magyar trónörökösödési rendet. Erről érdekesen ir Grot orosz tudós (Iz historiji Ugrii i Slavjanstva u XII. vieku 1141—1173. Varsó 1889. pag. 261.).

Grot szerint Magyarországban 1173-ig a szláv szenioratusi elv volt érvényben a trónutódlásban, úgy, hogy a királyt nem fia, hanem öcscse követte a trónon és az ország egy harmada felett mint trónörökös, társuralkodóképen uralkodott; így I. Endre utóda nem fia Salamon, hanem öcscse, I. Béla; I. Gézának utóda nem fia Kálmán, hanem fivére, László. Kálmán már megakarta dönteni a szeniorátusi elvet fia István javára és megvakította öcscsét, Álmost, hogy trónra képtelenné tegye; ezen elvet a prigomenitura javára érvényre emelte III. Béla 1173-ban, és hogy ezt biztosítsa, Imrét kétszer is megkoronáztatta. Azonban III. Béla a trónöröklési rend megváltoztatása mellett még más ujítást is behozott. Cinnamus egykoru bizanci történész említi, hogy »a magyaroknál a trónon a királyt nem fia, hanem öcscse követi, kinek hivatalos magyar cime »urum« (uram) és hogy

ez mint hivatalos trónörökös az ország egy harmadát kapja, mint külön területet (ducatus), de a király fenhatóságát elismerni köteles.« Rendesen Magyarország más részét kapták, IV. István öcscse, Béla, kapta először mint ducatust (herceg-ség) Horvátországot, Dalmáciát és Szerémet, melyen azelőtt vagy külön király (Almus, Kálmán öcscse), vagy bán (például a hires Belus) kormányzott. A horvátoknál az önálló horvát dinasztia idejében is a X—XI-ik században a trónörököst »dux« néven nevezték (L. 203. l. jegyzet 2.) és így ez a divat a horvát hagyományból származhatott át Magyarországba. E felfogás figyelemre méltó.

III. Béla megdöntvén a senioratust, elsőszülött fia lett még az ő életében dux (uram) és másodszülött fia nagy birtokokat és sok pénzt kapott, de nem lett az ország harmadrészében dux, illetőleg abban bátyjának társuralkodója és hivatalosan elismert trónörököse: ez az oka András lázadásának Imre király ellen. A testvérharc még 1196 végén ütött ki, apjuk halála után és főképen Zágráb körül folyhatott, mert ott voltak András legfőbb párthivei, így comes Wratisláv, kinél András menedéket talált, de azért Imre felgyujtatta kastélyát és sok kárt tett birtokán, — ezt király korában; 1209-ben hálásan felemlíti II. András (Tkalcsics Mon. episc. Zágráb, I. 17—20.). Ezen első küzdelemben András volt fölényben, mert Imre III. Celestin, utóbb III. Ince pápához fordult támogatásért, ki 1198. január 29-én, mindkettőt megfenyegette, ha tovább is kereszteshadjárat helyett egymás ellen harcolnak, és Andrásnak azt irta, ha nem fogad szót és Imre »sine prole« meghal, a trónt nem ő, hanem ifjabb öcscse (minorem fratrem) fogja örökölni (Kukulj. Cod. dipl. II. 188—189. l.).

A pápa ezen leveléből is kiderül, hogy a testvérharc a megváltoztatott trónöröklés miatt folyt, mert azon kifejezésből »ha Imre sine prole talál meghalni, nem András lesz a király, hanem ifjabb öcscse«, — tehát már nem a király öcscsét, hanem fiát illeti a trón. Huber azt mondja »von einem dritten Sohne Belas III. wissen wir nichts«, pedig volt, különben a pápa nem említené! és nem fenyegetné meg vele Andrást. Joannes de Guerche művének »Statuta capituli Zagrabiensis saeculo XIV.« előszavában időrendi egymásutánban felsorolja a magyar-horvát királyokat és a zágrábi püspököket. III. Béláról mondja: »hic reliquit filios quatuor, primus fuit dux Emericus, qui successit ei in regno, secundus fuit dux Andreas, postea rex, pater regis Belae quarti, tertius fuit dux Salomon, quartus dux Stephanus« (Tkalcsics u. o. II. pag. 3.).

András első lázadása, mint egy krónikában olvassuk, szerecsésen végződött reája nézve, a testvérek kibékültek, de a feltételeket nem ismerjük, kétségtelenül András elérte, amire törekedett, és pedig már 1198. április 15-ike előtt, mert egy e napon kelt zárai oklevél így kezdődik: »Regnante domino nostro Emerico (Henrico) rege magnifico et Andrea inclyto fratre ejus *duce* Dalmatiae et Croatiae existente« (Kuk. Cod. dipl. II. pag. 182.). András tényleg nyomban Horvát-Dalmátországban tartózkodik és 1198. márc. 31-én Zárában ad ki egy oklevelet, melyben magát büszkén nevezi: »Dei gratia Jadere ac totius Dalmatiae et Croatiae, Chulmeque dux« (Kuk. u. o. II. pag. 191.), ez oklevélben megerősíti a zárai Kozma-Damjan zárdának régi szabadalmait, melyeket horvát és magyar királyoktól kapott: sok főur irta alá András oklevelét, köztük régi hive; Wratislav comes de Zagrabia is, miből látjuk, hogy András fényes udvart tartott, saját kancellárja és udvari méltóságai is voltak. Bejárta egész Horvát-Dalmátországot és háborura készült Hum és Szerbia ellen.

Már III. Bélát felhivta III. Sándor pápa, hogy harcoljon Hum ellen, illetőleg a bogomil Miroszláv (Nemanja István fivére) és sógora, Kulin boszniai pataren bán ellen (Klaić Bosznia tört.); András herceg azt hivé, hogy régi kötelezettségének, kereszteshad viselésére, eleget tesz, ha a bogomil-patarenek ellen hadakozik és hadra keszült. Spalatóban megerősítette a templomoknak régi szabadalmait (Kuk. Cod. dipl. II. pag.), ezen oklevelélét is számos főur irta alá, továbbá Mika spalatói kanonokot kinevezte lessinai (Hvar, Phar) püspökké (Kuk. u. o. II. pag. 199., 200.) és 1198. áprilban betört Humba és Szerbiába. Nemanja István még 1196. márc. 25-én lemondott a szerb trónról; fia, István, kapta Szerbiát mint nagy zsupán, Vukán pedig Zetát (Dioklea, Duklja) és a tengermelléket, — a két fivér civakodása megkönnyítette András herceg dolgát, ki mint győző 1198. május elején visszatért Zárába »post habitam tam Chulme quam Rasse laudabilem victoriam ad iadertinam civitatem victor redii«, mondja egyik oklevelében (Kuk. u. o. II. 192.). Már május 6-án Osztrovicánál táborozott, hol felkereste a zárai Krisogon zárda apátja, kérvén, hogy szerezze neki vissza Szuhovare falut, melyet tőle elragadtak; innét a Krupához vonult, hol főuraival tanácsot tartott és az apát kérelmét teljesítette (Kuk. u. o. 193.); május 11-én már Zágrábban van, hol Dominik püspök alattvalóit kizárólag ennek biráskodása alá helyezi, az oklevélen tanuk András bán, Fulco bodrogi és Kracsun varasdi comesek (Kuk. u. o. 193., 194.).

Ezekből kiderül, hogy András herceg 1198-ban nemcsak kibékült Imrével, hanem ur volt a Drávától Narentáig, ez időtől fogva magát humi hercegnek is irja, tehát ennek is legalább egy részét birta, két oklevélen Rama gospadárjának is mondja magát. 1198. május 16-án III. Ince pápa inti őt, hogy továbbra is békében éljen Imrével, és ha ellene fegyvert fogna, megbizta az esztergomi és kalocsai érseket, hogy őt és minden földjét egyházi átokkal sujtsák (Kuk. u. o. II. p. 197.). Azonban a békesség nem soká tartott, mert Imre megnősült és üldözni kezdte András párthiveit. III. Ince 1198. dec. 30-án a kalocsai érseket, a győri és zágrábi püspököt megbizta, hogy vizsgálják meg Miklós zárai és A. spalatói érsek dolgát, kiket András, mikor még egyházi átok alatt volt, erőszakos választással juttatott állásukhoz (Kuk. u. o.), — ezeket le is tették és spalatói érsek a toszkánai Bernárd, Imre király volt nevelője, tehát ennek hive, lett, mig az üldözöttek András állandó kisérői lettek. Ez Andrást nagyon elkeserítette, Imre házassága is nyugtalanította és 1199-ben ujra fegyverre került a dolog a fivérek között.

E második polgárháboru nemcsak Horvátországban, hanem Magyarországban is folyt, hol András pártjához csatlakoztak Elvin nagyváradi, Boleszláv váci, János veszprémi püspök, sőt maga Mog nádor is. Midőn Imre ezt méltóságától megfosztotta és Mihát tette nádorrá, akkor Elvin püspök kiátkozta, azon ürügy alatt, hogy egy papot börtönre vetett. Azonban ezen harcban Imre győzött és András számos hivét börtönbe vetette, maga András Ausztriába menekült Lipót herceghez, miért is Imre az osztrák-stájer határokat pusztította. Dominik zágrábi püspök hive maradt Andrásnak, és Imre, hogy magának megnyerje, adományokkal elhalmozta, az erről szóló oklevélen az aláirók közt van András két volt hive is: Mog palatinus és Fulko bodrogi comes (Kuk. u. o. II. pag. 221., 222.).

III. Ince a keresztes hadjárat érdekében a két fivért ki akarta békíteni és 1200. márc. 2-án ajánló leveleket irt Gergely bibornok érdekében a spalatói érseknek (Starine XXI. kötet 226.) és valószinüleg a magyar püspököknek is, hogy támogassák békéltetői működésében. A német uralkodók is a kereszteshad érdekében kivánták a békülést és Wittelsbachi Konrád mainci érseket küldötték e célból Magyarországba. A kölni királyi krónika szerint a béke a fivérek közt létrejött, azon feltétel alatt, hogy mig Imre a kereszteshadban távol lesz, addig Andrásra bizza országát (commissa regni cura fratri suo); e krónika két évtizeddel későbbi recenziója azt mondja, hogy Imre Lipót osztrák hercegre akarta bizni

országát azon feltétel alatt, hogy a melyikök a másikat tulélí, az örökölje annak országát; a Continuatio Claustro-neoborgensis (II. pag. 620.) azt mondja ad annum 1200., hogy: »Pax inter regem Ungarie et ducem Austrie componitur *fratre in consortium regni suscepto*« — kár, hogy Gergely bibornok jelentései elvesztek, azok a kérdést tisztáznák (Lásd ezekre nézve Theiner Mon. Slav. merid. I. 47—51.), — annyi azonban kétségtelen, hogy Imre vissza adta a hercegséget Andrásnak s maga készült a kereszteshadra.

András 1200. október havában ismét a Drávától a Neretváig uralkodik és magát okleveleiben: »Dei gratia Dalmatie, Croatie, Chulmeque dux in perpetuum« nevezi. Igy Bárány zágrábi dekanusnak az ivadék nélkül meghalt Jerosza birtokait, melyek a hercegre szállottak (ad ius ducatus devolvi debent), adományozta és Dominik zágrábi püspöknek Grabonicát adományozta (Tkalcsics Mon. ep. Zágráb, I. 8. 9.). Ekkor Zágrábban időzött s oklevelét számos, kiséretében levő főur irja alá, köztük a hű Wratisláv de Zagrabia is. Ez évben Zárában is van, bizonyítják ott kiadott oklevelei (Starine, XXI. 227., 228.), hogy Imrével jóviszonyban volt bizonyítja az, hogy e területre nézve a király is adott ki okleveleket ezen időben. (Starine, XXI. 228., 229.)

1201-ben is mint horvát herceg szerepel András oklevelein, de érdekes, hogy ezeken nem említi Imre királyt, hanem csak maga szerepel rajtuk mint »Andreas magnificus dux Dalmatie, Croatie, Chulmie« (Starine, XIX. 93., 94.), azonban Imre is ad adománylevelet Dominik zágrábi püspöknek, — hogy a viszony jó volt közöttük, kiderül Andrásnak ugyanannak adott donaciójából, melyben mondja, hogy azt »ad admonitionem fratris Hemerici regis« teszi (Op. cit. 229—231.) és úgylátszik Imre őt jelelte ki távolléte alatt Magyarország kormányzójává, mert III. Ince így ir Andrásnak: »Duci Crowatie super provida gubernatione regni Ungariae, dux Rex eius fuerit ad partes transmarinas.« (Theiner Mon. Slav. mer. I. 59.)

Azonban Imre még sem vezetett kereszteshadat, hanem ehelyett Kulin bánt és Szerbiát támadta meg. Szerbiában Nemanja István két fia 1199 óta viszálykodtak. III. Ince Magyarországban a legitimitást pártolta András ellenében, Szerbiában pedig Vulkánt bátyja, Nemanjics István ellen, mert az előbbi igérte, hogy katholikus lesz! Ezt látván Nemanjics István, ő is megigérte, hogy katholikus lesz és a pápától koronát kért és királyi cimet; a pápa meg is hagyta az antivári püspöknek, hogy koronázza királylyá. Imre Vukán pártján volt és kérte a pápát, hogy ezt ne tegye, mert ez Magyar-

ország jogait Szerbiára sértené és megigérte, hogy ő maga fogja Szerbiát a római egyházba visszahozni, — s így elmaradt a korona és koronázás, — és Imre Andrással 1202-ben betörtek Szerbiába, legyőzték Nemanjics Istvánt és Vukánt ültették a trónra Magyarország protektorátusa alatt.

Azonban a pápa egyre sürgette a keresztes hadat. Imre követséget küldött Rómába, hogy most nem mehet »propter inimicitias Gubani«; a pápa 1202-ben intette, hogy baj fogja érni (contigit regno tuo jactura), ha régi fogadalmát nem teljesíti (Fejér. Cod. dipl. 389—394.) — és csakugyan a velencei keresztesek 1203. április 7-én elfoglalták Zárát, sem Imre, sem András nem segítette a várost és a pápa is hiába korholta Velencét (Fejér u. o. 397.), csak Bernárd spalatói érsek siet segítségére, mit a király neki meg is köszön. (Tamás fődiákon edit. Rački 85—86. lap. Farlati III. 234.) 1202-ből András működésének a hercegségben más nyoma nincs, minthogy Bárány zágrábi dekánnak Kaján földét adományozza. (Tkalcsics Mon. ep. Zágr. I. 16.)

Imre 1203-ban komolyan gondolt a keresztes hadra, de aggódott kis fia, László miatt, kire bizza távollétében az országot, Andrásra nem merte és a pápa 1203. márc. 10-én a magyar főpapoknak azt irta: minthogy a király az országot ellenségeire (ad hostes) nem bizhatja, tegyenek hűség esküt a kis Lászlónak, legyenek hivek azokhoz, a kikre a király fiát és országát bizni fogja, — ezt kiátkozás terhe alatt elvárja tőlük. (Fejér Cod. dipl. II. 401—403.) Mindez András ellen szólott. 1203. április 5-én III. Ince három levelet irt, egyet Imrének, kettőt Andrásnak, azt igéretére emlékezteti, ezt, hogy lecsitítsa birtokaival együtt oltalmába fogadja és megigéri neki, ha fia lesz, az őt a hercegség birtokában követni fogja! (Fejér u. o. 413., 416. l.) Ebből látszik, hogy a pápa az ismét viszálykodó fivéreket ki akarta békíteni, hogy mind a ketten együtt menjenek a keresztes hadba. Azonban ez mitsem használt.

Imre öccsét, Andrást, 1203-ban elfogta és börtönbe záratta. Az Admonti krónika azt mondja, hogy Imre azzal gyanusította, hogy trónjára tör, azért bezáratta, nejét, Merani Gertrudot pedig birtokaitól megfosztotta és honába küldte; a klosterneuburgi krónikás pedig, hogy: »Emericus rex Ungarie *data fide per religiosos viros* fratrem suum *dolo* captum et catenis constrictum perpetualiter incarceravit.« (Huber u. o. p. 162., 163.) Tamás spalatói fődiákon a még eleven hagyomány szerint úgy adja elő (cap. XXIII.), mint ezt Vörösmarty költeményében is olvassuk, mely erre az iróra támaszkodik. Az eset valószinüleg 1203 vége felé tör-

tént. András Imre haláláig maradt fogságban, és pedig egy várban Varasd közelében, amint maga mondja 1209-ben kelt oklevelében, melyben Varasd szabadalmait megerősíti »Maxime fidele servitium hospitum nostrorum in villa Varasd commorantium, quod nobis devote fideliterque, dum in Kene detineremur in carcere, exhibuerunt«, (Kukulj. Jura regni Croat I. pag. 41.) Ez a Khenevár a Varasd közelében levő Kneginecvár és András elfogatása Varasd közelében a Dráva mellett történhetett, mely akkor is a határ volt Magyarország és Horvátország között. Andrásnak ezen oklevele igen érdekes a fivérek közötti viszony megismerésére.

András hercegnek nem volt állandó székhelye, felváltva Zágrábban, Zárában, Trauban, Osztrovicán lakott, fejedelmi jogokat gyakorolt, hadat viselt, itélkezett, donációkat és szabadalmakat adott, udvari méltóságok környezték, kikkel tanácsot tartott, külön kancellárja, kamarásai stb. voltak. Jövedelmeit képezték a hercegi birtokok (comitatus Gorra, Dubrava), a gyermektelenül elhunytak birtokai, a redditus et servitia és a cazun adó természetben. Jövedelme nagy lehetett, mert már András herceg elődei is, mint duces Sclavonie, évenként 10,000 márka ezüstöt voltak kötelesek adóban fizetni a királynak.

273. *Milas M.: Helyreigazítások a raguzai szókhoz Vuk szótárában.* Rad, 136. köt. 1898., 223—248. l. (Izpravci dubrovačkijeh riječi u Vukovu rječniku.)

274. *Laszowsky Emil: A Podgorya régi horvát vármegye.* Rad, 138. kötet 1899., 1—54. l. (Stara hrvatska županija Podgorska.)

Néhány ősrégi horvát zsupánia sokáig fenmaradt, így egy 1255-iki oklevél említi »suppanatus Novák«-ot (Tkalcsics Mon. ep. Zagr., I. pag. 104.), ez a Dráva mellett Szlavoniában volt; Korvin János egy 1497-iki oklevelében említi a suppanatus Wrbowecet. (N. R. A. fasc. 1527. nr. 5.) A Podgorya zsupánság a XIV. század derekáig állott fenn, mikor is a megyékbe kebelezték be, melyekkel határos volt. Értekező e régi horvát megye (zsupania) történetét a következő fejezetekben tárgyalja: I. A Podgorya zsupania helyrajza és terjedelme a XIV. század közepéig, itt elősorolja az összes helységeket, hegyeket, vizeket stb. melyek e zsupániához tartoztak, mindenütt oklevelekre hivatkozik (3—20.), megállapítja oklevelek alapján határait (21., 22. l.); II. Podgorya zsupánia szervezete (22—24. l.); Podgorya zsupánia (24—33.); lakosai bratsvók, generációk szerint (33—51.); e zsupánia egyházi viszonyai (51—54.).

275. *Markovics Ferenc: Adatok a ballada és románc aesthetikai elméletéhez.* Rad, 138. köt. 1899., 118—205. l. (Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci.)

276. *Srepel L.: Sizsgrovics humanista.* Rad, 138. köt. 1899., 206—269. l. (Humanist Šižgrović). Ez szebenicói polgár és jeles latin költő volt a XV. században, Šižgrović György igen előkelő családból származott és műveivel nagy hirnevet szerzett magának.

III.

Starine (Régiségek). 1869—1900.

1. *Danicsics György: Konstantinus Philosophus könyve a helyesirásról.* Starine, I. 1869., 1—43. l. (Knjiga Konstantiana Filosofa o pravopisu.)

Ezen iró a XV. század közepén élt és műve fontos a szláv nyelvészet történelmére nézve, Danicsics művét egész terjedelmében adja és magyarázatokkal kiséri.

2. *Danicsics György: Vladiszláv Grammaticus kézirata Ciril-Methód és Hilárion püspökökről.* Starine I. 1869. 44—85. l. (Rukopis Vladislava Gramatika etc.)

3. *Danicsics György: Bolgár kézirat 1277-ből.* Starine I. 1869. 86—91. l. (Bugarski rukopis pisan god. 1287.)

4. *Rácski Ferenc: Adatok a boszniai patarenusok történetéhez.* Starine I. 1869., 92—140. l. (Prilozi za povjest bosaniskih patarena.)

Itt szól a boszniai patarenek, alias bogomilek viszonyáról a francia, olasz stb. patarenusokhoz és ismerteti az egész irodalmat, mely a pataren, illetőleg bogomil kérdésre vonatkozik; az eddig ismert francia, olasz stb. irók sorozatát megtoldja az ezen kérdéssel foglalkozó szláv irók és műveik ismertetésével, ilyen »Kozma pap beszéde az eretnekek ellen« (Slovo sv. Kozme presbitera na eretike) ezen irat a bolgár bogomilekre vonatkozik. Feltünőnek látszott, hogy mig a bogomil-pataren szektáról a külföldön egész gazdag irodalom van, magában Boszniában ily régibb iratokról mit sem tudtak.

Rácski három ilyen boszniai iratot talált és itt ismerteti. Az egyiknek eredeti kézirata a velencei sz. Márk könyvtárban van (MSC. lat. Cl. II. cod. LXIV. a 295—308. lap), melyet valamely franciscanus irt a XV. században rendtársai számára latin nyelven, hogy megismertesse őket a bogomil tévtanokkal, hogy azokat mint hittérítők felhasználhassák. Szövege olvasható Starine I. 109—138. l., hol 31 fejezetben az összes eretnek tanokat ismerteti. E kézirat másolata megvan

a zágrábi délszláv akadémia könyvtárában 706. sz. a. Az eredetinek végén van egy feljegyzés 1421-ből. — Ugyanezen marciani codexben, a 146-ik lapon van egy rövid latin irat a bogomilek főbb tévtanairól, szövege olvasható Starine I. 138—140. lapon. Ez is franciscanus műve a XV. századból, másolata megvan a zágrábi délszláv akadémia könyvtárában 628. sz. a. E két irat a bogomilek ellenfeleitől való, de van egy bogomil eredeti codexünk is, ez: Hval bogomil pap sz. Irás fordítása 1404-ből, melyet Hervoja herceg számára készített. Az eredeti és gyönyörü codex a bolognai egyetem könyvtárában van, hova az XIV. Benedek pápa utján jöhetett, kinek azt Facciolati Jakab (1682—1769.) hires nyelvész ajándékozta. Hval a sz. Irás egyes részeit előszóval ellátva közli s ezen előszavakban értékes adatok vannak a bogomilekre nézve. Ez a codex nyelvészeti szempontokból is igen fontos.

5. *Matkovics Péter: Oklevelek Raguza történetéhez a magyar védnökség idejéből.* Starine I. 1869. 141—210. lap. (Spomenici za dubrovačku povjest u vrieme ugarsko-hrvatske zaštite.)

Matkovics itt (141—173.) 29 latin oklevelet közöl magyar királyoktól 1358—1529-ig, melyek fontosak Raguza történetére nézve, midőn az magyar védnökség alatt állott; minden oklevél végén felemlíti, hol van eredetije, mily másolatok vannak rólok és ezek mennyiben térnek el az eredetitől. Ezt követik a »Lettere e Comissioni de Levante« 1359—1380., illetőleg 1518-ig terjedő olasz feljegyzések közlése, melyek ugyan-e tárgyra vonatkoznak. Ezen oklevélközlések kiegészítését képezik azon Raguzáról irt értekezésnek, mely a Rad VII-ik kötetének 180—260-ik lapján jelent meg.

6. *Ljubics Simon: Magyarok Velencében.* Starine I. 1869. 211—215. l. (Ugri u Mletačkoj.)

Vastag Károly frank király bukása után (888.) a magyarok Arnulf meghivására Nagy-Morvaország ellen hadakoztak és dél Németországon át pusztítva a Rajnáig hatoltak. Valamivel később Friaulon át Felső-Itáliába hatoltak egész Páviáig; Berengár nagy hadserege több ütközetben legyőzte őket és Bassanóig üzte; a magyarok kérték, hogy engedje őket szabadon hazatérni s ők átadják minden zsákmányukat, de Berengár kérelmöket visszautasította, mire őt a magyarok váratlanul megtámadták és egész hadseregét tönkre tették. Tribun Péter velencei doge félvén a magyaroktól, megerősítette városát, de a magyarok mégis bevették Fine, Eraclea, Equilio szigeteket, Mestre közelében tábort ütöttek és nehány hajót szerezvén, megrohanták a Rivoaltot, hol akkor a velencei

kormány székelt, de Tribun Péter Albiola öbölnél legyőzte és elüzte őket. Igy szól erről a Sagornini krónikás és Dandolo András velencei krónikája.

A magyaroknak ezen felsőitáliai hadjáratáról több olasz emlék szól. Sz. Jeminian X-ik századbeli életirója említi, hogy a modenaiak e szenthez így könyörögtek: »Nunc te rogamus, licet servi pessimi, ab Ungarorum nos defendas iaculis«; Cantu szerint (Stor. degli Italia III. pag. 199.) az olaszok a litániában is így könyörögtek: »A magyarok dühöngésétől ments meg Uram minket«; Genaro és Verci szerint egy hegyet Bassano mellett »Magyar hegy«-nek neveztek; Romanin szerint Mestre mellett egy sikságot »Campo degli Ungari«-nak és egy utat Pieve di Sacconál »Via degli Ungari«-nak neveztek. Hogy mennyire rettegtek Felső-Itáliában a magyaroktól, arra sok egykorú adat van Muratori gyüjteményében. Berengár 910-ben megengedte Albert bergamói püspöknek, hogy e várost megerősíthesse »propter maxima saevorum Ungarorum incursione« és a veronai kanonokoknak, hogy erődöt építsenek Cereteben »pro persecutione Ungarorum.«

Mikor volt e magyar hadjárat, arra nézve az olasz történészek véleménye elágazó, Romanin szerint 900-ban, Cappelletti 903. vagy 905-re, Cantu 924-re teszi. E hadjáratra vonatkozó legrégibb oklevél a szalcburgi érseknek IX. János pápához 899-ben irt jelentése, melyben panaszkodik a szlávokra, hogy területéből uj szláv püspökségeket alkottak, sőt, hogy ellene feluszították a magyarokat, kik egész Pannóniát elpusztították és hozzáteszi: »quando vero Ungaros Italiam intrasse comperimus, pacificari cum eisdem Schlavis, teste deo, multum desideravimus«, de a szlávok ez ajánlatát visszautasították. Igéri a pápának, hogy nemsokára pénzt fog neki küldeni, mert a magyaroktól »dei gratia liberata est Italia«. (Ludewig. Rer. Germ. II. 372—377.) Ebből következnék, hogy a magyarok ezen itáliai hadjárata 898. vagy 899-ben volt, — de ez az irat hallgat velencei harcukról. Azonban erre a Sagornini krónikán kivül egy Altinati oklevelünk is van 900-ból (Privilegio imperial de S. Felice di Manj. N. 32.), melynek egész latin szövege olvasható Starine, I. 213—215-ik lapján.

7. *Jágics: Szemelvények a régi horvát prózából.* Starine, I. 1869. 216—236. és III. 1871. 203—231. l. (Ogledi stare hrvatske proze.)

8. *Ljubics Simon: Adatok Arbei De Dominis Márk Antal spalatói érsek életrajzához.* Starine, II. 1870. 1—262. l. és IV. 1872. 1—19. l. (Prilozi za životopis Markantuna De Dominisa Rabjlanina, spljetskoga nadbiskupa.) Életrajza terje-

delmes kivonatban megvan a Horvát történelmi repertorium I. kötetében 171—177. l. Élt 1560—1624-ig.

9. *Danicsics: A Stefanit és Ihnilat indus mesék.* Starine, II. 1870. 263—310. l. (Indijske priče prozvane Stefanit i Ihnilat.)

10. *Danicsics: Boldog Grozdius kinszenvedése.* Starine, II. 1870. 311—312. (Muka blaženoga Grozdija.)

11. *Danicsics: Hval, Hervoja udvari papjának kézirata.* Starine, III. 1871. 1—146. (Hvalov rukopis.) Ezen értekezés főleg szláv nyelvészeti, illetőleg nyelvtörténeti szempontból fontos.

12. *Miklosics Ferenc: A trójai mese.* Starine, III. 1871. 147—188. l. (Trojanska priča.)

A trójai mese különböző változatban bejárta a világot, Miklosics itt annak bolgár változatát ismerteti, mely sokban különbözik a germán és román népeknél előforduló trójai meséktől. Kopitar azt hiszi tévesen, hogy ez valamely cseh, lengyel vagy magyar eredetinek fordítása, ennél valószinübb, hogy e mese valamely latin redactiójának nem fordítása, hanem önálló átdolgozása. A pergament kézirat a vatikáni könyvtárban van, képekkel ékes és 1350-ből való. E szláv redactiónak több kivonatos példánya is van; Miklosics az eredeti bolgár szöveg mellett laterális latin fordítást is ad, mi azért is becses, mert ennek alapján összehasonlítható a Gesta Romanorum ismert szövegével, melynél e bolgár redactio határozottan szebb. A végén közli az összes műveket, melyek e codexszel foglalkoznak.

13. *Szreznjevszki: Krmcsaja Knjiga szerb kézirat a XIII—XIV. századból.* Starine, III. 1871. 189—202. lap. (Krmčaja Knjiga srbska XIII—XVI. vieka.)

14. *Nevostrujev K.: Az Athos-hegyi zárdák levele II. Joasaf orosz patriarchához.* Starine, IV. 1872. 19—23. l. (Poslanica manastira svetogorskih patriarchu ruskomu Joasaf II.)

15. *Novakovics Sztoján: A tizenkét péntek,* középkori szerb kézirat. Starine, IV. 1872. 24—28. lap. Dvanaest petaka.)

E pergamentre irt codex, a belgrádi kir. könyvtárban van 200. sz. alatt, vonatkozik arra, mikép és miért bőjtölt a szerb nép tizenkét pénteken át; ezen szokás maig is meg van a szerbeknél, a mi kiderül Milityevics értekezéséből: »A szerb parasztok életmódja«. (Život Srba seljaka, Glasnik XXII.) Értekező a codex egész szövegét közli, mely nyelvészeti és néprajzi szempontból érdekes.

16. *Miklosics Ferenc: A Mladenovics Branko számára 1346-ban irt szerb zsoltárkönyv magyarázatokkal.* Starine, IV. 1872. 29—62. lap. (Psaltir s tumačenjem pisan 1346. za Branka Mladenovića.)

17. *Danicsics György: Három régi mese.* Starine, IV. 1872. 63—80. l. (Tri stare priče.)

A kézirat megvan a karlócia patriarchai könyvtárban, Safarik tüzetesen szól róluk a délszláv irodalom történetében (III. 196—197. l.), a kézirat a XVI-ik századból való és úgylátszik, bolgár nyelvből van szerbre fordítva. A mesék szerkezete szembetünőleg régibb és szebb a Gesta Romanorumnál, melyben e mesék szintén előfordulnak.

18. *Danicsics György: Lazarevics István deszpota jóslata.* Starine, IV. 1872. 81—85. lap. (Proroštvo despota Stefana Lazarevića.)

Bölcs Leó görög császár jóslatai a hodoski kéziratban, mely valószinüleg 1390-ből való, szláv fordítás görögből, Safarik is ismerteti, ezen kézirat a jóslatokat Bölcs Leónak tulajdonítja; a belgrádi kézirat már Lazarevics Istvánnak tulajdonítja, így az opovói zárda kézirata is, mely sokkal későbbi másolat, és azért is nevezetes e legutóbbi, mert a margón jegyzetek vannak, melyek a jóslatok beteljesedésére vonatkoznak. Mind a három kézirat szövege azonos: itt a szövegközlés az opovói szerinti.

19. *Danicsics György: Az Apocalypsis Hval kéziratából.* Starine, IV. 1872. 86—109. l. (Apokalipsa iz Hvalova rukopisa.)

Hval bogomil pap 1404-ben Hervoja herceg számára lefordította a Szentirást délszláv nyelvre, a codex a legszebb délszláv codex, erről már másutt szóltunk.

20. *Danicsics György: Tondal meséje.* Starine, IV. 1872. 110—117. l.) (Tondal.)

Nyugati Európában a XII-dik században latin nyelven megirtak egy mesét, mely elmondja Tondal ir lovag vizióit, ki a pokol kinjait és a mennybeli örömöket látta; e mesét a XIII-ik században Vincentius Bellovacensis megrövidítette és e rövidítés latin szövege bejárta Európát és egyik-másik nyelvre le is fordították. A mesét régibb teljes alakjában csak 1869-ben adta ki Schade Oszkár e cimen: »Visio Tnugdali. Halis Saxonum 1869.« A horvát fordítás a XVI-ik századból való, az eredeti kézirat megvan a délszláv akadémia könyvtárában 324. sz. alatt, szövege olvasható Starine, IV. 111—118. lap. A horvát fordítás Schade kiadásának rövidítése, de sokszor szóról-szóra megegyező vele, cime: »Vidinja Tondalova« (Tondal viziói).

21. *Rácski Ferenc: Zágráb város 1362-iki kiadásai.* Starine, IV. 1872. 118—129. lap. (Razhod grada Zagreba 1362. godine.)

A délszláv akadémia gyüjteményében négy kézirat van Zágráb város XIV—XVI-ik századbeli bevételeiről és kiadásairól; a 99. sz. alatt vannak az 1362-ikiek és ugyanitt az 1541-ikiek; a 233-ik sz. a. vannak az 1552-ikiek 1590-ig; a 234. és 235. sz. a. az 1559-iki tized és egyéb szolgáltatásokról szóló számadások egész 1576-ig, valamint az 1553—1566. és 1575-iki adólajstromok, valamint az 1579-ben a királyi (taxa regia) adóval hátralékban levőknek lajstroma. Rácski a 124—129-ik lapon közli az 1362-ik évi kiadásokról szóló számadást.

E regestrum vonatkozik a mai Zágrábnak azon részére, mely »in monte Grech iuxta Zagrabiam« néven a IV. Bélától 1242. nov. 16-án kelt aranypecsétes szabadalomlevéllel szabad királyi várossá lett, mint »civitas montisgrecensis.« A Grecs hegyen e király a határok védelmére várat (castrum) épített és felszólította a polgárokat, hogy városukat erős falakkal vegyék körül; kiváltságaikat bővítette az 1266. nov. 23-iki királyi szabadalomlevél (IV. Béla 1242-iki szabadalomlevelének eredetije Zágráb város birtokában van, szövege olvasható Kukulj. Jura regni Croatiae I. 63—66. lap, Róbert Károly okleveleinek szövege megvan Kukulj. Arkiv I. 189. és köv. l.), melyet Róbert Károly 1322-ben és 1324-ben megerősített, — ezek alapján a »Civitas Montisgrecensis« teljes önkormányzattal birt, melynek élén az évenkint választott városi biró állott. 1362-ben városbiró Miháljevics Bálint volt.

E regestrumból kiderül, hogy Grecs város erős falakkal volt körülvéve, melyeket a város köteles volt jó karban tartani. Volt három kapuja: porta lapidea (kamenita vrata, ma is megvan), porta carnificum (mesnička) és porta nova, ezenkivül még egy kis kapuja: porta parva. Ugyanezen kapukat említi az 1429-diki végzés, mely a város kapui kulcsának őrzéséről rendelkezik (Kukulj. Arkiv I. 200—202. l.), melyből azt is megtudjuk, hogy ekkor a három nagy kapun kivül két kisebb volt: »portella campestris seu ad campum tendens« és »portella parva, dvercze vulgo appellata«. A kapukat őrök őrizték. A regestrum felemlíti a tornyos és hiddal ellátott castrumot, melynek hidján volt a bejárás a »palacium regis«-be is. A castrum ugyanaz, melyet IV. Béla száz évvel ezelőtt épített; a »pallacium regis« kétségkivül az a »domus regalis«, melyet Róbert Károly szorosan a várfalak mellett épített, mi kiderül ennek 1330-ban kelt és Mikca bánhoz intézett iratából (Arkiv I. 201. l.), melyben megtiltja, hogy

a polgárság e mellett nagy kaput nyisson és csak azt engedi meg, hogy a »portella parva dvrecze«-n járhassanak, melyen egy ember lóháton járhat át. E királyi lakban lakott 1353—1354-ben Róbert Károly fia, István horvát herceg nejével, Margittal, Bajor Lajos császár leányával és gyermekeivel: Jánossal és Erzsébettel. István horvát herceg meghalt 1354. aug. 9-én, özvegye, a kis Janos nevében tovább kormányozta Horvát-Szlavon-Dalmátországot és itt lakott egészen fia haláláig, ki 10 éves korában, 1363-ban halt meg. E regestrum említi először a ma is meglevő »Ilica«-utcát, mely Grecs falain kivül volt akkor.

A regestrum elősorolja az iparosokat, kik a városnak dolgoztak, de többnyire csak keresztnéven és így nem igen lehet tudni horvátok voltak-e vagy idegenek; a vezetéknéven nevezettek közt van horvát is, német is. Minthogy a lajstrom pénzbeli kiadásokról szól, Rácski ismerteti az akkoron Zágrábban érvényben volt pénznemeket is.

A szláv »grivna« megfelel a latin mina, moneta, drachma szónak és itt »marca« értelmü. Forgalomban volt arany és ezüst márka. A márka különböző országokban és különböző időkben igen különböző értékü volt. (Rácski a jegyzetben ismerteti a pénznemeket a középkorban a szláv országokban. Oroszországban a grivna = egy ezüst libra és ez volt az alap pénzegység, mely I. Jaroszláv († 1054.) idejében két nyesbőrrel volt egyenértékü; Csehországban a XII. században egy márka ezüst 200, a XIII. században II. Ottokár alatt 600 és a XIV. század elején II. Vencel alatt 768 denár értékü volt). Magyarországban is többféle pénzszámítás volt (budai, körmöci, pécsi stb.), Róbert Károly 1342-iki rendeletével (Corp. jur. hung. Decretum unicum a. 1342.) egységet akart a pénzszámításba behozni, de ez nem sikerült; nálunk 1352-ben egy márka ezüstben 56 garas, egy garasban pedig 6 denár volt budai érték szerint; 1368-ban egy márka ezüst 50 garas, 1380-ban 72 garas volt. Az 1342-iki decretum szerint egy márka 12 karatos arany egyenértékü volt 7 márka ezüsttel, egy arany forint 90 denár értékü volt. Számos horvát oklevélből kiderül, hogy külön értékü zágrábi márka számítás is létezett a XIV. században. A 122-ik l. 5-ik jegyzetében meghatározza a régi bécsi márka értékét is 1330-ban.

22. *Danicsics György: Két apokrif szláv evangelium: Nicodemus evangéliuma és József elbeszélése.* Starine, IV. 1872. 130—153. l. (Dva apokrifa evangjelja.)

23. *Rácski Ferenc: Raguzai Crievič E. L. humanista műveiből.* Starine, IV. 1872. 154—200. lap. (Iz djela E. L. Crievića Dubrovčanina.)

Ezen hires raguzai humanista 1463-ban született Raguzában. Kéziratai megvannak a vatikáni könyvtárban 1678. sz. a., mely 205 lapon latin prózában irt műveit és levelezéseit tartalmazza és a 2939. sz. a., mely 213 lapon latin költeményeit tartalmazza. Rácski értekezésében számos idézettel műveiből Crievics élettörténetét adja, ebből minket különösen érdekel az, hogy Rómában a Pomponius Laetus irodalmi körének volt tagja, melyben többek közt Cortesi Alessandro »De Mathia Corvini regis Hungariae laudibus« cimü eposzát olvasta fel, e mű kéziratát Korvin Mátyás budai könyvtárából Brandenburgi György őrgróftól Opsopoeus V. kapta, ki azt 1531-ben ki is adta; az eredeti és gyönyörüen ékesített kézirat ma a wolfenbütteli könyvtárban van; a költemény első része (res bellicae) 1200 hexameterből áll, a második rész (artes pacis) elveszett. Sambucus is kiadta 1568-ban Bonfin decaszaiban.

Crievics Rómából 1490-ben visszatért Raguzába betegeskedése miatt s itt igen előkelő szerepet játszott, klassikus latinságu versei pápákkal, királyokkal hozta őt összeköttetésbe, levelezésbe. Raguza ekkor magyar védnökség alatt állott és 1490. április 6-án Crivics tartotta itt a latin gyászbeszédet Mátyás király felett (Oratio funebris in regem Matthiam Cod. 2939. fol. 66—81.), melynek kivonatát Rácski itt a 175—176-ik lapon közli, szól benne Mátyás fiáról, »Jankóról«, Mátyás apjáról (»Janko voevoda«), a várnai ütközetről, szerb fogságáról, és abból való megmeneküléséről, Mátyás király háboruiról különösen a törökkel, budai és visegrádi palotáiról, könyvtáráról, üdvözli II. Ulászlót, kiről reményli, hogy folytatója lesz Mátyás dicső uralkodásának.

Mátyás király udvarában számos raguzai és dalmát tudós és költő volt, így Felix Ragusinus könyvtárnok és a raguzai Zamanja Péter. Mátyás 1480 körül alapított tudós társaságának tagjai a következő délszlávok voltak: Bunić Serafin, Basaljić Tamás, Vitéz János, Janus Pannonius de Kesinac, Frangepán György, a traui Statileo János, a szebenikói Márton és Julius Dalmatinus. Udvarában éltek a zárai Dukan Antal, Raguzai Fülöp, a raguzai Gradigo Junius és Bosnyák Benko. Udvari művészei voltak: a traui Statileo Jakab és a traui Duknovics János, a raguzai Felix festő stb. — Crievics is azt remélte, hogy II. Ulászló folytatni fogja Mátyás tudomány, irodalom és művészet pártolását és II. Ulászló udvarába vágyakozott. II. Ulászlónak 3 költeményét ajánlotta (Cod. 1678. fol. 8—12., fol. 12—16. és fol. 23., 24. L. Starine, IV. 176. 177. l.) és több levelet is irt neki (Cod. 2939. fol. 134—136. Raguza 1492. április 13. u. o.

fol. 82—83. Raguza 1502. nov. 13. és u. o. fol. 136—138. Raguza 1499. L. Starine, IV. 177—182. l.). De nemcsak II. Ulászlónak irt ezen célból, hanem a váradi püspöknek, Györgynek is, ki a király kedves kancellárja volt (Cod. 2939. 1501. nov. 13. 1502. okt. 26. 1509. május. 14. L. Starine, IV. 182—186. l.), — e levelek sok tekintetben érdekesek. Crevics korának legelső humanistái közé tartozik.

24. *Rácski Ferenc: A zágrábi püspökség plébániáinak összeirása 1334 és 1501-ből.* Starine, IV. 1872. 201—229. l. (Popis župa zagrebačke biskupijé 1334. i 1501. godine.) Az 1334-iki összeirás a zágrábi káptalan levéltárában van meg és pedig azon káptalani statutumok kéziratában, mely statutumokat 1334. augusztus 9-ikén hirdettek meg; az 1501-iki lajstrom pedig ugyanott az »acta cap. ant. fasc. 67. nr. 6.« és pedig ilyen cim alatt: »1501. Registrum plebanorum, altaristarum et ceterorum presbiterorum diocesis Zagrabiensis.« Kercselics mind a két kéziratot ismerte és egyes részeiket fel is használta a Hist. cathedr. eccl. Zagrab cimü művében (cap. VI. pag. 19 et sequ.) és pedig, hogy kimutathassa a zágrábi püspökség régi határait.

Rácski az 1334-iki kimutatásról tüzetesen értekezik a Književnikben (1864. pag. 548. et seq.), ismertetve az egész statutumot, melyet közhiedelem szerint János guerchei fődiakon irt; ezt a kéziratot találták »liber ab anno 1334 duabus cathenis in interiori sacrario acclavatus«. (Kercselics u. o. pag. 20.) A plébániák összeirása benne az 1—14-ik lapon van.

Az 1501-iki regestrum kézirata eredetiben van meg, nagyon gondosan őrizték századokon át. (L. Petretics Péter püspök levelét 1659-ből. Starine IV. 201. l.) E kézirat két füzetből áll, az elsőben 24, a másodikban 16 levél van. A borítékon is több érdekes följegyzés van (Starine IV. 202.), de a boríték foszlányos.

Az 1334-iki lajstrom a legrégibb meglevő összeirás a zágrábi püspökségről, érdekes helyrajzi tekintetben és szilárd alapja az azon korbeli horvát helyrajznak; az 1501-iki azért fontos, mert a török pusztitások előtti időből való: e kettőből kimutatható, hogy 1334—1501 között miféle új plébániák keletkeztek és 1501 után melyek pusztultak el és mik voltak azon időkben a zágrábi püspökség határai, illetőleg ez meddig terjedt. Rácski az összehasonlítás szempontjából a két regestrumot két columnában egymás mellett adja (203—229. l.). Az 1334-iki összeirásban a következő magyar neveket találjuk: filii Chopor, Lobor, Cheresneu, Reznek, Ztregomba, Turya, Kopronchа, Zerdahel, Foro, Verbouch, Rokonok, Zopia, Martonpotoka, Or, Perlak — az 1501-ikiben pedig: Marthonfalwa,

Berkwsewyna, Bernyewez, Knese, Zenth-Istwan, Lobor, Chetherthekhel, Peter-Zerdahel, Zombathel, Zenthlelek, Gerecz, Zenth-Iwan, Ebrees, Bothowcz, Zenth-Endrey, Zenth-Peter, Felssew-Zdenc, Reznyk, capellanus Bochkay, Kaproncza, Owar, Jakozerdahel, Fwka, Kemlek, Palatha (Palota), Szenth-Marthon, Marthonpathaka, Zalathnok, Werewcze, Zent-Iwan, Waralya, Chakthornya, Thwrnyncz, Thothfalw, Zombathel, Zenthgergh, Kebele, Berzencze, Paka, Kerezthwr, Zenth-Miklos.

25. *Danicsics György: Szent Száva szerb érsek levele Jeruzsálemből Sztudenicába Spiridion zárdafőnöknek.* Starine IV. 1872., 230—231. lap. (Poslanica sv. Save arhiepiskopa srpskoga iz Jerusalima u Studenicu igumanu Spiridonu.)

E levélben sz. Száva szerb érsek jelenti, hogy szerencsésen Jeruzsálembe érkezett és egy keresztet, övet stb. küld a cimzettnek, melyeket a szent sirra helyezett volt. A levél eredetije a XIII-ik században kelt, 1230 körül, e közlés a nagyremetei fruskagorai szerb zárdában egy XV. századból való másolatban megvan.

26. *Danicsics György: Theophil jeruzsálemi patriárkának levele István szerb deszpotának.* Starine IV. 1872., 232—234. l. (Poslanica patriarha jerusalimskoga Teofila despotu srpskomu Stefanu.)

Eredetije a XIII. századból való, másolata a XV. századból a nagyremetei zárdában van. Benne Teofil jeruzsálemi patriárka segélyt kér István szerb deszpotától a Jordán mellett levő ker. sz. János temploma számára, melyet a török mindenből kifosztott.

27. *Jágics V.: Typicon Chilindarense.* Starine V. 1873., 1—7. l. (Tipik Romanov.)

28. *Jágics V.: Kritikai adalékok a sz. Simon és sz. Száva életrajzának szövegéhez.* Starine V. 1873., 8—27. l. (Kritički dodatci tekstu života svetoga Simeuna i svetoga Save.)

29. *Jágics V.: Konstantin bolgár pap vasárnapi sz. beszédei egy XIII. századbeli ó-szerb kézirat szerint.* Starine V. 1873., 28—42. l. (Nedjelna propoviedanja Konstantina presvitera po starosrpskom rukopisu XIII. vieka.)

30. *Jágics V.: Mi van a berlini kir. könyvtár bolgár gyüjteményében?* Starine V. 1873., 43—55. l. (Što ima u bugarskom zborniku kraljevske biblioteke u Berlinu?)

31. *Jágics V.: Néhány mesécske a bolgár gyüjteményből.* Starine V. 1873., 56—68. l. (Nekoliko pričica iz bugarskoga zbornika.)

»A testről és a lélekről« szóló népmesét már Turovszki Ciril püspök alkalmazza (megh. 1182 körül), e szláv mese görögből való fordítás; »A jámbor zenészről« szóló mese Filemonról és Makariusról szól, ez is valamely görög legendariumból való, Marulics Márk is felhasználja sz. Pafnucius történetében; »Hogy térítette meg az asszony férjét a keresztény vallásra«, »Milyen volt Mária és Jézus külalakja«, »A rossz asszonyok ellen«, mind ősrégi mesék, melyeket a szlávok már a XII-ik században ismertek. Jágics a szöveget berlini kéziratokból közli.

32. Jágics V.: Uj adatok az apokrif szláv bibliák irodalmához. Starine V. 1873., 69—108. l. (Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa.)

33. Meszics M.: A »Rad«-ban megjelent értekezéseim adatainak forrásai. Starine V. 1873., 109—208. l. (Gradja mojih razprava u »Radu«.)

Meszics a »Rad«-ban a következő értekezéseket irta: »Beriszló Péter bánsága II. Lajos korában« (Rad III. L. Horv. tört. repert. I. 195—203. l.); »A Beriszlók nemzetsége« (Rad VIII. L. Horv. tört. repert. I. 259—271. l.); »Frangepán Kristóf idegen földön« (Rad XIII. L. Horv. tört. repert. I. 281—288. l.); »A horvátok Beriszló bán után a mohácsi vészig« (Rad XVIII., XXII. L. Horvát tört. repert. I. 323—377. l.) — itt közli az értekezéseinek alapjául szolgált okleveleket 1387—1526-ig; minden okmány végén fölemlíti, honnét vette azt, hol van eredetije, a legvégén pedig ez oklevelekről név- és tárgymutatót ad.

34. Rácski Ferenc: Raguzai emlékek Raguzának viszonyáról Boszniához és a törökhöz, a boszniai királyság bukásának évében 1463-ban. Starine VI. 1874., 1—18. lap. (Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke obćine naprama Bosni u Turskoj godine razspa bosanske kraljevine.)

Bosznia 1463-ban történt bukásáról a nyugati irók csak röviden emlékeznek meg, kifejezve az általános rémületet, melyet e szörnyű eset Európában keltett; részletesebben szólnak róla bizánci, török és szláv történetirók.

Négy ismert bizánci történetiró élt 1463-ban, midőn a szerencsétlen boszniai király, Tomasevics István, koronájával együtt fejét is elvesztette: Chalkokondylas Leonik, Dukas Mihály, Phrantzes és Kritobulos — ezek azonban inkább foglalkoznak szerencsétlen hazájuknak vergődésével, mintsem egyébbel. Dukas, az utolsó görög császár udvari embere, Konstantinápoly elfoglalása után Castelluzzi Dominik és Miklós lesboszi uralkodóknak minisztere, történelmi művét 1462-vel végzi s így a boszniai katasztrófáról nem szól. Phrantzes

1463—1478-ig terjedőleg leirja kora történetét, de a török hadjáratokat csak Görögország sorsára vonatkozó részökben említi.

Chalkokondylas 10 könyvre osztott művében leirja kora történetét és 1463-mal végzi s bőségesen foglalkozik Bosznia bukásával; az ő atyafia volt az a Demetrius (szül. 1424-ben), kit 1490-ben Firenzeből Raguzába hivtak görög tanárnak. (Appendini I. 204.; II. 317.) Chalkokondylas tüzetesen ismeri a Balkán-félsziget és Bosznia ügyeit, értékes művét a tudományos világ az 1615-iki genfi kiadásban ismerte és a legújabb időkig föl is használta.

Kritobulos kéziratát a legújabb időben fedezték föl a konstantinápolyi udvari könyvtárban; görögül irt művében szól II. Mohamed 1451—1467 között viselt háborúiról. A bevezetésben művét a szultánnak ajánlja; e bevezetés két kéziratban van meg, a terjedelmesebb példányt Lobanov Sándor gróf orosz követ Tischendorf Konstantin tudósnak adta, ki azt 1860-ban kiadta, megjegyezvén, hogy ismeri Kristobulos művét. A délszláv akadémia 1870-ben, Dethier fordításában, a nagy történelmi mű azon töredékét, mely Murát második boszniai hadjáratáról szól, kiadta (a IV. könyv V-ik fejezete). Az egész kéziratot Müller Károly 1870-ben Párisban kiadta a »Fragmenta historicorum graecorum« cimű gyüjteményben (V. 52—161. l.).

Kritobulos Konstantinápoly elestekor görög helytartó volt Imbro szigetén a Dardanellákban és művét is ott kezdte irni, folytatta Konstantinápolyban, hova 1466 után költözött. Művében 17 évnek eseményeit irja le. A II-ik könyvben (6., 17., 20. fejezet) leirja II. Mohamed szerb hadjáratait 1455-től 1457-ig; a IV-ik könyv 15-ik fejezetében boszniai hadjáratait, különösen az 1463-ikit; az V. könyv 4-ik fejezetében a Mátyás magyar király elleni boszniai hadjáratot. Művének ezen részei érdekelnek minket közelebbről; sok becses anyag van benne.

A török történetirók közül, kik Bosznia bukásáról irtak, ennek korához legközelebbek Nesri és Idris, kik munkájukat II. Bajazet alatt irták (1485—1512.); Idrist épen e szultán hivta föl műve megirására. Seadeddin, III. Murát udvari történetirója, és Aali történelmöket 1595-ig irták és ezek is, valamint Solaksade (megh. 1649-ben), szintén szólanak műveikben Bosznia bukásáról, régibb forrásokból merítvén. Nesri és Idris műveit ismerte Amelbeuerni Löwenklav (1533—1593.), ki 1552-ben Lichtenstein követtel Konstantinápolyban időzött és föl is használta török krónikáiban. Seadeddin (Tadsettevarich = a történelem koronája) művét kivonatosan olaszra fordította a raguzai Bratitti Vince (megh. 1680.). E műveket

felhasználta Hammer József hires történetiró (Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1834. I. 477—480.). Behrnauer W. és Brlics A. T. Nesri, Idris és Seadeddin műveiből kiadták a maricai (1364.) és koszovói (1389.) ütközetekre vonatkozó részeket. (Izvori srpske povjestnice iz turskijeh spomenika. Bécs, 1857. I. köt. A szerb történelem forrásai török művekben.)

Érdekes, hogy egyetlenegy boszniai egykorú forrásunk sincs az 1463-iki katasztrófáról; a szerb krónikák erről lapidáris rövidséggel emlékeznek meg. (Safarik: Památky drev. pis. Jihoslovanuv. Obč. pisemn. 80. l.) Az egyedüli honi iró, ki róla tüzetesen szól, az Osztrovicáról való szerb Konstantinovics Mihály, ki részt vett a török hadseregben a boszniai hadjáratban és később Zvecsajvár török parancsnoka volt (Zvecsajvár Jajca közelében volt), ez is műve 50 fejezetéből egyetlenegyet, a 35-iket szentelte a boszniai hadjáratnak. Műve lengyel nyelven, szerb és cseh szókkal keverve, 1828-ban Varsóban jelent meg először (Zbiora pisarzow polskych; Pamietniki Janczara cim alatt). Második lengyel kiadás 1857-ben jelent meg; a cseh fordítás már 1565-ben Leitomischlben, a szerb Belgrádban 1865-ben jelent meg, dr. Safarik Jánkó kiadásában.

Érdekes kérdés, találunk-e adatokat e hadjáratra nézve a raguzai iratokban, mert Raguza mindig igen sürü érintkezésben volt Boszniával és 1463-ban is a legtöbb bosnyák menekült ide vette útját, a mint már Chakokondylas művéből tudjuk. Sajnos, hogy úgy a raguzai nagy-tanács, mint a Lettere i comissioniból épen az 1463-ik évre vonatkozó adatok vesztek el, azonban a Consilium rogatorum 1461—1463-ik évre vonatkozó följegyzéseiben több végzés van, mely a Raguza és Bosznia közötti viszonyra vonatkozik, ezeket Rácski az 5—11-ik lapon közli is.

A raguzai krónikákban Bosznia bukásáról rövid följegyzések vannak, melyeket Resti Junius (1671—1731.) egybevetve közöl a 11—18-ik lapon.

35. Novákovics Sztoján: A szerb krónika töredéke. Starine VI. 1874., 19—23. l. (Odlomak srpskoga ljetopisa.)

Ezen szerb krónika kézirata a belgrádi kir. levéltárban 184. sz. a. van, származik a XV. századból és rövid annalisticai följegyzéseket tartalmaz 1221—1485-ig.

36. Novákovics Sztoján: Bolgár gyüjteményes munka a nép nyelvén a mult századból. Starine VI. 1873., 24—60. (Bugarski zbornik pisan prošloga vieka narodnim jezikom.)

E munka nyelvészeti érdekü és bemutatja a bolgár népnyelvet a mult században, midőn arra az orosz könyvek,

főleg az egyháziak, még nem igen gyakoroltak befolyást és így alapul szolgálhat a régibb bolgár népnyelv összehasonlítására a szerb nyelvvel.

37. *Jágics V.: Az ilovicai törvénykönyv 1262-ből.* Starine VI. 1874., 60—112. l. (Krmčaja ilovačka godine 1262.)

38. *Jágics V.: Apró egyházjogi adatok.* Starine VI. 1874., 112—152. (Sitna gradja za crkveno pravo.)

39. *Ljubics Simon: Isztriai határjárás olasz és latin nyelven.* Starine VI. 1874., 157—255. l. (Razvod istarski u talijanskom i latinskom jeziku.)

Ezen határjárás 1325-ben három nyelven készült: latin, német és horvát nyelven, ez utóbbi glagol-betűs szöveggel. Ljubics itt az olasz és latin szöveget másolatok alapján adja, a német szöveg lappang, a horvát eredetiben és hiteles másolatokban megvan; Sztárcsevics Antal ezt a szöveget, latin betűkkel átirva, a Kukuljevics-féle Arkiv II-ik kötetében (227—275. l. 1852) adja. Ez a határjárás különösen fontos annak megállapítására, mennyire volt Isztriában a horvát elem elterjedve.

40. *Csrncsics J.: Gömbölyü glagol irás Veglia szigetén.* Starine VII. 1875., 1—13. l. (Još oble glagolice na Krčkom otoku.)

41. *Tkalcsics Iván: Két töredék Zágráb város XIV. századbeli történetéhez.* Starine VII. 1875., 13—46. l. (Dva odlomka za poviest grada Zagreba u XIV. vieku.)

Zágráb város irattárában van két fontos irat, az egyik az 1359—1360-ik év törvénykezési iratai és jegyzőkönyvei, a másik a városbeli házak és lakosok összeirása 1368-ból, mindkettő a város azon részére vonatkozik, melyet »civitas montis grechensis iuxta Zagrabiam« vagy »castrum Grech« néven ismerünk, ez a »grech« szó »hegyet« jelent. Zágráb városa népes helység lehetett már a horvát nemzeti királyok alatt, különben 1093-ban sz. László nem itt alapított volna püspökséget, mert ilyet csak népes helységekben alapítottak. Ez a régi Zágráb a város mai káptalani oldalán volt, a Medvepatak balján, mig Grech annak jobbján volt. A Grech hegyen is laktak már horvátok a tatárjárás előtt, de utóbb számos német és olasz kereskedő is itt telepedett le, a Márk templomát is kétségkivül a »velencei utca« (mljetačka ulica) olasz lakosai nevezték el, emlékezvén a velencei hasonnevü templomra, több olasz biró is volt egész a XIV. század végéig.

A káptalani városrészeknek, különösen a »laska ulicá«-nak sok szabadalma volt, mig a Grech városrész a megyei joghatóság alá tartozott és csak 1242. nov. 16-án kapott

IV. Bélától szabadalomlevelet, mely neki teljes önkormányzatot biztosított. E szabadalomlevél eredtije megvan a város levéltárában; a városbirót a polgárok választották s a király erősítette meg, mentek voltak a megyei biráskodástól és a városbiró itélete ellen a királyhoz felebbezhettek; vámot nem fizettek; polgár ellen csak polgár vagy nemes tanuskodhatott; vagyonukkal szabadon végrendelkezhettek és rendelkeztek; vásár volt minden vasárnap és csütörtökön; sem a bánnak, sem a horvát hercegnek semmiféle adót nem fizettek; a várost a tanács kormányozta, élén a biróval (maior ville, villicus), esküdtekkel (iurati) és tanácsnokokkal (consiliarii); a városi tanács 12 tagból állott. A város fentartására IV. Béla nekik adta a hegy alatt elterülő sikságot a Száváig és a hegy egy részét, de kötelezte őket, hogy a Grech-várost falakkal vegyék körül és azokat jó karban tartsák a határvédelem tekintetéből.

Ez a sok szabadalom a káptalani városrész lakóit arra birta, hogy lassankint ide költöztek és IV. Béla 1247. szept. 11-ikén a zágrábi káptalannak a »Gradyz« nevü dombot adományozta a Grechen, hogy itt erős tornyot építsenek maguknak, hova veszély idején kincseikkel menekülhessenek és megengedte nekik, hogy a domb többi részén maguknak házakat épithessenek — annyi pap húzódott ide a káptalani városból, hogy már IV. Béla idejében volt itt egy »pap utca« (popovska ulica) és mig a többször megsérült székesegyházat javították, addig rendesen a sz. Márk templomában a Grechen végezte a káptalan az isteni szolgálatot.

IV. Béla 1266-iki oklevele szerint a Grech már ekkor falakkal volt körülvéve; hogy ezeket jókarban tarthassák, egyebeken kivül fel voltak mentve attól, hogy háborúba sem maguk a polgárok nem voltak kötelesek menni, sem csapatokat állitani (Kercs. Not. Praelim. p. 125.). 1267-ben IV. Béla ugyan ez okból felmentette őket az adó és harmincad fizetés kötelezettsége alul (Kukulj. Jura reg. I. 78.). Csakhamar anyagi érdekek miatt viszály támadt a Grech és káptalan között, ezt nagyban előmozdította a politikai pártharc, mely IV. László király halála után (1290. jul. 10.) keletkezett; a káptalan anjou-párti volt, a Grech polgársága III. Endre pártján állott. Ez, hogy a káptalant is magának megnyerje, átengedte ennek az egész Zágráb-Grechi piacadót (1292. máj. 30.), melynek $^{2}/_{3}$-dát úgy is ősidőktől élvezték — ez kimondhatatlanul elkeserítette Grech polgárságát és a káptalan már 1292-ben annyiban engedett, hogy kijelentette, hogy a Grechhez tartozó falvak (Dedity, Gračani, Kraljevec, Kobilj, Sviblja, Narta, Száva melletti Novaves, Pobrežje, Črnomrc,

Hrastje, Petrovina-Turopolyén) lakóitól, Grech alattvalóitól semmiféle adót vagy illetéket nem fog szedni. (Káptal. levélt. fasc. 2. nro 38.)

A Grech polgárságának nemcsak a káptalannal kelle küzdenie, hanem a medvevári várkapitánynyal is. E várat a tatárjárás után Fülöp zágrábi püspök építette, hogy veszély idején odavihesse az egyházi kincseket; e vár 1291-ig a zágrábi püspök tulajdona volt, ki ott várkapitányt tartott, azonban Gardun várkapitány e várat 1291-ben áruló módon átadta III. Endrének (Liber privil. episc. Zagr. fol. 66.). Medvevár és Kemlekvár által III. Endre egész Sclavoniát (mai Horvátország) kezében tartotta; a király Medvevárban is erős őrséget tartott, mely nagy terhére volt a városnak, mert Fekete János (Crni Janino) várkapitány követelte tőle, hogy az őrség eltartásához hozzájáruljon, s minthogy ezt a város megtagadta, ebből gyakori vérontés keletkezett (Tkalcsics, Mon. I. pag. 235.). A király, hogy ennek véget vessen, 1294-ben elrendelte, hogy az őrséget az állampénztár tartsa el. (Tkalcs. Mon. I. 233.)

A politikai pártviszályok polgárháborút idéztek fel. Mihály püspök távozása után (1303.) Németujvári Henrik bán fiai és a Torestiek, Medvevár akkori urai a fellázított néppel és nagy sereggel megrohanták Zágrábot, elfoglalták az alsó várost és osromolták a felső várost és a káptalani várost. Pancratius püspöki helynök hamarosan összeszedte a papságot és ennek fegyvereseit és a felsővárosi polgársággal együtt a Medvepatak (Medvešćak) hidjánál a város közepén megütközött az ellenséggel, sok vér folyt és e hidat, mert egészen véres lett, ez időtől fogva nevezték el »Véres hid«-nak (Krvavi most; Kercselics). Róbert Károly trónraléptével a véres harcok megszüntek egy időre, de a viszály a Grech és káptalani város között a piacadó miatt nem szünt meg, főkép mivel Róbert Károly 1318. jun. 23-án a káptalannak még vámszedési jogot is adott és megtiltotta Grech polgárságának, hogy bármiféle uj adót behozzon (Tkalcsics, Mon. II. pag. 134.) — azonban Grech város ennek dacára behozta a »filaršćina vagy star« adót a tengeri sóra és egyéb árúcikkekre azon cimen, hogy felügyel a jó mértékre. Ez ellen a káptalan panaszt emelt és Róbert Károly 1321. febr. 2-án felhívta János bánt, hogy az ügyet vizsgálja meg. (Káptl. levélt. fasc. 27. nr. 14.)

A bán meghivására 1321. aug. 31-én összejött Zágrábban a rendek gyülése, mely egyéb ügyek mellett e perrel is foglalkozott; a káptalant Márton, vaskai fődiakon és György mesterkanonok képviselte, Grech várost Tamás városi jegyző.

Ez utóbbi hivatkozott a város egy régi szabadalmára, hogy bármiféle adót szedhet, tehát ezek az uj adók is törvényesek; hogy ezen szabadalomlevelet előmutathassa, 15 napi határidőt kapott, de az uj tárgyaláson sem tudta a nemlétező okiratot felmutatni, miért is a városnak megtiltották az uj adó szedését; ezen országos gyűlési végzést a király nov. 30-án megerősítette. (Káptal. levélt. fasc. 27. nr. 16.) A város erre minden a területére behozott élelmi szerre adót vetett, sőt a káptalan alattvalóit kitiltotta vásárairól, és ha valami káptalani alattvaló ellen adóság, vagy más cimen városi polgárnak panasza volt, a káptalani alattvalót az illetékes káptalani biróság mellőzésével maga itélte el. A sok erőszakoskodás a káptalant engedékenységre birta és a két viszálykodó fél 1324-ben sz. Lukács napján egyezséget kötött, ebben megengedte a káptalan a városnak a filarščina és stara adók szedését, de viszont a káptalani élelmiszerek és a bormérés adómentes lett és a város megigérte, hogy a káptalani alattvalók elleni perekben nem fog itélkezni a káptalani biróság meghallgatása nélkül. (Tkalcs. Mon. II. pag. 135.)

Azonban e kibékülés csak szinleges volt, mert a polgárság a főurakkal és nemességgel szövetkezve sorban elfoglalta a papság várait, falvait, pusztította birtokait, mi kiderül XX. János pápa 1326. dec. 28-án kelt iratából (Theiner Mon. Hung. I. pag. 509.). Nagy előnye volt Grechnek, hogy a horvát hercegek, bánok, főurak itt laktak és ezek segélyével jogot kapott Róbert Károlytól a »postava« adó szedésére — ez hosszú pörre adott okot, mely a királyi biróság előtt folyt, végre 1339-ben ujból egyezséget kötöttek a viszálykodó felek, melynek értelmében a város lemondott minden adószedésről a káptalan és annak alattvalóival szemben és elismerte ennek jogát a piacadóra és vámszedésre nézve, a káptalan pedig megengedte, hogy a város az ő alattvalóitól is szedheti a filarščina adót. Mi volt a káptalani piacadó és vám tarifája, arra nézve felvilágosítást ad Tkalcsics (Mon. II. p. 21.), a fenti egyezség szövege pedig olvasható Tkalcsics Mon. II. pag. 136.

A horvátországi kamarai (camerae banalis) adóra nézve az adatokat közli (Starine VII. 20—22. l.) Miklós bánnak 1344-ben kiadott irata, melylyel ezen adószedést bérbe adja.

A Tkalcsics által a 22—28. lapon közölt »Fragmentum notarum iudicialium civitatis Grechensis annis 1359 et 1360« szerint a biráskodás IV. Béla 1242-iki arany bullája, továbbá az országos gyülések határozatai, különösen azok alapján, melyeket Mikics bán 1273-ban megerősített és a városi statutumok alapján folyt. A biráskodás igen egyszerü volt; a ki harmadszori meghivásra sem jelent meg a városi biróság

előtt, azt elmakacsolták; a kihágási perek (civakodások, káromkodás) birsága a birót illette.

A 29—46-ik lapon közölt kimutatás: »Curiae item numerus inquilinorum et taxa eorundem in civitate Grechensi annis 1367 et 1368« érdekes adatot nyujt a város akkori helyrajzára nézve is. Minden kapunál, így a portella parva-nál (surowe dwercze) őrtorony volt; a Grech falain kivül volt a »vicus Teutonicus seu sutorum«; a mai Duga ulica és Jelacsics-tér éjszaki részén és ettől nyugatra terjedt a »nova villa civitatis«, a »Vilica«, vagyis mai »Ilica«. A Grech kilenc kerületre (insula) oszlott, lakói a lajstrom szerint kevés kivétellel horvátok voltak, itt volt a domus regalis és a domus banalis, azonkivül a bánoknak itt magánbirtokaik is voltak; ekkor a plébános a horvát Radcsecz volt, a lajstrom tanitót és kántort is említ azonkivül 143 különféle mesterembert, legtöbb volt a csizmadia (41), 102 földmivest és 3 muzsikust.

Ez a lajstrom a városi adószedőnek jegyzékül szolgált arra, ki mennyi adót fizetett és mennyivel maradt hátralékban. A házak vagy egész kuriák (curia), vagy egy negyed (quarta), fél (media curia), vagy háromnegyed (tres quartae) házhelyesek voltak, az adó egy egész kuriára egy márkánál valamivel több volt.

42. Rácski Ferenc: Irott emlék II. Kresimir horvát király idejéből. Starine VII. 1875., 47—52. l. (Pismen spomenik iz dobe hrvatskoga kralja Kresimira II.)

A kézirat a zágrábi érseki levéltárban van (col. 28. ser. 1. nr. 93.) és 1015-ben Pál spalatói érsek meghagyásából Majo diaconus irta: tartalma vallásos, irása lombard-beneventi alakú.

43. Rácski Ferenc: I. István első szerb király levele III. Honorius pápához 1220-ban. Starine VII. 1875., 53—56. (Pismo prvovienčanoga kralja srbskoga Stjepana I. papi Honoriju III. god. 1220.)

Nemanja István szerb nagyzsupán fiának, I. Istvánnak, viszonya Rómával szemben ismeretes Tamás spalatói fődiakon művéből (Hist. salon. c. XXVI.), ki kortársa volt; szerinte I. István koronát kért a pápától, ki azt neki legátusával el is küldötte, ki meg is koronázta. Ezt szerb források is megerősítik (Sz. Száva élete, Zivot sv. Simeuna i sv. Save. Edidit Daničić. Belgrád, 1865.); a két forrás csak abban tér el, hogy a szerb forrás szerint nem a pápai követ, hanem sz. Száva végezte a koronázást — a többi szerb krónikás nem említi, honnan kapta I. István a koronát és csak a koronázást említik. Az eltérést Majkov történetiró úgy akarja

eloszlatni, hogy szerinte a koronát a pápa küldte és annak követe végezte is a koronázást 1217-ben, de Száva, ki nem volt barátja Rómának, a koronázást keleti ritus szerint 1222-ben megismételte. Ezen nézetnek ellentmond sz. Száva ősrégi életleirása, mely szerint I. István épen Száva kezdeményezésére fordult Rómához koronáért, és a két koronázást nem említi. Tamás fődiakon állítását megerősíti a Theiner hagyatékában talált és itt Rácski által először közölt latin oklevél, melyet I. István, már megkoronázott király, 1220-ban irt III. Honorius pápának.

44. Pávics Ármin: Sz. Benedek szabályai. Starine VII. 1875., 57—129. l. (Regule sv. Benedikta.)

A kézirat glagol-betűs és tartalmazza sz. Benedek szabályainak horvát fordítását. Értekező a horvát fordítást a latin szöveggel párhuzamosan adja; Pávics a glagol irást ciril betűkkel pótolta, mert a glagol betűk nyomtatása sok akadálylyal jár; a közlést nyelvtani magyarázatokkal kiséri. A kézirat a XIV. századból való, a legrégibb dátum, melyet találunk benne, 1406. márc. 23-ika, de a kézirat kétségkivül néhány évvel régibb ennél.

45. Rácski Ferenc: Ó-horvát glagol felirat sz. Lucia baskói templomában Veglián. Starine VII. 1875., 130—163. l. (Staro-hrvatski glagolski nadpis u crkvi Sv. Lucije kod Baške na Krku.)

46. Rácski Ferenc: Adatok az 1573-iki horvát-szlavon parasztlázadás történetéhez. Starine VII. 1875., 164—322. l. (Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune godine 1573.)

Erről a történetirók eddig kizárólag az egykorú Istvánfi Miklós (1535—1615.) és Valvazor (1641—1693.) följegyzései alapján irtak, ez utóbbi egykorú följegyzésekre támaszkodik. Ez a parasztháború nemcsak Horvátországban a Kulpa, Száva és Dráva között, hanem a szomszédos Krajnában és Stájerországban is a szlovén Száva-vidékén is dühöngött. E háborúról értekeztek az újabb időben Rádics P. (Herbart VII. Freiherr zu Auersberg 1528—1578. Wien, 1862.) és Krones Ferenc (Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes vom Jahre 1573. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichte. V. 1868., 3—34. l.). Rádics művében Auersperg Herbart életrajzába beleszőtte a parasztháború történetét, melyet A. H. elősegített és e célból felhasználta a krajnai országos levéltár anyagát Laibachban (l. művének 290—315. lapját); Krones pedig regesztaszerű kivonatokban 68 oklevélnek tartalmát közli a Grácban levő stájer országos levéltárból, oklevelei 1573. február 4-től február 25-éig ter-

jednek. E művek földerítik e parasztháborúk történetét nemcsak Krajnában és Stájerországban, hanem Horvátországban is, a hol különben kezdődött is és a honnét az egész mozgalmat irányították is.

Horvátországban e fölkelésre nézve Rácski legtöbb anyagot talált a zágrábi érseki levéltárban és pedig Draskovics György püspök és bán jelentéseiben II. Miksához és Károly főherceghez. Csodálatos, hogy ez esetre vonatkozólag alig van valami a horvát országos levéltárban, nincsenek meg az ezen lázadásra vonatkozó országgyülési végzések, sem a jelentések a lázadás lefolyásáról, sem a vizsgálati iratok és a bűnösök elitélésére vonatkozó adatok, sem a február 19-iki országos ülés iratai, mely kilencednapra tartatott a lázadók második és döntő legyőzése után — a horvát iratok főkép e parasztzendüléssel és annak a horvát nemességre vonatkozó következményeivel foglalkoznak. Sem a bécsi cs. titkos levéltárban, sem a velenceiben nincs semmi adat e zendülésre vonatkozólag. Azonban annál bőségesebbek e tekintetben a laibachi és gráci országos levéltárak, melyek kiegészítik a horvát adatok hézagait.

A stájer iratok csak a lázadás elnyomásáig terjednek, midőn a vezetők egy része kézre került. A fontos vizsgálati iratok, melyekből megismerjük a lázadás vezetőit, okait és céljait, a laibachi levéltárban megvannak. Rácski itt a gráci levéltárból 15 oklevelet közöl, melyeket Krones csak kivonatosan ismertet, hat egészen újat és számosakat kivonatban közöl. A laibachi levéltárban 31 füzetben 333 levélen vannak az e tárgyra vonatkozó adatok, a lázadás kezdetétől fogva az elfogott vezetők elleni vizsgálat befejeztéig és pedig 1573. február elsejétől március végéig. Ezen év végével hire járt, hogy a parasztlázadás Horvátországban újból készül kitörni, a laibachi iratokban ennek is van nyoma. Rácski itt a horvát forrásokat, okleveleket egész terjedelemben adja, nemkülönben Istvánfi művéből (81. fej.) a megfelelő részt, valamint Valvazor elbeszélését is, a mi az áttekintés szempontjából becses, továbbá Verancsicsnak e tárgyra vonatkozó két levelét is és két hozzá intézettet is — összesen 187 oklevelet és iratot. (Starine VII. 166—322. l.)

47. Miklosics Ferenc: A Szerémségben levő fruskagorai zárdákról szóló jelentés 1772-ből. Starine VIII. 1876., 1—19. l. (Izvještaj od godine 1772 o manastirih na Fruškoj gori u Sriemu.)

E jelentést Madarász Ignác és Balogh Mihály kiküldött vizsgálók 1772. julius 11-én nyujtották be a horvát-szlavondalmát helytartótanácsnak; a latin jelentés (1—19. l.) külön-

külön szól a krusedoli, remetei, oppovoi, vrdniki, jazaki, bessenovoi, sisatováci, kövesdini, pribinaglavai, beocsini, rakováci gör. kel. szerb zárdákról és pedig alapításukról, okleveleikről, szellemi és vagyoni állapotukról stb. stb.

48. Tkalcsics Iván: Liber de introibus stacionum et territorii communis Ragusini 1286—1291. Starine VIII. 1876., 20—35. l.

E kéziratot Tkalcsics találta meg a raguzai gubernium levéltárában és az itt közöltetik először; a latin irat tartalmazza Raguzának 1286—1291-beli jövedelmét az iparadó és földadóval, közli az összes iparosok és földbirtokosok névsorát, befizetett vagy még hátralékos ipar- és földadóját. Az irat 18 folio levélből áll és egy kéznek irása, kétségkívül Tomassin de Savere városi jegyző irta, mert az irás azonos az ez által irott jegyzőkönyvekével.

49. Novákovics Sztoján: Egy XIV. századbeli cirilbetűs szerb codex apokrif bibliája. Starine VIII. 1876., 36—92. l. (Apokrifi jednoga srpskog ćirilovskoga zbornika XIV. vieka.)

50. Meszics M.: Kercselics levelezése és néhány adat az ő nagy peréből. Starine VIII. 1876., 93—242. l. (Korespondencija Kérčelićeva i nješto gradje iz njegove velike pravde.)

Meszics Kercselicsről annuái ismertetése alkalmával részletesen szól (Rad, 32. köt.; Horvát tört. repert. I. k.), itt levelezéseit közli, melyek a róla ott közlötteket kiegészítik és részben helyreigazítják, azonkivül közöl itt 8 iratot, mely vonatkozik Kercselics pörére, melyet éveken át püspökével folytatott; legfontosabb ezek között az az egyezség, melyet a pereskedő felek a pápai delegátus előtt kötöttek.

Kercselics levelezése 190 darabból áll, kezdődik az 1735. május 17-ikével és véget ér 1778. március 22-ével, tehát bolognai tanuló korától fogva majdnem haláláig. E levelek eredetije részben a zágrábi egyetemi és akadémiai könyvtárban, részben Gaj Velemir és Lopasics Radoszláv gyüjteményében vannak; a levelek mind latinul irvák, kivéve 16 horvátul irottat, melyeket 1747—1754. között előkelő horvát nők különböző közérdekü ügyekben irtak hozzá, egy hölgy, Patacsics Pudentiána, latinul irt neki. Az itt közlött levélgyüjteményből kihagyta azon számos darabból álló levelezést, mely sem Kercselics személyére, sem a korra nézve nem tartalmaz érdekeset.

Bolognából mint theologus 1735—1737-ig kilenc levelet irt barátjának, Meszics Miklós Máténak (megh. 1755. máj. 19-én Szamoborban mint zágrábmegyei alispán), e latin leve-

lekben horvát részletek is vannak, a brdovecvidéki horvát tájszólásban, mely vidéken született. Levelezésének fontosabb része 1747-ben kezdődik, mikor kanonokká lett. A levelezésből látjuk (10. sz.), hogy mielőtt a bécsi horvát szeminárium rectora lett, tervben volt az, hogy a bolognai magyar-horvát collégium élére állítsák; uj adatokat találunk itt apáttá és fődiakonussá való kineveztetéséhez (75., 80., 82., 110. sz.). 1748-ban tudakozódik hires barátainál mimódon lehetne a lipcsei akadémia tagjává, erre vonatkozólag érdekes Bél András Károly válasza 1749. febr. 28-áról.

Hirnevessé lett a Historia eccl. Zagrabiensis és a Notitiae praeliminares publikálása után; sok pörpatvarba keveredett ellenségeivel, nem mindig saját hibája nélkül, ezekről értesülünk, Kollár Ádám Ferenc, Patatich János gr., Klimo György pécsi püspök és Colettihez intézett panaszkodó leveleiből, illetőleg ezeknek vigasztaló soraiból, ezek sorában fontosak Kollár (161., 174. sz.), Cornides Dániel (180. sz.), Lakics (181., 182. sz.), Popovics György (164. sz.), Skerlec Péter és Miklós (127., 137., 138., 154. sz.) levelei.

Történelmi műveinek fontosságát, dacára az ellene folyó diffamáló pörnek, elismerték hozzáintézett leveleikkel Migazzi bibornok és a szigoru erkölcsü Klimo (159., 177. sz.) és történelmi kérdésekben hozzá fordultak Kollár, Farlati, Pejácsevics, Pray (161. sz.), Lakics és más hirneves tudósok; nagy dicsérettel említik műveit Bél András Károly, Fröhlich Erazmus, Kollár, Cordines, a raguzai Militics, a magyar Róka, Szeverini és Roznak.

Kercselics körül az ő volt tanítványai hű gárdát képeztek, ezek közül különösen kiemelendő a két Skerlecz; érdekes mit ir neki »atyjának« Skerlecz Miklós 1753. febr. 16-án Egerből: ebben értesíti, hogy barátaival Egerben akadémiát alakított, épen olyant, minőt Bécsben terveztek volt ő, Kercselich és a magyar Nicky (erre vonatkozik Skerlecz Péter 1752. máj. 29-iki levele is); Skerlecz Miklós értesíti, hogy ilyen akadémiát fog Horvátországban is szervezni, mihelyt oda visszatér.

A levelezésekből következtethető, hogy a XIV—XVII. századbeli horvát irókról megjelent latin mű, melyet Kalafatics is Barics Albert tanárnak tulajdonít, szintén Kercselics műve (Coletti Jakabhoz 1774. aug. 7-én irt levél); nem tudjuk miért irta meg névtelenül Cazotti Ágost zágr. püspök életrajzát; Korbuly Imre a »Báni méltóságról« irt művének 6-ik lapján említi, hogy a magy. nemzeti muzeumban is van Kercselicsnek egy kézirata »De banis Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1749«; Tkalcsics birokában van egy

Kercselics-féle kézirat töredéke a tizedről (De decimis); a zágrábi káptalan levéltárában van egy pár érdekes kézirata a báni határőrvidék katonai szervezéséről.

Kollár az 1764-iki országgyülés alkalmával az abszolut monarchia érdekében adott ki egy művet Mária Terézia befolyására; ezt támogatta Kercselics egy Verbőczyt és a Tripartitumot támadó dissertatióval, melyet névtelenül adott ki, azonban nem mindenben értett egyet Kollárral, a mi Klimóhoz, Patatich Jánoshoz e tárgyban irt leveleiből derül ki — azonban az egyház és állam közötti viszony rendezéséről irt művében (De duarum sublimium potestatum fundamento et concordia) álláspontja világos és tiszteletreméltó. Levelezése és pörének iratai olvashatók: Starine VIII. 193—242. l.

51. Rácski Ferenc: Pótlás az 1573-iki horvát-szlovén parasztháború történetéhez és néhány oklevél a törökké lett horvát kanonokról, Filipovics Ferencről. Starine VIII. 1876., 243—252. l. (Dopunak gradje za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573 i nekoliko izprava o hrv. poturici Franji Filipoviću.)

Ez oklevelek a zágrábi érseki és káptalani levéltárakban vannak, Tkalcsics közölte azokat Rácskival. A Starine VII. 287., 293., 297., 301-ből értesülünk a parasztvezérek (Gregorics Illés és Gozetics Gergely) bécsi kihallgattatásáról, az itt közlöttekből, hogyan szállították őket vissza Horvátországba, hogy a büntetés rajtok végrehajtassék; az itt közlött többi oklevelek kiegészítik azokat, melyeket ez ügyről Rácski előbb közölt. (Starine VII.)

Filipovics Ferenc zágrábi kanonok vitézül hadakozott a török ellen Sziszek, Kőrös és Kapronca körül, mint a káptalani hadak vezére (l. 10. sz.), de 1573. február második felében, a parasztlázadás leverése után török fogságba került; a király, Draskovics György bán és püspök mindent megkisérlettek, hogy őt a konstantinápolyi fogságból kimentsék, de sikertelenül. Egy évi fogság után törökké lett s igy kimenekült — e hir mint a király 1574. okt. 20-iki leveléből (8. sz.) kiderül, itthon nagyon kellemetlen hatást keltett, mert attól tartottak, hogy e renegát a török seregben nagy veszélyére lesz Horvátországnak, mely legtöbbet szenvedett a renegát Ferhát basa, Szinan basa, Achmet basa és Rusztem basa hadakozásaitól. Rácski itt 10 latin oklevelet közöl.

52. Novákovics Sztoján: Szerb-szlovén iratok gyüjteménye Lazarevics deszpot idejéből. Starine IX. 1877., 1—48. l. (Srpsko slovenski zbornik iz vremena despota Lazarevića.)

Az itt közlött nyelvemlékek egyházi tartalmúak és csak szláv nyelvészeti és nyelvtörténeti érdekűek.

53. Novákovics Sztoján: Sz. Petka élete Euthymius bolgár patriárkától. Starine IX. 1877., 48—60. l. (Život sv. Petke od patrijarha bugarskoga Jeftimija.)

54. Novákovics Sztoján: Adatok a szerb krónikáshoz. Starine IX. 1877., 60—90. l. (Gradja za srpskog Ljetospisca.)

Az itt felsorolt és jobbára inkább nyelvészeti értékü nyelvemlékek között történelmi érdekü az, mely a Nemanják genealogiájára vonatkozik és a XV-ik század első negyedéből való.

55. Jágics V.: Szemelvények és kivonatok néhány délszláv kéziratból. Starine IX. 1877., 91—137. l. (Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa.)

Az itt közölt összes délszláv szemelvények egyházi tárgyúak és nyelvészeti, illetőleg szláv nyelvtörténeti érdeküek; e szemelvények alapján Jágics a 137—171-ik lapon, egy érdekes összefoglalásban, megfelel azon kérdésre: hogyan irtak bolgárul kétszáz év előtt.

56. Rácski Ferenc: Adatok a horvát uszkokok (menekültek) történetéhez. Starine IX. 1877., 172—256. l. (Prilog za poviest hrvatskih uskoka.)

Makusev orosz történész a flórenci központi levéltárban egy kéziratot talált, mely a délszláv, illetőleg szerb uszkokok történetére nézve fontos és azt Varsóban 1874-ben ki is adta. A kézirat a flórenci Strozzi család birtokából került a központi levéltárba, hol II. 264. sz. a. van. Irója magát »Giovanni« néven nevezi és elmondja, hogy 1558-ban Fermoban született, nagybátyjának Fiumében 1540 óta nagy kereskedelmi telepe volt és ő hozzája segédkép 16 éves korában 1574-ben került; Fiumében 47 évet töltött, sokat utazott kereskedelmi ügyekben a dalmát partokon, szigeteken, Fermoban, Flórencben és Velencében, itt Fiumében megtanult horvátul, megismerte alaposan a délszlávokat s művét az uszkokokról azért irta meg, mert látja, hogy a kik róluk irnak, igazságtalanok velök szemben. Minucci zárai érsek művéről »Historia degli Uschochi coi progressi di quella gente sino all' a. 1602« és az ő folytatójának, Sarpi Pálnak művéről »Aggionta degli Uscocchi di Minuccio Minucci sino all' a. 1613« azt mondja, hogy ezek mint velencei alattvalók kénytelenek voltak az uszkokokról minden jót elhallgatni és a mit jót mégis megirtak róluk, azt kéziratukból a velencei cenzura törölte.

A szerb menekültek kalózkodása az úgynevezett »uszkok-háborút« idézte föl Ferdinánd főherceg és Velence között, mely 1617. szept. 26-án a madridi békével ért véget. Ekkor

a diplomácia is sokat foglalkozott az uszkok-kérdéssel és a velenceiek azon voltak, hogy őket Európa előtt minél sötétebb szinben feltüntessék, mint barbár rablókat, gyilkosokat stb. Az iró jól ismerte az uszkokokat és egy dialogusban olaszul irt munkában kel védelmökre, melyben elmond róluk minden forgalomban levő vádat és megvédelmezi őket ezek ellen. A kéziratot 1621-ben irta és az érdekes kiegészítést képez Minucci és Sarpi műveihez. Giovanni műveinek szövege olvasható itt a 174—256. lapon.

57. Ljubics Simon: Egy nyaláb délszláv oklevél. Starine X. 1878., 1—43. l. (Rukoviet jugoslavenskih listina.)

Ljubics itt szerb, török és velencei, török, montenegrói és velencei, velencei és boszniai okleveleket közöl egész szövegökben, számszerint 47-et; ezek regesztáit a következőkben adjuk.

Szerb oklevelek:

1. Uros István szerb és tengermelléki király némely helységeket adományoz a Maria di Rotazzo zárdának. Az oklevél 1305-ben márc. 15-én kelt Kattaróban, olasz másolata a velencei levéltárban.

2. Uros István szerb király 1357-ben ápril 10-én Szkopljében Barincello Basetának Bolizzát és Bucsics-Tripeti Mihálynak Meleta szigetét adományozza. Olasz másolat, a velencei levéltárban.

3. György deszpota 1412. jun. 6-án Kastelban kelt szerb nyelven irott oklevele, melyben Angyelovics Medla főúrnak adományozza Susa falut, Budva fölött. Régi másolat Ljubics birtokában.

4. György szerb deszpota két olasz oklevele, melyben Budva városának mindazon jogokat adja, melyeket Antivari élvezett s visszaad nekik némely földeket, melyeket tőle István deszpota elvett volt és Csernovicsnak adományozott. Eredetije Ljubics birtokában.

Török-velencei oklevelek:

5. Achmet novii és raguzai emin szerb nyelven 1534. augusztus 1-én kelt oklevele, melyben Sanudo kattarói proveditorral leszámol a Risanóba hozott sóról. Eredetije Ljubics birtokában.

6. Cafer bég, a klissai szandzsák unokaöcscsének, szerb nyelven irt bizonyítványa 1558-ból, melyben elismeri, hogy Canale Fábián, velencei tengeri kapitánytól átvette azt a három török alattvalót, kiket Canale Zengnél elvett az uszkokoktól. A pecsétes eredeti Ljubics birtokában.

7. Ferhát bég, klissai basa, szerb levele 1558-ból, melyben elismeri a három török alattvaló átvételét, dicséri Canale

érdemeit és igéri, hogy őt ajánlani fogja. A pecsétes eredeti Ljubics birtokában.

8. Szinan basa szerb levele 1558-ból Canalehez, melyben fölemlíti velencei találkozásukat, biztosítja jóindulatáról és egy lovát ajánlja neki. A pecsétes eredeti Ljubics birtokában.

9. Ferhát klissai basa szerb levele 1558-ból Canale F.-hez egy kém tárgyában és a rend fentartása ügyében. Pecsétes eredetije Ljubics birtokában.

10. A klissai dizdar szerb levele 1558-ból Canalehez, melyben jelenti, hogy a bég útra kész, értesítést kér, mikor szállhat hajóra és találkozhatnék-e vele Szalonában. Eredetije Ljubics birtokában.

11. Ferhát bég klissai basa szerb válasza Canale levelére 1558-ból, melyben azt is kéri Canaletól, hogy adjon egy hajót, melyen a bég unokaöcscse Velencébe mehessen. Pecsétes eredetije Ljubics birtokában.

12. Nasuf-Csehaja, Ferhát bég helynöke, szerb levélben 1558-ban jelenti Canalének, hogy megkapta a bégnek szánt levelét és ajándékait s a bég, ha hazatér, válaszolni fog neki, jobban mint ő teheti. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

13. Ferhát bég szerb levele 1558-ból Canalének, melyben jelenti, hogy tiz nap mulva meglátogatja és hogy meghagyta Musztafának, hogy a buza miatt ne akadékoskodjék. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

14. Csafer bég szerb levele Canaléhez 1558-ban, melyben jelenti, hogy levelét átadta Ferhát bégnek, ki megigérte kivánsága teljesitését, kéri barátságát és üdvözli. Kettős pecsétü eredetije Ljubicsnál.

15. Ferhát bég szerb válasza Canalének 1558-ból, melyben irja, hogy levelét megkapta, dicséri vitézségét, ajándékokat küld neki és igéri, hogy felsőbb helyen ajánlani fogja. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

16. Ferhát bég szerb válasza Canaléhez 1558-ban, melyben kéri, hogy mondja meg neki, miféle állást akar, ő kész érdekében a felsőbbségnek irni, egyben ajándékokat is küld neki. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

17. Cafer bég szerb levele Canaléhez 1558-ban, melyben irja, hogy sajnálja, hogy elmegy Velencébe és nem találkozhatott vele, neki jó egészséget kiván és szolgálatait fölajánlja.

18. Szerb nyelven irt egyezség Dede bég klissai helyettes és Contarini János dalmáciai providur között 1582. febr. 2-án, melyet a partoknak az uszkokok elleni megvédésére kötöttek. Régi másolata Ljubicsnál.

19. Szerb okirat (Zára, 1589. szept. 20.), melyben Nani, Dalmácia és Albánia providurja, a boszniai basa csauszának kedvéért két töröknek kegyelmet ad, mit a csausz irásban elismer. Kettős pecsétü eredetije Ljubicsnál.

20. Szerb irat (1591. Szerajevo), melyben egy velencei kém jelenti, a törökök mit terveznek, hogy megtorolják a velenceiek által megnyitott spalatói kikötőt, miben sérelmet látnak és különösen fenyegetik Otavius velencei kereskedőt. Eredetije Ljubicsnál.

21. Uszrem bég, boszniai basa, kéri szerb levélben a dogét, hogy egy szebenikói menekültnek útlevelet állitson ki. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

22. Ali bég, hercegovinai basa, szerb levele a kattarói providurnak azon fa ügyében, melyet a novii törökök a velenceiektől elvettek volt. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

23. Milákovics Mátyás bosnyák 1652. évi május 19-én Szerajevoból szerb iratban értesíti a velencei kormányt a törökök gaztetteiről Boszniában és különféle hireket közöl. Eredetije Ljubicsnál.

Török oklevelek:

24. Dazdar aga 1689-ben szerb levélben felhivja Radul knezt és a peljesáciakat, hogy béküljenek ki vele. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

25. Szolimán basa 1689-ben szerb levélben felhivja Rado vajdát, Vukasin knezt és a többi Bjelopávlicsokat, hogy vele Magyarország ellen induljanak, ha eljönnek, ajándékokat igér nekik. Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

26. Mahmud Alal bég segélyül hivja Vucsics drobnjáki knezt és embereit, hogy Mahmut Begovicshoz csatlakozzanak a szultán segítségére. A XVII. századból való, dátum nélküli eredeti szerb irat Ljubicsnál.

27. Mehmet aga Szmailagics szerb levélben értesíti Tomics Illés vajdát, Koszovicsot és másokat, hogy sem ő, sem övéi nem fogják őket hiradás nélkül megtámadni, de másoktól óvakodjanak. A dátum nélküli pecsétes eredeti Ljubicsnál.

28. Ibrahim vezér, boszniai szerdár, szerb levélben megkérdezi Szerdanovics Márk gróftól, vajjon igaz-e, hogy a dalmát partvidék elpártolt a szultántól és a latinokhoz csatlakozott, egyben figyelmezteti ennek veszélyes voltára és elrendeli, hogy jelentse neki: igaz-e ezen hir? Pecsétes eredetije Ljubicsnál.

Montenegrói-velencei oklevelek:

29. A crnicsánok szerb levélben segélyt kérnek a török ellen Duoda Péter főprovidurtól. Eredetije Ljubicsnál.

30. Iván vajda és szotoni hivei szerb levélben értesítik a kattarói főprovidurt, hogy a törökök őket megtámadták s ők asszonyaikat és gyermekeiket a dalmát partokra küldték és oltalmába ajánlják. Eredetije Ljubicsnál.

31. Bokan Miklós és a bukovicsánok szerb levélben jelentik a kattarói főprovidurnak, hogy a török elől a dalmát partokra küldött családjaikat kirabolták s kérik, nézzen utána, hogy az elrablottakat visszakapják. Eredetije Ljubicsnál.

32. Mraicsek Nikov pap és a dugodoljániak jelentik Nikoletti kastelai vezérnek, hogy kénytelenek voltak a töröknek négy embert átadni, nehogy mindenöket fölgyujtsák és mindannyiukat rabságba hurcolják és kérik, hogy a tanács előtt mentse ki őket ezért. A szerb eredeti Ljubicsnál.

33. Gluhidol elöljárósága szerb levélben értesíti a főprovidort, hogy a basának kénytelenek voltak négy embert zálogba adni és kérik őt, hogy ezt ne vegye tőlök rossz néven. Eredetije Ljubics birtokában.

34. Raics vajda és a piperiek 1692-ben szerb levélben értesítik a kattarói providurt a török dolgokrol. Eredetije Ljubics birtokában.

35. A montenegrói nemzetgyülés 1694. évi május 4-én Cettinjéből szerb iratban értesíti Alvisa Marcell kattarói főprovidurt, hogy az elhunyt Visarion helyébe megválasztották Sebestyént vladikává. Eredetije Ljubics birtokában.

36. Száva vladika, Vazul és a montenegrói urak sajnálatukat fejezik ki 1757. febr. 7-én Cetinjében kiadott olasz levélben a velencei dogénak a felett, hogy a kattarói providur egy kiáltványt bocsátott ki a montenegróiak ellen és a török javára. Eredetije Ljubics birtokában.

37. Melléklet a montenegrói urak előbbi iratához: a kattarói főprovidur említett kiáltványa olasz nyelven 1756. szept. 20-áról. Eredetije Ljubics birtokában.

38. Vazul vladika olasz levele 1757. jun. 27-én, melyben szemrehányást tesz a dogének, hogy fentebbi levelökre nem válaszolt. Eredetije Ljubics birtokában.

39. Száva montenegrói vladika olasz levele 1767. jul. 24-éről, melyben üdvözli az új dalmáciai és albániai providurt, Reniero Antalt, figyelmébe ajánlja Arszen vladikát és kéri, kegyelmezzen meg néhány pastrovicsbelinek. Fordítás a szerb eredetiből.

40. Reniero Antal válasza olasz nyelven 1767. aug. 15-én Hercegovinából az előbbi levélre. Másolat.

41. Száva montenegrói vladika szerb levele 1770. okt., melyben panaszkodik a dogének, hogy velencei tisztviselők kirabolták a zárdát Sztanjevicsban és Mahinában, két házat

is elvettek tőle Budvában, ezekért kártérítést kér. Pecsétes eredetije Ljubics birtokában.

42. Az ideiglenes velencei hatóság 1797. junius 9-én olasz levélben kéri a montenegrói vladika barátságos támogatását. Eredetije a velencei levéltárban.

Velencei oklevelek:

43. Calbo Ker. János provedore és kattarói kapitány szerb levele 1574. febr. 4-én a pastrovicsi elöljáróságnak egy család gyermekeinek vagyona ügyében. Eredetije Ljubics birtokában.

44. Grbalja község elöljárói 1781. november 4-én szerb levélben kegyelmet kérnek a dogétól két rab számára. Eredetije Ljubics birtokában.

45. Pobor, Mahina és Brajics községek birái és elöljárói 1783. april 1-én szerb levélben kérik a dogét visszatartott fizetésök kiadására. Eredetije Ljubics birtokában.

46. Diedo Angelo dalmáciai és albániai generális proveditor Zárában 1790. jul. 11-én kelt szerb rendelete a vérdij ellen. Az eredeti olasz mellett a szerb fordítás lateralisan.

Boszniai oklevél:

47. Foscari Ferenc velencei doge szláv oklevelének olasz fordítása 1452. jul. 22-éről, melyben három boszniai úrnak megerősíti az Osztoja királytól 1417-ben kapott donációkat. Velencei levéltár.

58. Novákovics Sztoján: A szerbekre és bolgárokra vonatkozó fejezetek a trojadiki hronografban. Starine X. k. 1878., 44—60. l. (Članci hronografa trojadika o Srbima i Bugarima.)

E kronografiának szerb-bolgár részei a délszláv krónikákból szedett kompilációk, maga a kronográf kézirata 1512-ből való. A délszlávokra vonatkozó fejezetek: I. A szerb deszpoták genealogiája, II. A bolgár cárságról, III. A szerb Szśváról, IV. Konstantinápoly elfoglalása a latinok által, V. Aszen János bolgár czár uralkodása, VI. A szerb szent Száváról, VII. A szerb deszpoták genealogiájáról, VIII. Más genealogia, IX. Nemanja sz. Simon szerb uralkodó életéről.

59. Novákovics Sztoján: Jakab hamis ősevangéliuma. Starine X. 1878., 61—71. lap. (Apokrifno protojevangjelje Jakovljevo.)

60. Novákovics Sztoján: A perzsiai Afroditijan meséje Krisztus születéséről. Starine X. 1878., 72—80. l. (Afroditijana Persijanca priča o rogjenju Hristovu.)

61. Jágics V.: Középkori orvosságok, babonázás, bűvölés. Starine X. 1878., 81—126. l. (Sredovječni liekovi, gatanja i vračanja.)

Az eredeti kézirat a prágai cseh nemzeti muzeumban van, a Saffarik-féle gyüjteményben, a 14-ik sz. a. e felirattal: Codex miscellaneus scriptus anno 1690 in monasterio Chodoš. Ez azonban téves, mert e codexről későbbi kéz a 109. lapon azt irja, hogy azt 1688-ban Hopovac Teofán Pesten kapta Belgrádi Teodortól. Saffarik a XIV. század végéről, Jágics a XV. század második feléről valónak mondja.

62. Novákovics Sztoján: Apokrif mese Jóbról. Starine X. 1878., 157—170. l. (Apokrifna priča o Jovu.)

63. Novákovics Sztoján: Népies elbeszélés a rigómezei ütközetről, feljegyezve a XVIII. század első felében. Starine X. 1878., 176—200. lap. (Narodna predanja o boju kosovskom, pobilježena prve pole XVIII. vieka.)

A szerb néphagyomány az 1389-iki szerb-török harcról több kéziratban maradt fenn, melyek egyike sem régibb az 1745-ik évnél; e kéziratok egyikét felhasználta Rajics Jován szerb történetében, egyet, mely »Lázár cár élete« (Zitie cara Lazara) cimen a belgrádi tudós társaság gyüjteményében (30. sz. a.) megvan, kiadta Lavrovski P. orosz tudós. A kéziratok a tartalomban megegyeznek, mert azonegy néphagyományon alapszanak — legérdekesebb részök a Brankovics Vuk és Obilics Milos civódására és Murat megöletésére vonatkozó részlet. A kézirat szövege egész terjedelemben megvan a 186—200. lapon.

64. Matkovics Péter: Két olasz utleirás a Balkánfélszigetről a XVI. századból. Starine X. 1878., 201—256. l. (Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. vieka.)

Catharino Zeno 1550-iki utleirásának kézirata a Correr-muzeumban van 2485. sz. a., szövege itt közöltetik először; Dalmácián, Bosznián, Szerbián át utazott és ezekre nézve földrajzi szempontból értékes, olasz szövege olvasható a 203—247. lapon.

A másik olasz utleirás kézirata a velencei szent Márk könyvtárban van (VI. cod. ital. 105.), ez is most itt jelenik meg először nyomtatásban. Utleirója ismeretlen, az utazás szintén Dalmácián, Bosznián, Szerbián át történt és földrajzi szempontból értékes. A kézirat 1559-ből van, szövege olvasható a 247—256. lapon.

65. Kovácsevics Ljubomir: Néhány szerb felirat és feljegyzés. Starine X. 1878., 257—300. l. (Nekoliko srpskih natpisa i bilježaka.)

66. Ljubics Simon: Raguzai eladási leltár a XIV-ik századból. Starine XI. 1879., 1—18. l. (Popis prodaja dubrovačkih iz XIV. stoljeća.)

Az ezekre vonatkozó olasz eredeti kéziratok megvannak a bécsi udvari könyvtárban 12.677. és 12.678. sz. a. Cimök: »Vendite di Canali, Terre Nove, Stagno e Ponta di Stagno de 1350 in 1728 et ultra« és »Vendite di Breno, Bergatto, Bosanska, Plocce, Gionchetto, Ombla, Losizza, Varbizza, Malfo et Obrovo del 1350 in 1634 et ultra«.

67. Tkalcsics Iván: Oklevelek a XV-ik századból a zágrábi káptalan »vörös könyv«-éből (rubrum capitulare). Starine XI. 1879., 19—75. l. (Izprave XV. vieka iz »crvene knjige« zagrebačkoga kaptola.)

Tkalcsics a káptalan levéltárában néhány kitépett lapot talált, melyek a székesegyház leltárát, káptalani szerződéseket stb. tartalmaztak, utóbb megtalálta ugyanott a rubrum capitulare többi részeit, a délszláv akadémia birtokában (333. sz.) pedig annak elejét is, úgy hogy most együtt van az egész mintegy 300 folio levélből álló kézirat. Ezt a káptalan »rubrum capitulare« névvel nevezte el, hogy megkülönböztethesse az 1354-ben alkotott album capitulare-től, mely a káptalan törvényeit, rendeleteit stb. tartalmazta.

A rubrum capitulare iratai, oklevelei az 1420—1573. közötti időből valók, a mint a rajtok meglevő évszámok bizonyítják. A káptalannak már a XIV. század elejétől fogva küzdelmei voltak alattvalóival, a tized és egyéb szolgáltatások miatt, azonkivül százados harcban állott a Grech városrész polgárságával a vám és vásáradó miatt, mely sok erőszakoskodással, gyujtogatással, vérontéssel járt; továbbá politikai belviszályok is dultak magában a káptalanban, melyek a magyar trónvillongásokkal keletkeztek, végre a török harcok is elfoglalták — ezekre vonatkoznak a káptalani vörös könyv oklevelei és feljegyzései, de van benne ezenkivül még sok adat, mely a káptalan belső életére, a tagok jogaira, kötelességeire stb. vonatkoznak. Fontosak a káptalan által sziszeki, toplicai, szeszvetei alattvalóknak adott kiváltságok és kötelező rendeletek; a XV. századbeli fassionalis iratok; a kézirat becses anyagot tartalmaz a tized és egyéb jobbágyi és alattvalói szolgáltatásokra nézve, mely az akkori nemzetgazdászatra nézve fontos; továbbá becsesek az akkori pénzre, pénzértékre, a káptalan és nemesség viszonyának megismerésére nézve.

Az 1354-iki album capitulare a káptalan és tagjainak minden jogát és kötelességét tartalmazta, azért az uj kanonokok arra tették le az esküt — idővel azonban e törvénykönyv némely rendelkezését a változott viszonyok miatt meg kellett változtatni, erre a káptalan engedélyt is kért VIII. Ince pápától és azt 1487. évi april 7-én meg is kapta

(l. szövegét a 21—22. oldalon); hogy megalkották-e ezen uj káptalani törvénykönyvet vagy sem, nem tudni, nyoma nincs; de az is bizonyos, hogy ezen uj törvénykönyv tartalmánál fogva nem lehetett ez a rubrum capitulare, melynek szerkezete és tartalma egészen más mint a régi album capitulare volt, vagy a milyennek az ezt helyettesítő törvényvkönvnek kellene lennie.

A következőkben adjuk az oklevelek és iratok cimét és a lapot, melyen Tkalcsics közli: I. 1420. aug. 9. A zágrábi káptalantól Toplica városnak adott szabadalmak. (23. l.) — II. Némely rendelkezések a bor eladására vonatkozólag Toplica városban. (24. l.) — III. 1440. okt. 7. Ludbregi János litteratusnak adományoztatik Kobilják praedium. (25. l.) — IV. 1445. dec. 19. Némely ékszerek és drágaságok a káptalannak zálogba adatnak. (26. l.) — V. 1447. máj. 20. A zágrábi káptalan Demeter tinini püspök iratait az ő áthelyezéséről a zágrábi püspökségre, melyeket a római kuriának küldött, hamisítványoknak nyilvánítja. (26. l.) — VI. 1454. jun. 28. A Sloterkch Péter fődiákon ellen hozott itélet oklevelek hamis megpecsételése miatt. (27. l.) — A püspök ur jováhagyása a Sloterkch Péter ur elleni ügyben. (28. l.) — VII. 1454 körül. Káptalani megállapodás a zágrábi választott püspök ügyében. (29. l.) — VIII. 1455. dec. 31. Néhány nyugta az aranyműveseknek adott ezüstről, hogy abból a sz. csecsemőnek (Herodes féle D. M. E.) ereklyetartót készítsenek. (29. l.) — IX. 1455. december 31. Pál és Benedek zágrábi aranyművesek az ártatlan gyermeknek készítendő ereklyetartó számára átvett és feleslegesül fenmaradt ezüst beszolgáltatására nézve nyugtáztatnak. (30. l.) — X. 1458. ápril. 8. Vitus prépost és Kelemen mesterkanonok ideiglenenen megfosztatnak praediumaiktól és jövedelmeiktől. (30. l.) — XI. 1458. ápr. 12. A betegek (kanonokok) az okmányhitelesítés jövedelmeiből úgy részesülnek, mint azok, a kik jelen vannak a sekrestyében. (31. l.) — XII. 1460. Tompa Tamás 34 forintot kap a Bexini tizedből. (32. l.) — XIII. 1460 körül. A káptalanbeliek megállapodása a kanonoki jogok megtámadója ellen. (32. l.) — XIV. 1462. máj. 24. Mátyás király a váradi püspöknek teljes jogot ad a zágrábi egyház összes javadalmainak adományozására. (32. l.) — XV. 1462. jun. 18. Zágráb városának intézkedése a betörések ellen. (32. l.) — XVI. 1464. máj. 25. Büntetési statutum a jobbágyok által elvitt javak és tárgyak visszatartói ellen. (34. l.) — XVII. aug. 17. Demeter vikáriusnak választatik. (34. l.) — XVIII. 1464. okt. 21. Megállapíttatik a megtorló büntetés (poena talionis). 34. l. — XIX. 1465. jan. 18. Mátyás király meg-

parancsolja a zágrábi káptalannak, hogy a közügyekkel elfoglalt és távollevő kanonokoknak összes jövedelmeit kiadja. (34. l.) — XX. 1466. szept. 26. A sz. keresztről nevezett oltár rektorsága Kelked Mátyás kanonokra bizatik. (35. l.) — XXI. 1467. nov. 6. Statutum a káptalani szabadalmak megvédelmezéséről és a titkok megőrzéséről. (36. l.) — XXII. 1469. dec. 19. A zágrábi káptalan 500 arany forintért Bathka Péternek, anyjának és fivéreinek elzálogosítja Toplicát és districtusát. (36. l.) — XXIII. 1470. Sziszek városának és provinciájának szabadság adatik. A vojvoda választásáról és jövedelmeiről. A vojvoda eskületételéről. A rágalom büntetéséről. A pofozás büntetéséről. A bűntényekért halálraitélteknek vagyonáról. A gyanússágról a biráskodásban. A hivatalról való felmentésről. A bor és sertés tizedről. (38—43. l.) — XXIV. A sziszeki provincia jogairól. (43. l.) — XXV. Zelina András rossz erkölcsei miatt elűzetik. (45. l.) — XXVI. 1473. jul. 6. A káptalani térség megerősítésére vonatkozó statutum. (45. l.) — XXVII. 1473. aug. 27. A kézbeli bombardok szétosztásáról. (46. l.) — XXVIII. 1474. jan. 12. Az adózási taksáról szóló statutum. (46. l.) — XXIX. 1475. Statutum arról, hogy Zagorjében hogyan fizetendő a tized a zágrábi káptalannak. (47. l.) — XXX. 1476. jul. 2. Azok büntetéséről, kik a királyi taksát nem fizették. (51. l.) — XXXI. 1476. aug. 19. Mily büntetéssel büntetendők, kik a megállapitott terminusra be nem fizetik a káptalani jövedelmeket. (51. l.) — XXXII. 1477. jan. 7. Némely rendelkezés a toplicai jövedelmek mikénti elhelyezéséről és beszedéséről. (51. l.) — XXXIII. 1477. jan. 10. Fábiánnak, Miletinecz Pál kanonok unokaöcscsének, Sziszek városáról a káptalannak kilenc évről járó szolgáltatásokra nézve némely engedmények tétetnek. (52. l.) — XXXIV. 1477. aug. 18. Statutum a polgárok letelepítéséről a káptalani téren. (52. l.) — XXXV. 1478. febr. 17. A káptalani alattvalók szükséges házépítéséről a Novavesz nevü helységben. (53. l.) — XXXVI. 1478. jun. 10. Az iratok pecsétes hitelesítésére nézve némely intézkedés. (57. l.) — XXXVII. 1478. szept. 15. A káptalani térség erődítéseinek éjjel-nappal való őrzéséről. (54. l.) — XXXVIII. 1478. Statutum a tizedek bérbeadásáról. (54. l.) — XXXIX. 1480. jun. 28. Felmentvény András dubicai főiákonus részéről a visszatartott jövedelmek kifizetésére nézve. (54. l.) — XL. 1481. aug. 31. Brestje telepitvényeseinek a praedialis szolgáltatások tekintetében némely kedvezmények adatnak. (55. l.). — XLI. 1481. A káptalani jövedelmek bérbeadásáról készpénzben. (55. l.) — XLII. 1482. márc. 2. Zyzek város, uradalom és provincia szabadalmainak másolata. (55. l.) —

XLIII. 1482. junius 27. Petrovina villa szabadalmainak másolata. (57. l.) — XLIV. 1482. aug. 23. Sesvete (Mindszent) helység szabadalmainak másolata a tűzvész után. (59. l.) — XLV. 1482. A Zágráb melletti Sesvete helységnek a káptalan által adott szabadalmainak másolata. (59. l.) — XLVI. 1482. febr. 25. Annak büntetéséről, ki a káptalani pecsét szekrényének kulcsát nem szolgáltatja be. (61. l.) — XLVII. 1483. jun. 11. A káptalani biró a káptalani tér piaci ügyeiben intézkedjék. (62. l.) — XLVIII. 1483. jun. 15. Toplica bérbeadására vonatkozó némely intézkedés. (62.. l.) — XLIX. 1484. jun. 8. A kocsmázó és kockát játszó kanonokokról. (62. l.) — L. 1484. jun. 15. Róbert prépost különböző kihágások miatt felfüggesztetik hivatalától, jövedelmeitől és a káptalanból kizáratik. (62. l.) — LI. 1485. jun. 4. A toplicai malom Vracsics Gergely és Valentin toplicai polgároknak adományoztatik. (63. l.) — LII. 1485. aug. 22. Sziszek város és kerületnek a bortized tekintetében adott kiváltságok. (64. l.) — LIII. 1485. szept. 16. Mennyivel kell minden kanonoknak a harangozó fizetéséhez hozzájárulni. (65. l.) — LIV. 1487. márc. 30. Dumkovec praedialisták szolgáltatásai leszállíttatnak. (65. l.) — LV. 1487. máj. 4. A lovak és marhák őrzéséről a pásztorok által. (66. l.) — LVI. 1487. jul. 20. A káptalani jövedelmek őrei megválasztatnak. (66. l.) — LVIII. 1487. A tizedbérlőkről, kik a meghatározott terminusra nem akarnak vagy nem birnak fizetni. (67. l.) — LIX. 1488. máj. 12. Az istentiszteletről elmaradó kanonokok büntetései. (67. l.) — — LX. 1489. jan. 3. Az ünnepek megtartásáról és megünnepléséről. (67. l.) — LXI. 1490. jul. 26. A tizedbérlőkről és az ő kimutatásaikról. (69. l.) — LXII. 1492. márc. 2. Az orvos fizetése a káptalantól megállapíttatik. (69. l.) — LXIII. 1492. dec. 13. A felajánlott sziszeki malacoknak Zágrábba való szállításáról. (70. l.) — LXIV. 1493. jul. 26. Kojenik helység népének káptalani taksája leszállíttatik. (70. l.) — LXV. 1493. dec. 4. Az Ivanorieka jobbágyainak szolgáltatásairól és az ezeket megtagadók büntetéseiről. (70. l.) — LXVI. 1493. A kanonokok korfokozata. (71. l.) — LXVII. 1494. febr. 4. Zempche Fábián kanonok ellen hozott szentencia. (71. l.) — LXVIII. 1494. jul. 19. Domkovec helység erdejének egy része felhasználható. (72. l.) — LXIX. 1494. A krapinai plébánossal a tizedre nézve kötött egyezség. (73. l.) — LXX. 1494. dec. 30. A feleseknek a tizedből a teljes fél jár. (73. l.) — LXXI. 1495. febr. 3. Egy novaveszi ház telkével a székesegyház sz. Pál oltárának javadalmához csatoltatik. 73. l.) — LXXII. A praebendariusoknak meghagyatik, hogy ne tartsanak gyanús személyeket. (74. l.) — LXXIII. A kineve-

zett praebendariusok eskü mintája. (74. l.) — LXXIV. Az ideiglenesen alkalmazott káptalani tisztviselők eskü mintája.

Tkalcsics az 1354-iki Album capitularet kiadta 1874-ben a Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis II. kötetében; VIII. Ince pápa 1487-iki bullája a zágrábi káptalani levéltárban van fasc. 88. nr. 22.

68. Rácski Ferenc: Levelezés a végvidéki török és horvát tisztek között. Starine XI. 1878., 76—152. l. (Dopisi izmedju krajiških turskih i hrvatskih častnika.)

Rácski itt 154 ilyen levelet közöl, melyek horvát nyelven, részben latin, részben ciril betűkkel irvák. E levelek nyelvtörténeti szempontból is érdekesek, mert iróik az akkori horvát népnyelven irtak, a válaszfal a latinbetűs és cirilbetűs irás között akkor még nem volt meg, mert katholikus horvátok is gyakran ciril betűkkel irtak, a mi ma már nem fordul elő, — főfontosságuk azonban történelmi.

E levelekből számos olyan harcról, ütközetről, kölcsönös beütésről a boszniai-horvát határokon értesülünk, melyekről a történelem eddig mit sem tudott; sok szó van bennök a rabságba jutottakról és kiszabadításukról, mi az akkori kulturális viszonyokra nézve fontos; megismerkedünk számos olyan személylyel, kiket semmi más iratok nem említenek, megtudjuk, kik voltak azon előkelő bosnyákok, kik a boszniai várakat birták, vagy török hadi szolgálatban voltak; látjuk, milyen volt végeink szervezete, mielőtt azok határozott határőrvidéki szervezetet kaptak; megtudjuk, kikre volt ekkor bizva a végvárak védelme (Berkisevina, Kosztajnica, Letovanics, Ogulin, Petrinja, Sziszek stb.), sőt azt is, mely végvárunk mikor volt a mienk és mikor török kézen.

Sziszek kapitányai zágrábi kanonokok voltak, ezek sorából e levelek a következőket említik: Augusztics Tamás, Babics János, Dojcsics István, Filipasics Janko, Jagusztics Tamás, Jurinics Miklós, Koos Pál, Mikulics Kristóf, Niksics Iván, Subics Iván, Sopanics András, Susák András, Turják György, Vajdics Mihály, Znika Iván, Zsupanics András. A kanonok kapitányok mellett a sziszeki várban voltak a vajdák, knezek és porkolábok, kik közül többnek neve előfordul a levelekben. A horvát főurak közül e levelezésben résztvesznek Keglevics Péter, Zsigmond és János és Patacsics Péter.

A levelek a XVI. és XVII. századból valók és csak a kisebb részen van dátum, többnél ez pótolható a levelezők életideje és működése és más körülmények alapján.

1. 1567 körül. Juszuf kosztájnicai vezér cirilbetűs horvát levele Mikulics Kristófhoz és a többi sziszeki és zágrábi

urakhoz Iván Lucsics tárgyában, ki fogságba került. Eredetije a délszláv akadémia birtokában.

2. 1600—1602 körül. Haszan aga, kosztájnicai dizdár, cirilbetűs horvát levele Szelnicay Miklós zágrábi püspökhöz, a fogságba került Marian tárgyában. Eredetije a délsz. akad. birtokában.

3. 1605. Novi. Mehmet kapitány és a novii török urak cirilbetűs horvát levele Raguzának, melyben megköszönik az értesítést, hogy az uszkokok elhajóztak Makarszkából. Ered. a délsz. akad. birtokában.

4. 1605. jul. 9. Novi. A novii török előljáróság cirilbetűs horvát levélben kéri a raguzaiakat, hogy az uszkokoktól eszközöljék ki néhány emberök szabadonbocsáttatását, kiket Trebinjében elfogtak és kérik, hogy többé határaikon ne engedjék át az uszkokokat. Eredetije u. o.

5. 1605. okt. 28. Novi. A novii agák cirilbetűs horvát levélben köszönetet mondanak Raguzának az értesítésért, hogy egy uszkok hajó Meletánál mutatkozik. Eredetije u. o.

6. 1606. aug. 3. Novi. Mehmet kapitány és a novii előljáróság cirilbetűs horvát levélben köszönetet mondanak Raguzának az ellenséges hadseregről adott jelentésért. Eredetije ugyanott.

7. 1607. márc. 8. Novi. A novii előljáróság cirilbetűs horvát levélben megköszöni Raguzának az értesítést, hogy 60 uszkok benyomult Dalmáciába. Eredetije u. o.

8. 1623. okt. 15. Körös. Trosljevics Haszán aga latinbetűs horvát levélben ir Geréczy Mátyásnak, Irizvan nevü fogoly ügyében. Eredetije u. o.

9. 1648 körül. Miharem kosztájnicai csehaja cirilbetűs horvát levélben ir Patacsics Péter litovanicsi kapitánynak, egy fogságba került leány és egy puska tárgyában. Eredetije ugyanott.

10. 1648 körül. Ugyanennek Patacsics Péterhez intézett cirilbetűs horvát levele a fogságba került leány ügyében. Eredetije u. o.

11. 1648 körül. Ugyanannak levele Patacsics Péterhez a fogságba kerültek ügyében. Eredetije u. o.

12. 1648 körül. Két dubicai török latinbetűs horvát levele a sziszeki urakhoz Merksics Radován jobbágy ügyében. Eredetije a zágrábi kápt. levéltárban, ant. fasc. 39. nr. 9.

13. 1648 körül. Musztafaga Serics dubicai parancsnok cirilbetűs horvát levélben értesíti Zsupanics András sziszeki kapitányt, hol van valami Péter és Vukasin, Patacsics jobbágya. Eredetije a zágrábi káptalan levéltárában, ant. fasc. 39. nr. 9.

14. 1648 körül. Faszli Csehaja Kosztajnicából cirilbetűs horvát levélben értesiti Zsupanics András sziszeki kapitányt, hogy Szolimán nevü foglya meg fogja neki fizetni a váltságdijat. Eredetije a zágrábi káptalan levéltárában, ant. fasc. 39. nr. 9.

15. 1650 körül. Regep, kosztájnicai odabasa, cirilbetűs horvát levélben ir Turják György sziszeki kapitánynak, miért nem kapta meg eddig Turják a váltságdíjat a szabadonbocsátottakért és igéri, hogy ezentúl előre fog fizetni a szabadonbocsátottakért. Eredetije u. o.

16. 1650 körül. Regep Momkovics cirilbetűs horvát levélben kéri Turják kapitányt, hogy bocsássa szabadon Gergely és Mihály nevü alattvalóit. Eredetije u. o.

17. 1651 körül. Turják sziszeki kapitány latinbetűs horvát levele Regep kosztájnicai parancsnoknak, hogy küldje meg neki a váltságdíjat két rabért, melylyel még tartozik. Eredetije u. o.

18. 1652 körül. Abdulah Dizdarevics cirilbetűs horvát levele Turják György kanonok sziszeki kapitányhoz, hogy küldje el hozzá meghitt emberét, hogy átadhassa neki a váltságdíjat Musztafáért. Eredetije u. o.

19. 1652 körül. Turják György sziszeki kapitány latinbetűs horvát levele Abdulah Dizdarevics agához, hogy küldjön neki marhát váltságdíj fejében Szemicsért. Eredetije u. o.

20. 1655 körül. Recsep odabasa Jaszenovácból cirilbetűs horvát levele a sziszeki urakhoz, melyben menteget egy bizonyos Szalihot és kéri, hogy küldjenek neki mézet. Eredetije u. o.

21. 1655 körül. Becsir kosztájnicai odabasa cirilbetűs szerb levele Filipasics Janko sziszeki kapitánynak, hogy engedjen valamit le Mehmet váltságdíjából. Eredetije u. o.

22. 1655 körül. Omer aga, kosztájnicai dizdár, cirilbetűs horvát levele, melyben alkudozik Filipasics Jakab sziszeki kapitánynyal némely foglyok váltságdíja fölött. Eredetije ugyanott.

23. 1655 körül. Uj levél Omer agától ugyane tárgyban. Eredetije u. o.

24. 1655 körül. Mahmut aga cirilbetűs horvát levele Filipanics sziszeki kapitánynak, melylyel megküldi a váltságdíjat a fogoly Musztafáért és Franért. Eredetije u. o.

25. 1655 körül. Valami Franjo nevü fogoly cirilbetűs szerb iratban igéri Filipanics sziszeki kapitánynak, hogy mielőbb meg fogja neki fizetni a váltságdíjból azt, a mivel még tartozik neki. Eredetije u. o.

26. 1655 körül. Saban Momkovics csehaja Kosztájnicából cirilbetűs szerb levélben ir Filipasics sziszeki kapitánynak Gergely és Mihály foglyok tárgyában. Eredetije u. o.

27. 1655 körül. Huszein gradiskai odabasa latinbetűs horvát levele Filipovics Janko sziszeki kapitánynak, Balázs nevü alattvalójának váltságdíja tárgyában. Eredetije u. o.

28. 1655 körül. Omer Szolfikaragics aga Dubicából cirilbetűs szerb levele a sziszeki kapitányhoz egy rabnő és több rab tárgyában. Eredetije u. o.

29. 1655 körül. Musztafaga Serics Dubicából cirilbetűs szerb levélben irja Filipanics sziszeki kapitánynak, hogy ne háborgasson valami Pétert. Eredetije u. o.

30. 1655 körül. Musztafaga Serics dubicai kapitány cirilbetűs szerb levele Filipanics sziszeki kapitánynak, hogy a törvény értelmében bocsásson szabadon egy Jovan nevü jobbágyat, kit gazdája megvert. Eredetije u. o.

31. 1655 körül. Saban hagyi kosztájnicai odabasa cirilbetűs szerb irásban kezeskedik a sziszeki kapitánynak Mihály és Gergely foglyokért. Eredetije u. o.

32. 1655 körül. Graho Kosztájnicából cirilbetűs horvát levelet ir a sziszeki kapitánynak, melyben mentegetőzik, hogy ő nem rágalmazta Rogán vajdát. Eredetije u. o.

33. 1655 körül. Huszein Csehaja latinbetűs horvát levele Sztankovics vajdához, melyben felszólítja, hogy fizesse ki neki tartozását és jelentse neki, hogy ő (Huszein) tartozik-e neki valamivel, hogy becsületesen kifizethesse. Eredetije u. o.

34. 1655 körül. Haszan Csekics aga cirilbetűs horvát levele Antolcsics Mihály sziszeki porkolábnak, hogy térítse meg neki azt a váltságdíjat, melyet ő a porkoláb gyermekeiért és feleségeért fizetett. Eredetije u. o.

35. 1655 körül. Betyir kosztájnicai odabasa cirilbetűs horvát levele Antolcsics sziszeki porkolábhoz, melyben úgy kéri mint apját, hogy bocsássa szabadon Cvetovics derék ifjut. Eredetije u. o.

36. 1655. Saban Jaszenovácból cirilbetűs horvát levele Antolcsics Mihálynak Sziszeken, hogy küldjön neki mézet és hat rőf zöld posztót. Eredetije u. o.

37. 1655 körül. Betyir kosztájnicai odabasa cirilbetűs horvát levele Antolcsics Mihály sziszeki porkolábnak foglyok és posztó tárgyában. Eredetije u. o.

38. 1662 körül. Valami Gábor a török rabságban cirilbetűs horvát levélben könyörög Sutak András kanonok sziszeki kapitánynak, hogy váltsa ki. Eredetije u. o.

39. 1662 körül. Ugyanez a Gábor könyörög cirilbetűs horvát levélben Trohar István sziszeki porkolábnak, hogy fogja pártját. Eredetije u. o.

40. 1662. jan. 28-án. Ali Serics bég cirilbetűs horvát levele Suták András sziszeki kapitánynak Jakab jobbágy tárgyában, ki némi váltságdíjat hoz neki. Eredetije u. o.

41. 1662 körül. Truhar István sziszeki dizdar latinbetűs horvát levele Omar aga kosztájnicai dizdárhoz, hogy Habibot más foglyokért cserélje ki. Eredetije u. o.

42. 1662 körül. Ali bég dubicai kapitány cirilbetűs horvát levele Suták András sziszeki kapitánynak, hogy adjon hosszabb határnapot Jakab nevű fogolynak a váltságdíj kifizetésére. Eredetije u. o.

43. 1662 körül. Miharem Csehaja cirilbetűs horvát levele »szolgájához«, Csuporhoz, mit hajlandó adni egy rabért, a kit visszaküld neki, hogy láncra verhesse, ha nem elégszik meg a váltságdíjjal. Eredetije u. o.

44. 1664 körül. Ali bég Serics dubicai kapitány cirilbetűs horvát levele Vajdics Mihály sziszeki kapitányhoz, melyben kéri, hogy engedjen el valamit Haszan váltságdíjából és adjon neki fizetési halasztást. Eredetije u. o.

45. 1664 körül. Haszán Dubicából cirilbetűs horvát levele Vajdics Mihályhoz és a kanonokokhoz egy adósság tárgyában és ezért alkudozik velök. Eredetije u. o.

46. 1664 körül. Szolfikar aga dubicai hagyi cirilbetűs horvát levele Vajdics Mihály sziszeki kapitányhoz, hogy kerítse kézre Berek Miklóst, ki neki hatszáz talérral tartozik. Eredetije u. o.

47. 1664 körül. Valami Haszanac cirilbetűs horvát levélben mentegetőzik Vajdics kapitány előtt, hogy eddig nem küldhetett neki árút és kéri, küldjön neki 20 akó mézet. Eredetije u. o.

48. 1667 körül. Mehmet Serics aga cirilbetűs horvát levélben kéri Kósz sziszeki kapitányt, hogy engedjen el valamit Simics váltságdíjából, különben nem fizetheti ki. Eredetije ugyanott.

49. 1670 körül. Ibrahim Ireisz Karalics gradiskai parancsnok cirilbetűs szerb iratban értesíti Babics Iván sziszeki kapitányt, hogy Csovics meghalt. Eredetije u. o.

50. 1678. jun. 6. Novi. Kuvelics Miklós cirilbetűs horvát levélben értesíti a raguzai comest és urakat, hogy a török hadsereg Oroszország ellen indult és értesíti a raguzai követek ügyéről Konstantinápolyban. Eredetije a délszlav akad. birtokában.

51. 1678. febr. Ibrahim dubicai odabasa cirilbetűs horvát levélben értesíti Augusztics Tamás sziszeki kapitányt, hogy azt hallotta, hogy hajlandó leszállítani Tamás fogolynak váltságdíját és e tárgyban utbaigazítja. Eredetije a zágrábi kápt. levélt., ant. fasc. 39. nr. 9.

52. 1678. jun. 17. Augusztics Tamás zágrábi kanonok sziszeki kapitány latinbetűs horvát levele Ibrahim Sajtovics odabasának Dubicában Tamás fogoly tárgyában. Eredetije ugyanott.

53. 1678. Ibrahim ugyane tárgyban cirilbetűs levelet ir és kéri Auguszticsot, hogy küldjön neki mézet. Eredetije ugyanott.

54. 1678. Augusztics alkudozik e rab tárgyában Ibrahimmal; cirilbetűs levél. Eredetije u. o.

55. 1678. Ibrahim válasza e tárgyban. Eredetije u. o.

56. 1678. Ibrahim újból kéri e rab váltságdíjának leszállítása tárgyában, mert nagyon szegény. Eredetije u. o.

57. 1678. okt. 31. Augusztics Tamás zágrábi kanonok, sziszeki kapitány, latinbetűs horvát levele, melyben Haszán Cirkinagicsot értesíti, hogy az ő kedvéért két rabnak leszállította váltságdíját. Eredetije u. o.

58. 1678. nov. 21. Tominics György sziszeki porkoláb latinbetűs horvát levélben értesíti Jagusztics Tamás zágrábi kanonokot, minő hireket hallott a törökről. Eredetije u. o.

59. 1678. Habib zászlótartó cirilbetűs levélben kéri Tominics Gy.-t Sziszeken, hogy hajtsa be Cvitnicsen azt, a mivel az neki tartozik. Eredetije u. o.

60. 1678. Szvrakics Habib Jaszenovácból cirilbetűs levélben fölhivja Cvieticset Gredából, hogy fizesse meg tartozását. Eredetije u. o.

61. 1679. márc. Haszán Crkinagics dubicai odabasa cirilbetűs levele Augusztics Tamásnak, melyben értesíti, hogy Sziva nevü szolgájától a rablók az uton elvették a tárgyakat, melyeket neki küldött — és Augusztics latinbetűs válasza. Eredetije u. o.

62. 1679. Ugyanaz ir cirilbetűs levelet Auguszticsnak, melyben értesíti, hogy Sziva szolgáját sok árúval utnak inditotta és pártfogásába ajánlja. Eredetije u. o.

63. 1679. Ugyanaz ir cirilbetűs levelet Auguszticsnak, melyben értesíti, hogy a mézet megkapta — és Augusztics latinbetűs válasza. Eredetije u. o.

64. 1679. Ugyanaz cirilbetűs levélben alkudozik Sziva váltságdíjáért Auguszticscsal — és ennek latinbetűs válasza. Eredetije u. o.

65. 1679. Haszán levele ugyane tárgyban. Eredetije ugyanott.

66. Ibrahim Piro Dubicából és Augusztics levélváltása Tamás fogoly tárgyában. Eredetije u. o.

67. 1679. Ibrahim és Ozman Dubicából cirilbetűs iratban kérik Auguszticsot, hogy küldje el nekik Tuskanec Valentint. Eredetije u. o.

68. Augusztics cirilbetűs levele 1679-ből Oszmánhoz Dubicába, melyben kéri, hogy küldje el neki azon tárgyakat, melyeket elődje neki megigért, a levelet latinbetűs irással végzi. Eredetije u. o.

69. 1679. Ozman Kesztics basa latinbetűs horvát levele Auguszticshoz, melyben kijelenti, hogy Tamás jobbágyért jótállást nem vállalhat. Eredetije u. o.

70. 1679 körül. A sziszeki kapitány kéri Osmant és a többi urakat, hogy kegyesen bánjanak a náluk rabságban levő Gáborral. Latinbetűs horvát irat, eredetije u. o.

71. 1679 körül. Musztaj-Serics bég dubicai kapitány cirilbetűs levele Augusztics Tamás sziszeki kapitánynak, melyben jelenti, hogy némely embereit elfogta és csak akkor bocsátja szabadon, ha visszakapja azt a vagyonát, melyet tőle Koszkár Péter elragadott. Eredetije u. o.

72. 1681. Ibrahim Ireiz cirilbetűs iratában Dojcsics Istvánnak kezeskedik Márk rabjáért. Eredetije u. o.

73. 1681 körül. Achmet Gluhics dubicai zászlótartó Dojcsics István sziszeki kapitánynak cirilbetűs iratban ajánlja Tamás nevü alattvalóját, hogy legyen gondja, hogy ez elveszett holmiját visszakapja. Eredetije u. o.

74. 1681 körül. Ugyanez ir Dojcsicsnak Tamás tárgyában, hogy ezt ne foszszák ki. Eredetije u. o.

75. Musztaf Szelmanovics jaszenováci odabasa ciril iratban értesíti Dojcsics István zágrábi kanonokot és várkapitányt, hogy kezességét Durákért elfogadja. Eredetije u. o.

76. 1681 körül. Musztaf-Szelmanovics cirilbetűs iratban Gábor deáknak Sziszeken azt irja, hogy kész gradiskai Györgyért 400 tallért fizetni. Eredetije u. o.

77. 1681 körül. Achmet Gluhics dubicai zászlótartó cirilbetűs irata Augusztics sziszeki kapitányhoz, melyben kéri, hogy András rab váltságdíját szállítsa le, különben nem váltják ki. Eredetije u. o.

78. 1679—1688 közt. Omer dubicai odabasa ciril iratban jelenti a sziszeki kapitánynak, mennyi váltságdíjat fizettek már Sziváért. Eredetije u. o.

79. 1679—1688 közt. Tiz török elöljáró ciril iratban biztosítják Augusztics Tamás sziszeki kapitányt, hogy a fogoly Tamás teljesen vagyontalan. Eredetije u. o.

80. 1679—1688 közt. Mehmet-Halilagics alsó-bródi parancsnok alkuszik Auguszticscsal egy ló és Balázs jobbágy tárgyában. Eredetije u. o.

81. 1679—1688 közt. Több török ir Auguszticsnak a hazug Szrebrics ellen. Eredetije u. o.

82. 1686. Mahmut-Ireisz Tyurics kosztájnicai parancsnok némely tárgyakat küld Znika Iván sziszeki kapitánynak. Ciril eredetije u. o.

83. 1686. Ugyanaz Znikának Balázs fogolyért posztót, szőnyegeket kinál. Ciril eredetije u. o.

84. 1686 körül. Mehmet Serics aga Dubicából Znikának Jovan rabért 500 garast kinál. Ciril eredetije u. o.

85. 1686 körül. Ugyanaz kéri, hogy Jován váltságdíjából 100 tallért engedjen el. Ciril eredetije u. o.

86. 1686 körül. Ugyanaz kéri, hogy engedje szabadon Jovánt, ő kezeskedik érte. Ciril eredetije u. o.

87. 1688. Miharem kosztájnicai csehaja kéri Auguszticsot, hogy Achmet váltságát szállítsa le. Ciril eredetije u. o.

88. 1688 körül. Kosztájnica török elöljárója kéri a sziszeki kapitányt a foglyok kicserélésére. Ciril eredetije u. o.

89. 1676—92 közt. Achmet-Gluhics Dubicából kezeskedik Szubics sziszeki kapitánynak Ali váltságdíjáért. Ciril eredetije u. o.

90. 1676—92 közt. Omer dubicai odabasa kéri Szubicsot, hogy Antul váltságdiját szállítsa le, mert szegény, különben ő kezeskedik érte. Ciril eredetije u. o.

91. 1676—92. közt. Musztafa Szmáics dubicai odabasa értesíti a sziszeki kapitányt a neki küldöttekről és nyugtatványt kér a küldött 97 tallérról. Ciril eredetije u. o.

92. 1676—92 közt. Huszein Horvatjanin jaszenováci odabasa Szubics János sziszeki kapitánynak irt Mahmut kiváltásáról. Ciril eredetije a délszláv akad. birt.

93. 1662—92 közt. Három török ir a sziszeki kapitánynak, hogy Habibért nem adhatják cserébe Ferencet, mert ez többet ér és érte váltságdijat akarnak. Ciril eredetije a zágrábi kápt. levélt., ant. fasc. 39. nr. 9.

94. 1688—92 közt. Ali Kulaisch Hufa megfenyegeti Omericsot, hogy megjár, ha el nem küldi azt, a mit üzent neki. Ciril eredetije u. o.

95. 1694. dec. 23. Szelin Zukor János latinbetűs horvát levele Jurinics Miklós sziszeki kapitánynak és zágrábi kanonoknak, hogy egy rabért öt ur jótáll. Vig karácsonyt kiván

neki és kéri, ha feléje viszi utja, forduljon be hozzá. Eredetije ugyanott.

96. 1694 körül. Ramadan aga, Bielasztiena parancsnoka, ciril levélben kezeskedik Jurinicsnak Zemanics Saban váltságdijáért — és Jurinics latinbetüs horvát válasza. Eredetije u. o.

97. 1695. jul. 11. Zrinyvár. Delisimunovics Keglevics Pétert értesíti, hogy levelét megkapta. Ciril eredetije a délszláv akad. birtokában.

98. 1696. máj. 7. Musztafa Ferhatpasics Banjalukából irt Keglevics Péter Una-Kupa vidéki parancsnoknak, hogy nézze, hogy Milunics János visszaadja neki azt, a mit tőle elvitt. Ciril eredetije u. o.

99. 1697. Radoica Vutkovics és a többi knezek ajánlkozása. Ciril eredetije u. o.

100. 1698 nagycsütörtökön, Diakovár. Pozsegai Miklós boszniai püspök papságának sz. olajat küld; a zágrábiak sürgetésével ne törődjenek. Cirilbetűs fordítása u. o.

101. 1698. Magyira Vuk levele Keglevics Péterhez, hogy megtérítsék neki azon árúkat, melyeket Deverkovics Miroszláv elkobzott. Ciril eredetije u. o.

102. 1699. Ibrahim aga kamengradi parancsnok levele Makar ezredeshez két rab ügyében. Ciril eredetije u. o.

103. 1699. jul. 29. Ali odabasa ir Keglevics Péternek, Gvozden rab tárgyában. Ciril eredetije u. o.

104. 1699. szept. 1. Ali Szinics aga Keglevics Péternek jótáll Bogics rabért. Ciril eredetije u. o.

105. 1699. szept. 17. Ferhatbasics Musztafa alajbég Banjalukában kezeskedik Keglevics Péternek Saban gjehajáért. Ciril eredetije u. o.

106. 1700. márc. Vukaszovics Tamás buzsimi Alinak kezeskedik Sztifánovics Todorért. Ciril eredetie u. o.

107. 1700. jul. Ali buzsimi gjehaja igazságot kér a karlócai katonai parancsnokságtól. Ciril eredetije u. o.

108. 1700. szept. 4. Zaluka. Besirevics Oszman aga, osztrozsi kapitány, hitére fogadja, hogy Vezmar Beriszáv és Sumonics Miladin adósságát ki fogja fizetni. Ciril eredetije u. o.

109. 1700. U. a. Keglevics Péter kosztájnicai parancsnoknak Muicáról. Ciril eredetije u. o.

110. 1700. U. a. Keglevics Pétertől egy vizslát kér. Ciril eredetije u. o.

111. 1700 körül. Szahinagics Mehmet aga Znika ogulini kapitánynak lopott lovak ügyében ir. Ciril eredetije u. o.

112. 1700 körül. Besirevics Ozman aga figyelmezteti Znika Zsiga ogulini alkapitányt, szolgáltasson igazságot

Tatalovics Márknak, különben zavar lesz a végeken. Ciril eredetije u. o.

113. 1700 körül. Zirics-Sahin aga Znikától visszakéri holmiját. Ciril eredetije u. o.

114. 1700 körül. Kovacsevics Alibeg Bihácsról Znikának lopott tárgyak ügyében ir. Ciril eredetije u. o.

115. 1700 körül. Besirevics Ozman aga latinbetűs horvát iratban felszólítja Gusics Fr. K.-t, hogy szolgáltassa ki neki Tatalovics Márkot. Eredetije u. o.

116. 1700 körül. Muhamed osztrovicai dizdár Keglevics Péternek Musztafa rab tárgyában. Ciril eredetije u. o.

117. 1700 körül. U. a. Keglevics Péternek u. e tárgyban. Ciril eredetije u. o.

118. 1700 körül. U. a. e tárgyban. Ciril eredetije u. o.

119. 1696—1703 körül. Ferhatbasics Musztafa alajbég levele Keglevics Péterhez foglyok ügyéhen. Ciril eredetije u. o.

120. 1696—1703 közt. U. a. ugyane tárgyban. Ciril eredetije u. o.

121. 1696—1703 közt. Szinics-Ibrahim aga Keglevics Péternek Radován fogoly ügyében. Ciril eredetije u. o.

122. 1696—1703. Török fogságban levők segélyért Keglevics Péterhez fordulnak. Ciril eredetije u. o.

123. 1696—1703. Szulejman aga kapitány ir Keglevics Péternek a fogságban levő Damján josáváci gróf ügyében. Ciril eredetije u. o.

124. U. a levele ugyan e tárgyban. Ciril eredetije u. o.

125. 1696—1703 közt. U. a. foglyok ügyében ir Fülöp vajdának. Ciril eredetije u. o.

126. 1696—1703. Fülöp vajda kérdi, Keglevics Péter a zrinyi mezőn hol csatlakozhatik seregéhez. Ciril eredetije u. o.

127. 1696—1703. Ferhátbasics Musztaj bég panaszkodik Keglevics Péternek a határőrvidéki hajdukra. Ciril eredetije ugyanott.

128. 1696—1703. Keglevics Péter ir a fentinek, hogy ő az egész ország nevében nem tehet igéretet, hanem csak a saját területére. Cirilbetűs eredetije u. o.

129. 1696—1703. U. a. ugyanannak válaszol sértő izenetére — és Musztafa válasza. Ciril eredetije u. o.

130. 1696—1703. Musztafa ir Keglevics Péternek egy elszökött fogoly ügyében és hogy kié a Dubica-Novii terület. Ciril eredetije u. o.

131. U. a. ir Keglevics Péternek Borojevics Miklós fogoly ügyében. Ciril eredetije u. o.

132. 1696—1703. U. a. üdvözli Keglevics Pétert Bécsből való visszatérése alkalmából, legyen gondja, hogy a tize-

det a megállapodás értelmében fizessék. Üdvözli fivérét, Zsigmondot. Ciril eredetije u. o.

133. 1696—1703 közt. U. a. ir Banjalukából Keglevics Péternek Szulejman aga fia érdekében. Ciril eredetije u. o.

134. 1696—1703 közt. U. a. ir Keglevics Péternek Szinics követelése tárgyában. Ciril eredetije u. o.

135. 1696—1703. U., a. ir K. P.-nek, hogy 10 katonának menlevelet adott. Ciril eredetije u. o.

136. 1696—1703. Musztafa aga által kiadott útlevelek. Ciril eredetije u. o.

137. 1696—1703. Hraman levele K. P-nek Opacsics Vladiszláv fogoly tárgyában. Ciril eredetije u. o.

138. 1696—1703. U. a. ir Opacsics Vladiszlávnak, mért nem tartotta meg a mit igért. Ciril eredetije u. o.

139. 1696—1703. Ferhátbasics Musztafa lovat küld Damjanics Ádám jaszenováci parancsnoknak. Ciril eredetije ugyanott.

140. 1703. jul. Reger aga és Besirevics Mahmut aga Jurasics Zsigmondnak irnak Zulics Szaban fogoly ügyében. Latinbetűs horvát eredetije u. o.

141. 1703 körül. Musztafa aga Kosztájnicából ir Keglevics Péter berkisevinai várkapitánynak egy fogoly ügyében és ajándékot küld neki. Ciril eredetije u. o.

142. 1703 körül. Besirevics Dervis aga ir Vojnovicsnak Karlócára, hogy bocsássa szabadon Sabant.

143. 1783 körül. Musztafa Hagyi kosztajnicai aga ir Keglevicsnek Berkisevinába u. e rab miatt. Ciril eredetije u. o.

144. 1706. okt. 30. Banyaluka. Musztafa lovat küld Pálfi János bánnak. Ciril eredetije u. o.

145. 1703—1706 közt. Mehmed-Pasics aga útlevelet kér emberei számára Keglevics Péter kosztájnicai kapitánytól. Ciril eredetije u. o.

146. 1703—1706 körül. Ozman aga K. P. kosztájnicai kapitányt kéri foglyok kicserélésére. Ciril eredetije u. o.

147. 1703—1706 körül. Ibrahim emberei számára útlevelet kér K. P.-től. Ciril eredetije u. o.

148. 1712. A kosztájnicai határőrök panaszkodnak Pálfi János bánnál Deliszimunovics generálisra. Ciril eredetije ugyanott.

149. 1712. máj. 2. Komogovina. Atanáz metropolita figyelmébe ajánlja K. P.-nek a kosztájnicai határőrök panaszát. Ciril eredetije u. o.

150. 1712. Feizulah efendi latinbetűs horvát levélben értesíti br. Deliszimunovics kosztájnicai ezredest, hogy Boszniában nincs dögvész. Eredetije u. o.

151. 1719. márc. 20. Musztafa Banjalukából Orehóczy Szaniszló kőrösi parancsnoknak pártfogásába ajánlja embereit. Ciril eredetije u. o.

152. 1719. márc. 22. Banyaluka. Grosics Alibég latinbetűs horvát levélben két török urat Heiszter kőrösi generális figyelmébe ajánl. Eredetije u. o.

153. 1719 körül. Tatar-Musztai basa Bihácsból Orehóczy Szaniszló kőrösi alkapitánynak figyelmébe ajánl egy török urat. Latinbetűs horvát eredetije u. o.

154. 1719 körül. U. a. ir Orehóczynak a fogságban levők kiszabadítása ügyében. Latinbetűs horvát levél eredetije ugyanott.

69. Novákovics Sztoján: Két montenegrói irat; adalék a nép jogi szokásainak ismeretéhez. Starine XI. 1879., 204—207. (Dva crnogorska pisma etc.)

70. Rácski Ferenc: Oklevelek Utjesenovics Fráter György életrajzához. Starine XII. 1880., 42—128. l. (Izprave k životopisu kard. Gjorgja Utješenovića.)

A 42—128. lapon közlött latin oklevelekre alapította Utjesenovics Ognjoszláv a Radban megjelent dolgozatát. Horv. tört. repert. I.

71. Novákovics Sztoján: A sz. György legenda az ószerb-szlovén irodalomban és a néphagyományban. Starine XII. 1880., 129—164. lap. (Legenda o sv. Gjurgju u staroj srpsko-slovenskoj i u narodnoj ustmenoj literaturi.)

72. Ljubics Simon: Kattarói Bolica Marián leirása a skutarii szandzsákatról 1614-ben. Starine XII. 1880., 165—205. l. (Marijana Bolice Kotoranina opis sandžakata skadarskoga od god. 1614.)

A Bolizza család nevezetes szerepet játszott századokon át Kattaróban, mindig Velence hivei voltak. Ezen olasz kézirata a velencei sz. Márk könyvtárban van (Cl. VI. cod. cart. 4. 176. sz.), elsőnek felhasználta Stieglitz Henrik »Ein Besuch auf Montenegro« cimü művében. (Stuttgart, 1844.)

A skutarii szandzsák 1614-ben hat kerületből állott: montenegrói, antivárii, dulcignói, skutarii, podgoricai és plaskii. E jelentés az egyes helységeket, házai számát, lakosainak számát, foglalkozását, vagyoni állapotát, vallását stb. tüzetesen ismerteti; elmondja hol, mennyi fegyverfogható ember van; megnevezi a vizeket, hegyeket, utakat, érdekes a vidéki halászat és vadászat ismertetése is; elmond néhány akkori harcot a montenegróiak és törökök között, nagyon becses Dioklea leirása.

73. *Rácski Ferenc: A pannon-morva, bolgár és horvát történelemre vonatkozó és legújabban fölfedezett IX—XI-ik századbeli oklevelek és iratok.* Starine XII. 1880., 206—223. l. (Novo nadjeni spomenici iz IX. i XI. vieka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest.)

1. VIII. János pápa Mihály bolgár királynak a római szék primatusáról és a római egyház jogairól Bulgáriában. 872. dec. 14—873. szept. Starine XII. k. 211. l.

2. VIII. János pápa Domogoj horvát hercegnek panaszkodik, hogy Bulgária a görög egyház hatalma alá került. 872. dec. 14—873. szept. Starine XII. 212. l.

3. VIII. János Montemerus hercegnek az ő országában kóborló idegen papokról. 872. dec. 14—873. U. o.

4. VIII. János megparancsolja Alvino salzburgi érseknek, hogy Methodiust helyezze vissza a pannon egyházmegyébe. 872. dec. 14—873. máj. 14. U. o. 213. l.

5. VIII. János megparancsolja Pál anconai püspöknek, németországi és pannoniai követének, hogy Lajos király előtt védelmezze a római szentszéknek jogait a pannon egyházmegyére nézve, Alvinus érseket és Hermanrikot korholja a Methoddal szemben követett törvénytelen eljárás miatt és elrendeli, hogy Pál és Method Szvatoplukhoz utazzék. 873. szept. előtt. U. o.

6. VIII. János felfüggeszti Hermanrik érseket a Methoddal szemben követett törvénytelen eljárás miatt és őt Pál és Method püspökökkel Rómába idézi. 873. szept. előtt. Ugyanott 214. l.

7. VIII. János Anno freisingeni püspököt Rómába idézi igazolás végett a Methoddal szemben elkövetett törvénytelenségekért. 873. szept. előtt. U. o. 215. l.

8. VIII. János pápa emlékezteti Mihály bolgár királyt, hogy Ignác patriárka Konstantinápolyba azon feltétel alatt helyeztetett vissza, hogy a szentszék jogait Bulgáriára nézve érintetlenül fentartsa; a görögök által Bulgáriába küldött püspököket a római szentszék nem ismeri el. 874. szept.—875. május. U. o. 216. l.

9. VIII. János pápa ir a dalmát és horvát püspököknek, hogy János pap visszahelyeztessék hivatala gyakorlásába, kit fölfüggesztettek a Domogoj herceg által összeesküvés miatt halállal büntetett ember esete folytán. 874. szept—875. máj. 5. U. o. 217. l.

10. VIII. János pápa azt tanácsolja Domogoj horvát hercegnek, hogy az életére törőket inkább számüzze, mintsem kivégeztesse. 874—875. U. o. 218. l.

11. VIII. János pápa I. Bazilius császárnak panaszkodik, hogy Ignác patriárka Bulgáriát elfoglalta, a miért is Rómába idézi. 874—875. U. o.

12. VI. István pápa Theodosius nonai (nini) püspöknek irja, hogy csodálkozik, miszerint saját püspökségén kivül, Marini érsek halála után, még a spalatói érsekségnek kormányát is átvette. 886—887. U. o. 219. l.

13. VI. István pápa Theodosius salonai érseknek irja, hogy ohajtja a salonai egyház restaurálását és kivánja, hogy régi fényét visszanyerje; megigéri neki az érseki pallium átadását, ha Rómába fog eljönni. 887—888. U. o. 219. l.

14. VI. István instructiója a Sventopelk fejedelemhez küldött követeinek. A szláv nyelv használatát az istentiszteletben, melyet sz. Method hozolt be, eltiltja; utóda, kit Method helyezett hivatalába, felfüggesztetik. 887—888. U. o. 220. l.

15. II. Sándor pápa megerősíti azon határozatokat, melyeket Spalato és egyéb dalmát városokra nézve Maynard legatus és János spalatói érsek hozott. 1061—1062. Ugyanott 221. l.

Rácski a bevezető sorokban ismerteti, hogy kik és hol fedezték föl ezen eddig lappangott iratokat.

74. *Magdics Mile: Adatok Zeng régi nemes családjainak történetéhez.* Starine XII. 1880., 224—229. l. (Prilozi za poviest starih plemićkih obitelji senjskih.)

Értekező betűrendben elősorolja a régi zengi nemes családokat és mindegyiknél fölsorolja a rájok vonatkozó okleveles adatokat. Legfontosabb a Danicsich család, melynek családfáját is adja.

A kézirat a Zeng városi levéltárban 66. sz. a. van és a XII-ik század második feléből való. Az elősorolt családok a következők: Aichelburg (most Olaszországban virágzik); Buhovacz (kihalt); Carina (1675; a család most is él Zengben, cimere: kékes pajzs, az alsó mezőben zöld domb, melyen két sárga oroszlán fekszik, karmaik közt koronát tartanak, melyből három-három buzakalász emelkedik ki); Celovich (1689; kihalt); Chiolich (1706, 1721, 1731; most is virul Komoránban); Chiudinovich (cimeres nemesek, 1649, 1653; a család most Konstantinápolyban él); Cognicovich (1682; most Korenicán laknak); Danicich (1570, 1587; a család 1800-ban kihalt); Demelli (1740; cimeres nemesek; most Carlopagón laknak); Domázetovich (nemességöket 1010-re viszik vissza, nemeslevelök itt 1724-ből van, a cimeres nemes család most is Zengben él); Dragancich de Drachenfeld (1740; a család Visegrádon él); Homolich (1623; kihalt 1878-ban); Hreljanovich (cimeres nemesek, az egyik ág 1611, a másik

1695-ből; a család most is Zágrábban él); Kollakovich (1738, 1742, 1743; a család kihalt); Kuhacevich (cimeres nemesek, 1634, 1655, 1734; ma Triesztben él); Lallich (1704; kihalt); Marchioli (Milánóból bevándoroltak, nobilik 1120 óta; kihaltak); Mattiassevich (1600); Millanes (nem mutattak föl nemeslevelet, mert ősrégi nemességök köztudomású; kihalt); Milletich (1627, 1661; kihalt); Pauss de Rosenfeldt (1748; kihalt); Portner de Höflein (régi nemesek, most Lembergben élnek); Raffaelis (1613; kihalt); Ritter-Vitezovics (1652; kihalt); Rucich (1667; kihalt 1876-ban); Stauber (1740; most Zárában élnek); Susan (1751; most Isztriában élnek); Tomljanovich (1736; kihalt); Vragnanin (1627, 1728: kihalt); Vukassovich (1667, 1714, 1719; kihalt); Wernegg báró (1660; kihalt). Az évszámok a nemeslevelek keltét jelentik; a mely családról mondatik, hogy cimeres, annak cimerét a kéziratban megtaláljuk.

75. *Kacsanovszkij Vladimir: Némely a szerb és bolgár történetre vonatkozó emlékek.* Starine XII. 1880., 230—259. l. (Njekoliko spomenika za srpsku i bugarsku poviest.)

A legfontosabb adat a bogomilek kiüzetése Szerbiából Nemanja István nagyzsupán által — ezen adatokról már szólottunk. (Horv. repert. I. 221. l.)

76. *Matkovics Péter: Descriptio peregrinationis Georgii Husthii.* Starine XIII. 1881., 1—38. l.

Ezen balkánfélszigeti utazó művét Matkovics a »Rad«-ban tüzetesen ismerteti, főleg földrajzi és történelmi szempontból (l. Horv. tört. repert. I. 221. l.) — itt magát az utleirás szövegét adja a vatikáni kézirat (Reg. num. 931.) alapján — a »Rad«-ban közölt értekezést e szöveg-kiadás kellőleg megvilágítja.

77. *Ljubics Simon: Le Maitre francia konzul jelentése a raguzai köztársaságról.* Starine XIII. 1881., 39—118. l. (Izvještaj gosp. Le Maitre francuzkoga konzula o Dubrovačkoj republiki.)

E francia jelentés 1766-ban készült, irója egy másolatát a velencei tanácsnak is átadta, e kézirat alapján történik itt a közlés. La Maitre jelentése érdekes világot vet Velence és Raguza egymáshoz való viszonyára, adatai annál értékesebbek, mert részrehajlatlan. Raguzát Velencével szemben igen gyengének és mégis nagyon merésznek mondja, viszont Velencének szemére veti, hogy Raguzát nagyon elnyomja és tengeri hajóforgalmát igazságtalan adókkal sujtja. Jelentése a következő részekből áll: I. Raguza leirása, alapitása, a köztársaság területének helyrajzi ismertetése; II. A kormányzás

és közgazdaság; III. Igazságügy és rendőrség; IV. A raguzai köztársaság viszonya más európai államokhoz; V. Belkormányzat és külügyek; megjegyzések Franciaország viszonyáról e köztársasághoz; VI. Állami termények; VII. Ipar; VIII. Kereskedés; IX. Hajózás; X. Jövedelmek és pénzügy; XI. Mulatságok és szokások; a lakosság jellemzése; XII. Figyelmeztetések. — A francia szöveg bővebb magyarázatot nem igényel; Raguza történelmére nézve, különösen a régiebbre nézve, nem eléggé tájékozott, mit maga is bevall.

78. Tkalcsics Iván: A zágrábi székesegyház két leltára a XIV. és XV. századból. Starine XIII. 1881., 119—149. l. (Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka.)

E leltárakban nemcsak az egyház kincsei, egyházi ruhái és egyházi könyvei, hanem a székesegyház tulajdonát képező tudományos könyvek és kéziratok vannak feljegyezve, mi művelődéstörténeti szempontból érdekes. Már a XI. században voltak Horvátorszagban ilyen leltárak (Rácski: Mon. spect. histor. Slavor. VII. pag. 181—182.) és hogy a zágrábi székesegyháznak már ezek előtt is voltak ilyen leltárai, bizonyítják maguk e leltárak e szókkal »prout in antiquo inventario continetur«.

A két leltáron nincsen évszám, de az egyes följegyzésekből koruk megállapítható. A régibb kézirat 1355—1387. közötti időből való, mert Miklós püspöknek a kalocsai érsekségre való áthelyezéséről szól, a mi 1356. történt, tehát ezen évnél régibb nem lehet; másrészt Nagy Lajos anyjáról mint életbenlevőről szól, tehát 1387. utáni időből való sem lehet. — A másik kézirat 1421–1426. közötti időből való, mert azt a feljegyzést találjuk benne, hogy János püspök idejében István kemleki főesperesnek kikölcsönözték a káptalani liber decretorumot, ez a János pedig 1421-ben lett zágrábi püspökké.

A két latin leltárban (120—149. l.) sok dolog van, mely érdekes az akkori művészet és műveltség történetére, így a benne feljegyzett könyvek és kéziratokra vonatkozó adatok fontosak; a könyvekre nézve meg kell jegyezni, hogy 1396-ban e gyüjteményt nagy kár érte, mert a polgárság a piacadó miatt megrohanta a káptalant, házaikat kipusztította és az egyes kanonokoknál praetextu studii künn levő könyveket mind elhurcolták és azok többé nem kerültek a székesegyház birtokába. A lajstrom könyvjegyzékében az egyházi könyvek mellett kiválóan fontosak: libri juris canonici (142. l.), libri sermocinales (145. l.), libri medicinales (146. l.), libri artium (148. l.).

79. *Kacsanovszkij Vladimir: Apokrif imádságok, bűvölések, mesék régi kéziratai.* Starine XIII. 1881. (Apokrifne molitve, gatanja i priče.)

80. *Sztojánovics Ljubomir: Néhány szerb évkönyv.* Starine, XIII. 1881. 164—196. l. (Nekoliko srpskih Getopisa.)

1. Studenicai évkönyv, kézirata a szerb kir. könyvtárban Belgrádban (43. sz.), ez tulajdonképen genealogia, mely sokban megegyezik a cetinjei krónikával, csak abban különbözik tőle, hogy egyes helyeken az évszámot is megjegyzi és kissé részletesebben szól Lázár cárról.

2. Hadzsi-Jordanov évkönyv a belgrádi kir. könyvtárban, a szkoplei Hadzsi-Jordantól vett kéziratok gyüjteményében a 11. sz. a., ebben egyebeken kivül előfordul a sz. Száva által alapított szerb püspökségek felsorolása is.

3. Szjenicsi évkönyv, melyet a szjenicsi szerb pap 1864-ben ajándékozott a belgrádi könyvtárnak, sok történelmi feljegyzést tartalmaz különösen Lázár cárról. (111. sz.)

4. Podgoricai évkönyv (42. sz.), ebben érdekes, hogy elősorolja Nemanja mind a négy fiát (Radoszláv, Vladiszláv, Uros, Dragutin), a mi az eddig ismert 30 krónika közül csak még kettőben fordul elő. E kéziratban megvan a rigómezei (1389.) ütközet leirása is a néphagyomány alapján, és ez a leirás a legrégibb. Maga a kézirat 1737-ből való.

5. Verkovics évkönyv kézirata (44. sz.), erről a másolatról nincs adatunk, honnét másolta Verkovics. Az értekező a 167—196. lapon közli e szerb krónikák szövegét.

81. *Rácski Ferenc: Legrégibb cirilbetüs horv. oklevél.* Starine, XIII. 197—201. l. (Najstarija hrvatska cirilicom pisana listina.)

Az itt közlött oklevél 1250-ből való és vonatkozik a brazzai sz. János de Paulo (Povlje) bencés rendházra, azonban, mint a szövegből kiderül, ez részben egy 1184-iki évi cirilbetüs horvát oklevél másolata, eddig ily irásu legrégibb oklevélnek Kulin bán 1189-ből való iratait tartották. Az eddig ismert legrégibb glagol irásu eredeti horvát oklevél 1309-ből való (Kukulj. Listine 3., 4.). Rácski a 198. l. alján elősorolja azon eredeti okleveleket (cirilbetüsek), melyek mint eredetiek, régebbek a fenti másolatnál: annak eredetije volna a legrégibb, ha megvolna.

82. *Rácski Ferenc: Notae Joannis Lucii.* Starine, XIII. 211—268. l.

Rácski a hires Lucius János történetirónak életrajzát megirta a »Rad« 49-ik kötetében, — itt közli annak jegyzeteit és kivonatait régi oklevelekből és iratokból, ezen feljegyzések sajátkezü kézirata megvan a délszláv akadémia könyv-

tárában (566. sz. a.). Lucius e feljegyzései annál fontosabbak, mert sok azon oklevelek közül, melyeket itt felhasznált, elveszett. A kézirat 86 oldalra terjedt, Lucius saját használatára sietve irta, úgy hogy némely helyen alig betüzhető ki. A feljegyzések 1226-tól kezdődnek, tartalmuk igen fontos Trau, Dalmácia, Horvátország és Bosznia történetére nézve és terjednek 1515. junius 13-áig. Rácski itt a kézirat egész szövegét közli.

83. *Rácski Ferenc: Két uj adat a boszniai patarének történetéhez.* Starine, XIV. 1882. 1—29. l. (Dva nova priloga za poviest bosanskih patarena.)

E kézirat a vatikáni könyvtárban 974. sz. a. van és a XV. század második feléből való. Irója a spanyol Torquemada János, született Valladolidban 1388-ban, mint dominikánus részt vett a rend főnökével a konstanci zsinaton (1414—1418.), utóbb tanárkodott, majd meg házfőnök volt Valladolidban és Toledóban; IV. Eugén pápa Rómába hivta 1431-ben, és mint pápai theológust, elküldötte a bázeli zsinatra (1431—1438.), hol a pápai hatalom szószólója volt és mint vezér, párthiveivel otthagyta a bázeli zsinatot és Ferrarában egy ellenzsinatot szervezett, 1439—1448-ig, mint bibornok, számos hitvédő iratot irt. Ilyen ezen irata is a boszniai bogomil-patarének ellen.

Ennek irására okul szolgált az, hogy Tamás István boszniai király a török ellen a pápa segitségét keresvén, kilépett a bogomil felekezetből, katholikussá lett s azon volt, hogy a többi bogomil is megtérjen. 1460 végével, vagy 1461 elejével Natalis nini püspökkel három boszniai bogomil főurat (Kucsanics György, Tvardkovics Sztoján és Vencsinics Radmilt) Rómába küldte, hogy ott őket megtérítsék. A pápa őket három bibornoknak átadta, köztük Torquemada Jánosnak, de ez nem tudott horvátul, a bosnyák urak meg nem tudtak latinul, sem olaszul, így a téritésben Lucas de Tolentis volt tolmácsuk. Midőn kiderült, hogy a bosnyákokban megvan a hajlandóság a megtérésre, a pápa felszólitotta Torquemádát, hogy egy iratban foglalja össze a kath. vallás főtanait és az ezekre vonatkozó bogomil-patarén tévtanokat s az utóbbiakat cáfolja meg, — így keletkezett Torquemada 50 fejezetü műve (5—17.), mely a boszniai tévtanokra igen fontos. Az iró az adatokat erre nézve boszniai hittérítőktől szerezte be.

Midőn a bosnyákok meg voltak nyerve, pápai rendeletre egy külön hitvallást kelle letenniök, melyre megesküdtek s azt aláirták; e hitvallásnak csak latin szövege van meg, mig a bosnyákok által elmondott és aláirt szláv szöveg lap-

pang (20—21. l.). Torquemada igen fontos irata tájékoztat az összes boszniai bogomil tévtanokra nézve, melyek vonatkoztak az istenre, lélekre, emberre, megváltóra, ó- és ujszövetségi szentirásra, eredendő bűnre, egyházra, pápára, szentségekre, imákra, egyházi szertartásokra és a hivők életmódjára nézve.

A másik fontos kézirat, mely szintén a bogomilekre vonatkozik, »Radoszláv boszniai keresztény« kézirata, — ez a római propaganda könyvtárában van és Stasov Vladimir orosz tudós találta meg s hivta fel reá Rácski figyelmét. A kéziraton semmi szám nincs és cime azt mondja, hogy azt: »Radoszláv keresztény irta Gojszák hivő számára Tamás király és Ratko djed (bogomil püspök) napjaiban, azaz idejében.

A kodex imákat és bibliai fordítást tartalmaz, irója 1443—1461 között irta, mert ezen időben élt Tamás boszniai király. E kodexből megismerünk egy uj bogomil püspököt (djed), Ratkót: eddigi oklevelekből Miroszláv, Radomir és Miloj nevét ismertük, ez a Ratko valószinüleg Miloj utóda volt. Radoszláv könyve a harmadik bogomil irat, melyet ismerünk, a másik kettőt Hval bogomil irta és pedig, mint Danicsics véli, Hval mindkét bibliafordítása (Nikoljsko evangjelje és a Hervoja számára irott) régibb glagolbetüs szláv bibliák cirilbetüs átirása. Hogy a bogomilek ismerték a glagol irást is, kiderül Radoszláv kéziratából is, melyben szintén van egy glagolbetüs toldalék. A közölt bogomil imák egészen azonosak a francia patarénusokéival.

84. *Ljubics Simon: Skutarii földnyilvántartási (kataszter) könyv 1416-ból.* Starine, XIV. 1882. 30—57. lap. (Skadarski zemljišnik od god. 1412.)

A kézirat 172 levélből 344 lapból áll s a legrégibb ilynemü munka, latin szövege a 31—53. lapon olvasható, a végén két 1444-ből való latin szabadalomlevél van.

85. *Svrljuga Ker. János: Adatok Raguzának diplomáciai viszonyához Franciaországgal.* Starine, XIV. 1882. 58—82. l. (Prinosi k diplomatskim odnošajem Dubrovnika s Francezkom.)

Az iró a francia külügyminiszteriumban három nagy oklevélcsomagot talált e felirattal: »Provinces Illyrienses« és kettőt, mely Raguzának diplomáciai viszonyára Franciaországhoz vonatkoznak; az előbbiek a Napoleon által alapított és rövid ideig fennállott illir királyságra, az utóbbiak 1784—1817-ig terjednek. Ez utóbbiakból itt azon konzuli jelentéseket közli, melyeket a raguzai francia konzulok a raguzai és horvát irókról terjesztettek be a francia kormánynak, ennek

ez iránt való 1795. szept. 2-iki felhivására, — az itt közölt jelentések tehát az akkori horvát irókra és irodalomra nézve tartalmaznak adatokat.

Az iró megjegyzi, hogy az »Archives Nationales«-ben is sok Horvát-Dalmátországra vonatkozó értékes oklevél van 1616—1814-ig.

86. *Svrljuga Ker. János: A raguzaiak segélykérése XIV. Lajos francia királyhoz az 1667-iki nagy földrengés alkalmából.* Starine, XIV. 1882. 80—82. l. (Dubrovčani Ljudevitu XIV. o velikom potresu od god. 1667.)

Ezen olasz irat a francia külügyminiszterium levéltárában van; hasonló kérvényeket intéztek a raguzaiak az 1667. ápril 6-iki nagy földrengés után más európai hatalmakhoz is.

87. *Rácski Ferenc: Comuleo Sándor jelentése és levelei török-, erdély-, moldva- és lengyelországi küldetéseiről.* Starine, XIV. 1882. 83—124. lap. (Lessandra Komulovića izvještaj i listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku.)

Comuleonak 14 levele van a római Borghese levéltárban, az elsőt 1593-ban Bécsből, a többit 1594 folyamában irta Gyulafehérvárról, Podoliai-Kamenicről, Lembergből, Krakóból S. Giorgio bibornoknak, VIII. Kelemen benső emberének, kettőt pedig a prágai pápai követhez. E levelek világot vetnek arra, mi volt utazásának indoka, kiegészíti ezeket az a jelentése, melyet törökországi küldetéséről XIII. Gergely pápa számára irt (megh. 1585-ben) és mely a római barberini könyvtárban van. E jelentésében elmondja, hogy három évet töltött Törökországban, gondosan tanulmányozva viszonyait, utait, hegyszorosait, hogy jelentést tehessen arról, minő kilátásai volnának a szövetséges keresztény fejedelmeknek egy felszabadító hadjáratra és merre vonulhatnának be legcélszerübben a keresztény hadak, hogy a törököt Európából kiverjék.

Comuleo Sándor Spalatóban született, 1576-ban belépett a római sz. Jeromos zárdába, melynek utóbb főpapja lett. XIII. Gergely a fentjelzett célból Törökországba küldötte, hol 1584—1587-ig időzött, közben küldője meghalt és utódai nem foglalkoztak a török kérdéssel egész VIII. Kelemenig (1592—1605.), ki ujból foglalkozott vele és azon fáradozott, hogy egy európai coalitiót hozzon létre a török ellen. Ekkor a török trónon III. Murat ült (1574—1595.), ki noha maga gyenge uralkodó volt, de jeles vezérei: Szinán, Ozmán és Ferhát, mégis alatta is nagyon jelentékenyen megnövesztették a török birodalmat, melynek ekkor 40 helytartósága volt és pedig Európában 8, Afrikában 4, Ázsiában 28.

Midőn VIII. Kelemen a pápai trónra ült, megujultak a török harcok Magyar- és Horvátországban; Hasszán boszniai basa elfoglalta Bihácsot, Hrasztovicát, Gorát és megerősitette Petrinját és dacára Mikács zágrábi kanonok hősi védekezésének Sziszeknél, megverte Nádasdy Ferenc seregét, a csüggedés általános volt és II. Rudolf elrendelte Magyar- és Németországban a hajnali, déli és esti harangozást, hogy a keresztények mindig megemlékezzenek a nagy veszedelemről, mely őket török részről fenyegeti. E veszélyt a pápa egy európai coalitio által akarta elhárítani és ennek előkészítésére küldte ki Comuleot. Ez főkép a törökországi kereszténység segítségére számított, azért gondosan tanulmányozta várható hadisegítségök erejét és nagyságát, azonkivül a legtöbbet várt az orosz segélytől. Ezen véleményének megnyerte a pápát is, ki 1594. január 22-ikén igen hizelgő levelet irt I. Teodor cárnak, melyben Comuleot kegyeibe ajánlja, ki az orosz nyelvet is érti. (Theiner: Mon. Slav. merid. II. 86—87.)

Comuleo először Erdélybe ment, hogy a szövetségnek megnyerje Báthory Zsigmondot, azután Moldvába ment (1594. március 22.), hol Áron vajda nagyon szivesen fogadta, hajlandó volt a szövetségbe belépni és ajánlóleveleket adott neki a lengyel kancellárhoz, a kozák hetmanhoz és az orosz cárhoz. Oláhországba nem ment, mert nem bizott Mihály vajdában. Utjában tárgyalt a kozák hetmannal, a lengyel kancellárral. Krakóban huzamosan időzött és éles vonásokban irta le innét keltezett leveleiben a szomoru állapotokat Lengyelországban. Utolsó levele is itt kelt 1594. nov. 17-én. Oroszországi utjáról nincs eddig adatunk, csak az, mit Solovjev S. orosz történetiró jegyzett fel róla (Istorija Rusii, VIII. 300—301. l.), szerinte a török elleni háborun kivül az egyházi unió létrehozásán is fáradozott. — Rácski közli Comuleo olasz jelentését Törökország állapotairól és eddig felszinre került 15 levelét (86—124. l.).

88. *Kacsanovskij Vladimir: Zonaras János bizánci krónikás művének szerb-szlovén forditása.* Starine, XIV. 1882. 124—172. l. (Iz srpsko-slovjenskoga prievoda bizantinskoga ljetopisa Ivanna Zonare.)

E szerb-szlovén forditás, melynek szövege itt közöltetik, Dusan István, a hatalmas uralkodása alatt 1344-ben készült és nyelvészeti szempontból fontos.

89. *Rácski Ferenc: Adatok a boszniai pasalik földrajzi és statisztikai leirásához.* Starine, XIV. 1882. 173—195. lap. (Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika.)

A török történetirás legelső ismerője, Hammer, panaszkodott már arról, hogy mig a török irókban igen sok adatot

talált ázsiai Törökországra nézve, addig annak európai részére nézve igen keveset. Abda Hadzsi Chalfa 1624-ben irt földrajzi munkájából csak az Ázsiára vonatkozó első részt ismerte, de utóbb Rzewuski Vince konstantinápolyi iratai között megtalálta annak Európáról szóló második részét is és azt nagy örömmel kiadta (Rumeli und Bosna, geographisch beschreiben von Mustafa ben Abdalla Hadzsi Chalfa. Wien, 1812. 158—181. l.). Minthogy Chalfa értékes műve Hamer német kiadásában mindenkire nézve hozzáférhető, azért itt csak utalunk reá.

Rácski itt két más Boszniára vonatkozó adatot közöl, melyek eredetije a délszláv akadémia birtokában van (311. sz. a.). Az első a boszniai pasalik leirása olasz nyelven, mely velencei-dalmát forrásból származik, ez a statisztikai adatokat török forrásból közli, kik főkép katonai szempontból igen pontos statisztikát vezettek. A klisszai szandzsák leirásának elején elmondja a kézirat irója, hogy ott Musztaj bég és fia, Mehemet bég 1600-ban és 1624-ben összeállíttatták annak statisztikai leirását; a boszniai szadzsákról mondja, hogy ott 1620-ban Ibrahim ben Meninbeg, mielőtt hadával Budára indult, foganatosított egy összeirást, melyről az iró nyiltan mondja, hogy azt művében felhasználta. Ez az iró tehát Chalfaval körülbelül egykorú, ki 1658-ban halt meg; kettejök közt némi különbség van, Chalfa műve túlnyomólag földrajzi, e kézirat irójáé pedig túlnyomólag statisztikus, — ez a kézirat a boszniai pasalik területéről 130 helyet sorol fel, mindenütt szól az illető hely fekvéséről, lakosairól, fegyverfogható férfiainak számáról, a házak számáról stb., nagyon fontos, hogy megvan benne a cerniki és pozsegai szandzsák leirása is, melyekről azon időből sehol semmi adatunk sincs.

A másik kézirat két szebenikói férfiunak, Butrisics Ferenc és Divnics Jánosnak 1574-diki utleirása Szebenikóból a boszniai basához és vissza; ez az utleirás sok érdekes adatot tartalmaz a boszniai szandzsák területére nézve. A két kézirat szövege olvasható Starine XIV. 175—195-ik lapjain és igen fontosak Hercegovina, Klissa, Lika-Korbava, Bihács, Cernik, Pozsega, Boszna, Zvornik területének, illetőleg az azokon levő várak, városok és helységek akkori állapotainak megismerésére. Az itt ismertetett 130 hely közül elég csak nehánynak nevét felemlíteni, hogy e kéziratok fontossága szembetünjék; ilyenek: Blagay, Stolac, Mosztár, Focsa, Pocsitelj, Ráma, Klissa, Salona, Sasso, Osztrovica, Belaj, Szokolác, Glamocsa, Prozor, Hlievno, Prolog, Scardona, Vrana, Tinin, Nadin, Obrovác, Ribnik, Novi, Perusics, Knin, Zvonigrad, Bihács, Kamengrad, Cernik, Biela-Sztiena, Pozsega, Orahovica,

Velika-Kraljeva, Kapusvár, Vukovár, Bród, Diakovár, Zvornik, Sabac, Szrebernik, Szokol, Zajca, Travnik, Vranduk, Dubica, Kosztajnica, Banjaluka, Zrinj stb., melyek nagy szerepet játszanak a magyar történelemben és itt érdekes adatot találunk rájuk nézve, minő állapotban voltak 1620 körül a török uralom alatt.

90. *Jirecsek: Karagjics St. Vuk és Gagics Jeremiás levelei Safarik J. P.-hez.* Starine, XIV. 1882. 196—209. l. A levelek a szerb nyelvészet történetére nézve fontosak.

91. *Csrncsics János: Ciril és Method római-szláv miséje.* Starine, XIV. 210—220. l. A kézirat 1369—1387 közötti időből való.

92. *Ljubics Simon: Raguzai hivatalos iratok a velencei köztársasághoz.* XV. 1883. 1—94. lap. (Poslanice dubrovačke na mletačku republiku.)

Ljubics itt 102 oklevelet közöl, melyeket a raguzai köztársaság 1461—1791-ig Velencéhez intézett, melyek sorából a következők a fontosabbak:

1. sz. 1461. aug. 8. Raguza elismeri Velencét a tenger urának (2. l.); 2. sz. Raguza 1534. aug. 9-én értesítést kér a török hajóhadnak mozdulatairól (3. l.); 7. sz. Raguza 1574. aug. 17-én mentegetőzik, hogy nem segített a töröknek egy velencei hajó üldözésében, ilyen az ő kikötőjükben nem történt (7. l.); 13. sz. Raguza értesíti 1585. okt. 25-én Velencét, hogy dögvész jelentkezik (10. l.); 15. sz. Értesítés 1586. február 15-én, hogy a dögvész Raguza területén régen megszünt (11. l.); 18. sz. A török csausz 1590. ápril 21-én Raguzába érkezvén, ennek utján köszönetet mond Velencének a tapasztalt szivességekért (13. l.); 26. sz. Két velencei nobili Raguzában 1597. február 5. gyalázatos kihágásokat követett el, mire egyiköket megölték, — Raguza ezért mentegetőzik (20. l.); 48—49. sz. Raguza 1647. márciusban kéri Velencét, hogy hadai ne pusztítsák területét (36—37. l.); 50. sz. 1647. jun. 17-én ugyanezt kérik Velencétől és hogy vessen véget a perastiák kalózkodásának (38. l.); 51. sz. 1648. okt. 10-én. Biztosítják Velencét, hogy ők nem dolgoznak ellenök és a török mellett (40. l.); 55. sz. Raguza 1667. ápril 15-én értesíti Velencét a szörnyü földrengésről, mely városukat elpusztította (44. l.); 58. sz. Panaszkodnak a velencei hajduk szörnyü pusztításaira 1685. márc. 9. (54. l.); 59. sz. Védekeznek, hogy nem dolgoznak alattomban Velence ellen. 1686. január 23. (54. l.); 61. sz. Szerencsét kivánnak a velenceieknek Keleten aratott győzelmeikhez. 1687. szept. 10. (55. l.); 62. sz. Gratulálnak Velencének, hogy polgára pápává lett. 1689. nov. 6. (56. l.); 69. sz. Szerencsét kiván-

nak Velencének Narenta elfoglalásához. 1694. jun. 24. (61. l.); 70. sz. Raguza 1695. augusztus 2-án értesíti Velencét, hogy a török városukat a háboru tartama alatt az adótól felmentette (62. l.); 72. sz. Panaszkodnak a velencei katonák kártételeire. 1697. jan. 14. (64. l.); 74. sz. Köszönetet mondanak Velencének, hogy közbenjárására elérték azt, hogy ezentul a töröknek a régi adónak csak egyharmadát kötelesek fizetni. 1703. szept. 3. (66. l.); 81. sz. Szerencsét kivánnak Velencének a török felett kivivott győzelmeihez. 1716. szept. 12. (71. l.); 90. sz. Raguza kéri Velencét, hogy az ő javukra vegye zár alá a jezsuitáknak Velencében elhelyezett vagyonát. 1773. márc. 2. (79. l.); 91. sz. Kérelem ugyane tárgyban. 1774. febr. 23. (81. l.); 94. sz. Kérelem ugyane tárgyban. 1774. nov. 2. (85. l.); 99. sz. Kérelem ugyane tárgyban. 1776. jun. 20. (91. l.); 102. sz. Raguza követeli, hogy Velence tiltsa el alattvalóit a raguzai terület pusztításától. 1791. nov. 30. (93. l.)

93. *Pierling: A spalatói Karaman Máté jelentései Oroszországról.* Starine, XV. 1883. 95—113. l. (Izvještaji Spljećanina Mate Karamana o Rusiji.)

E jelentések kéziratai a római propaganda levéltárában vannak, származnak pedig 1737., 1739., 1742. és 1743-ból. Karaman Zmajevics Vinko érsek megbizásából járt Oroszországban; jelentéseinek nagyobb része a vallásbeli unióra vonatkozik, érdekesebbek azon adatok, melyeket belőlök nyerünk magának Karamannak személyére és tudományos tevékenységére nézve. Nagy része volt az egyházi könyvek szláv nyelvü és glagol irásu uj kiadásában Rómában 1741-ben.

94. *Lopasics Radoszláv: Néhány adat Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc felkelésének történetéhez.* Starine, XV. 1883. 114—154. l. (Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Franje Frankopana.)

A Rácski által 1873-ban kiadott oklevelek nagyban megvilágítják a Zrinyi Péter-féle felkelést, azonban még sok kérdés homályos, így: mily visszhangra lelt a felkelés a népben, a varasdmegyei és karlováci görög-keleti (vlasi) szerepe benne. A felkelés kiütésekor nagy zavart, és elfojtása után nagy rémületet keltett Horvátországban; gróf Herberstein József generális hallatlan kegyetlensége miatt a kortársak az esetet szóvá sem merték tenni s még bizalmas leveleikben sem mertek róla nyilatkozni, azért sok kérdés homályos maradt. Vitezovics az ő krónikájában alig egy pár szóval érinti a felkelést, pedig nagy tisztelője volt a Zrinyieknek és Frangepánoknak. Lopasics itt 25 különféle, eddig nem közlött iratot bocsát közre a fontos kérdésre nézve.

I. Lomnica, 1670. március 20. Svastovics István turopolyei gróf latin irata, melyben Ivanovics István kapitány hűségéért kezeskedik. Eredetije: »Innerösterr. Hof-Kriegs-Rath-Akten. Bécs. Croatica. 1671. január«. 1-ső szám. Szövege Starine XV. 115—116. l.

II. Buccari, 1670. március 23. Horvát irat. Frankulin Ferenc, Zrinyi Péter bán kapitánya megparancsolja az összes tengermelléki (primorjei) várak porkolábjainak és a falusi elöljáróknak, hogy azonnal gyüjtsenek össze fegyveres csapatokat és tartsák készen a harcra.

»Tisztelt és hű vinodoli porkolábok és ti mind a mi urunk officiálisai, kezdve Grobniktól Brebirig, Likáig, Bródig, Delnicig, Muravecig és Gerováig stb., mindannyitoknak szép és baráti üdvözlet és az ur istentől minden jó szerencsét kivánok, amelyet magatok is kivántok magatoknak.

Minthogy engem a mi urunk, gr. Zrinyi Péter, a dalmát, horvát, szlavon királyság bána, összes tengermelléki alattvalóinak kapitányává tett, a kik fegyverfoghatók az összes tengermelléki kapitányságok parancsnoksága alatt, az apátok, gubernatorok és plenipotenciáriusok stb. urasága alatt, azért mindannyitoknak ezen patenst küldjük, hogy tudjátok meg, mit parancsol nektek a gubernator ur, a mi nagyságos urunk rendelése folytán. Azért szorgoskodjatok és tegyetek eleget a parancsnak, melyet ő excellentiája megparancsol nektek, és a mint ti átolvassátok, akkor ti azt két-két megbizható emberrel városról-városra, várról-várra küldjétek, Brebirről vigyék el Likába a vlah (szerb, gör.-kel.) knéznek és a vlah knéz, ha azt a likaiaknak felolvasta, küldje tovább két megbizható emberrel Bródba a bródi officiálisnak, a bródi officiális pedig küldje azt el Gerovóba és a gerovoi ispán küldje Grobnikba. Ebben másképen ne járjatok el, ha hivei vagytok a mi kegyelmes urunknak. És ezt a parancsot oly gyorsan küldjétek tovább, amint csak lehet, vigyék éjjel-nappal egyaránt minden késedelem nélkül. Mind a porkolábok és officiálisok kötelesek összes embereiket összetartani és sehova se bocsássák őket elszéledni, mind azokat, akik össze vannak irva, ha fejök és becsületük drága, és a ki már összegyüjtötte, annak legyen gondja, hogy jó rendben tartsa őket és rendbehozza; a kinek van ruhája, az szépen öltözködjék fel és a kinek nincs, annak adjon az, a kinek van és otthon marad, hogy az utra készen legyen. Majd a napot tudomástokra hozom, mely napon kell mindegyik várnak, saját zászlója alatt, minden fegyverrel mindenki jól felöltözve mustrára jőni. És azon helyen, a hol mustrára meg kell jelennetek, ha isten egészséget ad, a dolgot bővebben meg fogjuk beszélni. És mind-

ezek után az ur isten mindannyitokat tartson meg jó egészségben és vigan sok jó és szerencsés éveken át. Kelt Buccariban, 1670. március 23-án, 12 órakor.

P. S. Sztarcsievics Iván vlah (szerb) knéz! Megparancsolom a mi kegyelmes urunk meghagyásából, hogy készen legyetek a ti vitézeitekkel, legalább harminc legyen lóháton, de ezek szépen legyenek ellátva ruhával, jó lovakkal, mindenkinek legyen két pisztolya, karabélya, szablyája vagy hosszu puskája. A kinek nincs fegyvere, az vegyen magának akárhol. Jó lovakat kaptok, így legyen knézem, hogy mindannyitoknak és a daliáknak jó barátja lehessek és a mi kegyelmes urunk, hogy mindannyiunkkal mint halálig hű szolgáival és vitézeivel meg legyen elégedve. Frankulin Ferenc ő nagyméltóságának fegyveres kapitánya.

Kivülről: A mi kegyelmes urunknak, Zrinyi Péter gróf bán összes hű porkolábjainak és officiálisainak Vindolban stb.

Feljegyzés a parancson: Márc. 23-án megkaptam Brebirben és éjjel két órakor utnak indítottam Lichbe (Lika); márc. 24-én egy óra előtt délután; Bródba márc. 25-én délelőtt; Csabarba márc. 25-én este és innét elküldetett az ispán Gerovóba, hogy olvassa el; 1670. márc. 26-án megkapta végrehajtásra a kapitány ur parancsát Grobnikban Kukuljevics Ferenc.« A horvát eredeti Lopasics birtokában.

III. Buccari 1670. március 25-én. Toila apát a tengermelléki Zrinyi birtokok igazgatója, horvát iratban megparancsolja Kalafatics Mihály brebiri porkolábnak, hogy a fegyveres legénységet készenlétben tartsa és küld neki puskaport. A horvát irat szövege:

»Kalafatics Mihovil üdvözlet! Megkaptuk az ön levelét az őrség összeirásával együtt és megelégedéssel vettük tudomásul, amit nekünk irt. Készen legyen őrsége és minden egyebe! Ezentul egyetlen egyet se engedjen sehová távozni, hanem mindenki készen tartsa magát és ugy legyen, amint önnek meghagyta a Frankulin által küldött ordonánc. És akármit parancsol önnek a küldött pátens értelmében, azt ugy hajtsa végre, ha önnek feje és becsülete kedves. Minden hirre a vidéken vigyázzon és akár nappal, akár éjjel adjon róla értesítést. Itt küldök önnek 60-as számu löveget, és a fegyvert olyan karban tartsa, mintha minden pillanatban szükség volna reá. Erre van ott egy Paratz nevü fegyverkovács, ha valami hiba volna a fegyver körül, vagy a lövegekben, azt ő mind javitsa ki, a mi csak szükséges. És ön lássa őt el élelemmel, ha majd a kastélyban dolgozni fog. Még itt küldök önnek egy hordóval finom puskaport. Ezzel jó egészséget kivánok önnek. Datum Buccariban, 1670. márc. 25-én.

Önnek jó barátja abbate Toile. — Kivülről: Kalafatics Mihovil brebiri porkolábnak kezeibe adassék Brebirben«. Horvát eredetije Lopasics birtokában.

IV. Buccari 1670. március 26-án. Frankulin kapitány megparancsolja a brodi népnek, hogy mindannyian fegyveresen és harcra készen gyülekezzenek Grobnik alatt. A horvát irat tartalma:

»A mi nagyságos és kegyelmes urunk Zrinyi Péter gróf, a Dalmát-Horvát-Szlavonországok bánja tisztelt és hűséges népének. Az ő nagyméltóságától kapott parancs, hatalom és tisztség értelmében megparancsolom a tisztelt és hűséges összes bródi népnek és brodvidéki alattvalóknak, hogy aki csak épkézláb, mind jöjjön el a maga házától fiaival, magától értetődik a ki férfinemü és 12 éven felüli, kötelesek a következő kedden, mely április elseje, a Grobnik alatti mezőre korán reggel eljőni, mindenki legyen ott megmustrálás végett zászlójával, dobjával, fegyvereivel, a kinek van, azok hozzák el és szépen felöltözve legyenek. Egyik se merjen másképp cselekedni fej- és vagyonvesztés terhe alatt, ha hive a mi urunknak, de bizom a tisztelt bródi népnek régi és kipróbált hűségében, hogy másképp nem fog cselekedni. Ezzel az uristen tartson meg mindannyitokat jó egészségben sok jó szerencsés évig, amint azt az uristentől magatok is kivánjátok magatoknak. Datum Buccariban, 1670. márc. 26-án. Mindannyitoknak jó barátja és minden jót kivánó, Frankulin Ferenc kapitány. L. S. U. I. Mihály knéz ön velök fog jönni. Kivülről: Ordinanc a tisztelt bródi officiálisnak, ispánnak és az összes hű népnek miheztartás végett«. Eredetije Lopasics birtokában.

V. Bécs, 1670. márc. 30. Leopold király hirül adja a horvát népnek, hogy Zrinyi Péter bán és Frangepán Kristóf fellázadtak és inti a horvátokat, hogy királyukhoz hivek maradjanak. A horvát nyelvü kiáltvány tartalma:

»Leopold isten kegyelméből választott római császár, a mindig dicső és győzedelmes, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia és Szlavonország királya, Ausztria, Burgundia, Stájerország, *Horvátország*, Krain és Vitemberg *nagyhercege*, Tirol és Görc hercegesitett grófja. Minden és mindegyik királyi kapitányunknak és külön vicekapitányunknak, helytartónknak, zászlósunknak stb., parancsnokunknak, határőri embereinknek, komiszárosunknak, udvari és mindenféle más tisztünknek, bármi néven neveztessenek és többi határőreinknek, a kik a határok védelmére zászlók alatt állanak a szlovin, petrinjai, karlovici és tengerparti végeken, nemkülönben az összes azon vidékeken lakó vlahoknak (szerbek-

nek) — bármily rendüek és ranguak legyenek is — minden jót és császári és királyi kegyelmünket. Ha emberemlékezet óta valaha valami váratlan dolog történt, úgy határozottan váratlan az, a mi történt, hogy Zrinyi Péter gróf, akit ezelőtt a fentnevezett Dalmát-Horvát-Szlavonországok bánjává tettünk, őseinek köteles engedelmességétől elszakadva és elpártolva nyiltan és konok szivvel hitszegően és rendbontóan a sok és szent hűségeskü dacára, melylyel nekünk le van kötve és a mi magyar-, horvát- és szlavon országainknak tartozik, megfeledkezve a mi sok kegyelmünkről és jótéteményeinkről, mi ellenünk, az ő ura és minden kegyelemre és jóságra készséges királya ellen sokféle módon, a mi felségünk ellen a lázadás és hűtlenség felségsértését követte el, a mi már nyilvános és tagadhatatlan, úgy hogy e vétségre nézve már semmi további bizonyiték nem szükséges. És minthogy most is nyiltan készül a mi hűséges királyságaink, országaink és alattvalóink ellen, a mely készülődés a mi királyságunk megdöntésére igen veszedelmes, ezt elhallgatni rendetlenség volna, annál kevésbbé szabad ezt elviselnünk és eltürnünk. Azért, hogy megtartsuk a népet, legfőbb kötelességünknek tartottuk, hogy a megátalkodottság ily nagy büntényét, királyi kötelességünkhöz képest, melyet viselünk, idejekorán és haladék nélkül megelőzzük, azért a mondott Zrinyi Péter grófot a hűtlenség, felségsértés és bünös lázitás büntettében bünösnek jelentjük ki és őt elmozditjuk és megfosztjuk minden tisztségétől és méltóságától, minden kiváltságtól, jogtól és hivataltól, különösen pedig a dalmát-szlavon-horvát bánságtól és vagyonára nézve kimondjuk, hogy ő attól elesett, megfosztatott és azt a mi királyi kamaránk alá helyezzük. Személyét kilökjük és proskribáljuk, úgy hogy bárkinek szabad őt elfogni vagy agyonütni és aki ezt teszi, annak tizezer tallér jutalmat igérünk, ezt a jutalmat kapja, a ki őt ide akár élve, akár holtan hozza. Azért ezen iratunk által mindenkit atyailag intünk, hogy a fent többször emlitett kiközösitett és proscribált lázadónak, gróf Zrinyi Péternek ezentul a jövőben semmiféle engedelmességet ne tanusitsatok, őt semmiben soha ne segitsétek, neki sem élelmet, sem kenyeret, sem katonát, sem semmiféle katonai fegyvert, vagy más szükségeset ne adjatok és neki soha semmiben segitségére ne legyetek, sem az ő zászlói alá ne álljatok, sem azon dolgaiban, melyeket ő ellenünk, országunk és hűséges alattvalóink ellen tervez vagy tesz, semmiféle részt ne vegyetek. És ha valaki hozzácsatlakozni és cinkostársává lenni akarna tanácscsal, tettel vagy bármily más módon, az hűségesen fontolja meg a nekünk tartozó tiszteletet és hűséget és azt, melylyel tar-

tozik a szent királyság és a vele kapcsolt részek iránt, és csatlakozzék hozzánk, utasitsa őt végleg el magától, főképen pedig, ha valaki ebben vétett volna, vagy ha valakit bünös bujtogatással rávettek volna és hozzá csatlakozott volt, vagy most is vele tart, az azonnal pártoljon el tőle és csatlakozzék hozzánk, az ilyeneknek megigérjük, ha békességben fognak élni, ha mellette nem fognak fegyvert, vagy ha már fogtak volna, pártoljanak el tőle és csatlakozzanak mihozzánk és igazi hűségben, mint azelőtt, maradjanak meg irántunk, ezeket mi minden igazságtalanságtól, bántalomtól és fegyveres megtámadástól meg fogunk védeni; ellenben, ha valakit közületek a mi császári és királyi parancsainkkal szemben engedetlennek fogunk találni, azt egyformán vele az ellenünk elkövetett hűtlenség és királyi felségünk elleni felségsértés bünében bünösnek fogjuk tekinteni, úgy mint eddig, úgy ezentul is, minden hozzá csatlakozó társakat és segitőket a lázadás és hűtlenség bünében bünösöknek mondjuk és kijelentjük, és őket úgy mint vagyonukat egyformán Zrinyivel most és mindörökre számüzöttnek, proskribáltnak és elitéltnek fogjuk tekinteni. Ezeket akartuk most tudomástokra hozni, úgy nektek mint elöljáróitoknak, a többit a mi eddig küldött és ezután küldendő katonáinktól és tiszteinktől bővebben meg fogjátok tudni. Mi tőletek teljes hűséget és engedelmességet remélünk. Egyébiránt a mi császári és királyi kegyelmünket és oltalmunkat igérjük nektek. Datum a mi Bécs városunkban 1670. márc. 30-án, római királyságunk tizenkettedik, magyar királyságunk tizenötödik, cseh királyságunk tizennegyedik évében. Leopoldus. Paul Hocher ad mandatum sacrae caesareae maiestatis proprium«.

A horvát eredeti a bécsi hadügyminiszterium registraturájában a »Croatica«-k közt.

VI. Fiume, 1670. ápril 20-án. Ferdinánd della Rovere fiumei kapitány értesítése a tengermelléki Zrinyi-birtokok szörnyü pusztításáról, melyet Herberstein generális csapatai vittek véghez. Az olasz irat szövege olvasható Starine XV. 119., 120 lap, másolata Lopasics birtokában.

VII. Grobnik, 1670. jun. 13-án. Grobnik községe bizonyítja, hogy Frankulin Ferenc kapitány Herberstein generális felhivására azonnal meghódolt. A horvát irat tartalma:

»Mi Grobnik egész népessége ezen, ha szükséges, bárhol felmutatható nyilt levelünkkel bizonyítjuk, hogy ápril 12-én délben Grobnikba jött Uranich Márton biró Buccariból ő excellentiájának, a generálisnak levelével, hogy mindenki, a ki hű a királyi felséghez, az hűségének és engedelmességének kijelentésére jöjjön a Hrelinre és semmitől se féljen. Es Fran-

kulin Ferenc kapitány azonnal meghivta a grobniki plébános urat, Csernich István papot és Kukuljevics Ferenc grobniki porkolábot és birót, Szkergatics Antal uradalmi birót és szatnikot, Linich Miklós az ezen évi birót és az összes tisztelt birákat és felolvasta nekik a generális ur ő excellentiájának levelét és megparancsolta az egész népnek, hogy térjen vissza ő császári felségének hűségére és engedelmességére és hogy hivek és engedelmesek legyünk ő császári felségének, úgy mint a többi jó és hű keresztények, és mi így is cselekedtünk és azonnal átmentünk Buccariba. És Buccariban is épen ilyen parancsot adott előttünk a tisztes bakari népnek, hogy ne vigyenek zászlót, amint szándékoztak volt, hanem hogy hagyják azt úgy mint a puskákat a kastélyban és vegyenek pálcát a kezökbe és térjenek vissza obedientiára és engedelmességre és végre megbeszéltük hazatértünkben, hogy fogunk szólni a generális urhoz, továbbá, hogy Frankulin kapitány a grobniki plébános urral a generális elé fog járulni, de közülünk egyik sem fog eléje járulni, azonban némely bakarbeliek nem engedték ki a kastélyból, hogy a generális elé járulhasson. Ezt bizonyítjuk a mi conscientiánk szerint és nagyobb hitelesség és megerősítés szempontjából aláirtuk és elláttuk községi sz. Filip-Jakab pecsétünkkel. Datum Grobnikban, 1670. jun. 13-án. Grobnik egész népe (Z. P.). Dubersich Iván grobniki canciller, m. p.« Eredetije Lopasics birtokában.

VIII. Grobnik, 1670. jun. 13-án. Tanukihallgatás, hogyan viselkedett Buccariban Frankulin Ferenc a Zrinyi-féle birtokok kormányzója, mikor 1670-ben kiütött a Zrinyi-Frangepán-féle lázadás. A horvát irat tartalma a következő:

»Datum junius 13-án a grobniki kastélyban előttünk alulirottak előtt 1. Kukuljevics Ferenc, grobniki porkoláb, 2. Szkergatics Antal uradalmi biró, 3. Linich Miklós ez évre választott szatnik, 4. Zabetics György biró, 5. Valich Mihály biró és sajátkezüleg alulirott canceller, a kik előtt eskü alatt lett kihallgatva Lukesics János, hogy nyilatkozzék mikor ment el társaival és Frankulin kapitánynyal Buccariba és mit hallott az ottani beszédekből. Ez azt vallotta, hogy mikor Frankulin kapitánynyal Buccariba érkeztek, hogy a generális ő exellentiájához induljanak és hogy Buccariban egy kissé megfognak pihenni, akkor tudtunk nélkül ránk zárták a kastély ajtait és azoknak kulcsait magukhoz vették. Ezután odajött a buccari plébános ur Csernich Máté pappal, erre igy szólt Frankulin ur a plébános urhoz: plébános ur, hozza el a kulcsokat, hogy elmenjünk és elvigyük azokat a generális urnak, a mint illik. Erre visszafordulva igy szólt a buccari plébános: majd most megtudod miféle kulcsokat fogsz kapni,

és azután utána jött néhány bakari ember puskákkal és nem engedtek le egyikünket sem a folyosóról, hanem kiabálták, hogy mindannyiunkat egytől-egyig agyonütnek, a likai kapitánynyal együtt. Erre a likai kapitány beszélni kezdett, mi mind édes testvérek vagyunk, mit akartok ti itt elkövetni. De ők evvel mit sem törődtek, hanem egyre kiabálták, üssük agyon a kutyákat, ekkor Frankulin kapitány felülről lehajolt a folyosóról és beszélni kezdett a bakariaknak, ugyan mit akartok itt elkövetni, testvérek, miféle zavargás ez, most kell, hogy mi mind együtt, a plébános urral, a generális szine elé menjünk. De ők ezzel mitsem törődtek, hanem puskacsöveiket felfelé reánk tartották, kiabálva: üssük agyon a kutyákat. — 2. Kihallgatták Petrovics Mátét, harmadikképen egy Tóbiás Simon nevezetüt és még egy negyediket, azután erre előttünk megesküdtek a fentnevezettek, hogy mindez igy történt; ezenkivül még sok polgár esküt akart letenni erre a vallomásra, hogy ez a dolog igy történt, amint a tanuvallomásban el van mondva. Én, Durbesich János grobniki canceller.« — Eredetije Lopasics gyüjteményében.

IX. Kapronca, 1670. december 17. Breuner generális, a varasdi (szlavón) határvidék generálisa kifejti a haditanács elnöke előtt azon okokat, miért kellett Légrádott és a Muraközt a varasdi határőrvidékkel egyesíteni. — Német eredetije a bécsi hadügyminiszterium irattárában. Croatica, 1671. nr. 6. Szövege olvasható Starine, XV. 122—124. l.

X. Zellina, 1670. dec. 28. Erdődy Miklós gróf védelmezi Ivánovics Istvánt azon gyanu ellen, hogy ő is részes lett volna a Zrinyi-Frangepán-féle lázadásban. — Eredetije u. o., e német szövegü irás olvasható Starine, XV. 124—125. lap.

XI. Zágráb, 1670. Csolnics, Beriszlavics, Kamenján, Gerécy, Crnkovácski, Gotal és Malinics kapitányok kegyelmet kérnek Lipót királytól, mert a lázadáshoz csak kényszerhelyzet miatt csatlakoztak, de mihelyt az kiütött, Zrinyit elhagyták. Német eredetije u. o., szövege olvasható Starine, XV. 125—127. l.

XII. Bécs, 1670. dec. 30. Lipót király megkegyelmez a Zrinyi-Frangepán lázadásban résztvettek közt Beriszlavics, Csolnics, Crnkovácski, Gotal, Gerécy, Malinics, Pogledics és Kamenján kapitányoknak. — Német eredetije u. o., szövege olvasható Starine, XV. 127—128. l.

XIII. Karlóca, 1671. január 12-én. Herberstein generális kéri a gráci haditanácsot, hogy a Zrinyi-Frangepán birtokokból Svarcsa-Zvecsáj és Novigrád csatoltassék a horvát határőrvidékhez és jelentést tesz a Karlóca vidékén előfordult esemé-

nyekről. — Német eredetije u. o., szövege olvasható Starine, XV: 128—129. l.

XIV. Karlóca, 1671. január 12. Herberstein generális nyilatkozik a kamara azon vádja ellenében, hogy a tengermelléki birtokok ki vannak rabolva és hogy saját hasznára kihasználja Karlóca körül a Zrinyi-Frargepán jobbágyokat. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 129—131. l.

XV. 1671. január. Kimutatás némely károkról, melyeket Herberstein csapatai a Zrinyi-Frangepán-féle tengermelléki birtokokon elkövettek. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 131—132. l.

XVI. Fiume, 1671. január 28. Ferdinánd della Rovere fiumei kapitány panaszkodik Lipót királynak, hogy fiát Buccariban börtönbe vetették azért, mert felfedezte Herberstein generális és Paradeizer ezredes gaztetteit, melyeket ezek a Zrinyi-Frangepán-féle tengermelléki birtokokon elkövettek. — Olasz eredetije u. o., szövege Starine XV. 132—133. l.

XVII. Grác, 1671. január 23-án. A haditanács kijelenti, hogy a Zrinyi-Frangepán birtokokból Buccarit és Portorèt maga a király megtartja magának, némely más birtokokat elcseréli Sziszekért, a többit átadják a kamarának, a Muraközt Stájerországhoz, Svarcsát, Zvecsájt és Novigrádot pedig a határőrvidékhez csatolják. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 134—136. l.

XVIII. 1671. január. A stájer rendek jegyzőkönyvekből kimutatják, hogy a varasdi határőrvidékre nézve hányszor és mikor kértek a Zrinyi grófok Stájerországtól és a varasdi határőrvidéktől segítséget a török ellen a Zrinyisziget (Muraköz) megvédésére. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 136—139. l.

XIX. Karlóca, 1671. február 16. Herbersten gróf generális jelentést tesz a haditanácsnak a horvát határőrvidéken levő katonaság állapotáról. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 139—140. l.

XX. Karlóca 1671. február 16. Herberstein gróf generális kimutatása a horvát és tengermelléki határőrség katonaságáról. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 140—143. lap.

XXI. Grác, 1671. március 5-én. Paradeizer Ernő János gróf, zsumberaki (sichelburgi) kapitány, igazolja magát a haditanács előtt a tengermelléki Zrinyi-birtokokon elkövetett erőszakoskodások tárgyában. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 143—144. l.

XXII. Petrinja, 1671. március 9. Erdődy Miklós gróf, báni helytartó, értesíti a haditanácsot, hogy a kulpamelléki

határőrségen kapitánynyá kinevezte Ivánovics Istvánt. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 145—146. lap.

XXIII. Karlóca, 1671. március 8. Herberstein mentegetőzik br. Rovera fiumei kapitány azon vádja ellen, hogy kirabolta a Zrinyi-Frangepán birtokokat. — Olasz eredetije u. o., szövege Starine, XV. 146—149. l.

XXIV. Grác, 1671. junius 27. Vizsgálat Paradeizer Ernő János gróf, sichelburgi kapitány ellen a Zrinyi-féle tengermelléki birtokok kirablása miatt a Zrinyi-Frangepán-féle lázadás után. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 149—152. l.

XXV. Grác, 1671. augusztus 3. A vizsgáló biztosok jelentése Paradeizer gróf sichelburgi kapitány rablásairól a Zrinyiek tengermelléki birtokain. — Német eredetije u. o., szövege Starine, XV. 152—154. l.

95. *Magdics Mile: Adatok Zeng régi nemes családainak történetéhez.* Starine XV. 155—167. l. (Prilozi za poviest starih plemićkih porodica senjskih.)

A Zsivkovics, (1493.), Danicsics (1587.), Vranjanin (1627.), Karina (1675.), Domazetovics (1724.), Ugarkovics (1727.) családok latin nemesleveleinek szövege és Domazetovics Szaniszló generális vitéz tetteinek leirása olasz nyelven. Ez a család 47 más boszniai családdal 1463-ban költözött Zengbe, mely akkor hires kereskedelmi város volt.

96. *Csrncsics Iván: Nehány délszláv, kinek neve előfordul 1478—1520 közt a sz. Lélekről nevezett római confraternitasirataiban.* Starine, XV. 168—176. l. (Nekoliko južnih sloviena zapisanih od 1478—1520. god. u bratštinu sv. Duha u Rimu.)

A névjegyzékben nehány magyar nevet is találunk: Pakosi Eustach abbas s. Margarethae de Belae (1478.); Frangepán Dorottya, Blagay János gróf özvegye (1480.); Horváth János (1480.); Zéles Gergely zágrábi prebendar (1482.); Boskai Péter vicebán (1478.); Imrefy Miklós de Zerdahel comes, anyja Egerwáry Dorottya és egész családjuk (1492.); Kaproncay András mester pécsi kanonok, zágr. plébános (1493.).

97. *Rácski Ferenc: A délszláv történetre vonatkozó kivonatok 1526—1533-ig Sanudo Marino naplójából.* Starine, XV. 177—240. l. XVI. 130—208. l. (Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za god. 1526—1533.)

Valentinelli József, a velencei sz. Márk könyvtár őre, Sanudo 58 könyvre terjedő kéziratából Kukuljevicsnek készí-

tett a délszláv dolgokra vonatkozólag 1496—1528-ig terjedőleg egy kivonatot, mely meg is jelent Kukuljevics, illetőleg a horvát tört. társulat Arkivumának V., VI., VIII., XII-ik köteteiben, — azonban a Vanutelli-féle kivonat nagyon hézagos és ennél sokkal különb Wenzel Gusztáv, Firnháber és Jászay kivonata. Rácski itt kiegészíti a Vanutelli-féle kivonatnak hézagait a délszláv történetre az 1526—1533-ik évekre nézve.

98. *Kukuljevics Iván: Szidics Simon Judás jelentése Bécsnek 1683-iki török ostomáról.* Starine, XVI. 1884. 1—8. lap. (Izviešće Simuna Jude Sidića o turskoj obsadi Beča godine 1683.)

Szidics Simon 1682-ben zágrábi kanonok és a bécsi Collegium croaticum igazgatója az ostrom egész ideje alatt Bécsben volt és annak befejezte után harmadnapra jelentést irt róla a zágrábi káptalannak; a latin kézirat eredetije Kukuljevics gyüjteményében van, szövege olvasható Starine, XVI. 3—8. lap. A jelentés elég fontos, mert több oly aprólékos adatot tartalmaz, melyet másoknál nem találjuk és a többire nézve kiegészíti az eddig ismert adatokat. Érdekes, miket mond a pazmaniták gyülölködéséről a horvát collegium ellen, a bécsi Zrinyi toronyról, a törökkel szövetkezett magyar felkelők viselkedéséről stb. Szidics 1710-ben mint zágrábi őrkanonok halt meg; 1685-ben a bolognai collegium hungaro-illiricum rectora volt, versekben dicsőíti tanítványa Patacsics György, utóbbi boszniai püspök, és Ritter Vitezovics Pál.

Bécs felszabadításában nagy szerepet játszottak a szlávok, Szobieszki János lengyel királyon kivül részt vettek benne Sulevicki-Kaplir Zdenko Gáspár gróf, három Kotulinski báró, Orecki őrnagy, Kokorsevic báró, Moracki János, Vaidlinger kapitányok, csehek; Kolsicki György és Mihaelovics szerbek; Kolonics Leo püspök, Gregorovics ezredes, Gundulics Ferenc generális, Zrinyi Ádám, Erdődy Kristóf, három horvát ezred stb. a horvátok közül.

Bécs felmentését nyomban megénekelte Kanavelics Péter, Bogásinovics Péter és Kacsics András.

99. *Novákovics Sztoján: Jefrem szerb patriarcha élete.* Starine, XVI. 34—40. lap. (Život srpskog patrijarha Jefrema.)

Jefrem 1311-ben született, 1375-ben lett szerb patriarcha, meghalt 1399-ben.

100. *Novákovics Sztoján: Töredékek a középkori kozmografiából és geografiából.* Starine, XVI. 41—56. (Odlomci srednjevjekovne kosmografije i geografije.)

101. *Novákovics Sztoján: Apokrif iratok Vukovics Bozsidár szerb ősnyomtatványu gyüjteményéből.* Starine, XVI. 57—66. l. (Apokrifi iz štampanich zbornika Božidara Vukovića.)

Vukovics Bozsidár a török elől Velencébe menekülvén ott ciril nyomdát alapított; 1520-ban két gyüjteményes munkát adott ki az utazók számára, melynek szórakoztató részében az első munkában egy pár bibliai apokrif iratot, a másodikban pedig egy pár szerb szent életrajzát adja. Ezen könyvek ujabb kiadást értek 1527., 1536., 1537., 1560-ban. Értekező itt közli a bibliai iratok szövegét, melyek nyelvtörténeti szempontból érdekesek.

102. *Novákovics Sztoján: Apokrif Enochról.* Starine, XVI. 66—81. l. (Apokrif o Enochu.)

103. *Novákovics Sztoján: Mese az antikrisztusról.* Starine, XVI. 81—85. l. (Priča o Antihristu.)

104. *Novákovics Stoján: Apokrif irat Krisztusnak az ördöggel való vitatkozásáról.* Starine, XVI. 86—96. lap. (Apokrif o prepiranju Isusa Hrista sa djavolom.)

105. *Novákovics Sztoján: Trebinje, Tvrdos és Szavina. Iratok a szavinai monostor levéltárából nehány észrevétellel.* Starine, XVI. 1884. 97—107. lap. (Trebinje, Tvrdoš i Savina.)

Ducsics H. Duzs és Tvrdos boszniai zárdákról irt értekezését oroszra fordította Hilferding (Boszniai és Hercegovinai zbornik, 1873. 469—481. l.). Duzs szerb zárda Trebinjétől másfélórányira, Tvrdos pedig Duzstól háromnegyed órányira van. Midőn Velence a törököket Cattaróból kiüzte, ezek Trebinjébe költöztek. Tvrdos monostorban a metropolita és 80 szerzetes lakott, de hét évi védekezés után Noviba menekültek, hol 1695-ben a Szavina monostort alapították. Az itt közölt iratok 1646-tól fogva közlik e zárdák történetét. Ránk nézve érdekes Baszarab Máté Jón havasalföldi vajda (ugro-vlaški = magyar-oláh) adománylevele 1646-ból.

106. *Novákovics Sztoján: A belgrádi nemzeti könyvtár két régi kézirata, a Carostavnik és Cambak »Decsáni István élete.«* Starine, XVI. 1884. 108—112. l.

107. *Bojnicsics János: A legrégibb horvát armalis.* Starine, XVI. 1884. 113—113' l. (Najstarija hrvatska grbovnica, litterae armales.)

A bevezetésben általánosan szól az armalisok régiségéről, azután közli a legrégibb horvát cimeres armalist a latin szöveggel; ezt Zsigmond királytól 1434-ben Horvát Pál és fivére, Miklós, Mikcse de Crkvena fiai kapták.

108. *Tkalcsics Iván: Adatok a XV—XVI. századbeli zágrábi zsinatok történetéhez.* Starine, XVI. 1884. 117—129. lap. (Prilog za povjest zagrebačkih sinoda u XV. i XVI. vieku.)

Ezeken a szorosan egyházi ügyeken kivül, még egyebekről, mint plébániák emeléséről, iskolákról, babonák kiirtásáról stb. is volt szó, s azért művelődéstörténeti szempontból is érdekesek. Már Cazotti Ágost püspök alatt is (1303—1322.) voltak Zágrábban zsinatok, de ezek iratai eltüntek. Az 1471-ik zágrábi zsinatot Ozvald püspök hivta össze; ennek végzései sincsenek meg, de megvan egy panaszlevele a pápához, melyben a papság elpanaszolja, hogy maga a püspök sem jelent meg a zsinaton, és emberei, különösen Gudavac Péter püspöki jószágigazgató és Greben László vicebanus, kifosztották a zsinatra megjelent papságot, sőt buzogányos embereikkel betörtek a székesegyházba és az ott gyülésező papok közül többet halálosan megsebesítettek. Az erről szóló latin kézirat a délszláv akadémia birtokában van és szövege itt lát először napvilágot. (Starine, XVI. 118—123. l.)

Az 1570-ben tartott zágrábi zsinatról a káptalani levéltárban megvan a munkarend, melyben az az intézkedés érdekes, hogy a székesegyházban a zsinat alkalmával horvát énekes misét mondtak. (Starine, XVI. 123—125. l.)

Az 1574-iki zágrábi zsinat irataiból megvan a zágrábi érseki levéltárban az azon résztvett papok névjegyzéke, mely érdekes, ha összehasonlítjuk a plébániák 1501-iki összeirásával (Starine IV.), mert kiderül mely plépániák, illetőleg helyiségek pusztultak el 1501—1574 közt a török beütések miatt. (Starine, XVI. 126—129. l.)

109. *Pirling: Uj források Comuleo Lessandróról.* Starine, XVI. 209—251. l. (Novi prilozi o L. Komuloviću.)

Ennek diplomáciai küldetéséről a török elleni szövetség létrehozására szólottunk Starine XIV. (Horv. tört. repert. II. k.), itt az azóta felszinre került ujabb adatok közöltetnek. A közölt 26 iratban sok becses adat van az azonkori lengyel és orosz viszonyokra.

110. *Vucsetics A.: Az Athosz hegyén levő szerb zárdák szerzeteseinek levelezése a raguzai comessel és urakkal 1520—1792-ig.* Starine, XVII. 1885. 1—48. l. (Pisma kalugjera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj od 1520. do 1792.)

E levelek a raguzai levéltárban vannak és többnyire nyugták, melyeket a zárdák Raguzának kiállítottak arról, hogy az évi dotációt tőle átvették. Raguza Stagni és Pelesac átengedéséért 1333-ban kötelezte magát Uros István szerb

királylyal szemben, hogy évi 500 perper aranyat fog fizetni a jeruzsálemi sz. Mihály görög-kel. templomnak; e templom 1358-ban elpusztult s azóta az évi adót az Athos hegyi szerb zárdáknak fizették.

111. *Magdics Mile: A zengi patriciusi és polgári családoknak összeirása. 1758-ból.* Starine, XVII. 1885. 49—53. lap. (Popis patricijskih i gradjanskih porodica senjskih od godine 1758.)

Az olasz kézirat a zengi városi levéltárban van, az összeirást Mária Terézia rendeletére 1758-ból egy bizottság végezte, melynek élén báró Fin Károly Ferenc állott.

112. *Magdics Mile: Adatok a zengi régi nemesi családok történetéhez.* Starine, XVII. 1885. 54—76. lap. (Prilozi za poviest starih plemićkih porodica senjskih.)

A Homolics (1623., 1625., 1660., 1651.), Miletics (1627.), Moletics (1634.), Kuhácsevics (1634.), Vukaszovics (1667., 1714.), Novakovics (1599.) és Tintor családok (1537.) nemes levelei, — ez utóbbi egy 1490-ból való nemeslevélnek 1751-ben készült hivatalos másolata.

113. *Batinics N. M.: Néhány adat Bosznia egyházi történetéhez.* Starine, XVII. 1885. 77—150. lap. (Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti.)

1. 1527. A szerajevói biróság megengedi a fojnicai katholikusoknak, hogy templomukat ujból felépíthessék. A török eredeti a fojnicai levéltárban, a horvát fordítás itt a 78-ik l.

2. 1638. Mohamed szerződése a szinai hegyen levő szerzetesekkel, mely a török területen levő összes zárdáknak szabadalmait megállapítja. Török eredetije a szinai hegyen, latin fordítása itt a 79-ik lapon.

4. 1639. VIII. Orbán pápa latin irata, melyben a ferencrendi templomok kiváltságait a többi boszniai templomokra is kiterjeszti. 80. l.

4. 1656. Rákócy György erdélyi fejedelem latin irata, melyben a boszniai franciskánusokat oltalmába fogadja és nekik átengedi a mikházai zárdát és a gyulafehérvári rendházat. Eredetije a fojnicai rendházban, szövege a 81., 82. l.

5. 1664. Fojnica. Benjilics püspök latin irata, melylyel megitéli a boszniai franciskánus provinciálisnak a budai és tökölyi plébániát, hogy azokat ő és utódai, valamint a bosnyák franciskánusokat, kivételesen birhassák. Eredetije Szutiszkóban, szövege a 83-ik lapon.

6. 1676. Ogramics Miklós püspök jelentése XI. Ince pápának a 12 boszniai rendház szomoru állapotáról és pénzbeli segélyt kér. Olasz eredetije a római propaganda levéltá-

rában (Bosnia, Scritture riferite ne' Congressi dall' a. 1669—1676. Vol. II.), szövege a 83., 84. lapon.

7. 1701. Travniki Ferenc provincialis Eszékről jelenti a propagandának a boszniai katholikusok és ferencrendiek siralmas helyzetét és kéri, hogy ne vegyék el tőlök a plébániákat Horvát- és Magyarországban. Olasz eredetije u. o. (a. 1692—1707. Vol. IV.), szövege a 84., 85-ik lapon.

8. Kresevo 1701. A boszniai katholikusok kérik a propagandát, hogy odavaló származásu ember legyen boszniai püspökké. Olasz eredetije u. o., szövege a 85., 86-ik lapon.

9. 1708. De Vietri Ker. János generális comissarius a boszniai franciskánus tartományban jelentést tesz e provincia állapotáról és a szerzetesek viselkedéséről. Olasz eredetije u. o. (a. 1708—1750. Vol. V.), szövege a 86—98. l. Sok értékes adat van benne az összes ferencrendi zárdák akkori állapotáról, minket közelről érdekel a mit a báttai, pozsegai, nasicai, eszéki, bródi, vukovári, illoki, sarengrádi, mohácsi, váradi és budai ferencrendi rendházak akkori állapotáról mond.

10. Pozsony, 1712. VI. Károly (III.) latin rendelete, melyben a kamerális igazgatóságot utasitja, hogy a boszniai franciskánus zárdáknak 400 rénus forintot fizessenek ki. Szövege Benics krónikájában és itt a 98., 99-ik lapon.

11. Zára, 1735. Zmajevics Vince zárai érsek latin jelentése a propagandának a boszniai katholikusok állapotáról. Olasz eredetije a propaganda levéltárában (Bosnia IX. sz. volum. 5.), szövege itt a 99-ik lapon.

12. Kresevo, 1771. Bogdánovics Márián apostoli vikárius olasz jelentése a propagandának a boszniai katholikusok és franciskánusok állapotáról és a legujabb üldözésekről. Eredetije u. o. (Nr. XII. Bosnia vol. VI.), szövege itt a 99., 101-ik lapon.

13. Buda, 1785. A magyar helytartótanács latin irata, melyben közli Okics Ágoston boszniai vikárius generálissal a kir. határozatot, mely egy a sz. sirnak szánt alapitványt nekik átengedi. Eredetije a boszniai ferencrendiek tartományfőnöki levéltárában, szövege itt a 101-ik lapon.

14. Fojnica, 1792. A boszniai rendtartomány definitorainak olasz irata a propagandához, melyben kérik, hogy járjon közbe a bécsi udvarnál, hogy különféle kiváltságaikat megerősitse, továbbá, hogy a propaganda zárdáikat kijavítsa és engedje meg, hogy ujoncaikat Itáliában taníttathassák. Eredetije a propaganda levéltárában (Bosnia Nr. XII.), szövege itt a 102—105. lapon.

15. Bécs, 1816. A császári udvari kancellária francia iratban értesíti a szentszéket, hogy a boszniai ferencrendiek érdekében közbenjárt a boszniai török kormánynál és a szultánnál Konstantinápolyban. Eredetije u. o., (XIV. sz.), szövege itt a 104., 105-ik lapon.

16. 1828. Abdul-Raman basa, boszniai vezér, török iratban értesíti Miletics boszniai püspököt, hogy a folyamatban levő fegyverkezés nem irányul a keresztények ellen, és kivánja, hogy ezt a püspök a rájákkal közölje. Eredetije a boszniai rendtartomány levéltárában, horvát fordítása itt a 105., 106-ik lapon.

17. 1832. Resit-Mahmut basa, boszniai vezér, egy horvát nyelvü és egy olasz nyelvü irata a boszniai ferencrendi provinciálishoz, melyben őket és a katholikusokat felhivja, hogy ne csatlakozzanak a lázadókhoz és biztosítja, hogy nincs mit tartaniok a török kormánytól. Eredetijök u. o., szövegük a 106., 107., 108-ik lapon.

18. 1834. Marocchi N. orvos olasz jelentése a zárai kormányhoz egy Boszniában fellépett ragályos betegségről, melynek tanulmányozására Boszniában ment, egyuttal szól Bosznia politikai viszonyairól és az ottani kereszténység helyzetéről. Másolata a propaganda levéltárában (XV. sz. Bosznia Vol. XI.), szövege itt a 108., 109., 110-ik lapon.

19. 1837. Barisics Rafael boszniai püspök latin irata I. Ferdinánd (V.) királyhoz, melyben leirja a nép és papság sanyaru helyzetét és esedezik közbenjárásért, hogy helyzetök javuljon. Másolata u. o. (XVIII. sz.), szövege itt a 110—116-ik lapon.

20. 1626. Georgiceo Atanáz jelentése a német császárhoz Boszniában tett utjáról és az ottani állapotokról. Budáról indult és sok értékes dologról értesít. Olasz eredetije a római kapitóliumi levéltárban (vol. VIII. cred. XIV.), szövegét lásd itt a 116—150-ik lapon.

114. *Lopasics Radoszláv: Adatok Horvátország XVI. és XVII-ik századbeli történetéhez a stájer országos levéltárból Grácban.* Starine, XVII. 1885. 151—231. lap és XIX. 1887. 1—80. lap. (Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu.)

A gráci országos levéltárban sok becses anyag van az úgynevezett szlavon (windisch) határőrvidékre, Zágráb, Varasd, Körös, Kapronca Petrinja városok és Belovár megye, valamint a szomszédos mai Szlavóniára nézve, — az erre vonatkozó iratok a Miscellanea 81-ik száma alatt 30 vastag kötetre terjednek ezen cim alatt: »Antiqua über Grenz und Militär-Angelegenheiten«. Ezekre vonatkozólag bőséges adatok

vannak a »Bestallungen« cimü gyüjteményben, a stájer rendek országos gyüléseinek irataiban is, valamint a Cilley grófok iratcsomagában: mindezekben sok fontos jelentés foglaltatik a határőrvidéki várakról, ütközetekről, seregekről, sok a fontos levelezés is. Lopasics Grácban egy hónapot töltött és az itt áttanulmányozott adatokról a következőkben számol be, hogy a történészek figyelmét a gráci országos levéltárra felhivja, hol ezeken kivül még igen sok becses anyag van.

1529. julius 16. Budweiss. Ferdinánd király felhivja a stájer rendeket, hogy siessenek segélyre a szlavón határőrvidéknek Erdődy Simon zágrábi püspök ellen, a ki Zápolya János szövetségese. A német szöveg olvasható itt a 153., 154-ik lapon. Eredetje Fasc. 9.

1529. julius Bundweiss. Ferdinánd király megengedi, hogy a spanyol gyalogságnak zsoldkép kifizetett 3600 forint a töröksegély (Türkenhülfe) alap számadására irassék. Fasc. 44. nr. 1.

1530. jun. 1. és jul. 2. Katzianer két levele, melyben segélyt kér a stájer rendektől a horvát határok védelmére. Fasc. 14.

1537. szept. 12. Ferdinánd király felhivja a stájer rendeket, hogy 2000 lovast és gyalogost további két hónapra tartsanak el, mert Katzianer akkor Eszék felé fog vonulni és a töröknek ütközetet kinálni. Fasc. 9.

1538. február 15. Katzianer János generális, kit az országos (landesfürstlich) börtönbe vetettek, innét kiszabadulva kéri a stájer rendeket, hogy a császárhoz intézett kegyelemkérvényét támogassák, mit ezek meg is igérnek. Fasc. 61. nr. 9.

1538. május 1. Gvozdanszko. Katzianer János jelenti a stájer rendeknek az Una melletti Dubica elestét, mely árulás folytán került török kézre; Horvátország most nyitva áll a töröknek és valószinüleg ennek meg is fog hódolni. Mentegeti magát és kéri, hogy készüljenek védelemre. A sajátkezüleg irt német levél (Fasc. 44. nr. 13.) szövege olvasható itt a 154., 155. lapon.

1538. máj. 20. A stájer országos bizottság kéri Frangepán Kristóf özvegyét Margitot, hogy fizesse meg stájer birtokai után az adót és hadi járulékot. Fasc. 64. nr. 38.

1538. jun. 28. A Száva mellett a parasztok csapatokba szedőzködve saját kapitányaik alatt készülnek a török ellen védekezni. A stájer országos bizottság felhivja a hatóságokat, hogy ezt akadályozzák meg. Fasc. 64. sz. 52.

1538. szept. 18. A stájer országos bizottság felhivja Blagaj Dora grófnőt, Gruber Leonhard feleségét fizesse vissza a 6000 forintos kölcsönt. Fasc. 65. nr. 76.

1539. jan. 21. Az országos bizottság ir Nádasdy Tamás és Keglevics Péter bánoknak azon kihágások (rumor) tárgyában, melyeket Herkovics György kapitány stájer zsoldban levő 200 lovasa a szlavon (varasdi) határőrvidéken elkövettek. Fasc. 46. nr. 2.

1539. jan. Gróf Thurn Erazmus a horvát várak (Ortsflecken) kapitánya kéri, hogy a horvát helyeket és Hofman András lovasait Varasdon a szükségesekkel lássák el. Fasc. 46. nr. 14.

1539. május 11-én 9 órakor este Kőrösön. Jurisics Miklós báró jelenti Paradeiser Gáspárnak Pettauba, hogy nemsokára 5000 török lovas fogja Kaproncát és Varasdot megtámadni és tanácsokat ad neki, mikép védekezzék. Jurisics csak horvátul tudott irni, a német levelet titkára irta; eredetije fasc. 45. nr. 15., szövege itt a 156-ik lapon.

1539. jun. 20. Utasítás Ratmansdorf Kristófnak, hogy képezze ki az Auersperg György kapitánysága alatt levő horvát lovasságot. Fasc. 46. nr. 41.

1539. jul. 25. Lenkovics János kapitány, a zengi hatóság és káptalan pénzt, lőszert, élelmiszert és Pendel Józsefen kivül még egy puskaművest (Büchsenmacher) kérnek, mert Castelnuovo ostroma küszöbön áll s a veszély őket is fenyegeti. Barbarosa 250 hajóval készül ellenök.

1539. jul. 25. A zengiek Lenkovics Jánosnak latin levélben jelentik, hogy Barbarossa már Kattaróba ért és egész Dalmácia veszélyben forog; Lenkovics e levelet elküldötte a stájer rendeknek, valamint Fiuménck is ugyan e tárgyban irt levelét. Eredetije fasc. 44. nr. 19., szövege itt a 157-ik l.

1539. aug. 13. Pissanus János vegliai providitore jelenti Thurn Antal fiumei kapitánynak, hogy Castelnuovot elfoglalták; mellékelve van Lenkovics János levele, melyben Zeng miatt civódik. Fasc. 44. nr. 26., 27.

1539. augusztus 14. Fiume. A kapitány és a polgárság német levélben értesíti a stájer rendeket a törökök és velenceiek barátságáról és a veszélyről, mely Fiumét fenyegeti. Eredetije fasc. 44. nr. 27., szövege itt a 158., 159-ik lapon.

1540. jan. 28. A stájer országos bizottság értesíti báró Ungnad János ezredest Pettauban, hogy a sombereki szerb menekültek (uskok) közül török módra felszerelt martalócokat fognak szolgálatukba fogadni; e tárgyban a rendek Hollenek Ádám hadbiztoshoz is fordulnak. Fasc. 64. nr. 99.

1540. márc. 14. Pettau. Ungnad János vezér (Feldhauptmann) jelenti a stájer rendeknek, hogy török martalócok mindenfelé pusztítanak és sok keresztényt hurcolnak rabságba. A törökök a Zrinyiek várai ellen készülnek; ő is 250 mar-

talócot fogadott szolgálatába, hogy ezekkel a török martalócokra ráijesszen. A szlavon rendek 100 martalóc költségét elvállalták: Alapi Gáspár két török martalócot elfogott, ettől fognak tájékozódást szerezni a törökök szándékairól. Fasc. 44. nr. 40.

1540. april. 5. Pettau. Ungnad jelentést tesz a rendeknek a török betörésről és mellékeli Megyericsei Kristóf de Megiwreychte (Medjurecsje) levelét. Itt Ungnad így irja magát alá: Hans Ungnad, freiherr, obrister velthauptmann in Windischland und Niederöst. Landen. Medjurecsje latin levele Székely Lukács (Zeckely Lukács de Kewend) Ormosd vár urához van intézve, ebben jelenti, hogy a törökök Pozsegában gyülekeznek és vagy Verőcét vagy a Zrinyi birtokokat fogják megrohanni, hogy Katzianerért bosszut álljanak; Garics püspöki várat és Racsát már elpusztították és sok keresztény rabot elhurcoltak, de a keresztény seregek a törököt szétverték s a rabokat kiszabadították. Daruvár melletti Petrovácról 1000 rabot elhurcoltak s a keresztény lakosság menekülőben van. A latin levél eredetije fasc. 44. nr. 51.; szövege itt a 161-ik lapon.

1540. april. 14. A krajnai rendek kérnek a stájer rendektől fegyvert és lőszereket, mert a törökök Bihácsot fogják ostromolni, hol Raunach Bertalan kapitány élelem- és lőszerben szükséget szenved. Fasc. 44. nr. 52.

1540. april. 29. Laibach. Jurisics Miklós jelentést tesz a haditanácsnak és pénzbeli segélyt kér a határőrvidék számára. Fasc. 44. nr. 54.

1540. máj. 1. Laibach. Jurisics Miklós jelenti a stájer rendeknek, hogy a török betört Horvátországba. Fasc. 44. nr. 56.

1540. máj. Keglevics Péter jelenti a stájer rendeknek, hogy a török betört Kosztajnicánál és pusztítja a Zrinyi-birtokokat, Novigrádot, Szracsicát, Topuszkót. Fasc. 13. nr. 3.

1540. máj. 12. Varasd. Holenek Ádám jelenti, hogy a török martalócok felgyujtották a varasdi fürdőt (Varaždinske Toplice) és 500 embert elfogtak és 800 drb marhát elhajtottak. Fasc. 44. nr. 60.

1540. jun. 1. Anna királyné jelenti a stájer rendeknek, hogy a török martalócok horvátországi pusztításai miatt megintette Murat bég boszniai basát és a Zrinyieknek tett károk miatt külön követet küldött Konstantinápolyba és reményli, hogy a török erőszakoskodásoknak vége lesz. Fasc. 44. nr. 65.

1540. junius, Holenek Ádám jelenti, hogy a martalóc szolgálatba felvett szerb menekültek (uskok) felett a szemlét megtartották, de ő nem helyesli, hogy e martalócoknak

nagyobb zsoldja legyen, mint egyéb csapatoknak. Jelenti, hogy ozalji Frangepán István gróf és Brinji Frangepán Farkas az uszkokok segélyével kölcsönösen pusztítják egymás birtokait, pedig e zürzavar megszüntetésével Thurn Erazmus János országos kapitány megbizta Püchler uszkok kapitányt. Különösen Frangepán István panaszkodik, hogy egy várát elfoglalták és sok kárt okoztak neki »mit Uskoken und andere Chravaten«. A német eredeti fasc. 44. nr. 68., szövege itt a 161., 162. lapon.

1540. jul. 10. Dubrava. Erdődy Simon zágrábi püspök latin levele a gráci haditanácsnak, melyben jelenti, hogy Vrhbosznából (Szerajevó) értesülést kapott, hogy 2000 török janicsár utban van Gradiskán át a Zrinyi család birtokai ellen. Murat bég nagyban készül a harcra, magukkal viszik a Katzianertól és a volt szerb deszpotától elvett ágyukat is; ha elfoglalták Kosztajnicát és a Zrinyi-birtokokat, akkor megrohanják a püspöki birtokokat, kirabolják Rakovácot és Bozsjakovinát és a Száván átkelve a Turopoljére fognak betörni. A latin eredeti fasc. 44. nr. 70., szövege itt a 162., 163. lapon.

Mellékelve két levél: Horvát János pakráci várkapitány latin levele Székely Lukácshoz a törökök beütéséről és Bosnyák István dianavári (Dianovce) várkapitány latin levele Erdődy Simon püspökhöz, melyben jelenti, hogy Horvát János nehány törököt fogott és Pakrácra vitt, kiktől megtudták, hogy a török sereg Kosztajnica és Tetusevina (Topolovac) ellen indul. Mind a három irat eredetije fasc. 44. nr. 70., szövege itt a 162—164. lapon olvasható.

1540. jul. 15. Gvozdanszko. Zrinyi János gróf német levélben jelenti a stájer rendeknek, hogy a török 30,000 emberrel ostromolja Kosztajnicát és Zrin várát. Ezt már jelentette Ungnad János ezredesnek és tőle segélyt kér, de Horvátország el van hagyatva a kereszténységtől. Egy másik hasonló tartalmu német levele is itt van 1540. sz. György nap utáni péntekről. Eredetije fasc. 44. nr. 54., szövege itt a 164-ik lapon.

1540. jul. 18. Ungnad János jelenti a haditanácsnak a török beütést és hol fognak égni a tüzjelzők (kreutfeuer); közli Scilianovics valpói praefectus levelét Székely Lukácshoz, melyben jelenti neki, hogy Oroszlán bég gyorsan közeledik. Scilianovics kémet küldött a török sereg elé, ki jelenti, hogy a török sereg már Bródnál van a Száva mellett és hogy a Daruvár melletti Bela ellen indulnak. Mellékli Patacsics Péter lovas kapitánynak Kaproncáról hadi dolgokban irt levelét is. Szövegök a 165-ik lapon.

1540. julius 22. Varasd. Holenek Ádám küldi More László levelét és pénzt kér, hogy 500 puskást (büchsenschützen) és martalócot zsoldba fogadhasson. More László jelenti, hogy Bánfi István (Tallóci, Topolovácski) János király párthive, és hogy emberei Szapploncánál (Soproncha, Stupčanica) 40 martalócot agyonütöttek, 20-at élve elfogtak és hetet elvittek magukkal, ezek egyike Volonirovics Vuk Keglevics Péter volt bán és a Pakrac melletti Biela urának jó ismerőse, ettől megtudták, hogy a törökök nemsokára megfogják rohanni Kosztajnicát. A latin levél eredetije fasc. 44. nr. 74., szövege itt a 165., 166. lapon. — Mellékelve van Ember Sebestyén Velika-Kraljeva kapitányának latin levele Székely (Zäkl) Lukácshoz, melyben jelenti, hogy a török készül betörni Horvátországba. Szövege itt a 167-ik lapon.

1541. febr. 4. Ferdinánd király felhivja Ungnad János generálist, hogy jelentse neki, hogy az Ens alatti Ausztria 1540-ben hány martalócot tartott el. — Az osztrák hercegség 800 martalóc és 500 lovas költségeit viselte. Fasc. 9.

1541. április 8. A stájer országos bizottság felhivja a gráci haditanácsot, hogy a varasdi nemesség és polgárság kérelmét teljesítse és segítse őket a török martalócok ellen, kik folyton zaklatják és pusztítják őket. E kérelmet a királyhoz felterjesztik. A szultán 1000 martalóc zsoldost tartott. Fasc. 44. nr. 140.

1541. április 21. Stájerország a határvédelemre 400 martalócot fogad zsoldjába, kiket a városok és mezővárosok fognak fizetni. Fasc. 64. nr. 115.

1541. május 28. Gál Márton kapitány Bistyeből jelenti, hogy Gradiskába nagy sereggel és sok ágyuval három szandzsák (Murat bég, Bozsics Jahija, Arszlan bég) érkezett. Hirlik, hogy a Zrinyi-birtokok ellen mennek, de lehet, hogy másfelé is. Perla nemrég 300 lovassal Udbinjébe jött, honnét május 23-án Bihács ellen mentek, de elüzték őket. Fasc. 9.

1542. márc. 7. Kőrös. Alapi István és Gyulai István (vinicai birtokos Varasd mellett) latin jelentése a török beütésről Horvátországba. Eredetije fasc. 9., szövege itt a 167., 168-ik lapon.

1542. márc. 26. Körös. Alapi István és Gyulai István latin jelentése a török előnyomulásról Velika, Cernik és Gradiska felé. Eredetije fasc. 9, szövege itt a 168—171-ik l.

1542. május 4. A gráci haditanács megbizza Scharlinger kapitányt, hogy tartson szemlét az uszkokok (wlah) sorából felvett 400 martalóc felett. Ezek a körösi határszolgálatra voltak szánva. Fasc. 64. nr. 142.

1542. május. A martalócok szemléjét elvégezte Herberstein György és András bárók. Fasc. 3. nr. 10.

1542. junius 25. Varasd. Herberstein Gáspár báró jelenti, hogy Alapi és más határőrkapitányok nem jöttek el a varasdi tanácskozásra. Horvát János kapitány szolgálatát ajánlja, ha a Zrinyiek elbocsátják szolgálatukból, erről irt is Székely Lukácsnak. — Mellékelve van Herberstein Gáspár jun. 18-iki levele, melyben jelenti, hogy Alapi János engedély nélkül átvezette csapatait a Száván a Lievcsanica mezőre (Libatscher Feld). E csomagban van Székely Lukácsnak is jun. 26-áról Zakonból a Dráva mellett irt levele érdekes adatokkal. Herberstein Gáspár német levelének eredetije: Fasc. 45. nr. 53.

1542. jun. 29. Varasd. Herberstein Gáspár jelenti, hogy Alapi János visszajött csapataival s nem ütközött meg a törökkel; vele volt Horvát János Zrinyi bán csapataival, Drzsics, Bradacs, Herkovics horvát urak is, kik készek stájer szolgálatba lépni. Az uszkokok panaszkodnak, mert zsoldjuk elmaradt. A német eredeti fasc. 45. nr. 54.; szövege itt a 171—172. lapon.

1542. jun. 30. A stájer rendek kérik Zrinyi Miklós bánt, hogy ne fogadja szolgálatába azon lovasokat, kiket ők a határvédelemre már zsoldjukba fogadtak. Fasc. 46. nr. 38.

1542. jul. 4. Varasd. Herberstein Gáspár jelenti, hogy a kapitányokkal mit végzett; uj kapitányként stájer szolgálatba csak Horvát János lépett. Még 100 lovasra és 100 gyalogosra van szüksége. A török felől uj hirek nincsenek. Ezen irat elősorolja, a martalóc (haramia) seregeket és azok helyszerinti felosztását; érdekes, hogy a Verőce melletti Brezovicát Wersewze néven nevezi. Fasc. 45. nr. 57.

1542. julius 5. A haditanács jelenti, hogy a martalóc seregek szemléje a jövő vasárnapon Kaproncán lesz. Ide van csatolva azon *fontos* tanácskozás jegyzőkönyve, mely a haditanács és Székely Lukács s a határőrkapitányok között folyt. Fasc. 45. nr. 58.

1542. julius 10. Ferdinánd király elrendeli, hogy a csapatok azonnal vonuljanak zászlóikhoz. Zrinyi indulása a sereghez szerencsétlenül üt ki. A török 3000 emberrel pünkösdkor egész Verbovecig, Zrinyi birtokáig nyomul előre; ellenök mentek seregökkel Alapi János, Szilly István és Prazscsevacski Kristóf; a törökség visszavonul Gudovácon át egész Racsáig, a Kaszteláníiak váráig. Minderről német levélben jelentést tesz Herberstein Gáspár határőrvidéki parancsnok. Eredetije fasc. 45. nr. 59.; szövege itt a 172—174. lapon. E jelentéshez a csapatok kimutatása van mellékelve, ebből

a következő magyar neveket emeljük ki: Maróthy Pál, Dely Márk, Ijj, Balogh Bertha, Zaloy Gergely, Magyar György, Gyulay István, Posgay György.

1542. julius 18. Bécs. Ungnad János figyelmezteti Herberstein Györgyöt, stájer biztost (verordneter), hogy a határon Wildenstein György és Horvát János kapitányok alatt állítson fel 500 lovast és 1000 martalócot. Fasc. 45. nr. 62.

1542. julius 28. Ludbreg. Székely Lukács jelenti a stájer országos bizottságnak, hogy hadseregével megindult Kaproncáról. Zrinyi a lovasságnál ármányokat sző. Hirek a törökökről. Igen fontos irat eredetije fasc. 45. nr. 65.

1542. szept. 7. Ungnad János a táborból jelentést tesz az állami hadsereg (reichsarmee) mozdulatairól; a határok védésére maradt 500 lovas és 1000 martalóc. Fasc. 45. nr. 81.

1542. nov. 12. Pettau. Herberstein Gáspár jelenti a stájer országos bizottságnak, hogy a törökség a Szávánál gyülekezik és 8000-en betörtek Horvátországba Pozsegánál, ellenök indult Wildenstein. Hirek a törökről. Raunach Bertalan a sombereki uszkokok kapitánya panaszkodik, hogy ezek hűtelenek, elfogott három uszkokot Vinicánál (a Kupánál Alsó-Krajnában), kik a török javára kémkedtek, mind gyanusak és nem mernek mutatkozni, egyrészök visszaszökött Törökországba és mindannyit felügyelet alá kelle helyezni. A német eredeti fasc. 45. nr. 96.; szövege itt a 174—175. lapon.

1542. november 12. Laibach. Mindorf György krajnai kormányzó, Purgkhstall Kristóf és Kisl Vid laibachi polgármester jelentése a stájer rendeknek a törökök beütéseiről Horvátországba és Krajnába. A német eredeti fasc. 45. nr. 93., szövege itt a 175—177. lapon.

1542. dec. 13. Jurisics Miklós Krajna országos főnöke értesiti a stájer rendeket, minő intézkedéseket tett Krajna megvédésére a töröktől. 600 török összegyült Kozlovopoljénél (Cosslovopolie) azon szándékkal, hogy előrenyomul a Metlik és Zsumberek (Sombereg, Sichelburg, Sichelberg) vidéken levő uszkokokig. Lenkovics János Metlikből jelentette neki, hogy karácsonyra a török biztosan e vár ellen jön. A küszöbön levő török támadásról értesítették Jurisicsot a szluini Frangepánok és a Blagajok is, — azért általános felkelést rendelt el Krajnában és kéri, hogy a karantani lovasságot is Metlikbe küldjék. Mellékelve van Guszics György horvát levelének német fordítása is, melyben jelenti, hogy a rábizott Brinj vár minden eleség nélkül van. Jurisics levelének eredetije és Guszicsének német másolata megvan fasc. 45. nr. 103., ez utóbbinak német szövege a 177-ik lapon olvasható.

1542. dec. 14. Laibach. A krajnai rendek közlik a stájerokkal Jurisics Miklós proklamációját a török veszedelemről és segélyt kérnek. Német eredetije fasc. 45. nr. 103., szövege itt a 177—178. lapon,

1543. febr. 7. A stájer rendek jelentik Ferdinánd királynak, hogy Körös és Kapronca alatt 6000 török van. Alsó-Ausztria az uszkokok sorából 200 martalócot állít. Fasc. 45. nr. 43.

1543. március 3. A krajnai országos bizottság jelenti, hogy az uszkokok a törökhöz csatlakoztak, kik Metlikig nyomultak előre, — mult őszszel a Kupáig hatoltak, de megállította őket a rossz idő és a vizáradások. Fasc. 45. nr. 116. — Ehhez van csatolva a horvát kapitányokkal kötött egyezség, melyben mindenki nyilatkozik, hány embert fog állítani, ezekből a következő magyar nevüeket emeljük ki: Székely Lukács, Kerecsen András de Crkvena, Kétessi Márton, Chwka György, Mindszenti Gergely de Vugrovec, Pálfi Boldizsár, Székely Imre de Zagoria, Bánfi de Szelnice, Chwty Gáspár, Ráttkay Pál, Horvát András, Horvát János, Tompa Kristóf de Herzova, Horvát Simon, Széchy (Setchy) János, Horvát Gergely, Horvát Mihály, Gyulay István, Alapy János.

1543. május 6. A krajnai országos bizottság támogatást kér a stájertől, hogy kiválthassák Frangepán Farkastól (Bosziljevo) az általa elfogott áruló uszkok főnököket (Popovics Farkas és Vlah) és a veszedelmes Perlle nevü török parancsnokot. 1542-ben a törökök az uszkokok megnyerésére két nagy sereget küldtek; a fenti lázadók megigérték, hogy a szerb menekültek a törökhöz fognak csatlakozni és elpusztítják Krajnát. Popovicsot Frangepán Farkas szolgái fogták el. Fasc. 45. nr. 14.

1543. jun. 20. Székely Lukács értesíti a stájer rendeket a dolgok állapotáról a végeken és hogy Valpót a török körülzárta. Fasc. 45. nr. 155.

1543. jun. 23. Csáktornya. Keglevics Péter latin jelentése Székely Lukács főkapitánynak a török tervekről. Eredetije fasc. 64. nr. 183., szövege itt a 180-ik lapon.

1543. jun. 27. Székely Lukács jelenti, hogy a török ostromolja Valpót. Fasc. 65. nr. 159—160.

1543. jun. 27. Laibach. Schnitzenbaum Vilmos bihácsi kapitány jelenti, hogy 400 török lovas szluini Frangepán György gróf birtokait pusztítja és 200 rabot és 3000 marhát elhajtott. Fasc. 45. nr. 161.

1543. jun. 28. Weissenburg. Ungnad János generális német jelentése az óriási török sereg betöréséről Magyar-

országba. Eredetije fasc. 45. nr. 162., szövege itt a 180—181. lapon.

1543. julius 1. Kőszeg. Jurisics Mihály, Miklós fia, német levélben értesíti a stájer rendeket a törökök előnyomulásáról. Eredetije fasc. 45. nr. 149., szövege itt a 182. lapon.

1543. julius 3. Kőszeg. Battyányi Ferenc német levélben jelenti a stájer rendeknek Valpó elestét. Eredetije fasc. 45. nr. 168., szövege itt a 182—183-ik lapon.

1543. julius hó, Jakab nap utáni pénteken. Lukavec (Lukhawc) kastély. Zrinyi Miklós jelenti a stájer rendeknek, hogy a török ellen Magyarországba megy és tanácsolja, hogy a sombereki szerb menekülteket (uszkok), mint megbizhatlanokat, másfelé telepítsék le. A krajnai rendek a bán távozása folytán segélyt kérnek azon esetre, ha az uszkokok fellázadnának és Törökországba visszatérni akarnának, keseregnek, hogy főnökük többé nem Jurisics Miklós. Zrinyi német eredeti levele fasc. 45. nr. 207., szövege itt a 183. l.

1543. aug. 28. Laibach. A krajnai tartományi főnök értesíti a stájer rendeket a törökök támadásáról a Kupa melletti Vinica ellen. A német eredeti fasc. 45. nr. 224., szövege itt a 183—184-ik lapon.

1543. okt. 28. Schnicenpacher a Kupa melletti Polenből (Poljana) értesíti a krajnai helyettes kapitányt, br. Thurn Antalt, azon veszélyről, mely Bistye elestével járna. A német eredeti fasc. 45. nr. 232., szövege itt a 184—185-ik lapon.

1543. okt. 30. Laibach. Br. Thurn Antal értesíti a stájer rendeket, hogy Bistye őrsége alkudozik a törökkel a megadásról és hogy szükséges volna a határőrséget megerősíteni. Német eredetije fasc. 45. nr. 232., szövege itt a 185—186-ik lapon.

1543. november. Wildenstein György a szlavon (varasdi) határőrség parancsnoka latin iratban értesíti a stájer rendeket, hogy Körösön szemlét tartott. Tomasovics Márk jelenti, hogy Pakracot (Pegriz) feladták. Eredetije fasc. 45. nr. 236.

1543. nov. Márton-nap előtt. Girka János Verőcéről (Virovitica) latin levélben jelenti Székely Lukács parancsnoknak, hogy Verőce élelem és takarmány hiánya miatt nagy veszélyben forog. Eredetije fasc. 45. nr. 237., szövege itt a 186-ik lapon.

1543. nov. Márton-nap előtt. Négy latin levél, melyekben Tahy Ferenc és Kerecsen László Gyurgjevác melletti Gorbonokból (Kloštar) és Thóth István várkapitány és Pahi Márton Verőcéről és Horvát János kapitány jelentik, hogy Murat bég elfoglalta Brezovica várát a Dráva mellett és hogy

az egész Drávamellék nagy veszélyben forog. Eredetijök: fasc. 46. nr. 237., fasc. 44. nr. 237., fasc. 45. nr. 237., fasc. 49. nr. 237., — szövegök itt a 187—188-ik lapon.

1543. nov. Erzsébet napján. Tahy Ferenc az Alsó-Drávárói jelenti Székely Ferencnek latin levélben, hogy Murat bég 400 embere megrohanta »Syly«-t és a többiek Verőce ellen készülnek és már sorakoznak Gorbonok (Kloštar) mellett. Murat bég a népséget Magyarországból Szlavóniába tereli. Eredetije fasc. 45. nr. 236.

1543. december. Kőrös. Forgács Mihály latin levélben értesíti Székely Lukácsot, hogy Verőce valószinüleg a török kezébe fog kerülni. Eredetije fasc. 45., szövege itt a 188—189-ik lapon.

1543. december. A horvát kapitányok (Ráttkay Pál, Horváth János, Horváth Iwán, Zalaj Tamás stb.) latin levélben kérik a stájer rendeket, hogy szolgálati viszonyaikat jobban rendezzék. Eredetije fasc. 9., szövege is a 189-ik lapon.

1544. május 20. Varasd. Wildenstein György jelenti a stájer rendeknek, hogy a török Varasdot készül ostromolni, Vlam bég és Murat bég már átkeltek a Száván. Kér Varasd számára 200 puskást. Eredetije fasc. 46. nr. 69., 72., 73.

1544. május 22. Bistye. Sauer György kapitány jelenti, hogy május 6-án 25 törököt elfogott és többet agyonvert. Fasc. 45. nr. 259.

1544. jun. 23. Csáktornya. Keglevics Péter de Bwzin jelenti Székely Lukácsnak de Kewend, Ormozd urának, hogy egy elfogott töröktől hallotta, hogy a szultán óriási sereggel már a Szerémségben van és hogy Bécs ellen készül. Fasc. 54. nr. 183.

1544. julius 10. Varasd. Wildenstein György jelenti, hogy Velika-Kraljeva elesett, noha falai meg sem sérültek, a mint Tomásovics Márk szolgája beszéli. Fasc. 45. nr. 276.

1544. jul. 20. Varasd. Wildenstein György jelenti, miféle intézkedéseket állapítottak meg Teuffenbach Ferenc biztossal Zágráb és több más hely megvédése tárgyában. — Bánfy István de Alsó-Lendva, Paxi Márton provisor és Zaly János várkapitány segélyt kérnek Verőce (Werewce) és Alsó-Lendva számára. Fasc. 45. nr. 277.

1544. jul. 23. Gvozdanszko. Zrinyi Miklós bán jelenti, hogy a török Cernik ellen készül. Német fordítása fasc. 45. nr. 284., szövege itt a 190-ik lapon.

1544. jul. 25. Gvozdanszko. Zrinyi Miklós latin levélben értesíti a stájer rendeket, hogy a török vagy az ő Krupa vagy Kosztajnica várát fogja ostromolni; ő haladéktalanul

a török ellen indul és Stájerországtól segélyt kér. Eredetije fasc. 45. nr. 287., szövege itt a 190—191-ik lapon.

1544. jul. 26. Tomasics Márk Ivanicsvár parancsnokának jelentése. Fasc. 45. nr. 287.

1544. julius 26. A stájer rendek megengedik, hogy Zágrábba 50 uj zsoldos, Ivanicsvárba több zsoldos beállíttassék és Verőcét élelemmel ellássák. Fasc. 45. nr. 289.

1544. aug. 17. A stájer rendek kérik Ungnad János ezredest, hogy Zágrábot azonnal lássa el minden szükségessel, mert ez Szlavónia főhelye (fürnehmster ort in Windischland). Fasc. 55. nr. 292.

1544. szept. 15. Varasd. Wildenstein bőséges segélyt kér, hogy szembeszállhasson Murat bég boszniai basával, mert a keresztény sereget két részre kell osztani.

1545. január 4. Varasd. Hét, stájer szolgálatban levő kapitány (Tahy Ferenc, Rathka Pál, Gezth János stb.) fizetésfelemelést kér; hétpecsétes latin eredetije fasc. 64. nr. 176.

1545. jan. 8. Frangepán Miklós gr. felajánlja a stájer rendeknek, hogy 200 könnyü lovast enged át nekik. Fasc. 6. nr. 12.

1545. május. Varasd. Lechner Bertalan hadi titkár Szlavóniában (Windischland) jelenti a stájer rendeknek, hogy arról értesült, hogy Malkocs bég Pozsegából betört Dubravába. Fasc. 64. nr. 180.

1545. május 4. Székely Lukács jelenti a stájer rendeknek, hogy a török sereg még nem tért vissza, hanem Szlatinánál Szlavóniában az erdőben áll. A török ellen Zrinyi bán, Ráttkay, ifj. Erdődy Péter és ifj. Keglevics mentek, együtt várják a segélyt. Valószinüleg Wildenstein is velök van. A törökök 10,000-en vannak, valószinüleg Varasd ellen indulnak, itt 100 lovas és nehány martalóc van védelemre; a varasdi fürdő még nincs lerontva. Az őrséget Grdjevácnál (Gabenitsch) négy nemes és embereik látják el. Ha a török támadást intéz, azt jelenteni fogja. Fasc. 64. nr. 183.

1545. május 5. Varasd. Lehner Bertalan jelenti, hogy a török legyőzte Zrinyi bán és Wildenstein György lovasságát; a keresztény sereget megsemmisítették, 1500 lovasból alig 300 menekült meg. — Ungnad János május 6-án jelenti Varasdról, hogy a török Bihácsot akarja elfoglalni, ostromolja Gurkfeldet (Krško), bekerítette Kosztajnicát és Novigrádot az Una mellett, kirabolta Császmát és Köröst és visszavonul Dubrava felé. Fasc 64. nr. 184.

1545. május 6. Wildenstein jelentése a kosztajnicai csatáról. Német eredetije fasc. 64. nr. 182., szövege itt a 192—193-ik lapon.

1545. május 6. A krajnai országos bizottság jelenti a stájer rendeknek a szörnyü szerencsétlenséget, mely Zrinyi bán és a szlavón (varasdi) határőrség seregét érte és közli Zágráb város tanácsának latin iratát, melyben segélyért esd Wernek (Bernek) János sombereki uszkok kapitánytól, ki Landstrassban van. Előadja a csatavesztés végzetes következményeit, Zágráb most védetlen; ők nehány martalócot, két mázsa puskaport és egy puskamestert küldtek oda, többet nem tehetnek, mert szegények, kérik a stájer rendeket, hogy Zágrábnak annyi segítséget küldjenek, a mennyit csak lehet. — Mellékelve a zágrábi hatóság kérvénye, fasc. 64. nr. 184., szövege itt a 194-ik lapon.

1545. máj. 13. Pettau. Ungnad János kéri a stájer rendeket, hogy 200 lovast és 300 puskást zsoldjukba felfogadhasson.

1545. jun. 19-én. Zrinyi Miklós bán Ozaljvárból értesíti Wildenstein Györgyöt Varasdon a török hadakozásokról. Latin másolata fasc. 64. nr. 25., szövege itt a 194., 195-ik lapon olvasható.

1545. jun. 19. Wildenstein jelenti, hogy nagy harcra készül a török ellen. Emberei pár nap előtt egészen Kamengrádig nyomultak előre, hol hat törököt elfogott; ezek közül egyik elmondotta, hogy Vlam bég és Mehmet basa junius 19-én találkoznak Belajban és Ripacs, Bihács, Krupa és Una melletti Novigrád ellen készülnek, lovasságuk Zágrábig fog előnyomulni. Kéri, hogy minderről Leonhard főkapitányt értesítsék. Mellékelve van Gál Márton zengi kapitány levele, melyben a törökök előnyomulásáról szól. Fasc. 64. nr. 182.

1545. jun. 23. A krajnai rendek értesítik a stájer rendeket, hogy tartani lehet az uszkokok lázadásától, azért Krajnában országos felkelést rendeltek el. A törökök nagy seregekkel közelednek, azért a stájerektől segélyt kérnek, ők maguk igen gyengék. Mellékelve van Karincsics Ivica horvátból németre fordított levele Zrinyi bánhoz (fasc. 64. nr. 184.); Auersperg Farkas levele Krupavárból jun. 21-éről, melyben értesíti, hogy az uszkokok a török táborba követséget küldtek és a törököket jun. 21-én éjjel ide fogják vezetni; jun. 22-én irja, hogy összes szerb uszkokai átszöktek a törökhöz s ő embereivel őket üzőbe vette. Fasc. 64. nr. 185., 186.

1545. jun. 24. Varasd. Wildenstein jelenti a stájer rendeknek, hogy a török bekeríteni készül Bihácsot, a harcra már készen van a pozsegai basa 1000 lovassal és 2000 gyalogossal. Mellékelve Gál Márton zengi kapitány német levele. Fasc. 64., szövege itt a 196-ik lapon.

1545. jul. 1. Báró Thurn Antal krajnai országos főnök értesíti a stájer bizottságot, hogy a török ujból betört és Mokricából Számoborba tértek vissza és Horvátország alsó részeiben mindenfelé gyujtogattak és raboltak. Fasc. 74. nr. 185.

1545. aug. 12. Wildenstein jelenti a stájer bizottságnak, hogy a törökök csatároztak Gurkfeld (Krško) körül és készülnek Kosztajnicát és Una melleti Novigrádot ostromolni. — Egy dátum nélküli levélben írja, hogy a török nem ostromolta Novigrádot, hanem Vlam basa 1000 lovassal Obed melletti sz. Krizst és Császmát rabolta ki és Moszlavina ellen fordult, honnét Erdődy Péter emberei elmenekültek, mert nem volt hadi szükségletök és segítségük. Wildenstein Usztilonja várát akarta felmenteni, melyről Tomaszovics Márk szept. 1-én értesíté Ivanicsvárból, hogy a török löveti. Fasc. 64. nr. 182.

1545. aug. 14. Pedal. Zrinyi Miklós bán értesíti Wildensteint, hogy jöjjön segítségére Zágrábba, mert a török Novigrádot az Una mellett megostromolni készül. Latin eredetije fasc. 64. nr. 190., szövege itt a 197-ik lapon.

1545. aug. 18. Bécs. Ferdinánd király felhivja a stájer rendeket, hogy Zrinyi Miklós bán segítségére küldjenek csapatokat, mert a török ennek birtokait készül megrohanni. Fasc. 64.

1545. aug. 18. Varasd. Ditrichstein Seifrid a stájer rendeknek és Ungnad János országos kapitánynak: Ungnad a béke ügyében Varasdról irt a török basának Boszniába és a horvát bánnak; a bán erre aug. 14. (l. fentebb) Wildensteinnek irt és felhivta a horvát-szlavón hadakat, hogy Zágrábban gyülekezzenek és Wildenstein Varasdon és Kaproncán 400 lovast gyüjtött és intézkedett, hogy a többi seregek is gyülekezzenek. Fasc. 64. nr. 190.

1545. aug. 20. Varasd. Ditrichstein jelenti, hogy a törökök Gradiskánál átkeltek a Száván, a pozsegai basa is összegyüjtötte seregét és a törökök Pécs körül gyülekeznek, kétsegkivül valami nagyobb dologra készülnek. Fasc. 64. nr. 190.

1545. aug. 28. Ditrichstein jelenti a stájer rendeknek, hogy Vlam basa négy ágyuval az Una melletti Novigrád ellen vonul; a horvát csapatok már együtt vannak és várják. Fasc. 64. nr. 190.

1546. febr. 24. Pozsony. Zrinyi Miklós bán a stájer, krajnai és karantáni rendeknek latin levélben ajánlja sógorát, Tahy Ferencet. Eredetije fasc. 9., szövege itt a 198-ik lapon olvasható.

1546. márc. Oláh Miklós püspök kéri Ferdinánd királyt, hogy segítse várai védelmében, melyek az ország határainak védelmére is fontosak. A király meghagyja Zrinyi Miklós bánnak és Székely Lukácsnak, hogy vizsgálják meg a várakat és segítsék megvédeni. Fasc. 19. nr. 10.

1546. márc. 2. A stájer zsoldban levő lovasság szemlejegyzéke, a 467 lovas majdnem kivétel nélkül horvát, kapitányaik sorában magyar nevüek: Székely Lukács, Ráttkay Pál, Geszti János, Tahi Ferenc. Fasc. 9.

1546. ápril. 17. Hallek Vid kapitány feljelenti Delipap zágrábi plébánost és az ifj. Erdődy Pétert, hogy nem gondolnak a békekötéssel, hanem szüntelenül betörnek a török területre csapataikkal. Német eredetije fasc. 9., szövege itt a 198-ik lapon.

1546. ápril. Zenget és Bihácsot egy évre ellátták élelemmel és hadi szerekkel; Zágráb, Varasd stb. falait jobban megerősítik és nagyobb őrséggel látják el. Ungnad János varasdi burgraf panaszkodik, hogy a szomszédok nyugtalanítják. Fasc. 19.

1546. junius. Székely Lukács a stájer rendekkel közli Zrinyi Miklós bánnak két és Hrecskovec Radoje (Gradac Hrasztovica mellett) egy hozzája intézett levelét a török csatározásokról. A három latin levél eredetije fasc. 9., szövege itt a 199., 200-ik lapon olvasható.

1546. aug. 31-én. Varasd. Székely Lukács német levélben értesíti Ungnad János krajnai országos kapitányt Keglevics Péter volt bánnak és ennek drávamelléki váraiban kapitányi tisztséget viselő kapitányának, Kraljevacskinak viselkedéséről. Eredetije fasc. 9., szövege itt a 200., 201-ik lapon.

1547. márc. 15. Varasd. Székely Lukács értesíti a stájer rendeket, hogy a török martalócok sokkal különbek a keresztényeknél és folyton hadakoznak; mellékeli Keglevics György latin levelét a zágrábi káptalanhoz, ennek eredetije fasc. 10., szövege itt a 201., 202-ik lapon.

1547. jun. 10. Ozáljvár. Zrinyi Miklós bán értesíti Székely Lukácsot latin levélben a horvátországi eseményekről; eredetije fasc. 10. nr. 10., szövege itt a 202-ik lapon.

1547. jul. 9. Székely Lukács értesíti a stájer rendeket, hogy Vlam basa seregei fenyegetik Verőcét, a török csapatokat egy a hrasztovici zárdából megszökött franciskánus fráter vezeti, ki különben Keglevics Péter párthive. Fasc. 10.

1547. jul. 20. Zágráb. Zrinyi Miklós bán jelenti latin levélben Székely Tamásnak, hogy a török Usztilonja (Wztylonya) és Sziszek elfoglalására készül; eredetije fasc. 10., szövege itt a 202., 203-ik lapon.

1547. jul. 24. Cettin. Szluini Frangepán György gróf irja Székely Lukácsnak latin levélben, hogy csapatai ne menjenek a fizetés tekintetében hiába a szemlére; eredije fasc. 10., szövege itt a 203-ik lapon.

1547. okt. 7. Laibach. Lamberg János báró, a krajnai kapitányság igazgatója, javaslatot tesz, mikép tartsák el a zágrábi őrsereget. Fasc. 64. nr. 221.

1548. jul. 2. Jelentés a stájer rendeknek, hogy Zágráb város polgársága a töröktől való félelem miatt menekül a városból. Fasc. 16.

1549. Reminiscere vasárnapján. Körös. Keglevics Péter ajánló levelet kér a stájer rendektől, hogy kárpótlást kapjon a töröktől szenvedett károkért, a kik tisztára mindenét elrabolták. Fasc. 64. nr. 229.

1551. Adásvevési szerződés Szamobor vár és uradalom tárgyában, melyet Frangepán Miklósné sz. Blagaj Dóra, özv. Gruber Leonhardné kötött velök. Fasc. 33. nr. 1. és. 5.

1551. okt. 11. Bécs. Ferdinánd király rendelete Zágráb városnak a török elleni megvédésére. Fasc. 12. nr. 21.

1552. január. Ungnad János stájer országos kapitány terjedelmes iratban kéri, hogy mentsék fel a hadi szolgálat alul. Fasc. 46. nr. 44.

1552. aug. Lenkovics János értesíti Thurn Gáspárt a végek állapotáról és az ott folyó harcokról. — Ungnad János és Zrinyi Miklós bán levelezése mikép volna Szlavónia megvédhető a török ellen. — Zrinyi bán kéri a stájer rendeket, hogy segítsék a szlavon határok megvédésében. Fasc. 12. nr. 23., fasc. 13. nr. 6.

1553. márc. 1. Lenkovics János, a végek főparancsnokának előterjesztése az iránt, mire van szükség, hogy az egész határvidéket megvédhessék, a német irat a szükségleteket pontonként elősorolja (szövege Starine XVII. 204—209. l.); II. elősorolja, hogy 1553. márc. 25-én az egyes határállamásokon mennyi lovas, gyalog stb. őrség van (szövege u. i. 209—211. l.); III. összeirja mi van engedélyezve a horvát határőrvidékre nézve (u. i. 211., 212. lap); IV. elősorolja a szlavon (varasdi) határőrség védelmi állományát (u. i. 212., 213. l.). Ezen iratok eredetije megvan a fasc. 46. nr. 80. a.

1553. junius 12. Varasd. Katzianer Boldizsár, a gráci haditanács tagja, latin iratban felhivja a zágrábi káptalant, hogy legyen gondja arra, hogy Blinjvár őrsége ne hagyja ott a várat. Eredetije fasc. 6. nr. 22., szövege itt a 213. lapon.

1553. jun. 20. Zeng. Lenkovics János német iratban értesíti Ungnad János generálist a végeken történtekről. Eredetije fasc. 45. nr. 154., szövege itt a 213—215-ik lapon.

1555. Bécs. Ferdinánd király megengedi, hogy Pettau és Marburg közt egy birtokot megszerezzenek a menekült szerbek (Walahen) elhelyezésére. Fasc. 12. nr. 40.

1555. Makszimilián király rendelete a határvárak megerősítése iránt és az erre fordítandó költségekről. Fasc. 12. nr. 38.

1555. A horvát és szlavon határőrvidék költségei 1555-ben, a katonaság száma és minősége, lovasság, gyalogság, tisztikar; költségek a szlavon várak jó karba helyezésére. Eredetije fasc. 6. nr. 15., szövege itt a 215—217-ik lapon.

1556. jan. 8. Bécs. Ferdinánd király német rendelete a stájer rendekhez Körös (Križevac) vár megerősítéséről. Eredetije fasc. 39. nr. 14., szövege itt a 217—218-ik lapon.

1556. okt. 13. Csáktornya. Zrinyi Miklós bán Lenkovics Jánoshoz intézett horvát levele: menti embereit, hogy károkat tesznek, mert régen nem kaptak zsoldot, értesíti a törökkel való csatározásairól és a törökök terveiről. Eredetije fasc. 40. nr. 36., horvát szövege itt a 218-ik lapon.

1556. okt. 17. Meredinitz (Beretinec?). Pögl György hadi pénztárnok értesíti német levélben a stájer rendeket a török hadmozdulatokról. Eredetije fasc. 40. nr. 40., szövege itt a 219-ik lapon.

1556. Bécs. Ferdinánd király felhivja a határvidékek parancsnokait, hogy Kosztajnica eleste és Novigrád leégése folytán a határvárak megvédésének módjaira nézve tanácskozzanak Nádasdy Tamással és Lenkovics János ezredessel. Fasc. 37. nr. 39.

1556. Lenkovics János értesítése a törökök előnyomulásáról és sikereiről. Varasd és Kapronca polgársága ellenszegül a határőrparancsnokoknak. Fasc. 30. nr. 102.

1556. Lenkovics János határőrparancsnok három leányát felvették a Leoben melletti Göss apáca zárdába. Fasc. 40. nr. 99.

1557. Lenkovics János értesíti a babochai (Bobovac) stájer lovasok ellen nyomtatásban megjelent gúnydalokról (schmachtractate) a stájer rendeket. — Katonai szemle Zágrábban. — Szigetvárt élelemmel ellátták, parancsnoka Stancsics Horvát Márk. Fasc. 30. nr. 95.

1557. Lenkovics János értesítése a török beütésről Horvátországba; leirja Bistye és Ripacs állapotait, Bistye kapitánya Szauer György, Gall Márton határőrtiszt. Fasc. 30. nr. 162.

1557. jul. 30. Zelina. Erdődy Péter bán jelentése Lenkovics János generálisnak a török hadikészületekről. Latin eredetije fasc. 31. nr. 151.; szövege itt a 219-ik lapon.

1557. aug. 1. Nova curia (Novidvor, a Mura mellett). Zrinyi Miklós gróf latin levele Lenkovics Jánoshoz. Eredetije: fasc. 31. nr. 151.; szövege itt a 220-ik lapon.

1557. aug. 4. Zelina. Erdődy Péter bán latin jelentése Lenkovicshoz, a báni seregek hadi készületéről. Eredetije fasc. 1. nr. 151.; szövege itt a 220—221-ik lapon.

1557. aug. 22. Varasd. Lenkovics János generális német jelentése a stájer rendekhez azon győzelemről, melyet Lenkovics János körösi lovaskapitánynyal négyezer török felett kivívott a Rakovac melletti Sz.-Ilonánál (Jelena) és Ungnad Kristóf báró győzelméről a török felett Kaproncánál. Eredetije fasc. 31. nr. 194.; szövege itt a 221-ik lapon.

1557. aug. Halek Vid varasdi, Zoblberg György csázmai, Szauer György és Lenkovics János bistyei tisztek jelentései a végvidéken történtekről. Fasc. 32. nr. 21.

1557. okt. A stájer országos bizottság értesíti Lenkovics János generálist, hogy az ő távollétében a hadsereg parancsnoka Alapy János kapitány lesz. Fasc. 32. nr. 52.

1557. október. Szauer kapitány jeléntése Bistyéből és Auersperg Herberté Zengből. Fasc. 32. nr. 53.

1557. A törökök ismét gyülekeznek Una melletti Novigrádban, hogy betörjenek Horvátországba. Fasc. 42. nr. 67., 77.

1557. Teuffenbach Ferenc jelentése, hogy a törökök betörtek Horvátorszagba Scardona, Hojsics és Ogulin váraknál; Erdődy bán várában gyermeke keresztelőjével volt elfoglalva és idejekorán semmi előkészületet nem tett ellenök. Fasc. 32. nr. 145.

1558. febr. Pettau. Lenkovics János kéri a stájer rendeket, hogy utalványozzák ki a határőri katonaság zsoldját és adjanak költséget a határvárak kijavítására. Fasc. 6. nr. 18.

1558. febr. Jelentés a krajnai határon levő szerb menekültekről (uszkok). Fasc. 6. nr. 19.

1558. febr. Varasd. Katzianer Boldizsár jelentése, hogy a törökök nagy számban gyülekeznek Kosztajnicánál és hogy ostromolják Blinje várát, mely Keglevicsé. Ezt Cardal Kristóf zágrábi parancsnok közölte vele. Fasc. 16. nr. 25.

1558. ápril 18. Lenkovics János jelentése a törökök támadásáról Hrasztovice ellen, kiket ott megvert és onnét elüzött. Fasc. 6. nr. 22., 24.

1558. junius 1. Lenkovics jelentése a határőrség megszaporításáról. Fasc. 6. nr. 6., 18.

1558. jun. A stájer rendek utasítása a Lenkovics parancsnokhoz küldöttek számára. Lenkovics ekkor Varasdon volt. Fasc. 6. nr. 6., 20.

1558. jun. A stájer rendek a horvát határvárak megerősítésére 4000 forintot utalványoznak Khiesl H. hadipénztárnok kezeihez. Fasc. 6. nr. 23.

1558. jun. 28. Zágráb. Lenkovics János generális német levele Erdődy Péter bánhoz Blinjvár és némely más várak lerombálásáról. Eredetije fasc. 7. nr. 1., szövege itt a 222—224. lapon.

1558. jul. Ferdinánd király Kerecsenyi László kapitánynak az eddigi 30 lovas helyett 100-at engedélyez. Fasc. 6. nr. 7. (20.)

1558. aug. Lenkovics János levelezése Varasdról Blagaj gróffal Zengben a végeken történetekről. Fasc. 6. nr. 8. (12.)

1558. aug. A kosztajnicai ostromra vonatkozó jelentések. Fasc. 6. nr. 8. (5., 6., 8.)

1558. aug. Zágráb. Lenkovics János jelenti a stájer rendeknek, hogy a törökök Sziszekhez és Hrasztovicához közelednek; a veszedelmet mozsárlövésekkel és vészjelzőtüzekkel közlik a föld népével; a határok védelmére csapatokat mozgósítanak. Fasc. 6. nr. 9. (1—3.)

1558. aug. A határőrcsapatok eltartására vonatkozó iratok és számadások. Fasc. 6. nr. 9. (3—18.)

1558. aug. Lenkovics János közli a hireket, melyeket junius 12-én és aug. 17-én Cettinből és Bihácsról kapott. Fasc. 6. nr. 4. (12., 13.)

1558. aug. Ferdinánd király 30 legényt küld és elrendeli a költségek fedezését a Hrasztovica elleni török támadás alkalmából. Fasc. 6. nr. 15., 22.

1558. szept. Zágráb. Lenkovics János jelenti Herberstein György báró, stájer országos kapitánynak, hogy Malkocs boszniai bég nagy sereggel közeledik Sziszek és Hrasztovica felé. A német eredeti fasc. 7. nr. 5., szövege itt a 225., 226-ik lapon.

1558. okt. 1. Jakusevac. Erdődy Péter bán latin levélben jelenti Lenkovicsnak, hogy a török elpusztította Horvátországot Topuszko és Sztenicsnják körül. Eredetije fasc. 7., szövege itt a 226-ik lapon.

1558. okt. 1. Zsirovica, a táborban. Erdődy Péter bán latin levélben segélyt kér Lenkovicstól. Eredetije fasc. 7. nr. 4., szövege itt a 226-ik lapon.

1558. nov. 5. Varasd. Lenkovics német levélben válaszol Erdődy Péter okt. 31-iki levelére és közli vele, minő intézkedéseket tett Lisnica és egyéb horvát várak megvédésére. Eredetije fasc. 7. nr. 4. (35.), szövege itt a 227., 228. l.

1558. nov. 11. Varasd. Lenkovics értesíti a stájer rendeket a török csatározásokról Lisnica elpusztítása után,

mellékelve Semenitsch S. német levele. Szövegök itt a 228. és 229-ik lapon.

1558. nov. 14. Varasd. Lenkovics János német levélben értesíti Makszimilián királyt, hogy a török elpusztította Zrinyi várát, Lisnicát, az Una mellett és elfoglalta a Blagaj grófoktól Otok és Busevics várakat. Eredetije fasc. 7. nr. 5., szövege itt a 229—231. lapon olvasható.

1558. nov. 19. Bécs. Miksa király felhivja a stájer rendeket, hogy tekintettel a Lisnica, Otok, Busevics várak elestével beállott veszedelemre, küldjenek csapatokat a határvidékre.

1558. nov. 30. Maichau (Mehovo). Lenkovics János német iratban értesíti Makszimilián királyt, hogy a törökök visszatértek, ő Fiumébe megy a velencei bizottsághoz. Eredetije fasc. 7. nr. 5., szövege Starine, XIX. 1—2. lapon.

1558. december 12. Varasd. Tueffenbach Ferenc értesíti a stájer rendeket, hogy 6000 török áll az ujból felépített Lisnica várnál; csatolva Erdődy Péter bán és Hallegkh Vid német levelei, eredetijök fasc. 7. nr. 6., szövegök Starine XIX. 2—3. lapon.

1558. dec. 29. Bécs. Miksa király megengedi Lenkovicsnak, hogy azon esetben, ha a török megsérti a békét, ő is fegyverrel védekezhetik és felhivja, hogy erről értesítse a horvát bánt is. A német eredeti fasc. 7. nr. 6., szövege itt a 3-ik lapon.

1558. A csapatok lajstroma a szlavon (varasdi) határőrvidéken. Eredetije fasc. 7. nr. 1., szövege itt a 4-ik lapon.

1559. márc. Varasd. Teuffenbach Ferenc értesíti a stájer rendeket, hogy Sztancsics-Horvát Márk legyőzte a törököt. Fasc. 27. nr. 168.

1559. ápril. 28. Hallek Vid szlavon határőrtiszt jelenti, hogy Malkocs bég feldúlta Csázmát. Fasc. 27. nr. 168.

1559. jun. 22. Varasd. Teuffenbach Ferenc és Halek Vid közlik a stájer rendekkel Lenkovics János levelét, melyben irja, hogy seregével Metlik vidékére megy. Fasc. 28. nr. 35.

1559. jun. 26. Lenkovics János értesíti a királyt, hogy a törökök szüntelen megszegik a békét, a veszély mindinkább nő, a szerb menekültek (uskok) is lázonganak és nincs pénz a sereg számára. Fasc. 28. nr. 41.

1559. jun. Jelentés a zsumbereki (sichelburgi) uszkokokról. Fasc. 28. nr. 53.

1559. julius 6. Lenkovics János leirja Hallek Vidnak, mily állapotban van a horvát határőrvidék. Fasc. 28. nr. 60.

1559. okt. 11. Hallek Vid értesíti a stájer rendeket

az Una melletti Novigrádot ostromló török seregről. Fasc. 25. nr. 21.

1560. márc. 24. és 26. Cettin és Bihács. Lenkovics János értesíti Ferdinánd királyt német iratban a török hadakozásokról Vranogrács és Szluin körül és, hogy Malkocs bég meg fogja javítani a Bistye melletti elpusztult Obrovác várat. Eredetije fasc. 8. nr. 4., szövege itt az 5., 6-ik lapon.

1560. jun. 12. Lenkovics János generális német iratban értesíti Ferdinánd királyt, hogy 6000 török feldúlta a Zrinyiek Novigrád várát (Todorovo), és hogy a horvát és szlavon végeken mindenütt sok a baj. Eredetije fasc. 8. nr. 7., szövege itt a 7., 8-ik lapon.

1560. jun. 15. Grác. A stájer rendek országos végzés folytán elrendelik, hogy 30 legény helyett 2000 puskást állítsanak a déli stájerok, mert nagy a veszély a töröktől és ezeket azonnal küldjék el Lenkovicsnak. Minden ember egy napra 6 krt. kap Fasc. 8. nr. 7.

1560. jun. 17. Lenkovics jelenti a stájer rendeknek, hogy Malkocs bég nagy sereggel Sziszek és Hrasztovica ellen készül. A német eredeti fasc. 8. nr. 7., szövege itt a 8., 9-ik lapon.

1560. szept. 15. Varasd. Hallek Vid jelenti hogy a horvát martalócok Popovácnál, Csazma mellett, a harcban megölték Malkocs bég fiát, Sefer béget. A német eredeti fasc. 8. nr. 10., szövege itt a 9—10-ik lapon.

1560. szept. 20. Vuica, fogságba került török martalócvezér, vallomása Safer bég haláláról és a törökök terveiről. A német eredeti fasc. 8. nr. 10.; szövege itt a 10—11. lapon.

1560. szept. 21. Zágráb. Teuffenbach Ferenc és Poppendorf Ferenc értesítik a királyt, hogy a horvát és magyar uraktól nagyon drágán, néha hatszoros áron kell a katonák élelmét venniök, ezeket az urakat névszerint is megnevezik és kérik a királyt, hogy parancsolja meg nekik, hogy oly áron adják azokat, a mint a jobbágyoktól összevásárolták, vagy engedjék meg, hogy a szükségletet maguktól a jobbágyoktól vehessék. Fasc. 8. nr. 10.

1560. szept. Zelina. Erdődy Péter bán latin iratban felhivja Kőrösmegye nemességét és népét, hogy a haza védelmére azonnal ragadjanak fegyvert. Eredetije fasc. 8. nr. 10., szövege itt a 11—12-ik lapon.

1560. szept. 24. Zágráb. Teuffenbach és Poppendorf értesítik a stájer rendeket, hogy Malkocs bég nagy sereggel meg fogja rohanni Sziszeket, Hrasztovicát, Ivanics és Körös várakat. Német eredetije fasc. 8. nr. 10.; szövege itt a 12—13-ik lapon.

1560. szept. 29. Körös. Hallek Vid 400 puskást kér Herberstein György stájer országos kapitánytól, mert Malkocs bég Sziszek mellett be fog törni Horvátországba. A német eredeti fasc. 8. nr. 10., szövege itt a 13—14. lapon.

1560. okt. 1. Ferdinánd király, mivel Lenkovics János megbetegedett, a határőrség és osztrák segédcsapatok fővezérségét Teuffenbachra és Poppendorfra bizza. Fasc. 8. nr. 11.

1560. okt. 6. Petrovagora. Auersperg Herbert kapitány jelenti Laibachba a krajnai rendeknek, hogy 2000 török Klaudusa, Cettin, Hoisics és Plesivica ellen indulnak. A német eredeti fasc. 8. nr. 11., szövege itt a 14—15-ik lapon.

1560. okt. 18. Zágráb. Poppendorf Ferenc jelenti Ferdinánd királynak, hogy Malkocs bég nagy sereggel beütött. A német eredeti fasc. 8. nr. 11., szövege itt a 15—16-ik lapon.

1561. jul. 4. Szracsica alatt. Lenkovics János generális értesíti Erdődy Péter bánt az ő hadakozásairól a felső határvidéken és hogy a kosztajnicai törököket Szracsicánál megverte s élve elfogta Vrlics György kémjöket. A német eredeti fasc. 46. nr. 48., szövege itt a 16—17-ik lapon.

1562. február 5. Prága. Ferdinánd király latin iratban megparancsolja Erdődy Péter bánnak, Zrinyi Miklós grófnak és Lenkovics generálisnak, hogy akadályozzák meg a budai basának Magyarország északi része elleni támadását. Eredetije fasc. 8. nr. 20., szövege itt a 17—18. lapon.

1562. febr. 28. Zágráb. Lenkovics jelenti a stájer rendeknek, mit tett a király említett parancsa következtében, és kéri a seregek zsoldját, mely hat hó óta hátralékban van. Német eredetije fasc. 8. nr. 10., szövege itt a 18-ik lapon.

1562. február 26. Zágráb. Erdődy Péter és Lenkovics János fölhivják Zrinyi Miklós grófot, hogy seregeit vezesse Racsára, honnét együtt indulnak Magyarországba a török ellen. A latin eredeti fasc. 8. nr. 20., szövege itt a 19-ik lapon.

1562. ápril 2. Bihács. Auersperg Herbert, a horvát várak parancsnoka, értesíti Lenkovics János generálist, hogy a boszniai basa 7000 emberrel áll a Szávánál, a ljecseváci mezőn, és tanácsokat ad neki Bistye mikénti megerősítésére. A német eredeti fasc. 8. nr. 22., szövege itt a 19—20. lapon.

1562. ápril 3. Varasd. Halek Vid jelenti, hogy Erdődy Péter és a horvát határőrség fölgyujtották és elpusztították Vucsint és egész vidékét s hogy Zrinyi Miklós elüzte a törököt a Moszlavinából Eszékre és hogy Moszlavinát fölgyujtotta. A német eredeti fasc. 8. nr. 22., szövege itt 20—21. lapon.

1562. ápril 21. Cettin. Auersperg Herbert értesíti Lenkovicsot, hogy a török el fogja foglalni Jezersko, Menics és Mihajlova-Peć várait. A német eredeti fasc. 8. nr. 22. szövege itt a 21—22-ik lapon.

1562. jun. 15. Varasd. Lenkovics János generális jelenti a stájer rendeknek a török hadikészületeit Magyarország ellen; elmondja, miben állapodott meg Zrinyi Miklóssal a határvédelem tárgyában és e levelét közli Erdődy Péter bánnal is. A német eredeti fasc. 8. nr. 24., szövege itt a 22—23-ik lapon.

1562. junius 16. Lenkovics jelenti a stájer rendeknek, hogy sok török sereg gyülekezik és a törökök a Pozsega környékén nemrég fölgyujtott helységeket ismét fölépitik és rendbe hozzák. A német eredeti fasc. 8. nr. 24., szövege itt a 23—24-ik lapon.

1562. junius 16. Varasd. A török csapatok jegyzéke Moszlavina környékén. A német eredeti fasc. 8. nr. 24., szövege itt a 24-ik lapon.

1562. jun. 23. Linc. Miksa király közli Lenkovicscsal, hogy meghagyta Zrinyi Miklós grófnak, hogy óvatosan járjon el, ha meg akarja akadályozni a törököt a moszlavinei vár fölépítésében. Eredetije fasc. 8. nr. 23., szövege itt a 25-ik lapon.

1562. jun. 24. Varasd. Lenkovics János generális német iratban értesíti a stájer rendeket, hogyan helyezkedett el a török sereg a Dráva mentében és hogyan harcoltak Kladusa, Bovics és Ludbregnél, honnan sok keresztényt hurcoltak el fogságba. Eredetije fasc. 8. nr. 24., szövege itt a 26—27-ik lapon.

1563. A horvát-szlavon határokon levő összes csapatok jegyzéke. Fasc. 42. nr. 1. (9.)

1563. Fiume, Zeng, Brinj, Otocsác várak állapota; 200 német lovas fölött tartott szemle. Fasc. 42. nr. 7.

1563. Erdődy Péter bán kéri a stájer rendeket, hogy támogassák kérelmét a királynál, hogy védje meg őt a török határon levő Zelinvár további birtokában. (Grentzschloss Schelin). Fasc. 42. nr. 7.

1563. Lenkovics generális kéri, hogy bocsássák el a szolgálatból, mit külön iratban megtagadnak. Fasc. 42. nr. 8.

1564. jan. 14. Lilko András luteránus prédikátor a határvidéken évi 140 frt fizetést kap. Fasc. 40.

1565. jun. 26. Bécs. Makszimilián király német iratban értesíti Lenkovics Jánosgenerálist, hogy a török által ostromolt Krupa vár segítségére nem küldhet a Dráva és Duna

mellől segítő csapatokat és felhivja, hogy Krupát saját seregeivel védje meg. Fasc. 13. nr. 1. (19.), szövege itt a 27-ik lapon.

1565. Krupát ostromolják a törökök; levélváltás e tárgyban Lenkovics és Kronschall György bihácsi kapitány, valamint Auersperg Herbert alezredes között. Fasc. 21. nr. 6. (6—20).

1565. Károly főherceg elrendeli, hogy vizsgálják meg Bihács várát. Fasc. 22. nr. 16. (2.)

1565. Krupa várát elfoglalták a törökök .Fasc. 23. nr. 1. (3.)

1565. Schrampf Ádám és a bihácsi helyőrség élelmét és zsoldját kéri. Fasc. 8. nr. 36. (7., 18.)

1565. Varasd. Lenkovics értesítése, hogy a törökök megszállták Bistye, Sztenicsnják és Verbovec várakat. Fasc. 25. nr. 142. (20., 22.)

1565. jul. 1. Kőrös. Hallek Vid értesíti Scherfenberg János stájer országos főkapitányt, hogy a törökök a Dráva mellett Szopje várát építik és hogy csapataik előnyomulnak a Kőrös közelében levő Gradacig. A német eredeti fasc. 23. nr. 1., szövege itt a 28-ik lapon.

1565. jul. 4. Zágráb. Paischer Gebhard értesíti Halek Vid alezredest német levélben, hogy Erdődy Péter bán és Tahy Ferenc ostromolják Szomszédvárat (Susedgrad). Eredetije fasc. 23. nr. 1. (12.), szövege itt a 28—29-ik lapon.

1565. jul. 4. Csernembl (Črnomlje). Lenkovics János generális segélycsapatokat kér a stájer rendektől, mert Szokolovics basa erősíti a most elfoglalt Krupavárat és Bihács ellen készül. A német irat eredetije fasc. 23. nr. 1., szövege itt a 29—30-ik lapon.

1565. jul. 21. Wördt Krajnában. Lenkovics német iratban értesíti a stájer rendeket, hogy a török Bihács és Ripacs ellen indul. Eredetije fasc. 23. nr. 1., szövege itt a 30—31-ik lapon.

1565. jul. 26. Wördt. Lenkovics értesíti Makszimilián királyt, hogy a török támadások miatt most nem készítheti el a sáncárkot Bistyétől az Unáig. Fasc. 23. nr. 1/47., szövege itt a 31-ik lapon.

1565. Károly főherceg rendelete a határőrseregek zsoldjának kifizetése iránt. Fasc. 22. nr. 12. (8.)

1566. aug. 1. A stájer rendek külön országgyülési végzéssel Ferenberg János ezredest a stájer honvédség egy részének parancsnokává nevezik ki. Fasc. 13. nr. 6.

1566. dec. 10. Grác. Károly főherceg a Varasd-Grác közötti postások fizetését felemeli. Fasc. 23. nr. 6. (5.)

1567. A határőrségi seregek fizetése és szükségletei ez évre egész 1568. március 1-éig. Fasc. 85. nr. 15., horvát szövege itt a 32-ik lapon.

1568. A horvát határőrvidék költségelőirányzata 1568-ra A német eredeti fasc. 85. nr. 15., szövege itt a 32—33-ik lapon.

1569. márc. 20. Hallek Vid jelentést tesz a martalócok (vlahok, szerb menekültek) ujabb támadásáról. Fasc. 10.

1571. A horvát-szlavon végek megvédése a török ellen. Körös, Kapronca, Varasd, Légrád, Bistye, Kanizsa és a stájer Fürstenfeld megerősítése. Hallek jelentései. Fasc. 2. nr. 1.

1571. jul. 25. Varasd. Hallek jelenti a stájer rendeknek, hogy most nincs mit félni a töröktől, Hrasztovicánál 300 török lovast elűztek. A szerb menekültek Traskostyán vidékéről sok keresztényt elhurcoltak, de vezetőjöket elfogta. A német eredetije fasc. 96. nr. 98., szövege itt a 33-ik lapon.

1572. febr. 3. Hallek jelenti, hogy Zrinyi György, Globiczer kaproncai kapitány és Székely Lukács emberei betörtek a török területre Brezovicánál, a Dráva mellett. Fasc. 46. nr. 102.

1572. ápr. 26. Hallek Vid jelenti, hogy a törökök a Belovár melletti Topolovácot, Klostar-Ivanicsot és a körülötte levő helyeket felgyujtották. Ágyúkat kér. Fasc. 46. nr. 112.

1572. A határvédő seregek kimutatása, a parancsnokokkal, őrségekkel, és ezek költségeivel. Eredetije fasc. 64. nr. 232., horvát szövege itt a 33—37-ik lapon.

1572. febr. 3. Bécs. Zrinyi György, Globiczer János kaproncai kapitány és Kellner János gyurgyeváci kapitány a békekötés dacára hadakoztak a Dráva mentén, mit Hallek Vid Makszimilián királynak feljelentett, e felett a király rosszalását fejezi ki. Német eredetije fasc. 46. nr. 112., szövege itt a 37—38-ik lapon.

1574. febr. 23. Kanizsa. Alapi Gáspár jelenti, hogy három nap előtt a kopaniki, pécsi, mohácsi és szigeti bégek 9000 emberrel megrohanták Kanizsát, a várost felgyujtották és a harcban sok magyar és német harcos elesett. Fasc. 43. nr. 34.

1574. jul. 7. Freienthurm, a Kupa mellett. Auersperg Herbert a horvát határok generálisa, 6000 frt. kölcsönt kér a stájer rendektől, hogy Adelsberg (Postojna) birtokot megvehesse; e tárgyban ujból ir aug. 10-én. Fasc. 43. nr. 43.

1574. aug. 24. Zágráb. Draskovics György zágrábi püspök értesíti Hallek Vid varasdvidéki parancsnokot, hogy Horvátország nagy veszélyben van; nagy török sereg áll Kosztajnicánál és a Száva-Dráva közét pusztítással fenyegeti.

Segélyt kér Ivanicsvárból Sziszekre és a Kulpa mellékére. Fasc. 43. nr. 146.

1574. aug. 25. Zágráb. Draskovics György sürgős segélyt kér, mert a török már elkezdette pusztító hadjáratát. Fasc. 43. nr. 146.

1575. Rendelet a jobbágyság kitelepítése ellen a végekről. Fasc. 14. nr. 24. (1.) A jegyzetben közöl egy 1576-iki oklevelet, melyből kiderül, hogy a törökök a velök szövetkezett vlahokkal (szerb menekültek) mily szörnyű módon pusztítottak ekkor Horvátországban, szövege itt a 39-ik lapon — eredetije Lopasics gyűjteményében.

1575. szept. 4. Nova curia, a Mura mellett. Zrinyi György értesíti a stájer rendeket a szörnyű török pusztításokról Kanizsa és Kapronca környékén. Mellékelve Zrinyi György levele Csáktornyáról máj. 12-ről Hallek Vidhez. Fasc. 55. nr. 3.

1575. szept. 28. Bécs. Károly főherceg levele a budácski csatavesztésről és Auersperg Herbert elestéről. Auersperg Kristóf 4000 forintot kér a stájer rendektől, hogy a török fogságból kiválthassa fivérét, Engelbrecht Farkast. Fasc. 14. nr. 7 .

1575. okt. Zágráb. Draskovics György bán és püspök közli Hallek Viddal, hogy a határvárak számára a parasztság már ki van rendelve; okt. 18-ra országgyülést hirdetett, melyen tanácskozni fognak a védekezésről. Fasc. 69. nr. 15.

1575. okt. 10. és 18. Laibach. Thurn József báró, uszkok kapitány, védi embereit Gall Kristóf vádjai ellen, mintha a sombereki uszkokok Auersperg Herbert halála után vissza akartak volna térni Törökországba. Budácskinál 100-nál több uszkok veszett el, Auersperg halálát meggondolatlan vakmerősége okozta. Fasc. 69. nr. 18.

1575. dec. 24. A stájer rendek megtagadják a kért hadiszereket Keglevics Simontól és Alapy Miklóstól (Kis-Kemlek), Konjszki Mihálytól (Konystyina) és Petheő Benkőtől (Béla, Ivanec) Zagorjében levő váraikra nézve. Fasc. 69. nr. 49.

1576. jan. 1. Grác. Károly főherceg ajánlja a zárai Bianchi kérelmének figyelembevételét, ki 2000 forintot kér, hogy a török fogságból kiválthassa zárai Juliot, hrasztovicai kapitányt.

1576. május. Hallek Vid engedélyt kér, hogy 40 uszkok házat elpusztíthasson, kik az Ilova mellett letelepedtek, nehogy a határon károkat okozzanak. Fasc. 15. nr. 24/8.

1576. junius 6. Csáktornya. Zrinyi György figyelmezteti a stájer rendeket a Muraköz védetlenségére és figyelmezteti a veszélyre, mely Stájerországot fenyegeti ennek elestével. Fasc. 55. nr. 3.

1577. Ivanicsvárra vonatkozó iratok. Fasc. 17. nr. 2.

1577. In arce Eberau. Zrinyi György értesíti a stájer rendeket, hogy az ő országgyülésökre meghatalmazottjaikép Iwanczy Lukácsot és Patacsics Jánost küldötte. Fasc. 55. nr. 7.

1577. Gyurgjevac kapitánya Keller János. Fasc. 18. nr. 1.

1577. jul. 8. Hallek Vid hireket közöl a törökökről. Fasc. 18. nr. 1.

1577. jul 20. Teuffenbach titkár jelentése a pozsegai bégről és az ottani várakról; Szlavóniába szerb menekülteket küldöttek kémekül. Fasc. 18. nr. 1. (3.).

1577. okt. 2. Laibach. Auersperg Kristóf. krajnai tartományfőnök, közli a stájer rendekkel Auersperg János levelét, hogy a török Bihács ellen készül; a várak őrsége élelem nélkül van.

1577. okt. 3. Sztenicsnják. Auersperg János jelenti a krajnai rendeknek, hogy Kapidji basa nagy sereggel Szmreskovics (Szluin és Blagaj közt) várát ostromolja, a lakosság elmenekült, azután 5000 emberrel Korana vidékét pusztította, egy másik török sereg pusztítva a Kulpáig hatolt, most Metlik (Mödling) ellen készülnek — hogy Horvátország e részét elhanyagolják, az Krajnára végzetes lesz.

1577. okt. 6. Sztenicsnják. Auersperg János jelenti a krajnai rendeknek, hogy a török három nap óta Gvozdanszko várát ostromolja, Ferhát hidat vert az Unán és 6000 emberrel Novi előtt áll; ha nem segítik, nem mehet a török ellen és ez egymásután elfoglalja a várakat.

1577. okt. 6. Sztenicsnják. Auersperg János jelenti, hogy Ferhát már elfoglalta Buzsim várát, igazi szégyen, hogy a várakat így átengedik a töröknek, kétségkivül Bihács is el fog esni.

1577. okt. 8. Laibach. Auersperg Kristóf jelenti a stájer rendeknek, hogy a veszedelmet ágyúlövésekkel jelezte és most gyülekeznek Metlikánál. (Mödling) Fasc. 51. nr. 8.

1577. okt. 15. Vukovina. Alapy Gáspár bán latin jelentése a stájer rendeknek a török háborúról. Szövege itt a 41., 42-ik lapon. Ugyan e tárgyban jelentést tesz nekik okt. 25-én is.

1577. A horvát-szlavon határok védelmének ügye; a seregek száma és pénzszükségletök ezen évre. A német országok tárgyalása Bécsben a hadisegélyről, e tanácskozásokban részt vettek stájer, krajnai, karantán és görci kiküldöttek is. Fasc. 33. nr. 111.

1578. jan. 8. Ferenberger Jánost kinevezik a horvát határvidék parancsnokává, e védelemre 10.000 forintot utalványoznak. Fasc. 81. nr. 11.

1578. jan. 21. Laibach. Ferenberg János sürgeti Károly főhercegtől a neki a haditanács által igért 6000 forintot ; e tárgyban újból ir febr. 17-én és jelenti, hogy 600 emberrel Bihács felé fog vonulni.

1578. márc. Zrinyi Miklós gróf kéri a brucki országgyüléstől a Muraköz védelmére neki megigért segítséget. Fasc. 81. nr. 13.

1578. máj. 22. Ferenberg jelenti a stájer rendeknek, hogy elindult Horvátországba hadakozni; máj. 31-én jelenti, hogy egy erős török sereget szétvert; jun. 11-én ajánlja nekik Muerer György kapitányt, ki vitézül védekezett Hrasztovicában; jul. 29-én kéri, hogy küldjék el neki azt az arany nyakláncot, melyet a stájer országgyülés neki megszavazott, ezt szep. 18-iki levelében is sürgeti. Fasc. 46. nr. 133.

Datum nélkül. Zágráb polgársága lőszert kér és segítséget a stájer rendektől. Fasc. 46. nr. 133.

1578. szept. A stájer rendek megengedik, hogy a huszárok a horvát határokon maradjanak, a költség és zsold felét ők fizetik, 600 forintot pedig Németország. Fasc. 55. nr. 25.

1578. szept. Hallek Vid jelenti, hogy 200 huszárt és ugyanannyi más lovast vett zsoldjába. Fasc. 55. nr. 21.

1578. Brkisevina október. Dornberg Tamás, Zrinjvár kapitánya, jelenti, hogy Szracsica árulás által török kézre került és most Gradacot akarják elfoglalni; Zrinjvárát legjobb volna lerombolni, mert elhagyatott és pusztaságon áll, az őrséget Gradacba kellene áthelyezni, mely fontosabb Hrasztovicára nézve; kémek jelentik, hogy Kapidzsi pasa 10.000 emberrel Hrasztovica ellen készül. Fasc. 51. nr. 8.

1578. okt. 5. Hojszics kastély, a Mrezsnicánál. Khewenhüller György jelenti, hogy Ferhát bég 30.000 gyalogossal és 2000 lovassal ostromolta Cazint, mely megadta magát, innét Bihács alá készül. Fasc. 36. — Okt. 5. jelenti, hogy Cazinnál 40.000 török áll; neki 4000 embere van, de az is keveset érő. Fasc. 36. nr. 2.

1578. okt. 8. Zrinyi György ir a stájer rendeknek Vizvár (Baich) megerősítése tárgyában (Vizvár, hol a Kanizsa vize a Murába ömlik). Fasc. 69. nr. 63.

1578. okt. 14. Károly főherceg meghagyja, hogy Bistyét lássák el tisztekkel. Fasc. 81. nr. 15.

1578. okt. 26. Judenburg. Károly főherceg általános felkelésre szólítja fel a cillii vidéket a közveszély miatt. Fasc. 51. nr. 8.

1578. Kapronca megerősítése, ebben segít a környékbeli jobbágyság. Fasc. 51. nr. 19.

1579. jan. 6. Zach Jakab lovag Bistyéből jelenti, hogy az osztrozsáci pokoláb (Burggraf) megverte a törököt. Fasc. 36. nr. 3.

1579. ápril 27. Ferenberg János jelenti Károly főhercegnek, hogy a boszniai basa készül betörni Horvátországba és hogy Konstantinápolyból is jönnek már seregek. Fasc. 36. nr. 30.

1579. ápril Ferenberg jelenti Károly főhercegnek, hogy a török tüzérség már Banjalukában van, Gvozdanszko, Zrinj, Kazin, Osztrozsác várat a törökmeg akarja erősíteni és Bihács ostromára készülnek. Fasc. 36. nr. 35.

1579. ápril 27. Ugyanaz jelenti, hogy Beglerbég nagy sereggel közeledik Konstantinápolyból; a szerbek fogják ágyúikat vontatni, már össze is irták őket.

1579. máj. 14. U. a. jelenti, hogy a szerbek már megérkeztek és javítják Zrinjt és Cazint, 25 kis és 5 nagy ágyút is hoztak. Ferhát seregével a Kulpánál áll, alatta vannak a a kruseváci, prizrendi és hercegovinai basák. Mellékli Panner György levelét Bistyéből. Fasc. 36. nr. 35.

1579. máj. 15 U. a jelenti, hogy a török 16 ágyút hozott Banjalukába, egyik oly nagy, hogy száz ló húzza. Banjalukában ezer lovas is van; serényen javítják Gvozdanszko, Zrinj, Cazin, Osztrozsác várakat.

1579. máj. 16. Kapronca. Trauttmansdorf Frigyes János kéri, hogy adjanak egy protestáns lelkészt Kapronca számára. Fasc. 26. nr. 11.

1579. máj. 18. Károly főherceg felhivja Hallek Videt, hogy akadályozza meg a martalócok beütését Stájerországba; most Körmend, Sz.-Márton, Sz.-Gotthard, Feldbach és Vorau körül portyáznak. Fasc. 55. nr. 25.

1579. máj. 23. A dubováci táborból. Fernberg János kéri Károly főherceget, hogy bocsássa el a szolgálatból; március 1-éig a legnagyobb veszélyek közt szolgált és addig egyetlen vár és egy talpalatnyi föld sem veszett el. Német eredetije fasc. 26. nr. 12., szövege itt a 44., 45-ik lapon.

1579. jul. 27. A stájer rendek javaslata Fernberg helyének betöltésére nézve. Fasc. 26. nr. 22.

1579. Hirek a törökről Horvátországban. Fasc. 26. nr. 23.

1579. jul. 11. Hadi készületek, Ungnad Kristóf horvát bán fizetése. Fasc. 26. nr. 28.

1579. okt. 4. Károlyváros. Fernberg János értesíti a főherceget, hogy Lamberg Sebestyén bihácsi kapitány szerint

a török e várat fogja ostromolni, oda gyors segély küldendő. Fasc. 26. nr. 32.

1579. dec. 16. Keglevics Simon körösi kapitány meghalt, utóda Kastellánfi István. Fasc. 51. nr. 32.

1579. dec. 24. Zágráb. A horvát rendek értesítik a stájer urakat, hogy országgyülésöket bevégezték és Pozsonyban folytatni fogják, hova Alapy Gáspárt és Druskovácski Gáspárt (varasdi alispán) delegálták. Fasc. 36. nr. 32.

1580. Az arhibusir-lovasság jegyzéke. Fasc. 26. nr. 66.

1580. A horvát-szlavon rendek zágrábi országgyüléséről jelentés és jegyzőkönyv. Fasc. 26. nr. 77.

1580. Csáktornya. Zrinyi György három levele (jan. 5., jan. 23., jun. 15.), hogy jobban kell megerősíteni Vizvárt (Baichawára). A török Szigetvár és Berzence (Breznica) körül készülődik. Fasc. 55.

1580. szept. 8. Jelentés a török harcokról az Una és Kulpa mellett. Fasc. 26. nr. 89.

1580. okt. 14. A krajnai rendek a stájeroktól segítséget kérnek, hogy Obricsán Kristófot kiválthassák a török rabságból. Fasc. 35. nr. 26.

1580. okt. 27. Ali budai basának és Magyarország kormányzójának levele, hogy a Sziget körüli birtokokat átadta Haszán bégnek, óvja Zrinyi Györgytől. Fasc. 55. nr. 3.

1580. dec. 12. Zrinyi György irja Károly főhercegnek, hogy a Muraköz megvédése tárgyában személyesen járt Grácban, de hiába — most tőle kér segélyt. Fasc. 57. nr. 3.

1580. A gráci haditanács költségvetése 1580-ra. Fasc. 26. nr. 106.

1581. márc. 5. Kapronca. Hallek Vid jelentése Globiczer János csatájáról a törökkel; Uszruf aga fejét Gyurgyevácba hozták; a török rabol Topolovác körül. Fasc. 55. nr. 84.

1581. ápril 19. Zelina. Erdődi Tamás értesíti Halleket, hogy fivére, Erdődy Péter, Körösnél és Ivanicsnál harcolt a törökkel; segélyt kér tőle. Fasc. 55. nr. 90.

1581. ápril 20. Csáktornya. Zrinyi György ajánlja a stájer rendeknek, hogy továbbra is tartsanak őrséget Keresztúron; jul. 7-én jelenti, hogy Légrád sokat szenvedett a vizáradástól. Fasc. 55. nr. 3.

1581. jun. 18. Monyorókerék. Zrinyi György jelenti, hogy Ungnad Kristóf bán terve, hogy Zakonynál nagy révet állít, veszélyes, mert a török javára lesz és sok lesz a kém; mikor ő akarta a kereskedőket Légrádba ereszteni, ettől Károly főherceg eltiltotta. Fasc. 55. nr. 100.

1581. jul. 25. Károly főherceg megparancsolja a stájer rendeknek, hogy Zágrábból kölcsönözzenek 2 ágyút Károlyváros számára. Fasc. 53. nr. 16.

1581. aug. 13. Hallek Vid jelentése, hogy a török átkelt a Kulpán és sok embert és marhát vitt el onnét. Fasc. 55. nr. 100.

1581. okt. 6. Varasd. Ugyanaz jelenti, hogy a cerniki béget kegyetlenül elverték, a harcban különösen kitűnt Székely Mihály br. Az elvett zászlót a főhercegnek küldik. Fasc. 55.

1581. nov. 30. A haditanács fölhivja a stájer rendeket, hogy véglegesen nyilatkozzanak Hrasztovicza fentartása iránt; a horvátok nagyon fontos védelmi pontnak tekintik, a stájer és krajnai rendek meg nem akarják fentartani. Fasc. 55. nr. 24.

1582. Hallek varasdi határőr-parancsnok véleménye a végvárakról és őrségeikről. Fasc. 63. nr. 19.

1582. Ugyanaz lemond a parancsnokságról, kérelemre megmarad, azután újból lemond. Fasc. 83. nr. 20.

1582. Rindscheid János vizvári és Panovics Janko ivanicsvári kapitányok protestáns prédikátorokat kapnak. Fasc. 48. nr. 12.

1582. febr. 12. Gerlach János ivanicsi prédikátor hagyatékáról jelentés; 12 könyve is volt. Fasc. 56.

1582. márc. 5. Szredicski. Imprics László kapitány értesíti a bánt, hogy hamvazó-szerdán a törökök Mrezsnicáig hatoltak, sok embert megöltek és 70-et elhurcoltak. Erdődy Péter és Tahy István Kosztajnicáig fog előrenyomulni; Alapy Gáspár a 100 zsoldos martalócot nem ott tartja, a hova rendelvék, hanem elosztja oda, a hol jónak látja. A Kulpa vize kicsiny, ez növeli a veszélyt.

1582. márc. 4. és ápril 8. Hallek jelentése apróbb török csatározásokról, melyekben a törököket megverték. Fasc. 56. nr. 50., 56.

1582. máj. 13. Ugyanaz jelenti, hogy Berse János ivanicsi kapitány meghalt, utóda Székely Miklós. Fasc. 56. nr. 60.

1582. máj. 21. Ugyanaz jelenti, hogy május 20-án egész Varasd leégett, csak a vár és egy ház maradt meg, a hadiszerek is odaégtek. Fasc. 56. nr. 61.

1582. aug. 30. Ugyanaz jelenti, hogy Achmet cerniki bég Csazmán át betört Verbovácra, ezt kirabolták, elpusztították és sokat rabságba hurcoltak. Az Erdődy család sok kárt szenvedett. Fontos irat. Fasc. 56. nr. 66.

1582. aug. Jelentések a török tervekről és támadásokról. Fasc. 56. nr. 69.

1583. Vizvár megerősítésének ügye. A stájer rendek nem akarnak hozzájárulni. Zrinyi György ir Rudolf királynak, hogy e várra Kanizsa miatt szükség van és kéri kijavíttatását. Fasc. 52.

1583. Károly főherceg lemond a horvát határőrvidék kormányzásáról, a rendek kérelmére megtartja. Fasc. 53.

1583. okt. 1. Prága. Rudolf király is megbizza Károly főherceget a határvédelemmel; inti a stájer rendeket, hogy jobban gondoskodjanak a végekről. Fasc. 53. nr. 19.

1584. jun. 8. Zrinyi György és Batthyány Boldizsár levelezése. Fasc. 18. nr. 26. (3.)

1584. dec. 1. A német lovasok helyett a határőrvidéken martalócokat fogadnak zsoldba. Fasc. 3. — Igy intézkedik dec. 24-én a haditanács is. Fasc. 18. nr. 26. (5.) — A stájer országgyülés megadja a Károlyvárosnál fogságba jutott Prank Jakab és Dietrichstein Tóbiás váltságdíját. Fasc. 49. nr. 1. — A stájer rendek két bilikomot ajándékoznak Druskovácski Gáspár vicebánnak és Petricsevics János viceprotonotariusnak. Fasc. 63. nr. 25.

1585. jan. 23. Hallek jelenti a stájer rendeknek, hogy a zágrábi püspök kéri Gradac és Klostar-Ivanics megerősítését. Fasc. 53. nr. 20.

1586. febr. 24. Varasd. Ugyanaz jelenti, hogy a boszniai basa megtámadta Gradacot, hogy felgyujtsa, a pozsegai bég egész Kaproncáig előnyomult. Székely Mihály báró januárban Szirácsra tört, hol a legveszedelmesebb szerb rablók vannak, az ottani falvakat fölgyujtotta, a hires Peasinovics knezt, a boszniai basa kalauzát és tanácsadóját, családostól elfogta és még 100 szerb (vlah) asszonyt és gyermeket is elhurcolt. A gyurgyeváci kapitány nem volt a határon, hanem a feleségénél Judenburgban. Peasinovics azt igéri, hogy szerbjeit áthozza a keresztény pártra. Fasc. 56. nr. 87.

1586. febr. 28. Ugyanaz jelenti, hogy Ráttkay Péter gradaci parancsnok Nagy-Táborban meghalt; Zabok János vicebán is február 16-án halt meg. Ezek nevezetes emberek voltak Szlavóniában. Fasc. 53. nr. 28.

1586. márc. 9. Ugyanaz jelenti, hogy Panovics Jánkó ivanicsi kapitány Pettauban meghalt, utódjául Laibacher Györgyöt ajánlja. Fasc. 56. nr. 94.

1586. A horvát rendek válasza a stájeroknak a határvédelem ügyeiben. Fasc. 56. nr. 96.

1586. ápril 6. Várad. Hallek értesíti a stájer rendeket, hogy a bán Magyarországba ment, kérni fogja őt, hogy tartson országgyülést. Jelentés az apróbb csatározásokról. Fasc. 56. nr. 97. — Jun. 14. Bővebb jelentés ugyane csatározá-

sokról. A török Perzsiában hadakozik; a boszniai, pozsegai és pakráci basa sok pénzt küldtek a harcra, a zvorniki nagy sereggel ment a harctérre.

1586. jun. 13. Ugyanaz jelenti, hogy a zágrábi püspök meglátogatta őt Kőrösön. Fasc. 56. nr. 97.

1586. Ráttkay Péter utódává a gradaci kapitányságban a stájer rendek br. Székely Mihályt nevezték ki. Fasc. 63. nr. 37. — A meghalt Panovics János utóda az ivanicsi várban Grasswein István. Fasc. 63. nr. 37.

1586. okt. 1. Hallek jelenti, hogy a török megtámadta Kaproncát. Fasc. 56. nr. 111. — Nov. 11. Uj zsoldosok fölfogadását ajánlja, mit a stájer rendek megengednek; különféle javaslatok. Fasc. 56. nr. 113., 114., 115.

1586. nov. 24. Ugyanaz jelenti, hogy Varasd vidékén ragályos betegség uralkodik; Zrinyi horvát lovasai a Dráva és Mura közt vannak, félő, hogy a ragályt magukkal hozzák Károlyvárosba. Ecgh Ernő a sziget védelmére 5000 forintot adott át Zrinyinek.

1586. dec. Herkovics és Hallek jelentése a miklósnapi török támadásról Körös ellen. Ali bég, Ferhát fivére, 3000 lovassal és 500 gyalogossal jött. Hrkovics János körösi főkapitány, Székely Mihály, Erdődy Tamás bán és fivére Péter és a püspök seregei megverték a törököt és Csazmáig üzték. A bán elfoglalta a török főzászlót és Ali béget fejszével agyonütötte Pavlecsics Miklós püspöki jobbágy. Legtöbbet tettek a bán seregei. A győzelem után a bán és a német seregek civódtak a zsákmányon. Hallek a legjobb vitézek jutalmazását javasolja. Fasc. 56. nr. 122. — Herkovics német jelentése dec. 6-áról olvasható itt az 52—53-ik lapon.

1586. dec. 20. Jasztrebarszko. Erdődy Tamás Osztoics Péter megjutalmazását ajánlja a stájer rendeknek, ki az ivanicsvári ütközetben Ali bég ellen kitüntette magát. Fasc. 56. nr. 117.

1587. A varasdi várat magtárnak használták, Erdődy Tamás bán kiürítését kéri. Fasc. 65. nr. 2.

1587. jan. 16. A horvát országgyülés jegyzőkönyve és az erre vonatkozó iratok. Fasc. 52. nr. 8.

1587. Hallek előterjeszti Erdődy Tamás bán kérelmét segélyért Pokupszko, Brebrovác (a Lonja mellett) és egyéb várak fölépítésére és kijavítására. Fasc. 52. nr. 8.

1587. Druskovácski Gáspár varasdi alispán meghalt, a stájer rendek kérik, hogy újat válaszszanak. Fasc. 52. nr. 8.

1587. máj. 6. Zelina. Erdődy Tamás hirt ad, hogy nagy török sereg Belgrád felé készül; a boszniai és budai basák

készülnek, de még nem tudni, hogy Magyarországba vagy Szlavóniába fognak-e betörni. Fasc. 52. nr. 8.

1587. október 6. 300 vlah betört déli Stájerországba, a vorauni kerületbe, a Mura és Dráva között. Fasc. 62. nr. 6.

1587. A Marburg melletti, Ferdinánd király által 1555-ben oda telepitett, uszkok-telepeket meglátogatta Ozsegovics és Nagy János. Fasc. 62. nr. 15.

1587. okt. 27. Varasd. Halek jelenti, hogy Peasinovics János knez és sok uszkok a pakráci szandzsákból tényleg mindenestől Kaproncára költöztek, ezek a leghiresebb martalócok és a bég e miatt nagy bajban van. Rászedték őt azzal, hogy Törökországba fognak visszamenni, pedig Koppányba vagy Székesfehérvárba kivánkoznak. Hallek reményli, hogy hívek lesznek és Károly főherceg 1587. nov. 5-én elrendeli, hogy nekik földeket adjanak. Fasc. 62. nr. 12.

1587. Ulisses Formentis gyurgyeváci kapitány meghalt. Fasc. 63. nr. 131.

1589. ápril 15. Hallek Varasdon meghalt, utóda Globiczer János, ez is május 14-én meghalt, utóda Grasswein István. Fasc. 62.

1589. máj. 15. Károly főherceg elrendeli, hogy a stájer rendek Lepoglava védelmére puskaport és golyókat adjanak a szerémi püspöknek, Nagyszombati Pál paulinus generálisnak. Fasc. 56. nr. 130.

1589. máj. 4. Zágráb. A káptalan kéri a stájer rendeket, hogy Sziszek számára egy puskaművest küldjenek. Fasc. 81. nr. 47.

1589. Frankovics András horvát nemes, a stájer népfölkelők kapitánya, segélyt kér. Fasc. 81. nr. 50.

1591. Grasswein István, főkapitány Kaproncán, jelentést tesz a határokon levő őrseregről. Fasc. 1. nr. 3. — Hasszán boszniai basa pusztításai Horvátországban és Erdődy Tamás bán hadakozásai. Fasc. 1. nr. 7. — Ripacs vár ostroma az Una mellett. Fasc. 1. nr. 12. — Pichler Máté gyurgyeváci kapitány jul. 10-én jelenti, hogy a török Grabrovnicán várat emelt. Fasc. 81. nr. 56.

1591. aug. 21. Kapronca. Grasswein István jelenti, hogy Erdődy bánnal elfoglalta Moszlavinát a töröktől. A boszniai basa fegyverkezik és az uszkokok már rendeletet kaptak az ágyúk vontatására; ugyanaz aug. 31-én jelenti, hogy Hasszán Sziszek ellen indult és a Turopoljén készül tábort ütni; a moszlavinai török őrséget láncon Konstantinápolyba küldte, mert szabad elvonulás mellett magukat megadták. Fasc. 81. nr. 67. — Grasswein István kaproncai, Grasswein Albán ivanicsvári és br. Tahy István kaproncai alparancsnok. Fasc. 81.

nr. 51. — Laibacher Gergely körösi kapitány értesítése a török hadi mozdulatokról. Fasc. 63. nr. 43.

1591. szept. 2. A stájer rendek a zágrábi káptalannak fegyvereket és lőszert adnak. Fasc. 63. nr. 45.

1592. jan. 2. Grasswein István kaproncai kapitány értesíti Ernő főherceget, hogy Hasszán Károlyváros felé masiroz. Fasc. 58. nr. 1.

1592. márc. 1. Ernő főherceg utasítja Erdődy Pétert, az uszkok parancsnokot, hogy alá van rendelve a határvidéki parancsnoknak, a várak építéséhez (főleg Károlyvár) 200 munkást köteles állítani és veszélyben főkép Károlyvárost és várát oltalmazni. Fasc. 2 nr. 10.

1592. márc. 28. Grasswein ágyúkat és puskaport kér Zágráb számára. Fasc. 54. nr. 10.

1592. ápril 11. Varasd város leégett; a stájer rendek az égetteknek 100 frtot küldenek. Fasc. 65. nr. 3.

1592. ápril 22. Ernő főherceg inti a stájer rendeket, hogy küldjenek segélyt Horvátországba. Bresztnél 40.000 török áll; Petrinjába küldjenek 2000 embert. A török Hrasztovicát elfoglalta és most Sziszek és Turopolje ellen indul; — ápril 23-án Bécsből újból inti őket, hogy Hrasztovicát foglalják vissza és akadályozzák meg Turopolje pusztítását. Fasc. 52.

1592. máj. 2. Grasswein határőrkapitánynak Tahy Ferencet és ivanicsi kapitánynak Draskovics Gáspárt ajánlja. Fasc. 54. nr. 11.

1592. május 18. Csáktornya. Zrinyi György sajátkezü levélben mentegeti magát Ernő főherceg előtt azon vád ellen, mintha a töröknek meghódolt volna. Fasc. 35. nr. 68.

1592. jun. 1. A krajnai rendek jelentik a stájeroknak, hogy Zrinyi György hajlandó a Muraközre nézve a töröknek meghódolni. Fasc. 52.

1592. jun. 10. Grasswein jelenti, hogy a német zsoldosok Bresztet elhagyták éhség miatt. Fasc. 54. nr. 8.

1592. junius 11. Erdődy Tamás bán javaslata, mikép kellene a török ellen harcolni és hogy Petrinját rombolják le. Fasc. 52.

1592. jun. 15. Grasswein jelenti, hogy Hasszán boszniai basa ostromolja Bihácsot. Fasc. 54. nr. 20. — Jelentés a Bihács alá induló segédseregekről. Fasc. 54. — Mirko török kémet petrinjai emberek agyonütötték, fejére Hallek 100 tallért tüzött volt ki. Fasc. 54. nr. 25. — Jun. 24. Grasswein jelenti, hogy Hasszán elfoglalta Bihácsot és ajánlja Petrinja elpusztítását. Fasc. 54. nr. 26. — Jelentések Zengből és Ogulinból

a török foglalásokról. Fasc. 2. nr. 8. — Hasszán a sichelburgi uszkokokat el akarja onnét vezetni. Fasc. 1. nr. 5.

1592. jun. 22. Károlyváros. Erdődy Péter uszkok kapitány jelenti Ernő főhercegnek, hogy Bistye elesett és Szluint sürgősen meg kell erősíteni; — ugyanezt jelenti Paradezer György Károlyvárosból. Fasc. 2. nr. 10. — Varasdi ezredessé Grasswein István lett. Junius hó. Fasc. 58. nr. 148. — Jun. 25. A stájer rendek Karlovác megerősítését sürgetik, mert veszélyben van és félő, hogy a sichelburgi uszkokok elpártolnak. Fasc. 56. nr. 151. — Junius 26. Erdődy Tamás segélyt kér Breszt számára. Fasc. 54. nr. 29. — Junius. Grasswein kéri Prodanity (Virje) megerősítését; Moszlavina várát is ki kell javítani, mert ott a török Jelengrádot kijavítani készül. Fasc. 54. nr. 29. — Jun. A zágrábi püspökség várait is sürgősen ki kell javítani (Crkva, Szvibovác, Csazma, Gumnik, Ivanics, Dubrava). Fasc. 6. nr. 4., 5. — Jun. 28. Gleissbach György András zágrábi kapitány jelenti, hogy a török a Kupán Breszt mellett hidat vert és már 1200 török átkelt. Fasc. 54. nr. 58.

1592. jun. 29. Cilliben Ernő főherceg rendeletére a stájer, krajnai és karantán rendek a határvédelem ügyében gyülést tartottak. Fasc. 52.

1592. jul. 2. Erdődy Péter jelenti a stájer rendeknek is Bistye, Ripacs, Izacsics elestét. Szluin számára lőszert kér, különben nem vállal érte felelősséget. Fasc. 60. nr. 3.

1592. jul. 2. Gleissbach jelenti Zágrábból, hogy 400 török a Kulpa innenső felében rabol, 100 ember ment ellenök, de 30 elesett, 70 rabságba jutott. Fasc. 54. nr. 32.

1592. jul. 5. Károlyváros. Auersperg András generális jelenti Kisel György krajnai kormányzónak, hogy a velenceiek Carlopagót elfoglalták, a várkapitányt fölakasztották és az őrséget gályarabságra vetették, Zenget is fenyegetik és ennek lőszert kér. A török felső Horvátországba készül és Károlyvárost fenyegeti. Ugyanezeket julius 10-én Windischgrätz Zágrábból jelenti Grácba. Fasc. 60. nr. 8.

1592. jul. 7. Villerstorf Jónás Zágrábból panaszkodik a katonai rendetlenségekre; a nép sokat szenved Horvátországban és a káptalan nem engedi Sziszekbe a német katonaságot. Fasc. 60. nr. 6.

1592. jul. 7. Kisel György krajnai népfölkelési biztos jelenti, hogy Hasszán Károlyváros ellen megy; ide várja a krajnai és karantán segédcsapatokat. Fasc. 60. nr. 8.

1592. jul. 10. Windischgrätz Zágrábból jelenti, hogy a bán nagy veszélyben forog; — jul. 11-én Erdődy bán jelenti a stájer biztosoknak, hogy a hajóhid Bresztnél kész, a katonákat ne engedjék haza, hanem küldjék Bresztbe; a törökök

a hidon már átkeltek és Sziszeknek mennek, nem Károlyvárosnak, mit csak rászedésül hirdettek; kéri, hogy a lovasságot Sziszeknek indítsák. Fasc. 60. nr. 8. — Julius 11. Zágráb. Windischgrätz jelenti, hogy a stájer népfölkelősereg már Zágrábban van, holnap lesz a szemle. A bán irja, hogy Sziszeknél a keresztény tábor nagy veszélyben forog. Fasc. 60. nr. 8.

1592. jul. 10. Csáktornya. Zrinyi György igen fontos és terjedelmes irata, melyben előterjeszti, miért volt kénytelen meghódolni a töröknek. Fasc. 75. nr. 68. — Jul. 7-iki levelében Keglevics Pétert ajánlja kapitánynak. Fasc. 75. nr. 69.

1592. julius 14. A török Károlyváros ellen indult, itt várják a népfölkelők Auersperg András parancsnoksága alatt. Fasc. 60. nr. 8. — Jul. 16. A népfölkelők száma 2000 ember; a szükségesekről gondoskodik Kisel János, a bán és a zágrábi püspök. Fasc. 60. nr. 10. — Julius 19. Grasswein Alban jelenti, hogy Hasszán átkelt a hidon Petrinjánál, behatolt a bán táborába, ki elmenekült, sok stájer honvéd elesett. Fasc. 54. nr. 33. — Jul. 20. Windischgrätz Vilmos Zágrábból ugyanezt jelenti; Hasszán boszniai basának 15.000 embere volt Bresztnél, a bán elmenekült, tábora török kézbe került öt ágyúval, az ütközet nyilt mezőben volt, a stájer fölkelőket megsemmisítették. Fasc. 60. nr. 13. — Ugyanezt jelenti jul. 20-án Auersperg András generális Károlyvárosból. Fasc. 2. nr. 9. — Jul. 20. A stájer bizottság elrendeli, hogy Auersperggel állapítsa meg a további teendőket Gleissbach és Grasswein István. Fasc. 54. nr. 53. — Jul. 21-én Erdődy Tamás bán Jászkából jelenti, hogy két német zászlóalj megmenekült, kéri, hogy Sziszekre küldjék, hova ő is siet seregeivel, mert Hasszán most oda megy. Fasc. 57. nr. 2. — Jul. 24-én Grasswein István jelentése, hogy Auersperg generális és a bán Jaszkánál táborozik, pedig jobb volna Sziszeknél. Mellékeli Hasszán cirilbetűs levelét Debeli Márk hrasztilnicai (Sziszek mellett) porkolábhoz, a kit a papok Sziszekben a vizbe dobtak volt — ebben azt igéri neki, »hogy mihelyt Sziszeket elfoglalja, neki fogja adni Hrasztilnicát. Márk azt igérte a basának, hogy bemegy Sziszekbe, mintha segélyt vinne s a várat neki el fogja árulni«. Be is ment Sziszekbe s ott nála találták e levelet, azért dobták őt a vizbe. Jó lesz vigyázni a bán embereire. Fasc. 54. nr. 37.

1592. aug. 4. Javaslat, hogy egy krajnai és egy karantán zászlóalj katonaság Zágrábba menjen. Fasc. 54. nr. 43.

1592. aug. 8. Csáktornya. Zrinyi György jelenti, hogy a görög beglerbég már Belgrádnál van, Hasszán segítségére jön. Fasc. 75. nr. 71.

1592. aug. 26. Grasswein jelenti, hogy az ivanicsi kapitány felgyújtotta a háromemeletes Derencsin tornyot, melyben 60 török volt. Hasszán Sziszek ellen megy, az uszkokok hozzá fognak pártolni. Erdődi Péter Lekeniknél 100 lovassal lesett a törökre és uszkokokra, de emberei elaludtak és 150 uszkok szétverte őket. Fasc. 54. nr. 46. — Ugyanaz aug. 30-án jelenti, hogy Hasszán csábítja az uszkokat, azért ezekre vigyázni kell. — Szept. 2. a török Ivanics és Kőrös ellen fordul; pusztításaik leirása. Fasc. 54. nr. 47. — A stájer rendek Sziszekről gondoskodnak, falai kijavítását elrendelik és oda nagyobb őrséget fognak küldeni.

1592. szept, 5. Grasswein János jelenti Ernő főhercegnek, hogy a vlahok (szerb menekültek) gyermekekért lovakat cserélnek a törökkel. Fasc. 54. nr. 50. — Zágráb és a káptalan tárgyalnak a stájer rendekkel Sziszek és Zágráb megerősítéséről. Fasc. 49. nr. 18.

1593. Javaslat Krupa megerősitése iránt, minthogy Bistye elesett; Petrinja, Hrasztovica, Gora várak lerombolandók, Breszt megerősítendő. Költségvetés a Sziszek-Karlóca-Una vonal elsáncolásáról. Fasc. 1. nr. 6. (1—2).

1593. jan. 12. Grasswein István értesítése a zágrábi káptalannal Sziszek miatt támadt egyenetlenségről. Fasc. 54. nr. 66. — Jan. 16. Ugyanaz jelenti, hogy a török hidakat készül verni a Száván és Dráván. Fasc. 54. nr. 67.

1593. febr. 19. Szamobor. Erdődy Tamás bán értesíti Grasswein Istvánt, hogy emberei kétszer is megverték a törököt, előbb 400-at, utóbb 1300-at, kikkel Rusztán bég Petrinje táján rabolt, maga Rusztán is gyalog menekült. A török Hrasztilnicán várat akar emelni. Fasc. 54. nr. 75. — Grasswein István is jelenti, hogy a török várépítésre készül.

1593. márc. 6. Károlyvár. Auersperg András jelenti Ernő főhercegnek, hogy a török Eszéknél készül hidat verni, Zrinyi segítségére 1000 lovast kér. — Ernő főh. márc. 18-án Cilliben megparancsolja a stájeroknak, hogy a boszniai basa készülődéseivel szemben szereljék fel a honvédséget. Fasc. 57. nr. 49.

1593. márc. 15. Grasswein István jelenti, hogy a bán emberei Mokricánál a kenyérosztáskor összeverekedtek Werner ezredes katonáival, ezek közül 21 részben megsebesült, részben meghalt. Fasc. 54. nr. 82. — Grasswein István jelenti, hogy br. Székely Mihály szatmári kapitány lett, utódául br. Draskovics Jánkót ajánlja, kit igen eldicsér. Fasc. 54. nr. 85.

1593. márc. 27. Károlyváros. Auersperg András jelenti, hogy Rusztán bég Petrinjánál hidat ver Hasszán parancsára,

ha négy nap alatt nem lesz kész, Rusztán fejét veszti. Fasc. 60. nr. 18.

1593. ápril 5. Zágráb. Landenburg Jakab alezredes jelenti, hogy a török ápril 3-ika óta rabol Turopolyében. Fasc. 57. nr. 51. — Ápril 9. Javaslat lovasság elhelyezése iránt Károlyvárosban és Kaproncán. Fasc. 63. nr. 48. — Ápril. 14. Zágráb. Eggenberg Ruprecht jelenti, hogy Glogovánál megverték a törököt, egy fogoly vallja, hogy a török nagy hadi készületeket tesz. Fasc. 54. nr. 93.

1593. máj. 13. Zeng. Lenkovics György kapitány jelenti, hogy Turkovics György megszökött a török rabságból és mondja, hogy a török nagy hadi készületeket tesz. Fasc. 2. nr. 11. — Máj. 16. Károlyvár. Auersperg András Lenkovics máj. 14-én kelt levelét mellékeli, melyben jelenti, hogy Radics Mihály portyázó csapataival Likából megjött; a törökök Bistye körül nagyban gyülekeznek; Zeng számára német katonaságot, lőszert és élelmet kér, mert emberei éheznek és szökdösnek. Fasc. 57. nr. 54. — Máj. 20. Károlyváros. Auersperg jelenti Ernő főhercegnek, hogy Rusztán bég 3000 lovassal és 300 gyalogossal rabol és gyujtogat Keresztinec környékén. Fasc. 57. nr. 55. — Máj. 20. Jasztrebarszko. Erdődy Tamás ugyanezt jelenti, sehonnan nem kap segélyt s kevés emberével nem mehet az ellenség ellen. Fasc. 57. nr. 55. — Maj. 20. Zágráb. Grasswein István jelenti Ernő főhercegnek Rusztán rablásait Turopolyében. Hasszán boszniai basa Kosztajnicán van, Sziszek ellen készül, a likai bég Zrinjvárban van, a pozsegai és cerniki basa a nagy vizállás miatt késik — mind Sziszek ellen mennek. Sürgős segélyt kér. Fasc. 57. nr. 54. — Máj. 24. A stájer biztosok Grasswein István és Eggenberg Ruprecht Ernőnek és nejének irnak segélyért; a bán serege nem kap zsoldot, Tahy István és 100 huszára felmondta a szolgálatot; a Száván a hajóhid készül, de sem a bán, sem a zágrábi káptalan és polgárság nem küldik az igért munkásokat. A Kulpa melletti várak helyreállítása sürgősen szükséges. Fasc. 57. nr. 53.

1593. máj. 27. Károlyváros. Auersperg András értesíti Ernő főherceget a török csatározásokról Ogulin körül és a törökpárti szerb menekültek sürü letelepedéséről Bistye, Ripacs, Osztrovica környékén. Fasc. 57. nr. 57.

1593. jun. 3. Varasd. Grasswein jelenti, hogy Hasszán Sziszek és Derencsin ostromára siet. Fasc. 54. nr. 95.

1593. jun. 16. Vinica, Varasd mellett. Istvánffy Miklós német levélben értesíti a stájer rendeket, hogy Erdődy bán kész eladni varasdi birtokát, ő is megakarta venni egy ba-

rátja számára; most Zágrábba megy, hogy rábirja a bánt, hogy a birtokot a királynak adja el. Fasc. 65. nr. 6.

1593. jun. 24. Zágráb. Grasswein István értesíti a stájer rendeket a jun. 22-iki Sziszek melletti fényes győzelemről. Eredetije fasc. 54. nr. 100., érdekes német szövege itt a 64., 65-ik lapon. — Jun. 31-én (fasc. 54. nr. 101.) és aug. 6-án (fasc. 54. nr. 103.) értesíti további hadmozdulatairól. — Aug. 8. Károlyvár. Auersperg András generális jelenti Ernő főhercegnek, hogy a török fogságból megmenekült egri Pavel Tamás sok érdekes adatot mond Hasszán Sziszeket ostromló seregéről, vezéreiről (kiket itt fel is sorol), csak lovas 20.000 volt. Hasszánt eltemette Erdődy Péter, de a törökök kiásták és magukkal vitték. Fasc. 49. nr. 32.

1593. aug. 24—27. Levelek Sziszek uj ostromáról, melyet most 60.000 török ví. Fasc. 54. nr. 105. — Aug. 30. Zágráb. Trautmannsdorf Frigyes János jelenti Grácba, hogy a török elfoglalta Sziszeket. Fasc. 49. nr. 45. — Szept. 5. Prága. Rudolf király kéri a bánt, a horvát rendeket, a zágrábi káptalant, hogy Sziszeket minden áron vegyék vissza a töröktől. Fasc. 49. nr. 47. — Szept. 9. Zágráb. Eggenberg jelenti Grácba, hogy 12.000 török egészen Zágrábig előrenyomult. Fasc. 54. nr. 106. — Szept. 24. Kaisersperg. Erdődy Tamás bán irja a stájer rendeknek, hogy a hosszú háborúskodásban minden vagyonát elköltötte, birtokait a török majd mind elpusztította, szamobori jobbágyainak kenyeret sem adhat, azért kész varasdi birtokát eladni. Fasc. 65. nr. 4.

1593. nov. 4. Grasswein István jelenti, hogy Turopolyéről a jobbágyság szökdös Sziszekbe a törökhöz, erről tud a bán és a kapitányok, de mit sem tesznek ellene. Fasc. 54. nr. 111. — Nov. 9 Zágráb. Ugyanaz jelenti, hogy a bán sokat fárad, hogy Sziszeket visszafoglalja; a horvát határőrvidék parancsnoka Lenkovics György. Fasc. 54. nr. 111.

1594. jun 8. Ivanicsvár. Lörher Pál jelenti Herberstein varasdi parancsnoknak, hogy Sziszekből öt keresztény családostól menekült; a bég sereggel üldözte, a férfiak és nők megmenekültek, de a gyermekeket elfogták. A török Sziszeket nem fogja megtarthatni, de Petrinját igen. Rusztán sziszeki bég Károlyváros és Kraljevica ellen készül. Fasc. 58. nr. — Jun. 9. Varasd. Herberstein Zsigmond János generális értesíti Ernő főherceget Sziszek körüli portyázásairól. Fasc. 58. nr. 5. — Jul. 13. Ugyanaz jelenti, hogy a stájer és karantáni honvédség a turopolyei mezőn van, Hrusztán bég 27-et elfogott, de a szlavon huszárok kimentették, a bég az erdőkbe vonult. Fasc. 54. nr. 124.

1594. szept. 20. Csáktornya. Zerezey Tamás, a vár provizora jelenti, hogy a győri ütközet óta a megrémült népség menekül: fél, hogy a török a Muraköz ellen fog fordulni. Fasc. 75.

1594. okt. 11. Herberstein Zs. J. jelentést tesz Ivanics, Kapronca és Varasd erődökről. Fasc. 54. nr. 125.

1595. okt. 5. Varasd. Herberstein Zsigmond jelenti, hogy a visszanyert Petrinjából való visszatértében Kőrösön találkozott egy szerb püspökkel, ki a pozsegai és cerniki szerbség feje. Ez itt akar népével letelepedni, mert a török járom elviselhetetlen, a szerbekkel mint kémekkel bánnak; már taval akartak átjönni, de Győr eleste megrémitette őket. A püspök öreg, de igen művelt, okos és becsületes ember. Kéri, hogy gondoskodjanak az ő és népe ellátásáról. Eddig az orahovicai Remete nevű zárdában lakott. Okt. 15-én megjött ezekre nézve a rendelet. Fasc. 65. nr. 39.. 40.

1597. márc. 15. Zrinyi György a stájer rendeket leányának Lenkovics György generálissal való lakodalmára meghivja, mely ápril 20-án Pettauban Stubenberg Ferenc házában leszen megtartandó. Fasc. 75. nr. 84.

1597. jun. 16. Kőrös. Laibacher Gergely kapitány jelenti Herberstein Zsigmond generálisnak a török elleni csatározásait és hogy hol telepítette le a meghódolt szerb uszkokokat. Fasc. 60. nr. 63. — Szept. 3. A Blagaj gróf és Frank Jakab alatt Verőczére ment seregek szükségleteiről való számadás. Fasc. 79. — Szept. 3. Lajbacher Kőrösről jelentést tesz Herberstein Zsigmondnak a Verőce körüli szerb menekültek várható magatartásáról, ha a generális Verőce ellen fog vonulni. Fasc. 2. nr. 19. — Szept. 10. Verőcei tábor. Herberstein Zsigmond jelenti a stájer rendeknek, hogy Verőce alatt áll, eddig a környékbeli szerbekből 1700 hódolt meg, sok köztük a szép és derék legény, ezeket seregébe osztotta, az asszonyokat, gyermekeket biztos helyre küldte. Fasc. 2. nr. 19. — Okt. 5. Laibacher kapitány jelenti, hogy Rovistye kastély kész az uszkokok befogadására. Fasc. 2. nr. 19. — Nov. 3. Varasd. Herberstein Zsigmond jelenti, hogyan gondoskodott a Rovistyében letelepedett szerb uszkokokról. Fasc. 2. nr. 19.

1598. ápril 20. Grác. A stájer rendek előterjesztése Ferdinánd főherceghez az uszkokok olyan elhelyezésére nézve, hogy minél többen jöjjenek át a töröktől. Fasc. 65. nr. 41. — Jun. 4. Laibacher előterjesztése az uszkokok élelmezése tárgyában, és Ferdinánd kérelme erre vonatkozólag a horvát rendekhez. Fasc. 65. nr. 41. Erre vonatkoznak még: fasc. 57. nr. 50.; 65. nr. 41., 45.; 57. nr. 29.

1598. febr. 2. és 1599. dec. 2. Rendeletek, hogy a határőrvidéki haditanács protestáns hivatalnokai (Kriegskanzlei-Beamte) a szolgálatból elbocsátandók. Fasc. 57. nr. 63.

1599. okt. 3. Kőrös. Schrottenbuch báró jelenti Herberstein Zsigmond generálisnak, hogy a török készül beütni Horvátországba. Német eredetije fasc. 69. nr. 42., szövege itt a 71-ik lapon.

1599. okt. 4. Varasd. Herberstein Zsigmond jelentése Ferdinánd főherceghez, hogyan hozta át a szerb menekülteket a keresztény területre. Német eredetije fasc. 65. nr. 42., szövege itt a 71—72-ik lapon. — Okt. 5. Radgonje. Jelentés, hogy 955 szerb menekült jött ide Törökországból. Fasc. 65. nr. 43. — Okt. 6. Ferdinánd intézkedése ezek ellátása tárgyában, mert sok a panasz, Fasc. 65. nr. 42.

1600. febr. 3. Grasswein Albán kőrösi főkapitány jelentése a Verőce és Brezovica közötti területre jan. 27-én tett sikeres betöréséről. Fasc. 65. nr. 43. — Máj. 13. Jelentések az önkényt meghódolt szerb menekültek letelepítéséről. Fasc. 65 nr. 43. — Máj. 12. és junius 2. Ezek névlajstroma. Ugyanott.

1601. jan., 7. 22.; febr. 9., márc. 11. Csáktornya. Zrinyi György levelei, melyekben részletesen leirja a Muraköz siralmas állapotát és segélyt kér. Fasc. 75. nr. 85. Ugyane tárgyban ir 1602. máj. 24. és nov. 12-én, U. o.

1603. Zrinyi Miklós ismételten segélyt kér a Muraköz számára; a stájer rendek e célra 4000 forintot engedélyeznek. Fasc. 75. nr. 88.

1607. Varasd várát és városát jun. 16-án átveszi Erdődy Tamás bán. Fasc. 65. nr. 9.

1609. Zrinyi Miklós Kanizsa eleste után több levélben segélyt kér a Muraköz számára, ugyanezt kéri kapitánya, Darabos István. Fasc. 66. nr. 90.

1609. jan. 29. és febr. 26. A stájer országos bizottság közli a krajnai és karantán rendekkel a magyar és horvát rendek kivánságát a horvát-szlavon határőrvidék átadása tárgyában. Fasc. 75. nr. 25.

1628. Erdődy Zsigmond gróf követeli, hogy a német őrség távolíttassék el Varasd várából; a vár átadása tárgyában Eggenberg gróffal való tárgyalás. Igen fontos iratok Varasd történetére nézve. Fasc. 65. nr. 14.

1641. máj. 27.. Frangepán Farkas, károlyvárosi generális panasza, hogy stájerországi Rann (Brezsce) birtokán eltiltották borának és gabonájának eladásától. Fasc. 81. nr. 108.

1652. szept. 6. Az udvari haditanács meghagyja a varasdi generálisnak, hogy Sztaniszavljevics Száva szerb püs-

pökkel egyezkedjék a Marcsa zárda (Ivanics mellett) javadalmai tárgyában. Tekintetbe veendő, hogy a népéből 1000 jóravaló ember szolgál a királyi seregben. Fasc. 81. nr. 69.

1670. Gussante Péter póstamester Pettauban panaszkodik, hogy Zrinyi Péter birtokán, a Muraközben, ennek huszárai a Krapina-felé vivő uton márc. 17-én és 31-én kirabolták a postát. Fasc. 57. nr. 33.

1675. máj. 10. A haditanács a stájer rendeknek ajánlja, hogy adja meg továbbra is Zorcsics Pál szerb püspöknek az évi segélyt, mert nagyban buzgólkodik, hogy a szerbeket a katholikusokkal való egyesülésnek megnyerje. Fasc. 65. nr. 39—49.

1684. Neuheuzer Ferenc varasdi póstamestert megróják Thurn Miksa gróf ezredes panaszára a gavallérok elleni illetlen viselkedés és hanyagságok miatt. Fasc. 57. nr. 6.

1687. Panasz Erdődy Ferenc grófra, hogy a pósta-szolgákat mert Ludberg várának aljában kürtöltek, katonáival elfogatta, a várba hurcolta és elverette. Erdődy védekezése, hogy ez nem volt oly komoly dolog. Fasc. 57. nr. 36.

Végezetül Lopasics még négy oklevelet közöl, melyek nincsenek ugyan a gráci levéltárban, de megvilágítják a Varasd vidékén letelepedett szerb menekültek viszonyait. Ezek a következők:

1588. jun. Kőrös. Peasinovics János és a vlahok főnökei kérik a stájer határőr biztosokat, hogy tartozásaikat engedjék el, mert nagy szorultságban vannak. A német eredeti a bécsi hadi levéltárban., szövege itt a 77—78-ik lapon.

1597. okt. 1. Weinburg. Ferdinánd főherceg felhivja Draskovics János bánt, hogy birja rá a rendeket, hogy gondoskodjanak a szerb menekültek élelmezéséről. Német eredetije u. o., szövege itt a 78—79-ik lapon.

1597. okt. 5. Robicska (Rovistye). Grasswein Farkas értesíti Auersperg Zsigmond generálist a szerb menekültek számára itt végzett építkezésekről. Német eredetije a bécsi hadi levéltárban, szövege itt a 79-ik lapon.

1599. jul. 6. Poszony. Kuthassy János primás és királyi helytartó Peasinovics Miklós és Ozsegovics Radván vajdáknak adományozza Busince birtokát, mely Szvetacski Mihályé volt, ki törökké és Szlavonia török parancsnokává lett. A latin szöveg itt a 79. és 80-ik lapon.

115. *Valjavec M.: Beszélgetés egy pápista és egy luteránus között 1555.* Starine XVII. 1885., 232—240 lap. (Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom).

Kézirata megvan a velencei sz. Márk könyvtárban (Miscellanea Marciana 1944.), irója Zengi Antal, kiről egyéb-

ként nincsenek adataink. A horvát párbeszédet Ljubics Simon masolta le a mai helyesirás alkalmazásával. A végén Truber Primustól egy imádság (molitev) van. A horvát protestánsok iratait a jezsuiták elpusztították és ezen irat azon kevesek közé tartozik, a melyek fenmaradtak.

116. *Csrncsics Iván: Pótlékok az ily cimű értekezéshez: A »szlovén és illir« neveka mi római hospiciumunkban 1453 után.* Starine XVIII. 1886., 1—164. lap. (Prilozi razpravi: Imena slovjenin i ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god.)

A közölt latin és olasz oklevelekből kiderül, hogy 1485-ig csak a szlavon (szlovén) szó volt használatban, azután vegyesen fordul elő a szlavon és illir név. Részletesen szól a szlovén (krajnai stb.) utasokról és azon vitákról, melyek arról folytak, hogy ezen szlovének a délszlávokhoz sorolhatók-e és így befogadhatók-e az illir hospiciumba vagy sem; közli az erre a vitára vonatkozó összes okleveleket. Itt összesen 89 oklevél szövege van, melyek legutolsója 1657-ből való.

117. *Novákovics Sztoján: Apokrif szláv mesék Szűz Mária haláláról és még néhány apokrif apróság róla.* Starine XVIII. 1886., 188—202. l. (Apokrifske priče o Bogorodičnoj smrti i još neke sitnice apokrifske o Bogorodici,)

118. *Novákovics Sztoján: Baruch kinyilatkoztatásai.* Starine XVIII. 1886., 203—209. lap. (Otkrivenje Varuhovo.) Ez egyike a legrégibb szláv apokrif bibliai iratoknak, már a IX-dik században akadunk nyomára. A szláv szöveg itt a 205—209-ik lapon közöltetik.

119. *Fermendzsin Eusebius: Adatok Krizsanics György pap és zágrábi kanonok életrajzához.* Starine XVIII. 1886., 210—229. l. (Prinos za životopis Gjurgja Križanića, svećenika i kanonika zagrebačke biskupije.)

E nevezetes férfiuról, ki az első pánszláv tudós és iró időre nézve, már szólottunk (Horv. tört. repert I. k. 130. l.), de az ott közölt adatok hézagosak és itt némi kiegészítést nyernek. Fermedzsin értekezését a következő fejezetekre osztja:

Krizsanics Rómában 1640—1642. A XVI. század végén és a XVII. század elején az orosz szakadárok közül sokan visszatértek a római egyház kebelébe és az unió kérdése napirendre került a többi szakadár szlávoknál is. A bolgár pavlikiánusok (Relatione della chiesa di Bulgaria 1626., Jireček: Geschichte der Bulgaren, p. 464.), a szerbek (az 1648-iki moracsevói zsinaton), a montenegrói vladika (Farlati Ill. Sacr. II. 128., Balan, La chiesa cattol. e gli Slavi, pag. 247.), a horvátországi és tengermelléki szerb menekültek komolyan fog-

lalkoztak a vallásbeli unió gondolatával, sőt azt részben el is fogadták, — mindez e kérdést napirendre hozta és mert az unió leginkább Horvátországban megvalósulni is kezdett (Levákovics levelei 1641-ből, hol Levákovics fáradozott ezen ügyben Ivanicsvár, Zágráb és Sichelburg vidékén, segítették benne a bán, Vinkovics püspök, Frangepán Farkas, Schwarzenberg és Paradeiser generálisok), azért Krizsanics Levákovics rábeszélésére elhagyta Bolognát és 1640-ben Rómába ment, hogy az unió munkájára ott elkészüljön; mivel foglalkozott itt, kiderül Kukuljevics (Arkiv X. 25.) és Jágics (Rad XVIII. 164—215. l.) műveiből. A szerb menekültek mitsem tudtak az egyházszakadás történetéről, sem a florenci zsinatnak az unióra vonatkozó határozatairól — és nem szerették, ha nekik a vitás hitágazati kérdéseket előhozták (Archiv. Aracel. 1641. szept. 10. Makszim püspök és Gábor diákon levele). Tanulmányaiban előkészült arra, hogy hitvitázó iratokat irhasson szláv nyelven a gör. nem egyesültek ellen; szeretett volna az uszkokok püspöke lenni; Levákovics mint latin szertartásu pap, nem lehetett azzá, azért ő gör. szertartásu akart lenni, de ebbeli szándékát titkolta Levákovics és Vinkovics előtt, mert ez Levákovicsot akarta a horvátországi uniátus püspökségre segíteni.

Krizsanics Horvátországban 1642—1646-ban. Zágrábban Vinkovics az ivanicsvári káplánságot igérte neki, de meghalt s Krizsanics rövid időre Laibachba ment, innét irt Ingoli Ferenc propagandai titkárnak Rómába, ki pártfogója volt (lásd itt 216-ik lap); Zágrábba visszatérvén, papnevelői tanár lett, de a sok dolog gátolta hitvitázó iratainak irásában (levél Ingolihoz 1645. jul. 12-én, szövege itt a 221-ik lapon); ezen állásról 1643-ban lemondott. Megkinálták a bolognai kollégium rektorságával, de azt nem fogadta el, hanem mint missionárius és plébánus működött a szerbek közt Nedeljcében. 1646-ban Oroszországba ment, honnét 1650-ben távozott, 1652—1656-ig Rómában van, hol 1655-ben horvát és latin költeményeket adott ki (Triumphus Caesareus-Polyglottus), melyeket III. Ferdinándnak ajánlott. Fermendzsin e költeményeket és Krizsanics eddig ismeretlen 8 levelét itt közli.

120. *Sztojánovics Ljubomir: Egy adat a boszniai bogomilek ismeréséhez.* Starine XVIII. 1886., 230—232. l. (Jedan prilog k poznavanju bosanskijeh bogumila.)

Az 1393-ból való kézirat a szentpétervári csász. könyvtárban van és 28 a bogomil hitre tért egyénnek névsorát tartalmazza.

121. *Ljubics Simon: A zárai hires Chrysogon zárda okleveleinek két lajstroma (908—1782.).* Starine XIX. 1887.,

81—171. lap. (Dva popisa listina (908—1782.) glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru.)

Az első lajstromot Lucius János hires történetiró irta és ez a zárda okleveleinek 208 regesztáját tartalmazza 908—1409-ig; az eredeti kézirat a zárai helytartósági levéltárban van; több oklevél történelmi érdekü, mert magyar királyoktól, Velencétől stb. származik. (Lásd 83—119. l.)

A másik lajstrom későbbi eredetü és 908—1782-ig terjed, ez 616 regesztát tartalmaz, melyek között szintén több történelmi fontosságu van. A kézirat ugyanott van; aláirása: Zára, 1826. jun. 18. Nikolich Antal.

122. *Radics P.: Oklevelek az 1593. junius 22-iki sziszeki ütközetről.* Starine XIX. 1887., 172—192. l. (Izprave o bitci kod Siska dne 22. lipnja 1593. godine.)

I. Német jelentés Grácból május 23. és 24-ikéről a török hadak előnyomulásáról. Eredetijök a bécsi udvari levéltárban, Fugger relaciók 8966—531., szövegök itt a 172-ik lapon.

II. Német jelentés Prágából 1593. máj. 25. Nem tudni még, merre fog a török had fordulni. Eredetije és szövege ugyanott.

III. Auersperg András generális német jelentése a sziszeki ütközetről 1593. jun. hó. Eredetije ugyanott, szövege itt a 173—178-ik lapon.

IV. Sigreiche Zeittung auss Sissegh vom 22. Juni Anno 93. Eredetije ugyanott, szövege itt a 178—180. lapon.

V. Grác, 1593. junius 23. Eggenberg oda küldött első jelentése jun. 20-ról, a törökök közeledéséről. Eredetije u. o., szövege itt a 180-ik lapon.

VI. Auersperg András német levele a sziszeki táborból 1593. junius 24-ről Ungnádhoz. Eredetije ugyanott, szövege itt a 180—181-ik lapon.

VII. Német jelentés az ütközet kezdetéről jun. 22-én; Grácban jun. 25-én. Eredetije ugyanott, szövege itt a 181-ik lapon.

VIII. Az ütközetről küldött futárok német jelentései. Grác, 1593. junius 25. Eredetijök ugyanott, szövegök itt a 181—182-ik lapon.

IX. Eggenberg Ruprecht német jelentése az ütközetről. 1593. jun. 26. Eredetije ugyanott, szövege itt a 182—184. lapon.

X. A győzelemről való jelentés hatása Prágában. 1593. jun. 29. Eredetije ugyanott, szövege itt a 184—185. lapon.

XI. Auersperg András 1593. jul. 3-iki levele Ungnádhoz. Német eredetije ugyanott, szövege itt a 185—186-ik lapon.

XII. A győzelem hirének hatása Velencében. 1593. jul. 5. Eredetije ugyanott, szövege itt a 186-ik lapon.

XIII. Az ütközet részletes leirása. Prága, 1593. jul. 6. Német eredetije ugyanott, szövege itt a 186—188-ik lapon.

XIV. Prága, 1593. aug. 3. A győzelemben Auerspergé a legfőbb érdem. Eredetije u. o., szövege itt a 188-ik lapon.

XV. Az ütközet részletes leirása; német eredetije az Auersperg-család laibachi levéltárában, szövege itt a 188—190-ik lapon.

XVI. Chrön Tamás laibachi püspök naplója a sziszeki győzelemről. Latin eredetije a laibachi káptalani levéltárban, szövege itt a 191—192-ik lapon.

123. *Dragovics Márk: Adatok Montenegró történetéhez a különböző családokból való vladikák idejében.* Starine XIX. 1887., 251—261. l. (Prilozi za istoriju Crne-Gore iz vremena vladika iz različnih plemena.)

Értekező egy 1530., 1629., 1673., 1679-ből való oklevélre alapítja fejtegetéseit; 1697-ben Petrovics Danilót választották vladikává s azóta a montenegrói kormány e család kezében van.

Montenegró története az utolsó Crnojevics knéz után igen homályos, csak azt tudjuk, hogy Crnojevics György, János bég fia Velencébe ment segélyért a török ellen, de nem tudjuk biztosan az évet sem, mikor távozott Velencébe, melyik vladikának (German vagy Vavil) adta át a montenegrói kormányt és vajjon az egyházi hatalommal együtt a világit is? Ez utóbbi valószinü és Miklosics Ferenc téved, midőn azt hiszi, hogy a különböző családokból való vladikák mellett világi gubernátorok intézték Montenegró sorsát, mert e gubernátorok csak a többi törzsfőnökök sorából valók voltak és a gubernátori cimet és fizetést Velencétől kapták, hogy az országban a velencei érdekeket képviseljék; a törzsfőnökök közül a töröknek is volt egy ilyen fizetett érdekképviselője. Azok a vladikák, kik 1516—1696-ig Montenegrót kormányozták, nem uralkodó családok sarjai voltak, mert nincs közöttük kettő is, ki ugyanegy családból való volna, némelyiknél nem is tudjuk, mily családból származott, hanem csak valamiféle érdemeknél fogva a nép által püspökké választott szerzetesek (kalugyer) voltak. A vladikai méltóság 1697-ben lett örökölhetővé Petrovics Danilo családjában.

Montenegró történetét három ismert nevü szerb történetiró irta meg: Milutinovics Simon (1835.), Medakovics Milorad (1850.) és Milákovics D. (1856.), ez utóbbinak müve még legtöbbet érő, de Montenegró történetének homályos koráról (1516—1696.) igen keveset tudnak, még az egyes

vladikák uralkodásának korára nézve is ingadozók és megbizhatlanok, mert eddigelé ezen korból igen kevés oklevelet ismernek. Értekező itt egy pár eddig ismeretlen oklevelet közöl, melyeknek eredetijét birja, — így egyet 1530. márc. 3-ról Romil vladika perét Mahina lakóival, kiknek területét Crnojevics Iván bég csatolta Montenegróhoz; egyet 1629. junius 28-áról egy malomvételről; egyet 1673. okt. 19-éről a Lazje és Mahinjében történt változásokról; egyet 1679. jul. 7-éről Gusics Peja hagyatékáról; egyet 1568-ból a zárdák halászati jogáról; egyet 1582-ből a zárdák védelmezéséről; egyet 1675-ből II. Rufim vladika biztonsagáról, — az utóbbi három török eredetije lappang, csak a szerb másolat van meg.

124. *Crncsics Iván: Bartoli Félix ferencrendi által összegyüjtött iratok.* Starine XX. 1888., 1—21. lap. (Što je pisama sakupio P. Blagoslav Bartoli.)

Bartoli kézirata a vegliai ferencrendi zárdában van, irta 1740—1741-ben. A másolt iratok közül érdekesebbek a következők:

1. A vegliai nemesség összeirása 1248-ból. Latin szövege itt a 3—6. lapon.

2. A vegliai ferencrendi confraternitas statutumai 1300. febr. 7-ről. Latin szövege itt a 6-ik lapon.

3. Egy 1317-iki latin oklevél hitelesítési záradéka.

4. Cecilia de Vulpe végrendelete 1348-ból. Latin szövege itt a 7-ik lapon.

5. Bartol gróf átadja a vegliai zárdának a mit nagynénje, Cecilia, annak hagyományozott. 1350. Latin szövege itt a 7—8-ik lapon. Ez a Bartol a Frangepánokból való.

14. Mikula vitéz azon 200 aranyat, melylyel neki Frangepán János vegliai, zengi, modrusi gróf adósa, felében a vegliai ferencrendieknek, felében a jeruzsálemi ferencrendieknek ajándékozza. Fiume, 1392. junius 29. Ez a Mikula vitéz fia Ser Missoli Matthievich zárai polgárnak. Latin szövege itt a 13—14 ik lapon.

24. Frangepán János gróf Dujmónak adományozza a Glavotok melletti kápolnát. 1445. Olasz szövege a 17. lapon.

125. *Fermendzsin Eusebius: Levakovics Rafael és a vlahok (szerb uszkokok) Horvátországban 1641-ben.* Starine XX. 1888., 22—32. lap. (O. Rafo Levaković i vlasi u Hrvatskoj g. 1641.)

Fermendzsin itt a római Aracoeli levéltárból Levakovicsnak eddig ismeretlen hat levelét közli, melyek a Horvátországban letelepedett szerb menekülteknek a római katholikus egyházzal való vallásbeli uniójának kérdésére vonatkoznak; érdekesek ezek azért is, mert látjuk benne Levákovics

buzgó törekvését, hogy ő legyen az uniáták püspöke. Az olasz levelek szövege itt a 22—23-ik lapon.

126. *Rácski Ferenc: Bizzi Marino antivári érsek jelentése 1610-ben Albániában és Ó-Szerbiában tett utazásáról.* Starine XX. 1888., 50—156. l. (Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaskoj i Staroj-Srbii.)

Bizzi olasz kézirata a római Barberini könyvtárban 1160. sz. a. van, cime: »De Albania, Servia et Antibarensi provincia relatio Marini Bizzi, antibarensis episcopi«. Szövege itt olvasható az 51—156-ik lapon és bővelkedik a nevezett vidékekre vonatkozó történelmi, földrajzi és néprajzi adatokban.

127. *Dragovics Márk: A montenegróiak küzdelme a törökkel a Grahovo birtokáért.* Starine XX. 1888., 243—273. lap. (Borba Crnogoraca s Turcima oko prevlasti nad Grahovom.)

Ez értekezés adatokat foglal magában Montenegró ujabbkori történetére nézve; a Grahovo feletti fenhatóságért való küzdelmek e század harmincas és negyvenes éveiben folytak; értekező e küzdelmek leirását megtoldja hat levéllel, melyet a vladika és basák egymásnak 1838—1843 közt irtak s melyek e harcokra vonatkoznak.

128. *Csrncsics Iván: Néhány oklevél a vegliai püspököktől.* Starine XXI. 1889., 69—80. lap. (Njekoliko izprava krčkih biskupa.)

A vegliai püspökség irattárában van egy 270 lapra terjedő kézirat, melyet a cimlap szerint 1608-ban kezdettek irni, az utolsó adat benne 1788-ból való. Tartalmából kiemelendők; »Iura ecclesiae Vegliensis« és 10 latin irat 1410—1540 közötti időkből, mely a vegliai püspökök különböző kiváltságaira vonatkozik, e latin iratok szövege a 71—78-ik lapon olvasható. Végül érdekes benne a vegliai püspökök névsora 1059—1792-ig, lásd a 78—80-ik lapon.

129. *Rácski Ferenc: Tvardko boszniai bán oklevele 1366-ból.* Starine XXI. 1889., 80—82. lap. (Povelja bonsanskoga bana Tvrdka od godine 1366.)

A ciril betükkel irt eredeti oklevél a Sermage grófi hagyatékból a zágrábi délszláv akadémia birtokába került, szövege itt olvasható a 82-ik lapon. Ez az oklevél korra nézve a boszniai ciril irásuak közt a második. A bán 1366. aug. 11-én Prozorban, a rámai bánságban adta ki; tartalmilag is érdekes. A történelemből tudjuk, hogy kevéssel előbb Nagy Lajos bevonult Boszniába, de mi volt ennek célja, az nem világos, eddig azt hitték, hogy Tvardko bán uralmának

megerősítése végett ment oda, — ez az oklevél azt mondja: »midőn Lajos nevü magyar király *ellenem* fegyvert ragadott«. Ezen oklevélből megtudjuk azt is, hova vonult Nagy Lajos serege, a mi eddig szintén ismeretlen volt »előnyomult Pleváig Szokolvár aljában, az ellene való harcban kitüntette magát Vukac Horvatinics vajda Tvardko szolgálatában«. Délszláv oklevélben itt találjuk először megemlítve a »Pleva zsupániát«, melyet már Konstantin Porphyrog. említ. Az oklevél szláv nyelvészeti szempontból is érdekes.

130. *Zlatovics István: Brebiri nekrolog a XIV. és XV-ik századból.* Starine XXI. 1889., 83—85. l. (Brebirski nekrolog XIV. i XV. vieka.)

A szebenikói ferencrendi zárda könyvtárában van egy kéziratos breviárium, a melyben fel van jegyezve harminc előkelő szebenikói polgárnak halálozási éve a brebiri kerületből. Egy adat 1200-ból van, a többi 1303—1453-ig. Subics brebiri gróf 17 van megnevezve, továbbá a Subics család mellék ágaiból 13. A Subicsok nevök mellett apjuk nevét is felvették (Stipanics = István fia, Petrovics = Péter fia stb.). Az egész csupa Subics-ivadékra vonatkozik; a feljegyzés latin szövege a 83—85-ik lapon olvasható.

131. *Zlatovics István: Szilobadovics Pál ferencrendi szerzetes horvát krónikája az 1662—1686-iki dalmát tengerparti hadakozásokról.*

A török a dalmát partokon először 1415-ben jelent meg, mikor Hervoja herceg segélyül hivta Zsigmond király ellen; borzasztó pusztítást vittek itt végbe, úgy hogy végre maga Hervoja is ellenök fordult. Midőn a török Boszniát 1463-ban elfoglalta, napirenden voltak a török beütések Dalmáciába; hadakozási módjuk az volt, hogy előreküldtek lovascsapatokat, ezek a vidéket kirabolták, pusztították, a lakosság vagy rabságra került, vagy elmenekült, a lovasság nyomában jött a török sereg, mely a vidéket elfoglalta.

A Zsigmond király és Velence közt kötött egyességben 1433-ban a dalmát tengerpart két részre oszlott: a hegyi vidék, mely a Velebittől Novigrádig terjedt s ez magyar fenhatóság alatt maradt — és a partvidék, mely Velencének jutott. A magyar fenhatóság alatt maradt rész teljesen magára volt hagyatva minden segély nélkül a törökkel szemben, több család onnét Horvátországba menekült, így a Draskovicsok, Orsicsok, mások meg a föld népének élére állva, hősileg viaskodtak a török ellen, mint az osztrovicai Skrbac, a knini Marcsinko, a poljicai Drazsoevics, a klisszai Kruzsics; ezek nemcsak védekeztek a betörő török ellen, hanem magok is behatolva török területre, pusztítottak Banyalukáig, Tovar-

nikig, Mosztárig. A török végre Dalmácia hegyi részét elfoglalta, azután a pusztítást Klisszából és Zengből a szerb menekültek folytatták egész az 1627-iki madridi békéig, mikor egy kis szünet állt be.

1645-ben Velence és a török közt kegyetlen harc keletkezett, mely részben Dalmáciában is folyt; Foscolo Leonardo generális szükségesnek látta a dalmát várak és városok megerősítését és a határok mentében török területen lakó keresztény szlávokat rábirta, hogy Zára és Sebenicó környékére költözzenek, e tárgyban Kacsics Péter makari ferencrendi gvárdiánnal találkozott és tanácskozott. A ferencrendiek vezérlete alatt a keresztények nagy tömegekben ide költöztek, falvaikat felgyujtva és vitézül harcoltak a török ellen; elfoglalták tőlök az összes várakat Nintől (Nona) Scardonáig és megverték őket. Petrovopolje, Koszovo és Osztrovicánál sokan betörtek, pusztítva, török területre, Likába, Korbáviába, Boszniába és Hercegovinába.

Velence az érdekeiért küzdő, ide beköltözött szlávokat oly inségben hagyta vergődni, hogy éhségből gyermekeiket is kénytelenek voltak eladni, majd meg 20—60 emberből álló csapatokban mint rabló-hajduk, török területre beütni; Velence őket erre egyenesen biztatta is és az elfogottakat egyenkint 20 aranyért megvette tőlök gályái számára. (Foscolo levele 1647. jan. 22. és Cornaroé 1686. máj. 26-ról.) A szláv menekültek ezen átköltözése Velence dalmát területére 1646-ban irásbeli szerződés mellett történt, melyben Velence élelmet és otthont igért nekik, ők pedig a török elleni harcokra kötelezték magukat, — Velence azonban csak kihasználta őket a nélkül, hogy szükségleteikről kellően gondoskodott volna. A török boszut forralt a szökevények ellen és megfenyítésökre 1648-ban hadat vezetett Dalmáciába; a megrémült szlávok püspöke és vezetői Pesaro generálishoz futárt küldöttek Spalatóba segítségért, — ez segítség helyett felhivta őket, hogy meneküljenek és hájóival közőlük annyit, a mennyit lehetett, Brazza, Lessina és Curzola szigeteire vitt, hol a kopár szigeteken sokan éhségtől elvesztek. A török sereg boszuját elhagyott falvaik, templomaik, zárdáik elpusztításával töltötte ki. A szlávok, hogy megélhessenek, kisebb-nagyobb hajducsapatokban beütöttek török területre és ott raboltak és pusztítottak. Midőn a török sereg kivonult Dalmáciából, a menekült szlávok visszatértek hajlékaikba és folytatták beütéseiket a török területekre.

Ezen hadakozásukról szól Silobadovics Pál franciskánus naplója (1662—1686.); kéziratának eredetije megvan a makari ferencrendi zárdában, a cirilbetüs szöveget latin betükre átirva

olvashatni itt a 89. és köv. lapokon. E feljegyzések évrendben számolnak be a kölcsönös pusztításokról és érdekes, bár szomoru rajzát adják az akkori viszonyoknak.

132. *Ducsics H. archimandrita: Szláv kéziratok a párisi nemzeti könyvtárban.* Starine XXI. 1889., 116—126. lap. (Slovenski rukopisi u narodnoj biblioteci u Parizu.)

133. *Rácski Ferenc: A délszláv történetre vonatkozó kivonatok Sanudo Marino naplójából 1526—1533-ig.* Starine XXI. 1889., 133—183. és XXIV. 1891., 161—203. lap. (Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526—1533.)

Ezen kivonat folytatás és kiegészítés a Kukuljevics által kiadott kivonat hézagainak pótlására. Rácski e munkát az 1526-ik évig a Starine XV. és XVI-ik kötetében adta (lásd Horv. tört. repert. II. k. 297. lap), az ott kezdett munkát itt folytatja.

134. *Polivka Gy.: Némely, Prágában levő szláv kéziratok ismertetése és kivonata.* Starine XXI. 1889., 184—224. l.; XXII. 1890., 195—220. l. és XXIV. 1891., 113—160. l. (Opisi i izvodi iz nekoliko jugoslavenskih rukopisa u Pragu.)

135. *Kukuljevics Iván: Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII.* A latin nyelven irott regeszták olvashatók a Starine XXI. 1889., 225—304. lap; XXII. 1890., 221—240. lap; XXIII. 1891., 244—256. lap; XXIV. 1892., 204—252. lap; XXVI. 1894., 195—236. lap; XXVII. 1895., 1—168. lap; XXVIII. 1896., 97—185. lap. Külön nyomatban is megjelent külön kötetben.

136. *Fermendzsin Eusebius: Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici.* Starine XXII. 1890., 1—67. l.

E nagyfontosságu latin értekezés igen sok becses anyagot tartalmaz Horvátország, Szlavónia és Magyaország történetére nézve is, hol e rend igen fontos szerepet játszott 1339-től fogva egész 1735-ig, a meddig a krónika is terjeszkedik.

Fermendzsin krónikájában, idézetei szerint, a következő forrásokra támaszkodik:

1. A gyöngyösi krónika: »Cronica seu origo fratrum minorum de observantia Bozne et Hungarie Christo Jesu militantium«. Ez 1313—1546-ig, vagyis Luther haláláig terjed és Boszniáról és Magyarországról az 1339-ik évtől fogva kezd szólani, kétségkivül 1547-ben irták. Névtelen szerzője szalvatorianus franciskánus volt, mely rendnek a török beütések előtti időben 13 rendháza volt Szlavóniában és Horvát-

országban. (E rendházakat felsorolja egy XVI-ik századbeli kézirat, mely a gyulafehérvári püspökség levéltárában 133. sz. a. megvan, ezek: »Vijlak, Atya (Opatovac), Perecke (Berak), Diako, Alsany, Atyna, Polyanc (Polyanska a pozsegai mezőn), Zent-László, Varallia, Petróc, Remetinc, Ivanec, Gyergi (Sz.-György)«. 1500-ban provinciálisa mellett buzgólkodik rende összebonyolódott ügyeinek rendezésében, mely a rákosi országgyülésen is szóba került (»In cujus legatione in hac parte fatigatus ego laboravi non modicum« — szó volt az observans franciskánusoknak egyesítéséről a conventualisokkal, vagyis minoritákkal). Az iró 1523—1525-ben részt vett Thomor Pál (Tomory) hadjáratában a Szerémségben Szlankamennél, ki ott 1523. jul. 10-től egész 1524 elejéig időzött.

A gyöngyösi névtelen krónikást munkája megirására birták a Szalvatoriánus ferencrendi rendtartomány és vikariatusai tekintetében felmerült téves nézetek, azért ennek keletkezését és történetét igyekszik megállapitani, a mi kényszerítette, hogy e rend boszniai rendtartományával is foglalkozzék. Érdekesek a források is, melyekre művében hivatkozik: *a)* Zalka Balázs páter boszniai vikárius (1420—1425.) Ozorán »gesta vicariorum Bosnae« cimü ma már lappangó vagy elveszett műve; *b)* Chronica XXIV. Generalium 1373., melynek egy másolata Rómában az Angelica könyvtárban van, és még ma sem jelent meg nyomtatásban; *c)* különböző pápai bullák, a vikáriusra vonatkozók (lásd Fermendzsin: Chron. ad 1408—1420.); *d)* a ferencrendi nagygyülések rendeletei (lásd Fermendzsin: Chron. ad a. 1514.); *e)* Iloki Gergely öreg franciskánus szóbeli közlései; ez 1542 körül élt.

2. Losteiner Leonhard erdélyi franciskánus krónikája; munkáját (Propago vitis Seraphicae in Transilvania seu historia Seraphicae Transilvanae) 1786—1789 közt irta. A Losteiner-Cronica kézirata megvan a kolozsvári franciskánusok könyvtárában.

3. A bródi Velikanovich János krónikája 1774-ből; e krónika 1406—1690-ig terjed, irója művében dubocsáci Sipracsics András művére támaszkodik. Velikanovich 1803-ban halt meg. Kézirata megvan a budai franciskánus zárdában.

4. Velikanovich második krónikája 1702—1735-ig; ezt Vukovárott irta, kézirata ott van, hol az előbbi; ebben felhasználta a szebenikói és eszéki boszniai rendtartomány iratait.

5. A raguzai névtelen krónikája a ferencrendiekről, kézirata a délszláv akadémia irattárában II. nr. 81. a. igen fontos a rend balkánfélszigeti hittérítői munkásságának történetére nézve, adatait hiteles oklevelekből meriti.

Fermendzsin egyéb kéziratos és nyomtatásban megjelent forrásai elősorolvák a 3—6-dik lapon. A chronikának latin szövege olvasható itt a 6—67-ik lapon.

137. *Matkovics Péter: Pigafetti Márk Antal Konstantinápolyba való utazásának leirása 1567-ben.* Starine XXII. 1890., 68—194. lap. (Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od godine 1567.)

Ezen utleirás tartalmának tudományos méltatása megjelent a Rad századik kötetében (65—168-ik lap, lásd Horv. tört. repert. II. k. 47. l.); itt az olasz nyelven irott utleirás szövege egész terjedelmében közöltetik; sok értékes adat van benne Magyar- és Horvátországokra nézve is.

138. *Zlatovics István: Paulo di Rovigno jelentése Boszniáról 1640-ben.* Starine XXIII. 1890., 1—38. l. (Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja.)

Irója 1599-ben született Rovignóban Isztriában, mint a ferencrend egyik feje, hivatalosan beutazta rendének boszniai, dalmáciai és olaszországi zárdáit és ezen utazásokról olasz nyelven jelentéseket irt, melyek történelmi szempotból is fontosak; Zlatovics itt az eredeti kéziratok alapján közli a boszniai rendtartományra vonatkozó emlékiratát (3—38. l.).

139. *Milcsetics Iván: Adatok a glagolbetűs horvát nyelvemlékek irodalomtörténetéhez.* Starine XXIII. 1890., 39—153. l. (Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika.)

Értekező ismerteti nyelvészeti szempontból az Ivancsics-féle glagol kodexet, melyet Ivancsics István ferencrendi atya fedezett fel, tartalma egyházi iratok (miracula) és több, sz. Jeromosra vonatkozó és szembetünőleg apokrif levél. A kodex első fele 1507-ből való kézirat, második fele glagol ősnyomtatvány.

140. *Ljubics Simon: Libellus Policorion, qui Tipicus (Topicus) vocatur.* Starine XXIII. 1890., 154—243. l.

E kézirat megvan a zárai helytartósági levéltárban, a feljegyzések vonatkoznak a bencések »Sz. János de Rogova« zárdának, mely Tenger-Belgrád közelében volt, birtokaira, a kézirat egyik töredékének ez is a cime: »Confines Rogove«. Tenger-Belgrád pusztulása után e rendház is elpusztult és a szerzetesek a közellevő Pászmán szigeti sz. Kozma-Damjan rendházba költöztek.

A kézirat okleveleit Rácski (Monum. hist. slav. merid. VII.) közli és pedig azokat, melyek 1100-ig terjednek; Kukuljevics az ő »Codex Diplomaticus«-ában folytatja közlésöket a XII-ik század végéig, — Ljubics itt valamennyit adja és pedig azon sorrendben, melyben magában a kéziratban vannak. Összesen 134 latin oklevél van benne, a magyar

vonatkozásuak a 99-iknél (1207. Zára. Andreas, tercius filius Belae regis) kezdődnek. Ljubics a szöveg végén ezen oklevelekről egy igen értékes tárgy- és névmutatót is ad.

141. *Fermendzsin Eusebius: Levelek a glagolbetüs egyházi könyvek- és egyéb irodalmi ügyekről Horvátországban 1620—1648-ig.* Starine XXIV. 1891., 1—40. l. (Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god 1620—1648.)

Az első horvát nyelvü glagolbetüs misekönyv 1483-ban jelent meg, a második u. o. 1528-ban, a harmadik 1531-ben Fiumében (Kozsicsé), a negyedik 1561-ben Velencében (Brozsicsé), ezek nem nyertek pápai megerősítést. A tridenti zsinat elrendelte a latin misekönyv kijavítását s így a horvát misekönyveket is át kelle alakítani, ezt Glavinics Ferenc 1621-ben pendítette meg Borghese gráci és Caraffa bécsi nuncius előtt, — ezen ügyre vonatkozik az itt közölt és ötven darabból álló levelezés, mely e kérdést megvilágítja.

142. *Lopasics Radoszláv: Uj adatok Zrinyi Péter és Frangepán K. Ferenc lázadásának történetéhez.* Starine XXIV. 1891., 41—112. l. (Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krsta Frankopana.)

Az erre vonatkozó fontosabb munkák közé tartozik Bogisics V. adatgyüjteménye a párisi levéltárakból, melyet a délszláv akadémia Monumentáinak XIX-ik kötetében 1888-ban e cim alatt kiadott: »Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Francopan, necnon Francisci Nadasdy illustrantia«. Igen fontos Rácskinak is e tárgyra vonatkozó műve: »A Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc gróf lázadására vonatkozó oklevelek« (Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza F. Frankopana). Ezen művek e felkelés politikai és diplomáciai részét kellőleg megvilágítják. Arra, hogy mily arányu viszhangra talált e felkelés Horvátországban és milyenek voltak azon időben a viszonyok Horvátországban és Boszniában, erre némi adatokat szolgáltatnak a Lopasics által a Starine XV-ik kötetében (Horv. tört. repert. II. k. 288. lap) és az itt közölt 52 oklevél, melyek nagyobbrészt horvátul és németül, kisebb részben latinul és olaszul irvák és a bécsi hadi levéltárból, a laibachi Rudolfinumból, a zágrábi érseki levéltárból stb. valók.

Ezen 52 oklevelet Lopasics négy csoportban adja.

A) Frankulin Ferenc, elhorvátosodott olasz apát, Zrinyi Péter tengermelléki birtokai kormányzójára vonatkozik 28 oklevél; érdekesek a várak porkolábjaihoz és a községekhez intézett levelei; Frangepán Orfeusnak 2 levele, ki még 1670. ápril 5-én Buccariban volt, s midőn hallotta, hogy a kegyetlen

és kapzsi Herberstein József János generális a határőrsereggel közeledik, Frangepán Ferenc nejével, De Naro Juliával Velencébe hajón menekült, később Friaulban, Udine mellett, a Frangepánok Porpetto kastélyában huzódott meg, hol a család tersattói ágának levéltára is volt. Ezen oklevelekben érdekes a brebiri születésü Pipinics György, a Kulpa melletti Brod lelkészének egyénisége is, ki népfölkelést szervezett és ellentállt a Krajnából és Károlyvárosból ellenök jött csapatoknak.

B) Ivanovics Ferenc kőrösi tiszt, Zrinyi Péter kapitánya ellen folytatott vizsgálat iratai (5 drb), kit avval gyanusítottak, hogy Kaproncát akarta Zrinyi Péter kezére játszani. Első kihallgatásának iratai lappanganak, pedig igen fontosak lehetnek az egész felkelés történetének ismertetésére nézve. Halálra itélték, de négy évi raboskodás után, 1674-ben kegyelmet nyert és vitézségével kitünt az 1682—1699-iki török harcokban, főképen a töröknek Szlavóniából való kiüzésében; utóbb generális, Pozsega megye főispánja lett és Lipót elismerte okicsi családja régi grófságát.

C) Bukovácski Ferenc, Zrinyi Péter hős kapitányára vonatkozó iratok (6 drb), ki közvetítte az alkudozást Zrinyi Péter és a boszniai basa, valamint más török urak között. Midőn a felkelés ügye rosszra fordult és Delisimunovics Kristóf ezredes a károlyvárosi granicsárokkal ellene nyomult, Degoj birtokáról átmenekült Törökországba, hol nagyon megbecsülték. Herberstein közbenjárt Lipót királynál, elkobzott birtokait (főkép a Jaszka melletti sz. Annánál levő tornyot »Turanj«) neki visszaadták, kegyelmet is kapott, — de ő nem bizott a német generálisban és általában a megkegyelmezés őszinteségében és többé nem tért vissza. Nagy vitézségét dicséri a hires Fra Ibrisimovics Lukács is a zágrábi püspökhöz 1678-ban irt levelében.

D) E csoportban 13 irat van, mely a felkelés főbb embereire vonatkozik. Érdekes Zrinyi Péter levele Lobkovic miniszterhez, melyben keserüen panaszkodik Auersperg Herbert karlováci generális és általában a határőrség idegen katonaságának garázdálkodására és hatalmaskodására; továbbá a Frangepánok iratainak jegyzéke, melyeket Boszilyevo várában találtak és onnét elvittek, nem tudni hova; Fodrocy Péter és Spoljarics Ferenc egyezsége, melyben megállapodnak a Zrinyi-Frangepán vagyon mikénti kirablásában, ez szomoru bizonyítéka az akkori horvát urak sülyedtségének; Herberstein János József generális kegyetlenkedése, vallási fanatizmusa és rút kapzsisága, mely egyik oka volt a lázadásnak és ennek 1673. ápril 25-én kelt jellemző önigazolása.

Ezen iratokból is kiderül, hogy a felkelés a horvát népben sokkal nagyobb visszhangra talált, mint eddig hitték, továbbá, hogy a felkelés balsorsának oka a vezetők meggondolatlan, ügyetlen eljárása és a törökkel való szövetkezés keresése és a török segélyben való bizakodás, melytől a horvátság zöme, a mult keserü tapasztalatai folytán, állhatatosan idegenkedett.

1. Buccari (Bakar) 1669. nov. 30. Zrinyi Péter bán tengermelléki (primorjei) birtokainak kormányzója felhivja Frankulin Ferencet, hogy hirdesse meg a grobniki népnek, hogy a bán hűségöket különösen fogja megjutalmazni. A latin eredeti a bécsi kamerális levéltárban 15,404. fasc., szövege itt a 44-ik lapon.

2. Csáktornya, 1670. március 15-én. Zrinyi Péter bán irata, melyben a rövid időre eltávozott apát helyett tengermelléki birtokai gubernátorává Turina Máté modrusi fődiákont nevezi ki. Eredetije a bécsi hadügyminisztérium levéltárában (Croatica 1671. jan. nr. 9.), szövege itt a 45-ik lapon.

3. Csáktornya, 1670. márc. 17-én. Zrinyi Péter német iratban Frankulin Ferencet primorjei kapitányává nevezi ki. Eredetije ugyanott, szövege itt a 45-ik lapon.

4. Buccari, 1670. márc. 23. A jószágkormányzó apát német iratban értesíti a primorjei porkolábokat, hogy Zrinyi Péter Frankulin Ferencet nevezte ki primorjei kapitányává. Eredetije u. o., szövege itt a 45—46-ik lapon.

5. Buccari, 1670. márc. 26-án. Frankulin Ferenc kapitány horvát levélben meghagyja a grobniki porkolábnak és népnek, hogy a vidék fegyverfogható népe március 31-én gyülekezzék össze a buccari öbölnél. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 46—47-ik lapon.

6. Buccari, 1670. márc. 26. Frankulin Ferenc kapitány horvát iratban meghagyja a vinodoli porkoláboknak, hogy a fegyverfogható néppel a driveniki mezőn gyülekezzenek. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 47-ik lapon.

7. Buccari, 1670. márc. 26. Frankulin Ferenc kapitány értesíti fiát, Györgyöt, hogy primorjei kapitánynyá nevezték ki és felhivja, hogy több dolgát ellátván, foglalja el szolgálatát és jöjjön Primorjébe. A horvát eredeti Lopasics birtokában, szövege itt a 47—48-ik lapon.

8. Grobnik, 1670. márc. 27. Frankulin Ferenc kapitány horvát iratban meghagyja Tonsics Mihály bródi officiálisnak, hogy a fegyverfogható embereket gyüjtse össze a grobniki mezőn. Eredetije ugyanott, szövege itt a 48-ik lapon.

9. Novi, 1670. márc. 29. Frangepán Orfeus gróf olasz iratban értesíti Frankulin Ferenc kapitányt, hogy a mondott

időre a megjelelt találkozó helyre nem jöhet, mert sok fontos ügyben Olaszországba kell mennie. Eredetije a bécsi hadügyminisztérium levéltárában, szövege itt a 49-ik lapon.

10. Kulpa melletti Bród, 1670. ápril 4. Frankulin Ferenc kapitány biztosítja Langenmantel urat Krajnában, hogy a bródi uradalomban való fegyverkezés és hadgyüjtés nem Krajna ellen irányul. Tomsics Mihály bródi officiális árulást követett el, azért elzáratta. A világ nemsokára csodálni fogja Zrinyi Péter gróf hűségét, a kivel most rosszul bánnak. A horvát eredeti Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 49—50-ik l.

11. Buccari, 1670. ápril 5. Frangepán Orfeus gróf német levélben azt irja Frankulin Ferencnek, hogy a bródi vidéket csak azon esetben kell védelmezni, ha lehetséges, azonban a Primorjét mindenesetre védeni kell, azért sereggel minél előbb jöjjön Buccariba. Eredetije ugyanott, szövege itt az 50—51-ik lapon.

12. Grobnik, 1670. ápril 5. Frankulin Ferenc kapitány horvát levélben értesíti Langenmantel krajnai urat Kostelben, hogy gátolva van őt személyesen meglátogatni. Eredetije a bécsi hadügyminisztérium levéltárában, Croatica 1671. nr. 9., szövege itt az 51-ik lapon.

13. Buccari, 1670. ápril 8. Frankulin Ferenc kapitány horvát levélben felhivja Pipinics György bródi plébánost, hogy a bródi katonaságot ott gyüjtse össze. Szövege itt az 51—52-ik lapon.

14. Grobnik, 1670. ápril 9. Frankulin Ferenc kapitány horvát levélben felhivja Pipinics bródi plébánost, hogy a bródi csapatokat a Primorjébe küldje és Kocsevárt kémül Krajnába menessze. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt az 52—53-ik lapon.

15. Kulpa melletti Bród, 1670. ápril 11. Herberstein János József gr. generális német kiáltványban felhivja Kosztrena és a Buccari öbölbeli hiveket, hogy Hreljinnál várják be őt, a hűtleneket szigoruan fogja büntetni. Eredetije a bécsi hadügyminisztérium levéltárában, Croatica 1671. jan. nr. 9., szövege itt az 53-ik lapon.

16. Károlyváros, 1670. ápril 24., május 20. és 1671. julius 1. Vizsgálati iratok Frankulin Ferenc kapitány ellen a Zrinyi-Frangepán-féle lázadásban való bűnrészesség miatt. Német eredetije a bécsi hadügyminisztérium levéltárában, Croatica 1671., szövege itt az 53—63-ik lapon.

17. Costel, a Kulpa mellett, 1670. május 24. Báró Langenmantel német iratban biztosítja Herberstein János József gróf generálist, hogy ő neki nem volt része a Zrinyi-Frangepán lázadásban és vádolja Pipinics György bródi plébánost,

hogy ez lázította fel a népet a Kulpa melletti Bródban. Eredetije ugyanott, szövege itt a 63—64-ik lapon.

18. Buccari, 1670. jun. 4. Rainer Félix János buccari igazgató horvát iratban felhivja Kukuljevics Ferenc grobniki porkolábot, hogy hivja fel jelentkezésre mindazokat, kiknek Frankulin Ferenc ellen valami panasza van. Szövege itt a 64—65-ik lapon.

19. Buccari, 1670. junius. Paradeiser Ernő János gróf ezredes német iratban értesíti Herberstein János József generálist, hogy Frankulin Ferenc kapitány tényleg résztvett a Primorjében a felkelés szervezésében. Eredetije ugyanott, szövege itt a 65—66-ik lapon.

20. Grobnik, 1670. junius 5. A grobniki község horvát iratban bizonyítja, hogy Frankulin Ferenc ellen senkinek semmi panasza nincs, mert mitsem vétett ellenök. Eredetije ugyanott, szövege itt a 66-ik lapon.

21. Buccari, 1670. junius 8. Latin jegyzőkönyv a Frankulin Ferenc ellen bejelentett panaszok tárgyában. Eredetije ugyanott, szövege itt a 67—69-ik lapon.

22. Légrád, 1671. julius 2. Diepenthal gróf ezredes német iratban kéri Herberstein János József generálist, hogy Buccariban levő seregeinek ellátásáról jobban gondoskodjék. Eredetije ugyanott, szövege itt a 69-ik lapon.

23. Jaszka, 1670. jul. 11. Znika Kristóf biró bizonyítja latin iratban, hogy Frankulin Ferenc nem vétkes a hűtlenség bünében. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 69—70-ik lapon.

24. Buccari, 1671. jul. 14. A buccari birák kihallgatnak több tanut Buccariból és Grobnikból az iránt, hogyan viselkedett Frankulin Ferenc kapitány a Zrinyi-Frangepán lázadás idejében. Eredetije (latin) a bécsi hadügyminisztérium levéltárában, szövege itt a 70—73-ik lapon.

25. Grobnik, 1671. julius 17. Csonics István grobniki plébános horvát iratban értesíti Turini Mátyás fődiákonust, hogy egyetért azon bizonyítványnyal, melyet hivei Frankulin Ferenc viselkedéséről kiállítottak. Eredetije ugyanott, szövege itt a 74-ik lapon.

26. Károlyváros, 1671. szeptember. Frankulin Ferenc kapitány igazolja német iratban a hadbiróság előtt tetteit és működését, melyet mint Zrinyi Péter kapitánya véghezvitt. Eredetije ugyanott, szövege itt a 74—80-ik lapon.

27. Károlyváros, 1671. augusztus 18. Herberstein János József generális német irattal felterjeszti a haditanácsnak a Frankulin Ferenc ügyére vonatkozó vizsgálati iratokat és kéri,

hogy az itéletet vele is közöljék. Eredetije ugyanott, szövege itt a 80-ik lapon.

28. Grác, 1671. aug. 22. A gráci haditanács német irattal felterjeszti Lipót királyhoz a Frankulin Ferencre vonatkozó összes iratokat és ajánlja, hogy neki megkegyelmezzen, tekintettel az általanos amnesztiára. Eredetije ugyanott, szövege itt a 80—81-ik lopon.

B) Az Ivánovics Ferencre vonatkozó oklevelek:

1. Kapronca, 1670. máj. 12—14. A hadbiróság a megejtett vizsgálat alapján Ivánovics Ferencet a Zrinyi-Frangepán-féle lázadásban való részesség miatt mint felségsértőt halálra itéli. A német eredeti a bécsi hadügym. regisztraturájában, Vindica; szövege itt a 82—85. lapon.

2. Laxenburg, 1672. máj. 16. Leopold király helybenhagyván a hadbiróság halálitéletét Ivánovics Ferencre nézve, ennek végrehajtását elhalasztja ujabb rendeletig. Német eredetije u. o., szövege itt a 85., 86-ik lapon.

3. Kőrös, 1672. aug. 12. Trautmannsdorf Ferdinánd helyettes generális értesíti a gráci haditanácsot, hogy Ivánovics Ferencnek nincs vagyona, de sok párthive van a horvátok közt, azért veszedelmes volna őt szabadon bocsátani. Német eredetije u. o., szövege itt a 86-ik lapon.

4. Grác, 1672. aug. 14. A haditanács javasolja Lipót királynak, hogy Ivánovics Ferencet legjobb lesz örökös fogságban tartani és kijelenti, hogy a szükséges intézkedéseket megfogja tenni, hogy a horvátok felügyelet alatt tartassanak, mert egyáltalán megbizhatatlanok és nagyon fel vannak izgatva. Német eredetije u. o., szövege itt a 87., 88-ik lapon.

5. Kapronca, 1672. szept. Ivánovics Borbála német levélben kéri Souches Lajos gróf varasdi generálist, hogy férjét bocsássák szabadon. Eredetije u. o., szövege itt a 88. l.

6. Varasd, 1672. szeptember 9. Souches Lajos varasdi generális kéri a gráci haditanácsot, hogy a fogságban levő Ivánovics Ferenc ügyét intézze el. Német eredetije u. o., szövege itt a 89-ik lapon.

C) Bukovácski Ferenc kapitányra vonatkozó oklevelek:

1. Károlyváros, 1671. jul. Herberstein János generális jelenti Lipót királynak, hogy Bukovácski Ferenc, Zrinyi Péter kapitánya, kész hazatérni és szükséges lesz neki visszaadni Turanj nevü elkobzott birtokát. Német eredetije a bécsi hadügym. regisztraturájában, Croatica 1671., szövege itt a 89., 90-ik lapon.

2. Bécs, 1671. jul. 16. Lipót király amnestiát ad Bukovácskinak és megengedi, hogy elkobzott birtokai visszaadassanak. Német eredetije u. o., szövege itt a 90-ik lapon.

3. Grác, 1671. okt. 13. A gráci haditanács értesíti a karlováci generálist, hogy Bukovácskinak birtokai csak akkor adandók vissza, ha hazatér és pedig közvetlenül neki magának. Német eredetije u. o., szövege itt a 91-ik lapon.

4. Bosznia, 1672. nov. Bukovácski horvát levélben irja Deliszimunovics Kristóf ezredesnek, hogy az ellene küldött csapatokat megverte, ő kérte Istent, hogy segítse meg. Ha Herberstein generális a töröknek ir, ne irja magát alá mint jeruzsálemi (maltai) lovag. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 91., 92-ik lapon.

5. Károlyváros, 1672. nov. 29. Herberstein generális értesíti a gráci haditanácsot, hogy Bukovácski még mindig keresztény és közli velök ennek Deliszimunovicshoz irt fentebbi levelét, melyben a török terveiről szól. Német eredetije Bécsben, Croatica 1672. nr. 3., szövege itt a 92—93. lapon.

6. Bécs, 1672. dec. 18. Lipót király tudomásul veszi a haditanács jelentését Bukovácskiről, elrendeli, hogy birtokait őrizzék és azokat neki csak visszatérte után adják vissza. Német eredetije u. o., szövege itt a 94. l.

D) Zrinyi Péter bán és Frangepán Kr. Ferencre vonatkozó oklevelek:

1. Ozáljvár, 1668. Zrinyi Péter bán latin levélben panaszkodik Lobkovic gróf miniszternek azon sok méltatlanságra, melyet ellene elkövet Auersperg Herbert gróf károlyvárosi generális és a hadikormány a határőrvidéken. Eredetije a zágrábi érseki levéltárban: epistolae ad diversos vol. 148. nr. 49., szövege itt a 95—97. lapon.

2. Laibach, 1670. márc. 24. A Zágrábból jött Antolovics Márton jelentése a zendülők terveiről, és a Horvátországban történtekről. Német eredetije a krajnai országos levéltárban, Rudolfinum fasc. 126. nr. 15., szövege itt a 97., 98-ik lapon.

3. Károlyváros, 1670. márc. Paradeiser Ernő J. károlyvári generális helyettes értesíti Auersperg Engelbertet, krajnai helytartót Zrinyi Péter felkeléséről és a Horvátországban történetekről. Német eredetije u. o., fasc. 126. nr. 5., szövege itt a 98., 99-ik lapon.

4. Varasd, 1670. ápril. 3. Fodrócy Péter és Spoljarics Ferenc latin szerződése, miképen fogják hasznukra fordítani a Zrinyi-Frangepán felkelést, hogy birtokaikat maguknak megkaparítsák és a mit elfoglalnak, azon meg fognak osztozni. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 99., 100. l.

5. Bécs, 1670. április 11-én. Lipót király latin iratban válaszol a turopolyei nemességnek március 25-diki levelére, dicséri hűségöket és oltalmát igéri nekik. Eredetije a turopolyei levéltárban, szövege itt a 101-ik lapon.

6. Zágráb, 1670. április 20. Borkovics Márton püspök latin levélben figyelmezteti Breuner gróf kaproncai generálist, hogy katonái ne csináljanak kárt senkinek a földesurak közül, akár részes, akár nem a felkelésben, legkevésbbé azoknak, a kik attól egészen távol állanak. Eredetije a zágr. érs. levéltárban. Epist. 128. köt. nr. 116., szövege itt a 101., 102. l.

7. Zágráb, 1671. április 20. A zágrábi káptalan Laibachba követeket küld és kér lőszereket Sziszek számára, mely leginkább van kitéve a török támodásoknak. Latin eredeti Laibachban, Rudolfinum, szövege itt a 102., 103. l.

8. 1670. április 28. Herberstein János József generális rábeszéli Borkovics Márton zágrábi püspököt, hogy ő is, az ország is hasson oda, hogy a lázadók soha többé ne bocsáttassanak szabadon. Latin eredetije a zágr. érs. levéltárban. Epist. vol. 5., szövege itt a 103-ik lapon.

9. Boszilyevó, 1670. A Frangepánok boszilyevói várában talált iratainak jegyzéke. A német jegyzék az iratokat 133 pontba foglalva közli. Eredetije a bécsi hadügymin. regisztraturájában, szövege itt a 103—107. lapon.

10. Bécs, 1673. febr. 19. Lipót király német iratban megparancsolja Herberstein János József generálisnak és Paradeiser Ernő ezredesnek, hogy szolgáltassák visza azon birtokokat és tárgyakat, melyeket elsajátítottak Zrinyi Péter, Frangepán Ferenc, Bukovácski és Ivánovics Ferenc vagyonából. Eredetije Bécsben a hadügym. levélt., szövege itt a 108-ik lapon.

11. Károlyváros, 1673. április 25. Herberstein János József generális német iratban mentegeti eljárását a Zrinyi-Frangepán birtokok kezelése körül. Eredetije u. o., szövege itt a 108—111. lapon.

12. Vinodol, 1671. Horvát feljegyzés egy glagolbetüs kéziraton: »1671. Ebben az esztendőben nagy zavarok voltak a keresztény urak közt, a magyarok ősi törvényük szerint akartak maguknak királyt választani és elhatározták, hogy megválasztják Zrinyi Pétert, ezért megharagudtak a németek és rábirták a császári felséget, hogy katonaságot küldjön Zrinyi Péter és Frangepán őrgróf és a többi magyar urak: Nádasdy, Tattenbach és sok más magyarok ellen, a kik a magyar korona miatt ellenségei voltak a császárnak. A császár seregei felkerekedtek és elvették Zrinyi és Frangepán minden birtokát és fejöket is levágatta 1671. április 19-én.« Eredetije a délszláv akadémia birtokában, horvát szövege itt a 111-ik lapon.

13. Zágráb, 1684. március 12. Borkovics Márton latin levélben bizonyítja, hogy Zyli (Szily) Istvánnak legkisebb

része sem volt a Zrinyi-Frangepán felkelésben. Eredetije a zágr. érs. levéltárban. Epist. 134. köt. (7.) nr. 109., szövege itt a 111., 112-ik lapon.

143. *Tkalcsics Iván: Oklevelek a boszorkányüldözésről Horvátországban.* Starine XXV. 1892., 1—102. lap. (Izprave o progonu vješticah u Hrvatskoj.)

Tkalcsics e tárgyról értekezést irt a Rad 103-ik kötetében (Horv. tört. repert. II. k. —. l.), itt az ezen értekezés alapjául szolgáló, legnagyobb részt latin és egy-két horvát oklevelet közöl, számszerint 35-öt, melyek legtöbbnyire boszorkányperekről szóló periratok, vizsgálati jegyzőkönyvek stb.

1. Két zágrábi asszony pere 1360. március 17-éről; 2. egy zágrábi asszony pere 1362. febr. 4-éről; 3. három zágrábi asszony pere 1379-ből; 4. utasítás a boszorkányságról vádoltak gyóntatóinak 1452-ből; 5. horvát országgyülési végzés a boszorkányok üldözéséről 1609—1625-ből; 7. a horvát országgyülés 1611. okt. 25-én elfogadja a szinodális határozatot, hogy a prépikációkban minden babona és babonázás ellen szóljanak a papok; 8. Vinkovics Benkő zágrábi kanonok jelentése 1622-ben a zágrábmegyei lakosok babonáiról; 9. zágrábi boszorkányper 1639-ben; 10. zágrábi boszorkányper 1649-ben; 11. a zágrábi hatóság rendelete 1641. jul. az istenkáromlás üldözéséről; 12. jelentés 1651-ből bűvös gyógyszerekről; 13—18. zágrábi boszorkányper 1651-ból; 19. a zágrábvidéki parasztság 1685-ben tömegesen elégeti a boszorkányokat, mert ezek okai az éhinségnek; 20—21. kinvallatás és költségei 1704-ben; 22. zágrábi boszorkányper 1705-ben; 23. hasznos szer a boszorkányozás ellen 1711-ből; 24. varasdmegyei boszorkányper 1729—1730-ban; 25. a Zagorjében levő Bela megye területén 1742-ben elégetett boszorkányok jegyzéke; 26—32. zágrábi boszorkányper 1743-ban, 1747-ben, 1748-ban, 1749-ben, 1751-ben, 1752-ben; 33. Battyányi Károly gróf miniszter 1752-ben kérdést intéz Rauch János vicebanushoz, vannak-e valóban boszorkányok? 34. a horvát országgyülés 1756. március 26-án korlátozza a boszorkánypereket; 35. a királyi leirat 1758-ban, mely eltiltja a boszorkányüldözést.

144. *Lopasics Radoszláv: Horvát jelentés az 1667-iki raguzai nagy földrengésről.* Starine XXV. 1892., 134—137. lap. (Hrvatski izvještaj o velikom Dubrovačkom potresu.)

E leirást Lopasics itt egész terjedelemben közli, kéziratára a tersattói franciskánus zárda levéltárában akadt. E földrengésről sok adat van a velencei levéltárban, több egykoru horvát költő is leirta azt.

145. *Rácski Ferenc: Marulics Márk raguzai horvát költő latin végrendelete 1501. jul. 14-éről.* Starine, XXV. 1892. 152—163. lap. (Oporuka Marka Marulića.) Legérdekesebb benne könyveinek jegyzéke.

146. *Fermendzsin Eusebius: Montenegróra és Ó-Szerbiára vonatkozó oklevelek 1579—1671-ig.* Starine XXV. 1892., 164—200. (Izprave godine 1579—1671. tičuće se Crne-gore i Stare-Srbije.)

Ezen oklevelek eredetije a római levéltárakban van; e közlés kiegészítésül szolgál Theiner művéhez (Vetera monumenta Slavorum meridionalium), melynek második kötetében nehány ezen országokra vonatkozó oklevél megjelent (pag. 70., 161., 162., 201.) ezekhez pótlásként Fermendzsin itt a következőket közli:

1. Insbruck, 1579. május 12-én. Ferdinánd főherceg Chernovich Pétert XIII. Gergely pápának ajánlja. Eredetije Tabul. vatic. Cod. Mss. Principi 36. fol. 51., szövege itt a 164., 165. lapon.

2. Grác, 1579. julius 26. Károly főherceg Chernovich Pétert XIII. Gergelynek ajánlja. Eredetije u. o. fol. 75., szövege itt a 165., 166-ik lapon.

3. Róma, 1627. febr. 1. A gör. szertartásuak a római szertartásra nem kényszerítendők. Bibl. Casanatens. Cod. Mss. X. vol. 4. fol. 10., szövege itt a 166-ik lapon.

4. Novobrdo in Szerbia 1634. dec. 25. Cochino János lelkész Novobrdoban, régi Szerbiában, jelenti, hogy Massarechi Péter antivári érsek Szkopjében nov. 27-én meghalt. Tabul. congr. de propag. Fide vol. 152., fol. 307. Olasz szövege itt a 166., 167-ik lapon.

5. Mardarius Macedonia, Montenegró és Cettinje püspöke, a montenegrói nép vezérei és fejei köszönetet mondanak a pápának és a sz. congregatiónak a szeretetért és jóakaratért, melylyel Rómába küldött követeiket elhalmozták. Eredetije u. o. vol. 125., fol. 361. Cirilbetüs szerb szövege itt a 167., 168-ik lapon.

6. Machinai zárda 1640. okt. 2. Mardarius Montenegró és Cettinje püspöke mély köszönetet mond Barberini bibornoknak azon kegyességért, melylyel követeit Rómában elhalmozta. Eredetije u. o. vol. 125., fol. 356. Cirilbetüs szerb szövege itt a 168., 169-ik lapon.

7. Moračevo, 1648. febr. 1. A Moracsevón tartott szerb zsinat levele a propaganda bibornok elnökéhez a szerb egyháznak a római egyházzal való egyesülése tátgyában. Eredetije u. o. vol. 220., fol. 719. Olasz szövege itt a 169., 170. lapon.

8. 1649—1654. Demski pálos szerzetes, Szerbiában és Bulgáriában való misszionárius tevékenységéről az unio érdekében irott jelentéseinek kivonatai. U. o. Orig. vol. 220., fol. 26—130. Latin szövege itt a 170—172-ik lapon.

9. 1650. Jelentés Bogdani András kérelméről az ochridi püspöki székhez. Ugyanott Orig. vol. 220., fol. 69. Olasz szövege itt a 172—173. lapon.

10. 1650—1651. Massarechi Gergely jelentést tesz a katholikus misszió állapotáról Prizrenben és a szomszédos falvakban ; leirja a katholikusok számos visszaélését, melyeket megszüntetni igyekszik, elmondja népének különös tiszteletét sz. Anna iránt, továbbá mennyi jövedelmet hoz püspöksége és mily üldözést folytat ellenében a kormányzó. Eredetije u. o. Origin. vol. 220., fol. 344. Olasz szövege itt a 173—179. lapon.

11. 1651. Bessarion Montenegró püspöke kéri, hogy a megszavazott javadalmat adják meg neki. U. o. vol. 220., fol. 25. Olasz szövege 179. l.

12. A szerb papság és nép a Moracsán tartott zsinatban elhatározza, hogy Rómába követeket küld X. Ince pápához, hogy neki mindannyiuk nevében engedelmességet fogadjanak és nekik is megadja azokat a kedvezményeket, melyeket a nemrég az unióba belépett ruthéneknek adott. Eredetije u. o. vol. 220., hol a szerb szöveg mellett meg van e fontos irat latin fordítása is. Cirilbetüs szerb szövege itt a 179—181-ik lapon.

13. Leonardi Ferenc traui fődiákon levele a szerbek ipeki (Pechiensis) patriarkájától a szerb egyháznak a rómaival való uniója tárgyában. U. o. Origin. vol. 179. Olasz szövege itt a 181—185. lapon.

14. Demski Paulin, ruthén, Bazilius rendi szerzetes, szerb misszionárius jelentése működéséről és a szerb klerus hajlandóságáról a római egyházzal való unióra. U. o. Orig. vol. 220., fol. 717. Olasz szövege itt a 185—187. lapon.

15. Kiprovác, 1655. febr. 10. Péter szófiai érsek értekezése a prizreni püspökségről. Eredetije u. o. Origin. vol. 220., fol. 1. Olasz szövege itt a 187—191. lapon. — Leirja Ochrid bolgár várost. Eredetije u. o. Orig. vol. 220., fol. 3. Olasz szövege itt a 191., 192. lapon.

16. Machina zárda 1655. március 15. Bessarion montenegrói metropolita levele a pápához, melyben elpanaszolja úgy a maga, mint népének üldöztetését; segélyt kér és szeretne a pápa látogatására menni. Eredetije u. o. vol. 220., fol. 602. Cirilbetüs szerb szövege itt a 192., 193-ik lapon.

17. 1655. Bogdani András ochridi érsek öt misszionáriust és azok ellátását kéri. U. o. vol. 220. fol. 680. Olasz szövege itt a 193., 194-ik lapon.

18. Novobrdo Ó-Szerbiában, 1655. dec. 18. Bogdani Péter engedelmességet fogad a római sz. széknek; elmondja a szerbeknél szokásos sürü leányrablásokat és némi dispenzációkat kér. U. o. vol. 220., fol. 674. Olasz szövege itt a 194., 195-ik lapon.

19. 1671. Gaspari István Szerbia vizitatorának jelentése a spokljei és prizreni egyházakról. Olasz szövege itt a 195—197. lapon. — Relazione di Prete Giovanni Culinovich curato di Scopia. Ex apographo Academ. Slavorum meridional. Zágráb. II. d. 77., szövege itt a 197—200-ik lapon.

147. *Lopasics Radoszláv: A tersattoi Frangepánok oklevelei és iratai.* Starine XXV. 1892., 201—332. lapon. (Spomenici Tržačkih Frankopana.)

E hires családról irtak a magyarok közül: Lehocky, Buday, Wágner, Nagy, Wenzel, az olaszok közül Pasconi Cl., a horvátok közül Szladovics Emánuel, — mindezek közül adatainak bősége és kritikai alaposság tekintetében összehasonlíthatatlanul legkülönb Wenzel munkája, azonban ő sem adhatja valódi és hű képét e nevezetes családnak, nem méltatja azt kellően egészében, sem főbb alakjaiban; a mit birtokaikról, megyéikről, váraikról mond, az hézagos és felületes, művéből nem derül ki az egyes ágak fejlődése és élete és az, a mit kulturális hatásukról mond, igen sovány és egyoldalu. A család legfontosabb tagjáról, Frangepán Kristófról keveset mond és a dicső Frangepán Katalint, Zrinyi Péternét mintha nem is ismerné. Mindennek oka, hogy akkor, midőn Wenzel művén dolgozott és mikor azt 1884-ben kiadta, e család gazdag irattári anyaga még Zágrábban volt; ez iratok legnagyobb része glagolbetüs horvát oklevél és ezek mint ilyenek Wenzelre nézve hozzáférhetetlenek voltak.

Lopasics buzgón gyüjtötte, másolta az ezen családra vonatkozó okleveleket, iratokat és itt nagy gyüjteményének egy részét három csoportban közli: *A)* az utolsó tersattói Frangepánok leveleinek és okleveleinek egy részét; *B)* a Frangepán család történelmi okleveleinek jegyzéke a család Udine melletti Porpetto nevü várából; *C)* a tersattói Frangepánok család fája. Lopasics a Frangepánokról egy nagy művön dolgozik és ehhez gyüjt most adatokat, melyből birtokviszonyaik, történelmi és kulturális szerepök világosabb képe fog keletkezni.

Az *A)* csoprotban 117 oklevél van, mely a Frangepánok tersattói ágának történetére vonatkozik és pedig 1591-től

1672-ig. Ezek egyharmada Horvátország akkori viszonyaira vonatkozik, kétharmada pedig vagyoni és egyéb viszonyaikra vonatkozik. Szerző a Frangepánok tersattói ágának történetét a »Bihács és bihácsi vidék« (Bihać i bihaćka krajina) cimü művében a »Tersatto« (Tržac) cimü fejezetében adja, melyről rövid kivonatban itt is megemlékezik.

Midőn 1449-ben Modrusban három püspök szine előtt, az akkor élő Frangepánok a család összes vagyonán megosztoztak, e cselekvénynél jelen volt az 1432-ben elhunyt Frangepán Miklósnak hét élő fia (Miklós, István, Bertalan, Dujmo, Márton, Zsigmond, János) és egy unokája, György (Miklós-Anzs legidősb fia; apja Miklósnak volt legidősb fia és az osztozás előtt 1436-ban halt meg). Márton és János férfi ivadék nélkül halt meg; ifj. Miklós egyetlen fia, ifj. Bertalan 1474-ben halt meg, — és így a nagy Frangepán család ekkor csak öt ágra oszlott: az ozalji (feje István), a tersattói vagy brinji (feje idősb Bertalan), a szluini (feje Dujmo), az otoki (feje Zsigmond) és a cetini (feje János). Négy ág férfi ágon százhusz év mulva kihalt (az ozalji volt ezek sorában az utolsó; kihalt 1577-ben) és ezen idő után egyetlen egy ága virult tovább Horvátországban egész 1671-ig, mikor is ennek utolsó ivadékát, Frangepán Kr. Ferencet Bécsujhelyen kivégezték a Zrinyi Péter-féle felkelésben való részesség miatt.

Midőn István, az ozalji ág utolsó férfisarja 1577-ben meghalt, Boszilyevo várában, Károlyváros közelében, élt a tersattói ágból Frangepán Gáspár, felesége Lenkovics János generális leánya Katalin volt; három fiuk volt: György, Miklós, a későbbi horvát bán, és Farkas Kristóf, a későbbi határőrvidéki generális. Az itt közölt 117 oklevél ezekre és Farkas Kristóf generális gyermekeire (Gáspár, György, Ferenc, Kristóf és Katalin Zrinyi Péterné) vonatkoznak. Lopasics ezen oklevelek eredetieire részben a Károlyváros környékén élő kisebb földesurak udvarházaiban, részint más levéltárakban akadt, mit minden okmány végén külön-külön megjelel, hol akadt rájuk. Okleveleik legnagyobb részt horvát nyelven irvák, mert ez volt e család érintkezési nyelve a családi körben és alattvalóikkal. Az itt közlöttek kiegészitik a Bogisics és Rácski által kiadott okmánytárakat a Zrinyi-Frangepán felkelésről és Lopasicsnak ugyanerről kiadott oklevélgyüjteményeit (Starine XIV., XV. L. Horv. tört. repert. II. k. 114., 288. l.). Nagyon fontos volna, ha felszinre kerülnének azon Frangepán-féle iratok, melyeket 1671-ben e család Boszilyevó várából valószinüleg Bécsbe vittek.

A Frangepánok tersattói ágának birtokai a XVI. század második felében jelentékenyen megcsappantak, mert 1580

körül a török elvette tőle ősi fészkét, Tersattót, a Korana mellett, valamint Drezsnik és Furján váraikat; ekkor birtokukban csak Boszilyevo vár Károlyváros mellett és Csernomálj vár Krajnában voltak, mely utóbbihoz 1560-ban vétel utján jutottak; az ozálji ág kihaltával a Zrinyiekkel folyt perek és egyezségek utján 1580-ban megkapták Szeverin várát a Kulpánál, Novigrádot a Dobránál, Zvecsavárát a Mrezsnica mellett és Novivárát Vinodolban.

Tersattói Frangepán György, Gáspár legidősebb fia 1580 körül ogulini, 1590 körül krizsanics-toronyi (Károlyváros mellett) kapitány volt; róla legkevesebb adatunk van; legutolsó irata 1602-ből való, hol magát a krajnai birtokon való állandó tartózkodása miatt krajnainak mondja. Sok pöre volt az ozalji ág birtokai miatt a Zrinyiekkel, kik a hagyaték egyrészét neki 1590-ben átadták. Ellene volt a vlahok (szeb menekültek, uszkokok) letelepítésének Gomir nevü birtokán, mert e jövevényeknek az ő földeiből adtak birtokokat s azok még sem az ő alattvalói voltak, hanem a határvidéki generálisok parancsnoksága és a stájer-krajnai protektorátus alatt állottak. Ezen ügyben fivérei is vele tartottak. 1609-ben fivéreivel a családi vagyonon megosztozott a zágrábi káptalan előtt s azután sem neki, sem ivadékainak nincs nyoma Horvátországban. A nagy velencei-török háboru alatt, miért nem tudni, Velence oltalma alá menekültek és egy uj ágat alapítottak, mely 40 év előtt még virágzott az Udine melletti Porpetto várban. Ennek a Györgynek fia lehetett az a Frangepán Orfeus, ki részt vett a Zrinyi-Frangepán-féle felkelésben; ez a felkelés előtt tünik fel Horvátországban és annak balsikere után (április 5 táján 1670-ben) ismét eltünik onnét velencei területre Frangepán Ferenc nejével (Nora Julia), — ez az Orfeo fia vagy unokája a fent említett kivándorolt Frangepán Györgynek; két-három kajkavi tájszólásu horvát levele maradt a Zrinyi-féle felkelés idejéből, Frangepán Ferencet unokaöcscsének (nećák) mondja. A Frangepán-féle iratok György távozása folytán kerülhettek az Udine melletti Porpettóba.

Tersattói Frangepán Miklós bán. Erre vonatkoznak a gyüjtemény legérdekesebb iratai. Igen felvilágosodott, művelt horvát hazafi volt, de szenvedélyessége sokszor elragadta. Elkeseredése jogos volt, mert a német generálisok és a német katonai uralom sok törvénytelenséget követett el a horvát végeken. Kisel Vid generális megfosztotta a határőrvidéki kapitányságtól, melyet dicsően töltött be. 1616-ban horvat bán lett, de hevessége miatt e tisztet nem soká viselhette. Bethlen Gábor felkelésekor sok áldozattal elfoglalta tőle Battyány gróf

Greben várát Varasdmegyében, kárpótlásul ezért utóbb Ferdinándtól Morvaországban Uj-Jicsin birtokát kapta. Érdekes Zágráb város panasza a magyar országgyüléshez a bán erőszakoskodásai ellen. A legtöbb irat birtokai védelmére vonatkozik, melyekre Herberstein János Albrecht báró zengi kapitány az ő ellenkezése dacára vlahokat (szerb menekültek, uszkokok) telepitett és sokat sértegette Frangepán Miklóst. Érdekesek hangjuknál és tartalmuknál fogva 1643-ban III. Ferdinándhoz intézett felterjesztései is, melyekből kiderül, mily türhetetlen állapotok voltak akkor Horvátországban. Az 1625-iki török békekötésről is van szó iratában, mert abban neki is része volt. Családi életében is szerencsétlen volt és gyermektelen lévén 1634-ben végrendelkezett, tiznél több zárdát alapitott és a családi vagyont testvérére, Farkasra és ennek gyermekeire hagyta, Boszilyevón és morvaországi birtokán iskolákat alapitott. Meghalt 1674-ben Bécsben, eltemették Tersattón.

Tersattói Frangepán Farkas Kristóf, ő a horvátok közt az egyedüli, ki határőrvidéki főgenerálissá lett, mely tisztre csak németek jutottak e vidéken azon időkben. A gráci haditanács sokat akadékoskodott neki, de azért Kukuljevics (Arkiv IX.) mégis túloz, midőn mondja, hogy a német katonasággal folyton torzsalkodott, csak a gomiri telepités ellen küzdött és bátyja, Miklós is 1643-iki iratában vádolja is, hogy családjának kárával a németekkel nagyon is kész volt mindig megalkudni. Életrajza megvan Lopasics »Károlyváros története« (Poviest Karlovca) a 187—194-ik lapon és a Danica kalendárium 1885-iki évfolyamában, hol arcképe is megvan egy egykoru kép alapján. Róla sok adat van Lopasics »A horvát határőrvidék oklevelei I. és II. kötet« (Spomenici hrvatske krajine), valamint a gráci haditanács »Croatica« cimü irataiban. Róla mondja Rátkay is: »Vir Catoniana gravitate, morum elegantia, consiliorum maturitate insignis.« Irataiban szó van az ogulini lázadásról (1639.) Frangepán Gáspár ellen a vlah telepitések miatt. Meghalt 1652-ben.

Az itt közölt többi iratok Frangepán Farkas gyermekeire vonatkoznak. Három fia: Gáspár, György és Ferenc Kristóf jeles katonák voltak és kitüntek a török elleni harcokban. Gáspár irataiból kiderül, mily jólelkü és jámbor volt. 1651-ben végrendelkezett. György, Ráttkay tanusága szerint ügyes festő, zenész és épitész volt, meghalt Károlyvárosban 1661-ben mint vicegenerális, nyugszik Zágrábban a sz. Katalin templomban. Ferenc Kristóf a római Frangepán Mariustól örökölte és felvette az őrgróf cimet, ki 1638-ban Frangepán Miklós bánt tette volt örökösévé. E gyüjtemény-

ben nyolc irat vonatkozik Zrinyi Péterné, Frangepán Katalinra. Mindezen iratokból kiderül az is, mily jóakarattal gondoskodott e család jobbágyairól, a mi azon időben ritkaság volt.

B) A Porpettóban levő Frangepán-féle iratok jegyzéke. E családra vonatkozólag ezernél több irat volt a zágrábi országos levéltárban, melyeket onnét Budapestre vittek; azonban ezek közt mégis kevés volt, mely a tersattói ágnak a Kulpán tuli birtokaira vonatkozott. Kukuljevics tudta meg Frangepán Antigon gróftól, hogy ez iratok nagyrésze megvan Udine melletti Porpettóban, itt egy lajstromot közlünk róluk, mely 114 iratra terjed, azonban e lajstrom nagyon hézagos, főkép a horvát nyelvü iratoknál, melyeket az, ki e lajstromot készitette, nem érthetett. Ezen iratok nemcsak a Frangepánok tersattói ágára, hanem a többiekre is vonatkoznak és vannak köztük másokra (Babonics, Nelepics stb.) vonatkozók is.

Kukuljevics nem tudta elgondolni, hogyan kerültek ez iratok Friaulba, Porpettóba. Lopasics azon nézetben van, hogy tersattói Frangepán György vitte oda magával, kinek 1610 után nincs nyoma Horvátországban. A német generálisokkal való küzdelmei folytán, melyek a vlahoknak az ő gomirei birtokán való letelepitése folytán keletkeztek, menekülhetett velencei területre. Megerősit ebben a lastrom két legutolsó oklevele, Mikulanics Antalé 1607. május 2-áról és Pavkovics Miklósé 1610-ből, ezek datumra nézve a legutolsók a gyüjteményben. Mikulánicsot is a németek megfosztották a kapitányságtól és ő hangosan hirdette: »Verje Isten agyon a császárt és a herceget, ő Mátyás királynak fog szolgálni« — ilyen nyilatkozatok folytán kétségkivül ő is elmenekült Horvátországból, mert itt ezen időtől fogva neki sincs nyoma (1609.). Ezen iratok provenientiájának és Porpettóba való vitelének kérdése csak akkor lesz megoldható, ha a porpettói lajstromban felsorolt iratokat tüzetesen meg fogják vizsgálni és áttanulmányozni.

C) alatt Lopasics közli az általa oklevelek alapján összeállitott családfát a Frangepánok tersattói ágáról.

A) A tersattói Frangepánok okleveleiből és levelezéseiből:

1. Boszilyevó, 1591. okt. 28. A tersattói Frangepánok horvát szabadalom levele Petrinovics Bernardin vinodoli papnak. Conscriptio bonorum fasc. 27. nr. 3., a budapesti országos levéltárban, szövege itt a 211-ik lapon. Ugy látszik. hogy az eredeti glagolbetüs volt, a másolata latin betükkel van átirva.

2. A báni táborban a Kulpánál 1592. okt. 4. Frangepán György gróf 150 aranyat kölcsönöz Herendics Mihálytól

A horvát irat egykoru másolat, mely Kukuljevics gyüjteményében van, szövege itt a 211., 212-ik lapon.

3. Boszilyevó, 1594. január 3. A Frangepán fivérek György, Farkas és Miklós horvát iratban megerősítik Malcsin György papot a novii ház birtokában. A glagolbetüs eredeti Rácski hagyatékában, szövege itt a 212., 213-ik lapon.

4. Boszilyevó, 1594. jan. 3. A Frangepán fivérek megerősítik horvát iratban a birói itéletet Malcsin György novii papnak és Szudenics Dora birtokperében. Glagolbetüs eredetije a novii község irattárában, szövege itt a 213. lapon.

5. Szvarcsa, Károlyváros mellett, 1601. márc. 4. Zágrábmegye tisztviselőinek horvát bizonyítványa a Zrinyiek és Frangepánok közt folyó perben. Eredetije Budapesten orsz. levélt. N. R. A., szövege itt a 214., 215-ik lapon.

6. Csrnomalj, 1602. Frangepán György horvát iratban mentegetőzik Mrnyavcsics Kristóf vicebán előtt, hogy nem várta Boszilyevón, mert nem volt tudomása érkezéséről. Eredetije Horvát Levin birtokában, szövege itt a 215., 216. l.

7. Boszilyevó, 1607. április 20. Frangepán Miklós és Farkas Dabojevics György grófnak horvát iratban elzálogosítják a Dobra mellett Novivár kerületében levő egyik udvarházukat négy jobbágyostól. Egykoru másolata Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 217-ik lapon.

8. Pleteni, Novi mellett, 1609. augusztus 10. Frangepán Miklós gróf parancsa folytán a kapitányok és birák horvát iratban eligazítják a novii-ledeniki határpert. Régi másolata a novii község irattárában, szövege itt a 217., 218-ik lapon.

9. Novi, 1610. jul. 27. Frangepán Miklós rendeletére a birák horvát iratban itélkeznek Laszinovics Pál pap és Ivics János birtok perében.

10. Novi, a Száva mellett, 1614. január 30. Erdődy Tamás bán horvát iratban értesíti a zágrábiakat, hogy a Frangepánok fegyveres sereggel készülnek Zágrábba, hogy a báni biráskodást megzavarják és felhivja őket, hogy fegyveresekkel őrizzék a kapukat és a városban fegyveresek őrködjenek, hogy a biróság biztonságban legyen. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 219-ik lapon.

11. Boszilyevó, 1616. dec. Frangepán Miklós gróf német iratban kéri Ferdinánd főherceget, hogy segítse Novivár helyreállításában, melyet a velenceiek szétromboltak. Eredetije a lajbachi Rudolfinumban fasc. 130., szövege itt a 220., 221-ik lapon.

12. Keresztinec, 1618. aug. 22. Kivonat Erdődy Péter özvegyének, Zsuzsannának vagyonfelosztási okleveléből, mely-

ben leányának, Máriának, Frangepán Miklós jegyesének is megállapítja hozományát. A latin másolat Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 221., 222-ik lapon.

13. Boszilyevó, 1618. okt. 31. Frangepán Miklós bán horvát irata, melyben felhivja Nápulj Boldizsár zágrábi prépostot, hogy a határőrségi vlahok (szerb menekültek) ügyeinek rendezésére kiküldött bizottságban a horvát királyság érdekeit képviselje. Eredetije a zágr. érs. levéltárban vol. 141. nr. 3., szövege itt a 222., 223-ik lapon.

14. Boszilyevó, 1619. ápril. 27. Frangepán Miklós bán latin iratban meghivja Zágráb városát a máj. 26-án tartandó országgyülésre, melyben sok fontos ügy, különösen a határőrvidék rendezése tekintetében, fog tárgyaltatni. Eredeti a zágr. délszl. akad. birtokában, szövege itt a 223-ik lapon.

15. Boszilyevó, 1619. szept. 22. Tekintettel Bethlen Gábor küszöbön álló betörésére, Horvátország biztonsága érdekében Frangepán Miklós bán Zágrábban országgyülést fog tartani, melyre latin iratban meghivja Zágráb városát is. Eredetije u. o., szövege itt a 223., 224-ik lapon.

16. Károlyváros, 1619. szept. 28. Frangepán Farkas gróf horvát iratban a gomiri templomnak adományozza Ribnják patakot és a gomiri zárdának megerősíti minden régi donációját. Eredetije a gomiri zárdában, szövege itt a 224., 225-ik lapon.

17. Zágráb, 1619. nov. 13. Frangepán Miklós bán latin iratban Ferdinánd királytól segítő sereget kér, mert Bethlen Gábor megizente, hogy az ő meghivására a boszniai basa nyomban be fog törni Horvátországba. Egykoru másolata a délszl. akad. birtokában, szövege itt a 225., 226-ik lapon.

18. Boszilyevó, 1620. ápril 30. Frangepán Miklós bán latin levélben értesíti a krajnai rendeket, hogy a török nagy sereggel Petrinja ellen vonul; május 20-án kelt latin levelében irja, hogy a török sereg már elszéledt. Eredtijök a laibachi országos levéltárban, szövegök itt a 226., 227-ik lapon.

19. Boszilyevó, 1620. julius 20. Frangepán Miklós bán latin iratban meghivja Zágrábot az aug. 19-iki országgyülésre, addigra az országos küldöttség is vissza fog térni a királytól. Eredetije a délszl. akad. birtokában, szövege itt a 227-ik l.

20. Greben alatt, 1621. febr. 5. Frangepán Miklós bán latin levélben kéri Domitrovics Péter zágrábi püspököt, hogy neki minél több segédcsapatot küldjön Greben vár alá, mely erős ugyan, de Bethlen Gábor egyre küld seregeket az ostromoltak segítségére. Eredetije a zágr. érs. levéltárban, Epistolae vol. I., szövege itt a 228-ik lapon.

21. Károlyváros, 1621. február 15. Frangepán Farkas Kristóf vicegenerális horvát levélben biztosítja Recsica lakosait, hogy velök a régi törvények szerint fog bánni (Recsica Károlyváros alatt régebben a sztenicsnjáki uradalom része, ma trappista zárda). Másolata Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 228., 229-ik lapon.

22. Bécs, 1621. okt. 14. Frangepán Miklós bán felhivja Dvornicsics-Nápulj Boldizsár zágrábi prépostot, hogy adja vissza jegyese a nászajándékokot és értesíti, hogy a lengyelek megverték a törököt. Latin eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 229-ik lapon.

23. Zágráb, 1622. Zágráb városa latin iratban kéri a magyar országgyülést, hogy Vernics Mihály városbirónak szerezze vissza szabadságát és Frangepán Miklós bánt vonja felelősségre azon nagy erőszakosságok miatt, melyeket Zágráb városa és polgárai ellen elkövetett. Egykoru másolat Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 229—235-ik lapon.

24. 1626. okt. 24. Frangepán Miklós horvát iratban apródai sorába fogadja Kargacsin Mihályt. Eredetije a délszl. akad. birtokában. Acta Frangepanea Cod. 68., szövege itt a 236-ik lapon.

25. Károlyváros, 1629. január 28. Frangepán Farkas Kristóf német iratban értesíti Ferdinánd királyt, hogy a határokon levő törökök a boszniai basától és a budai vezértől engedélyt kaptak Otocsác elfoglalására és ott a nagy éhség miatt párthiveket fognak találni, kik e dologban segítségökre lesznek. Egykoru másolata a délszl. akad. birtokában, szövege itt a 236., 237-ik lapon.

26. Károlyváros, 1629. febr. 4. Ferdind királynak német iratban jelenti Frangepán Farkas Kristóf, hogy az otocsáci árulókat hadbirósági itélet alapján kivégezték és a török ennek hallatára nem is jelent ott meg, hanem a határon Szturlics várát épitik, — kérdezi, mit tegyen ez ellen? Egykoru másolata ugyanott, szövege itt a 238., 239-ik lapon.

27. Károlyváros, 1629. december 3. Frangepán Farkas Kristóf gróf latin levélben kérdi Znika Péter protonotariust, vajjon a megállapitott birói itélkezés meg fog-e történni, dacára annak, hogy a magyar országgyülés már megnyilt. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 239., 240-ik lapon.

28. Károlyváros, 1630. szeptember 6. Frangepán Farkas Kristóf latin iratban megengedi a tersattói franciskánusoknak, hogy leégett templomuk és zárdájuk felépítésére könyöradományokat gyüjthessenek a horvát és primorjei határőrvidéken. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 240-ik lapon.

29. Boszilyevó, 1632. márc. 17. Frangepán Miklós gróf latin levélben kéri Vinkovics Benko prépostot, hogy mielőbb járjon el a bizottság a vlahok által elfoglalt földek megváltási ügyében, és hogy e bizottság elnökségét maga Vinkovics foglalja el, mert Konjszki Gáspár Itáliába utazott. Eredetije a zágr. érs. levéltárban Epistolae vol. II., szövege itt a 241., 142-ik lapon.

30. Károlyváros, 1632. jul. 4. Frangepán Farkas Kristóf horvát levélben tanácsot kér Gasparin orvostól Zágrábban, mikép hajthatná be követelését Lucián gróftól. Sajátkezü levél a délszl. akad. birt. Acta Frangepanea 57., szövege itt a 242-ik lapon.

31. Novi, 1632. jul. 5. Frangepán Miklós gróf horvát iratban elrendeli, hogy a család ősi rendelése szerint a zengi franciskánusoknak a zsrnovicai malomból alamizsnaképen mennyi lisztet kell adni. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 242., 243-ik lapon.

32. 1632—1640. Jegyzetek a Frangepánok perében Ogulin községgel alattvalói kötelezettségeik tárgyában. Latin iratok, Croatica 1640. nr. 7., a bécsi hadügyminisztériumban, szövegük itt a 243., 244-ik lapon.

33. Károlyváros, 1633. március 6. Frangepán Farkas Kristóf német iratban kéri Keglevics Péter báró ezredest, hogy ezredéből bocsássa el fiát, Gáspárt, ki az ogulini kapitányságot fogja átvenni. Eredetije a délszláv akad. birt., szövege itt a 245-ik lapon.

34. Novi Vinodolban, 1634. szept. 4. Frangepán Miklós gróf latin végrendelete. Hitelesített másolata Zágráb város iratai közt a horv. orsz. levéltárban. Jezuita nr. 21., 40., szövege itt a 245—250-ik lapon.

35. Klincsa szela, 1634. dec. 10. Frangepán Farkas Kristóf generális horvát levélben válaszol Znika Péter orsz. főjegyzőnek, hogy nem kölcsönözhet neki pénzt, mert szüksége van rá a stájer Brezsák birtok megvételére. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 250-ik lapon.

36. Novi, 1635. jan. 20. Frangepán Miklós gróf horvát iratban dönt Sztrizojevics Tamás zengi biró és Szkilján Ilova között egy adósság miatt folyt perpen. Eredetije a zágrábi délszl. akad. Acta Frang. 57., szövege itt a 250., 251-ik l.

37. Boszilyevó, 1635. szept. 20. Frangepán Miklós gróf latin iratban kéri Ferdinánd királyt, erősítse meg végrendeletét, melyben vagyonáról intézkedik. Horv. orsz. levélt. Zágráb iratai, Jezuitica fasc. 21. nr. 41., szövege itt a 251., 252. l.

38. Károlyváros, 1635. nov. 30. Frangepán Farkas Kristóf horvát irata, melyben Plesivicát Szeverin mellett uj

jobbágyokkal telepíti meg. Eredeti a szeveri uradalom urbáriumában, szövege itt a 252-ik lapon.

39. Károlyváros, 1638. január 18. Frangepán Farkas Kristóf német iratban meghagyja Herberstein János Albrecht gróf zengi főkapitánynak, hogy a likai török és vlah csordákat hajtsa el karlopagói és podgorjai legelőkről. Egykoru másolata a bécsi hadügym. Croatica, szövege itt a 252—253-ik lapon.

40. Károlyváros, 1638. április 29. Frangepán Farkas Kristóf német jelentése a gráci haditanácsnak egy kereszténynyé lett törökről Károlyvárosban, kit ő kémnek tart. Eredetije a délszláv akad. birtokában, szövege itt a 253., 254-ik lapon.

41. Grác, 1638. jul. 21. Ferdinánd király német iratban értesíti Frangepán Farkas Kristóf generálist, hogy a már letelepedett vlah papságot nem kell háborgatni, csak a kóbor szerb papokat és szerzeteseket kell a végekről eltávolítani. Eredetije a bécsi hadügym. Croatica, szövege itt a 254., 255-ik lapon.

42. Bécs, 1639. február 20. III. Ferdinánd király latin iratban a Sztarigrád és Jablanac várak tulajdonosainak megállapítására kiküldött bizottság tagjává kinevezi Domjanics Zsigát. Eredetije a délszláv. akad. birtokában, szövege itt a 255., 256-ik lapon.

43. Boszilyevó, 1639. március 1. Frangepán Miklós horvát iratban kéri Zágráb biráját, hogy szolgáltassa ki neki Barcsics nevü jobbágyát, kit ő iskoláztatott és kulcsárjává tett és most nem akarja számadásait megcsinálni, hanem Zágrábban kóborol. Eredetije a délszl. akad. birt. Acta Frangepanea Cod. 47., szövege itt a 256., 257-ik lapon.

44. Grác, 1640. febr. 7—jul. 2. A gráci haditanács intézkedik miféle bizottság fog eljárni Frangepán Miklós panaszában a vlahok telepítése és Sztarigrád és Jablanac birtokainak bitorlása tárgyában. Croatica, 1639. fasc. 5., szövege itt a 257-ik lapon.

45. Zágráb, 1640. julius 17. Vinkovics Benkó püspök és Frangepán Farkas Kristóf latin iratban felhivják Zágráb városát, hogy küldje ki képviselőit Draskovics János bán beigtatásához. Eredetije a délszl. akad. birtokában Acta Frangepanea Cod. 47., szövege itt a 258, 259-ik lapon.

46. Károlyváros, 1642. julius 24. Frangepán Farkas bársony mentéjét prémezés végett Zágrábba küldi Magyaródi Istvánnak. Eredetije a délszl. akad. birt. Acta Frangepanea 47., szövege itt a 258-ik lapon.

47. Károlyváros, 1642. dec. 27. Frangepán Farkas Kristóf horvát iratban tanácsot és utasítást kér Vinkovics Benkó zágrábi püspöktől a szamoboriak panasza tárgyában földesuraik ellen. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 259-ik lapon.

48. Boszilyevó, 1643. Frangepán Miklós gróf latin iratban panaszkodik Ferdinánd királynak, hogy Herberstein János Albert zengi kapitány elfoglalja földeit, Zsrnovicát Novinél, Sztarigrádot és Jablanacot és a kiküldött bizottság mit sem végzett. Eredetije a közös pénzügyminisztérium levéltárában fasc. 15,404., szövege itt a 258—263-ik lapon.

49. Boszilyevó, 1643. jul. 13. Frangepán Miklós gróf latin iratban panaszkodik Ferdinánd királynak, hogy a gráci haditanács és fivére, Frangepán Farkas generális elfoglalják földeit a vlah települők számára. Sajátkezü irása ugyanott, szövege itt a 263—266-ik lapon.

50. Novi, a tenger mellett, 1644. febr. 11. Mariani Péter zengi püspök latin levélben irja Frangepán Miklósnak, hogy a tersattói ferencrendi templomot megnagyobbítani és felszerelni kellene. Eredetije a tersattói zárda levéltárában, szövege itt a 266—267-ik lapon.

51. Laibach, 1644. márc. 30. Frangepán Farkas Glavinics Ferenc gvardiánhoz irt latin levélben megengedi a tersattói templom nagyobbítását és kijelenti, hogy a költségekhez hozzá fog járulni. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 268-ik lapon.

52. Boszilyevó, 1644. jul. 14. Frangepán Miklós intézkedése horvát nyelven a novii pálosok stolaris jövedelmeinek hováfordításáról. A délszláv akad. birtokában, szövege itt a 267—268-ik lapon.

53. Boszilyevó, 1644. aug. 3. Frangepán Miklós gróf latin iratban kéri Mariani Péter zengi püspököt, hogy őt helyettesítse a tersattói templom alapkőletételi ünnepélyén. Eredetije ugyanott, szövege itt a 268—269-ik lapon.

54. Károlyváros, 1645. szept. 29. Frangepán Gáspár gróf horvát levélben értesíti Glavinics Ferenc gvárdiánt, hogy nagybátyja, Frang. Miklós, mihelyt felgyógyul, személyesen fog elmenni Tersattóba és intézkedni a templomépítés költségei tárgyában. Eredetije ugyanott, szövege itt a 269—270-ik lapon.

55. Boszilyevó, 1645. aug. 12. Frangepán Miklós gróf horvát iratban utasítást ad egy perben Homolics Farkas vajdának. Eredetije a délszl. akad. birt., szövege itt a 270-ik l.

56. Zágráb, 1646. april 9. Frangepán Miklós gróf latin iratban megujítja 1634. nov. 4-iki végrendeletét. Egykoru

másolata a horv. orsz. levélt. zágrábi iratok Jezuitica fasc. 21., szövege itt a 270—275-ik lapon.

57. Boszilyevó, 1646. jul. 25. Frangepán Miklós gróf horvát levélben értesíti Keglevics Ferencet, hogy kész megvenni készpénzért a krajnai uradalmat. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 275-ik lapon.

58. Pozsony, 1647. márc. 23. Frangepán Miklós megerősíti végrendeletét és intézkedik temetése iránt. Horv. orsz. levélt. zágr. iratok Jezuitica fasc. 21. nr. 43., szövege itt a 276-ik lapon.

59. Bécs, 1647. ápril. 17. Frangepán Miklós latin iratban intézkedik egy horvát nevelőintézet alapítása tárgyában. Eredetije ugyanott, szövege itt a 276-ik lapon.

60. Boszilyevó, 1647. máj. 9. Frangepán Gáspár horvát iratban értesíti Glavinics tersattói gvárdiánt, hogy nagybátyja, Frangepán Miklós meghalt Bécsben; ő elmegy a holttestért; a megboldogult végrendeletében zárdájukról is megemlékezett. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 276—277-ik l.

61. Károlyváros, 1647. aug. 16. Frangepán Gáspár gróf horvát levélben értesíti Glavinics gvárdiárt, hogy Lorettóba akar zarándokolni és tanácsot kér az utazásra nézve. Eredetije ugyanott, szövege itt a 277-ik lapon.

62. Boszilyevó, 1647. aug. 18. Frangepán Gáspár horvát levélben kéri a zágrábi birót, hogy kártalanítsa Zsivcsics Györgyöt igazságtalanul elkobzott lovaiért. Délszláv akad. levélt. Acta Frangepanea Cod. 47., szövege itt a 278. lapon.

63. Boszilyevó, 1647. november 4. Frangepán Farkas Kristóf horvát levéllel a zágrábi káptalanhoz küldi káplánját Filipovicsot, bátyja, Miklós hagyatéka tárgyában, mert ez ügyben nála két jezsuita járt. Zágr. érs. levélt. Epist. vol. 140. nr. 19., szövege itt a 278-ik lapon.

64. Csáktornya, 1647. okt. 23. Zrinyi Péterné Fangepán Katalin horvát levele Bogdán Márton zágrábi püspökhöz nehány Bozsjakovinában elkobzott marha ügyében, mert ő és férje a szomszédokkal jó szomszédi viszonyban óhajt élni. Eredetije ugyanott epist. vol. II., szövege itt a 279-ik lapon.

65. Károlyváros, 1648. január 12. Frangepán Farkas horvát levele Petretics Péter zágrábi prépostnak bátyjának, Miklósnak morvaországi birtoka és a jezsuitákra bizott nevelőintézete tárgyában. Eredetije ugyanott epist. vol. III., szövege itt a 279—280-ik lapon.

66. Tersattó, 1648. febr. 2. Glavinics Ferenc gvardián olasz emlékirata Frangepán Miklós haláláról és temetéseről. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 280—282-ik l.

67. Károlyváros, 1648. február 13. Frangepán Gáspár gróf horvát levélben értesíti a zágrábi káptalant, hogy apja, Frangepán Farkas sulyosan beteg; Frangepán Miklós hagyatékában intézkedjenek a kirendelt tutorok; közli Draskovics János nádor három iratát. Eredetije a zágr. érs. levélt. epist. vol. 140. nr. 20., szövege itt a 282—283-ik lapon.

68. Károlyváros, 1648. május 14. Frangepán Farkas Kristóf generális horvát iratban eladja dubováci házát Szekulics Györgynek. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 283-ik lapon.

69. Károlyváros, 1648. április 5. Frangepán Farkas Kristóf horvát iratban meghatalmazza Glavinics gvárdiánt, hogy a rend provinciálisának kiadhatja a Frangepánoknak a tersattói zárdára vonatkozó donácionális leveleinek másolatait. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 284-ik l.

70. Brisec, 1648. jul. 4. Frangepán Farkas horvát iratban értesíti Glavinicset, hogy bátyja, Miklós, hagyatékából a tersattói zárdát illető hátralékot legközelebb el fogja küldeni; nagy bajban van a hagyományok kifizetését illetőleg, mert bátyja minden készpénzét a jezsuitáknak hagyta. Eredetije ugyanott, szövege itt a 284-ik lapon.

71. Boszilyevó, 1648. szept. 26. Frangepán Farkas horvát levele Glavinicshoz ugyan e tárgyban. Eredetije ugyanott, szövege itt a 285-ik lapon.

72. Zágráb, 1648. A zágrábi jezsuiták latin iratban kérik Ferdinánd királyt, hogy védelmezze meg Frangepán Miklós végrendelkezését, hogy a morvaországi birtok egy nevelőintézet alapítására fordíttassék. Zágr. érs. levélt. Libelli supplices tom. I. nr. 80., szövege itt a 285—286-ik lapon.

73. Brisec, 1649. nov. 17. Frangepán Farkas titkára, Porubszky Dániel értesíti latin iratban a szamobori gvárdiánt, mily feltételek mellett emelhetnek zárdát Károlyvárosban. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 286—287. l.

74. Brisec, 1651. február 1. Frangepán Farkas Kristóf horvát levélben értesíti Glavinics Ferencet, hogy Miklós 3000 forintos hagyománya a tersattói zárdának teljesen ki van fizetve; ő is több templomról gondoskodott végrendeletében. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 287-ik lapon.

75. Ogulin, 1651. jul. 2. Töredék Frangepán Gáspár ogulini kapitány latin nyelven irt eredeti végrendeletéből. Eredetije ugyanott, szövege itt a 287—288-ik lapon.

76. Ogulin, 1651. julius 2. Frangepán Gáspár horvát nyelven irt végrendeletének egykoru német fordítása a közös pénzügyminisztérium levéltárában fasc. 15,404., szövege itt a 288—289-ik lapon.

77. Károlyváros, 1652. május 13. Frangepán Gáspár horvát levele Glavinics Ferenc gvárdiánhoz apjának, Farkasnak temetése tárgyában. Panaszkodik a zengi gvárdiánra, hogy ez a család tudta nélkül felnyittatta ősi sirboltját. Eredetije a tersattói zárdában, szövege itt a 189—190-ik lapon.

78. Zágráb, 1653. jan. 25. Illésházy György Frangepán Gáspár özvegyének, Forgács Judittának nevében tiltakozik a zágrábi káptalan előtt, hogy Frangepán Farkas özvegyének Haller Dorának kifizessék a 4000 frtot, — ezen tiltakozásra vonatkozó észrevételét az iratra Frangepán György sajátkezüleg ráirta. Eredetije a zágrábi kápt., Locus credib. fasc. nr. 119., szövege itt a 290-ik lapon.

79. Károlyváros, 1657. ápril. 27. Frangepán György. vicegenerális latin iratban dicséri a franciskánusokat a végeken kifejtett buzgalmukért. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 290-ik lapon.

80. Ujhelyi fürdő (Neustadt), 1654. jun. 8. Frangepán György horvát irata Domitrovics István letelepítéséről Oszojnikban, Ponikva mellett. A boszilyevói uradalom Mária Terézia-féle rendezési iratok közt, szövege itt a 291-ik lapon.

81. Boszilyevó, 1654. november 1. Frangepán György Tomasics Pál hivét a használt telek szolgáltatásai alul felmenti azzal, hogy ő és örökösei a Frangepánoknak ezért szolgálni kötelesek. A horv. eredeti a Tomasics-Koszak nemesek birtokában Tomasicsfaluban Boszilyevó mellett, szövege itt a 291—292-ik lapon.

82. Brisec (Rain), 1656. május 29. Frangepán György latin iratban a zágrábi káptalan pártfogásába ajánlja Olaszországba távozó öcscsét, Ferencet, kinek örökségét a káptalan gondozta. Eredetije a délszláv akad. birt. Acta Frangepánea Cod. 47., szövege itt a 292-ik lapon.

83. Ozalj, 1656. okt. 11. Frangepán György a novii pálosoknak száz aranyat ad templom- és zárdajavításra. A horv. eredeti a délsz. akad. birt. Acta Frangepanea Cod. 47., szövege itt a 293-ik lapon.

84. Brisec, 1657. máj. 17. Frangepán György horvát iratban kéri Zágráb megye biráját, hogy hajtsák végre az itéletet egy tolvajon, ki neki nagy károkat okozott. Eredetije a délszl. akad. birt. Acta Frangepanea Cod. 47., szövege itt a 293-ik lapon.

85. Boszilyevó, 1658. máj. 4. Frangepán György latin iratban Málics Györgyöt plébánossá nevezi ki Lukovdolban, Szeverin mellett. Eredetije a délszláv akad. birt., szövege itt a 294-ik lapon.

86. Horoszlavec, 1658. okt. 15. Frangepán György felmenti Marijasevics János papot és fivérét minden szolgáltatások és szolgalmak alul. Másolata a délszláv akad. cod. 67., szövege itt a 294-ik lapon.

87. Boszilyevó, 1660. jun. 20. Mlinarics Máté, Frangepán György jószágigazgatója Ravnó pusztát átengedi Liposcsák Máténak, de köteles lesz a vadászatokban szolgálatot tenni. Eredetije Boszilyevón, szövege itt a 295-ik lapon.

88. Boszilyevó, 1661. aug. 2. Frangepán Ferenc őrgróf horvát iratban megigéri Lovincsics Jánosnak, hogy utjáról visszatérvén, intézkedni fog Dolnjászela és Zsubrince birtokok tárgyában. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 295—296-ik lapon.

89. Brisec (Rain), 1661. október 8. Frangepán Ferenc őrgróf és menye, Zsófia nevében latin levélben értesíti Petretics Péter zágrábi püspököt, hogyan osztattak fel a Frangepán-féle birtokok. Eredetije a zágr. érs. levélt. epist. vol. IV., szövege itt a 296—297-ik lapon.

90. Brisec (Rain), 1663. jan. 3. Frangepán Ferenc őrgróf felmenti horvát iratban Mariasevics Jánost minden szolgáltatások alul. Délszl. akad. Acta Frangepanea Cod. 67., szövege itt a 297-ik lapon.

91. Brisec (Rain), 1663. február 18. Frangepán Ferenc őrgróf elzálogosítja latin iratban a zsubrinci udvarházat jobbágyaival együtt (Boszilyevó mellett) Lovincsics János Farkasnak. Egykoru másolata Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 297—298-ik lapon.

92. Boszilyevó, 1663. szept. 23. Frangepán Ferenc átengedi bérbe a raguzai Risnyánin Máténak a novii és zsernovici révet. Egykoru horvát másolat a délszláv akad. birt. Acta Frangepanea Cod. 67., szövege itt a 298—301-ik lap.

93. Novigrád, 1663. jun. 1. Frangepán Ferenc horvát iratban utasításokat ad Mámics János boszilyevói porkolábnak. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 301—302-ik lapon.

94. Boszilyevó, 1664. jun. 1. Frangepán Ferenc horvát iratban lovászmesternek felfogadja Ulákovics Mihályt. Eredetije a délszl. akad. levélt. Acta Frangepanea 67., szövege itt a 302-ik lapon.

95. Novigrád, a Dobra mellett, 1664. szept. 14. Frangepán Ferenc horvát iratban intézkedik hű szolgájának, Mlinarics Máténak megjutalmazása tárgyában. Eredetije a délszl. akad. levélt. Cod. 67. Acta Frangepanea, szövege itt a 302—303-ik lapon.

96. Zeng, 1666. április 18. Pogledics Boldizsár tanuskodása a Frangepán birtokok károsítása tárgyában, ezen irat szerint Sztarigrád és Jablanac Zágráb megyében volt. Eredetije a zengi kápt. levélt., szövege itt a 303-ik lapon.

97. Novi, 1666. ápril 29. Frangepán Ferenc Malcsinics Miklós novii papnak ajándékozza egyik szőlőjének egész jövedelmét. Urbéri irat Noviban Vinodolban, szövege itt a 303-ik lapon.

98. Uj-Zerin, 1667. aug. 16. Zrinyi-Frangepán Katalin a brebiriek legeltetési joga tárgyában horvát iratban intézkedik. Brebir uradalom urbéri iratai, szövege itt a 303—304-ik lapon.

99. Uj-Zerin, 1667. okt. 12. Zrinyi-Frangepán Katalin horvát iratban meghagyja a grizsáni porkolábnak, hogy a primorjei birtokokon levő templomok és zárdák jövedelmeit ne bántsa. Eredetije Crkvenicán, szövege itt a 304-ik lapon.

100. Bozsjákovina, 1668. márc. 11. Zrinyi-Frangepán Katalin horvát levélben magát szomszédjának Borkovics Márton püspöknek szomszédi barátságába ajánlja. Eredetije a zágr. érs. levélt. Epist. vol. 5., szövege itt a 305-ik lapon.

101. 1668. ápril-jul. Pör az ogulini község és a gomiri vlahok (szerb menekültek), illetőleg Frangepán Ferenc közt a vitunji földek miatt. Horvát eredeti a hadügym. levélt. Croatica 1668. jan. nr. 7., szövege itt a 305—306-ik lapon.

102. Boszilyevó, 1668. jul. 10. Frangepán Ferenc latin iratban inti Ogulin községét, hogy Vitunj és Gomirban ne üldözzék a vlahokat, kik Frangepán földeken laknak. Eredetije ugyanott, szövege itt a 306—307-ik lapon.

103. Novigrád a Dobra mellett, 1668. aug. 1. Frangepán Ferenc horvát iratban intézkedik Otocsics Katalin novii gazdaasszony teendői és fizetése ügyében. Eredetije a délszl. akad. levélt. Acta Frangepanea Cod. 67., szövege itt a 307. l.

104. Ozaljvár, 1668. aug. 16. Zrinyi-Frangepán Katalin horvát iratban intézkedik Peharnikovec Péter öröksége tárgyában. Eredetije Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 307—308-ik lapon.

105. Boszilyevó, 1668. október 24. Frangepán Ferenc német iratban kéri a gráci haditanácsot, hogy büntesse meg a thouni lázongó vlahokat (Károlyváros közelében). Croatica 1668. jan. nr. 7., szövege itt a 309-ik lapon.

106. Károlyváros, 1668. dec. 27. Frangepán Ferenc Zebics Péternek elzálogosítja egy Novivár közelében levő birtokát. Horvát másolat Ljubics birtokában, szövege itt a 310-ik lapon.

107. Novi, 1669. január 23. Frangepán Ferenc horvát iratban megállapítja a határt Novi és a zagoni vlahok területe közt. Eredetije Noviben, szövege itt a 310—311-ik lapon.

108. Boszilyevó, 1669. febr. 9. Frangepán Ferenc horvát iratban elzálogosítja Zsubcsics Andrásnak a Dobra melletti Novinél levő Ripnják nevü birtokát. Eredetije Hrusoci-Guszics Amália birtokában, szövege itt a 311—312-ik lapon.

109. Boszilyevó, 1669. április 18. Frangepán Ferenc felhivja horvát iratban szolgájának, Vlahovics Mihálynak özvegyét, hogy adja vissza a kardot és palástot, melyet férje hordott. Délsz. akad. Acta Frangepanea Cod. 67., szövege itt a 312-ik lapon.

110. Boszilyevó, 1669. jul. 5. Frangepán Ferenc latin iratban figyelmezteti Ogulin községet, hogy ne bántsa a vitunji vlahokat, kikért ő kezeskedik. Egykoru másolata Lopasics gyüjteményében, szövege itt a 312—313-ik lapon.

111. Ozaljvár, 1670. febr. 9. Zrinyi-Frangepán Katalin horvát iratban átveszi Jaskovo birtokot az Arbanaszics nővérektől és igéri, hogy érte egyelőre 1000 tallért fog fizetni. Eredetije ugyanott, szövege itt a 313—314-ik lapon.

112. Boszilyevó, 1670. február 13. Frangepán Ferenc némely jobbágyát felszabadítja Dobra melletti Novigrad birtokán. Eredetije a budapesti orsz. levélt. N. R. A., horvát szövege itt a 314-ik lapon.

113. Novo, 1670. ápril 3. Frangepán Orfeus horvát iratban meghagyja a novoi officiálisnak, hogy rendesen 60 renust fizessen a novoi pálosoknak. Eredetije a délszl. akad. Acta Frangepanea Cod. 67., szövege itt a 314-ik lapon.

114. Zágráb, 1670. márc. 12. Zrinyi-Frangepán Katalin horvát iratban értesíti a primorjei joszágigazgatót, hogy Marsanics Máté számadásait rendben találta. Egykoru másolata Lopasics birtokában, szövege itt a 315-ik lapon.

115. Zágráb, 1670. márc. 12. Zrinyi-Frangepán Katalin Marsanics Mátét horvát iratban felmenti a további számadási felelősség alul. Ugyanott, szövege itt a 316-ik lapon.

116. Novo, 1670. ápril 12. A zengi alkapitány Frangepán Ferenc felkelése ügyében seregével Novoba jövén, ennek lakóit bünteleneknek találja és hűségök miatt némely jobbágyi terhek alul felmenti. Eredetije Novóban, horvát szövege itt a 316-ik lapon.

117. Boszilyevó, 1673. jul. 20. Tanukihallgatás a Zrinyi kézre került Frangepán birtokok tárgyában Frangepán Julia panaszára. A latin eredeti a zágr. kápt. levélt. L. C. F. 84., szövege itt a 317—318-ik lapon.

B) A Frangepán család történelmi okleveleinek lajstroma, melyek az Udine melletti Porpettóban vannak. Az olasz nyelven irt lajstrom 114 oklevelet sorol fel 1240-től 1610-ig; a lajstrom hézagos, mert irója sem horvátul nem tudott, sem a glagol betűket nem ismerte, azért az iratok tüzetes tanulmányozása szükséges. E lajstrom olvasható itt a 319—329-ig lapon.*)

C) A tersattói Frangepánok családfája (itt a 330-ik lapon) 1461-től 1671-ig. E családfa egyes személyeit Lopasics a kisérő sorokban bővebben ismerteti (331, 332-ik lap). A családfát oklevelek alapján maga Lopasics állította össze.

148. *Jankovics Julius: Varasd sz. k. város vásárvám tarifái 1658, 1749-ből.* Starine XXVI. 1893., 1—19. l. (Dva cjenika za trg slobod. i kralj. grada Varaždina 1658., 1749.)

Varasd város levéltárában van két vásári tarifa a piacadóra, vámra és helypénzre nézve, melyet országos és heti vásárai alkalmával szedett. Az 1658-iki jegyzék a bevezetésben hivatkozik II. Endre, Cilley Ulrik és II. Ulászló szabadalmaira, a magyar és horvát országgyülések törvénycikkeire, melyek e város szabadalmaira vonatkoznak; az 1749-iki ezt mellőzi. Ezen tarifák kajkavi horvát tájszólásban irvák és a régibb Horvátországot »szlovenszki ország« néven nevezi. A régibb tariffa mellett van egy nem hitelesített egykoru német fordítás is. Szövegök a 4—19-ik lapon olvasható, érdekes, hogy több magyar és német műszót horvátosított formában tartalmaz az egyes árúcikkekre nézve. Az ismertető a műszókat a közlés végén magyarázza.

149. *Csrncsics Iván: Lucius János traui történetiró végrendelete 1679-ből.* Starine XXVI. 1893., 10—26. lap. (Paoporuka Ivana Lučića trogiranina, našeg povjestnika od 1679 godine).

Lucius János olasz nyelven sajátkezüleg irt végrendeletének szövege olvasható itt a 21—26-ik lapon.

150. *Resetár M.: Két jelentés a raguzai nagy földrengésről 1667-ben.* Starine XXVI. 1893., 27—32. l. (Dva izvještaja o velikoj dubrovačkoj trešnji).

Mintkét egykoru leirás olasz nyelven irott és szövegök itt olvasható a 27—32-ik lapon.

151. *Jagić V.: Grskovics glagol evangéliumának töredéke.* StarineXXVI. 1893., 33—161. l. (Grškovićev odlomak

---

*) Maguk az összes oklevelek, azóta, vétel utján a budapesti m. kir. országos levéltárba kerültek.

glagolskog apostola). A közlés és az azt bevezető értekezés szláv nyelvészeti és nyelvtörténelmi érdekü.

152. *Lopasics Radoszláv: Adatok a horvátországi protestánsok történetéhez.* Starine XXVI. 1893., 162—194. (Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj).

A luteránus vallás Horvátországban nyugatról Isztriából Flaccius (Frankovics) Máté, Vergerius Pál és De Dominis Márk Antal utján, északról Krajnából és Stájerországból, hol majdnem az egész nemesség luteránussá lett, terjedt el; Alsó-Szlavóniába és a Dráva-Muraközére a Zrinyiek hozták be és az nemcsak a mi, hanem a török által elfoglalt területeken is gyorsan terjedt, mert a török inkább karolta fel a luteránusokat, mint a Bécshez és Rómához huzó és előtte gyanus katholikusokat.

A potestánsok azon voltak, hogy a délszávoknak az uj tant az ő nyelvükön hirdessék szóval és irásban, ennek folytán horvát nyelven glagol-,ciril- és latinbetükkel irott protestáns irodalom keletkezett, melyet Kosztrencsics Iván ismertetett »Beiträge zur Geschichte der prot. Literatur der Südslaven« cimű művében; a horvát protestánsokról szó van Dimitz Krajna története, Ljubics (Rad X., Starine II., IV.), Lopasics (Karlovác, proviest i mjestopis), Smicsiklász (Spomenici o Slavoniji u XVII. vieku) műveikben is melyek ezen kérdést eléggé tisztázzák.

Lopasics itt 27, eddig még sehol nem közölt, oklevelet hoz 1557—1712-ig a gráci, lajbachi és zágrábi érseki levéltárakból. Érdekesek: Melanchton ajánló levele Drugnics János horvát prédikátornak (1. sz.); a stájer rendek segélyezése a horvát biblia kiadásában (2., 3. sz.); a luteránusok terjeszkedése Karlováctól Bihácsig, hova az ottani kapitányok hozták (6. sz.); Lukcsics Péter horvát levele, az egyetlen, melyet horvát prédátor horvátul irt (7. sz.), az ozalji Lukcsics és a ribniki Vlahovics Gergely voltak a fő hittérítők a délszlávok közt.

A luteránusok menhelye a károlyvárosi vár volt, hol a német katonaságban erős támaszt találtak. Zrinyi Péter birtokain is voltak luteránus lelkészek, szolgálatában volt Zmajlovics János luteránus várkapitány és Druzgay. A muraközi luteránusok erős támaszt találtak a Zrinyiekben (Zrinyi György és fivére, Miklós, ez utóbbi apja volt Zrinyi Miklós a költőnek és Péternek). Bucsics Mihály volt a főprédikátoruk és a XVI. század második felében majd az egész Muraköz luteránus volt. Cak a csáktornyai pálosok küzdöttek ellenök és priorjuk, Bakics János Mikulics Tamás segélyvel térítette vissza Zrinyi Györgyöt.

A zágrábi püspökök buzgón iparkodtak a protestantizmus elnyomására (16., 21., 22,, 24. sz.). Nagy támasza volt a muraközi protestánsoknak a br. Malakóczy család. Lopasics ezeket elmagyarosodott horvátoknak tartja (Mlakovácski), annyi bizonyos, hogy egymás között horvátul beszéltek és irtak. Leghatalmasabb volt köztük Malakóczy Miklós Szomszédvár (Susedgrad) és Sztubica ura; ehhez ment férjhez Zrinyi Miklós özvegye (Széchy leány, Miklós a költő és Péter anyja). Megtérítésén nagyon fáradozott Vinkovics Benkó zágrábi püspök (17., 18. sz.), de hogy sikeresen-e, azt nem tudni. Borkovics Márton zágrábi püspök a protestánsok kiirtására erélyes intézkedéseket tett és e tárgyban zsinatot is tartott; érdekes, hogy 1686. márc. 29-én Erdődy Imre grófot felszólította a varasdi megyegyülésen, hogy a boszorkányperekben hozzon be rendet, nehogy a köznép az erről vádoltakat maga fogdossa össze és elégesse. (19., 20., 23., 25. sz.)

A drávamelléki Drnjében még 1712-ben is voltak horvát protestánsok és a régi horvát protestánsok egy telepe még ma is megvan Vukovár mellett, — Horvátországban a mai protestánsok kevés kivétellel bevándorolt magyarok és németek. Hogy a protestantizmus a horvátok közt állandó gyökeret nem verhetett, ennek oka, hogy kezdetben a gyülölt német katonaság volt a főtámasza és így az ellenszenv ezekről magára a protestantizmusra hárult át.

1. 1557. jul 25. Melanchton Fülöp latin ajánló levele a honába visszatérő Drugnics János pédikátornak. Eredetije Lopasics gyüjteményében; szövege itt a 166-ik lapon.

2. Laibach, 1561. aug. 8. Trubar Primus német iratban értesíti a stájer rendeket, hogy a bibliát azon délszláv horvát nyelvre fordítja, melyet több királyságban beszélnek, és ennek kiadására segélyt kér. Eredetije a stájer országos levéltárban, Miscellanea fasc. 8. nr. 17. Lopasics a jegyzetben ismerteti Trubar érdekes levelezéseit, melyeket közölt a bécsi akadémia (Notizenblatt 1852.). A fenti levél szövege itt a 166—168-ik lapon.

3. Laibach. 1561. aug. 16. A krajnai rendek német iratban a stájer rendeknek támogatására ajánlják Trubar Primust, ki Tübingenbe utazik, hogy ott a szentirás horvát fordítását kinyomassa. Eredetije u. o.; szövege itt 168—169-ik lapon.

4. Grác, 1561. aug. 28. A stájer rendek a krajnaiakat német iratban értesítik, hogy a horvát szentirás nyomtatási költségeire 100 tallért szavaztak meg. Eredetije u. o.; szövege itt a 169—170-ik lapon.

5. Laibach. 1563. Trubar Primus latin iratban közli Dalmata Antallal és isztriai Conzul Istvánnal a bistyei franciskánus véleményét, ki az ő ujszövetség fordításukat nyelvészeti szempontból gyarlónak és érthetetlennek mondja. Egykoru másolat a laibachi orsz. levélt. fasc. 54.; szövege itt a 170—171-ik lapon.

6. 1567—1591. Feljegyzések a Károlyváros és Metlik környékén levő protestánsokról. A laibachi Rudolfinum irataiból; horvát szövege itt a 171—172-ik lapon.

7. Ozaljvár, 1579. jun. 29. Zrinyi Péter és Miklós grófok horvát iratban megerősitik a Lukics Péter krupai protestáns prédikátornak adott donácionális levelet és Deszics Ferenc primorjei jószágigazgatójuknak Ozalj alatt Trgben egy házat és Breznikben földet adományoznak. Eredetije Lopasics gyüjteményében; szövege itt a 172—173. l.

8. Laibach, 1582. máj. 31-én. A stájer rendek Ujhelyi (Neopolitaneus) Antal evangélikus lelkészt, meghivják Károlyvárosba, hogy Tsernebl (Csrnomlje) lelkésze legyen, hol segédlelkésze is lesz. Eredetije a laibachi orsz. levélt: szövege itt a 174-ik lapon.

9. Laibach, 1584. dec. 1. A krajnai rendek német iratban intézkednek, kiknek küldendő el a horvát biblia. Eredetije a laibachi orsz. levélt. fasc. 54.; szövege itt a 174—175. l.

10. Laibach, 1591. nov. 13. A krajnai rendek német iratban Simplicius Bertalan károlyvárosi prédikátornak és társainak 50 frt előleget adnak. Fogalmazványa a laibachi orsz. levélt. fasc. 59.; szövege itt a 175—176-ik lapon.

11. Laibach, 1592. jan. 10. A krajnai rendek német iratban mentik a károlyvárosi generális előtt Simplicius Bertalan prédikátor huzamosabb távollétét, a kit szolgálatukba fogadtak. Fogalmazványa u. o. fasc, 44. *g.*); szövege itt a 176-ik lapon.

12. Károlyváros, 1596. ápril 24. A katonai parancsnokság német irattal a laibachi rendekhez küldi Vidtmann Bertalan lelkészüket templomépítési segélyért. Eredetije a laibachi orsz. levélt.; szövege itt a 176—177-ik lapon. — A rendek ápril 28-án 1596-ban mentegetőznek válaszukban, hogy most nincs pénzök.

13. Zágráb, 1604. jul. 23. Bratulics Simon zágrábi püspök latin levélben kéri Ferdinánd főherceget, hogy Kaproncáról távolítsa el a protestánst prédikátort, ki ott a katonaság oltalma alatt a plébánia templomban a luteránus tanokat hirdeti, egyben Csazma várának hadiszerekkel való ellátását kéri a védelem szempontjából. Eredetije a zágrábi érs. levélt.; szövege itt a 178-ik lapon.

14. Kaproncza, 1636. szept. 9. A kaproncai polgárok horvát levélben értesítik Erghelyi Ferenc zágrábi püspököt, a plébános és a franciskánusok közötti viszályról az egyházi funkciók és javadalmak tekintetében; értesítik, hogy a luteránusok elfoglalták a régi franciskánus templomot, de onnét a kath. plébános elűzte őket. Eredetije a zágr. érs. levélt. Epist, vol. I.; szövege itt a 178—180 lapon.

15. Zágráb, 1641. szept. 14. Vinkovics Benkó zágr. püspök latin levélben kéri Zrinyi Miklóst, hogy Turnistyéből távolítsa el a protestáns prédikátort. Fogalmazványa a zágr. érs. levélt. Epist. vol. 128. nr. 20.; szövege itt a 181-ik lapon.

16. Zágráb, 1641. szept. 14. Vinkovics Benkó püspök Légrádba kat. lelkészül küldi Vinkovics Andrást és latin levélben kéri Zrinyi Miklóst, hogy ezt védje meg az ottani kálvinisták és luteránusok ellen. U. o. epist. vol. 118.; szövege itt 181—182-ik lapon.

17. Zágráb, 1641. Vinkovics Benkó püsp. horvát levele Malakóczy Miklós bárónak, melyben kéri, hogy hagyja ott a kálvin-luter vallást és térjen meg, ő kész hozzá tanult és jámbor papokat küldeni. Fogalmazványa a zágr. érs. levélt. Epist. vol. 28.; szövege itt a 182—184. lapon.

18. Zágráb, 1642. jun. 10. Vinkovics Benkó püspök egy főurral (Erdődy ?) latin levélben közli, hogy Malakóczy Miklós báróval hitbeli dolgokról vitatkozott és reményli, hogy meg fog térni. U. o. epist. vol. 128.; szövege itt 184—187-ik lapon.

19. Zágráb, 1643. Bogdán Márton zágr. püspök latin levélben kéri a pápát, hogy a rendelt időn kivül is felszentelhessen papokat, mert ha üres valamely plébánia és azonnal be nem tölti a helyet, azt protestáns papok foglalják el. Ezenkivül kéri, hogy távolabbi rokonok közt házassági engedélyeket adhasson, mert a protestánsok ebben való engedékenységök által sok hivet szereznek. Libelli supplices. Tom. IV. nr. 16. zágr. érs. levélt.; szövege itt 188-ik lapon.

20. Zágráb, 1649. szept. 16. Petretics Péter zágr. püsp. latin iratban felhivja a varasdi elöljáróságot, hogy a luteránus Magyar Istvánt birják rá az áttérésre, különben ellene az 1636-iki törvény értelmében fognak eljárni. Epist. episcoporum. Tom. 134. (7). nr. 12. zágr. érs. levélt.; szövege itt 189-ik lapon.

21. Csáktornya, 1671. okt. 4. Borkovics Márton zágr. püspök latin levélben kéri Lipót királyt, hogy a légrádi protestáns prédikátort távolítsa el, mert ez most már az egyedüli, a ki Muraközben zavarokat okoz vallási tekintetben.

Fogalmazványa a zágr. érs. levélt. Libelli supplices tom. I. nr. 21.; szövege itt a 189—190-ik lapon.

22. Légrád, 1677. febr. 27. A légrádi plébános latin levélben értesíti Borkovics Márton püspököt, hogy a katonák Berényből Légrádba ünnepélyesen hoztak egy protestáns prédikátort és a kath. templomot beszennyezték. Egykoru másolat a zágr. érs. levélt. Epist. episcoporum tom. 134. (7.) nr. 69.; szövege itt a 190—191-ik lapon.

23. Zágráb, 1683. máj. 2. Borkovics Márton zágrábi püsp. latin iratban felhivja a varasdi főispánt, Erdődy Imre grófot, hogy Varasdról távolitsa el a Magyarországból oda jött Kodor János protestánst a horvát törvények értelmében és házát az ország javára kobozza el. Zágr. érs. levéltár. Epist. episcoporum tom. 134. (7.) nr. 103.; szövege itt a 191—192-ik lapon. — Az irat végén felirta a püspök sajátkezüleg Porte Domonkos jezsuita 1684. jun. 5-iki jelentését Varasdról, hogy a kálvinisták miatt mit sem végezhetett: Kodor mint kereskedő bejárja a vidéket és hirdeti a tévtant; a városbeli urak nem hederítenek a püspök parancsára. Urnapjára Varasdon volt Zrinyi Ádám gr. fiatal feleségével, a jezsuitáknál ebédeltek. (Epistolae vol. 15.)

24. Zágráb, 1685. aug. 26. Borkovics Márton püspök latin iratban kéri a királyt, hogy Légrádból némely ariánus családok eltávolittassanak, a mely szekta itt sohasem volt és most is azon ürügy alatt akarnak ott letelepedni, hogy ők kálvinisták vagy luteránusok. Zágr. érseki levélt. fogalmazvány. Epist. vol. 131. nr. 27.; szövege itt a 192—193-ik lapon.

25. Zágráb, 1686. márc. 29. Borkovics Márton püspök latin iratban a megyegyülés megnyitása előtt felhivja Erdődy Imre főispánt, hogy rendes biróság elé terelje a boszorkánypereket, nehogy a nép az erről vádoltakat továbbra is maga fogdossa össze és máglyán elégesse. Dicséri a luteránusok ellen tett varasdi intézkedéseit és felhivja, hogy így járjon el még egyéb a megye területén élő luteránusok ellen. Zágr. érs. levélt. Epist. episcopor. tom. 134. (7.) nr. 117; szövege itt a 193—194-ik lapon.

26. Kaproncza, 1712. jan. 17. Gothal György kapitány német iratban értesíti a gráci haditanácsot a dernjei luter plébánia ügyeiről és hogy az ottani lelkész havi 6 forintot kap káplántartásra. Bécsi hadügym. levélt. Vendica, 1717. jan. fasc. 12.; szövege itt a 194-ik lapon.

153. *Lopasics Radoszláv: A drezdai és potsdami horvát gárdára vonatkozó oklevelek.* Starine XXVII. 1894.,

169—193. (Spomenici o hrvatskih gardah na dvorovih u Draždjanih i Potsdamu).

Értekező részletesen szól a horvátok vitézségéről honuk határán kivül, felemlíti IV. Béla okleveleit, melyekben a Frangepánokat, Zsigmondét, melyekben Blagaj Jánost, Frangepán Miklóst és fiát Istvánt és Mátyás királyét, melyekben Frangepán Bernardint dicséri. Sok horvát szolgált a német császár, Velence és a pápa seregében: a vitéz Frangepán Farkas is 1546-ban Németországban esett el, — különösen sokan távoztak külföldre, midőn honuk nagy része török kézre került. Számosan szolgáltak Magyarország nyugati és északi részeiben a török és Zápolya elleni hadakban; ismeretes Jurisics Miklós vitézsége Kőszegen és Zrinyi Miklósé Szigetvárott. Ez utóbbi várnak kapitányai előbb Horvát-Sztancsics Márk (1548.) és utóbb Farkasics Gergely voltak. Sztancsics győri kapitány is volt. Misljenovics Márk 1505-ben budai, Brodarics Máté 1546-ban huszti (Mármaros megye) kapitány és Horvát Mihály 1557-ben szigetvári provizor volt.

Velence seregében sok horvát szolgált külön csapatokban. (Croati e Stratioti) és 1797-ig, Velence bukásáig a horvát seregek soha el nem árulták őt — főkép könnyü lovasok és matrózok voltak. 1513-ban Velence szolgálatában volt Karlovics János gróf, Milicsics Jerko és Szridanovics Miklós nobili di Croatia. 1538-ban Kobasics György de Brekovica 200 horvát lovassal szolgált Velencének; 1546-ban Milanovics Tamás és Tomicsics György válogatott lovassággal harcolt seregökben; 1548 és 1549-ben nagyon dicsérik Jakovec Pál, Milanovics Baksa és Novákovics Péter horvát alabárdosait.

A XVI-ik században kevés kivétellel horvát seregek őrizték a végvárakat; 1530-ban 1000 horvát lovas Metlikben a király zsoldjába lépett és hadakozott Horvátországban és Szlavóniában a Zápolya párt ellen. A Zrinyiek, Frangepánok és Erdődiek birtokain sok nemes mint predialista birtokot kapott hadakozási kötelezettség mellett, ezek között hirre vergődött az Orlovics, Petricsevics, Delisimunovics és Krizsanics család. Ezeknek vitéz hadi tetteiről több oklevél tesz említést.

A XVII-ik század elején több horvát csapat hadakozott Magyarországban Bocskay és Bethlen ellen; 1610-ben Bukovacski kapitány Felső-Ausztriában Lincben hadakozott a protestánsok ellen; a horvátok viselt dolgait a harmincéves háborúban megirta Kukuljevics és Ballagi Aladár. Wallenstein jobban bizott a horvátokban, mint a magyarokban.

azokat Izolani gróf vezette, ezek sorából pedig 1626-ban megmérgeztette Zrinyi Györgyöt.

A külföldön 1630-ban Franciaországban volt egy horvát könnyü lovas csapat »Royal Cravate«, kiket vakmerőségök miatt »enfants perdus«-nek neveztek — de e csapatról eddig semmiféle adatunk nincs. Ezenkivül voltak horvát gárdisták a szász, brandenburgi és hessenkasseli udvarokban.

A Szászországban volt horvát gárdistákat II. János György választófejedelem 1656-ban fogadta szolgálatába, voltak horvát, német és svájci gárdistái összesen 617 lovas és 796 gyalogos testőre. A délszláv akadémia birtokában megvan I. Lipót Pozsonyban 1659. szept. 6-án kelt irata, melyben megengedi, hogy Subics Jankó de Peran, a károlyvári generális testőrségének hadnagya szász szolgálatba lépjen; őt a választófejedelemnek Zrinyi Péter ajánlotta, ki a harmincéves háboru alatt személyes barátja lett II. János Györgynek és vele sok éven át levelezésben állott. (Délszl. akad. gyüjt.; eredetijök Bécsben.)

Subics János de Peran gazdag és képzett férfiu volt, vannak tőle latin, német és horvát iratok, ősi birtokai Károlyváros környékén voltak, Peranvár a Péterhegy aljában is az övé volt. 1660-ban márciusban már Drezdában van mint a horvát gárdisták kapitánya, cime: des Curfürsten von Sachsen Cammerherr und bestallter Rittmeister der Leib-Compagnie zu Ross Croaten. Testőrei voltak a horvát bánoknak és generálisoknak, ezekből toborozták a külföldi gárdistákat, ezek közt volt egy kapitány, egy hadnagy, egy trombitás, egy zászlótartó, káplárok. junkerok és lovasok (Einspaniger), ez utóbbiaknak csak egy lovuk volt és nem volt szolgájuk. A drezdai horvát gárda 1678-ban 60 és 1680-ban 75 emberből állott. Minő volt ruházatuk és fegyverzetök, azt Filipovics Tamás halálra itélt gárdista hagyatékának jegyzékéből látjuk (1662.); volt nyest kalpagjuk megaranyozott ezüst forgóval, piros nadrágjuk, ezüst gombos párduc mentéjök, puskájuk, karabélyuk, két pisztoljuk és széles kardjuk, — a kapitánynak leopárdbőrös mentéje volt. Vörös zászlójukon a választófejedelem cimere volt, ezenkivül apró horvát zászlócskáik is voltak. A gárdista negyedévenkint 36 tallér zsoldot kapott. A kapitány helyettese Beriszló Ferenc hadnagy volt. Tzchimmer egykoru műve szines rajzokban mutatja be a drezdai horvát testőrséget.

Subics János de Peran 1668-ban nőül vette Berdarini Ilona bárónőt és ipjának átengedte raguzai ősi birtokát, melyet női ágon Hervojától örökölt; a választó fejedelen Subicsnak Drezda közelében Morizburgot és nagy birtokokat

adományozott. A drezdai horvát gárdisták közül névszerint 20-at ismerünk.

Zrinyi Péter felkelése nagyon felizgatta a drezdai horvát gárdistákat; Ausztria drezdai követe II. János Györgytől segítséget kért, de nem kapott, mert a fejedelem barátjának, Zrinyi Péternek fogta pártját és hozzá egy gárdistát akart üzenettel küldeni, mert sem ő, sem a horvát gárda nem helyeselte, hogy a törökkel szövetkezett, de ez az osztrák követ közbenjárására elmaradt. Midőn Zrinyi Pétert kivégezték, a drezdai horvát gárda keservesen megsiratta halálát.

II. János György halála után a horvát gárda feloszlott 1680. november 13-án. A hazafelé való uton agyonlőtte magát Sneepergben báró Berdarini Bertalan kapitányuk, miért nem tudni. Subics János is visszatért honába, de többször ellátogatott Morzburg várába, melyet 1679-ben nejének ajándékozott; ilyen utazás céljából 1681. jan. 2-án Zágráb város bizonyítványt adott neki, hogy egészséges vidékről kelt utra. Régi birtokait ujakkal gyarapította, igy megvette Berlog, Slapno és Trestyent és Berlogon nagy várat épített. Meghalt 1689-ben és nyugszik Szveticán a palósok templomában. Fiai közül Mihály Csehországban dominikanus, Ferenc örökölte az ősi birtokokat, János meg Szászországban halt meg, egyetlen leánya, Borbála Szidónia, férjhez ment gr. Delisimunovics Ferenc Kristóf generálishoz, ki Jelacsics ivadék. A család Subics-Peranszki Gáspárral 1740-ben halt ki.

A bajorországi és hessenkasseli horvát gárdák történetéről nincs oklevelünk, a potsdamiról egyetlenegy van és ez Bruns Rajmund dominikánus levele 1734. máj. 5-éről a zágrábi püspökhöz, Branjug Györgyhöz, melyben irja, hogy e e gárdában 200 katholikus és 30 gör. kel. horvát gárdista van és I. Frigyes Vilmos király nevében tudakozódik Pasics Theopil kalugyerről, ki a gör. keletiek lelkésze volt 300 forint fizetéssel, vajjon nem görög egyesült-e az illető? Ez a bolondos szerzetes utóbb marcsai gör. egyesült püspök volt, de 1742-ben ezt a püspökséget ott hagyta és egy lengyelországi zárdában halt meg.

Értekező végezetül 10 latin és német és 7 horvát oklevelet közöl (1659—1734.), melyekre értekezését alapította.

Lopasics itt mind ezekre vonatkozó latin és német okleveleket közöl, összesen 17-et, ezek között 7 horvátul van irva. Az oklevelek 1659—1734-ből valók.

154. *Laszowski Emil: Patacsics Boldizsár báró naplója 1687—1690-ig.* Starine XXVII. 1894. 194—207. lap. (Dnevnik baruna Baltazara Patačića od god 1687 do 1690.)

E naplót Patacsics Boldizsár sajátkezüleg irta, kézirata megvan a horv. országos levéltárban Zágrábban (Manuscripta historica), hol Laszowski ráakadt a Patacsics család iratai közt. Kukuljevics (Arkiv X.) kiadott egy ilyen naplót Patacsicstól, de ez annak csak folytatása 1691—1714-ig; a Kukuljevics által kiadott rész csak kivonata az eredetinek, mely eddig még lappang. A Laszowski által kiadott napló eredeti és az iró sajátkezü műve. Az iró életrajzát Kukuljevics adja. (Ark. X. 226-ik l. Horv. tört. repert I.——.) A Laszowski által felfedezett és latin nyelven irott naplórész (1687—1690.) szövege a 196—207-ik lapon olvasható.

155. *Lopasics Radoszláv: A horvát tengerparti levéltárakról szóló jelentésből.* Starine XXVII. 1894., 216—225, l. (Iz izvještaja o primorskim arkivima).

Lopasics azon célból járta be a dalmát partvidéket, hogy az egyes levéltárakból feljegyezze azokat az okleveleket, melyeket érdemes volna a zágrábi országos levéltárban elhelyezni, — utjáról az országos kormánynak jelentésben számolt be, melynek egy részét az itt közlöttek képezik (216—225. l.).

Az Ogulin melletti gomiri szerb zárdában, melyet a Frangepán család a XVII. század elején alapított, több régi szerb kéziratot és ősnyomtatványt (Szbulje) talált. A szerb menekültek a Frangepánok engedélyével 1599-ben telepedtek le Gomirben és a hagyomány szerint évenkint 300 fekete ürüt voltak kötelesek a Frangepánoknak adni. Van itt egy adásvevési szerződés másolata 1658-ból, melyet a zárda Frangepán Györgygyel kötött. Fontosabb irataik ezen kivül a következők: 1. Frangepán Farkas generális 1619. szept. 28-án a zárdának adományozza »Ribnják« vizét és fejveszteség terhe alatt megtiltja az ogulini és gomiri halászoknak az abban való halászatot. — 2. 1659. márc. 4. Per Zrinyi Péter és a gomirjei vlahok közt birságolási ügyben. — 3. 1662. ápr. 22. Zrinyi Péter megengedi a szerb szerzeteseknek, hogy bárminő marhával vagy árúval birtokán átmehetnek. — 4. 1662. szept. 12. Zrinyi Péter a modrusi vajdáknak irja, hogy a határőrök ott máskép ne időzzenek, kivévén ha levelet visznek Modruson át a károlyvárosi parancsnoknak. — 5. Auersperg Herbert 1668. máj. 18-iki rendelete, hogy további intézkedésig a gomiriak peres ügyekben ne menjenek a karlováci ezredhez. — 6. 1710. aug. 7. Rabatta József károlyvárosi generális megerősíti a zárda privilegiumát a Ribnjákra nézve, melyet Frangepán Farkastól kaptak. — 7. 1746. Patacsics novigradi földesur megerősíti a frangepán-féle szabadalmat a zárda szabad kereskedelmére nézve. —

8. 1754. Erzsébet orosz cárné levele melyben egyházi könyveket vivő szerzeteseknek szabad átkelést kér Gomirból Horvátországba. — 10. 1764. Kérelme ugyane tárgyban.

Delnice vidéken a birtokosok kezében több oklevél van Frangepánoktól és Zrinyiektől. A csabari bánya iratai Idriában vannak, hova e bányát csatolták a Zrinyiek bukása után A régi Frangepán birtokokra (Bród a Kupánál, Grobnik, Ozalj) vonatkozó iratok Ozalyban vannak. A fuzsinai uradalomban 27 horvát, német, olasz kiáltvány van Mária-Terézia és a francia occupatio idejéből; az itt volt történelmi érdekü iratokat Lorenz bécsi egyetemi tanár 1858-ban elvitte a bécsi hadügyminiszteriumba, köztük sok glagolbetűs régi oklevelet. Ezek az oklevelek tüzetesebb tanulmányt igényelnek, mi eddig nem történt meg.

A fiumei levéltárakban sok oklevél van a szeverini megyére vonatkozólag. A tersattói ferencrendi zárdában igen sok régi oklevél van, mi bizonyítja, hogy az 1629. márc. 5-iki tűzvész alkalmával nem az egész könyvtár és levéltár hamvadt el. A szerzetesek az iratok átvizsgálását nem engedték meg és csak egy párba engedtek bepillantani. Ezek: 1. 1433. a likai vlahok szabadalomlevele. — 2. 1433. Ivanus bán cettini és kliszai gróf szabadalomlevele. — 3. 1436. Klisza. Frangepán Anzs gróf dalmát-horvát bán urbéri törvényei a vlahok számára; ebben megkülönböztet horvátokat, vlahokat és szerbeket, érdekes e két utóbbiaknak egymástól való megkülönböztetése. — 4. 1436. Klissza. Frangepán Anzs földet adományoz Dubravcsicsnak. — 5. 1443. jan. 2. Szinj. Tallóczy Péter cettini és kliszai gróf horvát-dalm. bán földet adományoz hű szolgájának ,Vargának. — 6. 1446. Klissza. Tallóczy Péter megerősíti Dubravcsics Vigna özvegyét férje szinji földének birtokában. — 7. 1458. Tallóczy László cettini és kliszai gróf a godarci zárdának jobbágyat ajándékoz. — 8. 1466. Klissza Pál bán özvegye, Margit, cettini és klisszai grófné adománylevele az orisztyei zárdának. — 9. 1476. Csacsvin .Tallóczy Lackó cettini és klisszai gróf Dehoevics Miklóst a vlah részek knézéve nevezi ki, a kit maguknak fejökül választottak a vlahok az ő szokásjoguk alapján. — 10. 1510. A zengi káptalan irata a templomok és zárdák tizedszedésének szabályozására. — 11. Bécs 1558. Brinjanin János gvárdián adománylevele. — 12. 1570. dec. A tersattói jobbágyok szolgálati szabályzatai és a velök való biráskodás módja. — 13. 1675. Zrinyi Zsófia grófnő megengedi, hogy Kaliman Levin saját birtokait eladhassa, a szerzet javára fordítván vagyonát. — 14. 1655. A brinjei házak lajstroma, melyek évi adóra kötelesek a zengi konventtel szemben.

A buccari levéltári anyagot Szladovics már felhasználta a zengi püspökség történetében. Grizsánban a következő iratokat találta: A Zrinyi grófok jószágigazgatóinak iratai 1630. aug. 23-áról, melyek megállapítják a határt Grizsán és a likai vlahok közt; Frangepán István gróf egy szabadalomlevele 1565. ápril 15-éről.

A novii káptalan glagol misekönyvén van egy feljegyzés a horvátok csatavesztéséről és Kristóf modrusi püspök meneküléséről Novibe. A községi levéltárban a következő fontosabb oklevelek vannak: 1. Mátyás király rendelete 1484-ből, melyben meghagyja a zengi kapitányoknak, hogy őrizzék meg Novi szabadalmait. — 2. Frangepán István glagol irata 1517. máj. 3-áról, melyben a török által sokat szenvedett novii lakosoknak terhein könnyít. — 3. Boszilyevó 1594. jan. 3. Frangepán György, Miklós és Farkas megerősítenek egy adásvételi szerződést. — 4. Novi és Ledenik határperének elintézése 1596. nov. 22. — 5. Novi ujabb kiegyezése Ledenikkel a határügyben. 1609. aug. 10. — 6. Brebir és Novi egyezsége a földek, legelők használata és a birságok tárgyában 1628. jul. 4. — 7. Noviek a Zrinyi-Frangepán felkeléskor hűséget fogadtak a királynak és engedelmességet a károlyvárosi generálisnak, ha a jobbágyi szolgáltatások alul felmentetnek. 1670. ápril 12. — 8. Frangepán Ferenc 1670-ben rendezi a novii lakosok és a zagoni vlahok közt a föld és legelő használatot. 1670. — 9. Novi kéri a kamarát, hogy a robot alul hadakozás kötelezettsége mellett felmentessenek. 1678. okt. 16. — 10. Novi intézkedik az utakról és arról, kit illet azok jókarban tartása. 1684. jul. 16. — Karlovácon is kell a Turn-Taxisok irattárában iratoknak lenni a Zrinyi-Frangepánok birtokaira nézve (Kulpa melletti Bród, Grobnik, Ozaljvár). Lopasics mindenütt megjelelte az iratokat, melyek érdemesek, hogy a zágrábi országos eveltárba átvitessenek, és kijelenti, hogy az oklevél kutatást még sok helyen kellene folytatni.

156. *Radics F.: Adatok a délszláv vidékek történetéhez 1448-ban.* Starine XXVII. 1894., 226—238. l. (Prilog za povjest slavenskoga juga godine 1448),

Curzolán Arnerio Rafael gyüjteményében 17 iratot talált 1448. márc. 6-tól jul. 18-áig, melyek világot vetnek arra, mily ellenséges agyarkodás folyt akkor Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Albánia, Nápoly és Velence között, ahelyett, hogy a török ellen szövetkeztek volna. A levelezés egytől egyik olasz nyelvű, van közte 15 levél, melyet Soranzo Péter curzolai comes intézett Velencéhez és kettő, melyet Raguzához intézett. A levelezés olvasható itt a 226—238-ik lapon.

157. *Vojnovics K.: Adatok a raguzai levéltárakból való kutatásokhoz.* Starine XXVIII. 1895., 1—96. l. Prilozi k archivalnijem pabircima dubrovačkijem.)

Kéziratok és könyvek ismertetése a raguzai dominikánusok könyvtárából, a raguzai érseki régi levéltárból, az Opera pia nevü régi levéltárakból, a raguzai szeminárium könyvtárából, a Giorgi-féle családi levéltárból (ebben van Zrinyi Györgynek egy latin levele 1602-ből, l. 75. lap); a Negrini-féle magán levéltárból. Különösen ez legutóbbiban van sok fontos oklevél. (L. 80—96-ik lap.)

158. *Vojnovics Koszta: Pótlások ezen értekezéshez: A raguzai köztársaság állami kincstárnokai.* Starine XXVIII. 1896., 186—260. l. (Dodatak razprivi: Državni rizničari republike dubrovačke.)

E kérdésről Vojnovics értekezett a Rad 127-ik kötetében (101-ik lap. L. Horv. tört. repert II. k. 177. l.), itt erre vonatkozólag pótlólag közli a levelezéseket, melyeket a kincstárnok a raguzai székesegyház prokurátorával 1655—1818-ig folytatott. A levelezés olasz nyelven folyt (187 —260. l.).

159. *Laszowski Emil: A szerémmegyei levéltárak.* Starine XXIX. 1898., 1—11. l. (Arkivi po županiji sriemskoj.)

Laszowski a horvát országos kormány megbizásából megvizsgálta a szerémmegyei levéltárakat az azokban levő történelmi anyag megismerésére. Megvizsgálta Szerémmegye levéltárát Vukovárott, a karlócai, mitrovicai, péterváradi, rumai, zimonyi városi levéltárakat, az Odeschalchiak illoki levéltárát, a vukovári, sarengradi, illoki ferencrendiek levéltárait és a következő szerb zárdákét: Privinaglava, Beocsin, Rakovec, Krusedol, Velika-Remeta, Gergeteg, Hopovo, Ravanicai Jazak, Besenovo, Sisatovac, Kuvezsdin.

A Szerémségben virágzó közélet volt a középkorban, ennek emlékeit a török elpusztította; a megmentett középkori iratok legnagyobb része a budapesti orsz. levéltárban van, hol az ugynevezett régi kamerális levéltárból sok becses adat van a régi horvát családokra nézve (Garák, Ujlakyak, Drágfiak, Maróthyak, Beriszlók stb.). Sok fontos oklevél van Horvátországra nézve a magyar káptalanok és rendházak levéltáraiban is, melyek joghatósága mint loca credibilia Horvátországra is kiterjedt; egyes magyar családok levéltáraiban is vannak Horvátországot érdeklő oklevelek, így például a Zay családéban is, mely női ágon a Garáktól származik. Magában Szlavóniában kevés levéltári anyag van középkori történetére nézve.

A 1745-ben ujjászervezett Szerémmegye nagy része a régi Valko (Vukovo, Vukovár) megye, erre nézve sok adat

van a középkorból Budapesten, de itt egyetlenegy sincs. A Szlavóniában levő legrégibb oklevél Illokon van 1689-ből. Laszowski ismerteti a fent elősorolt levéltárakat, melyek iratai majdnem kivétel nélkül az 1745-ik év utáni időkből valók. A Vukovárott levő armalisok közül minket érdekelnek: Balog (1793.), Madarász (1622.), Malonyay (1825.), Cseh, Duka, Gashy, Jancso. Fontos Mária Terézia 1745. jul. 1-én kelt rescriptuma, melylyel Szerémmegyét ujjászervezi, első főispánja Pejacsevics Márk báró; megyei jegyzőkönyv 1745—1848-ig 74 kötet van (latin), 1862—1874-ig 17 kötet (horvát cirilbetüs); igen fontos a görög-keletiek beköltözésének történetére nézve a »Conscriptiones subditorum Ottomanicorum 1770—1775.«; legtöbben Bulgáriából és Görögországból jöttek, kevesebben Szerbiából, Boszniából, Hercegovinából; fontos az 1807-iki Ticán (Avramovics Tivadar)-féle zendülésre vonatkozó iratok csomagja, melyben sok fontos adat van ezen eddig kevéssé ismert mozgalomra nézve.

Az illoki Odeschalchi-féle családi levéltárban 1689-től fogva több a családra nézve igen fontos oklevél van; az egész levéltár csak 35 számból áll. A többiekben szerb kéziratokon kivül többnyire csak XVIII-ik századbeli oklevelek vannak.

160. *Laszowski Emil: Pieroni János jelentései 1639-ben a horvát határvárakról és helységekről.* Starine XXIX. 1898., 12—32. l. (Izvještaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima god 1639.)

A horvát, krajnai, stájer és isztriai várak állapotának megvizsgálását 1639-ben Pieroni János kapitányra, hirneves mérnökre bizták. Pieroni e megbizatásban el is járt és a laibachi Rudolfinumban 19, olasz nyelven irott jelentése van, melyekben a kérdéses várak akkori állapotát hűségesen leirja, sőt rajzokban is ismerteti. Utjában Brinjben balkarját eltörte és a munkában segitőül Kreitzthaler Tóbiást használta.

Pieroni 19 jelentéséből hat a horvát-szlavon-dalmát várakra vonatkozik, ezekhez hetedikképen járul Kreitzthaler külön jelentése Fiuméról. Pieroni jelentéseiben a következő horvát-dalmát várakat ismerteti (Starine XXIX. 15—32. l.): Sichelberg (Zsumberak), Károlyvár, Krizsanics-torony, Belaj, Markuzsics, Velemerics, Sz.-Márton, Budacski, Barilovics, Scardona, Novaki, Leszkovac, Vranics, Szluin, Zvecsáj, Kusevac, Gerdenek, Novi, Janjac, Gajak, Kljucs, Orlak, Tovunj, Na-ponoru, Ostarije, Otok, Ogulin, Modrus, Kapela, Brinj, Berlog, Otocsác, Prozor, Zeng, Karlopago, Ledenica, Stretto, Buccari, Tersatto, Fiume. — Kreitzthaler Tóbiás Fiuméról német nyelven egy külön jelentést is közöl (30—32. l.).

161. *Jelics L.: Regestrum litterarum Maphaei Valaressi archiepiscopi Hyadriensis 1449—1496.* (Starine XXIX. 1898., 33—94. l.)

E levelek eredetije Rómában a Barberini könyvtárban van (XXIX. 153. lap); a kéziratban 552 levél van, melyből 520 Maphaei-féle levél van, 32 pedig más egykoru személyeké. Maphaei Velencével, a horvát bánokkal, a vegliai grófokkal, a pápai udvarral, püspökökkel stb. levelezett, ez és a levelek történelmi vonatkozásai is e közlést érdekessé teszik. A levelek latinul irvák és Jelics itt az érdekesebbeket közőlök közli (34—94. l.).

IV.

Knjizsevnik.

E folyóiratot Rácski, Jagics és Torbár szerkesztették 1864—1866-ban; tartalma történelmi, nyelvészeti és természettudományi. Itt főképen a horvát és szerb történelemre vonatkozó közleményekre vagyunk tekintettel.

1. *Rácski Ferenc: A középkori horvát és szerb történelem régibb forrásainak méltatása.* Književnik 1864., 35—77. lap stb. (Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku poviest srednjega vieka.)

Rácski itt a következőket ismerteti: I. Konstantin Porphirogenita (36—77. l.); II. A horvát évkönyv- és krónikairókat és pedig: 1. Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum (200—227. l.); 2. A vatikáni horvát krónikát és M. Maruli Regum. Dalm. Croat. gesta (358—388. l.); 3. Tamás spalatói fődiákont; 4. A spalatói Barbazani Madius-féle krónikát (544. l.), János guerchei fődiákon (548. l.) és két krónikát Zárának 1345—1346-iki ostromáról (557. l.).

Konstantinus Porphirogenitus a legelső középkori iró, a ki a horvátok és szerbek történetéről a X-ik század közepéig tüzetesen szól, sőt őshazájukról is megemlékezik; hitelességét egyben-másban megtámadja Safarik, Zeuss, Krause, Hilferding, Dümmler, a nélkül, hogy művét tüzetesebben megvizsgálták volna azon szempontból, miben érdemel hitelt és miben nem.

VII. Konstantin, VI-ik (bölcs) Leo fia és Nagy Bazil és Zoe unokája 905. dec. 29-ike előtt született, apját hét éves korában 912. máj. 11-én vesztette el. VI-dik Leót a trónon fivére, Alexander követte, de ez is 913. jan. 6-án meghalt, ekkor a nyolc éves Konstantint császárrá kiáltották ki, helyette gyámjai uralkodtak; 919. ápril 27-én 14 éves korában feleségül vette Ilonát, Román herceg leányát; 920. szept. 24-én

Konstantin ipját, Románt cézárrá kiáltotta ki és ezen év nov. 17-kén társuralkodóvá koronáztatta. A tényleges uralkodó Román volt, kinek fiai is nagyon elhatalmasodtak, úgy, hogy egyikök, István, Románt el is üzte az udvarból (944. dec. 19.), ki egy szigetre menekült, hol szerzetessé lett. Ezentul Konstantin Román fiaival osztotta meg az uralkodást, meghalt 57 éves korában 959. december havában. A trónon fia, Román követte.

VII. Konstantin gyenge és határozatlan uralkodó volt. Öregapja nagyon hatalmassá tette országát, VI. Leo alatt hanyatlás állott be, melyet megpecsételt a 893-iki csatavesztés, midőn Simon bolgár cár legyőzte őt magyar szövetségeseivel együtt. A görögök a bolgárok ellen a besenyők és szerbek szövetségét keresték, de ebből semmi sem lett, mert Simon 917. aug. 20-án megverte a görögöket Anheloánál Mesembria (ma Miszivria) mellett és Simon 923. szeptember havában Konstantinápoly kapui előtt állott, Román, Konstantin ipja maga ment táborába békét kötni, de sikertelenül. Görögország a bolgár veszedelemtől csak Simon cár halálával menekült meg (927. május 27.), de ez csak ideiglenes menekülés volt, mert a Balkán uj népei, a szlávok állandóan fenyegették létét. Mindenki e veszedelmek elhárításával foglalkozott. Mauricius császár arról irt, hogyan lehet a »barbárok« ellen eredményesen hadakozni (Mauricii Strategicon. Upsala, 1664. Kézirata a vatikáni könyvtárban 1164. sz.). Midőn a szlávok majdnem az egész Balkánfélszigetet hatalmukba kerítették, bölcs Leo hadi munkájában jónak látta jellemöket, életmódjukat, hibáikat és erényeiket tüzetesen leirni, hogy a görög vezérek tájékozva legyenek, miképen kell velök elbánni. (Leonis imp. Tactica. Ed. Meursii. Florentiae, 1745.)

Apja példáját VII. Konstantin is követte. Hat munkát irt: 1. ἱστορικὴ διήγησις περι Βασιλέίου τοῦ Μακεδόνος; 2. περὶ τῶν θεμάτων τῶν ανηκόντων τῆ βασιλειᾳ τῶν Ρομαίων. 3. Egy felirat nélküli munka, melyet fiának, Románnak szentelt; a tudós Meursius elnevezte: »De administrando imperio«; 4. De caeremoniis aulae Byzantinae; 5. ἐκλογῆ νόμιον; 6. Διήγησις περὶ τῆς ᾽αχειροποιήτον θείας ᾽εικόνος μετακομιθείας. Az ötödik mű még csak kéziratban van (vatikáni kéziratok 163. sz.), a többi már több kiadást ért, legteljesebb a bonni kiadás. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae) 1840. A »De administrando imperio« cimü munkát érdekes jegyzetekkel kisérte Banduri Anzelm raguzai származásu velencei bencés, e fontos kommentárok megvannak a bonni kiadásban Bekker E. helyreigazításaival. Az első három mű fontos történelmi és

földrajzi szempontból, a negyedik érdekesen rajzolja a bizánci udvari életet; Bazilius életrajza dicsőitő és dicsekvő modorban van irva.

A délszlávok történetére nézve fontos a »De administrando imperio« cimü munka. A 2. sz. alattit Konst. Porph. kezdette és más valaki folytatta 963-ig; ez tulajdonképen csak compillatio. A többi munkákat maga Konst. Porph. irta. A »De adm. imp.« cimüt Banduri egy a párizsi kir. könyvtárban levő XIII. századbeli kézirat alapján adta ki, melyben az 53 külön cimmel ellátott fejezetre van felosztva; Konst. Porph. e művet 948—952 között irta és a XXVIII—XXIX. fejezetről kifejezetten is mondja, hogy 949-ben irta. A cimet Meursius a tartalomból vette, melyet az előszó tüzetesen körvonalaz. Ebben az iró fiának tanácsokat ad, mikép kell uralkodnia, beszél a szomszéd népekről és országokról, melyek a görög császárságnak hasznára vagy kárára lehetnek és miképen kell velök eljárnia, hogy megnyerhesse vagy legyőzhesse őket. Ezen cél lebegett az iró előtt, nem a tudomány.

A könyv célja határozottan politikai; két főrésze van: I—XIII. fejezetben szól azon népekről, a melyek birodalmának hasznára lehetnek és elmondja, mikép vehetni hasznukat; a XIV—LIII-ik fejezet elősorolja azon népek multját és jelenét, a kik valaha, vagy még az ő korában is államjogi viszonyban voltak vagy vannak a görög császársággal, itt is felemlíti, mikép vehetni hasznukat, azért szól: »szokásaikról, életmódjukról, országuk fekvéséről, éghajlatáról, határairól és terjedelméről.« Az első rész a külpolitikára vonatkozik és ennek elveit állapítja meg a besenyők, oroszok, bolgárok és magyarokra vonatkozólag. A besenyőket Konst. Porph. »Πατζινακῖται«, Nestorius »pecsenezi«, Luitprand »Pizenaci«, a magyar krónikások »Bisseni« néven nevezik; e nép a Volga és Jaika keleti oldalán lakott, honnét a X. század elején a kazárok és uzok kiszorították; 915-ben először Russia felé indulnak (Nestor. ed. Miklosics c. XXV.) és a Dnjeper és Duna torkolatoknál letelepednek egész Dristra (Szilisztria) váráig (Adm. imp. c. XLII. p. 177.). Ez a harcias nép majd az orosz, bolgár, majd a magyar néppel hadakozott. A magyarok előbb a Djeper torkolatánál laktak, innét a besenyők a Duna felé szorították, itt szövetkeztek VI. Leóval a bolgárok ellen, de Simon a besenyők segélyével e sikságokról elüzte őket (889.) és ők onnét mai hazájokba költöztek. Az oroszok is gyakran betörtek a görög császárságba, 865-ben egész Konstantinápolyig hatoltak (Leo gramm. ed. Paris pag. 506.; Luitprand hist. V. 6. Nestor pag. 23.), így 941. jun. havában Igor is.

Ezen veszélyekre való tekintettel azt ajánlja Konst. Porph. fiának, hogy a besenyőkkel igyekezzék békében és szövetségben élni (Cap. I., p. 68.), mert ezek Krim (Kerzon) szomszédai, mely görög birtok és oda betörhetnének és mert éket képeznek az oroszok, bolgárok és magyarok közt, kik a görögök ellenségei, de nem árthatnak neki, ha a besenyők szövetségesei a görögöknek. A magyarok (τὸ τῶν Τούρκων γένος) nagyon félnek a besenyőktől. Tehát a besenyőkkel való szövetség Konst. Porph. leghőbb vágya, melyet ajándékokkal, követségekkel stb. kell megszerezni és megtartani!

A besenyők ősi honát a Volgától keletre és a Jaika mellett lakják az urok (ὄνροι), kiket a szlávok »Polovci« (palóc) néven neveznek (Nestor. p. 127.); a Kaukázus északi részében laknak az alánok (Ἀλανοι), szlávul »Jászok«, arabul »Ászok«, kik magukat »Irek, ironok« néven nevezik; a besenyők mellett, tul rajtok laknak a kazárok (χαζαροι), határvárosuk a besenyők felé Szarkel a Donec mellett, — ezek voltak a görögök legnagyobb ellenségei — azért ajánlja Konst. Porph. fiának, hogy a besenyőkkel és jászokkal szövetségben legyen, mert ezek a kazárokat féken tarthatják. A kazároktól, magyaroktól, oroszoktól nagyon óvja őt s inti, velök se házassági frigyet ne kössön, se másképp érintkezésbe ne lépjen és a görögtüzet el ne árulja nekik, mert attól félnek. (Cap. XIII.)

Művének második részében (XIV—LIII.) azon népekről szól, kik velök államjogi viszonyban voltak vagy vannak; e része néprajzi és földrajzi érdekü. Először is az arabokról (Σαρακηνοὶ) szól (XIV—XXIII., XXV.), ir Mohamedról is és az arabokról Spanyolországban, a gótokról, vandalokról, gepidákról, a Karolingekről és Itáliáról (XXVI.); Dalmáciáról, Illirikumról, Pannoniáról és elmondja, hogyan foglalták el ezeket a horvátok és szerbek (XXIX—XXXVI.), ezután szól a besenyőkről (XXXVII.), a magyarokról és kazárokról (XXXVIII—LX.), leirja a magyarok multját és őshonát déli Oroszországban, valamint jelenlegi hazájukat is, majd áttér Nagy-Morvaországra, Szvatopluk birodalmára (XLI.), azután a Dnjeszter, Dnjeper és Volga vidékére, hol a kazárokat, fekete bolgárokat, alánokat stb. ismerteti (XLII.), majd átkel a Kaukázuson és az ottani népeket és földeket leirja (XLIII—XLVI.), végre Ciprust (XLVII—XLVIII.), a thrák-illir félszigetet és a peloponezusi szlovéneket (XLIX—L.), Kis-Ázsiát és Krimet (Kerzon) ismerteti (LI—LIII.). A munka tartalma a külföld földrajza átszőve néprajzi és történelmi adatokkal, célja pedig fiának, Románnak utbaigazító kézikönyvvel szolgálni a külpolitikában. Nem akart ő kritikai történelmet vagy tudomá-

nyos néprajzot irni, hanem külpolitikai tájékoztatót; művét ilyen szempontból kell tekinteni és megbirálni. Adatai között meg kell különböztetni azokat, melyek saját korára vonatkoznak és melyek a multra vonatkoznak.

Konst. Porph. a saját korára vonatkozó adatok tekintetében jól volt értesülve. A bolgárokkal a legbensőbb viszonyban volt, a kölcsönös követségek napirenden voltak. — A magyarok 934-ben egészen Konstantinápolyig hatoltak, honnét ajándékokkal távolították el őket (Leo gramm. ed. Paris p. 506., Nestor Chron. p. 23.); 943-ban ismét betörtek s öt évre békét kötöttek (Leo u. o. 507.), a görög udvarban magyar főurak is megfordultak Βοῦλοσσούδης és Γυλας itt meg is keresztelkedtek (951.) és Theophilakt patriárcha Hierotheus szerzetest püspökké szentelte, hogy Magyarországba hittérítőül menjen (Cedrenus ed. Paris II. 636.); a görög hadseregben magyarok is szolgáltak (Konst. de Caeremon. aulae byz. II. 44. (381.). — Az oroszok 941-ben betörtek a görög császárságba; Konst. Porph. 945-ben követeket küldött Igor orosz fejedelemhez békekötés végett s ennek követsége is megjelent Konstantinápolyban, hol a békét meg is kötötték (Nestor Chron. pag. 25., hol a fontos békekötés szövege is megvan). Olga orosz hercegnő 957-ben Konstantinápolyban felvette a keresztséget és itt soká időzött (De Caerem. II. 15.); a görög seregben oroszok is szolgáltak és sok orosz kereskedő is megfordult Görögországban, mindezektől Konst. Porph. tüzetes adatokat nyert Oroszországra nézve, úgy, hogy még a Dnjeper gázló utait is pontosan leirhatta (De adm. imp. c. IX. p. 75.).

Más országokkal is élénk volt a kereskedelmi érintkezés és sürü a követségváltás. 948. október 17-kén Konst. Porph. fogadta Luitprand cremonai püspököt, az ismert krónikairót, II. Berengár olasz király követét, ki hosszasan időzött Konstantinápolyban, ettől hallhatta Hugo olasz király genealogiáját (c. XXVI.); Hugo leányát, Bertát (Eudoxia) feleségül vette Konst. Porph. fia, Román (944.); Páskál gör. követ ez ügyben soká időzött Itáliában. Konst. Porph. 945-ben követséget küldött Ottonhoz, a »frank és szász nagy királyhoz« (C. XXXVIII.); 946. máj. 31-én a kazár szövetségesek jelenlétében fogadta Al-Mumenin bagdadi emir követségét, okt. 24-én pedig a spanyol követséget (De Caeremon. II. 15.); követei Krimből átjártak a besenyőkhöz és bejárták a Feketetenger partvidékeit (C. VII. de adm. imp.); a kereskedelmi érintkezésekről is tüzetesen szól (u. i. 68., 69., 72., 74., 184. l. stb.). Mindenfelé, a hol csak árnyéka is volt a görög befolyásnak, székelt egy-egy görög ϛτρατηγος, azaz polgári és

katonai kormányzó, így Konst. Porph. idejében Thráciában, Macedóniában, Peloponezusban, Nikápolyban, Hellasban, a Sztruma mellett, Salonában, Durazzóban, Dalmáciában, Kerzonban stb. — Mindezen forrásokból sokat tudhatott meg a Görögországgal érintkezésben levő külföldről.

Kérdés, hogy a saját tapasztalásából ismert és másoktól hallott adatokat helyesen és az igazságnak megfelelően jegyezte-e fel? Ehhez egy kis kétség fér. Igy Hugo király genealogiája, melyet kétségkivül Luitprandtól hallott, határozottan helytelen (XXVI.), a mint ez egyéb e kérdésre rendelkezésünkre álló forrásokból kiderül. (Markgrafen von Tuscien. Damberger: Synchronistische Gesichichte. Regensburg, 1852. IV-ik köt. I. tábla).

A saját korát megelőzött időből való földrajzi és történelmi adatokat részben szájhagyomány, részben régibb irók munkáiból merítette, így a pyrennei félszigetre vonatkozó adataira nézve maga mondja (De adm. imp. c. XXIII—XXIV. p. 106—110.), hogy azokat a következő régi geografusokból vette: Appolodor, Herodor, Artemidor, Parthenius, Dionyz, Menander, Marcianus, Appolonius Iberus, Atheneus, Philarchus, Charax (De adm. imp. XXIII—XXIV. p. 106—110.). Sokat használta Theophanest (született Konstantinápolyban 759-ben, 780-ban szerzetes a szigriáni hegyen, meghalt mint vértanu 818. márc. 12-én, irt egy krónikát és Theodor Studites életrajzát). Konst. Porph. rendelkezésére állott egy sereg görög krónikairó és életrajziró, így a IX. századtól Genezius (813—866.), Simeon logothet, Kameniates, Nicephor patriárcha (megh. 828.); a VIII. századból Theophanes, Johannes diaconus, Theodor lektor stb., azonban soha sem említi egyiköket sem és azt sem, felhasználta-e őket vagy sem, sőt ellenkezőleg, midőn leirja, mikép foglalták el az arabok Spanyolországot, határozottan kiemeli, hogy ezt semmi görög iróból nem merítette (c. XXI.) Lehet, hogy a régebbi követi jelentésekből és a sztrategosok jelentéseiből merített, melyek kétségtelenül rendelkezésére állottak, így beszél Petron követségéről a kazároknál (834.), Synutoséról ázsiai Iberiában, kit atyja, VI. Leo küldött oda (c. XLII. p. 178.), Gábriel pap követségéről a magyarokhoz, midőn ezek még a Fekete tenger körül kóboroltak és elmondja a beszédet, melyet állítólag hozzájuk intézett, hogy a besenyők megtámadására rábirja (Cap. VIII. pag. 74.).

Sok eszköz állott Konst. Porph. rendelkezésére, de kérdés, felhasználta-e és vajjon értett-e hozzá, hogy ezeket pontosan és lelkiismeretesen felhasználja. Ezt oly esetre nézve kell megvizsgálni, melyre egyéb egykoru forrásaink vannak.

Ilyen a munka XXV-ik fejezete, melyben Theophanes nyomán a gótokról, vandalokról és gepidákról szól. Ezekről helyesen jegyzi meg, hogy csak névleg különböznek, de egy nyelvet beszélnek és egy törzsből valók, — a többiben sok a tévedés, így, hogy a gepidáktól származtak a longobardok és avarok (XXXVIII.), holott az előbbi germán, az utóbbi turáni törzs, továbbá, hogy a keleti gótok 427-ben Thrákiában telepedtek le, holott akkor zömük a Kárpátok keleti oldalán volt és csak a hun birodalom megdőltével foglalták el Pannóniát és Zeno császár csak 483-ban engedte át neki Dácia, Moesia egy részét, Thrákiáról szó sincs, még kevésbbé Afrika elfoglalásáról, melyekről Konst. Porph. beszél (Marcellini comit. Chronic. II. 300.). Theodorich 489-ben népét Itáliába vezette, hol Odoaker hatalmának megtörésével hatalmas birodalmat alapított.

Ezekből látjuk, mennyit vétett csak egy fejezetben is, pedig itt Theophanest követte. Felcseréli az évszámokat, egyik népnek azt tulajdonítja, a mit más nép vitt véghez, gyenge a régi kronologiában, Attilát az avarok fejedelmének teszi meg, ki Itáliában a »frankok« ellen küzd és előrehatol egészen Rómáig és Kalábriáig (Cap. XXVIII.); szerinte Narses patricius (meghalt 573-ban) uralkodik Beneventben és Páviában Irene császárné korában (780—802.) stb. Tehát Konst. Porph. megbizhatlan kalauz a régibb történetben, de művét nem is szánta tudományosnak, hanem csak fiának utbaigazításokat akart adni a külpolitikára nézve, — műve szoros értelemben nem történelem és néprajz, adatait mindig ellenőrizni kell más egykoru és hiteles kutfőkkel, a mely adatára pedig ilyennel nem rendelkezünk, azt gondosan meg kell vizsgálni belső kritériumai alapján.

A mit a délszlávok történetére nézve mond, arra is áll az, hogy a legtöbb adatáról egyéb görög források nem tesznek említést. Ezen fejezetben is elég tévedésre akadunk, így Diokletiánról mondja, hogy Diokleiát építette (Cap. XXIX.), holott ő maga arról, mint szülőhelyéről kapta nevét (Epitome S. Aurelii Victoris: Hist. aug. script. ed. Gruteri p. 765.); szerinte az afrikai szaracenok Szoldanos, Kalfos és Szaba vezérlete alatt elfoglalván Budvát, Roszát és Kattarót, ostromolták Raguzát, honnét Niketas közeledtére eltávoztak Itáliába, hol elfoglalták Barit, mig azt Bazilius császár szövetségesével, Lajos frank királylyal el nem vette tőlök (Cap. XXXIX. pag. 126—127.), holott egykoru krónikairók szerint (Chron. Cassin. c. VIII.; Erchempert c. XVI., XXXIII. Annal. Benevent. ad annum 871.; Joannes presbyter Chron. Venet. p. 17—19. apud Pertz Script. Germ. III. 174., 225., 246.,

252. VII.) az említett vezérek alatt a szaracének 840-ben pusztították el Budvát, Rizant, Kattarót, 841-ben foglalták el Barit, melyet csak 871-ben foglalt vissza Lajos a délszlávok segitségével csekély görög sereg közreműködése mellett. Konst. Porph. így zavarja össze az éveket, még akkor is, midőn nagyatyja tetteiről szól, kinek pedig életrajzát megirta!

A délszlávokról szóló fejezetekben (XXIX—XXXVI.) két főállítás van, hogy: a horvátok és szerbek nem őslakói mai hazájuknak, ősi honuk másfelé van; őshazájukból mai honukba Heraklius alatt (610—641.) költöztek.

A horvátok és szerbek őshazáját így irja körül: »Nagy- vagy Fehér-Horvátország Turkia mögött Frankia közelében Bagibaria mögött van. Fehér-Szerbia pedig Frankia és Nagy-Horvátország közelében Turkia mögött van és a fehér szerbek laknak az általuk Boikinek nevezett helyen.« Fehér-Horvátországról még azt jegyzi meg, hogy harminc napi járásra van a Σκοτεινὴ nevü tengertől és a besenyők könnyen betörhettek országukba. Mihály Βουσεβουτζη zahumi fejedelem a Viszla alias Dicike folyó melléki törzsből származott. A szerbek lakta Boiki vidékén, tehát a Viszla (Dicike) folyó folyt át és Fehér-Horvátország Fehér-Szerbiával határos volt.

Konst. Porph. Turkia néven Magyarországot érti; szerinte a turkok (magyarok) Pannóniában laknak (Cap. XXVII.); Szvatopluk halála után elfoglalták Nagy-Moraviát (Cap. XLI.), mely a Duna innenső felén a Szerémségben kezdődik. Országuk folyói a Τιμησες (Temes), Τούτης, Μορήσης (Maros), Κρίσος, Τιτζα (Tisza); szomszédaik keleten a bolgárok, kiktől a Duna választja el, északon a besenyők, nyugaton a frankok és délen a horvátok (Cap. XL. p. 174., XIII. p. 81. azt mondja, hogy a horvátok a hegyekig terjednek »πρὸς τὰ ὄρη«). Magyarország határait elég helyesen állapitja meg. — Frankia (φραγγία) neki a déli Horvátország és Velence közötti föld, itt kezdődik és észak felé huzódik Turkiától nyugotra. Szerinte Pipin egész Frankián és Szlovénián uralkodott. I. Otton egész Frankián és Saxonián uralkodott, neki meghódoltak a Fehér-Horvátországban hátramaradt horvátok is (Cap. XXVIII. 123—124., XXX. pag. 144.)

Sok fejtörést okozott, mit ért Βαγιβαρεία alatt, a mely mögött feküdt szerinte Fehér-Horvátország? Némelyek Babjagora hegyére gondoltak a Tátrában, mások Vagi-vari Vág lakóit értették alatta, de kétségtelen, hogy Bavaria értendő alatta, mert ezt így nevezik a X. századbeli krónikák is (Viduk I. 25. »Rex autem profectus Baioariam dimicavit cum Arnulfo.« Másutt »Baegovara«, lásd Zeuss: Die Deutschen 367. l.), maga Luitprand is így nevezi (»Arnaldus honorifice

a Bagoariis atque ab orientalibus suscipitur Francis«), ezt a szót Konst. Porph. valószinüleg Luitprandtól hallotta. Frankia alatt szembetünőleg Németországot, illetőleg keleti Frankiát érti, melynek részei Bavaria és Saxonia, néha e részeket emliti az egész helyett, de hogy ezek nevei ritkán fordulnak elő, ennek oka, hogy nem voltak politikailag önállók az ő idejében, épen úgy mint Krajna és Karantania, melyek frank tartományok voltak, de minden politikai önállóság nélkül, pedig ennek több kormányzóját Konst. Porph. idejéből ismerjük a krónikákból. (Hitzinger: Die politischen Verhältnisse Krains im Mittelalter. Mittheilungen des hist. Vereins für Krain 1856. IX. p. 34.)

Konst. Porph. emliti, hogy Fehér-Horvátország ki van téve a besenyők, frankok és magyarok beütéseinek, tehát ezekkel határos. A besenyőkről mondja, hogy országuk az Aldunától Dristri (Dristor, Derstor, Destor, Dristra Leo gramm. szerint, Dorostolus, alias Szilisztria Nestor szerint) egész Szarkeláig terjedt, mely kazár város, — tehát az Aldunától a mai Oláhországban egész a Donig, a mai déli Oroszországon át terjedt, nyolc vidékre oszlott, melyek közül négy a Dnjeper innenső és négy annak tulsó felén volt. Konst. Porph. szerint az oroszok a Dnjeper felső részén laktak, fővárosuk 882 óta Kiev, melyre a Dnjeper középső és alsó részén lakó besenyők gyakran rajtaütöttek. A besenyők délnyugoti vidékeit elég pontosan irja körül, felemlítve két folyójukat, Prutot és Szeretet — mindebből kiderül, hogy a besenyők országa az Aldunától a Fekete-tengerig, másfelől a keleti Kárpátoktól Erdélyben a Dnjeszterig és Közép-Dnjeperig terjedt, egész a Donig.

A mi a Boiki vidéket illeti, ezt Safarik Βοΐκη γῆ, Bojok föld, Bojo hemum, Bohemia, a mai rusnyák bojok földének tartja keleti Galiciában a Dnjeszter forrásától e folyó mentében egészen a Prutig. (Slov. starož. p. 638—639.) Zeuss azt hiszi, hogy e név használatában Konst. Porph. összetéveszti a déli szerbeket az északiakkal (Lausitz, Lužička.) — A Σκοτεινη tenger is sok találgatásra adott alkalmat. Banduri kommentárjában egyszerüen »mare nigrum«-nak, Fekete tengernek mondja, de kétségtelenül téved, mert Konst. Porph. számtalanszor említi a Fekete tengert (Πόντου θάλασσα), de soha nem nevezi Szkoteini tengernek, tehát világos, hogy mást gondolt e név alatt. Ez az északi vagy Balti tenger, melyet a kimberek is »mori morusa«, azaz »mare mortuum«-nak neveztek. Brem Ádám (megh. 1076-ban) a Balti tengert »mare scythicum«-nak nevezi (Hist. eccl. II. c. 10. Skot-eine talán »scythicum« is), — ezt megerősíti az is, hogy a Visz-

tula is a Balti tengerbe ömlik, mely mellett Konst. Porph. szerint a fehér szerbek (Zahumljani) valaha laktak. Az, hogy Fehér-Horvátország harminc napi járásra volt e tengertől, mutatja, hogy őshazájuk elég távol volt az északi tengertől. Egy részök délre költözött uj hazába, »a megmaradt fehér horvátok pedig Frankia mellett laktak, továbbra is saját fejedelmök (αργων) alatt és meghódoltak I. Ottónak, Frankia és Saxonia nagy királyának« (C. XXX. p. 144.).

A X. században több törzs viselte a horvát nevet, így kettő a cseh Polábiában, a Morva folyóig. I. Ottó és Benedek pápa a prágai püspökség alapítására vonatkozó oklevelében (973.) ez áll: »ad aquilonem hi sunt termini: Psovane, Chrouati et altera Chrovati« (Cosmas: Chron. Bohem p. 167.), ez említtetik Vencel szláv életrajzában is (Miklosics: Slav. Bibl. II. 275. l.). A csehországi Horvátországban ezen városok voltak: Ljubica, Chlmec, Zsitomjer, itt uralkodott a Szlavnikovac és Dobroszlavics család, az előbbiből való sz. Vojtjeh (megh. 997.) és Radim, kiknek nagy érdemeik voltak a magyarok megtérítése körül. Hogy Polabiában ezen időben sok horvát lakott, az kiderül a sok »horvát« nevü helységből, melyet a X. és XI-ik századbeli oklevelek említenek (Safarik: Slov. Starož. 920—921. l.). Mindezekből kiderül, hogy ezen horvátok a Szála és Elba (Albi, Laba) mellett laktak, vegyesen a polábi szerbekkel még a VIII. században is. (Einhard: Annal. ad 782. »Sorabi Sclavi, qui campos inter Albim et Salam interiacentes incolunt.« Pertz: Script. germ. I. 163. Adam Brem u. o. cap. I. »prater eam partem, quae trans Albim supra incolitur a Sorabis.«)

A polábi szlávok ellen I. Ottó irtóháborut viselt, a sok kis törzset egyenkint leigázta s fejedelmeiknek némi árnyékhatalmat meghagyott; hogyan jártak el velök szemben, mutatja Gera őrgróf esete, ki 30 zsupánt vendégségbe hivott s kivégeztetett, csak egy menekült élve (Witikind: Annal. Sax. II. ad ann. 940.). E harcokat leirja Safarik (Slov. Starož. pag. 852—855.). I. Ottó beszélte a szláv nyelvet, noha nem szivesen használta (Witikind u. o.: »Romana lingva sclavonicaque sciebat loqui, sed rarum est, quod earum uti dignaretur«), megszaporította az őrgrófságokat, hogy a leigázott szlávok felkeléseit megakadályozza és uj püspökségeket alapított, hogy német papokkal megtérésöket és elnémetesítésöket elősegítse. A horvátok Polábia északibb részeiben, a szerbek mellettök kelet felé laktak. E nagy Szerbiáról mondja a IX. századbeli bajor geografus 866—890 közt: »Zeriuani (Serviani), quod tantum est regnum ut ex eo cunctae gentes Sclavorum exortae sint, et originem, sicut affirmant, ducant.«

(Az emerami zárda kézirata a XI-dik század végéről, most a müncheni könyvtárban van; egy részét közli Safarik szláv régiségeiben, Slov. Starož. 980—981. lapon és Zeus: Die Deutschen 600—601. lapon). Ezek azon szerbek, kik Konst. Porph. szerint az oroszok adófizetői és Kievben jártak főnökeik (De adm. imp. IX. pag. 79.). Szerinte a horvátok a magyarok mellett a hegyekben laktak (C. XIII. pag. 81.), itt csak az északi horvátokat érthette és így ezek a Kárpátokon tul a mai Galiciában lakhattak (Nestor: Chron. pag. 7.), — a horvátok e földjéért még a X-dik században is harcoltak Vladimir orosz fejedelem és a lengyel I. Boleszláv (Nestor: Chron. pag. 74. és a lengyel Dlugosz: Hist. polon. I. pag. 123. ed. Krause).

Konst. Porph. közlései szerint az ő idejében horvátok és szerbek laktak a Kárpátokon tuli sikságon, a Szálától egész a Dnjeszterig: horvátok és szerbek a Sala és Elba mentében I. Ottó főhatósága alatt, horvátok a cseh Polábiában és tőlök keletre szerbek, kik orosz adófizetők voltak; a »bojki« név alatt pedig a keletgaliciai rusnyákok értendők. Kérdés, az északi szlávok, horvátok és szerbek azonos törzsüek-e a délvidékre költözöttekkel, illetőleg a déli horvátok és szerbek tényleg ezen északiaktól költöztek-e le mai honukba?

Több egynevü szláv törzset találunk egyidőben északon és délen. Bodrigok laktak a Balti tenger és az Elba közt északon és a mai Bodrogmegyében Dél-Magyarországban; morvák (moravaiak) a felső Morva mellett és a bolgáriai Morava mellett; milcsánok Polábiában felső Lausicban és Moldvában, a Milkov folyó mellett, hol a középkorban a milkovi püspökség volt stb., — de ebből csak gyanítható törzsrokonságuk, de még nem tekinthető beigazoltnak. Igy áll ez az északi és déli horvátok és szerbekre nézve is. E kérdések nagy óvatossággal tanulmányozandók.

A »Szrb« szó Safarzsik helyesnek látszó magyarázata szerint annyit jelent, mint: rokon, nemzetség, nemzet (Slov. Starož. 151—153. lap); a horvát (Hrovat, Chruuat, Chroat) a legrégibb horvát, latin és görög oklevelek irása szerint »hegyvidék«, »hegyvidéki lakos« jelentésü. Az északi szerbeknek nyomuk megmaradt északon Lausicban; az északi horvátokról azt hitték, hogy nyomtalanul eltüntek, azonban Lebedkin M. az ő statisztikai jelentéseiben Nyugat-Oroszországról (Az orosz földrajzi társaság jelentései. Pétervár, 1861. III. köt.) felemlíti, hogy a drevljánok, krivicsek, volinok és tivercek mellett 17,228 horvát lakik, kik bár ma oroszul beszélnek, de oly tájszólásban, mely őket az összes kis-, nagy- és fehér-oroszoktól megkülönbözteti.

Konst. Porph. az északi és déli horvátokat és szerbeket egy törzsbelieknek tartja. A déliek e vidékek őslakói nem lehettek, mert a hetedik század előtt nyomuk sincs a délvidéken és a balkáni félszigeten, Plinius, Ptolomaeus és Strabo apróra elősorolják Pannónia és Illiria népét, de náluk horvátokról és szerbekről szó sincs, — ellenben Plinius és Ptolomaeus ismerik az északon lakó szerbeket (Hist. nat. VI. 7. »A Cimmerio accolunt Maeotici, Vali, Serbi«).

Konst. Porph. felfogása mellett, hogy a horvátok és szerbek északi őshazájukból költöztek délre, mai honukba, a következők szólanak: 1. A történelmi korszakban nincs példa rá, hogy valamely déli nép északra költözött volna, — az ellenkezőre sok példa van (a németek közül a gótok, vandalok, longobardok stb., a szlávok közül az egykoru Prokopius, Menander, Theophylakt tanusága szerint a thráciai és macedóniai szlovének). 2. A horvát és szerb nyelvben sok oly szó van, mely csak a litván nyelvből magyarázható meg, — a többi szláv nyelvből nem. Ebből következik, hogy valaha a litvánok mellett kellett lakniok. 3. A Kárpátokon tuli vidéken sok oly helyrajzi név van, melyet a mai Horvátországban és Szerbiában is találunk, így Cetina folyó van Dalmáciában és Oroszországban (a Bugba ömlik); Szán, Szána folyó Galiciában, Krajnában és Boszniában: Bisztrica keleti Galiciában (a Dnjeszterbe ömlik), Krajnában, Horvátországban, Boszniában stb. Érdekes, hogy minden áttelepülő nép átviszi őshona helyrajzi neveit uj honába, — így az ujabb időben is azok a szerbek, kik Mária Terézia alatt a Szerémségből és Magyarországból a Dnjeper mellé költöztek, uj telepeiket így nevezték el: Szlankamen, Mosorin, Vukovár, Feldvár, Versec, Pancsevo, Kanizsa stb. 4. A görög Chalkokondylas (Ed. Paris I. 17. l.) és a régibb délszláv irók egyhangulag azt vallják, hogy a szerbek a Kárpátokon tuli vidékről költöztek délre, mai hazájukba és Tamás spalatói fődiákonus még világosabban szól: »de partibus Poloniae« (Hist. Salonit. c. VII. ed. Schwandtner pag. 541.).

Konst. Porph. a délszlávok mai hazájának határait az ő korában (949.) így állapítja meg: »Saját zsupánjaik alatt laktak a következő vidékeken: Neretva vagy Pagánia, Zahumje, Travunija vagy Trebinje, Duklja vagy Diokleia, Szerbia és Boszna. Ő jobban ismeri a tengermelléki vidékeket, mint a szárazföldi belső részeket. Szerinte Szerbia határai: északon Horvátország, nyugatról Neretva (Narenta), Zahumje és Dioklea, délen Bolgárország; az általa felsorolt szerb városok a középkori Rásában fekszenek, — úgy hogy az ő Szerbiája a Drina alsó részén, a Lim, Ibar és Rasa mellett van.

Horvátország határait nem állapítja meg oly pontosan, leirásából kiderül, hogy ezt az ő idejében a szávamelléki Pannónia és a Szerémség képezte, hol a Duna választotta el egyrészről a magyaroktól, másrészről a bolgároktól. Nagyon meg kell különböztetni a X. század közepén Konst. Porph. korában levő Horvátországot a VII-ik századbeliektől, midőn beköltöztek.

Konst. Porph. több heyütt mondja a beköltözött horvátokról, hogy elfoglalták Dalmáciát, Illirikumot és Pannóniát. (A főhely erre nézve De Adm. imp. XXX. p. 144.) Azonban ezen elnevezéseknek különböző időben nagyon különböző volt az értelme, hogy Konst. Porph. mit értett alattuk, az művéből megállapítható. Dalmáciát kétféle értelemben vette; midőn egyszerüen e nevet használja, akkor a saját korabeli bizánci Dalmáciát érti alatta, mely állott a partvidék városaiból (Raguza, Spalató, Trau, Kattaró és Zára) és némely szigetekből (Veglia, Arbe, Absari); lakóit mindig »Romanoi« néven nevezi, mig neki a görögök, »Romaioi« — egy Zárában lakó sztratégos volt hadi és politikai feje, a községi közigazgatást maguk a városok autonom módon intézték el, — ezt a Dalmáciát mindig gondosan megkülönbözteti a mögötte elterülő területektől és lakóitól (C. XXIX. p. 128.). A tágabb értelemben vett Dalmáciát így irja körül: »Dalmácia valaha kezdődött a durazzói határnál vagy Antivárinál (Bar) és egész az isztriai hegyekig terjedt, szélességben pedig a Dunáig«, — eszerint az a Bojana, Iszter, Adriai tenger és Duna között terült el. »A Dunántul laknak a turkok« (magyarok). Ezek szerint Dalmácia egész a Száva torkolatáig terjedt és magába foglalta a Szerémséget is; Konst. Porph. ezen felfogását több más bizanci krónikás és geografus is megerősíti.

Hogy mit értett »Pannónia« alatt, az a bizanci császárság tartományairól irt művéből derül ki, mely tulajdonképen kivonata Hierokles grammatikus »Synekdema« cimü művének, ki utleirását Justinian korában (527—565.) irta (Ed. Bonn. pag. 393.), szerinte Pannónia, mint bizanci tartomány, Szirmium és Basiana városok között terült el; e meghatározást Konst. Porph. is elfogadja (De them. II. pag. 56.), de e két határvárost nem említi fel, mert azok jelentősége a X. század közepén már nagyon alászállott, — azt mondja, hogy ez a Száva, Dráva és Alduna között terült el; ő tehát »Pannónia« alatt Alsó-Pannóniát érti.

Nehéz dolog az »Illiricum« megállapítása, mert ezt a legkülönbözőbb értelemben használják a bizanc irók. Konst. Porph. itt is Hieroklest követi (De them. II. p. 49.). Gyakran

a tágabb értelemben vett Dalmácia egyértelmü az Illiricummal, de Konst. Porph. ezt nem teszi, hanem Illiricumnak mondja Macedónia egy részét, melynek főhelye Στόβοι; az elsorolt illiricumi városok sorában felemlíti Ζαπαρα-t, ez valaha püspökség volt és a felső Vardar mellett Szkoplje körül volt a régi Dardániában, eszerint ez az Illiricum a durazzói tartománytól keletre feküdt. Ebben megerősít az is, hogy midőn leírja (De them. II. 57.), mikép osztotta fel a birodalmat Nagy Konstantin három fia közt, azt mondja, hogy Konstanc kapta azon területet, a mely »Dyrrachium- és Illiricumtól kezdve terül el és Hellast«. Ily értelemben veszi az Illiricumot számos biz. krónikás is.

Ezekből kiderül, hogy Konst. Porph. elég jól volt értesülve a délszlávok lakta területekről, mert ezek az általa megállapitott határok közt, kevés eltéréssel ma is laknak. Kérdés, jól volt-e értesülve azon időpontról, mikor költöztek le őshonukból mai hazájukba?

Konst. Porph. két szláv betörésről beszél: »a szlávok vagy avarok (obri) ötszáz évvel az ő kora előtt (tehát 449-ben) átkelve a Dunán, csellel elfoglalták Szalonát (Solun) Dalmácia fővárosát és az egész országot, kivéve a partvidéki városokat (Raguza, Spalató, Trau, Zára) és Veglia, Arbe, Absari szigeteket, vagyis a »bizánci Dalmáciát«, — azután elmondja, hogy a horvátok és szerbek Heraklius alatt (610. okt. 6.—641. marc. 11.) miképen foglalták el mai hazájukat.

Az elsőre nézve Konst. Porph. elbeszélése szerint Dalmáciát 449-ig Bizánc birta s lakói »románok« lakták, ekkor a szlávok, a kik avarok (Σκλάβοι οἱ Ἄβαροι) foglalták el, kik ezt a VII-ik századig birták, a mikor a horvátok és szerbek hatalmába került. Ez elbeszélésben először is téved az avar invázió idejére nézve. (Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmacien. Wien, 1856. 8—10. lap.) Azután téved abban, hogy az avarokat (Nestor: Chron. p. 6. Obri) szlávoknak mondja, — ő ugyan ismerte e harcias törzs viselt dolgait Priscus, Menander, Theophilakt stb. műveiből, de mellékesnek tartotta arra vigyázni, milyen eredetüek. Ez az avar beütés 598-ban történt, midőn negyven várost pusztitottak el Dalmáciában és Theophilakt oly részletesen ir e hadjáratukról (Lib. VII. c. 12.), hogy igazán csodálatos, hogy Konst. Porph. ezt nem vette tekintetbe. De az avarok ekkor sem alapitottak tartósabb birodalmat és Szalonát sem pusztitottak el, mi kiderül I. Gergely pápa leveleiből, melyeket 591—599-ig irt Natalis szalonai érsek fegyelmi ügyeiben (Mansi: Collect. concil. IX. 1065., 1090., 1091—1093., 1119., 1139., 1166., 1183.; X. k. 83., 17., 112., 118. 205.), melyekből kiderül,

hogy Szalona 599-ig még épen fennállt és bizánci uralom alatt állott, tehát 600-ig szó sem lehet avar uralomról Dalmáciában; 600-ban azonban barbárok »de Sclavorum gente« nagyon fenyegették Dalmáciát (l. Gergely levele Maxim szalonai érsekhez 600. jul. Mansi u. o. X. 231.). Mi történt azután 600—640-ig Dalmáciával, arról a kortársak hallgatnak, csak azt tudjuk, hogy 641-ben ott a kereszténység nagy veszélyben forgott, mert a dalmát eredetü IV. János pápa (640—642.) Márton apátot Isztriába és Dalmáciába küldte, hogy ott a rabságba került keresztényeket kiváltsa és a szentek ereklyéit összeszedje és Rómába hozza. (Vita Joannis IV. ap. Anastas. de vitis rom. I. 123.) 600—640-ig sehol szó sincs a biz. császárság valamely dalmáciai prokonzuláról, prefektusáról vagy strategosáról, tehát ezen ország kétségtelenül pogány kézben volt. Dalmácia uj urait és lakóit az egykoru irók »szláv« néven nevezik, Konst. Porph. »horvátok és szerbek«-nek mondja. Mindezekből az derül ki, hogy az avar invázió 600-ban lehetett és a horvátok és szerbek honfoglalása 640-ben befejezettnek tünik fel.

Konst. Porph. Dalmáciára vonatkozólag azt irja: »Az avarok (szlávok) elfoglalták (449.) Dalmáciát, lerombolták Szalonát és Epidaurust, mire a román lakosság felépítette Spalatót és Raguzát. A horvátok és szerbek ekkor még Nagy-Horvátországban és Nagy-Szerbiában laktak. A horvátok egy törzse, öt fivér (Klukás, Lobelos, Kozentses, Muchlo és Hrovatos) és két nővérök (Tuga és Buga) népökkel Dalmáciába költöztek és ott az avarokat találták«. Ezek a horvátok Herakliushoz menekültek abban az időben, mikor az avarok a románokat kiüzték Dalmciából, mely »teljesen el volt pusztítva«. »Ezért a horvátok e császár parancsára fegyvert ragadtak, kiüzték e vidékekről az avarokat és letelepedtek földjükön, melyen még ma is (949.) vannak.« A szerbek ekkor még Nagy-Szerbiában laktak, de midőn a szerb fejedelemség két fivér kezére került, a második (tehát az ifjabb) a nép felét magával vitte és elmenekült Heraklius császárhoz, ez lakóhelyül kijelelt nekik oly helyet, mely valaha bizánci uralom alatt volt, de mely akkor az avar beütések folytán el volt pusztítva. (De adm. imp. XXX—XXXII.)

Az, hogy a mai délszlávok uj hazájukba Heraklius meghivására jöttek volna és azt, mint az ő szövetségesei, vagy neki meghódolt nép foglalták el, melyet ez adományozott nekik és hogy a görög fönhatóságot elismerték volna és csak a gyenge császárok alatt igyekeztek volna magukat függetleníteni, — mindezen állításai Konst. Porph.-nak egyszerüen nem igazak! A horvátoknak uj hazájukba utat nyi-

tott a görög császárság gyengesége, az avarok sikerei ezzel szemben, Mauricius alatt, Phokas küzdelmei a perzsa Kozroessel és elégedetlen alattvalóival — ilyen szorongatott állapotban vette át Heraklius a trónt. A közeledő horvátok ellen az itáliai exarcha és a dalmát prokonzul fegyverrel ellentállott (Mansi X. 117. lap, hol 598-ban Gergely pápa Kallinikus itáliai exarchának szerencsét kiván a szlávok legyőzéséhez, e harc valószinüleg Isztriában volt, mely az itáliai exarcha alá tartozott), a papság és a pápa rettegett, midőn Dalmáciába léptek, — mindez bizonyítja, hogy nem mint görög szövetségesek vagy alattvalók, hanem mint ellenségek jelentek meg. Tamás spalatói főiákon szerint heves harcok voltak Dalmáciában Bizanc és a horvátok közt, e harcban pusztult el Szalona és Epidaurus, melyek 600-ban még fennállottak, — csak a VII-ik század második felében vannak ezek már elpusztulva, midőn a szalonai érsekséget már Spalatóba áthelyezettnek találjuk. (Hist. Salon. VII—XII.) Ezek nagyon figyelemre méltó körülmények.

Mindezekből következik, hogy a jövevény horvátok és szerbek Dalmáciában a bizánc sereggel, Pannóniában pedig az avarokkal hadakoztak. E harcias nép seregének nagyrészét kutriguri hunok, legnagyobb részét pedig szlávok képezték. A kortársak tanusága szerint az avar sereg elővédét szlávok képezték (Tredegar. c. 48.), midőn az avarok Konstantinápolyt ostromolták (626.), a Khagán a legveszedelmesebb helyekre szláv gyalogságot állított (Chron. Pas. Paris, pag. 383.), hajóikat is szlávok készítették (Theophil. VI. 3.), — midőn azonban az avarok hatalma hanyatlani kezdett, akkor tőlük a szlávok lassan elpártoltak. Már 600 körül, midőn a Khagán Szalonát ostromolta és seregét dögvész pusztította, a Mauriciussal kötött békében kikötötte, hogy a bizánc seregeknek nem szabad átlépni a Dunát (az avar birodalom határa délfelé), kivéve, ha a szlávok ellen akar hadakozni! Tehát a rengeteg számu szlávság, noha még az avarokkal tartott, már ekkor is félelmes volt az avarok előtt, — a szakadás közöttök nyilvánvalóvá Konstantinápoly ostromakor lett, azután rohamosan hanyatlott az avar birodalom. Csehországban Szamo szláv vezér függetlenítette magát tőlük és birodalma határait messze délfelé terjesztette, kétségkivül, hogy a Szávamenti horvátok is ekkor függetlenítették magukat az avaroktól és a VII-dik század közepén az egykor oly hatalmas Avaria a Duna-Dráva közére szorult, de ott elég erős volt ahhoz, hogy Nagy Károlynak nyolc évig kellett erőlködnie, mig végre hatalmukat egészen megtörte (Vita Caroli Magni c. XIII.).

Kétségkivüli dolog, hogy a horvátok és szerbek nem Heraklius hivására, ennek uralkodása alatt hagyták el Kárpáton tuli őshazájukat, hanem onnét már az V. vagy VI-ik században kezdtek délfelé huzódni. Az teljes képtelenség, hogy ők pár év alatt átküzdhették magukat az avar és egyéb népeken át a Kárpátoktól egészen az Adriáig és a Skutari tóig, — nevök sokáig lappangott s csak akkor került felszinre, midőn a VII. század derekán a délvidéken uj országot alapitottak. A mit Konst. Porph. a beköltöző öt horvát fivérről és két nővérről mond, az csak mese, melyet horvát népdalból vagy népmeséből meritett. E fivérek egyike állitólag Hrovát nevet viselt, ki őse volna a horvátoknak. A népmese minden nép ősét a maga nevéről nevezi el (Leh, Cseh, Horvát, Magyar stb.).

A VIII-ik századig kevés, vagy semmi egykoru feljegyzésünk sincs Konst. Porph. adatainak megbirálására s így itt belső kritikai okoskodásokra vagyunk utalva; a VIII. századtól Konst. Porph. koráig, azaz a X-dik század közepéig e tekintetben nincs panaszra ok. E kor horvát vonatkozásu forrásai a következők:

a) A laureshami krónika 703—803-ig (Pertz.: Mon. Germ. SS. I. 22—39. lap.) — *b)* Einhard krónikája 741—829-ig (u. o. I. 135—218. l.); irója a hires Alkuin tanítványa és Nagy Károly tanulótársa és tanácsnoka volt; művében egész 789-ig egy kis javítással követi a laureshami krónikát, azontul pedig 829-ig saját kora történetét irja meg, melyben neki is nagy szerep jutott. — *c)* Megirta még Nagy Károly életrajzát is (Vita Caroli, ugyanott II.). Meghalt 839-ben mint Nagy Károly fiának, Lajosnak tanácsadója. — *d)* Vita Ludovici imperatoris (u. o. II. 590—603. lap), megirta Thegan treviri püspök. — *e)* Vita Ludovici imper. (u. o. II. 607—648. l.), irója ismeretlen, de udvari ember és a császár ismerőse lehetett. — *f)* Fuldai krónika (u. o. I. 343—415. lap) négy részből áll, külön iróktól, de kortársaktól a leirt időre nézve; 780—838-ig irta Eginhard; 838—863-ig irta Rudolf szerzetes; 863—882-ig és 882—901-ig irta két ismeretlen, az utóbbi a tartalomból itélve bajor volt. A többi frank krónikás a délszlávokra nézve, különösen Konst. Porph. művének megitélésére nézve kevesebb jelentőségü. — *g)* Chronicon Venetum (u. o. VII. 1. l. Kézirata a vatikáni könyvtárban M. S. C. n. 440., 5268.). Irója valószinüleg azon Joannes Diaconus, ki Urseolo Péter doge szolgálatában állott és többször követségben járt III. Otto császárnál. 980—1008 között iródott. Fontos azon része is, mely a velencei köztársaságnak viszonyáról a horvátokkal és a dalmát városok-

kal a IX. és X-dik században szól. Sokkal értékesebb Dandolo krónikájánál, ki az előbbit kizsákmányolta és három századdal később iródott.

A X-dik század közepe előtti időből való oklevelek: *a)* Tripimir horvát fejedelem adománylevele a szalonai egyháznak (Lucius De regn. Dalm. II. c. 2.). Ez 852-ből való, nem 838-ból, mint Lucius vélte. — *b)* Mutimir nagyzsupán adományleve 892. szept. 28-ról. — *c)* András zárai prior (polgármester) oklevele (Luc. u. o. VI. c. 4.), ezt Lucius tévesen 908-ra teszi, pedig az indictio VII. szerint csak 919-ből való lehet, mikor Constantin maga uralkodott, nem 934-ből való, mikor Románnal együtt uralkodott. Az oklevél csak Constantint emliti (regnante Constantino). — *d)* A 925-iki spalatói zsinat iratai (Farlati Illyr. sacr. III. 92—97. lap), melyeket elég alap nélkül Lucius hamisítványoknak tart. — *e)* V. Miklós pápa (858—867.) levele a nonai (nini) püspökhöz (Decret. Gratiani III. dist. I. c. 8.). — *f)* VIII. János pápa levelei Montomero duci Salvenicae (vatikáni levélt. nr. 4886.), ez valószinüleg 892-ben kelt és Mutimir szerb fejedelemnek, Vlasztimir fiának szólott, kit Konst. Porph. is említ (De adm. imp. XXXII. p. 155.); Szedeslav horvát fejedelemhez 879 májusban; Theodosius nonai püspökhöz 879 juniusban; Branimir horvát fejedelemhez 879. junius 7.; a horvát papsághoz és néphez ugyanakkor; a dalmát püspökökhöz és városokhoz 879. junius 10.; Branimir horvát fejedelemhez és az összes néphez 880. (A vatikáni titkos levéltárban. Kiadta Mansi: Coll. conc. XVII. 119., 124—126., 129., 143., 209. lap.) — *g)* VI. István pápa (885—891.) levele Theodosius nonai püspökhöz (Ivanis decr. VIII. 59. l.) — *h)* X. János pápa levelei (Farlati u. o. III. 93., 94., 101. l.). Itt tehát már közvetlen forrásaink vannak.

Ezen forrásokból Konst. Porph. sok hiánya pótolható és előadása ellenőrizhető. A frank krónikákból látjuk, hogy a horvátok egyideig frank főhatóság alá tartoztak, hallunk részleteket a Szávamelléki Horvátországról, melyet Konst. Porph. csak névről ismer. A velencei krónikákból megismerjük a harcot, melyet Velence a horvátokkal vivott a dalmát városok birtokáért. Az oklevelek egyrésze Horvátország belső viszonyait, másik része az egyházi állapotokat ismerteti meg velünk. Mindannyi fontos azért is, mert kiigazíthatjuk Konst. Porph. számos chronologiai hibáját, mely iránt kevés érzéke volt, főkép a fejedelmek és zsupánok tekintetében, — a horvátok multja ez utóbbi tekintetben sokkal világosabb a szerbekénél, mert azok ezeknél sokkal korábban jöttek érintkezésbe a nyugattal és a római székkel.

Rácski végezetül táblázatosan kimutatja (Književnik I. 75. l.) a horvát nagyzsupánok névsorát, összehasonlítva Konst. Porph., a krónikák és oklevelek ezekre vonatkozó adatait, mindenütt megtartva az illető források irmodorát az egyes nevekben, — ezekből azután a táblázat negyedik rovatában egy kiegészített névsort ad hiteles évszámokkal. Konst. Porph. nem tudja, hogy e nagyzsupánok egymással rokonságban voltak-e; Rácski egybeállítja (u. o.) azokat, kikről ez valószinü. Konst. Poprh. tudja, hogy a pannóniai horvátoknak saját fejedelme (archon) volt, ki a horvát nagyzsupánnal baráti szövetségben volt (De adm. imp. XXX. 144. lap), de névleg nem említi a szávamelléki (délpannóniai) horvátok egyetlen fejedelmét sem, — a frank krónikákból ismerjük a hős Liudewitus (818—823.) nevét, ki a frank-horvát harcok alkalmával 822-ben Sziszeken volt. Ennek halála után a szávamelléki Horvátország valószinüleg közvetlen frank uralom alá került. — A frank krónikákból tudjuk azt is, hogy 838 után alsó Pannónia drávántuli része a Balaton körül frank főhatóság alatt egy szláv hercegséget képezett, melynek élén »Priwina« állt, — ez 849. okt. 12-én e tartományt Lajos királytól mint tulajdonát kapta. Priwina után (861.) uralkodott fia, Kocel. A Dráva és Száva között 884-ben uralkodott Brazlavo (Ann. Fuld. ad ann. 884.). Konst. Porph. idejében ez a szávamelléki Horvátország egész Magyarország határáig már nem volt önálló, hanem a horvát nagyzsupán alá tartozott.

Rácski (Knjiž. I. 76. l.) összeállítja Konst. Porph. alapján a szerb nagyzsupánok sorrendjét; azok korát évszámmal jeleli, kik a bolgár fejedelmekkel harcoltak, mert ez utóbbiak korát a görög krónikák alapján pontosan meg lehet állapítani. — A travuniai (trebinjei) zsupánok közül Konst. Porph. csak azokat említi, kik a szerb nagyzsupánok családjaival összeházasodtak. — A zahumljeiek közül csak Mihály zsupánt és ennek apját ismeri, kikhez X. János pápa levelet is irt. Konst. Porph. kortársai a szláv uralkodók közül: Tomiszláv horvát nagyzsupán, kit nem említ, mert független volt Bizanctól, Cseszláv szerb nagyzsupán prokonzul és patricius és Mihály zahumljei nagyzsupán.

II. Honi krónikások. 1. Presbyteri Diokleatis regnum Slavorum. A szláv krónikairás a XII-ik században kezdődik. Legelső közöttük Nestor kievi szerzetes (1056—1116.). Megirta Kiev város történetét és kapcsolatba hozta vele Oroszországét a légrégibb időtől a saját koráig. (A szentpétervári XIV-ik századbeli kézirat alapján kiadta Miklosics: Chronica Nestoris. Bécs, 1860. Szövege orosz). — A legrégibb cseh

krónikás Kosmas, ki 80 éves korában, 1125. okt. 21-én halt meg. (Petzel és Dobrovski: Scriptores rerum Bohemicarum. Prága, 1783., Pertz.: Scriptor. Germ. IX.) — A legrégibb lengyel krónikás, Martin Gallus, munkáját 1110—1135 közt irta és hona történetét 825—1118-ig irta meg. (Kiadta Bantkie J. V. Varsó, 1824.) E két utóbbi mű latin volt.

Lucius 1666-ban a »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex« (Amsterdam, 1666.) cimü művében a 439—443-ik lapon kiadta először a »Presbyteri Diokleatis Regnum Slavorum« cimü horvát krónikát. Ujból kiadta fejezetekre osztva Schwandtner J. G. (Scriptores rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746—1748. Itt ezt idézzük). Egyik kiadás sem kritikus és főkép a tulajdonneveket ferdíti el. Szerb fordítása megjelent a Letopisban (Buda, 1853. XXVII.). E horvát krónika cime annak szövegéből van merítve, irója a diokleai érsekség papjait testvéreinek mondja és tárgyát így jelzi: »Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum«. Tehát irója a diokleai érsekség papja és magáról azt mondja, hogy művét élemedett korában irta »vim inferens meae ipsi senectuti«, győzedelmeskedve aggkorán.

Diokleát már Plinius és Ptolomeus a dalmáciai városok sorában említi; itt már az V-dik században püspök székelt. I. Gergely pápa 602-ben kelt iratából tudjuk, hogy ekkor Diokleatus episcopus valami Pál volt, kit azonban vétségeért elmozdított és helyébe Nemesiust tette püspökké és e rendeletének végrehajtását Konstantin scardonai (Scodritanus, Skadar) püspökre bizta (Mansi: Collect. conc. X. 329—330. l.). 602 után nincs nyoma diokleai püspöknek; e várost egy sors érte Szalonával és Epidaurussal, elpusztult a horvát betöréskor. A várost tulélte a diokleai tartomány (zsupanija); Konst. Porph. határait a X-dik század közepén így állapítja meg: kiterjedt Kattarótól Antiváriig a tenger mellett, befelé pedig a rasai (szerb) zsupániág, úgy, hogy körülbelül a mai Montenegróval azonos. E területen belül volt Dioklea városa, valószinüleg ott, hol a Zeta a Morácsába ömlik, hol ma is sok rom van, melyet a nép maig »Dukljan-grad« (Diokleavár) néven nevez, e romokból épült a mai Podgorica. E város régi története nagyon homályos. VI. Leó császár (886—907.) a durazzói érsekséghez tartozó püspökségek közt ötödik helyen megnevezi a diokleai püspkséget és külön a 12-dik helyen az antivári püspökséget. II. Sándor pápa 1067-ben így ir: »Petro archiepiscopo Diocliensis atque Antibarensis ecclesiae«, — tehát ekkor e két egyházmegye már egyesítve volt mint érsekség, székhelye Antivári volt, mert Diokleát a X-ik században a bolgár-török harcok idejében másodszor

és végleg elpusztították. E szerint e krónika irója Antivári-ban volt pap és krónikáját is valószinüleg itt irta.

A krónika korát megállapíthatjuk abból, hogy meddig terjed elbeszélése. Végső (XLII-ik) fejezetében elmondja, hogy Radoszláv, Gradinja fia, elment Konstantinápolyba, hol Emánuel császár nagyon szivesen fogadta és visszaadta neki országát, Diokleát. Radoszláv ellen lázadás támadt, melyben elvesztette Zeta és Trebinjét, melynek urává Desa, Uros fia lett, mig Radoszlávnak és fivéreinek maradt a tengerparti vidék (maritima regio) és Kattaró egész Skutariig. Ezzel végződik a krónika. Itt Emánuel Komnenos császárról van szó (1143—1181.). Minthogy a krónikás egyetlen szóval sem emliti e császár magyarországi hadjáratát, Dalmáciában viselt háboruját, a szerb dolgokba való nagyobbmérvü beavatkozását, nem szól Nemanja Istvánról, az uj szerb dinasztia alapítójáról, — világos, hogy a krónika 1153 előtt iródott. Ezt bizonyítja az is, hogy ott, hol a szalona-spalatói érsekségnek alárendelt püspökségekről szól, nem emliti a zengi és korbáviai püspökségeket, melyek 1185-ben alapíttattak és neki még Zára püspökség, holott az 1154-ben már érsekség volt, — tehát világos, hogy 1154 előtt, vagyis 1143—1153 közt iródott.

Fontos kérdés az, mennyi hitelt érdemel ez a krónika, melynek tartalma a következő: Anasztázius bizánci császár (491—518.) és II. Gelasius pápa (492—496.) idejében, tehát az V-dik század végével Szenulád gót király halála után, három fia közül a legidősebb, Brus követte apját a trónon és maradt északi hazájában (Lengyelországban), a két ifjabb, Totilas és Osztroyllus a nép nagyrészével délnek indult, elfoglalták Pannóniát és elérkeztek »in Templana«. Ezt meghallotta a dalmát király és segélyül hivta az isztriai királyt és rátámadt a gótokra, de legyőzetett és serege romjaival nagynehezen Szalonába (Solin), székvárosába menekült. (I., II. f.) Ezután Totilas és Osztroyllus két részre osztották seregöket, az Itáliába tört és elhatolt egészen Sziciliáig, ez pedig behatolt Illirikumba és elfoglalta Dalmáciát is. Innét elküldte fiát, Sanulatót sereggel, hogy elfoglalja a hegyentuli vidéket (transmontana). De Osztroyllus a bizánci császár elleni harcában elesett. A dalmát és prevalitáni trónon követte fia, Szenulat (III. f.). Úgy Totilas, mint utódai: Szenulat, Szyllimir I., Szyllimir II., Bladinus, Ratomir, azután négy meg nem nevezett, végre Zuanimirus vagy Szaraminus pogányok voltak és üldözték országukban a keresztényeket. Bladin uralkodása alatt történt, hogy a vulgárok, kik a Volga vidékéről jöttek, elfoglalták Macedóniát (IV—VIII. fej.).

Osztroyllus utódai és Dalmácia királyai között az első keresztény Szvetopelek volt. Az ő uralkodása alatt Dalmáciába jött a kereszténységet terjeszteni Konstantin filozof, vagyis sz. Cyril és megkeresztelte a királyt és egész népét. Ekkor Szvetopelek országát keresztény módon szervezte (IX—XIII. f.); a Duvno melletti sikon (in planitiae Dalmae) országgyülést tartott, melyen megjelentek a pápa és a keleti császár követei is. Itt megkoronázták Szvetopeleket a római uralkodók módjára; itt alapitottak két érsekséget és metropoliát Szalonában és Diokleában; a szalonainak alá volt rendelve a traui, scardonai, zárai, nonai (Nin), arbei (Rab), absari (Osor), vegliai (Krk) és raguzai (Dubrovnik) püspökség; a diokleainak az antivári (Bar), budvai, kattarói, olguni, szvacsai, skutari (Skadar), drivaszti, pulati, szerbiai, boszniai, trebinjei és zahumljei püspökség. Ugyanezen országgyülésen Szvetopelek felosztotta országát vidékekre és megállapította ezek határait. A két tartomány közül az egyik tergermelléki volt (primorska), a másik hegyentuli (zagorska), a tengermelléki volt Horvátország, mely két részre oszlott; az egyik volt Fehér-Horvátország (vagyis Alsó-Dalmácia), a mely Duvnótól Valdevináig terjedt, a másik Vörös-Horvátország volt (vagyis Felső-Dalmácia), mely Duvrótól Durazzóig (Drač) terjedt. A hegyentuli tartomány (zagorska), máskép »Surbia« szintén két részre oszlott: Boszna, mely a Drinától nyugat felé egészen a borovói (mons pini) hegységig terjedt, a másik Rasa, vagyis az a föld, mely a Drinától egészen a »Lapia és Lab« folyóig terjedt. Ezen tartományok élére Szvetopelek bánokat, zsupánokat és kapitányokat (satnik) állított — és miután országát rendbehozta és jó törvényekkel ellátta, meghalt Szvetopelek és eltemették »in ecclesia S. Mariae in civitate Dioclitana«.

Szvetopelek utódai voltak: Szvetolik, Vladiszláv, Tomiszláv, ki háboruba keveredett Attilával, a magyarok királyával (Ungarinorum rex nomine Attila) és Szebeszláv (XIV. f.). Mindezek az egész Tengermellék (Primorje) és Zagorje (Hegyentuli vidék) felett uralkodtak. Szebeszláv halála után az ő két fia, Razbivoj és Vladimir megosztoztak országukon úgy, hogy az első kapta Primorjét, vagyis Horvátországot, a másik Zagorjét, vagyis Szerbiát. Ez a felosztás azonban nem sokáig tartott, mert Razbivoj halála után Vladimir ismét egyesítette a két részt, Horvátországot és Szerbiát. Az egyesített országon uralkodtak utódai is: Hranimir, Tvrdoszláv, Osztrivoj, Tolimir, Pribiszláv, Krepimir (Kresimir), Szvetozár, Radoszláv és Császláv (XV—XVIII. f.). De ez a korszak nem volt lázongások nélkül, melyeknek célja volt megbontani az ország

egységét. Hranimir alatt fellázadt Fehér-Horvátország, Kresimir alatt a boszniai főurak (magnates Bosnae); Radoszláv alatt fellázadt Fehér-Horvátország bánja, sőt ellene fellázadt saját fia, Császláv is és kiüzte az országból. De ezen gonosz tettéért megbüntette az Isten, mert a magyar király elfogta őt a Szerémségben és a Szávába dobatta.

Császláv király halála után a bánok a nevezett országokat elragadták, leigázták a zsupánokat és mint valaha a királyok, úgy ők is tőlök adókat szedtek. Ezen bánok sorából felemlíti Tjehomilt, a ki magát nagyzsupánnak (jupanus major) nevezte és Rásán uralkodott, leigázva a ráskai zsupánokat (XIX. f.). Travuniában, vagyis Trebinjében uralomra jutott Pavlimir, Radoszláv unokája, Pretiszláv fia. Ez Rómából jött a gruzsi öbölbe Epidaurusnál és megalapította Raguzát (Dubrovnik); ezután a környék bánjai és zsupánjai a néppel együtt körülötte csoportosulni kezdtek, elvezették Trebinjébe és királynak kiáltották ki (nagyzsupánnak). Egyedül Ljubomir ráskai zsupán nem akart neki meghódolni, de Pavlimir legyőzte őt a Lim patak mellett (Rásában) és Ljubomir belefuladt az Ibar (Ylibro) folyóba. Pavlimir elfoglalta Rását és felépítette sz. Péter templomát Rásában »a Bajnskához közeli helyen« (in loco propinguo Caldanae) és itt püspökséget is alapított (XX—XXI. f.).

Pavlimir ekkép egyesítette Travuniát és Rását, sőt a krónikás szerint országa kiterjedt egész a Szerémségbe. A történetek előadása szerint fontos szerep jutott Pavlimirnak. Azonban fiának, Tjesimirnak, már csak Travunia és Raguza maradt, mert a többi bánok és Rása zsupánja elpártoltak tőle. Ekkor Tjesimir ipjának, Cidomir Fehér-Horvátország bánjának segélyével iparkodott meghódítani Boszniát és a Prevalitán vidéket, azonban ez nem sikerült, mert ő és ipja elestek a harcban. Csak fiának, Prelimirnek sikerült győznie és elfoglalni Vörös-Horvátországot és őseinek egész birodalmát (regnum patrum suorum). Prelimir fivére, Kresimir elfoglalta Boszniát és Fehér-Horvátországot — és így a két fivér urrá lett őseik egész birodalmában (XXII—XXIII. f.). Ez akkor történt, mikor I. Péter bolgár cár halála után (968.), Román és II. Péter rövid uralkodása után (968—971.) a görög császár (Tzimisces János) elfoglalta egész Bolgáriát (XXIII. f.) és azután seregével bevonult Rásába. Ennek zsupánja Prelimirhez menekült, ki ekkor Onogostban (ma Niksics Hercegovinában a montenegrói határon) időzött, ez őt szivesen fogadta, leányát, Prehválát feleségül vette és fiát, Radigradot onogoszti zsupánná tette. A görög cár halála után Prelimir visszaszerezte ipjának Rását »salvo tamen jure regio«.

Prelimirnek négy fia volt: Hvalimir, Boleszláv, Dragiszláv, Prevlada. Köztük még életében felosztotta országát: Hvalimir kapta Zetát (Zentae regionem), Boleszláv Travuniát (Tribuniam), Dragiszláv Humot (Chelmaniam = Hlmno) és Prevlada Podgorjét (Podgoria). Ebből kiderül, hogy Prelimir négy zsupánián uralkodott. Eltemették »in episcopio Rassae in ecclesia S. Petri.« Horvátországban és Boszniában fivére, Kresimir és utána ivadékai uralkodtak.

Rövid ideig tartó belharcok után a fentemlitett négy zsupánia Boleszláv fiának, Szilveszternek hatalmába került; a trónon követte Tugimir (Sámuel bolgár cár idejében) és Hvalimir. Ez lemondott a trónról és országát három fia között felosztotta: Petriszláv Zetát, Dragomir Travuniát és Humot, Miroszláv Podgorjét kapta. Ez utóbbit Miroszláv halála után Petriszláv Zetával egyesítette (XXV. f.).

Petriszláv halála után fia, Vladimir örökölte Zetát és Podgorjét, Dragomirnak maradt Travunia és Hum. Vladimir életét krónikásunk részletesen leirja (XXVI—XXX. f.), mert ez nagyon eseménydús és Vladimir szentté lett. Uralkodása alatt országára tört Sámuel, a hatalmas bolgár cár, ki Preszpában (Ochrid alatt) székelt és ezen részen majdnem határos szomszéda volt Vladimirnek. Ez megadta magát és Preszpába vitték, itt azonban csakhamar megnyerte Sámuel szép leányának, Koszárának kezét és vele visszanyerte országát is, melyet ipja megtoldott Durazzóval. Sámuel halála után (1014. szeptember 15.) fia és utóda, Radomir szerencsésen harcolt Bazilius görög császár ellen, azonban anyai részről való nagybátyja, Vladiszláv tőrbe ejtette, megölte (1015.) és elfoglalta a bolgár trónt. Ez a gyilkos meghivta magához Vladimirt is és ezt 1015. máj. 22-én megölte. Testét Preszpából Krájinába hozták, hol a Mária templomban eltemették.

Midőn Bazilius görög császár meghódította Bolgáriát (1019.), betört Rásába, Boszniába és Dalmáciába. Vezére, Armenopolos egészen a zetai sikságig nyomult előre. Itt szembeszállt vele Dobroszláv, Dragomir fia, sz. Vladimir unokaöccse és legyőzte. A görögök belátták, hogy a zetai (montenegrói) hősöket máskép le nem győzhetik, mint ajándékokkal és igéretekkel a raskai zsupánt, a boszniai bánt és a humi zsupánt. Erre a görög sereg délfelé fordult, Antivári és Skutari felé, humi Ljutovit pedig Trebinje ellen fordult, — azonban Dobroszláv fiaival, Gojszlávval és Radoszlávval a görögöket megverte a zetai hegyszorosban, seregök maradéka menekült és vezérök, Kursilio sebeiben meghalt Szkadárban (Skutari). Dobroszláv meghalt fővárosában, Prapratniben (ma Montenegróban, közel a Skutari tóhoz), fiai megosztották maguk közt

Zetát és Travuniát és felvették a knez nevet (knesii vocabantur). Fiai közül hiressé lett Mihály, ki az osztozásban kapta Obliquumot (ma Oblityi), Prapratnát (ma is megvan) és Cremenizát (ma Kremenica), azaz a mai Montenegró délnyugati részét. Országát kiterjesztette, fivérétől, Radoszlávtól elvette Zetát és odaadta saját fiának, Vladimirnek, elfoglalta Rását és fiának, Petriszlávnak adta, elfoglalta Bulgáriát és fiának Bodinnak adta, ez utóbbi cárrá koronáztatta magát, ezért a görög császár hadat viselt ellene, elfogta és Antiochiába számüzte (XXXVI—XXXVII. f.).

Radoszláv a számüzetésből kiszabadította Bodint és neki adta Budvát és Grbljét (Grepoli), de a hatalomvágyó Bodin kényszerítette nagybátyját, hogy a trónról lemondjon, elfoglalta Zetát és Rását, hol Vukánt és Márkot tette zsupánokká, elfoglalta Boszniát is, hol Istvánt tette knézzé és Guiscard Róbert halála után (1085.) Durazzót is hatalmába kerítette, melyet azonban a Bizanccal kötött békében ennek átengedett. Bodin Skutariban székelt és Raguzát is meghódolásra kényszerítette (XXXVIII—XXXIX. f.).

Dobroszláv, Bodin fivére és utóda szigoruságával elidegenítette magától népét, a lázadók Vukán raskai zsupán segélyével legyőzték őt Diokleában, a Moracsa patak mellett, hol elfogták és Rásába elhurcolták. Zetát kapta Vladimir, a fentdicsért Mihály unokája, ki feleségül vette Vukán ráskai zsupán leányát. Vladimirt megmérgezték, Dobroszlávot bezárták a sz. Szergius zárdába, mire Zeta ura, György, Bodin fia lett. Ez háboruba keveredett a görögökkel, kik elfogták és elfoglalták Skutarit és helyébe trónra emelték Grubest, de rövid időre, mert György rajta ütött és legyőzte Antivárinál és ismét elfoglalta Zetát. Azonban az elégedetlenek segélyül hivták a görög császárt és a raskai zsupánt és betörek Zetába, hol Gradinját kiáltották ki fejedelmül és elfoglaltak mindent egész Kattaróig, Györgyöt is elfogták, kit átadtak Alekszius görög vezérnek, ki előbb Durazzóba, innét pedig Konstantinápolyba küldte. (XL—XLI.)

Gradinja békében uralkodott, halála után fia, Radoszláv kapta Zetát Emánuel császártól (1143—1180.), de nem sokáig uralkodott rajta, mert Uros párthívei fellázadtak ellene, elhozták Uros fiát, Desát és ezt tették meg Zeta és Travunia urává, mig Radoszlávnak, noha iparkodott a tőle elragadott területet viszaszerezni, csak a tengerpart maradt és Kattaró egész Skutariig. (XLII.) Ezzel végződik a krónika.

A krónika, tartalmát tekintve, két részre oszlik: az első a XIX-ik fejezetig tart és Császláv halálával végződik, ki még Szvetopelek egész birodalmán uralkodik; a második rész

a XIX—XLII-ik fejezetig tart, itt a régi birodalom már többszörösen felosztatott. Mindenekelőtt a krónika földrajzi felfogása tekintetében vizsgálandó meg, mert ennek helyességétől függ magának a krónikának hitelessége.

A krónikás a Balkán félszigeten határozottan megkülönbözteti Dalmáciát (Horvátország), Boszniát, Szerbiát, Rását és Bolgáriát. Dalmácia és Horvátország neki ugyanegy, az előbbi elnevezést régibbnek tartja. Szerinte ennek határai Durazzó, a Duna és az Adrai tenger, — ezt Fehér-Horvátországra, vagyis Alsó-Dalmáciára és Vörös-Horvátországra, vagyis Felső-Dalmáciára osztja, közöttük a középső határvonal Duvno (locus Dalma = Dlmno). Vörös-Horvátország déli határa a durazzói tartomány, Fehér-Horvátország északi határa pedig »Valdevin«. Hogy ez a Valdevin micsoda, azt Cervarius Lajos Tubero XV-ik századbeli raguzai iró megmondja: »Est regio Illirici inter Valdavum, quem fluvium vulgo *Unnam* vocant, et Drinam amnem sita, partim Hungariae partim Turcicae ditionis, nunc Bosnae regnum nuncupatur«. (Comment. I. c. 14. apud. Schwandtner: Scrip. rerum Hung. tom. II.) Tehát a diokleai krónikás Valdavinje Valdanus, vagyis az *Una* folyó. Minthogy Horvátország ezen nyugati határa Antivaritól Isztriáig a tenger, azért a krónikás »maritima« (Primorje) néven nevezi. Az általa megállapított határokkal a két horvát metropoliának (szalonai és diokleai) kiterjedése, a püspökségek elősorolásából, megállapítható.

A mi Horvátország, vagyis Dalmáciától keletre a hegyeken tul van, azt a krónikás »Transmontana« (Zagorje) vagy »Surbia« (Szerbia) néven nevezi. Szerinte ennek területét a déli hegyekből észak felé a Dunába ömlő folyók öntözik. (C. XII.) Itt két tartományt különböztet meg: Boszniát és Rását. Bosznia szerinte fekszik: »A magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montem Pini.« — Rása pedig: »ab codem flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad Lapiam et Lab.« Jukics szerint (Zemljopis i poviest Bosnae p. 28. Bosznia földrajza és története) a levani nahiában van egy hegy »Borova glava« (Bor = pinus) és Gräf törökországi térképen a »Bor« (pinus) hegység Guszinje alatt, Ipektől (Pécs) nyugatra, tehát a régi Rásában van. A krónikás által említett »mons Pini« csak a mai »Borova glava« hegy lehet, nem pedig a »Bor« hegység Rásában, mert addig Bosznia soha sem terjedt ki. — Rása határául a krónikás egyfelül Drinát, másfelül Lápiát és Lábot említ. »Láb« folyócska a Szitnicába ömlik a koszovói (rigómezei) sikságon, »Lapia« pedig »Lepenac« (Lepenica) patak, mely a Várdárba folyik, átmetszi a Kacsanik szorost és délkeletre

foly a koszovói sikság felé. (Hilferding: Bosnia, putevyja zametki. Ruskaja besjeda. Moskva, 1859. sv. I. str. 117.) Az, hogy miként helyezi el a krónikás Rását és Diokleát, egészen helyes és megegyezik egyéb szerb és bizanci forrásokkal.

Az említett országok közül a krónikás tüzetesebben ismeri Vörös-Horvátországot és némileg a hozzá közelebb eső részét Rásának. Az előbbiben a következő vidékeket sorolja fel: Zahumje, vagyis Hum (Chelmania, Hlmania, Hlmno), Travunia (Tribunia), Podgoria (Podgorje latine submontana) és Zeta. E vidékek területét megismerjük azon zsupániák neveiből, melyeket bennök elősorol, noha Lucius a helyneveket szörnyen eltorzítja. Zahumjében kilenc megyét (zsupa) említ: *Stantania* (Stagno, Ston?), *Papava* (Popovo, ily nevü mezőség most is van a trebinjei vidéken), *Yabsko* (Gacko Hercegovinában, Montenegró határában), *Lucca* (Luka), melyet említ Osztoja István király oklevelében (Miklosics: Mon. Serbica p. 386.) mint a Neretva (Narenta) mindkét oldalán fekvőt és Korvin Mátyás király 1465. nov. 2-án kelt oklevelében határozottan mondja, hogy »Hum földjén van« (Miklosics ugyanott p. 494.); *Velicca* (Velika), *Gorymita* (Gorica, a Gubusi nahiában), *Vecenike, Dubrava* (talán a Mosztártól délre levő Dubrava hegységtől) és *Debre*, mely Osztoja 1416-iki oklevele szerint Neretvában van (Pučić: Spom. srpski I. 134. lap.).

Travuniában is kilenc zsupát sorol fel a krónikás: *Libomir* (ma is van ilyen vidék Trebinjében), *Vetanica* (ma Vatnica a Klobuk felett Hercegovina délkeleti részében, de lehet, hogy Vitalina zsupát jelenti Konavaljban), *Rudina* (ma falu Ljubomir hegység alatt), *Cruscevica* (Krusevica) *Vrmo* (Urmo Krivostyében), *Ressena* (Riszan), *Draceviza* (Dracsevica), *Canali* (Konavlje), *Grnoviza* (Zsernovica Grud közelében).

Podgorjében tizenegy zsupát említ: *Onogoste* (Ma Niksics Hercegovinában a montenegrói határon), *Moratia* (Moracsa Montenegróban), *Comerniza* (Komarnica, a Csemeran hegységnél Piva és Gacko közt), *Piua* (Piva), *Gerico* (talán Gezero, Jezero), *Netusini* (Tusinje Drobnyákiban), *Guisenio* (Guszinje), *Com* (Kom), *Debreca, Neret* (Neretva) és *Ráma*.

Zetában tiz zsupát sorol fel: *Lusca* (Ljeska, ma Lješko polje), *Padlugie* (Podluzsje), *Gorsca* (Gorszka, a honi oklevelekben két gorszka zsupa van, egy Zetában Mon. Serb. pag. 22., a másik Zahumjében Dalmacia határán Omis és Makarska közelében; e kettő közül ez a krónikás kétségkivül az elsőt érti itt), *Cupelnich* (Kuplnik), *Obliquit* (ma Oblityi, falu a crnicski nahiában), *Prapratna* (Propratnica), *Cremeniza* (Kre-

menica Budva és Pastrovityi közt), *Budva*, *Cuceva* (Kucsevo) és *Gripuli* (Gribali, Gribalj zsupa a kattarói öböl mellett, melyet Uros király a kataróiaknak adományozott, mit Dusán István cár 1351-ben megerősített).

Ezek szerint Zahumje és Travunia egészen a mai Hercegovinában és Dalmáciának ehhez közel eső részében volt, mely utóbbiban a humi Ston (Stagno) és travuniai Konavlje és Risan; Podgorje és Zeta pedig a mai Montenegrón kivül magukban foglalták Dalmáciának ehhez közel eső részét a kattarói öböl körül és alatt egészen Antiváriig, azután Hercegovina észak-keleti részét egészen a mai Hercegovináig és Albániáig és pedig Gusinjtől Skutariig.

Ezen megyéken kivül a krónikás más helyen (C. XXXII.) emliti még *Rezca* (Recska) zsupát, a mely máig is megvan Montenegróban. E megyék területén a krónikás még különböző hegyeket, folyókat és helységeket is emlit, így: *Mons Obliquus*, valószinüleg az Oblityi zsupában; *Morácsa* folyó, *Balta* vagy Blato (skutari tó), *Dioklea* város, *Prapratna* város Dobroszláv knez székhelye, *Krajina* sz. Vladimir knez székhelye (a Skutari tó és a tenger közötti területet ma is Krajina névvel nevezik. Odola Krajinából 1247. febr. 11-én megigérte a raguzaiaknak, hogy ő és földijei békében fognak élni az ulcsinátokkal, azaz Olgun, Dulcigno lakóival, miből szintén az derül ki, hogy a Krajina közel volt Dulcignóhoz); *Vuranie locus* (Vranina sziget a Skutari tóban, közel Montenegróhoz), *Gazeni* (Jaszen Montenegróban, közel Szosine hegységhez; ennek templomába temették el Petriszlávot), *Trebinjevár* (sz. Mihály templomában nyugszik Pavlimir knez) stb.

A krónikás ismeri e négy tartomány közelében levő vidékeket is. Ismeri *Drina* zsupát *Bruszna* helységgel; *Ráska* megyét, mely hasonnevü folyócskától veszi nevét és Ráska helységnél beömlik az Ibarba. Ismeri *Lim* patakot, mely a Drinába és *Ibart* (Ylibro), mely a Moravába ömlik, továbbá Caldana (Banjszka) helységet és a zsupa fővárosát a hires Rászt vagy Rászát püspöki székhelylyel, székesegyházának romjai ma is láthatók Novi-Pázár (Rásza) közelében. Ismeri *Raguzát, Kattarót,* hol egy ideig lakott Jákinta, Bodin özvegye, *Obolonvárát* (Ubala, közel a kattarói öbölhöz, hova György knez menekült), Lokrum szigetét, Raguza mellett, bencés klastromával stb. — Zetától délre ismeri *Antivárit* (Bar) székesegyházával, *Skutarit,* hires bencés zárdájával, melynek templomában sok zetai knez nyugszik; ezért folyton harcoltak a görögök Zetával, melynek több fejedelme itt székelt. A délibb vidékről emliti Olgunt (Dulcigno), Durazzót, Drin és Vojusa folyót.

Praevalitina vidékét is egyhelyütt említi és mondja, hogy volt külön »banus regionis Praevalitanae.« Nagy Konstantin után Dalmácia két részből állott: a szoros értelemben vett Dalmácia Szalona főhelylyel és »Praevallis« Skutari fővárossal (Not. dignit. imp. I. 7. ed. Boecking. Procop. de bello Goth. I. 15.), — ez a Praevallis valamivel nagyobb volt a későbbi Dioklea és Zetánál és a Fehér-Drin volt déli határa, ugy látszik, hogy a krónikás Praevallis néven nevezte azt a területet, mely Zetától délkeletre feküdt és határos volt Rásával.

Kérdés, honnét vette a krónikás adatait? Előszavában elmondja, hogy a papság és az ifjuság kérelmére a »libellus gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum« cimü művet szláv nyelvből latinra fordította és kijelenti, hogy semmit mást nem irt le, mint a mit az ősöknek és a nép véneinek szavahihető elbeszéléséből hallott, — tehát művének két forrása van: a szlávul irt »libellus gothorum« és a honi szájhagyomány. Művének első fele (XIX-ik fejezetig) beszél Horvátországról tágabb értelemben, azután a szintér mindinkább szükül, először is csak Vörös-Horvátország négy tartományáról és a közeli Rásáról szól, mig végre kizárólag Dikleára szorítkozik. Az első kétségkívül a szlávul irott, »libellus Gothorum« fordítása, a második részt maga a diokleai pap irta »quae a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi.« Itt forrása nemcsak szóhagyomány, hanem irásbeli feljegyzések is voltak. A szóhagyományt részben a népdalok őrizték meg, részben a népmesék, melyek egyes helyekhez füződtek. Igy a XXXIII-ik fejezetben beszél a Prapratna melletti »božja milost« erdőről, hol Dobroszláv knezt a csatában saját fia, Gojszláv, nem ismerte meg és a földre leteperte, csak midőn Dobroszláv felsohajtott »bože pomiluj« fia hangjáról ráismert és azóta e hely neve »božja milost« (»Nomen loci bosya milost, quod latine dicitur dei misericordia, qui locus sic vocatur usque in praesentem diem«). — Igy Skutari mellett volt egy kereszt »Crux Cursilii», melyhez kapcsolja a görög-zetai harc elbeszélését. Hogy műve e második részében honi irott emlékeket is használt, azt maga is mondja, midőn sz. Vladimir fejedelem történetét adja elő, azt mondja, ki erről részletesebben akar értesülni »librum gestorum ejus relegat, quo acta eius per ordinem srcipta sunt« — tehát ezen irat a krónikás előtt is lebegett s ő is forrásul használta.

A mi a doikleai pap krónikájának első részét illeti, amely a »libellus Gothorum« fordítása és mintegy bevezetés a második részhez, ennek semmi történelmi értéke nincs. Nagy itt

az anarchia a régi néprajzban, történelemben, földrajzban, kronologiában. A góthok neki szlávok! Ez a gothománia a dalmát iróknál igen régi, áthuzódik az az egész középkoron, sőt maig is vannak hivei, régibb az a diokleai krónikásnál, mert Tamás spalatói fődiákonus is ennek a felfogásnak hive (Hist. Salon. cap. XVI.). A germán eredetü góthok e téves összekeverése a szlávokkal onnét eredhetett, hogy a góthok a VI-ik században egyideig uralkodtak Pannóniában, Noricumban és Dalmáciában és a görög-góth háboruk idejében a szlávok berohanásokat intéztek a Balkán-félszigetre és arrafelé terjeszkedtek. A krónikás Totilast is tévesen szerepelteti, ennek Dalmáciához csak annyi köze volt, hogy 549-ben Ilauf vezérét Szalona ellen küldötte Itáliából. Ez a »libellus Gothorum« sokféle oly eseményt, népet és vezéralakot vont bele, melyeknek és kiknek semmi közük sem volt Dalmáciához, így a morva Szvatoplukból horvát királyt csinál, a ki Ostroyllus pogány Horvátországát keresztény alapon ujjá szervezi. Sokat beszél a bolgárok bejöveteléről a Volgamellől Macedoniába, a magyarok bejöveteléről stb. és ezt mind összefüggésbe hozza Ostroyllus utódaival. Az is érkedes, hogy a diokleai krónikás művének ezen első részében 26 gót-horvát uralkodót sorol elő, kik közül csak négy olyan nevet találunk, kiket Konst. Porph. és más hitelt érdemlő források horvát vagy szerb nagyzsupánnak mond s ezek: Tomiszláv, Szebeszláv (Szedeszláv), Vladimir és Csaszlav! Mindent egybefoglalva: a diokleai krónika első része, mely a »libellus Gothorum« fordítása a horvát és szerb történelemre épen semmi értékkel nem bir! Ezeket tudván, senki a krónika ezen részét forrásul nem használhatja.

Kérdés, van-e értéke műve második részének (a XIX—XLII. fej.), melyet honi források és szájhagyomány alapján önállóan irt meg? Ez a rész tulajdonképen csak a zetai fejedelemségre vonatkozik, Zahumjét, Travuniát, Podgoriát és Rását csak annyiban említi, amennyiben érintkezésbe jöttek Zetával. Ennek történetét a X-ik századtól a XII-ik század közepéig adja elő; előadását ott kezdi, a hol Konst. Porph. végzi. A krónikás Zeta uralkodóit királyoknak nevezi, noha valójában csak knézek és zsupánok voltak, de Dioklea és Zeta fejedelmeinek a nyugati irók is a király cimét megadják, így VII. Gergely 1078. jan. 9-én levelet ir »Michaeli Schavorum regi«, ki diokleai zsupán volt; Vilhelm tyri püspök is 1096-ban a keresztes hadakról irt művében mondja: pervenientes ad locum, cui Scodra nomen, Sclavorum regem ibi repererunt« (Bongars: Gesta dei per Francos I. 139.) s így nem csoda, ha a latinul iró diokleai krónikás is Zeta fejedel-

meit »reges«, Rásáét zsupánoknak és Boszniáét bánoknak nevezi.

A diokleai krónika második részének irott forrása sz. Vladimir knéz görög nyelven irt életrajza, mely nyomtatásban is megvan (Moschpol Albániában 1740-ben). Ez a görög életirás a XVI-ik század elején az eredeti szláv iratból, melynek korát pontosan nem tudjuk, lett görögre fordítva. A szláv szövege okvetlenül régibb a diokleai krónikásnál, mert ez hivatkozik rá. A XI. és XII-ik századbeli bizanc krónikákból nem igen meríthetett, mert ezek igen keveset foglalkoznak Dioklea, Zahumje és Travuniával, mert ezek igen kevéssé jöttek közvetlen érintkezésbe a Bizanc császársággal, Rráskával gyakrabban foglalkoznak. Az egykoru görög irók közül az első, ki zetait említ, Kedrenus, ki 1015-nél említi sz. Vladimirt, Sámuel bolgár cár vejét, de csak érinti és pedig annyiban, hogy be volt keverve a görög-bolgár viszályba. 959—1015-ig egyetlen egy görög iró sem szól Zetáról s így a diokleai krónikás ellenőrzése lehetetlen; 1015-től e tekintetben kissé bőségesebbek és közölük a horvát és szerb történetiró figyelmére a következők érdemesek:

Kedren György, krónikája a világ teremtésétől 1047-ig terjed; a régibb korra nézve értéktelen, figyelmet csak a XI-ik sz.-tól fogva érdemel, midőn saját életkorának eseményeiről szól. — Skylitzes János, krónikája 811—1057-ig terjed. — Zonaras János, krónikája a világ teremtésétől 1118-ig terjed. — Glykas Mihályé is 1118-ig terjed. — Nikifor Bryennius, meghalt 1137-ben, megirta a Komnenek történetét Izsáktól egész I. Komnen Elekig, ki ipja volt; neje Komnen Anna (megh. 1148-ban) megirta apjának történetét. — Kinnamus János grammatikus Komnen Emánuel harcainak társa, megirta Komnen János és Emánuel történetét egész 1176-ig.

A diokleai krónikás Kinnamusnak lehetett körülbelül kortársa. A felsorolt görög irók csak annyiban említik a délszlávokat, amennyiben a görög császársággal érintkezésbe jöttek, így, hogy: Szerbia Bolgária után (1019-ben) a görög császárság tartománya lett; hogy a harcias III. Román halála után (1034.) a görög jármot lerázta, de IV. Mihály alatt ismét az alá került (1036.); hogy Vojiszláv István alatt fellázadt a görög uralom ellen (1040.), mikép kötött ennek fia, Mihály békét Bizánccal, melytől protosphatar cimet kapott, de utóbb ismét viszályba keveredett vele, midőn a bolgár főurak kérelmére fiát, Bodint, nekik uralkodóul adta (1073.); hogyan harcolt Bodin Komnen Elekkel, e harcot folytatta Vlkán, de nem boldogult és Lipljánál megvárta a császárt, vele békét kötött és kezesekül átadta neki unokaöccseit, Urost és Vukán

Istvánt (1084.). De Vlkán később ismét összeveszett a görögökkel, azonban ujból kibékültek. — Mindama eseteknek szinhelye, melyeket a görög irók leirtak, a régi Rasa zsupánia és a régi Dalmáciának legdélibb része Sktuaritól Durazzóig — és tényleg a diokleai krónikás is e területen irja le a görögök harcait az ottani délszlávokkal (XL—XLI. fej.).

A nyugati egykoru irókban igen kevés adatra találunk, mely Diokleára vonatkozik. II. Sándor és VII-ik Gergely pápa levelei, Lupus Protosphata (1081.) és a keresztes háborukról iró Raymundus de Agiles (1096.) és Vilmos tyri püspök egy pár észrevételt tesznek reá vonatkozólag. Diokleára vonatkozó egykoru belföldi oklevelünk egy sincs, — a Bodin és György knéz féle adománylevelek a bencések javára, hamisítványok.

A diokleai krónikás művének második része hasznos, felhasználható Zeta és Felső-Dalmácia XII-ik századbeli földrajzi állapotának tanulmányozására, a melyekre nézve hasonló adatokat nem találunk egykoru iróknál. Az itt talált adatokat kiegészítik az egykoru Edrizi (1153.) utleirásai, melyeket II. Roger sziciliai király buzdítására irt, minket itt főkép Durazzótól Salonáig és a Durazzótól Belgrádig való utnak leirása érdekelhet (Schnureri: Biblioth. arabica, Edrisii geografia II. 286. l.). A diokleai krónikás művének második része felhasználható a görög krónikások elbeszélésének kiegészítésére Dioklea és Raska XI. és XII-ik századbeli történetéről, azonban csak nagyon óvatosan, mert a diokleai krónikás a szereplőket csak szláv nemzeti nevökön említi, mig a bizanci krónikásokk eresztnevökön, így sz. Vladimirt Jánosnak, Sámuel bolgár cár fiát, Radomirt, Gabriel-Romanusnak stb. Azonban a diokleai krónika minél régibb időről szól, annál kevésbbé megbizható.

A Papalics-Kaletics-féle krainai horvát krónika, melynek kézirata a vatikáni levéltárban 7019. sz. alatt van, bizonyos vonatkozásban van a diokleai pap krónikájával. E kézirat 97—116-dik lapjain olvasható a krainai horvát krónika, melynek befejező sorai így szólnak: »Ezen iratot Papalics Dujmo találta Markovicsban, a Krajinában egy régi könyvben, mely horvát betükkel (glagol) volt irva és azt szóról-szóra leirta, én pedig, Kaletics Jeromos, a mondott könyvből átirtam (latin betükkel) 1546-ban.« Kaletics ezen másolata a hires Lucius történetiró kezeibe került, ki azt magával Rómába vitte és egyéb kézirataival a vatikáni könyvtárban elhelyezte. Papalics a XV-ik század végével és a XVI-ik század elején élt s így a kérdéses másolást legkésőbb 1510-ben végezte. Markovics (Mrkovics) Krajina nevét viseli maig is észak Albániában a Skutari tó, Antivári, Skutari és Dulcigno (Olgun) közt, és

e vidéket e néven nevezi a krajinai Odol is 1247-iki oklevelében és egy 1409-iki oklevél is (Miklosics Mon. Serb. 38. sz. p. 31.). A Papalics-féle horvát krónikát ennek kérelmére a spalatói Marulics Márk latinra fordította. E latin fordítás kézirata is megvan a vatikáni könyvtárban, Lucius pedig kiadta a »De regno Dalm.« cimü művében, hol e cimet viseli »Regum Dalmatiae et Croatiae gesta.« A latin fordítás némileg változtat az eredeti horvát krónika szövegén.

A Papalics-féle horvát krónika a 935-ik sorig (Kukuljevics szövegkiadása Arkiv I. 33—36. lap.) majdnem szórólszóra megegyezik a diokleai krónika első részével, a mi a lényeget illeti, ennek XIX-ik fejezetétől kezdve azonban a két krónika utai elágaznak; a diokleai krónika itt áttér a tulajdonképeni Dioklea részletes történetére, mig a Papalics-féle ezt teljesen mellőzi és kizárólag Horvátország történelmét adja: mindkét krónika első fele a »libellus gothorum« alapján áll, mig a második rész az illető krónikások önálló műve.

A Papalics-féle krónika a 935-ik sortól beszél: »Radoszláv horvát királyról, Kálmánról, Kresimirről és Zvonimirről és midőn ezt (1079.) megölték, I. Béla magyar király óriási sereggel bejött Horvátországba és ezt az országot elfoglalta«, — a zahumljei, travuniai, podgoriai, zetai és raskai uralkodókról ez időtől fogva már egy szó sincs benne. Ez a krónika nagyokat botlik: Kálmánt Radoszláv horvát király fiának mondja, Kálmán után ennek fia, Kresimir uralkodik Horvátországban, kit fia, Zvonimir követ a trónon, melyet ennek halála után I. Béla magyar király foglal el az ország meghóditása után!

Az a régi könyv, mely horvát betükkel (glagol) volt irva, s melyből Papalics 1510-ben az ő nevéről elnevezett krónikát latin betükkel átirta, a XIII-ik századnál régibb nem lehet, mert ha tartalma a néphagyományból származott is, legalább száz évnek kellett eltelnie Kálmán király óta (1095—1114.), hogy a horvát nép saját nemzeti dinasztiája dolgát annyira elfelejtse és összezavarja, mint azt e horvát krónikában látjuk. E krónika azt mondja, hogy Zvonimirt a magyarok »Zolomerius«-nak nevezik, ezt a nevet pedig csak Turócyban találjuk (Chron. Hung. Schwandtner I. 130.), ebből arra is lehet következtetni, hogy a Papalics-féle másolatnak eredetije nem régibb Turócy krónikájánál. De bármint legyen ez a krónika, épen oly jelentéktelen, sőt értéktelen a horvát történelemre nézve, mint maga a diokleai krónika: mindkettőnek forrása kizárólag a néphagyomány!

III. Tamás spalatói fődiákonus. Született 1200-ban Spalatóban, ismeretlen családból, születése évét maga irja

meg művében (Hist. Salon. c. XXXII.), tanult a bolognai egyetemen, melynek főképen jogi fakultása volt hires és melynek a XIII-ik század elején Európa minden vidékéről 10,000-nél több hallgatója volt. Még 1221-ben is ott volt (c. XXVII.) és látta és hallotta az ott működő és közcsudálat tárgyát képező Asszizi sz. Ferencet. Tamás nagy tudományu, szigoru elvü és feddhetetlen életü férfiu volt, mi sok barátot és ellenséget szerzett neki. Visszatérve szülővárosába, ott pap, városi közjegyző (Lucius: Mem. di Trau pag. 35. közöl egy spalatói oklevelet 1227. ápril 14-ről, melyet Tamás irt és aláirt: Thomas clericus, notárius Spalatensis, ezen néven szerepel a későbbi okleveleken is), utóbb spalatói kanonok volt. Spalatói érsek 1221 óta Guncel Magyarországból, Gyula horvát bán rokona, volt keresztes szerzetes, fia Cornelius nemesnek, művelt, de büszke, főkép nemességére büszke, világias szellemü, kevés tudományu és önfejü férfiu volt. (Theiner: Mon. Hung. I. 31. és Theiner: Mon. Slav. meridion. pag. 72.) A szigoru Akoncius pápai követ, kit II. Honorius küldött Magyarországba és Horvátországba, hogy a boszniai patarenusok ellen keresztes hadjáratot szervezzen (1221-ben. Theiner: Mon. Hung. u. o. és Hist. Salon. c. XXVII.), sehogy sem volt vele megelégedve és sajnálatát fejezte ki afelett, hogy a spalatói egyháznak »oly fejes és ügyetlen főpapja van«. Theiner jellemzése megegyezik Tamásével.

Az érsek és Tamás kanonok között oly nagy jellembeli különbség volt, hogy természetesen jó barátok nem maradhattak. Midőn az érsek 1230-ban távol volt Spalatótól, a káptalan egyhangulag a csak még 30 éves Tamást választotta fődiákonná, — a hazatért érsek kezdetben nem akarta megerősíteni, de utóbb mégis engedett, megerősítette és maga iktatta be uj méltóságába. A fődiákon a távollevő püspök helytartója (occulus episcopi), saját birói joghatósággal birt az egyházmegye papsága felett (forum archidiaconale) és itélkezett azon perekben is, melyek a püspök és papság között felmerültek. Tamás hivatalában egyházi szellemben nagy szigort fejtett ki, mi az érseknek nem tetszett és a rendetlenkedő papokat a fődiákon szigorával szemben oltalmába vette. Az elégedetlenek vezére Murics Péter archipresbyter volt, ki az érseket folyton izgatta Tamás ellen, sőt rábirta, hogy felfüggessze és kiközösítse, és midőn emiatt a városban lázadás támadt, egyházi interdiktum alá vetette magát Spalató városát, — a nemesség és a papság nagyobb része Tamás pártján volt, a káptalan többsége és a polgárság egy része ellene volt és a két párt közt a templomban is szentségtörő kihágásokra került a sor.

Tamás a római kuriához felebbezett és négy kanonokkal, párthivével Peruggióba ment, hol akkor (1234.) IX. Gergely pápa időzött, de az érsek és Murics is odasietett. A vizsgálatot Otto bibornok de S. Nicolai in carcere Tulliano vezette, ki Tamásnak adott igazat és az itélet kimondása előtt azt tanácsolta Guncel érseknek, hogy béküljön ki Tamással, ami meg is történt és az érsek megigérte, hogy jövőben Tamást testvérének fogja tekinteni. A pápa Tamást ártatlannak jelentette ki és visszahelyezte méltóságába (c. XXXII.) Közben Treguan traui, Miklós lessinai (Hvar) és még két más püspök jött a pápához panaszszal Guncel ellen és Tamás támogatására — de ez nem akart uj vizsgálatot s az érsek sietve Spalatóba távozott, hova őt Tamás is követte.

Itt Tamás erősen védelmezte a káptalan jogait és ezentul vezérszerepet játszott Spalató történetében. 1237-ben a káptalan és a bencések között keletkezett perben sz. Mihovilnak a tengermelletti templomát Ursus traui fődiákon mint választott biró 1238. jan. 20-án a spalatói káptalannak itélte oda (Carrara: Archivio particolare di Spalato pag. 12., 13.) 1239-ben meghalt Péter humi fejedelem, spalatói gróf s ekkor a spalatóiak brebiri Subić Gergelyt választották meg comesnek, kit ilyenül oklevelek is említenek (Lucius: Memor. di Trau pag. 37.) ez a leghatalmaskodóbb horvát főúr volt, de mellette igen okos és vitéz is; minthogy állandóan nem lakhatott Spalatóban, maga helyett helyettest állított oda, — ez mindenféle rendetlenségre szolgáltatott okot, mire a polgárság brebiri Gergely ellenfelét, Donaldot választotta comesül, de a gazdag brebiri grófok párthiveinek sikerült podestává (potestas) Gergely fiát, Márkot megválasztani. A brebiriek spalatói ellenségei megnyerték ügyüknek Tolent, Péter humi fejedelem unokáját és azután a városi pártok és Hum és Spalató közt véres harcokra került a sor. Tamás spalatói fődiákon és a békeszerető polgárság erre azt határozta a Tamás által összehivott gyülésen, hogy Itáliából hoz magának comest, mert a honiak csak pártharcokat idéznek fel. Ezt a határozatot a gyülés egyhangulag elfogadta (Hist. Sal. c. XXXIII).

Tamás és Madio Mihály 1239-ben Ankonába (Jakin) mentek és felkérték Gargan de Arscidist, hogy fogadja el a spalatói podestaságot évi 500 ezüst lira fizetés mellett. Gargan a követekkel 1239. máj. 15-én érkezett Spalatóba, hol fényesen fogadták. Ez a város pénzügyeit rendezte, jövedelmeit szaporította, a személy- és vagyonbiztonságot helyreállította és a várost az olasz városok mintájára átszervezte közigazgatási tekintetben, azután összeiratta a régi jogszokásokat, ezeket ujabb és hasznos törvényekkel kiegészítette és

így megteremtette az első spalatói törvénykönyvet (Capitularium. Hist. Salon. c. XXXV.). A város külügyi viszonyait is rendezte, Trauval 1239. jul. 11-én békét és szövetséget kötött; a szerencse is kedvezett neki a külpolitika tekintetében, mert a két legközelebbi ellenséges szomszéd, Tolen humi herceg és a hasonló nevü poljicai herceg időközben meghaltak. A háladatos város Gargan évi fizetését 1300 ezüst librára felemelte és ismételve megválasztotta a város fejévé. 1240-ben Almissa (Omis) lakóit, kik szárazon és vizen raboltak és pusztitottak, békére kényszeritette és 2000 perper birság terhe alatt megesküdtek, hogy ezentul a várossal szemben békében maradnak, Tamás pedig békét eszközölt ki Treguan traui püspök és Sebenico között 1240. febr. 3-án. (Farlati: Illyr. sacr. IV. 451.) E közben bekövetkezett a tatárjárás, Kadan vezér nyomon követte IV. Bélát Horvátországba (Kukuljevics: Borba hrvata s mongoli i tatari. 29-ik és köv. lap), sőt seregének egy része Spalató alá érkezett. Itt a menekülő királyt Tamás fődiákon fogadta, mert akkor ő volt a város legtekintélyesebb polgára.

Ezután Tamást ismét elfoglalta a Spalató város és a spalatói egyház közötti viszály. Gargan három évi dicső és hasznos kormányzás után visszatért honába és a polgárság a fiatal és tapasztalatlan Frangepán János vegliai grófot választotta comesül, mint ilyen már 1242. julius havában szerepel Spalató és Desa bencés apát közti perben némely Solt szigetén levő földek miatt. (Farlati u. o. III. 264.) Ekkor már a magyar Guncel érsek nem élt; a káptalan és a papság érsekké megválasztotta István zágrábi püspököt, ki ezentul okleveleiben magát »archielectus Spalatensis« irja. E választásnak az volt a célja, hogy a zágrábi gazdag püspökséget az elszegényedett spalatói érsekséggel egyesítsék. Ezen eszmét pártolta már Kálmán horvát herceg, Béla király fivére is egy 1240. jun. 6-án IX. Gergelyhez intézett iratában. (Theiner: Mon. Hung. I. 178.) Az érsekválasztás idején István püspök Spalatóban időzött, ez »gazdag aranyban és ezütben, világi pompát kedvelő, sima udvari ember volt, mindenki iránt jóindulatu és udvarias, de emberi dicséretre és népszerüségre törekvő volt«. (Hist. Salon. c. XLI.) A választás után Zágrábba visszatért és követeit a megerősítés kieszközlése végett a pápához küldötte, — de az egyesítést pártoló IX. Gergely 1241. aug. 21-én meghalt és IV. Caelestin annak nem volt barátja s így a spalatói érseki szék sokáig üresen maradt, mely idő alatt az érsekséget Tamás fődiákon erélyesen kormányozta, mi ellenfeleivel többször összeütközésbe hozta.

Desa bencés apát a Sz. István zárdában 1242 derekán meghalt; a rendház Leonardot egyhangulag utódává választotta, mely választást, mint szabályszerüt, Tamás fődiákon érseki helynök, megerősítette. Ellenfelei felbiztatták Frangepán János comest, hogy ezt Tamás a comes bosszantására és Spalató kárára tette; a comes embereivel rátört a rendházra, melyben Tamás és a kanonokok még időztek, megfogták Tamást és elverték, azután a betört világiak valami pólai Bizanciust kiáltották ki apáttá. Amely napon ez Spalatóba bevonult, harc támadt a spalatói polgárság és a klisszai horvát várőrség közt, melyben sokan elestek. Amint Frangepán János podestai éve letelt, lemondott, maga is érezvén gyengeségét és a polgárság helyébe megválasztotta a trieszti Bernardot, egy »nagylelkü. dicsvágyó és harcias férfiut, ki azonban lassu volt a városi ügyek elintézésében«. (Hist. Sal. XLII.)

1243-ban háboru keletkezett Spalató és Trau között, melyet IV. Béla király idézett fel 1242. márc. 18. kelt adománylevelével, melyben Traunak némely oly földeket adományozott, melyeket Spalató a magáénak tartott. (Kukuljevics: Borba stb. 76—78. l.) Bernardo hadi gályákkal Trau ellen ment és 50 traui polgárt diadalmasan Spalatóba hozott. Mindakét város békét óhajtott, mely a közbenjárásra felkért Modenai Gerard, Pál és András franciskánusok által létre is jött; a béke a Trau melletti Bui szigeten szept. 11-én megköttetett, mint tanuk aláirták Treguan traui püspök és Tamás spalatói fődiákon. (Lucius: Memor. di Trau p. 46. Carrara Archiv capitolare p. 74—76.)

Csakhamar maga Tamás lett egy uj lázongás oka. István zágrábi püspök nem birván kieszközölni spalatói érsekké való megerősítését erről 1243-ban lemondott. A káptalan erre 20 szavazatból 16-al Tamást választotta meg érsekké, ki maga három más kanonokkal Treguan traui püspökre szavazott. Ellenfelei Fuscus pap vezérlete alatt felkelést szitottak és követelték, hogy Tamás mondjon le, uj választás legyen, melyből Tamás kizárandó. (Hist. Salon. XLV.) Ehhez a belviszályhoz folytatást képezett a Trauval való háboru (1244.), melyben Spalató volt a vesztes, ezért Ninoszláv boszniai bánhoz fordultak segélyért, kit comesül is megválasztottak. Trau IV. Bélához fordult, ki semmisnek jelentette ki mindazon előnyös szerződéseket, melyeket Spalató Trautól kicsalt (Lucius: Memor. di Trau p. 48.) és határozottan Trau pártjára állott, ki értesítette őket, hogy meghagyta Dénes vajdának és horvát bánnak, hogy szerezze vissza Traunak mindazt, mit Spalató tőle elvett (Lucius u. o. p. 54.),

és hogy segítséget fog nekik hozni Alekszander klisszai zsupán és István primorjei bán. És Béla tényleg két sereget menesztett Dénes vajda vezérlete alatt Dalmáciába és Ninoszláv ellen, mire a megrémült spalatóiak követeket küldtek hozzá. A király azt kivánta tőlük, hogy érsekké Hugrin czázmai prépostot, egy »nemes és tudós férfiut« válaszszanak, ki egyházukat és városukat fel fogja virágoztatni. A hazatért követek mindent elkövettek, hogy a király kivánsága teljesüljön és erőszakolták Tamást és a káptalant, hogy uj érsekválasztást tartsanak. Tamás ismerve »Hugrin merészségét«, ennek ellenszegült, de a magyar párti urak kikiáltották Ugrint érseknek és felhasználva a káptalani pecsétet, értesítették a Horvátországba jött királyt erről. Közben Dénes vajda seregével Szalonához ért, és minthogy Spalató kezeseket és sarcot nem akart neki adni, 1244. jul. 12-én megtámadta a várost és azt nyugati részén felgyujtotta, másnap a város 600 márka ezüstöt és hat előkelő ifjut kezesül átadott Dénesnek. A város oltalmat remélt Ugrintól, kényszerítette Tamást és a káptalant, hogy ennek megválasztását helybenhagyják, sőt azt követelték a szegény Tamás fődiákonustól, kit magát már előbb érseknek választottak, hogy ő személyesen menjen el követségbe Ugrinért; kezdetben ellenkezett, de utóbb mégis csak elment érte a magyar királyi udvarba!

Béla király nagyon megörült Ugrin megválasztatásának, kit 1244. okt. 2-án kelt oklevelével spalatói comesnek is kinevezett és neki és a spalatói egyháznak örök időre az egész cetini zsupániát adományozta. (Farlati u. o. III. 268., 269.) 1245-ben maga a király Dalmáciába jött, vele Ugrin is, Vránánál fogadta a király a spalatói követséget, mely neki 5000 líbra ezüstöt hozott, mire az összes foglyokat szabadon bocsátotta és Ugrin nagy kiserettel bevonult Spalatóba. A római szentszék csak három év mulva erősítette meg és 1247. szept. 20-án szentelték fel, ekkor körülbelül 40 éves volt. De az érseki palást késett, melyet végre 1248. márc. 9-én átadott neki Bertalan skardonai püspök, átvevén tőle a pápához való hűségeskűt. (Farlati u. o. III. 272.) Ugrin képzett férfiu volt; nagybátyja, a hasonnevü kalocsai érsek költségén 12 évig Párisban tanult s nagyon szerette a könyveket, de büszke volt nemességére s többet gondolt a politikával, mint egyházával; nagyon szerette a katonák társaságát, jobban mind a papokét; nagy fényüzést fejtett ki és így terhére volt a papságnak és a polgárságnak. Mindjárt kezdetben összeveszett Sebenikóval s azt kiátkozta, noha még nem volt érseki palástja s így ez a ténye jogtalan volt.

— IV. Ince ezt Treguan püspökhöz 1246. jul. 9-én kelt iratában semmisnek jelentette ki. (Farlati u. o. III. 270.) Leonardo bencés apáttal is összeveszett néhány malom miatt, Tamás fődiákon mint biró, az apátnak itélte oda a malmokat (Farlati u. o. III. 272.) s így ez az érsek is összeütközésbe került Tamással, annál is inkább, mert a káptalan jogait megnyirbálta, sőt ennek tizedjövedelmét is el akarta venni. Az ellenségeskedés a kettő között csak Ugrin halálos ágyán ért véget. Meghalt 1248. nov. 30-án; nyugszik a spalatói dominikánosuk templomában. (Hist Salon. XLVII.)

Ugrin halála után a dominikánusból skardonai püspökké lett Jánost választották meg spalatói érsekké, ki egy 1248. dec. 22-én kelt iratban magát már »Archielectus Spalatensis«-nak nevezi. (Farlati III. 173.) A megerősítésért Lyonban a pápánál Desa és Drago kanonokok jártak, kik kétértelmüen viselkedtek, mert azt kérték a pápától, hogy vagy erősítse meg Jánost, vagy küldjön nekik más érseket. IV. Ince 1249. ápril 30-án kelt iratában arról értesíti a spalatói papságot, hogy Jánost nem erősítheti meg, hanem érsekké kinevezi Rogerius mestert, zágrábi kanonokot. (Theiner: Monum. Slav. merid. pag. 78.) Rogerius Pólából való volt, mint nagyváradi kanonok megérte ott a tatárjárást, rabságukba került, de két év mulva onnét megszökött és Rómába jött, hol megirta a »miserabile carmen, seu historia super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV. a Tartaris facta« cimü művét (Schwandner: Scriptor. regni Hung. I. 292—325.); innét János bibornokkal a pápához ment Lyonba, ki vele megismerkedvén, őt Dalmácia és Horvátország metropolitájává nevezte ki. Mint ilyen Lombardián, Velencén és Aquileján át Magyarországba ment IV-ik Bélához. Ennek nem tetszett, hogy tudta nélkül nevezte ki a pápa, de nem akadékoskodott ellene. Roger 1250-ben fényes kisérettel Spalatóba érkezett. (Hist. Salon. c. XLVIII.); szerette a fényt, vendégszerető volt s azon iparkodott, hogy az érsekség vagyoni állapotait rendbehozza és jövedelmeit szaporítsa. Ugylátszik Tamás fődiakonussal barátságban élt; ennek társaságában 1251. szept. 6-án meglátogatta a bencések sz. István apátságát és elrendelte, hogy az apátság okleveleit egy könyvbe másolják le. (Farlati III. 276.)

IV. Béla király 1251-ben ismét Horvátországba és Dalmáciába jött, Spalatóban Dujmics Miklós házában szállt meg, itt szemrehányásokat tett a polgárságnak, hogy érseknek egy »idegen és ismeretlen embert« választottak meg és megesküdtette őket, hogy ilyet többé tenni nem fognak; Róbert érsekkel szemben azonban előzékenyen viselkedett.

Ezen időtől fogva pár éven át nincs adatunk Tamás fődiákonusról, csak néhány oklevélen fordul elő neve. (Lucius: Mem. di Trau p. 73.; Farlati III. 279.: Cararra: Archivio capitolare p. 15.) De csakhamar ismét szükséges volt, hogy közbenjárjon a korona és Spalató között. IV. Béla idősb fiát, Istvánt, a volt horvát herceget erdélyi vajdává nevezte ki és ifjabb fiát, Bélát, horvát herceggé nevezte ki, egyuttal a vukovári, baranyai, somogyi, zalai birtokokat és Vasmegyét adományozta neki, a mely birtokot IV. Orbán pápa apostoli oltalma alá vett. (1263. dec. 21. Theiner: Monum. Hung. I. 255.) A herceg nagyon fiatal volt és így anyja, Mária, Laskaris Theodor gör. császár leánya, ki a tatárjárás alatt sokáig Dalmáciában időzött s az ottani viszonyokat ismerte, kisérte el ide. A királyné Tininben (Knin) országgyülést tartott, melyen átvette a horvát főurak hűségesküjét fia számára, a szokásos ajándékokkal. Nemsokára a spalatóiak összeveztek a klisszavári királyi őrséggel és megöltek belőle két embert, a spalatóiak megijedtek és igazolásukra követeket küldtek a királynéhoz, de ez haragosan Klisszába indult, itt ujból Roger érsek és más előkelő spalatóiak csitították, de ő bosszut forralt és embereivel öt előkelő spalatói polgárt csellel hatalmába kerített és fogságba vetett. IV. Béla ezt nagyon helytelenítette és két szerzetes által visszahivatta Magyarországba. A spalatóiak a királyhoz panaszra küldték spalatói Tamást és Boni Marinot, de követségök nem ért célt, mert a királyt Mária királyné ugy informálta, hogy az öt polgárt csak akkor fogja szabadon ereszteni, ha Spalató neki 24 előkelőbb polgárt ad át tuszul. Nemsokára megjelent Spalatóban Roland horvát bán és legalább 12 kezest kivánt, kiket a megszorult város át is adott, és pedig 1265-ben, midőn a király a királynéval a traui kerületben levő Bihácsba jött (Hist. Salonit LI.), és pedig Tamás fődiákonus közbejöttével adattak át, mire a hálás város az érte közbenjárt Roland bánt comessé választotta.

Roger érsek 1266. ápril 14-én meghalt, utóda János ferencrendi szerzetes lett. Tamásról szól egy 1267. okt. 14-én kelt oklevél is, melyben Roland comes és a spalatói birák Tamásra és a káptalanra ruházzák át a sz. Lőrinc temploma feletti védnökséget. Tamás meghalt 1268. május 8-án 68 éves korában, eltemedték a sz. Ferenc templomban, hol latin sirirata ma is olvasható. (L. Književnik I. 368. l.)

Nevezetes történelmi művének kéziratát először Lucius, hires dalmát történetiró adta ki (meghalt 1679. jan. 3-án). A kéziratot Cindri Péter spalatói patriciustól kapta. A kézirat így kezdődik: »Incipit istoria Salonitanorum pontificum atque Spalatensium.« Lucius ezt a kéziratot is a vatikáni

könyvtárnak hagyta, hol 7019. sz. alatt őriztetik. Erről a kéziratról Lucius azt mondja, hogy az Tamás művének legrégibb kézirata, mely »ut ex charactere et carta colligitur« kevéssel halála után (1268.) iratott, — ő pedig (Lucius) közölte azt először nyomtatásban a »De regno Dalmatiae et Croatiae« cimü művében a Cindri Péter spalatói patricius által készített másolat alapján, melyben ezen régi codex helyesirási hibáit is kijavította. Rácski is átvizsgálta a vatikáni példányt, melyről Lucius mondja, hogy az »est antiquissimum exemplum historiae Thomae« és ő is paleographiai okokból osztja Lucius nézetét, hogy azt tényleg rövid idővel Tamás halála után, tehát vagy még a XIII-ik században, vagy legkésőbb a XIV. század első felében irták a kéziratot paleographicus tekintetben összehasonlította Petrarca (1304—1347.) vatikáni kéziratával, a mi őt e nézetében még jobban megerősítette. Trauban Fanfonja Garanin gróf birtokában is van egy igen régi kéziratos példány Tamás művéből,

A »hist. Salonit.« legrégibb kiadása Luciusé (Lucius: De regn. Dalm. et Croatiae libri sex. Amsterdam, 1666. apud Blaevium. pag. 310—370.); ezt a szöveget ujból kinyomatta Schwandtner. (Scriptores rer. Hung. Lips. 1746. Vol. III. pag. 532—635). Kéziratában van egy kivonatos olasz fordítás is belőle a velencei szeminárium könyvtárában, mely 1843-ban nyomtatásban is megjelent. (Thomasso arcid. della chiesa di Spalato. Venezia, 1843.)

Már a legrégibb kéziratban, a vatikániban, e történelmi mű 51 fejèzetre oszlik és végződik Rogerius érsek halálával. (1266. ápr. 14.) Tamás kortársa a sovány »Prágai krónika« (Annales Pragenses. Pertz: Mon. hist. Germ. V. 119—121.) irójának, Kadlubka Vince lengyel krónikásnak, ki 1207-től 1223-ig, midőn meghalt, krakói püspök volt (legrégibb kézirata a bécsi császári könyvtárban van e cim alatt: »Mag. Vincenti, episcopi Cracoviensis, chronica Polonorum.« Nyomtatásban megjelent Krakóban 1862-ben), végre Nestor orosz krónikairó folytatójával. Tamás művének, a vatikáni kéziratnak végén, mint függelék, a kézirat irójának kézirásával olvasható a sokat emlegetett: »Memoriale bonae memoriae domini Thomae q(uondam) archidiaconi ecclesiae spalat«.

Hogy Tamás történelmi művének értékét megállapíthassuk, azt két részre kell osztanunk, az első a XXIV-ik fejezetig terjed és foglalkozik az iró életkora előtti idő történetével, a második a XXIV-iktől végig elmondja azt, mi az ő korában történt, és pedig a XXX-iktól, melyekben neki magának is nagy része volt. Főcélja a spalató-szalonai egyház és Spalató városának történetét megirni, de helyenkint egyéb

kapcsolatos dolgokról is szól. A bevezető fejezetekben (I., II.) szól Dalmáciáról, Szalonáról, a szalonai érsekség keletkezéséről, azután (III—XII.) Szalona elpusztításáról és Spalató keletkezéséről; elmondja a szalona-spalatói egyház történetét, viszonyait és állapotát a horvát dinasztiából való királyok alatt (XIII.); hogyan szakadtak el tőle felső Dalmácia püspökségei és kerültek az antivári érsek alá (XV.), hogyan keletkezett a zárai érsekség. (XIX.) és a lesszinai (Hvar) püspökség. Elmondja az egyes spalatói érsekek élettörténetét és működését, mint Lőrincét (XVI.), Manassesét (XVIII.), Rajnerioét (XXII.), I. és II. Péterét (XXIII.), Ezen elbeszélésbe egyes egyéb dolgokat is belefűz, melyek a város és érsekség történetére és sorsára befolyással voltak, így, mikép jöttek a magyarok Pannóniába (XIV.). hogyan kerültek a horvát trónra (XVII.) és mily viszonyba került Spalató a magyar királyokkal. Művének felirata és egész tartalma azt mutatja, hogy fő célja volt honosai számára megirni a szalona-spalatói érsekség történetét, alárendelt célja pedig érinteni mindazt, a mi erre befolyással volt. Műveltsége, tudományos képzettsége és feddhetetlen jelleme, azután azon döntő szerep, melyet a spalatói egyház és Spalató város történetében játszott, képessé tették művé megirására; érdekes, miképen szól önmagáról: »erat autem archidiaconus competenti scientia preditus et in executione sui officii, prout ei possibile erat, satis fervidus et intentus: amator iustitiae, nequitiae detestator, nimioque zelabat affectu, ut sanctorum servarentur statuta et in ecclesiasticis negotiis secundum deum totius iustitiae vigeret norma« (Cap. XXXII.). Jellemezte őt, mint művéből látjuk, a román élet kizárólagos szeretete, nagyrabecsülte a latin olasz multat és műveltséget, azért azon volt, hogy Spalató is az olasz városok mintájára átszerveztessék, a horvátok dolgát kevés figyelemre méltatta, a horvát lakosságot Dalmácia latin lakosságától mindig gondosan megkülönböztette (c. XL.) ellensége a szláv egyházi nyelnek (c. XVI.) és a szláv intézményeknek Spalatóban; nem szerette ennek élén a horvát férfiakat (c. XXI.) és még kevésbbé a horvát városok municipiális szervezetét, főkép mióta a dalmát városokban két párt keletkezett: a horvát és olasz párt, mely előbbi inkább Velencéhez, mint Magyarországhoz huzott, mig az olasz párt főképen a városi autonomiára törekedett s minthogy ezt és saját függetlenségét jobban biztosítva látta magyar protektorátus alatt, inkább ehhez huzott. Tamás maga határozottan Velencéhez huzott és a zárai horvátoknak szemrehányást tesz, hogy hűtlenek a köztársasághoz (c. XLIII.) és Magyarországgal szemben búzgón védi Spalató autono-

miáját régi kiváltságlevelek alapján (c. LI.). Teljesen megbizhatunk azon közléseiben, melyeket a XXIV. fejezettől végig saját életkorából ad, előadása teljesen összhangzásban van azon kor okleveleivel és műve főkép 1200—1268-ig hű képét adja főképen Spalató s részben az azonkori horvát multnak is.

A mi művének első részét illeti (I—XXIV.), ebben földrajzi és néprajzi tekintetben el van fogulva korának ebbeli nézeteiben és egy szinvonalon áll a diokleai krónikával. Dalmáciát, Illyriát és Liburniát összekeveri. Szerinte Dalmácia nevét »Delmis« városától, Illyria »Illyris«-től, egy amazon királynőtől, az illyrek ősanyjától, Liburnia pedig egy hasonnevü kalóz hajófajtól vette. Tamás szerint az ő korabeli Dalmácia a tengerpart mentében Durazzótól a kvarnerói öbölig terjedt, amelytől a szárazon beljebb »oppidum Stridonis« van, hol sz. Jeromos született. Ő is Dalmáciát Alsóra és Felsőre osztja, melyeknek kiterjedésére nézve teljesen egy véleményben van a diokleai krónikával (I. conf. XV.); azt mondja, hogy Dalmácia valaha sokkal mélyebbre terjedt a tengerparttól és magába foglalta Horvátországot (I. »Dalmatia dicebatur olim largius, censebatur enim cum Chrovatia una provincia«). Horvátországot szerinte valaha »Curetia« néven nevezték, a »curetek«-től (currentes, nec stabiles), kiket már Lucanus is említ (c. III.) Ő a horvátokat Horvátország őslakosainak tartja, kik mellett a dalmát tengerparton a latinok laktak. A horvátokhoz Németországból és Poloniából délre költöztek a gótok, egy szláv (?) törzs Totilas vezérlete alatt és összevegyülvén a horvátokkal, ezekkel nyelv és szokások tekintetében is egy néppé lettek. Ezek ariánusok voltak, azért üldözték a katholikus latinokat. A gótok vezére, egész Szlavónia fejedelme, Szalonát megtámadta és romba döntötte; ennek lakói előbb Solti, Brazza (Brač), Lesszina (Hvar) és Krkar szigetekre menekültek, utóbb pedig Spalatót és Zárát alapították. A horvátok- és gótokra nézve is Tamás egy véleményen van a diokleai krónikással, azonban Tamás jelentékenyen kiegésziti a horvátok (az ő gótjai) megkeresztelésének történetét (c. VIII., XI., XII.) és pedig úgylátszik megbízható történelmi források alapján, erre vonatkozik ezen kijelentése: »nos vero, ut in praecedentibus, *partim scripta*, partim opiniones sequentes conemur exponere« (c. VII.), ezek közé az iratok közé tartozhatott IV. János pápa ősrégi életrajza (Vita Joannis IV. ap. Anastas. de vitis pontif. Roman. ed. Blanchini. Romae 1718.; I. 123) és a spalatói egyház régi hagyományai, — és így noha az I—XII. fej. földrajzi és néprajzi adatai nem is sokat érnek, ezen részben is némely

használható adatokat találunk, így a kereszténység elterjedése a horvátok (gótok) közt, a spalatói egyház történetére vonatkozó adatok és az mikép alakult meg keresztény alapon a horvát állam.

A XIII-ik fejezettől Tamás fődiákonus még óvatosabb, a IX. és X-ik századbol csak azon spalatói érsekek nevét említi »de quibus exstat memoria«, és ami még fontosabb, a püspökök neve mellett felemlíti az egykoru horvát uralkodókat (Cap. XIII.), de ebben sem nem pontos, sem nem teljes (L. Književnik I. 374. l.), így Branimir (879.) és Tomisláv közt hiányzik Mutimir, kit saját 892. szept. 28-án kelt okleveléből ismerünk (Književnik I. 73.); azután Drzsiszláv előtt uralkodott apja II. Kresimir (Drzsiszláv oklevele: Lucius »De regn. Dalm. II. 8.) és Drzsiszláv után fivérei, Szvetoszláv, Kresimir és Gojszláv, kik közül a XI. század elején csak Kresimirt említi. János guerchei fődiákon szerint ez a Kresimir 1035-ben halt meg (Msc. apud Kerchelich Notit. Praelim. pag. 101.) és a mondott oklevél és Tamás fődiákon szerint ezt a Kresimirt követte István, Kresimir Péter apja, kit Tamás csak »Kresimir« néven nevez, mely a horvát dinasztiában nagyon kedvelt volt. A mi irónk István uralkodásának idejét nem jelzi pontosan, mert Kresimir Pétert még 1052-ben is emlegetik az oklevelek s így Lőrinc érsekké nem lehetett már István királykodása alatt, a mint ezt Tamás állítja (c. XVI.) A hist. Salon. nem említi Slavisa királyt sem, noha ezt egy honi oklevele említi (Carrara: Archiv. capitoláre p. 53., 60.), és abban is téved, hogy Szvinimir volt az utolsó horvát király, minthogy oklevelekből tudjuk, hogy utána II. Isván ült a trónon, ki Kresimir Péter unokaöccse volt. (II. István király eredeti oklevele a horvát országos levéltárban.) Ezen adatokból is kiderül, hogy Tamás spalatói fődiakonus csak azokat az adatokat vette fel művébe, melyeket önmaga ismert.

A XVII-ik fejezetben elmondja »qualiter Ungari coeperint Dominium Dalmatiae ed Croatiae«. Itt a helye, hogy megemlékezzünk a vatikáni kézirat függelékéről, a melynek cime: »Memoriale bonae memoriae Thomae quondam archidiaconi ecclesiae Spalaten-sis.« Ez az irat nem lehetett Tamás sajátkezü eredeti kéziratán, mert itt már mint elhunyt szerepel, hanem iratai közt mint önálló feljegyzést találta a másoló, vagy pedig magában az eredeti kéziraton külön lapon mint kiegészitő feljegyzés fordult elő, melyet azután a másoló külön cimfelirattal »Memoriale« a vatikáni kézirat végére irt, azért, mert az egy fontos adatra nézve bővítést képezett. Rácski azon véleményen van, hogy eredetileg ez a Memoriale is Spalatói

Tamás munkája. E felfogással szemben a Memorialet Engel gyanusnak tartja. (Geschichte von Dalm. u. Croatien. Halle, 1798., pag. 478.) Horváth István hamisítványnak jelenti ki, Szalay László is ennek tartja, noha már némi figyelemre méltatja. (Zur ungarisch-kroatischen Frage. Pest, 1863.) pag. 26.)

Ha e Memoriale hamisítvány, úgy ez már igen régi, mert a vatikáni kézirat a XIII-ik századból, vagy legkésőbb a XIV. század első feléből való. Ha ennek tartalma a Hist. Salonit. XVII-ik fejezetével ellentétben állana és a Memorialet maga Tamás irta volna, akkor kétségtelen, hogy a maga nagy művének XVII-ik fejezetét vagy kiigazította volna magában a szövegben, vagy pedig egy jegyzetben utbaigazított volna, hogy értelmezendő a kérdéses hely, a tudomására később jutott helyesebb adatok alapján.

Rácski vitatja, hogy a Hist. Salon. XVII-ik fejezete és a »Memoriale« között nincsen ellentmondás, hanem az egyik a másikat kiegészíti.

A XVII-ik fejezetet tartalma szerint két részre lehet osztani: az első arról szól, hogy I. László magyar király Szvinimir halála után iparkodott a horvát trónt elfoglalni; a a második, hogy utóda, Kálmán király bevonult Spalatóba, Trauba és Zárába és onnét 1103-ban visszatért Magyarországba, — a Memoriale pedig elmondja, hogy Kálmán király a horvát nép kiküldötteivel 1102-ben miképen kötött békét, és ezek mily föltételek mellett hódoltak meg neki. A kérdés megvilágosítására a két szöveget egymás mellett közli, hogy az összehasonlítás annál könnyebb legyen. (Književnik I. 376. és 377. l.)

A két szöveg a következőkben egyezik meg egymással: mindketőben Kálmán királyról van szó, ki nagy hadsereggel Horvátországba megy, hogy azt elfoglalja, — e hadi vállalat mindkét szöveg szerint azzal végződik, hogy a felek békét és kétoldalu egyezséget kötnek. Mindkettőben egyiránt az áll, hogy Kálmán király nagy hadsereggel és azon eltökélt szándékkal jött Horvátországba, hogy azt fegyveres erővel elfoglalja, de váratlan ellentállásra talált s így követeket küldött az ellenfélhez és azok követeit fogadta és végre is békésen kiegyezkedtek. — Ezen megegyező vonásokkal szemben a két szöveg között a következő eltérések észlelhetők: Tamás a XVII-ik fejezetben csak mellékesen érinti Kálmán hadviselését Horvátország ellen, nem irja ezt le közelebbről. sem azt, hogy hogyan végződött e hadi vállalata, csak azt emeli ki, hogyan végzett Spalatóval, mert hiszen a Hist. Salonitanában csak ennek történetét akarja adni; itt is előbb fegyverrel próbál szerencsét, de erős ellentállásra talál és

követségek utján békésen intézi el dolgát a várossal, ezek igérik »ut Colomanno regi et eius posteris ac regno Ungariae subiecti et fideles omni tempore permanerent«, Kálmán pedig megerősíti régi szabadalmaikat és kiváltságaikat. Itt nem is volt szándéka elmondani mit művelt Kálmán Horvátországban, erről itt csak azt említi fel, hogy megnyerte Szlavónia azon részét, melyet László a Gvozdon tul feladott volt (et obtinuit caeteram partem Sclavoniae, quae a Vladislavo fuerat paetermissa). Valamivel fentebb, hol sz. László hadjáratáról beszél, Horvátországban így szól erről: »Vladislaus ... venit et occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad alpes, quae dicuntur ferreae ... nec tamen ad maritimas regiones per venit.« A fentebbiekben Tamás egy szóval sem mondja, miképp nyerte meg Kálmán (obtinuit) Horvátországot, — erről minket a »Memoriale« világosít fel, a mely viszont mit sem beszél a dalmát városokról. A Memoriale elmondja, hogy Kálmán hadseregével egészen a Drávaig előre nyomult, itt a horvát seregre akadt, melyet követei által felszólít, hogy vele alkudozásba bocsátkozzanak, a mi meg is történt, a horvátok meghódoltak neki, ő meg régi szabadalmaikat biztosította nekik.

Tehát a Hist. Salonitana Spalató, Zára és Trau meghódolásáról és ennek feltételeiről szól, mig a Memoriale a horvát nép meghatalmazottainak békés egyezkedéséről Kálmánnal beszél, melynek alapján egész Horvátország meghódolt neki, — tehát a kettőben egy hadjárat két különböző részéről van szó és így a két előadás között ellentmondás nincs és mind a kettő egy irónak a munkája lehet, ki az utóbbiban, a Memorialeban, kiegésziti azt, a mit Spalató város történetében tüzetesen nem mondott el, mert nem tartotta szorosan odavalónak.

A Memoriale szövege a vatikáni kéziratban ugyanazon kéz irása, mely a Hist. Salonitánát másolta, a mű ezen legrégibb kézirata ezen Memoriale szerzőségét Tamás spalatói fődiákonusnak tulajdonítja és minthogy a kettő egymásnak nem mond ellent, sőt egymást kiegésziti — ebből Rácski azt következteti, hogy minden valószinüség szerint a Memoriale szerzője is maga Tamás fődiákonus. A mi mind a két mű történelmi hitelességét illeti, erre nézve a következőket jegyzi meg:

A Histor. Salonitánában a XVII-ik fejezetben elmondatik, hogy a spalatóiak Kálmánhoz elküldötték érseküket, a római eredetü Crescentiust, ki Lőrincnek utóda volt, közbenjöttével a király esküvel megigérte, hogy Spalató jogait és kiváltságait tiszteletben fogja tartani, mire a lakosság neki és utó-

dainak hűséget esküdött. 1103. junius 15-én a király egy oklevelet adott ki, mely a spalatói egyház jogait, birtokait stb. megerősíti, felemlítve Crescentius érdemeit, melyeket Kálmán iránt szerzett (Farlati III. 164.), — kétségkivül ez is egyik részét képezte a király és város között kötött egyességnek. Ennek másik része, melyben a király Spalató kiváltságait Tamás tanusága szerint megerősítette, nincs meg eredetiben, azonban megvan Kálmán fiának, Istvánnak 1124 julius hóban kelt oklevele (Lucius III. 4.), melyben arra hivatkozik és azt, valamint a Traunak biztosított szabadságokat megerősíti, mondván, hogy Traunak ugyanazon jogokat és kiváltságokat adta, melyeket Spalatónak. Trau kiváltságlevele, melyet Kálmán Dalmáciában való harmadik időzésekor 1108. máj. 25-én kiadott, megvan (Lucius ugyanott), — a dalmát városokkal kötött egyesség lényeges pontjai különben sok XII-ik századbeli oklevélben felsorolvák, így II. Gejza 1143. máj. 3-án Spalatónak (Farlati III. 174.) III. István 1169-ben Sebenicónak (Fejér. Cod. dipl. Hung VIII. 2., 351. lap), II. Andrásnak 1207-ben Spalatónak (a bécsi levéltárban; Jura regn. Croat. I. 40—41. l.) okleveleiben stb., — e kiváltságoknak lényege a városok municipális autonomiája, a városi elöljáróság és képviselőség szabad választása. A dalmát városok már a horvát uralkodók alatt municipális autonomiával birtak (Rácski: Odlomci iz drž. prava hrvatskoga. 139—143. l.) és Tamás művéből tudjuk, hogy Spalató leginkább ezt féltette Kálmántól és csak mikor eziránt megnyugtatást kapott, hódolt meg neki; ugyanezen okból kellett más városokat is megnyugtatni külön iratokban. Ezekből kiderül, hogy Tamás előadása a XVII-ik fejezetben teljesen hiteles.

A mi a Memoriale hitelességét illeti, a magyar történetirók azt vitatják, hogy Kálmán nem mint horvát-dalmát király, hanem mint magyar király nyugtatta meg a dalmát városokat és vette át tőlük a hűségeskült. (Szalay ugyanott pag. 29. l.) A Memoriale szerint a horvátok »miserunt duodecim nobiles sapientiores de duodecim tribubus Croatiae«, hogy a királylyal tárgyaljanak és e kiküldötteket névszerint is felsorolja »comitem Guran de genere Chacittorum, comitem Hugrinum de genere Chuchacorum, comitem Marmogniam de genere Subithorum, comitem Pribislavum de genere Guddomirorum, comitem Georgium de genere Suacittorum, comitem Petrum de genere Cithorum, comitem Paulum de genere Gusichorum, comitem Martinum de genere Carinensium et de genere Lapzanorum, comitem Pribislavum de genere Politchorum, comitem Hobradum de genere Lasnizitorum, comitem Joannem de genere Jammomethorum, commtem Mirognum de genere Tu-

gomirorum.« Ez a nemzetségszerinti képviselet teljesen megfelel a szláv nép társadalmi és állami szervezetének, melynek a nemzetség az alapja, mely atyafisági csoportokra (rod), ezek ismét házközösségben élő családokra oszlik; ez főképen a horvátoknál divott (Rácski: Odlomci 130—135. lap). Egy XII-ik századbeli oklevél (eredetije a spalatói káptalani levéltárból a bécsi titkos levéltárba került; olvasható Carrara: Archiv. capitolare pag. 67.) elmondja, hogy valaha hat horvát család (generatio) volt jogosítva Horvátországban a zsupáni méltóságra (kacigi, cucari, suaci, codomirigi, mogorovigi, subigi), hat más pedig a báni méltóságra. Még a XIV-ik században is említik a nemeseket a tizenkét horvát nemzetségből és az ő nemességök volt általában zsinórmértéke a horvát nemességnek (Dipl. a 1360. Orig. membr. in Archiv. Croat. N. R. A. fasc. 483. nr. 31. »Quod ipsi . . . omni eo nobilitatis titulo, quod nobiles duodecim generationum regni Croatiae potirentur, usi semper exstitissent«).

A Memoriale szerint a kiküldöttek a királylyal egyességet (Concordia) kötöttek, melynek lényege, hogy vagyonuk és adómentességök biztosíttatott, úgy számukra mint alattvalóikra (homines) nézve, kötelesek voltak azonban csapatukkal a királyt harcban segíteni, és pedig a Dráváig, vagy Horvátország határáig a maguk, azontul pedig a király költségén. Ilyen egyesség kötése magában véve nagyon is hihető, mert számos példája van királyi donációknál is. Igy III. Béla 1193-ban Modrus megyét adományozza Bartol grófnak ugyanily feltételek mellett. (Eredetije a zágr. orsz. levéltárban; szövege Kukuljevics: Borba hrvatah 71. la.p)

A »Historia Salonitana« XVII-ik fejezetét és a »Memoriale« szövegét itt egymás mellett közöljük, hogy a kettő egybefoglalásából Kálmán horvát-dalmát hadjáratainak lefolyását lássuk:

Caput XVII. »Vladislavo rege migrante ad dominum Colomannus sibi in regno successit. Hic cum esset vir ferocis animi proposuit totam terram usque ad mare dalmaticum suo dominio subjugare. Venit ergo cum multo armorum apparatu et obtinuit caeteram partem Sclavoniae, quae a Vladislao fuerat praetermissa; itaque ad mare usque	Memoriale: Colomannus filius Vladislavi regis Ungariae stans in regno loco patris sui, et quia multa strenuitate vigebat proposuit totam Chroatiam usque ad mare dalmaticum sub suo dominio subjugare. Venit cum suo exercitu usque ad fiumen Drave. Crovates vero audientes de adventu regis congregaverunt exercitum suum et praepara-

pervenit, ut civitates maritimas occuparet. Tunc ad Spalatensem civitatem primo accessit petens pacifice, ut sua se sponte dominatui eius subiicerent; nec ante permitterent destrui se et sua. At vero Spalatenses obfirmatis bene portis per murorum circuitum cum armis diffusi non acquiescebant regi, metuentes dominium gentis ignotae et extraneae experiri; quippe nescientes: quid rex de civibus cogitaret. Tum rex et eius principes indigne ferentes et se quasi contemptos a Spalatensibus arbitrantes coeperunt multa civibus comminari, et positis castris non longe a civitate devastabant campos, praedasque, quas poterant, faciebant. Unde factum est ut Spalatenses obdurato animo cuncta proponerent substinere pericula et damna potius, quam iugum susciperent Ungarorum. Cum ergo sic aliquantum temporis pertransisset, intellexerunt tandem per internuncios homines esse christianos et quod rex vellet cum eis benigne agere, si se eius ditioni adhuc pacifice subiugarent. Tunc Spalatenses inter se facto consilio miserunt Crescentium archiepiscopum ad regem Colomannum pacem postulantes ab eo. Quem ille benigne suscipiens annuit petitionibus, quas Spalatenses fecerant, pro pacis foedere componendo. Facta igitur conscriptione omnium, quae hinc inde fuerant ex beneplacito verunt se ad pugnandum. Rex vero audita congregatione ipsorum misit suos nuncios volens ipsos graciose tractare et pacta cum eisdem, ut voluerint ordinare. Croates vero audita legatione domini regis inito consilio omnes in simul acceptaverunt, et miserunt XII nobiles sapientiores de XII Tribubus Crovatiae, videlicet comitem Guran de genera Chacittorum, comitem Hugrinum de genere Cucchacorum, comitem Marmogniam de genere Subithorum, comitem Pribislavum de genere Guddomirorum, comitem Georgium de genere Suaccitorum, comitem Petrum de genere Cithorum, comitem Paulum de genere Gusichorum, comitem Martinum de genere Carinensium et de genere Lapzanorum, comitem Pribislavum de genere Politchorum, comitem Hobradum de genere Lasnizitorum, comitem Joannem de genere Jammomethorum, comitem Mirognum de genere Tugomirorum. Qui venientes ad d. regem ei debitam reverentiam exhibuerunt. Dominus vero rex ad osculum pacis eos recipiens et honorifice eos tractans ad talem concordiam devenerunt: quod omnes praedicti teneant suum pacifice et quiete, et quod non teneantur aliqua praedictarum generationum nec eorum homines regiae maiestati solvere censum, nisi tantum teneantur d. regi, quando aliqui invaderent sua confinia regalia,

stabilita, juravit rex cum suis principibus omnia firmiter observare. Postera vero die iuraverunt Spalatenses: primo quidem maiores, deinde iuniores, postea vulgus omne: ut Colomanno regi et eius posteris, ac regno Ungariae subiecti et fideles omni tempore permanerent. Tunc rex civitatem ingressus valde honorifice a clero et populo susceptus est, et ea die procuratione affluenter a communi suscepta, confectisque et traditis immunitatis privilegiis profectus est. Inde autem pertransiens venit Tragurium et deinde Jaderam, a quibus civitatibus simili exemplo susceptus fecit eis libertatis privilegium. Et sic in Ungariam est regressus anno domini millesimo centesimo tertio.«

tunc si d. rex mittet pro ipsis, tunc ire debeant adminus cum decem armigeris equitum de qualibet generatione praenominata cum suis sumptibus et expensis usque ad flumen Drave; inde versus Ungariam ad expensa d. regis, usque quo exercitus duraverit, debeant permanere. Et sic exstitit ordinatum de anno nostrae redemptionis millesimo C. secundo«.

A két szöveget itt egymás mellett adván, könnyü azok tüzetes egybevetése és összehasonlítása.

Ezek szerint: Kálmán király szövetséget kötvén (1101.) a velencei dogéval (e fontos emléket közli Martini: Storia civile e politica de comercio de Veneziani, III. 3.) hadsereggel Horvátországba indult, hogy azt meghódítsa. A horvátok hadseregöket a Drávánál felállították. Kálmán e váratlan akadályra találván, gondolkozott azon, miként birhatná rá a horvátokat, kiknek nemzeti uralkodócsaládjuk kihalása folytán nem volt királyuk, hogy őt válasszák meg uralkodójukul és e célból követeket küldött a horvát táborba. A horvátok a maguk részéről ősi szokásukhoz hiven tizenkét követet választanak a tizenkét ősrégi nemzetségből, hogy tárgyaljanak a magyar királylyal. Ezek vele bizonyos feltételek mellett kétoldalu szerződést kötnek. Kálmán most elindul Dalmáciába a tengerhez, hol akkor a horvát állam magva és középpontja volt. Zára előtt országgyülést tartanak, hol Kálmán az egész nemzet előtt ünnepélyesen kötelezte magát, hogy a horvát állam ősrégi szabadságát tiszteletben fogja tartani és megvédelmezni (ezt bizonyítja az egykoru iró a velencei arkivumban, Wencel: Cod. dipl. Arpad. cont. p. 43. »Colomannus rex veniens Jadram, ante civitatem convocavit curiam;

ibique de Dalmatia libertate integra perpetuaqua servanda communiter tractantes ipse rex inprimis supra sancta quatuor Dei evangelia . . . manu confirmavit propria, videlicet: ut antiquam Dalmatiae libertatem in nullo unquam deberet fraudare«), erre megesküdtek a király kisérői is. Ezután Kálmán magyar királyt 1102-ben megkoronázták Ó-Belgrádban Horvátország és Dalmácia királyává (Oklevél Lucius III. 3. l. »Ego Colomanus dei gratia rex Hungariae, Croatiae et Dalmatiae, salvo habito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare«) és onnét elment Trauba és Spalatóba, hol a fentemlített módon ezen városoknak biztosítván municipális önkormányzatukat és régi szabadalmaikat, ezek részéről is királylyá elismertetett. A következő 1103-ik évben, miután junius 15-én kiadta volna oklevelét, melyben a spalatói egyház minden régi jogát és szabadalmát megerősítette, visszatért Magyarországba.

A Memoriale kronologiai adatai és a Hist. Sal. XVII-ik fejezetei teljesen megegyeznek más azonkori oklevelek adataival, még a sorrendben is. Cak a Hist. Salonitánában van egy eltérés, Tamás ugyanis csak Spalató dolgára ügyelt első sorban és így, a természetes sorrenddel ellenében azt irja, hogy Kálmán Horvátországból először is Spalatóba ment (ad Spalatensem civitatem primo accessit) és innét ment Trauba és Zárába, holott már a földrajzi fekvésnél fogva is először Zárába, innét Trauba és végre Spalatóba kelle jönnie.

Az elősorolt szavahihető előadásokkal szemben háttérbe kellene szorulni az eseménytől korra és helyre nézve távol álló felfogásoknak, kik Horvátország fegyveres elfoglalásáról szólanak. A névtelen jegyző »De gestis Hungarorum liber« (ennek legjobb kiadása Endlicheré Rerum hung. monumenta Arpadiana Sangalli 1848. I. 1—54. A bécsi csász. könyvtárban levő XIV-ik századbeli kézirat alapján), melynek irója az előszóban magát így nevezi meg: »P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hung. notarius«, — műve majdnem ugyanoly elbánásban részesült, mint a diokleai pap krónikája. Katona, Engel, Fessler, Mailáth, Horvát, Szalay a régibb történetekre nézve többé-kevésbbé követték őt adataiban épen úgy, mint Lucarelli, Orbini, Du Fresne, Kacsich, Sveár a diokleai pap krónikáját. Az Anonymus ellen először kelt ki élesen Schlözer, ki őt így nevezi: »ein Fabelmann nicht nur ohne aller historischen Kenntniss, sondern auch ohne Menschenverstand.« A német tudósok közül elvetették Anonymust Neumann K. F., Dümmler, Wattenbach, Büdinger stb., a szlávok közt Palacky (Dejiny narodu česk. I. 1. pag. 171. l.). Ujabb időben némileg pártfogásukba

vették Hilferding (Pisma ob istorii Serbov i Bolgar I. 115. l.) és Cörnig (Ethnographie der oester. Monarchie II. 56—61. l.). E krónikáról a legujabb kutatások alapján (Rösler E. Zur Kritik älterer Ungarischer Geschichte. Troppau, 1860.) azt lehet mondani, hogy az iró, kinek nevét találgatta Cornides, Selig, Cassel, Bartal de Bélaháza és ujabban Hostinski Z. Péter (ez a tót iró a Pest-Bud. Vedomostih roč. II. 1862. č. 14., azt véli, hogy az Anonymus neve Pavel Vlčina, és hogy művét 1178—1188 közt irta, utóbb erdélyi püspök volt) vagy XII-ik század végén, vagy a XIII-ikban élt, hogy célja volt elmondani, mikép jöttek a magyarok mai hazájukba és törtek be a szomszédos országokba, hogy a történelmi igazság rovására dicsőítette a magyarokat és hogy e célból önkényüleg felhasználta a külföldi, különösen a frank krónikában levő adatokat, de iratában a történetirásban nagy tudatlanságot és ügyetlenséget árul el. Ennyit az Anonymusra vonatkozó eltérő nézetekről.

Anonymus körülbelül kortársa volt Tamás spalatói fődiákonusnak, de mily nagy a kettő műve közti különbség! Az előbbi elmélyed különféle mesékben a magyarok őshazájáról, sokat mesél a magyarok mindenféle győzelméről a világ minden részében és sz. István korával, mely közelebb esett hozzá, pár sorban végez! Sz. Lászlóról és Kálmánról és viszonyukról Horvátországgal szemben említést sem tesz, azonban sokat tud mesélni arról, hogy Árpád vezérei miképen harcoltak Rásában s onnét a tengerig hatoltak, elfoglalták Spalatót és meghódították egész Horvátországot, mikép értek e vezérek, Bulsuu, Lelu és Botond Petergvozdig (silvam, quae dicitur Peturgoz), tábort ütöttek a Kulpánál, átkeltek a Száván és elfoglalták Zabreget (castrum Zabrag), Pozsegát és Vlkovot és azután győzelmesen visszatértek Árpádhoz (Ed. cit. 37—38. l.). Mindezekről egy szó sincs az egykoru krónikákban és iratokban és csodálatos, hogy Szalay ezen elbeszélésnek oly fontosságot tulajdonít. (U. o. 16—17. lap). Legjellemzőbb, hogy ezek mellett az Anonymus egy szót sem tud sz. László és Kálmán horvátországi állítólagos győzelmeiről.

Ezen győzelmekről mitsem tud a »Chronica Hungarorum« sem, melyet a bevezetésből itélve Hartvig irt és ajánlott Kálmán királynak (a varsói könyvtár XIII-dik századbeli kézirata nyomán kiadta Endlicher u. o. I. 60—83. l.), noha ez sokat tud beszélni valami Aquila (Attila) állítólagos magyar királyról, ki Aquileát alapította, mely tőle nyerte nevét, azután Horvátországba és Szlavóniába jött, a hol akkor a »Sipleth«-en (Spljet, Spalato) Kazimir (Kresimir?) király uralkodott, ott

Aquila magyar király nyolc napi ütközet után legyőzte a horvátokat stb.

A magyar krónikások közül az első, ki Kálmán király horvát-dalmát hadjáratáról szól, Simon de Keza, Kun László udvari papja, a ki ennek ajánlotta »Gesta Hunnorum et Hungarorum« cimü művét (a bécsi cs. levéltárban levő XIV. századbeli kézirat nyomán kiadta Endlicher u. o. p. 83—123.). Nagyon részletes, midőn a magyarok őshazájáról szól, de igen sovány, mihelyt a történelmi korszakhoz ér. Sz. Lászlóról csak ezt tudja: »Post Geicham uero regnauit Ladislaus XXX. (e. h. XVIII.) annis et tribus mensibus, in Worod requiescit. Istius igitur temporibus in septem castris (Erdély) in monte, qui Kyrioleis dicitur Bessi Hungarie infestissimi, spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse« (u. o. 118. l.). Kálmánról pedig ezt irja: »Iste quoque in regnum Dalmacie misso exercitu occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris in montibus, qui Gozd dicuntur, occurrens est devictus in montibus memoratis et occisus; unde iidem montes usque hodie in Hungarico Patur Gozdia nominantur. Sedes enim hujus regis et solium in Teneu erat civitate. Hoc ergo facto et regno Dalmacie conquisito« . . . (U. o. 118. l.)

Ebből látszik, hogy sem a Hist. Salon. XVII. sem a Memoriale nem egyezik meg Kézával Kálmán vállalkozásának eredményére nézve. Tamás azt mondja, hogy Kálmán megnyerte (obtinuit) Sclavoniának (Horvátország) másik részét, melyet sz. László nem foglalt volt el, ez pedig, hogy megnyerte »terram a Dravo fluvio usque ad alpes, quae dicuntur ferreae«. Hogy hogyan szerezte meg Kálmán e részét Horvátországnak az alpesektől a tengerig, azt Tamás a városokra nézve a XVII-dik fejezetben, az ország belső részére nézve pedig a Memorialéban mondja el. Kéza azonban mitsem tud arról, hogy sz. László elfoglalta volna Horvátország azon részét a Drávától az Alpokig. Itt meg kell határoznunk ezt a szót »Gvozd« Kézánál és ezt »Alpes ferreae« Tamásnál.

A »Gvozd« szó a szláv nyelvben általában »erdőt« jelent (Miklosics: Lexicon paleoslav. Ed. II. ad h. v.) és idővel ez a szó valamennyi szláv nyelvben sötét erdőt jelentett; így a cseh nagy határerdő régebben »hvozd« nevet viselt (Jiriček: Slov. pravo. I. 4.); a Modrus melletti erdő Horvátországban, hol sz. Miklós zárdája volt, szintén »gvozd« (Kukuljevics: Monum. hist. I. 47—48., 100. lap. A latin oklevelekben »gvozd« néven szerepel); Szerbiában a Grohot és

Vrmosa közötti erdő is »gvozd« (Miklosics: Monum. serb. p. 95.). Már ez a kifejezés »alpes, quae ferreae dicuntur« mutatja, hogy itt a »ferreae« szó fordítás a szlávból. Azonban a szláv nyelvben van egy szó »gvozdje«, mely vasat (ferrum) jelent, és így történt, hogy a krónikás a népies »gvozd« (sötét erdő), a hasonló szláv szóval »gvozdje« (vas) tévesztette össze a fordításban, elfelejtvén e szó »gvozd« ősrégi népies értelmét. Ebből látszik, hogy Tamás »montes ferrae« és Kéza »gozd« szava ugyanegy földrajzi fogalmat jelent. Azonban Tamás sz. Lászlót a Gvozdon túl követi (Cap. XVII. Occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad alpes, quae dicuntur ferreae, nullo obice resistente. Post haec transivit alpes et coepit impugnare munitiones et castra, multaque proelia committere cum gentibus Chroatiae«), — mig Kéza azt állítja, hogy Kálmán megküzdött a horvátokkal a »Gvozd« hegyen. Tamás szerint sz. László onnét visszatért Magyarországba, hallván, hogy valami ellenséges nép oda betört, — Kéza szerint László idejében csakugyan betörtek Magyarországba a »Bessi«-k (besenyők). Tamás szerint sz. László győzelme Horvátországban és előrenyomulása a Gvozdig tartós eredmény nélkül maradt, mert a Memoriale szerint, midőn Kálmán elakarta foglalni Horvátországot, ennek seregével a Drávánál találkozott, tehát ez sz. László távozása után azt ismét visszafoglalta a Dráváig. Minthogy Kéza mitsem tud sz. László horvátországi hadjáratáról s az, a mit Kálmán horvát hadjáratáról mond, teljesen ráillik sz. László hadjáratára, a mint azt Tamás elmondja, világos, hogy Kéza tévesen Kálmánnak tulajdonítja azt, a mit sz. László vitt véghez. Kéza elbeszélésében csak egy adattal bővíti Tamás elbeszélését a gvozdi ütközetről és ez, hogy megnevezi azt a horvát királyt, Pétert, a kit ott megöltek, a miről a Gvozdhegy Péter-Gvozdia nevet nyert. Az események ilyen összekeverése Kézánál nem ritkaság, erre nem is kell nála a régibb történetben példát keresni, van ilyen elég a hozzá közel eső időben is. Igy tudjuk, hogy III. Henrik védelmezve Salamont I. András ellen (1045—1061.), belekeveredett Magyarország belügyeibe, — Kéza ezeket a küzdelmeket áthelyezi I. Géza (1074—1077.) és I. László (1077—1095.) idejére! (ugyanott pag. 116—118.).

Kéza fentemlitett elbeszélését felvette krónikájába Thurócy János XV. századbeli iró (Chron. Hungar. ed. Schwandtner: Script. rer. Hung. I. pag. 138.), ki műve I. r. c. 62. ezt mondja: »Iste (Colomanus) . . Dalmatiae regnum, occiso suo rege Petro nominato in montibus Petrogozdia, Hungariae adiunxit«, Kéza előadását még megtoldja azon csudás álom

elmondásával, mely Zára előtt lehűtötte a király boszuvágyát e város ellen (u. o. c. 60. pag. 136.).

Tamás időre nézve régibb tanuja az eseményeknek s így hitelesebb is, előadása pontos és határozott, minden legendaszerüség nélküli és így fontosabb és megbizhatóbb a magyar krónikások előadásánál. Itt még egy pár dologra kell kitérnünk, melyre a magyar történetirók, hogy Horvátország fegyveres meghódítását igazolják, sulyt szoktak fektetni (Szalay u. o. pag. 30—31.).

Lucius a zárai Mária zárda tornyán a következő feliratot látta: »Anno incar. dni. n(ost)ri Ih(es)u Chri(st)i mil(esimo) CV. post victoriam et pacis praemia Jaderae introitus a deo concessa proprio sumptu hanc turrim s(an)c(t)ae Mariae Ungariae Dalmatiae Chroatiae construi et erigi jussit rex Colomanus«. (Lucius De regn. Dalm. Croat. LIII. c. 4.) Ezen felirattal kapcsolatba hozza Lucius azt az oklevelet, melyet ugyanezen zárdában talált és mely így kezdődik: »Anno incarnationis dn. Jesu Christi 1105., indictione III. regnante piissimo Colomano Croatiae et Dalmatiae primo anno, quo triumphaliter Jadram ingressus est«. Ezen oklevélből többet nem említ, s így nem tudjuk, hiteles-e vagy hamisítvány, azonban ebben is, a mit a regestrumból közöl, van egy hiba: az »indictio III.« nem felel meg 1105-nek, hanem 1110-nek, mig 1105-nek »indictio XIII.« felel meg — s így vagy hamisítvány a kérdéses oklevél, vagy hibásan van róla lemásolva az indictio. A mi a toronyfeliratot illeti, nem tudjuk, vajjon a felirat 1105-ben vagy később lett-e bevésve, csak azt tudjuk meg belőle, hogy Kálmán egy diadalmas hadjárat emlékére emeltette a tornyot, midőn Zárába bevonult, de hogy ez a harc Zára előtt folyt-e, azt csak gyaníthatjuk, de lehet, hogy Dalmáciában másutt folyt le. Ha Zára előtt folyt, akkor ez, ha másutt Dalmáciában, akkor ez pártolt el tőle 1103 után és 1105-ben visszafoglalásukra uj háborut kelle viselnie, — de Tamás spalatói fődiákon ilyen eljárásról és visszahódításról 1105-ben mitsem tud. 1112-nél felemlíti, hogy Kálmán uralkodása alatt Spalató a magyar eredetü Manasses érsek idejében a trauiakkal és egyéb dalmát városokkal fellázadt a spalatói északi vártoronyban levő magyar őrség ellen, — de a királynak valamely győzelmes bevonulásáról sem ekkor, sem 1105-ben nem tud semmit. Azonban Dandolo velencei krónikás (1342.) előadásából találgatni lehet, miféle diadalmas bevonulásról lehet itt szó.

Dandolo mondja, Kálmán ostromolta Zárát, ennek polgárai pedig megemlékezve hűségi fogadalmukról (promissae fidelitatis memores, t. i. a velencei köztársaság iránt), ellen-

szegültek a magyar seregnek és bold. János traui püspök megmentette őket a végveszélytől csodálatos módon. Végre Kálmán igéreteivel megnyerte a várost. Ezután Kálmán viszszatért Magyarországba és Dandolo szerint: »post pusillum improvisa morte sublatus est, quod divino iudicio ex foedere Venetis rupto creditur contigisse«. És tényleg Kálmán 1101-ben a velencei-dalmát-horvát dogéval szövetséget kötött, azután pedig elfoglalta Dalmáciát, melyre Urseolo Péter doge 998-iki dalmát hadjárata óta Velence igényt tartott (Joann. presb. Chronic. Venet. pag. 29—30.). Bonfini is mondja (dec. II. lib. 5.), hogy: »Colomanum Veneti graviter incusabant, perpetuaque violati foederis infamia notabant«. Valószinü, hogy Velence Kálmán eltávozása után 1103 vagy 1104-ben kisérletet tett Zára visszafoglalására, vagy hogy legalább a városban levő velencei pártnak sikerült a hatalmat kezébe ragadni és Velencének meghódolt és így Kálmán 1105-ben kénytelen volt fegyverrel Zárára való jogát megvédelmezni, — erre lehet következtetni Dandolo említett helyéből, a fent idézett toronyfeliratból és oklevélből, valamint sz. János traui püspök életrajzából. (Vita S. Joannis epp. Tragur. c. IV—V. apud Farlati Illir. Sacr. IV. 313—134. lap.) Hogy Velence nem tudta elfelejteni Dalmácia elvesztét, mutatja, hogy még Kálmán életében 1112-ben Ordilafo Faledro doge Konstantinápolyban segélyt keresett, hogy visszafoglalja és 1115-ben hajóival tényleg visszafoglalja Zárát. Abból, hogy 1105-ben Kálmán Zára meghódolása után győzelmesen bevonult a városba, nem lehet arra következtetni, hogy Horvátországot és Dalmáciát fegyverrel foglalta volna el, mert ezek meghódolása egyesség alapján 1102 és 1103-ban történt és a zárai eset ezzel nincs oksági összefüggésben.

Rómában a Barberini könyvtárban 3481. szám alatt a 109—157-ik lapon van egy kézirat, mely így kezdődik: »incipit historia salonitanorum pontificum Thomae archidiaconi Spalatensis«. Ez a kézirat nincs fejezetekre felosztva és Tamás vatikáni kéziratával ennek XXIV-ik fejezetével halad, némely dolgokat kihagyva belőle, másokkal ismét az megtoldva. A bővítések fontos oklevelekből állanak, de ki van hagyva belőle a vatikáni kézirat I., IV., IX., XII—XVI., XXIV—LI-ik fejezete. A dalmát hadjáratra vonatkozólag a Hist. Salon. XVII. fejezetét megtoldja azzal, hogy sz. László királyt nővére, Zvonimir özvegye, hivta Horvátországba segítségül, — ebben megegyezik Thurócyval (Cron. Hungar. P. I. c. 56., ed. cit. p. 130.). Van benne egy latin verses sirirat Zvonimirről. Végezetül ismét egy pár oklevél van: II. Gejza 1143-ból való adománylevele Gaudius spalatói érseknek (Farlati

III. 174. l.); VIII. Orbán bullája 1185-ből Péter spalatói érsekhez (Farlati u. o. 221. l.), a spalatói tartományi zsinat határozatai 1185-ből (Farl. u. o. 213 l.). A kézirat egyes részeihez egy egész sereg kétes értékü oklevél van csatolva: a szalonai zsinat iratai 925—927-ből, IX. János pápa levele János spalatói érsekhez, Tomiszláv horvát királyhoz, Mihály humi zsupánhoz stb. A Hist. Salon. Barberini példányát használta Farlati. Ez a bővített példánya a Hist. Salonitánának a XVI-ik századból való és valószinüleg Spalatóban iródott, mert a pótlékok mind a spalatói egyházra vonatkoznak.

Lucius e kéziratról így szól: »id ego exemplum vidi et manu recenti scriptum reperi et quaecunque in illo de actis conciliorum Dalmatiae, epistolis papalibus et epitaphio Zvonimiri regis scripta sunt, ea omnia ficta et supposita censui«. (Lucius előszava. Farlati I. 319. l.) Farlati ellenben ezen oklevelek hiteles voltát ügyesen védi (Illir. Sacr. III. 84. l.). Rácski némely oklevelet hitelesnek tart, így a spalatói zsinatét a szláv liturgiára nézve.

IV. Spalatói Miha Madii de Barbazanis krónikája. Tamás spalatói fődiákon krónikája 1265-ig terjed, innét 1290-ig nincs egykoru horvát forrásunk. Miha Madii de Barbazanis krónikája 1290—1330-ig terjed, krónikájának felirata: »incipit historia edita per Miham Madii de Barbazanis de Spaleto: de gestis romanorum imperatorum et summorum pontificum. Pars secundae partis de a. d. MCCXC.« Az íróról keveset tudunk; valószinüleg azonos azon Miha Madii de Barbazanissal, ki 1311. és 1328-ban mint spalatói városbiró szerepel az oklevelekben.

Művét Lucius János sajátkezüleg másolta Cindri Péter spalatói patricius kéziratából; Lucius példánya egyéb irataival a vatikáni könyvtárba került, hol a 7019. számu codexben foglaltatik; Lucius kiadta azt 1666-ban megjelent könyvében »De regno Dalmatiae et Croatiae«, utóbb Schwandtner is kiadta (Scriptores rerum hungaricarum tom. III. 636—653. l.). Egy olasz fordítása megvan Kukuljevics gyüjteményében a délszáv akadémia birtokában.

A cim szerint Miha a vele egykoru római császárok és pápák történetét akarta megirni és pedig az akkori történelem keretében, főleg amennyiben viszonyban voltak Spalató és Dalmácia sorsával, — azonban nem marad meg ezen keretben, mert nemcsak a római császárok és pápákról szól. A III., IV. fej. Martel Károly és fiának küzdelmeiről a magyar trónért; a VI., XVII., XIX. fejezet Subics Mladen horvát és boszniai bánról, a XXI., XXIII. fejezet Spalató viszályáról György klissai gróffal, ennek és Nelepics cetini grófnak harcai-

ról; a XXII., XXVIII. fej. a horvát nemességnek küzdelmeiről az Anjouk központosító politikája ellen; szerbiai ügyekről (XII., XVI.); olaszországi, különösen a velencei és nápolyi viszályokról (VII., IX—XI., XIV., XXIX.); a németországi viszályokról (VI., XX.)

Sokszor bombasztikus fejezetcimek alatt egészen más, nem odatartozó ügyekről szól, előadásában semmi okozati összefüggés nincs az egymásután előadottakban. Igy a VI-ik fejezetben, melynek cime »De Henrico imperatore« előadja, miként szakadt el Zára Velencétől és meghódolt Subics Pál horvát és boszniai bánnak, ezért miként küldi Velence hajóhadát Zára ellen és a béke Zára és Velence közt Subics Mladen, Pál fiának közbenjárására létesül. A XII-ik fejezetnek cime »De Stephano filio regis Ursocii«, itt fontos szerb dolgokat várunk, de ezekről nagyon keveset mond, annál többet olasz viszályokról és Dujmo vegliai gróf haláláról. Egész történelmében nincs valamely vezérgondolat. A multba nem mer elmélyedni, csak a XV-dik fejezetben szól röviden »de origine civium civitatis Spaleto« s itt kapcsolatba hozza őket a trójai háboruval! Carrara e műről lenézéssel szól, Bél Mátyás némely adatait figyelemreméltóknak mondja. (Carrara: Chiesa di Spalato pag. 63. Bél: Scriptores rerum Hungar. III. p. XXXII.) Műve adatainak becset kölcsönöz az, hogy abból a negyven esztendőből (1290—1330.), melyről szól, néhány oklevélen kivül kevés adatunk van s az ő előadása és az oklevelek egymást némileg kiegészitik azon párt-harcok tekintetében, melyek akkor dultak és felvilágosítanak a főbb emberek indokairól. Érdekes, hogy az iró a Subics Mladen és Róbert Károly közötti viszályokban az utóbbinak volt lelkes párthive és nem szitott az elégedetlen horvát főurakhoz. Előadása határozottan deklamatorius.

V. Joannes de Guerche, a goricai fődiákon. Hol és mikor született, nem tudni biztosan, valószinüleg Kosznicában (a mai Koszna, mely a gvozdáni plébániához tartozik és a volt II-ik báni ezred területén van), ott öröklött birtoka volt, jól tudott horvátul, mi műve számos horvát glosszájából derül ki, már 1334-ben zágrábi kanonok volt, valószinü, hogy horvát volt. Atyafiságából az oklevelek alapján ismerjük fivérét, Kozmát és két unokaöccsét, Antalt, Kozma fiát és Pétert; Antal a Sztruga nevü (Sztruga ma is megvan, Divusa plébániához tartozik, közel van Kosznához és Gvozdánszkóhoz) kis birtok composessora volt. János goricai fődiákonus volt, ezeket akkoron maga a püspök nevezte ki, egyházi perekben itélkeztek, melyekben a püspökhöz lehetett felebbezni. Jövedelmét, saját feljegyzése szerint a »cathedra-

ticum«, azaz 50 báni dinár, vagyis 600 bagatina képezte, ezt Mártonnapkor kapta (nov. 11.), ezenkivül esperesi kerületének minden plébánosa köteles volt neki husvét körül egy 12 dinár értékü bárányt adni, továbbá minden tized alá eső tárgyakból a negyedrész őt illette. Volt egy vikárius alesperese, ez a cathedraticumot szedte és ez alkalommal minden plébánostól 2 dinár járt neki, azután a bárányt megváltó 12 dinárból 2 dinár.

A goricia főesperesség a kulpántúli Gorica nevü hegytől vette nevét; a területet maga János főesperes irja le a helységekkel együtt, volt benne három kerület. A szoros értelemben vett goricai kerületben a következő plébániák voltak: Sztenicsnják (ma is), Hutina (Utina), Gradec (ma is a Kulpa mellett Laszinja felé), Osztrozsin (ma is), Tucza (Vuka?), Sztrelcsán, Zlata, Perna (ma is), Hresztina (Hrasztovica?), Gáj, Kladusa (Boszniában), Jablanovicza, Cetin, Sz. Imre Cetin mellett, Klokocs (Szluinban), Koszovityi, Hresztno, Gnojnica, Sz. Vid Klokocsnál, Lodihovics, Sztojmerics, Szmrcskovics, Gorica, Hrapavci, Zsrade, Koranica, Trebna (ma Trebinja a Szluinban), Sz. Krizs (Kereszt) Goricában, Sz. Márton Goricában, Kolecsáni, Lonka, Otok, Graberje. Ez a kerület tehát a volt báni és szluini határőrvidéken és Bosznia ezeknek közeli részeiben terült el.

A goricai főesperesség második kerületében (Podgorje i Medjurecsje) következő plébániák voltak: Jasztrebarszko, Guoriena, Brokonova, Prelepi (ma Prilipje, a plesivicai plébánia területén), Volavje, Biszkupec (ma Petrovina, sz. Péter templomáról), Pribity, Kraszity, Jesko, Sz. Vid circa castrum (ma Hrastya, a Szlavetics plébánia területén), Ribnik, Zavrha, Dobra, Boszilyevo, Gradec, Rodobna, Toltyi, Mlaka, Brodari, Jeszkovo, Sipek. — A harmadik kerületben (Metlik és Zsumberek): Vivodina, Zsumberek (Szichelberg, Szichelburg), Metlik, Sz. Márton Metlik mellett, Chernomel, Szemity, Vinica, — ezek ma, az első kettő kivételével Krajnában vannak. A goricai főesperesség tehát Jasztrebarszkótól nyugatra Okityon keresztül Szichelbergig a Krajnába, innét a Kulpán át Boszilyevo irányában a volt szluini határőrvidéken keresztül egészen Cetinig és belenyult a volt Török-Horvátországba és magába foglalta majdnem az egész báni határőrvidéket. Érdekes, hogy e főesperesség egy része Krajnában, másik része (Kladusa) Boszniában volt és a Szluinban levő területének egy része a zeng-modrusi püspökség joghatósága alatt állott — mig maga a főesperes zágrábi kanonok volt!

Azon oklevelekből, melyek goricai János főesperest említik, kiderül, hogy ő a zágrábi káptalan legeszesebb, leg-

ügyesebb és legtevékenyebb tagja volt, ki fontos ügyeiben képviselte. A káptalan megbizta, hogy a régibb törvények és rendeletek alapján alkosson egy káptalani statutumot és egyuttal gyüjtse össze a szabadalmi és adományleveleket, hogy a káptalan jogait és birtokait megvédelmezhesse. Ezen uj statutumokat 1334. aug. 9-én meg is kirdették. A donacionális és szabadalmi levelek összegyüjtését és ezáltal a káptalani jogok és birtokok megvédését a III. András király halála után bekövetkezett zürzavarok tették szükségessé, mert az egymással küzdő pártok tusái közben a vagyonbiztosság nagyon megingott és főképen az egyházi birtokok foglalása napirenden volt. László zágrábi püspök ebbeli panaszaira XXII. János pápa 1326. dec. 28-diki rendelete világosan mutatja, mennyit szenvedett e tekintetben a zágrábi püspökség (Theiner: Monum. Hung. I. 509. l.). E foglalások folytán a zágrábi káptalannak is sok pöre volt, melyekben rendszerint János főesperes járt el, igy a Chernomeli keresztes barátokkal a metliki tized miatt (Joann. Goric. Statuta P. I. c. p. 56. Kercselics: Hist. eccl. zagr. p. 26.); Rado korbáviai püspökkel Kladusa, Gradec stb. tizede miatt; ő vezette keresztül a káptalani birtokok uj határjárását (Statut. P. IV. 1. Marcellovics: Synopsis diplomatum ad h. a. MSC. a zágr. érs. levéltárban) stb. 1347-ben a zágrábi káptalan a remetei pálosoknak Zágráb mellett földeket adományozott, ezeknek határait is János főđiákon állapitotta meg. (Marcellovics u. o. Kercselics u. o. pag. 128.) Azután neve több hasonló tartalmu iraton 1349., 1350., 1353-ban fordul elő (Marcellovics u. o. ad a. 1349., 1350., 1353.). Ő építtette a Zágráb melletti Nova-Veszben a Ker. Sz. Jánosról nevezett templomot, melynek a káptalan birtokot, Jakab püspök pedig szabadalmakat és jogokat adott 1347—1351-ben. (Kercselics: Notit. praelim. pag. 413.) 1354 után már nincs nyoma Goricai Jánosnak, valószinüleg ez időtájt meghalt. (Kercs.: Hist. eccl. Zagr. a 134. lapon azt irja, hogy »Joannes de Guerche a. 1352. mortuus«, pedig 1353-ban még mint élőről szól róla az oklevél, és műve bevezetésében még ő maga is szól az 1354-dik évről.)

Műve két kéziratban van meg, az egyik a zágrábi káptalan levéltárában, a második Kukuljevics gyüjteményében a délszláv akadémia birtokában; az elsőt Kercselics látta »duabus catenis in interiori sacrario acclavatus«, utóbb eltünt és csak 1864-ben került meg; 93 lapból áll és kétségtelenül a XIV. századból való. Kukuljevics kézirata későbbi időből való és a végén két oklevéllel van megtoldva: Ozvald zágrábi püspöké 1476. aug. 20-áról »privilegium super testamentis et

domorum dispositionibus canonicorum« ; a másik 1505. ápril 8-áról való: »privilegium super missa: os iusti«, — ezenkivül a káptalani kézirathoz képest ebben némely részek a kézirat elejéről és közepéből ki vannak hagyva.

A kézirat a káptalan jogainak, szabadalmainak és adományleveleinek gyüjteménye. Az előszó mondja róla: »scripta autem et collecta sunt in unum que cernuntur anno dom. incarnationis 1334. et publicata in vigilia beati Laurentii martyris eodem anno. Quamvis post hec sint quedam adita et de nono conscripta s . . . . pb . . . um . . ex datis singulorum plenius apparebit«. Az ilyen gyüjtemények neve »montaneum v. montanum« és azért irattak, hogy a birtokjog és egyéb jogok és szabadalmak megvédhetők legyenek akkor is, ha az eredeti oklevelek veszendőbe mennének. Ilyen montanum a zágr. érseki levéltárban a »Registra privilegiorum abbatiae B. M. V. de Toplica ord. Cister«.

Joannes de Guerche művének magva a zágrábi káptalan statutumai, négy részben és minden rész több fejezetben; az első rész tartalma: »iura, redditus et proventus capituli« mint testületnek, ez 66 fejezetből áll; a második rész az egyes kanonokok jogait és jövedelmeit állapítja meg és 13 fejezetből áll; a harmadik a nagyprépost, olvasó, éneklő, őrkanonokok és a csázmai nagyprépostra vonatkozik és 17 fejezetből áll; a negyedik rész tartalmazza a pápák, királyok, bánok, főurak adomány- és szabadalomleveleit a zágrábi káptalanra vonatkozólag. De műve egyebeket is tartalmaz. A bevezetés történelmi érdekü; elmondja, hogy sz. László magyar király alapította a zágrábi püspökséget és ezzel kapcsolatban elmondja a magyar vezérek és királyok rövid történetét Árpádtól sz. Lászlóig, ez azonban inkább genealogia, mintsem történetirás, azután folytatja a magyar és horvát királyok történetét egész Nagy Lajosig, 1354-ig (qui nunc in ipso suo ducatu existit scilicet anno domini 1354.). Ebből látszik, hogy műve bevezetését 1354-ben irta, magukat a statutumokat pedig 1334-ben, mikor meg is lettek hirdetve, de utóbb, mint maga mondja, bővítette és e bővítések sorában az utolsó oklevél 1353-ból való.

A királyok genealogiája után következő rész e cimet viseli: »de nominibus et temporibus regiminum episcoporum Zagrabiensis ecclesiae«. Itt elősorolja a zágrábi püspököket, az elsőtől, Duhtól kezdve, egész Miklósig, ki azzá 1350-ben lett. Ezen részt közli Kercselics a zágrábi egyház történetéről irt művében. Joannes de Guerche maga mondja, hogy az első öt püspökről (Duh, Bartol, Francika, Bernard, Matijan) nincs okleveles adata (Kercselics: Hist. eccl. Zagr. p. 1.

szerint Felicián esztergomi érsek 1133-ban kelt okleveléből kiderül, hogy sz. László első zágrábi püspökké a cseh Duhot tette, azután, hogy Francika II. István (1114—1131.) és Marcellin II. Béla (1131—1141.) idejében volt zágrábi püspök). Az első, kiről azt mondja »cujus iam litterae apparent« és a ki a székesegyházban van eltemetve, Dominik, a XII-dik század végén és a XIII. elején élt. Joannes de Guerche szerint ez a Dominik a 6-ik, Kercselics szerint pedig a 12-ik zágrábi püspök, de az utóbbi e kérdésben nem elég szigoruan járt el.

A történelmi bevezetésen és a püspökök névsorán kivül a történész felhasználhatja a IV-ik részben közölt okleveleket is, melyeket egész terjedelmökben közöl; a legrégibb 1199-ből van. Az irónak ezek lemásolásánál az eredetiek voltak kezében. Nagyfontossága van a horvát jogtörténetre nézve is, főleg a földesurak és a jobbágyok közötti jogviszonyokra nézve, mert a káptalan egyik leggazdagabb földesura volt Horvátországnak és e statutum tele van a földesur és jobbágysága közötti jogviszonyok szabályozásával. Kétségtelen, hogy e káptalani jogállapot teljesen azonos volt más világi birtokosok és jobbágyokéval.

A jobbágyi adókról is szól (Pars I. c. 15. l.), itt a káptalannak fizetendők közt felemlíti a »mardurinarii«-t (menyétadó), mert ilyet is fizettek, sőt még a királynak is; továbbá azokról az ajándékadókról, melyeket meghatározott napokra kellett beszolgáltatni (ugyanott c. 19. l.); a jobbágyok végrendelkezési jogáról (ugyanott c. 20. l.); felsorolja továbbá a káptalani biró (iudex in temporalibus) és a »veznicus« kötelességeit (ugyanott c. 34—35. l. »Veznicus est, qui in villa qualibet habet exequi mandatum sui superioris cuiuscunque, quod nomen bene sibi competit vulgariter, quoniam villa in sclavico »vez, ves« vocatur). A jobbágyoktól különböztek a szolgák (servi, sluge), kik némely alacsonyabb szolgálatokat teljesítettek, — ezek nem voltak oly sorban, mint az azonidőbeli rabszolgák, mert a horvát szolgáknak (itt káptalaniak Pars I. c. 24. l.) olyan jogaik voltak, a melyek a rabszolgáknak soha sem voltak. E munka számos érdekes feljegyzést tartalmaz a XIV-ik századbeli gazdászat megismerésére is (Pars II. c. 12.); fontos az Horvátország azon korbeli földrajzára nézve is, mert az akkor nagyon terjedelmes zágrábi püspökségnek összes plébániáit főesperességek szerint felsorolja.

Kercselics Joannes Ad (archidiaconus) de Guerche, seu Goricensis-ről megjegyzi (Politicae instit. M. S. C. apud Engel: Geschichte von Dalmatien und Kroatien. p. 146.) »Ladislai

II. episcopi Zagrabiensis temporibus 1334 literatis faventis consilio *res ecclesiae hujus (monumenta, statuta) et historiam* una cum diplomatibus ab epocha s. regis Ladislai (et parochiis dioecesis) scribere incepit, inserens res quoque alias (e. g. episcoporum Zagrabiensium cathalogum), opus tamen eius (montaneum dictum) lucem videre permissum non est.« Más helyen (Hist. eccl. Zagr. pag. 125. lap) ezt irja: »Joannes Ad. de Guerche, consilio Ladislai, scribere et notare *annorum praecedentium facta* incepit. Capitula quoque statuta sua et privilegia authore Ladislao collegerunt et in libros redigerunt anno 1334.« Kercselics művében a montaneum számos adatait felhasználta, azonkivül idézi (Notit. prael. 111.) János födiákon szavait, hol ismerteti miféle államjogi viszonyban voltak a horvát királyok Kresimirtől Szvinimirig a magyar királyokkal, — azonban ezen idézetre nem találunk Joannes de Guerche műveiben! Nem tünhetett el ez a kéziratból, mert a nevezetes előszónak minden része (Árpádok genealogiája és a zágrábi püspökök névsora) szoros összefüggésben van egymással, úgy, hogy a fenti idézetet sehol még beilleszteni sem lehet, nem hogy abból kihagyhatták volna. Ugyancsak Kercselics értekezvén Vencel, Ottó és Róbert Károlyról, ismét Joannes de Guerche szavait idézi: »haec Joannis archidiaconi chronologia, res has annotantis fusius« (Hist. eccl. Zagr. p. 101.), — és a montaneumban ezen uralkodókról egyetlen egy szó sincs, még a nevöket sem említi!

Ebből az következik, hogy Joannes de Guerche a montaneumon kivül még egy más munkát, egy krónikát irt, mely a horvát önálló királyok korát is felölelte és az Árpád-ház férfi ágának kihaltával keletkezett trónvillongásokat is tárgyalta, — azonban ezen kézirata még ma is lappang!

VI. *Két krónika Zára ostromáról 1345—1346-ban.* I. Lajosnak folytonos küzdelmei voltak Záráért Velencével, első harcuk 1345-ben volt, erről két memoirszerü krónika beszél, az elsőt »Obsidionis Jadrensis libri duo« Lucius adta ki (De regn. Dalm. et Croatiae. Amstelod. 1666. pag. 387—422.) és Schwandtner (Scrip. rer. Hung III. 667—723. lap.) Lucius másolata megvan a vatikáni levéltárban, a mű első könyve 36, a második 23 fejezetből áll; a másiknak kézirata »Chronica Jadertina« a XV-ik századból a velencei sz. Márk könyvtárában van és valaha Contarini Girolamo tulajdona volt, ennek első és második lapja üres, a harmadik egy jámbor fohászszal kezdődik Krisztushoz és Szüz-Máriához s azután igy folytatja: »Decet acta strenua in chronicis historiographo sermone recondere, non solum ut praeteritorum habeatur memoria sed etiam ut magnifica virtus in moderno principe

digne laudata exemplum praebeat probitatis ad posteros«. A 17-ik lapon így végződik »in omnem igitur terram exivit sonus iustitie ac potentie venetorum, et profusis gaudiis mundus totus ait: gloriosa dicta sunt de te civitas dei. Guerra viguit anno uno, mensibus quatuor, diebus tribus.« Ezt követik (18—20. l.) Velencét dicsőítő latin versek, azután azon 1346. dec. 15-én kelt okirat szövege, melylyel Zára meghódolt Velencének, ezt ismét követik Velencét dicsőítő versek, majd Civrani Péter sirirata, végre Dandolo András dogenek ehhez 1346. április 11-én intézett irata, melylyel e kodex be is végződik. Ez a kézirat Sanudo Marione, Leonardi fiáé volt (est Marini Sanudi Leonardi filii), ettől került Contarinihez. Olasz fordítása Morelli Jakabtól, a Marciani könyvtárostól 1796-ban megjelent (Monumenti veneziani di varia letteretura. Venezia 1796.) és alapul használta azt a kéziratot, mely Svajer Amadeus iratai közt volt, mely kezdődik Velence alapításával és 1446-ig terjed, irták pedig 1448-ban. A velencei kéziratot lemásolta Kukuljevics Iván és Ljubics Simon, a rá vonatkozó adatok megtalálhatók: Notizenblatt, herausgegeben von der histor. Commission d. kais. Akademie der Wissenschafften in Wien. 1853. nr. 2. pag. 25—26.

Eszerint ezen a hazai történelemre fontos háboruról két fontos egykoru krónikánk van. Lucius krónikájának irója lelkes magyarbarát és Velenceellenes zárai polgár volt, erősen korholja Velencét és mély tisztelettel szól Lajos királyról és a magyar szent korona iránti hűségről. Személye ismeretlen, hogy zárai polgár volt, kiderül abból, hogy Zárát honának mondja és kijelenti, hogy krónikáját nemes polgártársai kérésére irta meg, hogy az utókor megtudja. miféle erőszakosságokat követett el Velence Zárában 1345. és 1346-ban. Előadása nagy elevenségéből kiderül, hogy a nevezett kor eseményeinek Zárában nemcsak szemlélője volt, hanem azokban közre is működött; jellege szónokias, gyakran idézi a szentirást, miből az következtethető, hogy pap volt, talán maga a zárai érsek, Miklós, ki tényleg részt vett azon küzdelmekben (l. 17.). Kétségtelen, hogy Lucius említett kézirata közvetlenül a leirt események után, 1347-ban lett irva; az utolsó adat, melyet emlit 1347. március 18-ára vonatkozik: mint lelkes magyarpárti iró, ha később irta volna művét, kétségkivül nagy örömmel megirta volna, hogy Zára az 1356—1357-iki háboru után miként került ismét vissza a magyar szent korona alá, — s így kétségtelen, hogy 1347—1356 között irták.

A sz. Márk könyvtárában levő kéziratot ellenben velencei polgár, vagy legalább valamely lelkes hive Velencének irta; Dandolo András doget urának (dominus noster) mondja, azt

állitja, hogy Zára sohasem volt a magyar-horvát királyoké (!), hogy Velence mindig kimondhatatlanul kegyesen bánt Zárával, hogy a zárai urak csak azért lázadtak fel ellene és hivták segélyül Lajos királyt, hogy az alsó néposztályt annál jobban elnyomják stb. Itt tehát ugyanegy eseményről két egymással ellentétes párton levő irótól származó krónikáink vannak, mi igen becses, és a történelmi tény tárgyilagos megitélését lehetővé teszi. Lucius kézirata terjedelmesebb és tartalmasabb, elmondja a háboru okát, Lajos ugyanis 1344. szeptember havában Miklós horvát bán vezérlete alatt sereget küldött Horvátországba, hogy a nemességet engedelmességre szorítsa, s 1345. julius havában maga is elment 20,000 emberrel Horvát-Dalmátországba és midőn Bihácsnál volt, a dalmát városok, első sorban Zára hódolt előtte, ezért megharagudott Velence és Zára ellen hajóhadat küldött. (Lib. I. c. 4—7. l.) Ezzel szemben a velencei krónikás elmellőzve az előzményeket, azon kezdi, hogy a lázongó zárai urak Velence, az ő törvényes ura, ellen segítségül hivták Lajost.

A mi a politikai és harci tényeket illeti, ezekben a lényeget tekintve, a két krónika megegyezik és egymást kiegészíti, azonban a fejtegetésben kirivó az ellentétes pártszempont, Luciusé a velenceieket minél sötétebb szinben festi, mig a velencei krónika ezek vitézségét égbe emeli; az előbbi kiemeli, hogy a velenceiek vesztegettek és csaltak, ez utóbbi erről hallgat. Lucius krónikása mondja, hogy Nagy Lajos két vezére, Miklós horvát bán és István boszniai bán nagyon haboztak és késlekedtek, úgyhogy a záraiak követeket küldtek hozzájuk, hogy lássák mi ennek az oka és a krónikás említi, hogy a boszniai bánt a velenceiek tényleg pénzzel megvesztegették, — mig a velencei krónikás az isteni gondviselésnek tulajdonítja, hogy a seregek már akkor meg nem ütköztek s így a vérontás elmaradt!

2. *Jágics V.: »A mi helyesirásunk.«* (Naš pravopis. Književnik I. 1—34., 151—180. l.), Veber erre vonatkozó észrevétele (181—186. lap) és Jágics viszonválasza (186—187. l.) Horvát nyelvészeti érdekü.

3. *Kukuljevics Iván: A B. Sz. Máriáról nevezett topuszkói apátság.* (Opatija b. d. Marije u Topuskom. Književnik I. 78—98. l.)

Topuszkó egy órányira van Glinától és két órányira Sziszektől, a középkori okleveleken Toplica, Topulcha, Topolzka és a magyaros Thopuska néven fordul elő, mely utóbbi néven ma maga a környék népe nevezi. Meleg forrásait már a rómaiak ismerték és használták, némelyek azt hiszik, hogy ezek voltak az »Aquae Ballissae«, noha a tudós

Katancsics azt állítja, hogy e név alatt a Pakrác melletti Lipik hőforrásai értendők, és az Itinerarium Antonini Augusti e mellett szól, mely szerint Sziszek az Aquae Ballissaetól 55 római mérföldre, azaz 11 földrajzi mérföldnyire van, a mi a Sziszektől két órányira levő Topuszkóra nem illik, ellenben körülbelül megfelel Lipik távolságának Sziszektől.

Topuszkó már a római korban népes hely lehetett, erre vall az itt talált sok római régiség; a római telep a népvándorlás korában elpusztult, azután horvátok telepedtek itt le és a horvát uralkodók idejében a Gora zsupánsághoz tartozott, melynek zsupánai a nagy Gora nevü várban laktak, melynek romjai Topuszkó közelében maig is láthatók. Midőn Horvátország a magyar korona fenhatósága alá került, a félig független szlavon herceg több uradalom haszonélvezetét kapta, így Gora várát is az egész hasonló nevü zsupániával, ezzel együtt Topuszkót is. Később egyik szlavon herceg Gora megye kisebb részét a hatalmas templárius rendnek adományozta, annak nagyobb része Gora várral és Topuszkóval együtt a szlavon herceg birtokában maradt.

András egész Szlavónia és Hum hercege, gyakran időzött Gora várában és nagyon szerette Topuszkót; midőn 1204-ben II. András név alatt magyar királylyá lett 1206-ban »quod iam dudum animo conceperamus« építeni kezdte a topuszkói templomot és rendházat és abba 1211-ben a franciaországi Clairvauxból meghivta a zircieket és első topuszkói apáttá Theolbaldot nevezte ki, ezt a Theobaldot mint topuszkói apátot 1217-iki oklevelek is említik. Adománylevelében nekik adományozta Gora megye azon részét, mely övé volt, mint szlavon hercegé és a mely nem volt a templáriusoké. Az 1213-iki alapítólevél a topuszkói apátnak biráskodási jogot adott összes alattvalói felett és senki (tehát a horvát herceg, vagy a horvát bán sem) nem idézhette őket törvényszéke elé, az apáton kivül, egyedül csak a király.

Az alattvalók évenként háromszor lóval és háromszor kézi robottal tartoztak az apátságnak; évenként sz. Mihály és Mindszent közt a nyersbőradót (marturinae), melyet előbb a hercegnek fizettek, kötelesek voltak az apátnak leróni, ezenkivül egy köböl (cubulus, star) buzát és zabot is adni; az adószedő minden háztól két pogácsát (pagacha), egy köböl zabot és egy tyukot kapott. A jobbágyság köteles volt az apátság aklait és istállóit dijtalanul javítani. A jobbágyak között volt nehány kiváltságos is (slobodnjak), kik a nyestadót pénzzel megválthatták (tres pensas), de kötelesek voltak az apátságnak lovaikkal bárhol Magyarországban szolgálatot teljesíteni. Az alapítólevél a kiváltságos családokat házközös-

ségökkel (parentella) névszerint is megnevezi. A gorai és topuszkói alattvalók fizették még a zárdának a királyi adót a disznókról és a topuszkóiak kereskedelmi adó fejében (de foro Toplicae) évenként »10 pensas frisaticorum« fizettek és pedig ötöt karácsonykor, ötöt husvétkor, a nyestadón kivül, melyet úgy fizettek, mint a többi alattvalók. II. András ezen adománylevelét megerősítette IV. Béla, V. István, III. László, III. András és Nagy Lajos.

A szomszédok, főkép Gora várjobbágyai gyakran megtámadták a zárdát, azért II. András meghagyta a horvát bánnak, biráknak és a főispánoknak, hogy a zárdát és jogait megvédjék »Quatenus domum meam de Toplica custodiatis.« Hogy az apátság jövedelmeit szaporítsa, a topuszkói apátnak vásárjogot adott Bakusán (forum faciendi in Bachussa), talán Blatusa olvasandó itt, mert ily nevü helység ma is van Topuszkó vidékén, — ezenkivül a zárdának adományozta a sz. Nicolaus de Erchu szigetét összes jövedelmeivel. Az apátságnak II. Andráson kivül mások is adtak adományokat így Timpor alias Berengar Ármos és Gvepe fia 1223-ban végrendeletileg az apátságnak hagyományozta azon földeket, melyeket apja II. Andrástól kapott.

IV. Béla, mint Szlavónia hercege, 1224. jun. hóban Topuszkón volt, hol Bánk bán (Benkó) és mások előtt Kacsics-Domaldo spalatói gróf irásban kijelentette, hogy ő a Mogos (Magas?) nevü földeket Gora megyében soha sem adományozta a templáriusoknak, mert itt soha birtoka nem volt, s így a templáriusoknak erre vonatkozó adománylevele hamisítvány. Ugyanezt bizonyította 1225. junius 2-án Krapinán Béla király, Guncell spalatói érsek és Márton korbáviai püspök jelenlétében. IV. Béla is többször kimutatta az apátság iránti jóindulatát, így 1225-ben anyjának, Gertrudnak, Benkó bán által való megöletése után anyja lelkinyugalmáért az apátságnak adományozta Gora vár azon hét nemzetségének nyestbőr adóját, kiket apja, II. András az apátsággal szemben ettől felmentett volt, — ez az adó évi 20 márka értékü volt, a király egyuttal megerősítette az apja által az apátság javára tett minden adományozást.

Az apátság birtokait többen háborgatták, így Szebeszláv Koján fia, ki a Zlatenik birtokot ragadta magához, de azt 1230-ban birói uton visszaadta, ezt a földet Terzsa gorai alattvaló is magának követelte 1230-ban Nemil vicebán és zágrábi főispán utján, de eredménytelenül. Az apátság pörösködött Rát-tal és fiaival birtokfoglalás miatt, e pert 1234. szept. 4-én Kálmán szlavon herceg Zágrábban úgy intézte el, hogy választott biróság döntsön, a felek erre megválasz-

tották a gorai templáriusok preceptorát, Rabon főispánt és a pernai birót.

A tatárok 1241-ben pusztításaikkal egész Topuszkó közelébe hatoltak, de maga az apátság, úgy látszik, még sem pusztult el, mert ezt sehol sem említik, IV. Béla sem 1242-ben Segesden kiadott oklevelében, melyben János topuszkói apát kérelmére meghagyta Dénes (Dionis) horvát bánnak, hogy az apátság határait Glina felé állapítsa meg, mert ennek lakói némely földjét elfoglalták, — ez a határjárási irat az apátság összes birtokait felsorolja. 1245. május hóban IV. Béla Topuszkón időzött (apud monasterium cisterciensium in Toplic), hol Princius grófnak, Rajnald fiának egy birtokot adományoz Topuszkó közelében azon szolgálatokért, melyeket az orosz, bolgár, német és tatárok elleni harcokban tett. (Fejér: Cod. dipl. IV. I. p. 389.)

Kereskedelmi érdekből a topuszkói apátság az 1259-ik évben Zengben egy házat szerzett, kiviteli és behozatali áruinak lerakodó helyéül »pro rebus propriis et necessariis dicti monasterii emendis et vendendis«, mert a horvát-szlavon egész kereskedés Zengen át történt. A telket a templáriusoktól vették, kik akkor Zeng földesurai voltak. Az apátság ugyancsak ezen időben a sz. László szigetén, melynek előbbi neve Vihugy (Wyhugh) vagy Bihács volt, egy várat kezdett épiteni, hogy veszély idején kincseit odavihesse, e vár fentartására IV. Béla 1260-ban Krata nevü birtokot adományozta az apátságnak, mely azelőtt Pribiszláv és Ludugar fivéreké volt; ezt a birtokot 1264-ben birói uton Mihály Szana zsupána egy Bihácsban kelt oklevéllel, melyen mint jelenlevő László tinini püspök is szerepel, adta át az apátságnak. 1264-ben Topuszkó közelében letelepítette IV. Béla a hires Kresza, Kupisa és Rák nemzetséget, mely Dalmáciában a tatárok elleni harcban kitünt, az apátságnak csak az egyházi tized tekintetében voltak alárendelve. IV. Béla nagyon háladatos volt azok iránt, kik a tatárjáráskor megsegítették.

Az apátság 1266-ban Blinje lakóival pörösködött a Kulpa melletti Vinodol birtokáért, melyet ezek el akartak venni, de Roland szlavon bán visszaadta e birtokot az apátságnak és annak határait pontosan megállapította. 1270-ben pere volt Márton gróffal, Hrinka fiával Povonje és Járovel birtokokért, melyet a választott biró, Okityi János gróf 1278-ban úgy intézett el, hogy az apátság 102 báni márka dénárért örök időkre megvette a povonjai nemzetségtől Povonjét és Vlkonja szigetét az Unában. 1290-ben a templariusokkal is pörösködtek és pedig a glogovnicai templáriusokkal, de e per is egyességgel ért véget.

Babonics István bán 1282-ben a topuszkói templomban a sz. kereszt oltárát alapította és ennek fentartására az apátságnak adományozta Szvinica birtokot; nemsokára visszakapta Timpor szigetét az Unában is, melyet királyi donatióval igazságtalanul Dénes bán birtokolt, ezt a szigetet visszaadta az apátságnak Dénes bán fivére Radiszláv, Glasz, Verbász és Szana grófja, egy külön oklevéllel 1285-ben, melyet 1288-ban Dubica várában ugyanez a Radoszláv, mint egész Szlavónia bánja adott ki. III. András 1295-ben megerősítette az apátság valamennyi donationális leveleit, melyeket ez elődeitől kapott. Babonics István bán a fentemlített oltáralapítványt még egyéb adományokkal is gyarapította és pedig a Rát nemzetségtől vett és Brocsmán és Maja közt levő földekkel, miről 1303-ban Zerinvárban állított ki adománylevelet, melyet Róbert Károly 1323-ban megerősített.

Dénes gróf, Péter fia 1312-ben kegyes alapítványul az apátságnak némely földeket Komogovinában adományozott, Miklós egész Szlavónia bánja pedig 1323-ban visszaadta az apátságnak Krala birtokot, mely idegen kézbe került. Ezen időben az apátság élén a nagyeszü János apát állott, kit XII-ik Benedek 1339-ben a zágrábi káptalan és a keresztes barátok közt a krajnai papi tized miatt keletkezett perben (Sihenstein, Sichelberg, Csernomálj) a birói tiszttel megbizott, ő a tizedet a zágrábi káptalannak itélt oda, mert a keresztes barátok e három területet jogtalanul eltulajdonitották, — ez az apát igazságszeretetét abban is bebizonyította, hogy 1339-ben a Sziszek körüli határok megállapításában nem saját apátságának, hanem a zágrábi káptalannak adott igazat. (Marcellovics M. S. C. ad. ann. 1338.)

Vilmos apát és a topuszkói apátság ellen 1352-ben Topuszkó nehány polgára, élükön az akkori biróval, János csizmadiával fellázadtak azzal, hogy ők nem az apátságnak, hanem a szlavon hercegnek alattvalói s csak ennek tartoznak adóval, a lázadók fegyverrel törtek a barátokra és János cellerarius frátert agyon is ütötték; e lázadás a vezetők számüzésével ért véget (Transsumpta privilegiorum B. M. V. de Toplica. A zágrábi érseki levéltárban. Az adatok leginkább e csomagból valók). Ebben a zendülésben úgylátszik az apátság szerzeteseinek egy része is bele volt bonyolulva, mert Sigfrid fráter párthiveivel e lázadáskor Vilmos apátot tisztségétől megfosztotta és elüzte és maga foglalta el az apáti széket, de később társai megfosztották apáti méltóságától és elzárták és a király parancsára 1354-ben visszahelyezték Vilmos (Guilielmus) apátot. Az apátságnak a szomszédos Petrinja lakóival is heves viszályai voltak, Mlin, Viszoko és

Sztrezsics birtokáért, e perben István zágrábi püspök, mint egész Szlavónia királyi helytartója közbenjárására az 1364. junius 9-én tartott zágrábi megyegyülésen a pereskedő felek kiegyeztek.

Nem tudni, hogy a Horváti-féle lázadásban Zsigmond ellen kinek a pártján volt az apátság. Ezen korban viszályban éltek a hires Kresz nemzetséggel, melynek különféle szabadalmai és kiváltságai voltak, ezek megtagadták az apátságnak a papi tizedet és csak 1430-ban Zsigmond király és Cilley Frigyes bán közbenjárására békültek ki a viszálykodó felek. János apát, hogy segítőket nyerjen a sok ellenség ellen, 1434-ben különös szolgálatokért Szomszédvári Tóth Lászlónak és feleségének, Ilonának a rendház beleegyezésével négy gazdag praediumot (Pokupje, Rozsonica, Szkreveno és Agusztinovec) adományozott. 1448-ban az apátság egyességet kötött a pörös határ miatt Berkisevina plébánosával. Ebben az évben a zirciek vizitator generálisa Magyar-, Horvát-, Stájer- és Krajnaországban, János Morimundi apát meglátogatta a topuszkó apátságot és azt a clairvaui apátságtól elszakítván, a Krajnában levő Sittichi (Zaticsna) rendháznak rendelte alá, mely közelebb volt. 1449-ben a topuszkói apátság kommendátora Tamás szrebernicai püspök; 1454-ben apát itt Barnabás fráter, ki a Bovics nemzetségnek különböző kiváltságokat adott, melyeket Ulászló király 1511-ben megerősített. Barnabás apátsága idejében Egervári László bán 1456-ban a király parancsára megerősitette az apátságot mindazon birtokokban, melyeket a Hunyadi Mátyás és a Frigyes császár közötti pártharcban tőlük elragadtak.

György apát 1476-ban kiegyezett Blagaj János és István grófokkal Grandje, Siskovec, Zlaternik és Duge praediumok birtokára nézve, melyeket a két testvér az apátságnak készségeben átengedett, de ezek miatt utóbb ismét per keletkezett, mig 1481-ben György apát Blagai Mihálylyal kiegyezett, de a birtokokat az apátság még sem kapta vissza, pedig 1501-ben Korvin János, egész Szlavónia hercege, fegyveres végrehajtást is vezetett a Blagaj grófok ellen, mig végre 1503-ban Blagaj Istvánt, Gergelyt és Antalt kényszerítette, hogy az apátságnak visszaadják Grandje-Hahovo, Felső-, Alsó- és Kis-Lasztovo és Bukovo falvakat és praediumokat. Ezt a György apátot még 1481. és 1485-iki oklevelek is említik, mint apátot és zágrábi kanonokot. A zágrábi káptalan őt és Fábián de Since kanonokot bizta meg a neki Frangepán Márton által adományozott Alsó- és Felső-Gradac birtokok kezelésével. (Marcellovics Msc.) Sándor pápa 1501-ben megerősítette a topuszkói apátok minden jogát. Az apátság 1507-ben a zágrábi káptalan előtt

kiegyezett a Kresz (Kreszics) nemzetség nemeseivel, a mely alkalommal ezek jövedelmei és az apátsággal szemben való szolgáltatásai pontosan meghatároztattak.

Ezen korban a törökök már erősen szorongatták az apátság birtokait, azért 1517-ben Bakács Tamás bibornok megparancsolta a Bihács vár körüli népnek, hogy védelmezzék meg az apátság birtokait képező Kraliját, mely e vár közelében van, — de az apátság nem volt képes megvédelmezni rengeteg birtokait, melyek oly terjedelmüek voltak, hogy egy lovas jó lovon négy nap alatt be nem lovagolhatta annak határait, és a szerzetesek maguk is féltek a töröktől és szétfutottak, részben a sittichi és landstrassi krajnai zircizárdákba, részben másfelé. A zirciek utolsó topuszkói apátja Tamás, kit még 1497-iki oklevelek is említenek, de azután nyoma vész. A topuszkói birtokokat hatalmaskodó főurak foglalták el. A zirci apátoknak névsorát Kukuljevics oklevelek alapján így állapítja meg: Theobaldo (1205—1217.), Herberto 1224., I. János 1242., Bandon abbas quondam 1258., Mateo 1266—1278., Jakab 1385., Mateo 1288., Jakab 1288., Miklós 1308., Márton 1317., II. János 1324., Guilielmo 1350—1352., Sigfrid 1353., Guilielmo 1354—1361., Guido 1362—1365., III. János 1424., Thomas eppiscopus Srebernicensis et commendatarius abbatiae Toplicensis 1448—1449., Barnaba abbas 1454., György 1476—1491., Tamás 1492—1497.

II. Midőn az apát és a szerzetesek a topuszkó apátságot elhagyták, azt, úgylátszik, Beriszló Péter horvát bán, veszprémi püspök vette át (Kercselich Notitiae Praeliminares p. 352.). Ennek halála után nem tudni ki, topuszkói apáttá kinevezte Tuskanics András cimzetes tinini püspököt, kit 1523-iki oklevelek mint topuszkói apátot említenek. Ez az András apát 1523-ban a berkisevinai nemzetségnek és a topuszkói szabadosoknak megerősítette mindazon szabadalmait és kiváltságait, melyeket ezek valaha János apáttól kaptak. Ugyanezen évben Misljenovics János, Tamás és Istvánnak Otok birtokát a Kovácsevácban levő nemes kuriával, mely a pokupskói kerületben volt, adományozta, mit II. Lajos király 1525-ben megerősített. 1523-ban nemes Jurjevics Balázsnak Marjina szela és 1526-ban Csudekovics falut, Sztrizoja Istvánnak pedig Jurisics és Cservilno falvakat adományozta Pokupje vár környékén, mit II. Lajos 1526-ban megerősített. Tuskanics András apát folytatta a pert Blagaj Istvánnal Grandje, Hahovo, Lisztova, Bukovo, Perkovac, Vrhovac és Durac falvakért, de a pert nem fejezhette be, noha ebben 1524-ben II. Lajos és 1529-ben Ferdinánd támogatták. András apát 1527-ben külön oklevéllel megengedte a Bovics nemeseknek,

hogy hasonló nevü várat építhessenek; 1528-ban pere volt a Kresz nemzetséggel a tized miatt.

Tuskanics András Ferdinánd-párti volt és Zápolya-ellenes; Ferdinánd Karlovics János bán halála után őt nevezte ki horvát báni helytartónak, mint Ferdinánd buzgó párthive nagy ellensége volt a Zápolya-párti zágrábi püspöknek és Zápolya horvát bánjának, Erdődy Simonnak. Tuskanics pontosan értesítette Ferdinándot és Katzianer generálist a Zápolya-párt és az ezzel szövetséges törökök minden mozdulátaról, 1530-ban pedig külön levélben Katzianer figyelmébe ajánlotta barátját, szomszédvári Deesházi Istvánt, kinek szerinte nagy érdeme van abban, hogy Zágráb Ferdinándé maradt. (Kercselich: Notit. Praelim. p. 337., 339—340.)

A topuszkói apátság igazgatója 1531-ben klisai Horvát Jeromos, ki Topuszkó várában (castrum) lakik és azt és a határt a törökök ellen védelmezte. E védelem érdekében irt Katzianer János generálisnak, a levelet rokona, Krizsanics Gáspár vitte, ki majd szóval bővebben fogja a helyzetről tájékoztatni. (Kercselich u. o. 532.) E közben a Ferdinánd és Zápolya közötti harc Horvátországban igen hevessé lett. Erdődy Simon a törökkel szövetkezett és Zágráb felét hatalmába kerítette, Alsó-Szlavónia, a mennyiben nem volt török kézben, Kőrös és Varasd megye nagy része Zápolya-párti volt, de a Száván tuli és Kulpán tuli vidék, melyet a török állandólag szorongatott, Ferdinánd-párti volt, mert ettől remélt segélyt.

Ferdinánd buzgón gyüjtött és mindenáron párthiveket ügyének támogatására, erre igen alkalmasnak tartotta Buzsini Keglevics Pétert, volt jajcai bánt, vitéz, de erőszakos és kapzsi férfiut. A Keglevics család ősi fészke Tinin (Knin) megye, hol Keglevics de Porics nevet viseltek, később a régi Zágráb megyében levő Buzsin várát kapták s innét ezt vették predikátumul. Ferdinánd Keglevics Pétert Varasd megye főispánjává és Horvát-Szlavonországok határvédelmére királyi biztosnak nevezte ki és 1533-ban a topuszkói apátság Bihács és Ripacs várak ideiglenes kezelését rábizta, de a feltételeket, melyek alatt ezeket átvette, nem teljesíthette (Ritter Paulus: Regesta privilegiorum archivi comitum Keglevics et abbatiae Toplicensis M. S. C.). Keglevics Péter 1534-ben kieszközölte Ferdinándtól, hogy kiskoru fiát topuszkói apáttá nevezte ki, ez ugyan nem akart a zirci rendbe lépni, vagy ennek csak a ruháját felvenni, de apja ezen időtől fogva a topuszkói apátságot mint családi vagyonát kezelte és sok erőszakosságot követett el a szomszédos birtokosokkal és a zágrábi káptalannal szemben, ez utóbbi nevében Madarász Ambrus kanonok és Gilethfy

István gradaci ispán panaszt is emeltek Zrinyi bán előtt. (Marcellovics M. S. C.)

Keglevics Péter Nádasdy Tamással 1535-ben horvát bánná lett, mint »Abbatiae de Thopuska gubernator« ennek jövedelmeiből nagyon meggazdagodott és nyolc fia és két leánya számára igazságtalan uton sok birtokot összeharácsolt, így a szomszédvári Deesházy nemzetség kihaltával 1534-ben elfoglalta Szomszédvár (Susedgrad), Zselin és Sztubica várakat, Ernuszt Gáspár halála után pedig ennek muraközi óriási birtokait (Csáktornya, Strigovo, Gyurgjevác, Kapronca) stb. foglalta el, azon cimen, hogy ennek özvegye, az ő leánya, férje halála után terhes állapotban maradt. (Ernuszt Gáspár, Korvin Mátyás barátjának és komájának, Ernuszt János dúsgazdag budai patriciusnak volt a fia.) Ezen tettéért a fiscus a király elé idézte; Keglevics Péter megigérte, hogy az Ernuszt-féle birtokokat a fiscusnak átadja, de igéretét nem tartotta meg, — ezért nagy volt ellene a harag az udvarban és az országban és az 1542-iki pozsonyi országgyülés a 43-ik törv.-cikkben kimondotta, ha két hónap alatt e birtokokat ki nem adja, fej- és birtokvesztés éri; a király ugyanekkor megfosztotta a báni méltóságtól és bánná a szigetvári hőst, Zrinyi Miklóst nevezte ki. Keglevics 1542. nov. 22-én irásban kegyelmet kért a királytól, ez megigérte ezt, ha Keglevics kiadja az Ernuszt birtokokat (Ritter u. o.), de Keglevics mégsem adta ki, mire 1546-ban Zrinyi Miklós bán ostrom alá vette Csáktornyát, ezt elfoglalta és Keglevics Pétert és két fiát, Gáspárt és Mátyást elfogta. Zrinyi erről 1546. szept. 3-án jelentést tett és megigérte, hogy az összes foglyokat szabadon bocsátja és az elkobzott kincseket és tárgyakat a Keglevicsek várába (Kosztel Zagorjében) elszállíttatja, ha az elfoglalt birtokokat kiadják. — Keglevics Pétert szeptember végéig láncon elzárva tartotta, mig irásban is ki nem jelentette, hogy az Ernuszt birtokokat, Kaproncát is, kiszolgáltatja, mire Zrinyi szabadon bocsátotta. Kaproncát, Gyurgyevácot, Prodavics várat Keglevics György, Péter fia, 1547-ben tényleg kiadta, a mivel a hosszu viszály véget ért.

Keglevics Péter, fia Ferenc, az állítólagos apát nevében továbbra is megtartotta a topuszkói apátságot, sok erőszakosságot követett el a zágrábi káptalan és a szomszédos birtokosokkal szemben, a topuszkói várat pedig annyira elhanyagolta, hogy a magyar rendek 1550-ben a 71-ik törvénycikkel maguk voltak kénytelenek róla gondoskodni. Keglevics Péter 1553-ig az udvar előtt kegyvesztett volt, ekkor Ferdinánd fiának, Miksának és Keglevics Gáspárnak, Péter fiának, közbenjárására ujból kegyelmébe fogadta, de megparancsolta,

hogy fia, Ferenc, öltse fel a rendi ruhát, és apja adja neki át az apátságot, — de Péter ezt nem tette meg, Ferenc sem öltött csuhát, mire Ferdinánd király mindkettőnek 1554. jan. 24-én három heti időt adott, melyet ha be nem tartanak, Pétert lázadónak fogja nyilvánitani és Ferenctől az apátságot elvenni és másnak adományozni fogja. (Marcellovics: Synopsis privilegiorum aliorumque monumentorum regnum Croatiae respicientium. Ad annum 1554. M. S. C.)

Ezen fenyegetésre a nyolcvan éves Keglevics Péter végre átadta fiának, Ferencnek a topuszkói apátságot, — de ez nem öltözött be, hanem igazán lator módon élt, rablásai miatt a zágrábi káptalan 1556-ban pört is inditott ellene. 1555. szept. 22-én azért jelentette őt fel, mert Szokol vár aljában egy káptalani jobbágy leányát el akarta rabolni, és a kik segítségére siettek, halálosan megsebesítette. Saját jobbágyai is reszkettek előtte és midőn Okityka Gorica falunál előtte megfutamodtak, utánok iramodott és egynek fejét széthasitotta. Gaztettei miatt 1555-ben Zrinyi Miklós bán és 1557-ben Oláh esztergomi érsek megidézte, de ő nem jelent meg.

Ezen évben meghalt Keglevics Péter és fia Ferenc is, ki így kerülte el a büntetést, — a topuszkói apátságot ekkor Ferdinánd király Bruman Mátyás zágrábi püspöknek és utódainak adományozta. Azonban Keglevics Péter fiai, Mátyás, Péter és Simon ekkor már elfoglalták a topuszkói apátságot és abból mindent, még az apátság régi okleveleit is elhurcolták Kosztel várukba. Szigoru királyi parancsra az üres várat és apátságot 1558. jun. 19-én átadták a királyi kiküldött biztosoknak. IV. Pál pápa külön bullával megerősítette a zágrábi püspököket, mint topuszkói apátokat. (Diplomata et privilegia episcopatus Zagrabiensis.)

Burman Mátyás zágrábi püspök, mint topuszkói apát, 1558-ban különböző donatiókat tett. (Marcellovics u. o. ad ann. 1558. Kercselich: Hist. eccl. Zagr.) Alapy Jánossal és Zrinyi Miklóssal pereskedett 1563-ban, mert ezek elfoglalták az apátság egyes birtokait és megtagadták a papi tizedet (Diplomata et privil. episcopatus Zagr. és Ritter: Documenta abbatiae Toplicensis). Bruman Pozsonyba való utazása közben 1563-ban hirtelen meghalt; utóda, Draskovics György püspök Kopcsics Andrást de Pokupje tette meg topuszkói udvari birónak (spán. zsupán) és Bruman Istvánnak, elődje atyafiának Prikráj birtokot adományozta Pokupszkó vár környékén, utóbb az apátság vagyonkezelését rábizta Sztankovácski Gáspár zágrábi kanonokra. Sok donatiót osztott azon feltétel alatt, hogy az illetők védeni fogják a topuszkói birtokokat. Udvarbirái II. András bullája értelmében biráskodtak és pedig hor-

vátul glagolbetüs végzésekkel. Kopcsics volt az első, ki az iratokat ugyan horvátul, irta de latinbetüs iratokban hozta meg itéleteit. (Monumenta Slavor. meridion pag. 331.)

A topuszkói várőrség és jobbágyság a törökök ellen nem volt képes védekezni, ezért 1687-ben Borkovics Márton zágrábi püspök boszniai és török-horvátországi szerb menekülteket telepített ide, kik Erdődy Miklós bán előtt hűséget esküdtek a magyar királynak, a bánnak és földesuroknak, a püspöknek. Mikulics Sándor püspök 1688-ban főnökükké Kamenján Jánost tette. (Kercselich. Notit. praelim. p. 102.) A német katonai parancsnokok felbiztatták őket, hogy ne engedelmeskedjenek a püspöknek és bánnak és ne teljesitsék jobbágyi kötelezettségeiket, úgyhogy 1701-ben Szelisevics István püspök és Jelacsics István vicebán fegyverrel voltak kénytelenek őket megfékezni. (Hofkriegsrath Archiv 1701. N. 174/1.)

A kincstár Topuszkót és vidékét katonai határőrvidékké akarta átalakítani és 1778-ban Galjuf püspöknek Hrasztovica, Pokupszko és Topuszko birtokokért 346,286 forint váltságdijat kinált, de a püspök nem állt rá, ennek dacára 1784-ben elvették és Verhovác zágrábi püspök csak 1802-ben kapott értök cserébe birtokokat a Bánátban. A katonai kormány a nagyszerü templom, rendház és vár falait kincstári épületek építésére használta fel; a nagyszerü templomból ma csak még egy fal áll fent.

Kukuljevics végezetül közli II. András 1211-iki alapítólevelét (Književnik I. 94—97), mely fontos jogtörténeti szempontból.

4. *Matkovics Péter: Statisztikus töredékek.* (Statistički odlomci. Književnik I. 98—107.) Közli itt a horvát-szlavon katonai határőrvidék népesedési statisztikáját 1863-ból, és Horvát-Szlavonországnak és a katonai határőrvidéknek 1862-iki bányatermelési adatait.

5. *Pacel V.: Hangsuly a horvát nyelv szavaiban.* (Naglas u rieči hrvatskoga jezika. Književnik I. 108—119.; 187—196.) és az erre vonatkozó észrevételek (197—198. l.). Nyelvészeti érdekü.

6. *T. A.: Jurasich János olasz-horvát szótára.* (Dizionario italiano-illirico. Triest, 1863. Književnik I. 124—125. l.) Nyelvészeti érdekü birálat.

7. *Jágics V.: A délszáv nyelvek egymásközötti és az ószláv nyelvhez való viszonya; irta Mahnics Lőrinc.* (Razmjer jugoslavenskih jezikah prama staroslavenštini i medju sobom. Književnik I. 125—127. l.) Nyelvészeti érdekü birálat.

8. *Jágics V.: Danicsics »A szerb nyelv alaktana.* Belgrád, 1863.« (Oblici srpskog jezika. Književnik I. 127—131.) Nyelvtörténelmi érdekü ismertetés.

9. *Rácski Ferenc: Kukuljevics Iván »A horvátok küzdelmei a mongolokkal és tatárokkal«.* Zágr. 1863. 112. l. (Borba Hrvata s Mongoli i Tatari. Književnik I. 131—133. l.) Ismertetés. E küzdelem a horvát történelem homályos része. Kukuljevics e művet 18 fejezetre osztja: I—II. A mongolok utja Magyarországig; III. Magyarország akkori belső állapotai; IV—VI. harc Magyarországban; VII—XIII. harc Horvátországban és Dalmáciában; XIV—XVII. a király hálája a hős horvátok iránt ; XVIII. a tatárjárás következményei.

Rácski véleménye szerint Magyarország akkori beállapotainak leirása részletesebb lehetett volna, a kunokat (polovci, kumani) sem jellemzi kellően. Nesztor krónikája szerint (Chron. Nestor. ed. Miklosich. pag 104.) mikor ezek 1067-ben Oroszországba betörtek, oly kegyetlenek voltak, hogy a nép őket isten ostorának mondta; az egykoru krónikás (Chron. Zwetl. ad. ann. 1239.) Magyarországban való viselkedésöket így jellemzi: »Chomani, gens immundissima, quae carnibus utebatur fere crudis pro cibo, et lacte equorum et sangvine pro potu«. A tatárokkal való harcok Magyar- és Horvátországban részletesen leirvák; a magyarországiakról csak Rogerius, Mathias Parizius, a horvátországiakról csak spalatói Tamás főkiákon ir a kortársak közül, ez is csak a Spalató és Trau melletti harcokat említi.

Azon kérdést, hogy hol voltak e harcok, Kukuljevics IV. Béla adományleveleiből igyekszik megállapitani. Szerinte a legnagyobb csata Carlopago (Pago) szigeténél volt, de ennek pontját az oklevelek pontosan nem állapitják meg. Hogy a csata a grobniki mezőn volt, ezt a néphagyomány és ennek alapján a XVI-ik századbeli irók említik először; Kukuljevics megengedi, hogy itt is volt ütközet, de a jelentékenyebbek Carlopagónál, Arbénél (Rab) és a Krka vize mellett voltak. Végül felemlíti IV. Béla donatióit a tatárok elleni harcokban Horvát-Dalmátországban különösen kitünt horvát hősök javára (Frangepánok, Subicsok, Dénes bán, a szerémi Kresz, Kupisa, Rák, Bebek Fülöp, Ugrin, Abram moravicai zsupán, Radics Tamás, Fülöp és Lőrinc), — a 67—112-ik lapon közli az oklevelek szövegét is. A tatárjárás következménye volt, hogy az elpusztult vidékekre sok idegen telepedett le, viszont sok horvát előkelő család Magyarokszágba költözött, hol kiváltságokat és nagy birtokokat kaptak. Dalmáciába főkép olaszok telepedtek le, kik nem olvadtak be a horvátságba, hanem Velence befolyását növelték; a Horvát-Szlavon-

országba letelepedett németek (Varasd, Zágráb, Szamobor, Kőrös, Vukovár, Verőcze, Petrinja, Perna stb.) beolvadtak a horvátságba.

Rácski e monográfiát a legjobb horvát monográfiák közé sorolja.

10. *Rácski Ferenc: Tkalcsics János »Horvát történelem« cimü művét ismerteti.* (Hrvatska povjestnica. Zagr. 1863. Književnik I. 133—135. l.) Tkalcsics műve a tanuló ifjuságnak van szánva és tudományos értékkel nem bir; egyoldalulag csak a véres harcokat irja le és a nemzeti élet egyéb megnyilatkozásait mellőzi. Például ajánlja a lengyel Lelewel Joachim »Dzieje Polski« cimü népies történelmét, mely 246 oldalon a lengyel történelmet a nemzeti élet minden megnyilatkozásában irja le. Rácski szerint az önálló Horvátország korát a következő fejezetekre kellene felosztani: A horvátok keresztény és nemzeti alapon megalapitják államukat; A horvátok harca a frank befolyás ellen; A horvátok küzdelme a byzanci befolyás ellen; A horvátok harca Velencével a dalmát városokért; Horvátország és Dalmácia mint teljesen önálló és független állam.

11. *Rácski Ferenc: Ismertetés a »Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermini.* Zára, 1863. 300 lap. (Književnik I. 135—138. l.) A synchronisticus mű kompilációs jellegü és álláspontja elavult.

12. *Kukuljevics Iván: A XVI-ik század horvát költői.* (Pjesnici hrvatski XVI. vieka. Književnik I. 235—251. és 295—312. l.) Életrajzi adatok és költői szemelvények Dimitrics Miklós (1493 vagy 1510—1553-ig), Bunics Babulinovics Miho (1525—1590.), Galjazovi Marin (1525—1590.), Tudiz Bosko (1529—1566.), Bobalics Misetics Szavko (1530—1585.), Mazsibradics Maroje (1530—1591.), Mencsetics-Matufics Miho (1530—1590.),, Lukarevics-Burina Franjo (1530—1600.), Budinics Simon (1532—1600.) horvát költőkből.

13. *Jágics V.: Ó-szláv nyelvtan a glagol betükkel irta Bercsics Iván.* (Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni. Književnik I. 129—131. l.) Nyelvészeti érdekü ismertetés.

14. *Sulek Boh: Az »ah« rag védelme. (Obrana ahavca.* Književnik I. 283—291. l.) Nyelvészeti értekezés.

15. *Pacel V.: A népdal versformája és hangsulya.* (Stih i naglas narodne pjesme. Književnik I. 314—321. l.)

16. *Veber- Tkalcsevics A: A horvát hexameterről.* (O hrvatskom heksametru. Književnik I. 322—331. l.)

17. *Jagics V.: A horvát nyelv multjából.* (Iz prošlosti hrvatskoga jezika. Književnik I. 332—350. és 447—485.). Nyelvészettörténeti érdekü.

18. *Ljubics Simon: Néhány görög pénzről, melyeket Dalmáciában Lessina szigetén a régi várban kiástak.* (O nekojih pjenezih grčkih, izkopanih u Starom gradu na Hvarskom otoku u Damaciji. Književnik I. 395—401. l.) Régészeti érdekü.

19. *Meszics M.: A horvátok a XV-ik sz. végével és a XVI-ik sz. elején.* (Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka. Književnik I. 401—431. és 504—533. l. II. 61—78., 195—218. l.)

A XV-ik század végével Itália birtokáért keletkezett európai háboruban Magyarország és Horvátország rendezetlen belviszonyaik és a török háboruk miatt csak közvetve folytak be. Mátyás király elvett ugyan egy pár várat a töröktől Boszniában, így Jajcát, és megtartotta azon helyeket Szerbiában, hol őrségei voltak, így Belgrádot, de többet ez irányban nem tett, másfelé lévén elfoglalva; halála után a horvát főurak azon voltak, hogy fia, Korvin János nyerje el a magyar trónt, de nem értek célt és ez beérte a szlavon hercegséggel és a horvát bánsággal, erre a horvát rendek Makszimilián pártjára állottak, így a Frangepánok, Beriszlók, Tallóczyak, Kanizsaiak. Közben II. Ulászlót Ozvald zágrábi püspök királylyá koronázta és a trónviszálynak az 1491. dec. 7-iki pozsonyi béke vetett véget, melyet az 1492-iki országgyülés nem akart elfogadni, mert a trónutódlásról is intézkedett s ők a királyválasztás jogáról nem akartak lemondani. II. Ulászló most azon volt, hogy a békekötést az egyes főurakkal külön-külön elfogadtassa, mit külön okleveles nyilatkozatokban első sorban a horvát főurak megtettek, kik ugyis Makszimiliánhoz huztak, ezek 1492. március 7-én Budán külön gyülést tartottak és 63 pecséttel megerősített nyilatkozatukban e békét elfogadta: Ioannes Corvinus dux Sclavonie, Oppauie et Lipthonie; Laurentius dux de Wylak, banus Machouien. (Lichnowsky, Regest. VIII. 698., 1729. ann. 1492.), továbbá Ladislaus de Egerwara, Dalmatie, Croatie et Sclanonie banus; Bernardinus de Frangepanibus Segn. Wegl. et Modrus; item Nicolaus, Johan et Michael de Frangepan; Carolus comes Corbauie; Stephanus et Michael comites de Blagay; Petrus et Paulus comites de Zriny; Joh. Henyng de Zomzedwara; Johannes Keglewyth-ceterique barones, proceres et nobiles regnor. Croatie et Sclauonie. (Lichnowsky u. o. 1732.) — Már magán az 1492-iki magyar országgyülésen a pozsonyi békekötést elfogadta Ozvald

zágrábi, István szerémi és Lukács boszniai püspök. (Kollár: Actuar. dipl. ad Urs. Velium nr. XI. 260.) A horvát nemesség 1492. márc. 7-iki ülésén (regnicolarum generális congregatio) Egervári László bán elnökölt, az oklevelet közli Firnhaber: Beiträge zur Gesch. Ungars p. 137. Kollár Actuar. 323. II. Ulászló a horvátok lojalitásának jutalmául 1492-ben ünnepélyesen megerősítette Horvátország és Szlavónia régi szabadalmait és kiváltságait. (Corp. Jur. I. 269 és Kukulj. Jura III. 11.)

A török 1491-ben tört be először Horvátországba, de valahol az Una mellett megverte Egervári László bán, kihez Frangepán Bernardin, Károly korbáviai gróf és más horvát urak csatlakoztak, a harcban különösen Frangepán Bernardin tünt ki. E harcról szól Bonfin (ed. 1606. dec. V. l. II. pag. 700), Tubero (ed. 1603. l. IV. 76.), Istvánffy (ed. 1724. II. 11.), Pray (Ann. ed. 1767. IV. 227.), Kercselich (Notitiae 307.) — Mindezek, Tubero kivételével, ezen ütközetet Derencsin Imre bánsága idejére teszik, de az elősorolt mellékkörülmények annak idejét 1491-ben történtnek tüntetik fel, a midőn pedig Egerváry volt a bán (még 1492 szeptemberében is ő az. Kukulj. Monum. hist. slavor. merid. 148.), azért az értekező Tubero nézetét fogadta el, ki Egerváryt mondja e csatában a horv. hadak vezérének, kinek nevét így irja: Ladislaus Hederius. Bonfin dec. V. l. IV. p. 715-ből azt lehet következtetni, hogy ő is Egerváryt gondolta a fentebbi helyén.

A török 1491 és 1492-ben Belgrádot és Jajcát igyekezett elfoglalni, azonban sikertelenül, mire Krajnába, Karantániába és Stájerországba törtek és azt pusztították, de Bjeláknál szétverték őket. A török harcokhoz belviszályok is járultak. Korvin Mátyás a Frangepánoktól, mint Frigyes szövetségeseitől, sok várat elvett, utóbb néhányat visszaadott, de a legnagyobb részt nem. II. Ulászló gyenge uralkodása alatt a Frangepánok ezeket visszaakarták foglalni, de az egyes várak birtokáért a család tagjai, Frangepán Bernardin, Frangepán István fiai, és Frangepán János, Zsigmond fia között véres harcok keletkeztek (Bonfin dec. V. l. III. 706., Tubero V. 116., Istvánffy II. 17., — a zavarokról általánosságban szól: Theiner, Vetera monum. hist. Hungariae II. 541.) Ezt a Jánost értekező Zsigmond fiának tartja, Tubero alapján (IV. 116.), ki őt »Zethinensium princeps« néven nevezi, Istvánffy is (II. 19.) cetininek nevezi; Kukuljevics (Leptir, 1860. 157.) Bartol fiának tartja, de Bartol fia Anzs volt, ki magas kort ért el és ezt a családi háborút sok évvel túlélte.

Korvin Jánosnak mint bánnak volt feladata e viszályt megszüntetni, de a Frangepánok nem akartak a báni itélő-

szék előtt meghajolni, mert IV. Béla szabadalomlevele és az 1486-iki országgyülés határozata szerint főurak pereiben csak a király itélkezhetett. (Corp. Jur. I. 234. tc. 21.) Korvin János 1493-ban lemondott a báni méltóságról. e per is elkeseritette, azután Frangepán Bernardin leányát Beatrixet is készült elvenni; II. Ulászló horvát bánná Derencsin Imrét, Korvin János volt zengi kapitányát és Bajnai Both Jánost nevezte ki. Bernardin ostrom alá vette Zenget, hogy visszaszerezze, de a báni seregek előtt Brinjvárba menekült, a bánok ezt is ostrom alá vették, Both János bán elesett, Derencsin folytatta az ostromot, utóbb azon hirre, hogy a török ismét betört Horvátországba, Frangepán Barnardinnal feltételes békét kötött.

Jakub, boszniai basa, hogy megbosszulja a törökök mult évi szétveretését Krajnában, 1493. augusztus hóban az Unán és Kulpán át behatolt Krajnába és Stajerországba. Bonfin és Tubero azzal vádolja Frangepán Bernardint, hogy midőn Derencsin bán Brinjben ostromolta, ő hivta be a törököt, — ez alaptalan, ha tekintetbe veszszük Bernardin állhatatos harcait a török ellen; maga Tubero is kételkedik a hirlelés hihetőségében. Kozsicsics Simon püspök a laterani zsinaton épen azért dicsérte őt nyilvánosan, hogy a legállhatatosabb a török elleni harcokban. Jakub basát, a sok rabot magával hurcolót, üldözőbe vette Maximilián hadvezére, Székely Jakab, de a törökség a Kulpán át a korbáviai mezőre vonult. A horvát bán (Derencsin) sebtében összegyüjtött horvát sereggel, melyben Frangepán Bernardin, János és Miklós, Károly korbáviai gróf, Zrinyi Péter és Vlatkovics György is voltak, összesen mintegy 8000 emberrel a török után sietett, hogy a keresztény rabokat kiszabadítsa. Jakub azt hitte, hogy a keresztény sereg nagyobb és Derencsinnek kincset kinált, hogy engedje elvonulni, de a hadi-tanács Frangepán Bernardin felszólalására az ütközet mellett volt. A túlnyomó törökség 7000 keresztényt megölt, elesett Frangepán János, Vlatkovics György, Derencsin bán és Frangepán Miklós fogságba került. A keresztények ezen borzasztó csatavesztéséről szól Bonfin, Tubero, Istvánffy és Martinec pap novii chronikájában (Kukulj.: Monum. histor. 154) — a győzelmes Jakub rabolva és pusztítva végig vonult Likán és Korbávián. Ezen ütközet és az azt követő szörnyü pusztítás leirásánál emliti a raguzai származásu Tubero (szül. 1455., megh. 1527.) azt a dalmát közmondást: a hova a török lovának patája lép, ott többé fű nem nő (l. VI. 130.) E török pusztitásokról szól VI. Sándor pápa 1493-ban kelt oklevelében, melylyel Urso de Ursinis legatusát Magyarországba, Cseh- és Lengyel-

országba küldötte, buzdítva őket a török elleni keresztes hadjáratra, elmondja, hogy a török az előbbi évben egész Horvátországot elpusztította és sokakat rabságra elhurcolt. (Theiner: Monum. Hung. II. 541. és Theiner Monum. Slavor. meridion I. 537.) A velenceiek is felemlítik 1494-ben e szörnyű török pusztítást Horvátországban és Krajnában Laibachig, mikor VIII. Károly francia király szövetkezésre hívta fel Velencét, ez azzal háritotta el ezt magáról, hogy a török veszély immár egészen közel van hozzá. (Romanin: Storia docum. di Venezia V. 46.)

II. Ulászló 1492. szept. 28-án Budára országgyülést hirdetett, de a török veszély ellen nem történt semmi, hanem az urak és a király egymásnak kölcsönös szemrehányást tettek, miben a főkolompos, Zápolya István volt, ki nyiltan a magyar koronára vágyott, mit bizonyit az a törvény is, melyet ezen országgyülésen a magyar korona mikénti őrzésére nézve hoztak. (Bonfin dec. V., l. III. 709. Istvánffy II. 19., III. 20.) II. Ulászló nem volt képes ezen országgyülésen sem a rendekkel elfogadtatni a pozsonyi békét és hogy Makszimiliánnak kedvébe járjon, ennek kedves emberét, Kanizsay Lászlót nevezte ki horvát bánná. (Istvánffy II. 19. Kercselich, Notit. 300). Makszimilián meg volt rendülve a korbáviai csatavesztés és a török pusztitások miatt, sajnálta a hozzá szitó Horvátországot és hogy ez elővéde legyen az ő krajnai és stájer országainak, mindent elkövetett, hogy Horvátországot bajában megsegítse. 1493. okt. 20-án Radgonebol a horvát uraknak irt, segélyt igért és Kanizsay Jánosnak, a bán öcscsének, és Welsperg Zsigmond kapitányainak megparancsolta, hogy seregökkel azonnal csatlakozzanak a horvát seregekhez, mihelyt a horvát rendek erre felszólitják. (Lichnowsky. Regest. VIII. 713., 1994.) Erről 1494. ápril 19-én a pápát is értesíti, azzal, hogy ő maga is szándékozik a török ellen hadsereget vezetni, csak attól tart, hogy a magyar király is fegyverszünetet köt a törökkel, ugymint azt a lengyel király tette és kéri a pápát, hogy ettől II. Ulászlót tartsa vissza. (Theiner: Mon. Slav. merid. I. 535.) A horvát főurak állhatatosan vártak is tőle segélyt.

Ekkor Horvátországban az állapotok zavarosabbak voltak, mint azelőtt. Korvin János Ozvald zágrábi püspökkel háborút viselt, melyben mindkét fél ezereket állított csatasorba, kinek birtokait a püspök és Zápolya István nádor is jórészben elfoglalták. A főurak Magyarországban is egymás ellen hadakoztak, itt legnagyobb arányokat öltött az Ujlaky Lőrinc szerémi herceg elleni hadakozás. II. Ulászló fivérével, a lengyel királylyal 1494-ben szövetséget kötött, hogy egymást

kölcsönösen támogatni fogják a főurak túlkapásai ellen. (Bonfin dec. V. l. III. 713. és dec. V. l. IV. 716).

II. Ulászló 1494 végével hadjáratot vezetett Ujlaky Lőrinc ellen, kit személyes ellenségének tartott, s kit azzal vádoltak, hogy egyetért a törökkel, mit Bonfin nem hisz. Bakács Tamás győri püspök és kancellár és Zápolya István nádor e hadjárat ellen voltak, de király nem hallgatott rájuk, mert tudva volt, hogy a nádor Ujlakyval tart, sőt hogy egymás közt kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek. 1494. dec. hóban a királyi hadak Ilokot ostrommal bevették, a harc 1495-ben tovább folyt. Eközben II. Ulászló Verőczén horvát országgyülést tartott, melyen ismét Korvin János lett a rendek kivánságára horvát bán; továbbá kimondatott, hogy idegen nem lehet horvát vicebán. Ujlaky Lőrinc meghódolt II. Ulászlónak és mindent Beriszló Bertalan auràniai perjelre, párthivére kent, kit láncon vittek Budára és az 1495-iki országgyülés élethossziglan való börtönre itélte, az, hogy a Dunába lökték volna, nem igaz, mert oklevelek még 1507-ben is emlitik. (Szalay III. 411.) Ujlakyt az államtanács 1496-ban birtokaiba visszahelyezte azzal, ha férfi ivadéka nem lesz, birtokai a koronára szállanak. II. Ulászló 1495-ben a törökkel három évre fegyverszünetet kötött azon feltétel alatt, hogy a korbáviai sikon török fogságba kerültek szabadon bocsáttassanak és a török beütések magyar, horvát, stájer, krajnai és karantán területre megszünjenek.

Olaszországért is az európai harc 1499-ben kezdetét vette: az olasz hadseregben, melynek feladata volt a francia seregek kiüzése Itáliából, Frangepán Bernardin is részt vett 600 katonával. (Cronaca Malipiero I. 347. Romanin Storia di Venezia V. 69.) Midőn Velence Franciaországgal szövetkezett, ez maga után vonta a török-velencei harcokat, melyek 1499. jul. 28-án vették kezdetöket. Velence azon volt, hogy a török terjeszkedés ellen európai coalitiót hozzon létre, s azon fáradozott, hogy ebbe Magyarországot is belevonja, de itt és Horvátországban még mindig igen zavarosak voltak a belső állapotok.

Horvátországban, a régi birtokaikban még mindig jelentékenyen megrövidített Frangepánok idéztek elő zavarokat, főképen Zengben, de erről bővebb adataink nincsenek. (Kercselich, Notit. 307.) Korvin János másodszor elfogadván a báni méltóságot, azon volt, hogy a tőle elragadott birtokokat visszahóditsa, legtöbbet a nádor vett el tőle, másokat birói itéletek vontak el tőle azok előbbeni birtokosai javára; pénze nem volt és többfelé kölcsönöket felvett, azután elment Lengyelországba zsoldosokért, hogy Zápolya István ellen hadat

gyüjtsön, — ez most a király előtt azzal gyanusította, hogy azért akar hadat gyüjteni, mert a koronára tör. (Bonfin dec. V. l. III. 713. Istvánffy II. 21. Engel: Gesch. der Nebenländer I. Registrum omnium proventuum regalium-ban látható mennyi birtokot vett el csak Zápolya István Korvin Jánostól.) A király szavára a jólelkü Korvin János hazaérkezvén, lemondott a Zápolya elleni hadakozásról, azonban 1497-ben másodszor is lemondott a báni méltóságról, valószinüleg azért, mert a horvát urak nem igen fogadtak neki szót, ekkor Kanizsay Györgyöt nevezte ki a király horvát bánná (Kercselich, Not. 308. és Histor. 190. E két helyen a királynak Korvinhoz intézett iratán más és más a dátum). A sok haszonleső főúr közt dicséretes kivétel Thuz Ozvald zágrábi püspök (meghalt 1499-ben), ki sokat költött a zágrábi székesegyház kiépítésére (Kukulj.: Prvostolna crkva zagrebačka 5.) és végrendeletileg 32.000 forintot hagyott Jajca, Belgrád, Szabács (Sabac) és Szeverin várak kijavítására, azon indokolással, hogy e királyságban született, itt szerezte vagyonát és nem akar hálátlan lenni hazája iránt. (Farlati V. 509. Kercselich, Histor. 191.)

Zápolya István 1499-ben meghalt, óriási vagyonát és ennél még nagyobb nagyravágyását fia, János örökölte. A török, dacára a fegyverszünetnek, egymásután foglalt el várakat, így Komotint Boszniában 1496., mit II. Ulászló szemökre is vetett. (Pray. Annal IV. 274.) Egerváry László elvesztette Trzsácot és Neretvát, Haraszti Ferenc Koszoruvárt és Popovics György Komotint. (Corp. jur. I. 248. 42. tc. Komothin Jajcától két órányira volt; Thersacz, Trzsács Cetinától délre volt; Neretva nevü helység, a Neretva vize mellett, Konjicavár közelében van; Koszoruvár a Vienac, Vjenčac magyar fordítása, e vár a Verbász vize mellett két órányira volt Jajcától). A török hitszegés folytán II. Ulászló fivérével, a lengyel királylyal 1498-ban védszövetséget kötött a török ellen, területök biztosítására.

A török elleni harcokra az 1497-iki országgyülésen különböző adókat irtak ki (Kercselich, Not. 303.) Horvátországra nézve, ezek szorgalmazására II. Ulászló Werner Benedek zengi kapitányt és Vojkovics Miklós főjegyzőt küldte ki. A horvátoknak sok hadi szolgálatai és érdemei jutalmazására II. Ulászló 1496-ban uj cimert adott, melyben a csillag tündöklő hősiességöket jelenti. (Jura I. 158.) 1499 elejével (máj. 16-ig) még Kanizsay György volt a horvát bán, azután a király Horvát-Szlavonországot ismét Korvin Jánosra bizta (Marino Sanudo 1499. febr. 4.), ki ekkor a török ellen igen vitézül küzdött, még 1499 elején török területre betört Bisztrica vizéig és a zárai rektorokhoz irott levelében irja, hogy

a török sereget teljesen megsemmisítette és sok keresztény rabot kiszabadított. (Sanudo Arkiv. V. 15.) Mikor Bajazet a Velence elleni harcot elkezdette, megparancsolta Szkender boszniai basának, hogy a magyar király területét ne bántsa, nehogy ez hátban támadja meg a Velence ellen Dalmáciában hadakozó török sereget; a ravasz Szkender basa különösen Korvin János barátságát kereste, mikor fiának keresztelője volt Bistyén, ajándékokat küldött (Sanudo, Arkiv V. 66., 77.), leveleket irt neki, követeket küldött hozzá, csak hogy ne gátolja Velence elleni akciójában. Szkender 1499. jun 21-én betört a zárai területre, azután Nona, Vrána és Sebenicó ellen ment, ez volt a törökök első pusztító hadjárata a Velence birtokában levő Dalmáciában. Osztrovicában Kozsulics parancsnokot szorongatta, hogy adja ki az elfogott előkelő törököket, de nem ért célt; Kožulicsra később is panaszkodik Szkender basa Korvinhoz irt leveleiben (Sanudo, Arkiv V. 42—49. 66. Farlati IV. 242.), Korvin János azonban mindennek dacára buzgón gondoskodott a török elleni védekezésről, nagyobb őrséggel látta el Nadint és Vránát és uj erődök emeléséről gondoskodott Trau és Spalató között. (Sanudo u. o. Farlati IV. 412.)

A velencei katonák a Szkender basa elleni harcokban nem jól viselkedtek, azért Velence horvát katonákat toborzott, Zárában az volt a vélemény, ha Velence megnyerhetné Benkovics Miklóst, Korvin János hadvezérét, ez képes volna Dalmáciát Szkender basa ellen megvédelmezni. (Sanudo, Arkiv V. 47.) Velence pártján volt Dora, Károly korbáviai gróf özvegye, fiával, Jánossal; Dora a törökök minden mozdulatáról értesítette Velencét, arról is hirt adott neki, hogy Miksa császár horvát-dalmát birtokaiért cserébe saját országában akar neki birtokokat adni, de ő Velence tudta nélkül mit sem akar tenni. (Sanudo u. o. 19., 20.) Nagy szolgálatokat tett Velencének Drazsojevics Zsárkó vajda, Nutyák birtokosa (a policai és hercegovinai határon), VIII. Ince pápa is említi őt »de nobili baronum genere« 1492-ben és azoknak bűnbocsánatot ad, kik segítenek abban, hogy Nutyákvár ne kerüljön török kézbe (Theiner: Mon Slav. merid. I. 532—533.); Trau, Spalató, Sebenico, Zára megvédésében tényleg nagy hősnek bizonyult. Kozsulics-Sterbac Pál vicebán és Osztrovica grófja is segítette Velencét; irataiban így irja nevét: Paulo Sterbaz Coxole és Conte Paulo Starbaz Vicebanovaz de Chrauati e conte di Ostroviza. Martinko, Korvin tinini vicebánusa is Velence hive volt, annyira, hogy a várba is bevette volna a velencei őrséget, de ezt ura tudta és beleegyezése nélkül még sem merte megtenni. A Frangepánok

némelyike ezen korban még Velence barátja volt, de utóbb heves ellenségei lettek Veglia elvétele miatt. Mint Velence barátja legjobban kitünt Frangepán Anzs és Bernardin, ez kinálkozott is Dalmácia megvédelmezésére, ha Velence neki 2000, utóbb, ha 6000 lovast ad neki és biztosítékul, illetőleg túszokul fiait kinálja Velencének (Sanudo, Arkiv V. 129:, 201., 248. és V. 74., 90., 128., 154.), — ugyanekkor Bernardin arra kérte Velencét, hogy járjon közbe a pápánál, hogy fia modrusi püspökké legyen (Kristofor modrusi püsbök meghalt 1499. jan 29-én, erre Sándor pápa a traui Jakabot nevezte ki azzá, de ez már ez év szept. 8-án meghalt. Sanudóból tudjuk, hogy II. Ulászló tényleg kinevezte Bernardin fiát modrusi püspökké és a velenceiek ennek érdekében közben is jártak a pápánál, de a pápa mégis a fenti Jakabot nevezte azzá ki. Ezután 1508-ig nincs adatunk a modrusi püspökről, 1508-ban előfordul »Ferdinandus de Frangepanibus electus et confirmatus episcopus Modrusensis« (Kovachich: Vestigia Comit. 455.), de ez vagy nem volt Bernardin fia, vagy az oklevél tévesen közli keresztnevét, mert Bernardinnak volt ugyan egy Ferdinánd nevü fia, de ez mint világi ember szerepel 1509-ben, midőn Kozsicsics Simon ült a modrusi püspöki széken, kinek életrajzát megirta Rácski Katolički List. 1861. 1. sz.)

Frangepán Anzs 1499 febr. Zenget kinálja Velencének levélben, utóbb május hóban külön követ által (Sanudo, Arkiv V. 23., 33., 57.), de ez csak az arra való jog átengedését jelentette, mert Zeng akkor nem volt kezeiben, hanem a magyar királyéban; Velence nem fogadta el az ajánlatot, hogy a magyar királyt meg ne sértse, kinek támogatására számított a török elleni harcában. Frangepán Mihály is kész volt Velencének átengedni Ledenicát (Sanudo, Arkiv V. 129.), — ezen eljárás oka a családi viszályban keresendő, a vitás birtokokat inkább akarták idegen kézben látni, mintsem egymásnak békésen átengedni. A Frangepán család fejei: Bernardin, Anzs, Mihály és Miklós 1498-ban Bruxaneben (Bružani) családi tanácsra gyültek össze, miképen kaphatnák vissza Zenget, de annál a kérdesnél, hogy az majdan kié legyen, ismét erősen összetüztek, főképen Bernardin és Anzs. 1500-ban hire járt, hogy a király megengedte Bernardinnak, hogy Zenget birtokba vegye, de a zengiek kijelentették, hogy inkább felgyujtják a várost, vagy meghódolnak a töröknek, vagy Velencének, mintsem ismét a Frangepánok alattvalói legyenek.

A törökkel való harc Velencére nézve szerencsétlenül folyt; 1499. szept. hóban a török elpusztította dalmát bir-

tokait a Narentától a Szocsáig és Tagliamentóig és Cetina és Narenta közt elfoglalták a fontos Makarszka várat; Szkender boszniai basa elrendelte, hogy minden velencei birtokot pusztítsanak el, de a mi a magyar király kezében van Dalmáciában és a határos Horvátországban, azt ne bántsák. Velencében hire járt, hogy II. Ulászló megszakította a törökkel kötött fegyverszünetet, — ezt Beriszló Ferenc jajcai bán is oly biztosra vette, hogy Velencét intette, hogy ne kössön békét a törökkel (Sanudo, Arkiv V. 65. lap). 1500 elején Budára érkezett Giustiniani Sebestyén velencei követ, hogy rávegye a Velencével való szövetségre a török ellen, ez irányban működtek XII. Lajos és VI. Sándor pápa Budára érkezett követei is, de a királyi tanácsban senki sem pártolta e szövetséget, csak Bakács Tamás, ki Velence közbenjárására remélt bibornokságot, a horvátok a szövetséget épen nem támogatták, mert Velence sok területet szakított el Dalmáciától; a pápa és a velencei követ pénze és pénzbeli igéretei a háboru költségeire és Bakács Tamás nagyravágyása jul. 14-én létrehozták a szövetségkötést egyfelül a pápa, Velence és II. Ulászló között, másfelül II. Ulászló és fivére, János Albert lengyel király és XII. Lajos között (Tubero VIII. 196., Istvánffy IV. 29.).

Magyarországban és Horvátországban némi előkészületek történtek is a háborura (Engel: Gesch. d. Nebenländer IV. 1., 87. l., hol II. Ulászló meghagyja Sebenicónak, hogy küldjenek a szeverini bánnak kőműveseket, a várfalak kijavítására), II. Ulászló Horvátországba is különféle rendeleteket küldött a hadi felkészülés végett (Kercselich: Notit. 305.), ki volt adva a jelszó, hogy mindenfelé zaj nélkül úgy készüljenek, hogy őszre minden készen legyen a háborura. Bajazet tudott erről, de úgy tett, mintha nem tudna és 1500. aug. havában értesítette II. Ulászlót a velenceiek felett kivivott győzelméről és kijelentette, hogy továbbra is barátságban óhajt vele maradni (Sanudo Hammernél II. 612.), a boszniai basa is 1500. julius havában Zára és Nona (Nin) ellen vonuló csapatainak szigoruan meghagyta, hogy a magyar király birtokait ne bántsák és csak velencei területet pusztítsanak (Sanudo: Arkiv V. 116.).

Velence, dacára a szövetségkötésnek, sokáig magára maradt a harcban, csak a szomszédos horvátok segitették, főkép miután Boszniában Jajcánál a királyi seregek és a törökök közt harcra került a dolog, ekkor ismét megkezdődtek Magyarország részéről a török területre való beütések. Szkender basa nem hagyott nyugtot Dalmáciának, de 1500. julius havában Drazsojevics Zsárkó és Martinko vicebán is

betörtek Hercegovinába és egészen Bisztrica vizéig hatoltak (Sanudo: Arkiv V. 107.). Szkender basa fia Nona, Vrana, Szebenicó környékét pusztította, de visszaverték (Sanudo V. 112—116.); viszonzásul ismét Zsárkó, Martinko és Kozsulics augusztusban Rakito vidékét Hercegovinában elpusztították (Sanudo V. 126. lap): e harcok változó szerencsével folytak (Sanudo V. 127., 142—153. l.). Minthogy a magyar király egyes alattvalói nyilt ellenségkép léptek fel a török ellen, ezek, mielőtt a királylyal kötött fegyverszünetet nyiltan felbontották volna, ezeknek a főuraknak birtokait pusztították. A jelentékenyebb harcok a két fél között 1500 második felében kezdődtek. Augusztusban egy magyar sereg Szerbiába tört be a szendrői (Smederevo) vidékre, vele a szerb Belmuszovics Milos, ki sok zsákmányt ejtett (Sanudo V. 121—122., 128., 134—141. l.); Jajca körül is nagyobb harcok folytak, Korvin János a Frangepánokkal és Zrinyiekkel Jajca segélyére sietett és pár órai harcban legyőzte a törököt, kik közül négy ezer halott maradt a csatatéren (Istvánffy IV. 30. l.).

A magyarok 1501. máj. havában a török ellen nagyobb harcra készültek, a haditerv szerint az egyik sereg Szendrő ellen volt indulandó, a másikkal Korvinnak kellett Horvátországból Boszniába betörni (Bartal. Commentar III. 258. l.), — de csak kisebb harcok folytak a törökök és horvátok közt. Korvin azt kivánta, hogy Velence az ő vezetésére bizza dalmáciai hadseregét, de nincs nyoma, hogy ez megtörtént volna. Jajca forgott leginkább veszélyben, Miksa császár is készült ezt megsegíteni, sőt egyik emberét el is küldte Bihácsba, hogy tanulmányozza az utat, melyen seregét Jajca alá vezesse (Sanudo VI. 214. l.), — de a sok készülődés dacára mi sem történt, II. Ulászló Petancsics Felix zengi patriciust Franciaországba küldte, hogy megkérje XII. Lajos rokonának, Annának kezét, Miksa császár e házasságot megakarta akadályozni, mert maga számított a magyar trónra; egy időre e házasság foglalta el II. Ulászlót.

A török 1502 tavaszán Pozsega és Valpo vidékét pusztította, viszonzásul Korvin János, Kanizsay György belgrádi kapitány, Belmuszovics Milos, a Rádicsok és Jaksicsok betörtek török területre, elfoglalták Viddint, Kladovot és elhatoltak Nikápolyig és gazdag zsákmánynyal tértek vissza, melyből Anna királynénak is küldtek ajándékot, — Korvin ezután is hol visszaverte a beütő török seregeket, hol maga tört be török területre. Velence ajánlkozott, hogy átveszi Klisvár védelmét, de ezt a magyarok nem fogadták el. 1502-ben nyáron angol követség jelent meg Budán, pénzbeli segélyt ajánlva a török elleni harcra. A keresztény hatalmak szö-

vetsége bomladozni kezdett, Velence 1502. dec. 14-én békét kötött a törökkel; a magyarok uj harcra készültek, a zengi Petancsics Félix egy memorandumot adott át a királynak, hol kellene beütni a török földre (Schwandtner I. 867. l.), de e helyett II. Ulászló 1503. aug. 20-án 7 évre fegyerszünetet kötött a törökkel.

A törökök a fegyverszünet dacára portyáztak magyar területen, utóbb nagyobb harcokra is került a sor. 1504-ben őszszel betörtek a tinini területre, ekkor lesből majdnem elfogták az ellenök indult Korvint (Sanudo VI. 290. l.). Szkender basa 1504. dec. 20-án meghalt, utóda Boszniában Ferizbej lett, s a törökök a fegyerszünet alatt több kárt tettek, mint a nyilt háboru idejében. Az 1504. ápril havában tartott országgyülés alatt meghalt Valpon Geréb Péter nádor, utóda Perényi Imre lett; Korvin János is okt. 11-én 35 éves korában meghalt, eltemették Lepoglávān a pálosok zárdájában, — a fiatal korában ingatag és határozatlan férfiu, élte utolsó éveiben vitézsége és állhatatossága által nagyon kitünt, miben része volt felesége, Frangepán Beatrix, a hős Bernardin leánya, befolyásának.

Korvin János sok jótéteményben részesítette az egyházat, különösen a lepoglávai zárdát, ezekről szól Szerémi György (Epistola de perditione regni Hungarorum. Mon. Hung. histor. II. r. I. köt. 34. l.). Szerémit Marnavics Tomko horvát történetiró személyesen ismerte; született Kamenicán, művét 1544—1546 közt irta, — műve csak óvatosan használható. Korvin Jánosnak két gyermeke maradt, Kristóf és Erzsébet. Kristóf már 1507-ben nem élt, mert a lepoglavai prior felemlíti, miféle drágaságokat kapott Korvin özvegyétől »pro refrigerio animarum Joannis Corvini et filii eius Christophori« (Kukuljevics: Dogadjaji Medvedgrada XXVII-dik melléklet). Szerémi György beszéli, hogy a Korvin gyermekeket Anna királyné biztatására Török Imre megmérgezte és azután Rómába ment vezekelni, — de ez hihetetlen. Szerémi György szerint Korvinnak még egy János nevü fia is volt, kit a másikkal együtt mérgeztek meg. Özvegyének harcai voltak birtokaiért, sorsa, mint Brandenburgi György feleségének, ismeretes. (Sanudo VI. 293—295. l.)

Korvin János halála után horvát bánokká lettek Bajnai Both András és Balassa Ferenc 1505. szeptember hó előtt, ezek a horvát rendeket országos gyülésre hivták, de Thuróc Bernard halállal fenyegetett minden nemest, ki erre el merne menni, nov. 10-én a király ezért komolyan megintette és a kőrösi országgyülés csak 1506 elején jött össze, itt Bothot elismerték bánnak, de Balassa Ferencet nem, mert

Horvátországban semmi birtoka nincs és kegyetlen; Balassa helyébe II. Ulászló Misljenovics Horvát Márkot, budai várkapitányt nevezte ki bánná. Ez a bán Kamicsácból való volt (Istvánffy IV. 32. l. Kukulj.: Jura I. 254. l. Kollár: Actuar. dipl. 268. l.).

Az 1505. szept. 28-iki rákosi országgyülés határozatai ismeretesek; azon határozatát, hogy idegent többé nem emelnek trónra, csak kevés horvát főúr irta alá, hanem követség által (Haság Imre országos főjegyző, Kastelánfy György, Thuróczy Bernárd, Bosnyák Illés) kérték az illető okirat hiteles másolatát, »hogy jogaikat megvédhessék«, ezen kivánságokat a magyar rendek tudtával és beleegyezésével teljesítette és Péter iudex curiae (Jura I. 254. l.). II. Ulászló Miksa császárral gyermekeikre nézve 1506 március hóban házassági és örökösödési szerződést kötött és Miksa, hogy ennek megerősítését a magyaroktól kicsikarja, hadat vezetett Magyarország ellen, ezt II. Ulászló május 5-én szinleg fel is panaszolta, de Miksa csakhamar elfoglalta Sopront, Pozsonyt, Csallóközt, hozzácsatlakoztak János korbáviai gróf, Kanizsai János, Frangepán János és Angelo, ez utóbbiról Zárából Velencét már 1506 február havában értesítik, hogy elment Miksa császárhoz (Sanudo VI. 295. l.) Közben julius 1-én Anna királyné fiat szült, Lajost, ez a helyzetet megváltoztatta és aug. 5-én Miksa és II. Ulászló békét kötöttek, melyben bántatlanságot biztosítottak azon horvát és magyar uraknak, kik Miksához csatlakoztak volt. (Kollár u. o. 270. l.) Miksa e békekötés feltételeiről a német fejedelmeket is értesítette.

Midőn Anna kiráyné meghalt, II. Ulászló még tehetetlenebbé lett. A török annyit zaklatta a végvidéket, hogy Korbáviai János gróf már 1506-ban birtokairól kénytelen volt a töröknek adót igérni (Kovachich: Supplem. ad Vestig. Comit. II. 344. l.). II. Ulászló 1507. ápril 24-ére országgyülést hivott össze, hogy fiát megkoronáztassa, de az elhatalmasodott Zápolya-párt erről hallani sem akart, mert hire ment II. Ulászló és Miksa titkos megállapodásainak, mire II. Ulászló szoros szövetséget kötött fivérével, Zsigmond lengyel királylyal, hogy fia trónját biztosítsa, — de a Zápolyák is onnét vártak támogatást, mivel azt tervezték, hogy a lengyel király vegye feleségül Zápolya Borbálát, János nővérét (Katona XVIII. 499. l.). II. Ulászló Miksával 1507. dec. 12-én ujból titkos házassági szerződést kötött, a magyar rendek erről nem tudván, 1508. jun. 4-én megkoronázták a kis Lajost, de a királynak hitlevelet kellett adnia arról, hogy az ország törvényeit megfogja tartani és jogai ellen nem vét, — e hitlevél egyik példányát átadták a horvát rendeknek is és a

hitelesítők között előfordul Lukács zágrábi, Ország János választott szerémi, Mihály boszniai választott és megerősített, Brcko tinini választott és megerősített, Frangepán Ferdinánd modrusi választott és megerősített és Jakab zengi püspökök, továbbá Ujlaky Lőrinc herceg, Kanizsay György és csáktornyai Ernuszt János bánok, végre a jajcai bánok.

Abból, hogy Bóth és Misljenovics nem szerepelnek az aláirók közt, nem következik, hogy már nem voltak horvát bánok, mert Bóth még azontul is mint horvát bán szerepel mind haláláig, — Kercselics véleménye (Notit. 306. l.) nagyon valószinü, hogy Bóthot és Misljenovicsot áthelyezték bánokul Dalmáciába, mig Kanizsay György és Ernuszt János szlavon bánokká lettek és mind a négyen egyformán használták a »banus Slavoniae, Cratiae és Dalmatiae« cimet. Bóthról, mint bánról, megemlékeznek Sanudo (VI. 352. l.) és a Monum. hist. Slavor. merid. (194., 199. l.), igaz, hogy őt a Velencével való ellenségeskedés miatt 1508-ban a báni méltóságtól meg akarták fosztani (Sanudo VI. 303., 306., VII. 33. l.), sőt Velencét arról is értesítették, hogy ez már meg is történt, de Bóth mégis bán maradt, noha II. Ulászló belső tanácsosai, kik Velence pártján voltak, ellene áskálódtak, sőt lázadónak nyilvánították, mert politikájukkal ellenkezve, Velencének Dalmáciában sok kárt tett.

Az említett oklevél aláirói közt sem a Frangepán, sem a korbáviai grófok nem szerepelnek, mert Miksa-pártiak voltak, kik a töröktől sokat szenvedő házájuk megmentését csak tőle remélték, mert II. Ulászló mitsem tett megmentésökre. A horvát urak 1507 derekán országos gyülést tartottak, melyből, minthogy a török ellen már magukra hagyatva nem védekezhettek, követet küldtek II. Ulászlóhoz azzal, hogy segítse meg őket, különben meghódolnak a töröknek vagy más keresztény fejedelemnek (értsd Miksát), ki képes őket a török ellen megvédelmezni; ezt külön követtel Velencének is tudomására hozták (ezt csak Sanudo említi VI. 300. l. azzal, hogy e hirt augusztus hóban Velencébe a zárai comes és kapitány küldte). Ezen elhatározást a viszonyok teljesen érthetővé teszik. Klis várból a török veszedelem miatt ki sem mertek lépni, Szinjt a török annyira sanyargatta, hogy lakói elköltöztek, s midőn ezen fontos pontot a horvátok elakarták foglalni, a török lesből rájuk támadott és az ütközetben 1508. jan. 15-én elesett a hős Drazsojevics Zsarkó is. Klis vár is Velencének akarta magát megadni (Sanudo VI. 301., 303., 310. l.). Igy volt ez mindenütt a délvidéken, a török veszély nőttön-nőtt és a horvát bán (kétségkivül Bóth) 1508-ban II. Gyula pápához Andrics Vinkot és még egy nemest

követségbe küldött segítségért és hogy bűnbocsánatot adjon mindazoknak, kik a horvát sereg fentartásához segítséggel hozzájárulnak (Theiner: Monum. Slavor. merid. I. 554. l.). De sehonnan segítség nem jött és a horvátok kénytelenek voltak továbbra is magukra hagyatottan védekezni a török ellen.

Mikor II. Ulászló Székesfehérvárott fiát megkoronáztatta, jelen volt a francia király követe, Helie Lajos is, ez mindenáron II. Ulászlót is bele akarta vonni a Velence elleni szövetségbe, melyben a pápa, XII. Lajos francia király és utóbb Miksa császár is részt vett. II. Ulászlóhoz fordult e tárgyban II. Gyula pápa is, ki Velencét birtokai elfoglalásáért kiátkozta; e tárgyban a magyar egyházi és világi főuraknak is irt (Teiner: Monum. Hung. II. 558. l. Raynald ad 1508.). II. Ulászló Beriszló Pétert, akkoron pécsi nagyprépostot követségbe küldte Velencébe, hogy adják vissza a pápának a tőle elvett területeket; a követség nem járt sikerrel, de a pápa levélben mégis megköszönte Beriszlónak buzgólkodását. (Theiner: Mon. Hung. II. 559—562. l.)

Közben nagy elkeseredéssel folyt a szövetségesek harca Velence ellen; ezek elfoglalták Miksától Triesztet, Görcöt, Isztria nagy részét, Fiume is 1508. május 26-án Velence kezébe került, Rauber János kapitánynak csak 250 embere volt s így ellenállásra nem is gondolhatott. Frangepán Bernardin és fia, Kristóf, Miksa seregében voltak távol honuktól, ezt a körülményt felhasználta Velence és elfoglalta erős várukat, Tersattót is, melyet Bóth bán a király nevében hasztalanul követelt tőlük vissza. II. Ulászlót nemcsak a francia király és a pápa, hanem Miksa is sürgette, hogy a Velence elleni szövetséghez csatlakozzék és pedig Spiesshammer Cuspinián János követe által, a ki azzal biztatta II. Ulászlót, hogy ez volna a legjobb alkalom visszaszerezni a Velence által elfoglalt Dalmáciát. II. Ulászló azzal tért ki a sürgetés elől, hogy a törököt kell szemmel tartania, mert ez fivérét, Zsigmond lengyel királyt fenyegeti, — de csakhamar ezt az ürügyet is elvesztette, mert Bajazet a királyt követe, Jurisics Horvát Máté által arról értesítette, hogy a II. Ulászlóval hét évre kötött fegyverszünetet Lengyelországra kiterjeszti. Most már II. Ulászló illőnek tartotta, hogy a Velence elleni liga ügyében valamit tegyen, állami tanácsülést tartott és ebben kancellárja által értésére adta Pasqualigo Péter velencei követnek, hogy a ligához fog csatlakozni, ha Velence vissza nem adja Dalmáciát, — Pasqualigo felkelt, hogy válaszoljon, milyen jogcimen birja Velence Dalmáciát, de II. Ulászló felkelt és távozott a teremből. Jellemző, hogy az álalmtanács több tagja az ülés után felkereste Pasqualigot és azt mondta neki,

hogy a király szavára ne adjon semmit, mert hadviseléshez sem serege, sem pénze nincs! (Istvánffy IV. 34. l. Pray: Annal. IV. 332. l. Raynald ad ann. 1508. Engel: Gesch. Ung. III., 2. r. 142. l.)

Velence a szövetségesek ellen nagy hadsereget toborzott, de a pápa egyházi átka (1509 ápril) nagyban zavarta és felkérték barátjukat, Bakács Tamást, hogy mint konstantinápolyi patriárcha, fogadja el az ő felebbezésöket a kiátkozás ellen és hivjon össze e célból zsinatot, de a pápa e felebbezést már előzetesen semmisnek jelentette ki (Romanin 201. l.). Velencét annyira üldözte a harcban a balszerencse, hogy jóformán csak a város maradt meg neki óriási birtokaiból. Mig az ádáz harc folyt, II. Ulászló 1509 elején Csehországba ment, hogy fiát cseh királylyá koronáztassa, az ország kormányát Perényi Imre nádorra bizta, miről a horvát rendeket külön levélben értesítette (Pray: Epist. Procer. I. 76. l.).

Velence szorult helyzetét felhasználva Miksa császár, és a francia király követséggel, és a pápa külön levéllel szorongatták II. Ulászlót, hogy szövetségökhöz Velence ellen csatlakozzék, mert soha oly kedvező alkalom nem volt Dalmácia visszaszerzésére. II. Ulászló Cobor Mártont küldte Prágából a főbb magyar urakhoz és Kanizsay György és Ernuszt János bánokhoz julius 12-kén irott leveleivel, melyekben meghivja, hogy sürgősen gyülekezzenek Budán, mert Dalmáciát vissza akarja hóditani, — az urak meg sem mozdultak és Velence követe által gunyosan köszönetet mondott nekik, hogy a régi egyességhez oly hiven ragaszkodnak és hogy csodálná, ha magyar részről ellene hadat indítanának, mert hát évenkint 30,000 aranyat hűségesen felvesznek tőle a török elleni harcokra. (Ljubics gyüjteményében 1507—1510 közötti időből több nyugta van ez összeg felvételéről, a királyi meghatalmazottaktól, Lónyay Albert zengi kapitánytól, Litterati Györgytól, More Fülöp egri nagyprépostól, Farkasics Györgytől stb.)

Velence Horvátországban is gyüjtött zsoldosokat, így határozottan tudjuk, hogy neki ilyeneket János korbáviai gróf, Frangepán Mihály és Kozsulics fia küldöttek (Sanudo: Arkiv VI. 313—314. lap), de Miksa császárnak is voltak odaadó hivei, így Frangepán Bernardin és fia, a hős Frangepán Kristóf, ki Miksa legkiválóbb hadvezére volt (Sanudo VI. 319. lap). Velence nagyon szerette volna megnyerni Bóth András bánt, volt is köztük tárgyalás, hogy 1000 lovas zsoldossal segítse őket, de a tárgyalás nem vezetett eredményre és Bóth Velence elkeseredett ellenségévé lett (Sanudo VI. 313—314. l.). Zeng lakosai Bóth tudtával Veglian néhány

helységet elpusztították, az ottani proveditor megrémült, segélyt kért Velencétől, mert szerinte Bóth és a Frangepánok el akarják foglalni; junius hóban Bóth 350 lovassal és 1500 gyalogossal Isztriába tört, honnét nagy zsákmánynyal tért vissza (Sanudo VI. 315. lap). Trivizani Angelo Velence admirálisa megerősítette Vegliát és titkára által szemrehányásokat tétetett Bóthnak, hogy dacára annak, hogy Velence II. Ulászlóval barátságban él, ő, mint bán, mégis annyi kárt tesz nekik. Bóth azt felelte, ezt azért tette, mert Velence ki van átkozva és ő még több kárt fog nekik tenni. Velence Bóthot, mint királya ellen lázadót, vádolta be II. Ulászlónak és engedélyt kért, hogy tőle a magyar király nevében elvehesse Zenget, — de ebből nem lett semmi. (Sanudo VI. 315—317. lap.) Bóth junius hóban követeket küldött Velencébe a maga igazolására, de csakhamar ujból betört Isztriába, sőt a velenceieket kiüzte Fiuméból, a proveditur, Querini Jeromos Fiuméból Vegliára menekült (Sanudo, Arkiv VI. 315. l.)

Velence helyzete mind veszélyesebb lett, Miksa császár seregei is megjelentek, melyeknek egy részét Frangepán Kristóf vezette. Miksa aug. 27-én ujból felhivta II. Ulászlót, hogy törjön be Dalmáciába (Sanudo Romaninnal 232.) és hire járt, hogy ez erre kész is, mire Velence meghagyta konstantinápolyi követének, hogy kérje fel a szultánt, hogy Velencével szövetkezzék közös ellenségeik ellen (Secreta, Romanin 234. szept. 11-iki tanácshatározat). Velence 1509. okt. 2-án visszafoglalta Fiumét és Trevisano Angelo parancsnok borzasztó pusztítást vitt végbe Fiuméban, kifosztotta, felgyujtatta, sok polgárt megöletett, 40-et vasraveretett, — innét átment Buccariba, mely Frangepán Bernardin és Kristófé volt, kik a német császár seregében voltak és dacára, hogy az a magyar király területén volt, mégis elfoglalta. Velencébe elhurcolták Fiume templomi drágaságait, összes ereklyéit, melyek soha nem kerültek vissza Fiuméba, — Trevisani eljárását Velencébe küldött jelentésében azzal akarja igazolni, hogy Fiumét nem ő, hanem emberei pusztították az ő akarata ellen, és hogy Buccarit azért foglalta el, mert azt hitte, hogy az a német császáré (Sanudo).

Trevisani pusztító hadjárata után pár nappal, török seregek is betörtek Horvátországba, sok pusztítást vittek végbe, különösen a Frangepán birtokokon, feltünt, hogy e hadjáratban a törökök a velencei birtokokat kimélték (okt. 25—28. Sanudo: Arkiv VI. 319—320. l.). E török pusztítás hire nagy örömöt keltett Velencében, mert annak jeléül vették, hogy a szultán velök fog szövetkezni. A török ellen ezen időben magyar-horvát részről mi sem történt, csak Bóth

András bán szállt szembe Velencével; Pasqualigo Péter velencei követnek, ki októberben haladt át Dalmácián, annyi kellemetlenséget csinált, a mennyit csak lehetett, miről ő maga tesz jelentést Velencének okt. 25-én és nov. 9-én 1509-ben (jelentései megvannak Velencében Cicogna Cod. 2777.). Pasqualigo Péter utazásának az volt a célja, hogy a horvát és magyar urakat megnyerje annak, hogy Velencét keserves háborujában fegyveresen támogassák, mire többen közülök hajlandók is voltak. Bóth, hogy Pasqualigo misszióját meghiusítsa, 1509 végével Zágrábba ment, de a horvát urak bizalmatlanul fogadták, mert a budai udvari körök lázadónak tekintették. Bakács Tamás, Velence barátja, Pasqualigot Guidotto Vince követségi tanácsos által arról értesítette, hogy ne jöjjön Budára, mert ott nem fogadhatják el, mig Velence egyházi átok alatt van s így hónapokig Zágrábban időzött s onnét levelezéseivel igyekezett feladatát megoldani, mig végre a pápa 1510. febr. 24-én feloldotta Velencét az egyházi átok alul.

Velence harcaiban hadseregének legnagyobb részét dalmáciai birtokain szedte; Poljica területének férfiai hiresek voltak vitézségökről és főkép ezek mentették meg Spalatót és Velence dalmát birtokainak nagy részét a török beütések alkalmával (Sanudo, Arkiv VI. 170. lap), — azért Velence a poljicai kerületnek messzemenő belső önkormányzatot adott, hogy magának lekötelezze (lásd Poljica statutuma, Arkiv V.), csak azt kötötte ki, a belvillongások elkerülésére, hogy knézöket, comesöket ne a maguk köréből válaszszák, hanem más valamely dalmáciai város előkelőségéből. 1503. jan. 7-én knézökké választották a spalatói Maricsics Ágostont, ki 1508-ig bölcsen kormányozta őket, — de ez év szeptember havában hirül jött Velencébe, hogy a poljicai terület elpártolt tőle és inkább meghódol a töröknek, semhogy velencei alattvaló maradjon (Sanudo: Arkiv VI. 310. l.).

Mi volt ennek oka, nem tudni, de Velence mindent elkövetett, hogy e fontos területet megtarthassa, a mi sikerült is neki. De a viszály a poljicai nemesség közt tovább folyt, sőt Nenadics Ivanisa vajdát a törökkel való cimboráskodás miatt számüzték is. Nenadics, mint számüzött, gyakran betört a poljicai területre és sok kárt okozott, de a velencei tizek tanácsa szivesen megbocsátott neki, mert megigérte, hogy zsoldosokat fog nekik toborozni és két évig hűségesen ki is tartott Velence mellett. — Nenadics török zsoldosokat toborzott Velencének és ezekkel sok hőstettet vitt véghez, úgy, hogy Velence mindenféleképen kitüntette (Sanudo: Arkiv VI. 314., 317., 321., 324., 327., 330—337. l.).

Velence kimondhatatlanul örült török zsoldosai vitézségének és elfelejtette, hogy a török 20,000-nél több keresztényt füzött rabszijra.

Minthogy a kisebb zsoldos török csapatok ennyire beváltak, Velence 1509 november havában Zorzi (Giorgi) Jeromost nagy ajándékokkal Ferizbej boszniai basához küldötte, hogy adjon nekik zsoldba nagyobb török seregeket, a basa erre hajlandó is volt, de nem merte megtenni, mig erre az engedélyt a török szultántól meg nem kapja, de nem akadályozta meg, hogy Velence maga ne toborozzon török zsoldosokat és 1510 április hóban azon török csapatainak, melyek Dalmáciában portyáztak, szigoruan meghagyta, hogy Velence birtokait ne bántsák. A mióta Velence török csapatokat vett zsoldjába, azon időtől fogva még gyakrabban törtek be Dalmáciába török rablócsapatok; Dalmácia fegyverfogható népe Velence hadaiban szolgált, otthonuk védetlen volt s így elcsüggedett családaik készültek Dalmáciából kiköltözni (Sanudo: Arkiv VI. 341. l.). A törökök felgyujtották Nutyák várát is, melyet Velence Drazsojevics Zsárkótól kapott; a spalatói comes erről azt irta Velencének, hogy jobb, hogy e vár elpusztult, mert az ugyis csak a keresztény hősök temetője volt, kik védelmezték (Sanudo, Arkiv VI. 333. l.). Ezen török rablótámadások ellen jó szolgálatot tettek a megerősített kastélyok és váracskák, azért a dalmát polgárok engedélyt kértek Velencétől, hogy Zára, Trau és Spalató közt több ily váracskát saját költségükön felépíthessenek (Farlati III. 426.; Sanudo, Arkiv VI. 335., 340. l.).

II. Ulászló még mindig kitartott Velence mellett, mely évi 30,000 aranyat adott neki a török elleni védekezésre. Pasqualigo Péter 1509. október havától 1510. április 21-éig Zágrábban időzvén, innét dolgozott azon, hogy Magyarország segítse Velencét harcaiban. Bakács Tamás oly melegen pártolta Velencét, hogy II. Gyula pápától féltette bibornoki kalapját. II. Ulászló még Csehországban volt és onnét 1510 Sz. György napjára Esztergomba országgyülést hivott össze, mert Budán állítólag ragályos betegség uralkodott, erre meghivta a horvát bánokat, a mi szokatlan volt. Az esztergomi országgyülésre maga a király sem jött el, de mert ott több főur összegyült, Pasqualigo, ki közben megkapta az engedélyt, hogy Budára jöhessen, oda sietett, hogy megnyerje Velence ügyének; — a főurak egyrésze a mellett volt, hogy Velencét meg kell támadni és tőle visszavenni Dalmáciát, az udvar köréhez tartozók pedig azt követelték, hogy Velence adja vissza önként Dalmáciát, akkor Magyarország vele szövetségre lép. Ezen országgyülést említi Sanudo és Pasqualigo május 3-án kelt

iratában, tud róla Kovachich is (Vestigia Comitiorum 351. l.), csak dátumában téved.

Magyarországban azonban ezen időben egy irányban sem történt semmi, sem Velence mellett, sem ellene. Horvátországban Bóth András bán 1510 február végére és március elejére Otocsácsba országgyülést hivott egybe, hogy a horvát urakat Velence ellen Miksa császárral való együttműködésre birja, a kitől remélte, hogy „visszaszerzi Dalmáciát és megmenti Horvátországot a töröktől, — de az összejött horvát urak az udvari körök velencepárti hangulata folytán csak gyengén támogatták Bóth bánt; ezen horvát országos gyülést említi Sanudo (Arkiv VI. 325. lap), a zárai comes március 18., 21., 26-iki jelentése és Badoer Alajos, ki Velence számára zsoldosokat toborzott Horvátországban (Sanudo VI. 346. lap). Miksa császár is a horvát főurak által toborzott horvátokat, erről tárgyalt Beriszló Ferenccel, János korbáviai gróffal (Sanudo: Arkiv VI. 326., 347. lap) és Bóth András bánnal (Sanudo: Arkiv VI. 326—329. lap). Velence is küldött zsoldos toborzót Horvátországba, de ez csakhamar eredménytelenül távozott, mert törekvéseit meghiusította Frangepán Bernardin és Bóth András (Sanudo: Arkiv VI. 346—347., 354. l.).

Velence még mindig bizott, hogy II. Ulászló vele szövetséget fog kötni, mert még mindig felvette tőle az évi járulékot a török elleni harcra, azért megkérte, hogy adjon nekik ezer lovast Friaul védelmére (Secreta 7. Giugno Romaninnál V. 245. l.). Tatában II. Ulászlónál megjelent a francia és a német követ és nagyban biztatták, hogy lépjen be a Velence ellenes szövetségbe, különösen a francia követ heveskedett ez irányban és el akart menni a junius 24-ikére Székes-Fehérvárra hirdetett országgyülésre, hogy a rendekre is hathasson, de ezt a király nem engedte meg. Ezen országgyülés nyomát találjuk Kovacsicsnál is (Vestig. Comitior 352. lap) és noha másutt nem említik, arról mégis részletes adataink vannak Pasqualigo Péter velencei követ jelentéseiből, melyeket Tatán irt. Szerinte a rendek negyven megbizottat soraikból választván, maguk a ragályos betegség miatt eltávoztak; ez a negyven megbizott elment a királyhoz Tatára, hogy vele a szükséges megállapodásra jussanak. Itt találták Achilles de Grassis pápai követet, ki a királyt a török elleni harcra buzdította; kevéssel ezelőtt ugyanezen ügyben járt II. Ulászlónál és fivérénél, Zsigmond lengyel királynál Pisa Jakab pápai követ, azután Kozsicsics Simon modrusi püspök, ki a pápától diszkardot és kalapot hozott II. Ulászlónak, — ez azonban inkább arra határozta magát, hogy a törökkel ujból három

évre meghosszabította a fegyverszünetet, mit a szultán is kivánt; a fegyerszünetet 1510. julius 6-án meg is kötötték.

Midőn ennek Dalmáciában hire ment, Velence biztosra vette, hogy II. Ulászló ezt csak azért tette, hogy Velencét Dalmáciában megtámadja (Sanudo, Arkiv VI. 359. l.). A francia követ Tatán e célra 34 gályát ajánlott fel; a tanácsterembe bevezették Pasqualigót is, de az összegyültek ismét elágaztak véleményökben. Szathmáry György pécsi püspök és öt főur azt kivánta, hogy Velence adja vissza Dalmáciát, Pasqualigo erről előre értesítette Bakács Tamást és kijelentette, hogy ily igéretre nincs felhatalmazva, és midőn fenyegették, megnyugtatta, hogy nincs mitől tartania, csak Velence igérjen nagyobb évi segélyt a török ellen (Sanudo: Arkiv VI. 359. Pasqualigo jul. 2-iki és julius 6-iki jelentése.). Bakács annyira ment, hogy Pasqualigót titkon magához hivta és azt mondta neki, hogy Velence mitől se tartson (Pasqualigo julius 10-iki jelentése), — de a hangulat annyira Velence ellenes volt, hogy a gyülésen maga Bakács is szinleg megfenyegette Velencét.

A Velence elleni harcias pártnak Beriszlo Péter volt a vezére. Pasqualigo félt is tőle, mert Dalmáciában, különösen Trauban és Sebenicóban sok rokona és barátja volt (Pasqualigo jelentése julius 17. és 19-éről), — rövid időre háttérbe szorult Bakács befolyása és a francia és német követ biztatására Tatán elhatározták, hogy 6000 embert küldenek Dalmácia visszafoglalására, Zápolya János és János korbáviai gróf vezérlete alatt (Pasqualigo jelentése jul. 23-áról; Sanudo, Arkiv VI. 357.; Pasqualigo jelentése julius 25-éről). Érdekes, hogy János korbáviai gróf követe, Maróthi Vid éppen ekkor járt Velencében, hogy ura számára pénzt kérjen azon szolgálatokért, melyeket Velencének tett! Bóth András bánt a tervezett hadjáratban mellőzték, mert az udvarnál rossz hirben állott és ő épen ekkor elkeseredésében Velencének zsoldért felajánlotta szolgálatait (Sanudo: Arkiv VI. 352. l.). A Frangepánok, Bernardin és fiai Miksa hadseregében szolgáltak s így őket is mellőzte az udvar tervezett hadjáratában. Bernardin buccarii kapitánya épen ekkor a buccarii vásár alkalmával lefoglalta az ott levő velencei árukat és hajókat azon károk fejében, mit Velence az ő gazdájának birtokain okozott (Sanudo: Arkiv VI. 355—356. l.).

A harci párt kezdetben oly buzgó volt, hogy Petancsics Felixet Raguzába küldték egy pár fegyveres gályáért (Pasqualigo jelentése julius 25-éről), pedig Raguza ekkor Velencéhez huzott. A Magyarországból jövő harcias hirek aggodalmat keltettek Velencében, pedig alaptalanul; a Bakács-párt felülkerekedett az udvarnál és Petancsics Félix után futár ment,

hogy állapodjék meg Zágrábban és ott várja be az ujabb rendeletet (Pasqualigo szept. 1.), közben a harci kedv annyira leolvadt, hogy Bakács ismét arról értesítette Pasqualigót, hogy nincs mitől tartaniok (u. o.). II. Ulászló Miksával okt. 1-én egyességet kötött, melyben kötelezi magát, hogy Velencét megtámadja Dalmáciában, ha Miksa neki 1000 gyalogost és 12 ágyut, a francia király pedig 24 hadihajót és 6 teherszállító hajót ad.

Az olaszországi háboruban most XII. Lajos és Miksa császár szemben állottak Velencével és II. Gyula pápával, — mindkét fél a török szövetséget kereste. E dolgot Miksa kezdte junius hóban Kostantinápolyban, de a törökök levelét megmutatták a velencei követség titkárának, ki erre Velence számára 10,000 lovast kért a töröktől zsoldba, hogy Friaulban Miksát legyőzhessék. Velence kapott is a szultántól némi sereget (Romanin 253.), azonkivül Zorzi (Giorgi) és Nenadics Ivanisa is toboroztak török zsoldosokat. A törökök sok pusztítást vittek végbe Trau, Szebenico, Spalató és Almissa környékén; Kozsulics visszaverte őket Trautól (Sanudo: Arkiv VI. 351. l.), Novákovics András poljicai knez, Gergely klisi comes pedig Almissánál a Nenadics Ivanisa által vezetett török sereg felét megsemmisítette. Nenadics 1511 december hóban meghivta magához Gergely klisi comest, kivel barátságban volt, és itt megölte; ezt utóbb megboszulta egyik rokona a megöltnek, elfogta Ivanisát, kit a poljicaiak agyonütöttek (Sanudo: Arkiv VI. 372—373. l.)

Minthogy Miksa és XII. Lajos nem tudták rábirni II. Ulászlót, hogy Velencét támadja meg, most azon mesterkedtek, hogy ő és fivére, Zsigmond, a törököt, Velence barátját, támadják meg, de ebből sem lett semmi, mert Bajazet követe Budára jött a fegyverszünetnek öt évre való megujításáért, a melyet meg is kötötték. Mig a török követ Budán járt, egy török sereg beütött Horvátországba és Knin (Tinin) alatt legyőzték a vicebánt és el is fogták, — erről Velence is értesült azzal, »hogy a török Tininnél nehány Frangepánt megvert és magát a kapitányt is elfogták« (Sanudo: Arkiv VI. 369. l.).

A pápa II. Ulászlót a szent szövetségnek akarta megnyerni és elküldötte hozzá a traui Statileo Jánost, ki nov. 3-án ért Budára. A politikai helyzet tanulmányozására II. Ulászló, mielőtt a szent szövetséghez csatlakozott volna, elküldte Rómába Bakácsot, ki örömmel ment, mert II. Gyula pápa beteg volt s ő remélte, hogy megválasztják pápának Velence támogatásával. 1512. február hóban vette el Zsigmond lengyel király Zápolya Borbálát, János nővérét, a mi a magyar

politikára is befolyással volt. Zsigmond már áprilisban Budára küldte Tomiczki Péter követét azzal, hogy a Zápolyák helyzetét és befolyását megerősítse, az a titkos utasítása is volt, hogy II. Ulászlóban gyanut keltsen Zápolya ellenfelei iránt azzal, hogy Miksa császár pártján vannak, ez főkép Szatmáry pécsi püspök és Perényi Imre palatinus ellen irányult. Tomiczki azon volt, hogy a király kancellárrá kinevezze a Zápolya-párti Frangepán Gergely kalocsai érseket, és horvát bánná Zápolya Györgyöt. Bóth András 1511. szeptember hó elején Zengben meghalt, végrendeletében megkérte János korbáviai grófot, hogy Zenget ne adja át addig a királynak, mig meg nem fizeti azt a 16,000 aranyat, a melylyel neki hadi szolgálatai fejében tartozik. (Vegliában már szept. 8-án tudták, hogy Bóth meghalt. Sanudo, Arkiv VI. 370. l.)

Tomiczky nem ért céit, horvát bánná és zengi kapitánynyá nem Zápolya György, hanem Perényi Imre lett, mivel a Zápolya-párt elhatalmasodását akarták ellensulyozni. Szatmáry is kancellár maradt és az elkeseredett Frangepán Gergely levelében azt irja Perényiről és Szatmáryról, hogy a hazával nem gondolnak, csak saját hasznukkal és érdekeikkel.

Perényi Imre bán 1512. augusztus havában érkezett Zágrábba 3500 lovas és 600 gyalogos katonával; a horvát urak katonáikkal hozzácsatlakoztak, Frangepán Bernardin maga 300 zsoldost hozott magával saját költségére (Michiel jelentései 1512. aug. 22., 24., szept. 25.), úgy, hogy a bán serege 8000 emberre szaporodott; egy hadosztályt Boszniába küldött a helyzet kikémlelésére; mindenki örült, hogy most majd megszabadul Horvátország a török pusztításoktól. Perényi legelőször Bóth özvegyétől a királyi várakat akarta visszavenni, Bihácsot önként átadta, Zenget azonban nem akarta átadni, de az özvegy megijedt Perényi nagy hadseregétől és Zenget is átengedte. Vitezovics szerint a Frangepánok is szerették volna visszaszerezni Zenget, de most nem találták az időpontot erre alkalmasnak. Perényi még egy pár idegen kézre került királyi várat visszafoglalván, nagy seregével visszatért Zágrábba, hol a horvát főurak látogatását fogadta, de Frangepán Bernardin elmaradt, bizonyára Zeng miatt. Perényi vicebánussá és országos kapitánynyá Karlovics János korbáviai grófot nevezte ki, átadta neki az ország zászlóját is, még egy ideig mint a horvát sereg vezére szerepel (1512. okt. 24., dec. 14.), de a török elleni haditetteinek nincs nyoma, lehet azonban, hogy résztvett seregével a Jajca körül 1512-ben ez év végével folyt harcban, midőn a török sereg sulyos vereséget szenvedett. (Sanudo, Arkiv VI. 397. l.)

A horvátok sokat vártak Perényi bánságától, de midőn csalódtak, ismét felhagytak a török elleni közös harcokkal és saját érdekeik kielégítésére törtek. A Frangepánok Veglia visszafoglalását tervezték. Frangepán Ferant Rómába ment a pápához és nyilvánosan dicsekedett, mily kegyesen fogadta, Frangepán Kristóf pedig azzal, hogy a császár megigérte neki, hogy addig nem köt békét Velencével, mig a Frangepánoknak Vegliát vissza nem adja. Velence minderről értesült (Michiel jelentései 1512. szept. 25., okt. 24.) és előkészületeket tett, hogy Vegliát el ne ragadják tőle.

Az itáliai háboru tovább folyt; a török ellen a horvátok magukra hagyatva viaskodtak. Velence szövetségesei a franciák a császári seregek által teljesen szétverettek, e hirre a Frangepánok nagy örömünnepet ültek, mert azt hitték, hogy most vége Velencének is és készülhetnek Veglia visszafoglalására (Sanudo, Arkiv VI. 399. l.). Szelim szultán a trónra lépve (1512. april) keleti foglalásokkal volt elfoglalva, de a Magyarországgal határos vidékek basáinak meghagyta, hogy kisebb csapatokkal nyomuljanak be Magyar- és Horvátországba és a mit elfoglalhatnak, foglalják el, — e török politikáról a konstántinápolyi követ Velencét már 1513 elején értesítette (Sanudo, Arkiv VI. 402. l.). A törökök 1512 derekán és 1513 első felében tényleg két részről is betörtek. Boszniában II. Ulászló 1512. dec. 23-án kelt levele szerint (Pray: Epist. Proc. I. 81. l.) elfoglalták Szrebernicát, a hozzá tartozó várakkal; ezek azon várak lesznek, melyeket X. Leó kétszer is említ Szrebernicával együtt és pedig 1513. julius 15-én kelt bullájában, melyben Bakácsot »legatus a latere«-nek nevezi ki, hol azt mondja, hogy a török elfoglalta »oppida et castra Srebernek, Thessem, Barka, Sokol, Waya« (Theiner: Monum. Hung. II. 594. lap) és szept. 9-iki bullájában, hol ugyanezeket említi, de kissé változtatott módon irja e neveket (Raynald ad ann. 1513. p. 159.). E helyek mind ismeretesek, kivéve »Waya»-t.

A második török betörés Bosznia felől Horvát-Dalmátországba történt, midőn is sok ezer keresztényt elhurcoltak magukkal rabláncon. 1512-ben elfoglalták Blagay várát, 1513 elején pedig Sinj, Csazsin és Nutyák várakat és valamivel később Vir-t. Ezen török beütésekről Velencébe jelentéseket küldtek: Gaiardi Máté, Ferizbej orvosa (Sanudo, Arkiv VI. 398. l.); More Fülöp II. Ulászló követe (Sanudo u. o. 402. l.); a spalatói comes (Sanudo u. o. 399., 402. l.) és Barbarigo Sancto, ki a velencei követséggel épen utban volt Konstantinápolyba (Sanudo u. o. 400. l.); beszél róluk Michieli is és X. Leó april 15-iki bullájában. Nutiach, kétségkivül Nutyák-

vár, Syn, melyet egyik Sdrigna néven nevez az Almissa melletti Szinj (Sanudo, Arkiv VI. 402. lap); a harmadik hely »Zazuma, Sazina, Chasuina« Csazsin lesz Spalató vidékén a poljicai területen (Poljicai statutum 278. §.). »Vir« a »castello Ver«, mely szintén nem volt messze Spalatótól.

A törökök főkép Klisvárat és Scardonát (Skradin) szerették volna elfoglalni, ezeket többször ostrom alá is vették (Sanudo, Arkiv VI. 402—403. l.). Scardona ostromára nézve Sanudónál érdekesebb Kozsicsics modrusi püspöknek a lateráni zsinaton 1513. jun. 3-án tett nyilatkozata, mely szerint »ezen évben többször megostromolta a török, de eredménytelenül, hanem a minap, négy váracsot foglalt el környékén«, melyek ezek, nem tudni. Ezenkivül Kozsicsics Simon azt is említi, hogy a török a modrusi püspökség területén még két várat foglalt el, de ezeket sem nevezi meg. Mig a basák a magyar királyi területeket pusztították, addig a szultán parancsára a velencei birtokokat kimélték (Sanudo, Arkiv VI. 402—403. lap). Velence a szultánnal 1513. okt. 17-én megujította a békekötést.

Ezen török harcok alatt 1512—1513-ban semmi nyoma sincs annak, hogy Perényi Imre bán Horvát-Dalmátországban vagy Boszniában a török ellen hadakozott volna. II. Ulászló a határvárak védelmére némely rendeletet kiadott, a szultánhoz követséget küldött a békekötés megujítására (követei voltak Petancsics Félix, Czobor Márton, kiket 1513. aug. 21-én küldött Konstantinápolyba és Kercselics szerint András csázmai nagyprépost. Hist. eccl. Zagr. 210. lap). Michieli 1513. szept. 2-án irja, hogy Konstantinápolyból arról értesült, hogy Szelim négy hóra fegyerszünetet engedélyezett II. Ulászlónak, de ezt II. Ulászló keveselte s ujabb követséget küldött hosszabb fegyverszünetért. Szalay (III. 476. lap) említ egy fegyverszünetet, mely 1513. jul. 10-én telt le; ez tévedés, mert Szelim idejében az első fegyverszünet az, melyet 1513. julius végével engedélyezett s melyet Michiel említ, továbbá András csázmai nagyprépost is Kercselicsnél. Erről a Szalay-féléről nincs adatunk.

II. Ulászló Velencétől is kért segélyt, X. Leó pápához pedig Márton kalocsai kanonokot küldötte, ki a Rómában a zsinaton időző Bakácshoz is külön levelet vitt a királytól, melyben kéri, hogy a pápától eszközöljön ki neki segélyt. A zsinaton Bernardo Zané spalatói érsek és Kozsicsics Simon modrusi püspök nagyhatásu beszédeket mondtak a török ellen adandó segély tárgyában (1513. junius 3. Acta Concilii V. later. apud Labbeum, SS. conc. Venet. 1732. XIX. 700. és 798. l.).

A török beütések miatt a horvát bánság nagyon terhes tiszt volt, nem is kapkodtak rajta. 1513. január havában még Perényi Imre volt a horvát bán (Kukuljevics: Arkiv III. 102. lap), Kercselics szerint (Hist. eccl. Zagr. 213. lap) egy 1514-iki oklevél is annak cimezi, de tény, hogy 1513 első felében Beriszló Péter viseli a báni tisztet, azonban az 1513-iki királyi iratokban nem mint banus, hanem mint »Banatus regn. Dalm. Croat. Slav. praefectus« (Kukulj. Jura I. 262., 263. l.) szerepel. Beriszló Péter korának egyik legnevezetesebb férfia, életrajzát Verancsics Antal, a két Statilei és több egykoru irók feljegyzései alapján megirta Marnavics Tomko e cimen: »Vita Petri Berislavi, Bosnensis, episc. Vesprimiensis bani etc. Velence, 1620.«; ez életrajzot Szalay László közli a »Monumenta Hungariae historica«-ban (Scriptores III. pag. 217—281.).

Beriszló Péter mint bán, először is rendet teremtett Horvátországban, hol sok volt a hatalmaskodás, ezért a kényurak neheztelték is rá. Azonnal bánsága elején is elhiresedett vitézi tetteivel. A török ostrom alá vette Blinj várát Petrinja közelében, Beriszló Péter válogatott seregével, melyben Szluini Mihály, Zrinyi Miklós és Beriszló Ferenc seregökkel résztvettek, Dubicánál, 1513. augusztus 16-án szétverte a törököt, három ezer török vagy elesett vagy fogolylyá lett, négy vezérök elesett, a többi fogságba került. E diadal nagy dicsőséget szerzett Beriszló Péternek, a pápa kardot és sisakot küldött neki, II. Ulászló vránai perjellé és dubicai főispánná nevezte ki. Ezen ütközet lefolyását részletesen leirja Marnavics Tomko életrajzában, egyes részleteit felemlítik: Karlovics János korbáviai gróf 1513. aug. 12-én More Fülöp követhez Velencébe küldött levelében (Sanudo, Arkiv VI. 404. lap); Michieli szept. 1-én kelt jelentésében; a Velence szolgálatában levő Lukács horvát ember, ki az ütközet idejében Chiasinában (Csazma?) volt (Sanudo, Arkiv VI. 405. lap); Leó pápa két levelében, szept. 3-ról (Raynald ad ann. pag. 159.) és szept. 5-ről (Pray, Annal. IV. pag. 346.), végre Tubero (X. 285.), ki az elesett törökök számát kisebbre teszi, végre Tomasich krónikája.

Az Itáliáért folyt európai háboruban 1514-ben a hatalmak szövetsége megváltozott. Frangepán Kristóf mint Miksa vezére, Friaulban sok várat vett el Velencétől, de Osopónál maga Frangepán Kristóf 1514. junius 9-én velencei fogságba került, melyben több évig senyvedett. A pápa Bakács Tamást, mint legatus a lateret visszaküldte Magyarországba, hogy a török ellen keresztesháborut hirdessen, a pápai bullát 1514. ápril 16-án hirdették meg, eredménye a Dózsa György-féle

parasztlázadás lett, melyet október 18-án fojtottak el végleg. A magyar parasztlázadás Szrémbe is átcsapott, de itt a parasztság nem csatlakozott hozzájuk, inkább azok ellen harcolt vezéreik seregében, így Zápolya és Báthory hadaiban sok szerb és Verancsics szerint sok horvát is résztvett. (Verancsics c. 7—10. l., Szerémy György 63. lap. II. Lajos rendelete Vukovár megyéhez, hogy ragadjon fegyvert a lázadók ellen: Pray ep. proc. I. 83. l.).

A török 1514. február havában 10,000 emberrel ostromolta Tinin (Knin) várát, de eredmény nélkül, 500 elesett közülük és megszégyenülve vonultak vissza (Sanudo, Arkiv VI. 409—410. l.). Velence 1514. jun. 5-én ostromolta Frangepán Bernardin várát, Buccarit, de innét visszaverték; Frangepán Ferdinánd viszonzásul betört Isztriába; II. Ulászló szemrehányást tett Velencének, hogy területére átcsapott, ez azzal védekezett, hogy Frangepán Bernardin nagy ellenségök és nekik is sok kárt tesz, — végre Velence a Frangepánokkal aug. 30-án külön békét kötött (Sanudo, Arkiv VI. 415., 420. l. Michiel jelentése jun. 18-ról). X. Leó 50,000 aranyat igért II. Ulászlónak, ha betör török területre, 20,000-et, ha csak határai védelmére akar szorítkozni (1514. szept. 21-én Bakácshoz és II. Ulászlóhoz irt leveleiben. Pray: Annal. IV. 359. l. Ep. Proc. I. 94. l.); II. Ulászló csak a várak megerősítésére szorítkozott és Beriszlót megbizta, hogy a pápa által neki küldendő pénzt erre használja fel. Beriszló ezentul közvetlenül érintkezett a pápával hol leveleivel, hol a spalatói Nigri Tamás követe által.

Eközben a török hadat vezetett Karlovics János korbáviai gróf birtokai ellen és onnét 3000 ember hurcolt rabságba és töménytelen zsákmányt hurcolt el (Sanudo, Arkiv VI. 433. l. Levél Zárából 1514. okt. 30-áról); Zeng mellett várat építettek, melyből a környéket pusztították (Sanudo, Arkiv VI. 434. l.). Ez év vége felé még kétszer törtek be nagyobb sereggel Dalmáciába, Novigrád mellett egy kastélyt foglaltak el és onnét 400 embert hurcoltak el (Sanudo, Arkiv VI. 437. lap. »Auri . . . lontano di Novegradi miglia zerca 4.«); azután megostromolták Hranovics János várát, Karint, melyet három napi ostrom után bevettek, innét 300 személyt hurcoltak el, többnyire ide menekült uri hölgyet; Korlátovics György vára négy napi ostrom után került török kézbe, de Perusics várnál szégyenletesen visszaverték őket (Sanudo, Arkiv VI. 437. l.). 1515. február havában a török Zeng körül pusztított (Sanudo, Arkiv 446. l.).

Beriszló bán Bihács körül gyüjtötte össze seregét, Velence félt, hogy e régi ellenfele Dalmáciába fog betörni

és azt visszafoglalja, annálinkább, mert barátjának, Bakácsnak tekintélye a parasztháboru után nagyon alásülyedt és a velencei magyar követ fenyegetőzött, ha meg nem adják az évi járulékot a török háborura. Velence hajóhadat küldött Dalmácia védelmére, de Beriszló nem Velence, hanem a török ellen készült és erre Velencétől is segélyt kért (Sanudo, Arkiv VI. 444—447. l. A követ fenyegetőzéséről csak Michiel tesz emlitést 1515. márc. 2-án). A pápa Beriszlónak Andrics Vince otocsáni püspök által 2000 aranyat, sok buzát, puskaport és ágyukat küldött (1515. márc. Sanudo, Arkiv VI. 414, 457. l.) és a királynak küldött 20,000 arany tekintetében azt rendelte el, hogy abból is Beriszlónak küldjön, kinek ezenkivül még 7000 aranyat igért (Pray: Annal. IV. 387. l. Marnavics 243. l.; Pray: Ep. Proc. I. 100. l.).

Beriszlót tevékenységében gátolta az, hogy a szlavon főurak nem akarták támogatni, mert szerintök ők Magyarországhoz és nem Horvátországhoz tartoznak, melyhez semmi közük. Beriszló panaszára II. Ulászló rendre utasította őket és kitanította, hogy a horvát bán hatósága alá tartoznak és felségsértőknek jelentette ki és jószágvesztéssel fenyegette, ha nem fogadnak szót a bánnak, kit ellenök a további eljárásra felhatalmazott (Pozsony, 1515. april 19. Jura I. 265. lap). Beriszló májusban a szlavon rendekkel országgyülést tartott a király külön utasításai szerint (1515. april 21. Jura I. 267. l.), hol a rendek meghajoltak, mert utóbb a bán elküldte Alapy vicebánt, hogy a szlavon seregeket vezesse hozzá (Kercselics, Hist. eccl. Zagr. 212. l.).

Pozsonyban 1515. március hóban II. Ulászló gyermekeivel, Zsigmond lengyel király, Miksa császár részéről Lang Máté bibornok jöttek össze a házassági szerződés megállapítása végett II. Ulászló és Miksa családja közt; jelen volt itt Bakács bibornok, ki most lelkes Miksa-párti, Keserü Mihály boszniai, Országh János szerémi püspök és a Zápolya-párti kalocsai érsek, Frangepán Gergely. A szerződést május 20-án irták alá. Miksával jul. 17-én találkoztak Trantmansdorfban, innét julius 17-én Bécsbe mentek (Theiner: Vetera Monum. Polonica III. 381. l.); az eljegyzést julius 22-én tartották meg; a kötött egyességnek titkos megállapodásai voltak a trónörökösödésre nézve. Mig a király Bécsben volt, Perényi nádor a rendek nevében tiltakozott a megállapodások ellen, de ezt nem Zápolya érdekében tette, ki neheztelt, hogy a király leányát, Annát, nem neki adták.

Zápolya a tekintélyén ejtett csorbát harci dicsőséggel akarta kiköszörülni és 10,000 emberrel Belgrád és Szendrő között Szarnónál megütközött a törökkel, de megverték,

ágyui és összes tábori készlete török kézbe került. Verancsics e csatavesztésben Isten büntetését látja, mert Zápolya nagyon kegyetlenül bánt a fellázadt parasztsággal (Verancsics c. 13., Tubero X. 295. l., Szerémi György 71. l. A csata szinhelyét a magyar források »Sarno, Sarnow«, Tubero »Cavala«, Istvánffy »Cavala, quae a nostris Sarno appellatur«. Meszics Zsarnovnak nevezi).

Közben Itáliában megint lángra gyult az európai háboru. Szelim Egyptom ellen készült és kérte a magyar királyt, hogy a békét hosszabbítsák meg. A pápa azt ajánlotta, hogy ne ujítsák meg a békét, hanem halogassák a tárgyalást, hátha az ő felhivására a keresztény hatalmak mégis kibékülnek és a török ellen fordulnak. A török ez idő alatt ismételten ostromolta Jajcát, de Beriszló megvédelmezte. II. Ulászló 1516 elején Budára államtanácsot hivott össze, hogy a pápa irata és a törökkel kötendő béke ügyében határozzanak, de közben megbetegedett és 1516. március 16-án meghalt.

*
* *

Meszics értekezésének megjelenése közben tárgyára nézve Ljubicstól és Kukuljevicstől uj okleveles adatokat és egyéb forrásokat kapott, ezek alapján egy kiegészítést, illetőleg helyreigazítást irt az 1493—1511 között a délvidéken történtekhez, melyet a Književnikben közöl (II. 61—78. l.).

A horvátoknak Derencsin bán alatt a korbáviai sikon 1493-ban történt szörnyü csatavesztésére nézve Kukuljevics közölte vele Divnics György nonai (nini) püspöknek Sándor pápához e csatavesztésről küldött jelentését (eredetije a velencei sz. Márk könyvtárban van) és Tomasics János boszniai minoritának »Chronicon breve ab anno 1200 usque ad an. 1560.« cimü kéziratát, mely szintén részletesen szól a korbáviai csatavesztésről. — Meszics előbbi közlése csak Tubero, Bonfin és Istvánffy előadása alapján áll, melyet az előbbiek lényegesen kiegészítenek.

Tomasics krónikáját 1562-ben irta (Kukuljevics: Borba horvatah s mongoli i tatari) és közel a korbáviai csatatérhez, azért fontos; Divnics jelentése még fontosabb, ezt a vicebán és a horvát urak kérték fel, hogy tegyen jelentést a pápának a szörnyü csatavesztésről, mert egyedül tőle várhattak segítséget. Divnics elment a csata szinhelyére, hogy tüzetesebb tájékozást nyerjen és az ütközet után a 16-dik napon irta meg jelentését 1493. szept. 24-én Likában.

A korbáviai ütközetre nézve Divnics azt mondja, hogy a török sereg nagy volt és Hadum basa volt a vezére.

A törökök, szerinte, áthaladtak Horvátországon és egészen a Miksa császár birtokában levő területekig hatoltak, azután nagy zsákmánynyal visszafelé indultak az Una felé. Derencsin Imre bán felhivta a horvátokat, hogy a hazafelé induló törököt támadják meg, vegyék el zsákmányát és szabadítsák fel a keresztény rabokat, csakhamar 15,000 ember jött össze, előkelő horvát főurak és sok paraszt is, kik alig voltak felfegyverkezve; Tubero szerint Derencsinnek csak 1500, Bonfin szerint csak 500 lovasa volt, míg Tomasics szerint Hadum egész serege csupa lovasságból állott és pedig 8000-ből. Hadum kezdetben erősebbnek tartotta Derencsin seregét és hegyeken és erdőkön menekülni akart előle; Divnics e hadmozdulatát ravasz fogásnak tartja »finxit fugam, dolis et fraudibus, ut solet turca pugnaturus«, Tomasics szerint »turca ad diauoli montem seu wraxgi wertal, qui Chrovatiam a Corbavia dividit, suos retraxit«.

Mig a rést kereső török sereg e hadmozdulatokat tette, a horvát táborban nézeteltérés támadt, mit tevők legyenek. Erről tud Bonfin és Istvánffy is, de szerintök az volt a vita tárgya, hogy megtámadják-e a törököt vagy sem, — ez alig hihető, hisz azért jöttek, hogy megtámadják. Tubero és Tomasics azt mondják, hogy azon vitatkoztak, hogy a törököt a hegyszorosokban támadják-e meg, vagy a sík mezőn ütközzenek-e össze; a két forrás ebben megegyezik, de abban eltérnek, melyik párt mit javasolt. Tubero azt mondja, hogy a hegyszorosokban való támadás előnyösebb lett volna, mert az ellenfél csupa lovasságból állott, mely a nyilt mezőn való mérkőzésben előnyös, mig a nagyszámu és rosszul fegyverzett horvát parasztság csak a hegyszorosokban volt használható. Tubero szerint a horvát urak kardoskodtak a sík mezőn való megütközés mellett, nehogy a hegyszorosokban a parasztság nagyobb érdemeket szerezzen és így jogosan részt követeljen a zsákmányból, melyet az urak egészen maguknak akartak megtartani.

Tomasics ezzel szemben a balsiker okául Derencsin bánt állítja oda. Szerinte Frangepán János a hegyszorosban való megütközés mellett volt, Derencsin a síkságon való megütközés mellett, ennek pártja győzött. Divnics jelentésében mentegeti Derencsint, de tapasztalatlan és vakmerő vezérnek mondja. Tomasics és Divnics álláspontja helyesebbnek látszik. Divnics az ütközet napjául szept. 11-ikét mondja, helyét pedig a korbáviai síkon így határozza meg: »in campis Corbaviae sub oppido Vduina, unde ad Dalmatiam tertiae partis diei cursus est«. A hadseregek felállításáról Divnics csak röviden szól, Tomasics pedig részletesen. Berisburchus (?) Ferdinánd vezette

a szlavonokat, János cetini gróf a horvátokat, a dalmáciaiakat Frangepán Miklós és Bernardin. Divnics és Tomasics az elesett és fogságba került horvátok számát 13,000-re teszi. A törökök a holtakat is megcsonkították, Derencsin fiának fejét fogságba került apjának szemeláttára vágták le és valahányszor neki enni adtak, fia fejét is felmutatták neki. Ki ez a »Berisburchus«, nem tudni.

Divnics a csatavesztést Isten büntetésének mondja; az ütközet előtti napon nagy jégverés volt és az ütközet alatt a horvát sereget sürü porfelhő takarta, mig a törökök felett a nap sütött. Divnics jelentését a pápához horvát követség vitte. Tomasics szerint ezen ütközet »fuit prima destructio regni Coruatiae, ibique tota nobilitas corruit Coruatiae«. Tubero szerint a korbáviai síkon »Chorvaticum nomen prope exstinctum est«.

Dalmácia visszafoglalásának 1509-ben felmerült tervére nézve pótlólag Meszics a következőket jegyzi meg: Bóth András bán 1000 embert kért és megigérte, hogy visszaveszi Dalmáciát a töröktől: ezt Pasqualigo jelenti Zágrábból 1509. dec. 18-án Velencébe. 1510-ben Dalmácia visszafoglalását sürgették Bóth András bán, Frangepán Bernardin, Angelo és Mihály, Karlovics János korbáviai gróf, Zrinyi Miklós, Blagaj Antal és Gergely és Beriszló János szerb deszpota.

Pasqualigo zágrábi időzéséhez Meszics a következő pótlásokat adja: Pasqualigo első levelei Zágrábból szomoru bizonyságot tesznek arról, hogy a horvát főurak akkor inkább a maguk hasznát keresték, mint a közjót. Bóth féltvén Velencétől Zenget, biztosította Pasqualigot, hogy ő nem akar Velencének ártani, pedig II. Ulászló ezt kivánja tőle; Korbáviai János gróf Pasqualigo elé sietett és Zágrábig kisérte, hogy Velence iránti odaadását bizonyítsa; Frangepán Máté, Bernardin fia, Zágrábba sietett, mentegette apját és fivérét, Kristófot, kik Miksa hadában szolgálnak, hogy ezek még öt év előtt akkor léptek Miksa seregébe, mikor ez még nem harcolt Velencével (Pasqualigo jelentései 1509. nov. 2., 16., dec. 1.). A Zágráb felé utazó olasz követ elé János korbáviai grófon kivül még Zrinyi Miklós, Blagaj Antal és Mrszinjszky György siettek és elkisérték Zágrábig, és Velencének Zágrábban sok horvát főur felajánlotta szolgálatait, így Blagaj Gergely és Antal, Mrszinjszky György és Péter, — ezért irta Pasqualigo Velencébe, hogy nem kell Dalmáciát félteni és mindezeket az urakat velencei szolgálatba kellene fogadni. (Pasqualigo jelentése Zágrábból nov. 16., dec. 12. és 29-ről 1509-ben.)

Bóth András bánságára vonatkozólag Meszics a következő pótlásokat közli. Budán 1509-ben elhatározták, hogy megfosztják a báni méltóságtól, de a király e határozatnak nem tudott érvényt szerezni. Az uj bánok, Kanizsay és Ernuszt, nem birtak Bóthtal, kinek még az akkori Szlavóniában több hive volt, mint nekik. Bóth ingadozó állásának megerősítésére november hóban Topuskón (Pasqualigo nov. 17-iki jelentése: luogo del Sigr. Ladislao Dinco) egy összejövetelt tartott, melyen részt vett Szluini Frangepán Mihály, a vránai perjel (valószinüleg Beriszló Bertalan, ki 1495-ben tömlöcben volt Ujlaki Lőrinc esete miatt; 1499-ben Bálint, a vránai perjel, ezen évben Bertalan már szabad és pert indít elitéltetése miatt, 1505., 1506-ban az okleveleken már mint »Prior Auranae, comes Dubicensis« szerepel; kétségtelen, hogy kegyelmet nyert és Bálint halála után ismét elfoglalta a vránai perjelséget), Beriszló János, valami György és több horvát ur. Bóth 1509. nov. végén 400 emberrel Zágráb előtt jelent meg és követelte, hogy beeresszék, de a biró elutasította azzal, hogy ezt a király megtiltotta, ki Bóthot lázadónak jelentette ki, — erre Bóth seregével egyideig Zágráb környékén portyázott. A nádor felszólította Beriszló Jánost, a jajcai bánt, hogy üzze el Bóthot, — ez, mint Bóth titkos hive, nem sietett és Bóth nyugodtan elvonult Otocsác felé. Pasqualigo erről azt irta, hogy Velencének nincs oka Magyarországtól Dalmáciát félteni, mert ez oly gyenge, hogy egy ellenszegülő bánnal sem tud elbánni. (Pasq. jelentése Zágrábból 1509. nov. 29., dec. 11., 29., 31-ről és 1510. jan. 2-áról). Zágrábban 1510 elején az a hir terjedt el, hogy II. Ulászló Csehországból Zágrábba fog jönni, hol nem volt megkoronáztatása óta, de e hir alaptalannak bizonyult. A horvát urak 1510 elején szokás szerint dietára gyültek Kőrösre, de Bóth megfenyegette, hogy oszoljanak szét, különben szétkergeti őket, mert csak ő, az igazi bán, jogosult diétát összehivni, — és az urak erre tényleg szétoszlottak (Pasqualigo jelentése 1510. jan. 26. és 31-ről).

Dalmácia visszafoglalásáról 1509 végén és 1510 elején ismét sokat beszéltek a királyi udvarban. Az esztergomi országgyülésre vonatkozólag Meszics a következő helyreigazítást közli (melyről azt hitte előbb, hogy meg sem tartották): Beriszló János arról értesítette Pasqualigót, hogy II. Ulászló a sok biztatásra 1509 karácsonykor meghagyta Perényi Imre nádornak, hogy indítson sereget Dalmácia visszafoglalására és azt bizza Beriszló Jánosra és a vránai perjelre (Beriszló Bertalan). Pasqualigo erről a mozgalomról is azt jelentette Velencébe, hogy semmitől sem kell tartania, mert a kik a

királyt és az országot kormányozzák, Velencével tartanak. Az esztergomi országgyülés tényleg megtartatott. II. Ulászló 1510. január 6-án Prágából irt a zágrábi birónak és elől-járóknak, hogy sz. Gergely napra (márc. 12.) arra meghivja a horvát rendeket is, mert igen fontos dolgokról lesz szó (generalissima dieta lesz), de a horvát urak oda csak oratoraikat küldték, mert nekik joguk volt külön országgyüléseket tartani. (Pasq. Zagr. 1510. február 11., 25. és március 21.) Ilyen külön királyi meghivót kaptak az erdélyi szászok is (Kovachich: Supplem. ad Vestig. Comitior, II. p. 350.). Az esztergomi országgyülés rövid ideig tartott, a rendek legnagyobb részt már ápril 2-án szétmentek, ezt Zágrábba hirül hozta Esztergomból Frangepán Bernardin szolgája (Pasqualigo ápril 3-áról), hogy azon semmit sem végeztek, erről a hirt ugyanez hozta Zágrábba. Ezen országgyülésen jelen volt II. Ulászló is, mert Pasqualigo jelenti, hogy március 24-én Esztergomba érkezett (1510. március 28-iki jelentése), ápril 3-iki jelentésében azt is megirja, hogy a király jelen volt az országgyülésen.

Pasqualigo március 29-én nagyon fontos dolgot jelent Velencének: Zágrábban meglátogatta Frangepán Bernardin fiával, Ferdinánddal, Varasdinból vejétől Brandenburgi Györgytől jövet. Fájlalta, hogy Velence esküdt ellenségének tartják. Miksa császár hadában II. Ulászló kivánságára szolgált, fia, Kristóf, réges-régen szolgál neki, mielőtt még Miksa Velencével háboruba keveredett volna. Felajánlja szolgálatait Velencének; ő egész Horvátországot képes volna négy nap alatt Velence hatalma alá hajtani, mert egy vára sincs még csak élelemmel is ellátva és két napig nem állhatna ellent, senkinek sincs nagyobb serege, csak a bánnak, de 500 lovassal azt is legyőzné Otocsác vagy Bihács váraiban. A magyarok beütését megakadályozná a Száva és Kulpa gázlóihoz állított őrségeivel; hogy ajánlkozása őszinteségében ne kételkedjenek, kezességül felajánlja fiait és várait! Pasqualigo jelentésére Velence mitsem felelt, mert nem hitt Bernardinnak és mert Magyarország részéről semmitől sem tartott.

Bakács azon volt, hogy Bóth András bánt, a kit meg nem buktathatott, kibékítse Velencével, azért ezt felhivta, hogy Bóthot mindenáron szolgálatába fogadja és Bóthot biztatta, hogy ajánlja fel Velencének szolgálatait, a ki alkudozásba is lépett Velencével, de a dologból semmi sem lett, mert Velence nem hihetett legnagyobb ellensége ajánlkozásának őszinteségében. Bakács minden követ megmozdított, hogy a Frangepánokat elvonja Miksa császártól, Velence ellenségétől és Frangepán Ferdinándnak igen komolyan mondotta, hogy II. Ulászló

haragszik Bernardinra, mert Velence ellensége. Frangepán Ferdinánd mégis nagyon azon volt, hogy Magyarország háborut indítson Velence ellen Dalmácia visszaszerzésére; Kozsics Simon pápai követ bizonyítgatta, hogy a pápa is örülne e harcnak, de a másik pápai követ ellenkezőleg szólt, Beriszló Péter is a háboru mellett volt, — de az állampénztár üres volt s a magyarok attól féltek, hogy háboru esetére Velence nyakukra küldhetné a törököt, azért felkérték az ide menekült Balsa-Koszacsics Péter herceget (Duca di Sancto Sava), hogy nagybátyjának, a boszniai basának befolyásával hasson oda, hogy a török ne támadja meg Magyarországot, ha ez esetleg Velencével háborut kezdene Dalmáciáért. Bakács azzal vigasztalta Pasqualigot, hogy az egészből nem lesz semmi, mert az államtanács azon urai, kik Velence ellenségei, többnyire idegenek és megvesztegethetők! (Pasq. jul. 15-iki jelentése.)

Az államtanács azt határozta, hogy 4000 gyalogost és 2000 lovast fog Dalmáciába küldeni Velence ellen s azt remélték, hogy a dalmát városok önként fognak meghódolni, — More Fülöp magyar követ erre figyelmeztette Velencét, hogy tartsa szemmel gyanus alattvalóit a dalmát városokban, főképen Trauban és Szebenicóban a Beriszlók atyafiságát! (Julius 23-iki jelentés.) A tervezett háborunak egyik vezérévé János, korbáviai gróf volt kiszemelve, de ennek hivei aug. 14-kén biztosították Pasqualigot, hogy ne tartson semmitől, mert urok nem lesz hűtlen Velencéhez! Pasqualigo még azt is jelenti Velencébe, hogy háborura Magyarországnak nincsen pénze, az urak pártoskodnak és Horvátország annyira el van pusztítva, hogy a mostani lakosságon felül 1000 embert nem volna képes két hétig élelmezni. Pasqualigo jul. 25-iki jelentésében irja, hogy hadvezérekül kijeleltettek: Belas (Balassa) Ferenc volt horvát bán, Corlatihi (Korláthi) Ozvald szepesi gróf és Korbáviai János gróf. Bóth András ajánlatot tett II. Ulászlónak, hogy 1000—2000 lovassággal visszaszerzi Dalmáciát, mi Bakácsot Bóth ellen szörnyen felbőszítette (Pasq. szept. 14-iki jelentése).

A háboruból most sem lett semmi, II. Ulászló elment Morvaországba és Sziléziába, Bakács Zágrábba, mert Lukács püspök halála után magát bizatta meg a zágrábi püspökség jövedelmeinek és javadalmainak kezelésével; 1511 elején időzött Bakács Zágrábban, itt értesítette őt Bóth, hogy szolgálatait felajánlotta a pápának bárki ellen, első sorban Velence ellen, és a pápa azt irta neki, hogy még egy ideig maradjon békével, mig Velence-ellenes tárgyalásai a francia királylyal véget nem érnek, — Bakácsnak első dolga volt erre Pasqualigo utján a doget figyelmeztetni, hogy vigyázzon a pápa

minden lépésére, mert az ingatag ember! (Pasq. 1511. május 3-iki jelentése.) Bakács azért szolgált oly hiven Velencének, mert ennek segélyével remélte a pápaságot elérni, kérdést is intézett Velencéhez, hogy az ő közvetítésével valamely római bankban kaphatna-e, ha majd kell, nagy összegü kölcsönt, mert reményli, hogy akkor eléri a pápaságot (Pasqualigo aug. 7-diki jelentése); Magyarországban nem hitték el, hogy komolyan törekszik a pápaságra, mert hiszen ő itthon »király is, pápa is, és minden, a mi akar lenni«.

A Bóth András halála utáni időkre nézve Meszics a következő pótlásokat közli: A török 1511. május 5-én ismét betört Horvátországba, Tinint ostromolta és különösen sok kárt tett Frangepán Bernardin és a zágrábi püspök birtokain. (Pasqualigo május 3., junius 16., 21., szept. 7. és nov. 19-iki jelentései 1511-ből.) A király Bóth Andrást halála előtt visszafogadta kegyelmébe, mert közbenjárt érte Velencében, hogy ez neki némely tőle elvett tárgyakat visszaadjon (Pasqualigo 1511. aug. 30-iki jelentése); Bóth szept. 14-én 1511-ben halt meg. (Pasq. 1511. október 5-iki jelentése.) A török annyira szorongatta Horvátországot és Dalmáciát, hogy János korbáviai gróf és Frangepán Bernardin követeket küldött Budára a királyhoz, hogy a horvát urak a boszniai basa közvetítésével évi adót fognak a szultánnak felajánlani, ha gyorsan nem küld nekik segítséget; II. Ulászló azzal vigasztalta, hogy legyenek nyugodtak, mert pár nap előtt megujította a békekötést a törökkel. (Pasq. jelentése 1511. okt. 20-ról.)

Bóth helyébe bánnak a horvátok János korbáviai grófot óhajtották, de a király Perényi Imrét nevezte ki, kinek fő-gondja volt elvenni Bóth özvegyétől azon várakat, főkép Zenget, melyeket ez zálogban tartott, míg a király meg nem fizeti azt a 16,000 aranyat, melylyel férjének hadi szolgálatai és költségei fejében tartozott. 1511. nov. 19-én meghallották Budán, hogy János korbáviai gróf a töröknek évi adót igért, hogy pusztításaitól birtokait megmentse, — ez nagy csüggedést idézett elő Budán, mert azt hitték, hogy most már egész Horvátország elveszett. Horvát János (Pasq. szerint György) magyar követ 1512. márc. 17-én hozta haza a török békekötés iratát, — de a török ebben nem nevezte meg külön Horvát-Szlavon-Dalmátországot és II. Ulászló nehogy e cimen a török továbbra is szabadon pusztíthassa a délvidéket, azonnal elküldötte Petáncsics Félixet Konstantinápolyba, hogy a békekötésről uj okiratot hozzon, melyben e mulasztás helyrehozatik (Pasq. 1512. március 17. és 26-diki jelentése), de a török ennek dacára nemsokára ujból pusztította a zágrábi püspök birtokait (Pasq. márc. 27., julius 6-iki jelentése).

Perényi 1512. april 2-án lett horvát bánná kinevezve (Michiel Marcantonio diáriuma), maga mellé vicebánoknak vette Balassa Ferencet és Héderváry Ferencet, de annak nincs nyoma, hogy ezek Horvátországba tényleg követték volna. Pasqualigo 1512. jul. 15-iki jelentésében olvassuk, hogy pár nap előtt Budán államtanácsot tartottak, hol a királynak némi pénzt adtak, hogy abból Márton napjáig háziszükségleteit födözze, mert oly inségbe jutott, hogy nem volt gyermekeivel mit ennie.

20. *Rácski Ferenc: Ismertetés a »Délszlávok, irodalmi és néprajzi leirás«* cimü műről. Knjizsevnik I. 431—435. l. (Jihoslované. Obraz národopisno-literárni. Prag, 1864. 419. lap.)

A horvát irodalomra és néprajzra vonatkozó részt Jágics, a szlovenekre vonatkozót Macun János, Pervolf, Gebauer és Cserny irták. A horvát részben fontos az, miképen osztja fel Jágics a horvát irodalmat korszakokra, mi az első kisérlet a horvát irodalomtörténet rendszeres megirására.

21. *Jágics V.: Ismertetés Safarik Pál József művéről »Geschichte der südslavischen Literatur. I. Slovenisches und glagolitisches Schriftthum.«* Prag, 1864. Književnik I. 435—437. l.

22. *Jágics V.: Ismertetés Mihailovics e művéről »A szerb nyelv megvédése annak elrontásától és elparasztositásától.«* Nagybecskerek, 1863. (Obrana jezika srpskog od izopačivanja i prostačenja njegovog.) Knjizsevnik I. 437—440. lap.

23. *Rácski Ferenc: Ismertetés a szerb tudós társaság folyóiratáról »Glasnik društva srpske slovesnoti«.* Belgrád, 1863. Knjizsevnik I. 440—441. l.

24. *Matkovics Péter: Ismertetés Kruzsics »Horvátország és a vele határos területek térképe«* cimü művéről. Knjizsevnik I. 442—443. l.

25. *Rácski Ferenc: Adalékok a délszláv epigrafikához.* Knjizsevnik I. 485—493. l. (Prinesci za jugoslavensku epigrafiku.)

Rácski itt ismerteti a kattarói sz. Lukács templom latin feliratát 1195-ből (486. l.); három kattarói püspöknek latin siriratát 1205., 1209. és 1254-ből, (488. lap); a macedóniai trieszkáváci zárdának egy cirilbetüs sirfelirását 1362-ből (490. lap); egy cirilbetüs régi sirfeliratot Velesz macedóniai városban. (492. l.).

26. *Száblyár Vince: Buccari és Turopolje.* Kivonat kéziratos nagy művéből »Horvátország és Szlavónia hely-

rajza.« Knjizsevnik I. 494—504. l. (Bakar i Turopolje. Izvadak iż djela u rukopisu pod naslovom »Mjestopis Hrvatske i Slavonije«).

Buccari területét és mindenféle viszonyait és intézeteit leirván, történetének leirását a következőkben adja: Maga a város ősrégi, már a római korban megvolt Velcera név alatt, utóbb a horvát királyság birtokába került; e város környékén harcoltak 799-ben Erich frank vezér seregével és azt Tersattónál le is győzték. 1193-ban III. Béla király Bertalan vegliai grófnak adományozta Modrus megyét; II. András 1223-ban Guido vegliai grófnak adományozta Vinodol megyét, a melyhez akkor Buccari is tartozott. Ezen adományozásokat a Frangepánoknak megerősítette 1242-ben IV. Béla, s ezen időtől fogva e család a »vinodoli és modrusi grófok« cimét viselte. A tatárjárás alkalmával Buccari is elpusztult, ekkor Frangepán Frigyes, Bertalan és Guido nagy érdemeket szereztek maguknak, melyekért IV. Béla 1260-ban Zenget örök időkre nekik adományozta, — ekkor a dalmát tengerpart Fiumétől Zengig a Frangepánoké lett.

Milyen törvények voltak ezen időben Buccariban érvényben, azt az 1280-iki vinodoli statutumokból tudjuk; Buccari határait Grobnik felé pontosan megállapitja az 1455-iki határjárás. 1544-ben Frangepán István sógorával, Zrinyi Miklóssal kölcsönös örökösödési szerződést kötött, melyből megtudjuk, hogy akkor Frangepán Ferencnek e következő birtokai voltak: Ozalj, Ribnik, Dubovác, Novigrád, Zvecsáj, Szkrad, Lipa, Mlaka vagy Deszpotovica Zágráb megyében; Modrus, Vitunj, Ogulin, Plaski, Jeszenica, Kljucs, Pety, Jánjác, Lukovdol a tinini (knini) megyében; Grobnik, Terszattó, Hrelin, Drivenik, Grizsáne, Brebir, Novi a Primorjében. 1554-ben Zrinyi Miklós magát »Buccari vár ura« névvel irja alá, az akkori várkapitány pedig: »Miser Pero Denti, a bán ur kapitánya Buccariban.« Buccari 1572-ig a Frangepán család birtokában volt, akkor a fent emlitett örökösödési szerződés alapján a Zrinyiek birtokába került.

A Zrinyiek gyakran időztek Buccariban, igy itt időzött 1585-ben Zrinyi Miklós is. Itt kapitányaik voltak: Budáski (1611—1644.), báró Cicculini (1644—1666.), Affelter (1666—1670.). Zrinyi Péter halálával szabad tengeri város lett (1670—1778.). Várkapitányai voltak: Affelter (1670—1680.), Koderman (1680—1685.), Gaisler (1685—1690.), báró Rigoni (1690—1695.), gróf Coronini-Cronberg (1695—1699.), báró Terzy (1699—1709.), gróf Petazzi (1709—1730.), Parmon (1730—1735.), Sartori (1735—1750.), Zandonati (1750—1758.), Mikulics (1768—1776.), Pávlics (1775—1778.).

Horvátország egészen a Száváig 1809-ben Franciaországé lett, vele együtt Buccari is, és azé maradt 1813-ig. Buccari szülöttei közül hirnevesebbek: Franciskovics András, pálos, zeng-modrusi és 1650-től szrémi püspök; Szmogánovics János zeng-modrusi püspök 1665—1677-ig.

II. Turopolje nemes község Zágráb megyében, áll egy mezővárosból (Gorica velika), 24 faluból és 5 tanyából, területén van 802 ház, két váracska és 3 nemesi kuria, lakosainak száma (1864-ben) 7539. Területe 2 négyszög mérföld. Régibb időben e terület neve: »Campus jobbagiorum castri Zagrabiensis«, Zágrábhoz tartozott, de külön erdeje volt a »Buszeki lug«. IV. Béla, ki 1224—1226-ig egész Szlavonia, vagyis a mai Horvát-Szlavon-Dalmátország, hercege volt, felszabadította ezt a területet Zágráb város joghatósága alul és az összes családoknak nemességet adott, mit mint király megerősített (Kukulj.: Jura Croatiae I. 51.). Kiváló vitézségökért és királyhűségökért, főkép a tatár és utóbb a török háborukban, mikor a Turopolje nevet is kapta (Universitas nobilium campi Turopolja) régi szabadalmaikat megerősítette 16 magyar király és három szlavon herceg, legutóbb pedig a magyar országgyülés is 1733-ban a 92-ik, és 1741-ben a 60-ik törvénycikkelyben.

1560-ban uj donationális levelet kaptak (nova donatio) I. Ferdinándtól birtokaikra (lásd nevöket Knjizsevnik I. 502), akkor e területen 99 nemes család volt, számuk 1864-ig 654-re szaporodott fel. A nemes terület főhelye Gorica velika, itt van a Curia murata Turopolitana, melyben levéltárukat, kincstárukat őrizik; Lukavecvárban (Lukavečki grad) őrzik szabadalomleveleiket. Legnagyobb gazdagságuk, erdejök, a Bunszeki lug. 1809—1813-ig e nemes terület is francia fenhatóság alá került; 1813—1822-ig a károlyvári területhez tartozott, és az összes volt francia Illyriával együtt Ausztriához, 1822-ben visszakerült a magyar korona fenhatósága alá. A nemesi terület feje a comes, kit maguk választanak, gyüléseiket Goricán, restaurációjukat Lukavecvárban tartják. A turopoljei grófnak helye és szavazata volt a magyar országgyülésen. Zágrábmegye tisztujításain mindegyik turopoljei nemesnek választójoga volt. Saját ügyeikre nézve külön jurisdictiójuk volt. Békében 129, háboruban 300 katonát voltak kötelesek állitani, saját zászlójuk alá. Öltözékük világos kék atilla fehér zsinórzattal, mely most is divatos náluk.

27. *Korinek F. B.: Mazsuranics Iván »Csengics aga halála.« Seeberger német forditása és a költemény széptani méltatása.* Zengi gimn. értesítő 1864. Ismertetés. Knjizsevnik I. 589—594. l.

28. *Rácski Ferenc: Ismertetés Sztánics S. művéről »Studii storico-critici sopra l' isola e l' antica città di Lissa* (Vis).« Zárai gimn. értesítő 1864. Knjizsevnik I. 594—595. l.

29. *Rácski Ferenc: Ismertetés Krisztics Miklós »A szerb nemzet története«* cimü művéről. Knjizsevnik I. 595—599. l. (Istorija srbskoga naroda. Belgrád, 1864. 164. l.)

30. *Jágics V.: Marjanovics Lukács »Horvát népdalok«* cimü gyüjteményének ismertetése. Knjizsevnik I. 599—600. (Hrvatske narodne pjesme. Zagr. 1864.)

31. *Crncsics Iván: Vegliai régiségek.* Knjizsevnik II. 1. és köv. l. (Krčke starine.)

Crncsics itt vegliai római feliratokat, glagol-, ciril- és latinbetüs horvát feliratokat és két glagolbetüs dobrinji oklevelet 1100. és 1230-ból közöl és fejteget.

32. *Valjavac M.: A születési vagy sorsdöntő nemtőkről.* Knjizsevnik II. 52—61. lap. (O rodjenicah ili sudjenicah). Szláv mythologiai tanulmány.

33. *Jágics V.: Szláv nyelvészet, rövid nyelvészettörténeti vázlat.* Knjizsevnik II. 78—95., 348—374., 506—537. l. (Slovjensko jezikoslovje; kratak historičko-filologički nacrt.)

34. *Veber A.: Még valami a horvát verselésről.* Knjizsevnik II. 96—104. l. (Još nešto o hrvatskom stihotvorstvu.)

35. *Macun J.: A szláv nyelvtan fejlődéséről.* Knjizsevnik II. 105—113. l. (Razvitak slovenske slovnice.) Összehasonlítás a két legrégibb délszláv nyelvtan (Bohorić, Kašić) között.

36. *Rácski Ferenc: Safarik Pál J. »Geschichte der südslavischen Literatur. II. Illirisches und Kroatisches Schriftthum. III. Serbisches Schriftthum.* Prag, 1865. Ismertetés. Knjizsevnik II. 128—132. l.

37. *Rácski Ferenc: Risztics István »Decsáni nyelvemlékek és történelmi emlékek«.* Knjizsevnik II. 132—133. l. Ismertetés. (Dečanski spomenici. Belgrád, 1864.)

38. *Kosztics J. V.: Jágics V. »Az ó-horvát nyelv példái glagol és ciril régi nyelvemlékekből«* cimü művének ismertetése. Knjizsevnik II. 133—136. l. (Primjeri starohrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah. Zágráb, 1864. 101. l.)

39. *Kurelac T.: Mutatvány Tolmács cimü művéből, a »čast« és »čest« szavak fejtegetése.* Književnik II. 161—175. lap.

40. *Jágics V.: Észrevételek a mi mondattanunkhoz az összehasonlító nyelvészet szempontjából.* Knjizsevnik II. 176—196. lap. (Primjetbe k našoj sintaksi s gledišta sravnjujuće gramatike.)

41. *Veber-Tkalcsics Antal: A mi költészetünk legujabb jelenségei.* Knjizsevnik II. 242—249. lap. (Najnoviji pojavi našega pjesničtva.)

42. *Korinek Fr.: III. Napoleon »Julius Caesar története«* cimü müvének ismertetése. Knjizsevnik II. 249—268. l.

43. *Ljubics Simon: Ismertetés a Kukuljevics-féle Sanudo kiadásról az Arkivben és Safarik Jankónak a belgrádi Glasnikban közölt »Monumenta historica Serbica archivi Veneti«* cimü müvéről. Knjizsevnik II. 290—299. l.

44. *A délszláv akadémia birtokában levő Kukuljevics-féle híres könyvtár és levéltár ismertetése.* Knjizsevnik II. 309—319. l.

45. *Bradaska Ferenc: Délszlávok Törökországban. Néprajzi vázlat.* Knjizsevnik II. 321—348. l. (Jugoslovjeni u Turskoj.)

46. *Rácski Ferenc: Honi évkönyvek és krónikák a XIV-ik századból.* Knjizsevnik II. 36—52., 218—242., 380—398. l. (Domaći ljeto-i zgodopisi.) L. Horv. tört. repert. II. köt.

1. *Memoriale Pauli de Paulo patricii Jadrensis a. 1371—1408.* Kéziratát az eredetiről először Rosa Frigyes másolta, erről a zárai Fanfogni Péter 1544-ben ujból lemásolta, ez utóbbinak kézirata megvan a vatikáni könyvtárban, erről közölte Lucius az egész Memorialet De regno Dalmatiae et Croatiae cimü művében (Editio Amstel. 1666. p. 423—438. Schwandtner: Script. rer. Hung. III. 723—754.)

Paulus de Paulo a XIV. század közepén született Zárában, igen előkelő nemes családból. Családi életéről igen keveset tudunk: 1385-ben mint özvegy másodszor nősült, egy fia (született 1371-ben) és egy leánya, Michlina, volt: ez 1399-ben férjhez ment a traui Koró fiához Józsefhez, ki hét hajóval jött érte és igy vitte Trauba, tehát igen vagyonos lehetett. Paulus de Paulo nyilvános élete igen mozgalmas volt 1383—1407-ig, kevés megszakítással a legnagyobb városi méltóságot (rector, comes) viselte, először is Zárában, azután 1386. jul. 2-án Trau választotta comesévé, de ott véres pártharcok dúltak, melyekben Pauli de Paulo pártját legyőzték, s így november 23-án visszatért Zárába. 1399. jul. 27-én Sebenico választotta meg comesévé és diktátori hatalmat adott neki s ő 1400. julius 28-áig nagy elismeréstől kisérve tért vissza Zárába; 1408-ban Pago sziget comese volt. Ezen méltóságokon kivül a zárai minoriták (1389.), a sz. Lucia apátság (1393.) és a zárai dominikánusok (1406.) prokuratora volt.

Politikai szereplése Nagy Lajos halála után kezdődött, midőn Dalmácia véres pártharcok szinhelye lett. Érdekes,

hogy ezeket nem Velence idézte elő, mert ezen időben még hiven ragaszkodott a Nagy Lajossal 1357-ben Zárában és 1381-ben Turinben kötött békekötésekhez és nem törekedett terjeszkedésre Dalmáciában, sőt Mária királyné épen Velence segélyével szabadult meg 1387. jun. 4-én novigrádi fogságából. Erzsébet és Mária királynők és Zsigmond ellen a horvát főurak és a boszniai udvar, eddig eléggé ki nem deritett okokból, lázadást inditottak, melynek lelke Palizsnay János és Horváti János voltak; a dalmáciai belső terület és a kisebb városok a lázadókhoz csatlakoztak, de a nagyobb városok nem. Zára azonnal Nagy Lajos halála után 1382. okt. 8-án ünnepélyesen hűséget esküdött a királynéknak és pedig úgy Budiszlavics Butko korbáviai gróf és egész családja, valamint a város meghatalmazottjai, köztük Pauli de Paulo is, és pedig örök hűséget úgy a királynőknek, mint a magyar koronának. (Memoriale. Lucius 423.)

A magyar királyi udvarban nagy súlyt fektettek a dalmát városok hűségére; Erzsébet 1382. okt. 25-én irattal fordult a városi comesekhez és Bisen János főispánt küldte hozzájuk. Zára ekkor ujból hűséget esküdött. Ugyanekkor Palizsnay János vránai perjel unokaöccsét, János volt bánt Nápolyba küldte Durazzói Károlyhoz, hogy meghivja a magyar trónra. Valamivel utóbb a lázadás nyiltan fellépett. A királynők az uj bánt, Lackovics Istvánt előre küldték Dalmáciába; Zárába 1383. aug. 1-én érkezett, utána okt. 24-én maguk a királynék is ide megérkeztek; Vrána október 28-kán megadta magát a királyi seregnek. Ekkor Pauli de Paulo volt a zárai városbiró; a királynék avval tüntették ki, hogy az Erzsébet királyné által 1380-ban a milanói Ferenc ötvös által készitett és sz. Simon ereklyéit magába foglaló nagyértékü ezüst ereklyetartó kulcsait neki adták át megőrzés végett.

A lázadás Zárában is talált párthivekre, ezek 1384. jul. havában lettek leálcázva és kivégeztetve, birtokaik eladásával Pauli de Paulo volt megbizva. Durazzói Károlyt Zengen át hárthivei Zágrábba vitték, Székesfehérvárott megkoronázták, de Budán 1385. febr. 6-án megöletett. Az 1384. juliusi összeesküvés után Zára szükségesnek látta, hogy február 18-án Tamás horvát bán előtt sz. Krisogon ereklyéire ujból örök hűséget esküdjön a királynőknek és a magyar koronának. Gara Miklós nádor tudván, hogy a lázadók Boszniára támaszkodnak, kieszközölte, hogy Tvardko István király 1385. márc. 28-án Szutiszkóban egy nyilatkozatban a magyar udvar iránt barátságot fogadott (Arkiv II. 35. l.). A lázadók a két királynőt elfogták, Erzsébet a novigrádi börtönben 1387-ben meghalt, Mária Velence segélyével megszabadult

és velencei hajón Novigrádból 1387. jun. 7-én Nonába (Nin) érkezett; Pauli de Paulo a válságos időben is hű maradt és Mária üdvözlésére Nonába ment. Mária velencei hajón jun. 15-én Zengbe ment s innét Magyarországba utazott. Pauli hiven értesítete Máriát a dalmát városokban történőkről, így 1388. jan. 8-án követség által értesítette a Trauban 1387. dec. 27-én történt véres zavargásokról.

Zárát az Anjouk párthivei erősen szorongatták; Palizsnay 1389. szept. 30-án Zára környékét pusztította. A város Paulit okt. 26-án Frangepán Angelóhoz, zeng-modrusi grófhoz küldte segélyért, kihez ujból e hó 29-én ment el és nov. 4-én tért vissza Zárába. Angelo nov. 16-án 400 lovast küldött Zára segélyére, kik ezekkel és 1000 gyalogossal nov. 22-én Vrána előtt táboroztak, de támadásaik eredménytelenek maradtak és dec. 10-én szégyenletesen (turpiter) visszatértek Zárába. Zára területére 1389. nov. havában bosznia seregek is betörtek és e nagy sereg nov. 11—18-áig pusztította a város környékét; a királyi magyar sereg Nonába vonult vissza és a boszniai sereg bevette Osztrovica és Klis erős várakat (Glasnik XII. 98. lap), — a boszniai sereg e hódításokat állítólag nápolyi László érdekében tette. Szebenico, dacára, hogy 1388. okt. 6-án Skardonával és Spalatóval irásbeli egyességet kötött, hogy Palizsnay és a boszniai seregek ellen együttesen fognak védekezni, mégis 1389. márc. 24-én irásban kijelentették Tvardkónak, hogy meghódolnak neki, ha Nagy Lajostól kapott szabadalmaikat megerősíti; ezt tette Trau is május 23-án. A boszniai seregek dalmáciai sikereinek láttára Spalató is 1390. január 8-án követség utján békét kért Tvardkótól és felajánlotta meghódolását (Memorie di Trau p. 342—351.). Tvardkó politikából megerősítette a dalmát városok régi szabadalmait (Klis, Szebenico, Brazza, Spalató), — csak még Zárát kelle megszereznie.

Zára meghódítására Velence segélyét kérte, de ez visszautasította azzal, hogy a magyar királysággal és Zárával továbbra is barátságban óhajt maradni (Glasnik u. o. p. 116.). Bebek Detre szlavon bán 1390. őszszel sereggel Tininbe (Knin) érkezett, de nem tudott eredményt elérni. Zára Paulit követségbe küldötte hozzá 1390. szept. 15-én, hogy hódolatát kifejezze. Tvardkó magát legitim szerb cárnak tekintette, női ágon Nemanja-ivadék volt és az 1389. junius 15-iki rigómezei szerencsétlen szerb csatavesztés után, hol Lázár szerb cár is elesett, arra törekedett, hogy Bosznia, Szerbia, Dalmácia, Horvát- és Szlavonországokból egy hatalmas délszláv birodalmat alkosson (Miklosich: Monum. Serb. pag. 187.). De

Tvardkó 1391. március 23-án meghalt, céljainak fel akarta használni Palizsnay délszláv mozgalmát; Palizsnay János 1391. febr. 16-án halt meg.

Tvarkó István utóda, Dabisa István, nem folytatta elődének nagyratörő politikáját, noha kezdetben úgylátszott, hogy ez a szándéka, mert 1392. jul. 17-én Raguzával baráti frigyet kötött és dalmát-horv. bánjává kinevezte Vucsics Vukot. A magyar seregek Boszniában némi sikert arattak, de Zára mégis 1393. május 20-án a Diakovárott időző Zsigmondot megkérte, hogy Dabisával ne fegyverszünetet, hanem békét kössön, mert a bosnyák seregek nekik sok kárt tesznek (Farlati III. 335. Lucius: Inscript. dalm. pag. 39.), — hogy a békességet Boszniával előmozdítsák, Zára 1392. szept. 8-án Vucsics Vukot és Misljenovics Jánost polgáraivá fogadta, a kik a hűségesküt Pauli de Paulo comes kezébe letették. Zára követei által Diakovárott Zsigmondnál panaszt emelt Frangepán János zengi gróf és horvát bán ellen, ki károkat tesz birtokaikon és Velencétől három gályát kért ellenök (1393. ápril 29. Glasnik u. o. 131—132. lap); a király meg is inthette, mert nov. 12-kén a bán követei, Miklós korbáviai és János nonai püspökök Zárába jöttek és Pauli de Paulo közbenjöttével Zára és Frangepán János békét kötöttek.

Pago sziget 1393. március 11-kén elszakadt Zárától, a zárai rektort hazaküldték és két más zárai tisztviselőjüket börtönbe vették. Zára március 15-én két gályával Pagot engedelmességre szorította és a lázadás három vezetőjét felakasztatta, ezért Zsigmond elvette Zárától Pagot és azt Csubretics János kormányára bizta. Zára 1395. junius hóban a nonai országgyülésre küldte Pauli de Paulot, hogy Pagot visszaszerezze Zárának, de eredménytelenül, mert az elnökök, János kancellár zágrábi püspök és Miklós bán, javaslatára a király 1396. jun. 24-én kelt iratával Pagot Zárától függetlennek nyilvánította és neki a szabad királyi városok jogait megadta. Ez ellen Zára felfolyamodással élt és a per vitelét Pauli de Paulora bizta.

Pauli de Paulo 1396-ban mint megválasztott békebiró szerepelt a Spalató és Klis közötti határperben. Zsigmondtól Mária halála után (1395. május 17.) Dalmácia lassankint elidegenedett, Zára is neheztelt rá Pago elvétele miatt. Midőn a nikápolyi csatavesztés után (1396. szept.) Zsigmond eltünt és dec. 19-én egészen váratlanul Lakroma szigetén Raguza mellett feltünt, nagy volt a meglepetés egész Dalmáciában; dec. 21-én bevonult Raguzába és 30-án Tininbe. Mig ő lappangott, nápolyi László pártja nagyon megerősödött. Lackovics István volt bán és erdélyi vajda, szövetkezve Mircsa

oláh vajdával, Lászlót jelentette ki a trón törvényes örökösének, meghivta Magyarországba és eljöveteléig helytartójának ajánlkozott. László párthivei Boszniára támaszkodtak, hol Dabisa halála után (1395. szept. 7.) nem is gondoltak arra, hogy az 1394-diki szerződés értelmében Zsigmondot emeljék a trónra, hanem inkább szövetkeztek dalmáciai ellenségeivel. A bosnyák trónért Hrisztics Osztoja István, a Jablanovics nemzetségből és Tvardkó István fia, Tvardkó Tvardkovics István versenyeztek. (Lucius: De regno Dalm. V. 3.)

Zsigmond látván, hogy Dalmácia elfordul tőle, szigorral akarta engedelmességre szorítani. 1397. jan. 12-én Karlovics Pál és Károly korbáviai grófok és Mihály horvát vicebán, mint Zsigmond kiküldöttei, megjelentek Zárában és követelték, hogy kiszolgáltassák neki mindazokat, kik bünösök Erzsébet királyné megöletésében és a kik Palizsnay lázadásában résztvettek és előmozditották azt, hogy Dalmácia más kormány alá jusson (aliud regnum, azaz nápolyi László pártiak), tiz kezest kivántak a várostól hűsége zálogául, köztük Pauli de Paulot és a Grizogon családból három nemesnek kiszolgáltatását, a kik a fenti büntényekben részesek. A városi tanács január 14-én megválasztotta a királyhoz Tininbe menendő követeket és a kivánt tuszokat, ezek Pauli de Pauloval január 17-én megjelentek Zsigmond előtt és úgylátszik, Pauli kiengesztelte a királyt, mert a tuszok már febr. 2-án, Pauli pedig febr. 6-án visszatért Zárába.

Zsigmond most Horvátország lecsendesítésére 1397. febr. hóban Kőrösön (Krizsevac) országgyülést hirdetett, erre Lackovics Istvánt és párthiveit is meghivták. Az országgyülés nagyon viharos volt, a király kisérete febr. 26-kán Lackovicsot és unokaöccsét összekaszabolta, mire párthivei eltávoztak és Osztoja boszniai királyhoz menekültek, hol pártjuk napról-napra növekedett, hozzájuk csatlakozott Hervoja herceg, Bebek Imre vránai perjel és sokan mások. A dalmát városok is nagyon gyanusan viselkedtek, Nápolyi László pártja folyton erősbödött, ezért Zsigmond Temesvárról sz. Katalin napra Zengbe hivta a városok követeit, hogy ott panaszaikat meghallgassa (Lucius: Memorie di Trau p. 365.). Ebből az összejövetelből azonban semmi sem lett. Pauli de Paulo okt. 11-én Nonában volt Frangepán Annánál hivatalos ügyekben.

Zsigmond mitsem tehetett, mert nem volt pénze és a királyi birtokokat zálogba kezdte adni. 1398. november 1-én Frangepán Miklós vegliai és modrusi grófnak 17,000 aranyért elzálogosította Ozaljvárát és uradalmát (Katona XI. 459. l.); Zárának Pagot kinálta 40,000 aranyért, a városi tanács 1399.

jun. 2-iki ülésén örömmel fogadta az ajánlatot és már jun. 6-án Zágrábba jelentették, hogy az összeg első részlete már együtt van és azt Zengen át Zágrábba a királynak el fogják küldeni, — de ezt meghallotta Pago és fegyverkezett, hogy Zárát, ha átvételre jő, visszaverhessék. Zsigmond minderről értesült, és hogy zűrzavart ne támasszon, e jó üzlettől elállott. Hogy párthiveit megjutalmazza, sok birtokot ajándékozott nekik, így 1398-ban Gara Miklósnak ajándékozta Absari (Osor) és Cerzo (Cres) szigeteket, Cilley Hermannak 1397-ben Varasdot, 1399-ben egész Zagorjét Krapina, Lobor, Osterc, Trakostyán, Lepoglava, Kástel (Kosztel) és Császár várakkal.

Zsigmondra sok okból a magyarok is nagyon haragudtak és az 1401. ápril 28-án tartott országgyülésen elhatározták, hogy kiüzik az országból, Gara Miklós nádor közbenjárására azonban csak bezárták az ő siklósi várába addig, mig Nápolyi László meg nem érkezik. Ez nem jött és Zsigmondot szeptember elején Siklósból szabadon bocsátották. László pártja különösen Dalmáciában volt erős, ide 1402-ben Aldemarisco Alajos mint »vicarius generalis regnorum Hungariae, Dalmatiae et Croatiae illustrissimi regis Ladislavi« öt galyával meg is érkezett és aug. hóban Zárától bebocsáttatást kért. Zára 1402. aug. 27-én tartott tanácsülésében 78 szavazatból 70 szavazattal elhatározta, hogy nemcsak befogadják a városba, hanem Nápolyi László zászlaját is meghódolásuk jeléül kitüzik. A fogadó bizottságban Pauli de Paulo is volt, ki azelőtt Zsigmond pártján állott. Aldemariscot nagy pompával fogadták, az érsek és az egész városi tanács és másnap nagy örömünnepélyeket rendeztek.

Nemcsak Zára pártolt el Zsigmondtól, hanem Trau, Sebenico és Spalató is; László hive, Hervoja herceg, sok dalmát várost és várat tartott kezében. 1402. szept. 3-án Zára hűséget esküdött Lászlónak Aldemarisco kezébe és szept. 4-én elhatározta, hogy közokiratait László király nevében fogja kiállítani; Aldemarisco, hogy Pauli de Paulot lekötelezze, őt Horvát-Dalmátországra nézve László király teljhatalmu fiskusává nevezte ki. Horvátországban is nagyon megerősödött László pártja, főkép miután Bebek Imre legyőzte és elfogta Biszen Pál bánt. László párthivei összegyültek Pozsegán és meghivásukra a félénk László végre 1403. aug. elejével Zárába jött, hol őt IX. Bonifác pápa követe, Acciajoli Angelo bibornok megkoronázta (eundem cum quadam falsa et inepta corona coronando — így jelentik ezt a Zsigmondpártiak Kőrösről 1404-ben). László Zárában aug. 14-én megerősítette Brazza szabadalmait (Cicarelli: Osservazioni sull

isola della Brazza. pag. 129.), Hervoja herceget vicáriusává tette Magyar-,Horvát- és Dalmátországban és október végével elhajózott Zárából Nápolyba azon ürügy alatt, hogy az ott támadt nyugtalanságot eloszlassa.

Mily szerepet játszott Pauli de Paulo László zárai tartózkodása alatt, nem tudni. 1405. márc. 12-én részt vett a zárai tanácsülésen, mely Novalj szigetre való jogát a városnak reklamálta, a melyet. 1406 jun. 6-án birtokba is vett a nápolyi király kiküldött biztosának, Karlucio de Turri jelenlétében. Paulit 1407. jul. 1-én zárai rektorrá és 1408. jul. 14-én Pago comesévé választották, hol jul. 26-án kinevezte helyettesét, a vicecomest, és a birákat — ezzel végződik közéleti tevékennsége és azontul nincs több adatunk róla. Nápolyi László 1409. junius 9-én 100,000 aranyért eladta Dalmáciára való jogait Velencének, névszerint átengedte neki Zárát, Novigrádot, Pagot és Vránát; a velenceiek ezeket nyomban el is foglalták Arbe (Rab) és Cherzo (Crez) helyekkel együtt s így Zára municipális önállósága végett ért.

Pauli de Paulo kétségkivül Dalmácia egyik legjelentékenyebb férfia a XIV-ik században. Történelmi feljegyzéseit »memoriale« és »memorabilia« néven nevezi, helyesebb és a tartalomnak és alaknak megfelelőbb elnevezés lett volna »egykoru feljegyzések«. Az iró csak családi köre számára egyszerü nyelven és pongyolán, a latin szöveget sűrűn keverve olasz szókkal, minden belső összefüggés, történelmi pragmatizmus és politikai cél nélkül jegyzi fel mindazt a mi saját hivatalos működésére Zára és Dalmácia akkori történetére nézve neki fontosabbnak vagy érdekesebbnek feltünt. Feljegyzéseit 1371-el kezdi és 1408-al végzi, tehát 37 évre terjed; a feljegyzések rendszeresebbek és bőségesebbek 1380-tól fogva 1400-ig, s így tényleg műve a XIV-ik századbeli források közé tartozik.

Magán és családi életéről alig szól, de nyilvános működéséről, Zára, Trau, Sebenico, Spalató akkori történetéről és Dalmácia viszonyairól annál többet. Előadása teljesen pártatlan, szenvedélynélküli; nem lelkesedik sem Mária, sem Zsigmond iránt, mikor őket szolgálta, sem Nápolyi Lászlóért, midőn ennek pártjára állott. Előadása teljesen hiteles. Róla Bél Mátyás itélete a következő: »Equidem, nec invitus fateor, plus me in unius *Pauli memoriali* ad iuvandam hungaricam non minus quam croatico-dalmaticam historiam oportunae materiei deprehendere, quam in reliquis scriptoribus, exilibus quidem, sed titulis inscriptis superbis et sui quasi immemoribus. Mixtae in eo sunt vulgarium negotiorum inanes fere commemorationes, cum rerum momentosarum

grandiumque observationibus; quae singula probe discreta ab invicem suis quaeque locis reponi, et nunc dubiis certam conciliare fidem, nunc iterum exsanguibus quasi et protritis vitam reddere ornatumque possint.« (Scriptor. rer. hung. III. p. XXXII., XXXV.)

2. *A Cutheis: de gestis civium Spalatinorum* (1348—1371.). Ezen krónika régibb időről szól, mint Pauli de Paulo-é, de később iródott. Lucius adta ki először (De regno Dalm. Croat. 381—385. Azután Schwandtner: Scriptores rer. Hung. III. 654—661. l.) és pedig Cindri Péter spalatói patricius másolata alapján. Cutheis rövid krónikája néhány adatot tartalmaz a Spalatóban és Spalatón kivül 1348—1371 között történtekről, így a spalatói pestisről 1348-ban (I. fej.); Ugolin érsek eljöveteléről 1349. jan. 14-én, ki »a horvátokat nagyon szerette« (II. fej.); hogyan pártolt el Velencétől Spalató és Trau 1357-ben és meghódolt a magyar koronának. Beszél a szerbeknek harcáról a törökkel a Rigómezőn a Marica folyó mellett 1371-ben, hol elesett Vukasin király és fivére, Ugljesa, valamint Hrelja (Crela) herceg is; végre közli a szultán levelét XI. Gergely pápához.

E rövid krónika végén van a szalona-spalatói érsekek névsora »Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae« és pedig az elsőtől sz. Dojmótól kezdve a 102-ikig a velencei Zani Lőrincig, ki 1452-ben lett spalatói érsekké; mindegyikről megjegyzi, mikor halt meg és hol van eltemetve. Zani Lőrinc után más kéz irása még hét zárai érsek nevét jegyzi fel, kik utána következtek. Kérdés, hogy a »gesta« és »memoria« irója egy és ugyanaz-e vagy sem? Ez valószinűnek látszik abból, hogy Ugolin érsekről a »gesta« és »memoria« szóról szóra egyformán nyilatkozik, kiemelve erélyét, melylyel a polgárok szabadalmait sértő suffraganeusait rendre szorította — ennek azonban ellentmond az, hogy a »gesta« Luccari Dominik érsekről azt irja »vixit *pompatice* magnam tenendo familiam, sed devotus erat ad suam familiam«, mig a »memoria« így szól róla: »Dominicus *humilis* et devotus archiepisc. spalatensis.«

Hogy a krónika (Gesta) a benne leirt kornál (1348—1371.) későbbi időben iródott, kiderül abból, hogy irója azt mondja, hogy művét irta »ex diversis chirographis de temporibus retroactis« és midőn elmondja, hogy 1350—1357 közt a magyar katonák Spalatónak gyakran kárt tettek, megjegyzi: »tunc temporis manebant Spalatini et omnes Dalmatini sub protectione et dominio Venetorum« — tehát mint multról szól; épen így beszél a szerb-török háborúról is 1371-ben (tunc temporis stb.). Rácski ezekből és abból,

hogy Nagy Lajos uralmát Spalatóban »dominium naturale et pristinum«-nak mondja, azt következteti, hogy az iró a a »gesta«-kat a magyar uralom idejében Spalatóban irta és pedig 1371 és 1420 között, mert Spalató 1420. junius 28-án Velencének hódolt meg.

Az iró csak így irja magát »A Cutheis«, ez egy igen régi spalatói család volt. Rácski azt hiszi, hogy ez a Cutheis azonos azon »Marino de Cutheis«-sal, ki 1402-ben részt vett azon megállapodás létrehozásában, hogy többé más ne lehessen spalatói érsek, mint spalatói polgár, a ki Spalatóban született, mert az idegenből választott András érsek 1402-ben felzavarta politikájával a város nyugalmát. A »gesta« tartalma nem valami jelentékeny, csak Nagy Lajos és Velence harcának történetére nézve. Az érsekek névsorát felhasználta Farlati. (Illyr. sacr. I. 323—327.)

A horvát és szerb történet középkori honi évkönyvei és krónikái nagyon hézagosak, azért azok előadását más külföldi egykoru irók előadásával kell kiegésziteni. Ezek közül legfontosabbak az egykoru velencei és magyar krónikák és évkönyvek. Valamennyinél fontosabb Dandolo Andrásé. (Chronicon Venetum, Muratori: Scriptores rerum Italicarum XII-ik k. 14—314. lap.)

Dandolo András 1316-ban született, hires velencei családból, melyből már három volt doge, ő, mint a családból a negyedik 1342. január 4-én lett dogévá választva és az maradt haláláig 1354-ig. Igen képzett, tudományosan művelt, a tudományokat és tudósokat kedvelő férfiu volt. Krónikáját sz. Márk velencei püspökségével kezdi és Gradonigo Bertalan dogéig, azaz 1339-ig folytatja. Krónikáját 1388-ig folytatta Rafael de Caresinis velencei kancellár, — az egészet először közölte Muratori a fent idézett művében. Dandolo krónikájának három első könyve elveszett, az a IV-ik könyvvel, azaz Kr. u. a 48-ik évvel kezdődik. Saját dogeságáról egy szót sem szól, a XIV-ik század történeteit nagyon rövidre fogja, de annál bőségesebb Velence régibb történetének, különösen a XIII-ik századig terjedő előadásában. Részletesen szól az önálló horvát királyságnak és utóbb a magyar királyságnak Velencéhez való viszonyáról különösen Dalmáciára vonatkozó küzdelmeikben, azért érdekes ismerni azon forrásokat, melyekre ezen előadásában támaszkodik.

Dandolo András velencei okleveleken kivül használt több régi évkönyvet és krónikát így János diákon évkönyvét, az Altinati krónikát és Márton de Canale krónikáját. János diákon krónikája a mult század vége óta ismeretes és pedig e néven »Sagornini János krónikája«, melyről már szó volt.

(Knjizsevnik I. 72. Horv. tört. repert. II.) Szövegét most kiigazított alakban birjuk Pertz kiadásában. János diákonus a XI-ik században irta művét, Dandolo András azt művének VIII. IX-ik könyvében használja fel.

A »Chronaca Altinate«, Altina velencei várostól vette nevét, irta valamely ismeretlen altinatei polgár a XII-ik sz. első felében és pedig valószinüleg Ziani Péter doge kora után (1205—1229.) közvetlenül, a kit művének végén a VI-ik könyvben emlit. Ezen krónika kéziratát ismerte a tudós velencei Apostolo Zeno és Montfoucon, a hires bencés (Diarium italicum c. V. p. 77.), azután eltünt a kézirat, mig végre véletlenül megtalálta Sante della Valentina Crotte Calba Ferenc velencei polgár könyvtárában. Az altinatei krónikát ujabb időben kiadta Rossi Antal. (Archivio storico italiano. Flórenc, 1845. VIII. k. 1—228. l.) Már Zeno Apostolo említi, hogy Dandulo felhasználta az altinati krónikát, erről mindenki meggyőződhetik, ki a kettő szövegét összehasonlítja.

Martino de Canale az altinati krónikát 1230-tól 1275-ig folytatja. De Canale 1268-ban Velencében időzött, de úgy látszik nem volt velencei polgár; művét saját szavai szerint latin nyelven irt krónikákból állította össze, illetőleg fordította franciára (»je suis entremis de translater de latin en francais«), azonban inkább az mondható, hogy műve kompiláció azon régibb és latin nyelven irott évkönyvekből, melyeket úgy az altinatei krónika irója, mint maga Dandolo András is felhasználtak. De Canale »Cronique des Veneciens« cimü művét 1845-ben kiadta és olasz fordítással kisérte Conte Giovanni Galvani. (Archivio storico italiano. Flórenc, 1845. VIII. k. 268—707. l.) Ezen krónika figyelmet érdemel különösen 1251—1275-re nézve, midőn maga az iró élt. Az olasz krónikák általában a horvát és magyar eseményekre nézve óvatosan használandók, mert a velencei érdekek szemüvegén át nézik az eseményeket.

A XIV-ik század horvát dolgaira nézve a magyar krónikák közül legfontosabb Turóczy Jánosé, (Schwandtner: Script. rer. Hungar. I. 39—291. l.) E krónikát a XV-ik században irta és Drágfi Tamásnak, Mátyás király kancellárjának ajánlotta. Az első és második részben az Anonymust (Knjizsevnik I. 383—385), Kéza Simont és ennek folytatóját követte (Pray hierarchia II. 172—173.) A harmadik részben Nagy Lajos és Durazzói Károly történetét közli, az előbbiét Küküllői János nyomán, ki Nagy Lajos titkára és esztergomi vikárius volt, az utóbbiét pedig De Monacis Lőrinc és mások alapján »qui se illius periculi procellis agitatos aiebant«. A IV-ik részben Turóczy Zsigmond királyról ir és pedig

Zsigmond nádorának, Országh Mihálynak közlései és e király valami regisztruma alapján.

Szerb krónikák.

a) Danilo szerb érsek genealógiája (1325—1338.) és ennek folytatása (egész 1376.). Rodoslov srpskoga arhiepiskopa Danila (1325—1338.) i njegov nastavak(do 1376.). Ráity Jován kovili archimandrita, szerb történetiró (megh. 1801. dec. 11.), 1758-ban a Macedoniában levő Athos hegyi zárdák közül a szerb cárok által alapított hilindári zárdában igen sok régi szerb oklevelet és kéziratot talált, ezekből Danilo érsek krónikájának egyes részleteit lemásolta és hazaérkezett Karlócára 1758. december 24-én. Ő volt az, a ki a Danilo-féle krónikát felfedezte és a magával hozott másolatot a karlócai érseki levéltárban elhelyezte. Öt év mulva ugyan-e levéltár a Danilo krónikának egy másik másolatát kapta (1763. jan. 4.), mely Joanovics Timotheus hilindari archimandrita parancsára készült, irója valószinüleg Nikolics Damaszkin orosz diakon, ki Raityot elkisérte volt 1758-ban a hilindári zárdába és Raity onnét való távozása után ott maradt. Erről egy harmadik másolat készült, mely a moszkvai Romanovski muzeumban van s melyet 1824. febr. 30-án a karlócai példánynyal összehasonlították és hitelesítették. Joanovics-Vidák Vince temesvári püspök is szerzett róla 1780-ban egy másolatot, de ez sok helyen el van torzítva. Hilferding A. Hercegovinában a Tara melletti Dovolji zárdában is egy XVI-ik századbeli kéziraton talált egy másolatára, — a hires Safariknak is három másolata volt róla.

A karlócai Joanovics Timotheus-féle másolatnak ez a cime: Carostavnik ili rodoslov zovomaja, svetih i blaženih carej i arhiepiskopov srbskih — az Athos hegyén levő hilindári zárda Cárkönyve, vagyis genealogiája a szent és boldog szerb cárokról és érsekekről. Szövegét először közölte Raity István »A különböző szláv népek, különösen a bolgárok, horvátok és szerbek története« cimü művében. Mikor irta Danilo krónikáját, nem állapitható meg pontosan. Danilo főuri szerb családból származott és született a XIII-ik század második felében. István Uros II. Milutin szerb cár (1275—1321.) mellett élt és a király rendes kiséretéhez tartozott, de az erkölcstelen udvari élet arra birta, hogy midőn egyszer a királylyal Szopolyán zárdához érkezett (Uj-Pázár közelében), a királyt titkon elhagyta és szerzetessé lett. Rácski részletesen elmondja élettörténetét (Knjizevnik II. 220—224. lap), mig 1325-ben szerb érsekké nem lett.

Danilo művében megirta I. Uros, Dragutin, Milutin és Decsáni István szerb királyok és az összes szerb érsekek

élettörténetét I. Arszentől az ő koráig, az ő életét pedig egyik tanítványa irta meg, — tehát megirta a szerb királyok történetét 1240—1336-ig és a szerb érsekekét 1234—1325-ig. Krónikáját más folytatta 1376-ig. Műve nagyon óvatosan használandó, mert előadása határozottan panegyrikus, dicsérő beszédi természetü, — így például azt az esetet, hogy Dusán apját István a Zvecsán várban megfojtatta, így adja elő »Dusán apját a hires Zvecsán várba vezette, hol az isten rendeléséből kilehelte lelkét!« így takarta el Decsáni István halálának módját és mentette a gyilkos Uros Istvánt. Az erkölcstelen Milutinról azt mondja, hogy csak egy neje volt, a görög Simonida, pedig ez a negyedik volt és fia, Decsáni István is törvénytelen volt (XXII. János pápa 1323. jun. 12-iki levele Bertrand püspök szerbiai legátusához. Theiner: Monum. Hung. I. 492. »coniugatus genuit de soluta«).

A Danilo krónikájának folytatója valószinüleg Grigorius, a decsáni zárda főnöke (iguman), Danilo tanítványa, ez a Grigorius »Zamblak« néven is ismeretes.

b) Rövid szerb krónikák.

1. A koprivnicai vagy krusedoli krónika egy 1453-iki kéziratban, irta Damjan Koporinjában József zetai püspök rendeletére, megvan a krusedoti zárdában, felhasználta és közli Safarik. (Geschichte der südslav. Literatur 217. l. Památky drev. pisemn. jihoslov. Letopisi 51—54 l.) Ez a krónika kezdődik Nemanja István nagyzsupánnal és végződik Vukasin király halálával 1371-ben. Ismertette Vukomanović A. Glasnik srpske slovesnosti XI. 158.

2. Az ipeki (Peć) krónika, feltálalta Hilferding A. az ipeki patriarha levéltárában; szövege hasonló az előbbihez, csakhogy annál teljesebb, végződik Lázár szerb cárral, kinek uralkodását érdekesen leirja. Ez a krónika még nem jelent meg nyomtatásban. (Srpski Ljetopis, 1859. II. 115.)

3. A szecsenicski krónika, irták 1501-ben, Safarik Pál birtokában volt. (Gesch. der südslav. Literatur 201. Památky drev. pisemn. jihoslov. 65—81.) Kezdődik a világ teremtésétől, szól a zsinatokról, azután áttér Nemanja Istvánra és végződik 1474-el.

4. A karlováci krónika a XVI-ik sz. elejétől. Kezdődik »a zetai születésü Diokletian« császárral, szól Konstantin és Licinius császárokról, átmegy Bela Urosra, Konstantinnak unokaöcscsére (nővére fiára=sestrić), azután Nemanja Istvánra és végződik Brankovics Maxim érseknek első utazásával Oláhországba 1503-ban, — Safarik azt véli, hogy ezen krónikát maga ez az érsek irta. (Památky u. o. IV. 55—64.)

5. A belgrádi krónika, ezt Janityie uzsicai püspök, a hires uzsicsai szerb zárda ujjáépítője ajándékozta a szerb tudós társaságnak (družtvo srpske slovesnosti) és most a belgrádi nemzeti muzeumban van. (Közölte a Glasnik X. 215—277. l.) Irták a XVI. század közepén. Kezdődik Adámon, röviden átmegy az ószövetségen, ir a római császárokról, különböző népek megkeresztelteléséről (indok, iberek, örmények), szól az arianizmusról, Ilona császárnéról, Mohamedről, a keletrómai császárokról és végre áttér a szerb uralkodókra, kezdve Nemanja Istvánnal, végződik II. Ulászló magyar király halálával 1517-ben. Az iró is ekkor élhetett, — jellemző az iróra, hogy a talentumokat orosz rubelekre, és ezeket török jaszprákra redukálja.

6. A hilindári krónika, irták 1552 körül, lemásolta Ráity Jovan 1758-ban; Safarik ezen másolatot használja.

7. Davidovics krónikája, így nevezik Davidovics Dömötörről, ki ennek kéziratát a Szrpszki Ljetopisznak ajándékozta, melyben 1828-ban meg is jelent. (Ljetopis 1828. I. 43—59. l.) E krónika egy 732-ből és egy 852-ből való hirrel kezdődik s azután nyomban átmegy a Nemanja szerb dinasztiára és 1554-el végződik. Valószinüleg a XVI-ik században irták.

8. A decsáni krónika. Kezdődik a szláv irás felfedezésével Cirill által s azután nyomban átmegy a Nemanja dinasztiára és végződik I. Szulimánnak Szigetvár ostromakor bekövetkezett halálával 1566-ban.

9. Vukomanics krónikája, a XVII-ik századból, felemlíti azt a két hirt Davidovics krónikájából, azután áttér Nemanja Istvánra és végződik 1554-el. A végén függelékképen két asztronomiai megjegyzés van 1661 és 1663-ik évre vonatkozólag.

10. Brankovics krónikája, eredetileg szerb nyelven volt irva, Brankovics György szerb deszpotáé volt (1645—1711), csak gyarló latin fordításban birjuk, melyet báró Pejácsevics Ferenc kapott ajándékba. (Közli Kukulj.: Arkiv III. 5—38.) Kezdődik Jonnal, a bűbájoló göröggel, röviden szól a bolgárok és oroszok megkeresztelteléséről, Aszen János bolgár cár uralkodásáról és Liciniusról és Bela Urosról átmegy Nemanja Istvánra és a szerb uralkodókra. A krónika első része végződik 1521-el, vagyis Belgrádnak a török által való elfoglalásával. A mi azután 1618-ig következik, az pótlás; a kézirat kétségkivül a XVII-ik sz. első feléből való.

11. A vrhobreznicai krónika 1650-ből; ez Vrhobreznicán Pljevlje mellett Hercegovinában volt, Magarasevicstől Safarik kapta és ma ennek összes irataival a prágai nemzeti

muzeumban van (Gesch. der südslav. Literatur III 236; Památky jihosl. pisemn. 56.)

12. A kovili krónika 1672-ig terjed, ez is Safarik utján a prágai nemzeti muzeumba került.

13. A rácsai krónika, 1680 körül irták Sidben és Rácsában, ez is Safarik utján a prágai nemzeti muzeumba került.

14. A dorpati krónika, a dorpati egyetemi könyvtárban. Ez függelék Nagy Sándor életéhez, mely cseh, lengyel, orosz és szerb-horvát régi fordításokban is megvan. Ez a krónika Ádámmal kezdődik, beszél az oroszok megkeresztelkedéséről, azután átmegy a szerb uralkodókra és végződik 1687-el, vagyis a törökök mohácsi csatavesztésével. Végezetül szól sz. Cirill bibliafordításáról, a török szultánok genealogiáját is adja IV-ik Mehmedig (1687.) és a városok és várak keresztény és török neveit is felsorolja.

15. Magarasevics krónikája 1699-ből, Safarik utján ez is a prágai nemzeti muzeumba került. (Památky 86—88. l.)

16. A szentendrei krónika 1700-ból.

17. A fenéki krónika, mely 1762-ig terjed, ma a prágai muzeumban van.

18. A tronosi krónika, másolta 1791-ben József Tronosác szerzetes, most a belgrádi nemzeti muzeumban van, szövegét közölte a Glasnik. (V. 20—112. l.) József szerzetes ezt egy régibb kéziratból másolta a tronosi zárdában, mely a Drina közelében Szerbiában van. E kéziratnak alapjául szolgál egy régi krónika, mely a mohácsi vészszel (1526.) végződik és melyet kevéssel ez után irtak, minden esetre azonban a XVI-ik század első felében. E krónikához később többen kölönböző pótlásokat irtak, egészen a XVIII-ik sz. végéig. A kéziratot Kuharszki Montenegróban való utaztában 1830-ban ajándékba kapta a montenegrói vladikától és ma Varsóban van.

A szerb patriarkákról is van két krónika; egy XVII-ik századbeli »Skazanje o archiepiskopih srpskih«, ez a szerb érsekek névsora az elsőtől, Sz. Szávától fogva egész Joanikiáig, kit az ujonnan felállitott ipeki (Peć) patriarkai székre Dusán István cár emelt, ezután részletesen leirja II. Száva patriarkaságát (1355—1375.) és folytatja utódai puszta névsorával Cernoevics Arszen utolsó ipeki patriarkáig, ki a szerb nép nagyrészével 1690-ben Szerémbe és Magyarországba költözött. A második »Skazanje o žitii arhiepiskopov svega srpskija i pomorskija zemlji.« E kézirat a XVIII. sz. végével II. Lipót uralkodása első éveiben iródott, Musiczky püspök iratai között találták s valószinű, hogy ő maga irta. Tar-

talmazza a szerb érsekek életleirását az első érsektől Sz. Szávától (1221—1234.), egészen az első szerb patriarkáig Joanikiáig, azután ettől kezdve Crnojevics Arzenig, illetőleg Sztratimirovics Istvánig, végre pedig a többi püspökségek rövid történetét »a császári-királyi területen a szlavon-szerb és oláh nép között«. Irója az első részben felhasználta Danilo krónikáját.

A fent elősorolt 18 krónika közt a legrégibb a koprivnicai, legujabb a tronoskai; Safarik néhányát közölök kiadott és pedig úgy, hogy az ismétléseket kikerülve, mindegyikből annyit vett át, hogy előadásuk egymást kiegészitse. Az öszszes krónikák közül a legbőségesebb a tronoskai. Ezeknek a krónikáknak rendszerint egy általános része van, melyben a világ teremtéséről, római császárokról, zsinatokról stb. szólanak és egy különös részök, melyben a szerb történetről szólanak Nemanja Istvántó[1] fogva. Az általános részre nézve forrásaik a byzanci krónikák, melyeket nemcsak ismertek, hanem némelyikét bolgár és szerb nyelvre le is fordítottak. (Hamartolos Georgios, Zonaras János, Manasses Konstantin stb.) Ehez az általános részben csodálatos módon minden átmenet és kapcsolat nélkül füzik a szerb részt, az is különös, hogy ez csak Nemanja Istvánnal, illetőleg a XII-ik századdal kezdődik és a szerbek beköltözéséről mai hazájukba a VII-ik században és történetökről a XII-ik századig egy szóval sem tesznek említést, pedig ezekről a használt görög krónikákban némi adatokat találhattak volna (Konst. Porphyr, Scylitzes János, Cedrenus György, Zonaras János, Glyka Mihály stb.)

Hilferding azt hiszi, hogy ezt azért tették, mert Nemanja Istvánt a szerb egyház alapitójának tekintették és mintegy el akarták felejteni és elfelejtetni azt a kort, mint kevésbbé dicsőségest, midőn a római egyházhoz tartoztak. Érdekes, hogy a krónikások egynémelyike a szerb uralkodó családot a görög császárokkal hozza kapcsolatba, mintha Uros Béla, Konstantin császár unokája, Tihomil dédunokája lett volna, kinek fia, Nemanja István a tulajdonképeni megalapítója a szerb birodalomnak!

Rácski a krónikákat Nemanja Istvántól a koszovói (1389.) ütközetig terjedő időre veszi tanulmánya tárgyává. E krónikák előadása e fontos korszakra nézve igen rövid és sovány, a legterjedelmesebb is, mint a tronoskai, a szerb állam történetét, Nemanja Istvántól Lázár cárig 33 lapon mondja el, mig a koprivnicai és karlováci ugyanezt 3—4 lapon elvégzi. A krónikák tartalma: a királyi család tagjainak felsorolása, ki mikor uralkodott, micsoda kegyes alapít-

ványokat tett az egyház javára és egy pár háborujok rövid felemlítése, — mindenben csak a király személyét látják, egyéb szereplő személyeket meg sem neveznek, csak a tronoskai említ egy pár főurat Dusán és Uros korában. Más történelmi adat nincs bennök, de még a genealógiai rész is nagyon fogyatékos! Nem említik Nemanja Istvánnak, a szerb dinasztia apjának és alapítójának származását, mert a Nagy-Konstantin császárral való rokonság nem vehető komolyan. Azután Nemanja István fiainak felsorolásában sem egyeznek meg. Egyik azt mondja, hogy fiai: Zavida, Szracimir, Prvoszláv; a másik: Prvoszláv, Sztanimir, Dávid stb., — mig 1186—1190-ből való hiteles oklevelek szerint: Sztracimir és Miroszláv. (Monum. Serb. III., V.; Engel: Gesch. von Serbien und Bosnien, 203—204. l.)

A krónikák ezen kivül semmi tekintettel sincsenek a Nemanja uralkodó család koronázatlan tagjainak ivadékaira, sem a női ágon való laszármazottaira; nem szólnak Dusán fivéréről, Szinisa etoliai királyról stb. Azon eseményekről, melyek a szerb nép sorsára döntőleg befolytak, mint a rigómezei ütközetről. csak nagyon röviden emlékeznek meg, a tronosa krónika erről valamivel bővebben szól, de ez is sokkal rövidebben, mint Nesri Dzsilamun török történetiró (Behrbauer és Brlics: izvori srb. povj. 65. lap). úgyhogy a szerb történet legfontosabb mozzanataira nézve ma is a legfőbb forrásaink nem a szerb krónikák, hanem a török és byzanci történetirók és a szerb néphagyomány (Hilferding: Mjesto Kosovskoga poboišča. Rusk. bes. 1859. I. 123.)

Ezek a krónikák nem szólnak Nemanja István származásáról és arról sem, mily viszonyban volt a raskai nagyzsupánokkal, a kik Konst. Porphyr. idejében a szerb nép élén állottak és a diokleai pap krónikája szerint oly nagy szerepet játszottak. A fentemlített krónikák szerint Nemanja István Tihomil fia és Uros Béla unokája volt. Uros Béla a tronosai krónika szerint Zahumlje, Travunia, Raguza, Dalmácia és Zeta zsupánja volt, a kit »Konrád császár, az utolsó a francia vérből, ezen földek nagy kneze, illetőleg duxaképen megerősített«. Ez a Konrád császár csak I. Konrád lehet (911—918.), — s így Uros Béla a X-ik század első felében uralkodott, azonban Nemanja István, a ki 1114-ben született, ennek az Uros Bélának nem lehetett unokája, mert közöttük 200 év van! Közelebb jár az igazsághoz a diokleai pap krónikája, ha ezt az Uros Bélát azonos személynek vehetnők a diokleai krónika Predikájával, kinek fia, Desa (Tiesa, Tihomil) Komnen Emánuel császár idejében (1143—1180.) élt a diokleai krónika szerint, — ennek a Tesának (Desa,

Tihomil fia chronologiai szempontból csakugyan lehetett volna Nemanja István. Ezen felfogás szerint Uros Béla csakugyan Nemanja István unokája, ahogy azt a szerb krónikák, elég homályosan állítják.

A szerb krónikák nagyon homályosak abban is, miképen jutott a szerb trónra Nemanja István, hogyan győzte le belső versenytársait és külső ellenségeit, a kik egy önálló Szerbiának keletkezését semmiképen sem nézhették tétlenül. Érdekes volna megtudni, mikép vihette ki Bolgárországgal, Magyarországgal és Bizanccal szemben kettős politikai célját: Szerbia függetlenségét és terjeszkedését? E három hatalmassággal való harcok betöltik Szerbia történetét a XIII. és XIV-ik században, ezek a harcok Milutin királyig Szerbia részéről túlnyomólag védekezők voltak, Milutin és Dusán István alatt azonban támadó jellegüek lettek. A krónikák ezekről egy-egy vonással megemlékeznek; a tronosai felemlíti az első koronázott (prvovenčani) szerb királynak harcait a zagorjei (bolgár) cárral és II. András magyar királylyal; felemlíti I. Uros István (1241—1272.) harcait Bolgáriával és Magyarországgal, Milutin királyét Andronikus görög császárral és Sisman (Zsigmond) bolgár cárral, Dusán István harcait Bizanccal és Magyarországgal, — de oly hézagosan, hogy azokból ki nem vehető a szerb uralkodók külpolitikája, — a krónikák e harcokat mint egyrészről a szerb urakodók időtöltését vagy harciasságuk kifolyását, másrészről ellenségeiknek az ördög által való felbujtását tüntetik fel (Danilo krónikája).

Feltünő, hogy e szerb krónikák a szerb nemzeti egyház alapítását sz. Száva által oly felületesen tárgyalják, egy szóval sem említik a szerb uralkodók hosszú ideig tartó és politikai okokból származó ingadozását Róma és Bizanc között; itt elég csak István prvovenčani és Milutin István király viszonyát Rómához felemlítenünk; a szerb patriarhatus alapításáról vagy egyáltalán hallgatnak, vagy csak igen röviden említik fel (Tronosai krónika, Glasnik V. 66.), nem szólnak azon viszályról, mely emiatt a szerb udvar és a konstantinápolyi patriarka között keletkezett, nem említik azt a vallási türelmetlenséget, mely Dusán idejében elfogta a szellemeket és törvénykönyvéből is kiri. (II. S. 5—9.) Pedig mindezek a dolgok nagyon fontosak.

Mindezek olyan dolgok, melyeket a krónikákban sajnálattal nélkülözünk. Azt sem, a mi bennök megvan, nem irják le mint szemtanuk vagy kortársak, mert hiszen a legrégibb krónika, a koprivnicai is 1458-ban keletkezett, — tehát honnét merítették a sokkal régibb történeteket?

Ritkaság, ha valamely szerb krónikás felemlíti a forrást, melyből merített, ha teszik, csak általánosságban azt mondják, hogy »régibb rodoszlovokból, genealógiákból« merítettek, — csak a karlócai krónika mondja, hogy a III. Uros Istvánra vonatkozó adatokat Zamblak (Camblak) Gergelynek, ezen uralkodóról irott életrajzából (Žitie) merítette. Ebből megtudjuk, hogy a szerb krónikások forrása főkép az egyes uralkodók felett irt dicsbeszéd jellegü életrajzok (žitije) és tényleg a krónikák tartalma megfelel ezeknek nemcsak kenetteljes hangjukkal, hanem az uralkodó vallásos alapítványainak részletes feldicsérésével. A szerb nép legtöbb uralkodóját a szentek és boldogok sorába iktatta és a žitijek azoknak vallásos jellegü feldicsérése.

A legrégibb žltiják: 1. Nemanja István, vagy szerzetesi nevén sz. Simon életrajza; ennek több szerzőtől többféle példányai vannak. Egyet fia és utóda, István, az első koronázott király irta, a kézirat megvan a párisi császári könyvtárban (3537. sz., uj rendezés szerint 10. sz.); egyet Nemanja István ifjabb fia, Sz. Száva irt, egyet pedig ennek tanítványa, Domentian 1264-ben a hilandári zárdában. — 2. Szent Száva élete, irta Domentian 1243-ban. — 3. Ilona királyné, Nemanja unokájának, I. Uros István nejének élete. — 4. Dragutinnak, Uros István király fiának és utódának élete. — 5. Dragutin fivérének, Uros István II. Milutinnak élete. — 6. Decsáni III. Uros István élete. — 7. Dusán István cárnak élete. — 8. Uros cárnak, Dusán cár fiának, az utolsó Nemanjának a szerb trónon, élete. — 9. Lázár knez élete. — 10. Sztregin knez, István első koronázott király ellenfelének élete. — 11. Romil ravanicai szerzetes élete Vukasin és Uglesa deszpot idejéből. — 12. Izaiás szerzetes elbeszélése Vukasin király haláláról 1371-ben.

Ezek a dicsbeszédszerü életrajzok Szerbia történetét 1159—1389-ig vázolják; a mely uralkodóról külön zsitija nem is maradt fenn, arról a meglevőkben van szó, így sz. Száva zsitiája elmondja István első koronázott szerb király (1195—1228.), fiainak és utódának, Radoszlávnak (1228—1234.) és István Vladiszlávnak (1234—1240.) életét és uralkodását; Ilona királyné zsitiája szól férjének, I. Uros Istvánnak uralkodásáról (1240—1272.), a kiről különben fiának Milutinnak életrajzában is bőségesen van szó. Ezek a zsitiják, életrajzok igen régi eredetűek. Azon egyházi célokból, a melyekből ezeket a szerzetesek megirták, könnyü azok tartalmát és irányát megismerni: a főcél az illetők jámborságának feldicsérése és követendő például való odaállítása, az életrajzi töredékek bennök csak arra való, hogy alapul szolgáljanak

34*

a theologiai és panegyrikus fejtegetéseknek, iróik egyáltalán nem törekszenek történetirói babérokra, hanem theologiaiakra és szónokiakra. Különösen Domentián zsitiái mintaszerüek e tekintetben, — minden alkalom jó neki theologiai és panegyrikus kitérésekre, melyek néha egész külön értekezésekké és beszédekké szélesednek.

Ezen életrajzokban a történelemnek csak igen alárendelt szerepe van, az elsőség az aszketikai tudákosságé; az életrajzi és történelmi morzsákat nehezen lehet összeszedni és azok egy ilyen hosszú életrajzból pár sorban foglalhatók össze. E munkát a krónikairók fent elősorolt krónikáikban úgy végezték, hogy az életrajzi és történelmi sovány adatokat a zsitijákból kiirták, sorrendbe szedték, némelyiknél az évszámot is odairták — és ezzel történetirói munkásságuk véget is ért. Némely krónikában az uralkodó genealogiáján és templom és zárda épitésein kivül úgyszolva semmi történeti anyag nincs.

A szerb krónikák hézagait pótolják az oklevelek, feliratok és külföldi, de egykoruaktól származó történelmi feljegyzések. Az oklevelek sorában fő fontosságuak a szerb uralkodók és püspökök oklevelei. A legrégibb eddig ismeretes szerb oklevél Nemanja Istvánnak adománylevele a hilandari zárda javára 1198—1199-ből; ezenkivül minden szerb uralkodótól van oklevelünk, kivéve Dragutin Istvánt (1272—1275.), ezek majdnem mind egytől egyik adománylevelek és szabadalomlevelek főkép templomok és zárdák javára, melyek jogtörténelmi szempontból is fontosak.

Szerbia sokszoros érintkezésben volt Raguzával, Velencével, Magyarországgal és a római szentszékkel, ezen érintkezésből számos, részint szerb, részint latin nyelvü oklevél maradt fenn. Különösen számos oklevél van a raguzai iratok közt, mely Szerbiára vonatkozik, legtöbbnyire kereskedelmi ügyekre vonatkoznak. A legrégibb Nemanja István és fivéreinek (Sztracimir és Miroszláv) kereskedelmi szerződése Raguzával 1186. szept. 27-ről. Raguzában egy külön szláv kancellár volt (scriba slavicus), ki Szerbiával és a Raguzát körülvevő egyéb szláv országokkal való levelezést közvetítette és pedig Raguza részéről is többnyire szlávul. Sok szerb vonatkozásu oklevél van a velencei levéltárakban, jelentékenyen kevesebb Magyar- és Horvátországban, azonban igen sok Rómában a vatikáni levéltárban, melyekből kiderül, hogy Szerbia távolról sem volt a régibb időben oly rossz viszonyban Rómával, mint a hogyan némelyek ezt később elhitetni iparkodtak. A bensőbb érintkezés a pápa és a szerbek közt a legrégibb időtől 1346-ig, a szerb patriarchátus

felállításáig tartott. István, az első szerb király bátyja, Sz. Száva tanácsára a pápától kért koronát, ezért sz. Száva tanítványa, Methodius püspök Rómában is járt és e koronával koronázta meg fivérét sz. Száva a zsicsai templomban. (Tamás spalatói fődiákon c. XXVI. Megerősíti Domentian Žitije sv. Save, ed. Danicsics 245—246. l.) A görög oklevelek sokasága fényt derít a szerb egyháznak a konstantinápolyi patriarchához való viszonyaira, illetőleg viszályaira is. A templomok, zárdák, középületek szerb föliratai is történelmi érdeküek.

Az egykoru külföldi történetirók sorában Szerbia történetére nézve legfontosabbak a görögök, és pedig: Kinamus János, Niketas Akominatos, Akropolito György, Pachymeres György, Gregoras Nikefor, Kantakuzen János, Dukas János, Chalkondylas Laonikos, kiknek Rácski életrajzát is adja és felsorolja, melyikök mit irt a szerbekről. Az első három rövidebben, az utóbbiak részletesen szólnak a szerb dolgokról.

A szerb krónikák és zsitiák nem a szerb népies nyelven, hanem az ugynevezett egyházi szerb nyelven írvák és nyelvtudományi szempontból fontosabbak mintsem történelmi tekintetben.

47. *Matkovics Péter: A Balkán félsziget orographiai jellege.* Knjizsevnik II. 398—413. l. (Orografička obilježja Balkanskoga poluotoka.)

48. *Hattala M.: Az orrhangu magánhangzók a bolgár nyelvben általában, az új bolgár nyelvben különösen.* Knjizsevnik II. 414—421., 461—476. (O nosnih samoglasih u bugarštini u obće, i napose u novoj.)

49. *Jágics V.: Ismerteti Miklosich »Lexicon palaeslovenico — graeco — latinum«* cimű művét. Knjizevnik II. 437—441.

50. *Jágics V.: Ismerteti Danicsics Gy. művét »Szótár a szerb irott nyelvemlékekből«.* Knjizevnik II. 441—443. (Rječnik iz književnih starina srpskih.)

51. *Jágics V.: Ismerteti Danicsics »Nikolsko evangjelje« cimü nyelvemlék kiadását.* Knjizsevnik II. 443—446.

52. *Rácski Ferenc: Ismerteti Danicsics »Sz. Simon és sz. Száva élete Domentiantól«* cimü nyelvemlék kiadását. Knjizsevnik II. 446—447. l. (Život sv. Simeuna i sv. Save, napisao Domentijan.)

53. *Rácski Ferenc: Ismerteti Kukuljevics Iván »Arkiv za jugoslavensku proviestnicu« cimü művét.* Knjizsevnik II. 447—448 l.

54. *Jágics V.: Ismerteti a Lobkovic család birtokában levő »Nagy Sándor élete« cimü raudnici horvát kodexet.* Knjizsevnik II. 459—460.

55. *Rácski Ferenc: A szerb deszpoták és beköltözött szerbek viszonya a koronához és a magyar és horvát királysághoz 1426—1503-ig.* Knjizsevnik II. 476—488. (Odnošaj srbskih deszpota i doseljenika naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426—1503.)

Szerbia a török elleni harcban a Rigómezőn (Koszovo) elbukott 1389. junius 15-én, Lázár cár elesett és fia Lazarevics István a szultán vazallusa lett, adót fizetett és a törököt harcaiban híven segítette, azonban István szerb deszpota nem akarta, hogy királyi széke és hona a török önkénytől függjön és ezek biztosítására magát és honát 1426-ban a magyar korona oltalma alá helyezte. Az erre vonatkozó egyesség Tatán jött létre (eredetije a bécsi udvari könyvtárban; szövege: Engel, Gesch. von Serbien und Bosnien 370—372. l. és Fejér: Cod. dipl. X., 6. pag. 809—813.) A magyar államjog szerint úgyis Szerbia ősidőktől a magyar korona főhatósága alá tartozott ép úgy mint Bosznia (midőn István Boszniában, apjának, Nemanja Istvánnak, a szerb dinasztia megalapítójának halála után, koronát kért a pápától, Imre magyar király ebbe 1200-ban beleegyezett »salvo in temporalibus jure« a magyar koronának ezen országra nézve. Theiner: Monum. Slav. merid. I. 34.)

A tatai egyezség szerint István deszpota és országos főméltóságai alattvalói Magyarországnak és hűségesküt tesznek a magyar királynak, egyházi és világi főurainak, mert Szerbia (regnum Rasciae) a magyar szent koronának és a magyar királyságnak ős időktől fogva alattvalója és birtoka volt. Zsigmond elismerte Brankovics Vukovics Györgyöt a gyermektelen István deszpota örökösének, felvette őt az ország bárói közé azzal, hogy a magyar királynak hűséggel, háboruban fegyveres segítséggel tartozik és a magyar országgyüléseken személyesen megjelenni köteles; ha István törvényes fiu örökös nélkül meghal, akkor Szerbiának azon részei, melyeket Nagy Lajos birt (Mácsva, Belgrád, Galambosvár, Szokolvár), azonnal Magyarországnak visszaadandók, ha pedig maga Brankovics György is fiu utód nélkül meghalna, akkor egész Szerbia a magyar korona birtokaihoz csatoltatik. Ezen egyezség célját a tatai oklevél így fejezi ki:« ut ipsum regnum Rasciae temporum in processu ad manus non deveniat alienas« — nehogy Szerbia idővel idegen kézbe (értsd: török) kerüljön.

A tatai egyezség már a következő évben hatályba lépett, minthogy István szerb deszpota 1427. junius 19-én Glava (Drvenglava) faluban meghalt, Brankovics György a szerb trónra lépett és egyuttal a magyar korona vazallusává

és magyar főurrá lett ennek minden jogaival és kötelességeivel. Az egyezség szerint most Szerbia azon részeinek, melyeket Nagy Lajos birt volt, a magyar koronára vissza kellett szállniok: a macsói bánság, ez a Drina és Száva szögletében levő termékeny és hadászati szempontból fontos terület azonnal Magyarországhoz visszacsatoltatott, mert már 1427-ben és a következő években ott mint magyar bánok Maróthy János, Cseh Péter, Ujlaky István (1429.), Gara Desa és László (1434.) stb. szerepelnek. Belgrád is azonnal Zsigmondé lett, ki oda személyesen vonult be és ott 1427. november 12-én egy oklevelet is adott ki »datum in castro nostro Nandor-Albensi.« (Fejér: Cod. dipl. X. 6. p. 860—867.) Galambosvár (Golubovac) átvételénél azonban akadályra talált. Ezt István deszpota Jeremiás szerb főurnak 12,000 aranyért elzálogosította és ez kijelentette, hogy csak akkor adja át a várat Zsigmondnak, ha ez neki ezen összeget visszaadja, mit Zsigmond megtagadott, hivatkozván az Istvánnal kötött tatai egyezségre; Jeremiás a törököt hivta segítségül, ez a várat 1428-ban elfoglalta és megerősítette, ezáltal Zsigmond a portával jött összeütközésbe, mit Brankovics György igyekezett elsimítani (Zsigmond titkára, Slik Gáspár Galambócvár elestéről, melyet Taubensteinnak nevez, német levélben értesíti a frankfurti városi tanácsot. Fejér: Cod. dipl. X. 6. p. 926—930.)

Így visszakerült a magyar fenhatóság alá Belgrád és a szerb Szávamellék (Posavina); Belgrád kapitánya 1433-ban a kovini főispán Tallócy Máté (Talovac). Thuróczy e században irt krónikájában azt mondja, hogy Brankovics György deszpota Belgrádért Zsigmondtól cserébe kapta a következő várakat, városokat és birtokokat: Szlankamen, Kewlpen (Kulpin), Becse (Török-Becse Torontálban), Világosvár, Tokaj, Munkács, Thálya, Regecz, Szathmár, Böszörmény (Bezermen), Debrecen, Sur, Varsány (Szolnok megyében) és még néhány más helyet, azonkivül Budán egy házat »pro descensu et hospitio« (Chron. Hung. Pars IV. c. 20.), — azonban aligha cserébe kapta, mert erről a tatai egyezségben szó sincs, hanem a király e donatiót mint magyar főurnak adta, ki hiven betartotta a maga részéről a tatai egyezményt és kit magának a jövőre nézve is le akart kötelezni. Tény, hogy Brankovics e birtokokat Zsigmondtól kapta. mit ez két 1433-ban kelt oklevelében fel is említ. (Fejér: Cod. dipl. X. 7. p. 450—451.; 457—460.) Brankovics György ezeken kivül még birta Szolnokot, Karcagot, (Theoczag?) és Becsét (Bácsmegye) sok faluval. E királyi adományozás fejében a deszpoták fegyveres segítségre voltak kötelezve.

A szultán nem jó szemmel nézte Brankovics György magyar barátságát és Galambóc elfoglalása után évi 50,000 arany adóval sujtotta; 1438-ban azt kövelelte tőle, hogy székvárát, Szendrőt (Smederevo) neki átengedje s miután ezt szépszerével nem kapta meg, óriási sereggel vonult ellene, — erre Brankovics Szendrőt átadta idősb fiának, Gergelynek és ifjabb fiával, Lázárral és kincseivel Magyarországba menekült. A török elfoglalta Szendrőt és 1440-ben ostromolta Belgrádot, de eredmény nélkül. A magyarok a törököt több nagy csatában megverték, mire ez 1444-ben békét kért, de a szegedi országgyülés csak fegyverszünetet kötött vele és pedig azon feltétel alatt, hogy mindazt, a mit Brankovicstól elfoglalt, neki visszaadja, — így visszakapta Brankovics Szerbiát »sed nomine et mandato regni Hungariae!« Ezután a Cilley atyafiság folytán Brankovics György Hunyady Jánossal hosszú viszályba keveredett, melynek részletezését Rácski itt mellőzi.

Brankovics György később is igénybe vette Magyarország segélyét és oltalmát, így 1451-ben is, midőn veje, II. Murat meghalt és a hatalmas II. Mohamed Szerbiára örökösödési jogcimen igényt támasztott, mert anyja, Mára, Brankovics György leánya volt, és öreganyja, Mileva, Lázár cár leánya, — Brankovics György a győzelmes Magyarország támogatásával e veszedelmet elhárította magáról és a törökkel 1454. april 18-án kötött fegyverszünet értelmében a szultánnak évi 30,000 arany adót fizetett, de Szerbiát továbbra is megtartotta. Ez a fegyverszünet nem tartott sokáig, mert a török 1456-ban nagy sereggel ostrom alá vette Belgrádot, de Hunyady János, Kapisztrán János és Vrban macsói bán 1546. aug. 11-én fényes győzelmet arattak a törökön. Ez után két hétre meghalt Hunyady János, okt. 23-án Kapisztrán János és dec. 24-én Brankovics György. Ezt követte Szerbia bukása. Brankovics György fia, Lázár, elüzte két megvakított bátyját Gergelyt és Istvánt, megmérgezte anyját, Irenét és magát kiáltatta ki Szerbia deszpotájává, — de gyalázattal szerzett trónján nem sokáig ült, mert 1458. jan. 20-án meghalt, — nem volt már akkor életben, midőn II. Mohamed elfoglalta Prizren és Szendrő várakat, melyeket a többi várak (Viseva, Zernov, Biela Stiena) eleste követett. A szultán Lázár özvegyének megengedte, hogy vagyonával szabadon távozhatott; Szerbia 1459-ben török tartománynyá lett!

E csapást a Brankovics családból túlélte Lázár utolsó szerb knez három leánya, Ilona, Jerina és Milica, az első felesége volt István utolsó boszniai királynak; továbbá Lázár knez fivérei Gergely fiával Vukkal, és István. Gergely mint

szerzetes German néven az Athos hegyi zárdában Makedoniában halt meg. Az életben maradt Brankovicsok Brankovics György magyarországi birtokain éltek, de ezek akkor már részben más kezekre kerültek. Brankovics György még 1444-ben Világost átengedte Hunyady Jánosnak (Katona XII. 268—271.), azután Brankovics György unokáját, Erzsébetet (Cilley Ulrik és Brankovics Katalin leányát) eljegyezvén Korvin Mátyással a Hunyady családnak kész volt hozomány fejében átengedni Szathmár, Bihar, Torontál, Zaránd és Krasso megyében levő birtokait, továbbá a Szerémségben Kupinovo, Mitrovica (Száva-Szent-Demeter), Szlankamen és Zimony birtokait (Katona XIII. 778—790.), de e házasságból semmi sem lett, azt azonban nem tudni biztosan vajjon mind e birtokok azontul is a Brankovicsok birtokában maradtak-e? azt azonban biztosan tudjuk, hogy Brankovics György még életében a békesség kedvéért némely birtokait kénytelen volt átengedni a Hunyadyaknak, így Becsét Torontálban (Török-Becse) és Somlyót Krassóban (Katona XIV. 154—156.). Ugylátszik, hogy a következő években magyarországi birtokaik nagy részét elvesztették, de a Szerémségben levőket nemcsak megtartották, hanem még szaporították is. Így Brankovics Vuk, Gergely fia Korvin Mátyástól Brkaszovo várát kapta Valko megyében.

Brankovics István feleségével, Angelinával, György és János (Jovan) fiaival a Szerémségben élt, rendszerint Kupinovon laktak, birták Karlóca, Krusedol, Madarik, Csortanovce, Grabovce, Kuvesdin, Pazuh, India, Lukovo, Dobrodi, Neradin, Petyuice, Bresztacsie, Szasince, Mikulje stb. birtokokat (Miklosich Monum. Serb. p. 541. 1496. máj. 4-ről való oklevél). István Kupinovon templomot épített; megbetegedvén, 1476. okt. 1-én megható levelet irt szerb nyelven a raguzai kormánynak, melyben kegyeibe ajánlja nejét, Angelinát és gyermekeit, Györgyöt, Jánost és Márát. István a következő évben meghalt. Fiai, György és János öröklött birtokukat megszaporították Berkaszovo várral, melyet Mátyás király Brankovics Vuknak 1485-ben bekövetkezett halála után 1486. ápr. 23-án neki 12,000 aranyért elzálogosított (Katona XVI. 752.) Angelina fiaival 1495. nov. 3-án Kupinovon kötelezte magát, hogy az Athos hegyen levő sz. Pál zárdának évenkint 50 aranyat fognak adni (Miklosich: Monum. Serb. 539.); György felépítette a krusedoli zárdát, melyet fivére, János 1496. május 4-én gazdag alapítványnyal látott el. (Miklosich u. o. 541. l.) György utóbb szerzetbe lépett és a Maxim nevet vette fel; az ősi birtok egészen Jánosra szállt, ki azt 1503. dec. 10-én bekövetkezett haláláig birta — ekkor Makszim,

a ki már most csak egyedül volt életben a Brankovics családból, egyideig maga kezelte a családi vagyont, de később etment Oláhországba, hol érsekké lett. Radul vajda halála után visszatért a Szerémségbe, elvonult a krusedoli zárdában, hol 1516. január 18-án meghalt (Glasnik XI. 125—129. Miklosich: Monum. Serb. 549.).

A Magyarországba költözött Brankovicsok közül vitézségével különösen kitünt Vuk, Gergely fia, kit a szerb népdalokban a nép »Zmaj« (Sárkány) melléknéven nevezett; különösen kitünt Mátyás király seregében 1476-ban Sabác (Zaszlon) vár elfoglalásánál, azután 1481-ben Rozgonyi László belgrádi kapitánynyal és a Jaksicsokkal megvervén a török sereget előre nyomultak Szerbiában egész Krusevácig (Katona XVI. 395—400.). Zmaj-Brankovics Vuk 1485-ben halt meg.

Az ide menekült Brankovicsok közül István György fia, János, György és Vuk megtartották a szerb deszpota cimét, és a nők közül is Angelina és Ilona »deszpotáné« cimmel éltek és folyton remélték, hogy valaha ismét a szerb trónra fognak kerülni, így János Kupinik várban (Kupinovo) 1499. julius 23-án az eszfigmeni zárdának oklevelében évi segélyt igér, azon esetben, »ha Istennek tetszeni fog, hogy ismét Szerbia ura legyen« (Miklosich: Monum. Serb. 543.). Azonban ezen remény nem teljesedett be, mert Jánossal kihalt a Brankovics család férfi ágon és mert a török Szerbiát erősen kezeiben tartotta. Brankovics János halála után, II. Ulászló a szerb deszpota cimet Beriszló Jánosnak adományozta (Katona XVIII. 425—435. lap), ki e cimet már 1505-ben használta.

Kupinikban már csak az özvegy Brankovics Ilona lakott. A török 1521-ben elfoglalta Belgrádot és átkelt a Száván, ekkor a szerb krónikás szerint Brankovics Ilona szomoruan elhagyta Kupiniket és a Dunántulra menekült, a várat a török 1521. szept. 9-én feldúlta. (Safarik, Památky jihosl. 83. lap.) Brankovics Ilonáról több népdal is megemlékezik.

A szerb deszpoták mint »barones regni« vettek részt Magyarország közéletében. Igy »Georgius regni Rasciae despotus« és fivére, Jovan, mint a többi magyar és horvát főurak külön oklevélen elismerték 1490-ben a Frigyes császár és II. Ulászló közt kötött örökösödési szerződést (Firnhaber: Beiträge zur Gesch. Ungarns 47. l.); Jovan deszpota a többi főurakkal aláirta az 1499-ben II. Ulászló és Albert lengyel király közt kötött szerződést (Katona XVIII. 180—181. l.); az 1505-iki hires országgyülés azon határozatát, hogy idegen nem lehet magyar király, aláirta »Joannes Berizlo regni Rasciae despotus« is. (Jura regni Croatiae I. 254—259. lap.)

A szerb deszpota saját zászlója alatt vezette a magyar táborban a törvény által megszabott banderiumát. Zsigmond 1430-iki regulamentuma (Kovachich: Supplem. ad vestigia Comitiorum) azt mondja »despotus cum quantis equitibus potest« és a regulamentum későbbi tolmácsa mondja, hogy a despota Zsigmond idejében 8000 lovast állított. II. Ulászló alatt az 1498-iki XXII-ik t.-c. elrendeli, hogy a deszpota 1000 lovast köveles állítani (despotus autem mille equites dare tenebitur. XXI-ik t.-c.), tehát épen annyit, mint a horvát bán és erdélyi vajda. E kötelezettségnek a deszpoták teljes mértékben megfeleltek és hősiességökkel kitüntek.

A deszpotának másokkal való perében maga a király itélkezett. György deszpotának Ujlaky Lőrinc macsói bán sok kárt tett, mi véres harcokra vezetett. Péter kalocsai érsek 1491-ben irásban kérte a deszpotát, hogy béküljön ki, és ha ez nem sikerül, forduljon panaszával a királyhoz, mert ezenkivül az országban senki önmagát uralkodóvá nem teheti (Katona XVII. 196. l.). Midőn György megkérte az érseket, hogy parancsolja meg a sabáci tiszteknek, hogy őt segítsék, ez azt válaszolta, hogy nem teheti, mert közvetlenül a királynak vannak alárendelve (Katona u. o. 199—201. l.).

Birtokaikon a deszpoták, mint a többi földesurak, a törvénynek voltak alárendelve, így az 1439-iki törvény XXV-iki t.-cikke megtiltja, hogy az urak váraikban és birtokaikon külföldi tiszteket alkalmazzanak, itt külön kiemeltetett »neque despotus Rasciae«, — így birtokaikon csak belföldiek voltak alkalmazva, egyet ismerünk is oklevelekből (Gesthi László, Mihály fia), ki Tokajban és Munkácson volt szolgálatukban (Fejér: Cod. dipl. X. 7. p. 450—451.). Váraik, mind a többi főuraké, az 1454-iki IX-ik t.-c. értelmében alá voltak vetve a conscriptiónak és a katonai kötelezettségnek. Szerémben terjedelmes birtokaik voltak s itt ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat élvezték, mint a megye többi földesurai, így résztvettek a megyei biráskodásban is (in sede judiciaria). Itt nagybirtokosok voltak a despotán kivül a kalocsai érsek (a péterváradi vár és apátság is az övé volt), a titeli nagyprépost és káptalan, az Ujlakyak és Báthory György. A despoták éltek is e jogukkal, így Péter kalocsai érsek Bácsból 1494-ben levélben köszöni meg Jován deszpotának, hogy egy szerémi perében támogatta »in sede iudiciaria« (Katona XVII. 678. l.). A deszpota köteles volt a kalocsai érseknek egyházi tizedet adni és midőn ezt elmulasztotta, II. Ulászló megbizta a temesi főispánt, hogy őt erre megfelelő módon kötelezze. Érdekes e tekintetben Péter érsek levele Jován despotához 1496-ban, ki mint görög-keleti szerb nem akart

katholikus püspöknek adózni: »nam quum Deus ipse regnum hoc (Hungariae) christianum (sc. catholicum) et non schizmaticum constituerit, in regno christiano subjectum populum christiana lege, christiano ritu vivere oportet«. (Katona XVIII. 8. lap.)

Ezekből kiderül, hogy a szerb deszpoták Magyarországban és Horvátországban egyformák voltak a többi főurakhoz és semmiféle különleges kiváltságaik nem voltak. A Brankovics család Szerémbe való költözése itt csak egy változást idézett elő, hogy sok szerb költözött be a Szerémségbe és Magyarországba, első sorban a deszpoták birtokaira, és pedig Magyarországba jóval több mint a Szerémségbe. Zsigmond idejében sokan költöztek a Csepel szigetre, hol a sz. Ábrahám vagy Keve (Kis-Keve, Kis-Kovin) helységet jelelték ki nekik, melyet ezentul Ráckeve néven neveztek el a magyarok. E helyet 1456-ban Brankovics Lázár, György fia kapta (Safarik: Srpski Ljetopis, 74. l.), — innét a szerbek kiterjeszkedtek Tököly, Sz.-Márton és Csepel helységekbe. Az 1426-iki egyesség után, midőn a török elől maga Brankovics György is Magyarországba menekült, folytonfogva menekültek ide a szerbek, e beköltözés különösen nagy arányokat öltött 1455 után, midőn a török Szendrőt és a fontos Novobrdót elfoglalta. Ezek a beköltözők Brankovics György aradmegyei birtokain telepedtek le, hol Hunyadi János emlékére Janopolt (Boros-Jenő) alapították. A kik Szerbia elfoglalása után (1459.) jöttek be, azok a Szerémségben telepedtek le és pedig Zmáj-Brankovics Vuk Szlankamen és Berkaszovo birtokain és István deszpota Kupinovo birtokán. Mátyás király a török által elpusztított vidékekre rendszeresen szerbeket telepített, kiket a török földekről behivogatott, sőt midőn török területen hadakozott, a fogságba hurcolt szerbeket is letelepítette. Ez kiderül Mátyás király leveléből az aragoniai bibornokhoz: »provincias inhabitatoribus destitutas, cum nos omnibus viribus reformare atque per adductionem hominum de terris hostilibus populosas efficere volumus« (Epistolae Mathiae Corvini. Cassoviae, 1743. pag. 28.).

A beköltözött szerbeket az egykoru oklevelek rendszerint »rasciani«, ritkábban »Serviani« vagy »schizmatici« néven nevezik. A »rasciani«, rác, elnevezés onnét jő, hogy a menekülők legnagyobb részt a régi Raskából (Rascia, Raska, Raska zemlja) jöttek, mely legelőször került török iga alá. Raska volt a későbbi Szerbia bölcsője; a vidék elnevezését Rasz (ma Novi Pazar) vártól és Raszina folyócskától vette. A »rác« elnevezést általánosították az összes szerb menekültekre. Midőn a magyar sereg 1481-ben Krusevácig előre-

nyomult Szerbiában és ott 12 napig táborozott, nagyon sok család csatlakozott hozzájuk Rasciából.

A szerb menekültek Magyarországban semmi különös kiváltságot nem élveztek, az országos törvényeknek úgy voltak alávetve, mint a többi lakosság. Noha görög keleti vallásuak voltak, a katholikus papságnak egyházi tizedet kellett fizetniök, ettől egy időre külön törvénynyel (1481. évi IV. t.-c.) Mátyás király mentette fel politikai okból, hogy minél többen közülök beköltözzenek (»Ut talium transfugarum exemplo etiam alii ditioni Turcarum subjecti ad veniendum tanto promtiores efficiantur, quanto tales, qui iam venerunt tanta praerogativa conspexerint esse donatos«). Ez a kiváltság nem tetszett a katholikus papságnak, azért 1495: XLV-ik t.-c. külön kimondotta ezt a mentességet a jövőre nézve is. Hogy a szerb jövevények helyzete minél jobb legyen és minél többen ide költözzenek, politikai okból más kedvezményekben is részesültek, így Ráckeve Zzigmondtól vámmentes kereskedelmi szabadságot kapott; Mátyás király a szigeten szabad erdő használatot adott nekik; II. Ulászló a janopoli (Boros-Jenő) szerbeknek külön privilegiumot adott.

A szerb menekültek jó része kath. földesurak birtokain telepedett le, teljes vallásszabadságot élveztek (»iuxta eorum ritum viventes«), de azon időben külön szerb püspökség nem volt sem Magyarországban, sem Horvátországban. A szerémi katholikus püspökséget a XII-ik században felujították és ismerjük püspökeik névsorát egészen a mohácsi vészig. A Szerémségben már a XIII-ik században voltak görög keleti szerbek; IX. Gergely 1229-ben ezt irja róluk a kalocsai érseknek: »Ut slavi et Graeci, qui inhabitant terram illam (citeriorem Sirmiam) in divinis officiis et ecclesiasticis sacramentis ad latinorum ritum et obedientiam Romanae ecclesiae, si potest fieri, convertantur« (Theiner: Monum. Slav. merid. I. 89.). Jakab szerémi püspök 1437. márc. 13-án Bánostorból IV. Jenő pápához intézett leveléből, valamint László pozsegai comesnek 1437. szept. irott leveléből (Katona XII. 771. Fejér Cod. dipl. X. 7. pag. 907.) kiderül, hogy akkor a Szerémségben katholikusok, görög keleti szerbek, boszniai patarenusok és husziták laktak. A görög-keleti szerbek voltak a legszámosabbak; a husziták az üldözések miatt éjjel jöttek össze (noctis in crepusculo), hogy két szin alatt áldozzanak. A boszniai pataren bogomileket Jakobus de Marchia boszniai vikarius megtérítette, de a szerbeket nem, mert azon helyekről, hol nyomták a térítők, elköltöztek olyan helyekre, hol a Brankovicsok templomokat és zárdákat emeltek nekik, így Kupinovóba, Krusedol vidékére stb. Krusedolban élt haláláig Bran-

kovics Maxim oláh érsek, — de ezen korban valamely görög keleti püspökségről a Szerémségben komolyan nem lehet szó.

Szerbia bukása után Belgrád, Mácsva, Sabác, Szrém oly fontos védelmi pontok voltak a török ellen, hogy külön bánok és kapitányokra bizták, kikre nézve az 1471 : VI-ik t.-c. és 1492 : VIII-ik t.-c. úgy intézkedett, hogy ezek csak magyarok lehetnek (»non aliis praeterquam Ungaris pro officialatu«), ezeket az 1507-ik évi V-ik t.-c. értelmében a királyi tanács hozta javaslatba. Minthogy a török veszély mindinkább nőtt, az 1518-iki XXI-ik t.-c. elrendelte, hogy e fontos pontokon mindig két bán vagy két kapitány legyen, kiknek egyike mindig az illető várban legyen, különben felségsértőnek és hazaárulónak fog tekintetni. Macsói bánok és belgrádi kapitányok voltak: Frangepán Miklós (1431.), Tallóczy Máté (1434.), Gara László (1436., 1438.), Ujlaky Miklós (1457., 1463., 1465., 1466., 1468.), Ujlaky Lőrinc (1491.), Kanizsay György és More György (1505.), Kanizsay György és Török Imre (1507., 1508.), Kende Miklós sabáci kapitány (1505.). A kapitányok mellett voltak provizorok, kik a várakat élelemmel és hadi szerekkel ellátták (1518: XXI-ik t.-c.). Belgrádban volt a fő harmincad hivatal, ennek fiókjai voltak Szabács, Barity, Rácsa, Kupinovo stb. (1498: XXXIV-ik t.-c.)

E fontos várak és területek megvédésére sok vér folyt. Belgrád 1521. aug. 29-én került török kézre, ezt követte Szabács, majd a szerémi várak: Kupinik, Barity, Szlankamen, Mitrovica, Karlóca, Ilok. A Brankovicsok István fiának, Jovánnak halálával (1503.) megszüntek deszpoták lenni, mert fiágon kihaltak, e cimet Beriszló János kapta. Ilona, az utolsó a Brankovics családból, Kupinik eleste után Magyarországba menekült. A Szerémség, Vukovár, Pozsega és Verőce megye török szandzsákká lett, az első basa, Jahja-Oghliu, Pozsegán székelt, mely a szandzsákok főhelye lett (1538.).

56. *Márkovics Péter: Marco Polo ősei dalmáciaiak voltak.* Knjizsevnik II. 547—566. l. (Marco Polo, starinom dalmatinac.)

57. *Jágics V.: Ismertetés Ljubics Simon »A délszláv irodalom tükre«* cimü művéről. Knjizsevnik II. 566—572. l. (Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske.)

58. *Jágics V. Ismertetés Dosen Vid »A hétfejü sárkány«* cimü művéről. Knjizsevnik II. 572—574. l. (Aždaja Sedmoglava.)

59. *Jágics V.: Ismertetés a Matica dalmatinska »Népdal gyüjtemény«* cimü kiadványáról. Knjizsevnik II. 574—575. lap. (Narodne pjesme, izdala Matica dalmatinska. 1865.)

60. *Petracsics Ferenc: Ismertetés Marnavics-Tomko Iván költeményéről »Manda Budrišička«* Brcsics Antal jegyzeteivel. Knjizsevnik II. 577—578. l.

61. *Rácski Ferenc: Ismertetés a szerb tudóstársaság Glasnik cimü folyóiratáról.* Knjizsevnik II. 578—580. l.

62. *Rácski Ferenc: Ismertetés Ljubics Simon »Velencei uralom Fiumében«* cimü művéről. Knjizsevnik II. 580—581. l. (Vladanje mletačko u Rieci).

63. *Bogisics Boldizsár (Valtazar): A szloven népies jogszokások gyüjtésének fontossága.* Knjizsevnik III. 1866. 1—47., 161—239., 408—445. lap. (O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena.)

64. *Jágics V.: A régiségek és azok fontossága tekintettel azokra, melyek a zágrábi nemzeti muzeumban vannak.* Knjizsevnik III. 48—74. l. (Starine i njihovo znamenovanje s obzirom na ono, što je a zagrebačkom narodnom muzeju.)

65. *Jirecsek Hermenegild: Pannónia a IX-ik században.* Knjizsevnik III. 87—106. l. (Pannonija u IX. stoljeću.)

Pannónia a római korban három részből állott: Felső-Pannónia, a mai bécsi erdő hegyei (Kumeo-berg), a Duna és Rába között a Fertővel, fővárosa Carnutum; Alsó-Pannónia, a Duna, Dráva és Stájer hegyek (mons Caetius) között a Balaton tavával, fővárosa Acincum (a mai Buda), végre a Pannónia-Valeria a Duna, Dráva és Száva között. Pannónia neve túlélte a népvándorlás zürzavarait és a IX. században is Felső- és Alsó-Pannónia ugyanazon értelemben használtatott, mint a római korban, — csak Valeria nem tartozott többé Pannóniához.

A longobardok Itáliába való elköltözése után 569-ben Pannónia az avarok birtokában maradt 796-ig, midőn két ütközetben megveretvén, Nagy Károly hatalma alá kerültek. Erich friauli őrgróf Wonomyr szláv vezért küldte az avarok fő hringje ellen a Duna és Tisza közt, melyet ez elfoglalt (Ann. Laur. Conv. Herichus dux Forojuliensis, missis hominibus cum Wonomyro Sclavo in Pannonias hringum gentis Avarorum spoliavit). Nagy Károly ekkor fiát, Pipint küldte az avarok ellen bajor és olasz seregekkel (Einhard a. 796.) és ez »hunos exterminavit« (Anon. de Conv.). Pipin e győzelmes hadjárat után Pannónia kormányzását Geroldra, a bajor hercegség kormányzójára bizta és Felső-Pannóniát egyházi szempontból a passaui püspöknek, az Alsót pedig a szalcburgi püspöknek rendelte alája. (Anon. de Conv.) Ekkor Pannónia lakossága túlnyomólag szlovén volt, keverve a gepidák és avarok maradványaival, a szlovének száma Alsó-Pannóniában oly nagy volt, hogy a frankok ezt »Sclavinia« néven

kezdték nevezni, e név alatt a régi Karantániát is értvén (partes Quarantanas atque inferioris Pannoniae, Sclaviniam. Anon.). Ezen szlovének és a maradék avarok közt csakhamar az egyes vidékek birtoka miatt harcok keletkeztek, úgyhogy az avar kapchan 805-ben Nagy Károlyhoz ment azon kéréssel, hogy adjon az avaroknak uj otthont Felső-Pannóniában Carnuntum és Sabaria közt; Nagy Károly ezt megengedte, de a kapchan meghalt és a viszály tovább folyt, mire Nagy Károly 811-ben egy hadsereget küldött Alsó-Pannóniába a rend helyreállítására.

II. Miféle szlávok voltak ezek? A frankok őket »sclavi«, a vidéket »Sclavinia« és »Slougenzin-marcha« néven nevezték, irásuk mint sclavinae litterae (slovenskije knjigy) szerepel, miből azt következtetjük, hogy szlávok voltak és pedig azon törzsből, mely Erdélyben és a thrák félszigeten lakott, — ezt az erdélyi és pannóniai szláv helynevek és földrajzi elnevezések azonosságából következtetjük. Itt nem a »Pleso« névre, a hogyan a Balatont már a római korban nevezték (Peiso lacus, Pelso Pelissa, Pelissa-seo), sem a Szálá, Mura, Dráva, Száva nevekre fektetjük a sulyt, melyek e néven már a római korban voltak ismertek, hanem Pest, Bakony és több más helyrajzi névre.

Pešć (Pesty) az ó-szláv (bolgár) nyelvben pestyera (pešćera), a horvát és szerb nyelvben pety (peć), a csehben »pec« sziklában kivájt üreget jelent (petyina = pećina). Az »Ofen« szó, Buda német neve, szószerinti fordítása a pety (peć) szónak és kezdetben »Pešć« (Pesty) a Duna jobboldalán levő telepnek volt a neve, a hol a hegyoldalban sok ilyen barlang (brlog, brnlog) van, különösen Promontornál, és a Pest név azután átszármazott a Duna baloldalán levő telepre, mely azt meg is tartotta. Erdélyben Barlangfalva helységnek szláv neve ma is »Pestera«.

A Bakonyerdő, Bukonj-šumla (B. Mariae Virginis de Bocconio vel Buctati, alias Bakon-Sumla). Ez a »Sumla«, a horvát-szerb »šuma« (suma). Sumla vár van a Balkánon és megvan Somlyó, Kis-Somlyó, Somlyó-Vásárhely helynevekben közel a bakonyi erdőhöz és megvan Erdélyben Alfalu-Somlyó, Csomafalvi-Somlyó (György-Szent-Miklós) helynevekben. A Bakony szónak régi alakja Bukon (Sug comes de Bukon. 1082-ben), majd meg Bokon (locus Beél in silva Bokon, a mai Bakony-Bél, B. Mariae Virginis de Bocconio). Bakony szó kétségtelenül a »buk«-fa nemtől származik, mely ez erdőben nagyban tenyész és melytől Bukovina is nevét vette. Itt a »Sumla« szó fontos, melynek hangzása és értelme egyaránt ó-szláv, épen úgy, mint a pešć szó is.

Kövesd Pécs mellett eredetileg Govosd, épen úgy, mint Brassó mellett a Gura-Govosd. Govosd vagy Gvozd erdőt jelent, így a Gura-Govosd (gora = hegy) erdős hegy. A Govosd gvozddá épen úgy alakult át, mint Kovászna Kvasznából és Zalatna Zlátnából (Aranyos). Tapolca a Balaton északi részén eredetileg Toplica, e névvel Erdélyben két helyütt is találkozunk. Berzence = brznica, gyorsan siető patak, Erdélyben Briznik. Dobroc Erdélyben, Dobrucsa a Duna torkolatánál. Ternava vize és Erdélyben Ternava, Ternavica (Kokel). Döbröntehegy és Erdélyben Debren, Debrek. Stregom, Ostrogom és Erdélyben Sztrigonica. A Balaton körül és Erdélyben is van több hely, melynek neve Cseh, Csehi, így: Somlyó-Csehi, Páncél-Cseh, Szilágy-Cseh, hol gondolni sem lehet cseh települőkre. Tzitun helység a XI-ik században Beszprim (Veszprém) mellett, neve megfelel a tesszáliai Zeitun város nevének, jelent pedig Cetint (fekete fenyővel benőtt hely), Cetin van Montenegróban is (Crna gora, crnogorica, fekete fenyővel benőtt hely), Ingo pannonszlovén fejedelem nevére emlékeztet a Brassó melletti Ingoványos; ennek közelében több szláv helynevet találunk: Predal = predjel, Zágon, Kovászna (Kvaszna), Patak (potok). A Balatonvidéken sok helynév képzője dákószlovén: Vara*sd*hegy, Sáro*sd*, Szepe*sd*, Köle*sd*, Bukö*sd*, Náda*sd* (Náda = remény, bolgárul: nedežde = nedezsde), Szombath (Szubola, szláv orrhanggal Szombota), Szent = szvet; Keszthely = Kosztel (templom), melyben az *o*, *e*-re változott, mint ezekben: Veda, Vedica = Voda, Vodica, Chezul, Hezil = Hocel.

Mindezeket figyelembe véve, alaposnak látszik a feltevés, hogy az avarok bukása után a VIII-ik század végével Pannóniában nagyszámban feltünő szlávok szorosabb értelemben vett szlovének.

A másik törzs a Dudleb, ezekről kétszer történik említés, egyszer 873-ban említi az Anonymus (in Dudleipin), másodszor 891-ben (in comitatu Dudleipa). Ily nevü törzs a szlávok közt, az oroszok és csehek között, és itt a Knezsaha folyó mellett lakott, e névnek megfelel a magyar Kanizsa, mely mellett van Kanizsa folyócska is, közelében van egy Kanizsa patak is, mely mellett Rácz-Kanizsa helység van. E dudlebok kerületében 891-ben volt egy Ruginesfeld nevü helység is.

Pribina nyitrai comes 840-ben Pannóniába költözött fiával, Kocellel (Pribina cum suis pertransivit fluvium Sava. Anonym.), velök jöttek: Unzata, Chotimir, Ljutomir, Szkrben, Szilic, Vlkán, Vitimir, Trebić, Prisznic, Szvemir, Csezska, Kresimir, Gojmir (Anon.), Vitimir és Unzata túlélte Pribinát, mert még 864—865-ben éltek. Kétségtelen, hogy ezek tótok vol-

tak és a nyitrai tót nyelvjárást beszélték. Midőn Pannónia Nagy Károly hatalma alá került, sok bajor, főkép pap, is letelepedett itt (ceperunt populi, sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram, unde illi expulsi sunt Hunni, et multiplicari. Anonym. Itt a hun név alatt az avarokról van szó). A Pannóniában maradt avarokról utoljára 821-ben történik említés, ez az Anonymus, a ki 871—873 közt irt, ekkor már úgy beszél róluk, mint a kik már Pannóniában többé nincsenek is, mig a gepidákról megjegyzi: »de Gepidis autem quidam adhuc ibi resident«.

III. Nagy Károly nagy sulyt fektetett Pannóniára, a régi Syrmiumot elnevezték frank vidéknek »Franco-Chorion«. Első gondja volt, hogy népét megnyerje a kereszténységnek s így bensőbben birodalmához kapcsolja. Arno szalcburgi érseket küldte térítőnek Pannóniába 798-ban és Devtericust pannon segédpüspökké (chorepiscopus) felszentelvén, elkisérte Gerold őrgróffal Pannóniába és a szlovén knézek jóakaratába ajánlotta; ennek egyházi joghatósága kiterjedt az egész Karantán és Pannon földre, egészen a Dráva torkolatáig (illi episcopo regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis usque dum Dravus fluit in amnem Danubii. Anon.). E segédpüspökök névsora: Devterik 798—822., Ottó 822—836., Ozvald 836—859. Pribina comes Luitpram érsektől Blatno (Balaton) nevü vára számára külön udvari papot kért és 850-ben kapott is Dominik személyében (commendans ei ecclesiam S. Dei Genitricis Mariae in castro Mosaburg. Anon.); e tisztben utódai 850—859 közt Schwarnagel, azután Alfridus, ez utóbbit Adalvin szalcburgi érsek archipresbyterrá tette »in Mosaburg«. Alfréd utóda a főpapságban Rihpaldus, ki Blatno várában székelt, egészen Method idejéig, ki 870-ben Pannónia püspöke lett. Ezzel felujult az ősrégi pannon püspökség, székhelye Blatno vár, Kocel székvára, e püspökség ekkor már nem volt a szalcburgi érseknek, hanem közvetlenül a római szentszéknek alárendelve. Ez teszi érthetővé Hadrián pápa levelét 869-ben Kocelhez: »Hi fratres Constantinus et Methodius, cognoscentes apostolicae sedi hereditarie obvenire vestras partes etc.« és Method szavait, melyekkel a német püspököket figyelmezteti, hogy az ő püspöksége sz. Péter öröksége és ha azt magukhoz akarják ragadni, vétkeznek a kánonok ellen.

A német püspökök hevesen harcoltak a pápákkal a pannon püspökség birtokáért, erre vonatkozik azon fontos irat 871—873-ból, melyet az anonymus »de conversione Bagoariorum«-nak nevez, melyet Szalcburgban irtak és VIII. János pápa levele Lajos német királyhoz és Pál akonitani legátus-

hoz. Végre Róma győzött és a pannon püspökség a római szentszékhez kapcsoltatott. Midőn Method 874-ben morva-pannon érsekké lett, Pannónia a morva püspökség részévé vált. Midőn a római szentszék a pannon püspökséget ujra felállitotta, arra hivatkozott, hogy ennek püspöke valaha sz. Andronikus volt, egyike Krisztus hetven tanítványainak (Pann. legenda); a görögök Andronikust apostolnak nevezték, ez az, kit sz. Pál emlit a rómaiakhoz irt levelében (XVI. 7.). Pseudo-Dorotheus is ezt az Andronikust mint Pannónia püspökét említi.

IV. Nagy Károly Pannóniát politikai szempontból is szervezte. Pannónia szlovénei megtartották knézeiket (comes), a legfőbb katonai és politikai kormány azonban a frank-bajor őrgrófok kezébe került. A szláv knézek neve a következő: Ingo, a ki 798-ban elsőnek vette fel a keresztséget és azt népe közt erősen terjesztette »Quorum ducum atque comitum unus, Ingo, multum carus erat populis et amabilis propter suam prudentiam. Cui tam obediens fuit omnis populus, ut si cuique vel carta sine litteris ab illo directa fuit, nullus ausus est suum neglegere praeceptum«. Anon. A IX-ik század elején a következő knézek nevét említik: »aliqui duces in illis partibus, quorum nomina sunt: Priwislauga, Cemicas, Ztoimar, Etgar«, 838—840-ben fordul elő legelőször Pribina neve.

Pannónia őrgrófjai voltak: Geroldus I. Nagy Károly ipja 796—799., a ki az avarok elleni harcban esett el; Goterammus, kit 802-ben a bajor Günzburgban egy civakodás alkalmával megöltek (in castello Guntionis); Werinharius, Warnarius, Werner 805-ben, ki Laureacumban székelt; Albericus, Gotafridus 823., Geroldus II. et Baldricus Forojuliensis 826., Geroldust még 834-ben is említik; Radbodus 835—856., ez alatt vicecomesek voltak Helmoinus, Albgaricus, Pabo; Carlmannus 856—863.; Gundacarus 863—869.; Wilhelmus et Engiscalcus 871.; Aribo comes 884.; Arnulfus Carlmanni filius 884.

Arnulf 884-ben összeveszett Szvatoplukkal, mert Arnulf befogadta Szvatopluk nyilt ellenségeit, Wilhelmus és Engiscalcus fiait és a bolgárokat is felbujtotta, hogy támadják meg 873-ban Morvaországot. Szvatopluk átkelt a Dunán, szörnyen elpusztította Felső-Pannóniát és Alsó-Pannónia egyrészét és Vastag Károly császár ezért még szemrehányást sem tett neki. Arnulf Vastag Károlyt a trónról leakarta taszitani és 885-ben kibékült Szvatoplukkal, hogy biztosabban támadhasson, a mit 887-ben tényleg meg is tett karantán-pannon-szlovén sereggel (cum manu valida Noricorum et

Sclavorum. Ann. Fuld.). Arnulf 890-ben Pannóniába jött és Szvatoplukkal Omuntesbergben találkozott, a békekötést 891-ben megujították, de már 892-ben Szvatopluk ellenséges magatartást tanusított, miért is Arnulf ellene hadat viselt. Ekkor Szvatopluk már Pannóniát is birta, mert Arnulf követei a Tisza mellett lakó bolgárokhoz már nem mehettek át Pannónián, hanem lekerültek a Szávához. Ezt megerősíti Const. Porphir. előadása, ki azt mondja, hogy Nagy-Morvaország a Szerémségtől kezdve terjeszkedett északra, de Balatonvidéke ekkor még nem volt Szvatopluké.

Szvatopluk halála után két évre Arnulf Blatno várát (Balaton) átadta Braszlav szlovén fejedelemnek, hogy megvédelmezze a magyarok ellen, kik már Pannónia határain kezdtek letelepedni, miben a morvák is segítették. Már 900-ban azt irják, hogy a magyarok támadásokat intéztek Morávia déli részeire, Karantániára, mi alatt csak Pannónia érthető. Constantin Porphyrog. 949-ben azt irja: »A föld, melyet a magyarok elfoglaltak, morva föld volt, melyekből az ott volt lakosokat kiüzték«.

V. Pannóniára vonatkozó regeszták és krónikakivonatok a IX-ik századból.

805. Kapkán, a hunok (avarok) fejedelme Nagy Károlyhoz ment s a szlávok támadásai miatt kérte, hogy engedje őt népével Sabaria és Carnuntum közt letelepedni. Ann. Einh.

811. Az avarok és szlávok közti viszály lecsendesítésére Nagy Károly hadsereget küldött Pannóniába; Aquaenél várták Kan-izauci avar fejedelem és Tudun és a Duna mentében lakó szláv vezérek. Ann. Einh.

820. Három frank hadsereg ment külön uton Liudevit ellen Pannóniába, melyek egyesülve, majdnem az egész vidéket tüzzel-vassal pusztították és minden komoly baj nélkül visszatértek. Ann. Einh.

821. Frankfurtban az összejövetelen (in conventu) a császár meghallgatta az összes keleti szlávoknak, azaz az Abodriták, Szorabok, Witezok, Beheimok, Marvanok, Praedenecentok és a Pannóniában lakó avaroknak követeit, kik hozzá ajándékokkal jöttek. Ann. Einh.

827. Eközben a bolgárok a Pannóniában lakó szlávokat, a Dráván küldött hajóhaddal megtámadták, tüzzel-vassal pusztították és elüzvén vezéreiket, föléjök bolgár rectorokat helyeztek. Ann. Fuldens.

829. Lajos király egyházi szempontból felosztja Pannóniát Adalramus szalcburgi érsek és Reginher pataviai püspök közt. Mon. Boic. XXXI. nr. 23.

834. Ratboldus átvette a keleti határok védelmét. Ez időben hozzá jött Privina, a kit Mojmar, a Duna felett levő morvák vezére elüzött. Ratbold bemutatta Privinát Hludovicusnak és megkereszteltették Treisma nevü helynek sz. Márton nevü templomában, ez a Treisma egy Traiskirhenhez (Juvaventis) tartozó kastély (curtis). Ennek a Privinának Adalramus érsek a Dunán tul levő országában Nitrava nevü helyen egy templomot felszentelt, a mely ma is a nyitrai püspöknek székesegyháza Nyitra várában. Anonym. de conv.

838. Ekkor Privina és Ratbod közt valami viszály támadt és Privina Chozil fiával bolgár területre menekült, innét pedig nemsokára Ratimar fedejelemhez. Hludovik király Ratboldot nagy sereggel küldte Ratimar ellen. Ratimar megfutott, Privina pedig övéivel átment a Száván, hol Szalaho comes befogadta és Privina kibékült Ratbolddal. Anonym. de conv.

848. Hludovicus király értesült arról, hogy Privina Istennek és neki hiven szolgál és azért neki előbbi egész birtokát visszaadta. Actum in Regansepurk. Anon. de conv. Itt Privina Szűz Mária tiszteletére templomot emelt, melyet 850-ben Luitpram szalcburgi érsek felszentelt. Anon. de conv.

850. Luitpram Privinának Dominik nevü papot adott, ki e templomban az istentiszteletet végezte. Anon. de conv. Az érsek innét visszatérvén, elkisérte Chezil (Kocel, Privina fia) és felszentelte Szandrat pap és Ermperth pap templomait.

852. Luitpram felszentelte Szalapingiben a templomot sz. Hruodbert tiszteletére, melyet Privina minden adományával együtt örök időkre haszonélvezetül a szalcburgi papoknak adott át. Anonym. de conv. Privina azután Luitpramtól kőműveseket, festőket és ácsokat kért, a kik a város alatt (azaz előtt) szép templomot épitettek, melyben Adrián mártir nyugszik. Anonym. de conv. — Privina azután a városban és a városon kivül több templomot épitett, melyeket Luitpram szentelt fel. Anon. de conv. — Dominik után Svarnagal, azután Altfrid, majd Rihpaldus voltak itt az arcipresbyterek, mig a görög Methodius ide nem érkezett. Anonym. de conv.

860. Lajos király a Bajorországban levő Altahensi zárdának megerősíti a Pribinától kapott összes donációkat: »Dedit Briuuinus fidelis dux noster cum consensu et licentia nostra ad monasterium S. Mauritii Mart. de sua proprietate in suo ducatu, quidquid habuit ad Salapingin infra terminos istos. In orientem ultra Salam fluviolum usque in Slougenzin marchan et Stresmaren et sic sursum per Salam (azaz Zala) usque ad Uuallungesbah et sic inde usque in Hrabagiskeit et in Chirihstetin.« (860. febr. 20. Mon. Boic. XI. 119.)

861. Privinát a morvák (maravani) megölték. Anonym. de conv. — Chezul (Kocel) a szláv comesek egyike S. Corbinianusnak némely javakat adományoz. (861. ápril. Ratispona. Meichelbeck Hist. Tris. I. 353.)

865. Adalvin szalcburgi érsek a karácsonyt Chezul (Kocel) várában töltötte, melyet ujabban Mosapurc néven neveznek, melyet örökölt elhunyt atyjától, Briwinától; Adalvin azután öt helyen öt templomot szentelt fel és a hatodikat Tizkere helyen. Anon. de conv. Utóbb ismét e vidékre jött bérmálás végett és hat helyen ismét templomokat szentelt. Anon. de conv.

867. Konstantin (sz. Ciril) Morvaországból jövet elérkezett Kocel Pannónia fejedelméhez, megtanította őket a szláv irásra, több tanítványt erre megtanított, innét elment Rasztiszlávhoz, hirdette az evangéliumot és egyiktől sem fogadott el sem aranyat, sem ezüstöt. Život sv Konst. XV.

869. Kocel követség által meghivja magához Methodot. Leg. Pann. VIII. — Kocel a ratisbonai sz. Emmeran templomnak adományoz birtokot az ő örökségéből »in villa nuncupante Reginivartesdorf et in Rosdorf«. Pez. An. Lib. trad. I. p. 233. — Kocel kéri Methodot, hogy Pannónia számára is szenteljen fel papokat. Leg. Pann. VIII. — Richpaldus arcipresbyter elhagyja Pannóniát és visszatért Szalcburgba, mert az összes szláv nép Methodushoz és a szláv liturgiához pártolt és nem akar latin miséről hallani. Anonym. de conv.

872. Method megvédi a szláv liturgia jogosságát. Leg. Pann. IX. — VIII. János pápa levele Lajos német királyhoz, hogy ne ellenezze a pannóniai püspökség felujítását, a mely ősidőktől fogva a római szentszék alá tartozott. Jaffé Reg. Pont. Rom. N. 2247. — VIII. János levele Pál akonitáni püspökhöz, a Németországba és Pannóniába küldött pápai követhez, hogy erősítse meg a pannon püspökséget a szalcburgi papsággal szemben. Jaffé Reg. Pont. Rom. 2248. Wattenbach Beiträge.

873. Method Pannóniában Kocel támogatásával a szentszék buzdítására püspöki jogokat gyakorol. — VIII. János Carlománt értesíti, hogy Methodnak joga van Pannóniában püspöki hatalmat gyakorolni. Jaffe u. o. 2258. — VIII. János levele Mutimir szlavon fejedelemhez, hogy csatlakozzék a pannon püspökséghez és rendelje magát alá Methodnak. Jaffé u. o. 2259.

874. Method a pannon és morva egyház érsekévé lett (Archiepiscopus Pannoniensis-Marabensis). — VIII. János pápa ir Cozilnek a házasságtörések ügyében. Jaffé Reg. Pont. Rom. 2592. Wattenbach Beiträge. — Dietmar szalcburgi érsek

Gozwin comes templomát Bettoweben felszenteli. Anon. St. Ruodb.

884. Arnulf Carloman király fia birja Pannóniát. Ann. Fuld. — Szvatopluk Morvaországból a Dunán át betör Pannóniába Arnulf ellenségeskedése miatt; Szvatopluk mindenfelül összegyüjti a szláv harcosokat, Pannóniát 12 napig pusztítja, az ütközet a Rába mellett volt. Pannónia de Hraba flumine ad orientem tota deleta est. Ann. Fuld. — A szláv vidékeken, Dudleipa megyében »in Ruginesfeld, sicut Chozil dux quondam inibi ad opus suum habere visus est, et veluti Reginger in eodem comitatu juxta aquam quae dicitur Knesaha (Kanizsa), in beneficium habebat. Hormayer. H. Luit. 88.

892. Arnulfus rex assumptis secum Francis, Baioariis, Alamannis mense Julio Maravam venit; ibi per quatuor hebdomadas cum tanta multitudine, Ungaris etiam ibidem ad se cum expeditione venientibus, omnem illam regionem incendio devastandam versabatur. — Missos etiam suos inde ad Bulgarios mense Septembri transmisit. Missi autem propter insidias Zuentibaldi (Szvatopluk) ducis terrestre iter non valebant habere, de regno Brazlavonis (inter Dravum et Slavum) per fluvium Odagra usque Gulpam, dein per fluenta Savae fluminis navigio in Bulgariam perducti. Ann. Fuld. (E hely több tekintetből fontos.)

894. Avari qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes multa miserabilia perpetravere. Ann. Fuld.

896. Stipantibus iisdem in partibus inter se conflictibus, — Arnulphus imper. Pannoniam cum urbe Paludarum (i. e. Moosburg, Blatno) tuendam Brazlavoni, duci suo, in id tempus commendavit. Ann. Fuld.

899. Gentes Pannoniae Italiam depopulantur. Ann. Fuld.
900. Ipsi Maravi multitudinem Ungarorum non modicam ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt et super nos christianos immiserunt atque ipsi supervenerunt, et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios ferina carcerum fame et siti perdiderunt, innumeros vero exilio deputaverunt et nobiles viros atque honestas mulieres in servitium redegerunt, ecclesias Dei incenderunt, et omnia aedificia deleverunt, ita ut in tota Pannonia, nostra maxima provincia, tantum una non appareat, ecclesia; prout episcopi a vobis (papa) destinati, si fateri velint, ennarrare possunt, quantos dies transierunt et totam terram desolatam viderunt. (Teotmar szalcburgi érsek panasza a pápánál a morvákra, a ki Morvaországba három püspököt

küldött, hogy a morva egyház számára egy érseket és három püspököt felszenteljenek.)

900. Ungari ex improviso cum manu valida ultra Anesin fluvium regnum Boiaricum hostiliter invaserunt. Ann. Fuld. — Plus quam mille ex eis exciduntur. Ann. Mell.

901. Ungari australem plagam regni illorum (i. e. Moravarum) Caruntanum devastando intraverunt. Ann. Fuld. — Ungari Carentaniam invadunt et in Sabbato commissa pugna occiduntur. Ann. Mell.

VI. Azon szláv személyek, kiknek nevét a IX-dik században Pannóniában említik, részben Pannónia szláv őslakóihoz, részben azon szlávokhoz (tótokhoz) tartoznak, kik Pribinával és Kocellel ide Nyitrából költöztek.

A szláv őslakókhoz tartoznak: Ingo szláv fejedelem 798-ban; Pribiszláv (Priwislauga) szláv fejedelem a IX-dik század elején; Zemitieh (Cemicas); Zsitimir vagy Sztojmir (Ztoimar, Ztoymar, Spoymar, Zicimar).

A Pribinával Nyitrából jött szlávokhoz tartoznak: Pribina (Priuina, Briuinus); csak a Pribina alak a helyes, mert Csehországban van egy Pribenice helység, mi feltételezi, hogy egy Pribina személynév is létezett; Kocelj (Anon. de conv. Hezilo, a latin oklevelekben Chezul, a szláv és görög emlékekben Kocelj, Kotzeles), csak a Kocel alak a helyes, mert Koceljevo van Szerbiában és Kocelovici Csehországban; Unzata szláv név, Stájerországban van Unz-markt és Unzdorf; Chotimir, Chotomir az Anon. de conv. Chotemir (Cheitmar karantán fejedelem is van), — Csehországban van Chotomirici helység. — Ljutomir (Liutemir), Csehországban is van egy Ljutomirici nevü város. Ez a Ljutomir alapította Stájerországban a Lutomjer (Luttenberg) telepet. — Szkrben (Skurben), Morvaországban van egy Szkrbenj falu, mely név a Szkrben személynévből ered. — Vlkan, Vlkonj (Wlkina, Wulkina), ilynevü helységek Vlkanov, Vlkonici vannak Csehországban, melyek személynevektől származnak. — Vitimir (Witemir). — Szvemir (Szvemin) hasonló összetételü a cseh Svebor, Sveslav, Sverad, Sveprav. — Csezska (Zeska); Csehországban van Csezskovici, Csizskovice. — Kresimir (Crisimir), ennek megfelel a horvát Kresimir és a cseh Kresomysl. — Gojmir (Goimer) neve ma is megvan Gömörmegye nevében. Trebiz, Siliz, Brisnuz rövidítések ezekből: Trebislav, Silislav, Prisnoslav. Rastiz e. h. Rastislav. 898-ban Ausztriában említtetik egy Priznolaw, vagyis Prisnosláv szláv fejedelem: »Priznolaw quidam sclavus dux«. Ann. Fuld.

VII. Pannónia helyrajzi nevei a IX-ik században. A Pleso (Balaton tó) név már 48-ban Kr. u. előfordul (Peiso, Pelso;

873-ban lacus Pelissa; a IX. század végével Pilesa-seo). Midőn Pribina ide menekült 840 körül, ott, a hol a Zala (Sala) a Balatonba ömlik, felépíttette Blatno várát, melytől azután a tó Balaton neve származott. A Balaton tó keletkezéséről több monda van a szlávoknál. — Szala folyó (fluvius qui dicitur Sala. 873.). Azon területet, mely a Zala folyó körül van, Pribina, Lajos német királytól előbb hűbérül (beneficium), utóbb tulajdonul (in proprium quod prius habuit in beneficium) kapta. Pribina a Zala torkolatánál építtette fel székvárát, Balatont, ott pedig, a hol a Zala nagy kanyarodást csinál, a mai Zalabérnál, keletkezett a Szalabeug helység (Szala-beug), úgy mint Ausztriában a Brzinica hajlásánál a Perszen-beug). — Wallungesbach, említik 858-ban, a mai Waliczka patak, mely a Zalába délfelül ömlik. — Mura, neve már Kr. u. 10-ben említtetik Muros alakban. — Trnava (875-ben mint Durnowe) a Muraközben. — Dráva, ősrégi elnevezés, Kr. u. 10-ben Drabos, a VIII—X-dik században Dravus. — Knezsaha, két ilynevü patak is van, az egyik Nagy-Kanizsa mellett, mely tőle vette nevét, foly és keletfelül ömlik a Murába, a másik Ráczkanizsa mellett délfelül ömlik a Murába. — Buszinica patak, mely a szlovén hegyekről délfelé foly és Ormosdnál a Drávába ömlik, e patak német neve ma is Pössnitz (azaz Businic). — Rába, a római korban 160-ban Kr. u. Arabo, 871-ben a németeknél Hraba vagy Raba. — Rápca, Rabica, a nagy Rába két mellékfolyója, ezek neve a 829-iki oklevelekben elferdítve Spraza. — Fischere, ma Feistritz, Bystra. Bystrica Stájerországban. — Ablanza, később Lavenza, a mai Lafnitz folyócska, mely Magyarországot Stájerországtól elválasztja és a Rábába foly. — Duna, Danubius ebbe foly Felső-Pannóniában a Fishaha, a mai Fischa, melynél 798-ban megkeresztelkedett az avar chagan, és Swarzaha, mely mellett 862-ben Carloman és német Lajos seregei megütköztek. Ez a Swarzaha valószinüleg a mai Lajta (Leitha, Litava), mert ennek egyik felső mellékfolyóját ma is Schwarzach néven nevezik; a fentemlített nagy ütközet nem lehetett a hegyekben, hanem a Schvarzaha, azaz a Lajta alsó sík területén.

Moosburg, Urbs Paludarum, Blatenvár, Blatno, Balatonvár. E várat (munimen, castrum, civitas) a Zala vizének torkolatánál erdős és mocsaras helyen (in quodam nemore et palude Salae) Pribina tót fejedelem építette, itt Sz. Mária tiszteletére templomot is épített, melyet 850. február 24-kén Luitpram szalcburgi érsek szentelt fel; utóbb itt még két templomot emelt, egyikben szent Adrián mártir nyugodott, a másik Ker. sz. János tiszteletére volt szentelve. Adalvin

érsek 865-ben itt töltötte a karácsonyt. Blatno várát 873-ban a németek »Mosaburg« (mocsarakban, sárban épült vár) néven nevezték, 896-ban az oklevelekben és krónikákban Urbs Paludarum. A szlovének »Blaten-grad« néven nevezték; Chrabar szerzetes Kocelt »knez blatenski«-nek nevezi. A Pleto tó, melybe e vár közelében a Zala ömlik, ettől a »Blaten grad«-tól Blatno jezero, Plattensee, Balaton nevet nyert; 873-ban még Pilisa-seo, Plesso-see néven fordul elő. Blatengrad (Mosaburg) helyén 1020-ban Zalavár (villa Salavar, forum) mezőváros épütl. Blatengrad szláv alak, a német Mosaburg névvel vegyesen fordul elő.

Salabeug (Salapiugin), helység a Zala kanyarulatánál (Zala-beug), e helység most is megvan; Pribina itt templomot épített, melyet 852-ben Luitpram szalcburgi érsek sz. Hrodbert (Rupert) nevére felszentelt, mai neve Zala-Szent-Grót Hrodberttől származott, melyet némelyek tévesen Sz.-Gotthárd megrövidítésének vélnek. — Dudlebi, Dudleipin, Comitatus Dudleipa 889. — Ušitin, Gross-Sontag, Velika-Nedjela Ormosd mellett, ez legalább valószinü a felsorolásból (foris civitatem Moosburg in Dudleipin, in Ussitin, stb.), tehát közel volt Zalavárhoz, sorban a második ott, a hol ma Velika-Nedjela áll. — Businica eredetileg patak (ma Poessnitz), később a mellette levő helységnek is neve. — Bettovia, a római Pettovium, a mai Pettau (Ptuj, Optuj). — Ecclesia Sandrati presbyteri. — Ecclesia Ermperhti presbyteri. — Lindolveschirichum = Lindolfskirchen, a mai Lintolsdorf. — Keisi, talán a mai Gelse. — Wiedheres-chirichun = Wiedherskirchen. — Isangrimes-chirichun = Isengrimskirchen. — Beatus-chirichun. — Ad quinque Basilicas, régi római telep. — Otachares-chirichun = Otakarskirchen. — Paldmutes-chirichun = Baltmundskirchen. Mind e templomok 859 előtt épültek, Luitpram szentelte fel, némely templom nem helységben, hanem szabadban, dombon épült, mi Stájerben ma is szokásos. — Ecclesia S. Stephani, Blatengrad közelében, mert Adalvin ebben töltötte 865-ben a karácsonyt és másnap reggel felszentelte a szent István templomot, tehát ez Blaten közelében volt.

Ortah (ad Ortahu), Adalvin 865-ben itt is templomot szentelt, e hely Kocelé volt, ez kétségkivül a mai Ortaháza. — Weride, Worth an der Lafnitz. — Spizzun. — Termperhe. — Fizkere. — Cella Unzatonis, talán a mai Zell Zala északi partján. — Stradach. — Quartinaha, juxta Bilisa-seo (a Balaton mellett), itt Adalvin 873-ban szentelt fel egy templomot sz. János ev. tiszteletére; e hely valószinüleg a mai Keszthely. — Muzzilines-chirchum. — Ablanza. — Reginiunartes-

dorf, Rosdorf, Ruginesfeld in comitatu Dudleipa, ezek is Kocel területén voltak, de közelebbről meg nem határozhatók.

Ciril és Method magukkal hozták sz. Kelemen pápa és vértanu ereklyéjét Bizáncból, a merre jártak, ennek tiszteletére templomok emelkedtek, úgy hogy e templomokból megállapíthatjuk talán utjokat is. Klimenta falu Jajcánál; Kelemen falu Varasd közelében; Kelemen templom Toplicán; Szent-Kuton Kelemen templom a német-ujvári kerületben Kőszeg és Körmönd közt; Bük, sz. Kelemen templommal a csepregi kerületben Győrmegyében; Mocsonok, sz. Kelemen templom, Nyitra vár közelében. A tihanyi apátságnak földbirtoka volt a Gamaz nevü helységben, itt is egy sz. Kelemen hely említtetik (Alia est villa, quae vocatur Gamaz, in qua habet ecclesia tihaniensis terram, quae duabus continetur viis, quarum una vocatur Ziget-zadu, altera Magna, quae simul ad S. Clementem terminantur. Fejér). Magna via = kétségkivül római ut Sziget és Dombovár közt, e mellett épült Nagy-Dorog, mely a szláv Velika-Draga = Nagy ut, Magna via fordítása, illetőleg a Draga (ut) átalakítása magyar formára. Esztergom és Buda közt van Kostelec (Kesztölc), melyben szintén van egy régi sz. Kelemen templom.

A XI-dik században Pannónia már a magyaroké volt, ezen időbeli okleveles helynevek közt is sok a szláv elnevezés: Polosnik = Pölöske, a veszprémi apácazárda görög oklevelében. — Knesa falu a Balaton mellett, a mai Kenese. — Tzitun, a mai Cseten. — Podrugu, a mai Padragh a Bakony mellett. — Zalese (Za-lesje) ugyanott. — Grintzari, Grincsari, Grncsari = fazekasok, figuli. — Szobor a Balaton mellett = Sbor, gyüléshely. — Keszthely = Kosztel. — Dusnak = Dušnik, pro anima dati, azaz kegyes alapitvány. Veszprém kezdetben (1082.) Bezprem, ez a szó a cseheknél is közönséges. Nem Kocel alapitotta Veszprémet s így ennek Kocel nevéből való származtatása (Hezilburg vagy Weisbrun) tévedés.

VIII. Konst. Porph. tanusága szerint, midőn a magyarok Pannóniát elfoglalták, ennek szláv lakosságát kiüzték s az a bolgárokhoz, horvátokhoz szétfutott, — de itt is maradtak belőlök, a mit a sok szláv személynév a XI-dik századbeli oklevelekben bizonyít: In praedio Chatar: Nezdik (Nezdigi, Nesdigz), Bratej (Brathei), Radek (Radec), Decsina (Decinna), Bojik és fia Braszlav (Boic cum Bratla filio), Boliszláv (Bolizlaus), Duga, Sudimir, Zsitomir (Sydemer), Boleszlav (Bolezlau, filius Choma), Vapusa (Vapussa). — In praedio Sala (Zala): Domamir (Donamer), Didek (Didec), Radoszta (Radasta), Budisa (Budissa), Pribiszláv (Pribizla), Zdata (Sduta), Mysla (Musla), Deda, Szobeszláv (Scabislaus), Sztojsa (Stoissa),

Decsimir (Decemer), Velen, Vyseszlav (Voiselau), Sziudibog (Sudibog), Guniata (Gunuata).

66. *Jágics V.: Ciril codex a XV—XVII-ik századból Kukuljevics könyvtárában.* Knjizsevnik III. 121—131. l. (Cirilski zbornik XVI—XVII. stoljeća u biblioteci Kukuljevićevoj.)

67. *Jágics V.: A délnyugati szlovének régi irása és nyelvemlékei a IX—XII-ik századból Sreznjevskitől.* Knjizsevnik, III. 131—139. lap. (Stari spomenici pisma i jezika jugozapadnih Slovjena od IX—XII. vieka od Sreznjevskoga.)

68. *Dánicsics Gy.: Sz. Száva szerkönyve Orahovica számára.* Knjizsevnik, III. 139—142. l. (Tipik svetoga Save za Orahovicu.)

69. *Jágics V.: Pypin »A szláv irodalmak története«.* Ismertetés. Knjizsevnik, III. 152—156. l. (Obzor istorii slavjanskih literatur.)

70. *Rácski F.: Kovácsevics Tamás »Bosznia és Hercegovina leirása«.* Ismertetés. Knjizsevnik, III. 156—157. l. (Opis Bosne i Hercegovine od Tome Kovačevića.)

71. *Jágics V.: Bartenstein J. Kr. »Jelentés a szétszórt illir nemzet mai állapotairól«.* Fordította Szándics Sándor. Ismertetés. Knjizsevnik, III. 157—160. l.

72. *Radetić Iván: Adatok a mi népdalainknak etikai részről való megismeréséhez.* Knjizsevnik, III. 242—264. l. (Prilozi k poznavanju naših narodnih pjesama.)

Értekező a kérdést példákkal megvilágítva, a következő fejezetekben tárgyalja: Mit mondanak népdalaink az Istenről, vallásról, büntetésről és jutalomról; hit és végzet; a bűnről és arról, mi ment meg a büntől; vitézi becsület; testvérbarátság és komaság; házi és családi élet, leány, feleség, asszony, szülők, gyermekek, testvérek; ellenség, átok és bosszu.

73. *Matkovics Péter: Erkölcsi statisztika Horvát-Szlavonországban.* Knjizsevnik, III. 264—280. l. (K statistici moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji.)

74. *Jágics V.: A nyelvészet és antropologia közötti viszony.* Knjizsevnik, III. 293—297. l. (Odnošaj medju lingvistikom i antropologijom.)

75. *Jágics V.: Az indo-európaiak eredetéről.* Knjizsevnik, III. 297—302. l. (O porieklu Indoevropejaca.)

76. *Danicsics György: Kratováci sz. György XVI-ik századbeli vértanu.* Knjizsevnik, III. 302—306. lap. (Sveti Gjuragj Kratovac, mučenik XVI. vijeka.)

77. *Jágics V.: Egy a XVI-ik században nyomatott és ujból előkerült horvát könyv.* Knjizsevnik, III. 306—309.

lap. (Španpana hrvatska knjiga XVI. vieka, kojoj se je iznova u trag ušlo.)

78. *Jágics V.: A horvát-szlavon gimnáziumok értesítőinek eddigi tudományos értekezései.* Knjizsevnik, III. k. 310—316. l. (Znanstvene radnje stb.)

79. *Ivekovics Ferenc: A horvát Zrinyiász viszonyítva a magyarhoz.* Knjizsevnik, III. 319—335. l. (Hrvatska Zrinijada prama magjarskoj.)

A Zrinyiek korában is volt már Horvátországban családi dualizmus, gyakori jelenség, hogy a család egyik tagja Magyarországhoz huz és magát »két haza fiának« (duarum patriarum filius) mondja, a másik meg Horvátországhoz, — ezen jelenség előfordul a két fivérnél is, Zrinyi Miklós és Péternél, hol az előbbi Magyarországhoz, az utóbbi Horvátországhoz huzott. A mint az előnyomuló törökök a Horvátország déli részén levő birtokokat elfoglalták, a Zrinyiek is mindinkább észak felé huzódtak és bensőbben csatlakoztak Magyarországhoz. Szigetvári Zrinyi Miklós, a hős, az akkor még Horvátországhoz tartozó Muraközt kapván, már magyar tárnokmester volt; unokája, Miklós (megh. 1614.), már Zalamegye főispánja és ennek unokaöccse, Miklós, a költő, Zala- és Somogymegye örökös főispánja, ki mint ilyen, hogy birtokai egyben legyenek, a Muraközt via facti Magyarországhoz csatolta, — ezt előkészítette apja, György (megh. 1626-ban) és öregapja, György (megh. 1594.), kik mint buzgó luteránusok, birtokaikon az uj vallást terjesztették a Muraközben is, mely Horvátországból ki volt tiltva, Magyarországban azonban szabadon terjeszkedhetett. Miklós, a költő apja, György, halála előtt négy évvel visszatért a katholikus egyházba, fiai közül Miklós, a költő, türelmes volt a protestánsokkal szemben, öccse, Péter azonban hajthatatlan katholikus volt. Érdekes a különbség, hogyan fogták fel a protestantizmust. Miklós (I. én. 7. vers) Magyarország bűnösségét abban látja, hogy »szép keresztyén hütöt lábok alá nyomták«, mi csak közvetve szól a protestánsok ellen, mig öccse e helyet így fordítja »az igaz római hitet nagyon megrontották!«

Zrinyi Miklós költeménye 1651-ben jelent meg Bécsben Kosmer Máté császári nyomdájában e cim alatt »Ádriai tengernek Sirenája: Gróf Zrini Miklós«. Másodszor Kazinczy adta ki Pesten 1817-ben. Költeménye 15 énekből áll, négyes egyrimü versszakokban van irva, a verssorok tizenkét szótagosak, a hatodik után nyugponttal, azaz hangsulyos metszettel, úgy, hogy a hatodik szótaggal a szó is végződik. Ez ellen gyakran vét, így az első versszak második sorában, a VII-ik ének 39-ik versszakának második és harmadik sorá-

ban; rimei is gyakran gyarlók, így a IX-ik ének 14-ik versszakáé. Zrinyi Péter nemcsak a Zrinyiászt fordította le magyarra, hanem Miklós egyéb költeményeit is, műve 1660-ban Velencében jelent meg Zamario Turino nyomdájából e cimen: »Adrianskoga mora Syrena: Grof Zrinski Petar«, magának az eposznak külön cime »Obsida Sigecka« (Szigetvár ostroma). Hogy Péter eposza nem eredeti, hanem Miklós művének magyar fordítása, azt Péter előszavában jelenti ki. Zrinyi Péter eposza is 15 énekből áll.

A bécsi császári levéltárban 10,122. sz. a. van egy kézirat »Obsidio Sigethana Carmen Heroicum Croaticum auctore et scriptore manuscriptum Comitis Petri a Zrinio olim Croatiae Bano.« Ezt a cimet más kéz irta, maga a költemény Zrinyi Miklósénak fordítása, de hiányos, mert nincs meg az első hat bevezető versszak és csak a VIII-ik ének 80-ik versszakáig terjed, tehát az egésznek épen fele. Ha ezt a kéziratban levő fordítást Zrinyi Péter sajtó utján kiadott fordításával egybevetjük, feltünik az, hogy a kéziratban levő fordítás majdnem szószerint adja vissza a magyar eredetit horvátul, mig a sajtó utján közrebocsátott attól sokban eltér, továbbá, hogy a kéziratos fordítás versszakaiban csak a végrim van, mig a másikban a végrimeken kivül középrimek is vannak. Kétségtelen, hogy a kéziratban levő fordítás a régibb és utóbb határozta el magát, hogy azt ujból átdolgozza, megtoldva uj versszakokkal, kihagyva egyet-mást az eredetiből, némely adatot helyreigazítva, többször az eredeti egy versszakát körülirással kettőre bővítve, majd meg kettőt egybefoglalva. Zrinyi Péter sokat küszködik a kettős rimmel a sorközepén és végén levőkkel, ezért némely versszaka alig érthető, vagy épen érthetetlen, a hol a magyar eredeti teljesen érthető; némely versszaka meg épen ellenkezőt mond mint a magyar. A kéziratos fordítás egyféle végrimével előnyösebb lett volna.

Az első, a mi Zrinyi Péter fordításában feltünő, az, hogy a szigetvári hősök horvát voltát nagyon előtérbe állítja ott, a hol a magyar eredeti ezt nem teszi, vagy épen magyar voltukat hangsulyozza. A IV. én. 35-ik versszakában Zrinyi a hőst »a horvátok védelmezőjének« (obrambom harvackom) nevezi, mig a magyar szöveg úgy szól »harcol a mi édes hazánkért«. A IV. én. a magyar szöveg így szól: »némely horvát dávorit nagy torkkal kezdé«, ezt a horvát fordítás a 43-ik versszakban általánosítja, hogy mindannyian horvátul harci dalt énekelnek. Az V-ik énekben a magyar szöveg azt mondja »hoz Bot Péter, Patacsics Péter és Papratovics Farkas száz legényt«, ezt a horvát fordítás az V. ének 61-ik vers-

szakában így adja »Bat Péter, Patacsics Péter és Papratovics Farkas hoz kiki száz horvátot«. Az V. én. magyar szövegében »hoz Horvát Radivoj százlegényt«, a horvát fordítás ezen ének 68-ik versszakában pedig »Radivoj hoz száz vlahot«. Az V-ik énekben a magyar szöveg Zrinyi állhatatosságát Késmárk hegyéhez hasonlítja, mig a horvát fordítás ezen ének 8-ik versszakában azt a horvát Velebit hegynek mozdíthatatlanságához hasonlítja. — A magyar szöveg az V-ik énekben a Rinja melletti Bobovác sikságról mondja, hogy az vértől ázott, a horvát fordítás ezen ének 26-ik versszakában ezt a Varasd melletti sikságról mondja. — Az V-ik ének magyar szövegének Deák Balázsát a horvát fordítás a 63-ik versszakban Muszijevicsnek nevezi. — A VI-ik énekben a magyar szöveg szerint a német »ellensége a magyar katonának«, mit a horvát fordítás a 34-ik versszakban úgy ad, hogy »a német a horvátnak annál nagyobb ellensége, minél hivebb ez hozzá«. — A IX-ik énekben a magyar szöveg szerint Juránics és Radivoj neve dicső lesz a magyar nemzet előtt, ezt a horvát fordítás a 103-ik versszakban úgy adja vissza, hogy »dicső lesz a horvát név a török előtt, mig kardot forgatnak«. — A IX-ik ének 3-ik versszakában a horvát fordítás szerint Deli Vid Zrinyit a horvátok védfalának mondja, mert veszélyben van a horvát haza, — ez a rész a magyar eredetiben egyáltalán nincs is. Stb.

Zrinyi Péter fordításában a magyar szöveget némely helyen kijavítja, vagy legalább kijavítani akarja. Igy a II-ik énekben a magyar szöveg szerint Szolimán sz. Iván hava 10-ik napján indult el Konstantinápolyból, a horvát fordítás a 31-ik versszakban ezt oda módosítja, hogy ez kilencedikén történt. — A II-ik énekben a magyar szövegben Isten megigéri Zrinyinek, hogy a szultán az ő kezétől fog meghalni, ezt a horvát fordítás a 87-ik versszakban oda módosítja, hogy »a szultán nem fogja látni Zrinyi elestét, mert előbb ő maga fog meghalni«. — Zrinyi Péter ehhez képest módosítja az eredetinek XV-ik énekében a 98—105-ik versszakot is. — A magyar szöveg VI-ik énekében Halul bég a kairói kapitány fia, a horvát fordítás szerint pedig a bagdadié. — A magyar szöveg VII-ik énekében van »Szanzák Benavir«, a horvát fordításban a 77-ik versszakban e helyett »Abaza sanzak« áll. — A magyar szöveg mindig Bot Pétert, a horvát Bat-ot említ; a magyar szövegben van »Badankovics Iván«, a horvátban »Badankovics Maté«, a magyarban »Szvilojevics Antal, Kliszurics Miklós«, mig a horvátban »Szvilojevics Gyula, Kliszurics Iván«; a magyarban Deli-Vid neje Borbála, a horvátban Julia; a XIII-ik énekben a magyar szöveg szerint

25,000 török esett el, a horvát szerint a 96-ik versszakban 40,000; a magyar szöveg a VIII-ik énekben 10,000 dervist említ, a horvát a 76-ik versszakban 6000-et; a magyar szerint Atapalik király csatlakozott a szultánhoz, a horvát szerint Atapalik király fia. Stb.

Zrinyi Péter horvát fordításában 84 olyan versszak van, mely a magyar eredetiben egyáltalán nincs és a mely Péter saját betoldása, ezek a betoldások teljesen felelsegesek, többnyire a fordító moralizálásait tartalmazzák. Azonban a horvát fordítást nemcsak e betoldások teszik hosszabbá a magyar eredetinél, hanem a körülirásszerü fordítási modor is, mely a magyar szöveg egy-egy versszakából kettőt csinál, de ez is fölösleges, mert a szöveg e bővítések által nem igen lesz világosabb, sőt gyakran a magyar szöveghez kell fordulnunk, hogy e bővítések igaz értelmét megtaláljuk. Hogy a bővítések mily nagy arányuak, megérthető abból, hogy a VI-ik ének a magyar szövegben 115 versszakból áll, mig a horvát fordításban 138-ból. A fordítás az eredetinek 34 versszakát kihagyja, de miért, az el nem gondolható, ez néha az összefüggést is megzavarja és a megértést is megnehezíti. Hogy a XIV-ik ének 5—13-ik versszakát kihagyta, az még érthető, mert ebben Miklós Péter öccsének vitézségét dicsőíti, s így ezeket a fordító szerénységből mellőzte. Az oknélkül való kihagyások különösen a költemény vége felé sürübbek.

A fordítás sok helyütt csak a magyar eredetivel egybevetve érthető, többször felületesen is olvasta a fordító a magyar szöveget, így az V-ik énekben a magyar szövet azt mondja, hogy »Szecsődy Máté száz erős legényt vezetett«, a fordító a legény szót lengyelnek olvasta (Matej vodi sto poljaka). A fordító a horvát szövegben magyar szókat is használ, mint: hadnagy, kapitány, patantija (pattantyu), harcovati, ország stb.; egypár németet is, mint: erbinstvo (Erbschaft), merkati (sich merkem). Általában véve Zrinyi Péter munkája elég gyarló úgy belső berendezésre, mint külalakjára nézve és nagyon elmaradott a magyar eredetivel szemben!

80. *Jágics V.: Az Adriai tenger szyrennája, vagyis Sziget ostroma, horvát epos a XVII-ik századból.* Knjizsevnik, III. 336—407. lap. (Adrianskoga mora Sirena, iliti Osida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka.)

Jágics ebben Zrinyi Péter fordítását horvát nyelvészeti szempontból igen részletesen tárgyalja, egyuttal a »Szigetvári veszedelem« cimü eposznak széptani méltatását adja, a mely a dolog természete szerint nem a fordításra, hanem a magyar eredetire vonatkozik. A fejtegetésnek nyelvészeti része igen értékes a szláv, illetőleg horvát nyelvészetre nézve;

a végén közli a horvát fordításban előforduló olasz, német, magyar és török szavakat. (Knjizsevnik, III. 405—407. lap.) A magyar szavak a következők: bantovati, bántani; batriv, batrivost, batriviti, bátor, bátorság, bátorítani; bereg, berek; buzdohan, buzogány; cifrast, cifra; čalarija, csalárdság; darda, dárda; fela, féle; gingav, gyenge; hahar, hóhér; hamalija, homály; harc, harcovati, harc, harcol; keča, kecse; kinč, kincs; mentovati, menteni; njustan, nyusztos; oprkanj, párkány; pajdaš, pajtás; paloš, pallos; patanlija, pattantyu; pelda, példa; šereg, sereg; šišak, sisak; tolvajstvo, tolvajság; tarna, tár, tarna hiža, tárház; orsag, ország.

81. *Lopasics Radoszláv: Cetin vár helyrajza és története.* Knjizsevnik, III. 477—495. l. (Cetin. Mjestopis i poviest grada.)

Cetin vár azon kevés ősrégi várak közé tartozik, melyek nem pusztultak el; a szluini és cetini Frangepánok birták; e várban tartották a horvátok azon országgyülést, melyben a Habsburgi Ferdinándot 1526-ban horvát királylyá választották. E fontos várért a magyar királyok és török szultánok századokon át versengtek, és a mely fél birtokában volt, az azon volt, hogy jó karban tartsa; 1790-ben végleg a magyar korona birtokába került. Cetin a volt szluini határőrezred területén fél órányira a volt török határtól van, valaha a vár mellett a hasonló nevü város állott, mely ma jelentéktelen kis falucska; a régi és igen nagy ferencrendi zárda, melyben a cetini provinciális lakott, teljesen elpusztult. A várat erős falak veszik körül, három kapuja van egy-egy vártorony alatt. A régi vár négy tornyos kis épület, melyet a törökök »Drengjula« (mély gyöngy) néven neveztek, falai igen vastagok és nagy terméskőből épültek, mi a mellett bizonyít, hogy e fellegvár ősrégi. A várfalon van egy török felirat, mely szerint a Drengjulát Mehmet basa épittette, és a vár külső körfalain egy, mely szerint azokat Ali boszniai basa 1739-ben épittette, — mindkét felirás helytelen, mert nevezettek legfeljebb javítottak rajtuk, mert úgy a vár, mint a várfalak ősrégiek.

A vár alatt észak felé van egy domb, melynek neve templomhely (crkvina), itt 1334 körül volt már egy plépániatemplom »Szent Imre Cetin alatt« és ettől valamivel távolabb a »Magyar hegyen« (Magjarsko brdo) is egy templom állott. A belső vár (Drengjula) négy bástyájának neve: Szenkovics, Bég, Ergár, Nebojsze. A vár régibb történetére rézve nincsenek adataink. Krajna régibb krónikása, Schönleben (Annales Carinthiae) szerint Nagy Károly a meghódított területen várakat épitett és így keletkeztek Cetin, Szluin, Drezsnik,

Pety, Kladusa, Krsztinje, Klokocs és más várak, — de erre nincs megbizható adatunk, ez csak találgatás, mert lehet, hogy ezek egynémelyike már a római korban keletkezett, vagy a horvát önnállóság idejében épült, mint a zsupa székhelye. Arra, hogy Cetin és Szluin valaha önnálló zsupánia volt, nincs adatunk; midőn a Frangepánok e várakat kapták és egyik águk a »cetini és szluini« előnevet vette fel, e várak a régi Zágráb megyéhez tartoztak, az ő koruk előtt azok a Gorica megyéhez tartoztak.

Ezt a Gorica megyét meg kell különböztetni, azon »Gora« megyétől, melynek területén II. András 1211-ben a topuszkói apátságot alapította és azt a »Podgora« megyét, melynek területen Jasztrebarsko állott, melyet IV. Béla 1257-ben említ (Jura Regni Croatiae I. 486. lap). A régi horvát zsupák Horvátországban és azok, melyeket Const. Porphyr. Dalmáciában említ, kis területeket foglaltak magukban és nagyon különböztek a nagy kiterjedésü magyar vármegyéktől (comitatus); a régi horvát nemzetségi örökös zsupániákból fejlődtek az örökös főispánságok, így a Subicsoké Brebirben, a Frangepánoké Modrusban, a Nelepicseké Cetinben a Gusicsoké Korbáviában, a cisztercitáké Gorában, a templariusoké Dubicában, a Blagajoké Goricában, — de később is lényeges különbség volt a horvát és magyar vármegyék közt, mit már Engel is kiemelt (Gesch. von Croat. Dalm. Slav. pag. 584. jegyzet).

Gorica megyét említi Imre király 1197-ben, midőn István goricai zsupánnak, a Blagaj grófok ősének, Vodicát adományozta, mely Gora, Dubica, Podgorje, Gorica és Krajna közt (partes Carinthiae) feküdt (Fejér: Cod. dipl. II. 304. és u. annak »Croatia et Slavonia disquisita« p. 44.). Felemlíti ezt IV. Béla is 1224-ben (Jura Regni Croat. I. 49.), valamint Boncelaus (Vojiszláv) nevü comese is a klokocsi nemeseknek (Vojkovics, Otmics, Maretics stb.) kiadott oklevelében, továbbá a peraniaknak (hospitibus de Perina) 1225-ben kiadott oklevelében is, hol mint comes Miroszláv de Gorica szerepel (Jura, I. 133.), végre Béla hercegnek a topuszkói apátság javára kiadott oklevelében is (Fejér: Croatia et Slavonia disquisita p. 45.).

A goricai főesperességről mondja Joannes de Guerche (Gorica) fődiákon 1334-ben irt művében, hogy az nevét a Kulpán tuli magas Gorica hegytől vette, melyen sz. Márton temploma állott (Kercselics: Hist. eccl. Zagr. pag. 27.), itt az iró kétségkivül a Martinstyák hegyet értette Velemerity mellett Szluinban, hol ma is egy ősrégi sz. Márton templom van. Ez az esperesség, Goricai János szerint, északon a Kulpáig, nyugaton és délen a Mrezsnicáig és Koránáig terjedt, de

jobbról Szluin és Furjan nem tartoztak hozzá, hanem a korbáviai püspökséghez; délfelé magába foglalta Cetint, Kladusát és Hreznót, kelet felé a Glina és Trepcsa patakig terjedt. E megye területén a főbb pontok: Krizsanics-torony, Szkrad, Barilovics, Mlaka a Mrezsnicánál, Blagaj, Budácski, Cetin, Klokocs, Kladusa, Hrezno, Perna, Sztenisnják és Potrovác a Péterhegyen (Petrova gora).

Gorica megyének sok nemes családja még a XVI-ik században is »Gorica« predikátumot használt, ezek az: Orsics, Barilovics, Dragasics, Zimics (Zinics), Trgkovics, Posilovics, Szidákovics, Herendics stb. családok. Klokocs, Izacsics, Budácski, Blagaj és Cetin várnak is megvoltak a maguk e vár nevét pradikátumul használó saját nemesi családai. Egy Dénes (Dionizius) nádor előtt 1228-ban kötött egyességben szerepel egy Péter Marcal fia de genere Theten (Cetin), ki Rubinnal, Job comes fiával de genere Voik (Vojkovics) perlekedett bizonyos földekért a Pakra (Puker) és Toplica (Tapolcha) vize mellett. (Fejér: Croatia et Slavonia disquisita. pag. 128.) Rubin felmutatta sz. István és Béla király okleveleit, hogy e földet valaha a Voik nemzetség birta és ott az erdőt kiirtotta. Noha a perlekedő ősrégi családok Cetin és Klokocs praedikátumát használták és ott székeltek, mégis innét messze eső földért pöröltek; hogy itt a Száva-Dráva közén levő földről volt szó, kiderül abból hogy az egyességi oklevél tanui egytől-egyig Dráva-Száva közi lakosok és hogy a pörben nem a horvát bán, hanem a nádor itélkezett, kinek joghatósága már akkor sem terjedt tul a Száván és Kulpán és Nagy Lajos 1359-ben ezt a többi Szlavóniára nézve egészen a Dráváig szigoruan eltiltotta, mert, a mint az illető oklevélben mondja, Szlavóniában csak a bán illetékes perbeli ügyben dönteni (Jura Dalm. Croat. I. 132. l.). Ezen nagyfontosságu oklevélről több másolat is van.

Cetin vár körül korán keletkezett a »Cetin civitas« is, melyben két plébánia templom és egy ferencrendi nagy zárda volt, ez oly tekintélyes volt, hogy a szerzet provincialis custosa itt székelt és joghatósága alá a következő zárdák tartoztak: Zrinj, Otok, Hrasztovica, Bistye, Zeng, Krupa, Sztenisnják, Obrovác (Osztrozsác?), Bielosztiena, Sziszek, melyeket mind a törökök elpusztították. A cetini zárdában gyakran tartottak rendtartományi gyüléseket, így 1514., 1520., 1529., 1538., 1541., 1544-ben, ez is jele annak, hogy ez egyike volt a legjelentékenyebb horvátországi ferencrendi zárdáknak.

A magyar királyoknak régi időben sok nagybirtoka volt Horvát-Dalmát-Szlavonországokban is, Cetin is sokáig

királyi birtok volt, mignem Zsigmond 1387-ben külön adománylevéllel Frangepán János zeng-modrusi comesnek hű szolgálatai jutalmául nem adományozta. Zsigmondnak sok pénz kellett, a Frangepánok kölcsönöztek neki. Frangepán János Palizsnay János unokaöccsét, Horváti Jánost Pocsiteljben Likában ostrom alá vette és csak azon feltétel alatt engedett neki szabad elvonulást, ha Novigrádból Mária királynét szabadon bocsátják, mi 1387-ben meg is történt. Mária királyné velencei hajón Zengbe ment, innét Zágrábba utazott, hova eléje jött Zsigmond király, — Máriát Frangepán János kisérte utjában, azután a király seregéhez csapataival csatlakozva segítette Palizsnay pártjától visszafoglalni Medvevárát Zágráb mellett. Ezen szolgálaiért kapta Cetint, Szluint, Klokocsot; fiának Miklósnak 17,000 aranyért Zsigmond elzálogosította Ozálj királyi várat 1406-ban és ujból megerősítette a Cetinre vonatkozó donacióját (Maretics: Croatia, 1840. p. 155.)

Zsigmond nagyon azon volt, hogy nápolyi László pártjától elvonja a hatalmasabb horvát-dalmát családokat. Nápolyi László Zsigmondot trónbitorlónak jelentette ki, és 1406. szept. 15-én ő is adott Frangepán Miklósnak donációt Cetinre és Szluinra, és elvette a Gusicsoktól (korbáviai grófok), kiket lázadóknak nevez, Aresztulin várát (Osztrovica?), és azt Szandal boszniai nagyhercegnek adományozta (Arkiv VII. p. 60.), ki azonban annak birtokába soha sem jutott. Maretics szerint (báró Maretics ezredes, kokocsi nemes családi levéltárából: Croatia, 1840.) a Frangepánok Cetint elzálogosították előbb a Cilley grófoknak, 1429-ben pedig 10,000 aranyért Okityi Benvenut Tamás és László fivéreknek (a zálogirat megvan a zengi püspöki levéltárban. Szladovics E.: A zeng-modrusi püspökség története »Poviest bisk. Sen. Mondr.«), de ezek nem sokáig birták Cetint, mert Tallócy Máté bán egy oklevele szerint a király ellenségei erővel elvették tőlük és ennek kárpótlására Tallócy bán felmentette őket, mint a király és bán érdemes hiveit, Osztrozsin várára nézve azon szolgáltatásoktól, melyeket az auraneai perjelségnek tartoztak; ez időben Tallócy Máté volt a perjelség javainak igazgatója.

Frangepán Erzsébet Cilley Frigyes neje volt és minthogy Zsigmond rosszul bánt nejével, Cilley Borbálával, azért a Frangepánok is neheztelték Zsigmondra s utóbb Albert királyra is, mert Cilley Ulrikot megfosztotta 1438-ban a csehországi helytartóságtól. A Frangepánok már ezelőtt is többször elpártoltak Zsigmondtól és nápolyi Lászlóval tartottak, ki 1403-ban megerősítette nekik azon vételi szerződést, melyet Ozaljvárra nézve Zsigmonddal kötöttek; ezen iratban László Zsigmondot a magyar trón törvénytelen bitorlójának, Fran-

gepán Miklóst pedig hű rokonának és kedves tanácsosának mondja (Arkiv VII. 46. l.).

Ezen időtől fogva a Frangepánok állandólag mint Szluin és Cetin urai szerepelnek. Frangepán Miklós bánnak (megh. 1432.), a hires hősnek kilenc fia volt, és ezek által a család több ágra elágazott. Dujmo és utódai 1440 óta mint szluini és cetini, István és utódai mint ozáljvári, Bertalan és utódai, mint terzácski Frangepánok szerepelnek. Ez a Terzácsvár a Korána mellett Ogulinban volt és nem tévesztendő össze a Fiume melletti Tersattóval. Ezt Valvazor is bizonyítja, ki az utolsó terzácski Frangepánokkal (György, Gáspár és Ferenc Kristóf) együtt katonáskodott és prédikátumukra vonatkozólag így szól: »Tersatz oder Terzas so auf der Seiten von Carona (Korana), drei Stunden von Slun gelegen ist der gr. v. Frangepán Eigensitz, von welchem si sich auch geschrieben, gewesen«. (Ehre des Herz. Krain XII. p. 35.) A Frangepánok sem irták magukat »de Tersatto«, hanem mindig »comites de Tersac, knéz Tersacki, Tersachki.«

A család összes ágai közt leggazdagabb volt az ozáljvári ág, ez 1544-ben Frangepán István idejében a következő várakat birta: Novigrád, a tenger mellett, Grobnik, Tersattó, Buccari, Dubovác, Novigrád a Dobra mellett, Zvecsáj, Szkrad, Lipa Zágráb megyében; Modrus, Vitunj, Ogulin, Kljucs, Tovunska-pety, Lukovdol, Pláski, Janjács, Jeszenica Tinin megyében (in comitatu Thiniensi), továbbá Brod a Kulpa mellett, Moravica, Podsztenje, Ozivnica, Gerovo, Greda és Mlaka a Mrezsonica mellett, (Arkiv III. 118. l.; az az oklevél, melylyel ezen birtokba 1581-ben Zrinyi Miklós és György bevezettettek, megvan a zágrábi káptalani levéltárban). — A szluini ág birtokai: Szluin, Cetin, Kremen, a két Kladusa, Krsztinja, Letovánics, egyideig Sztenisnják is és Ferenc az utolsó szluini Frangepán alatt, még Gora és Szkrad is. (A zágr. kápt. levéltárban megvan az 1554-diki birtokba bevezető oklevél és Terzácsi Frangepán Miklós és Gáspár tiltakozása 1572-ből Miksa király előtt, hogy Szluin, Cetin, Kremen, Klaudusa, Krsztina és Letovánics várak másra át nem ruházhatók, mert azokra nekik van joguk.) — A terzácsi ág Miklós alatt (1560.) birta Boszilyevót, Drezsniket, Trzácsot, Furiánot és egy ideig Szamobort és Krapinát is. (Ez utóbbiakra nézve az oklevél a zágr. kápt. levéltárban 1559-ből. Prot. I. p. 2.)

A szluini és cetini grófok, noha főhelyük Szluin vár volt, mégis többnyire a szép fekvésü Cetinben laktak, legtöbb oklevelök itt kelt, sokat szenvedtek a töröktől, mert közvetlen szomszédaik voltak, Az udinei csatasikon, hol 10,000 horvát elesett 1493-ban, hősi halált halt cetini János gróf is;

szluini és cetini Frangepán György egész életét a török elleni harcokban töltötte, így Ferenc bán is, ez ág utolsója. A török lassanként egész Dalmáciát elfoglalta, az egy Klisvár kivételével, Horvátországból is a mohácsi vész után az egész déli rész török járom alá került, ettől megvédelmezte magát a mai polgári Horvátország egész Verőcéig és Pozsegáig egyfelől, másfelől pedig egy rész az Unán tul egészen a tengerig.

A mohácsi vész után 1526. december végén a horvát rendek összegyültek Cetin várban és 1527. január elsején horvát-szlavon-dalmát királylyá választották Habsburgi Ferdinándot. E királyválasztó gyülésen jelen voltak: Karlovics János korbáviai gróf, utóbb horvát bán, Zrinyi Miklós, a szigeti hős apja, Blagaj István gróf, cetini Frangepán György, brini Frangepán János fiai, Farkas és Kristóf, (a hires Bernardin fia, Kristóf Ferenc Zápolya párti volt), Tuskanics András tinini püspök és topuszkói apát, (ezen főuraknak nagy birtokai voltak nemcsak a Száván tul, hanem a régi Szlavóniában is, így a Karlovicsoknak és Zrinyieknek, Frangepán Miklós birta Szamobort és Frangepán Farkas a régi Krapina várat); továbbá Perani Kristóf de Perne, Tompics Bernard de Vranográcsa et Zvecsáj (Kladusa közelében); Kobaszics János de Brekovice (az Unán tul, közel Bistyéhez); Jankovics Pál, Krizsánics Gáspár de Hrezna (Hrezno vagy Hreznik Glina közelében, 1334-ben már volt plébániája is); Csipcsics Mihály Novigrádból; Szkoblics Mihály de genere Mogorovics Likában, Babonozsics Miklós Likából, Otmity Gergely de Klokocs (Otmityvár Klokocs közelében); Otmity Antal, Novákovics Iván Likából; Izacsics Pál de Izacsics (Izacsicsvár az ogulini határon); Jezsics Gáspár, Zimics István de Sztenisnják (Recsica és Jamnica közelében).

Ezen királyválasztó országgyülés Cetin várban Horvátországban és nem Dalmáciában a Cetina vize mellett levő régi horvát vármegyében tartatott meg (Sanudo, Kukuljevics: Arkiv VIII. 201., 226. l.). Ferdinánd ide, Cetinvárba, küldte követeit: Oberstein Pál bécsi nagyprépostot, Jurisics Miklóst, Cacianer Jánost (Istvánffi Cocianusnak nevezi, Kercselics Kociánnak; a család krajnai elnémetesedett szloven család; Krajnában most is vannak Kociánok) és Puchler Jánost. Ezek elhozták magukkal Ferdinándnak 1526. dec. 5-én irt kijelentését, melyben megigéri a horvátoknak, ha megválasztják, hogy jogaikat és szabadalmaikat megtartani és megvédelmezni fogja, mire a horvát rendek 1527. jan. elsején királyukká megválasztották, azután a cetini zárda templomában tedeumot tartottak és Ferdinándnak hűséget esküdtek teljhatalmu meg-

hatalmazottjának, Oberstein Pál nagyprépostnak kezeibe. A horvát rendek kérték a királyt, hogy segítse nekik megvédeni »reliquias regni Croatiae«, kérték, hogy nevezze ki bánná a hires Jurisics Miklóst és panaszkodtak Frangepán Kristófra, Bernardin fiára, a ki Zápolya párti. A cetini királyválasztó horvát országgyülés oklevelei olvashatók Kukuljevics Arkivumában (III. k.), továbbá ugyanannak »Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« cimü művében (II. pag. 20—32.), mindezeket közölte Chmel is »Aktenstücke zur Geschichte Kroatiens in den Jahren 1526—1527.« Wien, 1846. Erről a Pozor hirlapban is egy fontos cikk jelent meg 1863. 126. számban. Ferdinándhoz a választásról 1527. jan. 3-án tettek a rendek jelentést, a melyben kiemelik, hogy Horvátországot soha senki fegyverrel meg nem hódította és Zvonimir halála után is saját elhatározásukból csatlakoztak a magyar szent koronához. (Libero arbitrio se coadiunximus circa Sacram coronam Regni Hungariae.)

A cetini királyválasztó horvát országgyüléssel szemben 1528-ban háromkirályok napján a Zápolya-párti horvát urak a hires Frangepán Kristóf és a hatalmas Erdődi Simon zágrábi püspök vezetése mellett Dubraván tartottak országgyülést, melyben Zápolya Jánost választották horvát királylyá.

Ferdinánd, dacára a cetini országgyülésen tett igéreteinek, nagyon keveset tett Horvátország megvédésére, és a horvátok magukra hagyatva néhány évtizeden át sikeresen védekeztek a török ellen, miben nagy érdeme van a Zrinyieknek, Frangepánoknak és Blagájoknak. A török 1512-ben Blagájt, Blagaj György gróf várát (Vitezovics krónikája), 1524-ben Szkrad és Dubovác várát, Frangepán Bernardin birtokát (Sanudo Kukuljevicsnél, Arkiv VIII. 190. l.) és 1536-ban Cetin várát ostromolták, melyet a várossal és zárdával együtt elfoglaltak (Vitezovics krónikája). Cetini Frangepán György nagynehezen visszafoglalta a töröktől. Ez a Frangepán György állandólag Cetinben lakott és innét hadakozott dicsőségesen a törökkel; más urak példájára (Zrinyiek, Blagajok, Klokocsi nemesek) ő is birtokain a maga javára szedette az egyházi tizedet, miért is a zágrábi káptalan panaszára Ferdinánd király megintette (Kercselics: Hist. eccl. Zagr. p. 228.). Igen nagy tekintélyben állott, ugy, hogy több nemesi perben mint választott biró döntött. 1553-ban a török ellen harcolt Gradiskánál és Velikánál Szlavóniában és innét hazatérvén, Sztenisnják kapujában a villámtól sujtva halt meg.

Szluini és cetini Frangepán Ferenc, Györgynek fia, hires vitéz volt, igen fiatalon bánná lett Draskovics Györgyi zágrábi püspökkel. Kiszel krajnai krónikás irja, hogy 1556-ban Drezs-

niknél kétszer is tönkre verte a törököt, miben segítették Terzsácsi Frangepán Miklós és Ferenc, Blagaj Ferenc, Lenkovics János generális és báró Auersperg Herbard. A horvát rendek sokszoros sürgetésére a végvárak, köztük Cetin is, némi őrséget kaptak, melynek zsoldját az osztrák, stájer és krajnai rendek fizették, a várak helyreállítására is adtak költséget, mig a horvátok sok kézi munkást adtak hozzá. Cetinvár javitási munkálatainak felügyelője Gycy Farkas volt. (Kercselics: Hist. eccl. Zagr. 263. l. Jura III. 43. l.) A hős Frangepán Ferenc gyermektelenül ifju korban 1572. dec. 2-án meghalt Varasdon, nővére, Anna, a zágrábi székesegyházban temettette el és gyönyörü siremléket állittatott neki. Frangepán Ferenc várait még életében kötött egyességi szerződéssel terzacsi Frangepán Miklósra és Gáspárra hagyta, de ezeknek ebből kevés hasznuk volt, mert mind, Szluint és Letovánicsot kivéve, török kézre kerültek. Ferenc nővére, Anna, a maga örökösödési jogairól Rudolf király javára lemondott. Mindezekről irott adatok vannak.

Maretics szerint a mieink Cetint 1586-ban lerombolták, hogy az török kézre ne kerüljön. A török 1635-ben ujból megerősítette, 1646-ban Frangepán Gáspár visszafoglalta és megrongálta, de csakhamar ismét török kézbe került. 1737-ben Eszterházy horvát bán és Herberstein György károlyvárosi generális egy álló hónapig ostromolták, de annak hirére, hogy Raunach Vakufnál 3000 embert vesztett és Hilburgshausent Banjalukánál megverték, felhagytak az ostrommal. Ali boszniai basa 1739-ben megerősítette Cetint. 1788-ban De Vins és utóbb Lichtenstein gróf vissza akarták venni, de április 25-én nagy vereséget szenvedtek Dubicánál. 1789-ben Laudon és Wallisch akarták visszafoglalni, a mi végre jul. 20-án sikerült is, maga a török várparancsnok, a 112 éves Ali bég Besirevics is fogságba került. Cetint a török 1809-ben visszafoglalta, de 1810-ben Marmont a franciákkal kiverte onnét. A török 1812. április 30-án földalatti uton ujra belopózott a várba, de Katalinics őrnagy a franciákkal már május 1-én kiverte onnét. A franciák kivonulásával az illir királysággal Cetin is Ausztria kezére került.

82. *Ljubics Simon: Zárai hagyományok az illir Diomedesről.* Knjizsevnik, III. 496—510. l. (Predaje jadranske o obstanku Diomeda Illirskoga.)

83. *Rácski Ferenc: A horvát-szlavon határok védelméről a XVI. és XVII-dik században államjogi szempontból.* Knjizsevnik III. 510—541. l. (Ob obrani hrvatsko-slavonske granice u XVI. i XVII. vieku s gledišta državnopravnoga.)

84. *Jágics V.: A horvát-szerb irodalom rövid áttekintése az utolsó 2—3 évről.* Knjizsevnik, III. 552—585. lap. (Kratki priegled hrvatsko-srpske književnosti od posljednje dvie-tri godine.)

85. *Danicsics György: Budmani Péter »Grammatica della lingua serbo-croata«.* Knjizsevnik, III. 586—590. lap.

86. *Rácski Ferenc: Meszics M. »Zrinyi Miklós a szigetvári hős élete.«* Ismertetés. Knjizsevnik, III. 590—596. l. (Život Nikole Zrinjskoga, sigetskoga junaka.)

Meszics értekezése a szigetvári veszedelem háromszáz éves évfordulója alkalmából készült, sokkal teljesebb Salamon művénél, mely nem használta ki a pesti nemzeti muzeum és a magyar akadémia e tárgyra vonatkozó okleveles anyagát sem, — Meszics ezeket is felhasználta, ezenkivül a horvát országos levéltár, a zágrábi káptalani levéltár, a velencei levéltár és Kukuljevics gyüjteményének e tárgyra vonatkozó adatait is és így bőségesebb az eddigi munkálatoknál. Meszics a függelékben 73 oklevelet közöl, melyek közül némelyik itt látott először napvilágot, a legrégibb 1523. február 8-án, az utolsó 1567-ben kelt. Különösen fontosak Contarini Leonardo velencei követnek és titkárának, Albini Jeromosnak, továbbá Soranzo Jakab konstantinápolyi velencei követnek a szigetvári veszedelemre vonatkozó részletes jelentései, melyek 1566. jun. 13-ától szeptember 23-áig terjednek.

Meszics a szigetvári hős életrajzához bezevetésképen (1—38. l.) őseinek és elődeinek rövid történetét közli, azután a horvát országos és a zágrábi káptalan levéltárából közli a Zrinyiek vagyoni gyarapodására vonatkozó részletes adatokat, ezt követik a hős fiatal korára vonatkozó adatok (39—43. l.), folytatja férfi kora tevékenységének közlésével (43—218. l.) de nem világítja meg kellőleg, milyen viszonyban volt a Zápolya párttal és Kacianerrel, mert a mit erről mond (51—69. l.), az nem eléggé kimeritő. Családi életének történetére nézve Meszics adatait Rácski kiegésziti Zrinyi egy német levelével, melyet 1564. szept. 10-én arája, Rozenberg Éva fivérének, Joakimnak irt és melyet Dvorsky a prágai Politik 1866-iki évfolyamának 272-ik számában közölt. E levél olvasható: Knjizsevnik, III. 1866. 591—592-ik lapján. Jellemző voltánál figyelmet érdemel.

Legterjedelmesebb és legrészletesebb (218—295-ik lap) magának a szigetvári ostrom történetének leirása; ehhez Rácski Dvorsky közlése alapján egy részletes és egykoru német krónikának közlését csalolja (Knjizsevnik, III. 592—596. lap), mely a szigetvári veszedelem történetéről eddig

ismert adatokat érdekes és uj részletekkel kiegészíti. Meszics Zrinyi Miklós báni tevékenységéről kevés adatot közöl, mi különben értékes művének árnyoldala.

V.

Vienac (Koszoru), 1869—1900.

1. *Váraljai Haulik György zágrábi érsek életrajza.* Vienac, 1869. 17. sz. (Juraj Haulik Varaljski). Született Nagy-Szombatban 1788. ápr. 20-án; 1811-ben esztergom egyházmegyei papnövendék; 1822-ben a pozsonyi zsinaton mint titkár működött, itt rendezték a horvát egyházi ügyeket is; 1830-ban a budai helytartótanacs tanácsnoka, utóbb a bécsi udvari kancelláriáé, majd zágrábi nagyprépost és auräniai perjel, mint ilyen továbbra is Bécsben maradt az udvari kancelláriánál. Alagovics halála után 1831. május 8-dikán zágrábi püspök lett. 1838-ban és 1845-ben báni helytartó, a pozsonyi országgyülésen az udvari politika támogatója. Az udvar és Jelacsics bán befolyására 1850-ben a zágrábi püspökséget érsekségre emelték, ezt az életrajziró nagy örömmel üdvözli, mert így Horvátország elszakadt Magyarországtól egyházi téren, a mire szerinte a horvátok már 1227-ben törekedtek. Haulik, az udvar kegyence, 1856-ban bibornokká lett, meghalt Zágrábban 1869. január 11-én.

2. *Modrinac P.: A kutyafejü király.* (O kralju pasoglavu. Vienac, 1869. 18. sz.) Vezsics a Vienac 9-ik számában közöl egy népdalt a kutyafejü királyról; Modrinác itt egy likai népmondát közöl, mely szerint Attila volt a kutyafejü király, kinek ebfeje, emberi törzse és kecske lábai voltak.

3. *Koch Ferenc S.: A délszlávok népzenéje.* Vienac, 1869. 24., 25., 26., 28., 29., 30. sz. (Narodna glasba jugoslavena).

4. *Bozsics Kl.: Rajzok Boszniából.* Vienac, 1869. 26., 27., 28. sz. (Slike iz Bosne).

5. *Tkalcsics Iván: A varasdini kénesfürdő Horvátországban.* Vienac, 1869. 28. sz. (Sumporne toplice kod Varašdina u Hrvatskoj). Ismertetés.

Szól e fürdőről a római korban; mikép lett a zágrábi káptalan a XII-ik század elején e fürdő birtokosa és mikép gyakorolta azon földesuri jogait. A Függelékben három oklevelet közöl: 1181., 1225. és 1500-ból.

6. *Perkovác János: Vázlatok az 1848-iki báni tanács hadi osztályáról.* Vienac, 1869. 31., 33., 34., 35. sz. (Crtice iz bojnoga odsjeka).

Perkovác e hadi osztályban működött és észrevételeit róla egyszerüen és természetesen közli, sorai érdekesek a horvátoknak az 1848-iki mozgalmakról való nézeteire 1869-ben, melyek többször változtak napjainkig, politikai szenvedélyből a történelmi igazság rovására.

Perkovác a történelmi igazság és a horvátok okulására szükségesnek tartja, hogy az 1848-iki események hiteles adatokból a köz- és magán levéltárak anyaga alapján megirassék, addig, mig ez megtörténik, itt leirja azt, a mit e tekintetben maga látott és hallott.

Az 1848-iki horvát országgyülésről most már általános az a nézet, hogy az nem volt elég óvatos, mikor sürgős szükség nélkül Jelacsicsnak korlátlan diktátori hatalmat adott. Ezt a javaslatot Mátics határőrvidéki képviselő meglepetésszerüen tette és nagy lelkesedéssel elfogadták, a nagy örömrivalgás azonban a nyugodt szemlélőben nem fojthatta el azt a gondolatot, hogy a történelem tanusága szerint a diktatura mindég veszedelmes volt, mert rendszerint katonákat ruháztak fel vele. Jelacsics mint diktátor vonult a harcba és már ennek tartama alatt beláttuk, hogy iránta való bizalmunk elhirtelenkedett volt. A csatatérről való első visszaérkezésekor diktárori hatalmánál fogva oly sajtótörvényt erőszakolt reánk, mely majdnem az egész sajtószabadságunkat tönkretette, azután mint diktátor reánk erőszakolta az 1849. március 4-iki alkotmányt.

Midőn Jelacsics a harcba ment, egy nagyobb bizottságra bizta az ország kormányát, melynek tagjai felében képviselők voltak, — e bizottságot báni tanácsnak nevezte el, élén Lentulaj Imre báni helytartó állott; a báni tanács öt osztályból állott: belügy, igazságügy, közoktatás, pénzügy és hadügy; az egyes osztályok főnökei Ozsegovics Metell (belügy), Kukovics Jánko (igazságügy) Mojzes kanonok (közoktatás), Vranicányi Ambrus (pénzügy), és gr. Sermage Ottó ezredes (hadügy). Sermage csakhamar a táborba vonult, helyette hadügyi osztály főnökké Kukuljevics Aleksza kapitány lett. Gyurgyevics Toso tanácsnok volt az igazságügyi és hadügyi osztályban, de egyikben sem dolgozott semmit.

A báni tanács és egyes osztályainak szervezete nagyon egyszerü volt. Az osztályfőnökök, ezek helyettesei és a tanácsnokok dijtalanul szolgáltak és e megbizatásuk mellett egyéb szolgálati ügyeiket is ellátták; a tollnokok és irnokok 30 frt havi fizetést kaptak. A báni tanács a báni helytartó elnöklete alatt az egyes osztályok elnökeiből és helyettes elnökeiből állott, — ez a báni tanács volt az egyes szakosztályok határozatainak végrehajtója, de az egyes szakosztályok, ha

akarták, önállólag is rendelkezhettek. A báni helytartó semmi ellenőrzést nem gyakorolt az egyes osztályok határozataival szemben és mindent készségesen aláirt, a mit ezek neki aláirás végett előterjesztettek.

A hadügyi osztály feladata volt a honvédelem, kezdetben egyebet sem tett, mint összeirta az önkénteseket, ezt Buzsán Herman báni biztos oly pedanteriával végezte, hogy előbb volt vége a harcnak, mintsem ő feladatát elvégezte volna. Lassuságáért szidták és gunyolták, de ő a honvédelem ügyét történelmi alapon akarta megoldani, miben nem a harc szükségletei, hanem az oklevelek voltak a döntők, ezek alapján intézkedett, hogy minden ház természetben lovat, vagy fegyvert, vagy ruhát köteles-e adni, ezt sokszor törtekben számította ki, mert idővel egy-egy házközösség több házra, illetőleg külön családra szakadt. Ha a hozzájárulást az egyesekre pénzben rótta volna ki, sokkal gyorsabban ment volna az egész.

A márciusi napok után mindenki maga fegyverkezett fel, a hogy tudott és gyakorolta magát a fegyverforgatásban, a hogy tudott. Az országgyülés felfüggesztése után Zágrábban csend volt, a deák légió szétoszlott, kiki otthonába, egy rész elment Pozsega megyébe, hogy a nemzetőröket a fegyverforgatásba begyakorolja. E célból mindenfelé határőrségi katonákat is szétküldöttek, kik épen hazaérkeztek Itáliából. Igy létesült egész sereg a milyen-olyan nemzetőri csapat, kellő fegyver, igazi parancsnokok és kellő fegyelem nélkül. E csapatokból sok elment a Drávához, hogy az országot a magyarok ellen megvédje.

Ekkor jutott Perkovác a hadügyi osztályba, ez a báni palota északi szárnyában két kis szobában huzódott meg; az egyikben az osztály alelnöke, Kukuljevics Aleksza, a másikban titkára, Bertics Vatroszláv és Perkovác dolgozott. Gyurgyevics Tosó tanácsnok néha betekintett és kérdezte, mi az ujság, de soha semmit sem dolgozott. Az osztály csak avval foglalkozott, hogy néha lovakat, vagy egy kis pénzt küldött a rendes hadseregbeli legénységnek; az ügykezelés nagyon lassu és eredménytelen volt. Október hóban a horvát nemzeti hadsereg egy része megfutott a magyarok előtt, a Dráva mellett egy pár száz Sztubica és Bordovác vidékéről való paraszt. A közvélemény ezért a tiszteket és parancsnokokat okozta. Berticsnek más volt a nézete.

A báni tanácsban a nemzeti hadsereg szervezésére nézve kétféle nézet volt, az egyik, hogy az taktikai alapon felosztassék, jó fegyvert kapjon és a katonai törvények alá vettessék, igy beszéltek azok, a kik tudták, mi a katonaság és

mi a háboru. Bertics is e mellett volt, de Lentulaj Imrét, Lentulaj Benkőt, Kukovics Jánkót, Novák Ferencet lehetetlen volt kapacitálni és Bertics a Narodne Novinéhez szaladt és ott fejtegette nézeteit a hadsereg szervezéséről. A rendszeresen szervezett seregek alakításának legnagyobb ellensége Ozsegovics Metell, a belügyi osztályfőnök volt, kinek döntő befolyása volt a báni tanácsban. Neki elég volt, hogy a Leopold ezred kiegészíttessék és hogy a drávai kordonra a mindenféle puskákkal felfegyverzett parasztcsapatok felvonuljanak a megyei birák vezetése mellett, minden fegyelem, munitio és kellő élelmezés nélkül. Akkor azt beszélték, hogy Ozsegovics azért ellenzi az egész nemzet felfegyverzését, mert demagog fondorlatoktól féltette a földesuri jogokat a felfegyverzett jobbágyságtól. Lehet, hogy ez igaz, lehet hogy nem, de tény, hogy annyi ember ostoba elvesztét a Drávánál kétségkivül e seregek organizálatlan volta okozta. Bertics azzal állt boszút, hogy a muraközi nagy csatavesztés után egy rendeletet irt, melyet a báni helytartó, Lentuláj Imre észrevétel nélkül aláirt, mely szerint a Dráva melletti csapatokra nézve kimondatik, hogy minden szökevény felakasztandó és minden áruló kardélre hányandó.

Az elkedvetlenedett Bertics áthelyeztette magát az ő sürgetésére szervezett építészeti osztályhoz, melynek főnöke Zornberg volt; Kukuljevics Aleksza visszatért a hadsereghez és a hadügyi osztály alelnöke Preradovics Péter, tanácsnoka pedig Utjesenovics lett, kik komolyan hozzáláttak a nemzetőrség szervezéséhez. Ma hihetetlen, mily könnyedén intéztek el nálunk 1848-ban némely dolgot. Bertics maga helyett, senkit nem kérdezve, beültette titkárul a hadügyi osztályba Baracs Ferencet, a ki utóbb senkit sem kérdezve, elment kapitányul a drávai kordonhoz. Bertics éles eszü ember volt, előre mondta, hogy az egész felkelésnek Horvátországra nézve szomoru vége lesz — mi nem hittünk neki, el voltunk ragadtatva Jelacsicstól és fényes jövőt jósoltunk hazánknak.

Bertics mindenáron azon volt, hogy Preradovics Péter, a hires horvát költő legyen a hadügyi osztály alelnöke, Baracscsal levelet iratott ez ügyben Jelacsicshoz, hogy ennek a költőnek mint kapitánynak sincs párja. Jelacsics ezért rendreutasította Baracsot, de Preradovicsot mégis a hadügyi osztály élére állította. Kőrös kérte, hogy szüntessék meg a városi éjjeli őröket. Perkovác felületesen olvasta kérvényüket, azt hitte, hogy a horvát nemzetőrség megszüntetését városukban kérik — éles dorgatoriumot küldött nekik és a Narodne Novinében pellengérre állította őket mint rossz hazafiakat. Pár napra jött egy tiltakozó deputació Kőrösről és a hibát

alig lehetett jóvátenni. Preradovics nagyon jószivű volt, Utjesenovics tanácsnok nagyon szorgalmas, pontos és szigoru, magát a hadügyi osztályt ujjászervezte, rendes üléseken kellett az ügyeket elintézni, mindenről jegyzőkönyvet vezetni, mindent beiktatni, hátraléknak nem volt szabad lenni, a hivatalos óra addig tartott, mig minden ügydarabot el nem intéztünk, néha éjfélig is. Utjesenovics valóságos szervező tehetség volt, javaslatot készitett az általános hadkötelezettségről, megelőzve ebben husz évvel korát, de Lentulaj Imre ezt ellenezte, mert nem akarja, hogy fiai vagy unokái a káplári pálca alá kerüljenek — és az akkori közvélemény dicsérte ezért az öreget, mint igen megfontolt, okos és óvatos férfiut!

Lentulaj Imre báni helynök nagyon flegmatikus volt, semmi sem hozta ki sodrából, előkelő szeszélyesség és egy neme az uri humornak jellemezte, különben önzetlen, igazságos, értelmes és tanult ember volt, még hozzá tagja az illir pártnak; ez elég volt, hogy népszerü is legyen. Feltétlenül meghajolt mindenben Jelacsics akarata előtt, de nem volt benne sem kezdeményezési erő, sem erély, sem valamiféle államférfiui tulajdonság. Mikor Jelacsicsot Hegyesnél megverték a magyarok, a báni tanács azonnal összeült és komolyan és erélyesen intézkedett a honvédelemről, a határozatokat a hadügyi osztálynak kellett megfogalmazni, egyik csapatot Szlavóniába rendelték, a másikat a Drávamellékre, a megyéket felszólitották ujoncozásra stb. A rendeletek későn este készen voltak, Perkovác elvitte az öreg Lentulájhoz aláirás végett és a kuriroknak még az éjjel azokkal utra kellett volna kelni — de Lentuláj már az ágyban volt és nem akarta az aktákat aláirni, mert Hegyes messze van Zágrábtól és a magyarok reggelig ide sem érhetnek!

Mikor a háborúnak vége volt, hat magyaron (magyarpárti) horvát hazajött Zágrábba, Zágrábmegye közigazgatási bizottságában a lármás illirek kiáltoztak, hogy ezeket vissza kell küldeni Magyarországba, nem kell itt megtürni. Lentuláj rájuk parancsolt, hogy hagyják őket békével.

A horvát nemzeti sereg nagyon kevés eredményt ért el. A Dráva melletti hadsereg részint nemzetőrökből, részint granicsárokból és császári seregekből állott, vezérei öreg osztrák generálisok voltak (Nugent, Dahlen, Benk, Burity, Bogovics, Trebersburg), kiknek semmiféle haditervök nem volt; a Dráva mentén ide-oda vonultak, majd átkeltek rajta, majd visszatértek, Nagy-Kanizsán legalább tizszer voltak, de hogy e hadmozdulatokkal voltaképen mit akartak, azt józan észszel nem lehetett felfogni. Arról fogalmuk sem volt, hogy

a határvédelmet támadó hadmüveletekkel kellett volna kombinálni, — egyetlenegy jelentékeny tényök volt, hogy a fegyveres nemzetőröktől támogatott granicsárok jókor hatalmukba kerítették Eszéket, mert később e vár magyar kézben nagyon kellemetlen lehetett volna Jelacsicsra nézve.

A harc folytában Zágrábba hol jó, hol rossz hirek érkeztek, Zágráb ép oly optimista volt a hadi hirek értelmezésében, mint a Narodne Novine és az öreg Lentuláj, minden harctéri hirt jó oldaláról magyarázgatták. Egyszer hire járt, hogy Dahlen gyorsan a Száván akar átkelni és e mögé meghuzódni, — még ezt is, mint okos dolgot dicsérték. A vidéki városok sokkal érzékenyebbek voltak a rossz harctéri hirekkel szemben mint Zágráb. Mikor a magyarok Csadjavicánál a Dráva mellett feltüntek, Pozsega sürgősen Zágrábba küldte a fiatal Kusevics Szvetozárt segélyért; Zágrábból Bécsbe küldötték, de ott segély helyett magának eszközölt ki a minisztériumban fogalmazói állást és mindjárt Bécsben is maradt. Ozsegovics Metell is már ott volt a minisztériumban mint udvari tanácsos.

A hadügyi osztály most csendesen, de gyorsan intézkedett. Volt nyolc teljes gyalogezredünk és egy külön szerezsán ezredünk, összesen 15.000 emberünk. Ezek Zágráb, Kőrös és Pozsega megyékből kerültek ki; a zágrábi ezredben volt jasztrebári, lekeniki, zágrábi, szentiváni és szeverini század, a pozsegaiban pozsegai és pakráci. Ezen kivül sok horvátot besoroztak a rendes császári hadseregbe. Volt önkéntes lovasságunk is, ezenkivül 10.000 ember már be volt sorozva és két hét alatt mozgosítható. Fegyvert bőségesen kaptunk Itáliából a császári hadseregtől, a melyet ez a piemontiaktól elvett, azonkivül a dalmát parton egy nagy hajó állt, telve nekünk szánt fegyverrel, de abban a zürzavaros időben senki sem jelenkezett érte. A nemzetőrök a Dráva mellett saját öltözetökben bocskorosan szolgáltak, csak a sapkáik voltak egyformák; a tisztek kezdetben nemzeti szinü öltözetben voltak, utóbb az osztrák tisztekével egyenlőben. A zágrábi lőkert épülete puskapor- és golyógyárrá alakult át, Wegheimer kapitány volt az üzletvezető. A nemzeti sereget kezdetben közadakozásból tartotta fenn a nemzet, de mert áldozataiért hálátlansággal fizettek, nem baj, sem szerencsétlenség, hogy a nemzeti sereget utóbb a császári katonai kincstár fizette.

Az 1848-iki horvát mozgalom rosszul végződött, hálát adhatunk az istennek, hogy a horvát nemzet nem tulságosan sokat vesztett el benne; kevés eszközzel nagy akadályok dacára jelentékeny haderőt hoztunk össze, melyet csak jól

kellett volna felhasználni. A megyei táblabirák közül, mint a horvát nemzetőrség vezérei, némelyek kitünően oldották meg feladatukat, így Rubido, Sándor Imre és Károlyi. A jasztrebári csapat egyike volt a legszebbeknek, de igen demoralizált volt, mikor Halavanja-Radojesics lett a vezére, minta sereg lett. A legtöbb táblabiró vezér és a megyei bizottságok csak nagyhangon kiáltoztak, de mit sem dolgoztak; Zágráb megye egyik alispánságában semmi áron nem tudtuk elérni, hogy a fegyverfogható népet összeirják, az alispán ellen vizsgálatot inditottunk és egy erélyes kisebb hivatalnokot küldtünk ki erre; Lentulajnak elmondtuk a dolgot, de ő a rendelet aláirását megtagadta, »mert alispán ellen a vizsgálatot legalább is alispánnak kell vezetnie«, — elhibáztuk, hogy megmondottuk neki mi van az aláirandó rendeletben, mert különben szó nélkül aláirta volna. Mindezen megvigasztalódtunk volna, de Jelacsicsnak 10.000 embert felajánlottunk, mikor Hegyesnél megverték, — azonban ő ezt visszautasította! pedig e haderő összetoborzása volt a mi hadügyi szakosztályunk legnagyobb érdeme.

Mikor az oroszok bevonultak Magyarországba, akkor vége volt a horvátok hadakozásának a magyarok ellen; Jelacsics ezzel indokolta, hogy már nincs szüksége a báni tanács, illetőleg a hadügyi szakosztály által felajánlott segélyre: erről akkor senki nem beszélt nyilvánosan, senki nem irt, de a beavatottak tudták, hogy most a reakció közeledik; erre mutatott az, hogy a Muraköz katonai parancsnokság alatt maradt, hogy Szlavónia némely része, midőn ott magyar seregnek már nyoma sem volt, katonai kormány alatt maradt, mikor láttuk, hogyan bántak Jelacsicscsal és a horvát sereggel, mikor Bécs alul visszatértek; szomoru volt Jelacsics hazatérése 1849 májusban, Stillfried generális kisérte és itt tanácsadója Mojzes kanonok volt! Halkan morogtunk, egy pár éles cikket irtunk az ujságokba, de a reakció ellen semmit sem tettünk! Igaz, hogy némelyek ellenszegülésre gondoltak, de a báni tanács olyan elemekből állott, hogy tőle határozott fellépést nem lehetett várni.

Az 1848-iki horvát mozgalomnak legszélsőbb elemei, a radikálisok, 1848 elejétől fogva valamelyes összeköttetésben voltak a külföldi revolutióval, ez kiderült néhány lázító röpiratból, a »Slavenski jug« némely cikkeiből Kuslán szerkesztése alatt, a párisi titkos utazásokból, az olasz részről felajánlott fegyver- és pénzküldésből, a titkos összesugásból a lengyel emigratióval, — tudtak erről Kuslán, Zsupán Dragutin, Brlics András és mások. Volt erről sok levelezés is, melyet az abszolutizmus alatt rémületből aligha el nem éget-

tek. Az 1849-iki sajtótörvény és az idegenek itt tartózkodása elleni rendelet e törekvések lenyomására szolgáltak. A Slavenski jug feltünést keltett cikkeit két Szerbiából Zágrábba jött szerb irta. Tudtuk, hogy Jelacsics nem lesz képes ellentállni a Bécsből jövő nyomásnak, tehát reá nem számithattunk, hogy a horvát nemzetet a szembetünő gyalázattól meg fogja menteni. Lentulájt rá akarták beszélni, hogy mondjon le a báni tanács elnökségéről és engedjen helyet erélyesebbnek, a báni tanácsot is fel lehetett volna frissíteni és így a sajtó támogatásával törvényes alapon álló ellenszegülést szervezni az abszolutizmussal szemben. Ha a horvát sereget fegyverben megtartottuk volna és azt a bécsi kormány lefegyverezte volna, ez egész Európa rokonszenvét szerezte volna ügyünknek, mert tudva volt, hogy mi horvátok voltunk a Habsburg háznak leghűségesebb támogatói.

Hogy az 1848-iki mozgalom a horvátokra ily szomoruan fog végződni, azt egy horvát sem látta előre és midőn a katasztrófa bekövetkezett, senki sem tett ellene semmit. Az oktrojált alkotmány ellen csak a »Slavenski jug« tiltakozott, mig be nem szüntették. A világosi katasztrófa után azonnal folytatni kellett volna a megszakitott horvát országgyülést, de nem volt vezérünk, a kik azelőtt vezéreink voltak, azok a bécsi politikához csatlakoztak. Azt beszélték, hogy a horvát csapatok parancsnokai összebeszéltek, hogy nem teszik le a fegyvert, ha parancs jő a legénység szétoszlatására; Sándor Imre, a lekeniki csapat vezére, birtokán tartogatta csapatának összes fegyvereit és municióját, de ez kitudódott és mindent ki kellett szolgáltatnia. Zágrábban szomoruan néztük mint tiszteleg utoljára Rubido Antal parancsnoknál az ő gyönyörü csapata s azután eloszlik falvaiba. A nemzetőrtisztek egynémelyikét alacsonyabb rangfokozatban átvették a közös hadseregbe, — általános lett a hivatalok utáni kapkodás, sokan, a kik a horvát mozgalmakban szerepet játszottak, viaskodtak, hogy hivatalt kapjanak az abszolutizmustól!

Perkovác értekezésében nem az 1848-iki horvát mozgalom történetét akarta megirni, csak a báni tanács hadügyi osztályának tevékenységét vázolni.

7. *S. T.: Látogatás a Zrinyi-Frangepán sirnál Bécs-Ujhelyen.* Vienac, 1869. I. k. 650—651. l. (Pohod na grob Zrinjsko-Frangepanski u Novom-Mjestu polag Beča).

8. *Márkovics Ferenc: A szláv balladákról.* Vienac, 1869. I. k. 787—796. (O slavenskih baladah).

9. *A mohamedán horvátok házasodási szokásai Boszniában.* Vienac, 1870. II. k. 8., 9. sz. (Ženitbeni običaji muhamedanskih hrvata u. Bosnoj).

10. *Pávics Ármin: A raguzai dráma más nemzetek drámáihoz viszonyítva.* Vienac, 1870. II. k. 10., 13. sz. (O dubrovačkoj drami prema drami ostalih naroda).

11. *K.: Házasodási szokások Boszniában.* Vienac, 1870. II. k. 25., 26., 27. sz. (Ženitbeni običaji u Bosni).

12. *Jámbrecsák Dr.: Talvj, életrajz.* Vienac, 1870. II. k. 28., 29. szám. (Talvj, životopis).

Talvj nagy érdemeket szerzett magának avval, hogy a délszláv népdalokat németre fordította s így azokkal a művelt vilagot megismertette. Született 1779-ben Halleban, hol apja egyetemi tanár volt; apját elkisérte Oroszországba, hol az előbb Charkovban, utóbb Sz.-Pétervárott egyetemi tanár lett. Apjával visszatérve Németországba, itt 1825 és 1826-ban két kötetben kiadta szerb népdalfordításait, melyeket Goethének is felolvasott, ki azokat gyönyörüeknek találta, ugymint ő előtte Grimm is. Talvj 1828-ban férjhez ment Robinson Edvard bosztoni, utóbb newyorki egyetemi tanárhoz; férjének halála után 1869-ben visszatért Európába, hol 1852-ben meghalt. Tudományos művei, bámulatos nyelvismerete világhirre emelték.

13. *Kláics V.: Szamó szlovén király.* Vienac, 1870. II. k. 38. sz. (Samo, kralj slovjenski.)

Szamóról csak Fredegár krónikás szól. Szamó mint ifju bejárta a frank birodalmat, 623-ban visszatért honába, épen midőn az avarok igája alatt nyögő fajrokonai fellázadtak. A szlovének legyőzték az avarokat, Szamó nagyon kitünt a harcban és a szlovének 627-ben királyukká választották; országa kiterjedt Cseh-, Morvaországokra, Magyarország felső részére, Alsó-Ausztriára, Stájerországra, Krajnára, Karantániára és Tirol egy részére. Szamó alattvalói 630-ban frank kereskedőket kiraboltak és megöltek. Dagobert frank király Szihar nevü követe által elégtételt kért Szamótól, mit ez megtagadott. Dagobert alemán seregei Krajnában és longobard seregei Karantániában legyőzték a szlovéneket, de Szamó Dagobertet frank seregével 630-ban megverte Csehországban Worastisburgnál és így győztes maradt. Szamó Csehországban székelt, 32 évig uralkodott, 662-ben halt meg 12 feleségétől 22 fia és 12 leánya volt. Halála után a Nagy-Szlovenia több országra szakadt.

14. *Gáj Velimir költeményeinek méltatása.* Vienac, 1870. II. k. 38. sz. (Lira, razlićne pjesma V. G.)

15. *Petrácsics Ferenc: Bodenstaedt előadása a délszláv népköltészetről.* Vienac, 1870. II. k. 30., 31., 32. sz. O naradnom pjesničtvu slavenskom.)

16. *Karlov M.: Utazás Macedóniában és Albániában, a török tartományok és azok falusi és városi élete.* Vienac, 1870. II. k. 35—39. szám. (Turska pokrajina stb.)

17. *Zahar J.: Presern Ferenc, szloven költő.* Vienac, 1871. III. k. 2. szám. (Franjo Prešern, slovenski pjesnik).

18. *Rácski Ferenc: Frangepán Kristóf Ferenc gróf, eddig ismeretlen költő.* Vienac, 1871. III. k. 3. sz. (Knez Franjo Krsto Frankapan, nepoznat do sada pjesnik.)

A bécsi császári titkos levéltárban Rácski a Zrinyi Péter és Frangepán Kristóf Ferenc periratai közt 1870-ben egy csomagot talált e felirattal »Frangepani croatice scripta«, — e csomagban Frangepán Kristóf horvát költeményei vannak, kiről eddig nem tudták, hogy költő is volt. A költemények tulnyomólag liraiak, van köztük hat »hősi deák dal« és egy-egy vigjáték tervrajza; a költemények részint Frangepán Kristóf saját kézirata, részint Román nevü olasz komornyika irta. Költeményei a délszláv népdalok modorában vannak irva; több benne a költői tehetség, mint Zrinyi Péter költeményeiben. Rácski itt négyet közöl: Katonai toborzó (Pozvanje na vojsku); A tündérek szolgálatára élni-halni (Vili na službu živit i umriti); A hős Vlasicsról (Od Vlašiča junaka); Bordal az asztalnál (Napojnica pri stolu).

19. *Kláics V.: Szvinimir Dömötör horvát király. 1076—1087.* Vienac, 1871. III. k. 13. sz. (Dimitar Svinimir, kralj hrvatski).

Szvinimir neje, Lepa (Szép), László magyar király nővére. IV. Kresimir alatt három évig horvát bán volt. Midőn a király meghalt és fia, István, zárdába lépett, a Drzsiszláv családból már nem volt férfi ivadék s így részben a magyar befolyás is Szvinimirt emelte a horvát trónra. Ez VII. Gergelyhez fordult, hogy koronáztassa meg és magát a pápa hűbéresének vallotta; Gebizon pápai követ 1076. október hóban Spalatóban királylyá koronázta. Szvinimir egészen a latin papság és a pápaság hatalmára támaszkodott, igen jámbor volt, sokat zárdákban időzött. Midőn Veszelin főur ellene fellázadott, nem szállt vele szembe, hanem a pápához fordult segélyért, ki a lázadót egyházi átokkal fenyegette meg. Szvinimir nem volt harcias, háborúja sem volt; meghalt 1087-ben.

20. *Perkovác Iván horvát iró.* Vienac 1871. III. 16. szám, (Ivan Perkovac.)

Született 1826-ban Zelini-Szent-Ivánban, szerkesztette a Bach-korszakban a »Neven« folyóiratot, 1860-ban a »Pozor« ellenzéki hirlapot, végre a »Vienac« cimü folyóiratot. 1861—

1865-ben horvát országgyülési képviselő. Meghalt 1871. ápr. 16-án Szamoborban.

21. *Rácski Ferenc: Zrinyi Péter és Frangepán Kristóf Ferenc a vesztőhelyen.* Vienac, 1871. III. k. 17. sz. (Ban Petar Zrinski i knez Frane Krsto Frankopan na stratištu.)

Kivégeztetésök 200 éves évfordulója alkalmából Rácski itt közli arcképöket és leirja életök utolsó három napját és kivégeztetésöket. A vizsgálatot ellenök a király 1670. szept. 20-án rendelte el, az 1671. március 30-án ért véget, az itéletet ápril 25-én mondták ki, mint felségsértőket jobb kezök levágására, fejvesztésre és összes birtokaik elvesztésére itélték, az itélet végrehajtására mint biztosokat Lilienbergi Abele Kristóf kormány titkárt és dr. Molitort küldték ki. A biztosok ápril 27-én indultak Bécsujhelybe, hol jelentkeztek a városi hatóságnál és br. Ehr katonai parancsnoknál és meglátogatták pater Otto kapucinust, Zrinyi gyóntatóját és megbeszélték vele, miképen hirdessék meg az itéletet az elitélteknek. Ápril 28-án reggel 8 órakor vallatni kezdték Zrinyi Pétert büntársairól és ezt délig folytatták; Zrinyi Péter többször sirva fakadt és gondosan feljegyezte a hozzá intézett kérdéseket és arra adott válaszait, mert nem tudta, hogy már elitélték és nem hitte, hogy az itélet oly szigoru lesz. Frangepánt 12—2-ig hallgatták ki, ez nem is sejtette, hogy halálra itélték és kérte őket, hogy bocsássák már szabadon, mert egy évi börtönnel már eléggé meglakolt. Ebéd után meglátogatta őket Ottó kapucinus gvárdián és azt mondotta, hogy a királyi kegyelem bizonytalan.

A biztosok délután öt órakor a város három kapuját bezáratták, csak a bécsi kapu maradt nyitva, azután a fegyvertárban két szobát jelöltek ki az elitéltek számára, hova ötven fegyverestől kisérve átkisérték őket. Abele először Zrinyinek olvasta fel az itéletet, ez elhalaványodott, de egy szót sem szólt, mire Ehr kapitány cellájába vezette. Frangepán szólni akart, de ezt Abele megtiltotta; négyszeri kérésére, hogy a biztosokkal beszélni akar, ezek fél tizenegykor felkeresték börtönében, hol megsiratta sorsát, fiatalságára és családja érdemeire hivatkozva engedélyt kért, hogy a királytól irásban kegyelmet kérhessen, — a biztosok megigérték, hogy kérvényét átveszik, de nincs remény a megkegyelmeztetésre. Fél tizenkettőkor éjjel átmentek Zrinyihez, ki nyugodttan fogadta, jóindulatukba ajánlotta komornyikát, Taródyt, ő mindenkinek megbocsát és kész meghalni, később meggyónt. Az elitéltek mellett felváltva 6—6 kapucinus imátkozott.

Ápril 29-én megjelent börtönükben Podesta János titkár, ki összes irataikat elvette, melyekről Vogten Valentin

irnok jegyzőkönyvet vett fel, — ezeknek adta át Frangepán a királyhoz intézett kegyelmi kérvényét, hol azt is kiemelte, hogy érdemes családjának utolsó sarja. Délelőtt 10 órakor misét hallgattak és megáldoztak. Frangepán a biztosok kegyébe ajánlotta komornyikát, Venerio Bernardint és engedélyt kért, hogy nejének, Naro Julia őrgrófnénak irhasson, Zrinyi Pétertől bucsut vehessen és hogy legalább kezöket előzetesen ne vágják le. Nejétől, ki ekkor már Velencében volt, megható olasz levélben vett bucsut, bocsánatot kér tőle és sajnálja, hogy mit sem adhat neki emlékül, mert mindenét elvették és semmie sincs. Zrinyi a biztosoknak két cédulát adott át, egyben gyászmiséjéről intézkedik, a másikban fiának egy történelmi becsü pisztolyt és buzogányt hagyományoz, melyek családi ereklyék, a pisztoly a Nagy Szolimáné volt, — a biztosok figyelmeztették, hogy semmivel sem rendelkezhetik, mert minden vagyonát elkobozták, erre Zrinyi csak azt kérte, hogy kezének levágását mellőzzék. Megengedték, hogy egymástól a biztosok, Ehr kapitány és a gyóntató jelenlétében elbucsuzhassanak, de oly nyelven (németül) kell beszélniök, melyet a jelenlevők értenek; Frangepánt bevezették Zrinyihez, egymástól bocsánatot kértek, erre letérdeltek megölelték és megcsókolták egymást, Frangepán így szólt: »Isten veled, reménylem, hogy holnap a másvilágon ölelkezünk, több vigasztalással és békességgel mint ezen.« Zrinyi este megható horvát levélben bucsuzott el nejétől, ki már ekkor Grácban fogva volt, leányától Aurora Veronikától és fiától János Antaltól.

Ápril 30-án reggel a biztosok a város négy kapuját bezárták. Az elitéltek reggel 6 órakor külön misét hallgattak és 8-ig imádkoztak. Zrinyi Péter elájult, mert már három nap óta nem evett, de hamar magához tért. Domhoffer György biztos felolvasta neki a királyi rendeletet, hogy ő és utódai a nemesek sorából töröltettek, Zrinyi ez ellen óvást emelt családja részéről és kérdezte, hogy a jobb kéz levágását mellőzni fogják-e? Erre kivezették a fegyvertár első udvarába és Pleyer városbiró ujból felolvasta neki az itéletet, halálra itélték, mert »Dalmáciát, Horvát- és Szlavonországot el akarta szakítani a koronától, maga akart ezeken uralkodni és ehez a töröktől is segélyt kért«. Zrinyi a feszülettel kezében imátkozott. Abele kijelentette, hogy a király ápril 29-én kelt iratában a jobb kéz levágását elengedte. Zrinyi maga vetette le felső ruháját és átadta szolgájának, Taródynak, azután maga nyitotta fel üngét és átadta aranynyal himzett keszkenőjét szolgájának, hogy kösse be szemét, félresimította hosszú haját és fejét lehajtotta a tőkére e szóval »Uram a

te kezeidbe ajánlom lelkemet«. A bakó csak a második csapásra ütötte le fejét, vére bőségesen ömlött végig a lépcsőkön.

Frangepán bűne, »hogy részt vett a lázadásban és Csolnicshoz 1670. márc. 9-én irt levelében gyülöletesen szól a császárról, a német hadseregről és a német nemzetről.« Frangepán a feszülettel kezében hangosan imádkozott, a vesztőhelyen letérdelt és itt ujból 20 percig latinul imádkozott; maga vetkőzött le. A bakó első csapásával jobb vállát érte, Frangepán »Jézus Mária« szóval földre bukott, majd felkelt; a bakó fejét csak a második csapásra vágta le, — a néző közönséget iszony fogta el, és a biztosok az ügyetlen hóhért börtönbe vetették. Holttestöket a bécsujhelyi templomban egy koporsóba helyezve temették el. Zrinyi Péter 50, Frangepán Kristóf 30 éves volt. Zorzi Marino velencei követ 1671. máj. 2-án kelt jelentésében irja le kivégeztetésöket és megjegyzi, hogy Zrinyi Péter családjából a 16-ik horvát bán. Az eset óriási feltünést keltett egész Európában.

22. *Zahar János: Zrinyi Katalin grófnéról.* Vienac, 1871. III. 17. szám. (O grofici Katarini Zrinskoj.) Az adatok ismeretesek: Horv. tört. repert. I. 96—98. l.

23. *Szmicsiklász Tádé: Frangepán Katalin bánné és irónő.* Vienac, 1871. III. 17. szám. (O banici i spisateljiic Katarini Frankopanki.)

Az adatok ismeretesek: Horv. tört. repert. I. k. 96. l. Uj adat csak azon német vers, melyet a töröktől való félelmökben Németország iskoláiban énekeltek és melynek dallamát is ismeri Szmicsiklász; a versből egy részletet közöl is:

Graf Serin du edler Held
Deine Faust die Feinde fällt.
Herr Graff Peter, wie das Wetter
Er dreinschlaget und verjaget
Die Feind von der Christenhut.

Zrinyi Péter leányát, Auróra Veronikát, Szmirnában, Kis-Ázsiában, egy zárdába zárták; fiát, János Antalt, nevétől megfosztották és Gnade név alatt besorozták katonának, utóbb azon ürügy alatt, hogy lázadást tervez, Kufsteinba zárták, hol 17 évig senyvedett és a börtönben megnémult; neje a gráci apácák zárdájában bezárva megőrült és 1673-ban meghalt.

24. *Jámbrecsák Dragutin: Trakostyán vár.* Vienac, 1871. III. 19. szám. (Grad Trakošćan.)

Nem tudni, ki és mikor épitette e várat, neve valószinüleg »Drachenstein« volt, a hogy a szomszédos stájerok elnevezték. Hogy neve a »Draškovsztan« (Draskó-háza) szó-

ból eredt volna, nem hihető, mert a vár csak később került a Draskovics család birtokába. Zsigmond 1398-ban »Trakensteyn« várát Cilley Hermannak adományozta és e vár több zagorjei várral egész 1458-ig, Cilley Ulrik haláláig, e család birtokában maradt. Ennek özvegye, Brankovics Katalin, 110 öröklött várának védelmét a cseh Vitovec János védelmére bizta, ki bizalmával visszaélt, több várat magának megtartott és Trakostyánt 1453-ban Frigyes császár által magának adományoztatta. Az utolsó Vitovec halála után (1510.) zagorjei comes a volt zsidó Thúz János de Lak lett, de nem tudni, hogy e cimmel várak birtoka is járt vagy sem. Thúz bánt, kapzsisága és erőszakosságai miatt, Mátyás király a báni méltóságtól megfosztotta. Trakostyán Korvin Jánosé lett, ki azt 1503-ban Gyulay János vicebánnak adományozta, utóbb — egyéb Korvin-birtokokkal — a királyi fiscus kezére került; e pörben érdemeket szerzett Draskovics György horvát bán és zágrábi püspök s ezért Miksa király Trakostyánt a püspök fivérének, Draskovics Gáspárnak adományozta; így került e vár ezen család kezébe, mely ma is birja.

A Draskovics-család dalmáciai eredetü; ősük: Szvadics Tinin, Spalato, Cetina, Klisza és Hudina grófja. Egyik ősük, János, II. Endrét a Szentföldre kisérte, hol vitézségével kitünt; két fia volt: Márton de Hudina, ki a mongolok elleni harcokban kitünt és Miklós, ennek fia András. Ennek és Mártonnak fiait (Péter, Pál és András) a nép Dráski, utóbb Dráskovics néven nevezte, melyet azután családi névkép megtartottak. 1522-ben csak egy Draskovics, Bertalan, volt életben, ki a török által mindenétől megfosztva, Horvátországba költözött; három fiának (György, Gáspár és János) csak kardját és bölcs tanácsait hagyományozhatta. Fiait Fráter György bibornok nevelte; Györgyből bán, kalocsai érsek és bibornok lett, — ez fölemelte családját és öcsének, Gáspárnak, megszerezte Trakostyánt is. Draskovics III. Gáspár 1631-ben gróffá lett, leánya, — Euzebia, — a szigetvári hősnek, Zrinyi Miklósnak lett feleségévé, hozományul Trakostyán és Klenovnik várakat kapta, melyekért veje 30.000 aranyat adott neki. Mikor Euzebia meghalt, apja a várakat visszakövetelte, de a pénzt nem akarta visszaadni, — háborúra került a dolog, Zrinyi éhséggel bevette Trakostyánt, mire Draskovics Gáspár visszaadta neki a 30.000 aranyat és visszakapta várait.

25. *Jágics V.: Frangepán Kristóf költeményei.* Vienac, 1871. III. 20. szám. (Frangepanov Vrtić.)

Kosztrencsics Iván a bécsi császári titkos levéltárban, a »Hungarica fasc. 122.« csomagjában egy külön köteget talált e latin fölirással »Frangepani croatica scripta«, ez az ő

horvát költeményeit tartalmazza, melyeket Kosztrencsics 1871-ben ezen cim alatt »Kertecske, Frangepán Kristóf Ferenc gr. költeményei« (Vrtić; pjesme stb. Zágráb, 1871. XVI. és 157. lap). A köteg a költő sajátkezü irása »Gartlic« (Gärtchen, Kertecske) cimmel, külön előszót is irt hozzá és az egész készen volt, hogy sajtó alá adassék. Az előszóban költeményeit virágos kertecskének mondja, melynek ő a kertésze, noha e kertészet nem az ő mestersége, nem tartja magát igazi költőnek, hanem verseit időtöltésből irta, épen úgy mint az ő mintaképe »Crescentus academicus« (Lipót Vilmos főherceg, II. Ferdinánd fia) ő is ur volt és uri időtöltésből verselt, át is vett tőle néhány költeményt, de ezek oly frivolak, hogy Kosztrencsics kihagyta gyüjteményéből.

A költemények legnagyobb része szerelmi dal, a frivolakat Frangepán csalánnak nevezi és figyelmezteti olvasóját, hogy verseit keztyüs kézzel olvassa, nehogy megégesse magát. Az előszóban azt irja, hogy verseit »felhős napokon, rossz időkben, szerencsétlen napokban, szomorú szivvel irta«, tehát élte utolsó idejében kezdhette irni, midőn a Zrinyi Péter-féle fölkelés dolga rosszra fordult és folytatta bécsujhelyi fogságában, melyről nem hihette, hogy reá nézve oly szerencsétlenül fog végződni. Költeményei legnagyobb részének bús hangja is a mellett szól, hogy azokat fogságában irta, — egy szót sem szól azon nagy reményekről, melyeket fölkelésükhöz füzött, ez is a mellett szól, hogy fogságában irta, midőn e reményei végkép eltüntek. A költeményekben kevés a költőiség, technikája nehézkes, nyelvezete a kajkavi-csákávi tájszólás, melyben Zrinyi Péter is irt.

26. *M. J.: Perkovác János.* Vienac, 1871. III. k. 23., 24., 25., 26. szám. (Ivan Perkovac.)

Perkovác János 1826. május 23-án Harmicán, a brdováci kerületben született, apja iparos volt, anyja Nagy-Kanizsán született s így fia itt járt a gimnáziumba, miből az a haszna is volt, hogy megtanult magyarul, 1844-ben a zágrábi papneveldébe lépett, mely 1841 óta az illirizmus melegágya volt, nem annyira Sufláy kanonok volt a rektor, mint a lángoló illir Sulek Bogoszláv hirlapiró. Mikor az a hires zágrábi restauráció volt, Sulek vezérlete alatt 80 zágrábi kispap, mind a két végén hegyes karóval fölfegyverkezve, övig felgyürt reverendával a Sz. Márk-térre fölvonult, hogy a magyarpárti turopolyeieket szétkergesse, köztük volt Perkovác is. Összetüzésre ekkor nem került a sor, de az esettel a magyar hirlapok és országgyülés is foglalkozott. 1848-ban a kispapok legnagyobb része fegyvert fogott, egyik részök Gáj Lajos testőrserege lett, Perkovác gyenge szervezete miatt nem ra-

gadott fegyvert, hanem a báni tanács hadügyi osztályában szolgált, melynek főnökei Prerádovics és Utjesenovics voltak; az előbbi igen szerette és halálát egy szép szonettben elsiratta.

Mikor a horvát fölkelés hajótörést szenvedett és mindenki menekülni iparkodott és a leglármásabbak is hivatalt kértek Bachtól, Perkovác ezt megvetéssel nézte és előbb Zágrábban, utóbb Grácban jogot hallgatott, azután Mrazovics ügyvédi irodájában dolgozott, majd a Matica titkára lett és rövid ideig szerkesztette a Bogovics által megalapított »Neven« szépirodalmi folyóiratot. Azután eltünt, megnősült szerencsétlenül, elvált nejétől és maga is lejtőre jutott, melyet később megsiratott. Pesten élt, mikor a szolferinói csatavesztés után az októberi diploma új életre ébresztette a magyarokat is, meg a horvátokat is. A horvát ifjuság tüntetett az idegen tanárok, hivatalnokok, sőt Coronini bán ellen. A heves illir Mrazovics a magyaron Rauch Levin báróval tüzes memorandumban sürgették a bánt, hogy Zágrábban a »nemzeti olvasókör« (narodna čitaonica) megnyitását engedje meg, — a politikai éllel irt iratot sokszorosítva egész Horvátországban elterjesztették. Az abszolutizmus keserveitől megszabadult horvátok, előbbi pártállásukat felejtve, az alkotmányos magyar politikához csatlakoztak, így Mazsuranics Antal, Kukuljevics Iván, Vukotinovics, Prica, Bogovics stb. E fordulat azonban rövid ideig tartott.

Mrazovics, Sulek és Rácski ezen áramlat ellen, a helyzet tisztázása cimén, hirlapot indított meg, melyet Vrbanics ügyvéd »Pozor« (Vigyázat) névvel nevezett el; Rácski ebben Horvátország történelmi jogait fejtegette, Sulek és Perkovác tüzes cikkeket irtak, mily alapon és módon rendeztessék a viszony Magyarországgal, — lassanként e lap a közvélemény vezetője lett, segítve Kvaternik politikai röpiratai által, ki utóbb panaszkodott, hogy kihasználták céljaiknak és utóbb eldobták maguktól. A Sokcsevics bán által összehivott báni konferencián két párt volt: az egyiknek vezére, Jankovics Gyula gróf, a Magyarországgal való föltétlen unió mellett volt, a másik — Strossmayer vezérlete alatt — akarta ugyan a Magyarországgal való alkotmányos kapcsolatot, de azon föltétel alatt, hogy a háromegy királyság (Horvát-Szlavon-Dalmátország) területi épsége biztosíttassék és teljes autonómiát kapjon. Minthogy ekkor Horvátország alkotmányosan még sem Magyarországhoz nem csatoltatott vissza, sem Ausztriához nem csatoltatott, Mazsuranics Iván javaslatára Horvátország számára egy ideiglenes főhatóságot szerveztek, a horvát dikaszteriumot, melynek a javaslattevő lett az igaz-

gatója, ebből csakhamar horvát udvari kancelláriát alakítottak, melynek ugyanő lett a kancellárja.

Horvátországban kiirták a választásokat az országgyülésre, melynek hivatása volt az ország ügyeit rendezni. Közben Bécsben magukhoz tértek a szolferinói nagy csapástól és Schmerling februári patensével még egy kisérletet tettek az állami centralizációval és a reichsrathtal. Magyarország, történelmi jogaira hivatkozva, ezt visszautasította és a pragmatica sanctio alapjára helyezkedve, Horvátországnak fehér lapot kinált jogviszonyai megállapítására. Horvátországnak választania kellett, melyik félhez csatlakozik: Ausztriához-e vagy Magyarországhoz? Az 1861-ik évi horvát országos gyülés a XLII. tv.-cikkben két elvet állapitott meg: Magyarország és Horvátország koronája egy és ugyanaz, Horvátország önálló és autonom ország, de a közös ügyeket elismeri, — így elvetette Schmerling meghivását a Reichsrathba, mert ez azon ügyeket is a maga hatáskörébe akarta vonni, melyeket a XLII. tv.-cikk a horvát országgyülésre és kormányra akart ruházni. A XLII-ik tv.-cikk elismerte a közös ügyeket, de Prica fogalmazása nem volt világos, — helyesebb lett volna röviden kijelenteni: »de a további tárgyalást azon időre hagyják, ha magyar részről a XLII. tv.-cikkelyt elfogadták«, ezen az alapon a magyaron párt és a horvát nemzeti párt egyesülhetett volna. Azonban a Sztojánovics-Zsivkovics-Kvaternik koalició győzött, mely a közös ügyeket elvetette és így Horvátország három évi tétlenségbe sülyedt Schmerling bukásáig. A koaliciós párt győzelme fokozta a zürzavart.

Perkovác átvette Vrbánicstól a Pozor szerkesztését, a fiatalság hozzá csatlakozott, a horvát pártok bomladoztak, a Pozor a centralizáció ellen harcolt és a közvélemény hozzá csatlakozott. Br. Hellebrand és Rauch Perkováchoz közeledtek és létrejött az unionista párt és a nemzeti párt fuzionált. 1865-ben Perkovác az unionista pártért lelkesedett és gyülölte Mazsuranicsot és Kukuljevicset, ezek a Pozort betiltották és Perkovácot három hónapra bezárták. A fuzionált ellenzék a prágai »Politik«-ban folytatta támadásait Mazsuranics ellen. Az 1865-ik évi horvát országgyülés egyik legjelentékenyebb szónoka Perkovác volt; tagja volt azon 12 tagú horvát regnicolaris deputációnak, mely Budapesten tárgyalt a magyar-horvát kiegyezés ügyében. A tanácskozást a porosz háború kitörése megakasztotta. Szadova után a magyar dualizmus győzött. Perkovác Zágrábba visszatért és Sulektől átvette a Pozor szerkesztését, de mert a korona a horvát memorandumot nem fogadta el, Perkovác lemondott a képviselőségről és a Pozor szerkesztőségéről és örökre búcsút mondott a

politikának, mert Sokcsevics bán fenyegetőzött, hogy azon tisztviselőket, kik ellenzik, hogy a horvát képviselők a koronázásnál jelen legyenek, el fogja bocsátani a hivatalból.

Az országgyülést feloszlatták, Rauch jutott kormányra, ki a Pozort megsemmisítette. Perkovác Belgrádban tárgyalt Garasaninnal, titkon találkozott Andrásyval, ki előkelő hivatalt kinált neki, azután segítette Bécsben föléledni a Pozort. Az új képviselőválasztást Rauch parancsa szerint ejtették meg, Perkovácot is megkinálta hivatallal, hogy elhallgattassa, de hiába. A politikától visszavonult Perkovác gazdászati és irodalmi kérdésekkel foglalkozott és Trnszki, Dezsmán és a Matica segélyével megindította a »Vienac« folyóiratot 1869-ben. Föléledt Reizer szamobori bankettjén, melyből a lonjszkopoljei pör keletkezett és elhagyatottan meghalt Szamoborban 1871. ápril 16-án. Tisztelői itt emlékszobrot emeltek neki.

27. *Pávics Ármin: A raguzai dráma története.* Vienac, 1871. III. k. 31. sz. (Historija dubrovačke drame.)

28. *Kláics V.: IV. Kresimir Péter a nagy.* Vienac, 1871. III. 33. szám. (Petar Krešimir IV. Veliki.)

Drzsiszláv alatt (1000.) mélyen aláhanyatlott a horvát királyság; viszálykodott fivéreivel (Szvetoszláv, Kresimir, Gojszláv); Bizancot hatalmassá tette II. Bazilius, Sz. István megerősítette Magyarországot, Velencében a hatalmas Urseolo család uralkodott. Velence elvette Horvátországtól Dalmácia latin részét, Bazilius a Szerémséget. III. Kresimir nem volt képes Dalmácia elszakított részét visszafoglalni, szövetséget kötött Szent Istvánnal és leányát eljegyezte Imre herceggel. I. István horvát király alatt kissé megerősödött az ország. IV. Kresimir Bizanc segélyével 1051-ben visszafoglalta Zárát, Spalatót, Arbét és az egész latin Dalmáciát Velencétől, mire fölvette a »Dalmácia királya« cimét is, de elismerte erre nézve Bizanc fenhatóságát.

IV. Kresimir Péter (1050—1074.) viszonya Magyarországhoz homályos, úgy látszik I. Andrással harcai voltak, de ezek eredménytelenek maradtak. Midőn Salamon és Gejza 1064-ben kibékültek, jelen volt Szvinimir horvát bán is, Gejza nővérét, — Lepát, — Szvinimirnek feleségül adta, mire ezt IV. Kresimir 1070-ben horvát bánná is tette, ki a király után a második személy volt az országban. A karantáni herceg, nem tudni mi okból, megtámadta Kresimirt, de ez magyar segítséggel legyőzte. Kresimir okleveleiben nem alaptalanul dicsekszik, hogy országát a tenger felől és szárazon igen megnagyobbította. Uralkodása alatt a nonai horvát püspök, horvát papság és a spalatói érsek s latin papság közt heves

harc keletkezett, az 1059-iki spalatói zsinat Methodiust szakadárnak jelentette ki s a szláv liturgiát eltiltotta, — Kresimir politikából a latin papsághoz huzott és nem védelmezte a szláv liturgiát. Udvara horvát volt, udvari méltóságainak horvát neve volt, zsupán helyett a comes elnevezés Szvinimir alatt jött divatba.

Kresimir 1069. december 5-én Nonában országgyülést tartott, itt említette föl, mennyire megnagyobbította országát. Nővére, Tiha (mások szerint távoli rokona), Zárában apácazárdát alapított, Tiha leánya, Vekenega, ebben mint apáca halt meg, sirköve ma is megvan. Kresimirnek nem volt fia; utóda unokaöcscse, II. István lett. Kresimir 1074-ben halt meg, neje, Jelina, Spalatóban temettette el, hol családi sirboltjuk volt (Tamás spalatói fődiaconus: »Ibi magnificus vir Cresimirus rex tumulatus est cum pluribus aliis«).

29. *Rácski Ferenc: A horvát és olasz Frangepánok.* Vienac, 1871. III. köt. 37. szám. (O hrvatskih i talijanskih Frankopanih.)

Rómában megjelent egy könyv: »De Frangepanibus illyricis eorumque consanguineis commentarium auctore dynasta Camillo Transmundo-Frangipane, ex ducibus Mirabelli«. Az iró a horvát Frangepánok rokonságát bizonyítja az olasz Frangepánok nápolyi ágával, mely a Mirabello hercegséget birta, — hivatkozik Onufrio Panvinio ezt bizonyító kéziratára »de gente Frangepania« (Római ágostoni szerzetesek levéltára nr. 7. Panvinio 1568-ban halt meg), ezen irat szerint a vegliai grófok a római Anicia nemzetségből, illetőleg ennek Frangepáni ágából származnak, e nevet jótékonyságuk folytán kapták, mert a szegényeknek kenyeret adtak.

Nagy Károly alatt a IX-ik században négy Frangepán testvér elhagyta Rómát: Eliseus Firenzében telepedett le és megalapította az Elizeo családot, melyből a hires Dante Alighieri is származott; Anzolo-Michieli, Nikolo és Hugo Velencében telepedtek le, Michieli a hasonló nevü patriciusi család alapítója lett, — Nikolo csakhamar Velencéből Vegliára költözött, melyre utódai II. Urseolo Péter dogetől 997-ben feudalis adománylevelet kaptak. E családból származott Bartol és Vid, kik Vegliát mint velencei hűbért 1100-ban birták, Dujmo 1133—1153-ban, Bartol 1186-ban, Márk fiával 1196-ban birta. Rajnerio Zeno doge 1260-ban megerősítette őket e birtokban, úgy hogy Veglia felét Bartol fia (Schinellus), másik felét Vid és fiai (Miroslav, Bartol, Vid) birják. Ivadékaik 1193-ban III. Bélától Modrus megyét, 1223-ban II. Andrástól Vinodol megyét kapták, úgy hogy a család tagjai velencei és magyar-horvát hűbéres urak voltak a XII-ik századtól fogva.

Hogy a nápolyi Frangepánok a horvát ágból származnak, erre idéz egy oklevelet a nápolyi királyi levéltárból 1406 dec. 17-éről, mely szerint Jeromos, a moliskói gróf, nápolyi lakos fia »quondam Gregorii Frangipanis de regno Illyrico et quondam nobilis mulieris Elisabethae Comudenae«; egy 1404 aug. 28-iki oklevél erről az Allegretto Jeromosról és fiáról, Györgyről, azt mondja, hogy »ex regulis illyricis« származnak. Az iró azt hiszi, hogy e Frangepán Gergely Horvátországból 1342-ben Erzsébet magyar királynéval vagy 1347-ben Nagy Lajossal jött Nápolyba és ott megtelepedett. Fia, Frangepán Jeromos, igen előkelő szerepet játszott, Nápolyi László hadvezére volt, neje, Castriota Irén, albániai hercegnő volt; fia, György, II. Johannától 1416-ban a Mirabello-birtokot kapta és azóta e cimet viselte; Károly 1660-ban Mirabello herceg lett.

A nápolyi ág élénk emlékezetben tartotta a horvát Frangepánokkal való rokonságot. Frangepán Marius 1638 szept. 28-án kelt végrendeletében, mint a György-ág utolsó sarja, vagyonát Frangepán Gáspár fiainak, Frangepán Kristófnak és Farkasnak hagyományozta, tehát a horvát ágnak, mint legközelebbi vérrokonainak. Ebből per támadt, a Mirabello nápolyi ág is illir eredetére hivatkozott, mert ők is Allegretto Jeromos de Frangepántól származnak és hogy közös törzsük, a horvát és nápolyi ágnak, a római Frangipán család, melynek tagja az örökhagyó Marius. A római biróság ezt megerősítette, de Marius új végrendeletet készített a horvát ág javára, melyből csak még a szerencsétlen véget ért Frangepán Kristóf Ferenc volt életben. Marius végrendeleti végrehajtóvá barátját, Barberini Antal bibornokot tette, és ez, midőn Marius 1654. jan. 21-én meghalt, az összes római Frangepán-birtokot Macarani Pál patricius által birtokba vette Frangepán Kristóf Ferenc javára, ki ezentúl őrgrófnak is irta magát, az öröklött »marchesato di Nemi« birtok után és Rómába sietett öröksége átvételére, itt 1658-ban feleségül vette Bernardino Naro őrgróf leányát, Juliát. E házasságból egy fiú származott, Marius, ki gyermekkorában Rómában halt meg, nyugszik a sz. Márk plébániatemplomban, a »di Venezia« palota mellett.

Frangepán Kristóf Ferenc rendszerint Horvátországban lakott egyik-másik várában, de gyakran eljárt Itáliába és Rómába. Rácskinak van egy levele tőle, melyet 1662. szept. 16-án Rómából irt Lobkovic V. grófnak. Midőn a szerencsétlent lefejezték, Frangepán Cornelio gróf — az udinei ágból — Rómába sietett, hogy a Marius-féle örökséget megszerezze; XI. Ince 1679-ben felét átengedte neki, felét a pápai kamarának tartotta meg. De Naro Julia férjének szomorú halála

után Rómában a sz. Terézia zárdába lépett, hol mint apáca halt meg. A Frangepánok udinei ága most is él; ezek magukat Udalriktól származtatják, ki 1185-ben Horvátországból Friaulba költözött.

30. *Makusev V.: Szlávok Dél-Itáliában.* Vienac, 1871. 1871. III. k. 39., 40. szám. (Slaveni u južnoj Italiji.)

31. *Zahar J.: Vraz Sztánko életrajza.* Vienac, 1871. III. k. 43. szám.

32. *Divkovics Imre: A női nevek költőisége.* Vienac, 1871. III. k. 51., 52. sz. (Poetičnost imena ženskih.) Az értekezésnek érdeket kölcsönöz, hogy egyéb nyelvü női keresztneveken kivül a szláv keresztnevek magyarázatát is adja.

33. *Tomics P.: Pogodin-Petrovics Mihály orosz történetiró élete.* Vienac, 1872. IV. k. 2., 3. sz. (Mihail Petrović Pogodin.)

34. *Kláics V.: Szvinimir király halála a népmonda szerint.* Vienac, 1872. IV. k. 5. sz. (Smrt kralja Svinimira po narodnoj priči.)

Egy a XIII-ik század végével glagol betükkel irt horvát krónikában, melyet Jágics horvát irodalomtörténetében ismertet, van egy népmonda Szvinimir horvát király haláláról. A császár és a pápa levelet irt Szvinimirnak, hogy vegyen részt a Szentföldre vezetendő keresztes háboruban; Szvinimir 25-ik napra Koszovón (mező Tinin közelében Zára megyében, ott ma is hasonló nevü falu van) országgyülést tartott, amint a pápa levelének olvasásába fogott, a nép hevesen tiltakozott »el akar vezetni messze földre, hogy oly földet foglaljunk el, melyhez semmi közünk és ott elvesszünk, jobb ha ő maga pusztul el, mint mi mindannyian és elhagyjuk hazánkat és várakat foglaljunk el mások számára«. Megrohanták Szvinimirt és összekaszabolták, — ez pedig haldokolva megátkozta a horvátokat, hogy többé soha se legyen királyuk, ki nyelvöket beszéli és örökre idegen nyelvü király legyen urok. Átkozódva halt meg 35 évi uralkodás után.

Tamás spalatói fődiákon műve is rövid latin kivonatban megőrizte e népdal tartalmát, melyet a horvát nép horvátul még a XVI-ik században is énekelt. Ezt felhasználta Tomasics János XVI-ik századbeli horvát krónikás, ki azt így adja elő: Szvinimir Péter mezőn (Petrovo polje) országgyülést tartott. Midőn a szlovenek (ezeket az iró megkülönbözteti a horvátoktól) meghallották, hogy a király őket keresztes háboruba messze földre el akarja vinni, kiáltoztak: »mit akar ez a király, hogy sohase lássuk többé gyermekeinket, feleségünket, hazánkat? Ugyan minek menjük messze tengerentúl?« Rábaszélték a király titkárát és Tadia nevü pohárno-

kát, hogy a királyt éjjel megöljék. Ez március 30-án történt. A halálosan megsebesült király magához hivta alattvalóit, »Hűtlen szlovenek, ki biztatott fel, hogy engem megöljetek, soha sem voltatok uralkodásommal megelégedve. Testvéreim horvátok és dalmaták, szivből sajnállak beneteket, mert én vagyok utolsó királytok, — ezentúl idegen urnak lesztek szolgái«. Eltemették Tininben, sz. Bertalan templomában.

Rácski a Radban helyreigazította e monda tévedéseit Szvinimirra nézve. Történelmi adatunk nincs arra, hogy így halt volna meg. VII. Gergely keresztes hadra való felszólításokat irt egyes királyoknak, levelei megvannak, de arról, hogy Szvinimirnak is irt-e ilyen tartalmu levelet, nincs adatunk.

35. *Klaics V.: A horvátok költözése.* Vienac, 1872. IV. 6. szám. (Seoba Hrvata.)

Mikor 1835-ben Horvátországban az illir mozgalom megindult, a közhiedelem összekapcsolta eredetöket a római provincia illireivel, Demeter drámairó is ily felfogással irta meg Teuta illir hősnőről drámáját s így a horvátokat Európa déli részén őslakóknak tekintették. Megerősítette e véleményt Kollár Jan »Slavi dcere« költeménye is, ki utazásaiban mindenütt, Itálában is szláv ősnyomokra talált. A horvátok azután e felfogás szerint délről észak felé huzódtak, így erősiti ezt Nestor krónikás is. Boguchval lengyel krónikás tovább fejtette a mesét, szerinte apjuk halála után három fia, Cseh, Leh és Meh, Horvátországból észak felé költöztek; Cseh megalapította Csehországot, Leh Lengyelországot és Meh Oroszországot, — a horvátok e mesét azzal egészitették ki, hogy a három fivér apjának neve »Horvát« és hogy lakóhelye a zagorjei Krapina vár volt; emlegették, hogy ősrégi időben Nagy Sándor macedon király kiváltságlevelet adott az illir szlávoknak, ezt Cseh vitte magával uj honába és Prágában kőbe vésette.

Mind e meséket elvetette Safarik »Szláv régiségek« (Slavjanske starožitnosti) cimű művében, elvetette e tárgyra vonatkozólag az összes kritikátlan véleményeket, Luciusét és Farlatiét is és elfogadta Konstantinus Porphirogenitusét, ezen alapon, Safarik szerint, »A horvátok a szláv törzs egy ága a Kárpátokon túl (ott körülbelül, a hol ma Lengyelország, illetőleg Galicia van); hogy itt még a VI-ik században is laktak, bizonyítja a gót Jordanes. Itt horvátoknak, hegylakóknak nevezték (hora, hegy), mig a poljákok, lengyelek, völgyekben, miről »polják« vagyis »völgylakók« néven nevezték. A hatodik század közepén az avarok elfoglalták Pannóniát, leigázták az ott már előttük letelepedett szlávokat és kény-

szerítették, hogy soraikban harcoljanak. Heraklius a Kárpátokon túl lakó horvátokat az avarok ellen segélyül hivta. A horvátok egyik törzse a hetedik században elhagyta kárpatontuli őshazáját, Nagy-Horvátországot és dél felé vonult. Öt fivér vezette őket: Kluk, Lovel, Koszienec, Muhlo és Hrvat és két nővér, Tuga és Buga. (E két mesés alakot Hilferding a délszlávok személyesített jó- és balsorsának tartja.) Dalmáciában megverték az avarokat és mint a görög császár barátai ott letelepedtek. Később egy részök különvált, felvonult a Dráva-Száva közére és ott telepedtek meg. Itt békével művelték földjeiket, mignem a frankok leigázták őket, kiktől a kilencedik században hét évi harc után megszabadultak.»

Safarik e véleményét a tudósok elfogadták, Rácski és Hilferding is, Jágics is azon módositással, hogy a horvátok előbb telepedtek a Dráva-Száva közére és innét utóbb vonultak le Dalmáciába (Prošlost hrvatskoga jezika. Književnik). Pedig Safarik véleményét az ujabb kritikai kutatások a mesék közé sorolják. Dümmler és Krause megdöntötték Konst. Porphir. hitelességét sokban, így a horvát költözködés kérdésének tekintetében is.

E kérdésben a mai álláspont a következő: A költözködő és délfelé nyomuló Germánok nyomában indultak meg a szlávok és elfoglalták az elvonulásuk után üresen maradt területeket; a Dunánál és Dalmáciában gyakran érintkeztek a germánokkal, erről tanuskodik a sok szláv elem a gót nyelvben és azon szerep, melyet a gótok a legrégibb horvát krónikában játszanak. A szlávok már az V. és VI-ik században laktak Horvátországban, Dalmáciában, Szlavóniában és Boszniában; itt szláv házközösségekben éltek, melyet Procopius demokraciának nevez és csendes földmivelők voltak, az egyes házközösségeket a vérrokonság foederatiókban kötött össze, külön nevek alatt éltek, állami kötelék nem kapcsolta őket össze, közös vezérök nem volt és külön államokat nem is alkottak. A házközösségekből szórványos, össze nem kapcsolt zsupák keletkeztek és mert nem viseltek háborúkat, az egykoru irók nem is említik őket. A védekezés szüksége mégis utóbb szorosabban összekapcsolta őket; az avarok egymás után leigázták a zsupákat és a fegyverfoghatókat kényszerítették, hogy soraikban harcoljanak, épen úgy, mint a hunnok a germánokat és más törzseket; a kik a szlávok közül nem akartak az avar iga alá hajolni, menekültek előlük a hegyekbe, főkép a kopár Karstba és ekkor benépesítették Isztriát is és az Adria számos szigetét.

Az avarok hatalma a hatodik század vége felé hanyatlani kezdett, különösen Byzanc sikertelen ostroma után, ez

felbátorította a szlávokat először is északon, hol Szamo királyuk az avarok legyőzetése után hatalmas országot alapított Cseh- és Morvaországban. Délen a hegyek közé vonult szláv hegylakók (horvati) is szövetkeztek, közös hadvezért választottak, az avarokat legyőzték és Heraklius alatt Dalmáciában országot alapitottak, mely a horvát nevet vette fel; az ide menekült horvátok egy része utóbb visszatért előbbi lakhelyére a Dráva-Száva közére és ott egy második horvát fejedelemséget alapítottak, melyet szintén Horvátországnak neveztek el. A népdalok az első horvát vezért »Horvát« nevünek mondják. Rácski is utóbb e véleményhez csatlakozott és azt állította, hogy: »A horvátok a többi szlávokkal az V. és VI-ik században délfelé vonultak, de külön állammá nemzetségi szervezetök csak a hetedik század első felében tömörült«.

36. *Kláics: Horvát őrség Spanyolországban.* Vienac, 1872. IV. k. 14. szám. (Hrvatska straža u Španiji.)

A dalmáciai horvátok közül a harcokban sokan rabszolgákká lettek, kiket arab kereskedők Alexandriában eladtak, e rabszolgákból I. Hakem (796—822.) harmadik kalifa, Cordovában magának testőrséget szervezett, mely előbb 2000, utóbb 6000 emberből állott. Ez a horvát testőrség nagy szerepet játszott a kordovai palota forradalmakban, különösen vezérök, Wadha el Ameri 1009—1013-ban, Zohair Almeri is 1018—1041 közt.

37. *Z. J.: Gáj Lajos dr.* Vienac, 1872. IV. k. 17. sz. (Dr. Ljudevit Gáj). Nekrolog.

Safarik a csehek, Kollár Ján a tótok, Vodnik a szlovenek, Musiczki, Obradovics, Karadzsics a szerbek, Vitezovics, Vrhovác püspök, Miklousics Tamás plébános és főkép Gáj Lajos a horvátok ébresztője. Gaj 1809-ben Krapinán született, 1872. ápril 20-án Zágrábban halt meg, elfelejtetten, népszerütlenül. A varazsdi gimnáziumban tanult, itt irta meg: »Brevis descriptio loci Krapine«, de a zágrábi cenzor megtiltotta kinyomatását azzal »deák tanuljon, ne irjon könyvet«, 1826-ban a karlováci cenzor a német fordítás »Die Schösser bei Krapina« közlését megengedte. Bölcsészetet Grácban és Lipcsében, jogot Pesten tanult, itt megismerkedett Kollár Ján tót költővel, kinek befolyása döntő volt Gáj sorsára, ki buzdította, hogy hozza rendbe a horvát helyesirást és adjon ki horvát hirlapot a horvát öntudat felébresztésére. Gáj 1833-ban irta népszerüvé vált ébresztő dalát »Horvátország még nem bukott el« (Još Hrvatska nij propala). Bécsben engedélyt nyert horvát hirlap kiadására, ez 1835-ben »Horvatske novine« néven jelent meg a »Danica horvatska« szépirodalmi mellék-

lettel, — de a cimet már 1836-ban »Ilirske novine, Ilirska danica« névvel cserélte fel; kezdetben maga is a kajkav tájszólásban irt, de azután elfogadta a stokavit, hogy az összes délszlávokat illir név alatt egyesíthesse.

Gáj irányához csatlakozott Stoos, Vráz, Mihánovics, Mazsuravics, Kukuljevics és a szlovenek általában; nagy befolyása volt, sürgetésére jött össze az 1848-iki horvát nemzeti országgyülés, hol ő ajánlotta Jelacsics bánná választását. A harc folyamában elhallgatott s titkon a reakciót támogatta, — erre vonatkoznak a nekrolog e szavai: »gondoljunk csak érdemeire és felejtsük el büneit! »Sulek Bogoszláv is azzal menti, hogy »hol van ember, ki az élet síkos utján 62 évig haladott és meg nem csuszott, ha van, az dobhat követ koporsójára!«

38. *Senova Antal: Hogyan keletkezett és fejlődött ki a délszlávság eszméje?* Vienac, 1872. IV. k. 20. szám. (Kako se je jugoslavenstvo započelo i razvilo?)

I. Napoleon sikereivel 1809—1811-ig felébresztette a francia nemzetiségi eszmét és a nemzetiségi eszme azután hódított mindenfelé Európában. Bécsben Sporer György alias Mátics egyetemi hallgató Karlovácból, ki a középiskolákat Spalatóban és Zárában tanulta, már 1814 előtt lelkesedett a dalmáciai horvát tájszólásért, a mely a délszlávok egyesítésére alkalmas, mig a horvátországi kajkavi alkalmatlan. Napoleon hozta felszinre az »illir« nevet azzal, hogy a Szávától az Adriáig terjedő elfoglalt területet (1809—1813.) »Illyrium, illir tartományok« (Provinces illyriennes) néven nevezte el. Laibachban Napoleon 1810-ben egy illir egyetemet alapított és Marmont kormányzó azt nyilványosan megnyitotta, itt a szláv nyelvészettel is foglalkoztak, egyik tanár a »Telegraf officielle« nevü hivatalos ujságban cikksorozatban 1813. okt. hóban szláv szófejtéseket is közölt. Mindez a horvát illirizmus csirája volt.

Sporer György Kopitárral és más horvát és szerb egyetemi hallgatókkal elhatározta, hogy Bécsben egy horvát ujságot megindít, mire az engedélyt 1814-ben meg is nyerte. Az előfizetési felhivás nem járt kellő eredménynyel, — elkésetten Brlics nevü postamester Szlavóniából, Bródból 200 előfizetőt jelentett be, de a horvát hirlap kiadása már el volt ejtve. Gáj utóbb mind ezen eszméket átvette és megvalósította. Sulek téved abban, hogy a horvát aristokrácia lenézte Gájt, midőn mozgalmát megindította, ellenkezőleg gr. Draskovics Jánkó, gr. Orsics György, Zdencsáj Antal és Lujbics Lukács báni táblai ülnökök, Zdencsáj Miklós kőrösi alispán, Lentulay Imre zágrábi alispán és sok nemes azonnal

hozzá csatlakozott, valamint az összes független értelmiség is. Hogy Gáj tudott Sporer és Mihánovics terveiről, azt Senova tőle magától hallotta, sőt Gáj maga mutatta neki Mihánovics röpiratát »Szózat a hazához a horvát anyanyelvben való irásról« (Rieč domovini o pisanju u materinskom jeziku). Sporer-Mátics György a Nevenben az illirizmus történetéről és fejlődéséről is irt. Tehát Gáj Sporer és Mihánovics nyomdokain haladott.

39. *Bán Mátyás: Gáj Lajos.* Vienac, 1872. IV. k. 21. szám. (Ljudevit Gaj.) Az iró itt Gáj szegénységével és családi gondjaival igyekszik igazolni erkölcsi bukását, mely abban áll, hogy midőn az illirizmust a bécsi politika elejtette, ő ujságával az abszolutizmus szolgálatába lépett, sőt 1860 után azon iránynak is szolgált, a mely ellen egész előbbeni tevékenysége irányult.

40. *Kukuljevics Iván: Ismertetés Tomaseo Miklós »Storia civile nella letteraria«.* Róma, 1872. cimü művéről. Vienac, 1872. IV. köt. 26. sz.

41. *Demeter Dömötör horvát iró nekrológja.* Vienac, 1872. IV. köt. 26. sz.

Demeter született Zágrábban 1811. febr. 21-én Macedóniából Zágrábba költözött görög szülőktől. Tanult a zágrábi gimnáziumban, Grácban bölcsészetet, Bécsben és Páduában orvosi tudományokat, 1836-ban orvosi oklevelet nyert. Gájhoz csatlakozott és költői műveivel nagyban előmozdította az illir mozgalmat, egyik dala »Szabadon repül a légben a madárka« (Prosto zrakom ptica leti) politikai vonatkozásai folytán igen népszerüvé lett. »A grobniki mező« cimü lirikus eposzi költeményében (Grobničko polje 1842.) megénekli a horvátok győzelmét a mongolokon és tatárokon. Megirta a »Teuta« nevü tragoediát, a Porin nevü opera librettoját, az »Apa és fia« (Otac i sin) történelmi novellát, Ivo és Neda, Metež (Zürzavar), Jedna noć (Egy éjszaka) cimü novellákat, a Ljubav i dužnost (Szerelem és kötelesség) és Krvna osveta (Véres bosszu) cimü drámákat, a librettot Liszinszki operájához Ljubav i zloba (Szerelem és gyűlölet) és a Stari ašikdjija (Vén szerelmes) nevü vigjátékot. Mint a horvát szinház igazgatója sok szinművet fordított horvátra; 1839-től fogva pár éven át szerkesztette a »Danicát«, azután két évig az »Iskra« évkönyvet, 1848-ban szerkesztette a »Südslavische Zeutung«-ot, azután a horvát hivatalos lapot »Narodne novine«; 1860-tól fogva sok szini kritikát irt, 1870-ben szerkesztette a »Hrvatski Sokol« szépirodalmi lapot. Meghalt 1872. jun. 24-én Zágrábban.

42. *Kukuljevics Iván: Uti emlékek Raguzából, Albániából, Korfuból és Itáliából.* Vienac, 1872. IV. k. 29., 30., 31., 32., 34., 36., 37., 38., 46—51. szám. (Putne uspomene iz Dubrovnika, Arbanije, Krfa i Italije.)

43. *Apollo szobra a zágrábi nemzeti muzeumban.* Vienac, 1872. IV. k. 30. szám. Ismertetés.

44. *Trnszki Iván: Prerádovics Péter horvát költő.* Vienac, 1872. IV. köt. 35., 36. sz. (Petar Preradović.)

Prerádovics Péter 1818. márc. 19-én Grabovnica faluban, Belovár megyében született, apja határőr közkatonából tisztté lett granicsár. Tanult a belovári katonai intézetben, 1830-ban a bécsujhelyi katonai akadémiába került; 1834-ben nagy tűzvész volt Bécsujhelyben, erről iskolai gyakorlatul német költeményt irt, melyet nagyon megdicsértek, ez volt első költeménye. Mint hadnagyot 1838-ban áthelyezték Milanóba, útközben meglátogatta Zágrábot, hol tanulótársa, Halavanja, sokat beszélt neki Gájról és a magyarok elleni mozgalomról, de ez a teljesen németté lett Preradovicsot nem érdekelte; anyját és nővérét is meglátogatta, de nem tudott velök beszélni, mert elfelejtett horvátul, azok meg nem tudtak németül, egy havi szabadsága alatt azonban annyit megtanult mellettök horvátul, hogy elbeszélgethetett velök. Milanóba érve ezredéhez, ott szorgalmasan német költeményeket irogatott. 1840-ben Kukuljevics Iván gárdistát is áthelyezték hadnagyként a Milanóban állomásozó Gyulay ezredhez, ez nagyban buzdította Prerádovicsot, hogy horvát költeményeket irjon, de ez nem akart belefogni, mert sem nem tudott jól horvátul, de a horvát nyelvet sem tartotta erre alkalmasnak; Kukuljevics csak annyit ért el nála, hogy horvát népdalokat és Gundulics Ozmanjának első énekét németre fordította és több német költeményt irt, melyeknek horvát tárgya van, melyek közül »Das Uskoken-Mädchen« cimü a Croatia nevü folyóiratban 1841-ben megjelent.

Prerádovics ezredét áthelyezték Zárába, útközben két hetet Velencében töltött, hol megismerkedett a kattarói Dimitrovics Spiro hadnagygyal, ki neki Zárába horvát költeményt irt, melyet Prerádovics hasonlóval viszonzott, ez volt első horvát költeménye. Zárában Kuzmanics Antal megindította 1844-ben a »Zora dalmatinska« folyóiratot, ennek első számában megjelent Prerádovicstól a »Hajnalodik, nappal leszen« (Zora puca, bit će dana) cimü horvát költeménye, mely nagy tetszéssel találkozott és Gáj lenyomatta a »Danicá«-ban is. Itt megjelentek »Utas« (Putnik), »Öregapa és unoka« (Djed i unuk) szép költeményei — és ezentúl teljesen a horvát irodalomnak adta magát. Mint főhadnagy 1844-ben Zárában

eljegyezte De Ponte János törvényszéki biró árváját, Paulinát, de a sok áthelyezés folytán csak 1848 okt. 11-én kelhetett vele egybe, addig is sok szép költeményt irt hozzá. Utja 1846-ban Zágrábon át vezette, hol Vraz az illir mozgalom fő embereivel megismertette, kikkel Preradovics ekkor már nagyban rokonszenvezett. 1849-ben febr. 21-én Zágrábban mint a báni tábla hadügyi osztályának alelnöke kezdett működni, hol ennek feloszlatásáig maradt; itt együtt szolgált Utjesenovicscsel és Perkováccal.

Jelacsics 1851-ben szárnysegédévé nevezte ki. »Prvence« (Zsengék) cimü költeményei 1846-ban jelentek meg. 1851-ben Zágrábban megjelentek »Uj költemények« (Nove pjesme). Neje 1855-ben halt meg. Alezredessé 1858-ban, ezredessé 1859-ben lett, sokfelé szolgált, végre tábornokká is lett. 1865-ben újra megnősült, 1872. aug. 18-án meghalt Bécsben. Preradovics a horvátok legnagyobb lirai költője. Halálát Strossmayer a horvát országgyülésen gyászbeszéddel jelentette be, melyet fölállva hallgattak meg.

45. Kosztics Lázár »Crnojevics Makszim« cimü drámájának ismertetése. Vienac, 1872. IV. köt. 42., 44. sz.

46. *Kláics V.: Szvacsics Péter, az utolsó horvát király 1091—1101.* Vienac, 1873. V. k. 2. sz. (Petar Svačić, posljedni kralj hrvatski.)

A 12 horvát nemzetség közt leghatalmasabb volt a Szvacsics-nemzetség. A horvátok rossz néven vették Nagy Kresimirnek, hogy a latin papság karjaiba vetette magát és elfordult a szláv liturgiától; fia nem volt és unokaöcscsét, II. Istvánt óhajtotta utódjának, de a 12 nemzetség inkább királyválasztó jogával élt és a Szvacsics-nemzetségből való Szlavisát választotta királylyá, ki így ellenkirálya és versenytársa volt az utolsó Drzsiszlávicsnak. Utóda öcscse, Szvacsics Péter, Ruszin fia lett, de nem közvetlenül, mert Szlavisa ellen a magyar-latin párt Szvinimirt, Sz. László sógorát emelte a trónra. Szvacsics Péter Szlavisa alatt horvát bán volt, Szvinimir meghagyta e méltóságban, hogy így a hatalmas Szvacsics nemzetséget megnyerje.

Szvinimir halála után zürzavar támadt, a latin-magyar párt II. Istvánt, a horvát párt Szvacsics Pétert akarta trónra emelni; Szvinimir özvegye, Lepa Jelena (Szép Ilona), bátyjához, Szent Lászlóhoz menekült, közben trónra lépett Szvacsics Péter, midőn két évi uralkodás után II. István — az utolsó Drzsiszlávics — 1091-ben meghalt. Péter székhelyét Tininbe helyezte át. Szent László hadaival egész a Gvozd hegyig nyomult előre, helytartóvá unokaöcscsét, Álmost tette, de ez rövid idő mulva az elfoglalt területről eltávozott, valószinüleg

Szvacsics Péter szorította ki. Kálmán király a gvozdi hegységben legyőzte Szvacsics Pétert, ki az ütközetben elesett, róla a hegységet Petur gozdiának (Petrova gora, Péter hegység) néven nevezték el. A Kálmán királynak meghódolt 12 nemzetségfő sorában a Szvacsics nemzetséget Szvacsics György képviselte.

47. *Horvát-szlovén könyvek a XVI-ik századból Regensburgban.* Vienac, 1873. V. köt. 2. sz. (Hrvatske i slovenske knjige iz XVI. vieka u Regensburgu.)

Trubar Primus sz. 1508-ban Laibach körül, 1531-ben mint laibachi kanonok protestánssá lett, szlovén nyelvre fordította a bibliát és Németországban, Tübingenben, Ungnád János gróf segélyével szláv nyomdát állított 1550-ben, vele volt a protestánssá lett Vergerio isztriai püspök is. Trubar 1586-ban halt meg. Isztriai János, alias Conzul, glagolbetűs horvát könyveket nyomatott a protestánsok számára Nürnbergben, Dalmatin által pedig cirilbetűseket 1568-ban Regensburgban, hol a könyvtárakban e könyvekből ma is több példány van. E két férfiú is katholikus papból lett protestánssá.

48. *Bán Mátyás »Marta posadnica« cimü tragoediájának ismertetése.* Vienac, 1873. V. k. 3., 4. sz.

49. *Kukuljevics Iván: A horvát tengermellék.* Vienac, 1873. V. köt. 5. sz. (O hrvatskom primorju.)

50. *Rácski Ferenc: Ismertetés Gundulics Iván »Megszabadult Jeruzsálem«* cimü művéből. Vienac, 1873. V. köt. 8. sz. (Jeruzalem slobodjen.)

51. *Zrinyi Judita Petronella horvát levele 1680-ból nővéréhez, Rákóczy Zrinyi Ilonához.* Vienac, 1873. V. köt. 8. sz. Eredetije a magyar tört. társulat birtokában.

52. *Horvát Tasso-fordítások.* Vienac, 1873. V. kötet, 9. szám.

53. *Milinovics S.: Horvát emlékek Dalmáciában.* Vienac, 1873. V. köt. 11., 12., 13., 14. sz. (Hrvatske uspomene u Dalmaciji.)

54. *Kukuljevics »Poturica« drámájának* ismertetése. Vienac, 1873. V. köt. 15., 16. sz.

55. *Kláics V.: Subics Pál és fia Mladen.* Vienac, 1873. V. köt. 23. sz. (Pavao Šubić i sin mu Mladen.)

A Kálmán királynak 1102-ben meghódolt 12 horvát nemzetség főnökei közt volt Marmonja Subics is; e család birta Brebir megyét, Subics Stjepko (István) megvédelmezte Trau várát a tatárok ellen, a hálás IV. Béla szlavon bánná tette és egy ideig Stájerország igazgatását is reá bizta. Az utolsó Árpádok gyenge uralkodása alatt a nagyravágyó

Subicsok önállóságra s független uralomra törekedtek. Subics Pál Kun László alatt a dalmát városokat akarta hatalma alá hajtani, de ez neki nem sikerült. Horvátországban a Frangepánok mellett leghatalmasabb volt a Subics család; III. András, hogy őket megnyerje, Subics Pált és fivéreit, Györgyöt és I. Mladent, a tengermellék (Primorje) örökösödési joggal biró bánjaivá nevezte ki. Midőn III. András trónja megszilárdult, hogy ne szolgáljon gátul a Subicsok nagyravágyásának, Subics Pál Róbert Károlyhoz pártolt, ezt Nápolyból Horvátországba és Zágrábba hozta, — Subics Pál nem keveredett a trónvillongásba, hanem ezt fölhasználta Bosznia elfoglalására, a harcot mint horvát és primorjei bán azon ürügy alatt vezette, hogy Boszniát Szent István koronájának akarja megszerezni, pedig csak saját családjának akarta. Róbert Károlyt azért pártolta, mert azt hitte, hogy a nápolyi trónt fogja megtartani és Magyar- és Horvátországban csak helytartók által fog kormányozni és a délvidék kormányát magának szánta.

Subics Pál azt remélte, hogy a trónvillongás sokáig fog tartani s midőn ebben csalatkozott, Róbert Károly ellenségévé lett, kinek előbb legfőbb párthíve volt. Subics Pál a habsburgi grófok politikáját követte, kik épen ezen időben a Svájcban terjeszkedni kezdtek, ő is ezt tette délen. Boszniában hadakozott a Nemanjákkal és 1302-ben legyőzte Milutin szerb királyt, elfoglalta Boszniát, mint családi birtokot, fölvette a boszniai bán cimét és életében utódjának nevezte ki a boszniai bánságban fiát, II. Mladent. Most a dalmát tengerparti városok birtokba vételét határozta el. Ezek folyton ingadoztak Magyarország és Velence között s így fölváltva egyiktől is, a másiktól is újabb és újabb kiváltságokra tettek szert, mert mind a két versenyző fél magának akarta őket lekötelezni. Zára Velence ellen Subics Pált hivta segélyül, ez kapott ezen, fölszabadította Velencétől és a hálás város őt comesévé választotta. Subics Pál ekkor hatalma tetőpontján állott s már független Horvátországról ábrándozott, melynek a Subicsok urai, — de 1312-ben meghalt.

Fia, II. Mladen, folytatta apja politikáját, kinek nagyravágyását és az Anjouk elleni gyülöletét örökölte, fölvette a »horvát bán, Zára örökös grófja, Dalmácia hercege és Bosznia bánja« cimet. Velencével háborút viselt Zára birtokáért, a békekötésben átengedte Velencének Zárát, de ez biztositotta, hogy háborúiban még a magyar király ellen is fegyverrel fogja segíteni. Róbert Károly II. Mladen bukását határozta el, ravaszul tettetett bizalommal fordult feléje, az Uros szerb király elleni háborúban vezérré tette; II. Mladen ezt örömmel

elfogadta, mert a hódított területet magának akarta megtartani, el is foglalta a macsói bánságot és Belgrádot. Most Trau, Sebenico, Spalato elfoglalását tervezte, de ezek a Frangepánokkal szövetkeztek ellene, kik a Subicsok hatalma alá nem akartak kerülni és ellenszegültek neki. Róbert Károly Babonics szlavón bánt küldte II. Mladen ellen, de ez Babonicsot megverte és az Klis várba menekült. Ekkor maga Róbert Károly jött Dalmáciába, II. Mladen elment hozzá a knini táborba, hogy igazolja magát (1322.), de a király láncra verve Magyarországba rabul vitte és minden méltóságától megfosztotta. A Subicsok hatalma Dalmáciában lealkonyodott. Nagy Lajos 1347-ben a családnak Zrin várát Horvátországban adományozta cserébe dalmát váraikért, ekkor ide költöztek és a Zrinyi nevet vették föl.

56. *Kukuljevics Iván: Horvát telepitvény Morvaországban.* Vienac, 1873. V. köt. 24. sz. (Hrvatska naselbina u Moravskoj.)

57. *K. M.: A nap a mi hitregei maradványainkban.* Vienac, 1873. V. köt. 26., 27., 28., 29. sz. (Sunce u naših bajoslovnih ostatcih.)

58. *K.: Katalin, Bosznia utolsóelőtti királynéja.* Vienac. 1873. V. köt. 30. sz. (Katarina, predposljedna kraljica bosanska.)

Osztoja István ifjan került a boszniai trónra, meggondolatlanul harcolt Raguzával s utóbb meghódolt a magyaroknak, ezért megfosztották trónjától és Tvardko fiát, Tvardkovics Isvánt emelték a trónra, — Osztoja Bobovác várban meghuzta magát és visszavonulva élt. Tvardkovics István is a viszonyok nyomása alatt Magyarországra támaszkodott, ezért őt is letették a trónról és arra visszahelyezték Osztoja Istvánt, de ez csakhamar meghalt, két fia maradt, Tamás és István. Tamás nem vágyott a trónra, egy Vojácsa nevü jobbágy leányt vett feleségül és elvonulva élt, erre a büszke bosnyák urak öccsét, Osztoics Istvánt választották királyul, de ez két év mulva hirtelen meghalt, mire, minden ellenkezése dacára, egyhangulag királylyá választották bátyját, Osztoics Tamást, kinek ekkor Vojácsától már egy István nevü fia volt. A választás után a főurak azt kivánták tőle, hogy váljon el Vojácsától és vegyen el magához méltó feleséget, — maga Vojácsa is, hazafias érzésből, ezt kivánta tőle, zárdába lépett és 1445-ben Eugen pápa felbontottnak nyilvánította a házasságot.

Zahumljeben, a mai Hercegovinában a Kozacsa ház uralkodott. Szándálj boszniai herceg a koszovói síkon szétverte a törököt, mire Tvardko István boszniai király neki és

utódainak hercegi cimmel Zahumljét adományozta; 1445-ben itt Szándálj unokája, Koszacsa István, boszniai nagyherceg uralkodott; Osztoics Tamás boszniai király ennek leányát Katalint vette feleségül. Nagyon jámborul éltek és versenyeztek a zárdák felsegélésében, a szutiszkói ferencrendi zárdában ma is vannak egyházi ruhák, melyeket Katalin királyné sajátkezüleg himzett. E házasságból két fia, az idősb neve ismeretlen (nyugszik Raguzában a bencés zárdában, a felirat csak »Tamás boszniai király fiának« mondja), az ifjabb neve Zsigmond, és egy Katalin nevü leányuk volt. Osztoics Tamás Szutiszko melletti Bielopoljen katonai szemle alkalmával gutaütéstől hirtelen meghalt. A boszniai főurak Osztoics Tamásnak Vojácsától való fiát, Istvánt (Tomasevics, Tamás fia) választották királyul.

Tomasevics István mint király, mostoha anyját, Koszacsa Katalint, apja özvegyét udvarába fogadta, hol mint anyakirálynőnek nagy befolyása volt. Vojácsa már régen sirban volt. A török szultán követet küldött Istvánhoz, hogy fizessen adót, — ez tanácsért és segélyért fordult a pápához, Velencéhez és Korvin Mátyáshoz, mind azt válaszolták, ne fizessen a töröknek adót és hogy a harcban segíteni fogják. Katalin az ellenkezőt tanácsolta, de István nem hallgatott rá. A török sereg váratlanul gyorsan jött, a király Bobovácból Jajcába menekült, hogy a külföldi segélyt ott megvárja, de segély nem jött, pedig Mátyás király seregével a Száva mellett állott. Bobovác megadta magát és a nagyvezér felszólította a királyt, hogy hódoljon meg és jöjjön a szultán táborába, a békeföltételek megbeszélésére, Tomasevics István elment, de a szultán megkötöztette és lófarkokhoz kötve szétszagattatta.

Katalin anyakirályné, a király nejével, Máriával nem menekült Dalmáciába, hanem bezárkózott Kozovvárba Fojnica felett és ellentállásra készült, noha hallotta, hogy a királyt megölték és az ő két gyermeke, Zsigmond és Katalin is török fogságba került. A szultán Kozovvárát ostromolta, Katalin vitézül ellentállott, de végre is hivei rábeszélésére hetven lovassal elmenekült. Rómában II. Pál pápa tisztelettel fogadta és Katalin a Monte-Pincion levő ferencrendi zárdába lépett mint tertiarius. A boszniai franciskánusok felajánlották a török által leigazott Boszniát Mátyás királynak és segélyül hivták Velencét, mely Dalmácián át, Kozsacsa Istvánt és fiát, Vladiszlávot, kik Hercegovina felül támadtak a törökre, Mátyás pedig a Száva felül. A szövetségesek Jajcát visszafoglalták, melybe Mátyás őrséget helyezett, de azután visszavonult, mert szerinte szövetségesei önzően csak maguknak akarnak foglalni.

Mátyás király Ujlaky Miklóst nevezte ki boszniai királyyá, ez elment Rómába, hogy Katalin királyné őt mint boszniai királyt megerősítse, de nem ért célt (Fleuri). Mária királyné meghalt. Katalin gyermekei, Zsigmond és Katalin, török fogságba kerültek és hir szerint törökké lettek. Katalin halálos ágyán ezeket nevezte meg mint a boszniai trón törvényes örököseit, ha megszabadulnak és ujból katholikusokká lesznek, — ha pedig nem, úgy Bosznia a pápáké. Meghalt 1478. okt. 25-én Rómában, nyugszik a franciskánusok Aracoeli templomában, hol sirirata ma is megvan.

59. *Senoa Antal: Pavlinovics Mihovil dalai és beszédei.* Vienac, 1873. V. köt. 36. sz. (Pjesme i besjede M. P.)

60. *M. F.: Prerádovics költeményeinek méltatása.* Vienac, 1873. V. köt. 37., 38., 48., 49., 50. sz. (Ocjena Preradovićevih pjesama.)

61. *Kláics V.: Mára, a horvát népdalok királynéja.* Vienac, 1873. V. k. 39. sz. (Mara, kraljica hrvatske pjesme.)

Egy régi horvát népdal beszél egy szerencsétlen Mára királynéról, kinek a szél elfujta koronáját és ő megfogadta, hogy azé lesz, a ki koronáját visszahozza; egy magyar megtalálta, de Mára nem akart hozzá menni feleségül, mert csunya volt. E mesét Vitezovics Pál krónikás úgy értelmezte, hogy Mára II. István horvát király leánya volt, az utolsó Drzsiszlavicsé; Mára volt a trón örököse, Kálmán magyar király feleségül vette s így megkapta Horvátországot; midőn 1108-ban Dalmáciába ment, Zárában hagyta Márát és ő maga visszatért Magyarországba; 1109-ben visszatért Zárába és elvált Márától, ki Boszniába ment rokonaihoz, hol Boricsot szülte. Vitezovics magyarázata teljesen alaptalan. Kercselics a népmesét latinra fordította és úgy értelmezi, hogy Mára II. István horv. király leánya volt, de nem jutott trónra, mert Szvacsics Pétert választotta a horvát nép királylyá, midőn ezt Kálmán legyőzte, Mára is egész Horvátországgal együtt meghódolt neki. Kukuljevics és Klaics szerint ez a Mára Nagy Lajos leánya, kit anyjával együtt Palizsnay 1386-ban Novigrádba zárt.

62. *Krempler Pál: Krizsanics György.* Vienac, 1873. V. k. 40., 41. sz. (Jurko Križanić.) Erről már a Horv. tört. repert. I. kötetében részletesen van szó.

63. *Senoa Antal: Ozalj vár.* Vienac, 1873. V. köt. 51. sz. (Ozalj-grad.) Ábrával.

Nem tudni ki és mikor építette, valószinüleg a hatalmas Ozelj vagy Oszel nemes család. A XIII-ik században IV. Béla okleveleiben mint Ozalj birtokosai a goricai grófok, kik később a Babonog vagy Babonics nevet vették fel, hires

volt Babonics István, ennek fia, János, 1317—1322-ben mint szlavon bán segitett Róbert Károlynak Subics II. Mladen olygarcha leveretésében, de csakhamar ő maga is a horvát főurakkal Róbert Károly ellen fordult, a lázongók leveretésében a királyt Mikics Prodanics (Miklós) szlavon bán segítette, midőn a lázadást 1326-ban leverték, Babonics István várait elvették tőle köztük Ozáljvárát is. A vár aljában levő Trg falu ekkor vásárjogot és egyéb szabadalmakat kapott. Zsigmond király 1398-ban 17.000 aranyért elzálogosította Ozaljvárát Frangepán Miklósnak és pár év mulva örök áron neki el is adta. E várban lakott a hatalmas Frangepán Bernardin Korvin János ipja, Frangepán István, kinek anyja Brankovics Mária volt. Családi egyesség alapján Ozáljvár, egyéb Frangepán birtokokkal a Zrinyiek kezére került, ezek közül itt lakott Zrinyi György († 1603.), Zrinyi Péter itt ülte 1641. okt. 27-én fényes lakodalmát Frangepán Katalinnal. Zrinyi Péter kivégeztetése után Ozalj felerészben a kincstáré, felerészben Zrinyi Ádámé, Miklós fiáé lett, ennek 1691-ben Szlankamennél történt halála után az egész a kincstáré lett. 1710-ben Perlasz Rajmond gróf vette meg, ezektől a Batthyányiak kezére került, kik 1872-ben a bajor Thurn—Taxis grófoknak adták el.

64. *Szmicsiklász Tádé: A farkas-kisértetekről.* Vienac, 1874. VI. köt. 2. sz. (O vukodlacih.)

65. *Senoa Antal: Szamobor vár.* Vienac, 1874. VI. k. 4. sz. (Grad Samobor.)

Zágráb megyében Gradno vize mellett van Szamobor mezőváros és a hasonló nevü vár romjai, a vidék egyik legszebb vidéke Horvátországnak. A mezőváros régibb a várnál, mert már 1240-ben Kálmántól, egész Szlavónia hercegétől kapta szabadalmait. A várat II. Ottokár cseh király 1260—1264 közt épitette szávamelléki és stájerországi foglalásainak biztositására. Szamobor János Jaroszláv de Okity birtoka volt, ez heves harcok után 1274-ben a várat a csehektől elvette, a miért is László magyar király ugyanezen évben az Okityoknak adományozta e várat. Nem tudni, hogy vesztette el e család a várat és hogyan került Cilley kézre; Cilley Ulrik halála után e vár özvegyére, Brankovics Katalinra szállt, a ki Frigyes császárnak 1460-ban eladta, kinek nevében Auersperg Pongrác kezelte azt egy ideig. Mátyás király 1488-ban Frangepán Dujmo özvegyének, Borbálának, Ormozsdvárért cserébe adta Szamobort, melyet ez 1492-ben eladott szomszédvári Henning Jánosnak, de Szamobor lakossága ellenkezett ezzel és az uj birtokost nem akarta befogadni, miért is Henning özvegye, Zsófia, 4000 forintért eladta Fran-

gepán Miklós nejének, Erzsébetnek, ez pedig, hogy a török fogságból férjét kiválthassa, 1496-ban eladta Szamobort Turi nevü krajnai főurnak, de ettől a fogságból kiszabadult Frangepán Miklós visszapörölte. A Turi család nem nyugodott ebbe bele és a vevő özvegye, Frangepán Ilona, 1519-ben II. Lajos királytól adománylevelet eszközölt ki magának Szamoborra nézve, melyet birtokba is vett és ott 1525-ben ferencrendi zárdát alapított. Ennek halála után Szamobor leányára, Annára, Ungnád Jánosnéra szállt.

A szamobori rézbányák nagyrészben Gruber Leonardoé, egy erőszakos, lelketlen és kapzsi emberé voltak; ez 1536-ban zálogjog cimén Ungnád Jánostól a szamobori birtok felét kicsikarta; Ungnád János vagyonát horvát nyelvü protestáns könyvek kiadására költötte. Gruber átruházta Szamobor felét leányára, Klárára, szomszédvári Tahy Ferencnére. A vár és birtok másik fele Ungnad Kristóf generálisé és horvát báné volt, ki a maga felerész birtokát Gregorianec Ambrus vicebánnak eladta, ki a másik feléből 1578-ban fegyverrel kiüzte Tahy Ferencné, Ungnád Klárát. Ungnád Kristóf utóbb feleségül vette az özvegygyé lett Tahynét, Ungnád Klárát, és mint földesurak lelketlenül sanyargatták a népet, ezek 1580-ban panaszszal fordultak a királyhoz, de a kiküldött bizottság Ungnádéknak adott igazat. Ungnád Kristóf leánya, Mária Anna, Erdődy-Bakács Tamásné még kegyetlenebbül sanyargatta a szamoboriakat, de védőre találtak Misics Simon jeles polgárukban, épen úgy, mint a zágrábiak Jakopovics Jánosban a kapzsi és erőszakos Gregorianec István ellenében. Misics 15 évig szembeszállt az erőszakos urasággal, miért is a hálás város neki 1590-ben egy szőlőt és földbirtokot ajándékozott. Erdődy-Bakács Tamás 1623-ban összeirást tartott Szamoborban, hogy uj terheket róhasson rá, de a polgárok ennek fegyverrel ellenálltak. Erdődy-Bakács Tamás 1624-ben Szamobor örömére meghalt. Szamobor leányáé, Erzsébeté, férjezett Muszkonnéé lett 1639-ben. Ez is annyira sanyargatta a szamoboriakat, hogy a királyhoz fordultak panaszukkal, de a kiküldött bizottság most is a földesurnak adott igazat.

Szamobor a Muszkonoktól 1653-ban a Gregoriánecekre, azután az Auerspergekre ment át, kik 1700-ban ismét az Erdődyeknek adták el, ezektől a báró Kulmerek vették meg, kiktől leányágon a Kiepach családra szállt, mely most is birja.

66. *Julius Clovius festő életrajza és arcképe.* Vienac, 1874. VI. k. 5., 6. sz.

67. *Lopásics Radoszláv: Szeverin a Kulpa mellett.* Vienac, 1874. VI. köt. 6. sz. (Severin na Kupi.)

A Károlyvárostól a tengerhez vezető Lujza út mellett van Szeverin vár és helység. Mikor építették a várat, nem tudni; a vegliai Frangepánok III. Bélától 1193-ban kapták Boszilyevót az egész Modrus megyével, ezzel együtt valószinüleg Szeverint is, mely az oklevelekben Lukovdol, Sziverin és Szeverin néven fordul elő. Midőn Frangepán Miklós fiai 1440-ben megosztozkodtak, Szeverin ozálji Frangepán Istvánné lett és ezen ág birtokában maradt az utolsó ivadékig, a szerencsétlen Frangepán Kristóf Ferencig (1671.) A Zrinyiek, Zrinyi Miklós fiai, és a tersattói Frangepán Gáspár és fiai 1581-ben pörösködtek Szeverin birtokaiért, a pört a Frangepánok nyerték meg, mi a két család közt állandó viszályt támasztott, mely csak akkor szünt meg, mikor Zrinyi Péter feleségül vette Frangepán Farkas leányát, Katalint.

Frangepán Kristóf Farkas, a hires generális 1652-ben Károlyvárosban meghalt, alattvalói benne atyai földesurat sirattak. A török Krajna pusztítására rendszerint Boszilyevo és Szeverin mellett vonult el, azért ezeket nagyon elpusztította; Frangepán Farkas ide új jobbágyságot és szabadosokat telepített le, így a Szeverin melletti Goricában is 1622-ben és Plesivicán 1636-ban. Szeverinvár, Vitunjvár és Vrbovszko birtokain, egész Gomirjeig, 1602 körül szerb menekültek telepedtek le a német katonaság támogatásával, sőt a tisztek el is vették tőle Gomir kastélyát, mi a Frangepánokat nagyon elkeserítette, felpanaszolták e birtokfoglalásokat a horvát országgyüléseken és Ferdinánd főherceg (utóbb II. Ferdinánd király) előtt, ki a határőrség főparancsnoka volt, — midőn Frangepán Farkas a határőrség generálisa lett, nemcsak belenyugodott abba, hogy a szerb menekültek (uszkok) birtokain letelepedtek, hanem még Gomirjében zárdát is épített nekik, mert harcaiban hasznukat vette; Frangepán György e zárdának földbirtokokat adományozott, adománylevele a gomiri zárdában most is megvan.

Szeverin és Boszilyevo népe ma is emlegeti régi földesurait, a Frangepánokat és Zrinyieket, de azt mondják róluk, hogy el kellett pusztulniok, mert nagyon büszkék és gőgösek voltak. 1671 után a birtokok is a fiscus kezére kerültek, Szeverini igazgató Pavisics Gergely, Boszilyevo és Szeverin fiscusa pedig 1683-ig Kukuljevics György volt, ki előbb a a Frangepánok szolgálatában volt. A Zrinyi Péter-féle felkelés elnyomatása körül szerzett érdemek fejében Orsics Ferenc János Szkrad és Barilovicsvár főkapitánya, Vojnovics István és Deliszimunovics Kristóf határőrtisztek bároságot kaptak, — ezek a goricai és szlaveticsi nemesek és új bárók családai felemelkedtek és elhatalmasodtak a Zrinyi-Frangepán családok

pusztulása után. Az Orsicsok Modrus megye örökös főispánai lettek és utóbb grófi rangra emelkedtek; e család birta 1823-ig Szeverint, melyet ekkor Orsics Károly gróf eladott Vranicányi Ambrusnak (De Dobrinovics), kinek családja ma is birja.

A karlócai metropolita 1736-ban Szeverinben gör. kel. püspökséget akart alapitani, mit Benzoni zengi püspök hiusított meg. Mária Terézia 1776-ban a szeverini vármegyét alapította, mely a Kulpától egész a tengerig terjedt és Fiumét is magába foglalta, a megye gyüléseit Mrkopoljén, Károlyvárosban vagy Fiumében tartotta, — de e megyét II. József 1786-ban feloszlatta. A tersattói Frangepánok rendszerint Boszilyevón laktak. Szeverinvárt csak vadászat céljából keresték fel.

68. *Kláics V.: Gubec Mátyás paraszt király 1573-ban.* Vienac, 1874. VI. kötet, 7. szám. (Matija Gubec, kralj seljački.)

A horvát parasztlázadásnak oka a jobbágyság szörnyü sorsa, közvetlen oka szomszédvári Tahy Ferenc hallatlan kegyetlensége, melylyel sztubicai és szomszédvári jobbágyaival bánt, vagyonukat elvette és elkergette őket, a ki szembe mert szállni, azt kivégeztette, vagy a szomszédvári börtönbe vetette, hol éhen meghaltak. Tahy Ferenc régi ellensége, Gregorianec István Medvevár ura felbiztatta az elkeseredett jobbágyságot, hogy panaszával forduljon Miksa királyhoz, s ha ez sem segít, lázadjon fel. A király a panaszok megvizsgálására bizottságot küldött ki, ez 508 tanut hallgatott ki, ki mind Tahy szörnyü kegyetlenségéről tett bizonyságot, — de a pártos bizottság Tahyt nem találta bűnösnek és ez azután bosszuját kegyetlenül kitöltötte azokon, ki ellene panaszkodni és tanuskodni mertek. A kétségbeesett parasztok sehol oltalmat nem találván, 1571-ben fegyvert ragadtak Szomszédvár és Sztubica környékén és megtagadtak dézsmát, robotot földesuroknak és felszólították a parasztságot a hozzájuk való csatlakozásra. A király a lázongás hirét hallván, biztosokat küldött a nép lecsendesítésére azzal, hogy inkább a török ellen fegyverkezzenek, mint egymás ellen. De a parasztság nem csendesedett le, hanem fegyveresen ellenszegült földesurainak, nem biztak már a királyi igéretben sem, hogy panaszaik orvosoltatni fognak.

Az ellenszegülő parasztság száma folyton szaporodott, egész Zágráb és Varasd megye jobbágysága felmondta az engedelmességet és szolgálatot urainak, Gregorianec István is titkon biztatta. A horvát urak megijedtek és 1572-ben Zágrábban országgyülésen tanakodtak, hogyan lehetne a forrongást lecsendesíteni, Bécsből is segítséget kértek, de csak

igéreteket kaptak és így 1572. aug. 10-én elhatározták, hogy maguk fognak fegyvert, hogy a parasztokat engedelmességre kényszerítsék. Zagorje volt a »mužka puntaria« (paraszt lázadás) fészke, ehhez csatlakozott az egész szávamenti vidék, sőt a stájer és krajnai szloven parasztság is. 1573. február hó elején Alsó-Sztubicánál a nagy völgyben 20.000 paraszt sereglett össze és ott országos gyülést tartott, fegyveresen jöttek, hogy vezért válasszanak és megválasztották »paraszt király«-nak Gubec Mátyást. Ez Orsich Kristóf gróf ispána volt Bisztra várában, vitéz, okos ember, tüzes szónok és a nemesség elkeseredett ellensége.

A megválasztott paraszt király e gyülésen kijelentette, hogy a jobbágyság szabad és független, a nemességgel egyforma mindenben és ennek sem robottal, sem dézsmával nem tartozik többé, az urakat le fogják verni és azután a földbirtokon meg fognak osztozni. E hirekre a parasztság mindenfelül nagy tömegekben Gubec táborába sietett, ki seregével először is Sztubicavárát foglalta el, népe itt táborozott s innét széledt szét az uri kuriák pusztítására. Gubec a sereget szervezni kezdte, Gregorics Illést alvezérnek nevezte ki, Paszanac Andrást, Pozebac Miklóst és Lepoics Vincét Krajnába és Stájerországba küldte, hogy annak parasztsága is táborába siessen felfegyverkezve és csakugyan onnét is sokan fegyvert fogtak. Gubec seregét háromrészre osztotta, őmaga a fősereggel Sztubicán maradt, egyet Gregovics Illés vezetett Krajnába, a harmadik Stájerország felé indult, hogy összeszedjék az ottani lázadókat, — az volt a feladatuk, hogy Pettauban (Optuj) valamennyien találkozzanak; e két sereg utközben és Gubec Sztubica környékén pusztította az uri kuriákat.

Hadseregök megosztása idézte elő vesztöket. Draskovics György zágrábi püspök, horvát bán Zágrábban országgyülést tartott a paraszt lázadás leverésére; nyolcszáz jól felfegyverzett nemes és 1000 rendes katonaság szállt táborba, vezéreik Keglevics Máté és Alapy Gáspár. Gregovics Illés seregét a krajnai nemesség 1573. február 5-én verte szét Krskinél és maga Gregorics is csak futással menekült meg, a Stájerország felé induló második paraszt sereget február 6-án Keresztinecnél Alapy Gáspár és Zrinyi György verte szét, — Gubec e közben a zagorjei várakat pusztította, köztük Krapinát is és hallván, mikép járt a másik két paraszt sereg, felhagyott a Pettau felé való felvonulással és Sztubica felé visszavonult, hogy az urak seregét ott bevárja.

Gubecnek 10.000 embere volt; Sztubicánál febr. 17-én volt a döntő ütközet. A jól felfegyverzett uri seregben közé-

pen állott a gyalogság, a két szárnyon a lovasság, heves csata után áttörtek a paraszt seregen, elfoglalták táborukat, a parasztokat szétverték és Gubec segédével, Poszavec Andrással fogságba esett. Ezzel le volt verve a paraszt lázadás; az urak borzasztó bosszut álltak a parasztokon, sokat agyonvertek, a ki fogságba esett azt körtefákon felakasztották, volt olyan fa is, melyen tizenhatan lógtak. A két vezért iszonyu kinok között Zágrábban a sz. Márk téren végezték ki; Gubecet izzó trónra ültették, fejére tüzes vaskoronát tettek, testét tüzes harapófogókkal tépték, koronás fejét levágták és testét felnégyelték. Értekező itt Gubec arcképét közli, melyet egy zagorjei franciskánus szerzetes breviáriumában talált, az illető szerzetes ezt maga rajzolta a sztubicai várban levő festményről.

69. *Trakostyán vár.* (Trakošćan.) Vienac, 1874. VI. k. 10. sz. A már közölt adatokon kivül, itt csak az az egy uj, hogy miután Korvin János e várat Gyulay János vicebánnak adományozta, ennek özvegye, Kunigunda ellen II. Miksa a fiskus által pört indíttatott e vár birtoka miatt, melyben Istvánffy Miklós történetirónak is része volt; özv. Gyulayné elvesztette a pört és Trakostyánból ki kellett költöznie, mire az 1568-ban királyi adományképen a Draskovicsoké lett.

70. *Nagy-Kemlek vagy Kalnik vár.* Vienac, 1874. VI. köt. 11., 12. sz. (Veliki Kalnik.)

A vár Kőrösmegyében a Vuklec és Vranioca hegység közt középen a Kalnik vagy Sz. Katalin hegyén áll, valószínüleg még a horvát királyok idejében épült, mert már akkor említik, midőn az Árpádház birtokba vette Horvátországot; urai a kalniki ősrégi nemesek voltak. A II. Andrással a Szentföldről visszatért Dénes de Okity (Dinko) horvát bán 1221-ben királyi donációba kapta; 1241-ben Jaroszláv de Okity eladta Kálmán szlavon hercegnek. A tatárjárás alatt Bebek Fülöp e várat hősileg megvédte és a tatárok itt szenvedtek először vereséget, miért is IV. Bélától sok birtokot kapott, köztük Kemlek-Kalnik várát is, ennek vitéz jobbágyai pedig nemességet. A vár 1270-ig királyi vár volt, a horvát bánok vagy kemleki kapitányok igazgatták; 1270-ben V. István Roland bánnak adományozta a tatárok és Frigyes császár elleni vitéz harcaiért, de a vár Roland fiának, Máténak halála után 1291-ben ismét a királyé lett.

Kemlekvár kapitányai közül vitézségével III. András harcaiban a németek ellen különösen kitünt Geréb Farkas (Vukosláv Grebenski), azután Róbert Károly alatt Prodánics Miklós de Prodánovec horvát bán (Mikics). Mikor a délszláv mozgalom keletkezett, Nagy Lajos annak lecsendesitésére egy

ideig e várban időzött. A XIV-ik században e vár kapitányai nagyon sanyargatták a környék nemességét és népét, ezért sok panasz hangzott fel a horvát országos gyüléseken, de eredmény nélkül. A vár földalatti börtöneiben 1365—1369-ig mint Nagy Lajos foglya Sztrasimir Alexandrovics bolgár király sinylődött. Zsigmond király alatt e vár Hervoja boszniai herceg kezére került, utóbb Eberhard zágrábi püspöké lett, kitől a zsigmondpártiak elvették, és Cilley Borbála királyné hosszabb ideig itt lakott. Zzigmond 1427-ben 14.000 aranyért eladta Alben János zágrábi püspöknek, ki azt végrendeletileg a zágrábi székesegyháznak hagyományozta, — de Zsigmond utóbb jogtalanul elvette ettől és Tvardko Tvardkovics boszniai királynak adományozta. Zsigmond utóda, nem törődve a történtekkel, Brankovics Vuk szerb deszpotának ajándékozta, de ez ellen Benkó zágrábi püspök tiltakozott és kieszközölte, hogy Kemlek vár és birtokai ismét a zágrábi székesegyházé lettek. Ettől erőszakkal elvette Cilley Ulrik, halála után özvegye, Katalin, Brankovics György szerb deszpota leánya birta, kitől Korvin Mátyás elvette. Ezután László (Vladiszláv) sz. Száva hercege, majd Egerváry László bán, azután Korvin János birta, ki azt 1502-ben Alapy Boldizsár vicebánnak adományozta. Ez után a Draskovicsok, majd Istvánffy Miklós és ennek örökösei birták; az Orehóczy, Keglevics, Patacsics, Sermage családok után az Ozsegovicsokra szállott. Nem a török, hanem az idő döntötte romba.

71. *Rádetics J.: Hogyan kezdett a dalmáciai költészet kifejlődni.* Vienac, 1874. VI. köt. 12., 13. sz. (Kako se dalmatinsko pjesničtvo razvijati počelo.)

72. *Az Aracoeli templom Rómában.* Vienac, 1874. VI. köt. 27. sz. (Crkva Araceli u Rimu.)

Ezen templomban nyugszik Katalin, az utolsó előtti, illetőleg utolsó boszniai királyné, mert menyét, Máriát túlélte, — itt sirkövének rajza is közöltetik. A 28-ik számban látható a királyné arcképe a vatikánban levő eredeti festmény nyomán, melyet Katalin kortársa, Gian Bellini festett.

73. *Trnski Iván: A mi verselésünkről.* Vienac, 1874. VI. köt. 31., 32., 34., 35. sz. (O našem stihotvorstvu.)

74. *Doszitelj Obrádovics szerb iró életrajza.* Vienac, 1874. VI. köt. 38. sz. (Dositelj Obradović.)

75. *Az eszéki hid égése 1664-ben.* Vienac, 1874. VI. k. 40. sz. (Požar osječkog mosta 1664.)

Az eszéki hidat II. Szulimán építtette, az a Dráván és az Eszék mellett akkor létezett mocsárokon vezetett át, hossza 8565 lépés, szélessége 17 lépés volt. Zrinyi Miklós

az 1663—1664-iki télen 20.000 embert szedett össze Uj-Zrin várban, ezek közt volt Hohenlohe is 6000 emberrel, e sereggel sorban elfoglalta a török kézen levő várakat és porrá égette az eszéki hidat. Itt látható az eszéki hid rajza Wagner Kristóf művéből: »Delineatio provinciarum Pannoniae et imperii turcici in oriente« Augsburg, 1685.

76. *Bakács Tamács bán,* arcképpel. Vienac, 1874. VI. k. 44. sz. (Ban Bakač Toma.)

Bakács Tamás 1584 körül lett horvát bánná, a török kézbe került várakat sorba visszafoglalta, a melyet nem volt képes védelmi állapotba helyezni, azt lerontatta. Midőn Ferhát boszniai basa egész Laibachig rabolva előre nyomult, ezt hazatértében Szluinnál megvárta, legyőzte, 1600 rabot kiszabadított és egész zsákmányát kézrekerítette; Kosztajnicát felgyújtotta, Ali basát Ivanicsvárnál 1586. dec. 10-én megverte és 1591-ben Haszán basát legyőzte, és 400 keresztény rabot megszabadított, de Haszán utóbb Belojevics árulása folytán az ő seregét is szétverte. Bakács 1593. junius 22-én Haszánt a Kulpa mellett legyőzte, 8000 emberéből sok elesett és maga Haszán és az áruló Belojevics a Kulpába fuladt; az egész török tábor az összes ágyúkkal a bán kezébe került.

Fényes győzelmei európai hirnévre emelték. VIII. Kelemen pápa dicsérő levelet, II. Fülöp pedig az arany gyapjú rendjelet küldte neki, melyet Domitrovics Péter zágrábi püspök a székesegyházban adott át. Bakács 1595-ben lemondott a báni méltóságról, de azt 1608-ban ujra elfogadta és a zágrábi országgyülésen kardot rántva buzdította a rendeket a török elleni harcra. Nemsokára tárnokmester lett és ujból lemondott a horvát bánságról. Spisics György komornika beszélte, hogy soha sem kártyázott, pénzt soha kezébe nem fogott és soha sem volt ittas. Meghalt 1624-ben Krapinavárban, előbb Szamoborban, utóbb a zágrábi székesegyházban temették el, hol a gyászbeszédet Domitrovics Péter püspök mondotta el felette. Sirköve itt maig is megvan, arcképe erről van közölve.

77. *Rácski Ferenc: De Dominis Márk Antal.* Vienac, 1874. VI. k. 48—52. sz. (Mark Antun de Dominis.) Erről a Horv. tört. repert. I. kötetében már volt szó.

78. *Kirinski S.: Ruszán Ferdo.* Vienac, 1874. VI. k. 49., 50. sz. (Ferdo Rusan.)

Ruszán Ferdo az 1848—1849-iki horvát felkelésnek Tyrtaeusa, kinek dalait, melyeket meg is zenésített, harci dalokként énekelték, született 1810. dec. 10-én Pavlin-klostárban, a kapelai kerületben; 1822-ben a belovári katonai inté-

zetbe lépett, résztvett az olasz hadjáratban és 1842-ben betegedés miatt mint százados nyugalomba lépett. 1848-ban ő is fegyvert fogott a magyarok ellen, a harc lezajlása után Semovácban, utóbb Virjében lakott. Harci dalokon kivül szinmüveket is irt.

79. *Gusics Pál 1102.* Vienac, 1874. VI. k. 50. szám. (Pavao Gušić.) Ez egyikéhez a 12 ősrégi nemzetségnek tartozott; e családból többet emlitenek IV. Kresimir horvát király oklevelei, sok adományt juttattak a tenger-belgrádi (Albamaris) sz. János zárdának, kettő közölük, Pribinja és Nasemir, szerzetesek is lettek. Gusics Pál is a horvát nemzetségek fejeivel Kálmán királynál volt 1102-ben, midőn neki Horvátország meghódolt; a család egyik ága a br. Gusicsok Möttlingben (Metljik), a másik mint elparasztosodot nemesek, Turopoljében ma is él.

80. *Sulek Bogoszláv: Szlavóniai magyarság.* Vienac, 1875. VII. köt. 2. sz. (Slavonska magjarština.)

Az akadémiai nagyszótár némely szószármaztatásáról gunyosan kimutatja, hogy a kérdéses szók nem magyar, hanem szláv eredetüek, ezek: pristaldus, lapát, kasza, kása, barázda, borona, borotva, boroszlán-pereszlen. Ez utóbbiakat a magyar nagyszótár azon cimen sorozta a magyar szók közé, hogy a szlavóniai magyarok használják, pedig ezeket ott a horvátoktól vették át. A »pristaldus« is a horvát »pristav«-tól származik.

81. *Szmicsiklász T.: Safarik Pál József életrajza.* Vienac, 1875. VII. k. 3—5. sz. (Pavao Josip Šafařik.)

82. *Kláics V.: Szerajevo.* Vienac, 1875. VII. k. 3. sz. Kláics leirja a várost mai állapotában; multjából felemliti, hogy a Kotromanovicsok a XIII-ik század első felében a Boszna forrásánál várat épitettek Vrhboszna néven, volt itt királyi várkastély, mely körül lassankint város képződött, mely katholikus püspöknek volt székhelye. A boszniai királyság bukásával 1463-ban Vrhboszna is romba dőlt. Sok boszniai főur törökké lett, igy a Szokolovics és Zlatarovics család is, ezek a régi várostól nyugatra, attól két órányira annak romjaiból uj várost épitettek, mely 1511-ben, midőn Uszrefbeg boszniai váli ott palotát (szaraj) épitett magának »Boszna-Szaraj« vagy »Szarajevo« nevet kapott.

83. *Rácski Ferenc: Raguza.* Vienac, 1875. VII. köt. 10—13. sz. (Dubrovnik.)

Rácski leirja Raguza mai állapotát, középületei mikor épültek; a fölhozott történelmi adatokat már más helyről is ismerjük.

84. *Mrazovics L.: Antivari.* Vienac, 1875. VII. kötet 13. sz. (Bar.)

Antivari vagy Antibari, az olasz Bari várossal szemben van, honnét nevét is vette. E város a környékkel a XII-ik századig a keletrómai császársághoz tartozott és a durazzói théma része volt. Nemanja István, a szerb állam megalapítója (1159—1195.) elfoglalta a Drina és Bojána folyamvidéket és így e város is hatalmába került (ezt megelőzőleg rövid ideig a XI-ik század elején Zetához tartozott); Dusán István szerb cár halála után (1356.) a Balsa család lett Zeta, Skutari és Antivári ura és az maradt 1450-ig, ekkor Velence védnöksége alá helyezkedett Antivári, mig végre 1571-ben a török kezébe került. Donato Alessandro velencei kapitány 800 emberével gyáván megadta magát Achmet basának. Midőn Dioklea (a mai Podgorica mellett) elpusztult, Antivári érseki székhely lett, mint ilyent az oklevelek már 1067-ben említik. A régi székesegyházból török mosé lett, de a törökök nem tudták róla a keresztet eltávolítani. Antivári közelében volt a »Haj« nevü zárda.

85. *Trifkovics Koszta szerb iró nekrológja.* Vienac, 1875. VII. k. 13. sz. (Született 1843-ban Ujvidéken, meghalt 1875. márc. 3-án. Szinművei értékesek.

86. *Rácski Ferenc: Petránovics Bozsidár.* Vienac, 1875. VII. köt. 15. sz. Róla Rácski részletesebb életrajzot irt a »Rad« 30-ik kötetében, l. Horv. tört. repert. I. k.

87. *Mrazovics L.: Budva.* Vienac, 1875. VII. kötet 18. sz.

Budva a kattarói öbölben van, Plinius és Ptolomaeus már említik, a görög hajósok már Kr. e. a VI-ik században ismerték. A horvátok és szerbek beköltözése után Diokleához tartozott, melyet később Zetának neveztek; 1420-ban meghódolt Velencének, Pasqualigo Ágoston 1571-ben átadta a töröknek, de Salamone Zachariás velencei proveditor visszafoglalta. Szulejmán skutari basa 1686-ban ostromolta Budvát, de Cornaro elüzte; 1797-ben elfoglalta Montenegró, de Rukavina osztrák generális elfoglalta tőle, utóbb egyideig a francia illir királysághoz tartozott, melynek megszünte után osztrák uralom alá került.

88. *Lopasics Radoszláv: Boszilyevo.* Vienac, 1875. VII. köt. 20—21. sz.

E vár keletkezési korát nem tudni, először Joannes de Guerche fődiákon említi »in Bozilo« néven 1334-ben a zágrábi káptalan statutumában a goricai főesperesség plébániái sorában (parochia S. Mauritii in Bozilo); politikailag a Podgorja zsupániához tartozott, mely Ozáljvártól Boszilyevóig terjedt

és Modrusmegyével volt határos. Az utolsó podgorjei zsupán, Drágán, Rados fia, kit 1345-ben ilyenül egy Lopasics birtokában levő eredeti oklevél említ; midőn Nagy Lajos 1350 körül a régi horvát zsupániákat a magyar vármegyék mintájára átszervezte, Boszilyevót Zágrábmegyéhez csatolták. Ezelőtt Boszilyevó úgy mint Turopolye, Draganics, Cvetkovcsánikülön nemzetségi kerületet képezett, saját főnökkel, törvényekkel és pecséttel. Egy glagol oklevél 1461-ből említi, hogy akkori plébánosa, Grebcsics Máté, egy telket Hrszinában a gvozdi sz. Miklós zárdának (Kapela alatt) adományozott, ezen szó van a boszilyevói nemzetségről és ennek fejéről (starješina), Visnics Miklósról. (Kukuljevics: Acta croatica pag. 91.)

Mátyás király Frangepán Mártonnak adományozta a Dobra melletti Lipát (oppidum Lipa), a birtokba beiktató oklevélen 1466-ból szerepel István nobilis de Bozilo, Fabiánics Illés és Zandalics Grda nemesek. (N. R. A. fasc. 1645. nr. 13.) Frangepán Angelo (Anzs) 1479-ben hű szolgálatokért boszilyevói Ambrusnak, Balsa fiának adományozza Jáskovo (Iscsevo) és Szemenistye birtokokat a Dobra melletti Novigrád területén (eredetije Lopasics birtokában); ugyanő 1496-ban boszilyevói Arbanasz Ambrusnak (az Arbanaszics ivadék ma is él Turopolyán) Zsákánye birtokot és két telket Prantinában Ribnik vár birtokterületén adományoz. (Régi másolata Lopasics birtokában.) A Zlatában (Petrova gora) levő pálos zárda egyházi tizedperében 1496-ban a tanuk közt szerepel Boszilyevói György és Szivárácski István boszilyevói nemesek. A boszilyevói nemes községnek most már nyoma sincs.

Ki birta Boszilyevót a XIV-ik század előtt, nem tudni, lehet, hogy ez nemesi composessoratusé volt, mint a milyen Lukavec ma is a Turopoljében, lehet, hogy királyi birtok volt, vagy a templáriusoké (božjaci) volt, kik IV. Bélától sok birtokot kaptak, ezeknek a néphagyomány szerint a szomszédos Gradistye hegyen zárdájuk és templomuk is volt. Róbert Károly 1340-ben felhivja Frangepán Duymot, Miroszláv fiát, pozsegai comest, hogy a zágrábi egyháznak fizesse meg a tizedet, melyet László zágrábi püspök állapított volt meg, ki ekkor már kalocsai érsek volt (Cod. eccl. Zagr., a káptalani levéltárban), — e felhivás csak Boszilyevóra vonatkozik, mert ezen időben a Frangepánoknak a zágrábi püspökség területén ezen kivül más birtokuk nem volt.

Boszilyevó a Frangepánok birtokába Drezsnik várral és zsupániával együtt akkor kerülhetett, mikor Róbert Károly 1323-ban azt Miroszláv fiának, Duymónak adományozta

(N. R. A. fasc. 1589. nr. 2.). Ezen idő után az oklevelek gyakran együtt említik Boszilyevót Drezsnik, Trzsac és Furjan várakkal (a Korána vidékén). A Frangepán birtok együtt maradt egészen a hatalmas Frangepán Miklós haláláig; 1449-ben életben maradt hét fia: Miklós, István, Bartol, Dujam, Márton, Zsigmond, János, és unokaöccsük, György, megosztoztak rajta Vid curzolai, Drácsán András zengi és Ferenc vegliai püspök előtt Modrusban; a szerződésben kötelezték magukat arra, hogy egymást a török ellen védelmezni fogják és a kereszténységnek védői lesznek (N. R. A. fasc. 1646. nr. 7.). Frangepán Bartol kapta a Trzsáci birtoktestet, melyhez Brinj, Jalovik, Szokol várak, Bistye város, Zeng és Veglia egyrésze tartozott, — kétségtelen, hogy Boszilyevót is, noha nevét a szerződés nem említi fel, mert ez is a birtoktest területén volt, a szerződés más birtokok nevét sem sorolja fel. Grebcsics boszilyevói plébános fentemlített adománylevele 1461-ből, mint Boszilyevó földesurát, Frangepán Bertolt említi. Bartol fia, »Nicolaus comes de Thersac« 1490-ben fimaradék nélkül levén, birtokait Frangepán Angelo de Brinj fiainak, Farkasnak és Kristófnak hagyta, ennek a Kristófnak fia, Miklós, mellőzve a Brinj előnevet, felvette a »de Thersac« előnevet, melyet utódai egészen 1671-ig viseltek, a szerencsétlen Frangepán Ferenc Kristóf kivégeztetéséig. A Frangepánok családfája, genealogiája 1573-ból megvan a N. R. A. fasc. 1645. nr. 33. és más Frangepán-féle iratokból az »Acta croatica«-kban is.

II-ik Ulászlóval szemben a Frangepánok Miksa császár pártján voltak, főképen terzsácsi Frangepán Miklós, ezért Egerváry László horvát bán több várát fegyveres erővel elfoglalta, mit 1490-ben Frangepán Miklós II. Ulászlónál fel is panaszolt, ki elrendelte, hogy neki várai visszaadassanak (N. R. A. fasc. 18. nr. 92.). Az udinei véres csatában 1493-ban Frangepán Miklós török fogságba került, melyből hűséges neje, Petheő Erzsébet, Szamobor váruk eladásából kiváltotta. Frangepán Miklóst 1513-iki oklevelek mint Terzsác, Drezsnik, Furjan, Boszilyevó várak urát emlegetik; 1521-ben pörösködik a maga és unokaöccsei, brinji Frangepán Farkas és Kristóf (Angelo fiai) nevében szluini Frangepán György és Mátéval Cetin, Kladusa, Krsztinje és Hotes (ma Paraviste Likában) birtokáért (N. R. A. fasc. 1645. nr. 20.); Miklós még 1531-ben élt, mikor Lovincsics Márton nemesnek, ki a török elől likai Lovinecből menekült, Radovec birtokot a Kulpa mellett adományozza, melyet 1461-ben Frangepán István özvegye, Katalin, a Modrus közelében levő gvozdi sz. Miklós zárdának adományozott; e birtok visszakerült a

Frangepán családhoz, midőn e zárdát a törökök elpusztították (Extractus actorum claustri S. Nicolai. Az országos levéltárban). Ez a falu és birtok ma is »Fratrovci« nevet visel, egykori szerzetes birtokosairól; templomuknak és zárdájuknak romjai ma is felismerhetők.

Frangepán Miklós örökösei Angelo fiai, Kristóf és Farkas (Vuk) lettek, ez az utóbbi erőszakos és kapzsi volt és rokonait sem kimélte, úgy, hogy Ozaljvári Frangepán István 1546-ban a stájer rendeknek panaszosan felemlíti, hogy Frangepán Farkas erőszakos birtokfoglalásaiból sokkal több kára van, mint a török pusztításokból. (Pratobever: Was hat Steiermark für Kroatien in der Türkennoth gethan.) Miklós két örököse is megosztozott a családi birtokon, az osztozásban Frangepán Farkas Boszilyevót is kapta, melyben állandóan lakott is. Feleségül vette raszinjei Bocskay Katalint, Imrefi Mihály özvegyét és ezen uton kapta Krapina várát és birtokot. Frangepán Farkas azon volt, hogy mostoha leányainak birtokait is magához ragadja, a legidősebbet, Imrefi Katicát, ormozsdi br. Székely Lukács aráját, 1536-ban elzárta, Székely később feleségül vette és 1537-ben a királyi udvari biróság előtt pert inditott Frangepán Farkas ellen a feleségén elkövetett sérelmek miatt. A zágrábi káptalan Boszilyevóba küldte e per tárgyában Koros András prebendariust. Frangepán Farkas a vár kapujában állott és midőn meghallotta, hogy a káptalani kiküldött miért jött, őt és két kisérőjét meztelenre levetkőztette hóhérja által, nemzőszervére lakatot akasztatott, azután kegyetlenül elverette, börtönbe vetette, hideg kőre fektette és egész éjjel és nappal jéghideg vizzel öntöztette.

E kegyetlen eljárás az egész országban nagy felhábodást keltett és Ferdinánd király füléhez jutott, kit Frangepán Farkas nyiltan sértő szavakkal szidalmazott, kijelentve, hogy Zápolya János hive, — pedig ő is jelen volt fivérével, Kristóffal, az 1527-iki cetini királyválasztó gyülésen, hol sajátkezüleg aláirta azt az okiratot, melyen Ferdinándot ismerték el törvényes horvát királynak. A királyi biróság 1539-ben Frangepán Farkast felségsértőnek jelentette ki és fej- és jószágvesztésre itélte, de ezen itéletnek semmi következménye nem volt, mint sok hasonlónak azon korban. Később elengedték neki a büntetést és az ellene folyamatban volt pöröknek csak az volt az eredménye, hogy Krapinát vissza kellett adnia a törvényes örökösöknek. (N. R. A. fasc. 1645. nr. 21.)

Frangepán Farkas különben vitéz férfiu volt és egész életében hadakozott a törökkel. 1528-ban fivérével, Kristóffal résztvett az udinei nagy csatában és Frangepán Farkas oda 300 fegyverest hozott magával. 1536-ban felajánlotta hadi-

szolgálatait Velencének, mit Gritti András doge levélben megköszönt neki. Ferdinánddal is kibékült és 1546-ban hadakozott érte a szászországi háboruban, hol el is esett (Kukul.: Povjest grada Brinja-Brinjvár története). Frangepán Farkasnak nem volt fia, egyetlen leánya, Erzsébet, kemleki (kálniki) Alapy Jánosnak, utóbb Dornberg József határőrparancsnoknak volt felesége. Boszilyevó, Trzsác, Furján, Drezsnik várak akkor Frangepán Kristóf fiára, Miklósra és ennek halála után fiaira, Farkas unokaöccseire, szállottak. Miklós feleségül vette szluini Frangepán Dorát Blagaj István és utóbb Gruber Leonardo özvegyét, kivel Szamobor felét kapta annak bányáival. Frangepán Miklós 1559-ben mostoha fiával, Gruber Kristóffal alkudozott Szamobor és ezüst bányái másik felének átengedése iránt és ennek ellenében elakarta neki zálogosítani Boszilyevó, Drezsnik, Trzsác és Furján várait és birtokait, — de ez ellen a zágrábi káptalan előtt saját gyermekei, István, Gáspár, Orsolya és Klára tiltakoztak. (Zágr. kápt. levéltár.)

Ezen korban sok baj volt Horvátországban az egyházi tized szedéssel, így Boszilyevóban is. Az 1518-iki boszilyevói »kladirna« egyházi tized megállapítása igen terhes volt, mert annak természetben való beszolgáltatását állapította meg, mig a közeli Ribnik jobbágysága ezt fejenkint hat szoldival váltotta meg (a glagolbetüs eredeti összeirás megvan a zágrábi káptalani levéltárban); később a zágrábi káptalan a goricai főesperesség tizedét bérbeadta, 1549., 1550-ben a boszilyevói plébános volt a bérlő, de éveken át lefoglalta maga számára Frangepán Farkas és utóbb unokaöccse, Miklós, az egyházi tizedet, miért is a király 1551. március 15-kén ez utóbbira ráparancsolt, hogy adja ki a káptalannak a lefoglalt tizedet, különben Zrinyi Miklós bán azt fegyverrel meg fogja rajta venni. E királyi rendeletnek meghódoltak a terzsáci Frangepánok és maguk vették bérbe a káptalantól a tizedet, melyért Frangepán György 1595-ben 150 magyar forintot fizetett a zágr. káptalannak.

A török 1408 óta gyakran pusztította Boszilyevó vidékét, mert erre vezetett utja Krajnába (Hammer: Gesch. des Osman. Reiches II. Mittheilung des hist. Vereines in Krain, 1860.). Szörnyü volt az 1431-iki török rablóhadjárat, midőn 8000 emberrel jöttek (Valvazor IX. p. 389.), még szörnyübb volt az 1469-iki, midőn 10,000 török két héten át rabolt, pusztított, öldökölt a vidéken és 60,000 rabot hurcolt el innét magával Krajnába. 1543-ban a török Boszilyevó, Ribnik, Krupa, Dobra melletti Novigrád, Metlik, Szemics várakat és vidékét pusztította, de visszatértökben Gackónál megtá-

madták őket Keglevics Péter, Zengi Frangepán György, Blagaj gróf és Terzsácsi Frangepán Farkas és tönkre verték a török sereget (Valvazor XV. pag. 369.). Ilyen török harc előbb is sok volt (Valvazor III., Tomasics krónikája, Arkiv IX.). Az 1582-iki török rablóhad Vinicánál a Kulpa közelében teljesen tönkre tette a károlyvárosi őrséget, úgy, hogy vezérök, Keglevich Péter is csak alig menekült meg; ez év november havában 800 török ostromolta Boszilyevót, mikor ennek hire Károlyvárosba érkezett, Eichelberg Ádám és Frangepán Farkas generálisok Boszilyevó segítségére siettek; az első összecsapáskor győztek, de 3000 török leshelyből rájuk tört, Eichelberg elesett és a többi menekült. A török is sokat vesztett, Frangepán Gáspár 200 török foglyot vitt Boszilyevóba; a károlyvárosi német őrség a laibachi rendek előtt bevádolta őt, hogy nem akar velök a hadizsákmányon megosztozni, Frangepán Gáspár kijelentette, hogy szivesen megosztja velök a maga zsákmányát, ha ők is megfelezik vele az ő zsákmányukat (Valvazor, Vitezovics krónikája, Mittheilungen des hist. Vereins in Krain, 1863. pag. 3.). A török, az eddig ismert adatok szerint még kétszer pusztította Boszilyevó vidékét és pedig 1602-ben és 1645-ben (Vitezovics és a Croatia plorans horvát krónika).

A török pusztítások Boszilyevó vidékét is nyomorba, szegénységbe sülyesztették, lakosait legnagyobb részt török rabságba hurcolták; a nemes családok, kiket az 1518-diki egyházi tized rendezéséről felvett irat (kladirna) névszerint is elősorol, egészen kipusztultak és a megmaradt népséget a földesurak nehéz jobbágyrabságra juttatták. A kulpántuli vidék a török pusztítások folytán a XVI-ik század közepén annyira elszegényedett, hogy semmi állami adót nem volt képes fizetni, azonban a vidék népe tevékeny részt vett a határvárak kijavításában és a török elleni harcokban. A horvát rendek 1578-ban megkérték a királyt, hogy a kulpamelléki nemességet mentse fel a királyi adótól (kraljevska dika), mert úgyis folyton harcolnak a törökkel és a végeken őrzik a királyság maradványait (reliquias regni). A horvát országgyülés az 1600-ik évi X-ik t.-cikkel véglegesen kimondotta, hogy a kulpántuli vidék adómentes. Hogy e vidék és különösen Boszilyevó népe mennyit tett a határvárak (Terzsác, Preszeka a Glina vize mellett, Petrovác a Petrova hegyen, Szluin, Krizsánics torony stb.) kijavítására, az az 1562., 1567., 1573. és 1574-diki horvát országgyülési jegyzőkönyvekből derül ki.

A terzsáci Frangepánok 1580 körül végleg Boszilyevóba és a krajnai Tschernembl (Črnomalj) várakba huzódtak,

mivel Drezsnik, Terzsác, Furján váraik török kézbe kerültek, Brinjbe pedig a német katonaság vonult be. Megmaradt két várukból a Frangepánok változó szerencsével, de mindig egyenlő hősiességgel folytatták a törökkel való folytonos hadakozást. Ekkor a Frangepán családot is üldözni kezdte a balsors. Az ozaljvári ág 1575-ben Istvánnal, Ferdinánd fiával és a szerencsétlen Bernardin unokájával kihalt; a szluini ág utolsó sarja, a dicső és vitéz Frangepán Ferenc, György fia, még előbb halt meg. Az ozalji ág vagyonát Zrinyi Kristóf, György és Miklós örökölték anyjuk, Frangepán Katalin után, ki a szigetvári hősnek volt a felesége, ez ellen pert indított Terzsácsi Frangepán Gáspár, Miklós fia, a perlekedő felek 1580-ban kiegyeztek, a Zrinyiek neki visszaadták a Dobra melletti Novigrádot, Zvecsájt, Szeverint és a primorjei Novivárat. Frangepán Gáspár igénypert támasztott a szluini ág vagyonára nézve is, de nem ért célt, dacára, hogy a horvát országgyülés 1573-ban ügyét a király előtt pártolta. A szluini ág Szluin, Cetin, Kladusa, Krsztinje, Gora, Letovánics váraiba császári őrség vonult be, de ezeket nemsokára elfoglalta a török.

Frangepán Gáspár keveselte a családi birtokból neki jutott részt és a Zrinyiektől, dacára a kötött egyességnek, a többi Frangepán birtokokat is visszakövetelte. Ez a családi viszály harminc évig tartott és kölcsönös erőszakoskodásokban és véres harcokban nyilvánult. Nagyon elmérgesedett az ügy a fiatal Frangepán György idejében, ki 1589-ben apjának, Gáspárnak halála után Laibachból, hol rokonánál, Auersperg Kristófnál volt nevelésben, hazatért Boszilyevóba és átvette a kiskoru testvérei nevében a családi birtokok kezelését; öccse, Miklós, ekkor csak hat éves volt. (N. R. A. fasc. 315. nr. 17—18.) Zrinyi György 1589-ben a zágrábi káptalan előtt Baljardics Péter ozaljvári jószágigazgatója által óvást emelt az ellen, hogy Frangepán Gáspár özvegye, Lenkovics Katalin, a hires Lenkovics János generális leánya, Dobra melletti Novigrádot zálogba adta Auersperg Farkasnak, a mely vár pedig a kötött egyesség és anyai örökség cimén is a Zrinyieket illeti (N. R. A. fasc. 317. nr. 12.). Zrinyi György 1590-ben birói uton kereste, hogy az egyesség alapján őket illető Frangepán birtokok nekik átadassanak; Terzsáci Frangepán György Boszilyevóban a zágrábi káptalani kiküldöttnek, Radovics András papnak erre azt felelte, hogy nem törődik a kötött egyességgel, a mely ellenkezik családja jogával és nemcsak nem adja ki a Zrinyieknek a visszatartott birtokokat, hanem azokat is visszaköveteli, melyeket a Zrinyiek már átvettek, mert azokat a családi

egyesség ideiglenesen csak azért engedte át a Zrinyieknek, hogy a török ellen megvédjék (N. R. A. fasc. 313. nr. 4.). A per sokáig és elkeseredetten folyt.

A viszály azonban nem maradt meg a peres uton. Frangepán György szeverini várkapitánya, Oszojnicski János, 1598-ban a Zrinyiek prilistyei alattvalóitól Kamenszkóban rengeteg szarvasmarhát és juhot vett el, Lovincsics Farkas, Frangepán tisztje pedig Bukkari mellett Zdihova falunál az országuton elvette a Zrinyi-jobbágyok lovait és egyéb vagyonát, maga Frangepán György a Zrinyiek alattvalójának, prilistyei Simunovics Máténak gulyáját vette el a Novigrád melletti Kmeti nevü hegyen, ilyen erőszakot többet is követett el a Zrinyiek alattvalói ellen (N. R. A. fasc. 313. nr. 14., 16., 17., 51.). A két civódó fél 1591-ben Prilistyében választott biróság előtt kiegyezett, Frangepán György kártérítést igért, — de igéretét nem tartotta meg. Mikor a megyei biróság kiküldöttei nála megjelentek a kötött egyesség végrehajtására, Frangepán György fegyveresen ellenszegült. Midőn a birósági kiküldöttek Boszilyevóhoz közeledtek, Frangepán György eléjük lovagolt és az országuton kijelentette nekik, hogy illetéktelennek tartja a magyar nádort pörében eljárni, mert erre csak a horvát bán és a báni tábla illetékes, erre hive, Szkoblics Márton kardot rántott, a vár kapui megnyiltak és fegyveres szolgái és a károlyvárosi vértesek csapata, melynek Frangepán György volt a parancsnoka, elüzték a birói kiküldötteket és a menekülők után a várból ágyukat is sütötték el. Marnjavcsics vicebán jelentést tett ezen esetről a horvát országgyülésnek és ennek jegyzőkönyvében megvan horvát nyelven Frangepán György nyilatkozata, mely szerint pörében eljárni csak a horvát bán illetékes. Erre II. Rudolf elrendelte, hogy Boszilyevó várát és többi várait fegyveres erővel kell tőle elvenni és haszonélvezetül átadni a Zrinyieknek, addig, mig ezek jogos követeléseit ki nem elégíti, — ez hatott és Frangepán György kielégítette a Zrinyieket.

Zrinyi György halála után Frangepán György annak özvegyét, született Stubenberg grófnét, háborgatni kezdte tengermelléki birtokaiban, mire 1603-ban ujból megfenyegették katonai megszállással. (N. R. A. fasc. 113. nr. 19., fasc. 314. nr. 35., fasc. 317. nr. 8., 12., 13.) Frangepán György két öccse, Miklós és Farkas, 1612-ben ismét jelentékeny károkat okoztak Ribnikben, és midőn birói itéletre nem akartak kártérítést fizetni, a biróság némely jobbágyaikat zár alá helyezte. A Zrinyi és Frangepán családok viszálya csak akkor csendesedett le, mikor Zrinyi Péter eljegyezte Frangepán Farkas generális leányát, Katalint.

A Frangepánok birtokait részben elfoglalta a török, részben kénytelenek voltak sokat belőlök a kincstárnak átengedni a határőrvidék szervezése alkalmával, s így a család azon volt, hogy a megmaradt birtokokat minél jobb karba helyezze. A török harcok és pusztítások folytán elpusztult és néptelen birtokokra uj telepítvényeseket hoztak a török járom alá került területekről; hogy egyes családok honnét költöztek Boszilyevó területére, arra ezen családok nevéről lehet következtetni (Boszanac, Klokočki, Bistyán, Blagajac, Vitunjski, Szkradszki stb.). A boszilyevóiak néha török leányokat is vettek feleségül, így Mámics János nemes 1670-ben feleségül vette a kereszténynyé lett Kadunát (Katát), kit előbb Zsizsának neveztek; Karnion János uradalmi tisztviselő 1690-ben feleségül vette a török Fájel Annát.

Boszilyevóba menekültek a török elől előkelő horvát nemesek is, így a régi Lovincsics és Mogornics család Likából, a Tomasicsek Lestyébe. Elődüknek, Tomasics István literatusnak Mátyás király 1481-ben megerősítette birtokjogát a Korana melletti birtokaira nézve; e család 1630-ban birta Belájvárát is Károlyváros közelében és valószinüleg ennek ivadéka Tomasics István horvát krónikás is. E család most is él Lestyében, de igen elszegényedett. Az ide költözött nemes családok sorában hires volt a Babonosics és Szkoblics család is Likából, ez utóbbira emlékeztet a Szkoblics-hegy neve is Boszilyevó közelében. A beköltözöttek részben görög-keleti, részben katholikus vallásu menekültek (uszkokok) voltak. Elsőnek jöttek be azok, kik Zeng és Sichelburg (Somberek, Zsumberak) vidékén telepedtek le, azután, kik a varasdi határőrterületen találtak otthont; e beköltözés után sokáig nem jött uj uszkok sereg, azonban sok jött be a XVI. század végén és a XVII-dik század folyamában Károlyvár és város alapítása után a horvát végek benépesítésére és megvédésére.

A Zrinyiek és Frangepánok birtokaikon szivesen adtak helyet az uszkokoknak; ezek már 1546-ban idősb Frangepán Farkas seregében hadakoztak, mi kiderül Ozaljvári Frangepán István ezen évből fenmaradt és fentebb idézett panaszos iratából. Görög-keleti uszkokok először 1600-ban jöttek Gomirjébe, ezeket Lenkovics György generális és Ferdinánd főherceg, krajnai kormányzó ajánlatára a Frangepánok szivesen fogadták. Lenkovics ezeket a gomirjei uradalomhoz tartozó elpusztult Szeverinbe vezette, melyért pereskedtek a Zrinyiek és Frangepánok, az előbbiek azt vitatták, hogy Gomir várkastély Vitunj várhoz tartozik, mely Zrinyi birtok (fasc. 1650. nr. 35.). A gomiri szerb zárdát az idetelepült szerbek lelkigondozására 1601-ben három szerb szerzetes, Brankovics

Akszentije, Vucskovics Bizarion és Orlovics Mardarije alapította. Ugyanekkor megtelepültek a szerb menekültek a következő helyeken is: Drezsnik, Moravice, Vrbovszko, Ponikva, a Kulpán túl Marindol, Bojance, melyek a Zrinyi-Frangepán várakhoz (Boszilyevó, Szeverin, Vitunj, Modrus, Tounska-Pety és Janjac) tartoztak.

Ezen helyekre 1632-ben uj uszkok települők jöttek (Vitezovics krónika; Kusan: Geschichte des Oguliner Regiments; Severcsics Bernát horvát jelentése 1602-ből, fasc. 35.). Frangepán Farkas generális 1649-ben kijelelte a nekik átengedett földeket, melyekért összesen csak évi 100 frt béradót fizettek neki. Az átadó bizottságban a földesurat képviselte Klasznics Miklós, Pogledics Miklós, Babonosics Miklós, — a szerbeket képviselte Sztipánovics Cvitko gomiri knéz, Ognjanovics Bogoja és Sztipánovics Radován vajdák. (Az eredeti oklevél Lopasics birtokában.)

A terzsáci Frangepánok közt a legnevezetesebbek Miklós bán és öccse, Farkas Kristóf, ez utóbbi volt a Krajnába költözött két Lenkovicson kivül, az egyetlen horvát ki az egész határőrvidék főgenerálisa és parancsnoka volt. Miklós bán heves, civakodó és erőszakos volt, szembeszállt magával a horvát országgyüléssel, miért is ez 1621-ben a Frangepánok főellenségeinek, az Erdődyeknek biztatására kényszerítette, hogy a báni méltóságról lemondjon, különben Miklós bán igen eszes, képzett, jószivü, vallásos és igen vitéz férfiu volt. Ő alapította a zágrábi konvictust, sokat adományozott templomoknak, zárdáknak, így a boszilyevói sz. Móric templomnak is. A bánságról való lemondása után Boszilyevón lakott. Öccse, Farkas Kristóf, igen hires és tisztelt férfiu volt, okosabb és óvatosabb bátyjánál, a Krajnaiak kijelentették, hogy soha nálánál vitézebb, okosabb és dicsőbb hadvezérök és főnökük nem volt; mikor 1652-ben 74 éves korában meghalt, Vitezovics krónikája szerint, egész Horvátország és Krajna siratta. A németek irigysége és féltékenysége meggátolta, hogy más horvát határőr-főgenerálissá legyen, ennek sok nyoma van az egykoru oklevelekben, e mellőzés volt egyik oka a horvát főurak elégedetlenségének és Zrinyi-Frangepán-féle összeesküvésnek.

Frangepán Miklós bán és Farkas generális boszilyevói tartózkodásáról tanuskodik sok itt kelt oklevelök, így a Mandicsoknak adott adománylevelek, kik számos uszkok családot hivtak be (N. R. A. fasc. 674. nr. 14.). Boszilyevó utolsó ura a Frangepán családból a szerencsétlen Ferenc Kristóf. A Zrinyi-Frangepán összeesküvésben nagy szerepet játszott Boszilyevó, hol Frangepán Ferenc-Kristóf lakott. Frangepán

Orfeus az udinei ágból való, ő is jelentékeny szerepet játszott az összeesküvésben. Ferenc Kristóf neje, Naro Julia, velencei őrgrófné volt, Barberini bibornok rokona; több levele van meg, melyben férjéért Lobkovic miniszternél kegyelemért könyörög (Izprave o uroti Zrinysko-Frangepanskoj, pag. 73., 145., 218., 271., 296., 327., 553.). Herberstein József generális, Paradeizer Ernő és Sauran grófok sokat raboltak a Zrinyi-Frangepán birtokokon. Paradeizerre rábizonyították, hogy 15,000 forint áru értékeket rabolt. Az elkobzott birtokokat a pozsonyi kir. kamara kezelte, melynek elnöke Kolonics Lipót gróf bécsi érsek volt; Boszilyevó és Szeverin jószágigazgatója, Kukuljevics György, kit az iratok 1674-ben mint Szteljnik földesurát említik.

A Frangepán birtokokat birói uton keresték Forgács Zsófia, Frangepán György özvegye, Traun Ferdinánd gróf atyafiság cimén, Orsics Ferenc ezredes azon, hogy nagy érdemei vannak az összeesküvés legyőzésében és a Purgstallerok azon szemtelen cimen, hogy birtokaikat kikerekítsék! Boszilyevót 1683-ban királyi donációba Erdődy Miklós bán kapta, azután házasság utján az Auersperg grófokra, majd a Nugent grófi családra szállt.

89. *Radetics János: A horvát népmesék.* Vienac, 1875. VII. k. 22—25. sz. (Narodno pripoviedanje.)

90. *Pucics Medo horvát költő.* Vienac, 1875. VII. köt. 22. sz. (Medo Pucić.)

91. *Palmovics A.: Assonanciák a mi népköltészetünkben.* Vienac, 1875. VII. k. 23. sz. (Assonance u našoj narodnoj poeziji,)

92. *Senoa Antal: Zájc János és Kuhács Ferenc horvát zeneszerzők élete és munkássága.* Vienac, 1875. VII. k. 25—32. sz. (Dva hrvatska glasbenika.)

93. *Pavlinovics Mihovil horvát iró életrajza.* Vienac, 1875. VII. k. 27. sz.

94. *Lopasics Radoszláv: Károlyvár Horvátországban.* Vienac, 1875. VII. k. 28—30. sz. (Karlovác.)

Károlyvár a Kulpa és Korana összefolyásánál van, közelében foly be az utóbbiba a Mrezsnica; a vár ma le van szerelve. Károlyváros közelében van Rakovác és Bánija, ez utóbbi arról nevezetes, hogy mindig a horvát bán joghatósága alá tartozott, még akkor is, mikor Károlyvár és környéke a határőrgenerális alá tartozott. A vár elővárosát Dubovác képezi, melyben szintén ősrégi vár van, sz. Mihályról nevezett plébánia templomát már Joannes de Guerche említi. Dubrovác temetőjében nyugszik Musitzki Lucián károlyvárosi püspök, hires szerb költő. A várostól északra van a

szveticski régi zárda, mely pálosoké volt, kiket a nép fehér barátoknak nevezett; a közelben levő Draganics-hegy mellett terült az ősrégi horvát nemzetségi Draganics nemes község, mely szabadalmait IV. Bélától kapta; közelben a Kulpa mellett van Kamenszko, hol a pálosoknak már 1404-ben a Frangepánok, mint Sztenicsnjákvár urai, zárdát és templomot építettek. A Martinstyák hegyen levő sz. Márton ősrégi templomot már Joannes de Guerche említi.

Károlyvárát Horvátország és a szomszédos osztrák tartományok védelmére emelték, mikor Jajca, Klis, Bihács, Zrinj, Verbász, Udine, Krupa elestek és a török urrá lett Likában, Korbáviában és felfelé egészen a Kulpáig és Koranáig, — ennek lakosságát kényszerítették, hogy törökké legyen, és a ki nem akart, annak menekülnie kellett. 1566—1580 között török kézbe került Károlyvár közelében Klokocs, Cetin, Buzsim, Cazin, Pláski, Krsztinje és Gvozdanszko vár a gvozdáni ezüstbányákkal, magával Zrinjvárral. A mit lehetett a vidék védelmére megtenni, azt megtette egyebekkel Ferenberg János zengi kapitány. A töröknek e várak elestével nyitva volt az ut Krajnába, Karantániába, Stájerbe. Károly főherceg, II. Rudolf nagybátyja, mint e tartományok és Görc kormányzója mindent elkövetett, hogy a török pusztításoknak gátot vessen, azon is volt, hogy Horvátországot is minél szorosabb kapcsolatba hozza a kormányzására bizott tartományokkal; a magyar és horvát rendek a sikeresebb határvédelem céljából az 1578 : XV-ik t.-cikkel rá is bizták a horvát határőrvidéket mint örökös generálátust azon föltétel alatt, hogy minden Horvátországot illető ügyben a bánnal egyetértően fog eljárni, és hogy a kormánya alá helyezett részek örökre Horvátország kiegészítő részét fogják kepezni.

Károly főherceg 1577-ben beutazta Horvátországot és határvédő várhelyül kiszemelte azt, a hol ma Károlyvár áll és megvette Dubovácot és környékét várépítési célból 14,000 magyar forintért a Zrinyiektől, kik e birtokot az ozaljvári Frangepánoktól örökölték. A szerződést 1582-ben Bécsben kötötték meg, hol a nádort Istvánffy Miklós, a hires történetiró képviselte, ebben az eladók kikötötték, hogy az eladott terület továbbra is Horvátország része marad és a magyar király joghatósága alá tartozzék; Dubovác átadásánál Horvátország részéről mint királyi biztosok jelen voltak Mikulics Kristóf zágrábi olvasókanonok, Petricsevics János Horvátország főjegyzője és Vurnovecski Mihály. Károlyvár építését Valvazor szerint (Ehre des Herzogthum Krains, IV. könyv XII.) 1579. julius 10-én kezdték meg; Hurter szerint (Geschichte Ferdinand II-en, I. köt. 370. l.) 1578. szept. 10-kén kezdték

meg a várépítést és pedig a fundamentomba 900 török fejet tettek, kik 1578. május 25-én Dubovácnál elestek. A magyar és horvát irók a várépítés megkezdését 1577-re teszik, de valószinü, hogy a nagyon pontos és lelkiismeretes Hurternek van igaza.

Az építés tartama alatt, nehogy azt a törökök megakadályozzák, Ferenberg János, az öreg és vitéz zengi kapitány őrködött, kitől a törökök nagyon féltek, mert 1578-ban Dubovácnál is tönkre tette seregöket (e győzelemről van egy német krónika a laibachi történelmi társulat birtokában, melynek cime: »Sig, der Türken Niederlage durch den Ritter Hansen Ferenberger, Lieutenant an der Chrabat mit Morgranizen«). A várat Gombon Máté építette, a hajóhidat Jurasics Alajos, a követ Ozalj aljában Sibenics Miklós fejtette. Krajna, Karantánia és Horvátország tengernyi munkást adott a várépítéshez. A horvát rendek nem voltak megelégedve a várépítésre kiválasztott helylyel és kiküldötteik (Draskovics, Petheő, Forgács, Kruzsics) ennek kifejezést is adtak a brucki tanácskozásban és azt ajánlották, hogy Sztenicsnjákhoz közel Knjejában építsék fel. A vár 1580. szeptember havában nagyjából készen volt, — a bástyák 1582-ben készültek el, építő anyagul felhasználták a kamenszkói romban heverő pálos zárda köveit. 1584-ben a Kulpán állandó hidat építettek a kulpántuli munkások Deszpotovics András felügyelete alatt, kit a féktelen katonák megölték (Horvát. országgyül. jegyzőkönyv).

A várépítés 845,000 forintba került, mi azon korban nagyon nagy összeg volt (Engel: Gesch. Ung.), ehhez a pápa több éven át évenkint 60,000 forinttal járult, más európai uralkodók is, Barbó lovag 12,000 forint birsága is e vár építésére fordíttatott (Maretics ezredes a Croazia folyóiratban), Stájerország 200,000, Karantánia 100,000, Krajna 50,000 forinttal járult az építéshez (Huber u. o. pag. 370.). A várat Károly főhercegről, alapítójáról Carolostadium, Karlstadt, Karlovac néven nevezték el; a latin oklevelekben leginkább ez utóbbi néven fordul elő, az oklevelek először 1580-ban említik. Vidéke, a vár és város következőleg népesült be: A dubováci nagy tüzvész után ennek lakosai legnagyobbrészt Károlyvárosba költöztek át (Memoriale eccl. et parochiae Dubovacensis); azután a brucki országgyülés határozata folytán lerombolt Hrasztovica város lakói közül 400 fegyverfogható ember beállt a várőrségbe, családjuk is követte, — Hrasztovica várát is leakarták rombolni, de ezt a horvát rendek a király előtt ellenezték; Alapy Gáspár száz lovast hozott a várba, kiket az akkori szokás szerint családjuk is követett, — így Károlyvár gyorsan benépesült. Hogy a beköl-

tözést előmozdítsa, Károly főherceg jelentékeny kiváltságokat adott a városnak, melyeket 1581. május 24-dikén Prágában II. Rudolf király megerősített, azzal, hogy e kiváltságoknak nem szabad Magyar- és Horvátország kárára szolgálniok, mi azért fontos, mert a stájer és krajnai rendek gyakran arra törekedtek, hogy a horvát határőrvidéket Horvátországtól elszakítsák, miben Károly főherceg támogatta. II. Rudolf e megerősítő külön szabadalomlevelét közli Kercselich (Notitiae Praeliminares etc.) és Kukuljevics (Jura Regni Croatiae etc.). Károly főherceg e vár fentartásáról is gondoskodott halála előtt (1590. május 10.): elrendelvén, hogy e célra tartományának vámjövedelme fordíttassék. (Hurter u. o. pag. 371.) Ily fontosnak tartotta e várat.

A határőrvidék első parancsnoka és generálisa Ferenberg János volt, ki mint határőrvidéki főgenerális első székelt Károlyvárban, mig elődei Laibachban vagy birtokaikon Stájerben és Krajnában laktak. Ezen időtől fogva (1580—1787-ig) a határőr-főgenerálisoknak állandólag Károlyvár volt a székhelye; 1787-ben báró Vins Zágrábba tette át a székhelyet. Ezeknek nagyobb hatalma volt, mint a horvát bánoknak, évi fizetésök 10,192 frt, a dubováci birtok jövedelmei és a hadizsákmány nagyrésze volt. Alatta voltak a károlyvári főkapitány (vicegenerális), a sichelburgi és a zengi. A várőrség száma változott a körülményekhez képest; Kanizsa eleste után 700 lovas és 1000 gyalogos volt benne (Hurter u. o. 370. l.). A generális testőrségét 100 vértes lovas (arkibuzir) képezte, mely válogatott horvát nemesekből állott, huszár is 100 volt, a német seregben (melynek csak a neve volt német) 1690-ben 254-en szolgáltak, pár szlovén kivételével mind horvátok (Valvazor: »Diese teutsche Knechte sind keine Teutsche, sondern Chravaten«. Auersperg generális is 1690-ben ezt jelenti róluk: »Die teutsche Mannschaft Musketire seien den Namen nach teutsch, worunter aber ausser wenigen Officiren meistens Croathen. Acta Buccarana. Orsz. levélt. fasc. 18.). A haditanács 1605-ben el is határozta, hogy a német lovasság a határőrvidéken mellőzendő, mert nem ér semmit a török elleni harcokban (Hurter u. o. V-dik kötet pag. 15.).

A három osztrák örökös tartomány (Stájer, Krajna, Karantán) rendei hozták javaslatba a főgenerális kinevezését, az alsóbb tiszteket pedig maguk nevezték ki; féltékenyek voltak a horvátokra, azért ezekből csak egy, Frangepán Farkas lett határőrvidéki főgenerális, a vicegenerálisok és főkapitányok sorában találunk Zrinyieket, Frangepánokat és sok más előkelő horvát családokból valókat.

A károlyvári helyőrség gyakran tünt ki vitézségével, így az 1593. jun. 22-iki sziszeki harcban, Lenkovics György generális alatt Petrinjánál, Kosztajnicánál, visszafoglalták Klisvárát Dalmáciában, — a harcmodor egészen Frangepán Farkas generálságáig védekező volt, azontul már támadóvá lett. A károlyvári generálisok többnyire németek és a horvátok ellenségei voltak, így Rabata gróf azt javasolta a hadügyi tanácsnak, hogy ne nevezzen ki horvátot tisztnek a határőrseregben, és 1712-ben azt javasolta, hogy tiltsák meg a német és szlovén határőrtiszteknek és katonáknak a horvát nőkkel való összeházasodást; gyakran beleavatkoztak Horvátország belügyeibe és katonáikkal raboltattak a vidéken, ebben különösen br. Paradeizer Ernő Rudolf sichelburgi kapitány tünt ki. Draganics nemes község és Károlyvár egész környéke gyakran felpanaszolta, hogy a várőrségtől többet szenvednek, mint magától a töröktől.

Haszán boszniai basa 1591-ben oly heves harcokat kezdett a délvidék ellen, hogy II. Rudolf egész Magyarországban behozta a török elleni harangozást. Haszán 1592. szept. 27-én Károlyvár alatt megverte a magyar sereget (Hurter u. o. III. 150. l.), 4000 ember vesztette itt életét. 1594. junius havában 15,000 török ostromolta Károlyvárát, de Auersperg generális, Poszedárszki Zsigmond, Orsics Máté, Gregorianec, Ráttkay és Vojkovics János vitézül visszaverték őket (Valvazor, Maretics). 1598-ban ismét megjelentek a vár alatt, Lenkovics György generális és Blagaj gr. elüzték egész Zvecsáj várig, itt leshelyből 5000 török megrohanta seregünket, Blagaj István gróf és sok ur elesett vagy török fogságba esett. (Valvazor, Vitezovics krón.) 1601-ben, mig a károlyvári helyőrség távol, török területen pusztított, a törökök megtámadták a várat, de Galenberg János visszaverte.

A károlyvári generálisok sorában a leghiresebb Frangepán Farkas volt, midőn azzá lett 1627-ben, két fiával, Györgygyel és Gáspárral a vár alatt szétverte a török sereget; 1634-ben, midőn már főgenerális volt, fia, Gáspár, Izacsics várát ostromolta és a zavaljei mezőn megverte Hudugárics Dervis agát, ki maga is a csatatéren maradt, Duraliját pedig Károlyvár előtt verte meg: 1642-ben elfoglalta Perusics várát és azt lerombolta. Frangepán Farkas veje, Zrinyi Péter sichelburgi és ogulini főkapitány is több helyütt megverte a törököt, — mindezekért a törökök boszuló nagy hadjáratot indítottak ellenök és pusztították Károlyvár vidékét; Frangepán Farkas vejét Bihácsvár ellen küldötte, de a törökkel már utközben a rakováci templomnál találkozott, vezérök, Krupa vár parancsnoka, Badankovics Deli basa,

törökké lett horvát nemes volt, ezt lekaszabolta Krizsánics János, kétszáz török elesett, száz fogságba berült és Zrinyi Pétert nagy örömmel fogadták Károlyvárban (Ráttkay: Memoria regum et banorum Croatiae. Vitezovics krónika).

Musztaj bég 1656-ban egész Károlyvárig, illetőleg a közelben levő Krizsánics-toronyig hatolt; szept. 5-én Frangepán György legyőzte, Mustaj bég sok más béggel és 21 agával fogságba került. Ez az utolsó nagy török harc, mely e várnál volt. Zrinyi Péter fényes győzelmet aratott a Györgyszikláknál (Jurjeva stiena) 1663-ban Csengics Ali basa felett és elfoglalta Likát és Krbávát a töröktől.

Károlyvár 1594-ben leégett, Ferdinánd főherceg 35,000 forinttal, Mária főhercegné 1000 aranynyal segélyezte; 1604-ben ujra leégett; a pestis 1625., 1645. és 1646-ban pusztította és a vizár is elvitte hidjait. A vár támogatására megerősítették Kamenszkót és Krizsánics-tornyot, valamint Tounjét; a vár sáncainak befejezésére 1657-ben Lipót király 41,500 forintot adott. A város hires kereskedelmi helylyé fejlődött, főképen gabona tekintetében. A Zrinyi Péter-féle összeesküvésben is jelentékeny szerepet játszott. Herberstein generális és Erdődy Tamás bán Zrinyi Péter hiveit Zágráb felé szorította, kiszorította Brezovicából, hol gyülést tartottak és az egész Szávamellékről visszaszorította őket Csáktornya felé, a várak közül csak a Kulpa melletti Brod fejtett ki ellentállást, Herberstein e várkastélyt rohammal vette be. A Zrinyi-Frangepán birtokok rablásában Paradeizer János Ernő gr. és Sauer br. jártak elől. A gráci haditanács engedélyével 1670. ápril 7-én Herberstein a károlyvári helyőrségnek megengedte Szvarcsa vár kirablását és földig való lerombolását (Izprave o uroti, pag. 69., 73., 82., 129., 141., 200.). Zvecsaj és Szvarcsa a generalatusba bekebeleztetett és Dobra melletti Novigrádot jutalmul kapta Herberstein generális, két házat is eltulajdonított a Zrinyi vagyonból Károlyvárosban, de ezt utóbb vissza kelle adnia a kamarának (Prasinszky jelentése a Zrinyi-Frangepán birtokok elkobzásáról az orsz. levéltárban).

Herberstein Novigrádot a máltai rendnek hagyományozta, melynek tagja volt. Ez a generális a várat és a várost sok diszes középülettel szépítette. 1671 után a károlyvári generális hatalma igen megnövekedett. A várost és várat 1691-ben pestis és 1692-ben tüzvész pusztította. A károlyvárosi gör.-kel. szerb püspökség, a kosztajnicai püspökség feloszlatása után 1771-ben keletkezett; a püspökök a gomiri zárdában, utóbb, midőn Jaksics Daniló Plaskiben palotát épített, itt székeltek, — Károlyvárosban állandólag csak Musitzky és

Jovánovics Jován püspökök laktak. Károlyvár és környéke egész a Száváig 1809-ben a franciáké lett; Delzon generális nov. 28-án 5000 emberrel bevonult a várba, őt követte dec. 26-án Marmont marschal. A franciák 1813. augusztus havában vonultak ki a várból, aug. 20-án bevonultak az osztrákok. Károlyvár mint Illirium része, 1821-ig szerepel, a mikor ismét visszacsatolták alkotmányosan Horvátországhoz.

95. *Rácski Ferenc: Fiume.* Vienac, 1875. VII. kötet 34—35. sz. (Rieka.)

Fiume felett van Tersattó vár, melyet már a II-ik században Kr. u. említenek, mint Liburnia részét, mely Rásától Zrmanjáig terjedt; az a hely, melyen ma Fiume áll, már a római korban be volt népesítve, mit az itt felszinre kerülő tárgyak is bizonyítanak. Fiume latinul Fluvius néven először a VIII-ik században fordul elő Paulus diaconusnál. Midőn a horvátok beköltöztek Dalmáciába és azt lassanként elfoglalták, Fiume már jelentékeny szerepet játszott. Nagy Károly 788-ban elfoglalta Felső-Itáliát és Isztriát és Horvátország leigázását a strassburgi Erichre bizta, ezzel a horvátok 799-ben megmérkőztek, a horvát sereg Tersattóban, a frank Fiume mellett állott, a horvátok ezen védekezése sikeres volt, Erichet még ez év őszén megölték. Fiume Horvátországgal együtt 1102-ben Magyarországhoz csatlakozott. Tersattó és Fiume ekkor a vinodoli zsupániához tartozott Grobnik, Buccari, Hreljin, Drivenik, Grizse, Brebir, Novi és Ledenica nevü helyekkel együtt; e zsupánia 1223-ban a vegliai grófok (Frangepánok) hatalma alá került, kik 1193 óta már a modrusi zsupániát is birták. IV. Béla 1260-ban kelt oklevele, melyben a Frangepánok régebbi donációit megerősíti, külön kiemeli és pedig horvát nevén Fiumét »fluvius et locus Rika«. A vegliai grófok vitézsége folytán Fiume megkimélve maradt a tatárjárás pusztításaitól.

Fiumét Horvátországtól először elszakították azzal, hogy az 1312-ben az isztriai duinói grófok kezébe került, melyet Frangepán István és János 1365-ben rendszeres egyesség által is nekik átengedett, ekkor Hugó gróf volt a duinói család feje, ennek családja 1399-ben Ugolini gróffal kihalt, leánya Katalin, Wallsee Raimbert gróf neje volt s így Fiume birtoka a német Wallsee grófi családra szállt át, ezektől a Habsburg-ház ausztriai főhercegeire ment át; Henrik gróftól 1471-ben III. Frigyes vette meg. A Frangepánok utóbb fájlalták Fiume elvesztését és Frangepán János 1461-ben azon volt, hogy az inkább Velence kezére kerüljön. A duinói grófok már 1366-ban az osztrák főhercegeket ismerték el hübér uraiknak és ezen időtől fogva Fiume Krajna részének

tekintetett, ilyennek mondja az az oklevél is, melylyel 1471-ben az ausztriai főhercegek birtokába került. Ebben az állapotban maradt Fiume 1776-ig. Velence 1508. máj. 26-án elfoglalta; Both András bán és Frangepán Bernardin 1509. jun. havában kiüzte onnét Velencét, ez október 2-án ujra elfoglalta, de már 1510. szept. 7-én ujra Ausztria kezébe került, mit az 1512-iki fegyverszünet és az 1528. aug. 17-iki békekötés is megerősített.

Ausztriai Károly és Ferdinánd osztozásakor 1522-ben Fiume Ferdinándé lett, ez mint magyar és horvát király 1530. julius 20-án megerősítette a fiumei városi statutumot. Fiume nem lett bekebelezve egy osztrák örökös tartományba sem, hanem mint »Magnifica communitas terrae Fluminis s. Viti« corpus separatumot képezett, a város fejét, a kapitányt, az uralkodó nevezte ki, a város belügyeit a két város biró »iudices-rectores« elnöklete alatt az ötven tagból álló szenátus intézte, melynek tagjai patriciusok voltak, de ha az 50-es szám ezekből nem tellett ki, akkor azt nemnemesekkel is kiegészitették. A rectorok egyikét a kapitány nevezte ki, a másikát a tanács választotta. A birói teendőket a vicarius látta el. A szenátus államjogi functiókat is végzett, mint az örökös tartományok rendi gyülései, igy 1725. nov. 29-én elfogadta tanácsülésben a pragmatica sanctiót. A török háboruktól jóformán megkimélve maradt, de a zengi uszkokok és Velence közti háboruságok idejében sok kellemetlensége volt.

Ausztria az Adrián 1717. junius 2-án szabad kereskedelmi kitötőinek nyilvánitotta Fiumét és Triesztet, ezen szabadalomlevelét kiegészitette 1719. március 15. és 18-án, 1725. dec. 19-én, 1729. aug. 3-án és 1730. máj. 20-án kelt rendeleteivel. III. Károly hajóhadat is akart teremteni, hajógyárul Kraljevicát jelelte ki és hajóépitőket Francia- és Angolországból hivott. A »Karolina« ut épitése nagyban emelte Fiume kereskedelmi jelentőségét. 1754-ben a bécsi kereskedelmi tanács az »osztrák tengermellék« ügyeinek intézésére Trieszben kereskedelmi felügyelőséget (intendenza) szervezett, melynek Fiume, Zeng és Carlopago voltak alárendelve. Fiuméban 1755-ben egészségügyi hatóságot és 1758-ban kereskedelmi váltóbiróságot szerveztek. 1741-ben Alsó-Szlavóniát végleg bekebelezték Horvátországba és 1759-ben megigérték, hogy a dalmát partvidéket is oda fogják csatolni, de ez csak igéret maradt. Ennek teljesitését a horvát rendek 1764-ben megsürgették; 1776-ban az »osztrák partvidéktől« illetőleg Triesztől elkülönitették Fiume területét, Zenget és Carlopagót, és az előbbit a polgári Horvátországhoz csatolták, visszaállitván Szeverin megyét, az utóbbiakat pedig a horvát határőrvidék-

hez csatolták. Fiume 1776-ban mint »corpus separatum« a horvát-szlavon-dalmát helytartóság alá került és itt is olyan tengeri felügyelőség szerveztetett, a minő Triesztben volt. Skerlec Miklósra volt bizva a bekebelezés keresztülvitele, Fiume efelett 1777. november 4-én tanácsülési végzésben fejezte ki örömét a horvát-dalmát-szlavon helytartótanácsnak. Ezen helytartótanács 1799-ben feloszlattatott és Fiume átadatott a magyar királyi helytartótanácsnak; a fiumei kereskedelmi gubernium is közvetlenül Magyarország alá rendeltetett, mindezt az 1799. április 23-án kelt kir. rescriptum rendelte el. A »magyar tengermellék« jogi viszonyait az 1787. jul. 19-iki és október 11-iki császári rendelet is szabályozta. Fiume is 1809. okt. 14-én Franciaország hatalmába került, Ausztria 1812-ben viszakapta és az 1822-ben Magyarországba, mint »magyar tengermellék« bekebeleztetett. Fiume jogviszonyairól Rácski egy külön munkában részletesen értekezik, cime: »Rieka prama Hrvatskoj. Zágráb, 1867.« (Fiume viszonya Horvátországhoz.)

96. *Tkalcsevics Adolf: Buccari.* Vienac, 1875. VII. k. 37., 38. sz. (Bakar). Adatai ismeretesek.

97. *Kukuljevics Iván: Tersattó vár.* Vienac, 1865. VII. k. 41., 42. sz. (Trsat grad).

Tersattó, Tharsatika római telep, ismerte Plinius, említi az Antonini itinerarium, Peutinger táblái és Claudius Ptolomaeus. Egyik tornyát a nép ma is római toronynak nevezi. 799-ben »iuxta Tharsaticam« győte le Vonimir (Vojnimir) friauli Enrik frank seregét. (Pertz Script. rer. Germ. Continuatio Annalium Laurissensium. Annales Fuldenses. Eginhardi vita Caroli Magni ad 799.) Később a Frangepánoké lett és Vinodol megyéhez tartozott. A város előtti síkságon (Ravnica) Agata nevü özvegynek földjén, 1291. máj. 19-én éjjel csodálatosan ott termett Mária názáreti háza, a nép nem tudta, hogy e házikó hogy termett ott, a beteg Alessandro plébános azt mondotta, hogy álmában Mária megjelentette neki, hogy azt angyalok hozták oda. Frangepán Miklós a plébánost és egy egész küldöttséget a Szentföldre menesztett, hogy nézzék meg Názáretben helyén van-e Mária háza, azok négy hónap mulva visszaérkeztek és irásban jelentették, hogy nincs ott. E jelentés még megvolt a XVII-dik században. Glavinics Ferenc felhasználta a tersattói Szűz Máriáról irott művében (Historia Tersattana. Udine, 1648.), de a tersattói nagy tüzvész alkalmával ezen érdekes irat a franciskánus rendház összes irataival és könyvtárával elhamvadt. A názáreti ház 1294. dec. 10-én éjjel innét eltünt és Lorettóban feltünt, hol ma is van. Helyén Tersattóban görög izlésü kápolna áll,

melynek V. Orbán pápa 1367-ben egy állítólag sz. Lukács által cédrusfára festett Szűz Mária képet ajándékozott. E kápolna mellé Frangepán Márton 1431-ben ferencrendi zárdát alapított, melyet 1468-ban Tersattóban kelt adománylevelével bőségesen javadalmazott. Frangepán Márton 1479-ben meghalt és e templomban nyugszik, siremléke maig is megvan.

Velence 1338-ban megkérte Frangepán Bartolt, hogy tiltsa meg Fumében a velencei szoldi pénzverést (Ljubics: Listine II. 31., 40., 42.); 1350-ben megkérte, hogy engedjen neki toborozni katonákat Fiumében és Zengben a genuaiak elleni harcára. Fiumét 1368. április 1-én Fiumében kelt iratban Frangepán Bartol fiai, István és János, barátságból örök időkre átengedték Duinói Hugónak. Frangepán Márton fivéreivel 1449-ben Modrus várban megosztozván, kapta Tersat, Buccari, Kattaró, Brebir, Novi, Grizsáne, Belgrád (Albamaris) és Starigrád várait, Zeng felét és a vegliai jövedelmek egy részét; feleségeivel Mutinszki Ilonával és utóbb Ursini-Blagaj Dórával kapta Okity, Lipovec, Pokupszkó, Komogovina, Kosztajnica, Osztrovica, Ó- és Uj-Gradec, Petrinje, Kozár várakat, Verbász megyét Verbász várral, úgy, hogy tényleg egyike volt a leggazdagabb horvát főuraknak. Halála után fivére István, és ennek fia, Bernardin, örökölte birtokait; Mátyás király 1481. március 1-én megerősítette őket Ozalj, Ribnik, Dubovác, Zvecsáj, Modrus, Vitunj, Plaski, Klipac, Drivenik, Novi, Hreljin, Buccari, Grobnik és Terszat várak birtokában. Frangepán Márton a zágrábi székesegyháznak hagyta Ó- és Uj-Gradecet Hrasztovica mellett. (Zágr. érs. levélt. Privil vol. II. nr. 61.) Márton és István fivérek közt 1466-ban pör volt Modrus és Terzsác várakra nézve, melyet Mátyás király István javára döntött el. (A Mrezsnica melletti Terzsác és az Una melletti Trzsics vár megkülönböztetendő Tersattótól. Ezeket a történészek gyakran összetévesztik.)

Márton fivére, István, vette fel először a terzsáci melléknevet. István 1434—1437-ig horvát bán és két izben (1439., 1453.) Krajna kapitánya vagy kormányzója volt, meghalt 1484-ben; birtokait egyetlen fia, Bernardin, örökölte, kinek élettörténete ismeretes. Midőn Velence 1508-ban elfoglalta Fiumét, azt oly szörnyen elpusztította, hogy a szomszédos tersattói franciskánus zárda megrémülve minden kincsét és iratait a Zágráb melletti Medvevárba vitte (Glavinich: Hist. Tersattana, p. 59.). Tersattót 1527-ben elfoglalta a török, de azt csakhamar elhagyta. E vár története szoros kapcsolatban van a Frangepánok sorsával.

98. *Mrazovics L.: Rácski Ferenc életrajza.* Vienac, 1875. VII. 42., 43. sz. (Franjo Rački.)

Született 1829. nov. 25-én Fuzsinában, Fiume megyében; tanult Fiumében, Varasdon, Zengben, hol növendékpap volt és a bécsi Pazmaneumban; 1852-ben tanár a zengi gimnáziumban, utóbb ugyanitt theologiai tanár. Rómában Theinerrel kiadta a »Vetera monumenta slavorum meridionalium« oklevéltárt. Sok fontos történelmi értekezése megjelent a Radban, Književnikban. Meghalt Zágrábban mint kanonok és a délszláv akadémia elnöke 1897-ben.

99. *Kukuljevics Iván: Szkalics Pál.* Vienac, 1875. VII. k. 44—50. sz. (Pavao Skalić.)

E kalandos férfiu zágrábi születésü polgár, hirneves tudós, előbb katholikus, utóbb protestáns pap, majd porosz miniszter, de mindig vakmerő szélhámos, oklevélhamisító kalandor volt, kit a XVI-ik század Cagliostrojának neveztek el. Kukuljevics itt okleveles adatok alapján irja meg egész élettörténetét.

100. *Dobrinski Ferenc: Kosztajnica.* Vienac, 1875. VII. k. 45. sz.

Kosztajnica egyik főrészének neve: Magyari. A vár vagy »rastelski grad« az Una és Unica szigetén áll. Midőn Kacianer 1537-ben elárulta seregünket, Ferdinánd börtönbe vetette, ebből megszökött és Kosztajnica várba menekült, hol Zrinyi Miklóst ráakarta beszélni, hogy szökjön vele át a törökhöz, de Zrinyi az árulót megölette. A vár parancsnoka, 1556-ban a német Lustthaler, 2000 aranyért átadta a várat a töröknek, de az áruló kezébe került Luksics Tamás gvozdanvári tisztnek, ki lófarkokon széttépette. E várból a török, főkép Ferhát basa, pusztította a vidéket Ivanicsvár és Zágráb között, de Alsó-Zelina melletti sz. Ilonánál Lenkovics és Alapy István tönkretették seregét, azt a Szávába szorítván és maga a basa is halálosan megsebesült. Draskovics bán 1596-ban megverte itt a törököt és a várat felgyujtotta; 1624-ben Zrinyi György is megverte itt a törököt; a várat 1657-ben visszafoglalta Erdődy Bakács Miklós bán.

101. *Markovics Ferenc: Mazsuranics Iván »Csengicsaga«* cimü költeménye. Vienac, 1875. VII. köt. 50. sz. (O Čengićagi Ivana Mažuranića.) Aestetikai tanulmány.

102. *Mrazovics L.: Ljubics Simon történetiró.* Vienac, 1875. VII. köt. 50—52. sz. (Prof. Šime Ljubić.)

Ljubics született 1822. május 24-én a Lessina szigeti O-városban (Stari grad), ősei boszniai nemesek voltak, kik a bogomil-pataren zavarok alkalmából költöztek ki Boszniából; már a XIV-dik században velencei nemesek és 1568 óta magyar-horvát nemesek Ljubics Simon tanult Raguzában, Spalatóban, és Zárában, itt belépett a papnevelő intézetbe és

már mint ennek növendéke a »Zora dalmatinska« és az olasz »Dalmazia« folyóiratokba régészeti tanulmányokat irt, igy megállapitotta, hogy a régi Pharos Lessina azon pontján volt, hol az Ó-város van. Ekkor irta »A vlahok szokásai Dalmáciában« cimü művet (1846.). 1851-ben Bécsben jelent meg a »Nomografia dalmata« és 1852-ben Zágrábban a »Pjenezoslovje dalmatinsko« (Dalmát numizmatika); 1859-ben a »Studii archeologici sulla Dalmazia«; 1856-ban a »Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia«. 1857-ben a spalatói gimnáziumban a történelem tanára és 1858-ban a spalatói muzeum igazgatója, 1863-ban Fiumében tanár, itt adta ki 1864-ben kétkötetes fontos munkáját a horvát történelemről és irodalomtörténetről »Ogledalo« cimen. 1871-ben Pulszky támogatásával a zágrábi nemzeti muzeum első őre. Sok történelmi és régészeti értekezést irt olasz és horvát folyóiratokban.

103. *Tkalcsics Iván: A zágrábi egyház karácsonyi játéka a XII-ik századból.* Vienac, 1876. VIII. köt. 1. sz. (Božična igra XII. vieka.)

104. *A magyarok és a délszláv nemzeti népipar.* Vienac, 1876. VIII. k. 2. sz. (Magjari i jugoslavenska narodna obrtnost.)

105. *Rácski Ferenc: Lessina.* Vienac, 1876. VIII. köt. 2. sz. (Hvar.)

106. *Milcsetics Iván: Filipovics Iván »Horvát és szerb irodalomtörténet«* cimü művének ismertetése. Vienac, 1876. VIII. k. 1., 2. sz. (Kratka poviest književnosti hrvatske i srpske.

107. *Radetics Iván: Népdalköltészet.* Vienac, 1876. VIII. k. 6—7. sz. (Narodno pjesničtvo.)

108. *Milinovics Simon: Tinin.* Vienac, 1876. VIII. köt. 6—7. sz. (Knin.)

A régi Knin-Tinin helyén ma is jelentékeny város van. Közelében van a »Koszovo-polje« (Rigómező), melyen a régi horvát krónika (Diokleai pap krónikája) szerint öt templom állott, itt tartott Szvinimir horvát király országgyülést a keresztes had érdekében és a krónikás szerint ezért itt megölték. A mező közepén van Vrpolye hely a »fohászkő«-vel (Uzdahkamen), melyről a nép sokat mesél, Keszica franciskánus a néppel itt szorította a tóba a Drnisból kiüzött törököket. A »Golubić« (Galamb) falunál állt a népmese szerint egy gazdag király »Galamb« (Golumbica) nevü leányának kastélya. A közelben volt a régi »Stridon« sz. Jeromos szülőhelye, itt állt a kegyetlen Velagics Ibrahim dizdár tornya, ki 99 keresztény fejét vette, mignem párbajban Jankovics

Sztoján megölte. A »Bulin-hid«-ról is sok népmonda van A »Biskupija« nevü falu helyén állott a püspöki palota, itt volt a kegyetlen Jelaskovics Mujo vára, ki sok keresztényt dobatott a tóba, melynek vöröses vize a néphit szerint csak akkor fog megtisztulni, ha ugyanannyi törököt fognak beledobni.

Knin vára a horvát önállóság idejében nagy szerepet játszott, a város a knini zsupániához tartozott, melyet az iratok már a X-ik században említenek (Rad, XXV. 42. l.). Ez volt a Szvacsics nemzetség fészke, Szvacsics Péter az utolsó horvát király (1091—1102.), ki mint II. Péter uralkodott és Knin volt a székhelye. Szvinimir is gyakran itt időzött, mit 1078. és 1087-ben itt kelt oklevelei igazolnak. A knini horvát püspök és kir. kancellár itt székelt, egyházmegyéje a Velebiten tul egészen a Dráváig és Dunáig terjedt. A püspöki palota, káptalan és székesegyház külön városrészt képezett. Kresimir nagy javadalmakat adományozott püspöknek és káptalannak, ennek egyik tagja volt a custos sigilli, — e pecsétet a királyi okleveleken alkalmazták és magánfelek az ezzel való hitelesítésért a káptalannak dijat fizettek. IV. Béla neje és családja a tatárok elől való menekülésükkor sokáig itt időztek; Mária királyné 1263-ban ide kisérte fiát, Istvánt, kinek, mint dalmát-horvát-szlavon hercegnek a horvát rendek itt esküdtek hűséget. Knin mindig vendégszeretőleg fogadta a királyi családot, nem úgy mint Spalató a tatárjáráskor. A neheztelésnek lehet tulajdonítani, hogy IV. Béla és neje oly szigoruan bántak Spalatóval, midőn két embert a klissai őrségből megöltek, — Spalató kénytelen volt 12 előkelő férfiut, köztük Tamás spalatói fődiákont, történetirót, kezesül Magyarországba küldeni.

Róbert Károly 1322-ben Kninben fogta el a hatalmaskodó Subics Mladent. Nelepics özvegye, Vladiszlava, 1344-ben fegyveresen ellenszegült itt Nagy Lajosnak és csak akkor hódolt meg, midőn hivei cserbenhagyták. Nagy Lajos 1352-ben itt gyüjtötte össze seregeit a dalmát városok visszafoglalására. Zsigmond 1396-ban itt országgyülést tartott. Nápolyi László pártjának Knin volt egyik főfészke, itt találkoztak párthivei, Osztoja boszniai király, Hervoja herceg és követőik. Bebek Detre bán hasztalan igyekezett e várat elfoglalni. Musztafa boszniai basa 1520-ban foglalta el Knint, Velence 1640—1653-ig birta, mikor ujból török kézbe került; 1688-ban ismét Velencéé lett, a franciák 1809—1813-ig birták, ezután a likai határőrvidékbe kebelezték. A knini-tinini püspökség a török uralom alatt szünt meg, ma ez mint cimzetes püspökség szerepel.

109. *Petracsics Ferenc: Miklosics Ferenc szláv nyelvész életrajza.* Vienac, 1876. VIII. k. 7. sz. Adatai ismeretesek.

110. *Petracsics Ferenc: A nő és szerelem a horvát népdalokban.* Vienac, 1876. VIII. köt. 9—11. sz. (Žena i ljubav u narodnoj pjesmi.)

111. *Rácski Ferenc: Salona.* Vienac, 1876. VIII. köt. 11—13. sz. (Solin.)

112. *Koch-Kuhács F.: Valpó és urai.* Vienac, 1876. VIII. k. 12—15. sz. (Valpovo i njegovi gospodari.)

Azon helyen, hol ma Valpó áll, Kr. u. a II-ik században Jovalium állott, mely Alsó-Pannóniához tartozott. Miklosics a hely nevét a szláv »valpot« (villicus, paraszt) származtatja. Valpó neve a középkorban nem szerepel. Kacianer itt 1537. dec. 1-én nagy vereséget szenvedett, melyben Bakics Pál is elesett. 1543-ban Murad pozsegai bég junius 12-én elfoglalta Valpót s ezért jutalmul Szolimántól Buda mellett egy birtokot kapott. 1598-ban Szencsevics Lukács szerb hős Erdődy Bakácscsal a törököt Pozsegánál és Eszéknél megverte és Valpót vissza akarta foglalni, de előbb meghalt pestisben feleségével, Fatimével (Becsir aga leánya) együtt. A mohácsi török-csatavesztés után (1687. aug. 12.) a törökök kivonultak Valpóból, Eszékből és 14 szlavóniai várból. 1721-ben báró Prandau Péter Valpót és 45 falut kapott királyi donációban, — tévedés, hogy Trenk Ferenc is birta volna Valpót, apja 1723-ban megvette Pleternicát, Pakrácot és 1740-ben Nustárt, fia 1711. dec. 31-én született- Valpó már előbb a Prandauoké lett. E család tiroli eredetü, előbb Hilleprand volt a nevök, 1579-ben II. Rudolftól kapták a Prandau előnevet, a magyar báróságot 1704-ben kapták. Az iró a következőkben e család történetét adja a valpói uradalom leirásával.

113. *Lopasics Radoszláv: Jurisics Miklós Kőszegen.* Vienac, 1876. VIII. k. 23—25. sz. (Nikola Jurišić u Kisegu.)

1532. aug. 9-én érkezett Ibrahim nagyvezér és 12-én Szolimán szultán óriási hadsereggel Kőszeg alá. A vár kapitánya a zengi születésü Jurisics Miklós volt, ki a török elleni harcokban nagyon kitünt és egy izben Ferdinánd követeként járt Konstantinápolyban. Jurisicsnek Bécsben háza volt, mely utóbb »Kroaten-haus« név alatt volt ismeretes, ez képezi a bécsi udvari kancellária északi sarkát. (Rozsnyák ágostoni szerzetes feljegyzése.) A kőszegi ostromot Rozsnyák leirta részletesen Treskovics Farkas kőszegi jegyző feljegyzései szerint, művének cime: Belagerung von Güns. Jurisicsnek nem voltak zsoldosai, egy német katona sem volt a várban, 1000 gyalogost szedett össze a várból és a közelben levő

horvát falvakból és saját költségén felszerelt 28 lovast, ez volt egész serege, melylyel 300,000 törökkel szembeszállt. A királyhoz küldött jelentése szerint 12 heves ostromot vert vissza, az ostrom 16-ik napján, aug. 28-án Ibrahim követet küldött hozzá, hogy adja át a várat, fizessen évi adót és saját személyéért 2000 magyar forintot. — Jurisics azt válaszolta: a vár nem az övé és neki pénze nincs. E célból Ibrahim még háromszor küldött hozzá, de eredménytelenül.

Ibrahim még egyszer heves ostromot intézett a vár ellen, de eredménytelenül, ekkor négy törököt küldött a várba, azzal, hogy bámulja vitézségét, megkegyelmez neki és a várnak, de jöjjön a török táborba és tisztelegjen a szultánnál, menlevelet is hoztak neki és két török kezesképen maradt a várban, mig Jurisics vissza nem tér. A mint Ibrahim sátorába lépett, ez eléje jött, kezet nyujtott neki, felkérte, hogy tisztelegjen a szultánnál, ki a várat neki fogja adományozni, ha megengedi, hogy néhány török elkisérje és a bástyára a török zászlót kitüzze. Jurisics kimentette magát, hogy a sebektől nagyon elgyengült s így nem mehet a szultánhoz, de a zászlókitüzés ellen nincs kifogása, — kölcsönös ajándékváltás után elbucsuztak, és Jurisics így megmentette a várat, melynek már sem élelme sem hadiszere nem volt és védői is már nagyon megfogytak. Ferdinánd a várat neki adományozta és Kőszegnek sok kiváltságokat adott.

114. *Kuhács Ferenc: Báró Prandau Károly zeneszerző.* Vienac, 1876. VIII. köt. 27—30. sz. (Karlo barun Prandau glasbenik.)

115. *Szmicsiklász Tádé: Babukics Vjekoszláv életrajza.* Vienac, 1876. VIII. k. 30. sz.

Babukics V. 1812. junius 16-án született Pozsegában, tanult Uj-Gradiskán, Pozsegán, Pécsett, Szegeden és Zágrábban, hol Gájhoz csatlakozott. Az ifjabb illirek sorában csak ő tudott jól horvátul, ő készítette a Gáj-féle horvát helyesirást és irta az első illir nyelvtant és szótárt. Ő volt a Danica főmunkatársa, utóbb szerkesztője. 1836-ban a zágrábi jogakadémián a természetjog és a nemzetközi jog helyettes tanára volt, de 1837-ben erre nem őt, hanem Pauler Tivadart nevezték ki rendes tanárrá. 1838-ban az illirek megalapították a Csitaonicát, melynek Draskovics Jánkó gróf volt elnöke és Babukics a titkára, sokat fáradott egy horvát tudós társaság megalakításán. 1846-ban a zágrábi jogakadémián a horvát nyelv első tanára lett, — ezen állásra kivüle pályáztak Mazsuranics Antal és Iván (az utóbbi bán) is, mint ilyen 1850-ig működött, akkor e tanszéket az abszolutizmus megszüntette és Babukics a zágrábi gimnáziumban lett tanárrá, hol 1875.

december 20-áig, haláláig működött. Élete végén sok sorscsapás érte.

116. *Milinovics Simon: Szinjvár Dalmáciában.* Vienac, 1876. VIII. k. 32. sz.

Szinjvár Klisvár hátvédét képezte. Neve nem a római Setoniumból származik, hanem a »sinj« ó-szláv szótól, melynek értelme Miklosics szerint: turris, cumulus, collis. E vidék neve »Smina, Sinina« alakban először 1111-ben fordul elő az oklevelekben, és pedig mint a spalatói érsekséghez tartozó terület. Urai a cetini Nelepics grófok voltak; Szinjvár nagy szerepet játszott a Nápolyi László érdekében keletkezett délvidéki mozgalmakban a XIV-ik század végén és a XV-ik elején. Nelepics János Szinjvár ura, Hervoja herceg sógora e mozgalomban az elsők közt volt. Hervoja 1393. augusztus 23-án Szinjben adott ki egy oklevelet; 1402-ben itt tüzte ki a boszniai zászlót és ide hivta a dalmát főurakat és városok kiküldötteit, hogy hűséget esküdjenek Osztoja István boszniai királynak. Midőn Nápolyi László Dalmáciára való jogait eladta Velencének és ez ennek folytán azt elfoglalni kezdte, Nelepics János szegült neki ellent és Velence Cetint és Szinjvárát nem is kerítette kézre, Nelepics Sebenicót is segítette Velence ellen; meghalt 1435-ben. Szinj és Cetin várak azután Thallócy Péter bán birtokába kerültek, ki 1453-ban halt meg.

Szinjvár sok török ostromot vert vissza; Bilics János 1536-ban elárulta a töröknek, ki azt 1686-ig birta, midőn Jankovics Sztoján és Grcsics Don Iván őket innét kiüzte és a vár többé soha török kézbe nem került. 1715-ben Mehmed boszniai basa 80,000 emberrel ostromolta, de Vucskovics Pál franciskánus a kis őrséggel visszaverte a támadást, a több hónapig tartó ostromban 11,000 török hullott el. Velence e várostromot tanácsterme számára lefestette, e festmény maig is megvan Velencében, kitünik rajta a vitéz franciskánus alakja egyik kezében a kereszttel a másikban karddal.

117. *Klaics V.: A grobniki mező.* Vienac, 1876. VIII. k. 34. sz. (Grobničko polje.)

Nevezetes ez a tatárok itteni vereségéről 1242-ben. Erről Kukuljevics külön munkát irt e cimen: Borba hrvata s tatari i mongoli (A horvátok harca a tatárokkal és mongolokkal).

118. *Klaics V.: Az 1667-iki raguzai nagy földrengés.* Vienac, 1876. VIII. k. 36. sz. (Potres ili trus Dubrovnika g. 1667.)

119. *Klaics V.: Zagorje.* Vienac, 1876. VIII. köt. 40. sz. Klaics itt a Zagorje helyrajzát adván, annak történetét is vázolja. A horvát népmese szerint e vidék az összes szlávok

őshazája. Horvát vezér Krapina ősvárában lakott, mint római alattvaló, három fia volt: Cseh, Leh és Meh és egy leánya. Vilina (Tündérke); a három fiu leakarta rázni a római igát, de Vilina elárulta tervöket kedvesének, a római helytartónak, miért is fivérei elevenen beépítették a krapinai vár egyik tornyába (melynek romjait a nép ma is Vilina tornyának nevez) és azután kivándoroltak északra, Cseh alapította Csehországot, Leh Lengyelországot és Meh Oroszországot. A mondának semmi történelmi alapja nincs.

Zagoria mint zsupánia a XII-ik században fordul elő, a szlavon hercegeké volt, kik itt is laktak, így 1225-ben Béla herceg is, az utóbbi IV. Béla király. Krapinában volt magtáruk és pincéjük is. Zagoria területén Lobor, Osterc, Belec, Bela, Kosztel, Cesargrad, Stubica és Bistra várak állottak, ma többnyire romok. Zsigmond király 1398-ban az egész Zagoria megyét Cilley II. Herman grófnak adományozta Krapina, Lobor, Osterc, Belec, Bela, Trakostyán, Lepoglava, Kosztel és Cezargrad várakkal és ezek e család birtokában maradtak 1456-ig, II. Ulrik cillei gróf haláláig. Ezen időben Zagoria nagy szerepet játszott Horvátország történelmében. Cilley II. Herman fia, II. Frigyes 1422-ben Krapina várában megmérgezte feleségét, Frangepán Erzsébetet és titkon egybekelt a csodaszép Deszinics Veronika nemes, de szegény leánynyal, — midőn ezt II. Herman megtudta, 1428-ban elvitte a szegényt Karantániába, börtönbe vetette és fürdőben megfojtatta. Ezen esetről sok horvát népdal szól.

Korvin Mátyás 1486-ban feloszlatta a zagorjei megyét és azt részben Zágráb, részben Varasd megyéhez csatolta és Zagorjét fiának, Korvin Jánosnak adományozta. Később a Draskovicsok és Keglevicsek birtokába került. 1573-ban itt tört ki a Gubec Mátyás-féle horvát paraszt lázadás.

120. *Klaics V.: Brazza sziget.* Vienac, 1876. VIII. köt. 46. sz. (Otok Brač.)

121. *Lopasics R.: Horvát gárda Drezdában.* Vienac, 1876. VIII. k. 50. sz. (Hrvatska garda u Draždjanih.) E tárgyról oklevelek alapján van már szó a Horvát tört. repert. II-ik kötetében.

122. *Lopasics R.: Dubovác Károlyváros mellett.* Vienac, 1876. VIII. k. 52., 53. sz. (Dubovac pri Karlovcu.)

Dubovác Károlyváros közelében előbb nemzetségi község volt, utóbb a Zudar család birtokába jött, mely már 1270-ben nagybirtokos volt Pozsega megyében. Zudar Péter bán és később raskai kapitány, Zudar Imre erdélyi püspök, György kir. udvarmester, János székesfehérvári nadyprépost volt. Dubovácot és Károlyváros vidékén levő egyéb birtokai-

kat Zsigmondtól 1387-ben kapták. Dubovác később a Frangepánok, majd a Zrinyiek birtokába jutott.

123. *Skutari a Bojána mellett.* Vienac, 1876. VIII. k. 35. sz.

124. *Klaics V.: Nagy Simon bolgár cár 893—927.* Vienac, 1877. IX. k. 1—5. sz. (Simeon Veliki, car bugarski.)

125. *Milcsetics I.: A régi szlovének életéből.* Vienac, 1877. IX. k. 6—8. sz. (Iz života starih slovinaca.)

126. *Maretics T.: Krizsanics György XVII. századbeli horvát-orosz iró.* Vienac, 1877. IX. k. 10., 11. sz. (Gjuragj Križanić.) Erről szól: Horvát tört. repert. I. k. többször.

127. *Danicsics György horvát-szerb nyelvész életrajza.* Vienac, 1877. IX. k. 22. sz.

128. *Lopasics R.: Ogulin.* Vienac, 1877. IX. k. 23—25. sz.

129. *Klaics V.: Jajcavár.* Vienac, 1877. IX. k. 27., 28. sz. (Grad Jajce u Bosni.)

Jajcavár Bosznia legszebb vidéke, ez volt Bosznia székvárosa önállóságának utolsó éveiben, a boszniai királyok előbb Bobovác, Szutiszko és Viszoka váraiban laktak. Jajcavár a Pliva torkolatánál, hol ez a Verbászba ömlik, épült. A vár aljában terül el Jajca városa; a közelben van a »Hum« hegy, melyet a nép »Király sirjá«-nak nevez, mert a monda szerint II. Mohamed ide temettette Tomasevics Istvánt, az utolsó boszniai királyt; egy másik hegyet a nép »Kata-hegy« néven nevez, ezen állott Katalin királynő palotája. A hegy, melyen a vár áll, tojásalaku és neve is ettől származhatott (Jajce = tojás). E helyen a Pliva (Pelva) torkolatánál állott a római korban »Pelva« colonia. A vidék a VII-ik században a »pliváni« horvát zsupániához tartozott, ezt felemlíti Konstantin Porphyr. is a 14 horvát zsupánia sorában. A néphagyomány szerint Hervoja, boszniai herceg, építette e várat, annyi bizonyos, hogy az az övé volt, hogy itt lakott, mert 1411-ben több oklevelet itt keltez; halála után (1415.) özvegye, Nelepics Ilona Osztoja boszniai király neje lett s ekkor lett Jajca boszniai királyi birtokká.

Jajca Osztoja székhelye lett, ezt bizonyítja Laonikos Kalkokondylas görög krónikás (est et urbs regnique sedes Gaitzia sive Jaitza). Osztoja 1449-ben, Tomasevics István 1461-ben itt több oklevelet adott ki és pedig ikávi horvát tájszólásban. II. Mohamed 1463-ban vonult fel Bosznia elfoglalására, először elfoglalta Kovácsevics Tvardko gróf birtokait, azután Bobovác várát; a boszniai király előbb Jajcába, azután Kljucsvárba menekült, itt hitre megadta magát, de a szultán őt és kiséréit kivégeztette (1463. junius). Jajca hitre megadta

magát, de a szultán megcsalta őket, mert gyermekeiket elvette; Zvecsajvárba parancsnokká tette Osztrovicai Konstantinovics Mihályt, ki Bosznia elestének történetét megirta. Egész Bosznia török kézre került, de csak rövid időre, mert három hó mulva, 1463. okt. havában Mátyás király Boszniába vonult, Jajca két hónapi ostrom után karácsony napján kezébe került 60 más várral és várossal egész Szerajevóig.

Mátyás király Bosznia és Jajca megvédésére a jajcai bánságot szervezte és az 1463—1528-ig magyar kézben maradt, megvédése valóságos eposz. II. Mohamed 1464-ben maga jött Jajca visszafoglalására, de eredménytelenül, mert Mátyás és fekete serege közeledtének hirére elvonult. 1500-ban Korvin János védelmezte meg a szörnyü török támadás ellen; 1520-ban Keglevics Péter bán regényes fortélylyal. Kéry Balázst 100 lovassal a török háta mögé küldte, a völgyben szép asszonyokat táncoltatott s mig a törökök ezekre rohantak, a bán a várból rontott ki és Kéry hátulról támadta meg a törököt, kik közül Istvánffy szerint egy sem maradt életben. Jajcát sokáig megvédelmezte Beriszló Péter bán. 1524-ben Uszref boszniai basa nagy sereggel ostromolta, de hiába, erre elhatározta, hogy kiéhezteti. Másfél évig állott a török sereg Jajca alatt, mely már az éhhalál szélén állott. Mrszics György kimenekült a várból és Budán a királyi udvarban sirva mondta el a várőrség szomoru sorsát, erre Frangepán Kristóf 1525. jun. 8-án 8000 emberrel sietett Jajca felmentésére, mi jun. 11-én hősi harc utan sikerült is neki. II. Lajos elnevezte őt: defenzor Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae. 1528-ban 10 napi ostrom után Gorbonogh István átadta Jajcát Uszref basának.

130. *Lopasics R.: Valvazor »Ehre des Herzogthum Krains«* cimü művének ismertetése. Vienac, 1877. IX. köt. 28. sz.

131. *Lopasics R.: Barilovicsvár.* Vienac, 1877. IX. k. Barilovicsvár a Korána vize mellett, Szkrádvár és Károlyvár között, nevét birtokosaitól, a nemes Barilovicsoktól vette, sok volt közöttük a »litteratus« és nevök 1453 után gyakran fordul elő az oklevelekben, előkelő megyei hivatalokat viseltek, előnevök: de Gorica.

132. *Lopasics R.: Klokocsvár.* Vienac, 1877. IX. köt. 42., 43. sz. (Klokoč.)

Ki épitette Glinában Klokocsvárát, nem tudni; kezdetben nemes község lehetett, mint Turopolje ma is, ilyen sok volt a horvátság közt. E helyet először emliti egy 1224-iki oklevél, melyben Béla szlavon herceg (utóbb IV. Béla király) a klokocsi nemeseknek szabadalmakat ad. Gorica megyéhez tartozott és

mint kiváltságos nemes község még a XVI. század második felében is szerepel. Szabadalmaikat a magyar királyok 1381-ben megerősítik; Zsigmond 1387-ben kivette őket a közvetlen királyi jurisdictió alul és a Feangepánoké alá helyezte, Maretics szerint azért, mert nem siettek az elfogott királynők védelmére, noha közelségök miatt megtehették volna. Klokocsi nemes családok a Vojkfi (Vojkovics), Otmics, Maretics, Simuncsics, Vojnovics családok. Ezeknek saját külön váraik is voltak. 1563-ban az Otmicsok birtokvesztésre itéltettek, nota infidelitatis és birtokaik, köztük Klokocsvár is, az Ankerreiterekre és Farkasics Péterre szállottak.

133. *Vázlatok a délszláv népdalok fordításairól.* Vienac, 1877. IX. k. 50. sz. (Crtice o prievodih naših narodnih pjesama.)

134. *Lopasics Radoszláv: Lipavár.* Vienac, 1877. X. k. 1., 2. sz.

Lipa vára a Kulpán tul fontos helyen volt a Krajnába és a tengerpart felé vezető uton, azért vámjövedelme jelentékeny volt, e jövedelmet Cilley Ulrik élvezte, de Zsigmond meghagyásából Lipa városát, a vámjövedelmekkel együtt, özvegy Blagaj Dórának adta át, ki még ezenkivül Buzsin várát is kapta cserében Gradac, Vrbász és Kozarac várakért, melyeket Zsigmond 12,000 forintért a Blagaj grófoknak elzálogosított volt. Blagaj Dóra Frangepán Mártonhoz ment férjhez és Lipát és Buzsimot 1459-ben férjének adományozta, Tompa Tamás zágrábi kanonok és káptalani kiküldött jelenlétében. (Marcellovics: Regesta. Zágr. érs. levélt.) A Frangepánokat e birtokban Mátyás király 1469-ben megerősítette. (N. R. A. fasc. 1645. nr. 13.) Maga a vár a Tepszics de Olnod család birtokában volt, e vlah család azt a Herendi de Busán családnak elzálogosította, ezek közül 1590-ben az egyik ág elhagyva a Herendi nevet, magát »de Lippa« kezdte irni; a Herendiekről e vár a Mihacsevics családra szállott. Ennek őse, János de Thwlich, Mihály (Mihat) fia, 1463-ban sz. Lucia napján Jajcába Mátyás királytól nemességet és birtokot kapott (universi Wolahi de genere Thwlich), János török rabságra került, hol apjáról, Mihátról, Mihacsevicsnek, azaz Mihát fiának nevezték el, mely azután ivadékára mint családi név származott át. Lopasics itt e családok részletes történetét is adja.

135. *Milcsetics Iván: Szocsivica Szaniszló hires horvát hajdu a XVIII-ik században.* Vienac, 1878. X. k. 4—7. sz. (Stanislav Sočivica, hajduk hrvatski XVIII. vieka.)

136. *Senoa Antal: Német gúnyirat az illirekre 1836-ból.* Vienac, 1878. X. k. 6. sz. (Pamflet na Ilirce.)

137. *Senoa A.: Adat Cerovics Novica történetéhez.* Vienac, 1878. X. k. 7. sz. (Novica Cerović.)

Ez Mazsuranics hires költeményének (Csengics Aga) egyik főalakja.

138. *Klaics V.: Három adat Horvátország XII-ik századbeli történetéből.* Vienac, 1878. X. k. 12. sz. (Tri crtice iz hrvatske poviesti XII. vieka.)

Itt Tamás spalatói fődiákon műve alapján ismerteti »Manasses érsek árulását«, melylyel Spalatót Kálmán király kezére akarta juttatni 1103-ban, Relja szerb vajda támadását Spalató ellen 1164-ben és Rajnerio érsek megköveztetését 1180-ban.

139. *Klaics V.: Niksics montenegrói vár története.* Vienac, 1878. X. köt. 13. sz.

140. *Lopasics Radoszláv: Kamenszko és a pálosok.* Vienac, 1878. X. köt. 15—18. sz. (Kamensko i pavlini.)

A pálosok Horvátországban nagyon régen elterjedtek, igen népszerüek voltak és szellemi irányukban a horvátsághoz egészen hozzásimultak, e »fehér barátoknak« legrégibb rendházai Horvátországban a következők: Bukva (Kis- vagy Spisics-Bukovica) Verőce mellett, Sztrezsa (Paulin-Kloštar) Belovár felett, Dobra-Kutya Daruvárnál, Gáricsvár alatt, Szent-Péter u Zlatu a Petrovagorán (Péter-hegység), Dubica az Una mellett, Zacsicsna a Lika vize mellett, a régi Buzsánmegyében, Turanszko és Galovác a régi Korbáviában, a gvozdhegyi Modrus mellett és a kamenszkói Károlyváros közelében, — mindezeket elpusztította a török, de e két utóbbi a XVIII-dik század elején ujból felépült. Mindvégig fennállottak egész a rend feloszlatásáig 1787-ben a lepoglavai, a remetei Zágráb mellett, a novii és crkvenicai a tengerpartvidékén, a zengi és a csáktornyai pálos rendházak. Ujabb időben keletkezett és pedig 1627-ben a szveticai Károlyváros mellett a Zrinyi vagyonból és a kőrösi (križevaci), melyet Szakmárdy János, Horvátország főjegyzője alapított.

A horvátországi pálosok annyira hozzásimultak a horvátsághoz, hogy sok helyütt a szláv liturgiát használták és a glagolbetüs horvát irodalmat ápolták; a horvát pálosok közül sokan rendi provinciálisok és generálisok lettek; kezdetben a magyar- és lengyelországiakkal egy rendtartományt képeztek; a tudós Malecsics Gáspár befolyására 1700-ban a horvát pálosok különváltak a magyar és 1710-ben az osztrák rendtartománytól és külön horvát rendtartományt képeztek. Horvátországban ők alapították 1570-ben Lepoglaván az első gimnáziumot, szorgalmasan művelték a művészeteket, különösen a festészetet és minden rendházban volt könyv-

táruk. Belosztenac János hires délszláv szótáriró, Benger Miklós és Bedekovics József jeles történetirók voltak, az előbbi megirta a horvát pálosok krónikáját, az utóbbi »Natale solum S. Hieronymi« cim alatt a délszlávok történetét, melyben egyebeken kivül azt is igyekszik bizonyitani, hogy a Muraköz Horvátországhoz tartozik. Zrinyi Miklós, a költő, pécsi (1664.) és eszéki hadjáratában a török ellen résztvett Nagy Miklós lepoglavai, Jurisevics remetei és Grabantovics Ferenc szveticai perjel is. Kercselics igazságtalan e rend iránt (Praeliminares Notitiae), midőn tagjait képmutató naplopóknak mondja. Rendökből került ki Utjesenovics Frater György bibornok és három hires zágrábi püspök: Bratulics Simon, Borkovics Márton és gr. Eszterházy Imre. E rend történetére vonatkozólag ezernél több oklevél van a zágrábi orsz. levéltárban, sok van a budapesti országos levéltárban is.

A kamenszkói rendház Károlyváros közelében a Kulpa mellett van. A rend feloszlatásakor a mult minden értékes emlékét elhurcolták innét. A főkapu feletti latin felirat szerint a zárda 1404-ben épült, 1510-ben a török elpusztította, 1749—1767-ben ujra felépült. Kamenszkó helyén valószinüleg a római Arupium állott s ennek kőomladékaitól kaphatta a »Köves« (Kamensko) nevet, mert itt természetes kőszirtek nincsenek. Kamenszkó neve (Kemenchke, Kemenuchka, Kamezka, Camniche) először a XIII. század elejéről való oklevelekben fordul elő, tartozott a régi Gerche, Guerche, Gorica megyéhez. IV. Béla 1263-ban Farkas mester, zágrábi püspök kezével irt oklevele szerint Kamenszkó a XIII. század elején Hval de Gorica birtoka volt, ki gyermektelenül halt meg; István bán sógorának, Csák grófnak adományozta, ki 1225-ben borsodi főispán volt és kit utóbb IV. Béla Garesnica megyének határai rendezésével bizott meg. (Tkalcsics: Monumenta episc. Zagr. I. p. 115.) Midőn Csák innét távozott, Kamenszkót önhatalmulag elfoglalta Miriszláv, ettől 1261-ben elvette IV. Béla, a birtok felét Péter császmai prépostnak és fivérének, András mesternek, varasdi comesnek, másik felét pedig goricai Pavkovics Jánosnak és Márknak adományozta. (Acta monast. Kamensko, horv. orsz. levélt. fasc. I. nr. 1—4.)

Péter prépost és András mester 1253 körül más földeket Kamenszkó mellett vettek volt a Druzsen nemzetségtől és pedig Dezsivoj, Vukota, Szobjeta, Vuksa és Boguszláv nemesektől; noha a vétel egészen szabályosan történt, Vuksa fia, Dragota az egész Druzsen nemzetséget fellázította ellene; a pörpatvar 1262-ben a zágrábi káptalan előtt kötött egyezséggel ért véget, melyben az egész Druzsen nemzetség, Vukot, Dragota, Dezsko, Dezsivoj, Dezsimir stb. ötven arany

bírság terhe alatt kötelezik magukat, hogy az uj birtokosokat a vett birtokban nemcsak nem fogják háborgatni, hanem inkább megvédeni. (Origo et notitia districtus Kamenskensis. M. S. C. a zágr. országos levéltár. Acta monast. Kamensko.) A kamenszkói vidék később ismeretlen uton a Babonics grófok birtokába került, kik már a XII-ik században Gorica comesei voltak (Fejér: Cod. dipl. II. pag. 380.) és utóbb az Una melletti Blagaj várukról e nevet vették fel. Egy Sztenicsnják várban 1311. szept. 8-án kelt oklevelökben Kamenszkót hű szolgájuknak, György, Ozej fiának adományozzák (ebben emlitik, hogy Sztenicsnjákot vétel utján szerezték); György fiát, Jánost Zágrábmegye közgyülése 1346-ban e birtokban megerősíti. Ezek trebini nemesek voltak és a sztrelcsáni nemesekkel egy nemesi generációt képeztek. A trebini nemesek 1369-ben Kamenszkót eladták Frangepán Istvánnak, Sztenicsnják vár akkori urának; ennek özvegye, Katalin alapította meg 1404-ben a kamenszkói pálos zárdát és azt gazdagon ellátta.

Az alapítólevél és a későbbi iratok azt mondják, hogy Kamenszkó »in comitatu castri Stenychnyak« van. (Acta conventus Kamensko, fasc. I. nr. 7.) Ez volt a horvát pálosok egyik leggazdagabb zárdája, első priora 1408-ban Demeter volt. Értekező a jegyzetben elősorolja a rendház összes perjeleit, ezek sorában 1732-ben szerepel gr. Ráttkay Imre is. A sztreláci nemesség nagy jóltevője, állandó védelmezője volt e zárdának, ennek a tized miatt a zágrábi káptalannal 1460-ban hosszu és heves pere volt. A rendháznak a töröktől és a szláv liturgiát követő környékbeli nemességtől sokat kellett szenvednie. 1535-ben Brekovics Máté nemes több társával virágvasárnapján a templomba rontott és a miséző Horvát Mátét megölte, miért is kiközösítették. Farkasics Gergely 1550-ben sok kárt tett nekik. 1570—1573-ban a jobbágyság nagyrésze elmenekült Vasmegyébe, hol a Sztinác nevü községet alapították. (Csaplovics: Croatien und Wenden in Ungarn, pag. 9.) Az elpusztult Kamenszkót a rend generálisa 1576-ban évi 50 forintért bérbe adta a károlyvárosi generálisoknak, a bérösszeg az összes földek után 1594-ben már csak 15 forint. A generálisoknak Kamenszkó és Tovunszka-Pety előőrsül szolgált; 1584-ben egy török csapat női ruhában, mint menekülő szerb nők, bebocsátást kértek Kamenszkóba, de felismerték és karóba huzták. (Maretić: Croatia, pag. 101.)

A pálosok a XVII-dik század elején visszavették Kamenszkót és a zárdát és a templomot jó karba helyezték. A határőrvidék ujjászervezésekor 1782-ben a ház birtokait

a határőrvidékhez csatolták. A rendház részletes története olvasható a zágr. országos levéltárban az »Acta conventus Kamenszko« csomagjában.

141. *Jurković Janko horvát iró életrajza.* Vienac, 1878. X. köt. 16. sz.

142. *Marković Ferenc: Bogović Imre »Gubec Mátyás a paraszt király«* cimü szomorujátéka. Vienac, 1878. X. k. 21—24. sz. (Matija Gubec, kralj seljački.)

143. *Ledjánvár a horvát népdalokban.* Vienac, 1878. X. köt. 25. sz. (Ledjan-grad u hrvatskih narodnih pjesmah.)

144. *A horvát régészeti társulat.* Vienac, 1878. X. k. 27. sz. (Hrvatsko arheologičko družtvo.)

145. *Petračić Ferenc: Vázlatok Vráz életéből.* Vienac, 1878. X. k. 35—36. sz. (Crtice o Vrazu.)

146. *Šenoa A.: Bogović Imre költeményei.* Ismertetés. Vienac, 1878. X. k. 36. sz.

147. *Ivicsevics István horvát iró méltatása.* Vienac, 1878. X. k. 37—38. sz. (Stjepan Ivičević.)

148. *Lopašić Radoslav: Cazin vidéke Török-Horvátországban.* Vienac, 1878. X. k. 42—43. sz. (Cazinski kraj u Turskoj-Hrvatskoj).

149. *Klaić V.: Trebinje vár.* (Trebinje.) Vienac, 1878. X. kötet 49. szám. Értekező itt a vár történetét vázolván, közli a hires boszniai Jablanics-ház genealógiáját. Jablanics Radin fia volt Radinovics Pál gróf (1394—1415.); ennek fiai Pavlovics Péter gróf (1419.) és Pavlovics Radoszláv herceg (1427—1442.), fiai: Ivanis, Péter gróf (1454.), Miklós (1454.).

150. *Kršnjavi I.: Lepoglávai műtárgyak.* Vienac, 1878. X. k. 50. sz. (Lepoglavske umjetnine.)

151. *Kuhač F.: A magyarországi horvátok közt.* Vienac, 1878. X. köt. 40—47. sz. (Megju ugarskimi hrvati.)

152. *Smičiklas Tádé: Mesić Máté horvát történetiró életrajza.* Vienac, 1879. XI. k. 1—2. sz. (Matija Mesić.)

153. *Šenoa A.: Irodalmi levelek.* Vienac, 1879. XI. k. 3—4., 11—12. sz. (Književna pisma.)

Az iró ezekben a Gáj-féle illir mozgalom nyelvészeti és irodalmi tevékenységét vázolja.

154. *A raguzai ferencrendi zárda.* Vienac, 1879. XI. k. 3. sz. (Franjevački samostan u Dubrovniku.)

155. *Hilferding A. F. orosz történetiró életrajza.* Vienac, 1879. XI. k. 4. sz.

156. *Vranduk vár Boszniában.* Vienac, 1879. XI. köt. 8-ik szám.

Vranduk vár romjai két órányira vannak Zenicától, a vár jelentékeny szerepet játszott Bosznia önállása korában; 1449-ben Tamás István boszniai király egy itt kiadott oklevélben megengedi Miklós traui comesnek, hogy áruházat nyithat Spalatóban, Hvojnicában és Jajcában. Vranduk egy fontos hegyszoros mellett van, melyen az ut Bosznia belsejébe vezet, a vár régi neve Vratnik (bejáró, kapu). Ez volt az 1503-iki budai béke szerint Törökország és Magyarország határvonala, — e béke szerint Magyarországé maradt Hercegovinából: Mosztár, Pocsitelj, Blagaj, Novi, Risano, Klucs, Szamobor és Milesevo várak; Boszniából: Jajca, Kamengrad, Kljucs, Lievno, Biograd, Vienac, Komotin, Vratnik, Travnik, Doboj, Maglaj és Zvornik várak. Vratniknál Eugén herceg 1697-ben megszalasztotta a török sereget.

157. *Vukelić Lavoslav horvát iró nekrológja.* Vienac, 1879. XI. k. 14. sz.

158. *Adatok a XVII-ik század jellemzéséhez Horvátországban.* Vienac, 1879. XI. k. 17—18. sz. (Prilozi karakteristici XVII. vieka.)

Habdelić György horvát jezsuita 1678-ban megjelent emlékiratát (Pripomena) közli, mely kajkav tájszólásban leirja Horvátország akkori társadalmi állapotát minden vonatkozásában, — a nehezebb szókat a mai horvát irodalmi nyelv szavaival zárjel közt magyarázza.

150. *Lopašić R.: Bihácsvár.* Vienac, 1879. XI. kötet 18—24. sz. (Bihač.)

Bihács az oklevelekben Byheg, Bych, Bichich, Bihag, Vyhych, Bywhegh neveken fordul elő, a köznép Bistye néven nevezi, Zavaljétól egy órányira van, a vár alatt az Una mindkét partján a hasonnevü város terül el. A város őslakói közt vannak magyarok is, kik ma csak horvátul beszélnek, — Jukics (Bosznia története: Poviest Bosne) azt véli, hogy ezeket magyaroknak azért nevezték, mert katholikusok, mint a magyarok, Hercegovinában a katholikusokat latinoknak hivják. Ezen Bihácsot meg kell különböztetní, a Dalmáciában Trau közelében levő Bihácstól, hol Tripimir 852-ben egy oklevelet adott ki. A Boszniában levő Bihácsról Istvánffy, ki legtöbbnyire horvátországi birtokain (Paukovec, Bisztrica, Vinica) élt, azt mondja, hogy IV. Béla azonnal a tatárjárás után e városnak szabadalmakat adott, de az erre vonatkozó oklevél lappang. 1262-ben itt adományozta Gergely grófnak, Grobesa fiának Ivanics melletti Medjurečje birtokát. (Rácski: Documenta, pag. 5.) Bihács ekkor már szabad minicipium volt, 1271-ben a város feje »Jacobus major vile et tota comunitas civitatis de Bihig«, ezt említi 1264-ben Mihály

»comes de Sana«, midőn a topuszkói apátságnak adományozza a Bihács szomszédságában az Unán túl levő Králj birtokot (Tkalcsics: Mon. episc. Zagr. I. p. 129., 161.) Hogy e város 1395-ben municipális jogokat gyakorolt, bizonyítja a klokocsi nemesek elleni pere (Fejér: Croatia et Slavonia disquisita, p. 179.) és egy 1442-iki eladási irat említi »judex ac iurati et omnes cives tota communitas«. (N. R. A. fasc. 465. nr. 25.)

A Bihácscsal szomszédos területek földbirtokosai voltak a goricai grófok, a Babonicsok, kik a Szana melletti Blagaj vártól e nevet vették fel, a Guszics grófok, kik később a Kurjákovics és Karlovics nevet vették fel, — a Blagajoké az Una, Szana és Verbász vidéke, a Karlovicsoké egész Korbávia a Velebitig és tengerig, Felső-Lika és Hotuskamegye. 1447-ben Guszics Tamás mint korbáviai, nebljuski és humi gróf szerepel. Midőn Róbert Károly ellen Babonics János gr. horvát bán fellázadt, a hires Prodanics Mikác bán 1326-ban legyőzvén őt, fiait és István boszniai bánt, Bihácsban királyi őrséget helyezett el. (Lucius: De regn. Dalm. ed. 1758., p. 280.) Nagy Lajos 1345-ben 18 napig időzött itt és a horvát rendek itt hódoltak neki. (Lucius u. o. 209—212. lap.) E vár a Palizsnay-féle lázadásban is szerepet játszott. 1384-ben Hervoja és fivére, Vuk bán, nagy boszniai sereggel Zrinyi Pál Zakop birtokát az Una mellett pusztították, utmutatóik Babonics István emberei voltak, ez 1388. és 1389-ben Brubna és Una melletti Otok váraiból saját és boszniai seregekkel gyakran pusztította a Zrinyiek Sztupnica, Tunovec és Leszkovác birtokait. (N. R. A. fasc. 320. nr. 31.) Hervoja 1398-ban elfoglalta Dubicamegyét, Bihácsot és vidékét, itt fogta el fortélylyal Imre, vránai perjel, Zsigmond bánját, Byssenus Pált, kit 1403. február 5-én Zárába vittek, de ez fogságából kiszabadult és 1405-ben visszafoglalta a fölkelőktől Bihácsot, de itt halálosan megsebesült. (Lucius: Mem. di Trau 379., 380. Acta claus. Paul. Dubic, nr. 19. Horv. orsz. levéltár.) Zsigmond is 1412-ben Bihácson időzött és nov. 15-én innét irt Golia Ugolino de Auria parancsnoknak. (Lucius u. o. 405—406.) Bihács a felkelők kezében csak 1398—1405-ig volt, — ez a vidék mindig nem Boszniához, hanem Horvátországhoz tartozott és báni székhely volt.

Zsigmond Bihácsot és vidékét, Lika és Poljicamegyét Ripacs, Choka, Rmanje, Knin, Lapac, Vrhlika, Osztrovica és Szkradin várakat »in regno nostro Croatiae« 42,000 aranyért elzálogosította Frangepán Miklósnak, melyek birtokában 1434-ben megerősítette Miklós, fiát, Istvánt, ki őt két évig kisérte olasz hadaiban 200, saját költségén tartott emberével, kikre

3000 aranyat költött. (N. R. A. fasc. 483. nr. 25.) A Frangepánok ezen időtől fogva egy századon át voltak Bihács urai. Korvin Mátyás halála után Fridrik- és Miksa-pártiak voltak, miért is II. Ulászló bánja, Egerváry László, sok várat elvett tőlük, köztük Bihácsot is, de 1491-ben a Frangepánok egyéb váraikkal Bihácsot is visszakapták. (Firnhaber, p. 105.) Korvin János elvette Frangepán Beatrixet, Bernardin leányát, kivel Bihácsot kapta, — ő állandólag itt lakott és 1500-ban itt született egyetlen fia is. Beatrix 1499. junius 14-kén itt kiadott oklevelében oltalmába fogadta Beriszló Istvánt és ivadékait. (N. R. A. fasc. 136. nr. 27.) 1509-ben Both András horvát bán igazgatta e várat, itt fogadta nov. 11-én fényesen Pasqualigo Péter velencei követet Budára való utaztában. (Ljubics: Comisiones et relationes Venetae I., p. 110.) Ennek halála után 1512-ben (Perényi) Imre bán székelt itt. (Ljubics u. o., pag. 135. Starine V. pag. 135.) Ekkor már állandólag királyi seregek voltak Bihácsban, de szluini Frangepán Ferenc 1555-ben is erősen magának követelte a várat. (Eredetije a Zrinyi-Frangepán elkobzott iratai közt az orsz. levéltárban.) 1526. jul. 16-án a horvát rendek itt országgyülést tartottak. (Hmel J.: Actenstücke zur Gesch. Kroatiens u. Slavoniens im Jahrh. 1526—1527.) Eddig az ideig Bihácsot tekintették Horvátország fővárosául. (Ljubic: Ogledalol II. p. 167. Theiner: Mon. Slav. merid II., p. 75. Glavács István jezuita 1673-iki térképén: Bihács olim metropolis Croatiae.) Cimere: vár három toronynyal, a középsőn zászlóval. E vár mindig a legjelentékenyebbek közé tartozott.

Bosznia eleste után (1463.) Bihács igen fontos védvár volt; Korvin Jánosnak Szkender basa 1500-ban fia születése alkalmából gazdag ajándékokat küldött és kérte, hogy engedje 8000 emberrel Bihács mellett elvonulni, mit ez megtagadott, mire a vár vidékét kegyetlenül elpusztították (Sanudo: Arkiv V. 77—127. l.). 1520. május 20-án Beriszló Péter a Gjaval hegyen kegyetlenül elverte a törököt, de gyanutlanul a vár felé visszamenet lesből megrohanták és megölték. Holttestét Medosics Pál Bihácsba vitte, honnét Veszprémbe szállították. (Tomasics F. krónikája. Arkiv IX. pag. 24.) Bihács erősen védekezett a török ellen, sok török ostromot vert vissza, az ezekre vonatkozó okleveles adatokat Lopasics mind közli, mig végre 1592-ben török kézre került, — a török elleni harcokban a magyar seregek gyakran Bihácsig előrenyomultak.

160. *Markovics Ferenc: Észrevételek Pávics tanulmányára Gundulics Ozmanjáról.* Vienac, 1879. XI. kötet 21. sz. (Estetična ocjena Gundulićeva Osmana.)

161. *Bojnicsics Iván: Horvátok a bécsi egyetemen a XIV. és XV-ik században.* Vienac, 1879. XI. k. 23. sz. (Hrvati na bečkom sveučilištu u XIV—XV. vieku.)

162. *Rácski Ferenc: Márton zágrábi kanonok, Korvin Mátyás asztrologusa.* Vienac, 1879. XI. k. 24. sz. (Kanonik zagrebački Martin, astrolog kr. Matije Korvina.)

163. *Martics Gergely horvát költő.* Vienac, 1879. XI. k. 26. sz. (Fra Grgo Martić.)

Az értekező itt felemlíti mindazon horvát ferencrendieket, kik az irodalomban kitüntek. Martics franciskánus 1822. febr. 2-án született Ljubuska faluban Hercegovinában, népies jellegü költeményei igen népszerüek.

164. *Bojnicsics Iván: Az orvosi tudomány hazánkban az Árpádok korában.* Vienac, 1879. XI. kötet 27. sz. (Ljekarstvo u našoj domovini za vrieme Arpadovaca.)

165. *Klaics Vjekoszláv: Kotromanics István 1322—1353.* Vienac, 1879. XI. k. 28. sz. (Stjepan Kotromanić.)

A boszniai dinasztia alapítója Kotromanics, nem Kotromanovics; itt a rávonatkozó adatokat együtt találjuk Bosznia viszonyainak vázolása keretében.

166. *Kreševo Boszniában.* Vienac, 1879. XI. k. 30. sz. (Kreševo u Bosni.)

167. *Bojnicsics Iván: A tudományok Horvátországban a XIV-ik század kezdetéig.* Vienac, 1879. XI. k. 31. sz. (Znanosti u Hrvatskoj do početka XIV. vieka.)

Értekező itt a theologiai és bölcsészeti tudományok művelőiről szól, kiknek sorában a hires Cazotti Ágoston zágrábi püspök életrajzát is adja (1260—1323.).

168. *Milcsetics M.: Pypin-Szpaszovics »A szláv irodalmak története«.* Ismertetés. Vienac, 1879. X. k. 35—36. sz. (Istorija slavjanskih literatur.)

169. *Bojnicsics Iván: Horvátok Berlinben 1757.* Vienac, 1879. XI. k. 37. sz. (Hrvati u Berlinu.)

Értekező ismerteti a horvátok hadakozásait a hét éves háboruban.

170. *Zágráb a XVII-ik században.* Vienac, 1879. XI. k. 41. sz. (Slika Zagreba iz XVII. vieka.)

171. *Kláics V.: Adatok Eszékvár középkori történetéhez.* Vienac, 1879. XI. k. 42. sz. (Podatci za poviest grada Osieka u srednjem vieku.)

A régi Mursáról (Mursa major) Schaller R. az eszéki gimnázium 1858/59-iki értesítőjében 591-ig szól, midőn Mursa neve utoljára említtetik; Streer E. a »Horvatska Lipa«-ban megirta történetét 1526—1849-ig, — de az 591—1526-ig terjedő időszak adatai nincsenek még összegyüjtve, Kláics itt

erre törekszik. Eszék neve az oklevelekben: Ezek, Osceag, Osseag, Oziag, Ezeck, Ezegh, Essek, Echeg, Ezel. Az Eszék név szláv eredetü, ezt bizonyítja azzal, hogy hasonló helynevek egész sorát idézi Dalmáciában, Horvátországban, Boszniában, Cseh- és Lengyelországban. Az átvonuló keresztesek itt keltek át a Dráván (Drowa, Droa, Tra), de sem Mursát, sem Eszéket nem említik és így akkor vagy nem létezett, vagy igen jelentéktelen volt. »In foro Ezek«, mint kereskedelmi hely kikötőkkel, hol sok »Hysmaelita vel Byssenus« időzött, először 1196-ban Imre király oklevelében fordul elő (Kukuljevics: Cod. dipl. II. 180. lap), *ki* ennek vásári és révjövedelmét a cikadori konventnek adományozta. (Thwrocz: Chron. Hung. Pars. IV. cap. 32., pag. 306—307.; Monasterium a Cykador, quem locum vulgus Zek appellari solet.) Az 1263—1266-iki pápai oklevelekben »Buza, archidiaconus de Osceag in ecclesia Quinquecclesiensi« (Fejér: Cod. dipl. IV. 3., pag. 169., 372.); ugyanígy említi a pécsegyházmegyei »Syllabus ecclesiarum 1332«-ből; az eszéki esperesség a pécsi egyházhoz tartozott 1776-ig, midőn a diakovárihoz csatolták (Koller Jos.: Proleg. eccl. Quinqueccl. pag. 87.). Az archidiaconus »de Oziag«-hoz tartozott Miholjac, Csepin (Csapa), Jarmina (Jarumpna), Tenje (Tenha), Wolpo (Valpo). Koller u. o. pag. 116—118.

»Possessio Ezegh titulo feudali« már 1353-ban Korogh Fülöp mesteré és fiaié. (Fejér: Cod. dipl. IX. 7., pag. 123.) A cikadori conventussal 1353-ban pereskedtek Konth Miklós nádor előtt Budán a vásár- és vámjövedelem felett, de a zárda lett a nyertes. (Fejér u. o. IX. 2., pag. 271—272.) 1383-ban Korogh Fülöp fia, István, macsói bán (Rad II. pag. 114.); Mária és Erzsébet királynővel 1386. julius hóban ő is fogságba került, Pocsitelj várába hurcolták, de kiszabadult és élénken részt vett a lázadók elleni harcban, kik Valkó- és Szerémmegyét, sőt Baranyát és Pécset is pusztították (Rad. II. 155—156. lap). »Nicolaus de Bachka procurator quondam Sigismundi regis« 1429-ben pörösködött a cikadori apátsággal az eszéki vám- és révjövedelem miatt, de Baranyamegye közgyülése, melyen »Petrus Cheh de Lewa és Stephanus de Vylak« elnököltek, az apátságnak adott igazat, mert felmutatta Imre király adománylevelét. (Fejér X. 7., pag. 187—189.)

1490—1493-ban Eszék urai »Ladislaus de Gereb et Petrus Gereb de Vyngarth«, ekkor már az oppidum mellett castellum is említtetik, ez időben Valkómegyéhez tartozott. (Starine V. 129—130. l.) II. Ulászló idejében az eszéki várkastélyt »Joannes Kys-horwath, Franciscus et Joannes Berizlo et Georgius despotus, David de Dombo, Elz wayda, Petrus

Ampwlich« ostromolták és sok kárt tettek benne, miért is II. Ulászló külön vizsgálatot rendelt el az erőszakoskodók ellen. 1421-ben említtetik egy »Ladislaus de Ezeck archidiaconus Zoloensis« (Fejér X. 6., pag. 420.) és számos bécsi egyetemi hallgató e néven 1468—1499 közt. Eszék 1526. aug. 16-án már török kézben volt. (Starine V., pag. 271—272.) és abban maradt 1687-ig.

172. *Vázlatok Zágráb mult századbeli krónikájából.* Vienac, 1879. XI. kötet 43., 44., 45. sz. (Crtice iz kronika Zagrebačke.)

173. *Bród a Száva mellett.* Vienac, 1879. XI. kötet 44. sz. (Brod na Savi.)

A római korban e helyen, volt Marsonia közelében, egy mocsarat ma is Mrszunja néven neveznek. 1470-ben a grabari Beriszlóké volt; itt keltek át a Boszniába bevonuló magyar seregek. A XVI-ik század elején török kézbe került és a szlavon népfelkelés 1688-ban üzte ki őket innét.

174. *Vitezovics verses horvát ujságja 1788-ban.* Vienac, 1879 XI. k. 45—46. sz. (Hrvatske novine u stihovih.)

175. *Trnski Iván horvát költő.* Vienac, 1880. XII. k. 3. sz. (Ivan vitez Trnski.)

176. *Milcsetics Iván: Vajjon horvátok-e a mai kajkavjaink? Horvátul beszélnek-e?* Vienac, 1880. XII. kötet 3—11. sz. (Jesu li naši kajkavci Hrvati? Govore li hrvatski?)

177. *Senoa A.: Le regiment Royal Cravat.* Vienac, 1880. XII. k. 5. sz. Horvátok francia hadiszolgálatban 1632—1787-ig, a reájuk vonatkozó adatokkal.

178. *Kukuljevics Iván: Harangöntő mesterség Zágrábban 1457-től fogva.* Vienac, 1880. XII. k. 6—11. sz. (Zvonoljevarstvo u Zagrebu.)

179. *Lepoglava.* Vienac, 1880. XII. k. 13. sz.

Lepoglava hires pálos rendházáról, melyet 1400-ban alapítottak; a remeteit Zágráb mellett 1291-ben, a csáktornyait 1384-ben, a kamenszkóit 1404-ben, a szveticait, Ozáljvár mellett, 1627-ben, a horvát-kőrösit 1665-ben alapították, — ezeket II. József 1778-ban feloszlatta. A többi rendházaikat: a dubicait 1244-ben, a petrovo-gorait 1328-ban, a strezait 1373-ban, a garityhegyit 1295-ben, az alsó-bukovicait 1329-ben, a dobrakutyait Verőcemegyében 1412-ben alapították, — mindezeket a törökök pusztították el. Zagorjét 1398-ban a Cilleyek kapták, Herman gróf 1400-ban a pálosoknak adományozta Lepoglavát és 1400-ban ott nekik egy kis templomot és rendházat építtetett, ezt a török 1481-ben felgyujtotta, 1492-ben Korvin János sokkal szebb templomot és rendházat építtetett nekik és azt várfalakkal megerősítette, itt van

sirhelye is. Özvegye 1507-ben oly gazdagon megajándékozta, hogy 22 fehér barát lakott benne, de trakostyáni Gyulai sok vagyont ragadott el tőlük. Nagy jótevőik voltak: Erdődy Imre gróf, Ráttkay Zsigmond özvegye, Gaizruk Zsófia (férjét 1702-ben itt temettette el) és Patacsics László özvegye, Vragovics Borbála, kit 1706-ban itt temettek el.

A rendház 1764-ben 500 jobbágyházzal birt és egyike volt a leggazdagabbaknak; Korvin Mátyás a jus gladiit is megadta nekik, gazdaságuk, ipartelepeik, iskolájuk hires volt, gimnáziumuk 1582—1713-ig állt fenn. Vádolták, hogy uzsoráskodnak, urakkal kártyáznak és tivornyáznak, — a rend feloszlatása előtt minden obligációjukat elégették s így adósaik megmenekültek. Most a rendház fegyházul szolgál.

180. *Kramberger Ernő: Verőce.* Vienac, 1880. XII. k. 18. sz. (Virovitica.)

E hely a római korban Sesta név alatt fordul elő és a Petovium és Mursa közti római ut mellett lévén, az átvonuló római légióknak pihenő állomásul szolgált, a későbbi oklevelekben Veroca, Verevzha, Werowitz, Werwetitz, Werözwitz néven fordul elő. Az Árpádok alatt »arx regalis«, IV. Béla 1242-ben itt adta ki azon oklevelét, melylyel Zágrábot szabad királyi várossá tette és ezen alkalommal itt dominikánus zárdát alapított, melyet a török 1553-ban elpusztított. V. István alatt 1270—1272-ben itt verték a zágrábi dénárokat, melyekből 200 öt pénzt, 1 márkát, vagyis négy magyar forintot ért; e pénz Horvát-Szlavonországban volt forgalomban (Fessler: Gesch. Ung. II. 572—573. l.), a pénzverés jogát bérbeadták, a bérlő 1348-ban Jakab, Ulfard gricsi (zágrábi) polgár fia volt, ki 300 márka évi bért fizetett. Marczaly Imre volt 1445-től fogva e vár és tartozékainak ura, meghalt hősileg 1448-ban a Rigómezőn. Az 1447. szept. 14-én tartott budai országgyülésen jelen volt Deák Miklós Valkómegyéből és Verőczei Vid és Ozvald Verőcemegyéből. (Kovacsics: Vestigia Comitior, pag. 265.) Zsigmond idejében Verőcemegye 900 emberből álló bandériumot állított, a lovas bandériálista egy hétre 28 garast, vagyis egy forintot, a gyalogos 13 garas bért kapott. Verőce vár 1405—1435-ig a Cilleyeké volt. II. Ulászló 1495-ben innét intézte az Ujlaki Lőrinc elleni hadjáratot. Török kézbe 1553-ban került, felszabadította Leslie Jakab gr. 1684-ben. A határőrvidékhez csatolva maradt 1746. ápril 27-éig, a visszacsatolást a rendek már 1715-ben sürgették.

181. *Orsics M. N.: Volarics Ferenc József horvát iró élete 1805—1877.* Vienac, 1880. XII. kötet 21—22. sz. (Fran Josip Volarić.)

182. *Mihánovics Antal horvát iró nekrológja. 1796—1877.* Arcképpel. Vienac, 1880. XII. kötet 25. szám. (Antu Mihanović.)

183. *Kramberger E.: Pozsega.* Vienac, 1880. XII. k. 27—28. sz.

Pozsega vidékét a rómaiak »vallis aurea«, magát a várost pedig »Inicerum, Recatina« néven nevezték. A város közepén meredek sziklán állott a vár »Possegavár«, — ki építtette, nem tudni, vélik, hogy az Ujlakiak, de ez nem lehet, mert előttök 250 évvel már létezett, 1163-ban megjavították, vagy talán akkor építették és pedig III. István fivérének, Bélának (Alexander) buzdítására, a mikor is Pozsegában kőházakat is kezdtek építeni. (Fessler u. o. p. 219.) A város már 1224 előtt királyi birtok és szabad királyi város volt (Katona: Hist. Archiep. Coloc.) már 1311-ben, a felügyeletet a kir. kincstárnok gyakorolta, ki egyszersmind a legfőbb birói fórumuk is volt. (Fessler u. o. III. p. 633.) A pozsegai prépostok és apátok nagytekintélyüek voltak, a főesperesség 23 plébániájával 1337-ben a pécsi püspökség alá rendeltetett. (Fessler u. o. p. 1028., de e főesperesség már régebben fennállott.) A prépostot 1233-ban II. András Esztergomba hivatta, hogy aláirja a fiával való kibékülésről szóló iratot, a viszály lecsendesítésébe IX. Gergely is befolyt. (Kovacsics: Suplem. ad vestig. comit. I. p. 10—28.)

A pozsegai vár kapitánya 1312-ben Pozsegai Bagi István, ki Róbert Károly hadában jun. 15-én a Rozgonyi völgyben a Tarcal vize mellett elesett. (Fessler u. o. III., p. 84.) Farkas Tamás bán és erdélyi vajda 1330-ban rábirta Róbert Károlyt, hogy Oláhországot elfoglalja, győztek is, békét is kötöttek, de a hazatérő urakat a bősz bojárok nov. 10—14. közt felkoncolták, köztük Mihály pozsegai prépostot is. (Fessl. III., p. 132.) Henrik pilisi apát András cikadori apátot ismételve elüzte, a pápa 1367-ben az ügy elintézését a kalocsai érsekre és a pozsegai apátra bizta. (Koller: Hist. episc. Quinqueccl. III., p. 101.) Az 1383-diki dalmáciai zavarok lecsendesítésére Miklós pozsegai prépost és Bebek Detre, Bebek Imre dalmát bán fivére küldettek ki. (Pray I. C. pag. 160.) Midőn durazzói Károlyt 1386-ban Budán megölték, hivei, Lackovics István, Simontornyai István és Horvát János, szétfutottak, hogy Gara Miklós nádor boszuját elkerüljék, — már ez év ápril havában kezdték a dalmát várakat ostromolni. Gara a királynékat Szlavóniába hivta, hol Diakovár mellett Garavár volt ősi birtoka (itt is született. Lorenzo de Monacis: »Editus urbe Gara, pingui tellure locata«), hogy a felkelés jelentéktelenségéről meggyőződjenek. Kis kiserettel

mentek, Bonfin szerint Mitrovicán át Diakovár felé, de ezt Fessler megcáfolja (u. o. IV. 65.). Sz. Jakab napra érkeztek Diakovárra, Horvát János erről kémei által értesült és nagyobb csapattal lesből rájok tört, előbb Forgács Balázst ölték meg s fejét levágták. Gara nádor kardot rántva, a királynék kocsija mellé állt, de egy felkelő a kocsi alá mászva, lábát megragadta, mire a födre esett és Horvát parancsára fejét levágták, Gara legifjabb fia elesett, az idősebb, Miklós, macsói bán, elmenekült. A királynékat Pozsegából a Likában levő Krupa várába vitték; Bonfin szerint Erzsébet anyakirálynét a Boszuta vizébe dobták (Decas III. I. pag. 287.), De Pauli szerint Noviben a vránai perjel megfojtatta. (Paulus de Paulo Memor. Schwandtner III. p. 726.)

Gara Miklós macsói bán 1387-ben elfoglalta Ilokot, itt elfogta Lackovics András fiát, Imrét és Pozsegában ostrom alá vette Horvát Jánost, de ez Simontornyai István fortélyával Boszniába menekült. (Pray: Annal. P. II., p. 181.) Zsigmond 1398-ban maga is eljött Pozsegába, innét irt Traunak, hogy küldjék el neki kőszóró és faltörő gépeiket, de ezek nem adták. 1403-ban a magyar főurak Pozsegában országgyülést tartottak, melyen nápolyi László megkoronáztatásáról tanácskoztak (Katona I. c. p. 583.), de mert ez félt eljönni, szétoszlottak. 1415-ben Zsigmond Hervoja Jánosnak adományozta Pozsegát, de csakhamar kitünt, hogy ez is a felkelőkkel tart, mire elvették tőle Pozsegát (Ilics). 1437-ben Tamássy László a pozsegai gróf (Koller u. o. 356., 361., 377. l.), ki erősen üldözte a Dráva-Száva közében levő huszitákat és paterénusokat (Koller u. o. 632. l.), ezeket Jakob de Monte-Brandona franciskánus térítette. Pozsega 1445 után is még a Tamássyaké. Ekkor a megye 300 gyalogost, a pozsegai gróf 100 lovast volt köteles adni, úgy, hogy a pozsegai bandérium 400 emberből állott, — a comes köteles volt az 1445-iki törvény szerint a bandériumot személyesen vezetni és ha a sereget titkon elhagyja, jószágvesztés büntetése érte.

Pozsega vidékén nagyon elszaporodtak a rablóvárak, ezek megfékezésére Mátyás király Országh Mihály de Guth elnöklete alatt, szabad ég alatt itélkező vérbiróságot (judicium generale) küldött ki, ez Pozsega vidékén 1478-ban és 1480-ban itélkezett, ekkor számüzetésre itélte Thuz János de Lak bánt is. (Decretum de 29. martii 1478. Fessler VII.) A király 1491-ben Pozsegát elzálogosította Héderváy Miklósnak; Hédervéry Ferenc 1500-ban rövid időre elzálogosította sógorának, Rozgonyi Istvánnak (Gyurikovics I. 26. lap). A török szörnyen elpusztította vidékét 1494-ben és 1502-ben, midőn a várost is elfoglalta. Az 1505. október 4-iki rákosi ország-

gyülés azon határozatát, hogy csak magyar választható királylyá, Pozsegamegye részéről aláirta Széltanács Miklós és Ráttkay Zsigmond. Hédervárv Ferenc 1514-ben átadta a várat a hozzátartozó birtokokkal Dessőffy Ferencnek, kit ez évben Mindenszentek utáni pénteken vezettek be a birtokba és a megyei főispáni tisztbe. (Svear: Ogledalo IV. p. 326.) II. Lajos 1525-ben elrendelte, hogy Pozsegamegye épúgy, mint Valkómegye 1000—1000 lovast köteles kiállítani. 1526-ban a magyar Martius Péter a pozsegai comes; Zápolya 1529-ben Frangepán Kristófot nevezte ki e megye védnökévé és megbizta, hogy pártját Szlavóniában szervezze. I. Ferdinánd 1529-ben More Lászlónak adományozta Pozsegát és őt nevezte ki a »Gotho« bencés apátság védnökévé, pedig a legkegyetlenebb kényur volt. 1535-ben Mohamed Jahi-Oglu elfoglalta a várat, a kanonokok és vagyonosabb polgárok Pécsre menekültek (Svear: Ogledalo.)

Értekező Svear alapján leirja Pozsega történetét a basák kormánya idejében, a környékén lefolyt harcokat, Imbrisimovics Lukács franciskánus gvárdián felszabadító harcait 1689-ben. A török elvonulása után Zöld Mihály a várkapitány, 1710-ben Valvazor alezredes, ki 1714. január 22-én itt halt meg, ezt Pintér (1714—1719.) és Pös (1719—1730.) követte, végre gr. Locatelli, — 1750-ben a várat leszerelték. A jezsuiták 1698-ban jöttek ide, elfoglalva a pálosok lerombolt házát, hires iskoláik 1763-ig állottak fenn. A Desseffy-család várkastélya a »Dezsevci« nevü falu mellett Pozsega közelében volt, most már nincs nyoma. Pozsegát 1779., 1842., 1854-ben nagy tüzvész pusztitotta, 1842-ben leégett a ferencrendi zárda is hires irataival, közöttük Csóka vicispán latinul irt Szlavónia történetének kézirata is.

184. *Vukelics Lavoszláv horvát költő munkái 1840—1879.* Arcképpel. Vienac, 1880. XII. k. 30—35. sz. (Lavoslav Vukelić.)

185. *Kopitar Bertalan tudós élete és munkái.* Vienac, 1880. XII. k. 35. sz.

186. *Markovics Ferenc: Vráz Sztánkó költő élete és munkái.* Vienac, 1880. XII. kötet 36. sz. (O životu i radu Stanka Vraza.)

187. *Sulek Bohuszláv: Vráz Sztánkó mint hazafi.* Vienac, 1880. XII. k. 36. sz. (Stanko Vraz kao rodoljub.)

188. *Kuhač Ferenc: Vráz Sztánkó mint zeneszerző.* Vienac, 1880. XII. kötet 37—38. sz. (Stanko Vraz kao glasbenik.)

189. *Lopasics Radoszláv: Sichelburg.* Rajzzal. Vienac, 1880. XII. k. 39—46. sz. (Žumberak.)

Értekező Sichelburg krajnai várról és kerületéről sok oklevéli adatot közöl, ezek különösen érdekesek a törökkel való harcok idejére nézve; a török területről idemenekült szlávok (uszkok) történetére nézve is sok értékes adatot közöl, az első uszkokok itt telepedtek le.

190. *Jorgovánics Richárd költő nekrologja.* Vienac, 1880. XII. k. 44. sz.

191. *Tkalcsics Iván: A podszuszedi sz. Márton barlang.* Vienac, 1880. XII. k. 50. sz. (Špilja sv. Martina pod Susedom.)

192. *A Zágráb melletti szent Remete pálos zárda.* Vienac, 1880. XII. k. 52. sz. (Remete.)

E vidék ura a XIII. század első felében Herkuk nemes, kinek vára a Blizna patak mellett volt, mely helyet a nép ma is várhelynek (Gradišće) nevez. Herkuk fiához, Miroszlávhoz 1270-ben a dubicai pálos rendházból Iszkvirin pálos remete jött, kérve őt, hogy e vidéken mint remete élhessen, — Herkuk Miroszláv itt házat és kápolnát építtetett neki és társainak, 1288-ban itt Firmin volt a prior és Péter a házgondnok. Az alapító halálos ágyán a Blizna vize mellett földbirtokot adományozott nekik. Herkuk Miklós, az előbbinek fia 1292-ben adományozott nekik földeket és ezentul sokan mások. Róbert Károly 1319-ben templomot építtetett nekik. Mátyás király hozzáépíttette a Korvin-tornyot. Értekező itt elősorolja a rendház összes jóltevőit és azon urakat, kiket itt temettek el. A török a rendházat 1484-ben felgyujtotta, Mátyás király ujból felépíttette és falakkal vette körül; 1557-ben és 1591-ben ujból felgyujtották, ez utóbbi alkalommal Haszán basa Predojevics 12 pálost Vugrovecnál felakasztatott. 1646-ban Borkovics Márton zágrábi püspök ujból felépíttette.

193. *Corberon gróf levelezése a hannoveri királylyal az 1848—1849-diki horvát lázadásról.* Közli Vezsics M. Vienac, 1880. XII. k. 26—33., 38—39. sz.; 1881. XIII. k. 11—23. sz. (Dopisivanje grofa Corberona s kraljem hannoveranskim o hrv. pokretu g. 1848—1849.)

Corberon Edgár gróf 1807-ben született apja birtokán Troissereuxban, az Oise departementben; Párizsban tanult, beutazta Európát. 1832-ben a bécsi francia követségnél szolgált, azután Don Carlos mellett hadakozott Spanyolországban, sokáig élt a porosz és hannoveri udvarban, itt baráti viszonyban volt Ernő Ágost hannoveri királylyal. 1845-ben megvette Horvátországban, közel a stájer határokhoz, Janusevec birtokot és mint a Draskovics grófok barátja, a horvát ügy mellé állt, meghalt Bécs mellett Badenben 1861-ben,

nyugszik, kivánságához képest, a Draskovicsok bisági kriptájában. A horvát lázadást a bécsi kamarillának tulajdonitja. Vezsics az 1848—1849-iki horvát lázadásról irt leveleit horvátra fordította. A közölt adatok közt van néhány kevésbbé ismert intim részlet is. E korra nézve kiadatlan memoirjai vannak Neustätternek és Vrhovcsevnek is. Corberon 1851-ben egy német röpiratot is adott ki e cimen: »Eine Stimme aus Croatien«. Sok nyelvet beszélt, a horvátot is tökéletesen és 1852-ben buzdította Jelacsics bánt, hogy Zágrábban horvát egyetemet alapitson és ajánlkozott oda előadónak.

194. *Tkalcsics Iván: Zágráb a XVI-dik századig.* Vienac, 1881. XIII. k. 1—52. sz. (Zagreb do XVI. vieka.)

E terjedelmes tanulmány kivonata megjelent a Pallas Nagy Lexikon XV. kötetében: »Zágráb« szónál.

195. *Torony a Vráz sétatéren Zágrábban.* Vienac, 1881. XIII. k. 1. sz. Rajzzal. (Turanj na Vrazovom šetalištu u Zagrebu.)

A »Papok tornya« (Popov toranj) IV. Béla alatt a tatárjárás után épült, a káptalan építtette, hogy veszély idején kincseit ide hozhassa. Nagy szerepe van a város történetében, különösen a Grecs polgárságának a káptalannal való százados véres viszályában. Itt ennek részletes előadása van.

196. *Katancsics Péter horvát iró 1750—1825.* Vienac, 1881. XIII. k. 15—17. sz. (Matija Petar Katančić.)

197. *Markovics Ferenc: Manojlovics Gábor »Veljko ifju napjai« cimü költeményei.* Ismertetés. Vienac, 1881. XIII. k. 19. sz. (Mladi dani Veljkovi.)

198. *Brusina Spiridion: Kuzmics Iván horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1881. XIII. k. 22—24. sz. (Ivan E. Kuzmić.)

199. *Lopasics Radoszláv: Jasztrebarszko.* Vienac, 1881. XIII. k. 23. sz. (Jastrebarsko.)

Jasztrebarszko (ma Jaszka) nemzetségi szabadalmazott község volt Podgorja (ma Prigorje) zsupában 1257 óta, IV. Béla szabadalomlevele egyéb iratokkal ma is megvan a községi irattárban. E zsupa főhelye Jasztrebarszko volt, utolsó zsupánja Rados fia, Dragan, 1312—1343-ban; a szabadalmazott nemzetségi zsupákat az Anjouk feloszlatták és vármegyékbe (comitatus) kebelezték be, igy Jasztrebarszko is Okity és Lipovac várak főurainak hatalma alá került és lakói jobbágyokká sülyedtek. IV-ik Béla Jasztrebarszko lakóinak (hospites) ugyanazon szabadalmakat adta mint Petrinjának és Szamobornak: maguk választották elöljárójukat, saját biróságuk volt, vagyonukkal szabadon rendelkeztek, a bánnak

átutaztában csak szállást voltak kötelesek adni, évenként 100 penza királyi adót és 30 penzát a vásárjogért voltak kötelesek fizetni, plébánosukat is maguk választották szabadon, plébániájukat már Ioannes de Guerche fődiákon említi 1334-ben. Az oklevelek oppidum, civitas, libera villa néven nevezik, biró-sága hires volt, úgy, hogy más községek is hozzá fordultak peres ügyeikben, Mátyás király még a jus gladiit is megadta nékik és vásáraik hiresek voltak. Szabadalmaikat királyok és bánok megerősítették, és ezek az okleveleik is megvannak.

Jasztrebarszko királyi donációval Bernard mesternek, Ferenc fiának, budai polgárnak kezébe került, ez 1334-ben eladta Rafael lipováci gróf fiainak, Mártonnak és Miklósnak, Mártonnak egyetlen leánya, Ilona, Frangepán Márton neje lett s így Lipovác vár és Jasztrebarszko erre szállott. A Frangepánok lassan minden szabadalomtól megfosztották ez utóbbinak lakóit; Mátyás király 1478-ban érdekökben rendeletet adott ki, de ez sem segített rajtok. Korvin János mint földesuruk lerombolta a régi favárat és kőből valót építtetett és 1502-ben Lipovác és Jasztrebarszko várait Pethew Tamásnak, krapinai kapitánynak adományozta, de sok baja volt a kiváltságaiért küzdő lakossággal és 1519-ben Bakács Tamás bibornokkal elcserélte, ettől unokaöccseire, az Erdődyekre szállott, kik ma is birják. Az ezekkel való küzdelmek és a török elleni harcok az értekezésben részletesen felsorolvák.

200. *Jurcsics József horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1881. XIII. k. 25., 26. sz.

201. *Topuszkó. Rajzzal.* Vienac, 1881. XIII. k. 27. sz. A topuszkói apátság részletes története Kukuljevicstól olvasható: Horv. tört. repert. II. k.

202. *Fra Deszpot Iván költeményei.* Ismertetés. Vienac, 1881. XIII. k. 28. sz.

203. *Kramberger Ernő: Lipik.* Rajzzal. Vienac, 1881. XIII. k. 28. sz.

Lipik fürdő a római korban »Aquae Balissae«, a szomszédos Daruváré pedig »Thermae Jasorvenses«. Lipik a »Biela Stiena« uradalomhoz és várhoz tartozott és evvel gyakran cserélt gazdát. Korvin Mátyás Brankovics Vuknak adományozta, özvegye, született Frangepán Borbála azután Beriszló Ferenchez ment férjhez, s így a vár és Lipik erre szállt. Második neje Székely Margit, mint özvegy Bánffy János neje lett, ennek halála után királyi birtokká lett; 1513-ban Beriszló Péter élvezte hasznait, mig II. Lajos 2000 aranyért 1525-ben Keglevics Péternek engedte át. A török a fürdők miatt nem pusztította el Lipiket és Daruvárt. Biela Stienát Mária Terézia a gróf Jankovics családnak adományozta.

204. *Relkovics a horvát irodalomban.* Vienac, 1881. XIII. k. 29. sz. (Relković u hrvatskoj književnosti.)

205. *Tkalcsics Iván: A varasdi fürdő.* Vienac, 1881. XIII. k. 31. sz. (Varaždinske toplice.)

A varasdi fürdő Octavianus Augustus alatt Kr. e. 35 körül a rómaiaké lett, a fürdőt »Aquae Jassae, vel Jassorum« néven nevezték. Alexius bán (1110—1116.), mint ennek birtokosa, a zágrábi egyháznak és káptalannak adományozta, de halála után Belec, varasdi zsupán, hatalmába kerítette, utána fia, Mutimir birta, mig III. Béla ujból a káptalan birtokába juttatta 1181-ben. A fürdő és vidéke egy külön zsupániát képezett, melyet a káptalan egy tagja kormányzott mint »spanus arcis et provinciae toplicensis«. A lakosok a káptalannak tizedet adtak és nyestbőradó helyett minden ház 18 garast, ha a spanus itt időzött, őt és kiséretét kötelesek voltak eltartani; a spanus minden háztól karácsonykor egy kappant, két pogácsát, két dinárt és öt tojást, farsangkor egy tyukot, a nagyhéten két pogácsát, két dinárt, öt tojást és egy sajtot kapott, Márton napkor pedig, midőn bucsujok volt, valami ajándékot. A káptalalan a fürdőt 1420-ban oppidumnak jelentette ki és szabadalmakat adott neki, birót szabadon választhattak, ki a spanussal együtt itélkezett, a birságok kétharmada a spanusé, egy a biróé volt, 1336-tól heti, 1456-tól országos vásárokat tarthattak. E szabadalmak fejében minden sessio évenkénti két részletben, egy forintot fizetett a káptalannak. A Gubec-féle parasztlázadás után 1612-ben még több szabadalmat kaptak.

206. *Grizsáni Vinodolban.* Rajzzal. Vienac, 1881. XIII. kötet, 32. sz.

207. *Kramberger Ernő: Orahovicavár.* Rajzzal. Vienac, 1881. XIII. k. 34. sz.

Orahovica várát Verőce megyében birta Horvát Péter a XIV-ik században, akkor még Pozsega megyéhez tartozott és az iratok mint »Orehonih in comitatu Pasaga« emlitik; halála után 1382-ben fiai, Horvát János macsói bán, Pál zágrábi püspök és László birták. Midőn ezek 1385-ben Mária királynő ellen fellázadtak, Orahovicát hatalmába kerítette Grabari Miklós és Trentue Miklós; Zsigmond király 1387-ben Gara Jánosnak és Miklósnak adományozta, később az Ujlakyaké lett. Ujlaky Miklós 1481. nov. 11-én figyelmezteti az orahovicai uradalom népét, hogy Thuz Ozvald zágrábi püspöknek fizessék a tizedet; Miklós halála után 1487-ben fia, Lőrinc 77 várat örökölt, köztük Orahovicát is. 1494-ben megsértette II. Ulászlót, cseh ökörnek nevezte, adószedőit agyonverte, mire a király hadat vezetett ellene és azt Verőcéről

személyesen intézte, vezérei Brankovics Vuk, Drágfy Bertalan, Geréb Péter, Bánffy Miklós és Both András, várait sorba elfoglalták, Orahovicát Brankovics foglalta el és a király azt neki adományozta. Zápolya nádor Prágában egy nagy ivás alkalmával rábirta Ujlakyt, hogy szerződésileg neki engedje át birtokait, ha gyermek nélkül meghal, a szerződés létrejött, de azt a király sehogysem akarta aláirni. Ujlaki barátai közbenjárására és sok könyörgés után 1495-ben visszakapta birtokait, de azon feltétellel, hogy azok gyermektelen halála esetére a koronára szálljanak.

Ujlaki Lőrinc 1516-ban gyermektelenül meghalt, özvegye Magdolna, Moré László neje lett, kivel Zápolya sokat pörösködött a birtokok miatt, de eredménytelenül. Moré László a legkegyetlenebb zsarnok, sok rablást és erőszakosságot vitt véghez. 1527-ben Ferdinánd-párti volt; 1528-ban valpói Perényi Péterrel kijelentette, hogy sem Ferdinánd, sem Zápolya nem kell nekik, inkább a töröknek fognak adót fizetni; 1537-ben ismét Ferdinánd-párti. A török 1543-ban elfoglalta Orahovicát, Moré Nánavárba vonult a Mátra aljában és ott folytatta erőszakoskodásait, de Bali budai basa fiával együtt elfogta és láncon Konstantinápolyba vitette, hol, hogy sorsukon könnyítsenek, törökökké lettek. Orahovica 1684-ig volt török kézben, Leslie gróf foglalta vissza. A »commissio neoacquistica« 1704-ben Orahovicát kamarai birtoknak jelentette ki, ettől 1722-ben Gordoni generális 22,000 forintért megvette, ekkor 22 falu és 48,000 hold föld tartozott hozzá. 1730-ban a Pejácsevicsek, 1733-ban a Macedoniából jött Miháljevicsek vették meg.

208. *Sztojánovics Miját történetiró nekrologja. 1816—1881.* Vienac, 1881. XIII. köt. 39. sz. Műveinek ismertetése életrajzával. Vienac, 1881. XIII. k.

209. *Tkalcsics Iván: Vázlatok Zágráb történetéből a XVII-ik századtól fogva.* Vienac, 1881. XIII. k. 40. sz. (Crtice iz zagrabačke prošlosti.)

210. *Szmodek Máté horvát tudós nekrológja és művei.* Vienac, 1881. XIII. k. 40. és 46. sz.

211. *Presiren Ferenc szloven költő élete és munkái.* Vienac, 1881. XIII. k. 41. sz.

212. *Markovics Ferenc: Bölcsészeti irók Dalmáciában a XV—XVIII-ik században* (Filozofijski pisci od XV—XVIII. vieka u Dalmaciji). Vienac, 1881. XIII. k. 44. sz.

123. *Kukuljevics Iván: Némely bibliografiai ritkaságok.* Vienac, 1881. XIII. köt. 49., 50. sz. (Njeke bibliografičke riedkosti.)

214. *Šenoa Ágost horvát iró élete és munkássága.* Vienac, 1881. XIII. k. 51. sz. (August Šenoa.)

215. *Emlékezés a felső végvidékre, különös tekintettel a bunyevácokra.* Murgics Ivántól. (Uspomene na gornju Krajinu obzirom na Bunjevce.)

Katholikus délszlávok »bunyevác« néven nemcsak Magyarország déli megyéiben, hanem Lika megyének hegyvidékein, a Velebiten innét és e hegyen tul, a tengermentében az ugynevezett Primorjében és Podgorjében is laknak. A »bunyevác« név eredete sok találgatásnak volt tárgya, az értekező itt az ottani néphagyomány szerint ezt így értelmezi: Mikor Mohamed 1463-ban Boszniát legyőzvén, annak királyát és 200 főurat kivégeztette a Hercegovinában a Buna vize mellett, mely a Neretvába ömlik, és Neveszinje, Blagaj, Sztolác és Pocsitelj vidéken lakó katholikus délszlávok, a bunyevácok, megrémültek és a legrövidebb uton Metkovics és Gabelán át a dalmát partokra menekültek, utközben sok más menekülő is csatlakozott hozzájuk, így a hercegovinai hires Livnovár lakossága is. — A menekülő bunavidéki bunyevácság Dalmácia déli részébe ment s minthogy mindannyian itt helyet nem találtak, egész Kninig (Tinin) vonultak fel, ekkor két részre váltak, az egyik a tengerpart mentében maradt a Velebiten tul, a másik a Zermanja vize mentében haladt és átment a Velebit innenső felére. A kik a partvidéken maradtak, azok az úgynevezett Podgorje vidékén egészen a hajdani Ledenicavárig és Zágon faluig a következő helyeken telepedtek le: Vidovac, Konjsko, Karlopago, Dolac, Cezarica, Prisna, Bácsvica, Jablanac, Sztinica, Sztarigrad, Klada, Lukovo, Volarityi, Szveti-Juráj, Sztolác, Kosztrena, Szveti-Jakob, Povila, Ledenica, Zagon és a Velebit fensikjain Ostarije, Crni-Padezs, Kraszno, Vratnik és Krmpote. A kik Zemanján átkelve a Velebit innenső felében telepedtek le, azok a következőkben: Grácsác, Stikada, Ricsica, Sz.-Rókus, Cerje, Lovinac, Vranik, Szmokrics és Vagan.

Mikor a törökök Likából és Korbavából 1686—1689-ben kiüzettek, akkor sokan, kik a bunyevácok közül a tengerpart mentében és a Velebit magaslatain letelepedtek volt, átkeltek a Velebiten és ennek innenső felében telepedtek le. Mind ezek a katholikus délszlávok magukat még ma is bunyevácoknak nevezik. Mikor a horvátok Meszics Márk fődiákon vezérlete alatt 1686-ban Kapela felől jöttek a törökök kiüzésére, akkor ezek a bunyevácok is hozzájuk csatlakoztak. Rukavina Jerko és Kovácsevics Dujmo vezérlete alatt és a törököt Lika-Krbavából szerencsésen kiüzték és az utánuk üresen maradt területen letelepedtek.

A likai bunyevácok mind katholikusok és igen erkölcsösek, és oly helyeken, hol maguk laknak, nem vegyesen szerbekkel, (kiket 1860-ig vlahoknak neveztek, csak ezentul vették fel papjaik unszolására a »szerb« nevet), tojvajlás, rablás vagy gyilkosság ugyszólván soha sem fordult elő, legfeljebb bor mellett tüztek össze. Általában igen tisztességesek, becsületesek és erkölcsösek. Rudopoljében Likában született bunyevác családból a hires Vukászovics Fülöp generális, a legnagyobb hős az osztrák seregben, ki 1809-ben Wagramnál Bécs mellett esett el. Grivicsics György generális, a trautenai hős is likai bunyevác volt.

A likai bunyevác határőrök kétszer lázadtak fel a katonai kormányzat ellen, 1710-ben Ribnikben, a régi Bilajvár mellett, mikor két császári biztost Coronini grófot és Ramschüssel bárót megölték és 1746-ban Bruvno és Lovinácban, mikor Labicki és Herberstein kapitányokat ölték meg. Ezek a bunyevácok mind igen szálas termetüek, erősek és egészségesek, soraikból sok jeles granicsár generális vált, így Radosevics Dömötör de Rados († 1893.), Budiszavljevics Budec († 1865.), három Rukavina, két Knezsevics. A Knezsevicsek Gracsácban birtokosok voltak, régi váruk romjai ott ma is látható, mikor Mária Terézia e vidéket katonai határőrvidékül rendezte be, e célra átvette birtokukat és helyében a Muraközben Csáktornya mellett nekik adományozta Sz.-Ilonát. Knezsevics Vince generálist bárói rangra emelték. A Rukavina-család is Likából való, valaha Vladimirovicsoknak hivták. Rukavina Juco generális, ki 1848—1849-ben Temesvárt védelmezte, a báróságért benyujtott kérvényében említi, hogy ősei a Nemanjics szerb és boszniai dinasztiával rokonságban voltak. Hogyan változott át régi családi nevök, arra nézve a család történeti adatok birtokában van.

E vidékről való bunyevácok Devcsics generális, Krpan (Kerpen) altábornagy, Verklján báró generális, ez utóbbi I. Napoleon özvegyének, Mária Lujzának volt minisztere Pármában, honnét az 1832-iki forradalom folytán menekülnie kellett, akkor Horvátországban Janusevac birtokot vette és ott letelepedett. A Filipovicsok Brizik faluból Pazariste vidékéről valók. Ősük Illés, Márk fia, 1714-ben Noviben telepedett le, hol porkoláb lett és a bruvnói lázadás leverésében kitünt, 1785-ben nemességet nyert Philipsberg előnévvel. E családból több generális lett, így Filipovics Miklós vicemarschal: előbb konzul volt Szerbiában, utóbb generális a határőrvidéken, mint ilyen Roth generálissal 1848-ban 12,000 emberből álló bródi granicsár sereget vezetett Pécsen át Magyarországba és célja volt Jelacsics jobb szárnyát védelmezni és fedezni a Pest

felé való vonulásban, de Filipovics seregének nagyrésze Ozoránál magyar fogságba jutott. Volt még Filipovics József és Ferenc generális is. Az egész család pazaristei granicsár, családfájuk Starcsevics Dávid birtokában van. Téves nézet az, hogy török bégektől származnak, a mint maguk is hiszik, mert vannak török, keresztény, vlah és bunyevác Filipovicsok, de e generálisok bunyevácok és katholikusok voltak őseikkel együtt.

A török Filipovicsok, kik bégek Boszniában és nagybirtokosok a Krupa mellett, magukat Filipovics zágrábi kanonok utódainak vallják, ki 1570-ben Ivanicsvárnál török fogságba került és mert nem tudta magát kiváltani, törökké lett. A török Dubica kapitányává tette és a Krupa melletti birtokot ajándékozta neki. Mint török 10 feleséget tartott. A zágrábi papok azt a házat, melyben mint kanonok lakott volt, feketére kenték be gyászukban és szégyenökben, abba helyezték el a papneveldét, melyet a nép ma is fekete iskolának nevez. Zágrábi szőlőjének neve ma is Mehmed.

216. *Kukuljevics Iván: Három Frangepán Katalin, az irodalom előmozdítója* (Tri Katarine Frankopanke promicateljice književnosti). Vienac, 1882. 1. sz.

Az első Katalin Cetini Frangepán János (megh. 1493-ban az udinei ütközetben) leánya, Perényi Gábor neje, ki 1529-ban a mohácsi ütközetben halt meg. A fiatal özvegy buzgón foglalkozott könyvekkel és sokat használta tudós fivérének, Frangepán Ferenc kalocsai érsek és egri püspöknek könyvtárát. Ezt végrendeletileg az egri püspöki könyvtárnak hagyta és végrendeletében felsorolja, milyen könyvei vannak nővérénél használatra. Frangepán Katalin is buzgón gyüjtött könyveket és a tudósokat munkáik kiadásában segélyezte, így udvari káplánja, Komjáti Benedek 1531-ben sz. Pál leveleit lefordította magyarra és e munkát Frangepán Katalin 1553-ban saját költségén Krakkóban kinyomata Viktor Jeromosnál. A művet a Frangepánok cimere diszíti és a végén a kiadó latin zárszóban dicsőiti Frangepán Katalint, ebben érdekes a szójáték: mint valódi Frangepán (Frange panem = kenyeret tördelő) e könyvvel a lelkileg éhezőknek az Isten igéjének égi kenyerét tördeli és kiosztja. Elmondja, hogy e nagymiveltségü nő udvarában a keresztény tudósok egész iskolája él. E magyar ősnyomtatványból Kukuljevics két példányt ismer, egyik a bécsi udvari könyvtárban, a másik a magyar nemzeti muzeumében van.

A második Frangepán Katalin ozaljvári Frangepán Ferdinándnak és Brankovics Máriának leánya, Brankovics György deszpota dédunokája; született 1525 körül, 1544-ben férjhez

ment Zrinyi Miklóshoz, a szigetvári hőshöz, meghalt 1562-ben Csáktornyán és férjének feje mellett nyugszik ugyanott a pálosok sz. Ilonáról nevezett templomában. Tizenhárom gyermeket nevelt fel és emellett talált időt irásra is. Irt egy horvát imakönyvet (»Molitvene knjižice, vu koterih je medj drugimi pobožnimi nauki i molitvami Marijanski i mertvečki officium« Imakönyvecske, melyben egyéb jámbor tanításokon és imádságokon kivül megvan a Mária és a holtak officiuma is). E könyvet Milovac G. jezsuita tanusága szerint 1560-ban kinyomatta, de e mű mindeddig lappang.

A harmadik Frangepán Katalin, Zrinyi Péter szerencsétlen felesége, kiről és horvát imakönyvéről (Putni tovarus, utitárs) már részletesen szólottunk (Horv. tört. repert. I. köt.). Nemcsak maga irt, hanem más irókat is támogatott műveik kiadásában, így Millovec Boldizsár jezsuita 1661-ben az ő költségén adta ki Bécsben »Kettős lelki kincs« (Dvoidussni kinch) cimü imakönyvét, melynek ajánló soraiban nagyon magasztalja Katalint és az egész Frangepán nemzetséget.

217. *Palmovics András* horvát költő szül. 1847. nov. 29-én Raszinján, meghalt 1882. február 10-én Zágrábban, lelkészkedett Komarevon Sziszek mellett. Lirai költeményei sorában legujabb a »Hazának« (Domovini) cimü szonetkoszoruja, de inkább epikus volt. Bosanski »Korabljár« cimü művét Srabac megzenésítette. Horvát irálya kiválóan szép. (Vienac, 1882. 6. sz.)

218. *Herben Jan.: Három horvát falu Morvaországban* (Tri hrvatska sela u Moravskoj). Vienac, 1882. 25., 26. sz.

Gutenfeld, Neu-Prerau és Föllersdorf a legvégső horvát telepek azok sorában, melyek Horvátországtól kezdve a stájer és osztrák határok hosszában egészen a Morva mezőig huzódnak. Báró Teufenbach Frigyes határőrvidéki generális 1583-ban megvette Lichtenstein György Hartmanntól a Drnoholec várat és uradalmat, melyhez Neusiedel, Gutenfeld, Prerau, Föllersdorf és még hat más falu tartozott, melyeket az 1582-iki pestis egészen kipusztított. Az uj földesur ide 1584-ban horvát telepeseket hozott, kik örömmel jöttek ide, mert régi honukban sokat szenvedtek a töröktől. E horvátok nyelvöket, szokásaikat maig megtartották, valamint nemzeti öltözetöket is.

219. *Bogisics Boldizsár.* (Vienac, 1882., 31. sz.) A leghiresebb kutató a szláv szokásjog terén, született Cavtatban (Ragusa vecchia), Raguza közelében; Cavtat egy kis városka, a görög-római Epidaurum romjain épült. Apja tengeri hajós és kereskedő volt, tanulmányait szülőhelyén kezdte, Zafron plébános, utóbb raguzai püspök vezetése mellett. Gucsetics

Lukács gróf, a római osztrák követség titkára, pályadijat tüzött ki Tacitus »Vita Agricolae« cimü művének horvát fordítására, a dijat a zágrábi biráló-bizottság a 15 éves Bogisics fordításának itélte oda. Tanulmányait 1856-tól fogva Velencében, Bécsben, Berlinben, Münchenben, Geissenben, Heidelbergben és Párisban folytatta. 1862-ben Giessenben böcsészet doktorrá avatták ezen értekezése alapján: »Über die Ursachen der Niederlagen des deutschen Heeres im hussitischen Kriege«; 1864-ben a bécsi egyetemen a jogtudományok doktora lett, 1869-ben pedig az odesszai egyetem az államjog tiszteletbeli doktorává avatta.

Bogisics 1863-ban a bécsi udvari könyvtárban nyert alkalmazást, 1868-ban iskolatanácsos és határőrvidéki tanfelügyelővé lett Temesvár székhelylyel, mint ilyen a határőrvidéki népiskolákról tüzetes jelentést tett Bécsbe, ezután Bécsben tagja volt a határőrvidéki népiskolákat ujjászerző bizottságnak. 1870-ben az odesszai egyetem jogi fakultásának tanára, hol ma is van. Montenegró felhivta, hogy számára törvénykönyveket irjon és ő szabadságoltatván, elment oda az ősi jogszokások tanulmányozására.

1866-ban közölt egy cikksorozatot a »Književnik«-ben »A nép közt élő jogszokások gyüjtésének fontosságáról«, mely utóbb külön könyvben is megjelent e cimen: »A szlávok jogszokásai« (Pravni običaji u Slovena. Zagreb, 1867.), hol főkép a délszávok szokásjogával foglalkozik. 1866-ban kiadott egy »Utasítás az élő jogszokások gyüjtéséről« (Naputak za sabiranje pravnih običaja. Zagreb, 1866.), mely számos kiadást ért, európai figyelmet keltett és melyet sok nyelvre lefordítottak. Irt »A zágrábi nemzeti muzeum átrendezéséről« (Zágráb, 1866.), egy »Szláv muzeum« (Slovenski muzeum. 1868.) szervezéséről; a raguzai Zabavnikban 1866-ban »Gradi István raguzai tudós, vatikáni könyvtárnok« cimü tanulmányt irt, melyet olaszra és németre fordítottak. A »Rad«-ban (1868.) közölte »Kis István, alias III. Péter montenegrói cár levelezését Raguzával«, továbbá »A régi Raguza családjogának főbb vonásai« cimü tanulmányát. Szent-Pétervárott 1870-ben a »Zorja« nevü folyóiratban megjelent tőle: »A szláv jogtörténet tudományos műveléséről« cimü tanulmány. Odesszában az orosz jótékonysági egylet az ő buzdítására egy szláv könyvtárt alapított. 1870-ben Popov Nil »Oroszország és Szerbia« (Rusija i Srbija) cimü művéről egy tanulmányt irt, melyért az akadémia a nagy arany éremmel tüntette ki, ebben sok fontos oklevelet közöl az első szerb felkelésről Karagyorgyevics alatt 1804-ből, melyek annál fontosabbak, mert azon korból kevés oklevél van, mivel a török 1815-ben

visszafoglalván Belgrádot, minden iratot melyhez fért, elégetett. E műve valóban hézagpótló.

A délszláv akadémia 1872-ben kiadta »A délszlávok irott törvényei« (Pisani zakoni na slovenskom jugu) cimü nagy művének első kötetét. A terv szerint az első kötet tartalma a délszáv államok törvénykönyveinek bibliografiai áttekintése; a második a szigetek, városok stb. törvényei; a harmadik egyházi törvények és rendeletek; a negyedik oly törvények, melyeket a délszlávoknak idegenek alkottak, — e könyv kiadása azonban más kezekre került, mert Bogisics másfelé volt elfoglalva. Tőle a délszláv akadémia 1877-ben kiadta: »A délszlávok ma is érvényben levő szokásjogának gyüjteménye« (Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih slovena) cimü terjedelmes munkát, mely a külföldön is nagy figyelmet keltett; Demelić franciára fordította (Páris, 1877.) és az »Ausland« is terjedelmes kivonatokat közölt belőle; Sir Henry Summer Maine e munka alapján irt egy könyvet, melyben a délszláv házközösséget összehasonlítja az indiai hasonló családi szevezethez (The South Slavonians and Rayapoots). Érdekes azon tanulmánya is, melyben a Raguza és a szláv állampolgárok közötti peres eljárást (stanak) ismerteti.

1878-ban Belgrádban megjelent tőle a »Népdalok régibb, főkép dalmát tengerparti feljegyzésekből« (Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa), ezek a régi népdalok (bugarščice) XVI—XVIII-ik századbeli raguzai és kattarói kéziratokból vannak összegyüjtve, — a terjedelmes előszóban ismerteti a régi raguzai műköltészet viszonyát a népköltészethez; egyebeken kivül ő vette először észre, hogy a raguzai nyolcas verssor tulajdonképen a régi hősdalok tizenhatos sorának a fele. 1879-ben a párisi »Nouvelle révue historique du droit français et etranger« cimü folyóiratban megjelent tőle: »Aperçu des travaux sur le droit coutumier en Russie«.

Jogi tanulmányaihoz való adatgyüjtés szempontjából beutazta Montenegrót, Dalmáciát, Horvátországot, Szlavóniát, Szerbiát, Hercegovinát, a Kaukázust, Abháziát, Szamurzakant, Mingreliát, Gruziát, a szabad Szvanetiát, hol primitiv, európai befolyástól ment jogi formákat talált; 1873-ban Montenegró számára, ennek kérelmére törvénykönyvet irt, melynek alapjául a montenegrói, hercegovinai és albániai ősrégi iratlan szokásjog szolgál. 1874-ben az »Ausland«-ban megjelent tőle: »Die slavisirten Zigeuner in Montenegro« és a szentpétervári földrajzi társaság folyóiratában egy értekezés »Az Adria mellékén levő szláv vidékek helyrajzi elnevezései«. 1877-ben az orosz-török háboruban Čerkaski táborkarában volt és Plevnánál is az ütközelben részt vett, ezentul éveken át Párisban

élt és a montenegrói törvénykönyvön dolgozott, itt Japán is felvilágosításokat kért tőle a japáni törvénykönyv némely pontjaira nézve.

220. *Gruber D.: Zára ostroma Velence részéről 1311—1313-ban* (Obsiedanje Zadra po Mletčanih g. 1311—1313.) Vienac, 1882., 33., 34., 35., 36. sz.

Velence a XIV. század elején az összes dalmát szigeteket és a városok közül Zárát birta, melyet a keresztes hadakkal 1202-ben álnokul hatalmába kerített, — Spalató, Sebenico, Trau, Nona (Nin) és Almissa (Omis) magyar fenhatóság alatt állottak; Dalmáciában ekkor leghatalmasabb urak a brebiri Subicsok (utóbb Zrinyiek) voltak, kiknek uradalmai Dalmácián végig huzódtak, e család feje ekkor Subics Pál horvát és boszniai bán és ennek halála után (1312.) legidősebb fia, I. Mladen volt. Ezek azon voltak, hogy Velencét Zárábói és általában Dalmáciából kiszorítsák, és erre csak a kedvező alkalomra lestek. Ezt hamar meg is találták.

Velence Ferrara birtoka miatt harcba keveredett V-ik Kelemen pápával, mindketten elakarták foglalni VIII. Azzo halála után. A pápa nemcsak fegyverrel küzdött ellenök, hanem 1308. és 1309-ben egyházi átokkal sujtotta és mindenkit felmentett a Velencének tett hűség eskü alól és megengedte birtokuk pusztítását. Velencét belviszály is gyöngítette. 1297-ben kimondották, hogy a nagytanácsba uj családbelit többé fel nem vesznek, — az ebből származott nagy elégedetlenséget Tiepolo Bajamonte arra akarta felhasználni, hogy a köztársaságot megdöntve a hatalmat magához ragadja; 1310. jun. 14-én utcai harcra került a sor, melyben a lázadást leverték, de az elégedetlenség nem szűnt meg és Velence hadi erejének egyrészét otthon volt kénytelen tartani. Mindez Subics Pál malmára hajtotta a vizet.

Zára 1202 óta valóságos alattvalója és nem szövetségese volt Velencének, 1247-ben fel is lázadt, de járma még sulyosabbá lett. A zárai érsek csak velencei lehetett; a velencei doge nevezi ki a zárai comest és két tanácsnokát, kik csak velenceiek lehetnek; Zára adót fizet Velencének, köteles eltartani a velencei őrséget és várfalait lerombolni tartozik. E nehéz igában sinylődő Zárát könnyü volt Subics Pálnak Velence ellen fellázítani. Velence meghallotta, hogy gyakran megfordul Zárában és 1310. márc. 30-án meghagyta a comesnek, hogy a város kapuit este jókor zárassa be és a kulcsokat vegye magához (Ljubics: Monumenta Slavor. meridion I. 247., 250.) és egy 15 tagu bizottságot állított fel Zára őrzésére. Az ellenségeskedés azonban még nem ütött ki nyiltan,

sőt Velence és Subics Pál látszólag jó viszonyban voltak, így Velence 1310. május 15-én megengedte, hogy Zára Subics Pált megajándékozza és az ő ajándékát elfogadhassa. (Ljubics u. o. I. 252. l.). Zára a vránai templariusok ereklyéit elvitte, de Gentilis bibornok kijelentette, hogy Subics Pál a patronusa a vránai sz. György templomnak, mire Zára Velence rendeletére ennek 1310. május 4-én az ereklyéket visszaadta. (Ljubics u. o.)

Velence nem hitt Subics Pál békés közeledésének és nem is csalódott. 1311. március elején Zára nyiltan fellázadt Velence ellen, a velencei comest, Mauroceno Mihályt és tanácsosait, Justiniai Jánost és Dandolo Markót fogságra vetették, a többi velenceit kiüzték a városból és a nyomban megtartott tanácsülésben kimondották, hogy a magyar királynak meghódolnak. (Pray Annal. II., pag. 1.) A comes szerzetes ruhába bujva nehány barátja segélyével elmenekült Zárából (Lucius: de Regno Croatiae apud Schwandtner. rer. Hung. III., pag. 322.), a két tanácsos azonban a börtönben maradt. Velence nagy súlyt fektetett Zára birtokára és hajóit elküldte ellene, de eredménytelenül. (Lucius Schwandtnernél III., p. 315.)

Zára István dominikanust és Márton zárai polgárt elküldötte Róbert Károlyhoz meghódolásuk bejelentésére és egyben régi szabadalmaik megerősítését és segélyt Velence ellen kértek. Comesül nem Subics Pált vagy Mladent választották, mert tőlük szabadságukat féltették, hanem Anconai Konrádot, a zsoldos hadak vezérét (Ljubics u. o. I. 256. l.), — azonban Velence gyorsan követet küldött Anconába, hogy egy polgára se vállalja el Zárában a comesi méltóságot, és célt is ért (Ljubics u. o.), mire Zára mégis csak Subics Mladent választotta meg comesül. Subics Pál fiát segédcsapatokkal azonnal Zárába küldte és 1311. jun. 13-án levélben felkérte a pápát, hogy a kiátkozott velenceiekkel szembe vegye Zárát pártfogásába. (Magy. tört. emlékek I. pag. 192.)

Róbert Károly a zárai követséget szivesen fogadta és julius 20-án a doget irásban felhivta, hogy hagyjon békét Zárának, mert az ősidőktől a magyar koronáé és Velence 1202-ben csellel kerítette hatalmába. (Dandolo Chron. Venet. Muratori XII. pag. 494.) Velence kitérőleg válaszolt, azzal, hogy a magyar királyt csak a zárai révjövedelem fele illeti meg és azt eddig is megkapta. Róbert Károly nov. 12-én ujból irt a dogénak, meg is fenyegette. Okt. 12-én megerősítette Zára régi szabadalmait, a comes szabad választását és városi autonomiáját, megadta nekik a szabad biráskodás jogát is és kivette őket a báni birói illetékesség alul. (Ljubics u. o. I. 258. l.)

Mig a diplomatikus tárgyalás folyt, Zára körül a harc nem szünetelt. Velence pusztította Zára birtokait, ezek pedig apró bárkáikon, melyeket a Subicsok láttak el fegyveres emberekkel, kalózkodtak a velencei kereskedelmi hajók ellen és a velencei szigeteken; a kalózkodás oly merész volt, hogy Róbert siciliai király jul. 26-án levélben kérte Subics Pált, hogy vessen annak véget. (Monum. Hung. historica. Acta extera I., p. 194.) A magyar királytól nem jött segély, mert ezt Trencsényi Csák Máté lekötötte s így Zára szept. 30. és okt. 3-án levélben Velencéhez fordult, hogy a kibékülésre való hajlandóságát kijelentse, de Velence a régi módon akart Zárán uralkodni, s így a béke meghiusult. Subics Pál és Mladen arra biztatták Zárát, hogy tartsa magát addig, mig a magyar király az igért segélyt el nem küldi; Subics György, Pál öccse a magyar segélyben nem bizott és a Velencével való egyezkedést ajánlotta, és midőn látta, hogy hiába, akkor ő a maga nevében küldött békekövetet Velencébe, de ez vele egyedül nem akart tárgyalni. (Ljubics u. o. I. 260. l.) Eközben Zára ostroma nem szünetelt, sőt Zára nagy kárt is tett a velencei hajóhadban. Justiniani Belletto admiralis betegen feküdt hajóján, a raguzaiak egy viharos éjjelen apró bárkáikkal körülvették azt, a legénységet megkötözték vagy agyonütötték és az admiralist a tisztekkel együtt Zárába hurcolták és börtönbe vetették. A beteg parancsnok ott meg is halt. (Lucius-Schwandtner III. 322. l.)

E hir Velencét lesujtotta és 1312. szeptember 29-én uj sereget küldött Zára ellen, de a közbejött tél miatt a hadmüveletek szüneteltek. Velence zsoldjába fogadta 3 hóra Dalmazió kapitányt 3000 zsoldosával (1313. április 11-én) és Zára ellen küldötte, hogy szárazról támogassa a velencei flottát. Dalmaziónak nem sikerült Zárát szárazról körülzárni, mert Subics Mladen ezer lépésnyire a várostól tábort ütött és közvetítette szárazról az élelemszállítást a városba. A velencei ostrom ismét nem sikerült, a Dalmazióval kötött három havi szerződés is lejárt, az ősz is itt volt és Velence Dalmazióval a szerződést csak egy hóra és fél áron akarta meghosszabbítani (1313. október 22.). Subics Mladen látva, hogy a magyar segédseregre hiába számít, Velencének békeajánlatot tett Zára nevében, de Velence nem hogy Zára autonomiáját megerősítette volna, még a régi állapotot is sulyosítani akarta, — ekkor Subics Mladen a Velencére neheztelő Dalmazióval kezdett közvetlen alkudozást, ezt szolgálatába fogadta, Zára megnyitotta előtte és serege előtt kapuit és őt Zára comeséve választotta.

Dalmazió Velencének azt jelentette, hogy csak a kibé-

külés előmozdítására vonult be Zárába és felhivta Velencét a béketárgyalások megindítására. Ezek Zárában meg is indultak, de mindkét fél bizalmatlankodott Dalmazióban, mire ő éjjel Zárából elmenekült. A béke Velence és Zára között 1313. szeptember 23-án létrejött: Zára szabadon választhatott magának a velenceiek közül comest, ennek tanácsosai és az összes tisztviselők záraiak lesznek, Velencét a háboruban segíteni tartoznak, évi adót fizetnek, belső ügyeik intézésében azonban szabadok. Mladen célt ért, megmentett Zárának annyit, a mennyi megmenthető volt, miután a magyar segély elmaradt!

221. *Klaics V.: Vajjon a régi Szlavónia kezdetben horvát vagy magyar terület volt-e?* (Da li je nekadanja Slavonija bila izprvice harvatska ili ugarska zemlja?) Vienac, 1882. XIV. k. 35., 42. sz.

Pesti Frigyes 1882 elejével egy 86 lapra terjedő füzetet adott ki e cimen: »Die Entstehung Croatiens«, melyben vitatja, hogy a mai polgári Horvátország (Zágráb, Varasd, Körös megyék) már a X-ik századtól fogva Magyarország része volt és csak a XIII-ik század közepétől fogva viselte a Szlavónia nevet és csak a XVIII-ik század utólsó évtizedeitől fogva nevezték el Horvátországnak.

Értekező ezen állítások egyrészének helyességét elismeri, de tagadja, hogy a mai Horvátország fentnevezett három megyéje a X—XIII-ik századig Magyarország része lett volna, mit szerinte Pestynek sem sikerült kétséget kizárólag bebizonyítani.

Pesty is elismeri, hogy Kálmán király 1102-ben Tenger-Belgrádban magát Horvát-Dalmátország királyává koronáztatta. (Kukuljevics: Cod. dipl. II., p. 5. »Salvo habito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia«.) Ezen időtől fogva magát »Dei gratia rex Ungariae, Croatiae atque Dalmatiae« irta, mig azelőtt, úgymint elődei, csak mint »Rex Ungariae« szerepelt; ebből az következik, hogy sem ő, sem elődei előbb nem uralkodtak Horvátországon. Abból, hogy Kálmán magát 1102-ben megkoronáztatta, következik, hogy Horvátországot és Dalmáciát nem tekintette fegyverrel elfoglaltaknak és nem kebelezte mint alkatrészt Magyarországba, mert ez esetben felesleges lett volna magát külön horvát-dalmát királylyá megkoronáztatni. A horvát hagyomány is azt beszéli, hogy egy horvát párt hivta őt be Horvátországba és a magyar krónikás határozottan kiemeli a horvát trónra való örökösödési jogát, minthogy Zvonimir Demeter horvát király özvegye, Ilona (Lepa Jelena, szép Ilona), az Árpád házból származott. Az uj szerzemény Kálmánt és

utódait hosszú háborukba keverte Velencével és Bizanccal. Velence Dalmácia elfoglalását a Kálmánnal még 1101-ben kötött szövetségi szerződés megsértésének tekintette és midőn 1114-ben hirtelen meghalt, ezt Isten büntetésének mondta. (Danduli: Cronicon, Muratori XII., pag. 265.) Fia, II. István ellen Dalmáciáért Velence háborut viselt, melyben 1124-ben el is pusztult Tenger-Belgrád, a horvát koronázó város. Bizanc is egész Horvát-Dalmátország felett magának követelte a protektorátust, a Komnenek ezért való harcai ismeretesek és Komnen Elek 1168-ban a régi horvát állam legnagyobb részét hatalmába kerítette és 1168—1180-ig tizenhárom éven át egész Horvátország a Velebittől a Narentáig (Neretva) Boszniával és a Szerémséggel együtt Bizancé volt és itt Komnen Emánuel nevében mint hercegek kormányoztak Konstantin Szevasztos és Rogerius. (Egy 1180. julius 10-én Spalatóban kelt oklevél így szól: »In ducatu Dalmatiae et Croatiae existente domino Rogerio Schlauoniae duca«. Kukuljevics: Cod. dipl. II., p. 113.) Horvát-Dalmátország véglegesen Komnen Emánuel halála után 1180-ban került III. Béla, illetőleg Magyarország birtokába.

1114—1180 között a háboruk miatt az Árpádok nem rendezhették be kellőleg magukat az uj birtokban és később is nem kebelezték be országukba, nem egyesítették azzal, hanem azt mint csatolt, de mégis önálló és elkülönített országot kormányozták és pedig vagy fiaik, vagy a király öccse által dux cimmel, ez a horvát-dalmát herceg a király nevében annak egész hatalmát gyakorolta a csatolt területen és a bán és az ország többi nagyjai neki alá voltak rendelve. Az első horvát herceg, kinek működését oklevelek alapján valamivel pontosabban ismerjük, András, Imre király öccse, ki mint horvát herceg itt tartózkodott 1198—1203-ig és e cimet viselte: »Dei gratia Dalmatiae Croatiae Hulmaeque dux« és a közigazgatásban és itélkezésben valóságos királyi hatalmat gyakorolt. 1198 március havában Zarában van és megerősíti a Kozma-Damján zárdának Kresimirtől és Zvonimirtől kapott szabadalmait (Kukuljevics: Cod. dipl. II. 191. l.), kiséretében van Slavogost korbáviai és Djedomir száni (varasdi) zsupán. Azután nyomban szerencsés háborut folytat Hummal és Szerbiával »et post habitam tam Chulme quam Rasse laudabilem victoriam« röviden időzvén Osztrovica és Krupa váraiban, május hó elején visszatért Zárába, hol Dominik zágrábi püspöknek egy oklevélben jurisdictiót ad alattvalói felett s kiveszi őket minden más biróság hatásköréből. Ez oklevélen mint tanu szerepel Kracsun varasdi comes. (Crazone comite guarastiensi. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 193—194. lap. E korból,

1198-ból még két oklevele van. Kukuljevics: Cod. dipl. II. 199—200. l.)

Ezekből kiderül, hogy Endre herceg hatalma a Drávától egész Dalmácia déli csúcsáig terjedt, alatta voltak úgy a varasdi (sani) comes, mint a korbáviai. 1200-ban »infra terminos dominii nostri« hercegségének északi részében időzik és itélkezik »cum magnatibus nostris« Dominik zágrábi püspök és Zadura Péter birtokperében Grabonicára nézve, melyet a püspöknek itél meg és elrendeli, hogy Ulcseta de Gore és Vratiszláv de Zagreb vezessék be birtokába. (Tkalcsics: Mon. episc. Zagrab I. p. 8.) 1200. október 15-én Bárány zágrábi dékánnak adományozza Jeros földjét, melynek birtoka magvaszakadás utján a hercegségre esett (hereditates omni spe sobolis privatorum ad ius ducatus devolvi debent.) Ezen oklevélen mint Endre jobbágyai (iobagiones) szerepelnek Miklós bán, Dominik zágrábi püspök, Miklós választott zárai érsek és Kracsun varasdi comes. A következő években is a Száva-Dráva közében, illetőleg a Dráva és Gvozd közt látjuk intézkedni. 1201-ben Dominik zágrábi püspöknek adományozta Kagnics szávaszigetet (Tkalcsics u. o. 9—10. l.), ezen időben Trauban, Dalmáciában is adott ki egy oklevelet (Lucius: De regn. Dalm. p. 74.); 1202-ben ismét Bárány zágrábi dekánt megerősíti Kaján föld birtokában a zagorjei ut mentében. (Tkalcsics u. o. pag. 16—17.)

Midőn András Magyarország királya lett, okleveleiben gyakran és szivezen megemlékezik horvátországi tartózkodásáról. 1204-ben megalapította a topuszkói (toplicai) apátságot a zirciek számára és nekik adományozza az egész Gorramegyét (comitatum de Gorra, sicut illum possedimus, dum dux fuimus *ultra Drawam*. Tkalcsics u. o. p. 28.). Mindezekből kiderül, hogy András idejében a határ Magyarország és Horvátország között a Dráva volt és az a föld, mely a Dráva és Száva közt (illetőleg Gvozd között) fekszik, ezen időben a horvát-dalmát hercegséghez tartozott, vagyis, hogy a mai polgári Horvátország fentemlített három vármegyéje a XII-ik század végével és a XIII-ik elején Horvátországnak volt alkatrésze, nem pedig, a mint Pesty véli, Magyarországé. (Egy Kalocsán 1230-ban kiadott oklevélben is ez áll: Terram illam, quam habent ultra Drawam versus Sclauoniam, terre dicti domini zagrabiensis episcopi, que Waska dicitur. contiguam . . .)

II. De talán Kálmán óta 1102-től 1198-ig e rész Magyarországba volt bekebelezve és csak a bátyjával harcoló András herceg szakította el azt Magyarorszagtól? E kérdés megfejtése, adatok hiányában, igen nehéz, főleg azért is, mert 1180-ig

a görög-magyar harcok és belviszályok folytán Horvátország belső szervezete igen ingadozó és folyton változó volt.

András előtt bátyja, Imre, volt horvát-dalmát herceg, mint ilyent 1194. és 1195-iki oklevelek említik (az egyik 1194-ből: »Regnante domino nostro Bela . . . et Almerico, filio eius super Dalmatiam et Croatiam«. A másik 1195-ből: »Regnante domino nostro Bela... et Enrico eius filio, bis coronato, Dalmatiam et Croatiam feliciter gubernante«. Kukulj.: Cod. dipl. II., p. 172—173.), de egyik sem említi, meddig terjedt joghatósága és egyetlen kormányzati tényét sem említik. Imre elődje Horvát-Dalmátországban Kalan pécsi püspök volt, eszes és vállalkozó férfiu, ki itt 1190—1193 közt kormányzott. Az oklevelek így cimezik: »Totius Dalmatiae et Croatiae gubernator« és »Duca Calano presidente alla Dalmatia et Croatia«. 1193-ban Dominik zágrábi püspöknek odaitéli Kamenica földét, melyért Dezsislav és Drasa nemesek versengtek; ez alkalommal jelen voltak a vaskai, dubravai, kamenicai és körösi udvari comesek. (Tkalcsics: Mon. episc. Zagr. I., p. 6.) Ugyanennek ez év végével adományozza Krapina, Okity és Podgorje bortizedét, melyet azelőtt a hercegi pince (ad ducatus cellaria) számára szedtek (Tkalcsics u. o., pag. 5.), — tehát Kalán is a Drávától délre fekvő vidéket kormányozta s így a Dráva-Száva köze Horvátország része volt. Minthogy Kalán említi, hogy e bortizedet azelőtt »ad ducatus cellaria« szedték, világos, hogy előtte legalább egy királyi vérből való hercege volt Horvát-Dalmátországnak, de sem 1168—1180 közt a bizánc hódoltság korából, sem 1180—1190 közt nem tudunk ilyenről sem, s így egy ilyen, valószinüleg 1168 előtt működött ott.

1161-ben meghalt Gejza magyar király, idősb fiára Magyarország koronáját, az ifjabbra egy hercegség kormányzását bizta (Cinnamus V., p. 215.), de nem említik melyiket, azonban kétségtelen, hogy ez Dalmácia és Horvátország volt, mert Komnen Emánuel ezen cimen foglalta el Béla herceg javára Horvát-Dalmátországot és a Szerémséget és valószinü, hogy Béla Konstantinápolyba való elmenetele előtt egyideig (1161—1163.) tényleg ezeket kormányozta is, mert még 1202-ben a Glogovnica patak mellett említik »terra Belae ducis«. (Tkalcsics u. o. I., p. 13.) Ez bizonyítja, hogy joghatósága a Száva-Dráva közére is kiterjedt, de működésének semmi nyoma nem maradt.

Hogy 1161 előtt volt-e valaki a királyi családból mint herceg Horvát-Dalmátországban, az nehezen állapítható meg (egy 1152-iki oklevélben ez áll: »Regnante Geysa una cum filio suo Stephano duce«. Wencel: Cod. dipl. II., p. 62.), az

oklevelek alapján valószinü, hogy akkor csak bánok kormányozták, ezek sorában legkiválóbb a hires Belus, Vak Béla szerb nejének bátyja, ki II. Geysa alatt 1141—1158. és utóbb ujból 1163-ban segítette az uralkodásban; e nevezetes férfiu tekintélye különösen 1150-ben emelkedett, midőn leányát, Mistisláv kievi fejedelem fia, Vladimir Dorogobuzski vette feleségül. Belus banus, palatinus, dux néven fordul elő, de leginkább mint horvát-dalmát bán szerepelt; 1144-ben egy spalatói oklevél így említi »Regnante Geysa Ungariae rege atque Bellosi bani«. (Kukuljevics: Cod. dipl. II., pag. 36.) Érdekes, hogy mindig csak egyszerüen »bán«-nak nevezik, az ország megjelelése nélkül. 1163-ban IV. István alatt ismét mint bán szerepel egy perben Dubrava miatt, melyet László király a zágrábi püspöknek adományozott és most azt Bernard püspöktől Miklós comes elakarta venni »hujus litigii Belus banus iudex exstitit« (Kukuljevics u. o. II., 66—67. lap), — így tehát Belus mint bán, a Drávától délre fekvő területen itélkezett, s így ez a vidék az ő idejében is Horvátországhoz tartozott. A XII. század első felében volt bánokról keveset tudunk, csak egy-kettőnek nevét ismerjük. Egy későbbkori oklevélből tudjuk, hogy Alekszius bán a zágrábi templomnak adományozta Toplicát (Varasd-Teplic). — Az 1181-iki oklevél így szól: »Alexius *quondam* banus predium Toplisa pro anima filii sui ecclesiae zagrabiensi tradidit«, s így ezen bán 1131 körül élhetett. Ezen esetből is arra lehet következtetni, hogy akkoron Horvátország a Dráváig terjedt.

III. Az okleveleken kivül fontos Tamás spalatói fődiákon (1200—1266.) véleménye; ő a Dráva és Gvozd közötti területet horvát földnek tartja és pedig nemcsak a saját korára nézve, hanem a horvát nemzeti dinasztia idejében is. A 13-ik fejezetében leirja Horvátország határait Drzsiszláv uralkodása alatt 1000 körül: »északról pedig a Duna partjaitól egész a dalmát tengerig terjed Horvátország«, — ő tehát még a Dráván tulra teszi a horvát határt, azonban nem jeleli meg pontosan, vajjon a szerémségi Dunánál vagy azontul vannak a határok a magyar Dunánál. Valamivel pontosabb a 15-ik fejezetben, hol a tinini (Knin), vagyis a horvát püspökség kiterjedését állapítja meg. A tinini vagyis »chroatensis episcopus«-nak sok plébániája volt az egész horvát királyságban, mert ő királyi püspök volt. A királyi udvart követte, udvari főur volt és jurisdictiója kiterjedt egész a Dráváig«. (Lucius p. 322.: »et sua jurisdictio usque Dravum fluvium extendebatur.«) A horvát püspökség hatásköre a XI-dik században addig terjedt, mint a horvát állam és példátlan volna, ha

idegen területre terjedt volna. Tamás fődiákon ezen állítására azonban nem kell tulságos sulyt fektetni, mert ő a szalona-spalatói egyház történetét irta meg és nem lehetetlen, hogy ebben egy kissé tulzott, hogy bebizonyítsa, hogy a sz. László által alapított és a magyar episcopatus alá rendelt zágrábi püspökséget úgy tüntesse fel, mintha az is a tinini püspök és így közvetve ezzel együtt a spalatói érsekség alá lett volna rendelve.

A 17-dik fejezetben már biztosabb adatokat találunk e tárgyra nézve. Itt elmondja, hogy sz. László 1091-ben miként szerezte meg Horvátországot. »Zvonimir halála után, minthogy a horvát királyságban az urak között zavarok keletkeztek, egy főur Szlavóniából (quidam e magnatibus Sclavoniae), ki társaitól sokat szenvedett, elment Magyarországba László királyhoz és felhivta, hogy Horvátországot (regnum Croatiae) saját hatalma alá hajtsa, minthogy nincs királya, sem védelmezője. László hallgatott rá és nagy hadsereget összegyüjtve, ellentállás nélkül elfoglalta az egész földet a *Dráva folyótól egész a Gvozd hegységig* (occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad Alpes, quae dicuntur ferreae); azután átkelt a Gvozd-hegyen és ostromolni kezdette a városokat, várakat és sok harcot harcolt a horvát törzsekkel«. Tamás fődiákon művének ez a fejezete világosan bizonyítja, hogy a Dráva és Száva (illetőleg Gvozd) közötti terület még a nemzeti dinasztia idejében Horvátország része volt. László a horvát királyság elfoglalására átkel a Dráván, tehát ez itt kezdődött, — ha e terület már magyar lett volna, nem kellett volna azt elfoglalnia! E hely igen fontos a vitás kérdés eldöntésében.

Erre van még egy Tamásnál és minden magyar krónikásnál régibb bizonyítékunk. Midőn II. András keresztes hadjáratra mentében 1217-ben Zágrábban időzött, a zágrábi püspöknek egy oklevelet adott, melyben így szól: »cum . . . venissemus ad zagrabiensem episcopatum ac monasterium zagrabiense a sancto Ladizlao rege . . . constructum, qui terrám Sclauoniae sive banatum ab errore ydololatriae convertens, coronae Hungariae subiugavit; qui etiam in eodem banatu episcopatum instituit«. (Tkalcsics: Mon. episc. zagr. I., pag. 45.) — Minthogy László ezt a banatust Magyarországhoz csatolta és benne Zágrábban püspökséget alapított, világos, hogy azelőtt még nem tartozott Magyarországhoz, hanem Horvátország részét képezte!

IV. A magyar krónikások sem állítják, hogy a Dráva-Gvozd köze, a későbbi Szlavónia, a X-dik századtól fogva magyar föld volt.

Az Anonymus, a ki a XIII-ik század közepe táján élt, a 42—43-ik fejezetben beszél egy a magyarok által Horvátországba történt beütéséről: »Lehel, Bulcs és Botond, Árpád fejedelem vezérei békét kötvén a bolgárokkal (900 körül), elmentek a raskai földre. Ezt hatalmuk alá hajtották és fejedelmét bilincsre verték. Innét megfordulva elértek a tengerhez és ezen országnak minden népét a magyar fejedelemnek, Árpádnak uralma alá hajtották. Elfoglalván még Spalató városát, meghódították egész Horvátországot. Azután átmenvén Petergozon (Petrova gora), a Kulpánál tábort ütöttek és ezen átkelvén, elértek a Szávához és elfoglalták Zabrag (Zagreb) várát. Tovább lovagolva, elfoglalták még Posaga (Pozsega) és Vlkou (Valkóvár, Vukovár) várakat és azután a Dunán át visszatértek Árpádhoz«. (Endlicher: Mon. Hung. Arpad., pag. 37—38.)

Anonymus az ő korának felfogása szerint Horvátországnak a Spalatótól (Cetina folyótól) egész Petergoz-hegyig (Gvosd-Kapela) terjedő földet tekintette és ettől elválasztja azt a földet, mely a Petergoz-hegytől a Dráváig terjed, melyet külön területnek, a szlavon bánságnak tart, épen úgy, mint II. András fentemlített oklevele 1217-ből. Midőn Anonymus később Zoltánról szól, ezt mondja: »Dux vero Zulta post reversionem militum suorum fixit metas Hungariae, ex parte Graecorum usque ad portam Wazil et usque ad terram Racy, ab occidente vero usque ad mare, ubi est Spalatina civitas« (Endlicher u. o. pag. 53.), — tehát Anonymus azt hitte, hogy a magyar kalandozások foglalásai állandóak maradtak, amiben csalatkozik és egy magyar történetiró sem osztja ezen nézetet, mivel semmi nyoma sincs annak, hogy a X—XI-dik században Rascia, Bosznia, Horvátország, Dalmácia állandó birtoka lett volna Magyarországnak, sőt ellenkezőleg biztos adataink vannak, hogy e korban külön uralkodóik voltak és Magyarországtól függetlenek voltak, így Horvátországban ekkor Tomiszláv, Kresimir, Zvonimir uralkodtak.

Az Anonymus elbeszélése szerint Árpád vezérei egyetlenegy és rövid ideig tartó háboruval foglalták el Rasciát, Boszniát, Dalmáciát és Horvátországot, pedig ezt sem a tatárok, sem a törökök nem voltak képesek megtenni, az utóbbiak is százados harcok után csak részben. Az egykoru krónikák és iratok semmit sem tudnak a magyarok e délvidéki hódításairól a X-ik század elején, és ha Spalatót elfoglalták volna, ennek a spalatói iratok közt valami nyoma volna. Anonymus azt mondja, hogy ekkor egész Rascia, Horvátország, Dalmácia és azonkivül a Dráva-Gvozd köze magyar főhatóság alá került és sohasem említi, hogy ettől utóbb

elszakadtak, pedig kevéssel utóbb mint önálló országok szerepelnek, — azután Zágráb, Pozsega és Vukovár a X-ik században e néven nem is léteztek, — mindebből kiderül, hogy a 900-ban való hódításokról való előadása a képzelet szüleménye és a X-ik századi helyzetet a XIII-ik század szerint, melyben maga élt, fogja fel, midőn a Száva-Dráva köze már külön néven (Szlavónia) volt ismeretes és részben már külön igazgatás alatt is állt. Az valószinü, hogy a magyarok uj hazájukban való letelepedésük után mindjárt elejével a Balkán földjeire is betörtek épúgy, mint Németországba és Itáliába is, de a mint a sík német földet sem folglalták el tartósan, úgy a Balkán hegyvidékeit sem, melyeket mindig nehéz volt elfoglalni és még nehezebb tartósan megtartani.

Hogy a magyarok bejövetele után az első időben ezek és a horvátok és szerbek közt több összeütközés volt, azt a diokleai pap krónikája is bizonyítja, mely a XII-dik század közepéről való és így egy századdal régibb az Anonymusnál, — ez több ily összeütközést említ 900—960 között, azonban arról egy szót sem tud, hogy a magyarok 900 körül Horvát-Dalmátországot, Szerbiát (Rassa, Raska) elfoglalták volna, vagy épen tartósan birták volna, sőt ellenkezőleg ezen időről így szól: »Regnante Thomislavo, Ungarinorum rex nomine Attila (itt Árpád nevét felcseréli a még nagyon is élénk emlékezetben maradt Attiláéval) promovit exercitum, ut debellaret eum. Rex autem Tomislavus fortis juvenis et robustus bellator plurima bella cum eo commisit et semper eum in fugam convertit«. (Regnum. Sclavorum. Lucius de Regno Dalm., p. 290. A szerb Cseszláv harcairól a magyarokkal a 291-ik lapon szól.) Ezen előadásból épen az ellenkezője derül ki annak, mit Anonymus mond.

Hogy Tomiszláv tényleg hatalmas uralkodó volt, kiderül abból, hogy 925-ben legyőzte a hatalmas bolgár cárt, Simont, ki Bizáncot is megremegtette és az egész Balkánt egy nagy bolgár cársággá akarta átalakítani. Tomiszláv 926-ban (a magyarok által állítólag elfoglalt) Spalatóban országos egyházi zsinatot tartott, melyen ő maga, Visevics Mihály zahumi fejedelem, több menekült szerb főur is jelen volt. E zsinaton megszüntették a nonai (nini) horvát püspökséget és Gergely nonai püspöknek szabad választást engedtek a scardonai, sziszeki és delminai (Dulmo, Duvan) püspökségek között, — Sziszek tehát ezen korban a horvát királysághoz tartozott, különben ennek püspöki székéről nem intézkedhetett volna Tomiszláv és spalatói zsinata. A sziszeki püspökség joghatósága valaha kiterjedt Felső-Pannónia szávamelléki részére. (Rácski: Rad 56. köt., p. 78.) Sziszek volt fővárosa a Száva-

drávamenti fejedelemségnek, melyet frank főhatóság alatt 818—898-ig külön fejedelmek, Ljutovid, Ratimir, Mutimir, Braclav kormányoztak, — a spalatói zsinat fenti határozatából épen az következik, hogy e vidéket 898 után a horvát királyok Horvátországhoz csatolták és így rendelkezhetett 926-ban Tomiszláv a sziszeki püspökséggel és teljes lehetetlenség, hogy e vidék akkor Magyarország részét képezte volna, a mint Pesthy állítja.

V. Kercselics »De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares« cimü művében (101—102. l. Rácski: Documenta 471—473.) egy kis értekezést közöl Szlavónia XI-dik századbeli történetéről, melyet Joannes de Guerche XIV-ik századbeli történetirónak tulajdonit, ez értekezés egy chronologia töredéke volt. Bevezetésében így szól: »Eleget kutattam és kerestem, hogyan jött Szlavóniának ez a része (t. i. melyre a zágrábi püspökség kiterjed) a horvát királyok hatósága alá és mikép vesztették el azt a magyarok és a magyar királyság?« No de itt valóban az áll, a mit Albert stadensi apárt irt: »Kevés a hiteles, mert sokan sokat (sokfélét s egymásnak ellentmondót) mondanak«. Ebből kiderül, hogy ez az értekezés nem valami krónika vagy kronologia töredéke, hanem valamely iró olyan történelmi compilatiója, ki abból a feltevésből indult ki, hogy Szlavónia azon része eredetileg Magyarországhoz tartozott és régibb irók és források alapján azt kutatta, hogyan vesztették el azt a magyarok és nem igen tud eligazodni, mert egymásnak ellentmondó adatokra talál. Előadása a következő:

»Midőn Konrád (II.) császár hadával megtámadta egész Pannónia királyát (Sz. István), ezt segítette Kresimir horvát király és aug. 17-én győzedelmeskedtek. Minthogy azután 1031-ben Konrád követek által, Imre segélyével kibékült Sz. Istvánnal, a horvát király ajándékba kapta azon részét Szlavóniának, mely a magyar királysághoz tartozott, miután Szlavónia egy része (t. i. a keleti) már tiz év óta Diogen szerémi herceg hatalmába került. Ez pedig az a vidék volt, mely a Kulpának a Szávába való beömlésétől a Trebezs patak és Csernis mocsár mentében egész a Dráváig terjed (azaz azon vidék, mely e vonaltól nyugatra van). Ekkor a horvát püspök joghatósága egész a Dráváig terjedt és Kresimir bánná kinevezte Godimirt, mint a béke gyümölcsét (quasi fructum pacis. Szójáték erre: godimir). Ez a barátság és Szlavónia átengedése, hogy István ellen belső elégedetlenséget ne támasszon, Kresimir király leánya Imre szlavon herceg leendő nejének vagy jegyesének lett kihirdetve. Imre halála, mely a következő évben történt, meggátolta a házas-

ságot és Péter kapta Imre helyett a szlavon hercegi cimet. Ez elakarta venni (a horvát királytól) Szlavóniát, a melyet, mint mondták, hozományul adtak Imre jegyesének. A szent király (István) azonban szeretvén a békét és nyugalmat, bünnek tartotta a jegyest jogaitól megfosztani . . . 1035-ben, midőn más, kit a mieink Zeánnak neveztek, lépett a horvát trónra és Sz. István földeit nyugtalanította, a magyarok azt akarták, hogy a király Szlavónia átengedett részét vegye vissza, de a király azt válaszolta, hogy királyhoz nem illő, hogy azt, a mit egyszer ajándékba adott, visszavegye, annál kevésbbé, mert a horvátok nem indítottak nyilt háborut . . . Midőn később Henrik (német császár) azon volt, hogy Péternek (Sz. István utódának) trónját visszaszerezze, akkor István horvát király, kit Volosclavusnak (Vojszláv) hivtak, elpusztította a triballi és szerb hegyeket egész a Drimig és bánná Prascát tette . . . András király biztosítva magának a (magyar) királyságot, azon volt, hogy a királyi jogokat felujítsa. Azért fivérét, Adalbertet szlavon herceggé tette és Radót a királyság palatinusává. Ezek legyőzték a horvát királyt és Szlavóniát régi határáig, Zettina folyóig kiterjesztették... Midőn ezek (Salamon király Gejza és László hercegekkel) egymással megegyeztek, Salamont 1064-ben Pécsett megkoronázták. Ekker elhatározták, hogy a hercegek nővérét Szvinimir bánnak feleségül adják és vele Szlavóniának azon részét, melyet valaha Sz. István király Kresimir leányának, Imre jegyesének adott. A többi része, Magyarországnak egy részével a Tiszáig és Rábáig, Lászlóé lett, kiről sok emlék maradt fenn Kőrös (Krizsevác) megyében. E rokonság által hatalmassá lett Szvinimir elérte a horvát királyságot«.

Ezen előadás szerint egész Szlavónia (a Dráva, Duna, Száva, Kulpa köze) a magyar királysághoz tartozott, mint külön hercegség és az iró itt ennek történetét 1031—1064-ig előadja, mindenről tüzetes adatokat tud, még az ütközetek napjait is és így érdekes tudni, honnét merítette értesüléseit. Merített a Névtelen jegyzőből (ettől vette, hogy Szlavónia kezdetben magyar föld volt és egészen a Cetináig terjedt); Turóczy krónikájából (ettől vette a Keán vagy Zeánra vonatkozókat, továbbá, hogy Zvonimir, Géza és László hercegek sógora volt); a horvát források közül Tamás födiákonustól vette azt, hogy a horvát püspökség joghatósága egészen a Dráváig terjedt; horvát oklevelekből vette azt, hogy Godemir és Prasca bánok voltak. Cedrenus görög krónikást is ismerte, ki apróra elmondja, hogy 1019-ben Szlavónia keleti része (Szerém) mikép került Konstantin Diogénes bizanci vezér

kezébe: ismerte Albert standensi apátot, kinek szavait idézi is, továbbá kétségkivül Wipot és a hildesheimi krónikát is, melyek Konrád császár hadjáratáról sz. István ellen szólanak.

Mind e források a XVIII-ik századig nagyon nehezen voltak hozzáférhetők; Turóczy a XV-ik században élt és így a XIV-ik század közepén élt Joannes de Guerche födiákon belőle nem meríthetett. Ettől egy mű maradt fenn a »Statuta capituli zagrabiensis« (Edidit Tkalcsics: Monum. hist. episc. Zagrab. l. II.), mely rövid és száraz bevezetésében felsorolja a magyar királyokat és a zágrábi püspököket a XIV-dik század közepéig és röviden elmondja a zágrábi püspökség keletkezését, — de Szlavónia régibb történetéről egy betü sincs benne, azután ennek kronológiai és egyéb adatai a magyar királyokról nem egyeznek a Kercselics-féle töredékkel, — úgyhogy teljesen alaptalan állítás, hogy ez utóbbit is Joannes de Guerche irta volna.

Ez a töredék csak a XV-dik század végével, vagy a XVI-ik század elején vagy később keletkezhetett, előbb semmiesetre sem és valamely lelketlen hamisítónak műve, ki a különböző forrásokból vett adatokat önkényesen vagy valamely határozott célból használta fel, változtatott rajtok. Kéza és Turóczy elmondják, hogy sz. István valami Keán bolgár és szláv vezérrel (cum Kean Bulgarorum duce et Sclavorum) viselt háborut, — ebből a töredék irója horvát királyt csinált, ki állítólag 1035-ben uralkodott és sz. István országát nyugtalanította! Cedrenus szerint Konstantin Monomach görög császár idejében Vojiszláv István szerb-diokleai fejedelem elszökött Konstantinápolyból és fellázítván népét, megtámadta a szerb és triballi hegyvidéket, — a töredék irója Vojiszláv Istvánt megtette horvát fejedelemnek, ki a szerb és triballi hegyvidéket egész a Drimig elfoglalta és ott Prascát tette bánná! 1057-ből van egy I. Andrástól való nagyon gyanus oklevél, mely szerint Rado palatin megkéri Andrást és Adalbert herceget, hogy a sz. Demeter zárdát (a mai Mitrovica vidékén) a pécsi püspöknek adományozhassa (ut monasterium meum Sancti Demetrii supra Zawam fluvium, quod multis bellicis laboribus cum tota provincia illa sanctae coronae rectificavi), — ezt a töredék irója önkényesen úgy egészíti ki, hogy András király megujítani óhajtván királyi jogait, Adalbertet szlavóniai herceggé és Radot palatinussá nevezte ki és hogy ezek a horvát királyt legyőzvén és Szlavóniát régi határáig, a Cettina folyóig kiterjesztették, — holott a fenti oklevél csak Mitrovica vidékéről, vagyis a Szerémségről szól!

Tehát a Kercselics-féle töredék, mely Szlavónia 1031—1064-ig terjedő történetéről szól, későbbi korból való, hitelt

nem érdemlő kompiláció, melynek célja kimutatni, hogy a régi Szlavóniának azon része, melyen a zágrábi püspökség van, eredetileg magyar föld volt és jogilag az maradt később is, midőn horvát fönhatóság alá került. Ezt vitatta 1598-ban Zelniczey Sztjepánics Miklós zágrábi püspök, ki megtagadta kinevezésekor az úgynevezett »annata et propina« nevü pápai taksa fizetését, vitatva, hogy a zágrábi püspökség magyar és nem horvát püspökség, mert a régi Szlavónia magyar terület, a magyar püspökök pedig nem kötelesek a pápának a megerősítési taksákat fizetni. Ez pöriratában majdnem szórólszóra úgy szól a régi Szlavóniáról, mint a Kercselics-féle töredék (»Haec Sclavonia cronicis nostris testantibus ante Geysam (ducem) Ungariae se coniunxit, ut antiquae Pannoniae vera pars et membrum, vocabaturque Ducatus Hungariae. A Stephano S. pars ad occidentem, meridiemque versa Crescimiro, regi Croatiae cessa fuerat, sed ab Andrea I. recuperata, iterum cum sorore Ladislai I. obtigit Demetrio Szvinimir nominato. Ab hujus, Sororisque Ladislai morte, ut dos data, redire debens recepta perpetuo cum Hungaria permanet coniuncta; est enim utraque Pannonia vetus. Kercselich: Hist. eccl. Zagr.« pars. I., p. 311—312.) és valószinü, hogy e töredéket Zelniczey pörében felhasználta, sőt azt talán maga irta, vagy mással iratta, hogy pörében felhasználhassa. Erről a Kercselich-féle töredékről, melyet ez tévesen Joannes de Gwerche főдиákonnak tulajdonít, részletesen szól Klaić a zágrábi nagygimnázium 1874-iki érjesítőjében 1—22. l.

VI. A Chronicon Posonense és az ismeretlen szerzőtől való Cronica Hungarorum semmi adatot nem tartalmaz a régi Szlavóniáról sz. László ideje előtt, az utóbbiban van azonban egy hely, melyből következtethető, hogy a Dráva-Száva közét nem tekintette magyar földnek. (Endlicher: Monum. Arpad. p. 63—64.) E hely így szól: »Midőn Aquila (Árpád) király azt tervezte, hogy Lombardián keresztül Róma ellen megy, hogy a római császárságot legyőzze, álmában megjelent neki egy angyal, a ki megparancsolta neki, hogy ezen szándékkal hagyjon fel, hanem menjen és boszulja meg az Isten előtt kedves Kazimir horvát-szlavon királyt, a kit a horvátok gyalázatosan megöltek. A király hallgatott az angyalra és Velencén, Aquileján és a karantáni Alpokon átmenvén elérkezett »in terminos Chruatiae et Sclavoniae inter fluvios Sauam et Dravam«, — az iró itt összetéveszti Attilát Árpáddal, említ egy Kázmér horvát királyt, a milyen nevü nem volt; a 900-ik év körül még általában a horvát fejedelmet nem is nevezték királynak, csak az az egy körülmény talán igaz, hogy ezen időben valamely horvát fejedelmet megöltek,

mert a 925-diki spalatói zsinat is szól a fejedelemgyilkolásról. (Ut si, diuino iudicio, in tumultu plebis princeps occidatur . . .)

Kéza Simon »Gesta Hunnorum et Hungarorum« cimü 1286 körül irt művében nincs nyoma annak, hogy a Dráva és Száva (Gvozd) közötti terület magyar föld lett volna. Valóban csodálatos, hogy még sz. Lászlónak 1091-iki hadjáratáról Horvátország ellen sem emlit semmit, csak Kálmánnál jegyzi meg, hogy ez hadseregét Dalmáciába küldte, mely Gvozdnál legyőzte és megölte Péter királyt; az elesett királyról Gvozd hegységet Patur Gvozdiának nevezték el; Péter király székhelye Tenen (Knin) várban volt. A gvozdi ütközet után Kálmán lett Dalmácia ura. — Kéza ezen előadásából kiderül, hogy ő mitsem tud arról, hogy a magyar hatalom a XII-ik század előtt a Dráva-Száva közére kiterjedt volna.

Turóczy János XV-ik századbeli krónikája két fontos adatot tartalmaz a magyar uralkodóknak a horvátokhoz való visszonyáról a Kálmán király előtti időben. Egy helyen igy szól: »Zolomerus (Zvonimir) dalmát király tehát, kinek felesége Geyza nővére volt, követeket küldött Salamon királyhoz és Geyza herceghez, hogy őt ők személyesen segitsék karintiai (Carinthios) ellenségei ellen, kik akkor a dalmát területet elfoglalták. A király tehát és a herceg seregeket gyüjtve Dalmáciába mentek és a tőle elragadott földet neki egészen visszaszerezték«. Ebből megtudjuk, hogy Zvonimir a magyar királyok rokona volt és 1079 körül a Dráva-Száva közét birta, mert Horvátország Karintiával csak a Dráva-Száva vonalának mentében volt határos, az úgynevezett Souina megyénél (pagus et comitatus Souna, Souina). Karintia kiterjedt a Mura és Dráva forrásvidékein és délen kiterjedt egész a Száváig, a hol Krajnával (Creina, Carniola) volt határos, — tehát a szávántuli vidék, a Száva-Dráva köze azon időben már Horvátország része volt. Hogy Karintia 1035-ben tényleg itt volt határos Horvátországgal, azt egy 1035-iki adat is bizonyitja, mely szerint: Adalberto karintiai herceg 1035-ben fellázadt királya ellen és hire járt, hogy bizik a horvátok és szlovenek segitségében (Ergo dicunt ipsum Adalberonem, confisum Cruovatis et Mirmidonibus regiae potestati velle resistere... Rácski: Documenta, pag. 438.). Ennek csak úgy van értelme, ha Horvátország közvetlen szomszédja volt Karintiának, ez pedig csak a Dráva-Száva vonala mentében lehetett, melyek ennek folytán horvát területet képeztek. Ezen adat figyelmet érdemel.

Turóczy másik adata elmondja, hogy 1091-ben Zvonimir halála után miképen került Horvátország magyar fönhatóság alá: »Ez (László) volt az első, ki Dalmáciát és

Horvátországot örök időre a maga birtodalmának megnyerte. Midőn ugyanis Zvonimir király utódok nélkül meghalt, az ő felesége, László király nővére sok igazságtalanságot szenvedvén férjének ellenségeitől Jézus Krisztus nevében segítséget kért fivérétől, Lászlótól. A király kegyetlenül megtorolta a méltatlanságot és Horvátországot és Dalmáciát egészen visszaszerezte és ezeket az említett királyné később az ő hatalma alá helyezte. Ezt azonban a király (László) nem foglalási vágyból tette, hanem mert a királyjog szerint az örökség őt illette, mert Zvonimir király első foku rokonságban állott vele és nem volt utódja«. E hely azért fontos, mert hangsulyozza, hogy László mint törvényes örökséget vette birtokba Horvátországot, a melybe seregével a Drávát átlépve vonult be, tehát az ezen folyón túli rész, a Száva-Dráva köze akkoron horvát terület volt.

VII. Fejér, Gyurikovics és utanuk Pesti annak bizonyítását, hogy a régi Szlavónia sz. László előtt is már Magyarország részét képezte, főkép oklevelek alapján igyekeztek bebizonyítani, sokszor azonban nem voltak tekintettel a kérdéses oklevelek hiteles voltára, máskor meg az oklevelekben előforduló magyarországi helyneveket tévesen áthelyezik Horvátországba, — ezt a magyaroknak már kimutatta Ozsegovics püspök a következő művében: Responsa . . per unum e Croatis (Zágráb, 1847.).

A magyar történetirók főbizonyítéka volna az az alapítólevél, melylyel sz. István király 1009-ben a pécsi püspökséget alapította. Megdönthetlen igazság, hogy a XIII-ik században és az ezt következő időben a mai Szlavónia nagyrésze, névszerint a pozsegai és valkói (vukovári) megyék a pécsi egyházmegyéhez tartozott, de ebből egyáltalán nem következik, hogy ez így volt sz. István királytól sz. Lászlóig. De még ha e két megye a legrégibb időtől egyházilag Pécshez tartozott volna is, ebből nem következik, hogy a mai Horvátország, illetőleg Zágráb, Varasd, Körös és a régi Verőcemegye is egyházilag Pécshez és politikailag Magyarországhoz tartozott, mert ezeket köztudomásulag sz. László az általa alapított zágrábi püspökséghez osztotta be. Sz. István 1009-iki alapító levele, melylyel a pécsi püspökséget megalapította és határait körülirja, nagyon is gyanus. Engel történetiró így nyilatkozik róla: »Da Hartvicus mehrere Klöster ausdrücklich nennet, welche vom König Stephan angelegt worden, so beeiferten sich diese alle Sriftbriefe von Stephan aufzuweisen; allein mehrere derselben sind grobe Erdichtungen, z. E. das grichische Diplom für das Nonnenkloster zu Vesprim, welches von der Abgabe des Neunten spricht, die vor Ludwig I. gar

nicht gebräuchlich gewesen; oder das Diplom für Fünfkirchen vom Jahre 1009 pio Stephano regnante anno nono. Nicht eine einzige von allen diesen Urkunden ist über alle Zweifel erhaben«. (Engel: Geschichte des ungar. Reichs I. 1813. p. 24.)

Ez a kétes értékü oklevél a pécsi püspökség határait így irja körül: »Primum terminum Zemogny viculum usque Thapeon vicum posuimus secundum Ozora, donec perueniatur ad aliam aquam, quae Lupa nuncupatur. Tertium Kopus usque ad Almas aquam. Quartum ut dicitur Kwarok, sicut incipiens a Danobio super Zavum fluvium terminatur«. (Fejér: Cod. dipl. I. p. 229.) Érdekes, hogy a nevek némelyikét még mai napig senki sem volt képes kellőleg megállapitani. Rácski így magyarázza (Rad 56. kötet, pag. 128—129. nota 2.): »A határok megállapítása északról kezdődik. A Zemogny falu (Zemonj, Zemje, zemlja = föld) ez a mai Földvár a Duna mellett, hol a sz. Ilona apátság volt; innét huzódott a másik határvonal Ozora felé (Ozora a Sio mellett); délfelé és délnyugat felé a harmadik határ a Kapos és Almás vize. A »Kwarok« szót valamely patakocskának veszik, mely Kuvesdin alatt a Fruskagorában fakad és délfelé a Szávába ömlik és azt hiszik, hogy e határvonal a Dunától Szuszeknál, az említett Kwarok patak mentében a Száváig, a Szávától a Dunáig és ennek mentében fel Zemonjig (Duna-Földvár) terjedt. De kérdés, hiteles-e ezen 1009-ből származó oklevél, mely hozzánk egy XV-dik századbeli másolatban jutott, és az is kérdés, vajjon a déli határ értelmezése helyes-e? Ez esetben a legdélibb határ (Kwarok) nem a Fruskagorában, a Szerémségben, hanem a Dráván túl, Almás patak irányában volna keresendő«.

Eddig az összes magyar történészek »Kwarok« alatt patakot értettek. Sz. László 1093-iki állítólagos megerősítő oklevele e helyet így értelmezi: »termini aquae ductus, qui Kwarok dicitur«. (Fejér: Cod. dipl. I., pag. 480—481.) Kwarok tehát nem patak, hanem vizvezeték, vagy kövezett csatorna, erre mutat neve is (Kwarok = kőárok). Ilyen vizvezeték vagy kőárok több volt a római időkben a Szerémségben, nyomaik is látszanak, így a Vranjas nevüé, mely a Fruskagorából Mangjelos falu felett vezette a vizet a Száva melletti Mitrovicába. Ez a kőárok a Dunától a Száváig terjedhetett, ez volna tehát a pécsi püspökség keleti határa a Duna és a Száva között, de meddig terjedhetett az nyugat felé? Magában foglalta-e a valkói és pozsegai megyét, vagy talán Zágrábig is terjedt? Erre nem ad felvilágosítást az állítólagos alapító oklevél, de kelet felé szembetünően megállapítja a határvonalat, ugyan miért?

Sz. Istvánnak országa nem terjedt a Drávától délre, ezt megerősíti Cedrenus görög krónikás és II. András egy oklevele. Cedrenus szerint 1019-ben II. Bazilius császár alatt a Szerémség byzanci kézre került. Szerinte ezen előbb Szermon fejedelem, Nesztong fivére önállóan uralkodott, Szirmium külön püspöki székhely volt s így oda a pécsi egyházmegye joghatósága ki nem terjedhetett, sem sz. István hatalma sem. Ebben megerősít II. András 1235-iki oklevele, melyben a zágrábi és pécsi egyházmegyék határait állapítja meg: »Quoniam ultra Dravae fluvium limes seu terminus Quinqueecclesiensis ecclesiae *nondum fuerat stabilitus*, cum S. rex Ladislaus *primus* transiverit Dravae fluvium, et partes sibi sclavicas, regno primum occupavit adducto . . .« (Fejér, Cod. dipl. III. 2. pag. 422—423.) — tehát 1091. előtt a pécsi egyházmegye határai nem voltak megállapítva a Dráván túl és oda ki sem terjedt, mig Sz. László át nem kelt rajta, a mit ő tett meg először és így csak 1091. után terjedt ki a pécsi püspökség joghatósága a Dráván túli vidékre. Sz. László valamivel utóbb a zágrábi püspökséget alapította és a két püspökség határvonalául a Dráva-Száva közepén a Lisnica patakot (Lysniche fluentum, rivulus Lisnicha), a mai Garesnica és Disnik közelében, jelölte ki.

A Sz. István-féle pécsi alapítólevél vagy egyszerü hamisítvány, és ha nem az, úgy valamivel később a mesgyékre nézve megmásították. A kik hitelességét vitatják, ezt azzal igyekszenek igazolni, hogy Sz. László 1093-ban a kalocsai érsekség és a pécsi püspökség határperében épen Sz. István 1009-iki oklevelére hivatkozik s azt saját oklevelébe felveszi, mi által annak hitelességét igazolja. A pécsi püspökség magát megröviditettnek tartotta s a mesgyék tekintetében az 1009-iki alapitó oklevélre támaszkodik, mire az 1093-iki oklevél a határokat így állapítja meg: Termini aquae ductus, qui Kwarok dicitur, cum ceteris priori privilegio insertis, scilicet Zemon, Boerdy, Almady in perpetuum possidendum diiudicarunt«. (Fejér: Cod. dipl. I., p. 480—481.) Itt szembetünő, hogy az 1093-iki oklevél egészen másképp állapítja meg a határokat, noha az 1009-iki oklevél előtte feküdt, sőt azt be is iktatta saját szövegébe. Itt vagy az egyikben, vagy a másikban a határokra vonatkozó szöveg meg van változtatva, lehet, hogy mind a kettő hamisítvány vagy átdolgozott és megváltoztatott szöveggel jutott el hozzánk.

A Szerémség 1019—1073-ig görök kézben volt, a magyar befolyás a Duna-Száva közében 1073 után terjeszkedni kezdett, főkép a Kalocsa megyei papságé. Midőn Sz. László 1091-ben átkelt a Dráván, vita tárgyát képezhette, ki illetékes

egyházi szempontból Vukovár (Valkó) és Pozsega vidékén: a kalocsai érsekség arra hivatkozhatott, hogy már 1091. előtt gyakorolta itt az egyházi hatalmat és a pécsi, hogy a pört megnyerje, Sz. István állítólagos alapító levelére hivatkozott, melyben talán ekkor történt meg a határvonalak egy kis módosítása a perre való tekintetből. Ez a határper még a XIII-ik században is tartott, midőn abba 1247-ben maga IV-ik Ince pápa is beleavatkozott, egy vizsgáló-bizottságot küldött ki »quia non haberent certos fines« és ha a két egyházmegye nem elégednék meg a régi határvonalakkal, maga e bizottság állapítsa meg a határokat, hogy a dühös pörösködésnek vége legyen. Tehát nem volt köztök állandó határvonal, sőt a pápa kételkedik, hogy közöttük valaha is a határok meg voltak állapítva. Mikor a kalocsai érsekség 1247-ben pörösködött a pécsi püspökséggel a határok miatt, akkor az előbbinek joghatósága már nem terjedt ki a Szerémségre, mert 1229-ben felujíttatott a régi szerémi püspökség (Theiner: Mon. Hung. I., pag. 88.); székhelye előbb Bánostor a Duna mellett, utóbb a tatárjárás után Mitrovica. Ezen időben tehát a Dráva-Duna és Száva közében a pécsi és a szerémi püspökségek voltak határosak és így az 1247-iki határper a kalocsai és pécsi püspökségek között nem szerémi, hanem magyarországi határok iránt folyhatott — lehetséges, hogy az 1093-iki határperök is magyar területekért folyt.

VIII. Hogy Szlavónia a X-ik századtól a XIII. század közepéig Magyaroszág része volt, erre nézve a magyar történetirók még a következő oklevelekre támaszkodnak. Pesty (pag. 32.) említi, hogy Gizella királyné, Sz. István neje Vizmeth nevü földet ajándékozott a veszprémi püspöknek »azon perből, melyek ezen földért a XIII-ik században folyt, kiderül, hogy ez a Vizmeth nevü föld a Dráva jobb oldalán Zala megye területén volt, ez az uj tény bizonyíja, hogy Szent István a Dráva déli oldalán is uralkodói jogokat gyakorolt«. — Egy 1232-ik évi oklevélből látjuk, hogy a veszprémi püspök panaszkodik, hogy Ochuz horvát bán tőle jogtalanul elvette Wizmeth földét, melyet még Gizella királyné adományozott a veszprémi püspököknek, ez a föld a Dráva és Mura között fekszik, tehát a Muraközben (»quae est inter Dravam et Muram, citra portum Worosd«. Fejér: Cod. dipl. I., p. 281.), — itt valóban érthetetlen, miképen helyezhette Pesty e földet a Dráva jobboldalára, mikor ezen oklevélből épen az ellenkező derül ki!

Azt állítják, hogy Szent István a pannonhalmi Sz.-Márton apátságnak Somogy megyében (Sümeghiensis) a tizedet

ajándékozta és pedig ennek nemcsak azon részében, mely a Dráva északi részén van, hanem a mely a Dráva déli részén is van, — tehát Szent István joghatósága ide is kiterjedt. A magyar történetirók erre vonatkozólag hivatkoznak a zágrábi püspökség és a pannonhalmi bencés apátság közt e tized miatt a XIII-ik században folyt perre, melyben ez így panaszkodik 1233-ban a pápának: »decimas omnium frugum et aliarum rerum partis comitatus simigiensis, quae est ultra fluvium Dravam . . . deducens privilegium Sancti Stephani regis«. (Tkalcsics: Monum. episc. Zagr. I., pag. 73.) Azonban Szent István említett oklevelében (Fejér: Cod. dipl. I., pag. 281.) Sümeg vármegye határairól egy szóval sem tesz említést és csak azt mondja: »Comitatus Sumegiensis decimationem« a Dráván túli részt sem említi, továbbá a tized sokáig vitás volt és a per egyességgel a zágrábi püspöknek ítéltetett oda, — s így ezen hely nem bizonyíték arra nézve, hogy Szent István király joghatósága a Dráván túli részre kiterjedt.

A horvát nemzetségi zsupák, tehát a horvátos szervezet Szlavóniában még 1134-ben fennállott, a mint ezt a Szlavónia állapotainak leirásával foglalkozó legrégibb oklevélben találjuk. A Dráva-Száva közében Verőczétől és Gornji Miholáctól Krizsevácig (Kőrös), tehát aránylag kis területen, még a XIII-ik században a következő kis zsupákat (comitatus) találjuk: Comitatus de Kemmek ili Kemluk (Kalnik 1221—1272.); Comitatus Crisiensis (Križevci, Kőrös 1217—1253.): Comitatus de Roicha (Rovišće 1232.); Comitatus de Iwangh (Ivanić 1289.); Comitatus Chasmensis (Cazma 1289.); Com. de Guarig vel Garig (Garić 1163—1289.); Comitatus de Gerzenche (Garešnica 1257—1285.); Comitatus Kordua vel Gordowa (Grdjevac); Comitatus de Verence vel Veruche (Verőcze, Virovitica 1280.); Supanatus de Novák (Nováki, Gornji Miholac mellett 1255.). A későbbiekben is említtetik Comitatus de Zitech (Sziszek 1337.) és Comitatus de Monoslou (Moszlavina). Ez a 12 comitatus (supanatus) kiterjedése igen csekély, mindegyiknek megvolt a maga vára (castrum), földbirtoka és várnépe (pl. populus de Garig), megvolt a maga comese és jobbágyai, említtetnek az ez utóbbiak által fizetett adók (comitatus de Guersente cum collecta marturinarum etc.). Ezek az apró megyék nem voltak a magyar megyék mintájára szervezve, hanem maradékai voltak a régi horvát nemzetségi zsupáknak (supanatus), egy közöttük még e néven neveztetik is és a magyar kormányzás alatt csak igen lassan alakultak át nagyterjedelmü kikerekített magyar vármegyékké, a mely átszervezés Horvátországban csak Nagy Lajos alatt ért véget.

Zala, Somogy és Baranya megye a XIII—XV-ik században tényleg hosszabb-rövidebb időre belenyultak Szlavóniába, illetőleg ezek egyes részei a szomszédos magyar vármegyék várispánainak itélkező joghatósága alá tartoztak. A XIII-ik században a »dux totius Sclavoniae«, vagy a »banus Sclavoniae« gyakran a szomszédos magyar vármegyéket is kormányozta; ezenkivül Zala, Somogy és Baranya főispánai gyakran földesurak voltak Szlavóniában is és azon voltak, hogy e birtokaikat saját magyar vármegyéjök székvárának jurisdictiója alá vonják — e két körülmény idézte elő, hogy a nevezett magyar vármegyék gyakran belenyultak Szlavónia egyes területeire, ez annál könyebben történt, mert a magyar mintára átszervezett horvát vármegyéknek sokáig nem voltak szorosan megállapított határai, így Zágráb megye mindinkább délfelé terjeszkedett és elfoglalta legelőször is a Podgorja zsupa területét a Száva és Kulpa között, azután tovább terjedt a Kulpától délre a régi Gorica supanatus területére, a kőrösi vármegye meg keletfelé terjeszkedett és magához ragadta Pozsega megye néhány supanatusát Pakrác környékén; a zagorjei megyét (supanatus) meg a XV-ik században megszüntették és Varasd megyéhez csatolták. Noha tehát a XIII—XV-ik században Zala, Somogy, Baranya megye időkint belenyult Szlavóniába, ebből nem következik, hogy ez a kiterjedésök meg volt Szent László és Kálmán előtt is, mert e területek akkor csupa apró nemzetségi horvát supanatusból állott.

Az első magyar vármegye, a mely a Drávántúlra terjeszkedett, Somogy megye volt. IV. Béla 1245-ben hűséges szolgájának, Hudinnak »terram Viscuz ultra Dravan in comitabu Simiguiensi existentem« (Tkalcs. u. o. I. pag. 85; u. o. a 86-ik lapon egy 1246-iki oklevél e helyet Wyschust néven nevezi). Ez a Wiscuz = Vizköz a Csazma és Racsa patakok között Garics közelében terült el és kétségtelenül a mai Megjurics, Megjuracs (Medjuriečje, Vizköz, Zwischenflussgebiet) Belovártól délre és így ekkor tényleg Somogy megye a Drávántúlra terjedt. — 1248-ban per keletkezett az iránt, hogy a Wiscuz »ad comitatum Kordua« (supanatus Grdjevac) tartozik, mely evvel szomszédos volt (Tkalcs. u. o. pag. 90.) és végre IV. Béla egy 1256-iki iratából látjuk, hogy a Hudinnak adományozott Wiscuz Somogyvár joghatósága alul kivétetett (a castro simigiensi eximendo. Tkalcsics, u. o. pag. 113.).

Egy 1239-iki oklevélből látjuk, hogy Kálmán szlavon herceg Drugánnak a Werewche (Verőce, Virovitica) mellett levő földjéért cserébe ad egy birtokott »Somogyvár Toplica

nevü földét Garicsban«, tehát a garicsi régi horvát supanatusban. (Wenzel: Cod. dipl. Arpad. XI., pag. 306.) 1256-ban megállapították a határokat »inter Henricum comitem Symigiensem, dilectum et fidelem nostrum et castrenses castri Symigiensis in Garig ex una parte, et iobagiones castri Symigiensis in Garig existentes ex altera«. (Tkalcsics u. o. pag. 106., 110.) Különösen érdekes IV. László két oklevele 1273-ból. Az egyikben comes Ruh nemességet nyer »nobilitavimus praedia sua in Garig et Guersence« vett birtokait és jogot ad neki, hogy e birtokait élvezze utódaival együtt »sicut veri, primi et naturales Slavoniae nobiles«, azután névszerint felsorolja ezen uj birtokait »in comitatu de Guersenche et in comitatu de Garyg«. (Hazai Okmánytár VII., pag. 139—140.) Ez a Ruh még ebben az évben kéri a királyt, hogy adományozza neki »terram castri nostri Symigiensis, Decche vocatam, in Garig existentem«. (Hazai Okmánytár VII., p. 144—145.) Ezekből kiderül, hogy 1239—1273-ban Somogy megye a Dráván túlra terjedt és magában foglalt némely régi horvát nemzetségi supanatust (Kordua, Garig, Gersenche) és így tényleg némely szlavóniai terület alá volt rendelve Somogyvár jurisdictiójának, — azonban érdekes, hogy Somogy vármegye neve mellett még mindig felemlíttetnek a régi nemzetségi zsupánságok nevei is, melyek tehát még fennállottak, de lassankint a vármegyei szervezet kiszorította őket. Szent László is 1091-ben épen Somogy megyéből jövet lépte át a Drávát és hatolt Horvátországba és a vele jött magyar főuraknak, magának a somogyi főispánnak is a birtokba vett uj területen birtokokat adományozott és ezek uj birtokaikat magyarországi váraik jurisdictiója alá igyekeztek vonni — ebből megértjük, hogyan nyultak be a magyar vármegyék Szlavónia területére, de ennek 1091 előtt semmi nyoma sincs. Ebből megértjük a pannonhalmi bencések tizedperét is a Dráva déli részén, hova Somogy megye jurisditiója Szent László után terjeszkedni kezdett; a tizedet azon cimen keresték, hogy Szent István Somogymegye tizedét adományozta nekik, ez pedig a XIII-ik században a Dráván túli területre is kiterjedt; a zágrábi püspökségnek erre régibb joga volt, mert Szent László ezen egyházmegye határául Lisnica patakot Disnik mellett jelölte meg, — ennek folytán IX. Gergely pápa alatt a perlekedő felek az 1233-ik évben oly egyességgel békültek ki, hogy e terület tizede a zágrábi püspökségé, de ez a pannonhalmi apátságnak 500 ezüst márkát köteles kárpótlásul fizetni.

A mi a Rado palatinus 1057-ik évi oklevelét illeti, mely szerint a magyar királyoknak ekkor a Szerémségben

lett volna rendelkezési joga, ezen oklevél eredetiségét maga Pesty is kétségbe vonja (pag. 20.). A régi oklevelekből kiderül, hogy a polgári Horvátország, a régi Szlavónia, kezdetben a horvát királyságnak volt része és csak 1091. után került a többi Horvátországgal együtt magyar fenhatóság alá. A régi szlavon bánság nemcsak a mai polgári Horvátországot (Zágráb, Varasd, Kőrös megye), hanem a mai Szlavóniára is kiterjedt és magába foglalta a régi verőcei, pozsegai és vukorári megyéket is és egész Ilokig terjedt a mai Szerémségben. Erre elég adatot találunk Kálmán szlavon herceg uralkodása idejéből (1226—1241.), kinek okleveleiben találjuk a Szlavóniára vonatkozó legrégibb értesüléseket.

Kálmán herceg (dux totius Sclavoniae) a maga kormányát »regnum« vagy »regnum nostrum videlicet Sclavoniae« néven nevezi (Kukuljevics: Jura I. pag. 57.). 1234-ben mint szlavón herceg »hospitibus de magna villa Wereuche« szabadalomlevelet ad, melyben egyebek mellett fölmenti attól is »nec victualia bani, quae Zalusina vocantur, dare teneantur« (Kukuljevics: Jura I. 58—59.) — ebből látjuk, hogy ekkor Verőce területére nemcsak a szlavón herceg, hanem a bánnak joghatósága is kiterjedt, tehát ez a megye tényleg Szlavóniához tartozott. Verőce, Lipova és az egész Verőce megye a zágrábi püspöknek tizeddel adózott és egy 1277-iki oklevél világosan mondja: »maxime terram Sancti Martini prope Waska, iuxta Drawam, quia est inter Ungariam et Sclauoniam«, tehát a Dráva a határfolyó és az azon túl levő Verőce megye kétségtelenül Szlavóniához tartozott. (Tkalcsics: Mon. eccl. Zagr. I. 189.)

Valkó (Vukovár) megye is a XIII-ik században Szlavóniához tartozott. II. András 1220-ban egy hivének birtokot adományoz »Widhor in comitatu de Wolkou« és elrendeli, hogy Ochuz szlavón bán vezesse be birtokába (per Ochiuz, tunc temporis Sclavoniae. Fejér: Cod. dipl. III., 1 pars, pag. 286.). Kálmán herceg 1231-ben »hospitibus iuxta castrum Walkow« szabadalmakat ad, tehát e megye az ő joghatósága alá tartozott (Kukuljevics: Jura II., pag. 56., 57.). Egy 1239-iki oklevélből látjuk, hogy Valkó megyében menyétbőr-adót szedtek (pro decimis marturinarum totius comitatus de Volco. Kukuljevics: Jura II., pag 59., 60.), ez pedig ősrégi adónem volt Szlavóniában. 1239-ben — vagy valamivel korábban — Kálmán szlavón herczeg a boszniai püspöknek adományozza »Djakovót és Bleznát Valkó megyében, a pécsi püspökség területén« (Theiner: Monum. Slav. meridion. I., 297—298.). Mindez azt bizonyítja, hogy Valkó (Vukovár) megye a szlavón hercegséghez tartozott.

A Valkó vármegyétől nyugatra fekvő Pozsega megye is Szlavóniához tartozott. II. András 1210-ben a templariusoknak adományozza »terram de Lesnissa de comitatu Posega exceptam« és »quidquid homines super eandem terram habitantes regi sive *bano* in marturinis vel aliis fiscalibus exactionibus solvere tenentur« (Wenzel: Cod. dipl. Arpad. XI., pag. 106.) — tehát e föld népe a bánnak is adózott, e szerint Pozsega megye is Szlavónia része volt. 1239-ben Kálmán herceg a templariusokkal épen ezen birtok miatt folytat pert »super medietate terrae de Licenissa in comitatu de Possega«, miből világos, hogy ez is a szlavón herceg joghatósága alá tartozott. Hogy Pozsega megyét a XIII-ik században tényleg Szlavónia részének tekintették, bizonyítja IV. Orbán pápa is. Minthogy a tatárjárás alatt Mária királyné saját magánvagyonával segítette IV. Bélát, ezért ez neki Pozsega várát adományozta; ezen adományozást az 1263. évben megerősíti IV. Orbán e szavakkal: »castrum de Possega ad eum pertinens in *ducatu Sclavoniae* constitutum« (Theiner: Monum. Hung. I., 254.). Pozsegavár és megye a XV-ik században is Szlavónia részének tekintetett, a mi kiderül nápolyi László király 1404-ben kelt okleveléből is (»Possessiones . . . Giabalic nuncupatas, sitas et positas in comitatu Posegae, partium regni nostri Sclavoniae«. Kukuljevics: Arkiv VII., pag. 55.).

Ezek szerint Verőce, Pozsega és Valkó megye (a mai Szlavónia), Varasd, Zágráb és Kőrös megye (a régi Szlavónia, mely néven a XIII. század közepétől fogva fordul elő) mindenkor tényleg Horvátország részei voltak, előbb az önállónak, utóbb a magyar fenhatóság alá kerültnek. A »dux vel gubernator Sclavoniae« cim már a XII-ik században használatos, ezt használta András herceg is (1198—1203.), de 1185-ben a »dux Sclavoniae« cim is előfordul (Kukuljevics: Cod. dipl. II. pag. 91.); a »dux totius Sclavoniae« cim 1222-ben és a »gubernator Dalmatiae et Croatiae« 1223-ban fordul elő (Tkalcsics u. o. I. pag. 50.; Fejér: Cod. dipl. III. p. 404.). Kálmán herceg csak kormányzása első évében, 1226-ban, nevezi magát »dux Dalmatiae et Croatiae« (Kukuljevics: Jura I. pag. 52.), azontúl pedig mind haláláig, 1241-ig, »dux totius Sclavoniae« és ezentúl ez a cim maradt érvényben. A horvát bánokat egész 1215-ig egyszerüen »banus« névvel jelölik. 1215-ben fordul először elő »J(ohanne) bani Sclavoniae existente« (Tkalcsics: Mon. I. pag. 36.). Hogyan és mikor kapta a Dráva-Száva (Gvozd) köze a Szlavónia nevet, erről máskor szólunk.

222. *Lopasics R.: Krizsanics-torony.* (Križanić-turanj. Vienac, 1882. 37. sz.)

Károlyvárost a török ellen 1579-ben kezdték építeni és ennek védelmére több kisebb várat emeltek a környéken, ezek egyike a Krizsanics-torony, a Korána és Mrezsnica összefolyásánál. Ez a terület ősidőktől fogva Sztenicsnyák várhoz tartozott, mely a XIII-ik században a Babonics (Blagaj) grófoké, utóbb a Cilleyek, Frangepánok, Nádasdyak és Draskovicsok birtoka volt. A Krizsanics-tornyot Krizsanics György és Gáspár kapitányok emelték, e család Korbaviából való, ősi váruk Nebljuj, Zavalje és Bihács fölött, az otocsáni határvonal mellett, honnét a XV-ik században Hriesznóba Podzvizd alatt a Glina vize mellé, Zamrsjébe és Jelszába Dubovác mellé költöztek, hol a hős Krizsanicsoknak Zrinyi György gróf néhány telket adományozott (Dubováci urbarium 1579-ben). Krizsanics György Khevenhüller karantán seregében volt kapitány, kivel 1578-ban a török által az Una mellett nemrég elfoglalt várakat visszafoglalta és különösen Drezsnik várnál tüntette ki magát. Midőn Károlyváros vára épült, Krizsanics György és Gáspár lovas sereggel védte a munkásokat a török támadás ellen. Károly főherceg Cetin és Drezsnik (a Frangepánok várai) kijavításával bizta meg 1581-ben, e célból pénzzel is segítette.

A Krizsanics-torony építését 1580-ban kezdték; 1581-ben építették a hidakat a Koránán és Mreznicán, az építés 1583-ban is folyt, midőn megengedtetett nekik, hogy a várárkok ásásánál fölhasználják a Drezsnik kijavítására rendelt 200 paraszt munkást, a horvát rendek az építésben még 1584-ben is segítették őket (Országgyülési jegyzőkönyvek. Croatica, a bécsi hadügyminisztérium registraturájában). A vár kétemeletes, teljes négyszög volt, régi alakja Walvazornál látható (Walwazor XII. 68. sz.), mai alakja a Vienac 38-ik számában 1882.; Walwazor idejében a bejáratnál már nem volt a felvonóhid. E vár körül sok harc folyt a törökkel. 1657-ben őrsége 134 legényből állott évi 7539 frt költséggel, a közelben levő Kamenszkoé 28 legényből évi 1398 forint költséggel — ezt a terhet, valamint Károlyvár őrségéét is, Karantánia viselte (Croatica 1567.). A Krizsanics-torony környékét akkor sürü erdők és bozótok födték, melybe elrejtőztek a törökök és szerb martalócaik (vlasi).

A vár kapitányai voltak: Krizsanics György, meghalt 1585 körül; Frangepán György, Miklós bán és Farkas generális bátyja (1586.); Guszics András (1620.); Jankovics Gáspár a hires hős (1622—1640.); gr. Frangepán György, Frangepán Farkas (Vuk) generális fia (1654.); Deliszimunovics Kristóf br. (1670.); Orsics Ferenc báró (1680.); Orsics Boldizsar báró (1685.); Paradeizer Rudolf gr. (1686.); Draskovics Péter gr.,

János fia (1690.); Rambschüssel Frigyes János br. (1695.); Budácsky Boldizsár (1702.); Kulmer Ferdinánd Ernő báró (1712.); Hallerstein br. (1719.); Paradeizer Lőrinc gr. (1724.); Szily Miklós (1733.); Benzoni Károly (1743.). E vár alatt 1615-ben, 1637—1652., 1656-ban véres ütközetek voltak, különösen 1656-ban, midőn Frangepán György itt kis sereggel a több ezer emberből álló török sereget legyőzte, Musztaj béget, Szahin-Horosevics béget, két Badnjevicset, 21 agát és számos előkelő törököt elfogott. A német kapitányok, különösen báró Rambschüssel, a vidéket erőszakkal maguknak foglalták le, de a Draskovicsok, kik Sztenicsnyák uradalmát a Nádasdyaktól örökölték (Draskovics Péter neje Nádasdy Mária, a horvát irodalom pártfogója), azt tőlük visszaperelték. A Krizsanics-torony várjellegét 1746-ban vesztette el; 1791-ben itt katonai posztógyár és a vár alatt 1793-ban egy bőrgyár volt, de ezeket az 1799. évben feloszlatták. A régi vár Károlyvár elővédét képezte.

A Krizsanics-családból való Krizsanics György zágrábi kanonok, az első panszláv iró, meghalt 1670 körül Oroszországban; Krizsanics György kapitány megh. 1585 körül; fivére, Krizsanics Gáspár, kinek hősi voltát Istvánffi, Ráttkay és Valvazor dicsérik, meghalt 1596-ban Kosztajnicán, a győzelmes ütközet után, a forrásból vizet ivott és a szerb martalócok a bokorból előbujva megölték; öcscsét — Gábort — 1596-ban Klis vár ostrománál elfogták, utóbb megmenekült; Krizsanics Farkas, ki Zrinyi György mellett hadakozott a törökök ellen, Ráttkay dicsőíti vitézségét az 1646-iki kosztájnicai csatában; Péter hires hős 1653-ban, ki sok pénzt áldozott török fogságba jutott horvát hősök kiváltására. Krizsanics György, Mátyás és Farkas, kik 1669—1689 közt tüntek ki vitézségökkel. E család utódai elszegényedve ma mint földmivelők élnek a Krizsanics-torony környékén és a közeli Mekusjén. A várat némely régi oklevélben a két hidról csak így nevezik: »In pontibus«.

R. L.: Novigrád a Dobra mellett. (Novigrad na Dobri. Vienac, 1882. 43. sz.)

Az oklevelekben a Velebit innenső felében több Novigrád fordul elő: Novigrád (ma Novszka) Jeszenovác mellett; Novigrád Blinje mellett (Keglevicseké); Novigrád a Száva mellett (Erdődyeké); Novigrád a Drávamelléken (Podravina), Novi az Una mellett; Novi, Lika megye főhelye Goszpics fölött; Novi a tenger mellett, a Frangepánok régi székhelye Vinodol megyében és Novigrád a Dobra mellett Károlyváros közelében. Ennek vára hosszú háromszög négy toronynyal és egyetlen kapuval, melyet 1783-ban a vár urnője, Patacsics

grófné, érdekes német földirattal látott el II. József itt időzése alkalmából.

Novigrád a Dobra mellett előfordul IV. Béla 1260-iki itt kelt oklevelében, melyben a Frangepánoknak Modrus és Vinodol megyéket adományozza, — azonban lehet, hogy ez oklevél a zagorjei Dobra mellett kelt, melyet említ az 1271-iki egyezség Ottokár cseh és László magyar királyok között folyt határperben, ez a Dobra a stájer határon van (Fejér: Cod. dipl. VI. nr. 13.), — azonban teljesen biztos, hogy a Dobra melletti Novigrádban kelt az 1297-iki adásvevési szerződés, mert az egészen tüzetesen mondja »Novigrád vár, mely a Sztenicsnyák várba vezető út mellett a Dobránál van«. Ezentúl is sok oklevélben, birtokperben stb. fordul elő e vár neve. Nem tudni, mikor került e vár a Frangepánok birtokába, 1193-ban Modrus megyével együtt vagy 1398-ban Ozaljvár megvételekor. A család 1449-iki birtokfölosztó iratában nem fordul elő, de 1495-ben már oklevelek említik mint Frangepánbirtokot. (N. R. A. f. 137. nr. 8.) Az e várra vonatkozó oklevelek legnagyobb része a Frangepánok ozaljvári ágának utolsó ivadékától, Istvántól, Ferdinánd fiától és Bernardin unokájától származnak, — ez volt a szigetvári hős Zrinyi Miklós sógora, ki többnyire e várban lakott és iratai is legtöbbnyire itt keltek.

Ez az ozalji Frangepán István nagyon ingatag, erőszakos és bolondos volt; sógorával és nővérével Katalinnal, a szigetvári hős nejével, majd barátságban, majd meg veszekedésben, pörpatvarban élt. Nővérével kétszer osztozott meg, 1550-ben és 1561-ben, s mindkét esetben magának tartotta Ribnik, Szkrad és Novigrád várakat. (N. R. A. f. 1645. nr. 22., 25.) Végrendeletében, melyet 1672-ben sajátkezüleg irt, tengermelléki és horvátországi birtokait Zrinyi Miklós, György és Kristóf unokaöcscseinek hagyta. (Acta Croatica edid. Kukuljevics, pag. 266.) Frangepán István a Kerecsényi László és fia Kristóf ellen elkövetett gaztett miatt fejvesztésre és birtokai elvesztésére itéltetett, ellenében 1558-ban eljártak Styitarevácski István és István de Dubrava, le is foglalták Ribnik, Novigrád, Lipa, Zvecsáj, Skrad, Modrus, Plaski, Ogulin és Lukovdol (ma Szeverin) birtokait és az erre vonatkozó iratok igen érdekesek az akkori viszonyok megismerésére (N. R. A. fasc. 1646. nr. 22.) — de a pernek nem igen volt tragikus kimenetele, mert Frangepán István 2000 forintban kiegyezett a Kerecsényiekkel, melyet Egk bárótól, ipjától, Krajnában kölcsön vett.

Sok rossz tulajdanságai mellett jót is művelt, udvarában sok a török elől menekült horvát nemes tartózkodott,

kiknek mint predialistáinak birtokokat adományozott, így a Klis várnál elesett hires hősnek, Kruzsics Péternek atyafiságát is birtokba helyezte. Mikor a szigetvári hős fiai, György és Miklós, az 1569-iki családi egyezség folytán Frangepán István halála után ennek birtokait átvették, ők is folytatták e birtokok egyes részeinek elzálogosítását, így Zrinyi György 1572-ben régi hű szolgájának, Peráni Subics Gáspárnak, 400 forintért és a szigeti hősnek fennálló és átvett tartozásaiért elzálogosította Lipa várát és 10 falut Dubravciben, a Novigrád a Dobra vár birtokaiból. Az örökség miatt, Frangepán István halála után (1577.), a Frangepánok tersattói ága pert folytatott a Zrinyiekkel, mely 1580-ban egyezséggel ért véget, melyben a Frangepánok Novigrádot a tenger mellett, Novigrádot a Dobra mellett, Szeverint és Zvecsajvárat kapták. Zrinyi Miklós gróf 1610-ben, mikor Erdélybe volt menendő Thurzó György nádorral, 1000 forintért Perani Subics Jánosnak elzálogosította a Novigrád mellett visszaváltás folytán birtokába jött földeket.

Novigrád vidékét a török gyakran pusztította, így 1543-ban, 1578-ban. (Tomasics-krónika, Arkiv, IX. pag. 30.; Valvazor XII.) Frangepán Farkas Kristóf, a hires generális, 1610-ben megosztozott öcscsével, Miklós horvát bánnal, — Farkas megtartotta magának Novigrádot a Dobránál és Szeverint, Miklós kapta a tengermelletti Novigrádot, Boszilyevót, Zvecsájt és Csernomáljt. A hires generális családjával legtöbbnyire Novigrádban élt és számos irata itt kelt. A bán halála után 1647-ben ennek birtokait is örökölte és Farkas e nagy vagyont hagyta fiaira, Györgyre és Kristófra.

A Zrinyi Péter-féle fölkelésben Novigrád a Dobránál igen alkalmas hely volt, honnét Frangepán Kristóf ellenőrizte a károlyvárosi német generálisokat; itt gyüjtötte titkon hadait és szabadította föl egyes jobbágyait (1670. febr. 13.), hogy hívebben kövessék; itt irta 1670. márc. 8-án végzetes levelét Csolnics kapitánynak, melyben jelenti, hogy kész az indulásra a károlyvárosi békafogók ellen. (Rácski: Izprave ob uroti bana P. Zrinjskoga i Franje Krsta Frankopana, pag. 68.) A fölkelés kiütése után Herberstein generális alparancsnokai, Paradeizer Ernő gróf és Sauer báró, kegyetlenül rabolták a Zrinyi-Frangepán birtokokat; Novigrádot Sauer rabolta ki; Tomsics várkapitány maga is rabolt, de kénytelen volt a zsákmányt visszaadni és a károlyvárosi börtönbe került. Herberstein a Zrinyi-Frangepán birtokok jobbágyait fölszabadította és a birtokokat a határőrvidékhez akarta csatolni, 329 embert be is sorolt (Croatica 1671. jan. a bécsi hadügymin. levéltárában); utóbb kijárta, hogy a Zrinyiek Svarcsa és a

Frangepánok Zvecsaj vára a károlyvárosi generálisok haszonélvezetét képezze, Novigrádra pedig 1676-ban magának szerzett donációt, mire a felszabadított jobbágyokat újból leigázta.

Herberstein 1789-ben Grácban meghalt és Novigrádot a maltai rendnek hagyományozta; ezek 1746-ban eladták Patacsics István báró ezredesnek, azután Patacsics Ádám zágrábi nagyprépost, utóbb nagyváradi püspök, birta, ettől Patacsics Sándor örökölte. A horvát rendek Patacsics Istvánnak Novigrád területére a jus gladiit megadták. Patacsics Ferenc a birtok egy részét 1768-ban a katonai határőrvidéknek engedte át 123.892 forintért. A Patacsics grófok 1809-ig birták a várat, melyet ekkor Bertalan gróf olcsó áron átengedett ügyvédjének, Haramincsics Imrének, ki a francia occupatio idejében mairré lett — e családtól a kincstár vette meg.

A novigrádi plébániát Joannes de Gverche 1334-ben említi; a plébánosok névsorában 1646-ban egy Nagy Péter is előfordul.

223. *Danicsics György horvát-szerb nyelvtudós.* Vienac, 1882. 46., 47., 48. sz. Meghalt 1882 nov. 17. Életrajza Vienac, 1877. Itt halálát és temetését irják le.

224. *R. F.: Antiszemitizmus Raguzában 1622-ben.* (Antisemitizam u Dubrovniku god. 1622. Vienac, 1883. 6—12. l.)

A zsidók Európa három déli félszigetén már a római korban el voltak terjedve, Jusztinián császár szigorú törvényeket adott ki ellenök. Hasdaja Ibn-Safruli rabbi 959-ben irt műve szerint ezen időben már Horvátországban is voltak zsidók és a horvát fejedelem követségében IV. Abd-al-Rahmanhoz Spanyolországba két zsidó is volt: Saul és József. A zsidók már ekkor Isztriában és Dalmáciában keresztény rabszolgákkal kereskedtek, ezt más országokban is cselekedték és midőn Velence 960-ban eltiltotta a rabszolgakereskedést, megtiltotta, hogy velencei hajóra nem szabad zsidót fölvenni. Raguza, mint fontos kereskedelmi hely, sok zsidónak volt gyülhelye, de itt nem nagyon boldogultak, mert a kereskedés a patriciusok kezében volt. Itt nem igen üldözték, de nem is nézték őket jó szemmel; a XIV. század elején megtiltotta a polgároknak, hogy mulatságokra zsidó módon öltözve jelenjenek meg. Velencében a zsidóknak sárga kalapban kellett járniok, Franciaországban felső ruhájukon egy gömbölyü kék foltot kellett viselniök.

A zsidók a balkáni félszigetre nagyobb számban a XV. század végével a pyrenei félszigetről költöztek, mikor Spanyolországból Ferdinánd (1492.) és Portugáliából Mánuel

királyok (1496.) kiűzték — ekkor sokan Raguzában is letelepedtek; ide menekült a XVI-ik század közepén a hires zsidó költő, Pirrus Didak, ki Evorában Portugáliában született. Portugáliában kereszténynek adta ki magát és midőn megtudták, hogy nem az, elmenekült Raguzába, hol 30 évig békében élt és nem kellett megtagadnia ősei vallását. Raguzában a zsidók békében élhettek, ha nem adtak okot az ellenkezőre. A XVI-ik század első felében egy Lessina szigetéről való zsidó vallási fanatizmusból egy keresztény fiút körülmetélt, ez nagy izgalmat idézett föl, elfogták, ő a bűntényt tagadta, de találtak nála iratokat egy általa megölt zsidótól, melyekkel koldulni akart — a raguzai tanács örök számkivetésre itélte, de a többi ártatlan zsidókat senki sem bántotta.

Raguzában a zsidók egy fallal körülvett külön városrészben (Juderia, Ghetto) békességben éltek és vallásukat szabadon gyakorolhatták. 1622. szept. 16-án, a zsidó sátoros ünnep alkalmából híre terjedt a városban, hogy Longi Julia, egy keresztény leányka eltünt, mindenütt keresték és Tonkov Mária rosszhírű házában az ágy alatt megölve és meztelenre vetkőzve megtalálták. Az asszony azt vallotta, hogy midőn Jeszurun Izsáknál járt és egy ruháját nála 50 dénárért elzálogosította, ez őt rávette a gyilkosságra, e vallomását esküvel is megerősítette — ez elég volt, hogy nemcsak Jeszurun Izsákot, hanem az összes zsidóságot üldözzék. Európában általában hitték, hogy a zsidók babonás vallási célból keresztény gyermekeket ölnek nagy ünnepeik előtt, e hiedelem volt üldöztetésök oka, mely különösen a keresztes háborúk idejében ért el magas fokot. Fuldában 1233-ban 32 zsidót megöltek, mert állítólag két keresztény gyermek vérét vették, melyet kátránynyal bevont zacskókban őriztek; Orleansban 1171-ben sok zsidót máglyán égettek el ugyane vád alapján. Németországban a XIII. század végével Rindfleisch sváb nemes városról városra járt és izgatott a zsidók ellen, mert szerinte keresztény gyermekeket öldösnek. Ezért üldözték őket Itáliában, Angliában, Spanyolországban és mindenütt Európában — hiába védelmezték őket ezen ocsmány vád ellen a pápák, mint II. Sándor, hires egyházi férfiak mint sz. Bernát, egyházi zsinatok mint a toursi (1233.), nem tudták a zsidóüldözéseket megakadályozni.

Raguza fogságba vettette Tonkov Máriát és Jeszurun Izsákot. Az asszony szembesítéskor fentartotta a vádat, Jeszurun magát állhatatosan ártatlannak mondta. Mind a kettőt kínpadra vonták, az asszony ekkor is vallomása mellett maradt, Jeszurun a kínpad láttára ijedtében azt vallotta, hogy

az asszonyt sohasem látta, vele sohasem beszélt, mit tanuk megcáfoltak, mi helyzetét súlyosbította, de az ismételt kínzások után is állhatatosan ártatlannak vallotta magát. Tonkov Máriát fölakasztották és fölnégyelték, Jeszurunt, ki ellen igazi bizonyíték nem volt, húsz évre, befalazott börtönre itélték, melyen csak kis nyilás volt. A közvélemény megsajnálta, kételkedni kezdett bűnösségében és midőn három évi szörnyü börtön után azt kérte, hogy örökös számüzetésre itéljék — a szenátus 118 szóval 27 ellen kérelmének helyt adott. Jeszurun Jeruzsálembe költözött, hol meg is halt.

Ezen per folytán elrendelték, hogy zsidónak nem szabad a városban lakni, kivéve a Juderia városrészt, ebből is csak úgy volt szabad távozniok, hogy egymásért kezességet vállaltak; hogy jobban ellenőrizhessék, összeirták őket; zsidónak nem volt szabad keresztény leány cselédet tartani, a ki ez ellen vétett, azt nyilvánosan megvesszőzték és öt évre számüzték; zsidónak nem volt szabad a városban az éjjelt tölteni, a zsidó városrész kapuit minden este bezárták és a kulcsokat a comesi palotában helyezték el, a város területén való kereskedéstől is eltiltották. Midőn Jeszurun kiszabadult és az ellenök hozott szigorú rendeleteket megszüntették, a zsidóság kimondhatatlanul örvendett, e napot évenkint Raguzában ünnepként megülték és egy 96 versszakból álló éneket énekeltek, mely így kezdődött »Nincs Isten, ki hasonló volna Izrael istenéhez« — az énekben erős kereszténygyülölet nyert kifejezést. Ezen zsidóüldözés aktáit Kaznacsics adta ki Raguzában 1882-ben e cim alatt: »Processo d'Isach Jesurun nel 1622.«

225. *Milcsetics J.: Vezsics László.* (Vladislav Vežić. Vienac, 1883. 16—17. l.)

Vezsics László horvát költő sz. 1825. ápr. 29-én Dalmáciában Szelineben; Zárában és Zágrábban tanult. 1847-ben a báni tábla jegyzője, 1848-ban tagja a bécsi horvát deputatiónak itt megismerkedett Karadzsics Vukkal, ki a »Szerbek mind és mindenütt« (Srbi svi i svuda. Kovcsezsics, 1849.) azt állította, hogy az összes délszlávok szerbek. Sokat fordított franciából, olaszból, németből. A szigetvári veszedelem 300 éves évfordulója alkalmából 1866-ban megirta nagyobb époszát »Zrinyi Miklós a szigetvári hős« (Sigetski junak Nikola Zrinjski). 1883-ban ügyvéd és közjegyző Varasdon.

226. *Milivoj: Zmaj Jovan Jovánovics. Hervadt rózsabimbók.* (Zmaj Jovan Jovanović. Djulići uveoci. Vienac, 1883. 31—34. l.) Széptani fejtegetés.

227. *L. R.: Stoos Pál.* (Pavao Stoos. Vienac, 1883. 99—100. l.).

Stoos horvát költő született 1806. évi december 10-én Varasd megyében Dubravicában. Zágrábban tanult, 1827-ben jelent meg első költeménye Verhovác Makszimilián zágrábi püspök halála alkalmából. 1830-ban megjelent »Kip majke domovine« cimű allegoricus költeménye, melyben a haza, egy agg anya alakjában kesereg fiai sirján, kik tőle elidegenedtek és uj és munkás életet kiván gyermekeitől. A »Danica«-ban sok hazafias költeménye jelent meg, a »Horvát sólyom és szláv anya« (Soko hrvatski i slavska mati. 12 ének) cimü hőskölteményét egyéb dalával Jelacsics bánnak ajánlotta. Mint plébános halt meg Pokupskón 1862. márc. 30. Paptársai gyűlölték, mert 1848-ban egy munkát irt »A papság erkölcsének megjavításáról«, ezért nem emelkedhetett a papi pályán sem, mi elkeserítette.

228. *Hol nyomatták elődeink a könyveiket 1483—1800-ig.* (Gdje su naši stari štampali svoje knjige. Vienac, 1883. 61—63. l.).

Az első nyomtatott horvát misekönyv, glagol betükkel 1483. február 12-én került ki a sajtó alul, valószinüleg Velencében. Horvát földön Zengben az első horvát könyv 1507. aug. 27-én jelent meg, cime »Naručnik plebanušev« (A lelkész kézikönyve), ezt Bedricsics Szilveszter fődiákon házában nyomtatta Zengi Gergely mester, ki e célból Velencéből Zengbe költözött, hol 1509-ig még néhány horvát könyv jelent meg. 1531-ben Fiuméban találunk horvát nyomdát, valószinüleg a zengit hozták ide át; itt jelent meg 1531-ben Kozsicsics Simon modrusi püspök költségén és házában egy horvát misekönyv. 1574-ben Nedelistyében találunk horvát nyomdát, valószinüleg Fiuméből került ide, ez Zrinyi György a buzgó luteránus tulajdona volt, ki itt vallásos könyveket nyomatott; az itt kiadott könyveket buzgón elpusztították a jezsuiták; e nyomda termékei közül csak egy nem vallásos tartalmu mű egyetlen példánya maradt fenn: Verbőczy decretumának horvát fordítása Pergosics Ivántól 1574-ből. E nyomda azután Varasdra vándorolt, hol 1586-ban Manlius János Verancsics evangelistáit a tolmácscsal kiadta. E nyomdáról más adatunk nincs. Zágrábban 1666 óta volt nyomda, de az első horvát mű, mely itt megjelent (Ceskovics Pál zágr. kanonok gyászbeszéde: Žalostno govorenje) és megvan, mégis csak 1690-ből való. Horvát könyvek úgyszólván kizárólag csak e nyomdából kerültek ki Horvátországban 1690—1765 közt. Eszéken az első horvát könyv 1765-ben jelent meg (Rapics: Szatir); 1774-ben Varasdon megjelent Romani: Rövid tanítás (Kratek navuk) cimü könyve. Raguzában, hol az irodalom már századok óta virágzott, az első horvát könyv csak 1783-ban

jelent meg a Velencéből ide költözött Occhi K. A. nyomdájában! Zárában az első horvát könyv 1800-ban, Kattaróban 1802-ben és Spalatóban 1813-ban jelent meg!

Latinbetüs horvát könyv a legrégibb, melyet ismerünk és melynek nyomdáját biztosan tudjuk, a spalatói Bernardin franciskánus epistolái és evangeliumai, megjelent 1495-ben Velencében, hol ez időtől fogva sok glagol-, ciril- és latinbetűs délszláv könyv jelent meg. Occhi Bertalan »a Riviera horvát nyomdásza« (Knjigar na Rivi od Harvatov) 1702—1747-ig sok horvát könyvet adott ki, de a szöveg telve sajtóhibákkal, mert a szedők nem tudtak horvátul. Udinében 1574-ben, Rómában 1580-ban (Komolovich: Nauk kršćanski) jelent meg az első horvát könyv. Rómában a Congregatio de Propaganda fidei adott ki sok könyvet. Anconában 1630-ban, Bolognában 1729-ben, Florencben 1563-ban, Livornóban 1776-ban, Lorettóban 1637-ben, Nápolyban 1638-ban, Páduában 1555-ben jelent meg az első horvát könyv.

Horvát nyelvü protestáns könyv, a páduait (1555) leszámítva, legelőször is Németországban látott napvilágot. Első volt »A glagol betűk próbája« (Tübingben 1560.), ezt követte 1561-ben a tübingeni »glagol káté«, melyből 1200 példány Krajnába, 700 példány Bécsbe ment Magyarország számára; ezen évben jelent meg az urahi ciril ábécéskönyv, melyből szintén 2000 példány ment szét Laibach és Bécs felé. Ezekből alig maradt egy pár példány. A Tübingenben 1653-ban 40.000 példányban megjelent »Govorenje vele prudno« cimü munkából egyetlenegy példány van a cambridgei könyvtárban! Regensburgban is 1566-ban megjelent egy protestáns horvát könyv. Nem protestáns irányu könyv aránylag kevés jelent meg Németországban, így 1693-ban Kölnben egy imakönyv; 1761-ben Drezdában Relkovics Satirja és 1761-ben Tadiánovics Balázs tábori lelkész »Mindenből egy keveset« (Svašta po malo) cimü könyve Magdeburgban.

Bécsben 1529 óta elég sok horvát könyv jelent meg, Grácban az első 1651-ben, Laibachban 1578-ban, Cillyben 1718-ban, Lincben 1684-ben, Prágában 1606-ban. — Magyarországban az első horvát könyv 1630-ban Nagyszombatban jelent meg, Pozsonyban az első 1639., Budán 1726., Sopronban 1746., Pesten 1759-ben, Győrött 1759., Pécsett 1773-ban, Kalocsán 1790-ben. — A legtöbb horvát könyv Budáról került ki; a kapisztranus ferencrendiek minden könyvüket itt nyomatták.

229. *M—j. Euchologium, glagol nyelvemlék a szinaihegyi zárdában. A délszláv akadémia költségén kiadta*

Geitler L. (Euchologium, glagolski spomenik manastira na Sinaju. Vienac, 1883. 84—86. l.)

Geitler zágrábi egyetemi tanár a Szinai-hegyen levő sz. Katalin zárdában két glagolbetűs szláv nyelvemléket talált, melyeket a délszláv akadémia adott ki, az egyik egy imakönyv (euchologium), a másik egy zsoltárkönyv (psaltir), mindkettő a legrégibb bolgár (Miklosich szerint: pannon-szloven) nyelvemlékek közül való. A glagol iratok tanulmánya lassan fejlődik. Dobrovsky a szlavistica atyja még nem tudja, hogy a horvát glagolica mellett még a gömbölyü bolgár glagol irás is létezik, és azt hitte, hogy a horvát glagol irást a horvát papok a XIII-ik században találták fel a keleti egyház ciril irásával szemben — nézeteit a szlovén Kopitar megcáfolta, 1836-ban a Klozián-féle bolgár glagol kéziratot kiadván, mely valószinüleg a vegliai Frangepánoké volt. 1847-ben az orosz Grigorovics a Balkán félszigeten, különösen Macedóniában sok régi szláv nyelvemléket talált. Mihánovicsnak és az orosz Uspenskinek is sok érdeme van e téren. Safarik 1851-ben megjelent műve »A glagol irodalom emlékei«, melynek összeállításában Kukuljevics és Brcsics segítették, jelentékenyen előmozdította a szlavistika ezen ágának ismeretét. Rácski és Jágics idevágó kiadásai is fontosak, de legfontosabb az orosz Sreznevski glagol krestomatiája (Drevnie glagoličeskie pamjatniki 1866), mely bő kivonatokban ismerteti a glagol nyelvemlékeket.

Geitler két codexe a X. század második feléből való. Safarik még nem tudta, hogy a horvát glagol irás fiatalabb a bolgárnál, szerinte ezt az irást Ciril ó-héber, foeniciai, etiopiai, latin és görög betűkből állította össze, mig a fiatalabb ciril irást Klement püspök, Ciril és Method tanítványa állította össze. E véleményt osztja Hanus és Rácski. Geitler és Müller ezt nem fogadják el, szerintök a glagol irás, mely Bolgár és Horvátországban el volt terjedve, de Szerbiában soha és sehol, az albán irásból származik, mig a Ciril irás görög eredetü.

230. *S. M.: Kocsevár István és az illirizmus.* (Stjepan Kočevar prama ilirstvu. Vienac, 1883. 148—150., 161—163., 179—182.)

A szlovének közt az illirizmus magvát elvetette a Napoleon által alapított illir királyság. Vodnik volt ennek első dalnoka a »Föltámadt Illyria« cimü himnuszával. Stájerországban Vraz Sztanko költő és Kocsevár voltak ennek hirdetői; Kocsevár Gájjal Grácban ismerkedett meg és noha ez pánszláv célzatból szakított a tulajdonképeni horvát tájszólással, mely közel rokona a szlovén nyelvnek és irodalmi

használatba vette a szerbekkel közös stokavi tájszólást, a szlovenek ezért nem nehezteltek meg és a horvát mozgalomhoz csatlakoztak irodalomban és politikában. Stájerországban az illirizmus legbuzgóbb terjesztői Vraz, Mursec, Trsztenják és Kocsevár voltak — Vraz 1838-ban Zágrábba is költözött.

Kocsevár 1808. augusztus 15-én született, Marburgban tanult, Grácban és Bécsben az orvosi kurzust hallgatta és 1834-ben mint orvos Cillyben telepedett le, hol 1883-ban meg is halt. 1848-ban ő is a szloven deputatióval a zágrábi országgyülésre jött, hogy a horvátokkal való egyesülést megpecsételje — Jelacsics és a követek lelkesen fogadták. Vrázzal 1833—1850-ig levelezett, kezdetben szlovénül, de 1839-től fogva horvátul — a levelezés nagyobbrészt irodalmi érdekü, de utóbbi időben telvék politikai vonatkozásokkal.

1844-ben ezt irja: »Hallottam, hogy junius 26-án nagy megyegyülés lesz Zágrábban. Az istenért, beszéld rá mind a hazafiakat, hogy óvakodjanak véres ütközésektől. Talán a jó szó jó utra téríti a turopoljeieket (magyar érzelműek voltak. Dr. ME.) és mindkét párt kibékül. Nem remegek azért, fognak-e a honfiak győzni, hanem azért, hogy ne folyjon vér, a turopoljeiek vére is igazi szláv vér, azért kimélni kell«. — 1855-ben: »Miden jó volna, csak a turopoljeiek ne volnának magyaronok. A nemzeti ügy sok aggodalmat okoz nekem.« — »Adja isten, hogy az illirség ne követeljen több áldozatot mert a sors minket már eléggé büntetett.«

1848. május 20-án: »Ird meg, hogyan állanak a dolgok Zágrábban. Nagyon aggódom miattatok, mert azt gyanítom, hogy nem minden észszerü, a mit ti tesztek«. — Szept. 25-én: »Nem vagyok képes neked leirni, mily nagy aggodalmat okoz nekem a horvát háboru. Nem tartok attól, hogy Jelacsics nem fog győzni, de félek Bécstől. A bécsi radikálisok egyhangulag tüzelnek Jelacsics ellen és oly gyülöletesen irnak róla, hogy lapjaikat már nem is olvashatom. Olvasd a »Der Freimüthige« szept. 23-iki számát és véred meg fog fagyni. Nem vagyok képes felfogni, hogyan képesek a magyarok ilyen hazugságokat kigondolni Jelacsicsról. Azt sem vagyok képes felfogni, hogy ti zágrábiak nem védelmezitek a bánt. Ő titeket kardjával védelmez. Mért nem fognátok ti érte tollat? Ti vagy alusztok, vagy elvesztettétek fejeteket. Kár, hogy Horvátországnak nincs ügyes publicistája, ki a németekkel szembeszállhatna a publicisztika terén. Mért nem cáfolja meg valaki közületek a Jelasics elleni hazugságokat abban a lapban, a melyben megjelentek?«

1848. október 12-én: »Jelacsics bán 20.000 katonával Bécs előtt van. Azért ma egész Stájerországban meghirdet-

ték a felhivást a népfelkelésre (Landsturm), hogy Bécsen segítve legyen. A mi embereink harcolni fognak a katonaság ellen, azaz a bécsi helyőrség és Jelacsics ellen . . . Ugyanezen szándékkal fog jönni a föld népe Alsó- és Felső-Ausztriából és Morvaországból. Ebből láthatod, mily veszélyben van a bán. Azért jó volna, ha Zágráb rábirná a bánt, hogy hagyja ott Bécset és menjen Horvátországot védelmezni, melyet fenyegetnek a magyarok. A bán Bécs elé való jövetelével elveszti a németek minden rokonszenvét, a kik most azt hiszik róla, hogy ő tényleg segíti a reakcionárius pártot. Kezem reszket, midőn ezt irom, mert féltem a szabadelvü bánt és a vitéz horvátokat.«

1848. dec. 13-án: »Hallom, hogy sok illir átpártolt a magyaronokhoz, hogy az illirek közt ellenséges pártok keletkeztek, hogy Gájt agyon akarják verni . . . A mi szomszédságunkban az illirségről lemondott Erdődy György gróf és sógora, Orsics gróf . . . Nincs nyugtom, nem tudok aludni, mert a rossz hirek nagyon rémítenek. Mit várhatunk mi (szlovének), ha a horvátok elbuknak egyenetlenségök miatt? . . . Mi szlovének is a császárnak átadunk egy kérvényt, hogy a szlovén nyelvet hozzák be az iskolába és a hivatalokba. E célból aláírásokat gyűjtenek Stájerországban, Karantániában, Krajnában, Istriában és Görzben. Mi vagyunk az utolsó nemzet a birodalomban és tőlünk még rossz néven is fogják venni, hogy ezt merjük kivánni.«

1848. dec. 17-én: »A horvát-szlavon országgyülés közeledik, melytől függ az illirizmus megmentése. Erre tehát az illireknek komolyan kell készülniök. Első dolga, hogy szervezkedjék a mai korszellem szerint. Nem elég, hogy képviselve legyenek a főurak, a papság és polgárság, a parasztoknak is legyenek meg az ő képviselői. Különben a főurak győznek s akkor vége van az illirizmusnak. Az említett elvre nézve az országgyülésen a magyaronok nem fognak nemesen viselkedni, az alsóbbrendü nemesség pedig csatlakozni fog az illirizmushoz. A napokban beszéltem egy magyaronnal, a ki azt mondotta, hogy illirré lesz, ha az ilirek az országgyülésen liberalisok lesznek. A liberalizmus szükséges! . . . Kérlek terjeszd ezeket az elveket a hirlapokban. Most vagy soha kell az illirség alapját megvetni.«

1849-ben óvatosságból ciril betükkel ir: »A germanizátorok győzedelmeskednek, a mi hivatalaink ismét németek lesznek, mint azelőtt voltak. Adjon isten legalább a horvátoknak jobb szerencsét.« — Ezen évben kelt utolsó levelében így ir: »Nem sokára Zágrábba jövök, de csak rövid időre, mert félek ettől a várostól, mióta megtudtam, hogy a bán

(Jelacsics) sem Caesar, sem Nagy Sándor, sem Solon és mióta azon is kételkedem, hogy a bánban van-e egyáltalán szláv sziv. Zágráb jövője az elsvábosodás. Igen barátom! Az oroszokon és lengyeleken kivül mi többi szlávok mind elbuktunk. Ugy vergődünk mint a vizbe fulladozó.«

231. *Milcsetics J.: Ilijasevics István dr.* (Dr. Stjepan Ilijašević. Vienac, 1883. 226—227. l.)

Ilijasevics a Gáj-féle gárda tagja, született 1814-ben Oriovácban, a gradiskai határőrvidéken, tanult Pozsegán és Zágrábban, Pesten növendékpap. Alagovics Sándor püspök szertartásmestere, utóbb theológiai tanár Zágrábban. 1849-ben az egyházi ügyek előadója a báni táblánál, 1850-ben a bécsi közoktatási minisztériumban a horvát ügyek előadója, utóbb tanfelügyelő Zágrábban, 1857-ben csázmai kanonok. 1861-ben feltünt Varasd megye gyülésein horvát szellemü beszédeivel. Irt tankönyveket, latin és horvát verseket, mely utóbbiakban — úgy mint Preradovics — a klasszikus időmennyiséget érvényesíti elég sikerrel, noha a délszláv nyelv hangsúlyos verselésre alkalmasabb. Barátja volt Jelasics, Sokcsevics, Mazuranics bánoknak, gr. Thun és Helfert báró osztrák minisztereknek, miből politikai iránya megitélhető.

232. *Buccari és Kraljevica várak rajzai.* (Stari grad u Bakru i Kraljevica. Vienac, 1883. 231. l.) E várak a Frangepánoké voltak. Részletesen leirja Lajos Salvator főherceg: »Der Golf von Buccari—Porto-Rè. Prag, 1871.

233. *Lopasics Radoszláv: Visszaemlékezés a szluini határőrvidéken 1865-ben tett utamra.* (Uspomena na put u Slunjsku krajinu god. 1865. Vienac, 1883. 327., 343., 357., 373., 390., 405., 418. és következő lapokon.)

Lopasics ezen útirajzában a bejárt vidék mai állapotát, a régi várakat stb. mai állapotukban ismerteti, de régibb történetökre is kiterjeszkedik. Szól a Krizsanics-toronyról, a pálosok Kamenszkóban volt zárdájának romjairól, Tusilovics várról, Budácski várról és ennek vitéz urairól, a Budácskiakról, Krsztinje várról, Klokocsról, Cetin várról, Kladusáról, Kremengradról, Szluinról, Blagaj várról és urairól, a Blagaj-Babonicsokról, Szkrad várról, Barilovics várról, Beláj várról — némelyiknek rajzát is közli Valvazor nyomán.

234. *Curzola vár*, rajzzal. (Korčula. Vienac, 1883. 346. l.)

Az olasz módra épített ősrégi vár a hasonló nevü szigeten fekszik a tenger mellett; a városbeli székesegyházat Mária, IV. Béla neje építtette, 1556-ban új oltárképet kapott, sz. Márkot, s azóta e nevet viseli, a mostani oltárkép Tintorettótól való. A templom mellett van a régi püspöki palota,

mert e hely 1300—1802-ig püspöki székhely volt; az 1526-iki pestis a lakosság felét elpusztította. A várost a monda szerint Antenor alapította. Curzola a VII—X-ik századig a neretvánoké, 998-tól fogva a humi fejedelmeké, 1420-tól Velencéé volt ennek bukásáig. Itt született Kanavelich Péter horvát költő.

235. *Damjan Juda.* (Vienac, 1883. 348. l.)

Raguza 1205-ben kénytelen volt Velencének meghódolni s ennek védnöksége alatt maradt 1358-ig, midőn magyar főhatóság alá került. A velencei hódoltság keletkezését a raguzai krónikák így adják elő: Damjan Juda comes a hat havi hivataloskodás után nem akart lemondani, hanem magának erős testőrséget szervezett és mint kényúr tovább uralkodott. Benesics Péter és a raguzai urak ezt el nem viselhették. Benesics elment Velencébe és megigérte, hogy mindig velenceit fognak comesül választani és Velence fővédnökségét elismerni, csak szabadítsák meg Damjan Judától. Morosini velencei hajóval Raguzába jött, Damjan Juda elkisérte távozásakor a hajóig, ekkor Benesics fölhivta, hogy menjenek a hajóra és nézzék meg, minő ajándékokat küld Velence Balduinnak — a mint Juda a hajón volt, láncra verték és ő kétségbeesésében fejét a hajó árbocán szétzúzta.

236. *Trau vár rajza.* (Trogir, Tragurium. Vienac, 1883. 408., 410. l.)

Az ősrégi vár telve van régi emlékekkel. Székesegyháza Dalmácia legszebb műemléke, homlokzatát 1240-ben Radován horvát építész építette, a sz. Jeromos kápolnát pedig 1438-ban két traui építész: Racsics Miklós és Gruvát Márk. Trauban született Lucius János hires történetiró.

237. *Harambasics Ágost.* Milákovics József Hrvátyánke költeményei. (Hrvaćanke, prve pjesme J. Milakovića. Vienac, 1883. 410—411. l.) Széptani méltatás.

238. *S. M.: A glagol és ciril irás eredetéről és hazájáról.* (O porietlu i domovini glagolice i ćirilice. Vienac, 1883. 439—442., 456—459.)

Értekező Geitler műve alapján bizonyítja, hogy a glagol betűk nem sz. Ciril találmánya, hanem az albán szláv betűkből vették át a bolgárok és horvátok — a ciril irás pedig az ó-görög abc-ből származott.

239. *Milásinovics Ferenc.* (Franjo Milašinović. Vienac, 1883. 443—444., 455—456. l.)

Milásinovics Ferenc 1808. dec. 2-án született Trakostyánban; Varasdon és Zágrábban tanult, pappá 1831-ben szentelték, volt theologiai tanár, 1852-ben zágrábi kanonokká lett, meghalt 1883. julius 3-án. Latin és horvát verseket irt. Névtelen életirója ellenségesen nyilatkozik a magyarokról.

Milásinovics 1843-ban Lipcsében kiadott egy latin verses tragikomédiát e cimen: »Martini Sarcastii, pseudo-nasonis illyrici, metamorphosis unica«, melyben a magyarpárti horvátokat ostorozza. A névtelen értekező a horvátok magyarpártiságát régi rákfenének mondja, a horvát nemesség magyaron volt. Horvátországot Gáj Lajos mentette meg az illirizmussal. E párt és a magyaronok közt az első véres összeütközés 1842. május 31-én a zágrábmegyei restauráción történt. Erre annyian jöttek össze, hogy a tisztújítást nem a vármegye termében, hanem udvarában akarták megtartani. A magyaronok már a választás előtt civakodást kezdtek, mire az illirek kiverték őket. Zdencsay Miklós illirpárti főispán azután folytatta a tisztújítást és csupa illirpártiak kerültek hivatalba. A főispánt ezért nyugdíjazták. Ezen eseményt vette Milásinovics szatirája tárgyául és ostorozta benne és nevetségessé tette a magyaron horvátokat. Az illirek gyülhelye a »nemzeti olvasókör« (narodna čitaonica), a magyaronoké a »Casino« volt; a szatirában ennek elnöke Draskovics Sándor gróf mint Bucephalus, Jozipovics turopolyei gr. mint »asinus ex rure Turonum«, Pisacsics mint »Scribius«, Koos mint »Merulius«, Kusevics mint »Osculeus« stb. szerepelnek, vannak itt farkasok, rókák, majmok (Erdődyek, Dodera néven), medvék stb. A szatira 360 sorból áll és sokban hozzájárult a magyarbarát párt népszerűtlenítésére Horvátországban.

240. *Lessina vára,* rajzzal. (Hvar. Vienac, 1883. 473., 475. l.)

Lessina város gót izlésü székesegyházát 1571-ben a török flotta elpusztította, Martin de Martinis püspök 1574-ben újra fölépítette. A város fölötti hegyen a spanyolok — mint Velence szövetségesei — 1551-ben a »Spagnuolo« erődöt építették; a franciák az I. Napoleon-féle occupatio alkalmával még magasabb ponton fölépítették a »Forte Napoleone« erődöt, melynek mai neve »Forte S. Nicolo«.

241. *Galac Gj.: Radicsevics Branko szerb költő.* (Branko Radičević. Vienac, 1883. 486—488. l.)

Értekező ismerteti lirai és epikus költeményeit. Radicsevics B. 1824-ben a Száva melletti Bródban született, meghalt Bécsben 1853. jun. 29-én, nyugszik Karlóca mellett a Sztrazsilovo hegyen. Egyik legnépszerűbb szerb költő.

242. *Krka folyó Knin (Tinin) alatt.* (Krka izpod Knina. Vienac, 1883. 517., 523. Rajzzal.)

E folyócska csak 57 kilométer hosszú, vidéke világhirü szépségéről, hat vizesése van, köröskörül egész hosszában egész sereg ősrégi várrom van. A rajz Tinin (Knin) várát ábrázolja, mely a horvát királyok egynémelyikének székhelye

volt, így az utolsó horvát királyé, Szvacsics Péteré is, utóbb a hős Nelepics grófoké volt. A Krka mellett van Kamicsác várrom, mely Utjesenovics Fráter György szülőhelye; e folyó mellett van Rog (Szarv) vár, mely a brebiri Subics-Ugrinics grófoké volt; Scardona vár (Skradin) már a római korban hires volt. A Krka egyik szigetén van a történelmi nevezetességü »Viszovac« ferencrendi zárda.

243. *Szamobor,* rajzzal. (Samobor. Vienac, 1883. 533., 539. l.) Szamobor Zágráb közelében régi város, Kálmán szlavón herceg adott nekik szabadalomlevelet, melyet IV. Béla 1242-ben megerősitett. A város fölötti hegyen láthatók a régi Szamobor vár romjai; e várat II. Ottokár épittette, midőn IV. Bélával Stájerország birtokáért küzdött, később Okityi Jaroszláv Jánosé, majd a Cilleyeké lett, a XVI-ik században Ungnad Jánosé, ezután Ungnad Kristóf generálisé, ettől az Erdődy-Bakácsokra szállt, kiktől a Kulmer grófok vették meg, ma a Kiepach családé.

244. *Vraz Sztanko és Miklosich Ferenc levelezése.* (Stanko Vraz prama Franji Miklošiću. Vienac, 1883. 606. l.) A levelezés nyelvtörténeti érdekü.

245. *Zmáj Jovánovics Jován élete és munkái.* (Zmaj Jovan Jovanović. Vienac, 1883. 619—620., 634—636.) Irodalomtörténeti érdekü.

246. *Jágics Vatroszláv.* (Vienac, 1883. 575., 591. l.) Jágics, Miklosich után, a legjelesebb szlávista, született 1838-ban Varasdon, itt, Zágrábban és Bécsben tanult, Miklosich tanítványa volt. 1860-ban Zágrábban gimnáziumi tanár; a szláv nyelvészet terén az új iskolát képviselte Babukicscsal szemben, kivel 1860—1864-ig heves polemiái voltak, melyekben végre Jágics maradt a győztes. A zágrábi gimnázium értesítőjében két tudományos értékkel biró értekezése jelent meg: a nemzeti és népköltészetről és az ó-szlovén grammatikáról. Ekkor adta ki horvát nyelvtanát, mely az ó-bolgár szlávságon alapszik és példatárát az ó-horvát nyelv glagol- és cirilbetűs nyelvemlékeiből. 1864-ben Rácskival és Torbárral szerkesztette a »Književnik« cimü folyóiratot, melyben a szláv nyelvtudományi részt képviselte, mig Rácski a történelmet, Torbár a természettudományokat. E folyóiratban megjelentek tőle: »A mi helyesirásunk« (Naš pravopis) nagyfontosságú dolgozata, továbbá: »A horvát nyelv multjából« (Iz prošlosti hrvatskoga jezika); »A szláv nyelvtudomány« (Slovjensko jezikoslovje): Az Adriai-tenger Syrennája, horvát éposz a XVII-ik századból; A linguisztika és antropológia viszonya; Az indo-európai népek eredetéről; A régi nyelvemlékek és jelentőségök stb.

1867-ben nyilt meg Zágrábban a délszláv akadémia, mint ennek tagja számos értékes dolgozatot közölt a »Rad« cimü akadémiai folyóiratban: Összehasonlító mythologia stb. A »Starine« nevü akadémiai folyóiratban sok szláv nyelvemléket közölt és ismertetett. 1867-ben adta ki »A horvát és szerb nemzet irodalomtörténete. Ó-kor« cimü művét, melyet oroszra is fordították. 1871-ben egy politikai nyilatkozata miatt, melyet nem akart visszavonni, elbocsátották a szolgálatból — ekkor egy ideig még Zágrábban időzött mint az akadémia titkára, azután az odesszai egyetemhez meghivták mint az összehasonlító nyelvészet tanárát. 1874-ben a berlini egyetemen a szláv nyelvészet tanára, itt inditotta meg 1875-ben nagyértékü folyóiratát »Archiv für slavische Philologie«, melyben számos nyelvtudományi értekezése jelent meg. Azután a szentpétervári egyetemen volt a szlavisztika tanára, most pedig ezen minőségben a bécsi egyetemen működik mint Miklosich utóda.

247. *Sisatovác szerb zárda a Fruskagorában.* (Manastir Sišatovac u Fruškoj gori. Vienac, 1883. Rajzzal. 637., 638.) A Fruskagorában a Szerémségben 13 szerb zárda van, A sisatováci Mitrovica közelében van, a hagyomány szerint Stiljanovics István az utolsó szerb deszpota alapította, ki Maróthvárban (Morović) lakott és 1515. okt. 4-én Siklóson, Baranya megyében halt meg. Tetemei a sisatováci zárdában nyugszanak és a szerb nép szentként tiszteli. Lehet, hogy Theophil igumán (zárdafőnök) épitette 1520-ban. A régi templom leégett és Popovics Vince verseci püspök 1758—1778-ban épitette föl újra. E zárda főnöke volt Musiczki Lucián szerb költő is; a zárdának több régi kézirata van, így Theophil iguman evangéliuma 1560-ból.

248. *Novi Vinodolban.* (Novi Vinodolski. Vienac, 1883. 666—670. l. Rajzzal.)

Novi, Novigrád, vinodoli Novi már 1288-ban jelentékeny hely volt, mert a Frangepánok hires vinodoli törvénykönyve 1288-ban itt kelt. Közelében van Lopar ősrégi vár, melyet a régi geografusok Halupsi, Alupsi, Alupei néven neveznek, Ptolomaeus Lopsicának, Ortelius Lopurnak mondja, a vár a római korból származott, romjai maig is látszanak. Noviban van egy romban heverő pálos zárda is. Kristóf modrusi püspök a törökök elől 1493-ban ide menekült, itt székelt a török világban néhány modrusi püspök is. A Frangepánok régi vára (Kastel) romokban hever, a velenceiek 1615-ben pusztították el.

249. *Mazsuranics Antal* (Vienac, 1883. 681., 686. l.) horvát iró, Jánosnak, a bánnak fivére, született 1805-ben

vinodoli Noviban. 1836-ban tanár a zágrábi gimnáziumban, 1861-ben fiumei igazgató. Az illir irány híve és harcosa. Irt egy horvát nyelvtant (Slovnica hrvatska. 1859., 1863.), horvát irodalomtörténetet és kiadta a vinodoli statutumot (1288.).

250. *Szebeniko vár.* (Vienac, 1883. 685., 686.) Rajzzal. A város falain belül egy dombon állanak a Sz.-Anna vár romjai, a hagyomány azt tartja, hogy ez volt a horvát királyok egyik székhelye. A város falain kivül a sziklákon több kisebb erőd van, legnagyobb a Sz.-János vár. A gyönyörü, gót és lombard stilusu székesegyházat 1441-ben kezdte Matejevics György szebenikoi épitész épiteni.

251. *K. V.: A horvát Frangepánok eredetéről.* (O porieklu hrvatskih Frankopana. Vienac, 1884. 16. l.)

A Frangepán grófok egész a XV-ik századig az oklevelekben nem mint Frangepánok, hanem mint »vegliai, modrusi és zengi grófok« fordultak elő, mikor és mért vették fel a Frangepán nevet, nem lehet biztosan megállapitani — Kláics azon nézetben van, hogy ezt azért tették, mert a magyar nemesség az ősrégi horvát nemzetségeket lenézte és e horvát nemességet magánál kevesebbnek tartotta. Voltak Frangepánok velencei alattvalók is és ott divatos volt a család eredetét a római patriciusokra visszavinni. A Babonicsok, kik utóbb a Blagaj nevet vették fel, már 1217-ben magukat a római Ursiniektől származtatták; a Subicsok, utóbb Zrinyiek, a római Sulpiciusoktól. A Frangepánoknak friauli ága a horvát ágat túlélte; a glagol oklevelekben a család neve így iratik leggyakrabban: Frankapan.

252. *Péter Petrovics Njegus mint iró.* (Petar Petrović Njeguš. Vienac, 1884. 78—79., 96—99. l.)

Született 1813-ban, meghalt 1851-ben. Az életrajzi adatok sorában említtetik, hogy 1848-ban Jelacsics bánnak 10.000 montenegróit ajánlott fel a magyarok elleni harcra, de Jelacsics az ajánlatot nem fogadta el! E hihetetlen adat forrását az iró nem említi. Az értekezés többi része Njegus irodalmi működésének méltatása.

253. *Utyesenovics-Ostrozsinszki Ignác.* (Ognjeslav Utiešenović Ostrožinski. Vienac, 1884. 220—223., 241. és köv. l.)

Ezen horvát iró és költő Utjesenovics Fráter György családjából való, e család leszármazottjait a nép »biskupi« (püspökök) melléknévvel nevezi, kétségkivül Fráter Györgyre való tekintetből. Az Utjesenovics családnak a XVI-ik században nagy birtokai voltak Likában, az övék volt Bartakvár, Pocsitelj közelében. Irónk dédapja a XVIII-ik században Liká-

ból Osztrozsinbe költözött, hol az iró 1817. aug. 21-én született elszegényedett granicsár családból. Kezdetben a katonai közigazgatásban szolgált, 1851-ben Varasdmegye alispánja, 1856-ban a bécsi belügyminiszteriumban titkár, 1862-ben udvari tanácsos az udvari cancelláriánál, Kusevics kancellár 1867-ben nyugdijaztatta, végre Varasdmegye főispánja. Nagy érdemei vannak az 1883-iki lázadás lecsillapításában Zagorjében.

1848-ban irta: »Miként kellene Ausztriát szervezni a nemzeti egyenjoguság elve alapján«; 1859-ben: »Die Hauskomunionen der Südlsaven«; 1861-ben: »Die Militärgränze und die Verfassung«; 1869-ben: »Die Militärgränze«. 1869-ben Belgrádban megjelent tőle egy értekezés e cimen: »Gondolatok a horvát szerb irodalom fejlődésének fontosságáról, ennek irányáról és eszközeiről«. Irt »A nemzeti hadsereg szervezéséről« is. Fontosak még: »Das Donau-Adria Bahnnetz« (1865); »Die Naturschätze im nördlichen Kroatien« (1879). — Ezen publicistikai tevékenységen kivül, sok szép költeményt is irt. Az első »Hang a Balkánról« (Jeka od Balkana) nagy figyelmet keltett, az Augsburger Allgemeine Zeutung, a horvát-szerb eredetivel együtt kiadta annak német fordítását — a költemény alapgondolata annak első soraiban van kifejezve: »Az egész világnak hajnalodik már, csak a Balkánnak nincs napja«, — a költemény a török járom alatt levő keresztények felszabadítására buzdít. Ugyan ez az alapgondolata legszebb epikus költeményének »Pop Nedeljko«, melyben a Balkánon levő keresztények sorsát a zsidók egyptomi rablásával hasonlítja össze; e költeményben sok a vallásos motivum, de mind az eposz politikai célját mozdítják elő. 1868-ban kiadta Dávid zsoltárait a délszláv népdalok formájában. 1845-ben jelent meg verseinek első gyüjteményes kiadása »Az osztrozsini tündér« (Vila Ostrožinska); második bővített kiadása 1871-ben jelent meg. Novákovics irodalomtörténetében irónkat mint költőt Mazsuranics mellé állítja. 1880-ban a »Rad«-ban megirta Utyesenovics Fráter György életrajzát.

254. *T.: Sulek Bogoszláv dr.* (Vienac, 1884. 268—271., 276—288.).

Sulek Bogoszláv horvát iró, turócmegyei tót családból származott, apja luteránus lelkész és tanitó volt és egyik első apostola a panszlavizmusnak a magyarországi tótok közt, ő volt Kollár Ján tanitója és több pedagogiai, imakönyv, gazdasági és népszerü tudományos munka irója tót nyelven, utóbb Nyitramegyében Nagy-Szombatban volt luteránus lelkész, hol 1837-ben meghalt. Itt született 1816. ápr. 20-án Sulek Bogoszláv, ki utóbb Horvátországban az illir mozgalomban Gáj mellett nagy szerepet játszott. Tanulmányait

Nagyszombatban kezdte és Pozsonyban a luteránus liceumban bevégezte. Ennek önképzőköre a tót nemzetségi törekvéseknek és a panszlavizmusnak a tótok közt melegágya volt, épen úgy mint a zágrábi kath. papnevelde a hasonló horvát törekvéseknek 1834 óta. A pozsonyi tót önképzőkör minden tagja köteles volt a tót nyelv irodalmi művelése mellett még valamely más szláv nyelvet megtanulni. Sulek itt theologiai, bölcsészeti és természetrajzi tanulmányokkal foglalkozott. Tanulmányait elvégezvén, egy ideig betegeskedő apja mellett Nagyszombatban segédlelkészkedett és ennek halála után 1838-ban Horvátországba költözött, melyet törekvései számára alkalmasabb szintérnek tartott — először is a Száva melletti Bródba ment, hol egyik bátyja orvos volt.

1839. aug. havában Zágrábba ment, hol Zsupán Ferenc nyomdájában nyomdász lett, itt ennek papnövendék fia utján megismerkedett a zágrábi szeminárium papnövendékeivel és a fiatalabb papokkal, kiknek szellemi iránya az övével teljesen megegyező volt. Az illirek politikai és irodalmi küzdelme a magyarok ellen 1843-ban öltött nagyobb mérveket, Gáj Lajos ekkor az »Ilirske narodne novine« politikai hirlap szépirodalmi mellékletének, a »Danica ilirská«-nak szerkesztését Sulekre bizta, ki jól beszélt magyarul is és képzett férfiu volt s így alkalmasnak látták, hogy a magyarok elleni küzdelmet a történelmi és szépirodalmi téren vezesse. 1844-ben e röpiratot irta: »Mire törekszenek az illirek« (Što namjeravaju iliri), ezt 1845-ben követte a »Branislav« két kötetben, mely a magyar cenzura miatt Belgrádban jelent meg, ennek első kötetében kifejtette az illir párt politikáját és programmját, a másodikban ostorozta a magyar párti (magyaron) horvátokat.

1848-ban átvette a Gáj-féle »Ilirske narodne novine« szerkesztését, melybe eddig sok tüzes cikket irt a magyarok ellen — de 1849-ben Gáj cserben hagyta az illir törekvéseket és a bécsi centralisztikus politikához szegődött, ekkor Sulek megvált a laptól és kiadta a »Szláv délvidék« (Slavenski jug) cimü intransigens illir irányu lapot, de ezt az 1849. márc. 4-én dekretált germanizáló centralisatio hamar elnyomta. Šulek is hozzászólott az új államszervezet mikénti létesitéséhez röpiratában »Ausztria államszervezete 1849-ben« (Austrianski državni ustav od god. 1849), de eredménytelenül. 1850-ben egy kissé mérsékeltebb illir irányú lapott adott ki »Délszláv hirlap« (Jugoslavenske novine) cimen, de az abszolutizmus ezt is hamar elfojtotta — és Sulek belátta, hogy minden politizálás hiába és a horvátok szörnyen csalódtak, mert ők az abszolutizmust jutalmul kapták, melylyel a ma-

gyarokat büntetésül sujtották. Ekkor más térre lépett, tankönyveket és gazdászati munkákat kezdett irni.

1850-ben irt egy utmutatást az olvasás tanításához; 1852. »Száz apró elbeszélés a gyermekek számára«; 1856-ban természetrajzot és növénytant adott ki iskolai használatra, ezekben a tudományos műkifejezések terén nyelvujító, mert a horvát nyelv még nem volt tudományos irányban kellőleg kifejlődve; 1859-ben a lótenyésztésről irt; 1858—1865-ig szerkesztette a »Gazdászati lapokat« (Gospodarstveni list); 1860-ban egy horvát-német szótárt adott ki két kötetben. — Az alkotmányos időszak bekövetkeztével ismét politikai térre lépett.

Az 1860. évben megirta: »A magyar-horvát alkotmány 1860-ban« (Hrvatsko ugarski ustav 1860) cimü röpiratát. A horvát országgyülés ujra megnyilt, a horvát udvari kancelláriát ujból életbeléptették, a horvát nyelv a társadalomban, közéletben, hivatalokban és iskolákban jogaiba lépett s így Sulek 1865-ben a »Pozor« cimü független horvát lapot indította meg, melyben ismét erős küzdelmet folytatott a magyarok ellen. 1868-ban »A mi jogaink« (Naše pravice) cimen összegyűjtötte 1102—1868-ig mindazokat a törvényeket, okleveleket és a horvát államjog szempotjából fontosaknak tartott iratokat, a melyekkel Horvátország jogait Magyarországgal szemben megvédelmezhetőknek tartotta, különösen érdekes a bevezetés, a melyben elmondja, hogy őseik gondatlansága folytán hogy vesztették el lassankint Magyarországgal szemben majdnem minden jogukat.

Rácski indítványára a horvát udvari kancellária megbizta Suleket, hogy egy horvát tudományos műszótárt irjon, 1874 és 1875-ben megjelent tőle »A horvát-német-olasz tudományos műkifejezések és műszók szótára« két kötetben (Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja). A délszáv akadémia 1867-ben tagjává választotta s ezentúl tanulmányai ennek folyóiratában, a »Rad«-ban jelentek meg. Irt egy népszerü fizikát 3 kötetben (1873—1875.), egy népszerü kémiát (1881.). Utolsó nagy műve a régi alapon megirt horvát jogvédő: »Horvát alkotmány, vagyis az 1882-iki konstitutio« (Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882). A zágrábi katholikus lapban (Katolički zagrebački list) egy cikksorozatot irt a »dalmát-horvát-szlavon prímások«-ról 1871. Latin nyelven irt bölcsészetdoctori értekezése: »Memoria Rogerii Josephi Bošković«. 1867.

255. *Ravanica zárda Szerbiában.* (Manastir Ravanica u Srbiji. Vienac, 1884. 273., 274. l. Rajzzal.) Ezen zárdát 1381-ben Grbljanovics Lázár, az utolsó szerb cár emelte.

A zárda melletti templom maig is fennáll, de a héttornyos körfalat a törökök lerombolták. Ravanica 1398-ban részben leégett, 1438-ban török kézbe került, kik kirabolták.

256. *Milcsetics Iván: A vegliai grófok és a rájuk vonatkozó hagyományok.* Vienac, 1884. XVI. k. 20., 23. szám. (Krčki knezovi i predaje o njima.)

Csrcsics szerint (Najstarija poviest 67., 84., 85. l.) 1100-ban Bartol és Vid vegliai grófok Frangepánok voltak; 1153-ban Dujmo vegliai gróf Velencétől kapta a vegliai grófságot — ezzel szemben Ljubics szerint Vitális Mihály doge 1163. aug. 3-án (Listine I. 6.) adományozta életfogytiglanra Dujmónak Vegliát, kinek fiai voltak Bartol és Vid és Veglia csak utóbb lett a család örökös birtoka. A vegliai grófokat a tatárjáráskor szerzett érdemeikért 1242-ben IV. Béla nagy donatiókkal jutalmazta meg; 1246-ban a Frigyes osztrák herceggel vívott háborúban Bartol vegliai gróf ölte meg ezt az utolsó Babenbergi herceget. 1271-ben Vid Zenget kapta a magyar királytól. 1293-ban III. András huzamosabban időzött Zengben János vegliai grófnál; ugyancsak egy János vegliai gróf szabadította ki 1387-ben Mária királynét, Zsigmond őt hálából kinevezte Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyetlen bánjává, birta az egész Kvarnerói öblöt szigeteivel és meghalt 1394-ben.

Kezdetben Veglia urai csak a »vegliai gróf« cimet használták, utóbb mint »vegliai, zengi és modrusi grófok« szerepelnek, néha mellőzik a »zengi gróf« cimet, de soha a »vegliait«, melyet a család azon tagjai is használnak, kik Vegliát tényleg nem is birják. Kérdés, mikor vették föl a Frangepán nevet?

Cubich Giambattista: »Notizie naturali e storiche sull isola di Veglia. Trieste, 1874« cimü művében minden kritikai alap nélkül őket a római Aniciusoktól és ezeket Aeneastól és Turnustól származtatja. Szerinte 717-ben egy nagy vizáradás alkalmával Flavius Anicius Pierleoni a nyomorgó népnek kenyeret osztott és ez őt »Fangipane« névvel tisztelte meg, melyet azontúl viselt; ivadékai Rómából Velencébe és innét Horvátországba származtak át, itt köztük az első egy Miklós nevü volt, ki 821-ben halt meg Veglián és ez a horvát Frangepánok őse. Cubich kritikátlanságát kimutatta Ljubics (Rad, 37. köt. 186—202. l.).

Hogy mikor vették föl a vegliai grófok a Frangepán nevet, erre okleveleik adnak fölvilágosítást. Glagolbetűs legrégibb horvát oklevelük 1381-ből csak így szól: »Mi knez Stefan«, az 1428. oklevélen áll először: »Mi knez Mikula de Frankapan krčki, senski i modruški knez«, ezen időtől fogva egy oklevelökön sem hiányzik a »Frangepan vagy de Fran-

gepanibus« név. — A latin oklevelekben 1248-ban »comites Vegle«, 1292-ben »comitum Vegliae, Modrussae et Vinodolii«, 1403-ban »viri magnifici Nicolai, Segnie, Veglie et Modrussii comites«, 1412-ben »Magnificus vir dominus Nicolaus comes Vegle, Segne, Modrusce« — tehát 1428-ig sem horvát, sem latin okleveleikben nyoma sincs a Frangepán névnek. Vinciguerra, ki 1481-ben irt Vegliáról, azt mondja, hogy V. Márton pápa (1417—1431.) adta a Frangepán nevet Miklós vegliai grófnak, midőn Rómában meglátogatta. Ljubics elfogadja e nézetet, mert tényleg V. Mártonig nyoma sincs a Frangepán névnek. A vegliai grófok régi cimere csillagok két sáv között; a XV-ik századtól fogva: két oroszlán, mely kenyeret megtör. Klaics azt hiszi, hogy a régi horvát nemesség (a Babonicsok Ursinitől, a Subicsok Sulpiciustól, a vegliai grófok Frangepánoktól) akkor kezdte magát származtatni a római patriciusoktól, mikor őket a magyar nemesség fénye elhomályosítással fenyegette.

Értekező a következőkben a Frangepán család egyes tagjainak történetét adja, Culich adatai a XIV-ik századtól fogva megbizhatóbbak. Az utolsó tényleges vegliai gróf Frangepán János volt, ki — midőn Magyar Balázs ostromolta — Velencének adta át Vegliát, mely 1480. febr. 22-étől egész bukásáig birta s saját proveditorai által kormányozta. 1480-tól a Frangepánok csak mint puszta cimet használják a vegliai grófi cimet.

257. *Botics Lukács horvát költő.* Vienac, 1884. XVI. k. 20. sz. (Luka Botić.)

258. *Dr. Markovics Ferenc horvát tudós élete és munkái.* Vienac, 1884. XVI. köt. 21., 24., 38. sz. (Franjo Marković.)

259. *Becics Ferdo horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1884. XVI. k. 27. sz.

260. *Tirnski Iván önigazolása nyelvészeti és költészeti sajátosságai tekintetében.* Vienac, 1884. XVI. k. 27. sz. (Ivana Trnskoga opravdaj zamieranih mu osebina.)

261. *Zimony története és rajza.* Vienac, 1884. XVI. k. 29. sz. (Zemun.)

Zimony a római korban Taurunum, 1095-ben Malevilla és Kálmán király nevében »Guz comes et princeps Malevillae unus de primatibus regni Ungariae« kormányozta. Az első keresztes hadjárat (1096.) alkalmával, melyet Valter Sensaveir vezetett, pórul járt, ennek seregei bántatlanul elvonultak a város alatt Belgrádba, onnét azután 16 keresztes visszajött Zimonyba bevásárlás végett, ezeket kirabolták és ruhájukat

a város falaira kitüzték, midőn ezt az erre elvonuló Amiensi Péter keresztesei meglátták, a várost megostromolták és a közeli hegyre menekült 7000 lakosból 4000-et megölvén. 5—6 napig itt időztek és Kálmán király közeledésének hirére sietve elvonultak. II. István 1125-ben újból fölépíttette a várat; a görög-magyar harcok (1146—1166.) idejében fordul elő legelőször Zimony neve a görögös Zeugme alakban. Zimony 1166—1180-ig görög kézben volt, azontúl 1521-ig a magyar királyoké volt, ettől az időtől (1521. jul. 29.) a XVII. század végéig a török birta. Ostromolták már 1462-ben és 1471-ben. 1739-ben Belgrádból számosan ide menekültek, 1743-ban 900 lakosa volt, 1792-ben sz. kir. várossá lett. A felsővárost Josefstadtnak nevezik II. Józsefről, ki, mig Laudon Belgrádot ostromolta, itt időzött; az alsóvárost Ferenc király nevéről 1816 óta Franzensthalnak nevezik.

262. *Kukuljevics Iván: Lisinski Vatroslav horvát zeneszerző élete és munkái.* Vienac, 1884. XVI. köt. 34. sz. Arcképpel.

263. *Zvonigrád Dalmáciában.* Rajzzal. Vienac, 1884. XVI. k. 37. sz.

A Zermanja völgyét környező hegyeken, a régi Vinodolban láthatók Rakovnik és Zvonigrád várak romjai. Zvonigrád 1220-ban Visán likai gróf (Buisenus comes de Lyca) birtoka volt, ki a bogomil-pataren eretnekek nagy pártfogója volt (Buisenus in Suonigrado fautor haereticorum). A vár később a korbaviai grófok, Karlovicsok, kezébe került. Karlovics János gróf 1509-ben az otocsáni és odorjáni megyékben a következő várakat birta: Gradac, Lukovec, Zvonigrád, Mutnica. Zvonigrádot a török 1526-ban foglalta el és birta 1689-ig — elvonulásuk után Zvonigrád és Rakovnik várak elpusztultak.

264. *Klaics V.: Tomics József Ödön költői munkássága.* Vienac, 1884. XVI. k. 39—40. sz.

265. *Klaics V.: Karlovics János bán. 1531.* Vienac, 1884. XVI. k. 41—43., 47. sz. (Ban Ivan Karlović.)

Korbávia és Lika megye ősrégi időktől a Guszics grófoké volt, e család egyik tagja (Kurják) a XIII. század végén fölépíttette Kurják várát és fiai fölvették a Kurjákovics grófok nevét, birták Korbáviát, Likát, Buzsán megyét és Carlopagót. 1320-ban szerepelnek Kurják fiai: Budiszláv, Pál és Gergely mint Kurjákovics korbáviai grófok; 1387-ben éltek Miklós, Butko, Tamás és Pál korbáviai grófok; 1432-ben Károly, Tamás és Ferenc korbáviai grófok Carlopagónak szabadalmakat adnak; 1460-ban szerepelnek Tamás korbáviai gróf és fiai János, Károly és Pál — ekkor kezdték magukat, min-

den alap nélkül, a római Torquato patricius családtól származtatni, hogy nemességükön túl ne tegyenek a vegliai grófok, kik magukat a római Frangipán, illetőleg Anicius családtól származtatták.

Kiterjedt birtokaik Bosznia eleste után 1463-tól első sorban állandó veszélyben forogtak a töröktől, ekkor a korbáviai grófi család feje Károly volt, Karlovics János bán apja. Károly gróf is harcolt 1493-ban Udine mellett a török ellen, hol 7000 horvát esett el és a török először pusztította el a délvidéket. Károly nemsokára meghalt, özvegye Dora és két gyermeke maradt: János és Ilona. Fia János a Karlovics nevet vette föl apjáról (Karlovics = Károly fia). Miksa császár, hogy Krajnát jobban védhesse, Dorának váraiért cserébe más, a töröktől távol levő birtokokat kinált, de ez az ajánlatot nem fogadta el, hanem 1499-ben más horvát főurakkal szövetkezett Velencével a török veszedelem ellen, mert a magyar királyoktól igéreteken kivül mit sem várhattak.

Midőn II. Ulászló és Miksa császár hadakoztak, Karlovics Iván, Frangepán János és Kanizsay János Miksa pártiak voltak, mert ettől inkább vártak segítséget a török ellen. Karlovics már 1506-ban kénytelen volt a töröknek adót igérni, hogy birtokait a pusztulástól megmentse. Nővére — Ilona — Zrinyi Miklós neje lett és Karlovics Iván sógorával 1509-ben kölcsönös örökösödési szerződést kötött annak javára, a kinek kettőjük közt férfi ivadéka lesz. Ekkor Karlovicsnak a következő várai voltak: Komity, Udine és Podlapac Korbáviában; Pocsitelj, Beláj, Lovinác, Barletta, Nováki és Novigrád Likában; Gradac, Lukavec, Zvonigrád és Mutnica Otucs és Odorján megyében; Obrovác, Zelengrád, Kljucsevác és Carlopago Tinin megyében a Velebittől délre — tehát tizenhét vár öt megyében.

Karlovics János a gyenge Perényi Imre bán vicebánja és horvát seregeinek kapitánya volt; ennek utóda Beriszló Péter bán idejében nem igen fordul elő az oklevelekben Karlovics János. Beriszló Pétert 1520. május 20-án a törökök megölték, junius hóban már annyira szorongatták Karlovics birtokait, hogy ez a zárai proveditorenek azt irta, hogy nem képes továbbra ellentállni a töröknek, ha a pápa és Velence nem segitik. 1521. október hóban Budára hivták és II. Lajos horvát bánná nevezte ki, ő meg is igérte, hogy nyilt mezőn megvédi a délvidéket a török ellen, de a várakért nem állhat jót, mert azok rossz karban vannak és védetlenek. Az udvari körök nemsokára ellene áskálódni kezdtek, vádolták, hogy az Erdődyeknek nem akarja visszaadni Krupa várát, hogy áruló és többször behivta a törököt. II. Lajos 1522. február 23-án

nyilt fölhivást bocsátott ki, hogy az, a kinek valami panasza van Karlovics bánra, jelentkezzék — de nem jelentkezett senki!

Karlovicsot az ármánykodás bántotta. 1522. ápr. hóban a Krajnából zsákmánynyal visszatérő törököt 2000 lovasával megtámadta, szétverte és a rabságba esetteket kiszabadította. Május hóban 25.000 török ostromolta Tinint (Knin), ez nem volt képes ellentállni és május 28-án a csekély őrség szabad elvonulás föltétele mellett átadta a várat, Szkradin is ekkor jutott török kézre. Karlovics nem mehetett segítségökre. A török ostromolta az ő várait is Tinin megyében (Obrovác, Zelengrád, Kljucsevác, Osztrovica), ekkor nagyobb sereggel ide sietett Karlovics, a törököt elüzte és török területre betört. 1523 elején Massaro Ferenc velencei titkár jelenti Velencének, hogy a bán birtokait a török elpusztította, egészen elszegényedett és nem képes többé hadat viselni a török ellen, ha pénzbeli segélyt nem kap. 1523. december hóban a török az erős Osztrovica vára alá vonult, mely Klis után a legfontosabb volt, de Damján árulása folytán az török kézre került. Karlovics birtokait Velencének ajánlotta föl, hogy azokat a török ellen megvédje, Velence nem fogadta el az ajánlatot, hanem 1524. jan. 19-én ezen évre 5000 aranyat küldött neki és biztatta, hogy harcoljon a török ellen — féltette birtokát Vránát a töröktől.

Karlovics bán ellen újból megindultak Budán a cselszövények, kétségbe vonták becsületét és vitézségét s II. Lajos 1524 elején társbánná melléje rendelte Tahy Jánost, a horvát urak ezt bánnak nem akarták elismerni és Karlovics is 1524-ben lemondott a bánságról. II. Lajos Tahy mellé Batthyány Ferencet nevezte ki társbánná. Az elégedetlen horvát urak 1524. nov. 30-án összejöttek Ripács várban és innét keserves panasziratot küldöttek Ferdinánd főherceghez, kit már ekkor is inkább tekintettek uroknak mint II. Lajost — a Zrinyiek átadták neki megvédésre Novigrádot a Dobra mellett és Dobra-Nyivát, Karlovics Obrovác vár védelmét Velence alattvalóira, a Poszedarszki grófokra bizta. Carlopago kapitányai, az ifju Perusics János és Gábor grófok, kis őrségükkel török területre törtek be és kirabolták Szkradin környékét; a török boszuló hadjáratra készült, melynek hirét maga Poszedárszki János gróf hozta hirül Carlopagóba, de a Perusicsok ezzel nem gondoltak. A törökök 1525. február 27-én ostromolták Carlopagót és a két Perusics gróf, Poszedarszki János gróf és Bunics Gergely gróf török fogságba jutott.

A török a horvát uraknak 10 évi adómentességet igért, ha meghódolnak neki és seregeinek szabad átvonulást enged-

nek, a horvát urak ezt visszautasították és Karlovics János maga, noha II. Lajos keservesen megsértette, ezt bejelentette neki irásban; nemsokára megjelentek a horvát rendek követei Budán és kijelentették, hogy kénytelenek lesznek a törökkel alkudozásba bocsátkozni, ha meg nem segíti őket, de ennek csak az volt a következménye, hogy II. Lajos 1525. dec. 15-én irt Batthyány bánnak, hogy tegyen meg mindent, hogy Horvátországot végleg el ne veszítsék. 1526-ban Lika és Krbava megye török kézbe került és Karlovics János gróf koldussá lett, I. Ferdinándtól kért egy várat, hol anyja fejét lehajthatná. Karlovics nem volt jelen a mohácsi vészes ütközetben, még szeptember 1-én Zágrábban volt Frangepán Kristóffal, ki ott hadat gyüjtött II. Lajos segítségére — de ez idő előtt csatába bocsátkozott.

A mohácsi vész után Horvátország a Kulpától délre Ferdinánd párti, az egész északi rész a Kulpa és Dráva közt Zápolya párti volt, kinek családja Uj-Gradiska környékéről származott. A Ferdinánd párt feje Karlovics János, a Zápolyáé a hires Frangepán Kristóf volt. Karlovics János és Jurisics Miklós párthiveikkel 1527. jan. 1-én a cetini gyülésen Ferdinándot kiáltották ki horvát királylyá, ezért a hálás Ferdinánd Karlovicsot nevezte ki horvát seregei vezérévé, néhány várat adományozott neki Horvátországban és a Zágráb melletti Medvevárat 4000 aranyért elzálogosította neki, ekkor vette meg Batthyány Ferenc bántól Lukavec várát is Turopolyében és így szlavóniai főurrá lett, régi birtokait mind elvesztvén. A horvát urak 1527. ápril havában újból gyülést tartottak Cetinvárban és kérték Ferdinándot, hogy nevezzen ki nekik bánt. Ferdinánd még e hóban Karlovics Jánost nevezte ki horvát bánná. Ennek két föladata volt: Szlavóniában legyőzni a Zápolya pártot és délen védekezni a török ellen. Az első nagyon nehéz föladat volt, mert a szlavón urak közül csak Keglevics Péter és Pekri Lajos volt Ferdinánd párti, a többi mind Zápolya párti. Karlovics először is Lukavec vára környékén a turopolyeieket akarta engedelmességre kényszeríteni Ferdinánd iránt. Karlovics erélyes föllépését fölpanaszolja Zápolya horvát-szlavón bánja, Frangepán Kristóf, 1527. évi julius 31-én Jozsefics Ferenc zengi püspökhöz irt horvát levelében. Frangepán Ivanicsvárból Turopolje segítségére akart sietni, de párthivei erről lebeszélték. Karlovics is seregét gyengének tartotta, hogy Zágrábot és Varasdot elfoglalja a Zápolya párttól és a stájer, krajnai és karantán rendektől segélyt kért. ezek segélyével sikerült is Varasdot visszafoglalni; seregében volt Batthyány Ferenc, Pekri Lajos, a Zrinyiek, a szluini Frangepánok, a Blagaj grófok is seregökkel. Frangepán Kris-

tófot szeptember 27-én Varasd alatt ágyúgolyó terítette le, holttestét hivei Martijanecből Modrusba akarták vinni, a Ferdinánd pártiak a gyászmenetet üldözőbe vették és a durva Pekri Lajos a holttesten akarta boszúját kitölteni, de ettől Karlovics János bán erős szókkal eltiltotta.

Frangepán Kristóf halálával egész Szlavónia elismerte Ferdinándot. A polgárháború alatt, 1528 elején, Jajca és sok más vár török kézre került. A mint a Zápolya párt elleni háború Szlavóniában véget ért, Karlovics a délvidéken a török ellen hadakozott. 1528. év őszén a boszniai basa 5000 emberrel Otocsácon át Krajnába tört, Kruzsics Péter klisszai és zengi kapitány ezt a krajnai rendeknek jelentette és a krajnai seregek Karlovicscsal október 5-én Belajvárnál a Mrezsnica mellett bevárták a törököt és két órai harc után a törökség 700 halott hátrahagyásával megfutott, maga a boszniai basa is súlyosan megsebesült. Karlovics az ütközetben 18 sebet kapott a krajnaiaktól, kik őt töröknek nézték. A krajnai rendek a horvát urak hadiköltségeit megtérítették, Karlovics 5 forint 9 krajcárt kapott!

Zápolya pártja 1529-ben ismét erőre kapott Szlavóniában és Horvátországban, pártja élén Erdődy Simon zágrábi püspök állott, kit Zápolya horvát bánná nevezett ki. Karlovics, Ferdinánd bánja, 1529. julius havában pártját Zágráb felsővárosában (Gradac) gyülésre hivta össze; a káptalani városrész Zápolya párti volt — de az urak nem akarták segíteni, keserüen panaszkodtak Ferdinánd hadaira, kik nekik a töröknél is nagyobb károkat okoztak és Ferdinándtól kártérítést követeltek. Ferdinánd 1530-ban Katzianer Jánost nevezte ki fővezérré, Horvátországban a Zápolya párt ellen vele hadakoztak Pekri Lajos, Keglevics Péter, Kasztelánfy János, a Zemcse nemzetség és Székely Ferenc — Karlovics a testvérháborúban már nem akart részt venni, a délvidékre vonult és Krupa, Mutnica, Novigrád, Ribnik, Klokocs várakban védekezett a török ellen. Ápril 10-én jelenti Mutnicából Katzianernek, hogy a boszniai és mosztári basák betörésre készülnek; okt. 10-én ohajt Katzianerrel és Jurisics Miklóssal találkozni, hogy megbeszéljék Horvátország állapotát. Midőn Erdődy Simon a törökkel készült szövetkezni és követeket is küldött hozzá, akkor már maga is azt tanácsolta Katzianernek, hogy lépjen föl erélyesen a Zápolya párt ellen. 1530. szept. 8-án azt tanácsolta Katzianernek, hogy támadja meg Erdődy Simont, mert ez el van hagyatva, ő maga is eljönne, de nincs pénze seregre; szept. 15-én azt tanácsolja, hogy a Kőrösön időző Pekri Lajos onnét megtámadhatná Erdődy Simon birtokait. A polgárháború 1530-ban valóban kegyetlen

volt, mig a hadakozó felek 1530. okt. 8-án végre fegyverszünetet kötöttek.

A Horvátországban szembenállt felek kibékülését a magyar főurak is követték. 1531. március 19-én Perényi Péter elnöklete alatt Bélavárban gyülést tartottak, melyben elhatározták, hogy minden pártoskodást félretéve, csak a haza és vallás javát és megmentését fogják szemök előtt tartani. Ezen gyülésen Horvátországból személyesen megjelentek Batthyány Ferenc, Pekri Lajos, Bánfi Antal, Pekri Miklós, Zemcse János és Kristóf; követeik által képviseltették magukat: Erdődy Simon és Péter, Tuskanics András tinini püspök, Tahy János, Keglevics Péter és Karlovics János bán. Ellenségei az utóbbit ezért árulással vádolták Ferdinánd előtt és ő 1531. jun. 10-én Novigrádból kérdezi Katzianert, hol van a király, mert el akar menni hozzá magát igazolni — de erre nem volt szüksége, mert néhány nappal később Medvevárban meghalt, eltemették a Zágráb melletti remetei zárda templomában, hol a Zrinyiek állítottak neki siremléket. Nővére Ilona, Zrinyi Miklósné, még 1535-ben élt; fia a hires szigetvári hős.

266. *Kukuljevics Iván: Frangepán Beatrix és nemzetsége.* Vienac, 1885. XVII. k. 1. és köv. sz. (Beatrica Frankopanka i njezin rod.)

Értekező itt részletes történetét adja a Frangepánoknak általában és a hires Bernardinét, Beatrix apjáét különösen.

A vegliai, később Frangepán grófok hires családa még nem akadt kritikai történetirójára, a mit róla külföldiek irtak, az telve van mesével. A család egészen a XIV-ik századig mint »vegliai, zengi, modrusi« grófok szerepelt, a Frangepán névnek ezen időben még nyoma sincs, ősi cimerök, két egyforma (kék és vörös) mezőre felosztott paizs, a felső (kék) mezőben egy csillaggal. A XV-ik század elején Miklós »vegliai, zengi és modrusi gróf« uj cimert kezdett használni egy hátsó lábain felálló párducot, de fia István ujból a régi cimert használja, azon hozzáadással, hogy az alsó (vörös) mezőben egy S betűt (Stephanus kezdő betűje) alkalmazott — István fia Bertalan pecsétjén a két cimert egyesítette: jobbról a vegliai grófok régi cimere áll, balról az uj, a Frangepán cimer. Ezek utódai felváltva hol a régi, hol az uj cimert használják, de úgy látszik a régit mégis többre becsülték, mert fontosabb esetekben csak is ezt használják, így az 1492-ben Miksa császár és II. Ulászló közt létrejött egyességi okiraton, melyet a Frangepánok mind aláirtak, aláirásukat a régi cimer pecsétével erősitik meg.

Az a Miklós vegliai gróf, Zsigmond kedvence, kétszer is horvát bán, 1406-ban fiával Istvánnal Rómában időzött,

itt megismerkedett a római Frangepáni családdal, itt győződtek meg, vagy képzelték el ez utóbbi családdal való rokonságukat, felvették nevöket és átvették cimeröket. Bernardin, Beatrix apja, a Frangepán szót glagolbetűs horvát okleveleiben »Frankapan« alakban irja, ezért a horvátok e családnevet e formában használják. Kukuljevics e római rokonságot és a Probus Aniciustól való származást, dacára az állítólagos bizonyítékoknak, mesének tartja.

Miklós grófnak, az első Frangepánnak nejével, Dorával, kit Pasconi a boszniai király leányának tart, kilenc fia volt: id. János, Miklós, István, Márton, Bartol, Dujmo, Zsigmond, András és ifj. János, ezenkivül két leánya: Katalin és Borbála, ez utóbbi nikolsburgi Lichtenstein Vilmos felesége. Fiai közül minket legjobban érdekel István, Bernardin apja és Beatrix öregapja. Ez az István apjával, Miklóssal hű kisérője volt Zsigmond királynak külföldi utjaiban és harcaiban és sokszor kisegítette pénzzel is, már 1434-ben horvát bán volt és kétszer járt Rómában; felesége a gazdag Izsota de Este 1456-ban halt meg Zengben. Zsigmond mellett harcolt saját horvát csapatával 1432-ben Milano ellen, ekkor apja a királyt fényesen megvendégelte Zengben. A német császár Istvánt 1436-ban krajnai kapitánynyá, vagyis kormányzóvá nevezte ki, e tisztet még 1443-ban viselte és Frigyes is 1443-ban megerősítette benne és megengedte neki, hogy saját cimerével pénzt verethet, ezért utóbb Velence avval vádolta, hogy hamis velencei pénzt veret. Apja halála után 1449-ben kilenc részre oszlott a rengeteg Frangepán vagyon, István Modrust, Modrus várát, Vitunj, Trzsán, Grobnik, Ozálj és Dubovác várakat, Veglia és Zeng egy részét kapta — ő és Márton fivére nagyon értettek vagyonuk gyarapításához.

Mátyás király 1460. julius 15-én Egerben kelt adománylevelében Istvánnak és fiának, Bernardinnak Tolitye és Babinagora nagy uradalmakat Szveto-Ivánci és Zubtyáni falvakkal adományozta — nagyban dicséri elődeinek és Istvánnak hadi érdemeit. 1463-ban Zágráb melletti Medvevárát adományozta neki, valószinüleg azért, mert ezen évben mint királyi követ saját költségén járt Velencében és Rómában, hogy segélyt kérjen a Bosznia megtámadására készülő török ellen — de mielőtt a követség visszaérkezett volna, a török már elfoglalta Boszniát. Itáliából visszaérkezvén Modrus várban lakott, itt egy glagolbetűs horvát adománylevelében hű szolgáinak, Zebics Fülöpnek és Ferencnek házakat adományoz Modrus városban. Zeng miatt a Frangepánok közt nagy viszály támadt, ebben kezdetben István nem vett részt, mert részével meg volt elégedve és a fönt említetteken kivül Zsig-

mondtól zálogban birta Bihács, Ripács, Ermány és egyéb várakat, utóbb azonban fivérével, Mártonnal Vitunj, Terzsán várak és Modrus egy részéért perbe keveredett, melyet 1466-ban Mátyás király István javára döntött el. Velencével jóviszonyban volt, ez 1470-ben meghagyta Emo János követének, hogy Mátyás előtt támogassa Istvánnak igényeit Zengre nézve.

Midőn Mátyás háboruskodott Frigyes császárral, István hiven kitartott királya mellett, noha több Frangepán Frigyes párti volt. Frigyes 1479-ben hozzáküldte Auersperg Pongrác és Rauber Gáspár kapitányait és Frangepán a rája, Cilleyné Frangepán Erzsébet utján szállott Geroltban nevü falut visszaadta Frigyesnek, két német oklevélen, mely 1479. dec. 18 és 21-én kelt. Mátyás király 1481. február 29-én Zágrábban Istvánt és egyetlen fiát, Bernardint megerősítette a következő birtokokban: Tersatto vár, Modrus vár és város, Vitunj, Plaski, Klipcse várkastélyok, Hreljin, Kis-Buccari a kikötővel, Grobnik, Vinodol (Novi), Drivenik, Ozálj, Ribnik, Dubovác és Zvecsáj várak és uradalmak. István neve legutoljára egy 1481-iki oklevélben fordul elő, tehát ezen évben halhatott meg.

Egyetlen fia, Bernardin, 1453 vagy 1454-ben született, maga mondja egy iratában, hogy anyja Estei Erzsébet (Izsóta) halálakor két éves volt, anyja pedig 1456. jan 29-én halt meg Zengben. A család hű szolgája, Jaketics Miklós egy 1465. jan. 2-án kelt horvát iratában azt mondja, hogy Bernardin ekkor 12 éves volt. Nevelték Osztreherity Márton vicecomes és felesége Lucia udvarmesterné, Lajos mester, Bartol káplán és Zebics Ferenc. Ennek 1481-ben mint volt tanítójának több telket adományozott Pláskiben. Osztreherics György vitézül védte Velence ellen Vegliát, ennek fia, Miklós is a Frangepánok szolgálatában állott, unokája Márton pedig István gróf udvarában nevelkedett, ennek mint volt nevelőjének Bernardin 1457. julius 10-én Modrusban kelt glagolbetűs horvát adománylevéllel nagy birtokot adományozott és 1481-ben újból Grabek birtokot Modrusban adta neki patronátusi jogokkal.

Bernardin mint 16 éves ifju Frigyes császár udvarában nevelődött, apja őt valószinűleg a török veszély és a véres családi harcok miatt küldte oda, mint egyetlen fiát, hogy biztonságban legyen. Mátyás király is neheztelt a Frangepánokra, mert jobbára Frigyes pártiak voltak s midőn a zengiek panaszkodtak földesuraikra, 1471-ben vezére, Magyar Balázs a zengi polgárság segélyével elvette tőlök Zenget, mely soha többé nem került a család birtokába. Bernardin

később Mátyás udvarában élt és mint 23 éves ifju tagja volt a Beatrixért menő küldöttségnek; hogy nagyobb fénynyel léphessen fel, nagybátyjától, Leonard karantáni, görci és tiroli gróftól kikölcsönözte ennek nyergét és kardját, melyek 5000 magyar arany értéküek voltak. Anyja révén rokona volt a nápolyi királynak, ki neki mint kedves rokonának 1476-ban Nápolyban az arany gyapjas Mária rendet adományozta, melyen ezüst szárnyu arany oroszlán függött. Nápolyban ismerkedett meg Beatrix királyné rokonával a gazdag Aragoniai Lujzával, kit feleségül is vett. Ezután Bernardin vitézül harcolt a török ellen Mátyás királylyal, ki 1479-ben és 1480-ban Zágrábban időzött; 1484-ben Geréb Mátéval és Brankovics Vukkal megtámadta a Krajnából zsákmánynyal visszatérő 17.000 törököt az Una mellett és szétverte őket.

Ezen időből sok glagolbetűs horvát irata van, melyekben hű szolgáinak donatiokat ad. Sokat időzött a vele rokonságban levő királyi udvarban; 1486-ban királyi megbizatással ő fogadta Zengben a királyné unokaöcscsét, Estei Hippolitot, kinevezett kalocsai érseket, ez Zágrábból azt irja anyjának, ferrarai Eleonóra hercegnének, hogy Zengben 3 napot töltött, Modrusba jun. 30-án ért, Zágrábban 20 napot töltött, fegyveres kiséretet várva, mert a szomszédos Medvevár telve van császárpárti lázadókkal, dicsekszik, hogy mindenütt nagy vendégszeretettel fogadták. Beatrix királyné Bernardin nejének rokona és barátnéja 1489-ben eljegyezte ennek legidősb leányát, Magdolnát, Pongrác Mátéval, az elhunyt János erdélyi vajda fiával, a szerződést junius 23-án megerősítette Mátyás király.

Bernardin mindvégig hive volt Mátyásnak, ezt elkisérte Bécsbe, hol 1490. ápril 5-én hirtelen meghalt. Bernardin Korvin János pártján volt, ez Mátyásnak és Krebs Máriának törvénytelen fia volt, született 1473-ban. Tanitói Ugoletti Tádé és Galeotti Martius voltak, apja mellett volt mindig és ezt helyettesítette birói, diplomáciai és ünnepélyes alkalmakkor. Apja 1484-ben neki adományozta a családi vagyont képező Hunyadvárát és kinevezte őt liptói, opáviai és sziléziai herceggé, neki adományozta öreganyja erdélyi birtokait is, valamint a kihalt Garai és Maróthy családok alsómagyarországi és szlavóniai birtokait is; 1488-ban neki adta a kihalt Marczalyak verőcei uradalmát is. Mátyás 1485-ben elcserélte sógorával Viktorinnal, Podebrád fiával Szokolovác, Medvevár, Rakovec, Vrbovec és Bozsjákovinát az opáviai hercegségért és ezt is fiának adta. Mátyás halála után a magyar főurak, dacára adott esküjöknek, cserbe hagyták Korvin Jánost, ki

46*

pedig már Budán a királyi palotában lakott és az özvegy királynével az országos ügyeket intézte. Bernardin ismerte a magyar főurak hangulatát és Zengbe visszatérvén elmondta, hogy nem Korvin János lesz a király, ezt innét 1490. május 12-én kremonai István levélben jelentette Sforza Gelleaceo János milánói hercegnek, kinek leányát, Blanka Máriát, 1487-ben eljegyezték Korvin Jánossal, azon esetre, ha magyar király lesz.

A Mátyás halála utáni zavarokat a Frangepánok fel akarták használni Zeng visszafoglalására, de egyenetlenségök miatt ez nem sikerült. Egész Horvátország és Szlavónia Korvin János pártján volt, a főurak hadával Bernardin Budára indult, hogy támogassa királylyá való megválasztatását, hozzájuk csatlakozott Ernuszt Zsigmond pécsi, Vitéz János veszprémi püspök és Várady kalocsai érsek hadaival — de az özvegy királyné pártja nagyobb volt és Korvin János párthiveivel Horvátországba vonult, ellenfelei az úton megtámadták és a királyi kincsek nagy részét elvették tőle. Korvin János mint szlavon herceg és horvát bán, majdnem függetlenül kormányozta a délvidéket, ünnepélyesen lemondott a koronáról, de örökölte apja minden birtokát. A horvátok nem akarták Ulászlót elismerni, hanem Maximiliánt támogatták, de midőn Korvin ennek német őrségét Zágrábból elüzte és maga is Ulászló pártjára állott, akkor a horvát urak is belenyugodtak II. Ulászló királyságába.

Korvin János eljegyzése füstbe ment, mint bánnak első tette volt, hogy megvédelmezte a bakvai bencés zárdát grdovai Fáncsy Miklós és csazmai Kelemen ispán erőszakosságai ellen, kiket kártérítésre itélt. A koronázási szerződés folytán megkapta apja kincseit és minden birtokát; Horvátországban birta a következőket: egész Zágorjét, Krapina, Cezárvár, Tábor, Verbovec, Kastély, Lobor, Osterc, Belec várakat; Varasd megyében Trakostyán, Vinica, Béla, Ivanec, Jurketinec és Varasd várakat; Kőrös megyében Kemlek, Kapronca, Rakovec, Verbovec várakat; Zágráb megyében Zágráb, Medvevár, Lukavec, Szamobor, Jasztrebarszko várakat és uradalmakat, ezenkivül Zenget — ez utóbbi miatt egy ideig feszültség volt közte és a Frangepánok közt. 1492-ben zengi kapitánynyá Derencsin Imrét nevezte ki és erősen védte jogait, mi a horvát főurak közt elégedetlenséget keltett, miért is lemondott a bánságról. Bánná rövid időre Egerváry László és 1492 végével Derencsin Imre, a Frangepánok ellensége és Both János lettek — ezek megvédelmezték Zenget és elűzték onnét a Frangepánokat; Bernardin Brinjbe vonult Frangepán Angelóhoz és midőn Both Imre ezt ostromolta,

halálosan megsebesült, mire Derencsin bán a Frangepánokkal békét kötött, mert Jakub basa a belviszályt felhasználva, Horvátországba és Krajnába betört. A visszatérő török feldúlta Modrus várost, Vintuj mellett megvert egy horvát csapatot és 1493. szept. 11-én Udine mellett az ördög hegy (Vražji vrt) alatt a Derencsinnel egyesült Frangepánokat iszonyuan megverte, 7000-en elestek, 5000-en fogságba jutottak, köztük maga a bán, ennek fivére és fia, Frangepán Miklós — Bernardin Modrusvárba elmenekült.

Ezen szörnyü csatavesztés után a horvátok Miksa cimzetes magyar-horvát királytól, a pápától és Velencétől kértek segélyt, de kevés sikerrel. Miksa saját bánjává kinevezte hivét, Kanizsay Györgyöt. Korvin János viszálykodott a kapzsi Thuz Ozvald zágrábi püspökkel Rakovec vár miatt, de Egerváry László bán ezt 1494-ben Korvinnak itélte oda. 1495-ben Verőczén a király jelenlétében tartott országgyülésen a horvát rendek kérelmére Korvin János ismét elfogadta a báni méltóságot, mindenki szerette a nagyeszű, bátor, vig kedélyü, szelid lelkületü és bőkezü Korvint. 1492. jul. 23-án Turóczy Bernát és Alapy Boldizsárnak, hű kapitányainak Alsó-Lukavecet adományozta Zágráb megyében; 1494-ben hivének, Székely Jánosnak 16.000 forintért elzálogosította Vinica, Trakostyán és Kamenica várakat; a lepoglávai pálosokat oltalma alá vette és megparancsolta krapinai kapitányának, hogy ezeket mindenki ellen megvédjék; rakoveci Pucsics Istvánnak 1495-ben adományozta a Rakovecvárhoz tartozó Mlakát.

Midőn Korvin 1495-ben ujra átvette a báni méltóságot, Magyarországba és Erdélybe sietett, hogy ott birtokait rendbe hozza: Gyulafehérvárott hű szolgáit, Beriszló Istvánt és Mladencsics Miklóst megerősítette Luzsje, Markusevec és Csehi birtokában. 1595. ápril havában már ismét Horvátországban van és a kőrösi országgyülésen a magyar Gyulay Jánost nevezte ki vicebánná, ez a rendeknek nem tetszett, mire megigérte, hogy jövőben csak horvátot fog vicebánná kinevezni, erre a rendek hálából elismerték Gyulayt. Ez év julius havában is Kőrösön volt Turóczy Bernát és Gyulay János vicebánaival és Zemche Ferenc panaszára elitélte egy perben barátját, Egerváry László országbirót. Ellenségének Thuz Ozvald zágrábi püspöknek panaszára erdőkárok miatt elmarasztalta saját tisztviselőit is, Kun Mihályt és Lábas Gergelyt. 1496 elejével hivatalos ügyben Frangepán Bernardinnál Modrusvárban időzött és eljegyezte ennek 18 éves szép és eszes leanyát, Beatrixet. Még március 10-én is itt időzött, mikor a zágrábi káptalannak tett károk tárgyában rendeletet

adott ki. Áprilisban Beatrix már felelsége volt s együtt időztek Bistyevárban, hol hivének Derencsin Péternek adományozta a békésmegyei Berényt. Kétségkivül márciusban, vagy április elején keltek egybe. 1496. julius havában pár napig Jasztrebarszkón időzött, itt jul. 25-én sajátkezü iratban elismeri, hogy Ostercvár kapitánya ezt hiven átadta az uj kapitánynak, Mladencsics Miklósnak.

Korvin János nejével több hónapig Bistyében időzött, itt szept. 14-én megparancsolta vicebánjainak, Kasztelán Györgynek és Pekri Lajosnak, hogy minden Krajnából jövő embert tartsanak fogságban addig, mig a krajnai Lemberger János nem ad kártérítést Cicakovics Márton káptalani alattvalónak a neki tett kárért. Ezen évben okt. 22-én Alapy Boldizsárnak adományozza Vukovina birtokot a hozzá tartozó falvakkal; okt. 24-én Zágrábban megerősíti birtokaikban hű szolgáit, Beriszló Istvánt és Mladencsics Miklóst, vitéz vezérének, Rattkay Benkónak pedig adományozza Nagy-Tábort Zagorjében és Jurketinec kastélyt Varasd mellett; dec. 27-én Zágrábban Felső-lomnici Gáspárnak és fivéreinek adományozza a zágrábmegyei Egjidovec birtokot. 1497 elejével ismét le akart mondani a bánságról és Bihácsvárból a biztosabb Krapinavárba költözött nejével; itt május 15-én hollendorfi Kotric Miklósnak hű szolgálataiért Vrbovec hegyet Zagorjében adományozta, hol valaha az ősrégi Urbocz (Vrbovec) vár állott; itt május 17-én meghagyta vicebánainak, Alapy Boldizsárnak és Marcsinkónak, hogy vegyék oltalmukba vrboveci Beriszló Istvánt és ennek birtokait. Röviddel ezután tényleg ismét lemondott a báni méltóságról, utóda Kanizsay György lett. Ennek oka ismét valószinüleg a horvát főurak viszálykodása és engedetlensége volt.

Korvin 1498-ban nejével ismét Bistyén volt, itt ennek beleegyezésével márc. 29-én hivének, lapaci Miksics Jánosnak Pogancsec birtokot Kőrös megyében adományozta. Ezen évben május végével nejével Nagy-Táborban volt, hol máj. 30-án elismeri, hogy Buzsán nemestől átvett 1000 forintot; ugyanitt jun. 20-án elismeri, hogy Buzsán Páltól és Beriszló Istvántól átvette Medvevár, Lukavec és Rakovec birtokokat, melyeket azok kezeltek volt. 1498-ban karácsonykor Bruzsáni várban összejött az egész Frangepán család Zeng visszafoglalása miatt, de nem tudtak megegyezni, mert ezt Bernardin kizárólag magának követelte. 1498 végével II. Ulászló kérelmére, egy évi pihenés után, Korvin János ismét elfogadta a horvát báni méltóságot, mint ilyen nagy sereget gyüjtött, azt hitték, hogy Frangepán Angelo Brinj vára ellen készül, ki Bernardinnal összeveszett. Korbáviai Károly özvegye, Gusics

Dóra, Korvin nagy ellensége 1499. jan. 22-én Obrovácból arról értesiti Velencét, hogy Korvin János ipjával Zeng ellen készül — pedig 7000 emberrel Tinin mellől a török ellen indult, két török sereget megvert, sok keresztényt megszabadított, miről Korvin 1490. febr. 3-án maga értesitette a zárai proveditort.

Korvin, II. Ulászló kérelmére, az opáviai hercegséget átengedte a király fivérének, Zsigmondnak és ezért cserébe kapta az elhunyt Pongrác Máté magyarországi várait és birtokait. Az 1502-ik évet nagyobbrészt Dalmáciában a török elleni harcokkal töltötte, gyakran betört Boszniába és pedig oly sikerrel, hogy Sanudo azt jelentette Velencébe, hogy Boszniában már egyetlen török sincsen. De a török csakhamar ujból jelentkezett Jajcánál, — Korvin itt több török csapatot szétvert és ujra felépitette a török által lerombolt Livác várát; julius 1-én fényes győzelmet aratott Szkender basán, e győzelmet Sanudo szerint az egész kereszténység megünnepelte. Októberben ismét a török ellen készült a temesi gróffal és az auraneai perjellel; ez év végével Vrhbosznában (Szerajevó) volt és onnét kérte Velencét, hogy küldjön neki tábora számára sót, ekkor Velencében volt Frangepan Bernardin követe is ismeretlen ügyben. 1503 elején vicebánaival oktáválís birói széket tartott Körösön, hol egy egész hónapot töltött, később ismét Boszniában szerencsésen harcolt a török ellen, — azután elment Itáliába és ott hosszasan mulatozott, vendégeskedett, a vig életben családját elhanyagolta és Velencében azt is beszélték, hogy már nem is él a feleségével. Ez, mig férje távol volt, csendesen és visszavonultan élt, hol Bistye (Bihács), hol Modrus, Medvevár és Krapina váraiban.

Zeng akkor nagyfontosságu volt kereskedelmi tekintetből, ezért érte cserébe kinált a királynak több várat, de ipja és a többi Frangepán ellenezte. A spalatói Niger Tamás velencei követ 1503 elejével fontos ügyekben kereste Korvint, januárban Zengben volt, február 17-én Zágrábban, de nem találta Korvint. Zágráb akkor szomoruan nézett ki, 1502-ben a földrengés sok kárt tett benne, a székesegyház egyik tornya is ledőlt, a város védfalai is megrongálódtak és sok lakos elmenekült a városból. Korvin, Geréb Péter nádornál Valpón mulatott, azután Budára ment a király látogatására, honnét junius 3-án elrendelte, hogy a zágrábi polgárok térítsék meg a káptalannak tett károkat, utóbb Körösön volt birói teendőkben, azután ismét Boszniában hadakozott a török ellen. Férje távollétében a zágrábi káptalan Beatrixnak jelentette, hogy Szomszédvári Henning András nejére, Thuz Zsófiára, iratta Medvevár, Lukavec és Rakovec birtokokat, melyeket

Korvin birtokolt, és hogy Korvin ellen e birtokok miatt pört inditott. Korvin 1503 végével Bistyén volt nejénél, ki szeretett e várban időzni, mert ez az övé volt. Innét irt Loredan Leonárd dogének dec. 6-án, jelentvén, hogy követe, Ferenc (Beriszló) oda fog jönni; a tanács december 21. és 28-án fogadta, de Sanudo nem jegyezte meg, hogy mily ügyben járt ott.

1504 elején hire járt, hogy II. Ulászló Zengbe jön, hogy ennek ügyét rendezze, de nem jött el. A főurak egy része Korvint nádorrá akarta választani, de az udvari párt ellenezte, Korvin ekkor Zágrábban időzött, itt február 24-én Brankovics Vuk özvegyét, Alapy Borbálát megerősitette volt férje várainak (Biela-Stiena, Rasohatac, Totusevina, Novigrád, Gradica, vagyis Gradiska) birtokában és febr. 24-én második férjére, Beriszló Ferencre és fiukra, Jánosra is kiterjesztette ezek birtokjogát, ő maga már előbb Beriszló Ferencnek adományozta Lobor várát Zagorjében. Korvin még márciusban is Zágrábban időzött, hol 26-án cetini Dudics András krapinai kapitánynak és fivéreinek 1000 arany forintért eladta Orehovica kastélyt a hozzátartozó falvakkal; András fivére, Jánkó, öregapja volt a hires Dudics András Jakab püspöknek, ki utóbb protestánssá lett és megnősült. Az 1504-iki rákosi gyülésen a király kivánságára elment Korvin is, de kedvetlenül, mert Perényi Péter lett a nádor. Ezen év egy részét nejével Krapinán és Medveváron töltötte vadászattal, vendégeskedéssel vig társasággal. Krapinán julius 25-én hivének, Keserü Istvánnak 10,000 arany forintért elzálogositotta a valpómegyei Maróth várat és uradalmat. Neje 1504. október 14-én Medvevárban Márk remetei priornak jogot adott, hogy a templom környékén a bormérést eltilthatja, a pecsétén a Korvin és Frangepán egyesitett cimer van. Korvin János szeptemberben Tininben volt és hadakozott a törökkel, kik lesből megrohanták, seregét körülvették és a herceg nagy veszélyben forgott, ezt október 9-én Barbaro Jeromos zárai comes jelenti Velencének. Ez volt utolsó harca, lázba esett és visszasietett Krapinára, hol 1504. október 12-én éjjel 11 órakor meghalt.

Temetése királyi volt, kivánsága szerint a lepoglavai pálos rendház templomában temették el, melyet életében jótéteményeivel elhalmozott; hive, Gyulay János, kinek Vinicát adományozta volt, latin felirásos sirkövet állitott neki. (A felirat olvasható Vienac, XVII. 107-ik l.) Mig Korvin János élt, Horvátország majdnem teljesen független volt, maga a király is csak ritkán avatkozott ügyeibe, és ha tette, ez elégedetlenséget keltett. Korvin halála után II. Ulászló a bánokat (Bóth András és Balassa Ferenc) mint királyi biztosokat

azonnal Horvátországba küldte, hogy »azt ismét a magyar koronához csatolják«. A bánok Körösre országgyülést hirdettek, de ludbregi Turóczy Bernárd mindenfelé hirnököket küldött és a nemeseket fejvesztességgel fenyegette, ki erre az országgyülésre el mer menni, — ezért a király 1505. április 8-án erősen megfenyegette. A körösi gyülés később meg lett tartva, ez Bóthot elismerte bánnak, de Balassát nem, mert rossz hire volt és Horvátországban birtoka sem volt, helyébe a király segédbánná kinevezte Horvát-Misljenovics kamicsáci nemest, budai várkapitányt.

Korvin János özvegye férje halála után Krapinavárban lakott, itt 1504. dec. 11-én Márk de Dombro remetei pálos vikariusnak és alattvalóinak erdőhasználati jogokat adott, minőket a medvevári nemesek élveztek. Ez a Markus Slavus de Dombro jeles tudós és utóbb lepoglavai perjel volt, Beatrix nagyon becsülte, gyóntatója is volt. Ő kezdte megirni a pálosok krónikáját (Memoriale seu Chronicon p. p. Heremitarum S. Pauli), sokat ir ebben a lepoglavai rendházról, munkáját folytatta Gyöngyösy, Benger, Kristolovec.

A farkashidai táborban 1490-ben megállapított szerződésben, melyben Korvin János lemond a koronáról, részletesen fel vannak sorolva Korvin János összes horvátországi, szlavóniai, magyarországi, erdélyi, ausztriai, stájer és krajnai birtokai, — értekező is közli ezeket (Vienac, XVII. 108. lap). Beatrix hősileg védelmezte örökségét mindazok ellen, kik azt egyes részeiben tőle elakarták ragadni, de ez neki kevésbbé sikerült Magyarországban mint Horvátországban. Zápolya István nádor özvegye, Hedvig tesseni hercegnő Fraknó, Kismárton és Orava (Árva) várakat kiédesgette tőle és neki cserébe Palocsát adta Sárosmegyében; Algyógyot Hunyadmegyében II. Ulászló mintha övé lett volna, Tarcsay Jánosnak adományozta. 1505. márc. 17-én meghalt Korvin János egyetlen fia Kristóf. Szérémi György részletesen elmondja, hogy ezt Anna királyné biztatására Török Imre krapinai várkapitány mérgezte meg, — elbeszélésének képtelenségét tételről-tételre megcáfolja Kukuljevics; Szerémi György még azt sem tudta, hogy Korvinnak csak egy fia volt, és folyton kettőről beszél. Fiának halála után Beatrix egyetlen vigaszát a vallásban kereste és a lepoglavai iratok közt két leltár is van azon nagybecsü drágaságokról, melyeket e zárdának ajándékozott, hogy férjéért és fiáért imádkozzanak. A hétéves Kristóf apja mellett nyugszik, latin feliratu sirkő alatt. (A felirat szövege: Vienac, XVII. 122. l.)

Korvin Jánosnak leánya, Erzsébet nyolc éves volt; Zápolya István nádor özvegye nagyon kereste Beatrix barát-

ságát és Frangepán Gergely kalocsai érsek közbenjárásával kieszközölte, hogy a kis Erzsébet fiával, a 12 éves Zápolya Györgygyel eljegyeztessék, — így akart ennek jogcimet szerezni a magyar koronára és a nagy Korvin-birtokokhoz jutni. Az eljegyzési szerződést 1505-ben kötötték meg. II. Ulászló vonakodott azt az országgyülés által megerősíttetni, féltvén gyermekei érdekeit. A szerződés szerint Erzsébet 12 éves korában volt férjhez adandó és a házastársak vagyona közösnek jelentetett ki. Tesseni Hedvig buzgón ápolta a barátságot Beatrixxel és a müncheni állami levéltárban hat, barátságtól áradozó levele van Beatrixhez 1505. május 5-étől 1506. okt. 2-áig, Trencsén és Szepesvárban irta és gyakran követei által is érintkezett Beatrixxel.

Ugylátszik Beatrix óriási birtokai dacára is néha pénzzavarban volt, így 1508-ban 1000 arany forintért eladta Benkovics Miklósnak Egyidovec és Gyurgyekovec birtokait. Apja, Frangepán Bernardin is sokszor volt pénzzavarban; 1506. április havában fiával, Mátyással leányánál, Beatrixnél Rakovec várban volt. Mátyásnak Bakács Tamás ide egy goromba levelet küldött, hogy fizesse ki neki apja helyett azt a 200 aranyat, melylyel neki tartozik, — erre Mátyás igen diplomatikusan felelt. Bakács ebbe bele nem nyugodott, hanem a levél hátára horvátul ezt irta rá: »ezt a kegyelmes asszonynak küldöm« (Owo gospijne M(ilosti) dayem. T. B. mp.), — úgylátszik Beatrixnek küldötte el, hogy az fizesse ki apja adósságát, ha már bátyja azt nem fizette ki. A levél az országos levéltárban a Frangepán-féle iratok közt van, oda csak úgy kerülhetett, hogy Bakács a hozzáküldött Mátyás-féle választ elküldötte egy Frangepán asszonynak és ez nem lehet más mint Beatrix!

Beatrix 1506. március 22-én Rakovecben Márk remetei pálos vicariusnak legeltetési jogot adott a medvevári legelőkön; 1506. szept. 8-án Varasdon egy oklevelet állított ki, melyben elhunyt kedvesei lelkiüdvéért Vrbovec birtokán Szűz Mária tiszteletére templomot alapít, lelkészének házat és birtokot adományoz, azon feltétel alatt, hogy férjéért és fiáért hetenként két misét köteles mondani. Beatrix 1507 végével még özvegy és kis leánya is még életben van; 1507. nov. 7-én Beatrix Hunyadvárban Erdélyben van és Márk priornak megnyugtató levelet ir, hogy a Kamenica birtok, melyet a pálosoknak igért, az övék is lesz és nem Gyulay Jánosé, ki azt nagyon szeretné megszerezni. Erről 1515-ben a budai káptalan egy másolatot állított ki a Kamenica birtokáért folyó per alkalmával. Hogy Beatrix a pálosokat még jobban megnyugtassa, Hunyadvárban 1507. dec. 13-án egy adomány-

levelet állított ki nekik Kamenica birtokára és a hozzácsatolt hat falura nézve, — ennek szövege ékesen bizonyítja Beatrix mély vallásosságát.

1507. december 20-án Horvátországban Beriszló István medvevári kapitány Beatrix és leánya, Erzsébet (ki tehát ekkor még élt) nevében Alapy Boldizsár vicebán által a lukaveci várjobbágyoknak tett károk ellen tiltakozik. Beatrix 1508 első napjaiban Lippa városából (in civitate nostra Lippey) azt irja Márk de Dombro priornak, hogy ő is, leánya is elég jó egészségben vannak (satis bona sanitate), Kamenicáról is szól benne, igéri, hogy nemsokára hazatér Horvátországba, — levelén ismét a Korvin-Frangepán egyesített cimer van. E fontos irat a zágrábi orsz. levéltárban van és megcáfolja azon elterjedt nézetet, hogy Korvin Erzsébet 1507-ben már meghalt volna. Még fontosabb azon levele, melyet valamivel később irt, melyben említi, hogy leánya férjhez fog menni Palóczy Mihályhoz, — tehát a Zápolya Györgygyel való eljegyzés már fel volt bontva. Erzsébet még 1508. február havában is élt, ezt bizonyítja a budai káptalan egy irata 1508. február 2-án, mely szerint More Mihály Gyulavár kapitánya február 2-án a nála végrehajtásra megjelent bizottságot urnője, Beatrix és leánya, Erzsébet (puellae Elisabethae) nevében fegyveres kézzel elüzte. Erzsébet március végéig élt. Szerémi György szerint ezt is Török Imre mérgeztette meg a szakácscsal, de ez is mese. Szerinte Gyulafehérvárott temették el. Beatrix, leánya halála miatt 1508 végéig Erdélyben maradt; Gyulafehérvárott 1508. dec. 10-én uj adománylevelet állít ki a pálosoknak Kamenica birtokára, melyhez még 12 más falut csatol.

Az udvar nagyon azon volt, hogy a fiatal és dúsgazdag özvegy férjhez menjen II. Ulászló nővérének, Zsófiának fiához, György Brandenburgi őrgrófhoz, e tárgyban II. Ulászló több levelet irt, Beatrix végre nagynehezen reáállott erre a házasságra (ad saepissimas requisitiones et commissiones nostras). Brandenburgi és Hohenzollerni György 1484. március 4-én született Ansbachban; ekkor 24 éves szép, élénk, jámbor, de könnyelmü ifju volt. II. Ulászló fiává fogadta, mielőtt fia, II. Lajos született. Az eljegyzést 1508. november 1-én maga II. Ulászló nagy örömmel Pozsonyból jelenti György apjának Frigyesnek. Az eljegyzési szerződés szerint a vagyon közös, de saját vagyonából Beatrix az egyháznak és hű szolgáinak szabadon adhat donációkat, — a szerződést II. Ulászló erősítette meg. A lakodalmat 1509. január 6-án akarták megtartani, de a vőlegény betegsége miatt január 21-én tartották meg Gyulafehérvárott, — a házassági szerződésben az

eljegyzési szerződést oda módosították, hogy Beatrix kegyes célu donációkat is csak férje beleegyezésével tehet.

Beatrix és a Frangepánok a német, lengyel, cseh és magyar uralkodó családokkal rokonságba jutottak. Az uj házasok a lakodalom után II. Ulászlót Prágába kisérték, hova kis fia megkoronáztatása miatt ment. 1509. február 17-én vonultak be Prágába és a koronázás március 11-én történt. Amint a koronát a kis Lajos fejére tették, elkezdett keservesen sirni, erre nénje a kis Anna is keservesen kezdett sirni és követelte, hogy őt is koronázzák meg. A fiatal pár nagy kiségettel (300) április 20-án a heilsbronni bencés zárdába mentek, hogy György ott anyjától és négy nővérétől elbucsuzzék, itt Bamberger Sebaldo apát feljegyzése szerint hallatlan bachanáliákat csaptak. Onoldspah és vikékén még aug. 21-én is voltak, állandó és zajos mulatozással töltve idejöket. Oszszel visszatértek Magyar- és Horvátországba. Reutsch és Neustadt német irók azt állítják, hogy Beatrix 1509 telén gyermekágyban halt meg, Stilfrid meg azt állítja, hogy még 1524-ben is élt. 1509. december 18., dec. 23-án kelt iratok Beatrixet, mint élőt (nunc consortis nostrae) említik, tehát 1509 végéig élt. 1510. március 17-én Varasdon Beriszló György elismeri, hogy Beatrixtől és férjétől haszonélvezetre átvette Medvevár felét, ha pedig Beatrix előbb halna meg férjénel, akkor a birtokot azonnal köteles visszaadni Brandenburgi Györgynek (si autem dictam dominam Beatricem premori contigerit), — ebből · gyanitható, hogy ekkor már betegeskedett. 1510. március havában még élt, de juniusban már nem, mert ekkor Kázmér lengyel király arra kéri II. Ulászlót és udvarát, hogy György brandenburgi herceg továbbra is élvezhesse elhunyt nejének birtokait.

Szerémi György Beatrix életéről második férje mellett és haláláról ismét sok alaptalan dolgot mesél, így, hogy férje verte volna, hajánál fogva vonszolta a vagyon miatt; azt mondja, hogy mellette Beatrix 16 évig szenvedett stb., pedig ennyi hónapig sem élt vele. Hol halt meg, hol van eltemetve, erről elágazók a vélemények. Szerémi György azt mondja »apud monachos« van eltemetve, érti a gyulafehérvári barátokat; Stilfrid szerint a heilsbrunni családi sirboltban nyugszik, de emellett semmi bizonyíték nincs. Kukuljevics szerint Horvátországban halt meg és itt is van eltemetve, ezt bizonyítja: Pasqualigo szerint Brandenburgi György még március 19-én is Varasdon volt, Bernardin, Beatrix apja is ott volt látogatóba és onnét ment Zágrábba, hol Pasqualigóval beszélt, — varasdi látogatásának az lehet oka, hogy leánya, a ki ezután nemsokára meghalt, ott betegen feküdt,

ekkor Bernardin, Pasqualigo szerint, hazatért Modrusba. Kukuljevics szerint Beatrixet Varasdról elvitték Lepoglavába és első férje mellé temették.

Bernardin túlélte minden gyermekét, oklevelek mint élőt még 1529-ben is említik. Kukuljevics a következőkben Frangepán Bernardinnak és fiainak történetét közli. Bernardin valószinüleg 1530-ban Modrusban halt meg. I. Ferdinánd ez év julius havában gyámot rendel Bernardin unokája, István mellé és itt Bernardinról így szól: »weyland graf Bernhardin«, — tehát ekkor már nem élt.

267. *Milton és Preradovics.* Vienac, 1885. XVII. k. 2. szám.

268. *Buzolics István horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1885. XVII. k. 7. sz. (Stjepan Buzolić).

269. *Galac György: Jaksics György szerb költő és festő élete és munkái.* Vienac, 1885. XVII. k. 9. sz. (Gjuro Jakšić srpski slikar i pjesnik.)

270. *Geitler Lajos horvát tudós nekrologja.* Vienac, 1885. XVII. k. 24. sz.

271. *Deszpot J. F.: Martics Gergely költő a Primorjében.* Vienac, 1885. XVII. köt. 25. sz. (Pjesnik Martić u Primorju.)

272. *Jelenet Zágrábban 1848. julius 4-én.* Vienac, 1885. XVII. k. 27. sz. (4. srpnja 1848.)

Leirja azon jelenetet, melyen a horvát seregeket Magyarországban ért vereségek után, a harc folytatására a horvát urak adakoznak; elősorolja, ki mit és mennyit adott és mily szókkal.

273. *Nedics Márton horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1885. XVII. k. 28. sz. (Martin Nedić.)

174. *Draskovics Jánkó gróf.* Vienac, 1885. XVII. k. 30. sz. (Grof Janko Drašković.)

Draskovics Jánkó gróf az illir mozgalom egyik vezére, született Zágrábban 1770. okt. 20-án, tanult Zágrábban és Bécsben, itt bölcsészeti és jogi előadásokat hallgatott, 22 éves korában beállt katonának, Laudon alatt harcolt a török ellen, 40 éves korában mint lovassági kapitány kilépett a hadseregből, a Napoleon elleni harcokban ujból szolgált és pedig mint ezredes. 1832-ben Károlyvárosban horvát nyelven kiadott egy munkácskát: »Dissertatio, vagyis beszéd ajánlva a magyar országgyülésre küldendő követ uraknak«, ez 1834-ben Lipcsében német nyelven is megjelent. 1832-ben horvát követ volt a magyar országgyülésen, 1835—1836-ban horvát delegátus a főrendiházban. 1836-ban a Danica 7-ik számában

az illir ifjusághoz intézett lelkesítő horvát költeményt irt. 1838-ban egy német röpiratot adott ki: »Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste litterarische Regeneration ihres Vaterlandes«. Ezen évben alapította Zágrábban az illir olvasókört, mely az illir mozgalom középpontja volt. 1853-ban v. b. t. tanácsossá lett, beszélt latinul, németül, franciául, olaszul, magyarul, románul, horvátul, lengyelül és értette a többi szláv nyelveket is. Meghalt 1856. január 14-én Radegundban.

275. *Markovics Ferenc: Dezsmán János horvát költő élete és munkái.* Vienac, 1885. XVII. kötet 33. sz. (Ivan Dežman.)

276. *Kranjcsevcs Sztrahimir Szilvius »Bugarkinje« elégikus költeményei.* Ismertetés. Vienac, 1885. XVII. kötet 33. sz. (Bugarkinje.)

277. *Klaics V.: A horvát novella és regény 1860-ig.* Vienac, 1885. XVII. kötet 36., 38. sz. (Novela i roman u Hrvata do 1860.)

278. *Kukuljevics Iván de Saccis életrajza és munkái.* Vienac, 1885. XVII. k. 37. sz. (Ivan Kukuljević Sakcinski.)

279. *Klaics V.: A »szerb« név.* Vienac, 1885. XVII. k. 39. sz. (Ime »Srb«.)

A »szerb« elnevezés igen régi, Safarik (Slavische Alterthümer I. 92—100. és 165—181. l.) azt véli, hogy ez valószinüleg az összes szlávok gyüjtőneve volt, de e nézetet csak gyengén tudja indokolni. Hivatkozik Prokopius görög iróra (552.), a ki azt mondja: »A szlávoknak és antoknak valaha közös nevök volt. A régi kor mindkettőt Sporosi néven nevezte, és pedig azért, mert sporaden, azaz szétszórva éltek«. A spori és srbi közt nem lehet semmi összefüggést találni és hihetetlen volna, hogy a szlávok magukat idegen, görög szóval nevezték volna. Perwolf J. azt véli, hogy a Procopius-féle spori azonos a spoli (gens Spalorum) névvel, — azonban ez is csak önkényes állítás. Érdekes, hogy az összes orosz tudósok Karamzintól Szolovjevig Konst. Porph. »Servioi« elnevezése alatt nem a szerbeket, hanem az orosz »severjani«-akat értik.

280. *Klaics V.: Novidvori előtt 1530-ban.* Vienac, 1885. XVII. k. 42. sz. (Pred Novim dvorom.)

Értekező elmondja itt a Ferdinánd és Zápolya pártiak békekötését 1530. október 8-án Belovár megyében Novidvori előtt. A két sereg Disnik és Novidvori közt állott. A közölt adatok ismeretesek.

281. *Klaics V.: Balaton tó.* Vienac, 1885. XVII. köt. 51. sz. (Blatno jezero.)

Klaics itt ismétli azon okleveles adatokat, melyeket Jiricsek közöl Pannónia régi történetéről irt értekezésében. Horvát tört. repert. II. k. 543. l.

282. *Niemcsics Antal horvát költő élete és munkái.* (1813—1849.) Vienac, 1886. XVIII. kötet 2. szám. (Antun Niemčić.)

283. *Szubotics Jován szerb költő élete és munkái.* Vienac, 1886. XVIII. k. 6. sz. (Jovan Subotić.)

284. *Deszpot Iván horvát költő élete és munkái.* (Megh. 1876.) Vienac, 1886. XVIII. k. 10. sz. (Ivan Despot.)

285. *Otocsác vár.* Vienac, 1886. XVIII. kötet 14. sz. (Otočac grad.)

A vár a Gacko vize mellett állott, régi neve az oklevelekben Ottozig, itt már ősrégi időben fennállott a sz. Miklós apátság, mely 1241-ig megvolt. Otocsácot IV. Béla 1244-ben a Frangepánoknak adományozta, kik itt erős várat építettek Frangepán Zsigmond, II. Pius pápa engedélyével, 1461-ben itt püspökséget és káptalant alapított, ez kiterjedt Gacko, Vrhovina és Dabar vidékére, mely 80 évig fennállott, mikor I. Ferdinánd azt feloszlatta és területét a zengi püspökségbe bekebelezte. Otocsácot már 1467-ben fenyegette a török, helyzete igen nehéz volt 1526 után, midőn Lika és Krbava török kézbe került; 1529 óta osztrák őrség védelmezte. Keglevics Péter 1543-ban itt megverte a törököt; a város és vidék népe a török elől elmenekült, 1619-ben Zeng foglalta el és ujból benépesítette és itt háromtornyu várkastélyt építettek, hogy a közeli Prozor várral karöltve jobban védekezhessék a török ellen. Régi időben Gacko vidéke külön zsupániát képezett. E várnál a törökkel véres ütközetek voltak 1467., 1543., 1589. és 1655-ben. Otocsác a határőrség szervezésekor egy kapitányság székhelye volt.

286. *Nikolics Vladimir iró élete és munkái.* Vienac, 1886. XVIII. k. 17. sz. (Vladimir Nikolić.)

287. *Erben Károly J. tudós élete és munkái.* Vienac, 1886. XVIII. k. 18. sz. (Karlo Jaromir Erben.)

288. *Klaics V.: A hét fivér neve, kik a horvátokat, állítólag, délre vezették.* Vienac, 1886. XVIII. kötet, 28. sz. (Imena sedmero braće, što su tobož Hrvate dovela na jug.)

289. *Lorkovics Balázs horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1886. XVIII. k. 29. sz. (Blaž Lorković.)

290. *Srepel Milivoj: A legujabb szerb elbeszélők, Lazarovics Lázár és Markovics Pál Ádám.* Vienac, 1887. XIX. 6—7. sz. (Najnoviji pripovjedači srpski.)

291. *Kolak Kolakovics Mehmed népköltő élete és munkái.* Vienac, 1887. XIX. kötet, 11. sz. (Mehmed Kolak Kolaković.)

292. *Milcsetics Iván: Jambresics András horvát tudós élete és művei.* Vienac, 1887. XIX. k. 11—13., 15. sz. (O Andriji Jambrešiću.)

293. *Popovics-Sabcsánin Milorad szerb költő élete és munkái.* Vienac, 1887. XIX. k. 16. sz. (Milorad Popović Šapčanin.)

294. *Trnszki Iván horvát költő munkái.* Vienac, 1887. XIX. k. 18. sz. (Ivan vitez Trnski.)

295. *Ruvarac Hilarion szerb történetiró élete és munkái.* Vienac, 1887. XIX. kötet 19., 22. sz. (Ilarion Ruvarac srpski istorik.)

Ruvarac Hilarion született 1832-ben Mitrovicán, szerb papi családból, középiskoláit Karlócán, jogot Bécsben, theologiát Karlócán végzett, 1860-ban szerzetessé lett, azután gimnáziumi, majd theologiai tanár Karlócán, 1874-ben pedig görgetegi archimandritává lett, 1886-ban a szerb püspöki zsinat verseci püspökké választotta, de ő ezt nem fogadta el. Ő a szerb történeti kritika meglapítója. Munkái: A régi szerb történet honi forrásainak áttekintése, 1856.; Adatok a szerb hősdalok történeti adatainak megvizsgálásához, 1857.; Valami Brankovics György krónikájáról, 1866.; Pajszija ipeki patriárcha: Uros cár élete; IV. Arzén patriárcha menekülése; Az ipeki patriárchák katalogusa; A szerb királynék és cárnék, genealogiai kutatások; Észrevételek Szretykovics Pánta művére »A decsáni király«; Sz. Lukács testének átvitele Szendrőbe; A Kattaró melletti Banja zárda felirata; A bogdasicsi templom feliratáról; A carosztavniki könyvek fontossága a szerb történetre; Sz. Petkáról; Dusán király első éveiről kronologiai szempontból; Történelmi beszédek Lázár knézről, Brankovics Istvánról és Stiljánovics Istvánról; Valami Boszniáról, a dabari vagy dabroboszniai püspökségről és a boszniai szerb zárdákról; Kronologiai kérdések a Marica melletti ütközetről, Vukasin király és Uros császár haláláról; Adatok a szerb történelmi források megvilágításához; Lázár knézről; Bobovac vagy Travnikról.

296. *Sándor-Gjalszki Xavér regénye »Régi tetők alatt«.* Vienac, 1887. XIX. k. 38. sz. (Ksaver Šandor-Gjalski: Pod starimi krovovi.)

297: *Klaics V.: Horvát grófok a XIII-ik században.* Vienac, 1887. XIX. kötet, 40. sz. (Hrvatski knezovi u XIII. stoljeću.)

Értekező felemlíti az almisai (omisi) Kacsics grófokat, kik már Kálmán korában hatalmasok voltak és Cetinától a Narentáig uralkodtak; székhelyök Almisa vár, ők voltak a horvát hajóhadnak vezérei. Hires volt Kacsics Miklós gróf (1167—1180.), — A vegliai grófok, Frangepánok, mellett Likában a Vlatkovics grófok, Zvonigrádban a Visanov grófok és Korbáviában a Kurjakovics grófok szerepeltek, — ez utóbbiak Guszics és Karlovics grófok néven is előfordulnak. — A Subić-Zrinyi, vagyis a brebiri grófokon kivül hiresek voltak a Babonics-Blagaj grófok is. A garai grófok de genere Durusma, Diakovártól északra a Gara (Gorjan) várból származtak. IV. Béla alatt szerepel már Gara István macsói bán.

298. *Tkalcsics Iván horvát történetiró élete és munkái.* Vienac, 1887. XIX. k. 43. sz. (Ivan Tkalčić.)

Tkalcsics született Zágrábban 1840. május 4-én, tanulmányait is itt végezte, azután Sziszeken segédlelkész, utóbb a zágrábi székesegyház prebendáriusa lett. 1862-ben adta ki »Poviestnica hrvatska« (Horvát történelem) cimü munkáját. 1875 óta tagja a délszláv akadémiának, a »Rad« és »Starine« sok fontos dolgozatát közli, melyeket kivonatban e repertorium is ismertet. Legnagyobb munkái: »Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis« és »Spomenici grada Zagreba« (Zágráb város monumentái). Rendezte a káptalani levéltárt és igazgatója az akadémia könyvtárának.

299. *Gundulics Iván költőről születésének háromszázados évfordulója alkalmából.* Vienac, 1888. XX. k. 2. sz. (Tristogodišnjica poroda Ivana Gundulića.)

300. *Szmicsiklász Tádé horvát történetiró.* Vienac, 1888. XX. k. 7. sz. (Tadija Smičiklas.)

Született a sichelburgi vidéken 1843-ban, tanult Zágrábban, Prágában és Bécsben, taníttatta nagybátyja, Szmicsiklász György kőrösi püspök. 1869-ben Fiuméban, 1875-ben Zágrábban gimnáziumi tanár, 1882-ben a zágrábi egyetemen a horvát történelem tanára. A fiumei értesítőben 1871-ben megirta »A horvát irodalom első két korszaka«, a zágrábiban pedig »Babukić Vjekoslav« életrajzát. Megirta »Vukaszovics Zsivko« életrajzát, a Gáj korszak korrajzát, értekezett a horvát báni méltóság keletkezéséről és megirta két kötetben »Horvátország történelmét« (Poviest Hrvatska).

301. *Klaić V.: Emlékezés Tordinác Miklós horvát iróra.* Vienac, 1888. XX. k. 15. sz. (Uspomena na Nikolu Tordinca.)

302. *Szluinvár.* Vienac, 1888. XX. kötet, 18. sz. (Grad Slunj.)

Szluinvár ősi neve Szlovin, a XIII-ik századtól fogva a Frangepánoké volt, kiknek egyik ága e várról vette előnevét. 1390-ben Frangepán János 4000 aranyért elzálogosította rokonának, Zrinyi Pálnak, de a fia, Miklós ismét kiváltotta. Nápolyi László e várat Hranics-Szandal boszniai hercegnek adományozta, de ez nem volt képes azt elfoglalni. A sztenicsnjáki országgyülésen 1558-ban a horvát rendek kérték I. Ferdinándot, hogy vegye oltalmába e várat a török ellen, mert a horvát urak annyira elszegényedtek a sok háboruban, hogy erre már nem képesek. A török 1561-ben ostromolta, de nem volt képes elfoglalni; 1572-ben Auersperg Herbart e vár falai alatt verte meg a törököt; a török 1578-ban elfoglalta a várost, felgyujtotta azt a ferencrendi zárdával együtt, melyet társai elestével egyetlenegy franciskánus védelmezett. A vár 1582-ben török kézbe került, ki azt elpusztította, elvonulásuk után ujból felépült és azontul sok török ostromot sikeresen visszavert (1585., 1602., 1622., 1632., 1635., 1636., 1649., 1664.) és többé nem került török kézbe. A vár a Szluincsicának a Koranába való ömlésénél épült, ma rom.

303. *Szinjvár Dalmáciában.* Vienac, 1888. XX. kötet 37. sz. (Sinj u Dalmaciji.)

Szinj vidéke a régi időben a cetini zsupániához tartozott, az oklevelek először 1402-ben említik, midőn Nelepics Ivanisa gróf tulajdona volt. A vár Bilics János árulása folytán 1536-ban török kézbe került és abban maradt egész 1686-ig, mikor Jankovics Sztoján és Grcsics Iván hősileg megszabadították. 1715-ben 80,000 török ostromolta, de megvédelmezte Vucskovics Pál franciskánus.

304. *Kazali Antal horvát költő.* Vienac, 1888. XX. k. 49. sz. Erről ezen helyen kivül még szó van a raguzai »Slovinac«-ban (1880. 13. sz.) és a »Vienac«-ban (1884. 35—37. sz.), az előbbit Zore Lukács, az utóbbit Deszpot F. J. irta.

305. *Klaics V.: Mese Cseh, Leh és Mehről.* Vienac, 1889. XXI. k. 6. sz. (Priča o Čehu, Lehu i Mehu.)

A horvát népmonda e három fivértől, Horvát fiaitól, származtatja az összes szlávokat, — Horvát a horvátok, Cseh a csehek, Leh a lengyelek, Meh az oroszok állítólagos ősapja. Horvát, a közös törzsfő, Krapina várban lakott. E népmese semmi történelmi alappal nem bir.

306. *Krizsanics György ujabb időben felfedezett iratai.* Vienac, 1889. XXI. k. 7. sz. (Novo odkriti spisi Jurja Križanića.)

307. *Egy kis böngészet Preradovics költeményeiből.* Vienac, 1889. XXI. k. 19. sz. (Nekoliko pabiraka po Preradovićevim pjesmama.)

308. *Klaics V.: Vázlatok a régi Raguzáról.* Vienac, 1889. XXI. k. 20. sz. (Crtice o starom Dubrovniku.)

309. *Šulek Bogoszláv: Kukuljevics Iván de Saccis nekrologja.* Vienac, 1889. XXI. k. 31. sz. (Ivan Kukuljević Sakcinski.)

Kukuljevics életrajza és munkásságának tüzetes ismertetése megvan: Horvát tört. repert. II. k. 82. l.

310. *Bruszina Spiridion horvát tudós élete és munkái.* Vienac, 1889. XXI. k. 38. sz. (Spiridion Brusina.)

311. *Maretics: A latinbetűs horvát helyesirás története.* Vienac, 1889. XXI. k. 48. sz. (Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima.)

312. *Kovacsics Antal horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1889. XXI. k. 50. sz. (Dr. Ante Kovačić.)

313. *Kozarac József »Holt kapitálisok«* cimü regényének ismertetése. Vienac, 1889. XXI. kötet, 51. sz. (Mrtvi kapitali.)

314. *Klaics V.: Hogy foglalták el a törökök 1536-ban Pozsegát?* Vienac, 1889. XXI. k. 52. sz. (Kako su Turci osvojili Požegu?)

Zápolya 1536 julius hóban figyelmeztette Pozsegamegyét és Szlavóniát, hogy csatlakozzék hozzá, különben török kézbe kerül. Istvánfy (XIII. 164.) elmondja, hogy röviddel ezután Jahiogli Mehmet szendrői basa váratlanul megtámadta Pozsega várát és az kezébe került, a káptalan Pécsre menekült, — ezen előadást kiegészíti Vese János lundi érsek Nagyváradról 1536. okt. 20-án V. Károlyhoz intézett levele, melyet itt Klaić egész terjedelmében közöl. E szerint a pozsegai várkapitány a vár védelmére beeresztette a vidéki jobbágyságot, ez el volt keseredve az urak kegyetlen bánásmódja miatt s mihelyt a török a várkapu előtt megjelent, megkötözték a kapitányt, átadták őt és a várat a töröknek és ezért ettől ajándékokat kaptak.

315. *Hranilovics Jován: Ilijcs Voiszláv szerb költő élete és munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 2., 3., 4., 5., 7. sz. (Pesme Vojislava J. Ilijća.)

316. *Srepel Milivoj: Miklós knéz »Hajdana« cimü költeménye.* Ismertetés. Vienac, 1890. XXII. kötet 2—3. sz. (Hajdana kneza Nikole.)

317. *Zsigrovics-Petrocski Ferenc nekrologja.* Vienac, 1890. XXII. k. 7. sz (Franjo Žigrović-Pretočki.)

318. *Ozsegovics Metell báró nekrologja.* Vienac, 1890. XXII. k. 8. sz. (Barun Metell Ožegović.)

319. *Arnold György horvát költő munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 13. sz. (Dr. Gjuro Arnold.)

320. *Srepel Milivoj: Miklós knéz költeményei.* Vienac, 1890. XXII. k. 16. sz. (Pjesme Kneza Nikole.)

321. *Ferkics Dragutin horvát iró nekrologja.* Vienac, 1890. XXII. k. 16. sz. (Dragutin Ferkić.)

322. *Nagy-Tábor vár.* Vienac, 1890. XXII. k. 16. sz. (Veliki-Tabor.)

A vár a Zagorjében Deszinics falu mellett, közel a stájer határhoz van; 1397-ben Zsigmondtól Cilley Herman kapta. Cilley Ulrik halála után Vitovec Ján birta, fiaitól hűtlenség miatt Mátyás király elvette és fiának, Korvin Jánosnak adományozta. Ez 1502-ben Verbovec (Urboc) uradalmat Nagy- és Kis-Tábor várakkal Rátkay Pál de Ratka nemesnek hű hadiszolgálatai jutalmául adományozta és e család, mely utóbb bárói, majd grófi rangot nyert, egészen a XVIII. század végéig birta, midőn férfiágon kihalt. Ekkor Nagy-Tábor a kir. kamarára szállott.

323. *A török nyelv befolyása a horvát nyelvtanra.* Vienac, 1890. XXII. k. 18. sz. (O utjecaju turskoga jezika na hrvatsku gramatiku.)

324. *Fiamin Iván horvát iró nekrologja.* Vienac, 1890. XXII. k. 18. sz. (Ivan Fiamin.)

325. *Klaics V.: A »horvát« név a szláv népek történetében.* Vienac, 1890. XXII. k. 27., 28., 29,, 30., 33., 36. sz. (Ime »Hrvat« u historiji slavenskih naroda.)

Értekező itt oklevelek alapján kimutatja, hogy a szlovének, szerbek, oroszok, csehek, polábiai szlávok irataiban, helyneveiben, hol fordul elő a »Horvát« elnevezés.

326. *Klaics V.: Vázlatok a régi Raguzáról, a Dubrovnik szláv elnevezés eredete.* Vienac, 1890. XXII. kötet, 12. sz. (Crtice o starom Dubrovniku. Ime: Dubrovnik.)

327. *Kozarac József horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 29. sz. (Josip Kozarac.)

328. *Mazsuránics János horvát költő élete és munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 32. és 40. sz. (Ivan Mažuranić.)

329. *Kacsics András élete és munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 34. sz. (Andrija Kačić.)

330. *Lopasics Radoszláv: Egy Rákóczy grófnő Horvátországban.* Vienac, 1890. XXII. k. 37. sz. (Kneginja Rakoci u Hrvatskoj.)

Rákóczy Lászlónak, Ferenc unokafivérének egyetlen leánya, Erzsébet, előbb Erdődy Ádám, utóbb Erdődy György neje, a Rákóczy felkelésnek nagy ellensége volt, életét Horvátországban töltötte el és értekező ezt ismerteti itt. Rákóczy Ferenc, Zrinyi Ilona fia 1704-ben horvát vérére hivatkozva hivta fel a horvátokat »a német törvénytelenségek ellen« a hozzá való csatlakozásra; 1706-ban br. Vojnovics Józsefet fegyveres csapatokkal küldte Horvátországba, hogy ezt felkelésre birja, — de ez is sikertelen maradt, ellenben a horvátok Pálfy János bán alatt nagyban segitettek a felkelés legyőzésében.

331. *Srepel Milivoj: Lazarevics L. K. és Matavulj Simon két elbeszélésének méltatása.* Vienac, 1890. XXII. k. 39. sz. (On zna sve. Novo oružje.)

332. *Klaics Vjekoszláv horvát történetiró élete és munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 43. sz. (Vjekoslav Klaić.)

Született 1849-ben Garcsinban Szlavóniában, hol apja tanitó volt; tanult Varazsdon, Zágrábban, Bécsben. 1873-ban gimnáziumi tanár Zágrábban. Sok történelmi értekezést irt a Vienacban, Radban, Starinákban stb., melyeket mind e repertorium kivonatosan közölt. Önálló munkái: Horvátország földrajza, Bosznia földrajza, Bosznia története, Horvátország története 2 kötetben, — ezen utóbbi munkája okleveleken nyugszik s így sokkal értékesebb Smicsiklászénál. Jelenleg egyetemi tanár Zágrábban.

333. *Surmin Gy.: Zlatarics kiegészítése Gundulics Ozmanjához.* Vienac, 1890. XXII. kötet 45. sz. (Zlatarićeva popuna Gundulićeva Osmana.)

334. *Badalics Hugó horvát költő élete és munkái.* Vienac, 1890. XXII. k. 47. sz. (Hugo Badalić.)

335. *Klaics V.: A korbáviai síkon 1493. szept. 9-iki véres csatavesztés.* Vienac, 1890. XXII. k. 51. sz. (Razboj na Krbavskom polju.)

E véres csatavesztést részletesen leirja Tubero és Bonfin, pontosabb Divnics György nonai püspök jelentése VI. Sándor pápához, — Divnics közel volt a csata szinhelyéhez és a törökök elvonulása után azonnal elment a csatatérre, hogy jelentése annál hivebb legyen. Klaics itt egész terjedelmében közli Jahn Hazinšteinsky z Lobkovic cseh utasnak 1493. szeptember 23-án kelt feljegyzését e szörnyü csatavesztésről, melyet Jeruzsálembe való utaztában Zárában hallott azoktól, kik e csatából Zárába menekültek. Utleirásának e töredékét közli Jireček »A cseh irodalom anthologiájában« (Prága, 1858. 65—66. l.). Klaics itt horvát fordítását adja.

336. *Klaics V.: Cernojevics János Zeta utolsó goszpodárja 1460—1490.* Vienac, 1891. XXIII. k. 1. sz. (Ivan Crnojević posljednji gospodar Zete.)

337. *Srepel Milivoj: Hranilović Jován horvát költő élete és munkái.* Vienac, 1891. XXIII. k. 2. sz. (O Jovanu Hraniloviću.)

338. *Srepel Milivoj: Lazarevics Lázár szerb iró nekrologja.* Vienac, 1891. XXIII. k. 3. sz. (Lazar Lazarević.)

339. *Vojnovics Ivo drámairó élete és munkái.* Vienac, 1891. XXIII. k. 3. sz. (Ivo Vojnović.)

340. *Modestin József: Damjan Juda raguzai comes.* Vienac, 1891. XXIII. k. 6. sz. (Damjan Juda knez dubrovački.)

341. *Srepel M.: Sándor-Gjalski Ksaver »Na rodjenoj grudi« regényének méltatása.* Vienac, 1891. XXIII. k. 7. szám.

342. *Zlatovics István: Karin régi vár Dalmáciában.* Vienac, 1891. XXIII. kötet, 13. sz. (Stari grad Karin u Dalmáciji.)

343. *Kumicsics Eugén iró élete és munkái.* Vienac, 1891. XXIII. k. 24. sz. (Evgenij Kumičić.)

344. *Hervoja herceg glagol imakönyve.* Vienac, 1891. XXIII. k. 29. sz. (Glagolski službenik vojvode Hervoja.)

345. *Zlatovics István horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1891. XXIII. k. 34—35. sz. (Stjepan Zlatović.)

346. *Gáj Lajos élete, munkássága, helyesirása.* Vienac, 1891. XXIII. k. 39. sz.

347. *Klaics Vjekoszláv: Nagy- vagy Fehér-Horvátország.* Vienac, 1891. XXIII. k. 39., 46. sz. (Velika ili Biela Hrvatska.)

348. *Klaics V.: Vázlatok Vrbovszkóról.* Vienac, 1891. XXIII. k. 47—48. sz. (Crtice o Vrbovskom.)

349. *Srepel M.: Sándor-Gjalski horvát regényiró életrajza.* Vienac, 1891. XXIII. k. 50. sz.

350. *Gundulics Ozmanjának lengyel forditása.* Vienac, 1891. XXIII. k. 51. sz. (Poljski prijevod Gundulićeva Osmana.)

351. *Demeter Dömötör horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1891. XXIII. k. 52. sz. (Dimitrija Demeter.)

352. *Glavinics Ferenc horvát iró.* Vienac, 1892. XXIV. kötet 1. sz. (O. Franjo Glavinić.)

353. *Kik voltak a kattarói öböl őslakói?* Vienac, 1892. XXIV. k. 2—3. sz. (Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske?)

354. *Inhof: Kozarac regénye »Fény és árny között«.* Vienac, 1892. XXIV. k. 13. sz. (Medju svjetlom i tminom.)

355. *Miletić István és Ljubić-Dinkov József drámái.* Vienac, 1892. XXIV. k. 19. sz. (Grof Ližna. Posljednji kralj.)

356. *Andrić Miklós: A szerbek fordításos szépirodalma 1777—1847.* Vienac, 1892. XXIV. kötet, 22—35. sz. (Prijevodna beletristika u Srba od 1777—1847.)

357. *Klaić V.: Hogyan keletkezett e költemény »Még nem bukott el Horvátország?«* Vienac, 1892. XXIV. kötet 23. sz. (Još Hrvatska ni propala.)

358. *A hősdalok hőseinek öltözéke és a nemzeti viselet.* Vienac, 1892. XXIV. k. 25., 28., 29. sz. (Junačko odijelo i narodna nošnja.)

359. *A boszniai bánok és királyok ivadékai a Kotromanovics családból.* Vienac, 1892. XXIV. 29. sz. (Potomci bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića.)

Sztanics Péter plébános Vrlicán Dalmáciában felfedezte Szinj melletti Potravljében a Kotromanovics-család ivadékait, kik az úgynevezett Kotromanovics-torony vagy Vindusics vár környékén jómódu birtokosok, a család számszerint 12 férfi tagot számlál. Régi irataikból a következők derülnek ki: A családapító »Conte Joanni de Cotromani cognominato Todesco, uomo famosolo nel l' armi di nobile illustri famiglia, oriundo Ungaro, la di cui abbitazione fu in Presburgo«, — ez 1194-ben Bosznia bánja lett, 1211-ben feleségül vette a Nemanja dinasztiából Danicát és 1251-ig uralkodott, — e származás révén kereste dédunokája, I. Tvardko király a szerb koronát és viselte a Szerbia és Bosznia királya cimét. János bánnak három fia volt: Ulászló (bán 1251—1267-ig), László és Mátyás. Ulászló fia I. István bán (1267—1310.), ennek fia a hires és a történelemben jól ismert II. István bán, ennek ivadékai a boszniai királyok. I. Istvánról némely történetirók azt mondják, hogy Dragutin szerb király leányát vette feleségül, — ezzel ellentétben a családi genealogia szerint: »Conte Stefano, nato del 1233, s' amoglio con Ellisabetta della nobil famiglia di conti Cantacusino del 1265.«

Mátyás unokái, Ulászló, Purtya és Vuk fellázadtak Tvardko király ellen; Ulászló és Vuk börtönben halt meg, Purtya Magyarországba menekült és nincs róla vagy ivadékairól hir.

László ivadéka ma is él; régibb időben Milesevo körül laktak, a XVI-dik század végén Mosztár melletti Brotynóba költöztek, hol a velök rokon Orlovics családdal együtt laktak, ennek is megvan a maga genealógiája. Innét a XVII-ik század végén a török elől Dalmáciába Kucsityebe, majd 1694-ben a mai lakóhelyökre Szinj melletti Potravljébe jöt-

tek. Kotromanovics Illés 2000 embert hozott magával papostól, miért is 1695. nov. 7-én kelt irattal Dolfin Dániel providur ezer hold szántóföldet adományozott neki. A család genealógiájában megvan Bosznia és a Kotromanovics-család cimere is.

360. *Bresztyenszky Sándor: Jogtörténeti adatok Turopolyéről.* Vienac, 1892. XXIV. k. 31. sz. (Pravnopovjestni podatci o Turopolju.)

Az iró a turopolyei nemes község közjogi viszonyait tárgyalja és összehasonlítja ezt a többi Horvátországéval. Cáfolja Horvát Mihály azon nézetét, hogy a turopolyeiek a régi turko-magyarok ivadékai; tagadja, hogy szervezetök Sz. Istvántól származik és hogy kiváltságaik alapja IV. Béla 1225-ben kelt szabadalomlevele volna, — szervezetök és szabadalmaik a régi horvát nemzetségi zsupától származnak és IV. Béla csak ezt erősítette meg. — Téved abban, hogy a XVII-dik század második feléig e terület az oklevelekben csak mint »Campus, Campus Zagrabiensis, Campus in comitatu Zagrabiensi« fordulna elő, mert a »Campus Turopolya« már a XIV. század első felében fordul elő. (Tkalcsics: Mon. epp. Zagr. II. 89. l.) A »Turopolye« nevet, nem »törökmező«-től származtatja, hanem »tur« régi szláv szótól, mely »bivaly«-t jelent (Miklosich: Lex. Paleoslav) és mint helynév, előfordul Orosz-, Cseh- és Morvaországban is, — így tehát »Bivalymező«-t jelentene.

361. *Sisics F.: Hogy foglalták el 1202-ben Zárát és minő volt ennek viszonya Velencéhez.* Vienac, 1892. XXIV. k. 36—37. sz. (Kako je osvojen Zadar g. 1202. i kakav mu bijaše odnošaj prema Veneciji.)

362. *Kamenar Janko horvát költő élete és munkái.* Vienac, 1892. XXIV. k. 38. sz.

363. *Karadzsics-Sztefánovics Vuk szerb-német-latin szótára.* Vienac, 1892. XXIV. k. 42. sz. (Srpski rječnik.)

364. *Paszarics József: A horvát helyesirásról.* Vienac, 1892. XXIV. k. 45—46. sz. (O pravopisu hrvatskom.)

A kérdést a következő fejezetekben tárgyalja: A fonetika és etymologia, Pillantás a horvát helyesirás történetére, Az etymologusok ellenvetései, Broz »Horvát helyesirás« c. műve.

365. *Tomics Sándor horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1892. XXIV. k. 47. sz.

366. *Krekovics Péter: Az első horvát költők versszakairól.* Vienac, 1893. XXV. k. 1., 2., 3., 5., 6., 7., 9. sz. (O strofama prvih hrvatskih pjesnika.)

367. *Zelnicey zágrábi püspök és a szentszék Horvátországról.* Vienac, 1893. XXV. k. 2. sz. (Hrvatski biskup Selnički i sveta stolica o Hrvatskoj.)

Erről már szólottunk: Horvát tört. repert. I. k. 103. l.

368. *Kranjcsevics Strahimir Szilvius horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1893. XXV. k. 4. sz. (Silvije Strahimir Kranjčević.)

369. *Boszanac István: A mi népdalaink az európai irodalomban.* Vienac, 1893. XXV. k. 4—10. sz. (Naša narodna pjesma u evropskoj literaturi.)

370. *Isztria a horvát királyság része.* Vienac, 1893. XXV. k. 5. sz. (Istra dio hrvatske kraljevine.)

371. *Srepel Milivoj horvát tudós élete és munkái.* Vienac, 1893. XXV. k. 6. sz.

372. *A sziszeki ostrom háromszázados évfordulójára.* Vienac, 1893. XXV. k. 7. sz. (U našoj domini prije trista godina.)

373. *Srepel M.: Miklós knéz költeménye »A dalnok és a tündér«.* Vienac, 1893. XXV. k. 9. sz. (»Pjesnik i vila« pjesma kneza Nikole.)

374. *Hranilovics Jován: Sándor-Gjalszki regénye »Virradás« képek a harmincas évekből.* Vienac, 1893. XXV. kötet, 9. sz. (»Osvit« slike iz tridesetih godina.)

375. *Vodopity Máté horvát iró nekrologja.* Vienac, 1893. XXV. k. 11. sz. (Mato vitez Vodopić.)

376. *Miletić István: Primorac M. uj drámái.* Vienac, 1893. XXV. k. 13. sz. (Nove drame M. Primorca.)

377. *Tomljenovics György: Zrinyi-Frangepán Katalin horvát bánné 1625—1673.* Vienac, 1893. XXV. k. 15. sz. (Katarina Zrinska, hrvatska banica.)

Erről tüzetesen szól: Horvát tört. repert. I. k. 96. l.

378. *Lopasics Radoszláv horvát történetiró nekrologja.* Vienac, 1893. XXV. k. 17. sz.

Lopasics Radoszláv született 1835-ben Károlyvárosban, tanulmányai végeztével megyei szolgálatba lépett és 1890-ben mint báni titkár nyugalomba vonult. Buzgó történelmi kutató volt, 10,000-nél több oklevelet sajátkezüleg másolt le és élő levéltárnak hivták. Ő a történetirói pályán 1860-ban lépett fel, a régi horvát várak, horvát családok történetét úgy ismerte mint senki más, kisebb dolgozatai megjelentek a Rad, Starine, Vjenac stb. folyóiratokban, melyek kivonatát e repertorium közli. Nagyobb munkái: Károlyvár és környéke 1879-ben; Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia ab

an. 1479—1730. Három kötetben; Hrvatski urbari — fontos bevezetéssel és tolmácscsal és a »Hrvatski Spomenici« mint Kukuljevics »Acta croatica« cimü művének második kötete. E nagy munkáit a délszláv akadémia adta ki. Meghalt 1893. ápril hóban.

379. *Az ördög a költészetben.* Vienac, 1893. XXV. k. 20—21. sz. (Djavao u pjesmičtvu.)

380. *Inhof B.: Novák Vencel »Pod nehajem« elbeszélése.* Vienac, 1893. XXV. k. 25. sz.

381. *Miletics István: Gundulics Iván mint dráma költő.* Vienac, 1893. XXV. k. 26. sz. (Ivan Gundulić kao dramski pjesnik.)

Gundulics életrajzával és azzal, miképen szól Ozmanjában a szerbekről.

382. *Sisics Ferdo: Zrinyi Miklós bán és Mehmet boszniai basa párbaja 1554-ben.* Vienac, 1893. XXV. k. 27., 30—32. sz. (O dvoboju izmedju bana Nikole Zrinjskoga i bosanskoga paše Mehmeda 1554.)

E párbajról szól Istvánffy (Hist. rer. Hung. pag. 234.) és Hammer (Gesch. d. Osmanen III., pag. 354., 738.), ezek alapján szól ezen esetről Mesić (Život Nikole Zrinjskoga, sigetskoga junaka. Zagr. 1866. pag. 140—141.), — értekező itt a császári titkos levéltár 30 irata alapján azt kissé más alakban mutatja be.

383. *Tomljenovics György: Ruzsicsics Nikánor püspök »A szerb egyház története«.* Vienac, 1893. XXV. kötet 17. sz. (Istorija srpske crkve.)

384. *A korbáviai ütközet 1493-ban.* Vienac, 1893. XXV. k. 32. sz. (Bitka na krbavskom polju.)

Erről ismételve volt szó a Horvát tört. repertoriumban.

385. *Nedics Ljubomir: Az ujabb szerb lirikából.* Vienac, 1893. XXV. k. 34. sz. (Iz novije srpske lirike.)

386. *Mátics Tamás: Relkovics A. Máté*j *irodalmi munkássága.* Vienac, 1893. XXV. k. 40., 45. sz. (O književnom radu Matije A. Relkovića.)

387. *Surmin György: Népdalaink értéke.* Vienac, 1893. XXV. k. 21—25. sz. (Vrijednost narodnih pjesama.)

388. *Andrics Miklós: A horvát illirizmus és a szerbség.* Vienac, 1894. XXVI. k. 1., 3., 4. sz. (Hrvatski ilirizam i srpstvo.)

389. *Sándor-Gjalski: Jellemző vonások Gundulics műveiből.* Vienac, 1894. XXVI. k. 1., 2., 3. sz. (Karakteristične crtice iz djela Dž. Gundulića.)

390. *Zrinyi-Frangepán kivégzése Bécsujhelyben 1671-ben.* Vienac, 1894. XXVI. k. 1. sz.

A kivégzés oly nagy port vert fel egész Európában, hogy az udvar a maga igazolására az egész pör lefolyását illusztrációkkal német, latin, olasz, spanyol és francia nyelven kiadta még 1671-ben. A német kiadás cime: »Aussführliche und warhaftige Beschreibung wie es mit denen Criminal-Processen und darauf erfolgten Executionen wider die drei Grafen Frantzen Nadassdi, Peter von Zrin und Frantz Christofen Frangepan eigentlich hergangen. Wien, 1671.« Az illusztrációkat részletesen magyarázza Sisics Ferdo erről irt művében. (Ban Petar grof Zrinjski i Fr. K. knez Frankapan na stratištu. Zagr. 1891.)

391. *Aranza J.: Középkori regények és elbeszélések a horvátoknál és szerbeknél.* Vienac, 1894. XXVI. k. 2—5. szám. (Sredovječni romani i pripovijetke u Hrvata i Srba.)

392. *Kazali Antal horvát iró nekrologja.* Vienac, 1894. XXVI. k. 3. sz.

393. *Kumicsics Eugén műve: A Zrinyi-Frangepán lázadás.* Három kötet. (Urota Zrinjsko-Frankopanska.) Vienac, 1894. XXVI. k. 5. sz.

394. *Sisics Ferdo: Hogyan lett Justinián bizanci császár szlávvá.* Vienac, 1894. XXVI. kötet, 6. sz. (Kako je bizantinski car Justinijan postao slaven.)

395. *Markovics Ferenc: Emlékezés Rácski Ferencre.* Vienac, 1894. XXVI. k. 7. sz. (Uspomeni Franje Račkoga.)

Emlékét a következő fejezetekben tárgyalja: Rácski a nyilvános életben; Rácski mint a horvát történelmi emlékek kiadója; Rácski mint történész.

396. *Lepusics Iván elbeszélése »Bosanke«.* Vienac, 1894. XXVI. k. 10. sz.

397. *Vodopics műve »Maria Konavoka«.* Vienac, 1894. XXVI. k. 12. sz.

398. *Dukat V.: Senoa Ágost mint tárcairó.* Vienac, 1894. XXVI. k. 15., 16., 17. sz. (August Šenoa pisac feljetona.)

399. *A Prokna és Filomeláról szóló görög mese a horvátoknál.* Vienac, 1894. XXVI. k. 20—23. sz. (Grčka priča o Prokni i Filomeli kod Hrvata.)

400. *A legujabb szerb irodalomból.* Vienac, 1894. XXVI. k. 26., 28. sz. (Iz najnovije srpske književnosti.)

401. *A krasicsai parasztlázadás 1830-ban.* Vienac, 1894. XXVI. kötet 28—29. sz. (Seljački ustanak u Krašiću g. 1830.)

402. *Broz Iván horvát iró munkássága.* Vienac, 1894. XXVI kötet, 29. sz. (Ivan Broz.)

403. *Horvát R.: Szigetvár eleste.* Vienac, 1894. XXVI. kötet, 30., 32—39. sz. (Pod Sigeta.)

404. *Kozarac elbeszélései.* Ismertetés. Vienac, 1894. XXVI. k. 31. sz.

405. *Surmin György: Gundulics Ozmanjának kéziratáról.* Vienac, 1894. XXVI. k. 41. sz. (O rukopisu Gundulićeva Osmana.)

406. *Surmin György: Böngészet a kajkav irodalom mezején.* Vienac, 1894. XXVI. k. 43., 52. sz. (Pabirci po kajkavskoj literaturi.)

407. *Devcsics Iván: A régi Pocsitelj-vár.* Vienac, 1895. XXVII. k. 1., 3., 5. sz. (Stari Počitelj-grad.)

408. *Horvát ősnyomtatványok 1493—1494-ből.* Vienac, 1895. XXVII. k. 5. sz. (Hrvatski misal štampan g. 1494. u Senju i brevijár štampan 1493.)

409. *Novák V. elbeszélése »Podgorka«.* Vienac, 1895. XXVII. k. 8. sz.

410. *A horvát cimeres zászló rajzokkal.* Vienac, 1895. XXVII. k. 13. sz. (Hrvatska zastava.)

411. *Surmin Gy.: Fra Grga Martics eposza Vukalovics Lukácsról.* Vienac, 1895. XXVII. kötet, 15—18. sz. (Epski spijev o Luki Vukaloviću.)

412. *Inhof: Treszics-Pavicsics »Uj költeményei«.* Vienac, 1895. XXVII. k. 17—18. sz. (Nove pjesme.)

413. *Szábics M.: Bástian Máté dráma és eposz költő.* Vienac, 1895. XXVII. k. 22. sz. (Mate Baštijan kao dramatski i epski pjesnik.)

414. *Gudel Vladimir: Van valami nyomatott népdal a Csengics agáról Mazsuranicsé előtt?* Vienac, 1895. XXVII. kötet, 22. sz. (Ima i prije Mažuranićeve pjesni štampana narodna pjesma o Smail agi Čengijiću.)

415. *Horvát Rudolf: A pragmatica sanctió.* Vienac, 1895. XXII. k. 29—30. sz. (Pragmatička sankcija.)

416. *Milics V.: Gundulics az ujabb horvát és szerb irodalom atyja.* Vienac, 1895. XXVII. k. 41—43. sz. (Gundulić otac novije književnosti hrvatske i srbske.)

417. *Segvics M. Ch.: A »Gorski Vijenac« költemény felosztása.* Vienac, 1895. XXVII. k. 44., 46. sz. (Dioba Gorskog Vijenca.)

418. *Zorics József regénye »Anyai áldozat«.* Vienac, 1895. XXVII. k. 45. sz. (Žrtva materina.)

419. *Andrics Miklós: A horvát szinház multjából.* Vienac, 1895. XXVII. k. 46—52. sz. (Iz prošlosti hrvatskoga kazališta.)

420. *Breyer Imre: Horvát követ az 1530-iki augsburgi országgyülésen.* Vienac, 1895. XXVII. kötet, 51. sz. (Hrvatski poslanik na augsburškom saboru g. 1530.)

Frangepán Farkas volt ott, kért segélyt a török ellen, tartott e tárgyban egy latin szónoklatot, mely még ugyanazon évben Bécsben megjelent.

421. *Filipovics Iván horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1895. XXVII. k. 52. sz.

422. *Klaics V.: Nelepics Vladiszlava, tinini grófnő 1344—1346.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 1. sz. (Vladislava Nelepićka, kneginja Kninska.)

423. *Segvics Ch.: Kumicsics műve »A Zrinyi-Frangepán lázadás«.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 1—2. sz. (Urota Zrinsko-Frankopanska.)

424. *Horvát Rudolf: II. Ulászló harca Ujlaki Lőrinc ellen.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 2—7. sz. (Rat kralja Vladislava II. na Lovru Iločkoga.)

425. *Bosanac S.: Latinbetüs horvát ősnyomtatvány 1584-ből.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 4. sz. (Novo nadjena stara latinicom štampana hrvatska knjiga.)

426. *Laszowski Emil: Lopasics könyve »A Kulpa és Korana körül«.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 4. sz. (Oko Kupe i Korane.)

427. *Sándor-Gjalski: Osman-Aziz regénye »Remény nélkül».* Vienac, 1896. XXVIII. k. 6—7. sz. (Bez nade.)

428. *Sztarcsevics Antal élete és munkái.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 10—16. sz. (Ante Starčević.)

429. *Horvát Rudolf: Korvin János horvát bán.* Vienac, 1896. XXVIII. kötet, 10—23. sz. (Ivan Korvin, ban hrvatski.)

430. *Klaics V.: A lévai rab.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 16. sz. (Sužanj u Levi.)

A III. Endre halála utáni zavaros időkben a dalmát főurak majdnem egészen függetlenül uralkodtak, Róbert Károly megtörte a Subicsokat II. Mladen elzárásával, Nagy Lajos megadásra kényszerítette Nelepics Vladiszlavát fiával, Jánossal és 1358-ban Léván elzárta fivérét, Guszics-Kurjakovics György korbáviai grófot, ki a velencei háboru alatt kétszinü szerepet játszott. Ez még 1360-ban is Léván volt s innét irt a velencei dogénak Velencében elhelyezett vagyona tárgyában. Értekező itt e leveleket közli.

431. *Briglevics: Mihanovics Antalról, a horvát himnus irójáról.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 21. sz. (Lijepa naša domovino.)

432. *Tomasseo Miklós dalmáciai tudós.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 22. sz. (Nikola Tomasseo.)

433. *Horvát Rudolf: Heraklius császár.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 23—30. sz. (Car Heraklije.)
A fejtegetés a horvátok beköltözésének kérdésével foglalkozik.

434. *Sándor-Gjalszki: Mihánovics Antal horvát költő élete és munkái.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 24. sz. (Antun Mihanović.)

435. *Bösendorfer J.: A frankok és horvátok. Szávamelléki Ljutovid.* Vienac, 1896. XXVIII. kötet, 31—38. sz. (Franci i Hrvati-Ljutovid Posavski.)

436. *Mrazovics Máté horvát iró élete és munkái.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 38. sz. (Matija Mrazović.)

437. *Mencsetics és Drzsics nyelvezete összehasonlítva Marulicséhez.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 38—41. sz. (Jezik Menčetićev i Držićev prema Marulićevu.)

438. *Horvát Adolf: II. András keresztes hadjárata.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 39—51. sz. (Križarska vojna kralja Andrije II.)
Uj adatokat nem tartalmaz, csak az összeállítás érdekes. Forrásai mind ismeretesek, ezek: Thomas archidiaconus Spalatensis; Thwróczy János; Katona: Historia critica regum Hungariae; Danduli Chronicon Venetum; Pray: Historia regum Hungariae; Engel; Fessler; Wilken Friedrich: Geschichte der Kreutzzüge. Lipcse, 1830. és Kugler Bernhard: Geschichte der Kreutzzüge. Berlin, 1880. Okleveles uj adatokat nem nyujt.

439. *Ljubics Simon élete és munkái.* Vienac, 1896. XXVIII. 43. sz. (Uspomeni Šime Ljubića.)

440. *Surmin György: Zrinyi Péternek és leányának, Ilonának horvát levelei 1670-ből.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 47. sz. (Listovi Petra Zrinjskoga i njegove kćeri Jelene iz g. 1670.)

441. *Breyer Imre: A régi horvát irók művei angol fordításban.* Vienac, 1896. XXVIII. k. 49—50. sz. (Djela starih hrvatskih pisaca u engleskom prijevodu.)

442. *Surmin György: Veszics Vladiszláv műve »Ének az öreg Milován tiszteletére«.* Vienac, 1897. XXIX. kötet, 1—2. sz. (Pjesan u slavu starca Milovana.)

443. *Valjavec Máté horvát iró nekrologja.* Vienac, 1897. XXIX. k. 12. sz. (Matija Valjavec.)

444. *Surmin Gy.: Horvát népdalok.* Vienac, 1897. XXIX. k. 15—19. sz. (Hrvatske narodne pjesme.)

445. *Novák V.: Veszelinovics Jánkó szerb iró beszélyei »Képek a falusi életből«.* Vienac, 1897. XXIX. k. 22. sz. (Slike iz seoskoga života.)

446. *Okrugics Illés horvát iró nekrologja.* Vienac, 1897. XXIX. k. 23. sz. (Ilija Okrugić Srijemac.)

447. *Breyer Imre: Marulics Máté végrendelete és munkáinak legrégibb kiadványai.* Vienac, 1897. XXIX. k. 27. sz. (O oporuci Marka Marulića i o najstarijim izdanjima njegovih djela.)

448. *Fermendzsin Euzebius horvát történész élete és munkái.* Vienac, 1897. XXIX. kötet, 27. sz. (Eusebij Fermendžin.)

Nevezetes munkái: »Wadingi annales«, melyben a ferencrend történetét adja keletkezésétől fogva, e műből 27 kötetet irt meg a XVII-ik század végéig; »Acta Bulgariae ecclesiastica« 1887-ben, ez a bolgár egyház történetét tárgyalja ennek legsötétebb korában, a XVI. és XVII-dik századbeli török elnyomatás korszakában; »Acta Bosniae potentissimum ecclesiastica« 925—1752-ig, ez 1893-ban jelent meg; a »Chronica observantis Bosnae Argentinae ordinis Sancti Francisci Seraphici«. E nagy munkákon kivül a következő kisebb értekezéseket irta: »Adatok Krizsanics György pap, zágrábi kanonok életrajzához« (Starine XVIII.); »Levakovics Rafael és a vlahok Horvátországban« (Starine XX.); »Iratok a glagol egyházi könyvek és egyéb könyvészeti ügyekről Horvátországban 1620—1648-ban« (Starine XXIV.)· »Montenegróra vonatkozó oklevelek 1579—1690-ig« (Starine XXV.). Sajtó alá készítette az »Acta Croatiae ecclesiastica« cimü nagy művét.

A Vienac 1897. XXIX. k. 36-ik számában Smicsiklasz megirta részletes életrajzát. Eszerint Fermendzsin 1845. szept. 20-án született Vingán, Dél-Magyarországban, öregapja e század elején költözött ide Bulgáriából, a Ferenc-rendbe lépett, tanult Bácsban és Bécsben, 1868-ban pappá szentelték, Ilokon theologiai tanár volt, utóbb kinevezték a rend történetirójának (annalista). Sokat utazott, évekig Rómában lakott történelmi kutatások miatt; műveiben sok becses adat van a magyarországi és erdélyi ferencrendiek történetére nézve is.

449. *Laszowski Emil: Pribicsvár.* Vienac, 1897. XXIX. kötet, 29—30. sz. (Pribić.)

450. *Krcsmarics B.: Medics Dániel költőről.* Vienac, 1897. XXIX. k. 31—32. sz. (O pjesniku Danilu Mediću.)
451. *Milákovics József költeményei »Vihar és hullámok«.* Vienac, 1897. XXIX. k. 31. sz. (Vjetar i talasi.)
452. *Breyer Imre: Boninus de Boninis, Dobrisa, Dobrics horvát iró és nyomdász 1493-ban.* Vienac, 1897. XXIX. k. 32. sz. (O Dobriši Dobriću, dubrovčaninu.)
253. *Surmin György: Adatok a horvát szinielőadások történetéhez.* Vienac, 1897. XXIX. k. 33. sz. (Prilog hrvatskim prikazivanjina.)
454. *A »vlah« szó értelmezése.* Vienac, 1897. XXIX. k. 33. sz. (O imenu »Vlah«.)
455. *Subics II. Mladen bán. 1312—1322.* Vienac, 1897. XXIX. k. 35. sz. (Ban Mladen II. Subić.)
456. *Surmin Gy.: Emlékezés 1847. okt. 23-ára.* Vienac, 1897. XXIX. k. 43. sz. (Dne 23. listopada 1847.)
Itt szó van azon akcióról, melyet a horvátok a negyvenes években folytattak, hogy a horvát nyelv Horvátország hivatalos nyelve legyen a közélet minden ágaiban.
457. *Kunicsics Péter: A »horvát« név használata.* Vienac, 1897. XXIX. k. 43. sz. (Za hrvatsko ime.)
458. *Boszanac István: A horvát népdalok. Válasz Jagicsnak.* Vienac, 1897. XXIX. k. 44. sz. (Hrvatske narodne pjesme. Odgovor g. Jagiću.)
459. *Klaics V.: Subics I. Pál bán.* Vienac, 1897. XXIX. k. 45. sz. (Ban Pavao I. Subić.)
460. *Zorics József regénye: »Pávlovics Pál«.* Vienac, 1897. XXIX. k. 46. sz. (Pavao Pavlović.)
461. *Livadics Branimir: Prerádovics mint kritikus.* Vienac, 1897. XXIX. k. 46. sz. (Preradović kao kritik.)
462. *Breyer Imre: Zárai Grisogon Simon iróról.* Vienac, 1897. XXIX. k. 49. sz. (O piscu Šimunu Grisogonu Zadraninu.)
463. *Kukuljevics Iván: Két klokocsi Vojkovics János.* Vienac, 1898. XXX. k. 10., 16. sz. (Dva Ivana Vojkovića Klokočka.)
464. *Novákovics Vencel horvát iró és zeneszerző élete és munkái.* Vienac, 1898. XXX. kötet, 10. sz. (Vjenceslav Novak.)
465. *Surmin Gy.: Matavulj Simon szerb iró drámái.* Vienac, 1898. XXX. k. 10. sz. (Zavjet.)
466. *Weber Albert: Vajjon szerb-e Gundulics és a többi dalmáciai költők?* Vienac, 1898. XXX. kötet, 10. sz. (Da li su Gundulić i ostali Dalmatini srpski pjesnici?)

467. *A délszlávok népéletének és népszokásainak gyüjteménye.* Vienac, 1898. XXX. k. 11—12. sz. (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.)

468. *Rankovics P. szerb regényiró.* Vienac, 1898. XXX. k. 12. sz. (Ranković P. Svetolik.)

469. *Matkovics Péter horvát tudós élete és munkái.* Vienac, 1898. XXX. k. 14. sz. (Petar Matković.)

470. *Breyer Imre: Valami Vitezovics »Sibillájáról«.* Vienac, 1898. XXX. kötet, 20. sz. (Nešto o Vitezovićevoj »Sibili«.)

471. *Szubotics K.: Vázlatok, történelmi és irodalomtörténeti értekezések.* Vienac, 1898. XXX. k. 24. sz. (Crtice.)

472. *Milcsetics J.: A morvaországi horvátokról.* Vienac, 1898. XXX. k. 27—36. sz. (O Moravskim hrvatima.)

473. *Surmin Gy.: Horvát és szerb irodalomtörténet.* Vienac, 1898. XXX. k. 32. sz. (Povjest književnosti hrvatske i srpske.)

474. *Jaksa Csedomil iró élete és munkái.* Vienac, 1898. XXX. k. 42. sz. (Jakša Čedomil.)

475. *Milcsetics J.: Alsó-Ausztria és Nyugat-Magyarország horvátjai közt.* Vienac, 1898. XXX. k. 45—52. sz. (Medju Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske.)

476. *Ilijcs Dragutin: A regény a szerbeknél.* Vienac, 1898. XXX. k. 49—51. sz. (Roman u Srba.)

477. *Jugovics S.: Képek az életből. Elbeszélések.* Vienac, 1898. XXX. k. 51. sz. (Slike iz života.)

478. *Boszánác István: Vraz »Djulabije« és Kollár »Slávy Dcera« cimü művei.* Vienac, 1899. 14., 28., 60., 76., 107. l. (Vrazove »Djulabije» i Kollárova »Slavy Dcera«). Irodalomtörténeti tanulmány.

479. *Jelasics Bécs előtt 1848. okt. 30-kán.* Vienac, 1899. 31. l. (Jelašić pred Bečom.)

A fejtegetés tulajdonképpen magyarázat a képhez, mely a schwehati ütközet előestéjén ábrázolja Jelasicsot táborkarával, e jelenet cime: a »Horvát mozgalom 1848 őszén« (Hrvatski pokret u jeseni godine 1848.) A Windischgrätz által szorongatott bécsi felkelők okt. 29-én reggel alkudoznak Windischgrätztzel, mert nem tudták, hogy a magyarok 25,000 emberrel segítségökre sietnek.

480. *Jankovics Gyula: Böngészet Varasdmegye történelméről.* Vienac, 1899. 127. l. (Pabirci po povjesti županije Varaždinske.)

Az eléggé felületes tanulmány tulajdonképen csak az Erdődy családból 1607—1895-ig főispánságot viselt 17 Er-

dődynek történetét adja, majdnem kizárólag a megyegyülések jegyzőkönyvei alapján; érdekes II. Rudolf adománylevele, melyben Erdődy Tamást és utódait a megye örökös főispánjaivá nevezi, ezen oklevél egész terjedelmében közöltetik és érdekes a sziszeki győzelem történetére nézve. A munka második részében a megyei levéltár történetét, a harmadikban pedig közli annak tartalmát tájékoztatóul a kutatóknak.

481. *Hranilovics Jovan: Kranjcsevics Szilvius válogatott költeményei.* Vienac, 1899. 171. l. (Izabrane pjesme Silvija Kranjčevića.) Irodalomtörténeti érdekü.

482. *Horvát Rudolf: Horvát királyok a nemzeti dinasztiából.* Vienac, 1899. 240. lap. (Hrvatski kraljevi iz narodne dinastije.)

Ismétli Rácski és Kukuljevics adatait azok számottevő bővítése nélkül, vitatja, hogy mindegyik horvát királynak keresztnevén kivül nemzeti neve is volt, ezzel az elnevezésökben mutatkozó eltérések eloszlatására törekszik, végül családfájukat közli.

483. *Leszkovár Jánkó horvát regényiró.* Vienac, 1899. 277., 303. l. (Janko Leskovar). Irodalomtörténeti tanulmány.

484. *Srepel Milivoj: Trnski Iván irodalmi működése, annak félszázados jubileuma alkalmából.* Vienac, 1899. 286. lap. (O književnom radu Trnskoga). Irodalomtörténeti tanulmány.

485. *Laszowski Emil: A gvozdáni vár és gvozdáni bányák.* Vienac, 1899. 356., 391., 424. lap. (Gvozdonsko i gvozdanske rude.)

Gvozdansko Zágrábmegyében fekszik, a helységnek ma 500 kath. horvát és 6000 szerb lakosa van. Itt és a közelben levő Leszkovácon és Majdanban a XV. és XVI-ik században ezüst- és ólombányák voltak, ma már nincsenek üzemben. A négyszegletü tornyos vár még megvan, de egyes részei roskadozni kezdenek. Gvozdansko és Zsirovác 1265-ben Farkas és Gergely comeseké volt; IV. Béla ugyanezen évben megengedte Roland bánnak, hogy e birtokok nevezettektől csereutján Roland kezére jussanak (Kukuljevics: Zrinjgrad 35-ik lap.). Roland 1266-ban csereutján átengedte Baboneg (Babonics) fiainak. 1325.ben Babonics János elzálogosította Zrinvárát tartozékaival (Gvozdonsko, Pedálj, Zsirovnica, Grabrovnica) Gugin János fiainak. 1347-ben Zrinvár és tartozékai a Subics-Zrinyieké lettek. (N. R. A. fasc. 953. nr. 9.)

A gvozdáni bányákat a Zrinyiek fedezték fel, Zrinyi II. Péter 1463. február 21-én Mátyás királytól örökös jogot nyert e bányák adómentes kihasználására (N. R. A. fasc.

516. nr. 35.). E bányák védelmére épitették Gvozdan várát, melyet az oklevelek 1488-ban említenek először. Zrinyi Pál 1488-ban birtokai felét 25,000 forintért elzálogosította Beriszló Bertalan vranai perjelnek (Kukuljevics Zringrad 35. l.), de a birtok hamar visszakerült Zrinyi kézre, mert Zrinyi Miklós és Karlovics János családi és örökösödési szerződésében 1509-ben castrum Gwezda mint Zrinyi birtok szerepel.

Zrinyi Miklós 1524-ben a török veszély miatt Ferdinánd osztrák főhercegnek két évre átengedte Novigrádot az Una mellett és Dobrinját, hogy a német őrség segítse megvédeni a bányákat, utóbb magukat a bányákat neki cserébe felajánlotta Istriában levő birtokokért, II. Lajos ez ellen tiltakozott, mert Zrinyi előbb neki ajánlotta fel azt, — Ferdinánd jan. 3-án 1525-ben mentegetőzik, hogy erről nem tudott, s így a bányák továbbra is Zrinyi birtokok maradtak. E bányák évi 30,000 arany hasznot hoztak és vannak adataink, hogy a Zrinyiek már 1526-ban ezüst filléreket vertek.

A mohácsi vész után Zrinyi Mikós Ferdinánd pártján állott és részt vett az 1526. december hóban tartott cetini gyülésen, hol Ferdinándot Oberstein Pál bécsi nagyprépost képviselte; szó volt itt Ferdinándnak horvát királylyá választásáról. Az alkudozásban szó volt a gvozdáni bányákról is; Zrinyi értök 15,000 arany évi bért kivánt, erről Oberstein 1527. január 3-án tüzetes jelentést tett Ferdinándnak, — az egyességből a belzavarok és a török háboruk miatt semmi sem lett (Kukuljevics: Jura regni II., p. 32.), utóbb Rauber laibachi püspök alkudozott rájuk (Walvazor, IV. 436. l.).

Ferdinánd király Lincben 1529. november 18-án kiadott iratában a Zrinyieknek jogot adott ezüst fillérek veretésére adómentesen; a pénzverési tüzetes utasítás 1530. julius 20-án kelt. A bányákat Zrinyi Miklós 1532. május 15-én zálogba adta szamobori Gruber Leonhardnak és a laibachi Stettner Marksznak ekkor ott működött Luszthaler Pongrác is. Zrinyi Miklós 1534-ben meghalt, ugyanezen év május 3-án özvegye Ilona és fia Miklós (a szigetvári hős) és János a zágrábi káptalan előtt 7600 forintért rövid időre zálogba adták a bányát Gruber Leonhardnak és Schrotten Akácnak. (N. R' A. fasc. 1648. nr. 13.).

A gvozdáni vár fontos szerepet játszott a török harcokban; a hős Zrinyi 1540—1546 között sokat időzött itt (Starine, XVII. 64., 190., 199. l.). Zrinyi Miklós és Frangepán István családi örökösödési szerződésében a gvozdáni vár mint Zrinyi birtok szerepel 1544-ben. (N. R. A. fasc. 1545. nr. 22.). A bányában, dacára a háborus időknek, buzgón folyt a munka, egy 1549-iki feljegyzés szerint itt havonként 1180 lat tiszta

ezüstöt nyertek, mi egy évben 15,160 latnak felel meg. (Lopasics: Feljegyzések a gráci és bécsi levéltárakból.)

Luszthaler Pongrác 1556. julius 16-án 2000 aranyért elárulta Kosztajnicát Malkocs bégnek, ezért Lukasics Tamás gvozdi várkapitány Budacskiban egy lakodalom alkalmával elfogta és Gvozdanskóban lófarkokhoz kötözve széttépette, 20 hivét pedig karóba huzatta. (Vitezovics: Krónika; Lopasics Bilježke; Dragoljub 1868.) Kosztajnica eleste után a török Novit és 50 más várat elfoglalt és az Una-Kulpa vidékéről 18,000 embert elhurcolt rabságba.

Midőn a Zrinyiek Muraközt megkapták, kevesebbet gondoltak az Una-Kulpa közén levő birtokaikkal; ellenségük, Lenkovics János generális azt javasolta a királynak, hogy itt levő váraikat elpusztítsák, de ezt 1560. március hóban a horvát rendek erősen ellenezték (Jegyzőkönyv a horvát orsz. levéltárban), sőt azt kivánták, hogy a király azokat jó őrséggel lássa el, mely a földesur várkapitányának alárendeltessék. 1560. junius 14-én 500 török lovas Gvozdanvár ellen jött, de a várbeli 50 zsoldos (haramia) szétverte őket és 50 szép lovat vett el tőlük. (Walvazor c. d. XII. 122. l.) 1561-ben Malkocs bég 8000 emberrel jött ellene, Lukasics Tamás 100 horváttal megvédelmezte e várat, mig Lenkovics János generális felmentő serege meg nem érkezett. (Lopasics Bilježke; Dragoljub 1868.) Ekkor Prugger volt a bányaigazgató, de Kapetanovics István várkapitány elkergette, valószinüleg féktelenségei miatt. (Kukuljevics: Zrin-grad, 71. l.)

Bécsből 1562., 1563-ban ujból sürgették Gvozdansko, lerombolását, azonban a horvátság ezt most is ellenezte (Lopasics: Acta confinii IV. pag. 428.); 1572-ben a vár őrsége 24 emberből (haramia) állott, kiknek havi fizetése 78 frt volt. (Starine, XIX. 35. lap.) 1574-ben Ferhát basa ostromolta, a vár kapitányai Doktorovics Damján és Gvozdanovics György voltak, az őrség 60 horvátból és 30 tengermelléki (Novi, Buccari) bányászból állott. Ferhát fortélylyal akarta a várat bevenni, néhány törököt horvát paraszt leányruhába bujtatott, de midőn beakartak lopózni, a várőr kutyák csaholása visszariasztotta őket. A vár ezuttal megmenekült, mert Auersperg Herbert, Blagaj Ferenc gróf a törököt megverték. (Dragoljub 1868. Lopasics Bilježke.) A várak őrzésében nagy szerepe volt a kutyáknak is, egy-egynek eltartására a kincstár havonként két mérő buzát adott és midőn utóbb ezen intézmény divata megszünt, érdemes katonák kaptak a kincstárból havi 8 frt jutalmat ebtartás (psetarina) cimén.

1576-ban Kapidzsi basa nagy sereggel jött Gvozdánvár ellen, melyet 80 horvát, 30 bányász és 20 krajnai puskás

védett: az ostrom három napig tartott, a várban sem eleség, sem viz nem volt, vitézül védekeztek, mig Auersperg Herbert, Bukovácski László és Mindszenthy György felmentő seregei meg nem érkeztek, kik a törököt Zsirovác patak mellett megverték. (Lopasics: Acta conf. I. 23; Dragoljub, 1868.) 1577-ben az őrség 60 haramiából állott, e vár és 12 másik őrséget Hrasztovicából kapott. (Lopasics u. o. 37., 41. lap.) Október 3-án nagy sereggel Ferhát ostromolta, a szorongatott várból egy hirnök átlopózott a török seregen Sztenicsnyákba Auersperghez, de ez 6000 emberével nem mert elindulni. (Lopasics u. o. 41. l.) Ferhát a várat nem tudta bevenni és Zrinvár ellen ment, mely rövid védekezés után decemberben török kézre került. Innét karácsonykor visszatért Gvozdvár alá, őrsége 300 emberből állott, vitézül ellentállt január 13-áig, midőn csak 30 maradt életben, de ez is éhenhalt, mi magát Ferhátot is meghatotta, ki a hősöket keresztény szertartás szerint eltemettette. Igy került Gvozdvár török kézre. Taubenhauser Jeromos parancsnokot hadbiróság elé állították, mert nem sietett a vár megmentésére, de felmentették a horvátok tanuságára, (Acta conf. I. 25; Bilježke; Walwazor XII. 19. 1; Vitezovics krónikájában Gvozdvár elestét tévesen teszi 1577. október havára.)

A Zrinyiek 1580-ban sikertelen kisérletet tettek a vár visszafoglalására (Starine XIX. 44., 64. lap); 1635-ben még török kézben volt, de csakhamar visszafoglalták a báni seregek, 1654-ig a vár üresen állott, 1689-ben tervbe vették a bányák helyreállítását. A vár kijavítását Jelasics István vicebán 1699-ben javaslatba hozta (Lopasics: Acta conf. III. 156. l.) és azt Batthyány bán el is rendelte; 1703-ban Brajkovics zágrábi püspök ellátta őrséggel, ekkor kezdtek e vidéken letelepedni a Noviből jött vlahok (szerbek; Lopasics u. o. 234. l.). A bányaművelést ujból elkezdették 1706-ban, de a bérlőktől a horvát országgyülés kikötötte, hogy protestáns bányászokat nem szabad behozniok (Horvát orsz. levélt. Acta Congreg. 1707. nr. 4. l.): 1726 után nyoma nincs a bányaművelésnek. 1750-ben Kusevics alezredes jogtalanul elfoglalta a birtokot, de kiderült, hogy arra semmi jogcime nincs és így az jure postliminii a kamarára szállott. A vár most roskadóban van és a bánya elhagyatott.

486. *Hr. J.: Albert Véber költeményei.* Vienac, 1899. 394. l. (Alberto Veber-Pjesme). Ismertetés.

487. *Radics A.: A negyedik horvát tájszólás?* Vienac, 1899. 408-ik lap. (Četvrto hrvatsko narječje). Nyelvészeti értekezés.

488. *Ortner István: Krapinavár és mezőváros története.* Vienac, 1899. 411. lap (Povjest gradine i trgovišta Krapine).

Az iró 205 lapon ismerteti Zagorje főhelyének, Krapinának történetét; ismerteti a Cseh-Leh-Mehről szóló ősrégi népmesét, melylyel a szlavisták és történészek sokat foglalkoztak, részletesen szól a régi vár, a mezőváros, Krapina megye és a krapinai zárda történetéről, végezetül Krapina szülöttéről Gáj Lajosról és az illir mozgalomról. A szöveget 15 rajzzal kiséri.

489. *Nedics Márton történész és költő.* Vienac, 1899. 444. l. (Martin Nedić. 1810.) Életrajz.

490. *Radics A.: A horvát irodalmi nyelv.* Vienac, 1899. 356., 566. lap (Hrvatski književni jezik). Nyelvészeti tanulmány.

491. *Milcsetics J.: A szlovén irodalmi nyelv.* Vienac, 1899. 469. l. (O slovenskom književnom jeziku.) Nyelvészeti tanulmány.

492. *Sztrukics Ignác: Vázlatok Kresevo és ferencrendi zárdájának történetéről.* Vienac, 1899. 474. l. (Povjestne crtice Kreševa i franjevačkog samostana).

A ferencrendiek 1235-ben jöttek Boszniába, a krecsevói zárdát 1390 körül alapították; az iró sok értékes adatot sorol fel a bogomilekről és e vidék régibb és ujabb történetéről, előadását egy térképpel és 15 rajzzal kiséri.

493. *Tomics Péter: Grot K. Jakab orosz történész 1812—1893.* Vienac, 1899. 535., 549. lap (Jakov K. Grot). Életrajz és tanulmány.

494. *Breyer Imre: Dragisics György bosnyákról.* Vienac, 1899. 568., 585. l. (O Jurju Dragišiću, Bošnjaninu).

Bosznia bukása után (1463) onnét sok keresztény Raguzába menekült, köztük Szrebenicából Dragisics György is, kinek latin irói nevét »Georgius Benignus« tévesen a »benignus« szószerinti fordításával többnyire Dobretics, Dobroticsnak irták, e hibát Fabronio Angelo tudós igazította helyre. Dragisics György gróf Ivanisa herceg ivadéka, a ferencrendbe lépett és Rómában, Bolognában, Flórencben, Paduában, Ferrarában, Párisban és Oxfordban tanult, előbb Urbinóban a Feliciekné1, majd Florencben a Salviatiaknál nevelősködött, végre Lorenco de Medici fiainak, Jánosnak (utóbb X-ik Leó pápa) és Péternek volt nevelője. 1490-ben a pizai egyetemen a metaphysica és theologia tanára. Pica de Mirandole János és Savonarola Jeromos buzgó védelmezése miatt megvált tanszékétől és 1497-ben Raguzába költözött.

Barátja, II. Gyula pápa, 1507-ben caglii püspökké, 1512-ben nápolyi érsekké nevezte ki; nagy szerepet játszott a laterani zsinaton is, befolyása tetőpontján állott, midőn egykori tanítványa, Medici János, mint X. Leó 1513-ban a pápai székre ült. A túlbuzgó németek a zsidókönyvek elégetését sürgették, Reuchlin János ez ellen kikelt (Der Augenspigel 1511.), miért a pápa ellene vizsgálatot indított, Dragisics egy külön könyvben védelmére kelt, de hiába, mert Reichlint elitélték és könyvét 1520-ban elégették. Ez évben Bariban meghalt Dragisics, korának egyik legnevezetesebb humanistája.

495. *Mitrovics Sándor: Két horvát hős.* Vienac, 1899. 600. l. (Dva hrvatska junaka. Zara, 1899. 40. l.)

E kis füzetben a szerb iró horvátgyülöletből Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc felkelését pamfletszerü modorban tárgyalja, az okleveleket hamisan idézi, a tárgyat és személyeket sem ismeri, műve teljesen értéktelen, az ellentmondásoknak benne se szeri, se száma. E gúnyirat három kiadást ért!

496. *Hranilovics Jovan: Korajac Vilmos* horvát szatirikus és humorista nekrologja. Meghalt 1899. szept. 19-én. Vienac, 1899. 618. lap (Vilim Korajac).

497. *Jagar Antal horvát költő nekrologja.* Meghalt 1899. Vienac, 1899. 667. lap (Ante Jagar).

498. *Laszowski Emil: Szamobor.* Vienac, 1899. 665. l. (Samobor).

A község régibb a várnál, szabadalmait Kálmán halicsi királytól és szlavon hercegtől 1240-ben kapta, melyeket IV-ik Béla király Verőcén 1242-ben megerősített. A megerősítő oklevél a szamobori községi levéltárban őriztetik, hol többi szabadalomleveleik is megvannak. (1333., 1347., 1450., 1558., 1572., 1582., 1610., 1634., 1675.) Szamobor várát 1260—1271 közt II. Ottokár cseh király építtette fel, ki egészen az Adriáig terjeszkedett. A birtok 1271 óta, midőn azt Ottokár elvesztette, sok kézen ment át. 1441-ben véres harc folyt itten az Ulászló-párti Bánffy és az Erzsébet-párti Cilleyek közt, kiknek kisded seregét a cseh Vitovec vezette. Ez megverte és elfogta Bánffyt s kisérőivel együtt a Cilleyek váraiban börtönre vetette. Szamobor Cilley Ulrik halála után ennek özvegyére Brankovics Katalinra szállott, ki mint Mátyás király heves ellensége, birtokait Frigyes német császárnak adta el. Katalin 1463-ban elhagyta Horvátországot. A szamobori várban 1475-ben Auersperg Pongrác volt a várkapitány valószinüleg Frigyes szolgálatában; 1488-ban Mátyás király birta a várat, azután a Frangepánok, Zrinyiek, Erdődiek kezére került. Ez utóbbiak nagyon sanyargatták a mezőváros pol-

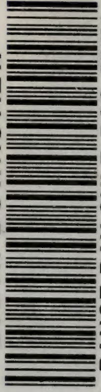
gárait, kiket kiváltságaiktól akartak megfosztani. Az e miatt folyt hosszú per érdekes világot vet a XVI—XVII-ik század hatalmaskodó szellemére.

499. *Radicsevics Fülöp szerb iró méltatása.* Vienac, 1899. 31. köt. 805. lap (Filip Radičević).

500. *Hirc Miroszláv: Egy-két szó a bolgár népköltészetről.* Vienac, 1899. 31. köt. 824., 835. lap (Dvije tri o bugarskoj narodnoj pojeziji).

A horvát történelmi repertorium feladatát a horvát történetirás és irodalomtörténet ismertetése terén 1900-tól fogva folytatja a »Századok« *Szláv történeti szemle* cimü cikksorozata a folyóiratokra nézve, az önálló horvát történelmi és irodalomtörténeti munkákra nézve pedig ugyanannak *Történeti irodalom* cimü könyvismertető rovata.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 28 08 10 004 9